ANKARA ÜNİVERSİTESİ SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ YAYINLARI: 558

OLAYLARLA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

CİLT: I
(1919 - 1973)

Altıncı Baskı

CİLT: II
(1973 - 1983)

1919 - 1939 Dönemi
Mehmet GÖNLÜBOL
Cem SAR

1939 - 1945 Dönemi
Ahmet Şükrü ESMER
Oral SANDER

1945 - 1965 Dönemi
Mehmet GÖNLÜBOL
A. Halûk ÜLMAN
A. Suat BİLGE
Duygu SEZER

1965 - 1973 Dönemi
Mehmet GÖNLÜBOL
Ömer KÜRKÇÜOĞLU

1973 - 1983 Dönemi
Mehmet GÖNLÜBOL
Ömer KÜRKÇÜOĞLU

OLAYLARLA

TÜRK DIŞ POLİTİKASI

CİLT : I - CİLT : II

ANKARA
1937

ANKARA ÜNİVERSİTESİ SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ YAYINLARI: 558

OLAYLARLA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

CİLT : I
(1919 - 1973)

Altıncı Baskı

CİLT : II
(1973 - 1983)

1919 - 1939 Dönemi
Mehmet GÖNLÜBOL
Cem SAR

1939 - 1945 Dönemi
Ahmet Şükrü ESMER
Oral SANDER

1945 - 1965 Dönemi
Mehmet GÖNLÜBOL
A. Halûk ÜLMAN
A. Suat BİLGE
Duygu SEZER

1965 - 1973 Dönemi
Mehmet GÖNLÜBOL
Ömer KÜRKÇÜOĞLU

1973 - 1983 Dönemi
Mehmet GÖNLÜBOL
Ömer KÜRKÇÜOĞLU

© Copyright: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1987

A.Ü. SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ VE BASIN - YAYIN YÜKSEKOKULU BASIMEVİ, ANKARA - 1987

BİRİNCİ BASKININ ÖNSÖZÜ

Memleketimizin dış politikasının belirli yönlerini ve dönemlerini içine alan birçok münferit çalışmalar yapılmıştır. Bununla birlikte, uluslararası ilişkilerin ışığı altında Türk dış politikasının niteliğini gösteren kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Oysa, çeşitli ülkelerde o devletin kendi dış politikası ile ilgili pekçok eser olduğu düşünülürse, Türkiye'de bu alanda duyulan boşluk kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Ortaklaşa kaleme aldığımız bu çalışma, Türkiye'de, bu alanda yapılan ilk deneme niteliğindedir ve Bağımsızlık Savaşımızın başladığı 1919 yılından 1965 yılına kadar geçen uzun bir süreyi kapsamaktadır. Ancak, şunu özellikle belirtelim ki, bu bir analitik çalışma olmaktan çok, olaylara ve yayınlanmış belgelere dayanan kronolojik bir çalışmadır. Bir yandan olanaklarımızın sınırlılığı, öte yandan Türkiye'de bu konuda analitik bir çalışma yapmak isteyenlerin buna temel olacak olayları toplu bir biçimde bulamamaları ,bizi herşeyden önce bu boşluğu doldurmaya, yani kronolojik bir çalışma yapmaya yöneltmiştir. Umarız ki, bizim bu çalışmamız, bundan sonra Türk dış politikası üzerinde daha etraflı incelemeler yapacaklara olayları derli toplu bir sırayla veren faydalı bir çerçeve olabilir.

İncelememiz üç bölüme ayrılmıştır. Bağımsızlık Savaşının başlamasından İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen süreyi (1919-1939) kapsayan birinci bölüm Prof. Dr. Mehmet Gönlübol ile Dr. Cem Sar tarafından; İkinci Dünya Savaşı içindeki Türk dış politikasını kapsayan ikinci bölüm de (1939-1945) Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer ile Asistan Oral Sander tarafından hazırlanmıştır. Üçüncü bölüm ise, 1945-1965 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Bu dönem, daha yakın tarihimizi ilgilendirmesi bakımından ayrıntılı olarak ele alınmış ve dört kesime ayrılmıştır. 1945-1965 dönemine genel bir bakış niteliğindeki birinci kesim Prof. Dr. Mehmet Gönlübol ile Doç. Dr. Halûk Ülman; Türk-Sovyet ilişkileri ve Kıbrıs konusunu inceleyen kesimler Prof. Dr.

Suat Bilge; ve bu süre içindeki Türk ekonomik dış ilişkileri de Asistan Duygu Sezer tarafından kaleme alınmıştır.

S.B.F. Dış Münasebetler Enstitüsünün yukarıda adı geçen üyeleri, çalışmalarını, önceden kendi aralarında hazırladıkları bir plan gereğince, arada boşluk bırakmamaya özel bir dikkat göstererek, fakat birbirlerinden bağımsız olarak yapmışlardır. Bu bakımdan, bölümler ve kesimler arasında bazı tekrarlamalar olabileceği gibi tutum ve yargı başkalıkları da bulunabilir. Şüphesiz, her yazar yalnızca kendi bölüm, ya da kesiminden sorumludur.

Tamamlanması iki yıla yakın bir süren tutan bu çalışmanın yapılması, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının devamlı teşvik ve mali yardımı sayesinde mümkün olmuştur.

Ankara, Mart 1967

İKİNCİ BASKININ ÖNSÖZÜ

İlk baskısı 1967 yılında yapılan **Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1965** kitabının mevcudu kısa bir sürede tükenmiş bulunmaktadır. Gerek Siyasal Bilgiler Fakültesinin ders programına Türk Dış Politikası başlıklı yeni bir dersin konulması, gerek öğrencilerimiz ve genel okuyucu tarafından konuya karşı duyulan geniş ilgi, kitabın ikinci baskısının yapılmasını zorunlu kılmıştır.

Ankara, Haziran 1969

ÜÇÜNCÜ BASKININ ÖNSÖZÜ

1969 yılında ikinci baskısı yapılan **Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1965** başlıklı ortak çalışma ürünü bu kitabımız, Cumhuriyet Türkiye'sinin dış politikası literatüründe bugüne değin süregelen bir boşluğu doldurmuştur. Kitabımızın ilk yayınlandığı 1967 yılından beri, önemli sandığımız bu konuda derli-toplu başka bir çalışma yayınlanmamıştır. Bu boşluğu doldurmak ça
görev bildik.

Kitabımızın yeni baskısını yaparken son baskıdan bu yana meydana gelen gelişmeleri katmamak, bu çalışmaya gerçek bir ilgi göstermiş bulunan okuyucularımıza karşı bir haksızlık olurdu. Kitabımızı günümüze dek getirirken, eski bölümlerin de gözden geçirilerek, bizce de bilinen bazı boşlukların doldurulmasını gönül isterdi .Ne var ki, aynı kadro ile bu işe girişmek olanaksız hale gelmiştir. Değerli arkadaşımız Doç. Dr. Cem Sar'ı çok genç yaşta maalesef kaybettik. Hocamız Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer emekliye ayrılmış; Prof. Dr. A. Halûk Ülman görevini T.B.M.M.'nde sürdürmeye karar vermiş; Prof. Dr. A. Suat Bilge Fakülte dışında bir göreve atanmış; Dr. Duygu Sezer ise Fakülteden ayrılmıştır. Asistan Dr. Oral Sander Doçentlik hazırlıkları nedeniyle kitabımızın yeni baskısı ile ilgilenememiştir.
karşısında Fakültemiz öğretim kadrosuna daha yakın tarihlerde katılan arkadaşımız Asistan Dr. Ömer Kürkçüoğlu ile bilrikte bu görevi yüklendik.

Kitabımızın son bölümü olan 1965-1973 dönemi bu koşullar altında kaleme alınmıştır. Böylece, çalışmamızın, Cumhuriyetimizin 50' nci kuruluş yıldönümü olan 1973 yılına dek getirilmesi olanağı sağlanmıştır. Doğaldır ki, öteki bölümlerden olduğu gibi, 1965-1973 dönemi bölümünden de sadece yaazrları sorumludurlar.

Prof. Dr. Mehmet Gönlübol
Ankara, 15 Ocak 1974

DÖRDÜNCÜ BASKININ ÖNSÖZÜ

1974 Yılının Ocak ayında üçüncü baskısı yapılan **Olaylarla Türk Dış Politikası** başlıklı kitabımızın mevcudu kısa bir süre içinde tükenmiştir. 1974-1977 tarihleri arasında Türkiye'nin dış politikasıyle ilgili olarak cereyan eden Kıbrıs Olayları, Ege Kıta Sahanlığı Sorunu, Türkiye'nin AET'yle İlişkileri, Avrupa Güvenliği ve İşbirliği Konferansı ve benzeri konuların kitabımızın yeni baskısı içine alınmasını gönül arzu ederdi. Fakültemizin Dış Münasebetler Enstitüsü öğretim kadrosunda görevli arkadaşlarımızın çeşitli nedenlerle başka çalışmalar içine girmiş bulunmaları bugün için bu arzumuzun yerine getirilmesini olanaksız kılmıştır. Ancak, kitabımızın mevcudunun süratle tükenmesinin özellikle öğrencilerimiz bakımından doğurduğu sakıncayı giderebilmek için, yukarıdaki konuları kaleme alma olanağı bulamadan bu baskıyı yapmak zorunda kaldık.

Adı geçen konuları içeren bir çalışmanın, ikinci cildin başlangıcını oluşturacak biçimde hazırlıklarına başlamış bulunuyoruz. Bu çalışmanın en kısa bir zamanda, büyük bir olasılıkla 1978 yılının yaz ayları içinde tamamlanmasını umut ve arzu etmekteyiz.

Ankara, 24 Haziran 1977

Prof. Dr. Mehmet Gönlübol

Doç. Dr. Ömer Kürkçüoğlu

BEŞİNCİ BASKININ ÖNSÖZÜ

1977 yazında dördüncü baskısı yapılan **Olaylarla Türk Dış Politikası** başlıklı kitabımızın mevcudunun çabuk tükenmesi karşısında, öğrencilerimizin güç durumda kalmasını önlemek için bu yeni baskıyı yayınlamaktayız.

1974 sonrasına ilişkin çalışmalarımız ise, daha önceden kestirilmesi mümkün olamayan ders yükü artışı ve eleman eksikliği gibi sebeplerle istediğimiz hızda olmasa da devam etmektedir.

Ankara, 23 Şubat 1982

Prof. Dr. Mehmet Gönlübol

Doç. Dr. Ömer Kürkçüoğlu

ALTINCI BASKININ ÖNSÖZÜ

Olaylarla Türk Dış Politikası kitabımızın 1919-1973 dönemini kapsayan bölümünün dördüncü ve beşinci baskılarını 1977 ve 1982 yıllarında I. Cilt olarak yayınlamıştık.

I. Cilt'in son yılını oluşturan 1973'ten bu yana geçen zaman, kitabımıza yeni bir ilâveyi gerektirmekteydi. Bu nedenle, 10 yıllık bir zaman dilimi olarak 1973-1983 dönemini, I. Cilt'in yazarları arasında bulunan Prof. Dr. Ömer Kürkçüoğlu'yla birlikte hazırladık.

1973-1983 dönemi, kitabımızın II. Cilt'ini başlatmaktadır. Ancak, I. Cilt'in de mevcudunun tükenmesi ve 1973-1983 döneminin ayrı bir kitap için yeterli uzunlukta olmaması nedeniyle, II. Cilt'in ilk baskısının I. Cilt içinde yer almasının uygun görülebileceği düşünülmüştür. Öte yandan, I. Cilt'te yer verilemeyen dipnotları, II. Cilt'i oluşturan kısımda bulunmaktadır. İleriki yıllarda yeni inceleme dönemlerinin eklenmesiyle yeterli uzunluğa ulaştığında, II. Cilt'in ayrı basılması mümkün olabilecektir.

Prof. Dr. Mehmet GÖNLÜBOL

Ankara, 12 Mayıs 1986

Cilt : I (1919 - 1973)

İ Ç İ N D E K İ L E R

BÖLÜM I

1919 - 1938 YILLARI ARASINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

I. MİLLİ MÜCADELE DEVRİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Milli Mücadelenin Başlaması 3
Misak-ı Milli ve Dış Politika Hedeflerinin Tesbiti 9
Türk - Sovyet Münasebetlerinin Gelişmesi 17
1921 Tarihli Türk - Sovyet Andlaşmasının İmzalanması 25
Batılı Devletlerle Münasebetler 28
1921 Tarihli Türk - Fransız İtilâfnamesinin İmzalanması 34
1922 Yılında Türkiye'nin Dış Politikası ve Mudanya Mütarekesi ... 41
Lausanne Konferansı 48

II. LAUSANNE'DAN SONRA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

A) 1923 - 1932 Yılları Arasında Türk Dış Poliitikası 59
Türk - Yunan Münasebetleri 63
Türk - İngiliz Münasebetleri ve Musul Meselesi 70
Türk - Sovyet Münasebetleri 77
Türk - İtalyan Münasebetleri 81
Türk - Fransız Münasebetleri 84
Türkiye'nin Doğulu Devletlerle Münasebetleri 88

B) 1932 - 1938 Yılları Arasında Türk Dış Poltikası 92
Genel Durum 92
Türkiye ve Milletler Cemiyeti 94
Türkiye'nin Balkan Devletleri İle Münasebetleri ve Balkan Entente'ı 99
Türkiye'nin Doğulu Devletlerle Münasebetleri ve Sâdâbad Paktı 106
Türk - Sovyet Münasebetleri 108
Türk - İtalyan Münasebetleri 110

Pakistan ve İran da Bağdat Paktına Katılıyor 264
Bağdat Paktı ve Amerika Birleşik Devletleri 267
Bağdat Paktının Yarattığı Sonuçlar 269

VII. TARAFSIZLARLA İLİŞKİLER VE BANDUNG KONFERANSI 273

VIII. SÜVEYŞ BUNALIMI VE TÜRKİYE

Mısır'ın Batı'yla İlişkileri 277
Süveyş Kanalının Millileştirilmesi ve Londra Konferansları 279
Mısır - İsrail Savaşı, Süveyş Bölgesine İngiliz - Fransız Çıkarması ve Türkiye 282
Türkiye İsrail'deki Büyükelçisini Geri Çekiyor 284

IX. 1957 - 1958 ORTA DOĞU BUNALIMLARI VE TÜRKİYE

Eisenhower Doktrini 287
Suriye Olayları 290
14 Temmuz 1958 Irak İhtilâli 300
Lübnan ve Ürdün Olayları 303
Bağdat Paktından CENTO'ya 305
5 Mart 1959 Türk - Amerikan İkili Anlaşması 307

X. SOĞUK SAVAŞ VE TÜRKİYE

Demokrat Partinin Dış Politika Felsefesi 311
Ulusal Bağımsızlık Hareketleri Karşısında Türkiye 313
Türkiye'deki Amerikan Üsleri 314
Ekonomik Sorunların Türk Dış Politikasına Etkileri 318

XI. 27 MAYIS DEVRİMİ VE SONRASI

Devrim Yönetiminin Dış Politika İlkeleri ve Uygulaması 323
Ekim 1961 Seçimlerinden Kıbrıs Bunalımına 326
Kıbrıs Olaylarının Türk Dış Politikasına Etkileri 329
Bazı Düşünceler 333

B) KIBRIS UYUŞMAZLIĞI VE TÜRK - SOVYET İLİŞKİLERİ

I. KIBRIS UYUŞMAZLIĞI

Kıbrıs Uyuşmazlığının Ortaya Çıkması 338
Londra Konferansı 340
Türkiye'de Yunanistan Aaleyhine 6-7 Eylül Olayları 347
Kıbrıs'ta Tedhiş Hareketleri 348
Radcliffe Anayasa Taslağı 349
Birleşmiş Milletler'deki Görüşmeler 352
NATO'nun Arabuluculuk Teşebbüsü 355
Türkiye'nin Kıbrıs Politikasında Değişiklikler 355

Macmillan Planı 358
NATO'nun Yeni Teşebbüsü ... 363
Birleşmiş Milletler'deki Görüşmeler 363
Zürih Konferansı 365
İkinci Londra Konferansı 367
Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kurulması 372
Zürih - Londra Andlaşmalarının İhlâli 372
Aralık 1963 Olayları 376
Üçüncü Londra Konferansı 378
Güvenlik Konseyi'nin Kararı 380
Washington ve Cenevre Görüşmeleri 382
1964 Yılı Sonunda Durum 385

II. TÜRK - SOVYET İLİŞKİLERİ

Türkiye - Sovyetler Birliği Münasebetleri 387
Uyuşmazlık Devresi 388
Sovyetler Birliğinin Talepleri 388
Truman Doktrini 391
Türkiye'nin NATO'ya Katılması 392
Dostluğu Yeniden Kurma Teşebbüsleri Devresi 396
Sovyetler Birliği'nin Taleplerinden Feragatı 397
Blok Politikası 399
Karşılıklı Görüş Teatisi 408
Deneme Politikası 414
Normalleşme 422

C) TÜRKİYE'NİN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Genel Durum 431
Marshall Planı ve Türkiye 439
Marshall Planından Alınan Yardımlar ve Kullanıldığı Yerler 447
Marshall Planı Yardımlarından Sonra Amerika Birleşik Devletleri Tarafından Türkiye'ye Yapılan Yardımlar 452
Konsorsiyum Yardımları 459
Türkiye'nin Aldığı Çok Taraflı Yardımlar 471
Yabancı Sermaye 472
Diğer Ülkelerle İkili Ekonomik İlişkiler 474
Türkiye - Sovyetler Birliği Ekonomik İlişkileri 476
Ortak Pazar ve Türkiye 480
Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği 484

Türk - Alman Münasebetleri 114
Türk - İngiliz Münasebetleri 118
Türkiye'nin Boğazlar Politikası ve Montreux 120
Türk - Fransız Münasebetleri ve Hatay Meselesi 126

BÖLÜM II

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Genel Durum 137
Türk - İngiliz ve Türk - Fransız Deklarasyonları 138
Türkiye'nin İngiliz ve Sovyet Dostluklarını Bağdaştırmağa Çalışması : Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova Ziyareti 140
Türk - İngiliz - Fransız İttifakı 142
Türkiye'nin Balkan Antantı'nı Canlandırma Teşebbüsü 144
İtalya'nın Savaşa Girişi ve Türkiye'nin Savaş-Dışı Durumu 145
İtalya'nın Yunanistan'a Saldırması ve Türkiye 148
Hitler - Molotov Mülâkatı : Türkiye Üzerinde Alman - Rus Pazarlığı 149
Almanya'nın Balkanlar'a İnmesi ve Türkiye 151
İngiltere'nin Almanya'dan Endişesi 151
Türk - Bulgar Saldırmazlık Paktı 152
İngiltere'nin Balkan Antantı'nı Canlandırma Teşebbüsü 152
Balkanlar'da Alman Tehlikesi Karşısında A.B.D. 153
Hitler'in Teminatı ve Türk - Sovyet Saldırmazlık Deklarasyonu 154
Irak'ta Alman Taraftarı Hükümet Darbesi ve Almanya'nın Türkiye Üzerindeki Baskısı 155
Alman - Türk Saldırmazlık Paktı ve İngiliz - Rus Teminatları 156
Krom Meselesi 159
Türkiye Üzerindeki Baskının Artması 160
Moskova Konferansı ve Türkiye'nin Endişesi 160
Alman Baskısı 161
Rus Baskısı 162
İngiltere'nin Türkiye'yi Savaşa Sokma Gayretleri 164
Adana Konferansı 164
Quebec Konferansı ve Balkan Cephesinin Açılması Fikri 171
Moskova Konferansı – 172
Birinci Kahire Konferansı 173
Tahran Konferansı 175
İkinci Kahire Konferansı 176
Türk - Müttefik İlişkileri'nin Soğuması 178
İngiliz - Türk Askeri Müzakereleri Sonuç Vermiyor 178
Malzeme Yardımının Durdurulması ve "İtimat Buhran"ı 180

Bazı Alman Savaş Gemilerinin Boğazlardan Geçmeleri 181
Almanya'ya Krom İhracatının Durdurulması ve Diplomatik İlişkilerin Kesilmesi 181
Sovyet Tehlikesinin Artması : Yalta Konferansı ve Almanya'ya Savaş İlânı 183
Sovyetler Birliği'nin Dostluk ve Saldırmazlık Paktını Feshetmesi 185

BÖLÜM III

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

(1945 - 1965 Yılları)

A) GENEL DURUM

I. SAVAŞ SONU DÜNYASINDA TÜRKİYE'NİN DURUMU

Türkiye'nin Genel Durumu 191
Sovyetler Birliği'nin İstekleri 192
Potsdam Konferansında Türk Boğazları 195
2 Kasım 1945 Tarihli Amerikan Notası 197

II. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN TÜRKİYE'Yİ DESTEKLEMEYE BAŞLAMASI

Değişen Amerikan Tutumu 201
Boğazlar Sorunu Yeniden Ortaya Çıkıyor 203

III. TRUMAN DOKTRİNİ VE MARSHALL PLANI

Truman Doktrini 211
12 Temmuz 1947 Anlaşması 216
Marshall Planı 219

IV. BLOKLARIN KURULUŞU VE TÜRKİYE

NATO'nun Kurulması ve Türkiye 223
Avrupa Konseyi ve Türkiye 226
Kore Savaşı ve Türkiye'nin NATO'ya Girişi 227

V. BALKAN PAKTI

Balkan Paktını Hazırlayan Olaylar ve 28 Şubat 1953 Anlaşması 237
9 Ağustos 1954 Bled Andlaşması 239
Balkan Paktının Ölümü 244

VI. BAĞDAT PAKTI VE ORTA DOĞU DEVLETLERİ İLE İLİŞKİLERİMİZ

2 Nisan 1954 Karaçi Anlaşması 251
24 Şubat 1955 Türk - Irak İşbirliği Anlaşması 254
İngiltere ve Bağdat Paktı 263

BÖLÜM IV

1965 - 1973 DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

I. 1965 - 1971 DÖNEMİ

1. Uluslararası Ortamın ve İç Olayların Etkileri

Uluslararası Ortamın Etkisi 491

Kıbrıs Olayının Etkileri 493

Ekonomik Etkenler 500

2. Türkiye'nin 1965 - 1971 Dönemindeki Dış İlişkileri

A) Türkiye'nin Batılı Devletlerle İlişkileri

a) Amerika Birleşik Devletleri İle İlişkiler

"Çok Taraflı Nükleer Kuvvet" (MLF) 501

İkili Anlaşmalar 502

Amerikan Üsleri ve Tesisleri 505

İkili Anlaşmaların Değiştirilmesi Çabası 507

"Amerikalıların Görüntüsünü Azaltmak" 512

b) NATO'nun Yeni Stratejisi ve Türkiye'nin Durumu 513

c) Batı Avrupa İle İlişkiler 518

Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Türkiye 518

Türkiye ve Federal Almanya 522

Türkiye ve Fransa İlişkileri 523

B) Türkiye'nin Sosyalist Devletlerle İlişkileri 524

a) Türk - Sovyet İlişkileri 524

b) Doğu Avrupa'nın Sosyalist Ülkeleriyle İlişkiler 528

Türkiye - Bulgaristan İlişkileri 529

Türkiye - Yugoslavya İlişkileri 530

Türkiye - Romanya İlişkileri 532

Türkiye - Arnavutluk İlişkileri 533

c) Türkiye'nin Arap Devletleri İle İlişkileri 534

II. 1971 - 1973 DÖNEMİ 538

Cilt : II (1973 - 1983)

I. 1973 - 1980 DÖNEMİ

A) Uluslararası Görünüm 543

1. Askeri Açıdan 543
2. Siyasi Açıdan 544
3. İktisadi Açıdan 545

B) Türkiye'nin Görünümü 546

1. Dış Etkenlerin Rolü 546
   a) Genel Etken (Uluslararası Görünümün Rolü) 546
      (i) Askeri Açıdan 546
      (ii) Siyasi Açıdan 546
      (iii) İktisadi Açıdan 546
   b) Özel Etken (Kıbrıs Sorunun Rolü) 547
2. İç Etkenlerin Rolü 547
   a) Siyasi Açıdan 547
   b) İktisadi Açıdan 568

C) Türk Dış Politikası Gelişmeleri 570

1. Genel Olarak 570
2. Batı'yla İlişkiler 571
   a) Avrupa'yla İlişkiler 571
      (i) Yunanistan'la İlişkiler 571
      (ii) AET'yle İlişkiler 588
   b) ABD'yle İlişkiler 589
      (i) Silâh Ambargosu 589
      (ii) Türk - Amerikan Savunma İşbirliği Anlaşması 592
3. Sosyalist Ülkelerle İlişkiler 593
   a) SSCB'yle İlişkiler 593
   b) Diğer Sosyalist Ülkelerle İlişkiler 594

4. Üçüncü Dünya Ülkeleriyle İlişkiler 594
a) İslâm Ülkeleriyle İlişkiler 594
(i) Arap Ülkeleriyle İlişkiler 594
(ii) Diğer İslâm Ülkeleriyle İlişkiler 598
b) Diğer Üçüncü Dünya Ülkeleriyle İlişkiler 598

II. 1980 - 1983 DÖNEMİ

A) Uluslararası Görünüm 598
1. Siyasi Açıdan 598
2. İktisadi Açıdan 599

B) Türkiye'nin Görünümü 600
1. Siyasi Açıdan 600
2. İktisadi Açıdan 602

C) Türk Dış Politikası Gelişmeleri 602
1. Genel Olarak 602
2. Batı'yla İlişkiler 603
a) Avrupa'yla İlişkiler 603
(i) Avrupa Konseyi'yle İlişkiler 603
(ii) Yunanistan'la İlişkiler 603
(iii) AET'yle İlişkiler 605
b) ABD'yle İlişkiler 605
3. Sosyalist Ülkelerle İlişkiler 605
a) SSCB'yle İlişkiler 605
b) Diğer Sosyalist Ülkelerle İlişkiler 606
4. Üçüncü Dünya Ülkeleriyle İlişkiler 606
a) İslâm Ülkeleriyle İlişkiler 606
(i) Arap Ülkeleriyle İlişkiler 606
(ii) Diğer İslâm Ülkeleriyle İlişkiler 607
b) Diğer Üçüncü Dünya Ülkeleriyle İlişkiler 607

III. SONUÇ 607

BÖLÜM I

1919-1938 YILLARI ARASINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

HAZIRLAYANLAR

Prof. Dr. Mehmet GÖNLÜBOL **Dr. Cem SAR**

KISIM I

MİLLİ MÜCADELE DEVRİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

MİLLİ MÜCADELENİN BAŞLAMASI

Osmanlı Devleti ile Müttefik Devletler arasında Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra silâhlı çatışmaya son veren Mondros Mütarekesi, Limnos Adasının Mondros limanında demirli Agamemnon isimli İngiliz savaş gemisinde 30 ekim 1918 de, Osmanlı Temsilci Heyeti Başkanı Bahriye Nazırı Rauf Bey (Orbay) ile, Müttefikler adına, İngiliz Akdeniz Filosu Komutanı Visamiral Calthorpe tarafından imzalanmıştır. Osmanlı Mütareke Heyeti Mondros'a, Ahmet İzzet Paaş Hükümeti'nin Hariciye ve Harbiye Bakanlıkları tarafından hazırlanmış olan bir talimat ile gelmişti. Bu talimatın metni aynen şöyledir :

"1 — Boğazların Küşadı :

Mütakere esnasında Boğazların sefain-i ticariyye ve harbiyeye küşâde olması esasını kabul ediyoruz. Yalnız Yunan harb gemilerinin dühullerine müsaade edemeyiz. Boğazların istihkâmı Osmanlı kuvve-i askeriyesi tarafından muhafaza edilecektir. Hasım tarafından şiddetli ısrar vukubulacak olursa, kontrol sıfatı ile muayyen miktarda İngiliz zâbitlerinin bulunmasına da muvafakat edebiliriz. Bunların, akd-i sulhü müteakip Boğazları terketmeleri şartı protokole ithal olunacaktır.

Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarından girecek olan harb sefineleri iki boğaz arasında iki günden ziyade kalmıyarak, Karadeniz ve Adalar Denizi'ne geçeceklerdir.

2 — Askerin Terhisi :

Askerin terhisine dair olan teklifi esas itibariyle kabul edeceğiz. Asayiş-i dahiliyi muhafaza için vakt-i hazardaki miktarı tecavüz etmiyecek kuvve-i askeriye silâh altında kalacaktır. Orduda bulunan ecnebi zâbitan ve neferat memleketlerine, muayyen zamanda iade edileceklerdir.

3 — Mütakerenin yevm-i akdindeki harb cepheleri tecavüz edilmiyecektir. Ve bittabi mütakere umum cephelere ve İngiltere ile Müttefiklerine şâmil olacaktır.

4 — Gerek dahilde, gerek karasularında emniyet ve asayişin muhafazasını hükümet tekeffül ve taahhüt eder. İdare-i hükümete hiçbir suretle müdahaleleri kabul edilmiyecektir. Memleketin hiçbir noktasına kuvve-i askeriye ihraç olunmıyacaktır.

5 — Karadeniz havzasında Almanların avdet-i taarruziyelerine ve truk-u bahriyeyi tehlikeye ilka eylemeleri ihtimaline karşı sevahilimizde ve karasularımızda tedabir-i tedafüiye ahzı bize aittir. Lâkin İngilizler kendilerine kanaatbahş olacak tarzda hakk-ı teftişe malik olabilirler.

6 — Mütarekeyi müteakip serbestî-i ticaret ve sefaini mutlak surette kabul ederiz. Memleketimize hububat vesair mevadd-ı gıdaiye ithalini tesri eylemelerini teklif edeceğiz.

7 — Müterekeyi müteakip Almanya'nın Türkiye'ye ikrazata devam edemiyeceği muhakkak olduğundan muavenet-i nakdiyede bulunması.

8 — Namus-u millîyi rencide edecek her nevi mütalibat red olunacaktır. Alman ve Avusturya-Macaristan kuvve-i askeriyesi ile sefaret memurları ve konsoloslarının Türkiye'yi terketmeleri için lâakal iki ay müddet tâyin edilecektir. Türkiye dahilinde bulunan Alman ve Avusturya-Macaristan tebaasının memleketlerine gitmeğe mecbur edilmelerini - işbu hükümetlerin bizim tebaamız hakkında aynı suretle muamele etmelerini mucip olacağından, halbuki miktarı belki 15-20 bini geçen Osmanlı tebaasının bilhassa talebinin şu sırada avdetleri kat'iyen kabul olunamıyacağından - bu yolda vukubulan bir teklif reddedilecektir."

Ancak, Osmanlı Mütakere Heyetinin Mondros'ta imzalamak zorunda kaldığı metin, verilen talimatın dışında ve tamamen Osmanlı Devleti çıkarlarının aleyhinde bir nitelik taşımaktaydı. Zaten, Mütareke'nin imzalanması sırasında, Osmanlı Devletinin Arap ülkeleriyle diğer bazı yerleri Müttefik Devletlerin fiilî işgali altında bulunuyordu. Müta-

reke Andlaşmasında Boğazlar bölgesinin Müttefik Devletler tarafından askerî işgal altına alınacağı (Madde : 1) ve bu devletlerin "kendi emniyetlerini tehditte görünce sevkülceyşi her bir yeri işgale hakları" bulunacağı (Madde : 7) öngörülüyordu. Bundan başka, Mütareke Andlaşmasında özet olarak şu hükümler bulunuyordu. Sınır muhafazası ve iç güvenlik ile görevli kuvvetler dışında tekmil Osmanlı ordusu derhal terhis edilecek; Türk donanması teslim edilecek ve gösterilecek sular ve limanlarda mevkuf bulundurulacak; Türk demiryollarından ve gemilerinden serbestçe faydalanılacak; Toros tünelleri Müttefikler tarafından işgal edilecek; telsiz telgraflarla kablolar bu devletlerin kontrolu altında bulundurulacak; Kafkasya, Hicaz, Âsir, Yemen, Suriye ve Irak'daki Osmanlı kuvvetleri en yakın Müttefik kumandanlığına teslim olacak; Trablusgarp ve Bingazi'deki tekmil Türk subayları ve bu bölgedeki limanlar Müttefiklere teslim ve terk edilecek; Müttefiklerin bütün esirleri ve Ermeni esirleri Müttefiklere kayıtsız şartsız teslim edilecek; Türk esirleri ise, Müttefiklerin elinde kalacak; Ermenistan vilâyetlerinde karışıklık çıktığı takdirde Müttefikler bu bölgeleri işgal edebileceklerdir.

Mütarekeden kısa bir süre sonra, Müttefik Donanması İstanbul'a gelmiş ve Müttefik yüksek komiserleri burada yerleşmişlerdir. Öte yandan, İngiliz kuvvetleri mütareke andlaşmasının 1 nci maddesi gereğince, Çanakkale bölgesindeki mevzileri işgal etmişler ve aynı mütarekenin 7 nci maddesine dayanarak, 1 kasım 1918 de, Türk Ordusu kumandanlarının direnmesine rağmen, Musul bölgesine girmeye kalkmışlardı. 13 kasım'da Müttefik donanmasının İstanbul'a gelmesi ve Boğazlardaki istihkâmların bu Devletlerin eline geçmesi İstanbul Hükümetinin memleketi koruyabilmesini imkânsız kılmış ve bu yüzden Irak ve Suriye cephesindeki direnme kırılmıştı. Müttefikler, Mondros Mütarekesine koydukları Mezopotamya, Kilikya v.s. gibi eski coğrafya deyimlerinin müphemiyetinden istifade ile bu bölgenin kuzey sınırını devamlı olarak kuzeye iterek daha geniş Türk ülkelerini işyal yoluna gitmişlerdi. Öte yandan, Rusya'daki ihtilâl hareketinden istifade ile Kafkasya'da Azerbeycan, Gürcistan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilân etmişlerdi. Osmanlı Orduları 1918 yılında Kafkasya'da Bakû şehrine kadar ilerlemiş oldukları ve Kars, Ardahan ve Batum şehirlerinde yapılan plebisitte bu bölge halkı Türkiye'ye katılmayı kabul ettiği halde, mütareke hükümleri gereğince (Madde : 11) Osmanlı kuvvetleri bu bölgeden de çekilmek durumunda kalmışlardı.

Müttefik donanmasının İstanbul'a gelmesinden kısa bir süre sonra, 23 kasım 1919 da, Osmanlı ülkesini resmen işgale başlamak üzere Avrupa'daki Müttefik Orduları Başkumandanı İstanbul'a parlak bir

merasimle gelmiş ve İstanbul'daki azınlık tarafından sevgi gösterileri ile karşılanmıştı. Bu sırada henüz Türkiye'de teşkilâtlanmış bir milliyetçi kuvvet mevcut değildi; bu yüzden Müttefikler Osmanlı Devletinin silâhtan tecridi için giriştikleri teşebbüslerde önemli bir direnme ile karşılaşmamışlardı. 1919 yılı içinde İngiliz kuvvetleri Anadolu'nun güney-doğu bölgesinde Urfa, Ayıntap, Maraş, Adana bölgelerini ve diğer bazı Anadolu şehirlerini, Mondros Mütarekesinin 7 nci maddesi hükümlerinden istifade ile işgal etmişler ve daha sonra da Suriye ve Kilikya'yı Fransızlara terketmişlerdi. 1919 yılının nisan ayında ise İtalyanlar St. Jean de Maurienne gizli anlaşması gereğince, Müttefikler tarafından bu Devlete terkedilmiş olan Antalya bölgesini işgal etmişlerdi.

Fakat, Müttefikler tarafından Osmanlı Devletini parçalama teşebbüsüne karşı en büyük tepki, Yunan askerî birliklerinin 15 mayıs 1919 da İzmir'e çıkması üzerine başlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra milletlerarası alanda yeni bir düzen kurmak ve Avrupa'nın geleceğini kararlaştırmak üzere, Paris'te 18 ocak 1919 dan itibaren Amerika Birleşik Devletleri Başkanı ile İngiliz, Fransız ve İtalyan Başbakanları arasında toplantılar yapılmaya başlanmıştı. Bu toplantılarda ele alınan konulardan biri, Birinci Dünya Savaşı sırasında düşman devletlerden ayrılacak olan ülkelerin statüsünün tesbiti idi. Birinci Dünya Savaşı'ndaki düşman devletlerden ve bu arada Osmanlı Devletinden ayrılacak ülkelerin, kurulması düşünülen Milletler Cemiyetinin manda rejimine konulması Güney Afrika Birliği Başkanı General Smuts'un teklifi üzerine Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson tarafından esas itibariyle kabul edilmişti. Manda sistemi Paris Barış Konferansında diğer Müttefik ve Ortak Devletlerin tasvibinden de geçmişti. Barış Konferansının 30 Ocak 1919 tarihli toplantısında, Osmanlı İmparatorluğundan ayrılacak ülkeler hakkında şu karar alınmıştı: "Müttefik ve Müşterek Devletler Ermenistan, Suriye, Irak, Kürdistan, Filistin ve Arabistan'ın Osmanlı İmparatorluğundan kâmilen ayrılmasında mutabık kalmışlardır. Bu husus Osmanlı İmparatorluğunun diğer kısımları hakkında verilecek karardan hariçtir." Konferansın bu kararı 1919 yılında başlayan Millî Mücadele hareketi sebebiyle uygulanamamıştır. Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan ülkeler ve bu ülkelerin tâbi olacağı rejim Lausanne Andlaşması ile kesin olarak tesbit edilebilmiştir.

Yunan Başvekili Venizelos, Paris Barış Konferansının 3 ve 4 Şubat tarihli toplantılarında Anadolu üzerindeki isteklerini açıklarken Trakya'nın ve Anadolu'da Meis Adasından itibaren kuzeye, Marmara Denizine doğru çıkan bir hattın (Boğazlar bölgesi hariç) batısındaki arazi-

nin Yunanistan'a verilmesini talep etmiştir. Öte yandan, İtalyanlar bu bölgenin büyük bir kısmının 6 nisan 1915 tarihli Londra ve ve 17 nisan 1917 tarihli St. Jean de Maurienne gizli
vadedilmiş olduğunu iddia etmişlerdir. İngilizler ise, Londra Andlaşması ile yalnız Antalya'nın İtalya'ya vadedildiğini, St. Jean de Maurienne Andlaşmasının, Rusya'nın değişen tutumu karşısında muteber sayılamıyacağını ileri sürmüşlerdir. Paris görüşmelerinde İngilizler, Batı Anadolu'nun İtalyanlar yerine Yunanlılar tarafından işgal edilmesini tercih ettiklerini açıkça belirtmişlerdir. Konferanstaki görüşmeler sonunda, İtalyan temsilcisinin muhalefetine rağmen, Fransız ve İngiliz temsilcilerinin desteği ve Amerikan temsilcisinin muvafakati ile şu karar alınmıştır : Yunanistan Anadolu'nun işgaline katılırsa bu Devlete Ayvalık, Soma, Kırkağaç, Alaşehir ve Kuşadası verilecektir; Yunanistan Anadolu'nun işgaline katılmaz, ya da Anadolu büyük bir devletin himayesi altına konulursa bu yerler bu büyük devletin işgal bölgesi dışında bırakılacaktır.

Öte yandan, Konferansa katılan Ermeni temsilcileri de Anadolu' nun bütün Doğu bölgesi ile Diyarbakır, Maraş, Adana ve İskenderun da dahil olmak üzere bütün Güney ve Güney-doğu bölgelerinin Türkiye'den ayrılarak 20 yıl süre ile büyük devletlerin ortak himayesi altına konulmasını istemişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğuna bağlı Arap ülkelerinin tasfiyesi konusu görüşülürken Fransız temsilcisi, gizli anlaşmalarla Fransa'ya bırakılmış olmasına rağmen, Musul'un bazı şartlarla İngiltere'ye terkedilmesini kabul etmiş, buna karşılık Suriye'nin Fransa'nın nüfuzu altına konulmasını talep etmiştir.

Konferansta üzerinde en fazla durulan meselelerden biri de Boğazların statüsünün tesbiti olmuştur. Aslında, Konferans toplanmadan önce, İngiltere Boğazlar bölgesinin ve kurulması düşünülen Ermenistan'ın Amerika Birleşik Devletlerinin mandası altına konulmasını teklif etmişti. Bununla beraber, Amerika Birleşik Devletleri Senatosunun muhalefeti üzerine bu teklifin gerçekleştirilmesi mümkün
feransın 29 nisan 1919 tarihli oturumunda, gizli andlaşmalar gereğince, Avrupa'da İtalya'ya bırakılması gereken yerlerin bu devlete verilmemesi üzerine İtalyan temsilcisi Konferansı terketmiş ve ancak 5 mayıs'ta toplantılara katılmak üzere Paris'e dönmüştür. Aradan geçen süre içinde, Konya'da bulunan bir İtalyan taburuna ilâveten, bir İtalyan savaş gemisinin İzmir'e gelmesi ve 29 Nisan'da Antalya ve Marmaris'e İtalyan birliklerinin çıkarılması, Müttefik Devletleri, özellikle İngiltere'yi endişelendirmişti; bu devletler İzmir ve havalisini İtalya'ya bırak-

mak istemiyorlardı. Bunun üzerine, İngilizlerin teşviki ile Yunanlılar 15 Mayıs'ta, Mondros Mütarekesi hükümlerini açıkça ihlâl ederek, İzmir ve civarını işgale başladılar. Bundan iki gün sonra da İtalyanlar Kuşadası'na asker çıkardılar. Yunanlıların İzmir'e asker çıkarması sırasında, Batı Anadolu'da Doğu Anadolu'dan farklı olarak, bu harekete karşı gelebilecek büyük Türk askerî birlikleri bulunmuyordu. Buna rağmen, mahallî halk teşkilâtlanarak işgal kuvvetlerine karşı direnmeye başlamıştı. Batı Anadolu'nun İtalya yerine, küçük ve zayıf bir devlet olan Yunanistan tarafından işgaline izin verilmesini, Konferanstaki İngiliz politikasının bir başarısı saymak gerekir; bu şekilde İngiltere Batı Anadolu'nun kendisine tâbi ve muhtaç bir devletin işgaline terkedilmesini sağlamış oluyordu. İngiliz Başbakanı Lloyd George Konferansın 21 Mayıs tarihli oturumunda, Anadolu'nun Ermeni ve Yunan işgali altındaki bölgeleri dışında kalan kısımlarının artık parçalanmamasını, ya bağımsız kalmasını ya da Amerika Birleşik Devletleri mandası altına konmasını teklif etmişti. Bu tarihten kısa bir süre sonra Osmanlı Sadrazamı Damat Ferit Paşa Konferansa davet edilmişti. Damat Ferit Konferansta yaptığı konuşmalarda, Anadolu'nun doğusunda bir Ermeni devletinin kurulmasına esas itibariyle muhalefet etmemiş, buna karşılık Osmanlı İmparatorluğuna bağlı Arap ülkelerinin, özellikle kutsal şehirlerin bulunduğu Hicaz'ın, muhtar birer vilâyet şeklinde Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde kalmasını sağlamaya çalışmıştır. Başka bir deyimle, Türk unsuru ile meskûn bölgelerde bir Ermenistan devletinin kurulmasına muhalefet edilmemiş, buna karşılık, Arap ülkelerinin İmparatorluk sınırları içinde kalmasına çalışılmıştır. Bu davranış, o sırada Anadolu'da başlıyan milliyetçi hareketin amaçları ile tam bir çelişme halindeydi.

Anadolu'da Millî Mücadele hareketi, Doğu Anadolu'ya III. Ordu Müfettişi olarak gönderilen Mustafa Kemal'in 19 mayıs 1919 da Samsun'a gelmesi
sinden kısa bir süre sonra, Anadolu'daki Türk kuvvetlerini teşkilâtlandırarak bir ordu meydana getirmiş, bir de facto hükümet kurmuş ve yeni Türk Devletinin dış politika hedeflerini tesbit etmiştir.

Müttefiklerin Osmanlı Devletini parçalamak ve ilhak teşebbüsleri karşısında, Osmanlı çevrelerinde çeşitli görüşler ileri atılmış ve savunulmuştur. Bazı kimseler İngiltere'nin himayesine girilmesini, bazıları ise Amerika Birleşik Devletlerinin mandasının kabul edilmesini talep etmişlerdir. Bu görüşleri ileri sürenler Osmanlı ülkelerinin muhtelif devletler tarafından taksim edilmesi yerine bir bütün olarak kalmasını isteyenlerdi. Diğer bir görüş de Osmanlı ülkelerinin taksiminin kaçınılmaz olduğu mülâhazasına dayanmakta idi; bu görüşü savunanlar, Os-

manlı ülkelerinin ayrı ayrı teşkilâtlandırılmasını ve savunulmasını ileri sürmüşlerdir.

Mustafa Kemal bu görüşlerin hiçbirine katılmamıştır. Mustafa Kemal, Büyük Nutku'nda, Türkiye'nin geleceği hakkındaki görüşünü şu şekilde özetlemiştir :

"Efendiler, ben, bu kararların hiç birinde isabet görmedim. Çünkü, bu kararların istinat ettiği bütün deliller ve mantıklar çürüktü, esassız idi. Hakikatı halde, içinde bulunduğumuz tarihte, Osmanlı Devletinin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Son mesele. bunun da taksimini temin ile uğraşılmaktan ibaretti. Osmanlı Devleti, onun istiklâli, padişah, halife, hükümet, bunlar hepsi medlûlü kalmamış birtakım bimâna elfazdan ibaretti.

Nenin ve kimin masuniyeti için kimden ve ne muavenet talep olunmak isteniyordu?

O halde ciddî ve hakikî karar ne olabilirdi?

Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da hâkîmiyeti milliyeye müstenit. bilékaydüşart müstakil yeni bir Türk devleti tesis etmek.

İşte, daha, İstanbul'dan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığımız karar, bu karar olmuştur."

Mustafa Kemal işgal kuvvetlerine karşı direnmek ve bağımsız bir Türkiye yaratmak için, önce gerekli sivil ve askerî teşkilâtı kurmakla işe başlamıştır. 3 haziran 1919 da Anadolu'daki askerî ve mülkî amirlere gönderdiği telgrafta
ransındaki davranışlarını şiddetle tenkit etmiştir. Telgrafta, Ermenilere muhtariyet verilmemesi ve İngiltere'nin himayesi için yapılan tekliflerin kabul edilmemesi gerektiği ve bu hususların gerek Sadrazam Ferit Paşa'ya, gerek Padişahın kendisine birer telgrafla bildirilmesi belirtiliyordu. Bu telgraftan sonra Mustafa Kemal, Harbiye Nazırı, Sadrazam ve Padişah tarafından İstanbul'a birçok defalar çağrılmış, fakat çağrıların hepsini reddetmiştir. Mustafa Kemal 8 Temmuz 1919 da bütün görevlerinden ve askerlikten istifa etmiştir.

Misak-ı Millî ve Dış Politika Hedeflerinin Tesbiti

Millî Mücadele hareketinin amaçları ve ilkeleri, önce Erzurum'da, sonra da Sivas'ta toplanan kongrelerde tesbit edilmiştir. Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesinin

Trabzon ile anlaşarak, 23 Temmuz-6 Ağustos 1919 tarihleri arasında Erzurum'da topladığı "Vilâyat-ı Şarkiye Kongresi"nde söylediği ilk nutukta, çalışmaların hedefinin "İrade-i Milliyeye müstenit bir Şûray-ı millî tesisi ve kuvvetini iradei milliyeden alacak bir hükümetin teşkili" olduğunu söylemiştir.

Kongre çalışmaları sonunda bir bildiri yayınlanmıştır. Bu bildirinin dış politika ile ilgili hükümleri arasında şunlar bulunuyordu : Millî sınırlar içinde vatan bir bütündür, onun muhtelif kısımları birbirinden ayrılamaz; yabancı müdahalesi karşısında Osmanlı Hükümetinin düşmesi halinde millet birlikte savunmada ve direnmede bulunacaktır; yabancılara
imtiyazlar verilmeyecektir; manda ve himaye kabul edilmiyecektir. Bundan başka, Erzurum Kongresinde, İstanbul Hükümeti memleketin bağımsızlığını temine muktedir olmadığı takdirde, bunu sağlamak amacıyla bir geçici hükümetin kurulması da kabul edilmişti.

Mustafa Kemal 2 Eylül'de Erzurum'dan Sivas'a döndü. Burada bütün Osmanlı vilâyetlerinin temsilcilerini bir araya toplayacak olan Sivas Kongresinin hazırlığı ile meşgul oldu.

Sivas Kongresi 4 Eylül 1919 da açıldı ve Mustafa Kemal başkanlığa seçildi. Kongrenin en önemli görevi, Erzurum Kongresinde Doğu vilâyetleri adına kabul olunan bildirinin bütün memlekete teşmilini sağlamak idi. Düşman devletleri ve İstanbul Hükümetinin baltalama çabalarına rağmen, Kongre çalışmalarını 11 Eylül'de başarı ile sonuçlandırdı. Kongrede, Erzurum'da kabul edilmiş olan esaslara dayanan ve bütün memleketi kapsayan "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" kurulmuştu. Nazari olarak cemiyetin en önemli organı, Kongresi idi. Fakat, Kongre toplantı halinde bulunmadığı sırada, Kongrece tâyin edilmiş bulunan "Heyet-i Temsiliye" Cemiyet adına hareket edecekti. Heyet-i Temsiliye, Mustafa Kemal'in idaresi altında, içerde ve dışarda millî kuvvetleri temsil etmiş ve mücadeleyi yürütmüştür. Millî hareketin gerek İstanbul Hükümeti, gerek yabancı devletlerle olan münasebetlerini bu organ yönetmiş ve bu devletlerle yapılan yazışmalar bu organ adına Mustafa Kemal tarafından imzalanmıştır.

Sivas Kongresinin 11 Eylül'de yayınladığı bildiride, Erzurum Kongresi tarafından yayınlanan bildirinin dış politika ile ilgili esasları, önemsiz bazı değişikliklerle, hemen hemen aynen teyit ediliyordu. Erzurum Kongresince yabancı bir devletin mandasının ya da himayesinin kabul edilmiyeceği belirtilmiş olduğu halde, Sivas Kongresinde bu mesele, bazı kimselerin tahriki üzerine, yeniden enine boyuna görüşülmüştür. Neticede, manda meselesi aslında reddine varan bir formül ile bertaraf

edilmiştir. Bu konuda Atatürk nutkunda şöyle demektedir : "Pek uzun ve münakaşalı devam eden bu manda müzakeresi taraftarlarını ıskat edecek ortalama bir çare ile son buldu." Öte yandan, gene Sivas Kongresinde, Amerika'da yıllardan beri aleyhimize yapılmakta olan olumsuz propagandaların doğurduğu kamu oyu akımını düzeltmek maksadıyla, Amerikan Kongresinden, tetkiklerde bulunabilmesi ve gerçeği görebilmesi için, Türkiye'ye bir heyetin dévet edilmesi kararlaştırılmıştır. Aslında bu şekilde hem manda talebi meselesi gömülüyor, hem de müzaheretten maksadın ne olduğu ortaya çıkıyordu. Söz konusu karar gereğince, Amerikan Kongresine çekilen telgrafın metni şöyledir :

"Birleşmiş Amerika Devletleri

Âyan Meclisi Reisliğine,

Rumeli ve Anadolu'nun bütün müslüman halkını temsil eden ve Osmanlı İmparatorluğunun Anadolu ve Rumelide'ki bütün vilâyetlerinin temsilcilerinden mürekkep olan Sivas Millî Kongresi 4 Eylül 1919 da bir araya gelmiştir. Gayeleri şunlardır : Memleket halkının ekseriyetinin arzularını yerine getirmek, bütün azınlıkları himaye altında bulundurmak, bütün vatandaşlara can ve adalet yolundaki haklarını teminata bağlamak.

Sivas Millî Kongresi Osmanlı İmparatorluğu halkı içindeki ekseriyetin arzularını ifade eden bir karar suretini 9 Eylül 1919 da rey birliği ile kabul etmiştir. Bu kararın hâvi bulunduğu prensipleri; Sivas Kongresinin kongre dağılmazdan evvel âzası arasından seçeceği merkez komitesinin ve imparatorluk hudutları içindeki diğer bütün tâli teşkilâtın istikbaldeki hareketlerine rehber olacaktır.

Takip edilecek siyaset ile alâkalı olan bu karar mucibince Sivas Millî Kongresi Birleşik Amerika Devletleri Âyan Meclisine şu ricada bulunmayı bugün, yine ittifakla kararlaştırmıştır : Âzanızdan mürekkep bir komiteyi Osmanlı İmparatorluğunun her köşesine göndermenizi diliyoruz. Bu komite, hususî menfaat ile alâkaları olmıyanlar ve bir millete has olan berrak görüşle, Osmanlı İmparatorluğunda fiilî suretle hüküm süren hâl ve şartları tetkikten geçirmelidir. Böyle bir tetkik; Osmanlı İmparatorluğuna ait nüfusun ve arazinin mukadderatı hakkında bir sulh muahedesi mucibince keyfî kararlar verilmesine meydan bırakılmazdan evvel yapılmalıdır."

Kongre görüşmeleri sırasında bütün vilâyetlerle muhaberede bulunulmuş, Anadolu ve Rumeli vilâyetlerinin hepsinin "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"ne bağlanması ve Heyet-i Temsiliye tarafından verilecek emirlerin yerine getirilmesi sağlanmıştır. Böylece, millî hareketin

başlangıcında Türk ülkesinin parçalanması ile sonuçlanabilecek akımların ortaya çıkmasına bütün milletin irade ve kararı ile son verilmiş oluyordu. Kongre kararlarının İstanbul Hükümeti tarafından tasvip edilmemesi üzerine bu Hükümet ile münasebetler kesilmişti. Heyet-i Temsiliyenin Kongre adına verdiği talimattan sonra bütün vilâyetlerin mülkî ve askerî makamları İstanbul ile muhabereyi kesmiş, İstanbul ülkesiz bir hükümet durumuna gelmişti. İstanbul ile muhabere kesilir kesilmez, Heyet-i Temsiliye Ferit Paşa'nın işten el çektirilmesi ve Meclis-i Mebusanın toplanması için teşebbüse girişti. Bu teşebbüsler başarılı olmuş ve 2 Ekim 1919 da Ferit Paşa kabinesi düşmüş, yerine Ali Rıza Paşa kabinesi gelmişti. Mustafa Kemal ile yeni İstanbul Hükümeti arasındaki görüşmelerin olumlu bir sonuç vermesi üzerine, Ali Rıza kabinesi İstanbul'da Meclisi Mebusanın toplanmasına karar vermiş ve bunun için seçimler yapılmıştı : Seçimler sonunda, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Meclis-i Mebusanda çoğunluğu sağlamıştı.

Meclis-i Mebusan ilk toplantısını 12 Ocak 1920 de yapmıştır. Düşman devletlerin tehdidi altında çalışan bu Meclisin en önemli çalışması 28 Ocak'ta Misak-ı Millî'yi kabul etmesidir. Misak-ı Millî, önce Erzurum Kongresinde kabul edilen, daha sonra Sivas Kongresinde genişletilerek tevit edilen ilkeleri kapsamakta idi. Bu belgede Millî Mücadele hareketinin iç ve dış amaçları belirtiliyordu. Gerçekten, Misak-ı Millî'de tesbit edilen ilkeler yalnız Millî Mücadele yıllarında değil, ondan sonraki devrede de Türk dış politikasının temelini teşkil etmiştir. **Bu önemli belgenin metni aynen şöyledir :**

"Zîrde vaziilimza Osmanlı Meclisi Meb'usan azaları istiklâl-i devlet ve istikbal-i milletin, haklı ve devamlı bir sulhe nailiyet için ihtiyar edebileceği fedakârlığın haddi azamisini mutazammın olan esasatı âtiyeye tamami-i riayetle mümkünütemin olduğunu ve esasatı mezkûre haricinde payidar bir Osmanlı saltanat ve cemiyetinin devamı vücudu gayrı mümkün bulunduğunu kabul ve tasdik eylemişlerdir :

Madde 1 — Devleti Osmaniyenin munhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup, 30 Teşrinevvel 1918 tarihli mütarekenin hîn-i aktinde muhtasım orduların işgali altında kalan aksamın mukadderatı, ahalinin serbestçe beyan edecekleri âraya tevfikan tayin edilmek lazım geleceğinden mezkûr hattı mütareke dahilinde dînen. ırkan ve asâen müttehit, yekdiğerlerine karşı hürmeti mütekabile ve fedakârlık hissiyatile meşhun ve hukuku ırkiye ve içtimaiyeleri ile şeriat-i muhitalarına tamamile riayetkâr Osmanlı-islâm ekseriyetile meskûn bulunan aksamın heyeti mecmuası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür.

Madde 2 — Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda âray-ı âmmeleriyle Anavatana iltihak etmiş olan Elviyei Selâse için ledelicap tekrar serbestçe âray-ı ammeye müracaat edilmesini kabul ederiz.

Madde 3 — Türkiye sulhüne talik edilen Garbî Trakya vaziyeti hukukiyesinin tespiti de sekenesinin kemali hürriyetle beyan edecekleri âraya tebean vaki olmalıdır.

Madde 4 — Makarrı Hilâfet-i İslâmiye ve Payitahtı Saltanat-ı Seniye ve Merkez-i Hükümet-i Osmaniye olan İstanbul şehriyle Marmara denizinin emniyeti her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartiyle Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve münakalât-ı âleme küşadı hakkında bizimle sair bilûmum devletlerin müttefikan vereckleri karar muteberdir.

Madde 5 — Düvel-i itilâfiye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında takarrür eden esasatı ahdiye dairesinde ekalliyetlerin hukuku, memelik-i mütecaviredeki müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifadeleri ümniyesile tarafımızdan teyid ve temin edilecektir.

Madde 6 — Millî ve iktisadî inkişafımız dairei imkâna girmek ve daha asrî bir idarei muntazama şeklinde tedviri umura muvaffak olabilmek için, her devlet gibi bizim de temin-i esbab-ı inkişafatımızdan istiklâl ve serbest-i tâmme mazhar olmamız üssülesası hayat ve bekamızdır. Bu sebeple siyasî, adlî, malî inkişafımıza mâni kuyuda muhalifiz. Tahakkuk edecek düyunatımızın şeraiti tesviyesi de bu esasata mugayir olmayacaktır."

Böylece, Mustafa Kemal'in önderlik ettiği hareketin amaç ve ilkeleri Osmanlı Devletinin yasama organı tarafından da teyit edilmiş oluyordu. Müttefik Devletlere karşı Türk milletinin direneceğini gösteren Misak-ı Millî, aslında bu devletlerin arzularına boyun eğmiş bulunan İstanbul Hükümetinin politikasına reddedildiğini de belirtiyordu. Misak-ı Millî Osmanlı gelenekleriyle bağların kesildiğini ifade ediyordu; İslâm dünyasına öncülük yapmak iddiasında bulunan çok - milletli bir İmparatorluk yerine, çok daha mütecanis bir millî devlet kurulacaktı. Yeni Türkiye'nin kuvveti de burada idi.

Misak-ı Millî'nin kabulünden sonra, Müttefik Devletler Anadolu'da başlıyan Millî hareketi önlemek ve hazırlanmakta olan barış şartlarını kolaylıkla kabul ettirebilmek için İstanbul'a donanmalarını göndererek 16 Mart 1920 de bu şehri resmen işgal ettiler. Milliyetçi tanınan kimseleri tevkif ederek Malta'ya sürgüne gönderdiler ve Meclis-i Mebusanı kapattırdılar. Aynı gün Mustafa Kemal Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Temsiliyesi adına Müttefik Devletlerin bu dav-

ranışını işgal devletleri ve Amerika Birleşik Devletleri nezdinde protesto etmiş ve 19 Mart 1920 de, bütün vilâyetlere ve Kolordu Kumandanlıklarına gönderdiği bir tâmim ile, olağanüstü yetkilere sahip bir Meclisin Ankara'da toplanması için gerekli seçim hazırlıklarının yapılmasını bildirmişti. Bu tamim üzerine yapılan seçimler sonunda, 23 Nisan 1920 de, Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanmış ve 24-25 Nisan'da Mustafa Kemal Meclis ve Hükümet Başkanlığına seçilmişti. Böylece, Ankara Hükümeti Anadolu'nun Müttefiklerin ve Yunanlıların işgali altında bulunmayan kısımlarını idare etmeye başlamıştı. 1919 yılında Yunanlıların Anadolu'ya çıkmaları milliyetçi hareketi tahrik etmiş olduğu gibi, Müttefiklerin İstanbul'u işgali de Anadolu'da de facto bir hükümetin kurulmasına yol açmıştı. Ankara Hükümetinin kurulması, Osmanlı İmparatorluğunun 24 Nisan 1920 de San Remo'da Müttefikler tarafından taksim edilmesiyle aynı zamana rastlar. Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, Osmanlı Padişahının Müttefiklerin bir esiri olduğunu, bu yüzden de bu devletlerle giriştiği müzakerelerde Türkiye'ye bağlıyamıyacağını bildirmişti. Ankara Hükümeti, İstanbul işgal altında kaldığı sürece, yalnız Türkiye Büyük Millet Meclisinin halkı temsil edebileceğini işgal kuvvetlerine tebliğ etmişti. Öte yandan, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 7 Haziran 1920 de, İstanbul Hükümetinin yapacağı andlaşmaların hükümsüz sayılacağına, başka deyimle Ankara Hükümetini milletlerarası alanda bağlamıyacağına ilişkin bir kanunu kabul etmiştir. Söz konusu kanun metni şöyledir :

"Madde 1 — İstanbul'un işgali olan 16 Mart 1920 den itibaren Büyük Millet Meclisinin tasvibi haricinde İstanbul'ca aktedilmiş veya edilecek bilumum muahedat ve mukavelât ve ukudat ve mukarreratı resmiye ve verilmiş imtiyazat ve maadin ferağ ve intikalâtı ve ruhsatnameleri ile mütarekeden sonra aktedilmiş bilcümle muahedatı hafiye ve doğrudan doğruya veya bilvasıta ecanibe verilmiş imtiyazat ve maadin ferağ ve intikalât ile ruhsatnameleri keenlemyekûndur.

Madde 2 — İşbu kanunun icrasına Büyük Millet Meclisi Heyeti İcraiyesi memurdur."

Erzurum ve Sivas Kongrelerinde Millî Mücadele hareketinin teşkilâtlandırılması ile Nisan 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisinin kurulması arasında geçen süre içinde, işgal kuvvetleri ve diğer devletlerle milliyetçiler arasındaki münasebetler Heyet-i Temsiliye adına bizzat Mustafa Kemal tarafından yönetilmiştir. Bu devrede Mustafa Kemal, işgal kuvvetleri ve Amerika Birleşik Devletleri ile temas kurmaya çalışmış ve milliyetçi hareketin programını bu devletle-

re kabul ettirmeye gayret etmiştir. Öte yandan, Mustafa Kemal, Müttefik Devletlere karşı İstanbul Hükümetiyle ortak bir politika izlenmesini sağlamak amacıyla İstanbul Hükümetinin temsilcisi Bahriye Nazırı Salih Paşa ile 20-22 Ekim 1919 tarihlerinde Amasya'da görüşmeler yapmıştır. Milliyetçi hareketin İstanbul Hükümeti tarafından zımnen tanınması ile sonuçlanan bu görüşmelerde, Salih Paşa Millî Mücadele ilkelerini prensip itibariyle tasvip etmiş ve Müttefik Devletler-Osmanlı Devleti arasında aktedilecek Barış Konferansına Heyet-i Temsiliyenin temsilcilerinin gönderilmesini kabul etmişti. Bununla beraber, Salih Paşa, herhalde Müttefiklerin baskısı yüzünden, bu esasları İstanbul Hükümetine kabul ettirememiştir. Bu yüzden Milliyetçi hareketle İstanbul Hükümetinin dış politikalarının ahenkleştirilmesi mümkün olmamıştı.

1920 yılının başında, bir yandan Misak-ı Millî'nin Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilmesi, diğer yandan da Fransız işgal kuvvetlerine karşı güney cephesinde fiilî mukavemetin başlaması, Müttefik Devletleri endişelendirmeye başlamıştı. Gerçekten, güneydeki çarpışmalar sonunda Fransızlar Ankara Hükümeti ile temas etmek ve görüşmeye girişmek mecburiyetinde kalmışlardır. Suriye Fevkalâde Komiseri Muavini başkanlığı altında Ankara'ya gelen bir Fransız heyeti ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti arasında 30 Mayıs 1920 de 20 günlük bir mütareke imzalanmıştı.

Yeni Türk Devleti ile Fransız Cumhuriyeti arasında yapılan bu mütareke siyasi ve hukuki bakımlardan önem taşımaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Müttefik Devletler tarafından henüz tanınmamıştı. Bu devletler Türk milletinin mukadderatı ile ilgili konularda İstanbul Hükümeti ile temas ediyorlardı. Fransa, İstanbul Hükümeti yerine, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile görüşmelere girişmek ve adı geçen Hükümet ile bir mütareke anlaşması yapmakla, Ankara Hükümeti zımnen ve de facto tanınmış oluyordu. Mustafa Kemal mütareke görüşmeleri sırasında Fransız kuvvetlerinin Türk ülkesini terketmeleri talebinde bulunmuştu. Fakat Fransız temsilcileri bu konuda yetkili olmadıklarını ileri sürerek, bu teklifi kabul etmemişlerdi. Bundan sonra, mütarekenin imzalanmasından 20 gün geçmediği halde, 18 Haziran'da Fransızlar Zonguldak'a asker çıkardılar. Bu olay, Fransızlarla mücadelenin tekrar başlamasına sebep oldu. Fransızlar, Mütarekenin Türkiye'nin yalnız güney bölgesine inhisar ettiğini iddia etmişler, Türkler ise, bütün memleketi kapsadığını ileri sürmüşlerdi.

1920 yılının ilkbaharında, Mondros Mütarekesinin imzalanmasından bir buçuk yıl geçtiği ve Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulga-

ristan ile aylar önce barış yapılmış olduğu halde, Türkiye ile yapılacak barışın esasları henüz kararlaştırılmamıştı. Bunun başlıca sebepleri, Müttefikler arasında Türkiye'ye karşı takip edilecek siyaset hakkında görüş ayrılıklarının belirmesi ve savaştan yenilgiye uğrayarak çıkan devletlerin silâhlarını derhal bırakmalarına rağmen, Anadolu'da, hattâ Rumeli'de, hâlâ silâhlı bir direnmenin mevcut olmasıydı.

Anadolu'da Millî Mukavemet hareketi kuvvetlenmeye başladıktan sonra, Müttefikler, özellikle İngilizler, Osmanlı Devleti ile yapılacak olan barış andlaşmasını kabul ettirmek için İstanbul Hükümeti üzerinde baskı yapmaya başlamışlardı. 16 Mart'ta İstanbul'un resmen işgal edilmesi üzerine İngilizler baskılarını arttırmışlar ve milliyetçi hareketi bir dereceye kadar anlayışla karşılayan Salih Paşa Kabinesi yerine, Padişaha tamamen bağlı Damat Ferit Paşa'yı 5 Nisan'da Sadrazam yaptırmışlardı. Birinci Dünya Savaşı'nı resmen sonuçlandırmak için Paris'te toplanacak olan Barış Konferansına İstanbul Hükümeti 22 Nisan 1920 de davet edilmişti. Konferansta İstanbul Hükümetini sabık Sadrazam Tevfik Paşa başkanlığında bir heyet temsil edecekti. Müttefik Devletlerin İstanbul Hükümetini Barış Konferansına davetlerinden 8 gün sonra, Mustafa Kemal Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin kurulduğunu bir nota ile bütün Avrupa Devletlerine bildirmişti. Buna rağmen, Müttefikler bu notayı gözönünde bulundurmadan İstanbul Hükümeti ile barış yapmakta ısrar etmişlerdi. Paris'te Tevfik Paşa'ya teklif edilen barış şartları yalnız Osmanlı ülkelerini değil, Türk ülkesini de parçalamakta idi. Türkiye Büyük Millet Meclisi bu tekliflere mukabele ederek, 18 Haziran 1920 tarihli toplantısında, Misak-ı Millî'ye sadık kalacağı ve Türk topraklarının parçalanmasını kabul etmiyeceği üzerinde yemin etmiş ve bu hususu bütün devletlere duyurmuştu. Ancak, bu olay Sèvres Andlaşmasının 10 Ağustos 1920 de Paris'te, Osmanlı Temsilcileri tarafından imzalanmasına engel olamamıştı. Sèvres Andlaşmasının önemli hükümleri özet olarak şunlardı: Osmanlı Devletinin ülke egemenliği geniş ölçüde kısıtlanıyor, Osmanlı ülkesi olarak İstanbul (bazı şartlara bağlı olmak üzere) ile Anadolu'nun ufak bir parçası kalıyordu; İzmir bölgesi şeklen Osmanlı egemenliğinde kalmakla beraber, bu egemenliği kullanma hakkı Yunanistan'a devrediliyor ve mahallî bir meclis ileride adı geçen bölgenin Yunanistan'a katılmasını kararlaştırabiliyordu; Edirne, Trakya bölgesi, İmroz ve Bozcaada da dahil olmak üzere bütün Boğaz önü ve Ege adaları Yunanistan'a bırakılıyor, Çanakkale ve İstanbul Boğazları, gerek barış, gerek savaş durumlarında bütün Devletlerin ticaret ve savaş gemilerine açılıyor ve Boğazlar bölgesinin kontrolu, Osmanlı Hükümetinden müstakil olarak faaliyet gösterecek, kendine mahsus bayrağı, bütçesi

ve teşkilâtı bulunacak bir Komisyona terkediliyordu; Fırat nehrinin doğusunda ve kurulacak olan bağımsız Ermenistan'ın güneyinde yer alan Kürt unsurunun çoğunlukta olduğu bölgelere mahallî muhtariyet tanınıyor ve ileride Milletler Cemiyeti Teşkilâtının Meclisi adı geçen bölgelere bağımsızlık verebiliyordu; Doğu Anadolu illerinde bağımsız ve hür bir Ermenistan Devleti kuruluyor, Osmanlı Devletinin askerî gücü kayıt altına alınarak azaltılıyor, Azınlıklar ve malî konulara ilişkin olarak geniş yetkili Komisyonlar kuruluyor, Kapitülasyon ile imtiyazlar yeniden ve daha geniş bir şekilde ihdas ediliyordu. Sèvres Andlaşmasının akdedildiği gün, İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri bir üçlü Andlaşma imzalıyarak, Fransa ve İtalya'ya Anadolu'da geniş nüfuz bölgeleri tanımışlardı.

Türk - Sovyet Münasebetlerinin Gelişmesi

Millî Mücadele hareketinin biri askerî, diğeri siyasî olmak üzere iki cephesi vardır. Bu hareketi hazırlıyanlar, bir yandan da yeni Türk Devletinin siyasî münasebetlerini tanzimle meşgul olmuşlardır. Millî Mücadelenin askerî cepheleri, Batıda Yunanlılara, Güneyde Fransızlara ve Doğuda Ermenilere karşı kurulmuştur. Bundan başka, Padişah Hükümeti teşkil ettiği bazı kuvvetlerle, yurdun çeşitli bölgelerinde ve milliyetçilerin dış düşmanlara karşı kurduğu cephelerin gerisinde, Millî Mücadeleyi tehlikeye sokabilecek teşebbüslere girişmişti; bunlarla da savaşmak gerekiyordu. Bu askerî cephelerde çatışmayı başarıya ulaştırabilmek için Ankara Hükümeti Millî Mücadelenin diplomatik cephesine de önem vermiştir. Müttefikler arasında, Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğrayan devletlere karşı uygulanacak politika üzerinde her zaman bir görüş birliği bulunmuyordu. Bununla beraber, bu devletler barış görüşmelerindeki pazarlıklarda, tek bir cephe halinde hareket etmeyi başarabilmişlerdir. Türkiye'nin bu devletlere karşı kullanabileceği iki büyük devlet bulunuyordu : Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği.

Savaştan sonra Amerika Birleşik Devletlerinin Osmanlı Devletine karşı izlediği politika Wilson'un 14 maddesinde belirtilen fakat hiçbir zaman tatbikat alanına konulamıyan, "Milliyetler ilkesine" (milletlerin kendi mukadderatlarını bizzat tâyin etmesi) dayanıyordu. Amerika Birleşik Devletleri bu ilkeye dayanarak, Anadolu'nun Doğu bölgesinde bağımsız bir Ermenistan Devletinin kurulmasını savunmuştu. Bu amacını gerçekleştirmek ve kurulması düşünülen Ermenistan'ın muhtemelen Amerikan mandası altına konulması meselesini tetkik etmek üzere, Amerika Birleşik Devletleri, Eylül 1919'da, Anadolu'ya ve Kafkasya'ya General Harbord'un başkanlığında bir heyet göndermişti. Mustafa Ke-

mal, 22 Eylül 1919 da, General Harbord'a Heyet-i Temsiliye Reisi olarak Millî Mücadelenin hedeflerini özetliyen bir memorandum vermiştir. Mustafa Kemal bu memorandumda, General Harbord'a "tarafsız büyük bir devletin yardımını" kabul edebileceğini ve amacının "İmparatorluğu tarafsız bir devletin, tercihan Amerika Birleşik Devletlerinin mandası ile korumak" olduğunu bildirmişti. Mustafa Kemal bu teklifi, İngilizler ve bu devletin desteği ile Anadolu'ya asker çıkarmış bulunan Yunanlılara karşı zaman kazanmak için bir taktik olarak düşünmüştü. Nitekim, milliyetçi kuvvetler güçlendikçe, Mustafa Kemal bu görüşü terketmiştir. Gerçekten. bunun sadece Müttefik Devletlerin davranışlarına karşı mukabil bir taktikten ibaret olduğu ve Mustafa Kemal'in Türk ülkesi üzerine hiç bir devletin himayesi ya da mandasını asla kabul etmeyi düşünmediği sonraki davranışlarından açıkça anlaşılmaktadır. Harbord başkanlığındaki heyet Amerika Birleşik Devletlerine döndükten kısa bir süre sonra, Amerika Birleşik Devletleri Monroe Doktrininin etkisiyle yalnızlık politikasına çekilince, Türkiye'nin manda idaresine konulması ve bağımsız bir Ermenistan kurmak teşebbüsü de suya düşmüştür.

Öte yandan, Ankara Hükümetinin Sovyetlerle münasebeti farklı bir şekilde gelişmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan büyük kayıplarla çıkan ve ortak düşmana karşı savaşan bu devletle uzun bir süre devam eden bir dostluk münasebeti kurulabilmiştir. O sırada Sovyetler de, Ankara Hükümeti gibi, iç ve dış düşmanlara karşı direnmekte ve onlara karşı savaşmaktaydı. Sovyet Rusya'daki yeni rejim iç düşmanlara karşı başarılar kazandığı halde, dış düşmanlara karşı aynı başarıyı sağlayamamıştı. Gerçekten, Sovyetler Batı cephesinde Polonya'ya karşı ağır bir yenilgiye uğramışlardı. Boğazlar bölgesinde, Kafkasya'da, İran' da ve Afganistan'da bulunan İngiliz kuvvetleri Sovyetler Birliğini çember altına almışlardı. Batı'lı devletler tarafından teçhiz edilen büyük miktarda Çarlık taraftarı kuvvetler Sibirya, Kuzey Denizi, Kafkasya ve Kırım cephelerinde Sovyet kuvvetlerine karşı tecavüze geçmişlerdi. Sovyetler Birliği bu ölüm-kalım mücadelesinde, bir taraftan kendisini savunmaya çalışırken, öte yandan da Doğu'lu devletlerde ve sömürgelerde komünist rejimi benimsemesi ihtimali bulunan hareketleri teşvik ve tahrik ediyordu.

Sovyet ihtilâlinden sonra Kafkasya Rusya'dan ayrılmış ve burada, Mayıs 1918 de, üç ülke bağımsızlığını ilân etmişti : Ermenistan, Gürcistan ve Azerbeycan. Mondros Mütarekesinden sonra İngilizler Kafkasya'yı işgal etmişler ve burada bir "cordon sanitaire" kurarak, Türkiye ile Rusya arasındaki münasebeti kesmişlerdi. Kafkasya'da bağımsız devletlerin kurulmasından sonra İngilizler, önce 28 Ağustos 1919 da

Batum hariç bütün Kafkasya'yı, sonradan da, 7 Temmuz 1920 de, Batum'u terketmişlerdi. Öte yandan, Sovyet rejimine karşı direnen General Denikin kuvvetlerinin 1919 da yenilgiye uğratılması üzerine, Anadolu'daki Millî mukavemet kuvvetleri ile Sovyetler Birliği arasında dolaysız münasebet kurulması mümkün olmuştu. Heyet-i Temsiliyenin 1919 yılında ve 1920 yılının başlarında milliyetçi hareketi idare ettiği sırada, Türk milliyetçileri ile Sovyetler arasında münasebet kurulduğu ve milliyetçilere askerî yardımda bulunulması hususunda bir andlaşma yapıldığı hakkında bazı kaynaklarda bilgi verilmekte, fakat hiçbir vesika gösterilmemektedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçilen Vekiller Heyetinin 5 Mayıs'ta yaptığı ilk toplantıda karşılaştığı en önemli meselelerden biri, Müttefiklere ve Yunanlılara karşı girişilecek mücadelede Türkiye'nin yalnız kalmamasını temindi. O sırada, emperyalizmi tenkid ve gizli emperyalist anlaşmaları tek taraflı bir tasarruf ile hükümsüz ilân eden Sovyet Hükümeti de, Türkiye gibi, Batı'lı devletlerin tehdidi altında bulunuyordu. Bu yüzden Ankara Hükümeti en tabiî müttefik olarak Sovyetler Birliği'ni görmüştü. Sovyetlerin dostluğunu sağlamak ve mümkün olduğu takdirde bu devlet ile bir ittifak andlaşması yapmak maksadıyla Ankara Hükümeti 11 Mayıs 1920 de (Bab-ı Âli temsilcilerine Sèvres Andlaşması metninin tevdi edildiği gün) Moskova'ya bir temsilci heyeti gönderdi. Heyet başkanı, yeni Türk Devletinin Hariciye Vekilliğine getirilen Bekir Sami Bey idi; heyet üyeleri arasında İktisat Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek), Dr. Miralay İbrahim Tali (Öngören), Lazistan Mebusu Osman, Erkânı Harbiye Kaymakamı Seyfi (General Seyfi Düzgören) Beyler de bulunuyordu. Ankara Hükümeti bu suretle Sovyet Hükümeti ile ilk defa resmen siyasî münasebetlere girmiş oluyordu. Bekir Sami Bey heyetinin asıl amacı Sovyetlerle bir dostluk andlaşması yapmak imkânını araştırmak ve ihtiyacımız olan para ve her türlü malzeme yardımını temin etmek idi. Bu tarihte Kafkas bölgesindeki devletlerle dostluk münasebetleri henüz kurulmamış olduğundan, Ankara'dan hareket eden heyetimiz dolambaçlı bir yol takip ederek, Trabzon üzerinden denizyolu ile Karadeniz'i geçmiş ve Moskova'ya ancak 69 günde varabilmişti.

Tarih boyunca Rusya'nın Osmanlı ülkesi üzerindeki en önemli hedefini daima Türk Boğazları teşkil etmiştir. Millî Mücadele sırasında Boğazların ilk defa yabancıların işgali altına girmesi ve bu devletlerin arasında Rusya'nın bulunmaması, Türkiye ile Rusya arasındaki münasebetlerin yeni esaslara göre düzenlenmesini kolaylaştırmıştı. Fakat, bu sırada Bolşeviklerle Türklerin düşmanları aynı olduğu halde, bu iki memlekettki hareketin temel amaçları arasında önemli farklar bulu-

nuyordu. Bolşevik Rus rejimi Türkiye'deki Millî Mücadele hareketini, Batı'lı kapitalist - emperyalist tecavüzüne karşı duran bir unsur olarak görmekte ve bunu Müslüman halkların bir uyanışı olarak kabul etmekteydi. Bu yüzden, Sovyetler, Türkleri, İngiltere'ye karşı tabiî bir müttefik olarak görüyorlardı. 3 Aralık 1917 de Sovyet Halk Komiserleri Meclisi tarafından Doğu'lu devletlerin Müslüman halklarına hitaben yayınlanan bir bildiride, Çarlık Hükümetinin de taraf olduğu ve Osmanlı İmparatorluğunu ve İran'ı parçalamaya mâtuf gizli andlaşmaların feshedildiği belirtiliyordu. Sivas Kongresinin toplantı halinde bulunduğu sırada, 13 Eylül 1919 da, Sovyet Dışişleri Komiseri Chicherin doğrudan doğruya "Türk İşçileri ve Köylülerine" hitap eden bir bildirisinde, İstanbul'u Rusya'ya veren gizli andlaşmaları Sovyet Hükümetinin feshettiğini teyit etmiş ve memleketin "sömürücü Paşalar" esaretinden kurtarılarak Türk işçilerinin ve köylülerinin eline verilmesi ve onların memleketin efendisi durumuna getirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Oysa, Mustafa Kemal'in Anadolu'da bir sınıf mücadelesine değil, memleketi istilâ edenlere karşı bir kurtuluş savaşına girişmiş bulunduğu gerek Chicherin, gerek diğer Sovyet ileri gelenleri tarafından bilinmekteydi. Mustafa Kemal, 26 Nisan 1920 de Chicherin'e yazdığı bir mektupta, sınıf mücadelesini söz konusu etmeden, Millî Mücadelenin başarıya ulaşması için faydalı olabileceğini düşünerek, "siyasî ve askerî nitelikte bir ittifak içerisinde" Sovyetler Birliği ile işbirliği yapmak istediğini bildirmişti. Mustafa Kemal bu mektupta, "her iki memleketi de tehdit eden yabancı emperyalizme karşı birlikte mücadele etmeyi" teklif etmişti. Mustafa Kemal'in bir sınıf mücadelesini değil, sadece memleketi istilâ edenlere karşı bir kurtuluş savaşına girişmiş bulunduğunu bilen Chicherin, 22 Haziran 1920 de Mustafa Kemal'in mektubuna verdiği cevapta, ittifaktan ve askerî yardımdan bahsetmeksizin, iki devlet arasında derhal diplomatik münasebetlerin kurulmasını istemiştir. Chicherin mektubunda, Misak-ı Millî esaslarının kendilerince kabul edildiğini belirttikten sonra, Misak'ın bazı hükümlerini Sovyet çıkarlarına göre yorumlamıştır. Chicherin, Türkiye Büyük Millet Meclisinin, "Ermenistan'ın, Kürdistan'ın, Lazistan'ın, Batum Vilâyetinin, Doğu Trakya'nın ve Türk-Arap halkları ile mukim ülkelerin kendi mukadderatlarını kendilerinin tayin edeceği" hakkındaki kararına değindikten sonra, Türk Boğazları meselesinin "Karadeniz'e sahildar devletlerin katıldığı bir konferansta ele alınması" hakkındaki eski Sovyet iddiasını yenilemekte idi. Mustafa Kemal bu Sovyet isteklerini, ileride Sovyetlerle yapılan temaslarda bertaraf edebilmiştir.

Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in başkanlığında Moskova'ya giden heyetin Moskova'daki görüşmeleri kolay geçmemiş ve aylarca devam

etmiştir. 24 Ağustos 1920 de Türk heyeti ile Sovyetler arasında bir andlaşma tasarısı üzerinde mutabakata varılmış, fakat bu andlaşma, Kafkas bölgesindeki çatışmalar yüzünden, yedi ay sonra imzalanabilmiştir.

Bekir Sami Bey heyeti Moskova yolunda bulunduğu sırada ve Moskova'ya vasıl olduktan sonra, Kafkasya'nın durumunda önemli değişiklikler olmuştu. 27-28 Nisan 1920 de Bakû'da bir ayaklanma olmuş ve Azerbeycan'da bir Bolşevik rejimi iktidara geçmişti. Böylece Bakû'ya yerleşen Bolşevikler Kafkasya'nın diğer bölgelerinde de karışıklıklar çıkarmaya başlamışlardı. Bunun sonucu olarak, Mayıs-Haziran 1920 tarihlerinde Erivan Ermeni Cumhuriyetinde Bolşevik ayaklanmaları olmuştu. Bu sırada Gürcistan'da Menşevik bir hükümet iktidarda idi. Gürcüler 7 Mayıs'ta Sovyet Azerbeycan'ı ile, 6 Haziran 1920'de de Sovyet Rusya ile andlaşmalar imzalamışlardı. 6 Haziran andlaşması ile Sovyet Rusya Gürcistan'ın bağımsızlığını tanımıştı.

Gürcistan ve Ermenistan bağımsız birer devlet olmakla beraber, Sovyetler Birliği'nin bu devletleri ele geçirmek istediği her türlü davranışlarından belli oluyordu Nitekim, Bekir Sami Bey heyeti Moskova'da bulunduğu sırada Sovyet birlikleri Ermenistan'a tecavüz etmişler ve Ermenileri 10 Ağustos 1920 de bir andlaşma yapmaya mecbur bırakmışlardı. Bu andlaşma gereğince Sovyetler, aslında Türkiye'ye ait bazı bölgeler üzerinde Ermenistan'ın hükümranlığını tanımışlar ve Sovyetler Birliği'ni Anadolu'ya bağlıyan kara yolunu Ermenistan kontrolüne terketmişlerdi. Bu şekilde Ermenistan üzerindeki nüfuzunu arttırmış bulunan Sovyetler, Chicherin'in 13 Ağustos'ta Moskova'da Bekir Sami Bey ile yaptığı görüşmelerde Bitlis, Van ve Muş gibi Türk ülkelerinin Ermenistan'a terkedilmesini istemişler, fakat bu istek Bekir Sami Bey Heyeti tarafından reddedilmişti.

Sovyet istekleri Moskova görüşmelerini tehlikeye düşürmüştü. Chicherin Anadolu'daki milliyetçi hareketin er geç kırılacağını ümit etmekte ve buna göre hareket etmekteydi. Şüphesiz Mustafa Kemal de Bolşeviklerin asıl amacını bilmekte ve Sovyetlerle münasebetlerini buna göre ayarlamaktaydı.

Bekir Sami Bey heyeti daha Moskova yolunda iken, Haziran 1920 de, Ermeniler Kafkasya'daki Türk azınlıklarına karşı zulme başlamış ve Müttefiklerin kendilerine terk ettikleri Kuzey-Doğu Anadolu'yu işgal teşebbüslerine girişmişlerdi. Türk kuvvetleri Mondros Mütarekesinden sonra Kafkasya'yı boşaltırken birçok yerlerde bölgesel Türk hükümetleri kurmuşlardı. Ermeniler Haziran 1920 de giriştikleri saldırıda, bu bölgesel hükümetlerin bulunduğu yerlerden biri olan Olti'yi işgal etmişlerdir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Hariciye Ve-

kâleti bu olayı 7 Temmuz 1920 de Taşnak Ermeni Hükümeti nezdinde protesto etmiş, fakat Ermeniler tecavüz ve istilâ hareketini durdurmamışlardı. Bunun üzerine, Doğu Cephesi Kumandanlığına tayin edilmiş bulunan 15 nci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa kumandasındaki Türk Ordusu, 28 Eylül sabahı mukabil harekete geçmişti. Doğu'daki Ermeni saldırısı, 22 Haziran'da Batı cephesinde başlamış bulunan Yunan saldırısı ile aynı zamana rastlar. Türk kuvvetlerinin aynı zamanda her iki cephede de savaş durumunda olmasını mahzurlu gören Mustafa Kemal, bazı Türk kumandanlarının Haziran ayı içinde Ermeni'lere karşı mukabil harekete geçilmesini istemelerine rağmen, bu hareketi geciktirmekte fayda görmüştü. Gerçekten, o sırada Türkiye'nin askerî ve siyasî çıkarları bunu gerektiriyordu. Ermenistan'a karşı o sırada girişilecek mukabil bir hareket, iç ve dış tehlikeler doğurabilecekti. Nitekim, dış düşmanlarla savaşan Ankara Hükümeti, millî harekete karşı direnen iç kuvvetlerle de savaşmak durumundaydı. Diğer taraftan, o sırada Ermenistan'a karşı girişilecek bir hareket İngiltere'nin fiilî müdahalesini de teşvik edebilirdi.

Bu sebeplerden, ancak Eylül ayı sonunda mukabil saldırıya geçen Türk orduları 30 Eylül 1920'de Sarıkamış'ı, 30 Ekim'de Kars'ı ve 7 Kasım'da Gümrü dahil olmak üzere Arpa çayının doğusundaki bölgeleri Ermenilerin elinden almıştı. Ermeniler, 6 Kasım'da barış isteğinde bulunmuşlardı. Bunun üzerine, Ankara Hükümeti, 8 Kasım 1920 de Ermenistan Hükümetine yolladığı bir nota ile çatışmanın kesilmesi ve barışın akdi için siyasî ve askerî isteklerini bildirmiştir. Adı geçen nota'nın metni şöyledir : "Ermenistan Cumhuriyeti Hariciye Nezaretine,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti kendisinin 1 Teşrinisani 1336 tarihli sulh teklifiyle birlikte karşılaştığı anlaşılan 3 Teşrinisani 1336 tarihli sulh talebinize ve Şark Cephesi Kumandanlığının harekâtı askeriyeyi muvakkaten tevkif etmek için dermeyan ettiği şeraiti kabulünüze dair habere aynı günde destres olmuştur.

Bu münasebetle şeraiti sulhiyemizi berveçhizir iblâğ ile kesbi şeref eylerim :

1 — Türkiye - Ermenistan hududunun tayini yalnız bir istatistik ve reyiâm meselesi olacaktır. Münaziünfih olan bilcümle menatıkın ahalisi gerek Bolşevikler gerek Reis Wilson tarafından neşir ve ilân olunan her milletin kendi mukadderatını tâyin etmek hakkına malik olması düsturuna tebean kendi istikbal-i siyasisini tebyin etmeğe davet olunacaktır.

Mezkur halk arzusu veçhile müstakil bir hükümet teşkilinde veyahut memleketeynden birine raptı mukadderat etmekle mutlak bir ser-

bestiye malik olacaktır. O zamana kadar serbestii âranın temini zımnında münaziünfih arazide zabıta vazifesinin her iki millete mensup muhtelit jandarma kıtaatı tarafından ifasına muvafakat ediyoruz. Ahalinin reyi mümkün mertebe yakın bir zamanda alınmak muktazidir. Bütün beşeriyetin ve dolayısıyla Türk ve Ermeni milletleriyle münaziünfih arazide sakin ahalinin menfaatine muvafık olan bu sureti hallin muhazzı adalat olduğuna, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti pek derin ve samimi bir surette kanîdir.

Garptaki hamilerinin Asya ve Amerika akvamına karşı tatbik edegelmekte oldukları desatiri siyasiye için pek azim bir darbe teşkil edecek olan bu sureti hallin Garp ve bilhassa İngiliz Emperyalistlerine hoş görünmek maksadıyla Erivan Hükümeti tarafından reddedilmiştir. Maatteessüf endişe ediyoruz.

2 — Komşu milletlere kemali emn ve serbesti halinde inkişafını temin için Türkiye her türlü teslihâtı ibraza âmadedir. Ermenistan'ın iaşesine ve orada tabii bir vaziyeti iktisadiyenin husulüne elimizdeki bilcümle vesaitle muavenet edeceğiz.

3 — Tarafeyn kendi şimendiferi ve bilcümle vesaiti nakliyeleri üzerinde diğer tarafın ve eşyasının tam bir serbestî dahilinde mururuna müsaade edecektir. Hiçbir taraf diğer tarafın deniz veyahut sair memalik ile olan transit muamelâtına hiçbir veçhile müşkilât ihdat etmiyecektir.

4 — Türkiye Harbi Umumi'de hicret eden Ermenilerin eski yerlerine kabulünü ve en mütemeddin memalikte akalliyetlerin müstefit oldukları bilcümle hukuktan istifadelerini taahhüt eyler.

5 — Türkiye kendi emniyet-i müstakbelesi hakkında Ermenistan'dan teminatı fiiliye talep eyler. Murahhaslarımız Gümrü'de sulhu müzakere ve imza etmek için salâhiyet-i tammeyi haiz Ermeni murahhaslarına muntazırlardır.

6 — Mütareke şeraiti Şark Cephesi Kumandanlığınca tarafınıza tebliğ edilmiştir.

T.B.M.M.
Hariciye Vekili
Ahmet Muhtar"

Ermenilerle 26 Kasım'da başlıyan barış müzakereleri sırasında da Sovyet orduları Kuzey Kafkasya ve Kırım bölgesinde Bolşevizme karşı direnen General Wrangel ordularını yenmişler ve Ermenistan'ın işle-

rine müdahale etmeye başlamışlardı. Sovyetlerin bu müdahalesi üzerine Ermenistan'daki Batı taraftarı hükümet devrilmiş ve Bolşevikler iktidarı ellerine geçirmişlerdi. Yeni Ermeni Hükümeti ile Türkiye arasında 2-3 Aralık 1920 gecesi Gümrü Barış Andlaşması imzalanmıştı. Türkiye adına Kâzım Karabekir Paşa tarafından imzalanan Gümrü Andlaşması yeni Türk Devletinin akdettiği ilk andlaşmadır. Bu andlaşma gereğince, 10 Ağustos 1920 de İstanbul Hükümeti tarafından imzalanan Sèvres Andlaşmasının Ermenistan hudutları içinde gösterdiği birçok Doğu vilâyetleri (1878 Andiaşması ile Rusya'ya terkedilmiş olan Kars bölgesi de dahil olmak üzere) Türkiye'ye veriliyordu. Buna karşılık Türkiye işgal etmiş bulunduğu Gümrü'yü Ermenistan'a terketmeyi kabul etmişti. Ayrıca, taraflar özet olarak şu hususları kabul etmişlerdi : Osmanlı, Rus ve bütün dünya istatistiklerinin ve müstakar olan sosyal durumun gösterdiği veçhile, Osmanlı hududu dahilinde Ermeni ekseriyetini havi hiç bir arazi parçası mevcut değildir; emperyalist devletlerin tahrik ve teşviki ile yaratılabilecek hareketleri önlemek için Ermeni devleti ancak iç asayişi sağlayacak kadar asker ve jandarma bulunduracak, bu husus Türk siyasî temsilcisi veya elçisi tarafından tahkik edilecektir; Ermenistan Hükümetince istenildiğinde, iç ve dış tehlikelere karşı Ankara Hükümeti silâhlı yardımda bulunacaktır; Ankara Hükümeti insanî ilkelere bağlılığı yüzünden savaş tazminatından vazgeçmiştir; Ermenistan Hükümeti Sèvres Andlaşmasını hükümsüz sayar; Taraflar birbirlerine ait eşya ve kişilerin kendi demiryollarından ve bütün yollardan serbestçe geçmesine izin vereceklerdir. Gümrü Andlaşması, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne bağlıyan Erzurum-Bakû demiryolunun yeniden açılmasını ve iki devletin arasında dolaysız münasebetin kurulmasını mümkün kılmıştı. Bu Andlaşmanın yerini, ileride değineceğimiz, Sovyetlerle yapılan 16 Mart 1921 tarihli Moskova ve 13 Ekim 1921 tarihinde Ermenistan, Azerbeycan ile Gürcistan Şuralar Cumhuriyetleriyle aktedilen Kars andlaşmaları almıştır.

Türk kuvvetleri Ermenistan'ı yenilgiye uğratıp Güney Kafkasya'ya girince, Gürcistan ile temas haline geçmişti. 1920 yılının Temmuz ayında İngilzlerin Batum'u terketmesi üzerine burasını Gürcüler işgal etmişlerdi. Batum'un Gürcüler tarafından işgali, Osmanlı Devleti ile Sovyetler arasında Birinci Dünya Savaşını sonuçlandıran Brest-Litovsk Andlaşmasına aykırı düşüyordu.

1920 yılı içinde önce Azerbeycan'da sonra da Ermenistan'da birer Bolşevik Hükümet kurmağa muvakkak olan Sovyetler, Gürcistan'daki Menşevik Hükümetini devirmek teşebbüsüne girişmişlerdi. Sovyetlere karşı Ankara Hükümetinin yardımını sağlamak için Gürcü Hükümeti Ankara ile münasebet kurmuş ve 1921 yılının başında Ankara'ya bir

elçi göndermişti. Gürcistan elçisi M. Simeon Medivani 8 Şubat'ta itimatnamesini Mustafa Kemal'e vermiştir. Mustafa Kemal ile derhal temasa geçen elçi, o sırada Sovyetlerin tehdit ve tecavüz hareketlerine maruz kalan Gürcistan'ın bazı bölgelerini, özellikle Batum'u, Sovyet işgalinden kurtarmak için, buraların Türk kuvvetleri tarafından geçici olarak işgal edilmesini teklif etmişti. Nitekim, Sovyet kuvvetleri 20 Şubat'ta Gürcistan'ı istilâya başlamıştı. Bunun üzerine, Ankara Hükümeti 22 Şubat'ta Gürcü Hükümetine gönderdiği bir ültimatomda, Brest-Litovsk Andlaşması ile Türkiye'ye verilen ve halen Gürcülerin elinde bulunan Artvin ve Ardahan'ın iadesini istemişti. Bu talebin Gürcü Hükümeti tarafından kabul edilmesi üzerine, bu bölgeler Türkiye'ye terkedilmişti. Sovyetler'e karşı zaman k
geçici olarak işgali hakkında yapılan teklif ise Mustafa Kemal tarafından kabul edilmemiş ve Kâzım Karabekir kumandasındaki Türk orduları, Sovyet ordularının Batum'a yaklaşmasından bir hafta önce, 11 Mart'ta, Batum'u kayıtsız şartsız işgal etmişlerdi. Öte yandan, Sovyet tecavüzü karşısında Gürcü Hükümeti 25 Şubat'ta Tiflis'i boşaltmış, 14 Mart'ta Sovyetler'le mütareke imzalamış, 17 Mart'ta da aynı devlet ile akdettiği bir sözleşme ile Batum'un Sovyetler'in tarafından işgalini kabul etmişti. Aynı gün Gürcü Hükümeti Müttefik Devletlere ait gemiler ile memleketi terketmiş ve 19 Mart'ta Gürcistan'da Sovyet Cumhuriyeti ilân edilmişti.

Batum'un Gürcüler tarafından Sovyetler'e terkedilmesi üzerine, halen bu şehri işgal etmiş bulunan Türk kuvvetleri ile Sovyet kuvvetleri arasında çatışma tehlikesi ortaya çıkmıştı. Bu tehlike 16 Mart 1921 de, Moskova'da, Sovyet Hükümeti ile Ankara Hükümeti arasında imzalanan Andlaşma ile önlenmiştir.

1921 Tarihli Türk - Sovyet Andlaşmasının İmzalanması

Moskova'ya gitmiş bulunan Bekir Sami Bey Heyeti ile Sovyet Hükümeti arasında 24 Ağustos 1920 de bir andlaşma tasarısı parafe edildiğini, fakat Sovyet Hariciye Komiseri Chicherin'in Kafkasya'da Türkiye'ye ait bazı bölgelerin Ermenistan'a verilmesini istemesi üzerine andlaşmanın imzalanmasının mümkün olmadığını yukarda belirtmiştik.

Moskova görüşmeleri cereyan ederken Anadolu'nun Batı Cephesinde Yunan saldırısı başlamıştı. Bu sebeple, Türk-Sovyet münasebetlerinin gelişmesi Ankara Hükümeti için özel bir önem kazanmıştı. Gerçekten, 22 Haziran 1920 de başlıyan Yunan saldırısı, başlangıçta Yunanlılar lehine gelişmeler göstermiş ve Yunan kuvvetleri 8 Temmuz'da Te-

kirdağ'a, 25 Temmuz'da Edirne'ye ve 29 Ağustos'ta da Uşak'a girmişlerdi. Bu durum karşısında Ankara'da bazı zaaf emareleri ortaya çıkmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin bazı üyeleri yardım karşılığında Sovyet isteklerinin kabul edilmesini savunmuşlardı. Fakat Türkiye Büyük Millet Meclisi Mustafa Kemal'in de muhalif olduğu bu görüşü reddetmiş ve 21 Kasım 1920 de Meclisin kararı, Moskova'da bulunan Bekir Sami Bey'e bildirilmişti. Moskova ile Ankara arasındaki bu uyuşmazlıklara rağmen Chicherin, Ekim ayında M. Budu Medivani'yi (bu zat 8 Şubat 1921 de Mustafa Kemal'e itimatnamesini veren Menşevik Gürcü Hükümetinin elçisi M. Simeon Medivani'in kardeşidir) Ankara'ya elçi olarak göndermiştir. Fakat, Medivani ancak 19 Şubat 1921 de Ankara'ya varmış ve 5 Mart'ta Devlet Reisi sıfatıyle Mustafa Kemal'e itimatnamesini vermiştir. Diğer taraftan, Mustafa Kemal 21 Kasım 1920 de o zamana kadar Batı Cephesi Kumandanı bulunan Ali Fuat (Cebesoy) Paşayı bu görevinden alarak, Türkiye Büyük Millet Meclisinin tasvibi ile Moskova elçiliğine tayin etmişti. Ali Fuat Paşa heyeti 14 Aralık 1920 de Moskova'ya müteveccihen Ankara'dan ayrılmıştı.

Bundan sonra Türk - Sovyet münasebetlerinin gelişmesi iki tehlike ile karşılaşmıştı. Bunlardan birincisi, Türk Sovyet görüşmelerinin yapıldığı sırada Enver Paşa'nın Moskova'da bulunması, diğeri de Komintern'in teşebüsü ile Bakû'da Doğu Milletleri Kongresinin toplanması idi.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğunun yenilmesinden sonra, önce Almanya'ya kaçan, oradan da Mart 1920 de Moskova'ya geçen eski Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa Türk - Sovyet görüşmeleri sırasında kendisini Türkiye'nin gerçek temsilcisi olarak göstermiş ve emellerini gerçekleştirmek için Sovyetlerin yardımını kazanmaya çalışmıştır. Fakat, Enver Paşa'nın Turancı emellerinden şüphelenen Sovyetler Ankara Hükümeti ile işbirliği yapmayı tercih etmişlerdir.

Sovyetler 1 Eylül 1920 de Bakû'de Komintern'in teşebbüsü ile toplanan Doğu Milletleri Kongresini, genel olarak Asya milletlerinde, özellikle Türkiye'de bir komünist cereyanı yaratmak için kullanmışlardı. Fakat Sovyetler'in bu teşebbüsleri olumlu bir sonuç vermemiştir. Aslında Sovyetler Anadolu'daki millî hareketin bir komünist hareketi olmadığını pekâlâ bildikleri halde, gene de ortak düşman olan Batı'lı Devletlere direnen Türkiye'ye yardım etmeyi faydalı görmüşlerdir. Bu husus Bakû Kongresi başkanlığına seçilmiş bulunan Zinoviev tarafından Kongrede yapılan bir konuşmada şu şekilde ifade edilmişti :

"Biz, daha bizimle bir düşünmeyen kitlelere de sabır ile yardım ediyoruz. Bunlar fikren dahi bize muhaliftirler. Meselâ Şûra Hükümeti-

nin Türkiye'ye, Mustafa Kemal'e yardımcı olduğunu biliyorsunuz. Biz başında Mustafa Kemal bulunan hareketin komünist hareketi olmadığını bir dakika bile unutmuyoruz. Ankara'daki halk hükümetinin birinci içtimaının stenograf sureti gözümün önündedir. Mustafa Kemal, Halifenin ve Sultanın şahsı mukaddestir, ona dokunulmaz diyor. Mustafa Kemal'in başında bulunduğu hareket, Halifenin şahsını düşmandan kurtarmak istiyor. İşte bu fıkranın noktainazarı budur. Bu komünist prensibi midir? Hayır, asla... Cemaatın hislerine riayet ediyoruz. Bunu değiştirmek bizim elimizden gelmez. Çünkü bu iş için çok çalışmak ister. Şark'ın ve başka memleketlerin dini akidelerine biz ihtiyatla yaklaşıyoruz. Bununla beraber Mustafa Kemal Hükümetinin Türkiye'de yürüttüğü siyaset, Komünist Enternasyonalinin siyaseti, yani bizim siyasetimiz değildir. Fakat İngiliz Hükümetinin aleyhine yürüyen bir inkılâp mücadelesine yardım etmeğe hazırız."

Enver Paşa'nın Rusya'daki faaliyetleri ve Bakû Kongresi, Moskova'da cereyan etmekte olan Türk-Sovyet görüşmelerinin olumlu sonuçlanmasına engel olamamıştır. Öte yandan, milliyetçi kuvvetlerin Doğu'da Ermenileri ve Batı'da, Birinci İnönü Savaşı'nda, Yunanlıları yenilgiye uğratması, Ankara temsilcilerinin Moskova'da pazarlık gücünü arttırmış ve andlaşmanın imzalanmasını kolaylaştırmıştır. Nihayet, Türk Heyeti Moskova'ya vardıktan sekiz ay sonra 16 Mart 1921 de, Türk - Sovyet Dostluk Andlaşması imzalanmıştır.

Moskova Andlaşması Sovyet Hükümetine İngiltere'ye karşı yeni bir dost kazandırıyordu. Andlaşmanın dibaçesinde, iki hükümetin "tevessü ve istilâ siyasetine karşı olan mücadelelerindeki tesanütlerin ve iki milletin birine vâki olan müşkilâtın diğerinin vaziyetini de vahim kılacağı" öngörülüyordu. Öte yandan bu Andlaşma, doğu sınırlarını teminat altına alması ve Batı'lı Devletlerle girişilen görüşmelerde pazarlık gücünü arttırması bakımından Türkiye için de önemli idi. Andlaşmanın 1 nci maddesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından tanınmıyan andlaşmaların Sovyetler Hükümeti tarafından da tanınmıyacağı ve taraflardan herhangibirine zorla imzalatılan bir milletlerarası vesikanın diğer devletçe kabul edilmiyeceği belirtiliyordu. Aynı maddede "Türkiye" deyiminden Misak-ı Millî sınırları içinde kalan arazinin kastedildiği ve arazinin Kars ve Ardahan'ı da kapsadığı öngörülüyordu. Batum ve çevresi Sovyet Gürcistan'ına terkedilecek, buna karşılık bu bölge halkına geniş bir muhtariyet tanınacak ve Türkiye Batum limanını serbestçe kullanabilecekti (Madde : 2), Boğazların bütün devletlerin ticaretine açılmasını sağlamak maksadiyle, Âkid Devletler, Boğazlar meselesinin Karadenize sahildar Devletlerin temsilcilerinin katıldığı bir konferansta ele alınmasını prensip itibariyle kabul

etmişlerdi; fakat bu konferansta Türkiye'nin İstanbul üzerindeki egemenliğini tahdit edecek kararlar alınmayacaktı (Madde : 5), Moskova Andlaşmasının akdine varan görüşmelerin yapıldığı sırada Türkiye'nin hâlâ Batı'lı Devletlerin işgali altında bulunması yüzünden, Sovyetler'in teklifi üzerine, Moskova'da bulunan Türk temsilcileri Andlaşmaya böyle bir hüküm konulmasını kabul etmişlerdi. Bununla beraber, Boğazlar meselesinin Karadeniz'e sahildar devletler tarafından halledilmesi hususunda Sovyetler'e verilen tâviz ileride, Lausanne Andlaşmasının akdi sırasında telâfi edilmiştir. Andlaşmanın 6 ncı maddesi ile iki devlet, aralarındaki bütün andlaşmaları, çıkarlarına aykırı düştüğü için, hükümsüz ilân etmişlerdi. Ayrıca, Sovyet Hükümeti, Osmanlı Devleti ile Çarlık Hükümeti arasında evvelce akdedilmiş andlaşmalardan doğan malî ve diğer vecibelerinde Türkiye'yi berî kıldığını beyan etmiştir. Sovyet Hükümeti Çarlık Rusya'sına verilmiş olan kapitülasyon haklarından da feragat etmiştir (Madde : 7).

Öte yandan, Andlaşmanın 8 nci Maddesi hükümleri iki taraf arasında tam bir itimadın bulunmadığını ortaya koymaktadır. Bu hükümler gereğince Âkid taraflar kendi ülkeleri üzerinde, diğer devletin hükümetini devirmek amacını güden teşekküllerin kurulmasına ve çalışmasına müsaade etmiyecektir. Sovyetler bakımından bu maddenin önemi, bu memlekette bulunan ve sayıları milyonlarla ifade edilen Türk asıllı kimselerin Turancı akımlara karşı tahrik edilmesini önlemekti; Türkiye bakımından bu maddenin faydası ise, Kafkaslarda ve diğer yerlerde, Türkiye'de bir Bolşevik hareketini tahrik ve teşvik edecek teşekküllerin kurulmasına engel olmak idi. Andlaşmada propaganda yapılmaması hakkında sarih hükümler bulunmuyordu. Aslında, Sovyetler, Türkiye'de Bolşevik propagandası yapmak teşebbüslerinde bulunmuşlar, fakat başarılı sonuçlar elde edememişlerdi. Fakat, bu ideolojik çatışmaların iki hükümet arasındaki münasebetler üzerinde önemli bir etkisi olmamıştır. Sovyetler Millî Mücadele sırasında, Türkiye'ye miktarı bugüne kadar resmen açıklanmıyan ölçülerde maddî yardımlarda bulunmuşlardır.

Türk Heyeti Moskova'da bulunduğu sırada orada bağımsızlığını yeni kazanmış bulunan Afganistan temsilcileri ile de temas etmiş ve bu devletle 1 Mart 1921 de bir dostluk andlaşması imzalamıştır.

Batılı Devletlerle Münasebetler

1921 yılının başında Moskova'da Sovyetler ile Ankara temsilcileri arasında yapılmakta olan görüşmelerin olumlu sonuçlar vermeye başlaması, Ankara Hükümetinin Batı'lı devletlerle diplomatik münasebet-

lere girişmesini kolaylaştırmıştı. Milliyetçi kuvvetlerin Doğu'da Ermenilere ve Batı'da Yunanlılara karşı zaferler kazanması üzerine Müttefik Devletler Meclisi, Yunan ve Türk temsilcilerini Londra'da bir konferansa davet etmişti. Bu davetten Müttefiklerin Sèvres Andlaşmasında bazı değişiklikler yapmak istedikleri anlaşılıyordu.

Müttefikler 26 Ocak 1921 de İstanbul Hükümetini Londra Konferansına davet ederken, gönderilecek Türk heyeti arasında Ankara temsilcilerinin de bulunmasını istemişlerdi. Ancak, dolaylı olarak yapılan bu davet Mustafa Kemal tarafından reddedilmişti. Müttefiklerin İstanbul Hükümetine yapmış oldukları davetten sonra Sadrazam Tevfik Paşa ile Mustafa Kemal arasında uzun telgraf muhaberesi ceryan etmişti. Tevfik Paşa'nın 27 Ocak 1921 tarihinde Mustafa Kemal'e gönderdiği telgrafta şöyle deniliyordu :

"25 Kânunsani tarihinde, Paris'te in'ikat eden meclis tarafından müttehaz mukarrerat mucibince şark meselesinin halini müzakere etmek üzere 21 Şubat'da Londra'da Düveli Müttefika murahhasları ile Osmanlı ve Yunan Hükümetleri murahhaslarından mürekkep bir konferans içtimaa davet olunacaktır. Mevcut muahedede, hâdisat dolayısiyle zaruri görülecek tadilât icra edilecektir. Hükümet-i seniyeye gönderilecek davet, Mustafa Kemal Paşa'nın veyahut mezuniyeti lâzimeyi haiz murahhasların Osmanlı heyeti murahhasası meyanında bulunmaları meşruttur. İşbu mukarrerat, Düveli Müttefikanın İstanbul Mümessilleri tarafından tebliğ edildi. Tâyin buyuracağınız murahhaslar buradan intihap edeceğimiz zevatla birleşerek azimet eylemek üzere karar ve cevabınıza intizar ediyorum."

Mustafa Kemal aynı gün bu telgrafa şu cevabı vermiştir :

"İradei milliyeye müsteniden Türkiye'nin mukadderatına vazıulyet olan yegâne meşru ve müstakil kuvveti hâkime, Ankara'da müstemirren mün'akid, Türkiye Büyük Millet Meclisidir. Türkiye'ye müteallik bilcümle mesailin halline memur ve her türlü münasebatı hariciyede muhatap, ancak işbu Meclisin heyeti hükümetidir. İstanbul'da herhangi bir heyetin mümkünlilvücuh bir vaz'ı meşru ve hukukisi yoktur. Binaenaleyh, böyle bir heyetin kendisine hükümet namını vermiş olması, milletin hukuku hâkimiyetine sarahaten mugayir ve bu nam altında memleket ve milletin hayatına ait mesailde harice karşı kendini muhatap göstermesi nakabili tecvizdir. Heyetimize teveccüh eden vatanî ve vicdanî vazife derhal hakikat ve vaziyete iktifa ederek millet ve memleket namına meşru muhatap hükümetin, Ankara'da olduğunu kabul ve ilân etmektir. Millet ve memleketimiz namına selâhiyeti meşruaya sahip hükümetin Ankara'da olduğu Düveli İtilâfiyece takdir edil-

diği şüphesiz bulunduğu halde, düveli mezkûrenin bu nokta nazarını alenen izharda teahhur etmeleri İstanbul'da mutavassıt bir heyetin mevcudiyeti kendileri için istifadeli olabileceğini zannetmelerinden neş'et etmektedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti sulh ve müsalemeti kemali ciddiyet ve samimiyetle arzu ettiğini ve yalnız hukuku milliyesinin tanınmasını talepten ibaret olan şeraitini mükerreren ilân ve işbu hukukun tasdiki halinde, teklif olunacak müzakeratı kabule amade olduğunu beyan eylemiştir. Düveli İtilâfiye, Londra'da aktedecekleri konferansta, Şark meselesini adlü hak dairesinde halletmeye karar vermişlerse, davetleri Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine doğrudan doğruya tevcih etmelidirler. Şeraiti ânife dairesinde vukubulacak daveti Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine doğrudan doğruya tevcih etmelidirler. Şeraiti ânife dairesinde vukubulacak davetin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından hüsnü kabul edileceğini tekrar beyan ederiz."

Bundan sonraki telgraf muhaberelerinde Tevfik Paşa İstanbul ve Ankara Hükümetlerinin amaçlarının aynı olduğunu belirtiyordu. Buna karşı Meclisin kararı üzerine Tevfik Paşa'ya gönderilen cevapta amaçların aynı olabileceği, fakat millî hareketin işgal altındaki İstanbul'a ve onun hükümetine tâbi olamıyacağı bildirildi.

Ankara'da Londra Konferansına yapılan davet üzerine uzun tartışmalar cereyan etmiştir. Bu tartışmalarda üzerinde durulan noktalardan biri, bu davetin Birinci İnönü Savaşı'nda yenilgiye uğrayan Yunanlılara zaman kazandırmak için tertiplenmiş olabileceği ihtimali idi. Bununla beraber, Mustafa Kemal'in görüşü Meclis tarafından kabul edilmiştir : Bir Temsilci Heyeti teşkil edilecek, fakat bu heyet doğrudan doğruya bir davet yapmadan Londra'ya gitmiyecektir. Gerçekten Sèvres Andlaşmasını imzalayan İstanbul Hükümeti kanaliyle yapılan bir davet üzerine Ankara Hükümeti Konferansa temsilci gönderseydi, Müttefikler milliyetçilerin Misak-ı Millî ilkelerinden tâvizde bulunacaklarını zannedeceklerdi.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin vermiş olduğu karar üzerine Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in başkanlığında bir temsilci heyeti teşkil edilmiş ve bu heyet önce Antalya'ya, oradan da bir İtalyan torpidosu ile Brendizi'ye hareket etmişti. Brendizi'den Roma'ya geçen heyet, Türkiye'deki milliyetçi harekete karşı sempatisi olan İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Sforza'nın aracılığı ile Lloyd George tarafından Londra Konferansına katılmaya davet edilmişti.

Bekir Sami Bey, Londra Konferansına hareket ettiği sırada Moskova'dan yeni dönmüş bulunuyordu. Bu sırada Moskova görüşmeleri hâlâ devam ediyordu. Moskova'da Sovyetler'le yapılan görüşmelerin çok uzun sürmesine rağmen henüz olumlu sonuçlar vermemesi, Bekir Sami Bey'i Türk - Sovyet münasebetlerinin başarılı bir şekilde gelişeceği hususunda tereddüde sevketmişti. Ayrıca Moskova görüşmeleri Bekir Sami Bey'de, Sovyet liderlerinin samimi olmadığı, Sovyetler'in otokratik bir azınlık tarafından idare edildiği ve yeni rejimin Rusya'da azınlık haklarını korumadığı kanısını uyandırmıştı. Bu sebepten, Bekir Sami Bey Londra'da Batı'lı Devletlerle bir an önce anlaşmaya varmak isteği ile hareket ediyordu. Ankara'da kendisine verilen talimat ise Misak-ı Millî ilkelerini Batılılara kabul ettirmeğe çalışmak idi.

Londra görüşmelerinde Bekir Sami Bey, Ankara ve İstanbul temsilcileri arasında varılan bir anlaşma sonucunda, her iki heyet adına hareket etmiştir. Müttefik Devletlerin temsilcilerini şaşırtan bu işbirliği, Ankara Hükümetinin gittikçe artan nüfuzunu gösteriyordu.

Londra Konferansı 21 Şubat'tan 12 Mart 1921'e kadar devam etmiştir. Türk temsilcilerinin Londra temaslarını iki kısma ayırmak gerekir. Birincisi, Türk temsilcilerinin Müttefik Devletler ile yaptıkları genel görüşmeler; ikincisi de Ankara heyeti başkanı Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey ile İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri arasındaki görüşmeler ve hazırlanan andlaşma tasarılarıdır.

Londra toplantıları başlamadan önce, bir taraftan Müttefik Devletlerle İstanbul Hükümeti, diğer yandan da İstanbul Hükümeti ile Ankara Hükümeti arasında teati edilen telgraflardan Londra'da toplanacak olan konferansın mahiyeti ve amacı belli oluyordu. Tevfik Paşa'dan Mustafa Kemal'e gönderilen 27 Ocak 1921 tarihli telgraftan, Müttefiklerin Sèvres Andlaşması hükümleri esas olmak üzere, Ankara Hükümeti ile savaşı sonuçlandıracak bir andlaşma yapmak istedikleri anlaşılıyordu. Oysa, Mustafa Kemal Ankara temsilcilerine Misak-ı Millî ilkelerinden, hiçbir fedakârlıkta bulunmama talimatını vermişti. Bu yüzden, Konferans görüşmelerinin daha başlangıcında Müttefikler ile Türk temsilcileri arasında geniş bir görüş ayrılığı ortaya çıkmıştı.

Konferansta İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya Müttefik Devletler olarak Türk ve Yunan heyetleri ile ayrı ayrı görüşmeler yapmışlardır. Konferans, 21 Şubat 1921 de açılmıştı, ancak Ankara Heyetinin henüz Londra'ya varmamış olması yüzünden, ilk gün Yunan Heyeti ile görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde İngiltere adına Lloyd George, Yunan Heyetine sorduğu suallerle diğer heyetlere Anadolu'daki Yunan kuvvetlerinin başarı kazanabileceğini göstermek istemiştir. Bundan

sonra Konferans 23 Şubat'ta toplanarak Türk Heyetini dinlemiştir. Oturumun başında, Tevfik Paşa, Anadolu Heyetine söz verilmesini istemiş ve bu şekilde Türk tekliflerini Konferans'ta Ankara heyeti ileri sürmüştür. Türk teklifleri özet olarak şu hususları kapsıyordu : Trakya'da 1913 sınırlarının ihdas edilmesi, başka deyimle, Batı Trakya'nın Türkiye'ye bırakılması; İzmir'in işgaline son verilmesi; İstanbul'dan yabancı devletlere ait askerî kuvvetlerin çekilmesi; Boğazlar'da Türk egemenliğinin tanınması, Yunan Heyeti tarafından, Batı Trakya ve İzmir' de nüfusun çoğunluğunun Rum olduğu ileri sürülünce, Müttefikler, Trakya ve İzmir'de Türk ve Rum nüfusunun tesbit edilmesi için milletlerarası bir tahkik komisyonunun kurulmasını teklif etmişlerdir. Yunanlıların bu teklife yanaşmamaları üzerine Müttefik Devletler, aslında Sèvres Andlaşmasında Türkiye lehine bazı önemsiz değişiklikleri öngören nihaî tekliflerini her iki heyete de tebliğ etmişlerdir. Ancak, ileri sürülen bu tekliflere Türkiye'nin cevabını beklemeden Yunanlılar 23 Mart 1921 de Anadolu'da ikinci bir taarruz hamlesine girişmişlerdi. Fakat Yunanlılar 31 Mart - 1 Nisan 1921 tarihinde İkinci İnönü'de yeniden yenilgiye uğradılar. Londra Konferansının Ankara Hükümetine sağladığı en önemli kazanç, Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'un meşhur 14 Maddesi ilkelerine uygun olarak hazırlanmış bulunan Misak-ı Millî'nin Batılı Devletlere ve dünya halk oyuna daha iyi duyurulması idi. Diğer taraftan, Konferans'ta Müttefikler arasındaki görüş ayrılıkları belirli bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştı : Fransa ve İtalya, İngiltere'yi ve bu devlet tarafından, bir vasıta olarak kullanılan Yunanistan'ı desteklemiyordu. Diğer taraftan, İngiltere'nin, Ankara Hükümeti ile Moskova'da cereyan etmekte olan görüşmelerin başarısız sonuçlanması için sarfettiği gayretler de bir sonuç vermemiştir.

Londra Konferansı sırasında genel barış görüşmelerinden başka, Bekir Sami Bey ile İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri arasında ayrı ayrı görüşmeler yapılmış ve andlaşmalar imzalanmıştır. İngiliz temsilcileri ile hazırlanan andlaşma esirlerin mübadelesi ile ilgili idi. Bu andlaşma gereğince, Türklerin elinde bulunan İngiliz esirleri geri verilecek, buna karşılık İngilizler yalnız "Ermenilere ve İngiliz üserasına zulüm veya suimuamele" etmemiş bulunan Türk esirlerini iade edeceklerdi. Diğer taraftan, Fransız Başbakanı Briand ile Bekir Sami Bey arasında 11 Mart 1921 de imzalanan andlaşma gereğince ise, Güney cephesinde çatışmaya son verilecek ve bu bölgedeki Türk kuvvetleri silâhtan tecrit edilecekti. Buna karşılık, Güney bölgesinde Fransızların bazı idari yetkileri tanınacak, Diyarbakır ve Sivas vilâyetlerinin "iktisadi kalkınma"sı için Fransız sermayesinden faydalanılacak ve Fransızlara bu bölgede iktisadi imtiyazlar verilecekti. Sèvres Andlaşmasında

belirtilen sınır hattında Türkiye lehine bazı değişiklikler yapılması da bu andlaşmada yer almakta idi. Nihayet, İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Sforza ile Bekir Sami Bey arasında 12 Mart 1921 de imzalanan andlaşma gereğince, İtalya, İzmir ve Trakya'nın Türkiye'ye iadesini Konferansta savunacak, buna mukabil bu devlete, İzmir hariç, Batı ve Güney Anadolu'nun birçok vilâyetlerinde iktisadi imtiyazlar verilecekti.

Bekir Sami Bey bu andlaşmaları Ankara ile istişare etmeden ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin tasvibini almadan imzalamıştı. Türkiye'nin çıkarlarına aykırı düşen ve Müttefiklere birçok tâvizler veren bu andlaşmalardan açıkça anlaşılabileceği gibi, Anadolu'daki milliyetçi cereyanın mahiyeti Sami Bey tarafından iyi bir şekilde anlaşılmamıştı. Gerçekten, Müttefikler arasında Türkiye'yi taksim için yapılan ve yurdu bir sömürge statüsüne düşüren gizli andlaşmalar ile Bekir Sami Bey tarafından imzalanan bu andlaşmalar arasında benzerlikler bulunmakta idi. Bu yüzden Bekir Sami Bey Ankara'ya döndükten sonra, eşitlik esasına dayanmıyan bu andlaşmaları imza ettiği için gerek Mustafa Kemal, gerek Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri tarafından şiddetle tenkid edilmişti. Bekir Sami Bey'in Londra'da imzaladığı andlaşmalar Meclis tarafından tasdik edilmemiştir. Mustafa Kemal 19 Mayıs 1921 de Bekir Sami Bey'e gönderdiği bir mektupta bu andlaşmalar hakkındaki görüşünü şu şekilde ifade etmiştir :

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin şimdiye kadar muhtelif vesile ve vasıtalarla bütün âleme ilân edilmiş olan prensipleri malûmu âliniz olup, bu prensiplerin hususu esasiyesi şu kısa cümle ile kabili ifadedir: Malûm olan hududu millimiz dahilinde memleketimizin tamamiyetini ve milliyetin istiklâl-i tammını temin etmek. Heyeti murahhasa riyaseti vazifesiyle vukubulan son seyahat ve temaslarınızın sizde hasıl ettiği tesirat ve intibaata nazaran Hükümeti İtilâfiyenin mevzuu prensiplerimizi ihlâl etmeksizin memleketimizle anlaşmaya mütemayil oldukları kanaatinde bulunduğunuz anlaşılıyor. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Müttefiklerin bu temayülâtına delâlet edecek ciddi ve samimi âsar ve netayici imkân bahşolacak bir zemin bulmanız mümkün olduğu takdirde, bu neticenin Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti tarafından memnuniyetle kabul edilebileceğini temin eylerim."

Bekir Sami Bey, her ne pahasına olursa olsun Millî Mücadelenin artık sonuçlandırılması gerektiği kanısındaydı. 12 Ağustos 1921 tarihinde Mustafa Kemal'e gönderdiği bir telgrafta bu görüşünü şu eşkilde belirtiyordu: "Henüz fırsat elde iken âkilane bir siyaset takibi, memleketi düştüğü girdabı azîmeden kurtarabilir. Vukuat tamamiyle tetkik edilerek selâmeti memleket namına bir hattı hareket elzemdir. Aksi

takdirde, tarih ve millet nazarında mesuliyetten hiçbirimiz kurtulamayız. Saadeti millet ve selâmiyet namına musîb bir hattı hareketin ittihaz ve bir an evvel tebliğ buyurulmasını rica ederim."

Londra Konferansından kısa bir süre sonra başlıyan Yunan taarruzu ve diğer siyasî ve askerî gelişmeler gözönünde bulundurulduğu zaman, Atatürk'ün görüşlerindeki isabet kendiliğinden ortaya çıkar. Mustafa Kemal, Londra'dan dönen Bekir Sami Bey'in Hariciye Vekilliğinden çekilmesini istemiş ve bunun üzerine Bekir Sami Bey görevinden istifa etmiştir. Bekir Sami Bey'in yerine Hariciye Vekilliğine, o sırada Moskova'da Sovyetler'le 16 Mart 1921 Andlaşmasına varan görüşmeleri yapan Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey getirilmişti.

Bekir Sami Bey'in Müttefiklerle her ne pahasına olursa olsun barış yapma fikri Türkiye Büyük Millet Meclisinde de bazı kimseler tarafından savunulmuştu. Türkiye Büyük Millet Meclisinin bazı üyeleri arasında beliren bu cereyan bir ay kadar devam eden çetin, yorucu ve üzücü bir mücadeleden sonra, İkinci İnönü zaferinin tesiriyle bastırılmıştır.

Ankara Hükümeti, Bekir Sami Bey'in büyük imtiyazlar pahasına elde etmeğe çalıştığı sonuçları, daha sonra önemli bir fedakârlıkta bulunmadan elde etmeyi başarmıştır. Nitekim, 23 Ekim 1921 de İngilizlerle mutabakata varılarak Malta'ya gönderilen bütün Türklerle, Anadolu'da tutuklu bütün İngilizler mübadele edilmişlerdir. Bundan başka, İtalyanlar Haziran ayından itibaren Antalya bölgesindeki kuvvetlerini geri çekmeye başlamışlar. Fransızlar da Ankara Hükümeti ile temas kurmak teşebbüslerine girişmişlerdir. Londra Konferansından sonra artık Türk halkı adına söz söylemek yetkisine sahip makamın Ankara Hükümeti olduğu, İstanbul Hükümetinin ise sadece Padişahı temsil ettiği herkesçe kabul edilmeye başlanmıştı. Müttefik Devletler hâlâ resmen İstanbul Hükümetini tanımakla beraber, Türkiye ile giriştikleri münasebetlerde bir sonuca ulaşabilmek için Ankara Hükümeti ile temas etmek mecburiyetinde olduklarını anlamışlardı.

1921 Tarihli Türk - Fransız İtilafnamesinin İmzalanması

Londra Konferansının olumsuz bir şekilde sonuçlanması üzerine, Yunanlıların diplomasi yolu ile elde edemediklerini savaş meydanlarındaki zaferleri ile elde etmek için yeni taarruz hamlelerine giriştiklerini, fakat 30 Mart - 1Nisan 1921 tarihlerinde cereyan eden İkinci İnönü Savaşı'nda ikinci defa önemli yenilgiye uğratıldıklarını yukarıda belirtmiştik. İkinci İnönü Savaşı'ndan sonra, 10 Temmuz 1921 de başlayan ve Sakarya Meydan Muhaberesi ile sonuçlanan Yunan taarruzuna kadar geçen süre içinde, Müttefikler Bekir Sami Bey ile Londra'da yap-

mış oldukları Andlaşmaları Türkiye'ye kabul ettirebilmek için Ankara ile yeniden temas kurmak istemişlerdir. İtalyanlar Haziran ayından itibaren Antalya bölgesinden çekilmeye başlamışlar ve bu çekilmeyi 5 Temmuz 1921 de tamamlamışlardı. Bundan sonra, Ekim 1921 de İtalyan'lar Ankara'ya temsilci göndererek, Ankara Hükümetinden iktisadî imtiyazlar talebinde bulunmuşlardır; fakat bu talep reddedilmiştir.

Diğer taraftan, bu sırada İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri General Harrington da Mustafa Kemal ile temasa geçmiş ve Yunanlıların Türkiye'den çıkarılacaklarını ileri sürerek, İngiltere ile Ankara Hükümeti arasında esirlerin mübadelesini talep etmiştir. Ancak, İngiltere'nin bu teşebbüste samimi olmadığı ve Ankara Hükümetini oyalamak istediği 10 Temmuz'da yenilenen Yunan taarruzları ile açıkça ortaya çıkmıştı.

İkinci İnönü Savaşı'ndan üç ay kadar sonra başlıyan Yunan taarruzu, Yunan ordusunun Türk ordusundan çok daha iyi teçhiz edilmiş olması sebebiyle, sür'atle gelişmiş ve Türk kuvvetleri 25 Temmuz'da Sakarya nehrinin doğusuna kadar geri çekilmişlerdir. Batılı devletler bu Yunan taarruzu karşısında, 10 Ağustos 1921 de, Anadolu'da cereyan eden Türk - Yunan savaşlarında tarafsız olduklarını ilân etmişler ve muharip kuvvetlerin Boğazlar etrafındaki tarafsız bölgeye girmelerini yasaklıyan bir bildiri yayınlamışlardır. Batı'da Yunan taarruzu başladıktan sonra Mustafa Kemal, 5 Ağustos'ta, Başkumandanlığa getirilmişti. Mustafa Kemal'in idare ettiği Türk ordusu 23 Ağustos - Eylül 1921 tarihleri arasında 100 kilometrelik bir cephe üzerinde cereyan eden kanlı savaşlarda Yunan ordusunu kesin ve önemli bir yenilgiye uğratmaya muvaffak olmuştu.

İtalyan ve İngilizler gibi Fransızlar da, 1921 yılının ortalarına doğru Ankara Hükümeti ile temas teşebbüslerine girişmişlerdir. Bu sırada Fransızlar, bir taraftan işgalleri altında bulundurdukları Suriye'de ve Güney Anadolu'da mukavemet ile karşılaşırken, diğer yandan da Almanya'nın, özellikle Ren bölgesinin istikbâli konusunda İngilizlerle çatışmaya başlamışlardı. Bu sebeplerle ve Millî ordunun Yunanlılara karış kazandığı askerî zaferlerin etkisi ile Fransızlarla Ankara Hükümetinin yaptığı temaslar, İngilizlerle yapılan temasların aksine, olumlu gelişmiş ve 20 Ekim 1921 de Fransa ile Ankara'da bir İtilâfname imzalanmıştır. Bu İtilâfname Ankara Hükümeti için siyasi bir başarı idi. Fransız Hükümeti, Ankara Hükümeti ile ayrı bir andlaşma yapmak için 9 Haziran 1921 de Fransız Senatosu Dışişleri Komisyonu Başkanı M. Henri Franklin-Bouillon'u "gayrı resmî" bir temas kurmak için Ankara'ya göndermişti. Franklin-Bouillon'un Ankara ziyareti iki hafta

kadar sürmüş ve kendisiyle görüşmeleri bizzat Mustafa Kemal yapmıştır. Bu görüşmeler hakkında Mustafa Kemal Büyük Nutkunda geniş bilgi vermektedir. Bu bilgiyi, yalnız Fransa ile münasebetlerimizi göstermesi bakımından değil, aynı zamanda Millî Mücadelenin dış hedeflerini açıklaması bakımından aynen veriyoruz :

"9 haziran 19921 tarihinde Ankara'ya muvasalat eden Müsyü Franklen Buyyon ile Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Fevzi Paşa Hazretlerinin huzurlarıyle bizzat iki hafta kadar müzakeratta bulundum.

Birbirimizi tanımakla geçen hususî bir mülâkattan sonra, 13 Haziran 1921 Pazartesi günü Ankara istasyonundaki dairei mahsusamda akdettiğimiz ilk içtimada, müzakeratımıza bir noktai hareket tayini lüzumundan bahsederek müdavelei efkâra başladık. Ben, bizim için noktai hareketin, Misak-ı Millî muhteviyatı olduğu esasını vazettim.

Müsyü Franklen Buyyon, prensipler üzerinde münakaşa etmenin müşkilâtını dermeyan ederek, Sevr Muahedesinin bir emrivâki olarak mevcut olduğunu söyledikten sonra, Londra'da Bekir Sami Bey'le Müsyü Briyan'ın yaptıkları itilâfnameyi esas ittihaz etmek ve bu itilâfname muhteviyatının, Misak-ı Millî'ye muhalif olan noktaları üzerinde, münakaşada bulunmak münasip olacağı mütalâasını serdetti. Bu teklifin de haklı olduğunu teyiden, Londra'ya giden murahhaslarımızın Misak-ı Millî'den bahsetmediklerini ve Misak-ı Millî'nin ve hareketi milliyenin, değil Avrupa'da henüz İstanbul'da bile takdir edilmemiş olduğunu zikretti.

Ben, verdiğim cevaplarda dedim ki : "Eski Osmanlı İmparatorluğundan yeni bir Türkiye Devleti vücuda gelmiştir. Bunu tanımak lâzımdır. Bu yeni Türkiye, her müstakil millet gibi hukukunu tanıtacaktır. Sevr Muahedesi, Türk milleti için o kadar meş'um bir idam kararnamesidir ki, onun bir dost ağzından çıkmamasını talep ederiz. Bu mükâlememiz esnasında dahi Sevr Muahedesini dimağından çıkarmıyan milletlerle, itimat esasına müstenit muamelâta girişmeyiz. Bizim nazarımızda böyle bir muahede yoktur. Londra'ya giden Heyeti Murahhasamız Reisi, bundan bahsetmemiş ise verdiğimiz talimat ve selâhiyet dairesinde hareket etmemiş demektir. Hatta irtikâp etmiştir. Bu hata yüzünden, Avrupa ve bilhassa Fransa efkârı umumiyesinde makûs tesirler hasıl olduğu görülüyor. Bekir Sami Bey'in gittiği yoldan hareket edersek, biz de aynı veçhile hata etmiş oluruz. Avrupa'nın Misak-ı Millî'den haberdar olmamasına imkân yoktur. Avrupa, Misak-ı Millî tâbirini öğrenmemiş olabilir. Fakat, senelerden beri kan döktüğümüzü gören Avrupa ve bütün dünya, şu kanlı mücadelâtın neden ileri

geldiğini elbette düşünmektedirler. Misak-ı Millî ve hareketi milliye hakkında İstanbul'un haberdar olmadığına dair beyanat, doğru değildir. İstanbul halkı, bütün Türk milleti gibi, hareketi milliyeye vâkıf ve onun taraftarıdır. Gayrivâkıf ve aleyhtar görünen zevat ve tevabii, mahdut ve milletçe malûmdur.

Franklen Buyyon, Bekir Sami Bey'in talimat ve selâhiyeti haricinde hareket etmiş olduğuna dair olan beyanatım üzerine dediler ki, bundan bahsedebilir miyim? Beyanatımı istediği yerlere ilâm ve hikâye edebileceğimi söyledim. Müsyü Franklen Buyyon, Bekir Sami Bey itilâfnamesinden ayrılmamak için serdi mazeret ederken, Bekir Sami Bey'in bir Misak-ı Millî olduğundan ve onun hududu haricine çıkamıyacağından bahsetmediğini ve eğer bahsetseydi o zaman ona göre görüşülüp icabı gibi hareket olunabileceğini, fakat şimdi meselenin müşkül olduğunu tekrar etti. Efkârı umumiye; bu Türkler, murahhasları vasıtasıyle, bundan niçin bahsetmemişler, şimdi yeni yeni meseleler çıkarıyorlar diyeceklerdir.

Nihayet uzun müzakereler ve münakaşalardan sonra, Müsyü Franklen Buyyon, evvelâ Misak-ı Millî'yi okuyup anladıktan sonra görüşmek üzere, müzakerenin tehirini teklif etti. Ondan sonra Misak-ı Millî'nin maddeleri baştan nihayete kadar birer birer okunarak müzakere ve münakaşaya devam olundu. En çok tevakkuf olan nokta, kapitülâsyonların lağvını, istiklâli tammımızı talep eden madde üzerinde vukubuldu. Müsyü Franklen Buyyon, bu mesailin şayânı tetkik ve teemmül olduğunu dermeyan etti. Ben, bu noktaya cevap verdim. Söyeldiklerimin hülâsası, şu idi : İstiklâl tam, bizim bugün deruhte ettiğimiz vazifenin ruhu aslîsidir. Bu vazife, bütün millete ve tarihe karşı deruhte edilmiştir. Bu vazifeyi deruhte ederken, kabiliyeti tatbikiyesi hakkında şüphe yok ki çok düşündük. Fakat binnetice hasıl ettiğimiz kanaat ve iman, bunda, muvaffak olabileceğimize dairdir. Biz, böyle işe başlamış adamlarız. Bizden evvelkilerin irtikâp ettikleri hatalar yüzünden, milletimiz, lafzan mevcut zannolunan istiklâlinde, mukayyet bulunuyordu. Şimdiye kadar Türkiye'yi, cihanı medeniyette kusurlu gösteren neler mutasavver ise, hep bu hatadan ve hep bu hataya tebaiyetten neş'et etmektedir. Bu hataya tebaiyetin neticesi; mutlaka, memleket ve milletin bütün haysiyetinden ve bütün kabiliyeti hayatiyesinden tecerrüt ve tebaüt etmesini mucip olabilir. Biz; yaşamak isteyen, haysiyet ve şerefiyle yaşamak isteyen bir milletiz. Bir hataya tebaiyet yüzünden bu evsaftan mahrum kalmağa tahammül edemeyiz. Âlim, cahil, bilâistisna, tekmil efradı milletimiz, belki içinde mündemiç müşkülâtı tamamen idrâk etmeksizin, bugün yalnız bir nokta etrafın-

da toplanmış ve fakat sonuna kadar kanını akıtmaya karar vermiştir. O nokta; istiklâli tammımızın temini ve idamesidir.

İstiklâli tam, denildiği zaman, bittabi siyasî, malî, iktisadî, adlî, askerî, harsî ve ilâ... her hususta istiklâli tam ve serbestii tam demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklâlden mahrumiyet, millet ve memleketin, mânâyı hakikisiyle bütün istiklâlinden mahrumiyeti demektir.

Biz, bunu temin ve istihsal etmeden sulh ve sükûna mazhar olacağımız kanaatinde değiliz. Şeklen, usulen sulh yapabiliriz. İtilâf yapabiliriz. Fakat istiklâli tammımızı temin etmiyecek olan bu gibi sulhlar ve itilâflarla milletimiz hiçbir vakit hayatına ve sukûnete mazhar olmıyacaktır. Belki, maddî mücadelesini terk ederek harabiye sürüklenmeye müsaade etmiş olacaktır. Eğer, milletimiz, buna razı olsaydı, bunu kabul istidadında bulunsaydı, iki seneden beri mücadele etmeğe hiç de lüzum yoktu. Daha Mütarekenin ferdasından sükûna geçmek geçmek mümkün olabilirdi.

Müsyü Franklen Buyyon; bu beyanatım karşısında, ciddî ve samimî olarak mülâhazat ve mütaleatta bulundu. Ve en nihayet bunun zaman meselesi olduğu kanaatini izhar etti.

Efendiler, Müsyü Franklen Buyyon ile mühim ve tâli mesail üzerinde günlerce ve günlerce müdavelei efkârda bulunduk. Netice olarak birbirimizi fikirleriyle, hisleriyle, meslekleriyle anlamak müyesser oldu zannederim. Fakat, Fransa Hükümeti ile Türk Hükümeti milliyesi arasında, katî itilâf noktaları tesbit edebilmek için biraz daha zamanın geçmesi zarurî oldu. Neye intizar olunuyordu? İhtimâl ki, Türk mevcudiyeti milliyesinin Birinci ve İkinci Inönü'den sonra daha büyücek bir eserle teyit edilmiş olmasına... Filhakika, Müsyü Franklen Buyyon'un kararı kat'iye iktiran ettirip imza eylediği Ankara İtilâfnamesi, Sakarya Melhamei Kübrasından 37 gün sonra, arzetmiş olduğum gibi, 20 Teşrinievvel 1921 de vücut bulmuş bir vesikadır.

Bu İtilâfname ile, siyasî, iktisadî, askerî ilâ... hiç bir hususta istiklâlimizden hiç bir şey feda etmeksizin eczayı vatanımızın kıymetli parçalarını işgalden tahlis etmiş olduk. Bu İtilâfname ile âmili milliyemiz, ilk defa olarak düveli garbiyeden biri tarafından, tasdik ve ifade edilmiş oldu."

Fransa ile yapılan 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilâfnamesinde iki devlet arasında savaş durumunun sona erdirileceği açık olarak belirtiliyordu. (Madde : 1). İki devlet arasında bütün esirler mübadele edilecekti (Madde : 2). İtilâfnamenin 6 ncı maddesinde şöyle denili-

yordu : "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Misak-ı Millî'de alenen tanınan ekalliyetler hukukunun, bu hususta Düveli Mütelife ile bunların hasımları ve bazı müttefikleri arasında münakit mukavelâttaki aynı esasa müsteniden kendi tarafından teyit olunacağını beyan eyler." 7 nci madde gereğince ise, İskenderun mıntakası için "bir usûlü idarei mahsusa tesis olunacaktır. Mıntakai mezkûrenin Türk ırkından olan sekenesi harslarının inkişafı için her türlü teşkilâttan müstefit olacaklardır. Türk lisanı orada mahiyeti resmiyeyi haiz olacaktır." 9 ncu madde de, Osmanlı Devletinin kurucusu Sultan Osman'ın büyükbabası Süleyman Şah'ın Caber Kalesi'nde bulunan mezarının müştemilâtı ile beraber Türkiye'nin malı olacağı, Türkiye'nin orada muhafızlar bulunduracağı ve burada Türk bayrağı keşide edilebileceği öngörülüyordu. İtilâfnamede Türkiye ile Suriye arasında yeni hudut hattı tesbit edilyordu. Sèvres Andlaşması hükümlerini Türkiye'nin lehine önemli bir şekilde değiştiren yeni hudut hattı, Kilikya bölgesini ve Bağdat demiryolunun büyük bir kısmını Türkiye sınırları içinde bırakıyordu (Madde : 8). Bu İtilâfname, Türkiye adına Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Fransa adına da M. Henri Franklin - Bouillon tarafından imzalanmıştır. İtilâfnamenin hazırlanması sırasında Fransa Türkiye'den bazı imtiyaz taleplerinde bulunmuş, fakat, İtilâfnamede Fransa'ya hiçbir konuda Türkiye'nin egemenliğini sınırlayabilecek önemli bir imtiyaz verilmemiştir. Öte yandan, İskenderun Sancağının Suriye'ye terkedilmesi Türkiye bakımından önemli bir fedakârlık teşkil etmekteydi. Bununla beraber, İtilâfnamenin imza edildiği gün Yusuf Kemal Bey ve Franklin - Bouillon tarafından imzalanan ve tarafların İtilâfname hakkındaki görüşlerini ihtiva eden ayrı bir vesikada, İskenderun sancağı hakkında şöyle deniliyordu : "İskenderun ve Antalya mıntakaları için Yusuf Kemal Bey orada mütemekkin ahaliye Türk Bayrağını ihtiva eden hususî bir bayrak intihap etmek selâhiyetini vermek lâzım geldiğini beyan eder. Menatıkı mezkûre ahalisine böyle bir selâhiyet tanınmasındaki faideyi teslim eden Fransız murahhası, bu hususta hükümetinin nezdinde teşebbüsatı lâzimede bulunacağını vaadeder." Ankara Hükümeti, o zamanki şartlar içinde Fransa ile anlaşmak pahasına bu fedakârlığa katlanmak zorunda kalmıştır. Hatay'ın 1939 yılında Türkiye'ye katılmasıyla bu sorun bir hal yoluna bağlanmıştır. Bu soruna ileride değinilecektir.

Ankara İtilâfnamesi Türkiye için önemli bir siyasî zaferdir. Bu İtilâfname ile Türkiye Doğu meselesinden sonra Güney meselesini de halletmiş ve böylece Misak-ı Millî amaçlarını kısmen gerçekleştirmiş oluyordu. Bu İtilâfnamenin imzalanması, öte yandan, Türkiye meselesinin halli konusunda Müttefikler arasında görüş ayrılığını tahrik eden ye-

ni bir sebep teşkil etmiştir. Millî Hükümetin Fransa tarafından tanınması anlamına gelen ve barış andlaşması niteliğinde olan bu İtilâfname Ankara Hükümetinin Müttefikler nazarındaki durumunu kuvvetlendirmiştir. Öte yandan, bu İtilâfnamenin yapılmasından sonra Güney cephesinde bulunan Türk kuvvetlerini, Yunanlılara karşı kullanmak üzere Batı cephesine aktarmak mümkün olabilmiştir.

Türk - Fransız İtilâfnamesi yalnız İngiltere'nin değil, Sovyet Rusya'nın da tepkisi ile karşılaşmış ve bu devleti endişelendirmiştir. Fakat, Türkiye bu tepkilere mukavemet etmiştir. Aslında Ankara İtilâfnamesi Türkiye'nin Sovyetler Birliği nazarında prestijini yükseltmiştir.

Sakarya zaferinden sonra ve Ankara İtilâfnamesinin imzalanmasından bir hafta önce, 13 Ekim 1921 de, Kâzım Karabekir Paşa Türkiye adına, Rus temsilcilerinin de katılması ile, Kars'da Gürcistan, Azerbeycan ve Ermenistan'la bir andlaşma imzalamıştır. Sovyetlerle 16 Mart 1921 de Moskova'da yapılan andlaşma hükümlerine benzer hükümler ihtiva eden bu andlaşma ile adı geçen üç devlet Türkiye'nin Moskova Andlaşmasında tesbit edilen Doğu sınırlarını teyit ve kabul etmişlerdir.

Sakarya zaferinden sonra Ankara Hükümeti Sovyetler'le yeniden temasa geçmiştir. 13 Aralık 1921 de Ukrayna'daki Sovyet kuvvetlerinin Başkumandanı Michael Frunze Ankara'ya gelmiş ve 2 Ocak 1922 de Ukrayna ile Ankara Hükümeti arasında bir andlaşma imzalanmıştır. Bu andlaşma mahiyeti itibariyle 16 Mart 1921 de Sovyet Rusya ile imzalanan Moskova Andlaşmasına benzemektedir.

Frunze'nin 23 gün süren Ankara ziyareti sırasında, Millî kuvvetlere yapılacak yeni askerî yardımlar ve Sakarya zaferinden sonra Yunan kuvvetlerinin karşısında Türk kuvvetlerinin durumu ile ilgili meseleler üzerinde görüşmeler yapılmıştır. Frunze'nin ziyaretinden kısa bir süre sonra, Moskova, Aralov'u yeni elçi olarak Ankara'ya göndermiştir. Aralov Mustafa Kemal ile birlikte Batı cephesine gitmiş ve teftişler yapmıştır.

Böylece, yukarda izaha çalıştığımız gibi, 1921 yılı içinde ve 1922 yılının başlangıcında Ankara Hükümeti askerî alanda olduğu gibi diplomasi alanında da önemli başarılar kazanmıştı. Gerçekten, Millî Hükümet bu süre zarfında Misak-ı Millî esaslarını Sovyet Rusya'ya ve Kafkas devletlerine resmen kabul ettirmişti. Fransa ise bu esasları zımnen tanımıştı. Diplomasi alanında Millî Hükümetin en büyük zaferi, Batılı devletleri birbirinden ayırması ve diğer sebeplerin de yardımı ile bu devletler arasında beliren görüş ayrılığından faydalanabilmesidir. Millî Hükümet Fransa ve İtalya ile silâhlı çatışmaları durdurmaya muvaffak olduktan sonra, İngiltere'ye ve bu devlet tarafından kendi emel-

lerini gerçekleştirmek amacıyla bir vasıta olarak kullanılan Yunanistan'a karşı bütün gücü ile yeni bir hamle yapmak imkânını elde etmişti. Öte yandan, Millî Hükümet içerde tam egemenliğini kurabilmiş ve milletin bütün imkânlarını kullanabilecek duruma gelmişti. Özet olarak, 1921 yılı içinde izlenen iç ve dış politika Millî Hükümete önemli çıkarlar sağlamış ve bu, Hükümeti son zafere yaklaştırmıştır.

1922 Yılında Türkiye'nin Dış Politikası ve Mudanya Mütarekesi

1922 yılı başında Millî kuvvetlerin en önemli görevi Yunan işgal kuvvetlerini Batı Anadolu'dan ve Trakya'dan çıkarmak ve Misak-ı Millî esaslarına göre barışı sağlamak idi. Mustafa Kemal Büyük Nutkunda 1922 yılı başlangıcında Millî Hükümetin izlediği politikayı şöyle özetlemiştir :

"Efendiler, 1922 senesi Ağustosuna kadar da Garp devletleriyle müsbet mânâda ciddî münasebetler vuku bulmadı. Memleketimizde bulunan düşmanları silâh kuvvetiyle çıkarmadıkça, çıkarabilecek mevcudiyet ve kudreti milliyetimizi fiilen ispat etmedikçe, diplomasi sahasında ümide kapılmanın caiz olmadığı hakkındaki kanaatimiz katî ve daimî idi. En doğru kanaatin bu olduğunu, bu olacağını, tabiî olarak kabul etmek muvafıktır. Filhakika bugünün şaraiti hayatiyesi içinde bir fert için olduğu gibi bir millet için dahi kudret ve kabiliyetini, eser-i fiilî ile izhar ve ispat etmedikçe itibar ve ehemmiyet intizarında bulunmak beyhudedir. Kudret ve kabiliyetten mahrum olanlara iltifat olunmaz. İnsanlık, adalet, mürüvvet icabatını, bütün bu evsafı haiz olduğunu gösterenler talep edebilir."

Mustafa Kemal 1922 yılında son askerî hamlesini yapmadan önce kansız bir zafer elde etmek teşebbüsünde bulunmuştur. Bu maksatla, Müttefiklerle yeniden temas etmek ve mümkün olduğu takdirde Misak-ı Millî esaslarına uygun bir barış sağlamak için Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'i Şubat 1922 de Avrupa'ya göndermiştir. Yusuf Kemal Bey Mart ayı içinde Londra'da ve Paris'te temaslarda bulunmuştur. Bu temaslar sonunda, Türk heyeti henüz geri dönmeden Paris'te başlıyan Müttefik Devletler Hariciye Vekilleri Konferansı 22 Mart 1922 de Türk ve Yunan hükümetlerine bir mütareke teklifinde bulunmuştur. Yunanlılar Sakarya yenilgisinden sonra Türk ordulartyle yeniden çatışmaktan çekindikleri için mütareke teklifini derhal kabul ettiler. Mustafa Kemal'in Büyük Nntku'nda Müttefik devletlerin mütareke teklifi hakkında şöyle denilmektedir :

"Efendiler, Yunanlılar, bu mütarekeyi derhal kabul ettiler. Yunan ordusu Sakarya'da maddeten ve mânen mağlup edilmişti. Bu ordunun

yeniden vâsi mikyasta hareket ve taarruz yaparak tecrübei taliye bir daha kıyam etmesi müşkil idi. Bunu, bu hakikatı anlamak, elbette herkesce mümkün olmuştur. Yunan ordusunu yeniden neticei katiye verecek harekâta sevketmek mümkün olamayınca, bizim de bir seneye yakın bir zamandan beri ihzarı ile meşgul olduğumuz ordumuzu adalete sevketmek, hükümeti milliyeye ümitler vererek, intizar içinde bırakmak ve bu suretle geçecek zaman zarfında, hükümeti milliye ve ordumuzu gevşetmek cidden mühim bir tedbir idi. Binaenaleyh İtilâf Devletlerinin, Anadolu'yu tahliye ve şarkı karip meselesini hal maksadıyle olduğunu ifade eyledikleri bu mütareke şeraitini ciddiyetle tetkik ettik."

Mustafa Kemal Vekiller Heyeti ile birlikte bu mütareke teklifine cevap hazırlarken, Paris'te toplantı halinde bulunan Müttefik Devletler Hariciye Vekilleri Konferansı, Ankara'ya gönderdikleri 26 Mart 1922 tarihli ikinci bir nota ile barış teklifinde bulunmuşlardır. Bu nota Müttefiklerin barış şartlarını kapsıyordu. Bu şartları Mustafa Kemal Nutkunda şöyle özetlemektedir :

"Gerek Türkiye'de, gerek Yunanistan'da ekalliyetlerin müdafaai hukukuna ve bu bapta vazolunacak kavaidin tatbikine Cemiyeti Akvamın dahi iştirak ettirilmesi; şarkta bir Ermeni yurdunun teşkili ve bu işe de kezalik Cemiyet-i Akvamın iştirak ettirilmesi;

Boğazların serbestisini temin için Gelibolu şibhiceziresinde ve Boğazlar havalisinde gayriaskerî bir mıntaka teşkili;

Trakya hududunun Tekirdağ'ı bize ve Kırkkilise, Babaeski ve Edirne'yi Yunanlılara bırakacak surette tesbiti;

Bizde kalacak olan İzmir'in Rumlarına ve Yunanlılarda kalacak olan Edirne'nin Türklerine, işbu şehirlerin idaresine âdilane bir surette iştirak edebilmek imkânını vermek maksadıyle münasip bir usulün kararlaştırılması;

Sulhü müteakip İstanbul'un İtilâfçılarca tahliyesi;

Sevr projesi ile elli bin kişiden mürekkep olan Türk kuvayi müsellâhasının seksen beş bine iblâğı ve Sevr projesinde olduğu gibi askerlerimizin ücretli asker olması;

Sevr projesindeki malî komisyonunun ilgası ile beraber düveli itilâfiyenin iktisadi menafiini, düyunu umumiyenin ve bize tahmil olunacak tazminatı harbiyenin temini tesviyesi hususunda Türk hâkimiyeti ile kabili telif bir usulün tâyini;

Adli ve iktisadi kapitülâsyonlarda tadilât icrası zımnında birer komisyonun teşkili."

Mustafa Kemal barış görüşmelerine girişilmesini esas itibariyle kabul etmiş, fakat bu görüşmelerden faydalanmak isteyen Yunanlılara yeni bir taarruz imkânını vermek istememiştir. Ankara Hükümetinin Müttefiklere 5 Nisan 1922 tarihinde verdiği cevabî notada çatışmaya son verilebilmesi için öne sürülen şartlar şu şekilde belirtilmekteydi: "... Hükümet mütareke için, şartı esasî olarak mütareke ile beraber tahliye ameliyesine iptidar olunmasını elzem addetmektedir. Halbuki 22 Mart tarihli nota ile tebliğ olunan mütareke şeraiti tahliyeyi ve harbin yeniden avdet etmemesini kafil olmadığı gibi böyle bir ihtimal karşısında ordumuz için uzun müddet devam edecek bir kontrol neticesi ile vatan müdafaai meşruasına gayri müsait şerait altında yeniden girişmek mecburiyetini tahmil eylemektedir... hükümetim, tahliyenin mütareke ile beraber başlamasının Büyük Devletler noktai nazarına dahi tevafuk eylediği kanaatindedir. Binaenaleyh, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti mütareke müddetinin Anadolu'nun tahliye müddeti olan dört aydan ibaret olmasını teklif ve tahliye hitamında müzakeratı evveliyei sulhiye neticelenmemiş olursa mütarekenin kendiliğinden üç ay daha imtidadına muvafakat eyler... Tahliyenin tarzı icrasına gelince: Hükümetin mütareke mebdeinden itibaren ilk on beş gün zarfında (Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar) hattı umumisinin ve mütareke mebdeinden dört ay zarfında İzmir dahil olduğu halde arazii meşgulenin tamamen tahliye edilmiş bulunmasını zarurî görmektedir..."

Bundan sonra, Ankara Hükümeti ile Müttefikler arasında cereyan eden yazışma Büyük Nutuk'ta şu şekilde özetlenmektedir: "...Bu notamıza, 15 Nisan 1922 de cevap verdiler. Bittabi menfi idi. Biz de 22 Nisan'da buna cevap verdik. Bu cevabımızın nihayetinde, mütareke meselesinde mutabakat hasıl olmasa bile, sulh müzakeratını tehir etmenin muvafık olmıyacağını bildirdik. İzmit'te bir konferans toplanmasını teklif ettik. Bu muhaverat dahi neticesiz kaldı. Beykoz'da veya Venedik'te bir konferansın içtimaı mükerreren mevzuibahs oldu. Fakat nihaî zaferimizin tahakkuku anına kadar, bunların hiçbiri tahakkuk etmedi."

Mustafa Kemal bir yandan barış görüşmelerinin kendisi tarafından kesilmesi sorumluluğunu bertaraf etmeğe çalışırken, diğer yandan da Nisan 1922 de Cenova'da toplanacak olan Milletlerarası İktisat Konferansına Ankara Hükümetinin de dâvet edilmesini sağlamaya çalışıyordu. Fakat, Türkiye'nin bu konferansa katılması sadece Sovyet Dışişleri Komiseri Chicherin tarafından desteklenmişti. Türkiye'nin

bu konferansa dâvet edilmemesi, Türkiye'nin Paris ve Roma'daki temsilcileri tarafından protesto edilmiştir.

Öte yandan, o zamanki Dahiliye Vekili Fethi (Okyar) Bey barış şartları üzerinde bir görüş birliğine varmak için Paris ve Londra'ya gönderilmiştir. Poincaré, Fethi Bey'i iki defa kabul ettiği halde, Lloyd George ve Curzon Fethi Bey ile görüşmek istememişlerdir. Bu sırada, Türklerin taarruz etme endişesi içinde bulunan Yunanlılar, Müttefik Devletlerden yardım talebinde bulunmuşlardı. Bundan başka, Yunanlılar 29 Temmuz 1922 de Müttefiklere verdikleri bir notada İstanbul'un Yunan işgaline terkedilmesini istemişlerdi. Bu işgali Yunanlılar Türkiye'yi barış yapmaya sevkedecek bir çare olarak düşünmüşlerdi. Esasen İstanbul üç yıldan beri işgal altında idi. Fakat, bu şehrin Yunanistan işgaline terkedilmesi Türkiye için ağır bir manevî darbe olacaktı. Müttefikler bu talebi çıkarları ile bağdaşmaz gördükleri için reddetmişlerdi. Bunun üzerine, İzmir'deki İngiliz Komiseri bu bölgede muhtar bir İonya Devleti kurulduğunu açıklamıştı. Bu olay İstanbul'da bulunan Ankara Hükümeti mümessili Hâmit Bey kanalıyla İstanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserleri nezdinde şiddetle protesto edilmişti.

Sakarya zaferinden sonra Müttefiklerle barış yoluyla anlaşmak imkânı olmadığı anlaşılınca Türkiye için Misak-ı Millî'yi kuvvet yoluyla gerçekleştirmekten başka çare kalmamıştı. Türk ordusunun Batı cephesinde 26 Ağustos 1922 de Yunanlılara karşı giriştiği Büyük Taarruzun çok kısa bir süre içinde başarılı sonuçlar vermesi Misak-ı Millî esaslarının İngiltere ve Yunanistan'a kabul ettirilmesini kolaylaştırmıştı. 30 Ağustos Savaşı'nda Yunanlılar kesin bir yenilgiye uğratılmışlar ve Türk orduları 9 Eylül'de İzmir'e girmişlerdi.

Yunanlılara karşı kazanılan askerî zafer kısa bir süre içinde Anra Hükümetinin Batılı Devletlere karşı pazarlık gücünü önemli bir şekilde arttırmıştı. Bundan sonra, Türkiye, Sovyet yardımına daha az muhtaç bir duruma gelmişti. Öte yandan, Sovyetler Anadolu'daki savaşın sona ermekte olduğunu görünce, barış teklifinin ilk defa kendilerinden gelmesi için, Ağustos ve Eylül aylarında, Sovyet Hariciye Vekâleti kanlıyla Müttefik Devletlere bazı notalar göndermişlerdir. Sovyetler bu notalarında, 1921 tarihli Moskova Andlaşmasına atıfta bulunarak, Boğazlar rejiminin Karadeniz'e sahildar devletlerce tesbitini de istemişlerdir.

Türk orduları İzmir'i ve Bursa'yı geri aldıktan sonra, Boğazlar bölgesini ve Trakya'yı işgalden kurtarmak teşebbüsüne girişmişlerdir. Türk ordusunun bu yeni hamlesi karşısında Müttefiklerin İstanbul'daki mümessilleri ve Başkumandanı, İngiltere'nin ısrarı üzerine, 18 Eylül

1922 tarihinde Ankara Hükümetine gönderdikleri notada, "müstakbel muahedei sulhiye ahkâmına icrayı tesir etmeksizin müttefikler tarafından elyevm işgal edilmekte olan İstanbul ile Boğazlar mıntıkasının bitaraflığının muhafaza edilmesini şayanı arzu..." addettiklerini bildirmişlerdir. Öte yandan, İngiliz Hükümeti Türk kuvvetlerinin tarafsız bölgeye girmesi halinde bu bölgenin Müttefikler tarafından beraberce korunması için tedbirler düşünmeye başlamıştı. Fakat İngiltere, Fransa ve İtalya'nın bu hususta rızasını alamayınca Dominyonlarıyla, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'dan yardım istemiştir.

Böylece, Türkiye ile Müttefikler yeniden yakın bir savaş tehlikesiyle karşı karşıya gelmişlerdi. Fakat, bir yandan İngiltere'nin bu çağrısına Fransa ve İtalya'nın iltifat etmemesi ve sadece İngiliz Dominyonlarından Avustralya ve Yeni Zelanda'nın yardım vaadinde bulunması, diğer yandan da kesin bir zafere çok yaklaşmış bulunan Millî kuvvetlerin İngiltere'yi ve diğer Müttefikleri tahrik etmek istememesi sebepleriyle bu tehlikenin bertaraf edilmesi mümkün olabilmiştir. Esasen, yeni bir savaş durumunun kendileri için olumlu bir sonuç vermiyeceğini bilen Müttefikler, 23 Eylül 1922 de askerî çatışmanın durdurulması, İzmir veya Mudanya'da bir mütareke akdi için bir toplantı yapılması için Ankara Hükümetine bir nota göndermişlerdir. Adı geçen notanın aynı zamanda Müttefik devletlerin barış şartlarını kapsaması bakımından, önemli kısımları aşağıya konmuştur: "...Üç Hükümeti müttefika müzakeratı sulhiyenin devam ettiği müddetçe hükümeti müttefikanın muvakkaten bitaraf ilân ettikleri mıntıkaya Ankara Hükümeti ordusunu göndermemek şartile, Türkiye'nin Meriç'e ve Edirne'ye kadar Trakya'yı işgal etmek hakkındaki arzusunu müsait bir surette telâkki etmekte olduklarını beyanı için intihazı fırsat eyler. Üç Hükümeti müttefika konferansta işbu hudutların Türkiye'ye itasına kemali memnuniyetle müzaharet edeceklerdir, mamafih Türkiye ile komşularının menafii muhafaza, sulhun idamesi namına tayin edilecek bazı menatıkı gayrı askerî bir hale ifrağ, Türkiye hâkimiyetini sükûnet ve intizam dairesinde iadeten tesis ve nihayet Milletler Cemiyeti Meclisinin mukarreratı tahtında Çanakkale'nin, Marmara Denizinin ve İstanbul Boğaziçinin serbestisini bir suretı müessirede temin, ırkî ve dinî ekalliyetleri himaye için sulh muahedesinde müşterek bir itilâf ile tedabiri mukteziye ittihaz edilecektir... Hükümatı mezkûre muahedei sulhiyenin mer'i olmaya başlıyacağını müteakip Dersaadetteki müttefikin kıtaatının geri çekileceği hakkında geçen Mart ayında esasen verilmiş olan, teminatı tekrar ederler..." Ankara Hükümeti, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'in imzası ile 30 Eylül 1922 de gönderdiği cevabî notada, Müttefiklerin, 23 Eylül tarihli notalarına Ankara Hükümetinin birkaç

gün içinde cevap vereceğini, Müttefik Devletler temsilcilerinin vermiş oldukları teminat karşısında Yunan ordularını takip eden Türk askeri kuvvetlerinin, İstanbul ve Çanakkale yönünde ilerlemiyeceklerini açıklıyarak, Trakya'nın Edirne dahil olmak üzere Meriç nehrinin batısına kadar derhal boşaltılmasını şart koşarak, mütareke görüşmelerinin 3 Ekim'de Mudanya'da başlıyabileceğini bildirmiştir.

Mütareke görüşmeleri 3 Ekim'de Mudanya'da başlamış ve bazı fasılalarla 11 Ekim'e kadar devam etmiştir. Toplantıda Türkiye Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa başkanlığında bir heyet tarafından temsil edilmiştir. İsmet Paşa'nın Doğu Trakya'nın derhal Yunanlılar tarafından terkedilmesi talebinin Müttefiklerce reddedilmesi üzerine konferans görüşmeleri daha başlangıçta tehlikeye girmişti. Bunun üzerine, Curzon derhal Paris'e gitmiştir; Paris'te yapılan görüşmeler sonunda Müttefik Devletler Dışişleri Bakanları Türkiye'nin talebini kabul etmişlerdir. Bundan sonra, görüşmeler zaman zaman kesilmiş ve silâhlı çatışmaların tekrar başlaması ihtimalleri belirmişti. Bununla beraber, 10 Ekim'de bütün konularda bir anlaşmaya varılabilmiş ve Mütareke Andlaşması 11 Ekim 1922 de Türkiye adına İsmet Paşa, Müttefikler adına da İstanbul'daki komutanlar tarafından imzalanmıştır. Mütareke metni özet olarak şu hususları kapsamaktaydı : Mütarekenin yürürlüğe girmesi anından itibaren Türkiye ile Yunanistan arasındaki çatışmaya son verilecektir; Yunan kuvvetlerinin gerisine çekilecekleri hat "Adalar Denizindeki munsabbından Trakya ile Bulgaristan hududunun katettiği noktaya kadar Meriç'in sol sahili"dir; Karaağaç dahil olmak üzere, Meriç nehrinin sağ kıyısı Müttefik Devletlerin birlikleri tarafından işgal edilecektir; Doğu Trakya'nın boşaltılmasına Mütareke Andlaşmasının yürürlüğe girmesi ile başlanacak ve on beş gün içinde tamamlanacaktır; Yunanlılarca boşaltılacak bölgeler Müttefikler tarafından teslim alınarak sonradan Türk yetkililerine devredilecektir; devir ve teslim işlemleri, Yunan birliklerinin çekilmesinden itibaren 30 gün içinde son bulacaktır; Müttefikler ve Türkiye, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının civarını kapsıyan bir bölgede askerî bir harekette bulunmamağı taahhüt edeceklerdir. Yunanlılar Mütareke Andlaşmasına üç gün sonra katılmışlardır. Mütarekeden sonra, 19 Ekim'de, Refet Paşa Doğu Trakya Valisi olarak tâyin edilmişti. Böylece, Misak-ı Millî'de tesbit edilmiş olan sınırlar Millî Hükümetin kontrolü altına girmiş oluyordu. İngiliz diplomasisi için önemli bir yenilgi sayılan Mudanya Mütarekesinden sonra Yunan dostu olarak bilinen İngiliz Başbakanı Lloyd George görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Müttefiklere gönderdiği Ekim 1922 tarihli notada Barış Konferansının toplanma yeri olarak İz-

mir'i teklif etmişti. Müttefikler ise, 27 Ekim tarihli notalarında konferansın Lausanne'da yapılmasını istemişler ve konferansa Ankara Hükümeti ile birlikte İstanbul Hükümetini de davet etmişlerdi. İstanbul Hükümetinin konferansa davet edilmesi Ankara Hükümetinin şiddetli tepkisine sebep olmuştur. Yeni Dışişleri Bakanı seçilen İsmet Paşa, Mecliste 30 Ekim 1922 de yaptığı konuşmasında, bu meseleye değinerek şöyle demiştir. "...Siyaseti hariciyemiz son defa hükümetimizin 4 teşrinievvel notasile ifade olunmuştu. Bunda devletlerin tekliflerine cevaben sulh konferansına murahhaslar göndermeğe âmade olduğumuzu bildirmiştik. Ve sulh konferansına iştirakimiz için hükümetimizin noktai nazarını teşkil eden mevaddı arzetmiştik. Bu noktaya cevap gelmiştir. Devletler İstanbul'daki mümessilimize bir takrir-i şifahî ile Lozan'da 13 teşrinisanide murahhaslarımızı beklediklerini tebliğ etmişlerdir. Bu notaya 4 teşrinievvel tarihli notamızın bir tetimmesi olan nota ile cevap verdik, dedik ki, 4 teşrinievvel tarihli notamıza tevfikan murahhaslarımızı göndermeğe âmadeyiz. İstanbul'da mümessilimize murahhaslarımızı göndermeğe âmadeyiz. İstanbul'da mümessilimize notayı tevdi ettikten sonra şifahen notanın bir aynı İzzet Paşa'ya da verildi demişler. Bizim mümessilimiz herhangi bir mahiyeti resmiyesi olmayan, beyanı malûmat kabilinden kabul ettiğini bildirdi. Bununla beraber bizim murahhaslarımız cevap olarak takriri şifahiyi düveli müttefika mümessillerine tevdi ettikten sonra onlar da diyeceklerdir ki; notanın İzzet Paşa'ya da tevdi olunmasını Türkiye ile alâkadar bir mesele addetmiyoruz. Sulh konferansına, Türkiye mümessili olarak işgal mıntıkası dahilinden heyetler davet olunmasını bizim konferansa iştirakimize mâni addeder ve Mudanya Konferansı ahkâmını muhil telâkki eyleriz. Bunu da tebliğ ediyoruz. Onların şifahen vukubulan beyanatına karşı biz de bir izah yapmış oluyoruz..." Ancak, bu olay milliyetçilerin Osmanlı Padişahının statüsü meselesini ele almalarını gerektirmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 Kasım 1922 de yaptığı toplantıda, Saltanata son verilmesi hakkında Mustafa Kemal'in verdiği izahatı dinledikten sonra, Osmanlı Saltanatını resmen ilga etti. Hilâfet ise birçok yetkilerinden yoksun olarak Osmanlı hanedanında kalıyordu. Barış Müzakerelerine giriştikten sonra Müttefiklerin hâlâ İstanbul Hükümeti ile münasebetlerini devam ettirmek istemeleri, bu devletlerin Türkiye'de bir iç huzursuzluk çıkarma istek ve ümidi ile izah edilebilir. Saltanatın ilgası Millî Mücadele hareketinin en önemli merhalelerinden biri idi.

Saltanatın ilgasından sonra Padişah Hükümeti istifa etmiş ve Ankara Hükümeti tarafından vatan haini ilân edilen Osmanlı Hanedanının son Padişahı Vahdettin 17 Kasım 1922 de bir İngiliz savaş gemisiyle İstanbul'u terketmişti. Müteakip gün Abdülmecit Türkiye Büyük

Millet Meclisi tarafından bütün Müslümanların Halifesi ilân edilmişti. Gölge bir müessese olarak Hilâfetin bir müddet daha devam etmesi iç ve dış politika bakımından faydalı görülmüştü. Artık İstanbul'da Müttefik devletlerin üzerinde baskı yapabilecekleri bir hükümet bulunmuyordu. Lausanne Konferansında Türkiye'yi sadece Ankara Hükümeti temsil edecekti.

Lausanne Konferansı

Mudanya Mütarekesi görüşmeleri sırasında teati edilen notalarda barış görüşmeleri için Lausanne'da bir konferansın toplanmasına karar verilmişti. Lausanne barış görüşmelerine bir tarafta Türkiye, diğer tarafta da İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya katılacaktı. Konferansa Türkiye'nin isteği ve ısrarı üzerine, Boğazlarla ilgili meselelerin görüşmelerine katılmak için Sovyet Rusya, Ukrayna ve Gürcistan da dâvet edilmişlerdi. Amerika Birleşik Devletleri konferansta gözlemci bulundurmuştu. Bulgaristan'ın Ege denizinde bir mahreci bulunması işi görüşüldüğü zaman bu devletin temsilcisi de görüşmelere katılmıştı.

Konferans genel oturumuna 21 Kasım 1922 de başlamıştır. Görüşmeler 4 Şubat 1923 de kesintiye uğramış, 23 Nisan 1923 de tekrar başlamış ve barış andlaşması ve bununla ilgili diğer belgeler 24 Temmuz 1923 de imzalanmıştır. Görüşmeler sırasında taraflar arasında birçok mektuplar teati edilmiştir.

Konferansta Türkiye'yi temsil edecek heyetin seçilmesi önemli bir mesele olarak belirtilmişti. Lausanne Konferansı sadece Türkiye ile Yunanistan arasındaki meseleleri halletmek üzere toplanmış bir konferans değildi. Bu konferans, aynı zamanda, Müttefiklerle Türkiye arasında Birinci Dünya Savaşı'nı sonuçlandıracak olan barış andlaşmasını da hazırlayacaktı. Konferansa gidecek Türk temsilcilerin bazı önemli vasıflara sahip kimseler olmaları gerekiyordu. Bu kimselerin her şeyden önce Osmanlı İmparatorluğunu yabancı devletlere verilen tâvizlerle günü gününe yaşatmaya çalışan bir zihniyet içinde yetişmiş ve bu sistemi benimsemiş diplomatlar olmaması lâzımdı. Gerçekten, Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa devletleri ile devamlı münasebetlerde bulunmaya başladığı Tanzimattan sonraki devrede, İmparatorluğun dış münasebetlerini yönetenler Avrupa Devletleri ile yapılan temaslarda kendilerini aşağılık duygusundan kurtaramamışlardı. Bu kimselerin, Türkiye'nin millî çıkarlarını konferansta gereği şekilde koruyamayacakları tabiî idi. Osmanlı Devletine Batılı Devletler tarafından takılan "hasta adam" adı Osmanlı devlet adamlarını da etiklemiş ve bu kim-

selerin zihinlerine yerleşmişti. Bu sebeple hasta adamın zayıf bünyesine elverişli tedbirlerle onu biraz daha yaşatmak usulü, bir idarei maslahat siyaseti doğurmuş idi. Bu terbiye ile yetişen Osmanlı vüzerası Avrupalılarla bir toplantıda kendilerini, büyük devletlerin delegeleriyle denk göremezlerdi.

Bu şartlar altında Mustafa Kemal Lausanne'de Türkiye'yi temsil edecek heyeti, özellikle bu heyetin başkanını, bizzat seçmeyi uygun görmüştü. Mustafa Kemal, heyetinin Mudanya Mütarekesi görüşmelerindeki başarısından memnun kaldığı için, barış konferansında da Türkiye'nin İsmet Paşa tarafından temsil edilmesini istiyordu. Ancak, Lausanne'a gönderilecek Türk temsilci heyeti başkanının siyasi bir göreve sahip olması gerekiyordu. Bu yüzden, Mustafa Kemal, o sırada Hariciye Vekili olan Yusuf Kemal Bey'den görevinden istifa etmesini istemişti. Yusuf Kemal Bey bu teklifi kabul etmiş ve yerine Hariciye Vekili seçilen İsmet Paşa'nın siyasi bir görev sahibi olarak Türkiye'yi Lausanne'da temsil edecek olan heyetin başkanlığına getirilmesi mümkün olmuştu. Türk temsilci heyetinde İsmet Paşa'dan başka, Sıhhiye Vekili Rıza Nur Bey ve eski Maliye Vekili Trabzon Mebusu Hasan (Saka) Bey de bulunuyordu. Askerî, malî, iktisadî, hukukî muşavirler ve kâtiplerle heyet 20 kişiyi geçiyordu.

Lausanne'da Hotel du Château'da yapılan toplantılarda Müttefik Devletlerin temsilcileri bir iki hafta zarfında bir barış andlaşmasının hazırlanabileceğini ümit ediyorlardı. Ancak, İsmet Paşa'nın Türk çıkarlarını ısrarla savunması karşısında görüşmeler sekiz ay devam etmiştir. Lausanne görüşmelerinin uzun sürmesinin başlıca sebeplerini şu şekilde özetlemek mümkündür: 1 — Konferansta Türkiye'nin tutumu açık ve kesin idi. Türkiye sadece her medenî millet gibi kayıtsız şartsız bir bağımsızlık istiyordu. Müttefikler ise yüzyılların kökleştirdiği alışkanlıklarla Türk isteklerini kolay kolay kabul etmemişler ve eski düzeni başka yollardan devam ettirmeye çalışmışlardır; 2 — Türkiye yeni barış düzenini milletlerarası hukukun ilkelerine dayandırmaya çalışıyordu. Batılı Devletler ise, Osmanlı İmparatorluğuna kabul ettirilen Sèvres Andlaşmasını esas almışlar ve katlandıkları "fedakârlığı" bu andlaşmada yapılan değişikliklerle ölçmüşlerdi. Bu yüzden iki tarafın esas olarak aldığı ölçülerde temel farklar bulunuyordu; 3 — Müttefikler Türkiye'yi kendilerine karşı yenilmiş ve Yunanistan'ı yenmiş bir devlet sayıyorlar ve bütün işleri buna göre düzenlemek istiyorlardı. Türkiye ise bağımsızlığı için savaşmış ve bunda başarıya ulaşmış bir devlet olarak, bu başarıyı bütün devletlere kabul ettirmeye gayret ediyordu.

Lausanne Konferansının açılış oturumu 20 Kasım 1922 de yapılmıştır. Bu oturumda bir konuşma yapan İsmet Paşa, Konferans masa-

sında Türkiye'nin egemen ve bağımsız bir devlet olarak kabul edilmesi ve eşit hak ve yetkilere sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Gerçekten, Lausanne Konferansı görüşmeleri sırasında Türk temsilcilerinin üzerinde ısrarla durdukları en önemli bu olmuştur. Türkiye iktisadî, malî, hukukî konularda azınlık ve ülke meselelerinde haklarını bu şekilde savunabilmiştir.

İngiltere Birinci Dünya Savaşı'ndan Avrupa'nın en güçlü devleti olarak çıkmıştı. Konferansta İngiltere'nin üzerinde en fazla durduğu konular Musul ve Boğazların statüsü meselesi idi. Fransa özellikle borçlar, kapitülâsyonlar ve imtiyazlar, İtalya ise, kapitülâsyonlar, adalar ve kabotaj meselelerine önem vermişti. Bu devletler arasında tatmin edilmesi en zor olanı İngiltere idi. Esasen, daha Millî Mücadele sırasında gerek İtalya, gerek Fransa Türkiye'nin göstermiş olduğu gayreti daha iyi anladıklarını davranışları ile ortaya koymuşlardı. Konferans görüşmelerinin başlangıcında İsmet Paşa bu devletlerin temsilcileri tarafından kısmen desteklenmişti. Konferansın ilk kısmında en çetin tartışmalar İngiltere ile cereyan etmiştir. İngiliz donanmasının İstanbul'da diğer İngiliz kuvvetlerinin de Musul'da bulunması Türkiye'nin güvenliği için tehlike teşkil etmekteydi. Bu sebeple, konferansın ilk kısmında özellikle İngiltere ile olan anlaşmazlıklar üzerinde durulmuş ve bu meseleler kısmen halledilmiş ya da hal yoluna girmişti. Öte yandan, Fransa'yı doğrudan doğruya ilgilendiren malî ve iktisadî meseleler halledilememiş, hattâ Osmanlı borçları yüzünden çıkan uyuşmazlıkların halli konferansın sona ermesinden itibaren uzun bir süre sürüncemede kalmıştır. O sırada Fransa'nın Alman meselesiyle karşı karşıya bulunması, bazı konularda Türkiye'ye karşı daha yumuşak davranmasına sebep olmuştur. İtalya ise, Oniki Ada kendisine verildikten sonra, Türkiye üzerindeki ülke iddiaları bakımından kısmen tatmin edilmişti. Bununla beraber, Lausanne'dan sonra İtalya'daki faşist idare Anadolu'nun bazı bölgeleri üzerindeki iddialarını yenileyince İtalya ile Türkiye arasında önemli çatışmalar ortaya çıkmıştır.

İsmet Paşa'nın Lausanne'da karşılaştığı meselelerden biri de, Sovyet Rusya ile Müttefikler arasında Boğazların gelecekteki statüsü konusunda beliren görüş ayrılıklarından faydalanarak Türkiye'nin çıkarlarını savunmak olmuştur. Konferansın devam ettiği sırada İsmet Paşa hemen hemen her gün Sovyet Hariciye Komiseri Chicherin ile temas etmiş, Boğazlar meselesi ve diğer konularda kendisiyle istişarede bulunmuştur. Türkiye'nin ve Müttefiklerin karşılıklı tâvizlerde bulunarak barışın esasları üzerinde anlaşmaya varmaları ihtimallerinin belirmesi, Sovyetleri zaman zaman endişeye sevketmiştir. Öte yandan, İsmet Paşa'nın Sovyetler'le işbirliği yapmak ihtimali, Müttefikler için

endişe verici oluyordu. Chicherin, Konferansta, Boğazların Karadeniz'e sahildar olmıyan devletlerin gemilerine kapalı tutulmasını sağlıyabilmek için, bu su geçitlerinin tamamen Türk kontrolüne tâbi tutulmasını savunmuş, "Kraldan fazla kralcı" davranmıştır. Oysa, Türk temsilcileri Türkiye lehine yapılan tâvizlere karşılık olarak, Boğazlar konusundaki İngiliz tezini kısmen benimsemişler ve su geçitlerinin bütün devlet gemilerine açılmasını kabul etmişlerdir. Konferansta kabul edilen Boğazlar rejimi, Türkiye ile Rusya'nın arasını açtığı için bazı çevrelerde Curzon'un bir zaferi gibi gösterilmek istenmiştir. Oysa, tesbit edilen Boğazlar rejimi Türkiye'yi Sovyet Rusya'yı tâbi olmaktan çıkaran bir sonuç sağlaması bakımından İsmet Paşa'nın bir zaferi sayılmak gerekir.

Lausanne Konferansının birinci safhası 4 Şubat 1923 tarihine kadar devam etmiştir. Konferansta cereyan eden çetin görüşmeler sonunda Müttefik Devletlerin temsilcileri İsmet Paşa'ya, 31 Ocak'ta barışın esaslarını öngören bir sözleşme tasarısı sunmuşlardır. Bu tasarıda öngörülen hususlardan bazıları Türk temsilcileri tarafından kabul edilmiş, diğerleri ise reddedilmiştir. İki tarafın üzerinde mutabık kaldıkları hususlar şunlardır :

A) Yunanistan'la aramızdaki meseleler :

1 — Sivil mevkuflar ve askerî esirler iki devlet arasında yapılan özel bir anlaşma ile mübadele edilecek;

2 — Doğu Trakya sınırımızı, Mudanya Mütarekesinde tesbit edildiği şekilde, Meriç nehri teşkil edecekti. İmroz ve Bozcaada Türkiye'ye verilecek, Yunanlıların elinde bırakılan Anadolu kıyısına yakın adalar gayri askerî hale getirilecekti.

3 — İstanbul'da yaşıyan Rumlarla Batı Trakya'da yaşıyan Türkler müstesna olmak üzere, Türkiye'deki bütün Rumlarla Yunanistan'daki bütün Türk'ler mübadele edilecekti.

Konferansın birinci kısmında Yunanistan'la aramızda halledilemiyen en önemli mesele, Yunan ordularının Batı Anadolu'da ve Doğu Trakya'da yapmış oldukları tahribatın tamiri idi.

B) Müttefik devletleri ilgilendiren meselelerden aşağıdakiler hakkında anlaşmaya varılabilmişti :

1 — Fransızlarla herhangi bir ülke meselemiz yoktu. Suriye sınırı için 20 Ekim 1921 Ankara Andlaşması hükümleri teyit olundu;

2 — Oniki Ada İtalya'ya terkedildi;

3 — İngiltere Mandası altına konulan Irak'la Türkiye arasındaki sınır meselesi (Musul) üzerinde çetin görüşmeler cereyan etti, fakat bir anlaşmaya varılamadı. Bu meselenin halli sonraya bırakıldı;

4 — İki tarafın üzerinde anlaşmaya varabildiği en önemli konulardan biri Boğazlar meselesiydi. Lausanne'da Boğazların statüsü konusunda uzun görüşmeler cereyan etmiştir. Bu görüşmeler sonunda Müttefikler Türk isteklerini kısmen kabul etmişlerdi. Lausanne'da kabul edilen Boğazlar rejiminde yabancı gemilerin Boğazlardan serbestçe geçmesi prensip itibariyle kabul ediliyordu. Yabancı ticaret gemileri bakımından Boğazlar rejimi şöyle olacaktı : Barış zamanında yabancı ticaret gemilerine gündüz ve gece tam geçiş serbestliği tanınıyordu. Savaş zamanında Türkiye tarafsız ise barış zamanındaki rejim uygulanacaktı. Savaş zamanında Türkiye muharip ise, tarafsız gemiler ve tarafsız uçaklar, düşmana yardım etmemek şartıyle Boğazlardan serbestçe geçebileceklerdi. Ancak, tonaj bakımından bazı sınırlamalar yapılmıştı. Bir devletin Karadeniz'e geçirebileceği azamî deniz kuvveti, Karadeniz'e sahildar devletlere mensup ve geçiş sırasında Karadeniz'de mevcut en kuvvetli donanmanın (Rus donanmasının) azamî kuvvetini aşmıyacaktı. Bununla beraber, devletler her zaman her biri 10.000 tonilâtoyu geçmiyecek üç gemiyi Karadeniz'e geçirebilecekti. Türkiye ile barış halinde olan devletlerin denizaltıları Boğazlar'dan ancak su yüzünden geçebileceklerdi. Boğazlar'dan transit olarak geçen savaş gemileri mücbir sebepler dışında Boğazlar'da duramıyacaklardı. Savaş zamanında Türkiye tarafsız ise, savaş gemileri, bayrağı ne olursa olsun, barış zamanındaki gibi serbestçe geçebileceklerdi; fakat, muharip savaş gemileri ve uçakları Boğazlar'da muhasematta bulunamıyacaklardı. Savaş zamanında Türkiye muharip ise, tarafsız devletlerin savaş gemileri ve uçakları düşmana yardım etmemek şartıyle Boğazlar'dan serbestçe geçmek hakkına sahip olacaklardı. Lausanne'da varılan anlaşma gereğince Çanakkale ve Karadeniz Boğazları'nın sahilden itibaren 15-20 kilometrelik bir kısmı gayrı askerî hale getirilecekti. Nihayet, Boğazlar'dan geçecek yabancı gemilere nezaret etmek üzere, bir Türk temsilcisinin başkanlığında, âkit devletlerin temsilcilerinden müteşekkil bir Boğazlar Komisyonu kurulacaktır. Bu komisyon görevini Milletler Cemiyeti'nin himayesinde yapacak ve her yıl Cemiyet'e bir rapor verecekti. Lausanne'da kabul edilen bu esaslar ihlâl edildiği takdirde âkit devletler, özellikle İngiltere, Fransa ve Japonya bu hususta Milletler Cemiyetinin karar vereceği bütün vasıtalarla harekete geçeceklerdi.

5 — Üzerinde anlaşmaya varılan diğer bir nokta da, Çanakkale de dahil olmak üzere, Müttefik orduları tarafından mezarlık olarak kullanılan bölgelerin bazı şartlarla bu devletlere terkedilmesi idi.

Müttefik Devletlerle Türk temsilcilerinin üzerinde anlaşmaya varamadıkları önemli noktalardan bazıları şunlardır :

1 — Osmanlı borçlarının Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan ülkeler arasında taksimi, özellikle Fransız ve Türk temsilcileri arasında çatışmalara sebep olmuştur. Osmanlı borçları meselesi Konferans sırasında halledilmediği gibi, Konferanstan sonra da uyuşmazlık konusu olmakta devam etmiştir.

2 — Müttefik Devletler Osmanlı İmparatorluğu devrinde elde ettikleri adlî, iktisadî ve diğer konulardaki imtiyazların birdenbire kesilmesini kabul etmemişler,, bu imtiyazları başka şekil ve isimler altında, hiç olmazsa bir süre daha devam etmek üzere yeni Türk Devletine de kabul ettirmeye çalışmışlardır;

3 — İstanbul ve Boğazlar'ın Müttefikler tarafından tahliyesi konusunda da olumlu bir sonuca varılmamıştır.

Görülüyor ki, Müttefikler, özellikle İngilizler, daha önce Anadolu'yu işgale teşvik ve sevkettikleri Yunanistan'ı ve bu devletin büyük emellerini Konferans masası etrafında unutmuşlar, sadece kendi çıkarlarını savunmuşlardır. Müttefiklerin Osmanlı İmparatorluğu devrinde elde ettikleri kapitülâsyonları devam ettirmek istemeleri, Türkiye ile bu devletler arasında en önemli uyuşmazlık konularından biri olmuştur. Bu isteklerin 4 Şubat 1923 tarihinde İsmet Paşa tarafından reddedilmesi üzerine, Konferans çalışmaları iki buçuk aya yakın bir süre ile kesintiye uğramıştır.

İsmet Paşa'nın Ankara'ya dönmesinden sonra Lausanne'daki görüşmeler hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisinin 27 Şubat - 6 Mart 1923 tarihleri arasındaki gizli oturumlarında şiddetli tartışmalar olmuştur. Meclisin bazı üyeleri, vermiş olduğu tâvizler ve bir barış andlaşması yapamaması sebepleriyle İsmet Paşa'yı şiddetle tenkit etmişlerdir. Mecliste, Müttefik Devletler tarafından Türkiye'ye teklif edilen barış andlaşması tasarısının kabul edilmiyeceği hususunda genel bir mutabakat bulunuyordu. Bununla beraber, çoğunluk barış görüşmelerine devam edilmesini istiyordu. Mustafa Kemal Mecliste yaptığı bir konuşmada İsmet Paşa'yı savunmuş ve görüşmelerin tekrar başlamasını istemiyen aşırı milliyetçileri tenkid etmiştir. Bunun üzerine, Meclis 6 Mart 1923 tarihli toplantısında görüşmelerin tekrar başlaması için teklifte bulunulmasını kabul etmiştir.

Hariciye Vekâletinin İstanbul'daki temsilcisi Dr. Adnan (Adıvar) vasıtasıyle Müttefikler Yüksek Komiserlerine gönderilen bir notada yeni tekliflerde bulunulmuş ve konferansın tekrar İstanbul'da toplanma-

sı istenmiştir. Bundan sonra teati edilen notalarda Müttefikler bu teklifleri kabul etmişler, fakat konferansın Lausanne'da toplanmasında ısrar etmişlerdir.

Konferansın birinci ve ikinci safhası arasında, geçen zaman zarfında Mustafa Kemal yeniden Lausanne'a gidecek olan İsmet Paşa'nın pazarlık gücünü arttıracak tedbirler almıştı. Türk ordusu kuvvetlendirilmişti. Konferansta çetin bir mesele olarak beliren kapitülâsyonlar konusunda Türk görüşünü kabul ettirebilmek için daha önce başlıyan tatbikat üzerinde ısrar edilerek yabancılar kapitülâsyon imtiyazlarından faydalandırılmamışlardı. 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de çalışmalarına başlıyan İktisat Kongresinde yapılan konuşmalarda Türkiye'nin bağımsızlığı, egemenliği ve Türkiye'de yatırım yapmış olan yabancıların Türk kanunlarına tâbi olmaları gerektiği üzerinde durulmuştu. Mustafa Kemal Kongreyi açış konuşmasında şöyle demiştir :

"Siyasî, askerî muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsunlar, iktisadî muzafferiyetler ile tetviç edilemezlerse husule gelen zaferler payidar olamaz, az zamanda söner. Bu itibarla en kuvvetli ve parlak zaferimizin dahi temin edebildiği ve daha edebileceği semeratı nafiayı tesbit için iktisadiyatımızın, hâkimiyeti iktisadiyemizin temin ve tarsin ve tevsii lâzımdır. Filhakika mâzide ve bilhassa Tanzimat devrinden sonra, ecnebi sermayesi memlekette müstesna bir mevkie malik oldu. Ve ilmî mânasiyle denilebilir ki, devlet ve hükümet ecnebi sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Artık her medeni devlet gibi, millet gibi, yeni Türkiye dahi buna muvafakat edemez. Burasını esir ülkesi yaptıramaz... Efendiler, görülüyor ki, bu kadar kat'i ve yüksek bir zafer-i askerîden sonra bizi sulha kavuşturmaktan meneden sebep doğrudan doğruya esbabı iktisadiyedir. Mülâhazat-ı iktisadiyedir. Çünkü bu devlet, bu millet hâkimiyeti iktisadiyesini temin ederse o kadar kuvvetli temel üzerinde yerleşmiş ve tealî etmeye başlamış olacaktır ve artık bunu yeniden kımıldatmak mümkün olamıyacaktır. İşte düşmanlarımızın, hakiki düşmanlarımızın muvafakat, bir türlü rıza gösteremedikleri budur."

Lausanne Konferansının ikinci kısım toplantıları 23 Nisan 1923 de başlamıştır. Üç ay kadar devam eden toplantılarda, birinci devrede halledilemeyen meseleler üzerinde görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde Müttefiklerin özellikle üzerinde durdukları konu kapitülâsyonlar meselesi idi. İsmet Paşa kapitülâsyonların başka isim ve şekil altında tekrar kurulmasına çalışan Müttefik devlet temsilcilerine karşı herhangi bir tâviz vermeden mukavemet etmiştir. Neticede, bağımsızlığımızı ve egemenliğimizi önemli bir şekilde tahdit eden kapitülâsyonlar

meselesi Türkiye'nin istediği şekilde halledilebilmiş ve kapitülâsyon hakları, ufak tefek şartlarla, tamamen ortadan kaldırılmıştır. Müttefik Devlet temsilcilerinin üzerinde durdukları diğer bir konu da, Osmanlı İmparatorluğu zamanında ellerine geçirdikleri kabotaj hakkını devam ettirmekti. Ancak, konferansta kabotaj (Türk limanları arasında deniz nakliyatı yapmak) hakkının münhasıran Türk vatandaşlarına tanınması kabul edilmiştir.

Anadolu'da yaptıkları zarar ve ziyan sebebiyle Yunanistan'dan talep ettiğimiz tamirat, bir taraftan Konferansta müttefik devlet temsilcileriyle Türk temsilcileri arasında, diğer yandan da o zamanki Vekiller Heyeti Başkanı ve Hariciye Vekâleti Vekili Rauf (Orbay) Bey ile İsmet Paşa arasında anlaşmazlıklara ve çatışmalara sebep olmuştu. Savaştan önemli bir yenilgiye uğrayarak çıkan Yunanistan'ın Türkiye'ye tamirat karşılığı ödemede bulunamıyacak durumda olduğu herkesçe biliniyordu. Bu yüzden, İsmet Paşa atmirat karşılığı olarak Yunanistan'ın Türkiye'ye Karaağaç'ı terketmesini kabul etmiş, Rauf Bey ise bu hal tarzına itiraz etmişti. İtirazın sebebi şahsi ve hissî idi ve İsmet Paşa'ya duyduğu husumetten ileri geliyordu. Mustafa Kemal de bu konuda İsmet Paşa'yı desteklemiştir. Esasen tamirat konusunda ısrar edilseydi, Türkiye ile Yunanistan arasında Trakya bölgesinde silâhlı çatışmanın tekrar başlaması ve böyle bir durumda Yunanistan'ın Müttefikler tarafından desteklenmesi ihtimali bulunuyordu.

Lausanne Andlaşması ve bu andlaşmaya ek on yedi diğer vesika ve mektuplar 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır. Türk ülkesini parçalayan ve Türkiye'yi bir sömürge durumuna sokan Sèvres Andlaşması ile Lausanne Andlaşması arasında önemli farklar bulunmaktadır. Lausanne Andlaşması ile Misak-ı Millî'de tesbit edilen hedeflerin hemen hemen tamamı gerçekleştirilmiştir. Türkiye Müttefiklere hiçbir tazminat ödemiyecekti. Henüz kesin olarak tesbit edilmemiş bulunan güney sınırları dışında, Türkiye'nin yeni sınırları Millî Misak'ta kabul edilen sınırlardı. Doğuda bir Ermeni Devleti ve batıda bir Yunan Devleti bulunmıyacaktı. Yunanistan'la ahali mübadelesinden sonra, Türkiye, halkının büyük bir çoğunluğunu Türkler teşkil eden mütecanis bir devlet haline gelmişti. Kapitülâsyonlar ilga edilmişti; Türkiye'de bulunan yabancılar ve yabancı müesseseler ve mektepler Türk kanunlarına tabi olacaktı. Türkiye Boğazlar'da tam kontrol hakkını kullanmamakla beraber, egemenliği ve bağımsızlığı üzerinde konulan tahditlerin birçoğunu kaldırmaya muvaffak olmuştu.

İsmet Paşa Lausanne Andlaşmasının Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından tasdik edilmesi meselesi görüşülürken yaptığı konuşmada şöyle demiştir: "Mütecanis yeknesak bir vatan; bunun dahilinde

harice karşı gayri tabiî kayıtları ve hükümet içinde hükümet ifade eden dahili imtiyazattan müberra bir vaziyet; gayri tabiî mükellefiyeti maliyeden azâde bir hal, hakkı müdafaası mutlak, menabii mebzul ve serbest bir vatan, bu vatanın adı Türkiye'dir. O Türkiye'yi bu muahedenameler ifade ve tavzih etmektedir."

Türkiye Büyük Millet Meclisinin bazı üyeleri, özellikle sınır bölgelerinden gelenler, Andlaşma hükümlerini tatmin edici bulmamışlar ve Trakya'nın bazı kısımlarının ve İskenderun Sancağı'nın yeni Türkiye sınırlarının dışında bırakılmasını tenkid etmişlerdir. Bununla beraber, Andlaşma 23 Ağustos 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisinde 227 üyeden 213'ünün müsbet oyu ile tasdik edilmiştir. Aynı gün İstanbul'daki ve Boğazlar bölgesindeki Müttefik donanması ve kuvvetlerinin derhal Türk ülkesini terketmeleri talebinde bulunulmuştur. Müttefik Devletlerin kuvvetleri İstanbul'u altı hafta içinde tahliye etmişlerdir.

Mustafa Kemal, Lausanne Andlaşmasiyle Türkiye'nin tatmin edilmiş olduğunu muhtelif vesilelerle belirtmiştir. Büyük Nutku'nda bu konuda şöyle demiştir :

"Efendiler, vârisi olduğumuz Osmanlı Devletinin dünya nazarında hiç bir kıymeti, fazileti ve haysiyeti kalmamıştı; hukuku beynelmilelden hariç tanınmış, âdeta sahabet ve vesayet altına alınmış bir mahiyette farz olunuyordu.

Mâziye ait müsamahaların, hataların faili biz olmadığımız halde, esasen asırların müterakim hesabatı bizden sorulmamak lâzım gelirken bu hususta da, dünya ile karşı karşı gelmek bize teveccüh etmişti. Millet ve memleketi hakiki istiklâl ve hâkimiyetine sahip kılmak için bu müşkülât ve fedakârlığı da iktiham etmek bizim üzerimize tahmil olunmuştu. Ben, neticenin behemehal müsbet olacağından emin idim. Türk Milletinin mevcudiyeti için, istiklâli için, hâkimiyeti için behemehal istihsal ve temine mecbur olduğu esasların, cihanca tasdik olunacağına aslâ şüphe etmiyordum. Çünkü, hakikatte, bu esaslar, kuvvet ve liyakatla fiilen ve maddeten istihsal edilmiş idi. Konferans masasında talep ettiğimiz, zaten istihsal edilmiş olan hususatın usulen ifade ve tasdikinden başka bir şey değildi. Metalibimiz, sarih ve tabiî haklarımızdı. Bundan başka, hukukumuzu muhafaza ve temin için kudretimiz de vardı; kuvvetimiz de kâfi idi. En büyük kuvvetimiz, en şayanı emniyet mesnedimiz, hâkimiyeti milliyemizi idrâk etmiş ve onu bilfiil halkın eline vermiş ve halkın elinde tutabileceğimizi fiilen ispat eylemiş olduğumuz idi."

Millî Mücadele devrinde Türk diplomasisinin başarılı olması, bir taraftan askerî alanda kazanılan zaferler, diğer yandan da Birinci

Dünya Savaşı'ndan sonra Müttefik Devletler arasındaki dayanışmanın çökmesinden ve Sovyet Rusya ile Batılı Devletler arasında meydana gelen çatışmadan Türk dış politikasını yönetenlerin faydalanmasını bilmeleri sayesinde mümkün olabilmiştir. Ancak, şunu da belirtmek gerekir ki, Misak-ı Millî'de ülke ile ilgili hedefler dar bir şekilde tahdit edilmemiş olsaydı, bu başarının elde edilmesi güçleşebilirdi. Başlangıçtan beri sınırlanmış olan bu hedeflerin gerçekleşmesinde, dış politikayı yönetenlerin önemli rolleri olmuştur. Millî Mücadele Türk dış politikası bizzat Mustafa Kemal tarafından yönetilmiştir.

KISIM II

LAUSANNE'DAN SONRA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

A) 1923 - 1932 YILLARI ARASINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Lausanne Andlaşması Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra galip devletler tarafından mağlup devletlere zorla kabul ettirilen barış andlaşmaları mahiyetinde değildi. Bu Andlaşma, Osmanlı İmparatorluğuna Sèvres Andlaşmasının zorla kabul ettirilmek istenmesi üzerine Millî Mücadele hareketine girişen ve bu mücadeleden başarı ile çıkan yeni Türk Devleti ile Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri arasında eşit şartlara göre yapılan bir andlaşma idi. Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğrayan devletler arasında yalnız Türkiye böyle bir andlaşma yapmaya muvaffak olabilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini alan Türkiye 16 milyon nüfusa sahip küçük bir devlet idi; bununla beraber, İmparatorluktan daha kuvvetli ve daha mütecanis bir topluluktu. Yeni Türk Devletinin milletlerarası münasebetlerde Osmanlı İmparatorluğu'na üstünlüğü de bundan ileri geliyordu. Ancak, Osmanlı İsmparatorluğu gibi Türkiye de, o zamanın güçlü devletlerinin dış politika emellerine hedef olmuştur. Lausanne'dan sonra Türkiye'nin stratejik önemi azalmamış, aksine artmıştır. Gerçekten, 1923 ten sonra Türkiye Avrupa'nın bütün güçlü devletleri ile komşu durumuna gelmişti. Sovyetler Birliği doğu bölgesinde, İngiltere Irak Mandası ve Kıbrıs vasıtasıyle, Fransa Suriye Mandasıyle, İtalya ise Oniki Adayı ve Meis adasını eline geçirdiği için Türkiye ile sınırdaş olmuşlardı. Güçlü devletlerle komşu olması üzerine stratejik önemi artan Türkiye'nin Millî Mücadeleden sonra gerçekçi bir dış politika izlemesi gerekmiştir.

Bağımsızlık savaşında kazanılan büyük zafer Türk liderlerinin güvenini arttırmış ve Türk Milletinin moralini yükseltmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra galip devletlerin insafsızca hareketlerine maruz kalan Türkiye tehlikeli bir genişleme politikası izliyebilirdi. Fakat, Türk önderleri bu yola gitmemişlerdir. Gerçekten, Türkiye'nin Lausanne'dan sonraki davranışı, mağlup devletler arasında özel bir yer işgal etmektedir. Hissî sebeplerin etkisi altında basit milliyetçilik duygularıyla hareket edilseydi, Türkiye'nin diğer bazı devletler gibi Birinci Dünya Savaşı sonrası düzeninden memnun olmayan devletler grubuna katılması pekâlâ mümkün olabilirdi.

Lausanne'dan sonra Türkiye toplum hayatında köklü değişiklikler yapan önemli devrim ve kalkınma hareketlerine girişmişti. Bu harekterin başarı ile sonuçlanabilmesi için yurt içinde olduğu kadar milletlerarası alanda da barış ortamına ihtiyaç vardı. Devrimlerin başarıya ulaşması ve elde edilen olumlu sonuçların devam ettirilebilmesi Türkiye'nin bütün devletlerle iyi geçinmesini gerektiriyordu. Türkiye'nin bu devrede izlediği dış politikanın devrimlerle olan sıkı ilişkisini, Mustafa Kemal 1 Kasım 1928 de Türkiye Büyük Millet Meclisinin üçüncü dönem ikinci toplanma yılını açış konuşmasında şu şekilde belirtiyordu : "... Esaslı ıslahat ve inkişafat içinde bulunan bir memleketin hem kendisinde, hem muhitlerinde sulh ve huzuru cidden arzu etmesinden daha kolay izah olunabilecek bir keyfiyet olamaz...." Bundan dolayı Türkiye, hemen Lausanne'dan sonra, barışçı bir dış politika ilkesini dış dünya ile olan ilişkilerinde ön plânda tutmuştur. Nitekim, İsmet Paşa 29 Ekim 1923 de Başvekil sıfatiyle söylediği ilk nutkunda şöyle demiştir : "...Cumhuriyet Hükümetinin münasebatı hariciyede üssülesası Türkiye Cumhuriyetinin mevcudiyetini ve tamamiyetini sağlam tutarak menafii hayatiyesini gözönünden ayırmamak esası dahilinde müsalemeti, huzuru, hüsnü münasebatı mümkün olduğu kadar tevsi ve teyit etmekten ibarettir. Hemhudutlarımızla ve kendileriyle muahedatı imza edip safahatını tatbik etmekte olduğumuz ve diğer taraftan henüz münasebata girmediğimiz Devletlerle samimi bir dostluk tesisi için bütün kuvvetimizi sarfedeceğiz..." Barışçı dış politikayı teyid eden Mustafa Kemal, 1 Mart 1924 tarihinde Mecliste yaptığı bir konuşmada, "...Efendiler, Cumhuriyetin siyaset-i hariciyede veçhesi, müstakimane ve halisane olarak sulhun ve muahedatın muhafazasına müteveccihtir..." diyordu. Bununla beraber, Türkiye'nin barışçı bir dış politikayı, izlemek için gösterdiği çabalar zaman zaman bazı engellerle karşılaşmıştı. Osmanlı İmparatorluğu zamanında kapitülâsyon rejimine alışmış bulunan büyük devletler, yeni Türk devleti ile tam eşitlik ve bağımsızlığa dayanan esaslar içinde münasebetlerde bulunmakta

güçlük çekmişler ve çeşitli bahanelerle Türkiye'nin içişlerine karışmak teşebbüslerinde bulunmuşlardır. Bu teşebbüslerinde Türkiye'nin mukavemeti ile karşılaşan büyük devletler, Lausanne Andlaşmasını tasdik etmiyeceklerini ileri sürerek Türkiye'yi tehdit etmek yoluna dahi girmişlerdi. Mustafa Kemal, Türkiye Büyük Millet Meclisinin ikinci dönem birinci toplanma yılını açarken 1 Mart 1924 de yaptığı konuşmada bu konuya değinerek, endişelerini şu şekilde belirtmişti : "...Muahedanemenin diğer devletler tarafından tasdiki ile mevkii meriyete vaz-ı için intizar ettiğimiz zaman az değildir. Alâkadar memleketlerin hayat-ı teşriiyesi ile izah olunagelen teehhuratın yakında hitam bulacağını ümid ediyoruz. Tasdik muamelesinin yeni bir bedel ile karşılaştırılması elbette kabil-i tahakkuk değildir..." Uzun gecikmeden sonra, Müttefikler Lausanne Andlaşmasını tasdik etmişlerdir. Andlaşma 6 Ağustos 1924 de yürürlüğe girmiştir. Büyük devletlerin Türkiye'nin içişlerine karışmak teşebbüsleri Lausanne Andlaşmasının tasdikinden sonra da devam etmitşir. Bu devletlerin müdahale için seçtikleri konular, bu devletlerde kapitülâsyonlar zihniyetinin hâlâ devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu hususta birkaç örnek vermek, meselenin aydınlanması için faydalı görülmüştür.

Millî Mücadele sırasındaki tecrübelerden sonra Osmanlı Devletinin başkenti olan İstanbul'un yeni Türk Devletinin başkenti kalmıyacağı belli idi. Gerçekten, tarihi, coğrafî ve stratejik sebeplerle Lausanne'dan sonra Türk önderlerinin ilk düşündüğü meselelerden biri başkenti Ankara'ya taşımak olmuştur. Öte yandan, Müttefik devletler, özellikle İngilizler, siyasî ve askerî (donanmaları vasıtasıyle) nüfuzlarını İstanbul üzerinde daha kolaylıkla kullanabileceklerini düşünerek, başkentin İstanbul'da kalması için Ankara Hükümeti üzerinde baskı yapmışlardır. İngiltere, Fransa ve İtalya başkent İstanbul kaldığı takdirde bize büyük elçi, Ankara'ya nakledildiği takdirde ise orta elçi göndereceklerini ilân etmişlerdi. Buna rağmen, Türkiye Büyük Millet Meclisi 13 Ekim 1923 te kabul ettiği bir kanunla Ankara'yı yeni Türk Devletinin başkenti yapmıştır. Bundan sonra, Büyük devletler bir müddet daha bu görüşlerinde ısrar etmişler, fakat, Ankara Hükümetinin direnmesi karşısında bu ısrarlarından vazgeçmişlerdir.

Müttefik Devletlerin Türkiye'ye müdahale için seçtikleri diğer bir konu da, Türkiye'deki yabancı okullarda okutulacak dersler ve bu derslerin öğretim şekli idi. Türkiye'deki yabancı mektepler konusunda Lausanne Andlaşması imzalandığı gün, Lausanne'daki Türk heyeti başkanı İsmet Paşa ile İngiliz, Fransız ve İtalyan heyetleri başkanları arasında mektuplar teati edilmiştir. Bu mektuplarda Türkiye'de bu devletlere mensup "müessesatı mezhebiye, tedrisiye, sıhhıye ve hayriye-

nin mevcudiyeti" kabul ediliyor ve "Türk Hükümetinin işbu müessesatın şeraiti faaliyetini ve mekteplere gelince tedrisatın amelî teşkilâtını nazarı itibare" alacağı belirtiliyordu. 1921 yılında Fransa ile yapılan Ankara İtilâfnamesinde de buna benzer bir hüküm bulunuyordu. Lausanne Andlaşmasına ek mektuplar Müttefik devletlerin yabancı okullarda yapılacak öğretim konusunda Türkiye'nin içişlerine karışması için bir vesile olmuştur. Türkiye'nin bu müdahalelere mukavemet etmesi üzerine çıkan uyuşmazlıklar 1925 - 1926 yıllarına kadar devam etmiştir. Lausanneden sonra kabul edilen Özel Okullar Talimatnamesi hükümleri gereğince Türkçeden başka bir dilde öğretim yapan okullarda, özellikle tarih ve coğrafya derslerinin Türk öğretmenleri tarafından ve Türkçe olarak okutulması gerekiyordu. İngiltere, Fransa ve İtalya yukarda sözkonusu edilen Lausanne mektuplarını ileri sürerek Türk Hükümetinin yabancı okulların öğretim işlerine karışamıyacağını iddia etmişlerdir. Türk ülkesinde özel haklar rejimini tekrar canlandıracak mahiyette olan bu iddia Türk Hükümeti tarafından reddedilmiştir. Lausanne Konferansına katılan Amerikan temsilcileri ile Türk temsilcilerin, iki devlet arasında kesilmiş bulunan münasebetleri yeniden kurmak amacıyle 6 Ağustos 1923 te bir Andlaşma imzaladıklarını, fakat, bu Andlaşmanın hiçbir zaman tasdik edilmediğini yukarda söylemiştik. Amerika Birleşik Devletlerinde bu andlaşmanın tasdikine muhalefet edenler, Türkiye'deki Amerikan din ve eğitim kurumlarına çalışma "hürriyeti" verilmediğini söylemişlerdir.

Türkiye tarafından hiçbir zaman tasdik edilmemiş olan Sèvres Andlaşmasının 42 nci maddesinde, kurulması düşünülen Boğazlar Komisyonunun özel bir bayrağı bulunacağı öngörülüyordu. Lausanne Andlaşmasında bu hususta herhangi bir hüküm konulmamıştı. Buna rağmen, Müttefikler, Lausanne Andlaşmasının tasdikinden sonra kurulan Boğazlar Komisyonunun (Tuna nehrinde seyriseferi tanzim maksadiyle kurulan özel komisyonda olduğu gibi) ayrı bir bayrağa sahip olmasını ve bu bayrağın Komisyona ait binalarda ve deniz araçlarında kullanılmasını istemişlerdi. Boğazlar Komisyonunun ayrı bir bayrağa sahip olmasının önemi ortadadır; eğer buna izin verilmiş olsaydı Türk Devletinin içinde devlet yetkilerine sahip bir teşkilât kurulmuş olacaktı. Türkiye'nin bu talebi reddetmesi üzerine Müttefiklerle Türkiye arasında yeniden bir uyuşmazlık belirmişti. Müttefiklerin bu gayreti Lausanne'da konferans masası etrafında sağlıyamadıklarını tatbikatta elde etmek çabasından başka bir şey değildi. Müttefik Devletler Osmanlı Devletine karşı izledikleri karışma politikasını yeni Türk Devletine karşı da uygulamak istemişlerdir. Ancak, bu konuda da Türkiye'nin şiddetli tepkisi ve mukavemeti ile karşılaşınca bu teşebbüslerinden de vazgeçmek mecburiyetinde kalmışlardır.

Lausanne'den sonra Müttefiklerle Türkiye arasında çatışma konusu teşkil eden bu örnekleri arttırmak mümkündür. Bu çeşit meseleler ve Lausanne'dan arta kalan diğer meselelerin halli Türkiye ile eski düşmanları arasındaki münasebetlerin dostane bir şekilde gelişmesine on yıla yakın bir süre ile engel olmuştur.

Şimdi Lausanne Konferansından 1932 yılına kadar geçen süre içinde Türkiye'nin münferit devletlerle olan münasebetlerini ve önemli dış politika olaylarındaki davranışlarını özetlemeye çalışalım.

Türk - Yunan Münasebetleri

Yukarıda belirttiğimiz gibi Lausanne görüşmeleri sırasında ele alınan konular arasında Yunanistan'da bulunan Müslüman - Türk azınlıkları ile Türkiye'de bulunan Rumların mübadelesi bulunuyordu. Bu mesele, Lausanne'da nisbeten kolaylıkla halledilmiş ve Norveçli Nansen'in teklif ettiği formül gereğince, iki devlet arasında bu konuda 30 Ocak 1923 te bir de Andlaşma imzalanmıştı. Bu Andlaşmada, mübadeleye tabi tutulacak kimseler ve mübadelenin şartları hakkında hükümler bulunmaktadır. Ayrıca, Andlaşmanın uygulanmasını sağlamak ve bundan çıkacak uyuşmazlıkları halletmek için Akid tarafların tayin edecekleri dörder kişi ile 1914 - 1918 Savaşı'na katılmamış olan hükümetlerin vatandaşları arasından Milletler Cemiyeti Meclisince tayin edilecek üç üyeden müteşekkil bir komisyon kurulmuştur. Bu Andlaşma hükümlerinin uygulanması andlaşmanın hazırlanması kadar kolay olmamış ve iki devlet arasındaki münasebetlerin gelişmesini bir süre için engelliyen uyuşmazlıkların çıkmasına sebep olmuştur.

Muhtelit Mübadele Komisyonu çalışmalarına Ekim 1923 te başlamış, bunu takibeden bir yıl içinde önemli bir engelle karşılaşmadan bir kısım Rum ve Türk halklarının mübadelesini sağlamıştır. Bununla beraber, kısa bir süre sonra mübadelenin yaratmış olduğu sosyal meseleler ve Andlaşmanın ikinci maddesinin uygulanmasından çıkan uyuşmazlıklar iki devlet arasında savaş tehlikesi doğuracak mahiyet almıştır. Andlaşmanın 2 nci maddesi şöyledir :

"Birinci maddede musarrah olan mübadele âtideki ahaliye şâmil değildir :

a) Dersaadet Rum ahalisi,

b) Garbî Trakya'nın müslüman ahalisi.

Dersaadetin Rum ahalisi addedilecekler 1912 Kanunu mucibince tahdit edilmiş bulunan Dersaadet Şehremaneti havzasında 30 Teşrinievvel 1918 tarihinden mukaddem sakin bulunmuş olan bilcümle Rum-

lardır. Garbî Trakya'nın Müslüman ahalisi addedilecekler, Bükreş muahedenamesiyle 1913 de tâyin edilen hattı hududun şarkındaki havalide mütemekkin bilcümle Müslümanlardır."

Bu madde Muhtelit Mübadele Komisyonunun Türk ve Yunan üyeleri tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Komisyondaki Türk üyelerine göre, İstanbul'da 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş bulunan kimselerin Türk kanunlarına göre tesbit edilmesi gerekiyordu. Komisyonun Yunan üyelerine göre ise, Andlaşmada Türk ve Yunan kanunlarına bu hususta bir atıf yapılmadığına göre, "sakin bulunmuş" (**établis**) kelimesinin herhangi bir kanuna bağlı olmaksızın andlaşmanın metnine ve ruhuna uygun olarak yorumlanması gerekiyordu. Komisyonun bu konuda bir hal yoluna varamaması üzerine, Milletler Cemiyeti Meclisinin kararı ile Milletlerarası Daimî Adalet Divanından istişarî mütalâa talebinde bulunulmuştur. Divan 21 Şubat 1925 tarihinde özet olarak şu mütalâayı vermiştir : 1 — "Sakin bulunmuş (**établis**) deyimi daimîlik vasfını taşımakta ve bir oturma ile beliren fiilî bir durum ifade etmektedir; 2 — "İstanbul'un Rum ahalisi" deyimi ile kastedilen şahısların Andlaşma gereğince "sakin bulunmuş" sayılmaları ve mübadele dışında bırakılmaları için, İstanbul şehrinin 1912 kanunu ile tesbit edilen belediye sınırları içinde bulunmaları, ayrıca oraya her ne şekilde olursa olsun 30 Ekim 1918 tarihinden önce gelmeleri ve orada daimî olarak oturmak niyetinde bulunmaları gerekmektedir.

Yukarıdaki izahattan anlaşılabileceği gibi, mübadele meselesinde çıkan uyuşmazlık Yunan Hükümetinin İstanbul ve çevresinde yaşıyan Rum halkından mümkün olduğu kadar fazlasını mübadele dışında bırakmak çabasından ileri gelmiştir. "Etabli meselesi" Divanın verdiği istişarî mütalâa ile hukukî yoldan da çözülmemiştir. Yunan Hükümeti Batı Trakya'da bulunan Müslüman-Türk halkın mallarına el koyarak buralara Türkiye'den gelen mübadil Rumları yerleştirmiştir. Bunun üzerine Türk Hükümeti mukabelede bulunmuş ve İstanbul'daki Rum halkın mallarına el koymuştur. Böylece, Yunan Hükümetinin giriştiği teşebbüs Türk Hükümetinin mukabil tedbirlerine yol açmış ve uyuşmazlık gittikçe büyümeye yüz tutmuştur. Yunanistan'da bulunan mübadeleye tabi Müslüman-Türk halkına yapılan kötü muamele ve Yunan Hükümetinin 1923 tarihli Mübadele Andlaşmasını ihlâli hakkında, İsmet Paşa 10 Kasım 1923 tarihinde Mecliste yaptığı bir konuşmada şunları demişti : "...Muahedenin tasdikinden sonra mübadele mukavelanemesi tatbik edilmeğe başlandı. Şimdiye kadar bunun tatbikatından olarak muhtelit bir mübadele komisyonu teşekkül etti... şuradan, buradan canlarını kurtararak anavatana atılan pek çok muhacirler de vardır. Bu muhacirler bizim imza ettiğimiz mübadele mukavelanamesi

beri zorla sokağa, hali ihtiyaca atılan, evlerinden çıkarılan bir halk mübadele ahkâmına mugayirdir... Bir defa Selânik'te bir müddetten evinden çıkarılıp atılamaz. Sonra mübadele mukavelesinde ahalinin ahkâmına mugayir bir vaziyette gelmişlerdir. Birçok nokta-i nazardan vardır. Alelusul hukuku temin olunmadan mübadeleden evvel kimse komisyonların nezareti altında ve bir tertip dahilinde nakilleri musarrahtır. Buna riayet etmek mecburidir. Halbuki bir çok muhacirler firaren ilticaya icbar edilmektedir. Mübadele mukavelesinin ruhunda; gelecek muhacirlerin emvali menkulelerini, kâmilen almağa selâhiyetleri ve kudretleri teyit edilmiştir. Halbuki bu gelen zavallıların emvali menkuleleri ya ellerinden alınıyor veya memlekette bırakılıyor, veyahut da ucuz fiyatla satılmağa mecbur bırakılıyor..." "Etabli meselesi" daha sonra, aşağıda bahsedeceğimiz Patrik meselesinin de halli üzerine, 1 Aralık 1926 tarihinde Atina'da iki devlet arasında yapılan bir andlaşma ile siyasî bir hal yoluna bağlanabilmiştir. Bu Andlaşma hükümleri gereğince, Yunanistan'da bulunan ve Türklere ait olan emlâk, muhtelit bir komisyon tarafından tesbit edilen fiyat üzerinden, Yunan Hükümeti tarafından satın alınacaktı. Türkiye'de bulunan ve 1912 yılından önce memleketi terkeden Rumlarla genel olarak diğer Rumlara (İstanbul'dakiler dahil) ait emlâk sahiplerine iade edilecekti.

Lausanne'den sonra Türkiye ile Yunanistan arasındaki münasebetleri etkileyen diğer bir mesele İstanbul'da bulunan Ortodoks Kilisesi Patriği ile ilgili olaydır. Yunan Kilisesi Başpapazlık makamının gerek Birinci Dünya Savaşı, gerek Millî Mücadele sırasında Türkiye'deki Rumları Türk'ler aleyhine tahrik ve teşvik ettiği biliniyordu. Bu yüzden, Lausanne görüşmelerinde Türk temsilcileri Başpapazlığın İstanbul'dan kaldırılması için mücadele etmişler, fakat yalnız Yunan Hükümetinin değil, Müttefiklerin de çetin mukavemeti ile karşılaşmışlardır. Neticede, Lord Curzon'un teklifi üzerine Başpapazlığın siyasî meselelerle meşgul olmaması şartıyle İstanbul'da kalması kabul edilmişti. Bundan sonra, 1924 yılının sonuna doğru Patrikliğe tayin edilen Arapoğlu Konstantin'in mübadeleye tabi bir kimse olması sebebiyle Türk makamlarınca sınır dışı edilmesi, iki devlet arasında halen gergin bulunan münasebetleri büsbütün bozmuştu. Aslında, Patrik Konstantin 1924 yılından önce İstanbul'da ikâmet etmemiş olduğundan mübadeleye tâbi idi. Fakat Yunan Hükümeti, Patrikhaneye bağlı olduğu için, Konstantin'in mübadele dışı bırakılması gerektiğini iddia etmiştir. Meseleyi görüşen Muhtelit Mübadele Komisyonu da Konstantin'in mübadeleye tâbi olduğunu belirtmiş, fakat Patriğin sırf bu sıfatı sebebiyle mübadele dışında bırakılıp bırakılmıyacağı hususunda kesin bir karar vermeyi yetkisi dışında saymıştır. Bundan sonra, Yunan Hükümeti me-

seleyi Milletler Cemiyetine ve La Haye Divanına getirmek istemişse de Türkiye adı geçen milletlerarası organların bu konuda yetkisiz olduğunu iler isürmüştür. Nihayet, Patrik meselesi Konstantin'in 19 Mayıs 1925'te görevinden çekilmesi yerine Vasil Georgiades'in seçilmesi üzerine halledilmiştir. Böylece, Lausanne'dan sonra Türk-Yunan münasebetlerini zaman zaman tehlikeli duruma sokan mübadele ve Patrik meseleleri birer tehlike olmaktan çıkmaya başlamıştır. Bundan sonra, iki devlet arasında normal diplomatik münasebetler kurulmuş ve Cevat Bey 1925 yılının yazında ilk Türk elçisi olarak Atina'ya gönderilmiştir..

1926 yılında imzalanan Türk - Yunan Andlaşmasına ve elçi teatisine rağmen 1930 yılına kadar geçen süre içinde Türkiye ve Yunanistan arasındaki münasebetler dostane olmaktan uzak kalmıştır. Bunun başlıca sebebi 1926 Andlaşmasının mübadeleden doğan bütün meseleleri halledememiş olmasıdır. Bundan sonra, Türkiye ile Yunanistan arasındaki münasebetlerin yavaş yavaş gelişmesi iki unsurun etkisi ile mümkün olabilmiştir : İtalya'nın Akdeniz bölgesinde Türkiye ve Yunanistan'ı içine alan bir dostluk ve ittifak sistemi kurmak çabası; Mustafa Kemal ve Venizelos gibi iki büyük devlet adamının bu münasebetin gelişmesinde göstermiş oldukları gayretler.

İtalya'nın bir Doğu Akdeniz İttifakı kurmak teşebbüsünden aşağıda bahsedilecektir. Öte yandan, Türkiye ile Yunanistan arasında önemli bir siyasi uyuşmazlık bulunmuyordu; yukarıda belirttiğimiz gibi uyuşmazlık daha çok mübadele andlaşmalarının uygulanmasından doğan hukukî meselelere inhisar ediyordu. Başvekil İsmet Paşa 13 Eylül 1928 de Malatya'da verdiği bir nutukda iki devlet arasındaki münasebetler hakkında şöyle demiştir : "Yunanistan'la mesailimize temas edeceğim, evvelemirde beyan etmeliyim ki,, iki memleket arasında daimî ukde olacak esaslı ve siyasi mahiyette bir mevzu yoktur. Muallâk meseleler geçen muahedelerle derpiş edilen ve daha ziyade eşhasın menafine taallûk eden hukukî meselelerdir. Vakıa vatandaşların menafiine taallûk eden hukukî meselelerin nihayet ahdî ve hukukî olarak halledilmesi zaruretini ehemmiyetsiz görmek mümkün değildir. Fakat hukukî meseleler tarafeynde hüsnüniyet mevcut oldukça nihayet halledilebilmek lâzımdır. Biz bu hüsnüniyet ile ciddî bir surette mütehassisiz. Müsyü Venizelos'un son zamanlarda muhtelif nutuklarından kendisinin ciddî bir arzu ile muallâk meseleleri halletmek istediği intibaını alıyoruz. Ankara'dan hemen buraya hareket etmek üzereyken aldığım bir dostane mektubunda da itimadım daha ziyade kuvvetlenmiştir. Bu arzular bizde samimî bir mâkes bulacaklardır. Aradaki mesaili sürüncemede bırakmıyarak amelî ve radikal bir surette halledip münasebeti emniyete mazhar bir hale getirmek benim de cidden emelimdir."

Yunanistan'la Türkiye arasındaki hukukî meseleler 1929 yılına doğru yakın bir savaş tehlikesini doğuracak mahiyet almaya başlamıştı. İki devlet Deniz Kuvvetlerini takviye etmişler ve gerektiği takdirde görüşlerini kuvvet yoluyla kabul ettirmek teşebbüsüne girişmişlerdi. Fakat, daha önce emperyalist maceralara girişmiş ve bunun ne gibi acı sonuçlar doğurmuş olduğunu tecrübe ile bilen Yunan Hükümetinin başında bulunan Venizelos bu yolun her iki memleketin sosyal ve iktisadi hayatı için vahim sonuçlar doğurabileceğini çok iyi biliyordu. Bu sebeple, Yunan Hükümeti sözkonusu hukukî meselelerin barışçı yoldan halledilmesini nihayet kabul etmişti. Venizelos, Yunan Meclisinde 10 Şubat 1930 da yaptığı bir konuşmada, Yunanistan'ın taraf olduğu savaş sonrası andlaşmalara sadık kalacağını, Türkiye'nin barışsever bir devlet olduğunu ve Yunanistan'a karşı saldırma teşebbüsüne girişeceğine inanmadığını belirtmiştir. Bu konuşma, Yunanistan'ın o zamana kadar izlemekte olduğu dış politikada âni bir değişme meydana geldiğini gösteriyordu. Venizelos'un barışçı teşebbüsü Ankara çevrelerinde memnunlukla karşılanmıştı. itekim, ön-görüşmelerden sonra, 10 Haziran 1930 da, Ankara'da iki devlet arasında sürüncemede kalmış bulunan mübadele meselesini halletmek üzere bir andlaşma imzalanmıştır.

Yedi yıldan beri devam eden anlaşmazlıklara son veren ve karşılıklı münasebetlerde yeni bir çığır açan bu Andlaşmanın başlıca hükümleri özet olarak şöyledir: Geldikleri tarih ve doğdukları yer ne olursa olsun mübadeleden istisna edilmiş olan İstanbul'daki Rumlarla, Batı Trakya'daki Türklere "etabli" sıfatı tanınacaktır; mübadil Müslümanların Yunanistan'da bıraktıkları menkul ve gayrimenkul malların tam mülkiyeti Yunan Hükümetine, mübadil Rumların Türkiye'de bıraktıkları menkul ve gayrimenkul malların tam mülkiyeti Yunan Hükümetine geçecektir. Ancak, sahiplerine iade edilmiş olan ve bu kimselerin bilfiil tasarruf ve intifalarında bulunan gayrimenkul mallar bu hükmün dışında kalacaktı; Yunan tebasına ait olup, mübadeleden istisna edilmiş olan İstanbul mıntıkası dışındaki gayrimenkul malların tamamının mülkiyeti Türk Hükümetine geçecektir. Etablierin mallarına gelince: Mübadele dışında bırakılmış olan İstanbul bölgesinden kaçan ve avdet hakkından mahrum bulunan Rumların Türkiye'deki bütün menkul ve gayrimenkul mallarının mülkiyeti Türk Hükümetine geçecektir; aynı şekilde, mübadelenin istisna tutulduğu İstanbul bölgesi dışında bulunan ve etabli Rumlara ya da avdet hakkından faydalanan şahıslara ait menkul ve gayrimenkul malların mülkiyeti de Türk Hükümetine geçecektir. Öte yandan: 1 — Mübadele dışında bırakılmış Garbî Trakya mıntıkasını terkedip avdet hakkından mahrum bulunan Türklere ait Yunanistan'daki bütün mallar; 2 — Adı geçen bölge-

nin dışında bulunan ve etabli Türklere ya da avdet hakkından faydalanan şahıslara ait menkul ve gayrimenkul malların tam mülkiyeti Yunan Hükümetine geçecektir. Yunan Hükümeti, yukarda adı geçen emlâk sahiplerini tatmin için 450.000 İngiliz lirası tahsis edecekti. Bu meblağın 150.000 lirası mübadele bölgesi halinde bulunan mülkleri için Batı Trakya Türklerine, 120.000 lirası mübadil Türklere, 150.000 lirası da İstanbul dışındaki mülklerine karşılık avdet hakkından istifade edecek şahıslarla etabli Rumlara verilecekti. Batı Trakya'daki etabli Türklerle İstanbul'daki etabli Rumlara tahsis edilen meblağlar Muhtelit Mübadele Komisyonu tarafından dağıtılacaktı.

Bu Anlaşma Lausanne'dan arta kalan önemli bir uyuşmazlığı halletmiş ve iki komşu devlet arasındaki münasebetlerde yeni bir safha açmıştır. Andlaşmanın imzalandığı gün Başvekil İsmet Paşa Yunan Başvekili Venizelos'a gönderdiği bir mektupta iki devlet arasında yeniden dostane münasebetlerin kurulmasından duyduğu memnunluğu bildirmiş ve Venizelos'u Ankara'ya davet etmiştir. Venizelos bu daveti kabul ettiğini 19 Haziran tarihli bir mektubunda bildirmiştir. Mektupta Yunan devlet adamı, 10 Haziran Andlaşmasını Yakın Şark'ta yeni bir devrin başlangıcı saydığını belirtmiştir. Bu Andlaşmanın tasdiki Türkiye Büyük Millet Meclisinde ve Yunan Meclisinde hareketli tartışmalara sebep olmuş ise de, neticede andlaşma her iki Mecliste üyelerin büyük çoğunluğu ile tasdik edilmiştir.

Mübadele Andlaşmasının tasdiki, bir taraftan Balkan birliğinin kurulmasına yol açtı, diğer yandan da Türkiye ile Yunanistan arasında ikili münasebetlerin sür'atle gelişmesini mümkün kıldı. Balkan birliğinden ileride etraflı olarak bahsedilecektir. Şimdi Mübadele Andlaşmasından sonra gelişen Türk - Yunan münasebetlerine kısaca değinelim.

İsmet Paşa'nın yukarda belirttiğimiz daveti üzerine Venizelos 27-31 Ekim 1930 tarihlerinde Ankara ve İstanbul'u ziyaret etmiş ve Türk resmî makamları ve Türk halkı tarafından hararetle karşılanmıştır. İki taraf arasında Ankara'da yapılan görüşmeler sonunda 30 Ekim 1930 da üç vesika imzalanmıştır : Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Andlaşması; Deniz Kuvvetlerinin Tahdidi Hakkında Protokol; İkâmet, Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesi. Türk - Yunan münasebetlerinin gelişmesinde ve bu vesikaların imzalanmasında, o sırada Akdeniz memleketleri arasındaki münasebetlerin gelişmesini isteyen İtalya'nın aracılığının önemli rolü olmuştur. Gerçekten, bu vesikalardan birincisinin mahiyeti, 1928 de imzalanan Türk - İtalyan Andlaşmasına çok benzemekte idi. Bu yüzden adı geçen vesikaların imzalandığı gün Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) İtalyan Başvekili Mussolini'ye bir

teşekkür telgrafı göndermiş, Yunan Başvekili Venizelos ise İtalya'nın Ankara'daki elçisine şahsen teşekkürlerini bildirmişlerdir. Mustafa Kemal Türkiye Büyük Millet Meclisinin 1 Kasım 1930 da üçüncü dönem dördüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada Türk - Yunan münasebetleri hakkında şöyle demiştir : "Komşumuz ve dostumuz Yunanistan Başvekilinin ve Hariciye Vekilinin Ankara'yı resmen ziyaretlerini hususi bir memnuniyetle zikrederim. Türkiye ile Yunanistan'ın yüksek menfaatleri birbirine zıt olmaktan tamamen çıkmıştır. Bu iki memleketin samimi bir dostlukta kendileri için emniyet ve kuvvet görmelerinde isabet vardır. İki Cumhuriyet arasında açılan yeni devrin yeni esaslarını, ahde rapteden vesikalar yüksek tasvibinize arzolunmuştur."

Yunanistan'la yapılan Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Andlaşması ile Deniz kuvvetlerinin tahdidine dair Protokol 12 Şubat 1931 de, İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesi ise 5 Mart'ta Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından tasdik edilmiştir.

1931 yılının Ekim ayında Türk Başvekili İsmet Paşa ile Dışişleri Vekili Tevfik Rüştü (Aras) Yunan Başvekilinin ziyaretini iade ettiler. Bu ziyaret iki memleket arasındaki münasebetlerin samimiliğini göstermek için yeni bir vesile teşkil etti. Atina'da iki devlet arasında yeni bir vesika imzalanmadı, sadece, bir yıl önce Ankara'da imzalanan vesikalar teati edildi.

1930 tarihli Türk - Yunan Andlaşması iki memleket arasında yüzyıllardan beri devam eden, 1830 yılında Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması ile şiddetlenen ve nihayet Millî Mücadele sırasında kanlı çarpışma şeklini alan çatışmayı sonuçlandırıyordu. Bu Andlaşmayı basit bir dostluk andlaşması saymamak gerekir. Çünkü, Millî Mücadeleden sonra ve 1930 andlaşmasının imzalanmasından önce her iki devlet tarihte örneğine rastlanmamış tedbirlerle aralarında tekrar uyuşmazlık konusu olabilecek meseleleri radikal metotlarla hal yoluna gitmişler ve bunda küçümsenmiyecek başarılar elde etmişlerdir. Ancak, mübadelenin doğurduğu sosyal huzursuzlukların bir çırpıda ortadan kaldırılması mümkün olamadığı gibi, mübadillerin taşıdığı düşmanlık hislerini silmek de kolay olmamıştır. Öte yandan, Lausanne Andlaşması ve onu takip eden diğer andlaşmalar da iki devlet arasındaki bütün ülke meselelerini halledememiştir. Son Kıbrıs olayları bunu açık olarak ortaya koymuştur. 1930 Andlaşması Kıbrıs uyuşmazlığına gelinceye kadar iki devlet arasındaki münasebetlerde yeni bir safha açmış olmakla beraber, bu devre içindeki iyi münasebetlerin daha çok hükümetler seviyesinde kaldığını ve halklara mal olmadığını söylemek yanlış olmaz kanısındayız.

Türk - İngiliz Münasebetleri ve Musul Meselesi

Lausanne'dan arta kalan meseleler arasında halli en zor olanı Türkiye'yi, İngiltere'yi ve bu devletin mandası altındaki Irak'ı ilgilendiren Musul meselesi olmuştur. Musul meselesi Millî Mücadeleden sonra yalnız Türkiye ile İngiltere arasında değil aynı zamanda Türkiye ile diğer Batılı devletler arasındaki münasebetlerin gelişmesinde de önemli bir rol oynamıştır.

İngiltere Musul'u Mondros Mütarekesinin 7 nci maddesine dayanarak 15 Kasım 1918 de işgal etmişti. Sèvres Andlaşması ile (Madde : 64) Musul, kurulması düşünülen Kürdistan'a terkediliyordu. Musul, Misak-ı Millî'de tesbit edilen sınırlar içinde kalıyordu; fakat, bu bölgenin Millî Mücadelede düşman işgalinden kurtarılması mümkün olmadan Mudanya Mütarekesi imzalanmıştı. Bu yüzden, Musul bölgesinin mukadderatını tayin işi barış konferansına bırakılmıştı. Lausanne Konferansında İsmet Paşa, Türk - Irak sınır meselesi görüşülürken Musul'un Türkiye'ye terk edilmesi talebinde bulunmuş, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon ise **Status quo**'nun muhafazasını, yani konferans devam ettiği sırada İngiltere'nin fiilî işgalinde bulunan Musul'un Irak sınırları içinde kalmasını ısrarla savunmuştur. Konferansta Musul'un mukadderatını tayin için halk oyuna müracaat edilmesi hususunda Türk temsilcileri tarafından yapılan teklif, İngiliz temsilcileri tarafından kabul edilmemişti. Musul meselesi konferansın çalışmalarını tehlikeye düşürecek bir mahiyet almaya başlayınca taraflar bu meselenin hallinin konferanstan sonraya bırakılmasını kabul etmişlerdi. Bunun üzerine, Lausanne Andlaşmasının 3 ncü maddesinin 2 nci fıkrasına şöyle bir hüküm konmuştur :

"Türkiye ile Irak arasındaki hudut dokuz ay zarfında Türkiye ile Büyük Britanya arasında sureti muslihanede tâyin edilecektir.

Tâyin olunan müddet zarfında iki hükümet arasında itilâf husule gelmediği takdirde, ihtilâf Cemiyeti Akvam Meclisine arzolunacaktır.

Hattı hudut hakkında ittihaz olunacak karara intizaren Türkiye ve Britanya hükümetleri, mukadderatı kat'iyesi bu karara muallâk olan arazinin halihazırda herhangi bir tebeddül ikaına bahis olacak mahiyette hiç bir hareketi askeriye veya sairede bulunmamağı mütekabilen taahhüt ederler."

Lausanne Konferansı başlarken Irak'ın kuzey bölgesinde çıkan bir isyan sonunda Süleymaniye şehri ve sancağı mahallî bir reisin idaresine geçmişti. Konferansın devamı süresince İngilizler bu bölgeyi henüz işgal edememişlerdi. Konferanstan kısa bir süre sonra, Ağustos 1923

te, İngilizler Süleymaniye'yi bombardıman etmişler, bir yıl sonra da buraya girmişlerdir. Türkiye bombardıman olayını İstanbul'daki İngiliz temsilcisi Neville Henderson nezdinde protesto etmiş ve bunun Lausanne Andlaşmasının 3 ncü maddesinin 2 nci fıkrasını ihlâl ettiğini bildirmiştir. Aynı şekilde, konferanstan sonra Musul bölgesinde bulunan Hıristiyan Asurî kabileler de Türkiye'ye karşı silâhlı tecavüz hareketlerine girişmişlerdi. Türkler bu olayı da protesto etmişler ve bu kabilelerin İngilizler tarafından tahrik edildiklerini ve silâhlandırıldıklarını ileri sürmüşlerdir.

Lausanne Andlaşmasının 3 ncü maddesinin 2 nci fıkrasına göre, Türkiye ile Irak arasındaki sınır meselesinin halli için İngiltere ile yapılan görüşmeler, 19 Mayıs 1924 te, İstanbul'da eski Bahriye ezareti binasında başlamıştı. Konferansa katılan Türk heyetine Büyük Millet Meclisi Başkanı ve İstanbul Mebusu Fethi (Okyar) Bey, İngiliz heyetine de o sırada Irak Yüksek Komiseri bulunan Sir Percy Cox başkanlık ediyordu.

Konferansın ilk toplantısında Fethi Bey Türk görüşünü açıklamıştı. Fethi Bey konuşmasında, Musul vilâyeti halkının üçte ikisinin Türklerden ve Kürtlerden müteşekkil olduğunu ve etnik sebepler dolayısiyle bu bölgenin Türk sınırları içinde kalması gerektiğini söylemişti. Bundan başka, Fethi Bey, Musul vilâyetinin coğrafî bakımdan da Türkiye'nin bir parçası sayılmak gerektiğini ileri sürmüştür. Birinci Dünya Savaşı sırasında, 1916 yılında İngiltere ile Fransa arasında imzalanan Sykes - Picot gizli andlaşmasında Musul bölgesi Irak'ın değil Suriye'nin bir parçası sayılmıştı. Öte yandan Sèvres Andlaşmasının 64 ncü maddesinde ise Musul ne Irak'a ne de Suriye'ye bırakılıyordu; bu vilâyet muhtar Kürdistan'a veriliyordu. Böylece, Fethi Bey Musul vilâyetinin etnik, coğrafi sebeplerle Türk ve Kürt halklarının kaderlerini birleştirmiş bulundukları Türkiye Devletinin bir parçası sayılmak gerektiğini savunmuştur. Esasen, Misak-ı Millî'de Musul Türk sınırları içine alınmıştı.

Öte yandan, İngiliz temsilcileri, Türk görüşünü kabul etmek şöyle dursun, konferans masası etrafına oturduktan sonra Musul vilâyetinin Irak sınırları içinde kalmasını sağlamak için, önceki iddialarını daha ileri götürerek, Hakkâri vilâyeti üzerinde de haklar ileri sürmüşlerdir. İngiliz temsilcileri Musul vilâyetinde bulunan Hıristiyan Asûrilerin durumuna özel bir önem vermişler, bu yüzden ülke meselesinde aşırı iddialarda bulunmuşlardır. Fethi Bey bu iddialara biraz da alaylı bir dille verdiği cevapta, Musul'da çoğunluğu teşkil eden Türk ve Kürtlerin bir avuç Hıristiyan haklarına feda edilemiyeceğini belirtmiştir.

Tarafların görüşlerinde ısrar etmeleri sebebiyle İstanbul Konferansı Musul meselesini halledemeden çalışmalarına 5 Haziran 1924 te son vermiştir. Bunun üzerine mesele Lausanne Andlaşmasının 3 ncü maddesinin 2 nci fıkrasına göre Milletler Cemiyetine havale edilmiştir.

Musul meselesi Milletler Cemiyeti Meclisinde 20 Eylül 1924 tarihinde görüşülmeye başlanmıştır. Görüşmeler sırasında Türk temsilcisi Fethi Bey, önce Lausanne'da sonra da İstanbul Konferansında olduğu gibi, mesele hakkındaki Türk görüşünü açıklamış ve Türkiye'nin Musul'da bir plebisit yapılmasına taraftar olduğunu belirtmiştir. İngiliz temsilcisi de İngiltere'nin daha önceki görüşünde ısrar ettiğini bildirmiştir. İngiltere'ye göre mesele sadece Türkiye ile Irak arasında sınır hattının tesbitinden ibaretti. Türkiye'ye göre ise, mesele daha şümûllüydü ve Musul'un mukadderatı ile ilgili idi. İngiltere, anlaşmazlığa konu olan bölgede yaşıyan halkın cahil olduğu ve sınır işlerinden anlamadığı gerekçesiyle plebisite itiraz etmişti. İngiltere'nin meseleyi sadece bir sınır meselesi gibi göstermek istemesine karşılık Fethi Bey, "her hudut meselesinin bir arazi meselesi vazettiği gayri kabili inkârdır" demiştir. Görüşmeler sırasında Meclis, tarafların **Status Quo**'yu bozmamalarını öngören bir karar almıştır. Bundan sonra, Meclis, Musul halkının isteklerini tesbit etmek, ilgili üç devletin resmî makamları ile görüşmek ve bunlara dayanarak kendisine rapor vermek üzere Macaristan'ın eski Başbakanı Kont Paul Teleki, İsveç'in Bükreş Büyükelçisi De Wirsen ve Belçika ordusu emekli albayı Paulis'ten müteşekkil bir komisyon kurmuştur.

Cenevre'de görüşmeler devam ederken Musul bölgesinde İngiliz - Türk silâhlı kuvvetleri arasında mevzii çatışmalar vuku bulmaya başlamıştı. İngilizler, 9 Ekim 1924 te verdikleri bir ültimatomda, Türk kuvvetleri 48 saat içinde İngilizler tarafından kabul edilen sınır hattı gerisine çekilmezlerse zora başvuracaklarını bildirmişlerdir. Bunun üzerine, Türkiye geçici bir sınır hattının tesbiti için Milletler Cemiyeti Meclisine başvurmuştur. Brüksel'de olağanüstü bir toplantı yapan Milletler Cemiyeti Meclisi 29 Ekim 1924 te geçici sınır hattını tesbit etmiş ve taraflardan bu hatta riayet etmelerini istemiştir. Tarafların buna riayet edeceklerini bildirmeleri üzerine uyuşmazlık geçici bir süre için halledilmiş ve Tahkik Komisyonunun görevlerini yapması mümkün olmuştur.

Tahkik Komisyonu raporunu Eylül 1925 te Milletler Cemiyeti Meclisine sunmuştur. Komisyon raporunda Musul halkının hiçbir tarafa katılmaksızın bağımsız kalmak istediğini bildirmiştir. Buna rağmen Komisyon Cemiyet Meclisine şu tavsiyelerde bulunmuştur : 1 — Mu-

sul Irak'ın bir parçası sayılacak ve Irak 25 yıl süre ile İngiliz Mandası altına konulacaktır; 2 — Türkiye ile Irak arasındaki sınır hattı Brüksel'de tespit edilen hat olacaktır. Komisyonun bu tavsiyeleri gerek Türk halkı, gerek Cenevre'deki Türk temsilcilerinin şiddetli tepki ve itirazlarına sebep olmuştur. Fethi Bey'in yerine Cenevre'ye gelmiş bulunan Tevfik Rüştü (Aras) Bey Cemiyet Meclisinin yalnız Cemiyet Misakı'nın çizdiği sınırlar içinde karar verebileceğini belirtmişti. Bu sınırlar içinde Meclise bir yetki veya görev verildiği zaman bunun açıkça belirtilmesi gerekiyordu. Nitekim, Lausanne Andlaşmasının, 24, 28 ve 107 nci maddelerinde bu gibi durumlara açıkça işaret edilmiştir. Oysa, Lausanne Andlaşmasının 3 ncü maddesinin 2 nci fıkrasında sadece, "Milletler Cemiyeti Meclisine arzolunacaktır" denilmektedir. Şu halde, Meclis bu konudaki yetkilerini kullanırken Misak hükümleri çerçevesi içinde hareket etmek mecburiyetindedir. Bundan başka Tevfik Rüştü Bey uyuşmazlığa taraf olan devletlerin müspet oyu olmadan Meclisin bu konuda tarafları bağlıyacak bir karar alamıyacağını ileri sürmüştür. Türk temsilcisinin bu itirazları karşısında Cemiyet Meclisi 19 Eylül 1925 te Milletlerarası Daimî Adalet Divanından istişarî mütalâa istiyerek şu soruları sormuştur: 1 — Lausanne Andlaşmasının 3 ncü maddesinin 2 nci fıkrasına göre Meclis tarafından alınacak kararın mahiyeti nedir? Bu bir hakemlik mahkemesi kararı mıdır, bir tavsiye midir, yoksa sadece bir tavassut mudur? 2 — Karar oybirliği mi, yoksa çoğunlukla mı alınmalıdır? İlgili tarafların temsilcileri oylamaya katılabilir mi?

Bu sorulardan da anlaşılabileceği gibi Daimî Adalet Divanının yalnız usule ilişkin konularda fikri sorulmuştur. Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri tarafından Divan'dan mütalâa istendiği hususunda Türkiye'ye tebligat yapılması üzerine Türk Hükümeti 8 Ekim 1925 tarihli bir telgrafla verdiği cevapta meselenin siyasi bir nitelik taşıdığını, hukuki bir hal suretine bağlanamıyacağını, bu yüzden de Türkiye'nin Divanın çalışmalarına katılmıyacağını bildirdi. Divanın 21 Kasım 1925 tarihli ve 12 numaralı mütalâası özet olarak şöyledir : 1 — Milletler Cemiyeti Misakı'nın 15 nci maddesine göre Cemiyet Meclisi esas itibariyle bağlayıcı karar alamaz. Bununla beraber, Lausanne Andlaşmasının 3 ncü maddesinin 2 nci fıkrasının son cümlesindeki "mukadderatı kat'iyesi bu karara muallak olan" tâbiri ile taraflar Cemiyette bu konuda bağlayıcı karar almak yetkisi tanımışlardır. Bu yüzden, Meclis bu konuda bağlayıcı karar vermek yetkisine sahiptir; 2 — Cemiyet Meclisinde bu konuda kararın oybirliği ile alınması gerekmektedir. Çünkü Cemiyet Misakı'nın 5 nci maddesinin 1 nci fıkrasında genel olarak Mecliste kararların oybirliği ile alınacağı açıkça belirtilmektedir. Çoğunlukla verilecek kararlar, gerek Misak'da gerek Barış Andlaşmalarında (örneğin,

Lausanne Andlaşmasının 44 ve 107 nci maddeleri) belirtilmiştir. Lausanne Andlaşmasının 3 ncü maddesinin 2 nci fıkrasında bu hususta bir sarahat bulunmadığına göre, Meclis kararını oybirliğiyle alacaktır. Uyuşmazlığa taraf devletlerin temsilcilerinin oylamaya katılıp katılmıyacağı meselesine gelince : Misak'ın 15 nci maddesinin 6 ve 7 nci fıkraları uyuşmazlık durumlarında oybirliği hesaplanırken ilgili devletlerin temsilcilerinin oylarının gözönünde bulundurulmıyacağını âmirdir. Bu sebeplerle yukardaki şartlar altında Cemiyet Meclisinin Türk - Irak sınırı hakkında vereceği karar taraflar için bağlayıcı sayılacaktır.

Milletlerarası Daimî Adalet Divanının bu mütalâası "istişarî" mahiyette olduğu için Cemiyet Meclisi bu mütalâaya uymak mecburiyetinde değildi. Mütalâanın Meclise mal edilebilmesi için Meclisin bu yolda bir karar vermesi gerekiyordu. Meclis böyle bir kararı Misak'ın 5 nci maddesine göre alırken Türkiye ve İngiltere'nin oylarının da nazarı dikkate alınıp alınmıyacağı tekrar bir tartışma konusu olmuştur. Fakat, Meclis ilgili tarafların oylarını hesaba katmaksızın Divanın mütalâasını tasvip etmiştir. Bu karardan sonra Türkiye Misak hükümlerinin ihlâl edildiğini ileri sürerek Cenevre'deki temsilcilerini geri çekmiştir. Nihayet, Meclis 16 Aralık 1925 te Tahkik Komisyonunun yukarda belirttiğimiz tavsiyelerini Türk temsilcilerinin gıyabında tasvip etmiştir. Cemiyet Meclisi bu kararı bir soruşturmada bulunmak üzere Musul bölgesine gönderilmiş bulunan Estonya'lı General Laidoner'in Meclise bir rapor sunmasından kısa bir süre sonra almıştır. Bu raporda Türklerin, adı geçen bölgede yaşıyan Hıristiyanlara kötü muamele ettikleri belirtiliyordu. Meclisin Türkiye aleyhine oybirliğiyle karar vermesinde bu raporun etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Musul bölgesinde bulunan Hıristiyanlara Türkler tarafından kötü muamele yapıldığı ididaları hakkında Başvekil İsmet Paşa 12 Aralık 1925 te (yani Milletler Cemiyeti Meclisi tarafından Musul'un Irak Mandasına bırakılması kararından dört gün önce) Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı bir konuşmada şöyle demiştir : "Muhterem arkadaşlarım, bizim aleyhimizdeki Hıristiyanların tehciri propaganda ananesini derhatır buyurunuz. Türkiye aleyhine ne vakit diplomatlar siyasi ve fena bir karar vermek isterlerse, daha evvel hıristiyanlar hakkında bir propaganda yaparlar. Bu artık moda olmuştur."

Cemiyet Meclisinin kararı Türk resmî çevrelerinde ve halk oyunda İngiliz emperyalizmine ve Milletler Cemiyeti sistemine karşı büyük tepki yapmıştır. 1919 yılında İngilizlerin teşviki ve yardımı ile Yunanlıların Anadolu'ya çıkması, Anadolu'daki azınlıkların Türk'ler aleyhine tahrik edilmesi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizlerin İstanbul'u işgal ederek milliyetçileri sürgüne göndermeleri, Arapları ve

Kürtleri Türk'ler aleyhine kışkırtmaları ve nihayet Musul meselesi Türkiye'de haklı olarak bir İngiliz düşmanlığı doğurmuştu. Musul meselesinin devam ettiği sırada İngilizler bağımsız bir Kürdistan kurulması fikrinden henüz vazgeçmemişler, bu emellerini gerçekleştirmek için Irak'taki kuvvetleri vasıtasiyle Kürtleri Türk'ler aleyhine kışkırtmaya çalışmışlardır.

Kabul etmek gerekir ki, Milletler Cemiyeti Meclisinin Musul'u Irak'a bırakan kararı bu konuda Irak'ın ya da İngiltere'nin haklı olmasından ileri gelmemişti. Cemiyet Meclisi esas itibariyle siyasî bir organdır ve bu organda alınan kararlar Milletlerarası Daimî Adalet Divanının mütalâasına rağmen siyasi çıkarların etkisi altında kalmaktadır. Musul meselesi Cemiyet Meclisinde görüşülürken İngiltere Cemiyetin en nüfuzlu üyelerinden biri ve Meclisin daimî üyesi bulunuyordu. Buna mukabil Türkiye bu teşkilâtın üyesi bile değildi. Meclisin Türkiye aleyhine karar almasında bu gerçeğin önemli bir rolü bulunduğunu kabul etmek gerekir. Milletler Cemiyeti Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri tarafından kurulmuş bir teşkilât idi. Bu teşkilât içinde büyük devletlerin özel hukuki yetkileri ve önemli siyasi nüfuzları bulunuyordu.

Millî Mücadeleden yeni çıkmış ve bu mücadelede önemli kayıplara uğramış bulunan Türkiye'nin bu durumundan yalnız İngiltere değil, savaştan galip çıkan diğer büyük devletler de faydalanmak istemişlerdir. Gerçekten, Fransa ve İtalya da İngiltere gibi savaş meydanlarında elde edemediklerini diplomasi ve tehdit yolu ile elde etmek teşebbüslerinde bulunmuşlardır. Bu mesele ileride Türkiye ile Fransa ve İtalya arasındaki münasebetler incelenirken ele alınacaktır.

Bu olaylar Türkiye'nin Millî Mücadele sırasında izlediği dış politikaya dönmesini gerektirmiştir. Millî Mücadelede Türkiye'yi anlamıyan devletler Lausanne'dan sonra anlamamakta devam etmişler ve bu devlete karşı davranışlarını değiştirmemişlerdir. Batılı Devletlerin bu davranışları karşısında yalnız kalan Türkiye yeniden büyük bir devletin desteğine ihtiyaç duymuştur. O sırada Türkiye ile dostane münasebetlerini devam ettirmek istiyen tek büyük devlet Sovyetler Birliği idi. Nitekim, Türkiye 17 Aralık 1925'te, yani Cemiyet Meclisinin Musul hakkındaki kararından bir gün sonra, Sovyetler Birliği ile Paris'te bir Tarafsızlık ve Saldırmazlık Andlaşması imzalamıştır.

Misak-ı Millî sınırları içinde olmasına rağmen, Türkiye Milletler Cemiyeti Meclisinin kararından sonra Musul'u kuvvet yolu ile geri almak teşebbüsünde bulunmamıştır. Böyle bir teşebbüse girişmek gerek iç, gerek dış düşmanlarımıza Türkiye üzerindeki emellerini gerçekleş-

tirmek için yeni bir fırsat verecekti. Öte yandan, savaştan yorgun ve bitkin çıkan Türkiye devrim ve kalkınma hareketlerine girişmişti. Yeni bir savaş Türkiye'deki bu çalışmaları süresiz olarak geri bırakabilecekti. Bu sebeplerle, Türk Hükümeti Cemiyet Meclisinin vermiş olduğu kararı esas kabul ederek İngiltere ve Irak'la görüşmelere girişmiştir. Bu görüşmeler sonunda, 5 Haziran 1926 da yapılan bir Andlaşma ile Lausanne'dan arta kalan önemli bir uyuşmazlık halledilmiş ve Türkiye'nin Batılı Devletlerle normal münasebetler kurması için bir adım atılmıştır. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Andlaşmanın tasdiki vesilesiyle 7 Haziran 1926 da söylediği nutukda şöyle demiştir :

"Sakıt İmparatorluğun hal ve tanziminin neslimize tevdi ettiği birçok mesaili azimeyi hayatiyle milletimizin âleme destan olan mücadelesi sayesinde hüsnü halde intac edilirken Millî inkılâbımızın semeratı zaferini bir an evvel istihsal ve sulhu tehir etmemek için büyük bir kiyasetle halli tehir edilmiş olan bu iki meseleden başlıcası olan Türkiye ve Irak hududu işini artık bir şekli halle isal zamanı hulûl etmiş bulunuyordu. Şarkı karipte başlıca kuvveti temsil eden Türkiye Cumhuriyetin en esaslı mihveri siyaseti milelî mütemeddine arasında bir unsuru intizam ve terakki olarak çalışmak olduğuna göre cihanın ve şarkı karibin sulh ve huzuru ve Irak'ın istiklâl ve saadeti namına ve Büyük Britanya İmparatorluğu ile münasebetlerimizi normal bir hale getirmek için yegâne muallâk kalan bu arazi meselesinde fedakârlıklara katlandık."

1926 Andlaşmasına göre Türkiye ile Irak arasındaki sınır esas itibariyle Cemiyet Meclisi tarafından Brüksel'de tesbit edilen hat olacaktı; fakat, bu hatta Türkiye lehine bazı küçük değişiklikler yapılacaktı. Bundan başka, Andlaşmaya göre (Madde : 14) Irak Hükümeti, Musul üzerindeki haklarından vazgeçen Türkiye'ye, 25 yıl süre ile petrolden alacağı aidatın % 10 unu verecekti. Daha sonra, 1926 Andlaşmasına ek notalarda öngörülen esasa uygun olarak, Türkiye 500.000 İngiliz lirası karşılığında petrol üzerindeki haklarından feragat etmiştir.

1926 Andlaşmasından sonra Türkiye ile İngiltere arasındaki münasebetlerin gelişmesi pek kolay olmamıştır. Bu sıralarda yayınlanan İngiliz ve Türk gazeteleri iki devlet arasındaki münasebetlerin soğuk olduğunu açıkça göstermektedir. Mustafa Kemal'in giriştiği devrim hareketleri İngiltere'de anlaşılamamıştı. Bu durum 1929 yılına kadar devam etmiştir. 1929 da bir İngiliz filosu İstanbul'u resmen ziyaret etmiş ve filo kumandanı ile İngiliz Elçisi Ankara'da Atatürk'ü ziyaret etmiştir. Bu ziyaret iki memleket arasındaki münasebetlerde yeni bir gelişmenin başlangıcı olmuştu. Bundan kısa bir süre sonra Sovyet Dışişleri

Bakanı yardımcısı Karahan'da Ankara'yı ziyaret etmiştir. Bu son ziyaret Sovyet Rusya'nın Türk - İngiliz yaklaşmasından duyduğu endişeyi gösteriyordu.

Türk - Sovyet Münasebetleri

Türkiye'nin Millî Mücadele sırasında Avrupa'nın en güçlü devletleriyle çatışma halinde bulunduğunu, bu yüzden o sırada kendisi gibi emperyalizme karşı savaşan Sovyetler Birliği ile işbirliği yaparak 1921 İtilâfnamesini imzaladığını yukarda izah etmiştik. 1923 ten sonra Türk-Sovyet münasebetleri, Lausanne'dan kalan meselelerin hallinde Batılı Devletlerin Türkiye'ye karşı davranışlarının etkisi altında gelişmiştir.

Lausanne'dan arta kalan meselelerin en çetini olan Musul uyuşmazlığında Milletler Cemiyetinin tutumu Türkiye'yi güçlü komşusu Sovyetlere iterken Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri ile Almanya'yı birbirine yaklaştırmak için hazırlanan Locarno sistemi de Sovyetler'i Türkiye'ye yaklaştırıyordu. 1917 İhtilâlinden, özellikle 1921-1922 yıllarından sonra Sovyetler Birliği etrafını saran kapitalist çemberi yıkmak için dış politikasını iki hedefe yöneltmişti : 1 — Almanya ile Batılı Devletlerin arasını açmak; 2 — Komşuları ile iyi münasebetler kurarak bu devletleri kendisine yaklaştırmak. Sovyetler 1921 yılında komşularıyle birçok andlaşmalarla bu devletlerle iyi münasebetler kurabilmişlerdi. Fakat, Almanya'yı Batılı Devletlerden ayırmak hususundaki politikalarında başarı gösterememişlerdir. Sovyetler Birliği ile Batılı Devletler arasında ticari münasebetlerin yeniden kurulması maksadıyle toplanan 1922 Cenova Konferansı sırasında Almanya ile Sovyetler arasında gizli görüşmeler yapılmış ve 16 Nisan 1922 de Rapallo Andlaşması imzalanmıştı. Ancak, Rapallo Andlaşmasından sonra Sovyet-Alman yaklaşması uzun sürmemiş, 1 Aralık 1925 de Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Belçika. Polonya ve Çekoslovakya arasında imzalanan Locarno Andlaşmaları Almanya'yı tekrar Sovyetlerden uzaklaştırmıştır. Avrupa sahnesinde meydana gelen bu yeni gruplaşmayı Sovyetler kendilerine yöneltilmiş bir hareket olarak görmüşlerdir. Bir taraftan Locarno Andlaşmaları, diğer yandan da Milletler Cemiyeti Meclisinin Musul hakkındaki kararı Türkiye ile Sovyetleri birbirine yaklaştırmış ve iki devlet arasında 17 Aralık 1925'te, Paris'te, bir Tarafsızlık ve Saldırbazlık Andlaşmasının imzalanmasına yol açmıştır. Chicherin ile Tevfik Rüştü Aras arasında imzalanan bu Andlaşma özet olarak şu esasları kapsıyordu : Âkid taraflardan biri tecavüze uğrarsa, diğer taraf "âkid birincisine karşı bitaraflığı muhafaza" edecektir (Madde : 1); taraflardan hiçbiri diğerine karşı tecavüz hareketinde bulunmıyacak, diğer devletlerle bu devlete yöneltilmiş bir ittifak veya siyasi mahiyet-

te bir andlaşma yapmıyacak ve diğer devletler tarafından girişilmiş düşmanca bir harekete katılmayacaktır (Madde : 2). Üç yıl için imzalanan bu Andlaşma bu sürenin sona ermesinden altı ay evvel bir tarafça feshedilmediği takdirde bir yıl uzatılmış sayılacaktır (Madde : 3).

Sovyet Dışişleri Komiseri Yardımcısı Litvinov 24 Aralık 1925 tarihli Pravda gazetesinde çıkan bir demecinde bu Andlaşma hakkında özet olarak şöyle demiştir : Bu Andlaşma hiçbir devlete müteveccih değildir; tamamen barışçı maksatlarla imzalanmıştır. Milletler Cemiyeti ve Locarno Andlaşmaları ile barış korunamamaktadır; ancak bu gibi tedbirler savaşa engel olabilir.

1925 Andlaşmasından sonra Türk - Sovyet münasebetlerini iki bakımdan ele almak gerekmektedir : 1 — Siyasi münasebetler; 2 — İktisadi ve ticari münasebetler. 1925 Andlaşmasının imzalandığı sırada Türkiye ve Sovyetler Birliği Milletler Cemiyetinin üyesi değillerdi. Sovyetler Birliği Milletler Cemiyetini, büyük devletler tarafından kendisine karşı girişilecek bir harekette kullanılacak bir vasıta olarak görüyordu. Bu yüzden, Sovyetler Birliği Milletler Cemiyetine girmediği gibi, Teşkilâta Türkiye'nin girmesini de önlemeğe çalışıyordu. Öte yandan, Musul meselesinin hallinden sonra İngiltere Milletler Cemiyetine girmesi için Türkiye üzerinde baskı yapıyordu. İngilizlere göre Türkiye Milletler Cemiyetine girdiği takdirde ülkesi üzerinde emelleri olan İtalya ve Yunanistan'a karşı kendisini koruyabilecekti. İngiltere Türkiye'yi Moskova'dan uzaklaştırmak için iktisadi boykot mahiyetini taşıyan malî tedbirler almış ve bu tedbirleri bir baskı aracı olarak kullanmıştır. Fakat, İngiltere'nin bu baskısı Türk - Sovyet münasebetlerini bozamamış, aksine bu iki devletin daha fazla yakınlaşmasına sebep olmuştur. Nitekim, Kasım 1926 da Tevfik Rüştü Aras Chicherin'le görüşmek üzere Odessa'ya gitmiştir. Odessa görüşmelerinde özellikle üç nokta üzerinde durulmuştur. Bir ticaret andlaşmasının imzalanması, Milletler Cemiyetine girmek meselesi ve en önemli olarak da, Türkiye üzerindeki İtalyan tehdidi. Tevfik Rüştü Aras, Odessa'dan ayrılırken Sovyet Dışişleri Komiseri kendisine Atatürk'e verilmek üzere bir mektup vermiştir. Bu mektupta Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin Balkanlar'daki çıkarlarını tehlikeye sokacak hiçbir teşebbüste bulunmıyacağı belirtiliyordu. Daha sonra, Türkiye Milletler Cemiyeti Meclisinde kendisine daimî üyelik verilmediği takdirde Teşkilâta girmiyeceğini resmen açıklamıştır. Türkiye'nin bu isteğinin Teşkilâtın üyesi olan büyük devletler tarafından kabul edilmiyeceği belli idi. Böyle bir şartın ileri sürülmesi Cemiyete girmeyi reddetmekten başka bir şey değildi.

1925 Andlaşmasından sonra Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki siyasi yaklaşma devam ettiği halde, Türkiye için hayatî önem taşı-

yan iktisadi ve ticari münasebetleri aynı gelişmeyi göstermemiştir. Gerçekten. kendi iktisadi kalkınma meseleleri üzerine eğilmiş bulunan Sovyetler Birliği, iktisadi ve ticari konularda Türkiye'yi ve diğer Doğu devletlerini tatmin edecek durumda değildi. Aksine Sovyetler Birliği ile bu devletlerin iktisadi ve ticari çıkarları çatışma halinde idi. Millî Mücadele sırasında müşterek düşmanlara karşı savaşan Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında siyasî ve askerî alandaki işbirliği iki devlet arasındaki ticari münasebetleri de etkilemiş, bu yüzden ticaret hacmi artmıştı. Fakat Lausanne'dan sonra aynı ortam bulunmuyordu. Lausanne'dan sonra Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki iktisadî ve ticari münasebetlerin gelişmesi bazı engellerle karşılaşmıştır. Şubat 1926 da Türkiye'den ithal edilen mallara Sovyetler'in bazı tahditler koyması ve Mayıs ayında Odessa limanında Türk mallarına giriş izni verilmemesi, Türk Hükümetinin protestosuna sebep olmuştu. Chicherin ile Tevfik Rüştü Aras arasında Kasım 1926 da Odessa'da yapılan toplantıda da uyuşmazlıklar halledilememişti. İki memleket arasındaki ticari uyuşmazlıkları halletmek ve bir anlaşma metni hazırlamak amaciyle Ocak 1927 de görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler kolay cereyan etmemiş ve birçok konularda iki taraf temsilcileri arasında görüş ayrılıkları belirmiştir. Görüş ayrılıkları iki nokta etrafında toplanıyordu : 1 — Sovyetler'in bazı Türk mallarını ithal etmek istememeleri; 2 — Türkiye'nin bazı şehirlerinde (İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin, Erzurum, Konya, Kars ve Artvin'de) Sovyet Ticaret Mümessiliğinin şubeler açmak ve bunlara ülke dışı haklar tanımak istemesi. Bununla beraber görüşmeler sonunda iki devlet arasında, 11 Mart 1927 de, Ankara'da, bir Ticaret ve Seyrisefain Andlaşması imzalanmıştır. Bu Andlaşmada, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den yapacağı ithalata yıllık değer tahditleri konulması öngörülüyordu. Ayrıca, bu Andlaşma ile Türkiye, Kars ve Artvin müstasna, yukarda adı geçen şehirlerde Sovyet ticaret mümessilliğinin şubeler kurmasını ve bunların bazı diplomatik imtiyazlardan faydalanmalarını kabul etmiştir. Buna karşılık, Sovyetler, Türkiye'nin isteği üzerine, üçüncü bir devlete gönderilecek malların gümrüğe tabî olmadan taraf devletlerin ülkelerinden transit olarak geçmesini kabul etmişlerdir. Andlaşmaya konulan bu hüküm Batum limanının Türkiye tarafından kullanılmasını sağlıyordu.

1927 Ticaret Andlaşması iki memleket arasında ticaret hacmini arttırmış, fakat ticari ve iktisadi konularda çatışmaların devam etmesini önliyememiştir. Bu Andlaşmanın uygulanmasında Sovyet Hükümetinin Türk ihracatçılarına çıkardığı güçlükler, Türk Hükümetinin protestolarına sebep olmuştur.

1928 yılından sonra iki memleket arasındaki siyasi münasebetler

milletlerarası politikanın etkisi altında gelişmiştir. 1917 Bolşevik İhtilâlinden sonra Batılı devletler uzun müddet Rusya'daki yeni rejimi tanımamışlar ve Sovyetler Birliği'ni dünya politikasından tecrit etmeye çalışmışlardır. Bu yüzden, Batılı Devletlerin tecavüz hareketine maruz kalacağı endişesinde bulunan Sovyetler Birliği komşuları ile iyi münasebetler kurmak istemiştir. Sovyetler Birliği Milletler Cemiyetinin müzahareti ile Cenevre'de toplanan Silâhsızlanma Konferansına Türkiye'nin de katılmasını teklif etmiştir. Silâhsızlanma Konferansının Hazırlık Komisyonunudaki Sovyet temsilcisi Litvinof "Türkiye Cumhuriyetinin dünya siyasetinde oynamakta olduğu mühim rol ve coğrafi durumu sebebiyle" Komisyon çalışmalarına katılması gerektiğini savunmuştur. Bu konuşma üzerine Türkiye Mart 1928 de Cenevre'ye davet edilmişti. Bağımsızlık savaşından sonra Türkiye'nin ilk defa katıldığı bu milletlerarası konferansta, Türk temsilcisi topyekûn silâhsızlanma hususunda Sovyet tezini desteklemiştir.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki yakınlaşmanın devam etmekte olduğunu gösteren diğer bir husus da, Türkiye'nin 1928 yılında Litvinof protokolüne katılmasıdır. Milletler Cemiyeti Misakının birçok durumlarda savaşı yasaklamadığı malûmdur. Milletler Cemiyetinin muhtemel bir savaşı önliyemiyeceğinin anlaşılması üzerine Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı Kellogg ile Fransız Dışişleri Bakanı uzun mektuplaşmalardan sonra Cemiyet Misakı'ndaki boşluğu doldurmak için 22 Ağustos 1928 yılında yeni bir Milletlerarası vesika hazırlamışlardır. "Savaşın millî siyaset aleti olarak kullanılmasını", yani tecavüzî savaşı yasaklıyan bu vesikaya Türkiye 8 Eylül 1928 tarihinde katılmıştır. Batılı Devletlerin tecavüzüne uğramaktan korkan Sovyetler Birliği de Kellogg-Briand Paktına katılmış ve bu vesikayı ilk tasdik eden devlet olmuştur. Bu devlet paktın Doğu Avrupa devletleri arasında bir an önce yürürlüğe girmesini sağlamak amacıyle 9 Şubat 1929 da Moskova'da Polonya, Romanya, Letonya ve Estonya ile Litvinof Protokolü diye bilinen bir protokol imzalamıştır. Bu Protokol'e Türkiye'nin de katılması için Ankara'daki Sovyet Elçisi Sourich Protokolün metnini 26 Şubat 1929 da Tevfik Rüştü Aras'a vermiştir. Bunun üzerine, Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 Nisan 1929 tarihli oturumunda Litvinof Protokolüne katılmamızı kabul etmiştir. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Türkiye Büyük Millet Meclisinde Litvinof Protokolüne katılmamıza dair kanun tasarısı müzakere edilirken, adı geçen Protokolün amacını şöyle belirtmiştir: "Meclis-i Âli'nin tasdikine arzolunan Protokol esası Büyük Meclisin tasvip ve tasdikine iktiran etmiş olan Kellogg paktının bir an evvel Şarkî Avrupa'da mer'iyete geçmesi için komşumuz ve dostumuz Sovyet Hükümeti tarafından yapılan bir teşebbüs

üzerine muhtelif alâkadar hükümetler meyanında Türkiye'nin de iştirak ettiği bir paktır. Protokolün mahiyeti gösteriyor ki, esası evvelâ kabul edilmiş olan ve sulh için mühim bir adım telâkki ettiğimiz bir eserin biran evvel Şarkî Avrupa'da mer'iyete geçmesidir."

1923 - 1930 yılları arasında Türk - Sovyet münasebetleri dostane devam etmekle beraber, Sovyetler Birliği Türkiye'nin dayandığı tek büyük devlet olmaktan çıkmaya başlamıştır. 19928 yılında İtalya ile bir dostluk ve tarafsızlık andlaşması imzalanmıştı. 1930 yılına doğru Türkiye eski düşmanları İngiltere, Fransa ve Yunanistan'la meselelerini halletmiş ve bu devletlerle normal münasebetler kurmuştu. Türkiye ile Batılı Devletler arasındaki bu yaklaşma Sovyetler Birliği'nde Türkiye'yi kaybetmek endişesi uyandırmıştı. Bu gelişmeler üzerine Türk - Sovyet münasebetlerini yeniden kuvvetlendirmek için Sovyet Hariciye Komiseri yardımcısı Karahan 12 Aralık 1928 de İstanbul'u, ertesi gün de Ankara'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında Karahan ile Tevfik Rüştü Aras, 17 Aralık 1929 da, (yani 17 Aralık 1925 tarihli andlaşmanın imzalanmasından tam dört yıl sonra) 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Andlaşmasını teyit eden ve iki yıl uzatan bir protokol imzalamışlardır. Bu Protokole göre Âkid taraflardan biri Andlaşmaya son vermek arzusunda olduğunu iki yılın sona ermesinden altı ay önce diğer tarafa bildirmezse, Andlaşma bir yıl daha uzatılmış sayılacaktı. Bundan başka Protokolda "Âkidlerden her biri diğer tarafa iblağ etmeksizin, işbu tarafın kara veya denizden doğrudan doğruya komşuluğunda bulunan devletlerle siyasi mukaveleler akdine mâtuf müzakerelere girişmemeyi ve bu kabil mukaveleleri ancak mevzubahis tarafın muvafakatı ile akdetmeyi" taahhüt etmişlerdir. Ancak, belirtmek gerekir ki, bu Protokol Türkiye ile Batılı Devletler arasında iyi münasebetlerin gelişmesine engel olmamıştır.

Türk - İtalyan Münasebetleri

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk ülkesini paylaşmak teşebbüsünde bulunan üç büyük devlet arasında Türkiye ile iyi münasebetler kuran ilk devlet İtalya olmuştur. Bu savaş sırasında imzalanan gizli anlaşmalar gereğince, Anadolu'da bu devlete vaadedilen toprakların verilmemesi üzerine İtalya Anadolu üzerindeki iddialarından bir süre için vazgeçmişti.

Bununla beraber 1922 yılında İtalya'da idareyi eline geçiren Mussolini'nin başkanlığındaki Faşist rejim kısa bir süre içinde mütecaviz ve sömürgeci bir dış politika izlemeye başlamıştır. Mussolini'nin idaresindeki İtalya yavaş yavaş, 18 Ağustos tarihli St. Jean de Maurienne

Andlaşması sırasındaki dış politikasına dönmüştür; Türkiye'nin Musul meselesi sebebiyle İngiltere ile uyuşmazlık halinde bulunmasından istifade eden İtalya Anadolu üzerindeki emellerini yenilemiştir. Türkiye Musul'u kuvvet kullanarak almak teşebbüsünde bulunduğu takdirde İtalya'nın Anadolu'ya asker çıkaracğı söylentileri dolaşıyordu. Esasen 1926 yılında Trablusgarb'ı ziyareti sırasında Mussolini yayılma emellerini açıklayan konuşmalar yapmıştı.

Musul meselesinin 1926 yılında halledilmesi üzerine İngiltere ve Fransa ile olduğu gibi İtalya ile de Türkiye'nin münasebetleri düzelmeye başlamıştır. İtalya resmî çevreleri bu devletin Anadolu üzerinde istekleri bulunduğunu daima yalanlamıştır. Bununla beraber, Musul meslesi sırasında İngiltere ve İtalya'nın Türkiye üzerinde yaptıkları baskıların Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne yaklaştırdığı da bir gerçektir.

1927 yılından sonra Türkiye'nin yeniden Batılı Devletler arasında itibarı yükselmeye başlamış ve bu devletler farklı sebepler yüzünden Türkiye'nin dostluğuna tekrar ihtiyaç duymuşlardır. İtalya bu devletlerden biri idi. İtalya'yı Türkiye ile münasebetlerini yeniden düzenlemeye sevk eden başlıca sebep, bu devletin Arnavutluğa karşı izlemekte olduğu politika yüzünden Yugoslavya ile münasebetlerinin gerginleşmesi idi. İtalya diğer devletlerle münasebetlerinde kuvvetli olabilmek için Doğu Akdeniz devletleri ile bir ittifak sistemi kurmak istiyordu. Bu sistemin içinde bu bölgenin en kuvvetli iki devleti olan Türkiye ve Yunanistan bulunacaktı. Öte yandan, Türkiye de Batılı devletlerle münasebetlerini düzenlemek ihtiyacını duyuyordu; İtalya'ya yaklaşma bu amacın gerçekleşmesinde ilk adım teşkil edecekti. Türkiye'nin ülkesi üzerinde emelleri bulunan bu devletle dostluk kurması, bütünlüğünü teminat altına alması bakımından da önemli idi. Nihayet, Türkiye bu dostluk sayesinde Sovyetler Birliği'nin siyasi nüfuzundan da kurtulmuş olacaktı. 1927 yılında Milano'da yaptıkları görüşmede Mussolini Tevfik Rüştü Aras'a İtalya ile Türkiye ve Yunanistan arasında müşterek bir dostluk ve tarafsızlık andlaşması yapılmasını teklif etmiştir. Bu andlaşmaya sonradan Bulgaristan da alınacaktı. Faşist lideri Bakanların güneyinde teşkil edilecek bu sistemle küçük Entente'a karşı bir denge kurmak istiyordu.

İtalya'nın Balkan Devletlerine karşı izlediği bu politika ilk meyvesini 30 Mayıs 1928 tarihinde Mussolini ile Tevfik Rüştü Aras arasında Roma'da Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adlî Tesviye Andlaşmasının imzalanması ile vermiştir. Yukarda belirttiğimiz gibi, İtalya; Türkiye ve Yunanistan'ı içine alan üçlü ittifak sistemi kurmayı düşünüyordu. Ancak, 1928 yılının bahar aylarında üç devletin temsilcileri arasında ayrı ayrı

yapılan ön-görüşmeler her şeyden önce Türk-Yunan görüş ayrılıklarının halledilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Türkiye ile Yunanistan arasındaki meselelerin derhal halledilmemesi yüzünden İtalya, Türkiye ile ayrı bir andlaşma yapmıştır.

Türk - İtalyan Andlaşmasının birinci maddesinde Âkidler, taraflardan birine yöneltilmiş siyasi veya iktisadi bir anlaşmaya ya da tertibe girmemeyi taahhüt etmişlerdir. İkinci maddede, taraflardan biri üçüncü bir devletin tecavüzüne uğrarsa diğerinin uyuşmazlığın devamı süresince tarafsız kalacağı öngörülüyordu. Üçüncü madde gereğince, iki devlet arasında çıkan ve diplomatik yollardan halledilemeyen uyuşmazlıklar uzlaşma usulüne tabi tutulacaktı; mesele uzlaşma ile halledilemediği takdirde adlî tesviyeye müracaat edilecekti. Dördüncü maddeye göre ise, Andlaşmanın yorumlanmasından ve uygulanmasından doğacak uyuşmazlıklar doğrudan doğruya, sadece bir tarafın talebi ile, La Haye Adalet Divanına sunulacaktı. Andlaşmaya ek protokolda uzlaşma ve adlî tesviye usulü hakkında hükümler bulunmaktadır.

Bu Andlaşmanın imzalanması iki devlet basınında hararetle tasvip edilmiştir. İsmet İnönü ve Mussolini yaptıkları çeşitli konuşmalarda Türk - İtalyan yakınlaşmasını övmüşlerdir. Başvekil İsmet Paşa 13 Eylül 1928 de Malatya'da yaptığı bir konuşmada bu Andlaşma hakkında şöyle demiştir :

"İtalya ile imzaladığımız Hakem, Ademi tecavüz ve bitaraflık muahedesi hususi takdirinize lâyıktır. Senelerden beri her iki memleket, arasında sun'i olarak körüklenen, belki arzu edilen şüphe ve emniyetsizlik havasından ıstırap çektiler. Hakem ve Ademi tecavüz muahedesi beynelmilel hava oyuncularının dillerindeki cazibeli yaygarayı düşürmekle belki onları meyus etti. Fakat iki memleket için ve samimi sulh ve huzur taraftarları için hayırlı olduğuna şüphe yoktur. Büyük devlet reculü Müsyü Mussolini'nin herakâtında ve sözlerindeki kuvvet ve doğruluk iki memleket münasebatının lâyık olduğu emniyet havasına kavuşmasına suhulet vermiştir. Muahedenin imzasından beri geçen zamanların emniyet ve dostluğu arttırmakta devam ettiğini memnuniyetle söyleyebilirim."

Türk - İtalyan Andlaşması Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 29 Kasım 1928 de tasdik edilmiştir. Andlaşmanın tasdiki vesilesiyle Tevfik Rüştü Aras şöyle demiştir : "Akdeniz'deki büyük komşumuzla aramızda imza edilen muahedeye gelince : Bu vesika eski dünyanın üç kıt'asını birbirine bağlıyan bu büyük gölde ve bilhassa onun şark havzasında bir sulh ve muvazenet âmilidir... Bu muahede şümûl ve

ehemmiyeti itibariyle yalnız iki devlete ait menfaatlere münhasır kalmayacak ve beynelmilel müsalemete de faydalı olacaktır."

Bundan sonra, İtalya 23 Eylül 1928 de Yunanistan ile aynı mahiyette ikili bir andlaşma yapmıştır. Öte yandan, aradan uzun bir süre geçtikten sonra, Türkiye ve Yunanistan ahali mübadelesi meselesinden doğan görüş ayrılıklarını hallederek 1930 Andlaşmasını imzalamışlardır. Bu Andlaşmanın imzalanmasında İtalyan devlet adamlarının rolü bulunduğunu yukarda belirtmiştik.

1928 Türk - İtalyan Andlaşmasına rağmen bu iki devlet arasındaki münasebetlerin bundan sonra dostane bir seyir takip ettiği söylenemez. İtalya'nın devlet idaresi üzerinde müessir bir kontrol kurmaya muvaffak olan Faşist rejim Doğu Akdeniz memleketlerini etkisi altına almak istiyen mütecaviz bir dış politika izlemiştir. Öte yandan, 1930 yıllarından sonra Türkiye, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadelenin yıpratıcı tesirinden kurtularak millî çıkarların ve milletlerarası gerçeklerin gerektirdiği bir dış politika izlemeye başlamıştır. Türkiye'nin 1930 yılından sonra kurulmasında önayak olduğu Balken Entente'i, bir bakıma, İtalya'nın Balkan Levletlerini birbirine düşürmek için sarfettiği gayrete bir tepki olarak ortaya çıkmıştı. Hattâ 1937 yılında Türkiye ile Doğu'lu komşuları arasında yapılan Sadabât Paktı da İtalyan tehlikesine karşı düşünülmüş bir tedbirdir.

Türk - Fransız Münasebetleri

Millî Mücadele sırasında 1921 Andlaşması ile başlıyan Türk-Fransız yakınlaşması uzun sürmemiştir. Lausanne Konferansında her türlü iktisadi ve siyasi imtiyazların kaldırılması için çalışan Türk heyetinin karşısına kapitülâsyonların en hararetli savunucusu olarak Fransız heyeti çıkmıştı. Müttefikler arasında Osmanlı borçları ve Türkiye'deki yatırımlar konusunda Türk görüşlerine karşı direnen başlıca devlet Fransa idi. Fransızların Lausanne'daki bu tutumu, Türk resmî çevrelerinde ve kamu oyunda olumsuz karşılanmış ve Franklin-Bouillon Andlaşmasının getirdiği yakınlaşmayı bir dereceye kadar bozmuştur. Gerçekten, Fransa çıkarları sözkonusu olunca diğer Batılı Devletlerle işbirliği yapmış ve bu yüzden Türk Hükümetinin itimadını kaybetmişti.

1923 yılından sonra Lausanne Andlaşmasının hükümlerini harfiyen uygulamaya başlıyan Türk Hükümeti, Türkiye'de ticaretle uğraşan Fransız kolonisinin ve kurumlarının (hastane ve okullar gibi) bu Andlaşma hükümleri ile bağdaşmayan imtiyazlarını kaldırmak için tedbirler almıştı. Fransa Hükümeti başlangıçta Türk Hükümetinin bu tutumuna karşı anlayışlı davranmıştır. Lausanne'dan sonraki yıllarda

Türk-Fransız münasebetlerini en fazla etkiliyen husus Fransa'nın Mandası altına konulmuş olan Suriye ile Türkiye arasındaki sınır meselesi idi. Bu sebeple, Fransız Hükümeti Türkiye'deki çıkarlarının sınırlandırılmasına göz yummuş, bunun karşılığında Suriye sınır meselesinde Türkiye'den tâvizler koparmak istemiştir.

Bilindiği gibi, 20 Ekim 1921 tarihli Türk-Fransız Andlaşması ile Türkiye-Suriye sınırı tesbit edilmiş ve İskenderun mıntıkası için özel bir idari rejim kabul edilmişti. (Madde : 7). Lausanne Andlaşması da bu hükümleri teyit etmişti (Madde : 2). 1923 yılından sonra Fransız Hükümeti genel olarak Suriye Mandasında uyguladığı ademi merkeziyet siyasetine sadık kalarak 1921 Andlaşması ile İskenderun için kabul edilen özel rejimi de muhafaza etmiştir.

1925 yılında Suriye'de bazı güçlüklerle karşılaşan Fransız Hükümeti, M. de Jouvenel'i Suriye'ye Yüksek Komiser olarak tayin etmişti. De Jeuvenel'in izlediği liberal politika Suriye ve İskenderun Sancağı halkları arasında kendilerine muhtariyet verileceği umudunu doğurmuştu. Nitekim, Ocak 1926 da İskenderun Sancağının Suriye Meclisindeki temsilcileri, Sancağın Suriye'den ayrılıp doğrudan doğruya Fransız Yüksek Komiserliğine bağlanmasını talep etmişlerdi. Fransa bu isteği kabul etmiş ve İskenderun Sancağı temsilcilerinin ayrı bir Meclis kurmalarına izin vermişti. Bu Meclis, Mart 1926 da bir Anayasa hazırlıyarak Sancağın bağımsızlığını ilân etmişti. Sancağın bağımsızlığını ilân etmesine Suriye resmî makamları itiraz etmişlerdi. Bunun üzerine, Fransız makamlarının aracılığı ile, İskenderun'da Suriye Hükümetinin yolladığı Bakanlarla Sancak temsilcileri arasında görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler sonunda, 12 Haziran 1926 da, Sancak Meclisi kararından dönerek İskenderun'un Suriye Devleti içinde muhtar bir bölge olarak kalmasına karar vermiştir.

Görüldüğü gibi, 1921 Ankara İtilâfnamesinin İskenderun Sancağına ilişkin hükümlerinin uygulanması Türk-Fransız münasebetlerini bozmamıştır. Bununla beraber, Türkiye-Suriye sınırının tesbiti meselesi Türkiye ile Fransa arasında önemli bir uyuşmazlık konusu teşkil etmiş ve karşılıklı ithamlara ve iddialara sebep olmuştur. 1921 İtilâfnamesinin 8 nci maddesinde, İtilâfnamenin imzalanmasından "bir ay sonra" Türkiye-Suriye sınır hattını tesbit etmek üzere muhtelit bir komisyonun kurulacağı öngörülmüştü. Fakat, sınır Komisyonu ancak Eylül 1925 te kurulabilmiştir. Sınır meselesinin Komisyonda da halledilmemesi üzerine Türk hükümeti ile bu konuda temaslarda bulunmak üzere Fransa'nın Suriye Yüksek Komiseri De Jouvenel Şubat 1926 da Ankara'ya gelmiştir. Fransız temsilcisi ile yapılan görüşmeler

olumlu sonuçlanmış ve De Jouvenel ile Tevfik Rüştü Aras arasında 18 Şubat 1926 da bir Sözleşme, 5 Protokol ve bir de imza Protokolu kaleme alınarak parafe edilmiştir.

1926 Sözleşmesi Lausanne'dan sonra iki memleket arasındaki münasebtleri düzenliyen ilk önemli vesikadır. "Dostluk ve İyi Komşuluk" başlığını taşıyan bu vesikada Türkiye-Suriye sınır meselesi ile birlikte Türkiye ile Fransa arasındaki genel münasebetler de ele alınmıştır. Sözleşmenin bazı hükümleri Türkiye'nin diğer büyük devletlerle, özellikle Sovyetler Birliği ile imzaladığı 1925 Andlaşması hükümlerine benzemektedir. Sözleşmeye göre taraflar aralarında çıkacak uyuşmazlıkları diplomasi yolu ile halledemedikleri takdirde tahkime başvuracaklardı. Âkidlerden birine yöneltilen silâhlı bir tecavüz hareketinde diğeri tarafsız kalacaktı. Sözleşmeye Ek Protokollardan birinde Türkiye-Suriye sınırındaki tecavüzleri önlemek için geniş hükümler bulunuyordu. Diğer Protokoller suçluların iadesi, Kuveyk ve Fırat nehirleri sularının taksimi ve 1921 Franklin-Bouillon Andlaşması hükümlerine (Madde : 10) uygun olarak Bağdat demiryolunun Türk ve Suriye ülkelerinde kalan kısımlarında askerî nakliyatın düzenlenmesi hakkında idi. Nihayet, bu vesikalarla Fransızlar Payas ve Kilis bölgelerinde Türkiye lehine bazı sınır düzeltmeleri yapılmasını da kabul etmişlerdir.

Fransız-Türk Sözleşmesi 18 Şubat 1926 da parafe edilmiş olduğu halde bu sözleşmenin imzalanması iki buçuk ay kadar gecikmiştir. Bunun sebebi Türkiye ile İngiltere arasındaki Musul uyuşmazlığının devam etmesiydi. Musul uyuşmazlığı Türkiye ile İtalya arasındaki münasebetlerin gelişmesine engel olduğu gibi, Türkiye ile Fransa arasındaki münasebtlerin gelişmesine de engel teşkil ediyordu. Ruhr meselesinde Almanya'ya karşı İngiltere'nin desteğine ihtiyacı olan Fransa, Orta Doğu'da İngiliz çıkarlarının gerektirdiği bir politika izliyordu. 1925 yılında ve 1926 yılının başında Musul meselesi yüzünden Türkiye ile İngiltere arasında bir savaş tehlikesinin belirmesi üzerine, İngiltere de Fransa'nın desteğine ihtiyaç duymuştu. Türkiye ile Fransa arasında yapılan Ankara görüşmelerinde başlıca konularda mutabakata varılmıştı. Fakat, bu sözleşmeye taraflardan birinin tecavüze uğraması halinde diğerinin tarafsız kalması hususunda bir hüküm konulması, Musul yüzünden İngiltere ile Türkiye arasında çıkacak bir silâhlı çatışmada Fransa'nın İngiltere'ye yardımını önliyebilecekti. Öte yandan, Sözleşme hükümleri Musul meslesi yüzünden Milletler Cemiyeti tarafından Türkiye aleyhine girişlecek zorlama tedbirlerine Fransa'nın katılmasına da mâni olabilecekti. Nihayet, Sözleşmede Bağdat demiryolunun (Suriye'den geçen kısmı da dahil) Türkiye tarafından askerî maksatlarla kullanılmasını öngören 1921 Franklin-Bouillon İtilâfnamesinin

10 ncu maddesinin teyit edilmesi, İngiltere'yi büsbütün telâşlandırmıştı. Bu sebeplerle, Fransız Hükümeti Ankara'da parafe edilen Sözleşmeyi, İngiltere ile Türkiye arasındaki Musul anlaşmazlığı bir hal yoluna girinceye kadar imzalamamıştır. Türk-Fransız Sözleşmesi, nihayet, Tevfik Rüştü Aras ile Fransa'nın Türkiye Elçisi tarafından 30 Mayıs 1926 da (yani Türk-İngiliz-Irak Andlaşmasının akdinden altı gün önce) İstanbul'da imzalanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi bu Sözleşmeyi 7 Haziran 1926 da Musul hakkındaki Türk-İngiliz-Irak Andlaşması ile aynı günde tasdik etmiştir.

Fransa ile Türkiye arasında iyi münasebetlerin kurulmasına engel olan diğer bir mesele de Osmanlı borçlarının tasfiyesi idi. Osmanlı borçları meselesi yalnız Fransa'yı değil birçok memleketleri de ilgilendiriyordu. Fakat, Osmanlı İmparatorluğunun vermiş olduğu imtiyazlardan en fazla faydalanan ve dolayısıyle bu devletin ülkesinde en fazla yatırım yapan kimseler Fransız vatandaşları idi. Bu sebeple, Osmanlı borçlarının tasfiyesi özellikle Fransa'yı ilgilendiriyordu. Yukarda belirttiğimiz gibi, bu mesele Lausanne görüşmeleri sırasında da ele alındığı halde tamamen halledilmemiş ve ilgili devletlerin vatandaşları ile Türk Hükümeti arasında tekrar görüşmelere konu olmuştur. Bu görüşmeler, nihayet, 13 Haziran 1928 de, Paris'te Türk Hükümeti adına Paris Büyük Elçisi ile Osmanlı Düyunu Umumiyesi adına hareket eden zevat arasında bir anlaşmaya varılması üzerine sonuçlandı. Paris'te imzalanan bu Mukavelenâme ile Lausanne'dan beri devam eden bir mesele daha halledilmiş oluyordu. Bu Mukavelenâme Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 1 Aralık 1928 de tasvip edilmiştir.

1929 yılında başlıyan dünya iktisadi buhranından sonra Türk Hükümeti millî paranın korunması için tedbirler almıştı. Bu tedbirler Osmanlı borçlarının ödenmesini güçleştirmiş ve Osmanlı Düyunu Umumiyesi hâmilleri ile Türkiye arasında yeni uyuşmazlıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Dünya iktisadi buhranı Osmanlı Borçları hakkındaki mukavelenin uygulanmıyacağını göstermişti. Bu mesele Türk-Fransız münasebetlerini tekrar bozdu. İki memleket arasındaki münasebetlerin düzelmesi ve dostane bir mahiyet alması büyük ölçüde Osmanlı borçları meselesinin halline bağlı kalmıştı.

Osmanlı borçları meselesinin yeniden düzenlenmesi uzun görüşmeleri gerektirmiştir. Türk Hükümeti temsilcileri ile hâmiller adına hareket eden kimseler arasında Paris'te ve Ankara'da zaman zaman devam eden görüşmeler nihayet olumlu bir sonuç vermiş ve 22 Nisan 1933 te Paris'te yeni bir Mukavelenâme imzalanmıştı. 1933 Mukavelenâmesi Osmanlı borçlarının ödenmesini elverişli şartlara bağlıyordu. Bu sonucun

elde edilmesinde dünya iktisadi buhranı sebebiyle milletlerarası borçlar sisteminin yıkılması ve yeniden düzenlenmesinin şüphesiz rolü olmuştur. Aslında Fransa dahi Amerika Birleşik Devletlerine Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma borçlarını ödemede güçlüklerle karşılaşıyordu.

Böylece, Türkiye Birinci Dünya Savaşı'ndan beri düşmanı bulunan Batılı Devletlerle teker teker münasebetlerini düzene koymuş, hattâ bu devletlerin dostluğunu kazanmış oluyordu.

Türkiye'nin Doğulu Devletlerle Münasebetleri

Millî Mücadele içinde ve onu takip eden yıllarda Türkiye'nin Doğulu Devletlerle münasebetlerini Misak-ı Millî'de belirtilen amaçların ve ilkelerin ışığı altında incelemek gerekir. Misak-ı Millî'nin temel ilkesi Türk unsurunun çoğunlukta bulunduğu ülkeler üzerinde millî bir Türk Devleti kurmak idi. Buna göre, bir bakıma Osmanlı İmparatorluğunun vârisi olan yeni Türkiye Devleti, İmparatorluğun yüzyıllarca idaresi altında kalmış bulunan Arap ülkeleri üzerindeki iddialarından idaresi altında kalmış bulunan Arap ülkeleri üzerindeki iddialarından vazgeçmiş oluyordu. Şu halde Türkiye'nin bu ülkeler üzerinde kurulan yeni devletlerle münasebetlerinin dostane olmaması için hiçbir sebep yoktu. Öte yandan, Türkiye'nin eskiden beri bağımsız olan Afganistan ve İran ile önemli bir çıkar çatışması da bulunmuyordu.

Millî Mücadele sırasında Türkiye'nin Doğulu Devletlerle münasebetleri Ankara Hükümetinin Hilâfet müessesesine karşı tutumu ile yakından ilgili idi. Halife'ye Müslüman halklar ötedenberi ruhanî, bir dereceye kadar da cismanî bir önder nazarıyla bakıyorlardı. Millî Mücadelenin yöneticileri Hilâfetin er geç kaldırılmasını düşünmekle beraber, bu müesseseye karşı davranışlarını muhtemel iç ve dış tepkileri asgariye indirecek şekilde ayarlamışlardı. Gerçekten, Doğu'nun Müslüman halklarının maddî ve manevî destekleri Millî Mücadele hareketini kuvvetlendirecekti. Mustafa Kemal 1920 yılında şöyle demişti: "Bu halk harekâtıdır ve âlem-i İslâmın yardımına da istinat ediyoruz. Türklerin son müstakil müslüman milleti olduğu gibi müstakil kalacaktır (sic). Diğer yerlerdeki Müslümanlar da düşmanlarımıza karşı mücadele edeceklerdir. Bunlar ekseriyetle İngiliz idaresindedirler. Biz de salip harekâtının en son savletine maruz bulunuyoruz. Fakat âlem-i İslâm muhlik bir surette uyanmıştır." Nitekim Osmanlı İmparatorluğu sınırları dışında bulunan Müslüman halklar, özellikle Hintliler, Millî Mücadele karşısında manevî desteklerini çeşitli vesilelerle belirtmişlerdir.

1 Kasım 1922 de Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen bir kanunla Saltanat ilga edilirken, yetkilerinin önemli bir kıs-

mı elinden alınan Hilâfetin Osmanlı Hanedanında bırakılması kabul ediliyordu. Bundan sonra Halife Millet Meclisi tarafından seçilecekti. Bu olay, Doğulu Devletlerin Müslüman halkları arasında hoş karşılanmamakla beraber önemli bir tepki yaratmamıştır.

Lausanne Andlaşmasının imzalanmasından sonra, köklü devrim hareketlerine girişen Ankara Hükümeti eski düzenin kalıntısı olan Hilâfet meselesini tekrar ele almakta gecikmemiştir. Nitekim, iç ve dış tehlikelerin bertaraf edilmesi üzerine, Mustafa Kemal'in teşebbüsü ile, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhuriyetin ilânından sonra anlamını tamamen kaybeden Hilâfeti 3 Mart 1924 tarihli bir kanunla ilga etmiştir. Hilâfetin ilgası Doğu'nun Müslüman halkları arasında bazı tepkilere sebep olmuş, fakat Osmanlı devlet sisteminin köhnemiş bir parçasını teşkil eden bu müessesenin kaldırılması Türkiye'de önemli bir yankı doğurmamıştır. Aslında, Hilâfet Müslüman devletler için birleştirici bir unsur olmaktan çıkmıştı; hiçbir egemen devletin Halife'nin üstün kuvvetini tanımıyacağı tabiî idi. Türk Devletinin Osmanlı ülkesi üzekuvvetini tanımıyacağı tabiî idi. Türk Devletinin Osmanlı ülkesi üzerine kurulan yeni Arap Devletleri üzerinde herhangi bir iddiası yoktu. Öte yandan, Türkler Hilâfetin kaldırılmasına karşı diğer İslâm halklarının göstermiş olduğu tepkiye önem vermemişlerdir. İsmet Paşa'nın Hilâfetin ilga edildiği gün Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı konuşmada belirttiği gibi, eğer Müslümanlar Türklere karşı dostça davranışlarda bulunmuşlarsa bunun sebebi Hilâfetin bizim elimizde bulunması değil, bizim kuvvetli olmamızdır. Hilâfetin ilgası Müslüman halklar arasındaki münasebetlerde bir değişikliğe sebep olmamıştır. Bu da gösteriyor ki, Hilâfetin ilgası Türkiye'nin iç bünyesi ile ilgili bir mesele olarak kalmıştır.

Yukarda belirttiğimiz gibi, Türkiye 1 Mart 1921 de Afganistan ile Moskova'da bir Dostluk Andlaşması imzalamıştı. Bu Andlaşma iki devlet arasında çeşitli konularda işbirliğinin gelişmesine yol açmıştı. Andlaşmanın 7 nci maddesi hükümleri gereğince, Türkiye Afganistan'a öğretmenler ve subaylar göndermişti. Millî Mücadele sırasında kazanılan zaferler Türkiye'nin bu devlet nazarındaki itibarını yükseltmişti. Lausanne'dan sonra iki memleket arasındaki münasebetler 1921 Andlaşmasının ışığı altında gelişmiş ve Türkiye Afganistan'a gönderdiği öğretmen, subay ve doktor sayısını arttırmıştır. Mayıs 1928 de Afgan Kralı Amanullah Ankara'yı ziyaret etmiş ve 25 Mayıs'ta Türk-Afgan Dostluk ve İşbirliği Andlaşması imzalanmıştır. Esas itibariyle 1921 Andlaşmasına benziyen bu Andlaşmanın birinci maddesi gereğince, iki devlet arasında "ebedî" bir dostluk kurulacaktı. 1921 Andlaşmasından sonra aralarında hiçbir çıkar çatışması bulunmıyan Türkiye ile Afganistan arasındaki işbirliği devamlı bir gelişme göstermiştir.

Türkiye ile komşusu İran arasındaki münasebetlere gelince : 1921 yılında Sovyetler'in teşebbüsü ile Türkiye, Sovyetler Birliği, İran ve Afganistan ikili andlaşmalar yapmışlardı. Türkiye ile İran arasında böyle bir andlaşma bulunmuyordu. Öte yandan, 1924 yılında Hilâfetin ilgası İran'daki gerici zümre tarafından iyi karşılanmamış ve bu olay Türk-İran münasebetlerinin dostane mahiyet almasını bir süre için engellemişti. Bundan başka, Musul uyuşmazlığı sırasında Türk-İran sınır bölgesinde yaşıyan bazı aşiretlerin baskınlar yapmaları Türk ve İran Hükümetlerinin karşılıklı itham ve protestolarına sebep olmuştu. Sınır uyuşmazlıkları 1925 yılında Türkiye'de vukubulan Doğu isyanının bastırılmasından sonra da devam etmiştir. Nihayet, 22 Nisan 1926 da, Tahran'da sınır meselelerine son vermek ve iki memleket arasındaki münasebetleri geliştirmek amacı ile bir Güvenlik ve Dostluk Andlaşması imzalanmıştır. Bu Andlaşmanın 6 ncı maddesinde şöyle deniliyordu : "Tarafeyni Âkideyn hudut mıntıkaları ahalisinin huzur ve emniyetlerini temin edebilmek maksadıyle hududa civar arazide bulunan aşiretlerin ihdas edegelmekte oldukları iki memleketin asayişini muhill ef'ali mücrimaneye ve tertibata nihayet vermek için bilcümle tedabiri lâzimeyi ittihaz edeceklerdir. Bu tedabir tarafeyn hükümetlerince ayrı ayrı veya lüzumuna kail oldukları takdirde müştereken ittihaz olunacaktır." Andlaşmanın 1 nci maddesine göre iki memleket arasında "ebedî" dostluk kurulacaktı. Diğer maddelerde iki devletin birbirlerine karşı düşmanca harekette bulunmıyacağı ve taraflardan biri tecavüze uğrarsa diğerinin tarafsızlığını muhafaza edeceği öngörülüyordu.

1926 Andlaşması sınır meselelerini tamamen halletmemiştir. Sınır bölgesindeki aşiretlerin baskınları Türk-İran münasebetlerini bozmakta devam etmiş, hattâ diplomatik münasebetlerin kesilmesi tehlikesini dahi yaratmıştır. Bununla beraber, önce 15 Haziran 1928 de, Tahran'da, 1926 tarihli Türk-İran Dostluk ve Güvenlik Andlaşmasına ek bir Protokolun imzalanması, sonradan da, 23 Ocak 1932 de, Tahran'da, biri Türk-İran sınır hattının tayini, diğeri de Uzlaşma, Adlî Tesviye ve Hakemlik konularında iki andlaşmanın akdi üzerine Türkiye ile İran arasındaki sınır meselesi kesin bir şekilde halledilmiştir. Bu andlaşmaların birincisinde sınır bölgesinde şekaveti önlemek ve emniyet tedbirlerinin alınmasını kolaylaştırmak için Ağrı bölgesindeki Türk-İran sınır hattında bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu andlaşmaların her ikisi de Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 18 Haziran 1932 de tasdik edilmiştir. Ayrıca Tahran'daki görüşmeler sırasında bir dostluk andlaşmasının imzalanması üzerinde mutabakata varılmıştı. Bunun üzerine Ankara'da yapılan görüşmeler sonunda, 5 Kasım 1932 de, 22 Nisan 1926 tarihli Güvenlik ve Dostluk Andlaşmasını yeniliyen bir andlaşma imza-

lanmıştır. Bu andlaşma Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 28 Aralık 1933 de tasdik edilmiştir. Böylece tetkik etmekte olduğumuz devre sonunda Türk-İran münasebetleri dostane bir mahiyet almıştı.

Millî Mücadeleden sonra Türkiye ile Arap Devletleri arasında münasebetler uzun müddet dinî meselelerin, kıskançlığın ve yanlış anlamaların etkisi altında kalmıştır. Osmanlı Devleti, özellikle 17 nci yüzyıldan sonra, yayılma hareketlerini daha fazla Batı'ya yöneltmiş, bu yüzden Batı ile daha yakın bir temas kurmuştu. İmparatorluğun gerileme devrinde gelişen Arap milliyetçiliğini önlemek için alınan tedbirler ve II. Abdülhamid'in Pan-İslâmist teşebbüsleri bu milliyetçilik akımını durduramamıştı. Birinci Dünya Savaşı sırasında dış tahriklerle yeni bir kuvvet kazanan bu akım Türk milliyetçiliği ile çatışmıştır. Gerçekten, Hilâfetin ilgası üzerine lâik bir devlet kurulması ve Cumhuriyet Türkiye'sinin Batılılaşma hamleleri, din etkisinden hâlâ kurtulamamış bulunan Müslüman halklar, özellikle Arap'lar arasında Türkiye'ye karşı bir düşmanlık doğurmuştu. Fakat, bu halklar arasında Müslüman bir devlet olarak Türkiye'nin başarılarını kendi kalkınmaları ve ilerlemeleri için örnek tutmak istiyen kimseler de vardı. Bu kimseler nazarında Türkiye emperyalizme karşı savaşmış ve zafer kazanmış bir devlet idi; Türkiye'nin bu hareketi kendi memleketleri için örnek tutulmalıydı.

Millî Mücadeleden sonra Türk Hükümeti Orta Doğu'daki eski Osmanlı ülkeleri üzerinde herhangi bir hak iddia etmediği için, Türkiye ile Arap Devletleri arasında önemli bir çıkar çatışması bulunmuyordu. Lausanne Andlaşması'nın kesin bir hal tarzına bağlamadığı Güney sınırlarımız sebebiyle bir taraftan Türkiye, diğer yandan da Irak ve Suriye arasında çıkan uyuşmazlıklardan yukarda bahsettiğimiz için bu konuya tekrar burada değinmiyeceğiz. İngiltere ile Irak arasında 30 Haziran 1930 da imzalanan andlaşma ile Irak'a muhtariyet verilmesi üzerine 1931 yılının yazında Kral Faysal'ın ve aynı yılın sonuna doğru Irak Başbakanı Nuri Paşa'nın Ankara'yı ziyareti Türkiye ile Irak arasında dostane münasebetler kurulması için imkân hazırlamıştır. Türkiye'nin sınırları dışında kalan eski Osmanlı ülkelerinden Yemen ve Libya halkları ise Türkiye'ye sadık birer dost kalmışlar ve Türkiye'den yardım isteklerinde bulunmuşlardır. Nihayet, Türkiye'deki devrim hareketlerinin Mısır üzerinde de bazı etkileri olmuştur. Mısır'daki dinî çevreler Hilâfeti indî bir hareketle ilga ettiği iddiasıyle Türk Hükümetini takbih etmişlerdir; Batı eğitimi almış aydın zümre ise Türk Hükümetinin kararını memnuniyetle karşılamıştır. Öte yandan, Türkiye'deki askerî zaferin Mısır halkı üzerinde heyecan verici bir etkisi olmuştur. Yunanlıların yenilgiye uğraması haberi Kahire sokaklarında aydınların sevinç ve lehte gösterilerine vesile olmuştur.

Lausanne Andlaşması'ndan on yıl sonra Türkiye Batılı Devletlerle olduğu gibi Doğulu Devletlerle de dostane münasebetler kurmuş oluyordu. Uzun bir zamandan beri istikrarsız bir durum gösteren Orta Doğu bölgesinde bu çeşit münasebetlerin kurulmasında Türkiye'nin davranışının önemli rolü olduğunu kabul etmek gerekir.

B) 1932 - 1938 YILLARI ARASINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Genel Durum

1932 yılından itibaren İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar geçen süre içinde Türkiye'nin dış politikasını genel olarak milletlerarası münasebetlerin çerçevesi içinde incelemek gerekir. Bundan önce ele aldığımız 1923-1932 devresinde Türkiye'nin dış politikası Millî Mücadelenin ve bu mücadele sonunda imzalanan Lausanne Andlaşması'nın etkisi altında gelişmiştir. Bu süre içinde Türkiye'nin dış münasebetleri milletlerarası münasebetlerin genel seyrinden çok, münferit devletlerin Türkiye'ye karşı izledikleri politikaya ve davranışlarına göre tanzim edilmişti. İncelemekte olduğumuz devrede ise, Türkiye komşusu olan ve olmıyan bütün devletlerle iyi münasebetler kurmuş ve milletlerarası camia içinde diğer bağımsız devletler gibi eşit bir statü kazanmıştı. Bundan sonra, Türk dış politikasının ana hedefi büyük güçlüklerle elde edilen bu statünün devamını sağlamaktı. Milletlerarasında yeni görülen gelişmeler Türkiye'nin daha hareketli bir dış politika izlemesini gerektirmiştir.

1932-1938 devresi içinde milletlerarası münasebetlerin biri iktisadi diğeri de siyasi olmak üzere iki veçhesi vardır. 1929-1930 dünya iktisadi buhranından sonra devletler dış ticaret politikalarını tekrar gözden geçirmişlerdir; bu buhranın etkisiyle milletlerarası alanda iktisadi milliyetçilik akımı kuvvetlenmiştir. Büyük devletlerin, özellikle Almanya ve İtalya'nın, iktisadi otarşi politikası bütün devletlerin gümrük duvarlarını yükseltmelerine ve bunun bir sonucu olarak dünya ticaret hacminin daralmasına sebep olmuştur. İktisaden kendi kendine yetme çabasına girişmiş bulunan devletlerin bu davranışı, büyük devletlerin ham madde kaynakları ve mamûl maddeler için yeni pazarlar aramak gayreti ile çatışmıştır. İktisadi mücadelede başarıya ulaşmak için birçok ülkelerde aşırı devletçi ve milliyetçi akımlar kuvvetlenmiş ve demokratik sistemler ve inançlar zayıflamıştır. Bu akımlar sonunda İtalya'daki Faşist idare kuvvet kazanırken Almanya'da da Hitler 30 Ocak 1933 de iktidara gelmiştir. Bazı büyük devletlerde idareyi ellerinde bu-

lunduran totaliter hükümetlerin davranışları milletlerarası iktisadi münasebetlerde olduğu gibi, siyasi münasebetler üzerinde de derhal tesirini göstermiştir.

1932-1938 yılları arasında milletlerarası siyasi münasebetler yukarda kısaca bahsetttiğimiz iktisadi etkenlerin tesiriyle yeni veçhesini göstermiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkan Almanya ile bu savaştan galip çıkmasına rağmen kendisini tatmin olmamış sayan İtalya, Versailles'de kurulan **Status Quo**'yu değiştirmek istiyen bir dış politika izlemeye başlamışlardır. Bu devletler, önceleri milletlerarası alanda işbirliğini gerçekleştirmek için kurulan müesseseler vasıtasiyle amaçlarına ulaşmaya çalışmışlar ve müesseselerin çalışmalarına fiilen katılmışlardır. Bu iki devlet amaçları için bir vasıta olarak kullanabilecekleri umuduyla Milletler Cemiyetine üye olmuşlardır. Fakat, esasen Versailles düzenini devam ettirmek için kurulmuş bulunan Milletler Cemiyeti vasıtasiyle bu devletlerin isteklerini elde edemiyecekleri tabiî idi. Bu devletler Versailles Andlaşması'nda kaybettiklerini geri almak istiyorlardı.

Versailles sistemini değiştirmek istiyen bu revizyonist grup karşısında, Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan ve bu yüzden de bu sistemin devamı için çalışan anti-revizyonist grup bulunuyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika Birleşik Devletlerinin Milletler Cemiyetine girmiyerek tekrar inzivaya çekilmesi üzerine, İngiltere ve Fransa **Status Quo**'nun savunucuları olarak kalmışlardı. Revizyonist grubun mütecaviz bir dış politika izlemesine karşılık, anti-revizyonist grup yatıştırma ve tâviz politikası gütmüştür.

Nihayet, Avrupa'nın güçlü devletlerinden biri olan Sovyetler Birliği başlangıçta gerçekçi bir dış politika ile bu gruplaşmaların dışında kalmayı tercih etmiştir. Ancak, doğu'da Japon, batı'da Alman tehlikesinin gittikçe büyümesi karşısında Sovyetler Birliği status quo'cu gruba yaklaşmak durumunda kalmıştır.

1930 yılından sonra görülen bu ideoloji ve çıkar gruplaşmaları karşısında Türkiye'nin davranışı, İkinci Dünya Savaşı ile sonuçlanan felâkette memleketin kaderini tayin edecek durumda idi. Türkiye Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra galip devletlerin insafsızca hareketlerine maruz kalarak bir sömürge statüsüne indirilmek istendiği ve birçok haksız muamelelere maruz bırakıldığı halde dış politikasının hedeflerini tayin ederken hissî sebeplerle hareket etmemiştir. Memleketin çıkarları ile milletlerarası politika gerçeklerini telif eden bir yol seçmiştir. Gerçekten, Türkiye hissî sebeplerin tesiriyle hareket etmiş olsaydı revizyonist gruba katılması pekâlâ mümkün olabilirdi. Ancak, Türkiye'nin dış politikasının ana hedeflerini tayin etmek görevini üzerine almış bulu-

nan Atatürk, Türkiye'nin yeni sınırları ile tatmin edilmiş olduğunu kabul ederek memleketi yeni maceralara sürükliyebilecek davranışlardan daima kaçınmıştır. Türkiye'nin "Yurtta sulh, Cihanda sulh" düsturunu dış politikasının esası olarak kabul etmesi milletlerarası alanda yeni gruplaşma hareketlerinin başladığı zamana tesadüf eder. Atatürk, Türkiye'nin barışçı bir dış politikayı kendisine hedef ittihaz ettiğini 1 Kasım 1931 de yaptığı bir konuşmada şöyle ifade etmiştir: "Türkiye'nın emniyetini gaye tutan, hiçbir milletin aleyhinde olmıyan bir sulh istikameti bizim daima düsturumuz olacaktır." Bu dış politika düsturu ile hareket eden Türkiye, bütün devletlerle iyi münasebetlerini devam ettirmeye çalışmış, fakat Atatürk'ün yukarıdaki konuşmasında da belirtildiği üzere, güvenlik unsurunu da hesaba katarak milletlerarası barışı bozmak istiyen devletlere karşı barışçı devletlerle daha sıkı işbirliği yapmak yoluna gitmiştir. Gerçekten Türkiye bu devre içinde izlediği dış politikada, barışçı emeller yanında güvenlik endişesini de önplâna alınış ve milletlerarası toplumda şekillenmeye başlıyan ortak güvenlik vasıtalarını desteklemek, başka deyimle barışın korunmasında yardımcı olmak için çaba sarfetmiştir. Nitekim, Atatürk 1 Kasım 1933 te yaptığı bir konuşmada, Türkiye'nin barışın korunması çabalarına katılmasını şu sözlerle teyid etmiştir: "Türkiye Cumhuriyeti beynelmilel sulh ve emniyeti kuvvetlendirmek için, kendi tesiri ve iktidarı olan sahada ve aynı arzuda olanlarla beraber, hayırlı faaliyetlerde bulunmuştur..." Öte yandan, Türkiye'nin daha Millî Mücadele sırasında iyi münasebet kurduğu ve bu münasebetini Lausanne'dan sonra da devam ettirdiği güçlü komşusu Sovyetler Birliği'nin Almanya ve Japonya'nın baskıları altında anti-revizyonist devletlerle iyi münasebet kurması, Türkiye'nin bu gruba yönelen dış politikasını yürütebilmesini kolaylaştırmıştır.

Türkiye ve Milletler Cemiyeti

1930 yılına doğru Avrupa'da belirli bir durum alan gruplaşma hareketi milletlerarası barış ve güvenliğin yeni tehlikelerle tehdit edilmeye başladığını açıkça gösteriyordu. Bu durum karşısında, o zamana kadar kendi iç meseleleri ile fazla meşgul olması sebebiyle milletlerarası politikanın dışında kalan Türkiye Status quo'cu Batılı demokrasilerin önem verdiği bir devlet olmaya başlamıştı. Türkiye'nin milletlerarası politikadaki ağırlığının artmaya başlaması Avrupa'da bir birlik kurulması için Fransız Dışişleri Bakanı Aristide Briand'ın teşvikiyle girişilen çalışmalarda da kendisini göstermiştir. Gerçekten, Briand'ın Avrupa Birliği projesinde Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin dışarda bırakılması birçok Avrupa devletleri tarafından tasvip edilmemiştir. Briand'ın 17 Mayıs 1930 da Avrupa Devletlerine gönderdiği memoranduma verdik-

leri cevaplarla birçok devlet özellikle Türkiye'nin Avrupa Birliğine alınmasını istediklerini bildirmişlerdir. Esasen, Türkiye bu birlik projesi ortaya atılmadan önce Kellog-Briand Misakını imzalamış ve Silâhsızlanma Konferansı çalışmalarına katılmıştı. Bu şekilde Türkiye, milletlerarası işbirliğini fiilen iştirak etmiş oluyordu.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra milletlerarası barışın korunması ve işbirliğinin sağlanması için kurulan en önemli teşkilât şüphesiz Milletler Cemiyeti idi. Daha önce belirttiğimiz gibi, bu Teşkilât Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan büyük devletlerin önderliği ile kurulmuştu; başlıca amacı Versailles Andlaşması ile tesbit edilen savaş sonrası düzenin devamını sağlamaktı. Türkiye bu savaşta yenilgiye uğradığı için teşkilâtın aslî üyeleri arasına alınmamıştı. Bununla beraber, Versailles'dan kısa bir süre sonra milletlerarası münasebetlerde meydana gelen değişmeler akislerini derhal Milletler Cemiyetinin içinde de göstermiş, Birinci Dünya Savaşı'nda yenilen devletlerin teker teker teşkilâta alınması gerekmiştir.

Türkiye'nin 1930 yılına doğru milletlerarası çalışmalara aktif olarak katılması er geç Milletler Cemiyeti'ne gireceğini gösteriyordu. Bununla beraber, Türkiye'nin büyük bir fedakârlıkta bulunması ile sonuçlanan Musul olayında teşkilâtın İngiltere'nin etkisi altında hareket etmesi, Türkiye'de Milletler Cemiyeti aleyhine bir tepki uyandırmıştı. 1930 yılından sonra Teşkilât içinde **Status Quo**'nun korunmasını istiyen devletlerin çoğunlukta bulunması Türkiye'yi Teşkilâta yaklaştırmıştır. Çünkü, yukarda kısaca izaha çalıştığımız gibi, Türkiye **Status Quo**'cu devletlerle meselelerini hallettikten sonra bu devletler grubu ile iyi münasebet kurmuştu.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesinde önemli olan diğer bir husus Sovyetler Birliği'nin Teşkilâta karşı tutumuydu. Millî Mücadeleden beri dostane devam eden Türk-Sovyet münasebetleri, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girerken bu devletin de Teşkilât karşısındaki tutumunu gözönünde bulundurmasını gerektiriyordu. Sovyetler Birliği 1932 yılına kadar Batılı Devletlerle iyi münasebetler de kuramadığı için Türkiye de bu tarihe kadar Teşkilâta girmek için müracaatta bulunmamıştı.

Fakat, yukarda izaha çalıştığımız gelişmeler karşısında, 1930 yılından sonra Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi bir zaman meselesi olmuştu. Teşkilâta girmek hususunda Türkiye'nin tereddütlerini Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras 15 Temmuz 1931 de Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı bir konuşmada şöyle izah etmiştir :

"Cemiyeti Akvam fikri, Türkiye Cumhuriyetinin ve Türk inkılâ-

bının pek hoşlandığı bir fikirdir. Âdeta kendi fikrimizdir diyebiliriz. Bir de o fikri tatbik için yapılan bir müessese vardır. Fikir ile müesseseden ayrı ayrı bahsedişim, tatbikat ile nazariyat arasındaki mesafeyi işaret içindir. Yoksa bu müesseseye karşı da çok muhabbetli ve dostane hareket ediyoruz ve onun teşebbüs ettiği her işe memnuniyetle iştirak ediyoruz... Birçok noktalarda beraber, bir hava içinde, bir muhit dahilinde çalışıyoruz... Böyle iken niçin girmedik?"

Dışişleri Bakanı Türkiye'ye Konseyde yer verilmemesi ihtimalinden ve Konseyin alacağı zecrî tedbirler karşısında Türkiye'nin tereddütleri bulunabileceğinden bahsederek demiştir ki :

"O kararın herhangi bir Devlet aleyhine iktisadi bir karar olduğunu kabul edelim. Orada bizim ajanımız yoktur. Alınan kararın adaleti hakkında kanaatimiz de tekevvün etmemiş bulunuyor. Size karşı mes'ul olmıyan birtakım zevatın bu memlekette tatbiki nasıl olacak? Buna imkân var mı? İşte bu müşkilâttan dolayı girmedik. Yalnız bu müşkilâtın daimî surette gayri tabiî hal olacağını zannetmiyorum. Hakikaten Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı çok iyi bir kabul, arzu gösteren bu müesseseye ve içinde şimdi pek çok dostlarımız bulunan ve herhalde hiç düşmanımız olmıyan bu müesseseye karşı bizim de aynı hislerle mütehassis olduğumuzu bildiklerinden şüphe etmek istemem. Ancak o müessesenin bugünkü şekliyle bizim inkılâbımızdan, yani müsavi muamele ve hukuk hakkındaki haklı zihniyetimizden doğan bu müşkülü iyi bir surette onların usulüne ve bizim halimize uyacak surette halledebileceğimiz gün bu teşekküle girebilmemiz mümkün olacaktır."

Dışişleri Bakanının bu konuşmasından anlaşılabileceği gibi, Türkiye Milletler Cemiyeti Meclisinin üyesi olmak şartiyle Teşkilâta girmeyi prensip itibariyle kabul ediyordu. Fakat, Cemiyet Meclisinde daimî üyelik sadece "Büyük Devletlere" verildiği için Türkiye'nin bu haktan istifade ettirilmiyeceği açık idi. Öte yandan, Cemiyet Meclisinin daimî olmıyan üyeleri ise geçici bir süre için Genel Kurul tarafından seçiliyordu. Oysa, Türkiye Teşkilâtın üyesi olmadığı için Meclise süresiz üye seçilmesi de sözkonusu olmazdı. Türkiye'nin Cemiyet Meclisinin üyesi olarak Teşkilâta girmesi mümkün olmadığı halde, Türkiye'nin böyle bir şartı ileri sürmesinin sebebi 1931 yılında henüz Milletler Cemiyeti'ne girmek istemediğinden ileri geliyordu. Çünkü Sovyetler Birliği ile 1925 yılında Paris'te yapılan Dostluk ve Tarafsızlık Andlaşmasını yenileyen 17 Aralık 1929 tarihli Protokol hükümlerine göre, Akid Taraflardan biri komşularını ilgilendiren siyasi taahhütlere girerken diğerinin tasvibini alacaktı. Bu sebeple, Türkiye 1932 yılında Milletler Cemiyetine girmeyi kabul ettiği zaman Sovyetler Birliği'nin

tasvibini almıştır. Öte yandan, Türkiye Milletler Cemiyeti'ne girince Cemiyet Misakı'nın 16 ncı maddesi gereğince mütecaviz devletlere karşı alınacak zorlama tedbirlerine de katılmak durumundaydı. Oysa, yukarda adı geçen andlaşmalara göre, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı girişilecek böyle bir harekete katılmaması gerekirdi. Bu yüzden, Türkiye Cemiyet'e girerken Ankara'daki Sovyet Maslahatgüzarına verilen bir nota ile bu hususta Sovyetler Birliği'ne teminat vermiştir. Bu notada şöyle deniyordu :

"Türkiye Hükümetinin, Türkiye'nin Milletler Cemiyetine iltihakından sonra misak'ın müeyyideleri usulünün tatbikine dair olan 16 ncı ve 17 nci maddeleri ahkâmına tevfikan deruhte edeceği mecburiyetlere hulûs ile riayet etmesi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri İttihadı hakkındaki Türk siyaseti prensibinin bu veçhile taayyününe halel iras edemez. Mebhus maddeler ahkâmınca Sovyetler Birliği'ne karşı tatbiki mümkün müeyyideler usulü diğer şartlardan kat'ı nazar yalnız Sovyetler Birliği'nin üçüncü bir devlete bir tecavüz harbi ilân etmesi halinde tasavvur edilebilir. Bu hususta Sovyetler Birliği'ni üçüncü itibara almak lâzım gelir. Binaenaleyh Sovyetler Birliği'ne karşı diğer devletler tarafından tevcih edilip de Türkiye'nin muhik göremiyeceği bu kabil bir itham mezkûr memleketi 16 ncı madde mucibince ittihaz edilecek herhangi tedabire iştirake mecbur kılamaz."

Türkiye, Atatürk'ün direktifleri üzerine, Milletler Cemiyeti'ne kendisi müracaat ederek değil, Teşkilât tarafından davet edilerek girmek istiyordu. Nitekim, Teşkilâtın Genel Kurulu 6 Temmuz 1932 de, Çin-Japon uyuşmazlığını görüşmek için yaptığı olağanüstü toplantı sırasında, İspanya temsilcisinin teklifi ve Yunan temsilcisinin desteği ile Türkiye'nin Teşkilâta davetini öngören bir karar tasarısı kabul etmiştir. Bu davetin Türkiye'ye bildirilmesi üzerine Türkiye Buyük Millet Meclisi 9 Temmuz 1932 de daveti kabul ettiğine dair bir heyeti umumiye kararı almıştır. Aynı gün Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Milletler Cemiyeti Genel Sekreterine gönderdiği bir mektupta Türkiye Büyük Millet Meclisinin kararını kendisine bildirmiştir. Bu mektubun metni şöyledir : "Heyeti Umumiye namına vâki davetinize cevaben, Turkiye Cumhuriyeti'nin, Cemiyeti Akvam'a âza olmağa hazır olduğunu ve Türkiye'nin Cemiyeti Akvam âzası olmıyan devletlerle aktolunanlar da dahil olduğu halde, şimdiye kadar akdettiği muahedelerle deruhte ettiği taahhüdatın, Cemiyeti Akvam âzası vazaifi ile asla gayri kabili telif olmadığını bildirmekle şeref kazanırım. Bu hususta esasen Türkiye'nin kabulünden evvel imzalanan bütün bu muahedatın Cemiyeti Akvam âzasının ekserisinin aynı veçhile mümzi bulunduğunu Paris Misakı ruhu dahilinde aktolunduğuna işaret ederim. Bu beyanatı

yaparken, Türkiye'nin, 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan'da imzalanan mukavelâttan münbais askerî mahiyetteki taahhüdat dolayısıyle hususi bir vaziyette bulunduğunu da ilâve etmeyi vazife bilirim. Bu şerait dahilinde, Almanya Hükümeti'nin, Almanya'nın Cemiyeti Akvam'a kabulüne dair olarak, Kâtibi Umumiye'ye gönderdiği 8 Şubat 1926 tarihli mektubunda zikrettiği Belçika, Fransa, İngiltere İmparatorluğu, İtalya, Polonya ve Çekoslovakya mümesilleri tarafından mümzi 1 Kânunuevvel 1925 tarihli nota tâbiratını hatırlatmalıyım. Bu notanın son fıkrası âtideki şekilde ifade edilmiştir : "Cemiyet âzasına bu madde (16 ncı madde) mucibince terettüp eden taahhüdat şu şekilde anlaşılmalıdır ki, Cemiyet azası devletlerden her biri, Misak'a naylı temin ve her taarruz hareketini mümanaat için, askerî vaziyeti ile kabili telif olacak ve coğrafi mevkiini hesaba katacak bir mikyas dahilinde, dürüst ve müessir bir şekilde teşriki mesai etmekle mükelleftir. Yüksek ihtiramlarımın..." Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi muamelesi 18 Temmuz 1932 de Genel Kurul'un ittifakla aldığı bir kararla tamamlanmıştır.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesini takip eden yıllarda devletler arasında gruplaşma sür'atle gelişmiştir. Bu gelişme üzerine Türkiye'den sonra Sovyetler Birliği de 1934 yılında Teşkilâta girerek **Status Quo**'cu gruba katılmış oluyordu. Tevfik Rüştü Aras Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi hakkında daha sonra Görüşlerim adlı kitabında şöyle demektedir : "Büyük komşumuz ve dostumuz Sovyetler Rusyası'nın da biraz sonra Milletler Cemiyeti'ne girmesi hareketimizdeki isabeti gösterdi. Zaten buraya onunla anlaşarak girmiştik." Aynı konuda, Tevfik Rüştü Aras, Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesinden dolayı Türkiye'nin duyduğu memnuniyeti, 30 Eylül 1934 de Anadolu Ajansı'nın bir muharririne verdiği beyanatta şöyle belirtmiştir : "Milletler Cemiyeti'nin bu seneki toplantısında bir mühim hadise de büyük komşumuz ve dost devlet Sovyetler'in cemiyete girmeleridir. Avrupa ve Asya'daki muazzam mevkii aşikar ve sulh vadisindeki gayret ve eserleri cihana malûm olan Sovyet Rusya'nın Milletler Cemiyetine girmesi orada kuvvet ve hareketle söylendiği gibi Cenevre müessesesine ancak yeni bir nüfuz ve kudret getirecek amildir. Türkiye, hem bundan dolayı diğer bütün dostlar gibi memnundur, hem de büyük komşu memleketin —değerli Hariciye Komiseri— dostum M. Litvinof'la Milletler Cemiyetinde konseyde daha sık teşriki mesai edeceğimizden dolayı ayrıca bizzat bahtiyarım."

Türkiye Milletler Cemiyetine girdikten sonra Misak'a sadık kalmış ve Teşkilâtın organlarının aldığı kararlara uymuştur. Türkiye'nın bu tutumundan sırası geldikçe bahsedilecektir.

Türkiye'nin Balkan Devletleri İle Münasebetleri ve Balkan Entente'ı

Millî Mücadeleden sonra 1932 yılına kadar geçen süre içinde Türkiye ile Yunanistan arasındaki münasebetlerden yukarda bahsedilmişti. Türkiye Misak-ı Millî esaslarına sadık kalarak sınırları dışında bırakılmış Balkanlar'daki eski ülkeleri üzerinde herhangi bir iddiada bulunmadığı için diğer Balkan Devletlerine karşı izlediği politika Lausanne Andlaşması ile tesbit edilmiş bulunan **Status Quo**'nun muhafazasından ibaretti. Türkiye Lausanne Andlaşmasından hemen sonra Balkan Devletleri ile uzun bir süreden beri kesilmiş olan münasebetlerini yeniden kurmak için ikili dostluk andlaşmaları yapmıştır. Türkiye'nin Balkan Devletleri ile imzaladığı başlıca andlaşmalar şunlardır : Arnavutluk ile 15 Aralık 1923 te Ankara'da imzalanan Dostluk Andlaşması; Bulgaristan'la 18 Ekim 1925 te Ankara'da imzalanan Dostluk Andlaşması; Yugoslavya ile 28 Ekim 1925 te Ankara'da imzalanan Barış ve Dostluk Andlaşması.

Türkiye Balkan Devletleriyle yaptığı iki taraflı andlaşmalarla bu devletlerle münasebetlerini düzeltirken Balkan Devletleri de daha 1912-1913 Balkan Savaş'larından arta kalan uyuşmazlıklarını hallet-mek için gayret sarfetmekte ve kendi aralarında iki taraflı andlaşmalar akdetmekteydiler. Bu şekilde 1929 yılına doğru hemen hemen bütün Balkan Devletleri arasındaki münasebetler düzeltilmiş ve Balkan'lar'da bir işbirliği yapılması için gerekli ortam hazırlanmıştı. Türkiye ile Yunanistan arasında mübadeleden doğan anlaşmazlıkların halli de bu zamana rastlar. Locarno ve Küçük Entente örnekleri ve Avrupa Devletlerinin revizyonist ve anti-revizyonist iki grup etrafında toplanmaya başlaması, Balkan devletlerini bir grup teşkil etmeye sevk eden âmiller olmuştur. Bu gerçekler yanında Balkan Devletlerini birlik kurmaya sevk eden nazari sebepler de bulunmaktadır. Balkan Birliğinin nazari öncülüğünü merkezi Cenevre'de olan Milletlerarası Barış Bürosu yapmıştır. Bu Büronun, 6-10 Ekim 1929 tarihlerinde Atina'da tertiplediği Evrensel Barış Kongresi'nde Yunan devlet adamı ve eski Başbakan M. Papanastasio bir Balkan birliğinin kurulmasını teklif etmiştir. Bunun üzerine Kongre Balkan Devletleri arasında gayri resmi mahiyette olan bir konferansın toplanmasını kararlaştırmıştır. İlk Balkan Konferansı Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan temsilcilerinin katılmasıyle 5 Ekim 1930 da Atina'da toplanmıştır. Bu toplantıda Konferans şu kararları almıştır : 1 — Balkan Devletleri arasında her yıl Dışişleri Bakanları seviyesinde bir toplantı yapmak; 2 Bir Balkan Paktı hazırlamak; bu Pakt içinde savaşın yasaklanması, uyuşmazlıkların barış yolu ile çözülmesi ve bir tecavüz halinde karşılıklı yardımlarda bulunulması hakkında hükümler bulunacaktı; 3 —

Daimî bir Teşkilât kurulacak; bu Teşkilâtın amacı Balkan milletleri arasında ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi alanlarda yakınlaşmayı sağlıyarak Balkan birliğinin kurulmasını kolaylaştırmaktı.

İkinci Balkan Konferansı Ekim 1931 de İstanbul'da toplanmıştır. Birinci konferansta daha çok Balkan Devletleri arasındaki işbirliğini sağlıyacak teşkilâtlanma meseleleri üzerinde durulduğu halde, İkinci Konferansta esas meseleler ele alınmıştır. Ancak, revizyonist ve antirevizyonist tutumların Balkan Devletleri arasında da görülmeye başlaması bu Konferansın bir Balkan Paktı hazırlamasına engel olmuştur. Bununla beraber, Konferansta çatışmalara sebep olacak meseleler bir kenara bırakılarak ekonomik, teknik ve kültür konularında işbirliğini sağlıyacak bazı kararlar alınabilmiştir. Konferansta azınlık meselelerine de temas edilmiş ve bir saldırmazlık paktı ve uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözülmesi için bir andlaşma tasarısı hazırlanması konusu tartışılmıştır.

İkinci Balkan Konferansı toplandığı sırada Türkiye ile Yunanistan arasındaki uyuşmazlıklar hemen hemen tamamen halledilmişti. Balkan bölgesinde **status quo**'nun devamını istiyen bu iki devlet Balkan birliğinin gerçekleşmesi için sıkı bir işbirliği yapmışlar ve bu hareketin öncüleri olmuşlardır. Öte yandan, Bulgaristan revizyonist bir politika izlemeye başlamış, Yugoslavya ile Romanya ise Küçük Entente'in üyesi olduklarından Balkan birliği fikrini ikinci plâna bırakmışlardı.

Bükreş'te 23-26 Ekim 1932 de toplanan Üçüncü Balkan Konferansını, Bulgaristan azınlık meselesinin kendi istediği şekilde halledilmemesi üzerine terketmiştir. Bu yüzden, Balkan Paktı'nın imzalanması yeniden tehlikeye düşmüştü. Konferansın diğer beş üyesi daha az çatışmaya sebep olan ekonomik ve sosyal meseleler üzerindeki çalışmalarına devam etmişler ve Balkan Devletleri arasında bir gümrük birliği kurulmasını görüşmüşlerdir.

Konferans görüşmeleri sırasında meydana gelen çatışmalara rağmen devlet adamları arasında Balkan Entente'ı fikri üzerinde bir görüş birliği teşekkül etmeye başlamıştı. Konferansa katılan devletler arasında bu fikri en fazla Türkiye desteklemiştir. Bu birliğin kurulmasında en büyük tehlike de **Status Quo**'dan memnun olmıyan Bulgaristan'dan geliyordu. Balkan birliği fikrine gerçekten inanan Türkiye, Balkan Devletleri arasında iki taraflı andlaşmaların ötesine giden daha kuvvetli bir güvenlik sistemi kurmak istiyordu.

Dördüncü Balkan Konferansı 5-11 Kasım 1933 de Selânik'te toplandığı zaman siyasi çevrelerde Balkan meselelerinin resmî olmıyan

konferanslar yoluyla halledilemiyeceği kanısı kuvvetlenmişti. Nitekim, 1933 yılında Balkan Entente'ini kuracak olan Misak'ın hazırlanması için devlet adamları kesif bir diplomatik faaliyete girişmişlerdi. Bulgaristan'ın revizyonist emellerden vazgeçmesini ve Pakta katılmasını sağlamak, bu siyasi faaliyetin başlıca hedefini teşkil etmişti. Öte yandan, Bulgaristan da amacına ulaşabilmek için bazı Balkan devletlerini kendi tarafına çekmeye çalışıyordu. Balkan Devletleri arasında Arnavutluk'tan başka, Bulgaristan tarafına kayabilecek tek devlet Yugoslavya idi. Nitekim, Bulgaristan Yugoslavya'nın desteğini sağlamak için bu devletle temasa geçmişti. Balkan Entente'ının en hararetli taraftarı olan Türkiye ve Yunanistan ise Bulgaristan'ın revizyonist politikasını önlemeye çalışıyorlardı. Bu maksatla Yunan Başvekili Çaldaris'in Ankara'yı ziyareti sırasında iki devlet, 14 Eylül 1933 te, bir "Samimi Andlaşma Misakı" **"Pacte d'Entente Cordiale"** imzalamışlardır. Bu Andlaşmanın 1 nci maddesi şöyledir: "Türkiye ve Yunanistan müşterek hudutların tecavüzden masuniyetini mütekabilen tekeffül ederler." Andlaşmanın 2 nci maddesi gereğince Âkid devletler milletlerarası meselelerde birbirleriyle istişarelerde bulunacaklardı. Andlaşmanın 3 ncü maddesinde ise, milletlerarası konferanslarda birbirlerinin çıkarlarını koruyacakları ve bu konferanslarda bu iki devletten özel çıkarı bulunanın temsilini sağlamaya çalışacakları öngörülmekte idi. Bu andlaşmanın birinci maddesiyle Türkiye'nin, Yunanistan'ın sınırlarının dokunulmazlığı hakkında teminat vermesi, bu devletin ülkesi üzerinde iddiaları bulunan Bulgaristan'da tepki ile karşılanmış ve Türkiye'nin Bulgaristan'a karşı düşmanca bir hareketi olarak yorumlanmıştır. Bulgaristan'ın Balkan Entente'ına girmesini tehlikeye sokabilecek olan bu endişeleri önlemek maksadıyle 20 Eylül 1933 te Başvekil İsmet Paşa ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Sofya'yı ziyaret etmişlerdir. Bu ziyaret sırasında Türk devlet adamları Bulgaristan'ın şüphe ve endişesini bertaraf etmeye çalışmışlar ve Bulgaristan'ın Türk-Yunan Paktı'na katılmasını teklif etmişlerdir. Fakat Bulgarlar bu teklifi reddetmişlerdir. Türk Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Sofya'da bulundukları sırada 1929 tarihli Türk-Bulgar Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Andlaşması 5 yıl süre ile uzatılmıştır.

Bundan sonra Türkiye'yi ilgilendiren diğer bazı önemli diplomatik münasebetler cereyan etmiştir. Ekim ayında Romanya Dışişleri Bakanı Titulescu Ankara'yı ziyaret etmiş ve 17 Ekim 1933 de iki devlet arasında bir Dostluk, Saldırmazlık, Hakem ve Uzlaşma Andlaşması imzalanmıştır. Kasım ayında ise, Türk Dışişleri Bakanı Belgrat'a gitmiş ve Türkiye ile Yugoslavya arasında 27 Kasım 1933 de bir Dostluk, Saldırmazlık, Adlî Tesviye, Hakem ve Uzlaşma Andlaşması imzalanmıştır.

Böylece, Romanya, Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye arasında ikili dostluk ve saldırmazlık andlaşmaları zinciri tamamlanmış oldu. Bulgaristan, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzaladığı Neuilly Andlaşmasını kendi lehine değiştirmek istediği için, bütün ısrarlara rağmen bu ittifak sisteminin dışında kalmayı tercih etmiştir. Bulgaristan'ın bu davranışı karşısında Balkan Devletleri iki şıktan birini tercih etmek durumunda kalmışlardır: Balkan Paktı'ndan vazgeçmek ya da Bulgaristan'ı dışarda bırakan bir Pakt imzalıyarak Bulgaristan'ın sonradan katılmasını beklemek, Balkan devletleri ikinci yolu seçmişlerdir.

Böylece Ekim 1933 te Selânik'te Dördüncü Balkan Konferansı toplanmadan önce Balkan Devletleri arasında kesif bir diplomatik faaliyet cereyan etmiştir. Dördüncü Balkan Konefransında Balkan Paktı meselesi üzerinde önemle durulmuştur. Konferansta kabul edilen bir demeçte Balkan Paktına bütün Balkan Devletlerinin katılması umudu ızhar ediliyordu. 1934 yılının Ocak ayı başında Yunan Dışişleri Bakanı M. Maximos büyük devletlere Balkan Paktı'nın özelliklerini ve bu Pakt karşısında Bulgaristan'ın tutumunu anlatmak üzere Londra, Paris ve Roma'yı ziyaret etmiştir. İngiliz ve Fransız devlet adamları Pakt'ı destekliyeceklerini açıkça belirttikleri halde, İtalyan devlet adamları Pakt hakkında müsbet veya menfi bir yorumda bulunmaktan çekinmişlerdir. İtalyan basını ise Pakt'ı soğuk karşılamıştır. Pakt'ın gerçekleşmesi için Türk devlet adamlarının gayretleri Bulgar basınında Türkiye aleyhine yayına sebep olmuştur.

1934 yılının Şubat ayı başında Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya Dışişleri Bakanları Belgrat'ta toplanmışlar ve Balkan Entente'ının tasarısını hazırlamışlardır. Bu tasarının 9 Şubat 1934 tarihinde Atina'da imzalanması ile Balkan Entente'i kurulmuştur.

Balkan Entente'ini kuran Andlaşmanın dibaçesinde Âkidlerin Balkanlarda barışın kuvvetlendirilmesine yardım etmek arzusu ile hareket ettikleri ve "mevcut ahdî taahhütlere riayeti ve Balkanlarda halen müesses arazi nizamının muhafazasını temine kat'iyyetle karar vermiş" oldukları belirtiliyordu.

Andlaşmanın esas hükümleri üç kısa madde etrafında toplanmıştır. Bu maddeler şöyledir:

"Madde 1 — Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya bütün kendi Balkan hudutlarının emniyetini mütekabilen tekeffül ederler.

Madde 2 — Yüksek âkitler bu itilâfnamede tâyin edilmiş olan menfaatlerini ihlâl edebilecek ihtimaller karşısında alınacak tedbirler hakkında birbiri ile görüşmeyi taahhüt ederler. Onlar bu misak'ı imza-

lamamış olan diğer herhangi bir Balkan memleketine karşı, birbirine evvelden haber vermeksizin siyasi hiç bir harekette bulunmamayı ve diğer Âkitlerin muvafakati olmaksızın diğer herhangi bir Balkan memleketine karşı siyasi hiç bir vecibe altına girmemeyi taahhüt eylerler.

Madde 3 — Bu itilâfname bütün âkit devletlerce imzalanır imzalanmaz mer'iyete girecek ve mümkün olduğu kadar çabuk tasdik edilecektir. İtilâfname, iltihakı âkitler tarafından, müsait bir tetkike mevzu teşkil edecek olan her Balkan memleketine açık bulunacak ve işbu iltihak keyfiyeti, diğer imza sahibi memleketlerin muvafakatlarını bildirmeleriyle beraber hüküm ifade edecektir."

Andlaşmanın metninden anlaşılabileceği gibi, Balkan Entente'i yalnız Âkid devletlerin Balkanlar'daki sınırlarını korumak için bu bölgedeki revizyonist devletlere karşı alınmış bir tedbirdi. Bu bölgede revizyonist politikayı izleyen devlet ise Bulgaristan idi. Gerçekten, Bulgaristan bir taraftan Ege denizine mahreç ararken, diğer taraftan da Romanya'nın bir parçası olan Dobruca'yı almaya çalışıyordu. Bir Balkan devleti olmakla beraber, Entente'in dışında bırakılmış olan Arnavutluk ise İtalya'ya tabi bir devlet olduğu için bağımsız bir dış politika izliyecek durumda değildi.

Türkiye'nin, Balkan Entente'ından beklediklerine gelince: Türkiye Balkan ülkeleri üzerinde hiç bir iddiası bulunmayan ve bu yüzden de Avrupa'daki anti-revizyonist gruba yönelen bir devlet olduğu için bu Paktı Balkan Devletleri dışından gelebilecek tehlikelere karşı bir engel olarak görüyordu. Bu sırada Türkiye için en büyük tehlike İtalya idi. Mussolini'nin Akdeniz'den "mare nostrum" (bizim deniz) diye bahsetmesi Yakın Doğu'ya, özellikle Türkiye'ye savrulan bir tehditten başka bir şey değildi. Bu devletin Oniki Ada'ya sahip bulunması Türkiye'de ayrıca endişe doğuruyordu. Bu sebeplerle Türkiye, İtalya'nın yayılma politikası karşısında Balkanlar'da istikrar istemekte ve Balkan Entente'ini İtalya'ya karşı muhtemel bir engel olarak görmekte idi. Ancak, kabul etmek gerekir ki, Balkan Entente'i Türk devlet adamlarının istedikleri şekilde kuvvetli bir teşkilât değildi. Türkiye Balkan Devletlerinin yalnız kendi aralarındaki sınırları garanti eden zayıf bir birlik değil, aynı zamanda bu sınırları diğer devletlere karşı koruyabilecek kuvvetli bir teşkilât istiyordu. Gerçekten, Atatürk başta olmak üzere Türk devlet adamları, asırlarca Türkler tarafından idare edilmiş olan Balkan Devletleriyle eşitlik esasına dayanan yakın bir işbirliği yapılabildiği takdirde. Avrupa politikasında önemlice sayılabilecek ağırlığa sahip bir kuvvetin meydana getirilebileceğine inanmışlardı. Türk devlet adamları, 1933 yılının sonunda ve 1934 yılının başında

Balkan Devletleri arasında kuvvetli bir teşkilâtın kurulması için gayretler sarfetmişlerdir. Böyle bir teşkilât bir taraftan Avrupa'da teşekkül etmekte olan bloklar arasında bir denge unsuru olacak, diğer yandan da bir saldırma fiili karşısında Balkan Devletlerinin teker teker ortadan kalkmasını engelliyecekti. İkinci Dünya Savaşının gelişme seyri gözönünde bulundurulduğunda bu görüşün ne kadar doğru olduğu ortaya çıkar. Balkan Entente'ının üye devletlerin sınırlarını dış tehlikelere karşı koruyacak bir mekanizma kurmaması bu teşkilâtın en zayıf yönü idi. Balkan Devletlerine asıl tehlikenin büyük revizyonist devletlerden geleceği tabiî idi. Balkan Entente'ı sınırlı bir amaçla kurulduğu halde Türk devlet adamları Entente'a sadık kalacaklarını her vesile ile belirtmişlerdir. Örneğin, Atatürk 1 Kasım 1934 tarihinde Meclis açış konuşmasında dış politikamızdan bahsederken özellikle Balkan Entente'i üzerinde durmuş ve şöyle demiştir : "Balkan Andlaşması, Balkan Devletlerinin, birbirinin varlıklarına özel saygı beslenilmesini gözönünde tutan mutlu bir belgedir. Bunun, sınırların korunmasında, gerçek bir değeri olduğu besbellidir."

Balkan Entente'ının başarısı Balkan bölgesi dışından gelecek tehlikelere karşı üye devletlerin göstereceği direnme isteği ve gücü ile sınırlıydı. Zayıf bir teşkilât olmasına rağmen Balkan Entente'ı siyasi alanda bazı başarılar gösterebilmiştir. Entente devletleri İtalya'nın 3 Ekim 1935 tarihinde Habeşistan'a karşı giriştiği tecavüz hareketinde Milletler Cemiyeti Meclisi kararına uyarak bu devlete karşı alınan iktisadi zorlama tedbirlerine birlik halinde katılmışlardır. Öte yandan, Balkan Devletleri Lausanne'da tesbit edilen Boğazlar rejiminin değiştirilmesi için Türkiye'nin teşebbüsünü desteklemişler ve Montreux Konferansında birlikte hareket etmişlerdir. Bu Konferansta bölgesel güvenlik sistemleri gözönünde bulundurularak hazırlanan sözleşmeye özel hükümler konulmuştur. Bu hükümler Balkan Entente'ını da kapsamaktaydı. Montreux Sözleşmesinin 19 ncu maddesi ile savaş zamanında muharip devletlerin savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi prensip itibariyle yasaklandığı halde, "Türkiye'yi bağlıyan bir mütekabil müzaharet muahedenâmesi mucibince, tecaavüze dûçar olan bir devlete yapılacak müzaharet halleri"nde bu devletlere ait olan savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi kabul edilmiştir.

Balkan Paktı Devletlerinin bu başarıları Pakt'ın 1936 yılından itibaren sür'atle gelişmeye başlıyan büyük devletlerin iktisadi ve siyasi yayılma ve nüfuz politikası karşısında çözülmesini önliyememiştir. Almanya Balkan'ları ve Orta Doğu'yu iktisaden boyunduruğu altına almaya başlamış, İtalya ise Balkan Devletlerini birbirinden ayırmak için siyasi tertiplere girişmişti. Milletler Cemiyetinin müşterek güvenlik

sisteminin mütecavizlere karşı uygulanmaması ve Teşkilâtın en kuvvetli üyeleri olan İngiltere ve Fransa'nın mütecavizlere karşı yatıştırma politikası izlemesi, Balkan Devletlerinin teker teker Almanya ve İtalya'ya yaklaşmasına yol açmıştır. Öte yandan, 24 Ocak 1937 de Yugoslavya'nın **status quo**'dan memnun olmıyan Bulgaristan'la bir dostluk andlaşması yapması Balkan Entente'ının temelini sarsmıştı. Balkan Devletlerinin giriştikleri bu siyasi kombinezonlar karşısında Entente'i korumak için en büyük gayreti gösteren devlet Türkiye idi.. Türkiye, Entente'ı Balkanlar'da barışın korunması için önemli bir unsur sayıyordu. Balkan Entente'ını ayakta tutmak için Başvekil İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras 1937 yılının ilkbaharında Balkan Devletlerini ziyaret ettiler. Başvekil İsmet İnönü 14 Haziran 1937 de, Balkan seyahatinden döndükten sonra yaptığı bir konuşmada, Balkan Devletleri arasındaki münasebetler hakkında şöyle demiştir :

"Balkan Devletleriyle münasebetlerimizin bütün millet tarafından malûm olmıyan hemen hiç bir safhası yoktur. Dört devlet aramızda açık muahede ve onun hükümlerine bir sulh dâvası için bağlıyız. Yakın bir zamanda ben ve Doktor Aras Balkan müttefiklerimizin payitahtlarını berabber veya ayrı ayrı görmek bahtiyarlığına nail olduk. Memleketimize karşı müttefiklerimiz tarafından gösterilen teveccüh ve muhabbet bütün dünyanın dikkatini celbedecek sıcaklıkta idi. Bu memleket Yugoslavya'dan, Yunanistan'dan ve Romanya'dan gördüğü sıcak tezahüratı aynı hararetle karşıladı. Arkadaşlarım, dört Balkanlı Devletin ayrı ayrı cephelerinden dolayı vakit vakit görülen hususi politikaları onların Balkan Antantı taahhütleri üzerinde ve vaziyetlerinin hafif veya zayıf olduğunu zannettirecek propagandalara sebebiyet vermektedir. Bunu görüyoruz. Ama buna inanmayın. En yakın temaslarımızla anlıyoruz ki dört Balkan evleti kendilerini birleştiren sulh idealinde samimi ve sabittirler.

Bulgaristan komşumuzun evvelce de bir iki münasebetle huzurunuzda arz ettiğim Balkanlar'da sulhu muhafaza etmek ve diğer komşularıyle iyi münasebetlerini arttırmak için gösterdiği hüsnüniyetleri biz yakından ve en selâhiyetli ağızlardan işittik. Bulgaristan bizimle hususi bir muahede ile bağlıdır. Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya ile münasebetlerini de bu hâle getirmek kararında olduğunu söylemiştir. Bu arzularını Türkiye yalnız teşvik eder ve elinden geldiği kadar teshil eder. Şüphe yok ki Balkanlar'da Bulgaristan'la diğer komşuları arasında sıcak dostluk havasının teessüs etmesi ve bütün Balkan Devletlerinin söyledikleri gibi ciddî ve iyi niyetli bir dostluk yoluna girmesi hepimiz için sevinçli bir emel ve Avrupa sulhü için bir mesnettir."

İnönü'nün bu konuşması Türkiye'nin Balkan Entente'ını yaşat-

mak arzusunu açıkça ifade etmektedir. Fakat, bu konuşmada Balkan Devletleri arasında görüş ayrılıklarının bulunduğu samimi olarak kabul edilmektedir. Balkan Paktı'nı yıkan olaylar bundan sonra sür'atle gelişmiştir. Balkan Devletleri son toplantılarını 1940 yılında Belgrad'da yaparken, Teşkilâtın bir üyesi olan Romanya'nın parçalanması teşebbüslerine girişilmişti.

Türkiye'nin Doğulu Devletlerle Münasebetleri ve Sâdâbat Paktı

Lausanne'den 1933 yılına kadar geçen on yıllık süre içinde Türkiye'nin Doğu'lu komşuları ile münasebetlerinden yukarda etraflı olarak bahsetmiştik. Bu devre içinde Türkiye'nin bu devletlerle münasebetleri Osmanlı İmparatorluğu zamanından artan kalan meselelerin halli ile Lausanne'nın bırakmış olduğu pürüzlü noktaların çözülmesi ve Türkiye'nin giriştiği sosyal devrimlerin (özellikle dinî devrimin) etkisi altında kalmıştır. 1933 yılına kadar bütün bu meseleler halledilmiş ve Doğu'lu Devletlerle normal, hattâ dostane münasebetler kurulmaya başlanmıştı. Bundan sonra Türkiye'nin Doğu'lu Devletlerle münasebetleri bir yandan Atatürk devri Türk dış politikasının komşu devletlerle iyi münasebetler kurmak ilkesine, öte yandan da dünya mukadderatına hâkim büyük devletlerin davranışlarına göre düzenlenmiştir.

1933 yılından sonra Avrupa'da revizyonist devletlerin yayılma hedefleri belirli bir mahiyet almaya başlayınca Türkiye Balkan Entente'ının kurulmasına önderlik etmişti. Mussolini'nin önderliği altındaki Faşist İtalya'nın 1934 yılından sonra Asya ve Afrika'ya sarkma politikası, Türkiye'yi Doğu'lu Devletlere karşı Balkan politikasına benziyen bir politika izlemeye sevketmiştir. Türkiye Balkan Entente'ının kurulmasında öncülük ederken Yunanistan'la sıkı işbirliği yapmıştı. Buna karşılık, Doğu'lu Devletlerle aynı çeşit münasebet kurma teşebbüsünde bulunduğu zaman en sıkı işbirliği yaptığı İran olmuştur. İran Şahı Rıza Pehlevi 1934 yılının Haziran ayında Türkiye'yi ziyaret etmişti; bu ziyaretten sonra iki devlet arasında samimi münasebetler kurulmuştu. Öte yandan, Musul meselesinin hallinden sonra Irak ile de normal münasebetler kurulması mümkün olmuştu. Nihayet Afganistan'la daha Millî Mücadele yıllarında başlıyan işbirliği ve dostluk münasebetleri devam etmiştir.

Türkiye'yi Doğu'lu Devletlerle bir Pakt çerçevesi içinde münasebetler kurmaya sevk eden olay, İtalya'nın Milletler Cemiyeti sistemini ihlâl ederek Habeşistan'a karşı fiilî tecavüze girişmesidir. Bu olay üzerine Milletler Cemiyetinde İtalya'ya karşı zorlama tedbirleri alınması düşünülürken Türkiye, İran ve Irak 2 Ekim 1935 te Cenevre'de üçlü bir

andlaşma parafe etmişlerdir. Bu gruplaşmaya daha sonra Afganistan da katılmıştır. Cenevre'de temelleri atılan Doğu Paktı'nın gerçekleşmesi uzun bir zaman almıştır. Bunun başlıca sebebi İran ile Irak arasındaki sınır uyuşmazlığı idi. Bu uyuşmazlığın uzaması Pakt'ın imzalanmasını 1937 yılına kadar geciktirmiştir. Bu süre zarfında Türkiye Doğu'lu Devletlerle esasen samimi olan münasebetlerini daha da geliştirmeye çalışmıştır. 1935 yılında Cenevre'de parafe edilen dostluk andlaşması çerçevesi içinde İran'la girişilen münasebetler 1937 yılının Ocak ve Nisan ayları arasında bu devletle çeşitli konularda birçok andlaşmaların imzalanması ile sonuçlanmıştır. Bu andlaşmalar şunlardır: 14 Mart tarihli İkâmet Andlaşması; 20 Nisan tarihli Hava Seyriseferi Andlaşması; 7 Ocak tarihli Telgraf ve Telefon Hatlarının Tesisine Dair Özel Andlaşma; 14 Mart tarihli Suçluların İadesi ve Adlî Müzaharet Andlaşması; 20 Nisan tarihli Baytarî Andlaşması; 14 Mart tarihli Sınır Bölgesinin Güvenliği Hakkında Andlaşma; 14 Mart tarihli Gümrük Faaliyetlerinin Tanzimi Hakkında Andlaşma; 20 Nisan tarihli Trabzon-Tebriz-Tahran Transit Yolu Andlaşması; 14 Mart tarihli Ticaret ve Seyrisefain Andlaşması. Bu andlaşmaların hepsi Tahran'da imzalanmıştır. Türkiye ve Irak arasında 5 Haziran 1926 tarihinde imzalanan ve süresi biten Dostluk Andlaşması da Nisan 1937 de nota teatisi ile iki yıl uzatılmıştır. Öte yandan, Türkiye ile Mısır arasındaki münasebetler özel bir andlaşmaya dayanmamakla beraber, dostane olmakta devam ediyordu. Mısır'la Cumhuriyet Hükümeti arasındaki ilk dostluk andlaşması 7 Nisan 1937 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır. Bu andlaşmanın 1n ci maddesi şöyle idi: "Türkiye ile Mısır arasında bozulmaz sulh ve samimi ve daimi dostluk carî olacaktır." Andlaşmanın diğer maddelerinde iki tarafın diplomasi temsilcilerinin sahip olacakları imtiyaz ve muafiyetler ve tayin edecekleri konsoloslar hakkında hükümler bulunuyordu, Türkiye'nin Doğu'lu Devletlerle münasebetlerini yakınlaştırması ve Doğu'lu Devletlerin kendi aralarında iyi münasebetler kurması, 1935 yılında Cenevre'de parafe edilen dörtlü paktın imzalanmasını kolaylaştırmıştı. Bu paktın imzalanmasını engelliyen Irak-İran sınır uyuşmazlığı 4 Temmuz 1937 de imzalanan bir andlaşma ile halledilmişti.

Türkiye, İran, Afganistan ve Irak arasında Dörtlü Pakt 8 Temmuz 1937 de, Tahran'da, Sâdâbat Sarayında imzalanmıştır. Pakt'ın 1nci maddesi ile Âkidler "birbirlerinin dahili işlerine her türlü müdahaleden mutlak surette istinkâf siyaseti takip etmeyi" taahhüt etmişlerdir. Pakt'ın diğer maddelerinde şu hükümler bulunuyordu: Müşterek sınırların dokunulmazlığına riayet edilecek; müşterek çıkarları ilgilendiren milletlerarası uyuşmazlıklarda istişarede bulunulacak; taraflar birbirlerine karşı tecavüz hareketine girişmiyecek; uyuşmazlıklar Mil-

letler Cemiyeti Meclisine havale edilecek; 27 Ağustos 1928 tarihli Kellogg-Briand Paktı'na uyulacak; Pakt beş yıl için imzalanmıştı; ancak, Âkidler bu sürenin sona ermesinden altı ay önce Pakt'ın feshi ihbarında bulunmadıkları takdirde Pakt otomatik olarak 5 yıl süre ile uzatılmış sayılacaktı. Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras 11 Temmuz'da Pakt hakkında yaptığı bir konuşmada şöyle demiştir :

"İmza ettiğimiz Pakt, aynı mahiyette diğer taahhütlere inzimam eden ve sulh dâvasına müessir bir yardım teşkil eden basit mıntıkâvi bir anlaşma mıdır? Buna sadece evet cevabı verilemez. Vakıa pakt'ın metni, buna iştirak edenlere kendilerini alâkadar eden meseleler karşısındaki hattı hareketlerini tanzim için ancak bir istişare taahhüdünü tazammun eylemektedir. Pakt'ta ne karşılıklı yardım, ne de askerî bir taahhüt zikredilmiş değildir."

Pakt'ın imzalanması resmî çevrelerde ve basında olumlu karşılanmıştır. Dört devlet başkanı arasında teati edilen telgraflarda Pakt'ın Orta Doğu'da barışın devamı için zaruri olduğu belirtiliyordu. Pakt, anti-revizyonist devletler, özellikle İngiltere tarafından da olumlu karşılanmıştı. Aslında Pakt'ın imzalanması sırasında Irak hâlâ İngiliz nüfuzu altında bulunuyordu; bu yüzden, İngiltere'nin muvafakatını almadan Irak'ın Pakt'a katılması da mümkün olamazdı.

Sâdâbad Paktı bugüne kadar taraflarca denonse edilmemiş olmakla beraber, bu Pakt İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra unutulmuştur.

Türk - Sovyet Münasebetleri

Sovyetler Birliği, 1930 yılından sonra Staus quo'cu devletlere yönelen bir dış politika izleyen Türkiye'nin Milletlerarası münasebetlerde dayandığı tek büyük devlet olmaktan çıkmıştı. Bununla beraber, Türkiye bu devletle iyi münasebetlerini devam ettirmiştir. Türkiye girişmiş bulunduğu sosyal ve iktisadi kalkınmasını gerçekleştirebilmek ve tehlikeli bir durum almaya başlıyan dünya olayları karşısında askerî gücünü arttırabilmek için Batılı Devletler gibi Sovyetler Birliği'nin de yardımına muhtaçtı. 1932 yılının Nisan ayında Sovyet Hükümetinin daveti üzerine Türkiye Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Moskova'yı ziyaret ettiler. Bu ziyaret iki devlet arasında siyasi ve iktisadi münasebetlerin tekrar ele alınması için yeni bir zemin hazırladı. Nitekim, bu temaslar sırasında Sovyetler Birliği'nin sanayi maddeleri ve makina ithali için Türkiye'ye 8 milyon dolarlık bir kredi açması hakkında mutabakata varıldı. Yardımın gercekleşmesine dair Protokol 21 Ocak 1934 de Ankara'da imza edilmiştir. Moskova görüşmelerinden kısa bir süre sonra Türkiye Milletler Cemiyetine girmekle **status quo**'cu gruba bir

adım daha yaklaşmış oluyordu. Ancak, Sovyetler Birliği'nin de iki yıl sonra aynı Teşkilâta üye olması Türkiye'nin Cemiyete girmesindeki isabeti göstermiş ve bu yüzden iki devlet arasında doğabilecek muhtemel çatışmayı önlemiştir.

1933 - 1936 yılları arasında Türkiye ile Sovyetler Birliği sıkı bir işbirliği devresine girmişlerdir. Bunun başlıca sebebi, Avrupa'nın büyük devletleri arasındaki gruplaşma hareketinin yeni bir veçhe alması idi. 1932 yılında Mussolini'nin teşebbüsü ile revizyonist Almanya ve İtalya ile anti-revizyonist İngiltere ve Fransa arasında Dörtlü bir Pakt'ın imzalanmak üzere olduğu söyleniyordu. Böyle bir ihtimalin belirmesi Almanya ve İtalya'nın toprak iddialarında bulundukları devletlerde endişe uyandırmıştı. Türkiye de bu devletler arasında bulunuyordu. Atatürk, Ankara'daki yabancı devlet temsilcilerine verdiği bir akşam yemeğinde, Türkiye'nin Dörtlü Paktı iyi karşılamıyacağını açıkça söylemiştir. Aynı şekilde, revizyonist ve anti-revizyonist devletlerin Milletler Cemiyeti dışında bir anlaşmaya varmaları Sovyetler Birliği'ni de tabiî olarak endişelendirmişti. Bu yüzden, Sovyetler Birliği, Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın tavassutu üzerine, Avrupa ve Yakın Doğu'daki bütün komşuları ile Dörtlü Pakt devletlerine karşı işbirliği yapma teşebbüsüne girişmişti. Bu teşebbüs 1933 yılında Londra'da toplanan Dünya İktisat Konferansı sırasında ilgili devletler arasında görüşmelere yol açmış ve bu devletler "Tecavüzün tarifi" konusunda 3 ve 4 Temmuz 1933 tarihlerinde iki andlaşma imzalamışlardı. Bu andlaşmalardan birincisine Türkiye, Estonya, Letonya, Polonya, Romanya, Sovyetler Birliği, Çekoslovakya ve Yugoslavya taraf idiler. Bu andlaşmaların maksadı muhtemel bir tecavüz olayı karşısında gerçek mütecavizi ortaya çıkarmak ve dolayısıyle bu devletleri içine alan yeni bir grup teşkil etmekti.

İncelemekte olduğumuz devre içinde Türk-Sovyet münasebetleri ile ilgili en önemli mesele Boğazlar meselesi idi. Lausanne'da tesbit edilen Boğazlar rejiminin değiştirilmesi için Türkiye 1933 yılından itibaren teşebbüste bulunmaya başlamıştı. Mart 1933 te toplanan Silâhsızlanma Konferansında Boğazları silâhtan tecrit eden Lausanne Boğazlar Andlaşması hükümlerinin değiştirilmesi hususunda Türk temsilcisinin yaptığı teklifi Sovyet temsilcisi desteklemişti. İki devlet arasındaki bu yakınlaşma üzerine 1933 yılında Voroşilov'un başkanlığında bir Sovyet Heyetinin Türkiye'yi ziyaret etmesi çok samimi konuşmalara ve fikir teatilerine vesile olmuştur. Dördüncü Büyük Kurultayı açarken Atatürk Türk-Sovyet münasebetleri hakkında şöyle demiştir: "Son günlerde Boğazlar meselesini ortaya koyduğumuz zaman, Sovyetler'in bizim tezimizdeki doğruluğu ve haklılığı bildirmiş olmaları, Türk

ulusunda yeniden derin dostluk duyguları uyandırmıştır. Türk-Sovyet dostluğu arsı-ulusal barış için şimdiye kadar yalnız hayır ve fayda getirmiştir. Bundan sonra da yalnız hayırlı ve faydalı olacaktır." Aynı yılın Ocak ayında Molotof Sovyetler Birliği'nin dış münasebetleri hakkında yaptığı bir konuşmada, Türk-Sovyet münasebetlerinin "milletlerarası dostane münasebetlerin en iyi örneğini verdiğini" belirtmiştir. İki devlet arasında gelişen bu münasebetler sonunda, 7 Kasım 1935 te, Ankara'da Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile Sovyet Büyük Elçisi Karahan arasında, 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Andlaşması ile bunun uzatılması hakkındaki 17 Aralık 1929 ve 30 Ekim 1931 tarihli iki Protokol ve esas Andlaşmaya Ek 7 Mart 1931 tarihli Deniz Protokolünün müddetinin 7 Kasım 1945 tarihine kadar on yıl süre ile uzatılmasını öngören bir Protokol imzalanmıştır. Böylece, 1921 yılında başlıyan Türk-Sovyet dostluk münasebetlerinin devam ettirilmesi için iki devlet anlaşmış oluyordu. Tevfik Rüştü Aras, bu süre içindeki Türk-Sovyet münasebetlerini şu şekilde özetlemektedir : "Bizim onbeş seneden çok fazla bir müddet içinde Sovyetler Rusya'sı ile yapılan bir işbirliği devremiz vardı. Bu devrede bir çok milletlerarası meselelerinde beraber görüştük ve yürüdük. Bu yüzden bir harbe gitmek zarureti belirmediği gibi, aramızda, icabında birlikte harbe girmek taahhüdü bile yoktu. Fakat amelî bir işbirliğimiz vardı ve her birimizi ilgilendiren herhangi bir iş üzerinde aramızda görüşmeden bir şey yapılmazdı."

1936 yılına kadar bu şekilde gelişen münasebetler, bu yıl toplanan Montreux Konferansında ve takip eden yıllarda Türkiye'nin İngiltere ile işbirliği yapması üzerine aynı şekilde devam ettirilememiştir.

Türk - İtalyan Münasebetleri

Türk - İtalyan münasebetleri 1928 Andlaşmasından sonra normal olarak devam etti. Türk Başvekili ve Dışişleri Bakanı 1932 yılında Roma'yı ziyaret ettiler. Bu ziyaret, Castellorizo (Meis) ve Anadolu sahillerindeki bir kaç küçük ada üzerinde iki tarafın iddialarından ileri gelen uyuşmazlığın çözülmesi üzerine hazırlanmıştı. Adalar meselesi iki taraf arasında çatışmalara sebep olmuş ve 30 Mayıs 1929 da imzalanan bir Tahkimâme ile meselenin Milletlerarası Daimî Adalet Divanına havalesi kararlaştırılmıştı. Fakat, bu mesele La Haye Divanına gitmeye lüzum kalmadan 4 Ocak 1932 tarihinde Ankara'da imzalanan bir Andlaşma ile halledilmişti. Türk devlet adamlarının Roma'yı ziyaretleri sırasında, 25 Mayıs'ta imzalanan bir Protokolla süresi henüz bitmemiş olan 1928 Andlaşmasının 3 yıl süre uzatılması bu devletle iyi münasebetlerin devam edeceği ümidini doğurmuştu. Protokol hükümlerine gö-

re mezkûr andlaşma bu sürenin hitamından altı ay evvel feshedilmeyecek olursa 5 yıl daha yürürlükte kalacaktı. Fakat, bu Protokolun imzalanmasından kısa bir süre sonra, İtalya'nın Orta ve Yakın Doğu'ya yayılmak emellerinin ortaya çıkması, Türk-İtalyan münasebetlerini âniden bozmuştur. Musolini 19 Mart 1934 te İkinci Beş Yıllık Faşist Kongresinde yaptığı bir konuşmada, İtalya'nın tarihî emellerinin Asya ve Afrika'da olduğunu açıkça söylemişti. Bu konuşma Türk resmi makamlarının ve basınının şiddetli tepkilerine sebep olmuştur. Bunun üzerine, İtalyan Hariciye Müsteşarı Suvic Roma Büyük Elçimize, Mussolini'nin 24 Mart 1934 tarihli nutkunda "Türkiye'yi istihdaf etmediğini ve gerek kendisinin ve gerekse İtalya Hükümetinin Türkiye'yi Asya telâkki etmediğini" söylemiştir. Roma Büyük Elçimiz 30 Mart'ta Mussolini ile yaptığı bir görüşmede, Mussolini kendisine şöyle demiştir : "Sizi samimiyetle ve katiyetle temin ederim ki nutkumda Türkiye'yi hiç kastetmedim ve bunu bir an bile düşünmedim. Bütün nutuk dikkatle okunduğu zaman maksadımın ne olduğu anlaşılabilir." Bu açıklamaya rağmen Mussolini'nin nutku derhal Türkiye'nin dış politikasını etkilemiş ve Türkiye, İtalya'nın hareketlerini şüphe ile karşılamaya başlamıştır. Başvekil İsmet İnönü 5 Temmuz'da yaptığı bir konuşmada İtalya ile olan münasebetimizden şu şekilde bahsetmiştir : "İtalya ile münasebetimizde esas mesele emniyet meselesidir. Bu emniyetin siyasi ve ahdî olarak tam olması için bütün anasır mevcuttur. Sulh ve emniyet hususundaki hassasiyetimiz bizim bir hususiyetimizdir ki, bütün icabatını takip ederken açık bir politika ifade etmeyi ve iki memleket arasında ciddî bir dostluk ve emniyet siyasetinin devam etmesine hizmet etmeyi hakkiyle takdir ediyoruz."

1936 yılında İtalya'nın Türk sahillerine yakın Oniki Ada'yı, özellikle Leros adasını tahkim etmesi iki devlet arasındaki münasebetlerin gergin olduğunu göstermekte ve Türkiye'nin muhtemel İtalyan tecavüzünden duyduğu endişeyi haklı çıkarmaktaydı.

İtalya'nın Habeşistan'a tecavüzü, Türkiye ile İngiltere'nin sıkı işbirliği yapması için bir sebep teşkil etmiştir. İtalya 3 Ekim 1935 de Habeşistan'a tecavüz ederek, üyesi bulunduğu Milletler Cemiyeti Misakı'nın 12 nci maddesini ihlâl etmiş oluyordu. Bunun üzerine, Cemiyetin Genel Kurulu Misak'ın 16 ncı maddesi gereğince bu devlete karşı iktisadi ve malî zorlama tedbirlerinin alınmasını kararlaştırmıştı. Türkiye bu sırada Cemiyetin üyesi bulunuyordu. Teşkilâtın bu kararına Türkiye'nin de katılıp katılmıyacağı Büyük Millet Meclisinde tartışmalara konu olmuştu. Milletvekillerinden biri bu konuda şoyle demişti : "Avrupa diplomasisi esrarengiz bir muammadır. Olabilir ki, yarın, İngiltere ve Fransa Devletleri, İtalya ile anlaşsınlar ve bizim alelacele

zecrî tedbirlere iştirakimiz, bizim, ticari ve belki de siyasî menafiimize dokunsun. 7 Kânunusânide Fransa ile İtalya arasında aktedilen dostluk muahedesini unutmıyalım. Acaba zecrî tedbirler işinde bitaraf kalmak mümkün değil mi idi? Bitaraf kalmanın mahzuru nedir?" Buna cevap veren Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ise şöyle demiştir: "Âzasından olduğumuz Uluslar Sosyetesi, yakın malûmunuzdur ki, son aylarda İtalya-Habeş ihtilâfı ile uğraştı. Biz bu mesele ile ancak Milletler Cemiyeti Kararlarının, bizi mecbur ettiği ölçüde iştigal ediyoruz. Bunun dışında tam bir bitaraflığa riayet ederek karışmak istemiyoruz. İtalya ile münasebetimiz evvelki yıl, on sene uzatılan, bitaraflık ve dostluk muahedesi çerçevesi içindedir ve son zamanlarda daha iyileşmiştir. Hükümetimiz, kendisini ağır mesuliyetlerle karşı karşıya bulunduran bugünün vakıalarını bir taraftan İtalya ile iyi münasebetlerimizi, diğer taraftan Uluslar Sosyetesine karşı olan vazifelerimizi gözönünde tutarak dikkatle takip etmek mecburiyetindedir." Dışişleri Bakanının bu izahattan sonra Millet Meclisi Türkiye'nin bu tedbirlere katılmasını öngören bir kanunu ittifakla kabul etmiştir.

İtalya Milletler Cemiyeti kararlarına uyan diğer devletler gibi Türkiye'ye de 11 Kasım 1935 te bir protesto notası göndermiştir. Türkiye'nin cevabî notasında, İtalya-Habeş anlaşmazlığının çözülmesi için gerek hükumetin, gerek Balkan Entente'ının ve Küçük Entente'ın gayret sarfettiği hatırlatıldıktan sinra şöyle deniliyordu: "Türkiye Cumhuriyeti hükümeti bizzat İtalya-Habeşistan ihtilâfıyla doğrudan doğruya alâkadar değildir. Ancak Milletler Cemiyetinin âzası sıfatıyla ve paktın maddelerini tatbik hususunda yapmış olduğu resmî taahhütleriyle bağlı olacaktır ki bu ihtilâfa dair Cenevre'de yapılan müzakerelere iştirak etmiş ve şimdiki halde müştereken alınmış tedbirlere iştirak etmekte bulunmuştur."

Türkiye'nin, İtalya'ya karşı alınan tedbirlere katılması ticarî bakımdan her iki tarafın aleyhine bazı sonuçlar doğurmuştur. Gerçekten, 1934 yılına kadar Türkiye'nin dış ticaretinde İtalya en önemli yeri işgal ederken, aynı yıl münasebetlerin gerginleşmeye başlaması ve müteakip yıl Türkiye'nin zorlama tedbirlerine katılmasıyle iki devlet arasındaki ticaret hacminde büyük bir düşme olmuştur. Bu meselede önemli bir fedakârlığa katlanan Türkiye milletlerarası barışın korunması için kurulmuş bulunan bir teşkilâta bağlılığını göstermiş oluyordu. Türkiye'nin milletlerarası barışın müşterek güvenlik sistemiyle korunmasını destekliyen bir dışı politika izlemesi küçük bir devlet olarak çıkarlarına uygundur. Türkiye'nin bu konudaki davranışı, Birleşmiş Milletlerin 1950 yılında Kore olayında aldığı zorlama tedbirlerine katılmasıyle mukayese edilebilir.

İtalya ile Türkiye arasındaki nota teatisinden az sonra İngiltere, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu Akdeniz devletlerine zecrî tedbirlerden doğacak bir tehlikeye karşı karşılıklı bir yardım paktı yapmak teklifinde bulunmuştur. İspanya müstesna diğer Akdeniz devletleri (Fransa, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye) bu teklifi kabul etmişler ve Pakt'a katılmışlardır. Akdeniz Paktı İtalya'nın Habeşistan'ı ilhakından sonra kaldırılmıştır. Fakat, bundan sonra Türkiye **status quo**'cu gruba, özellikle İngiltere'ye daha fazla yaklaşmıştır.

Türkiye'nin Milletler Cemiyetinin zorlama tedbirlerine katılması Lausanne Boğazlar Sözleşmesinin değiştirilmesi için 1936 da yaptığı teklifin birçok devletler tarafından olumlu karşılanmasına yol açmıştır. Öte yandan, Türkiye'nin bu teklifine aynı sebepten dolayı İtalya muhalefet etmiş ve Montreux Konferansına katılmamıştır.

Bununla beraber, İtalya'nın Boğazları en fazla kullanan devletler arasında bulunması ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz'in en güçlü devletlerinden biri olması sebebiyle, İtalya Türkiye ile iyi münasebetlerini devam ettirmekte fayda görüyordu. İtalya Türk-İngiliz yaklaşmasından da çekiniyordu. Bu devlet 1936 yılının Temmuz ayında Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'ya ayrı ayrı teminat vermiş ve Türk Hükümetine 1928 Andlaşmasına bağlı olduğunu bildirmiştir. İtalya'nın Türkiye'ye yaklaşmak istemesi ve Milletler Cemiyetinin bu devlete karşı aldığı zorlama tedbirlerinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Türkiye Addis-Ababa'daki elçisini geri çekmiştir.

İngiltere 2 Ocak 1937 de İtalya ile Akdeniz meseleleri hakkında bir andlaşma imzalamıştı. Bu olay Türkiye ile İtalya arasında yeni bir siyasi yakınlaşmaya yol açtı. İtalyan-İngiliz Andlaşması ile Italya Akdeniz'de **status quo**'ya bağlı kalacağını taahhüt etmişti. Böylece İtalya, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ihlâl teşebbüsünde bulunmıyacağını kabul etmiş oluyordu. Akdeniz bölgesinde durumunu kuvvetlendirmek istiyen Türkiye ise, İtalya'nın Montreux Sözleşmesini imzalamasını istiyordu. Hatay meselesi yüzünden Fransa ile arası açılmış bulunan Türkiye'nin, İtalya'nın dostluğuna ihtiyacı vardı.

Bu gelişmeler sonunda Tevfik Rüştü Aras'ın İtalya'yı ziyaret etmesi üzerine iki devlet arasında önemli siyasi temaslar cereyan etmiştir. Türk Dışişleri Bakanı ile Kont Ciano arasında 2-3 Şubat 1937 tarihlerinde Milano'da yapılan görüşmeler sonunda yayınlanan ortak bildiride, görüşmelerin 1928 Andlaşmasına uygun bir hava içinde yapıldığı, iki taraf arasında hiçbir çatışma bulunmadığı ve işbirliği yapılacağı belirtiliyordu. Bildiride İtalya'nın Montreux Sözleşmesine katılacağı hakkında bir açıklama yapılmıyordu. Bu yüzden Türk-İtalyan

görüşmeleri çeşitli yorumlara sebep olmuştu. İtalya'nın Montreux Sözleşmesine katılmasına karşılık Türkiye'nin dış politikasını değiştirmesini, muhtemelen Roma-Berlin mihverine katılmasını istediği söylenmiştir.

Aras-Ciano görüşmeleri hakkında yorumlarda bulunan Türk basını bu bildiriyi iyi karşılamış, fakat İtalya'nın Montreux Sözleşmesine girmek taahhüdünde bulunmamasını yumuşak bir dille tenkid etmiştir.

Bundan sonra Türkiye'yi İtalyan-Alman mihverine sokmak için çalışan İtalya'nın bu gayretleri olumlu bir sonuç vermediği gibi, münferit bazı olaylar da Türk-İtalyan münasebetlerinin gelişmesine engel olmuştur. 1937 yılının yaz aylarında Akdeniz'de bazı ticaret gemilerinin İtalya'ya ait olduğu söylenen denizaltılar atrafından batırılması üzerine buna karşı alınacak tedbirleri görüşmek için 10-11 Eylül 1937 tarihlerinde Nyon'da bir konferans toplanmıştır. Nyon Konferansına birçok Avrupa Devletleri iştirak ettiği halde Almanya, İtalya ve Arnavutluk katılmıyacaklarını bildirmişlerdir. Akdeniz'deki korsanlık olaylarından bazılarının Türk karasularına yakın bölgelerde cereyan etmesi sebebiyle Türkiye bu Konferansa özel bir önem vermiştir. Esas itibariyle İtalya'ya karşı tedbirler almak için toplanan bu konferansta Türkiye, Fransa ve İngiltere'yi desteklemiştir. Türkiye bu davranışı ile barışçı bloka bağlılığını açıkça göstermiştir.

Lausanne'dan sonra İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar Türkiye'nin dış politikasını etkileyen en önemli unsur İtalya'nın davranışları olmuştur. Türkiye'nin Balkan Entente'ının kurulmasına ve Doğulu Devletlerle Sâdâbad Paktı'nın yapılmasına önderlik etmesindeki amacı, bilhassa bu bölgelerdeki İtalyan tehlikesini karşılamak idi. Türkiye'nin bu devre içinde yavaş yavaş **status quo**'cu gruba kaymasında İtalya'nın Türk ülkesi üzerindeki emelleri önemli rol oynamıştır. İtalya'nın Türkiye'nin dış politikasındaki bu etkisini İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Sovyetler Birliği'nin Türk dış politikası üzerindeki etkisiyle mukayese etmek mümkündür. 1945-46 yıllarında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den ülke taleplerinde bulunması ve Türkiye'nin egemenliği ile bağdaşamıyacak iddialar ileri sürmesi, aynı şekilde Türkiye'yi Batılı Devletlerle daha sıkı bir işbirliği yapmaya ve bu devletlerin ittifak sistemine katılmaya sevketmiştir.

Türk - Alman Münasebetleri

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra müttefik devletler tarafından Almanya'ya zorla kabul ettirilen Versailles Andlaşması bir müddet bu devletin Avrupa diplomasisindeki önemini azaltmıştı. 1919 ile 1932 yıl-

ları zarfında Türk-Alman münasebetleri Birinci Dünya Savaşı'nda yapılan işbirliğinin hissî etkisi altında kalmış, fakat, bu münasebetler normal siyasi temastan ileri gitmemişti. Almanya 1933 te Hitler'in iktidara gelmesinden sonra silâhlanmaya ve siyasi ve iktisadi nüfuzunu artırmaya başlayınca, Avrupa ve dünya politikasında önemli bir unsur olmuştu. Bundan sonra anti-revizyonist bir dış politika izlemeye başlıyan Almanya, sür'atle artan iktisadi gücünü siyasi emellerini gerçekleştirmek için kullanmıştır.

Türkiye'nin iktisadi kalkınma hareketine girişmesi Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesi ile aynı zamana rastlar. Türkiye ilk beş yıllık sanayi plânını gerçekleştirmek için yeni kaynaklara ihtiyaç duyarken Almanya da Orta Doğu ve Balkan memleketlerinde mamûl maddeler için yeni pazarlar arıyordu. Almanya'nın iktisadi kuvvetini, siyasi nüfuzunu artırmak için kullandığı başlangıçta kolaylıkla anlaşılamamıştı. Bu sırada dış finansman kaynaklarına şiddetle ihtiyaç duyan Türkiye, Almanya ile sıkı bir iktisadi işbirliğine girişmekte bir sakınca görmemişti. 1934 yılından itibaren büyük Alman firmalarının Türkiye'ye açtıkları krediler sayesinde Türkiye'nin Almanya ile ticaret hacmi sür'atle artmıştır.

1936 yılından itibaren Almanya'nın Türkiye üzerinde kurmaya çalıştığı iktisadi hegemonyanın siyasi sonuçları daha belirli bir mahiyet almıştı. Almanya iktisadi nüfuzu ile Türk-İngiliz ve Türk-Sovyet münasebetlerini bozarak Türkiye'yi revizyonist gruba çekmeye çalışıyordu. 1936 yılının Haziran ayında Karabük'te kurulacak olan demir ve çelik işletmelerinin kurma hakkının Alman firması Krupp'a verileceği söylentileri dolaşırken İngiliz Brassert firmasına verilmesi, Türkiye'nin Alman iktisadi baskısını azaltmak için düşündüğü bir çare idi.

Almanya'nın Montreux Sözleşmesine karşı davranışı Türkiye ile münasebetlerindeki amacını daha açık olarak ortaya koymuştur. Montreux Sözleşmesi tahmin edildiği gibi konferansa katılmıyan anti-revizyonist iki büyük devlet, yani Almanya ve İtalya tarafından tasvip edilmemişti. Almanya, Lausanne Boğazlar Sözleşmesine taraf olmadığı için Montreux Konferansına çağrılmamıştı. Bununla beraber, Avrupa'nın geleceği ile yakından ilgili olduğu için Montreux görüşmelerini yakından izlemiş ve buraya bir gözlemci göndermişti. Montreux görüşmelerinde İngiliz ve Sovyet tezlerinin Türk çıkarları ile bağdaştırılarak olumlu bir sonuca varılması Almanları memnun etmemişti. Almanya, stratejik önemini muhafaza eden Boğazlar'ın kendisi tarafından tasvip edilmiyen yeni bir rejime bağlanacağından endişe ediyordu. Nitekim Montreux Sözleşmesinin imzalanmasından sonra, 26 Şubat 1937 de, Al-

manya Türkiye'ye verdiği bir notada sözleşmenin bazı hükümlerinin, özellikle Sovyet savaş gemilerinin Akdeniz'e serbestçe çıkabilmeleri ile ilgili olanlarının, Alman Hükümeti tarafından tasvip edilmediğini açıklamıştır. Türkiye 9 Mart 1937 tarihli cevabi notasında, Almanya'nın Lausanne Boğazlar Sözleşmesine taraf olmaması ve Akdeniz'de sahili bulunmaması sebepleriyle Boğazlar rejimine müdahaleye hakkı olmadığını bildirmiştir.

Boğazlar rejiminin Montreux'de değiştirilmesi ve özellikle Türkiye'ye Boğazlar bölgesini tekrar tahkim hakkı tanınması üzerine, Türkiye'nin Güney Doğu Avrupa'daki önemi artmış ve bu yüzden Sovyetler Birliği, İngiltere ve Almanya Türkiye'nin dostluğunu kazanmak için gayret sarfetmişlerdir. Almanya Türkiye'ye Montreux hükümlerinin kendisine de teşmilini sağlamak için ikili bir andlaşma yapmayı teklif etmiştir. Türkiye diğer Âkidlerin tasvibi olmadan böyle bir andlaşmayı yapmıyacağını, fakat tek taraflı bir demeç ile Montreux hükümlerini Almanya'ya da teşmil edebileceğini bildirmiştir.

1938 yılında Almanya Türkiye üzerindeki iktisadi baskısına devam etmiştir. Almanya'nın bu baskısı Alman Dışişleri Bakanlığı İktisadi Politika Dairesi Müdür Yardımcısının Berlin'de cereyan eden Türk-Alman ticaret görüşmelerine ilişkin 29 Haziran 1938 tarihli memorandumunda şu şekilde ifade edilmiştir :

"Ekonomik sonuçlarından başka, görüşmeler siyasi bir önem de taşımaktadır. Türkiye'nin bize eskisinden daha kuvvetli iktisadi bağlarla bağlanması gerekmektedir... Çünkü, İngiltere son zamanlarda özellikle iktisadi alanda Almanya'nın Türkiye üzerindeki etkisini ortadan kaldırmak için gittikçe artan bir çaba sarfetmektedir. Bizim Türkiye'nin dış ticaretindeki hissemiz hâlen % 40-50 oranında olduğuna göre, Türkiye ile Almanya'nın ticareti artırıldığı takdirde Türkiye iktisadi bakımdan Almanya'ya gittikçe daha fazla tâbi olacaktır... Türkiye'ye verilen İngiliz kredisi bu devletin kredi ihtiyacını karşılamaktan uzak olduğuna göre Türkiye'yi iktisadi bakımdan Almanya'ya daha fazla bağlamak ve bu devlet üzerindeki nüfuzumuzu arttırmak mümkündür."

Bu memorandumun metninden Almanların, 27 Mayıs 1938 Andlaşması ile İngiltere tarafından Türkiye'ye verilen 10 milyon Sterlinglik kredi yüzünden Türkiye üzerindeki iktisadi nüfuzlarının azalacağından endişe ettikleri açıkça anlaşılmaktadır.

7 Temmuz 1938 de Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu'nun Berlin'de Ribbentrop ile yaptığı görüşmelerde Alman

Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin Montreux ve Sancak meselelerindeki davranışı ile revizyonist bir devlet olduğunu, bu yüzden revizyonist devletlerin grubuna katılması gerektiğini söylemiştir. Numan Menemencioğlu verdiği cevapta, Türkiye'nin Osmanlı devrindeki emperyalist politikaya dönmek niyetinde olmadığını belirtmiştir. Bundan başka, Ribbentrop Türkiye ile Almanya arasında bir tarafsızlık andlaşmasının yapılmasını teklif etmişti. Türk temsilcisi Türkiye'nin sadece komşusu bulunan Sovyetler Birliği Fransa ve İtalya ile bu çeşit andlaşmalar yaptığını ve İngiltere ile dahi böyle bir andlaşması bulunmadığını söyliyerek bu teklifi reddetmiştir.

Böylece, Türkiye revizyonist gruba katılmak niyetinde olmadığını açıklamış oluyordu. Bununla beraber, Almanya Türkiye üzerindeki iktisadi baskısını arttırmak için 1938 yılında Alman Ticaret Bakanı Funk'u Türkiye'ye göndermiş ve İstanbul'da iki devlet temsilcileri arasında yapılan görüşmelerde Türkiye'ye 10 yıl süreli 150 milyon marklık kredi verilmesi üzerinde prensip mutabakatına varılmıştı. Türkiye'ye bu kredinin verilmesini öngören andlaşma 16 Ocak 1939 da Berlin'de imzalanmıştır. Öte yandan, 25 Temmuz 1938 de Berlin'de imzalanan bir ticaret andlaşması Türkiye ile Almanya arasında ticari münasebetleri arttıracak hükümler ihtiva ediyordu. Bu ticaret andlaşması hakkında Alman Dışişleri Bakanlığı İktisadi Politika Dairesi Müdür Yardımcısının 8 Ağustos 1938 tarihli memorandumunda şöyle deniyordu: "25 Temmuz 1938 tarihli Andlaşma ile Türk-Alman ticaretinde meydana gelmesi beklenen artış İngiltere'nin Türkiye üzerindeki iktisadi nüfuzunu önemli bir şekilde engelliyecek ve İngiltere ile Türkiye arasında geçen Mayıs'ta yapılan kredi anlaşmasına rağmen Almanya'nın Türkiye'deki iktisadi durumunu kuvvetlendirecektir."

1938 yılında Avrupa'da silâhlı çatışmanın son hazırlıkları yapılırken Türkiye Almanya'nın davranışlarından endişe etmeye başlamıştı. Fakat, Almanya ile ticaret yapmak Türkiye için faydalı oluyordu; bu devletle ticari münasebetleri tamamen kesmek Türkiye'nin çıkarlarına aykırı idi. Türkiye, Boğazlara hâkim bir devlet olarak bu su geçitleri üzerinde hayatî menfaat gören Almanya ve İngiltere'nin çıkarları arasında bir denge politikası izlemeye çalışıyordu. Almanya'nın Türkiye'ye verdiği önem sadece Boğazların Türkiye'nin elinde bulunmasından ileri gelmiyordu; bu devlet Türkiye'yi Orta Doğu'ya atlamak için bir basamak olarak kullanmak istiyordu. 1939 yılında Almanya'nın en mahir diplomatlarından biri olan Von Papen'in Ankara'ya elçi olarak gönderilmesi, bu devletin Türkiye'ye vermiş olduğu önemi gösteriyordu. Ancak, Yeni Türkiye, Osmanlı İmparatorluğunun 1914 de yaptığı hatayı tekrarlamak niyetinde değildi. Almanya 1939 yılında Türkiye'nin

dış politikasını değiştirmek için giriştiği teşebbüslerde başarılı sonuç alamamıştır.

Türk - İngiliz Münasebetleri

Lausanne'dan sonra Türkiye ile İngiltere arasında en önemli siyasi çatışma Musul meselesi üzerinde cereyan etmiştir. Yukarda belirttiğimiz gibi bu meselenin 1926 yılında kesin bir şekilde hallinden sonra iki devlet arasındaki münasebetler, dostane olmamakla beraber, normal bir seyir takip etmiştir. Bundan sonra Türk-İngiliz münasebetleri önce İtalya'nın daha sonra da Almanya'nın Orta Doğu'da siyasi ve iktisadi nüfuzlarını arttırmak gayretlerinin etkisi altında gelişmiştir. 1934 yılından sonra Türkiye üzerinde tesirlerini göstermeye başlıyan İtalyan tehlikesi, Türkiye'yi daha kesin bir şekilde İngiltere'ye yaklaştırmıştır. Öte yandan, İtalya'nın Habeişstan'a saldırmasından sonra Akdeniz'de kuvvet dengesini kendi lehine bozması, İngiltere'yi Doğu Akdeniz'in en güçlü ve müstakar devletiolan Türkiye ile işbirliği yapmaya sevketmiştir.

Türk-İngilz yaklaşması Montreux Konferansında daha belirli bir şekilde ortaya çıkmıştır. İngiltere bu konferansa sırf kendi çıkarları yönünden hazırlanmış bir tez ile geldiği halde Türk tezinin görüşme esası olarak kabul edilmesine muvafakat etmiştir. Konferanstan gayri memnun çıkacak bir Türkiye'nin revizyonist gruba katılması ihtimali İngiltere'yi endişeye düşürüyordu.

Montreux'dan sonra Türk basını iki devlet arasında gelişen münasebetleri öven yayımda bulunmuştu. 1936 yılında Karabük demir ve çelik işletmelerinin inşaası bir İngiliz firmasına verilmişti. Montreux'de Türkiye'nin Boğazlar bölgesini tekrar silâhlandırma hakkını elde etmesi üzerine bu bölgenin silâhlandırılması işi de başka bir İngiliz firmasına havale edilmişti. Nyon Konferansında Türkiye'nin İngiltere'yi desteklemesi iki devletin çıkarlarının aynı yönde olduğunu gösteriyordu.

1935 yılından itibaren Türkiye'nin Alman iktisadi tahakkümüne girmesini önlemek ve Türk-İngiliz ticaretini arttırmak amaciyle iki devlet arasında yeni ticari münasebetlere girişilmişti. Türkiye'de müessir bazı çevrelerde ötedenberi yerleşmiş İngiliz aleyhtarlığını değiştirmeye yardım eden önemli olaylardan biri 1936 yılının yazında İngiliz Kralı VIII. Edward'ın İstanbul'u ziyareti olmuştur. Bu kısa ziyaret sırasında İngiliz Kralı Atatürk tarafından karşılanmış ve iki devlet reisi arasında samimi görüşmeler yapılmıştır. Bundan sonra 1937 yılında Londra'da İngiliz Kralının Taç Giyme Merasimine katılan Başbakan İsmet İnönü de aynı şekilde İngiliz Hükümeti tarafından sami-

mi kabul görmüştür. Bu ziyaretten sonra İsmet İnönü Türk Hükümetinin iç ve dış siyaseti hakkında 14 Haziran 1937 tarihinde yaptığı bir konuşmada Türk-İngiliz münasebetleri hakkında şöyle demiştir :

"İngiltere ile münasebetlerimizin hakiki bir dostluk ve emniyet hislerine müstenît olduğunu söylemek benim için bahtiyarlıktır. İngiltere'de bulunduğum zaman da İngiliz Milletinin en selâhiyettar ricalinde memleketim hakkında samimi dostluk hisleri müşahede ettim ve en selâhiyettar rical İngiltere'nin Türkiye hakkında beslediği samimi ve ciddî dostluk hissiyatını memleketime getirmemden memnun olacaklarını bana izhar etmişlerdir. Yalnız resmî mahfiillerde değil, hususi mahfillerde de memleketimiz hakkında itimat ve sempati gösterilmektedir. Sulh dâvasında İngiltere'nin takip ettiği hattı hareketi, zihniyetimize uygun bulmaktayız. Memleketlerimiz arasındaki itimat hisleri, aradaki münasebetlerin inkişafı için ve beynelmilel sulh dâvasında ve cemiyet havasında kıymetli bir âmil olarak müessir olmak için çok faydalı olacaktır."

1937 yılına kadar Türk-İngiliz münasebetleri devamlı bir gelişme gösterdiği halde iki devlet arasındaki iyi münasebetler müşahhas bir formüle bağlanmamış, bir dostluk ya da tarafsızlık andlaşması imzalanmamıştı. 1937 yılında bir ittifak andlaşması akdi için Türkiye tarafından yapılan teklif, böyle bir andlaşmanın yapılmasına durumun müsait olmadığı gerekçesi ile, Chamberlain Hükümetince reddedilmiştir. Fakat aynı yıl Almanya'nın Türkiye üzerindeki iktisadi nüfuzunun artması, Türkiye ile İngiltere arasında iktisadi münasebetlerin gelişmesine de yol açmıştır. Bunun üzerine 27 Mayıs 1938 de iki devlet arasında Türkiye'ye 10 milyon Sterlinglik bir kredi açılmasını öngören bir andlaşma imzalanmıştır. Bu Andlaşmadan sonra Almanya'nın Türkiye'ye 150 milyon Marklık bir kredi açması, Avrupa'daki iki muhasım kampa dahil devletlerin Türkiye'yi kendi taraflarına çekmek için yaptıkları gayreti gösteriyordu. Türkiye 1938 de daha çok anti-revizyonist gruba yönelmekle beraber, Avrupa'daki bloklardan hiçbirine kesinlikle bağlanmış değildir. Eylül 1938 de Münih'deki yatıştırma politikasının Mart 1939 da Almanya'nın Çekoslovakya'ya tecavüzü ile iflâs etmesi, İngiltere'de Türk ittifakının bir zaruret olduğu kanısını uyandırdı. Bunun üzerine, Türkiye İngiltere ile 12 Mayıs'ta ve Fransa ile 23 Haziran da mahiyetleri itibariyle aynı olan birer bildiri imzalamıştır. Bu bildirilerde savaşın Akdeniz bölgesine yayılması halinde taraflar arasında fiilî işbirliği yapılacağı öngörülüyordu. Bundan sonra, 19 Ekim 1939 da üç devlet arasında imzalanan Karşılıklı Yardım Andlaşması ile Türkiye Avrupa'daki savaşta anti-revizyonist devletlerle işbirliği yapmayı prensip itibariyle kabul etmiştir.

Türkiye'nin Boğazlar Politikası ve Montreux Sözleşmesi

Lausanne Konferansında Türkiye ile Müttefikler arasında genel barış görüşmeleri cereyan ederken, Boğazlar'ın rejimini tesbit eden bir Boğazlar Sözleşmesi hazırlanmıştı. Boğazlar Sözleşmesi bir taraftan İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya, Sovyetler Birliği diğer yandan da Türkiye tarafından imzalanmıştı. Boğazların bu Sözleşme ile tesbit edilen statüsü 1936 yılına kadar yürülükte kalmıştır. 1923 Boğazlar Sözleşmesinin yabancı gemilerin Boğazlar'dan geçmesi ile ilgili hükümleri genel olarak Misakı- Millî esaslarına uygundur. Fakat bu Sözleşmeye, Türkiye'nin muhalefetine rağmen, Boğazlar'ın silâhtan tecridi ile ilgili hükümler de konmuştu. Bu hükümlerin değişen dünya siyasi şartları içinde Türkiye'nin güvenliği ile bağdaşamıyacağı belli idi. Bundan başka, bu Sözleşme ile, yabancı gemilerin Boğaz'lardan geçişine nezaret etmek için kurulan Milletlerarası Komisyon da Türkiye'nin egemenliğini sınırlıyordu. Türkiye Müttefik Devletlerin ısrar ve tazyikleriyle büyük fedakârlıklar bahasına bu hükümlerin Sözleşmeye konulmasını kabul etmişti.

Lausanne Boğazlar Sözleşmesi ile kabul edilen Boğazlar'dan geçiş serbestliği ve gayri askerî hale getirilen bu bölgenin güvenliği Milletler Cemiyetinin teminatı altına konulmuştu. Bu Sözleşmenın 18 nci maddesinin 1 nci ve 2 nci fıkraları şöyledir :

"Boğazlar'ın ve civar mıntıkaların gayri askerî hale ifrağının Türkiye için askerî noktai nazardan bigayri hakkın bir tehlike teşkil etmemesini ve ef'ali harbiyenin Boğazlar'ın serbestisini veya gayri askerî hale ifrağ edilmiş olan menatıkın emniyet ve inzibatını tehlikeye ilka eylememesini arzu eden Tarafeyni Âliyeyni Âkideyn, ahkâmı âtiyeyi kabul ederler :

Eğer serbestii mürura müteallik ahkâma ika edilen bir tecavüz, nagehanî bir taarruz, yahut herhangi bir fiilî harp veya tehdidî harp, Boğazlar'da seyrüseferin serbestisini veya gayri askerî mıntıkaların emniyetini tehlikeye koyacak olursa Tarafeyni Âliyeyni Âkideyn ve her halde Fransa, Büyük Britanya, İtalya ve Japonya bu hususu Cemiyeti Akvam Meclisinin karar vereceği bütün vesaitle onları müştereken menedeceklerdir."

Türkiye 1923 yılında bu teminat üzerine ve genel bir silâhsızlanmaya gidileceği umuduyla Boğazlar bölgesinde egemenliğinin sınırlandırılmasını kabul etmişti. Fakat, silâhsızlanma çalışmaları olumlu bir sonuç vermemiş ve Milletler Cemiyetinin müşterek güvenlik sistemi mütecavizlere karşı başarı ile uygulanamamıştı. Milletlerarası taahhüt-

ler, revizyonist devletler tarafından tek taraflı hareketlerle çiğnenmekte idi. İtalya Milletler Cemiyetinin bir üyesi olan Habeşistan'ı işgal etmiş, Almanya 1936 yılında Versailles Andlaşmasını ihlâl ederek Ren bölgesini silâhlandırmış, Lausanne Boğazlar Sözleşmesine taraf olan Japonya da Milletler Cemiyetini terketmişti. Nihayet, küçük bir devlet olan Avusturya da olup bitti politikasına uyarak Saint Germain Andlaşmasını ihlâl eden bir hareketle Nisan 1936 da mecburi askerlik ihdas etmişti. Revizyonist devletlerin milletlerarası hukuku ihlâl eden bu hareketleri karşısında Lausanne'da öngörülen Boğazlar teminatı ile Türkiye'nin haklarının korunmayacağı ortada idi. Buna rağmen, Türkiye Boğazlar üzerindeki tabiî hakkını kuvvet gösterileri ile elde etmek yoluna gitmemişti. Gerçekten, haklarını hukukî yollardan araması bakımından Türkiye'nin bu davranışı iki dünya savaşı arasındaki milletlerarası politikada özel bir yer işgal etmektedir. Türkiye'nin bu meselede dayandığı milletlerarası hukuk prensibi **rebus sic stantibus** (şartlar değişmiştir) prensibidir.

Boğazların silâhtan tecrit edilmiş olması, milletlerarası münasebetlerin bozulmaya başlamasından sonra Türkiye'yi endişelendirmeye başlamıştı. Türk temsilcileri çeşitli milletlerarası konferanslarda Boğazlar Sözleşmesinin değiştirilmesini ileri sürmüşlerdir. Yukarda belirttiğimiz gibi Türk Hükümeti bu isteğini ilk defa, Londra'da toplanan Silâhsızlanma Konferansının genel görüşmeleri sırasında, 23 Mayıs 1933 te, ortaya atmıştır. 1934 yılında Balkanlar'daki Bulgaristan-Yugoslavya yakınlaşması ve aynı yıl Mussolini'nin Asya ve Afrika'daki emellerini açığa vuran konuşmasından sonra, Türkiye bu isteğini Milletler Cemiyeti ve Balkan Entente'ı toplantılarında tekrarlamıştır. Ancak, Türkiye'nin Boğazlar Sözleşmesini tâdil talebi revizyonist devletlerin emellerine örnek teşkil edebileceği mülâhazası ile, Sovyetler Birliği dışında, 1923 Sözleşmesine taraf olan büyük devletlerce olumlu karşılanmamıştı. Sovyetler Birliği ise Türkiye'yi bu konuda, 1933 yılından itibaren desteklemiştir. Nihayet, Balkan Entente'ı kurulduktan sonra Entente üyelerinin bu konuda Türk görüşüne katıldıklarını yukarda belirtmiştik. Boğazlar meselesi lie Türkiye'den sonra en fazla ilgili devletlerden biri olan İngiltere, Türkiye'nin 1923 Sözleşmesini değiştirme teklifine ancak, 1936 da Almanya'nın tek taraflı olarak Ren bölgesini silâhlandırması üzerine muvafakat etmiştir.

Türkiye Boğazlar rejimini değiştirmek teşebbüsüne Atatürk'ün muvafakatı ile girişmiştir. Tevfik Rüştü Aras bu meseleden Atatürk'e bahsettiği zaman Atatürk şöyle demiştir : "Benim görüşüme göre de Avrupa durumu böyle bir teşebbüs için elverişlidir... Bu işte behemahal muvaffak olacağız."

Türk Hükümeti 11 Nisan 1936 tarihinde Lausanne Boğazlar Sözleşmesine taraf olan devletlere birer nota göndererek Sözleşmenin tâdilini istemiştir. Bu notada Türkiye'yi böyle bir teklife zorlıyan sebebin milletlerarası münasebetlerdeki yeni gelişmeler olduğu belirtilmekte ve bu gerçekler özetlendikten sonra şöyle denilmekte idi :

"Yukarda bildirilen mülâhazatı gözönünde tutan ve Boğazlar mukavelesinin dört büyük devletin müşterek garantisine taallûk eden 18 nci maddesi ahkâmının mahkûk ve işlemez bir hale geldiğini ve arazisine mütevecih harici bir tehlikeye karşı bu ahkâmın Türkiye'yi artık amelî bir surette muhafaza edemiyeceğini haklı olarak düşünen Cumhuriyet Hükümeti, Türk arazisinin taarruzdan masuniyeti için elzem emniyet şeraiti dahilinde ve Akdeniz ile Karadeniz arasında ticari seyrisefainin daimi inkişafı için en liberal bir zihniyetle Boğazlar rejimini tanzime mâtuf itilâfların yakın bir zamanda akdi zımmında müzakerata başlamaya âmede olduğunu boğazlar mukavelesi müzakerelerine iştirak etmiş olan devletlere bildirmekle kesbi şeref eyler."

Türkiye'nin bu teklifi karşısında muhtelif devletlerin tutumları şöyle olmuştur : İngiltere bu teklifi olumlu karşılamıştı. Bilindiği gibi, Fransa genel olarak Versailles Andlaşmasının harfi harfine uygulanmasına taraftardı ve bu Andlaşma ile kurulan düzenin değiştirilmesine muhalif idi. Buna rağmen, bu sıradaki Fransız-Sovyet yakınlaşması sebebiyle bu devlet de Türkiye'nin teklifine cevap vermiştir. Sovyetler Birliği Boğazlar rejiminde kendi lehine değişiklikler yapılmasını istediği için Boğazlar konusunda toplanacak bir konferansa taraftardı. Esasen Sovyetler 1923 de tesbit edilen Boğazlar rejiminden memnun değillerdi. Öte yandan, Karadeniz'e sahildar olan ve Balkan Entente'ı dışında bulunan Bulgaristan Türkiye'nin Boğazlar üzerinde mutlak egemenlik kurmasını esas itibariyle istemediği halde, Boğazlar Sözleşmesinde yapılacak bir değişikliğin Neuilly Andlaşmasının da tâdiline yol açabileceğini düşünerek Türk teklifine muhalefet etmemiştir. Romanya ise genel olarak andlaşmaların tâdiline muhalıfti. Nihayet İtalya, Habeşistan tecavüzü sırasında Milletler Cemiyetinin aldığı zorlama tedbirlerine Türkiye'nin de katılmış olması sebebiyle Boğazlar Rejiminin değiştirilmesine muhalefet ediyordu.

Boğazlarla ilgili Türk notası gönderildikten sonra, Dışişleri Bakanlı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu toplanması istenen konferans hakkında muvafakatlarını almak için Nisan ayında Roma ve Tokyo müstesna Lausanne Boğazlar Sözleşmesine taraf olan devletlerin merkezlerini ziyaret etmiştir. Bundan sonra, Balkan Entente'ı Daimî Konseyi 4 Mayıs 1936 da Belgrat'ta yaptığı toplantıda Entente

üyelerinin Türkiye'yi destekliyeceğini kararlaştırmıştı. Nisan ayının sonuna kadar İtalya dışında Konferansa katılma hakkına sahip olan bütün devletler olumlu cevap vermişlerdir.

Boğazlar rejimini tadil edecek olan Konferans 22 Haziran 1936 da İsviçre'nin Montreux şehrinde toplanmıştır. Konferansın ikinci günkü oturumunda Türk temsilcisi Türkiye'nin tasarısını açıklamıştır. 13 maddeden ibaret olan bu tasarıya göre, Türkiye Boğazlar bölgesini gayri askerîlikten çıkarmak, tahkim etmek ve buralarda askerî kuvvet bulundurmak istiyordu. Bunun için tasarıda gayri askerîlikten hiç bahsedilmiyordu. Bundan başka, Türkiye Boğazlar Komisyonunun da kaldırılmasını istiyordu. Boğazlar tahkim edildikten sonra Milletler Cemiyetinin teminatından vazgeçilebilirdi.

Bu esaslar dahilinde Türkiye ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlardan geçiş serbestliğini bazı şartlar ve kayıtlar altında kabul etmekte idi. Ticaret gemilerinin Boğazlardan geçişinde Lausanne Sözleşmesinin esaslarına benzer esaslar uygulanabilirdi. Savaş gemilerine gelince, Türkiye bu konuda geçiş serbestliğini bazı şartlarla kabul ediyordu. Bir kere, Boğazlar'da transit halinde bulunacak yabancı savaş gemilerinin tonajı 14 bin tonilâtoyu geçmiyecekti. Ancak, Karadeniz'e sahildar olan bir devlet önceden müsaade almak ve refakatında başka gemi bulundurmamak şartıyle 25 bin tonilâtoya kadar olan bir gemisini Boğazlardan geçirebilecekti. Bunun dışında Karadeniz'e sahildar bir devletin her iki istikamette geçirebileceği gemi tonajına bir tahdit konulmamıştı. Öte yandan, Karadeniz'e sahildar olmıyan devletlerin bu denizde bulundurabilecekleri savaş gemilerinin tonajı 28 bin tonilâtoyu aşmıyacaktı. Bu gemiler Karadeniz'de en çok onbeş gün kalabileceklerdi.

Savaş zamanında Türkiye tarafsız olduğu takdirde savaş gemileri yukarda belirtilen esaslar dahilinde Boğazlardan serbestçe geçebileceklerdi. Savaş zamanında Türkiye muharip olduğu takdirde ise savaş gemilerinin geçişi Türkiye'nin müsaadesine tâbi olacaktı. "Türkiye kendisinin harb tehdidine maruz bulunduğunu hissettiği takdirde" de gene bu esaslar uygulanacaktı.

Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini yeniden ihdas etmeğe matûf olan bu hükümler Karadeniz'e sahildar olmıyan devletlerin gemilerinin bu denize girmesini önemli bir şekilde tahdit etmesi bakımından Sovyetler Birliği tarafından da prensip itibariyle desteklenmiştir. Esasen, bu tasarının hazırlanmasında Sovyetler Birliği ile işbirliği yapılmıştı. Konferans sırasında devletler kendi çıkarları ile ilgili birçok teklifler ileri sürmüşler ise de Türkiye'nin Boğazların silâhlandırılması isteği daha başlangıçta kabul edilmişti. Öte yandan, Boğaz-

lardan geçişle ilgili konularda Sovyet ve İngiliz tezleri çatışmıştır. Sovyetler'e göre, Boğazlardan geçecek savaş gemilerine ait tahdidler sadece Karadeniz'e sahildar olmıyan devletlerin savaş gemilerine uygulanmalıydı. Karadeniz'de sahili olan devletlerin savaş gemileri Boğazlardan serbestçe geçmeliydi. İngiltere ise ticaret gemilerinin Lausanne Sözleşmesi esasları içinde geçiş serbestliğinden faydalanmalarını istiyordu. Bundan başka İngiltere'ye göre, Boğazlar'da bütün devletlerin transit olarak bulundurabilecekleri savaş gemilerinin azamî tonajı ile Karadeniz'e sahildar olmıyan devletlerin bu denizde bulundurabilecekleri savaş gemilerinin tonaj yekûnu Türk tezinde öngörülen miktardan biraz fazla olmalıydı.

İki ay kadar süren Konferans görüşmeleri sırasında İngilz ve Sovyet temsilcileri arasında Boğaziardan geçecek yabancı gemiler hakkında çetin tartışmalar olmuştur. Fakat, 1935 Fransız-Sovyet Andlaşması sebebiyle Fransa, Karadeniz sebebiyle de Balkan devletleri, Sovyet görüşünü desteklemişlerdir. Bu yüzden, İngiltere'nin de görüşünde fazla ısrar etmemesi üzerine Konferans çalışmalarını nisbeten kısa bir zamanda bitirebilmiştir

Montreux Boğazlar Sözleşmesi 20 Temmuz 1936 tarihinde Türkiye. Bulgaristan, Fransa, İngiltere, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Yunanistan tarafından imzalanmıştır. Konferansa iştirak etmemiş olan İtalya Boğazlar Sözleşmesine sonradan, 2 Mayıs 1938 de, katılmıştır.

Sözleşmenin 1 nci maddesinin ilk fıkrasında "Yüksek Âkid Taraflar Boğazlar'da denizden geçiş ve seyrisefain serbestisi prensibini kabul ve teyit ederler" denilmektedir. Aynı maddenin 2 nci fıkrasında bu serbestliğin bundan böyle bu Sözleşme hükümleri ile düzenlendiği belirtilmektedir. Savaş zamanında Türkiye tarafsız ise, ticaret gemilerine barış zamanı şartları içinde serbest geçiş tanınmıştı (Madde: 4). Türkiye muharip ise 5 nci maddeye göre "Türkiye ile harp eden bir memlekete mensup olmıyan ticaret gemilerine barış zamanı şartları içinde serbest geçiş tanınmıştı (Madde : 4). Türkiye muharip ise, 5 nci maddeye göre "Türkiye ile harp eden bir memlekete mensup olmıyan ticaret gemileri, düşmana hiçbir suretle müzaharet etmemek şartiyle, Boğazlar'da geçiş ve seyrisefer serbestisinden müstefit olacaklardır."

Savaş gemilerinin durumuna gelince : Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin Boğazlarda transit halinde bulundurabilecekleri savaş gemilerinin azamî tonajı 15 bin tonilâtoyu aşmıyacaktır (Madde : 14). 18 nci maddeye göre, bu devletlerin barış zamanında Karadeniz'de bulundurabilecekleri savaş gemilerinin tonilâto toplamı 30 bin tonu aş-

mıyacaktır. Eğer, "herhangi bir zaman Karadeniz'in en kuvvetli filosunun tonajı işbu Mukavelenâmenin imza tarihinde bu denizde en kuvvetli olan filonun (Bu filonun Sovyet filosu olacağı tabiîdir) tonajını, asgari 10 ton" aşarsa, Karadeniz'e sahildar olmıyan devletlerin bu denizde bulundurabilecekleri savaş gemilerinin tonajı da en çok 45 bin tonilâtoya kadar çıkartılabilecektir. Bu devletlerin denizaltıları Karadeniz'e geçemiyecektir. Nihayet, gene de devletlerin savaş gemileri Karadeniz'de 21 günden fazla kalamıyacaklardır.

Sözleşmede Karadeniz'e sahildar devletlerin lehine bazı farklar gözetilmiştir. Bu devletler, transit olarak 15 bin tonilâtodan yüksek tonajda bulunan "hattı harb gemilerini, Boğazlardan geçirmeğe mezundurlar. Şu şartla ki : bu gemiler Boğazları birer birer ve refakatlerinde en çok iki torpido ile geçerler" (Madde : 11). Sahildar devletler, bu istisna dışında, Sözleşmenin 14 ncü maddesine tâbidirler. Öte yandan, sahildar devletler 12 nci maddeye göre bu deniz dışında inşa ettirdikleri veya satın aldıkları denizaltı gemilerini, Türkiye'yi önceden haberdar etmek şartıyle, deniz üslerine katılmak üzere Boğazlardan geçirebileceklerdir. Adı geçen devletlere ait denizaltılar, bu hususta Türkiye'ye bilgi vermek şartıyle, bu deniz dışındaki tezgâhlarda tamir edilmek üzere keza Boğazlar'dan geçebilirler. Bu durumda denizaltılar gündüz ve deniz üstünde seyrisefer edecekler ve Boğazlar'dan teker teker geçeceklerdir.

Savaş halinde Türkiye tarafsız ise, Sözleşmenin 19 ncu maddesine göre, "muharip herhangi bir devletin harp sefinelerinin Boğazlar'dan geçmesi memnu olacaktır." Bunun iki istisnası vardır : Bir kere, Milletler Cemiyetinin aldığı zorlama tedbirlerini uygulamak için Boğazlar'dan geçmesi gereken savaş gemileri bu yasağın dışında bırakılmıştır. Aynı şekilde, Türkiye'yi bağlıyan bir karşılıklı yardım andlaşması gereince, tecavüze uğramış bir devlete yapılacak yardım hali bu yasağın dışında kalmaktadır. Savaş halinde Türkiye tarafsız ise, tarafsız devletlerin gemileri barış zamanındaki şartlar altında Boğazlar'da tam geçiş serbestliğinden faydalanacaklardır.

Savaş halinde Türkiye muharip ise, 20 nci maddeye göre, bütün savaş gemilerinin geçmesi "tamamen Türkiye Hükümetinin rey ve ihtiyarına bırakılacaktır."

Nihayet, "Türkiye kendisini pek yakın bir harp tehlikesi tehdidine maruz telâkki ettiği takdirde", Sözleşmenin 21 nci maddesine göre, savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi yine Türkiye'nin rey ve ihtiyarına bırakılmaktadır.

Lausanne Boğazlar Sözleşmesinin süresiz olmasına karşılık, Montreux Sözleşmesinin süresi 20 yıldır. Ancak, bu sürenin geçmesinden iki yıl önce Âkid taraflardan hiçbirisi Sözleşmenin feshini talep etmezse, Sözleşme böyle bir fesih talebinden itibaren iki yıl sonraya kadar yürürlükte kalacaktır. Montreux Sözleşmesinin süresi 1956 yılında sona erdiği halde, böyle bir fesih talebinde bulunulmadığı için Sözleşme hâlâ yürürlüktedir. Sözleşmenin feshi için Âkid Taraflardan biri bir talepte bulunursa, 28 nci maddeye göre "Yüksek Âkid Taraflar yeni bir Mukavelenâmenin ahkâmını tesbit etmek üzere kendilerini bir Konferansta temsil ettirmek hususunda mutabıktırlar."

Montreux Sözleşmesinden sonra Boğazlar'da Türk egemenliğinin yeniden kurulması Türkiye'nin milletlerarası münasebetlerdeki ağırlığını arttırmıştır. Bu sebeple, 1936 yılından sonra Türkiye iki muhasım grup tarafından dostluğu şiddetle aranan bir devlet olmuştu. Sözleşmenin imzalanmasından sonra Başvekil İsmet İnönü Türkiye'nin milletlerarası alanda artan itibarını şu şekilde ifade etmiştir :

"Arkadaşlar beynelmilel muahedelerin her biri bir devrim ifade-

"Arkadaşlar, beynelmilel muahedelerin her biri bir devrim ifadesidir. Denilebilir ki, yeni Boğazlar Mukavelesi 1923 ten beri yeni Türk Devletinin siyasetini ve varlığını gösteren bir vesikadır. Bu varlık, her şeyden evvel kudret ifade eder. Atatürk Rejiminin Türk Milletine bu kadar az bir zaman zarfında her sahada temin ettiği kuvvet, kudret ve itibar, beynelmilel bir sahada tasdik edilmiş oluyor."

Montreux Sözleşmesi iki dünya savaşı arasındaki devrede başta Atatürk olmak üzere Türk yöneticilerinin en önemli başarılarından biri sayılmak gerekir. Türk yöneticileri bu zaferi sabırlı ve basiretli hareketleri ve teşebbüs zamanını iyi ayarlamaları sayesinde elde etmişlerdir.

Türk - Fransız Münasebetleri ve Hatay Meselesi

Lausanne'ı takip eden on yıllık süre içinde Türkiye ile Fransa arasındaki münasebetler yukarda özetlenmişti. Bu süre zarfında iki memleket arasındaki münasebetlerde en önemli mesele Osmanlı borçlarının tasfiyesi idi. Osmanlı borçları meselesi 1933 yılında kesin bir hal şekline bağlandıktan sonra Türk-Fransız münasebetleri normal, hattâ dostane bir mahiyet almıştı. Fransa ile Türkiye, bir taraftan Küçük Entente'ın ve Balkan Entente'ının birer üyesi olan Yugoslavya ve Romanya vasıtasiyle, diğer yandan da 2 Mayıs 1935 tarihli Fransız-Sovyet Karşılıklı Yardım Andlaşması ile birbirleriyle dolaylı olarak bağlanmışlardı.

İncelemekte olduğumuz devrede Türk-Fransız münasebetlerini etkiliyen en önemli olay İskenderun Sancağı (Hatay) yüzünden çıkan uyuşmazlıktır. Bu olay Türk-Fransız münasebetleri bakımından olduğu gibi, Atatürk devrinde Türkiye'nin dış politikası ile ilgili olayların en çetinlerinden birini teşkil etmesi bakımından da önemlidir. Sancak bölgesinde Türk unsuru en büyük çoğunluğu teşkil ettiği için bu bölge Misak-ı Millî sınırları içine alınmıştı. Fakat, Millî Mücadele sırasında Fransa ile silâhlı çatışmanın durdurulması bahasına bu devlet ile Ankara'da 20 Ekim 1921 de, Sancak'ın Türkiye sınırları dışında kalmasını öngören bir itilâfname yapılması zarurî ve Türkiye'nin çıkarları bakımından lüzumlu görülmüştü. Bununla beraber, Ankara Hükümeti bu İtilâfnameye Sancak'taki Türk unsurunun çıkarlarını koruyacak ve bu bölgeye muhtariyet verilmesi için gerekli zemini hazırlıyacak hükümler koydurmuştu. İtilâfnamenin 7 nci maddesi şöyle idi : "İskenderun mıntıkası için bir usulü idarei mahsusa tesis olunacaktır. Mıntıka-i mezkûrenin Türk ırkından olan sekenesi harslarının inkişafı için her türlü teşkilâttan müstefit olacaklardır. Türk lisanı orada mahiyeti resmiyeyi haiz olacaktır."

müstefit olacaklardır. Türk lisanı orada mahiyeti resmiyeyi haiz olacaktır."

Suriye'nin Fransız Mandası altına konulacağı 25 Nisan 1920 de San Remo Andlaşması ile tesbit edilmişti. Bu sırada Anadolu'da Millî Mücadele hareketi devam ettiği için Suriye'nin kuzey sınırları henüz kesin olarak tesbit edilmemişti. Bu sınırlar yukarda söz konusu edilen 1921 İtilâfnamesi ile tâyin edilmiş ve Lausanne Andlaşmasının 3 ncü maddesi ile de teyit edilmişti. Bu şekilde Ankara Andlaşmasının 7 nci maddesi hükümleri mahfuz kalmak şartıyle Sancak, Fransız Mandası altına girmiş oluyordu. Suriye üzerindeki Fransız Mandası Milletler Cemiyeti Meclisi tarafından 23 Eylül 1923 te tasdik edilmişti. Fransa bundan sonra 1921 Andlaşmasına uygun olarak Suriye içinde Sancak bölgesi için muhtar bir idare kurmuştur.

Suriye üzerinden Manda idaresinin kaldırılması ve bu ülkeye bağımsızlık verilmesi için Fransa ile Suriye arasında 9 Eylül 1936 da bir Andlaşma yapılmıştı. Bu Andlaşma Sancak'ın statüsü meselesini tekrar ortaya çıkarmış ve bu mesele Fransa ile Türkiye arasında 1939 yılına kadar devam eden bir uyuşmazlık konusu olmuştur. Adı geçen Andlaşmanın 3 ncü maddesi şöyle idi : "Yüksek Âkid Taraflar Manda rejiminin sona erdiği gün, Fransız Hükümeti tarafından Suriye ile ilgili olarak, ya da bu memleket adına imzalanan bütün andlaşma, sözleşme ve diğer milletlerarası taahhütlerden doğan hak ve vecibelerini yalnız Suriye Hükümetine devretmek için bütün tedbirleri alacaklardır." Bu madde hükmünden de anlaşılabileceği gibi, Fransa Suriye üzerindeki haklarını yeni Suriye Hükümetine devrederken İskenderun

Sancağı üzerindeki hak ve vecibelerini de bu hükümete devretmiş oluyordu. Bu andlaşmanın metni yayınlanınca, Sancak'ta yaşıyan Türklerin mukadderatı Türk basınında ve resmî çevrelerde endişe uyandırmıştı. Milletler Cemiyeti Meclisinin 26 Eylül 1936 tarihli oturumunda Tevfik Rüştü Aras Sancak meselesi hakkında Fransız Hükümeti ile ikili görüşme yapılmasını teklif etmiştir. Fransız temsilcisi buna verdiği cevapta, Mandater devlet olarak Fransa'nın Suriye üzerindeki bütün hak ve vecibelerini yeni Suriye Hükümetine devrettiğini, bu sebeple Fransa ile Türkiye arasında bu konuda yapılacak görüşmelere Suriye Hükümetinin temsilcisinin de katılması gerektiğini bildirmiştir.

Türk ve Fransız temsilcileri tarafından Milletler Cemiyetinde yapılan bu konuşmalardan sonra Türk Hükümeti 9 Ekim 1936 da Fransız Hükümetine bir nota vermiştir. Bu notada, **inter alia**, şöyle deniliyordu:

"Fransa ile Suriye mümessilleri arasında imza edilen ve Lübnan

"Fransa ile Suriye mümessilleri arasında imza edilen ve Lübnan
mümessilleri ile de aktedilmek üzere bulunan muahedeye müşabih bir muahedenin, azim ekseriyeti Türk olan İskenderun ve Antakya mıntıkasının ahalisi delegeleri ile de aktedilmesinin Fransa Hükümetince münasip görülüp görülmediği hakkında karar vermek üzere lâzım gelen tedbirlerin ittihazını rica ederim... Fransa Mandası çerçevesi içerisinde Suriye ve Lübnan'ın elde ettiği tekâmül doğru ve haklı bir benzeyiş sebebiyle İskenderun ve Antakya'ya teşmil edilmelidir ve tâbi oldukları vesayetten sonra Suriye ve Lübnan'a bahşedilen İskenderun'un muahedat ile müstefit olageldiği geniş otonomiden sonra da mıntıka için de tanınmalıdır."

Türkiye'nin Sancak meselesine verdiği önem Atatürk'ün 1 Kasım 1936 da Türkiye Büyük Millet Meclisini açarken yapmış olduğu konuşmada şu şekilde ifade edilmişti :

"Bu sırada, Milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele, hakiki sahibi öz Türk olan "İskenderun-Antakya" ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde, ciddiyet ve kat'iyetle durmaya mecburuz. Daima kendisiyle dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve haklı sayanlar, alâkamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabiî görürler."

Fransız Hükümeti 10 Kasım 1936 tarihli cevabi notasında Manda Andlaşmasının 1 nci ve 4 ncü maddeleri gereğince Fransa'nın Suriye Mandasının ancak iki kısma ayrılabileceğini, oysa Suriye ve Lübnan Andlaşmalarına benzer bir andlaşma Sancak ile yapıldığı takdirde Suriye ülkesinin parçalanmış olacağını, Fransa'nın buna yetkili olmadığını

bildirmiştir. Bundan sonra teati edilen notalarda iki devlet görüşlerini tekrarlamışlar ve Fransa meselenin Milletler Cemiyetine getirilmesini teklif etmişti. Türkiye'nin bu teklifi kabul etmesi üzerine Sancak meselesi 14-16 Aralık 1936 tarihleri arasında Milletler Cemiyeti Meclisinde görüşülmüştür. Bu sırada Sancak'ta nümayişler yapılmakta ve Türklerle Fransız polisi arasında kanlı çarpışmalar cereyan etmekteydi.

Cemiyet Meclisi 14 Aralık'ta İsveç temsilcisi Sandler'i Sancak meselesi için raportör tâyin etmişti. Sandler 16 Aralık'ta Meclise şu esasları ihtiva eden bir rapor sunmuştur : 1 — Sancak meselesi Cemiyet Meclisinin Ocak ayındaki olağan toplantısında tekrar ele alınmalıdır. Aradaki zaman zarfında taraflar raportörle temas halinde meseleyi görüşmeye devam etmelidirler. 2 — Mümkün olan en kısa zaman içinde Sancak bölgesine üç kişilik bir gözlemci heyeti gönderilmelidir. 3 — Bu raporun kabul edilmesi meselenin esası üzerinde verilmiş bir karar sayılmamalıdır.
sayılmamalıdır.

Bu raporun Meclis tarafından tasdik edilmesi üzerine, 22 Aralık'ta Hollanda, Norveç ve İsviçre tâbiyetinde olan üç kişilik bir gözlemci heyeti kurulmuş ve Heyet 1937 yılının Ocak başında görevine başlamak üzere Sancak'a gitmiştir. Bundan sonra Meclisin kararı gereğince ikili görüşmelerde bulunmak üzere Tevfik Rüştü Aras 21-22 Aralık 1936 tarihleri arasında Paris'i ziyaret etmiştir. Fakat, Fransız Hükümeti ile yapılan temaslarda olumlu bir sonuca varılamamıştır.

Milletler Cemiyeti Meclisi 20 Ocak 1937 de tekrar toplanmıştır. Bu toplantılar sırasında Türk ve Fransız temsilcileri İngiliz Dışişleri Bakanı Eden'in dostane teşebbüsü ile Sancak meselesi üzerinde ikili görüşmeler yapmışlardır. Bu görüşmelere M. Sandler de katılmıştır. Türk-Fransız görüşmeleri sonunda, 26 Ocak'ta, Sancak meselesi üzerinde bir prensip anlaşmasına varılabilmiştir. Anlaşmaya varılan hususlar 27 Ocak'ta M. Sandler'in raporu şeklinde Cemiyet Meclisi tarafından tasvip edilmiştir.

Bu prensip anlaşmasının esasları şöyle idi : İskenderun ve Antakya içişlerinde tam bağımsız, fakat Suriye ile gümrük birliği halinde olan ve bir Statü ve bir Anayasa ile idare edilen "bir ayrı varlık" teşkil edecekti. Sancak'ın dışişleri, bazı şartlar altında, Suriye Hükümeti tarafından idare edilecekti. Türkçe resmi dil olacak, diğer dillerin kullanılmasının şartları Cemiyet Meclisi tarafından tesbit edilecekti. Statü'nün ve Anayasa'nın uygulanması Meclisce tâyin edilen ve Sancak'ta ikâmet eden bir Fransız vatandaşı tarafından temin edilecekti. Sancak'ta mecburi askerlik usulü uygulanmıyacak ve bu bölge tahkim edilmiyecekti. Sancak'ın ülke bütünlüğü, bu maksatla yapılacak bir andlaşma gereğince, Türkiye ve Fransa tarafından teminat altına alınacaktır.

Sandler raporunun Cemiyet Meclisi tarafından tasvip edilmesi üzerine 27 Ocak 1937 de Atatürk'ün Başvekil İsmet İnönü'ye çektiği telgrafta şöyle deniliyordu :

"Hatay'ın mukadderatını tâyin eden kararın konsey'den çıkmış olduğunu Hariciye Vekilimizin şimdi aldığımız telgrafnamesinden anladım... Bu eser, Cumhuriyet Hükümetinin millî meseleler üzerinde ne kadar şaşmaz bir dikkatle durduğunu ve onları en mâkul tarzlarda intaç için cesaret ve feragatla hareket ve faaliyete geçebilecek enerji ve kaabiliyette bulunduğunu gösteren yeni bir örnek olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin bu siyaset kavrayışının dünyada sulh ve huzur istiyen ve bunun icabı tabiisi olan hakseverliği şiar edinmeyi fazilet bilen bütün dünya milletlerince takdirle karşılanacağına şüphe yoktur. Türkiye Cumhuriyeti haklı olduğuna kani bulunduğu dâvasını, büyük ve âdil hakem heyeti olmasını daima arzu ettiği ve bu sıfat ve selâhiyetin daha çok çetin meseleler hallinde en yüksek kudret ve kuvveti haiz olmasını temenni eylediği Cemiyeti Akvam'a bırakmakla insanlık namına isabetli bir harekette bulunmuştur. Bu suretle medeniyet namına da yüksek bir vazife ifa etmiş olmakla sadece takdir ve tebrike şayandır."

büyük ve âdil hakem heyeti olmasını daima arzu ettiği ve bu sıfat ve

Aynı gün Dışilşeri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Cemiyet Meclisinde yaptığı konuşmada, Türkiye ile Fransa arasında Sancak konusunda anlaşmaya varılmasında önemli yardımı dokunan Eden'in tavassutuna değinerek şöyle demiştir :

"...Yalnız şunu söylememe müsaadenizi rica ederim ki, bu mesut netice hususunda hiçbir menfaat görmiyen yardımlar ibzal olunmuştur. Türkiye ve Fransa'nın müşterek dostları müzakerelerimiz esnasında çıkan büyük müşkülâtı yatıştırmak için bütün nüfuzlarını kullanmışlardır. Büyük Britanya Mümessili B. Eden'in şahsında bulduğumuz dostane ve müessir yardımı bilhassa kaydetmek isterim..." Gene aynı konuda Başvekil İsmet İnönü Türkiye Büyük Millet Meclisinde 29 Ocak 1937 de yaptığı konuşmada şöyle demiştir : "...Arkadaşlar, bu meseleye İngiliz Hariciye Nazırı, bütün Türkiye'yi mütehassis edecek bir mebzuliyetle emek sarfetmiştir... İngiltere, Hatay dâvasında Fransızlarla Türkler arasında bir uzlaşma olması için sarfettiği emeklerin müsbet bir neticeye varmış olduğundan, ne kadar memnuniyet hissederse, Türk efkârı umumiyesinin İngiliz politikasına karşı beslediği itimadın ayrıca kuvvetlendirilmesinden de memnuniyet hissetmekle haklı olacaktı."

Cemiyet Meclisinin bu kararı gereğince, Sancak için bir Statü ve Anayasa hazırlamak üzere bir uzmanlar komitesi kurulacaktı. Bu Komite 25 Şubat'ta kurulmuş ve Sancak'a gönderilmiş bulunan gözlemci

heyeti ile birlikte çalışmalarına başlamıştır. Komite Türkiye ve Fransa tarafından sunulan tasarıları gözönünde bulundurarak 15 Mayıs'ta Statüyü, Anayasayı ve Sancak'ın sınırlarını kapsıyan bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre Sancak'ta resmi dil Türkçe ve Arapça olacaktı. Raporun diğer kısımlarında Türkiye ile Fransa arasında 26 Ocak'ta varılan mutabakatın esasları bulunuyordu.

Komite bu çalışmalarını yaparken Türkiye ile Fransa arasında direkt görüşmeler cereyan etmiştir. Bu görüşmeler sonunda Sancak üzerinde birçok noktalarda mutabakata varılmış ve iki devlet arasında Cenevre'de, 29 Mayıs 1937 de, Sancak'ın millî bütünlüğünü teminat altına alan ve yeni Türkiye-Suriye sınırını tesbit eden bir andlaşma yapılmıştır. Aynı gün, Cemiyet Meclisi tâyin etmiş olduğu Komitenin raporunu tasvip etmiştir.

Türk-Fransız Andlaşması ve Milletler Cemiyeti Meclisinin kararı Sancak meselesini kökünden halledememiştir. Türkiye Sancak'ta yeni rejimin derhal uygulanmasını istediği halde, Suriye'deki Arapların protesto ve isyan hareketleri ve Sancak'taki Fransız sömürge idaresinin Arapları kışkırtan davranışları 1937 yılının yaz aylarında yeni birtakım güçlüklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu olaylar Sancak hakkındaki Statünün 32 nci ve Anayasanın 6 ve 15 nci maddeleri esaslarına göre yapılması gereken seçimleri geciktirmiştir. Bu arada, Milletler Cemiyetinin tâyin ettiği bir komisyon tarafından hazırlanan seçim sistemi Sancak'taki Türkler aleyhine sonuçlar verecek mahiyette olduğu için Türk Hükümeti tarafından Cemiyet nezdinde protesto edilmiştir. Bunun üzerine Cemiyet Meclisi Sancak'ta uygulanacak seçim sistemini görüşmüş ve Ocak 1938 de bu sistem Türkiye'yi tatmin edecek şekilde değiştirilmiştir. Daha sonra Sancak'ta seçimlere nezaret edilmesi ve bu bölgede Fransa ve Türkiye tarafından müştereken emniyet ve asayişin temini meselesi yeniden uyuşmazlık konusu olmuştu. Bu meselenin halli için 1938 yılının Haziran ayının başından itibaren Paris'te ve Antakya'da ikili görüşmeler yapılmıştır.

Bu sırada Avrupa'da milletlerarası münasebetler gerginleşmişti. Almanya'nın Avusturya'yı ilhak etmesinden sonra Avrupa'da kuvvet dengesinin Mihver devletlerin lehine değişmeye başlaması, anti-revizyonist devletlerin Türkiye'ye olan ihtiyacını arttırmıştır. Bu gergin durum karşısında Fransa Sancak meselesi sebebiyle Orta Doğu'nun en güçlü devleti olan Türkiye ile münasebetlerbini kısa zamanda düzeltmek ihtiyacını duymuştu. Avrupa'da harp tehlikesinin yaklaşması Sancak hakkında yapılan görüşmelerde Fransız temsilcilerini Türk haklarını teslime mecbur etmişti. Antakya'da Türk-Fransız askerî tem-

silcileri arasında yapılan görüşmeler sonunda, 3 Temmuz 1938 de, Sancak'ın mülkî bütünlüğünün ve siyasi statüsünün müştereken korunması hakkında bir askerî anlaşma yapıldı. Askerî anlaşma ve buna ek protokol gereğince, Sancak'ta sükûn ve asayiş 6000 kişilik bir kuvvet tarafından sağlanacaktı. Bu kuvvetin 1000 kişisi Sancak'tan, geri kalan kısmı da yarı yarıya Türk ve Fransız kuvvetlerinden temin edilecekti. Bu Andlaşmanın yapılmasından iki gün sonra Türk kuvvetleri Sancak'a girmişlerdir.

Öte yandan, Paris'te başlıyan ve sonradan Ankara'da devam eden Türk-Fransız görüşmeleri de olumlu gelişmiş ve 4 Temmuz'da Ankara'da Türk Dışişleri Bakanı ile Fransa'nın Ankara Büyük Elçisi arasında bir Dostluk Andlaşması parafe edilmiştir. Bu Andlaşmanın hükümleri özet olarak şöyle idi : Taraflar içlerinden birine müteveccih siyasi ve iktisadî hiçbir anlaşmaya ve hiçbir kombinezona girmiyeceklerdir; taraflardan biri tecavüze uğrarsa diğer taraf mütecavize yardımda bulunmıyacaktır; Doğu Akdeniz'de barışın devamı için taraflar, Sancak'ın bütünlüğünü teminat altına alan 29 Mayıs 1937 tarihli andlaşma hükümlerini yerine getireceklerdir.

hükümlerini yerine getireceklerdir.

Türk-Fransız Andlaşmasının imzalanmasından sonra, Temmuz ayının sonuna doğru Sancak'ta yapılacak seçimler hakkında çalışmalara tekrar başlanmıştır. Ağustos'ta yapılan seçimler sonunda Sancak'taki Türk topluluğu Sancak Meclisinde 40 mebusluktan 22 sini elde etmişlerdi. Sancak Meclisi ilk toplantısını 2 Eylül 1938 de yapmıştır. Sancak Statüsüne göre resmî dillerin Türkçe ve Arapça olması gerektiği halde bütün topluluklara mensup mebuslar yeminlerini Türkçe yapmışlardı. Meclis, Sancak'a Türkçe adıyle, Hatay Devleti adını vermıştir.

Hatay'ın bağımsız bir devlet olmasından sonra Türkiye ile Fransa arasındaki münasebetler sür'atle gelişmiştir. İki devlet arasında 23 Haziran 1939 da, Ankara'da, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoglu ile Fransa Buyük Elçisi René Massigli tarafından Türkiye ile Suriye arasındaki ülke meselesini kesin olarak halleden bir Andlaşma ve aynı gun Paris'te bir Karşılıklı Yardım Bildirisi imzalanmıştır. Bu Andlaşmada Hatay Devletinin kesin sınırları ve Hatay vatandaşlarının statüsü hakkında hukumler bulunuyordu. Öte yandan, Karşılıklı Yardım Bildirisi 12 Mayıs 1939 tarihli Türk-İngiliz Karşılıklı Yardım Bildirisi ile aynı hükumleri ihtiva ediyordu. Turk-Fransız Bildirisinin daha geç imzalanması Hatay meselesinin henüz halledılmemiş olmasından ileri geliyordu. Bu Bıldiri Türkiye, Fransa ve İngiltere arasında Üçlü bir Karşılıklı Yardım Andlaşmasının imzalanması için gerekli zemini hazırla-

mıştı. Türkiye ile Batı'lı demokrasiler arasında işbirliğini öngören bu Andlaşma 19 Ekim 1939 da imzalanmıştır.

Eylül 1938 de kurulan Hatay Devleti bir yıl kadar bağımsız kalmıştır. Bu süre içinde Türkiye ile bu devlet arasında çok sıkı işbirliği yapılmış ve esasen Türk olan Hatay Devleti yöneticileri Hatay'ın Türkiye'ye katılmak arzusunu birçok vesilelerle belirtmişlerdir. Nihayet, 29 Haziran 1939 da son toplantısını yapan Hatay Meclisi oybirliğiyle Anavatana katılmaya karar vermiştir. Türkiye **status quo**'dan memnun olmıyan küçük ve büyük birçok devletlerin aksine, gerek Montreux'de, gerek Hatay meselesinde ulusal çıkarlarını elde etmek için **fait accompli** yoluna gitmemiş, hukuk yoluna başvurmuştur. Küçük bir devlet için ulusal çıkarların hukuk yolu ile elde edilmesinin en iyi dış politika yolu olduğunu İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki Türk dış politikasının başarıları doğrulamaktadır.

BÖLÜM II

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

HAZIRLAYANLAR

Prof. Dr. Ahmet Şükrü ESMER **Asistan Dr. Oral SANDER**

GENEL DURUM

Lozan Andlaşmasından sonra Türkiye'nin bir türlü uzlaşamadığı devlet İtalya olmuştur. Bu devletin Akdeniz'de yarattığı tehdit, 1928 yılında imzalanmış olan dostluk andlaşmasına rağmen, Türkiye'nin İtalya'ya güvenini sağlayamamıştır. Ayrıca Habeşistan'ı işgali, Mussoli'nin zaman zaman söylediği nutuklarda Asya'yı hedef tutarak İtalya'nın emperyalist emellerinden söz açması, Türkiye'nin dış politikasına yön veren önemli bir etken olmuştur. Bu tehlikenin bir sonucu olarak Türkiye'nin İngiltere ile ilişkileri iyiye doğru gitmeye başlamış ve hele 1936 Montreux Sözleşmesinden sonra çok gelişmiştir.

1936 Montreux Sözleşmesinden sonra çok gelişmiştir.

Türkiye açısından, İngiltere ile dostluk, Millî Kurtuluş Savaşı'ndan beri dayandığı Sovyet Rusya ile samimi ilişkilerde bir değişiklik yaratmayacaktı. Sovyet Rusya, Alman ve Japon baskısı altında Batı'ya kaydığından, Türkiye için bu iki dostluğu bağdaştırmak kolaydı. Kısaca Türkiye, İtalyan ve Alman tehlikesine karşı İngiltere ve Sovyet Rusya'ya dayanmak istiyordu. Ancak, İngiltere ile olan ilişkilerin bir deklârasyonun imzalanmasına varacak derecede gelişmesi, Batılıların Almanya'yı kendi üzerine saldırtacaklarından endişelenen ve bu nedenle Almanya ile anlaşma yollarını arayan Rusya'nın hoşuna gitmemiştir. Bunun için İngiltere, Türkiye'nin dış politikasında önce İtalya'ya, sonra da Sovyet Rusya'ya karşı bir dayanak olmuştur.

Almanya'ya gelince, bu devletin 1933 yılından sonra Versailles Andlaşmasının zincirlerini kırmağa başlaması Batılı Devletleri endişelendirirken, Millî Mücadeleyi ve Sèvres Andlaşması'nı unutmayan Türkiye'de büyük bir korku yaratmamış ve hattâ Türkiye bu devletin 1939 Mart'ına kadar izlediği "bir millet bir devlet" politikasını haklı bulmuştur. Ancak, 15 Mart 1939'da Almanya'nın, halkı Alman olmayan Çekoslovakya'yı ilhak etmesi ve böylece "hayat sahası" politikasını başlaması, Türkiye'yi uyandırmış, endişelendirmiş ve onu Batı ile anlaşmaya götüren bir etken olmuştur.

1938 de ve 1939 yılının başlarında milletlerarası olaylar geleceğin ne olacağını açıkça göstermekteydi. Çekoslovakya'nın parçalanması ve

işgali, Polonya üzerinde de Almanya'nın artan baskısı ve nihayet Almanya ve İtalya'nın Balkanlardaki faaliyetleri gibi gelişmeleri yakından izleyen Türkiye, İngiltere ve Fransa ile müzakerelere girişti. Bu iki devletle olan müzakereler ortak bir anlayış ortaya çıkardı ise de Sovyetler Birliği'nin asıl niyeti 23 Ağustos 1939'a kadar belli olmadı ve bu tarihte Almanya ile bir saldırmazlık paktı imzaladı.

TÜRK - İNGİLİZ VE TÜRK - FRANSIZ DEKLARASYONLARI

İtalya'nın 1939 Nisan'ında Arnavutluğu işgali Türkiye'de büyük kaygı uyandırdı. İtalya, bu davranışı ile Türkiye'nin güvenlik bölgesine ayak basmış olmaktaydı. Bu işgalden doğan buhran içinde İngiltere ve Fransa 13 Nisan'da Yunanistan ve Romanya'ya garanti verdiler. Aynı şekilde bir garantinin Türkiye'ye de verilebileceği bildirildi. Türkiye ise 15 Nisan'daki cevabında tekilfi uygun karşılamakla beraber bunun iki taraflı olmasını istedi. Türkiye'nin amacı böyle bir tehlike karşısında sarih taahhütlere sahip olmak istemesiydi. Bunun sonucu olarak Türkiye'yi "Barış Cephesi" içine almak için müzakereler başladı.

Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasındaki müzakereler devam ederken Almanya'nın yeni Ankara Büyük Elçisi Franz Von Papen ile Sovyetler Birliği Dışişleri Bakan Yardımcısı Potemkin Ankara'ya geldiler (28 Nisan). Almanya, Türkiye'nin İtalya'dan duyduğu endişeyi sezdiğinden en iyi diplomatını Ankara'ya göndermişti. Von Papen'in görevi Türkiye'yi Alman dış politikasına mümkün olduğu kadar yakın tutmak, ya da en azından büyük bir savaşta Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamak ve böylece İngiltere ile başlayan müzakerelerin bir ittifaka varmasına engel olmaktı. Von Papen Türkiye'yi İngiltere'ye yaklaştıran nedenleri doğru olarak tespit etti. Berlin'e yolladığı raporda Türkiye'nin İtalya'dan çekindiğini, Almanya'nın İtalya'yı destekleyeceğinden kaygı duyduğunu ve bu sebeple Batılılarla ittifaka kaydığını belirtmiştir. Durumu düzeltmek için de İtalya'nın, Oniki Ada grubuna dahil olup da Türk karasularında bulunan iki ufak ve stratejik bakımdan önemsiz adanın Türkiye'ye terkini tavsiye etti. Ancak, bu adaların terkinin Türkiye'yi "Barış Cephesi"ne katılmaktan alıkoyacağı şüpheli olduğu gibi, İtalya'nın razı olmasına imkân da yoktu. Sonra, Hitler de buna fazla önem vermemiştir. Çünkü Hitler Rusya ile anlaşmak kararında idi ve böyle bir anlaşma, ona göre, Türkiye'nin durumunu kendiliğinden değiştirecekti.

Bu arada Potemkin'in Ankara'ya gelişi iyi karşılanmış ve Türk-Sovyet dostluğunun bütün samimiyeti ile devam ettiği ifade olunmuş-

tur. Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Almanya'ya karşı mukavemet edilmesini ve Batılılar ile işbirliğine girişilmesini telkin etti. Aslında Türkiye de bu yol üzerinde idi. İngiltere ile "Barış Cephesi" müzakerelerine giriştiği zaman durumunu emniyette görmekteydi. Şöyle ki, Almanya'nın Balkanlar'a doğru harekete geçmesi halinde Kuzeyi ve Güneyi İngiltere ve 1921 yılından beri dostluk ilişkilerini devam ettirdiği Rusya arasındaki bir ittifak ile güvenlik altına alacaktı. Bu nedenle İngiltere ile ittifak müzakerelerine girişmede herhangi bir sakınca görmedi. Gerçekten Türkiye, müzakere açılır açılmaz, Sovyetlerle de bu müzakerelerde işbirliği yapmak gereğini ileri sürmüş ve Moskova'yı konuşmalardan haberdar etmiştir. Hattâ, Potemkin'in ziyaretinde Sovyet Rusya'ya, İngiltere ve Fransa ile müzakerelerde bulunulduğu gibi bir karşılıklı yardım paktı teklif edilmiştir.

Türkiye ile İngiltere arasında 15 Nisan'da başlayan müzakereler, 12 Mayıs 1939 da Türkiye'yi "Barış Cephesi"ne bağlayan bir deklârasyonun yayınlanması ile sonuçlandı. Bu deklârasyona göre iki devlet, aralarında kendi milli güvenlikleri açısından bir ittifak andlaşması imzalayacaklardı. Böyle bir andlaşma imzalanana kadar iki devlet "Akdeniz bölgesinde savaşa yol açabilecek bir saldırı halinde etkili bir şekilde işbirliği yapmağa ve birbirlerine her türlü yardımda bulunmağa hazırlanacaklardı." Fakat bu deklârasyon ve yapılacak andlaşma hiçbir devlete karşı olmayacaktı. Aynı zamanda İngiltere ve Türkiye Balkanlarda güvenliğin kurulmasının gerekli olduğunu ilân ettiler.

1939 yılına kadar Fransa ile Türkiye arasındaki ilişkilerin iyileşmesini önlemiş bulunan Hatay meselesi etrafındaki görüşmeler sonuçlanmadığından Fransa ile aynı mealde bir deklârasyon ancak 23 Haziran 1939 da yayınlanabilmiştir.

Sovyetler Türk-İngiliz deklârasyonunu görünürde iyi karşıladılar ve hattâ Sovyet basını deklârasyonu öven yazılar yazdı. **İzvestia** gazetesi "Türkiye ile İngiltere'nin aktetmeğe hazırlandıkları andlaşma, hiç şüphe yok ki, tecavüzün, Avrupa'nın yeni mıntıkalarına yayılmasına mani olacak yegane müessir vasıta olan zincirin halkalarından birini teşkil etmektedir" diyordu. İngiliz gazeteleri ise deklârasyonun İngiltere ile Sovyetler Birliğini birbirlerine daha çok yakınlaştıracağını yazmaktaydılar : "Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni birbirine bağlayan bağlar, artık İngiliz-Sovyet ilişkileri için de bir bağ görevini görecektir."

Mihver devletleri ise deklârasyona karşı tepki göstermişler ve Türk-İngiliz ilişkilerinin hiç olmazsa daha da gelişmesini önlemeğe çalışmışlardır. Nitekim, Von Papen bu deklârasyonun bir ittifaka varmasını önlemek için hükümet üzerinde baskıda bulunmuş ve Türkiye'nin, savaş

çıkarmak için hazırlanmakta olan İngiltere ile yakınlaşmasının sakıncalarını belirtmiştir. Von Papen aynı zamanda, 22 Mayıs'ta Alman-İtalyan ittifakının imzası dolayısiyle Berlin'e gittiği zaman, İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Ciano'ya, Türkiye'nin Almanya'nın hesaplarındaki stratejik önemine işaret ederek, İtalya'nın Oniki Ada'yı Türkiye'ye vermesi gerektiğini söylemiş ve Türkiye'yi İngiltere'ye yaklaştıran nedenin İtalya'nın Arnavutluk politikası olduğunu belirtmiştir.

Ancak, Rusya ile anlaşmayı bu sırada her şeyin üzerinde tutan Hitler'in Türkiye'ye fazla önem vermediğini görüyoruz. Alman generalleri ile 22 Ağustos'ta yaptığı toplantıda "Küçük devletlerden korkmuyorum. Türkiye'yi, Kemal'in ölümünden sonra budala ve aptallar idare etmektedir" gibi sözler söylemesi ve Alman-Rus saldırmazlık paktı müzakerelerinde Almanya'nın İstanbul ve Boğazlara kadar Balkanlar'da siyasal bir çıkarı bulunmadığını belirtip, Rusya'yı bu bölgede serbest bırakması bunu göstermektedir.

Özellikle Oniki Ada açısından Türk-İngiliz yakınlaşması İtalya'yı endişelendirmiştir. Kont Ciano, 12 Ağustos'ta Hitler ile yaptığı görüşmede, Türkiye'nin, İngiltere ile birleşmesi sonucu, Oniki Ada'nın durumunu tehlikeye düşürdüğünü söyleyerek İtalya'nın endişelerini belirtmekteydi.

TÜRKİYE'NİN İNGİLİZ VE SOVYET DOSTLUKLARINI BAĞDAŞTIRMAĞA ÇALIŞMASI : ŞÜKRÜ SARAÇOĞLU'NUN MOSKOVA ZİYARETİ

Sovyetler'in 23 Ağustos 1939'da Almanya ile bir saldırmazlık paktı imzalaması Türkiye'de şaşırtıcı bir etki yaptı. Olay, Türkiye'nin dış ilişkilerinde yeni bir safha açmaktaydı. Sovyetler Birliği'nin de katılacağı ümidi ile katıldığı "Barış Cephesi"nde Türkiye iki Batılı Devlet ile yalnız kalmıştı. Hitler ve Mussolini Türkiye'nin yeni gelişen bu şartlara uygun olarak tutumunu değiştireceğini; zira imzalanan anlaşmanın Türkiye'yi bir kıskaç içine aldığını ve bu durumun İngiliz ve Fransızların Doğu Akdeniz ile ilgili bütün stratejik planlarını bozacağını tahmin etmişlerdi. Şimdi Türkiye, eski dostu ve büyük komşusu Sovyetler Birliği ile beraber yürüyerek İngiliz-Fransız deklârasyonundan mı, yoksa deklârasyona bağlı kalarak Sovyetlerden mi ayrılmalı idi? Üçüncü bir şık olarak her iki tarafla da ittifak ilişkilerine girişerek iki dostluğu bağdaştırmağa mı çalışmalıydı? Türkiye üçüncü yolu denemeğe karar verdi.

Bu sırada Almanya'nın 1 Eylül'de Polonya'ya saldırması ve 3 Ey-

lül'de İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilân etmesi ile İkinci Dünya Savaşı başlamıştır.

Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu her iki dostluğu bağdaştırma amacı ile 25 Eylül'de Moskova'ya gitti. Kendisi sözde Potemkin'in ilkbaharda Türkiye'ye yaptığı ziyareti iade ve "iki devleti ilgilendiren meseleler hakkında görüşmek" için Moskova'ya davet edilmişti. İki devleti ilgilendiren meselelerden kasıt Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yalnızca imza bekleyen ittifakı ve Sovyetler Birliği'nin Almanya ile yaptığı saldırmazlık paktı idi. 1925 Türk-Sovyet andlaşmasına göre taraflar birbirlerine danışmadan başka devletlerle ittifak yapmayacaklardı.

Ancak her iki devletin bu ziyaretten umdukları sonuç birbirinden farklı idi. Türkiye'nin amacı, İngiliz ve Rus dostluklarını bağdaştırmaktı. Türkiye'nin Rusya ile olan dostluk paktı, şimdi girmek üzere bulunduğu Ingiliz-Fransız İttifakı ile çatışma halinde olmayabilirdi. Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi'nin belirttiği gibi bu iki pakt arasındaki zinciri tamamlamak acaba mümkün değil miydi?

Sovyetler'in umdukları sonuç ise buna taban tabana zıttı. Türkiye meselesi Almanya ile Sovyetler Birliği arasında 23 Ağustos paktına varan görüşmelerde sözkonusu olduğu zaman, gerek Von Ribbentrop ve gerekse Stalin Türkiye'nin davranışından şikâyet etmişlerdi. Bu müzakerelerde Stalin Von Ribbentrop'a Türkiye hakkında ne düşündüğünü sorunca Alman Dışişleri Bakanı, Türkiye ile dostça ilişkiler kurmak için elinden gelen her şeyi yaptığını, fakat Türkiye'nin buna rağmen Almanya'yı çevreleyen pakta ilk katılan devletlerden olduğunu ve hattâ paktan Alman Hükumetini haberdar etme gereğini duymamış bulunduğunu söylemiştir. Andlaşma aktedildikten sonra da Almanya ısrarla Türkiye'nin tarafsızlığının sağlanması için Sovyet Hükumetini tazyik etmege devam etti. Yani kısaca, Türkiye'yi "Barış Cephesi"nden ayırmak için Sovyetler Birliği ağırlığını kullanacaktı. Saraçoğlu'nun daveti ise bu yolda iyi bir fırsattı.

Bu iki değişik amaçla masa başına oturan iki ülke temsilcilerinin anlaşmak için ortak bir zemin bulmalarına imkân yoktu. Buna rağmen 26 Eylül'de başlayan müzakerelerde Stalin'in ortaya koyduğu teklifler, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya karşı taahhütlerinin geçerliliğini kabul eder mahiyette olduklarından, Türk Hukumetine bir andlaşmanın imzalanması için müzakerelere girişmede uygun bir temel teşkil etmekteydi. Saraçoğlu'nun Ankara ile yaptığı istişarelerin bir sonucu olarak, Karadeniz bölgesinde Türk-Sovyet karşılıklı yardım paktının ve Boğazlarla ilgili Montreux rejiminin devamını öngören bir andlaşma

tasarısı hazırlandı. Bu arada Sovyetler Türkiye ile bir ittifak andlaşması yapmak için, İngilizlerle hazırlanan andlaşma projesine bir iki değişiklik istemişler, İngiltere ve Fransa ile yapılan müzakerelerden sonra bu istekler de kabul edilmiştir.

Bundan sonra Sovyetlerin Türkiye'ye karşı tutumu birdenbire değişti. Von Ribbentrop 28 Eylül'de Doğu Almanya'da Alman-Rus nüfuz alanlarını çizecek olan bir andlaşma için Moskova'ya gitmişti. Gerçekte Almanya, Türk-Sovyet müzakereleri ile yakından ilgilenmekteydi. Daha 5 Eylül'de Almanya'nın Moskova Büyükelçisi von Der Schulenburg Molotov'dan Türkiye'nin tarafsızlığının sağlanması için çalışılmasını istemiş ve İngiltere'nin Romanya üzerinde, İngiliz ve Fransız birliklerinin yardımını kabul etmesi için baskıda bulunduğunu belirterek, böyle bir yardımın ancak deniz yolu ile gelebileceğini ve bu nedenle Türkiye'nin Boğazları kapalı tutmasının Sovyetler Birliğinin menfaatine olduğunu söylemişti. Ribbentrop da şimdi aynı şey üzerinde ısrar etmekteydi.

Türk Dışişleri Bakanının üç hafta bekletilmesinden sonra Sovyetler, Almanya'nın bu isteğine uygun olarak, Türkiye ile varılan andlaşmayı temelinden değiştirecek bazı tekliflerde bulundular. Sovyetlerin bu istekleri şu şekilde özetlenebilir :

1 — Boğazların ortak savunulmasına dair bir paktın imzalanması.

2 — Türkiye ile imzalanacak andlaşmanın Sovyetler Birliğini hiçbir şekilde Almanya ile silâhlı bir çatışmaya sürüklemeyeceni öngören Almanya lehine bir ihtirazî kaydın andlaşma metnine eklenmesi.

3 — Montreux Sözleşmelerine, Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine Boğazların her zaman ve mutlak surette kapatılmasını öngören bir değişikliğin getirilmesi.

4 — Sovyetler Birliği'nin Besarabya'yı ve Bulgaristan'ın Dobruca'yı ellerine geçirmeleri karşısında Türkiye'nin tarafsızlığı.

Bu isteklerden başka, Sovyetler Birliği, müzakereler sırasında şunu da açıkça belli etmişti ki, Türk Hükümetinin izlediği dış politika Sovyet Hükümetininkine uygun değildir. Çünkü dostu Almanya'ya karşı savaşmakta olan İngiltere ve Fransa ile birlik olmuştur.

Bu nedenlerle Moskova görüşmelerinin olumlu bir sonuca varması imkânsızlaşmıştır. Bunun nedenini Molotov şöyle ifade etmektedir : "... bahis konusu olan mesele Karadeniz ve Boğazlara ait karşılıklı bir yardım paktının aktedilmesidir. Sovyetler Birliği bu yolda aktedilecek

bir paktın kendisini hiçbir zaman Almanya ile silâhlı bir çatışmaya götürecek hareketlere yol açmamayı ve savaş tehlikesi halinde Karadeniz devletlerinden sayılmayan devletlere ait savaş gemilerinin İstanbul Boğazı yolu ile Karadeniz'e geçmelerine Türkiye'nin izin vermeyeceğine dair Sovyet Rusya'nın teminata sahip olması düşüncesindedir. Türkiye Sovyetler Birliği'nin bu iki maddesini reddetmiş ve böylece paktın imzasını imkânsız kılmıştır."

Bu teklifler Saraçoğlu tarafından derhal reddedilmiş ve karşı istek olarak Türkiye, kendisini İngiltere ve Fransa ile savaşa sürüklemeyecek bir ihtirazî kayıt üzerinde ısrar etmiştir. Böylece müzakereler sonunda, başlangıçtaki amaç ayrılığı ortaya çıkmış ve imzalanacak paktın ne Sovyetler Birliği ve ne de Türkiye için bir kıymeti, bir anlamı kalmıştı. Bu şartlar altında Saraçoğlu 17 Ekim'de Moskova'dan ayrıldı.

Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin yolları ayrılmıştı.

TÜRK - İNGİLİZ - FRANSIZ İTTİFAKI
TÜRK - İNGİLİZ - FRANSIZ İTTİFAKI

Saraçoğlu Moskova'dan dönerken, Rusya ile anlaşmaya varılamaması karşısında Ankara'da 19 Ekim 1939'da, Türk-İngiliz-Fransız İttifakı imzalandı. İttifakın önemli maddeleri şunlardır :

1 — Bir Avrupa devletinin saldırısı ile başlayan ve İngiltere ile Fransa'nın katılacakları bir **savaş Akdenize intikal ettiği takdirde** Türkiye, İngiltere ve Fransa'ya yardım edecekti. Savaş Akdeniz'e intikal etmediği takdirde taraflar istişarede bulunacaklar ve Türkiye böyle bir halde hiç değilse İngiltere ve Fransa'ya karşı hayırhah bir tarafsızlık izleyecekti.

2 — Bir Avrupa devletinin saldırısına uğradığı takdirde İngiltere ve Fransa Türkiye'ye yardım edeceklerdi.

3 — Türkiye Romanya ve Yunanistan'a verdikleri garantilerin yerine getirilmesinde İngiltere ve Fransa'ya yardım edecekti.

4 — Bunların dışında Türkiye, ittifak andlaşmasına ek 2 numaralı protokolle, andlaşmadan doğan taahhütlerin kendisini Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklemeyeceği hakkında bir ihtirazî kayıt koydu.

Türkiye'nin böyle bir ihtirazî kaydın andlaşmaya konmasını istemesinin sebebi Sovyetler Birliği ile ilişkilerini bozmak istememesidir. Çünkü, Sovyetler Birliği ile bir pakt imzalanmamış olmakla beraber, iki ülke arasındaki ilişkiler görünüşte normal olmakta devam etti. Hattâ Saraçoğlu'nun Moskova ziyaretinin sonunda yayınlanan resmî tebliğde, görüşmelere ilerde devam edileceği bildiriliyordu. Her iki taraf da

görüşmelerin sona ermiş olduğunu duyurmak istemediler. Türkiye'yi İngiltere'den ayırmamak Sovyetler Birliği için bir yenilgi gibi görünüyorsa da Sovyetler, kendi nüfuz bölgesi saydığı Balkanlar'a Almanya'nın girmesine Türkiye'nin karşı koyacağını anladıklarından, memnun sayılabilirlerdi. Türkiye için mücadelede partiyi kaybeden taraf yalnız Mihver idi.

Buna rağmen Sovyetler bu ittifaka karşı açıkça cephe almaktan çekinmemişlerdir. Molotov, Yüksek Sovyet Şurası'nın 31 Ekim'deki Beşinci Olağanüstü toplantısında pakttan söz ederek, Türkiye'nin kaderini Almanya'ya karşı savaş ilân eden İngiltere ve Fransa'ya bağladığını, bunun İngiltere ve Fransa için memnun edici olmakla beraber, Türkiye'nin bundan dolayı pişmanlık duyup duymayacağı konusunda bir tahminde bulunmayacağını söylemiştir. Komintern'in yayın organı **Communist International** ise şöyle bir yorumda bulunmaktaydı : "Türk yöneticileri İngiltere ve Fransa ile olan paktlarını birtakım anlamsız sözlerle (Bundan kasıt Türkiye'nin andlaşmaya ek olarak koydurttuğu 2 numaralı protokoldür) ne kadar saklamağa çalışırlarsa çalışsınlar, bu Türkiye'nin muharip emperyalist devletlerle bir karşılıklı yardım paktı yaptıkları gerçeğini değiştirmez... Moskova müzakereleri sırasında Türk heyetinin, Rusya ile bir karşılıklı yardım paktı yapabilmek için, geleneksel Türk-Sovyet dostluğu üzerinde kumar oynayan İngiliz-Fransız diplomasisinin planlarını geliştirmeğe, Alman-Sovyet ilişkilerini bozmağa ve Sovyetler Birliği'ni aslında Almanya'ya karşı olan bir kombinezon içine çekmeğe çalıştıkları açıktır."

İttifakın imzalanmasından bir gün sonra (20 Ekim), Ankara'da İngiltere, Fransa ve Türkiye arasındaki ittifaka ek olarak iktisadî ve malî anlaşmalar da imzalandı. Bu anlaşmalara göre İngiltere ve Fransa "savaş malzemesi tevziatını karşılamak üzere" Türkiye'ye 25 milyon Sterlinlik, yirmi yıl vadeli % 4 faizli bir kredi açmaktaydılar. Daha sonra İngiltere ve Fransa ile iktisadî, malî ve askerî konular üzerinde başka görüşmeler de yapıldı. 18-22 Ekim tarihleri arasında İngiliz ve Fransız Doğu Orduları komutanları General Wavell ve General Weygand Ankara'ya geldiler ve askerî oknularda görüşmeler yapıldı. Aralık ayında da Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu Londra'ya giderek ittifaktan doğan iktisadî ve malî meseleleri görüştü.

TÜRKİYE'NİN BALKAN ANTANTINI CANLANDIRMA TEŞEBBÜSÜ

Türkiye, Almanya'nın Polonya'yı "yıldırım savaşı" ile istilâsını ve Polonya'nın iki totaliter devlet arasında paylaşılmasını büyük bir kaygı

ile izledi ve kendisine Balkanlar tarafından gelecek olan tehdidi önlemek amacı ile Balkan Antantını canlandırma çabalarına girişti. Bunu yapmakla Türkiye, Almanya'ya karşı Balkanlar'da kuvvetli bir birlik kurmak ve böylece batısında bir "güvenlik alanı" meydana getirmek istiyordu. 2 Şubat 1940 da başlayacak olan Balkan Antantı'nın yıllık Bakanlar Konseyi toplantısı bu yolda iyi bir fırsattı. Toplantıya katılacak olan Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu 30 Ocak'ta İstanbul'dan hareketinde "Sulh zamanında olduğu kadar civarında harbin veya harb tehlikesinin dolaştığı günlerde de ölçüsüz faideler temin ettiği anlaşılan Balkanlılar tesanüdünün bu içtimadan biraz daha kuvvet alarak çıkacağına inanıyorum" demiş ve Türkiye'nin savaş dışı olduğunu belirttikten sonra "biliyorsunuz ki bitaraf olmak veya harb harici bulunmak mütevekkilâne akibet beklemek demek değildir... Herhangi bir harb alevinin saçağı sarmaması için icap eden bütün tedbirleri almak demektir" diyerek Türkiye'nin endişelerini ve toplantıdan ne beklediğini belirtmişti.

Balkan Antantı Konseyi 2 Şubat'ta Belgrad'da toplanırken Almanya Avrupa'da, Rusya ise Finlandiya'da savaşıyor ve Balkanların kaderi de böylece yavaş yavaş belli oluyordu. Bu şartlar altında Saraçoğlu Balkan ülkelerinin sorumlu devlet adamlarını "ortak tehlike" karşısında "ortak karar ve tutum"un gerekliliğine inandırmağa çalışmış ve dört üye devletin genel kurmaylarının bir ortak savunma plânı hazırlamalarını teklif etmişse de iki gün süren toplantıda diğer üye devletlerin isteksiz tutumları bu yolda bir karara varılmasını imkânsız kılmıştır.

Balkan ülkelerini bu davranışa zorlayan bazı sebepler vardı. Bir kere, Almanya'dan korkmakta ve onu kışkırtacak hareketlerde bulunmak istememekteydiler. Sonra, birlik yolunda çabaları, Türkiye'nin Balkan Devletlerini İngiltere ve Fransa safına çekmek amacı ile yaptığı "kışkırtıcı manevra" olarak görmüşler ve bu şüphelerinde çok ileri giderek Türk tehdidine karşı Bulgaristan'ı da içine alan yeni bir Balkan Antantı'nın kurulmasını ciddiyetle düşünmüşlerdir. Hattâ Bulgaristan, Türkiye ve Bulgaristan'ın iki düşman kamp içinde karşı karşıya gelebilecekleri tehlikesinin mevcut olduğunu ileri sürmüştür. Bu şartlar altında Balkan Antantı'nın Bakanlar Konseyi toplantısı hiçbir karara varamadan sona erdi. Türkiye, Balkanlar'da Almanya'ya karşı bir "güvenlik alanı" kurma çabasında yalnız kalmıştı.

İTALYA'NIN SAVAŞA GİRİŞİ VE TÜRKİYE'NİN SAVAŞ — DIŞI DURUMU

1940 yılı yazında İtalya savaşa girinciye kadar Türkiye'nin durumunda bir değişiklik olmadı. Polonya'ya karşı taaarruzla başlayan sa-

vaş Türkiye'ye savaşa girmek vecibesi yüklememişti. Başbakan Dr. Refik Saydam 2 Haziran'da Ankara Radyosu'ndaki nutkunda, Türkiye'nin "savaş dışı" olduğunu ve bu şekilde kalmak istediğini belirtmekteydi.

Ancak, İtalya'nın 1940 Haziran'ında savaşa girmesi Türkiye'nin İngitlre ve Fransa ile akdettiği ittifakın vecibelerini ortaya attı. İngiltere ve Fransa'nın katıldıkları bir savaş, İtalya'nın savaşa girmesi ile, Akdeniz'e intikal etmişti. 13 Haziran'da İngiliz ve Fransız Büyükelçileri Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu ziyaret ederek, Türkiye'nin, İttifak Andlaşmasına uygun olarak savaşa girmesini istediler. İngiliz Büyükelçisinin ifade ettiğine göre onlar bu istekte bulunurlarken on gün önceki talimata göre hareket etmekteydiler. Fakat son on gün içinde çok şey değişmiş, Fransa tam anlamı ile yıkılmıştı. Büyükelçilerin bundan haberleri yoktu. Halbuki Türkiye'nin Paris Büyükelçisi merkezi devamlı haberdar etmekteydi.

22 Haziran'da Fransa, Almanya ile mütareke imza etti. Savaştan çekilen bir devlet diğer bir devleti savaşa girmeğe nasıl zorlayabilirdi? Bundan başka Türkiye'ye 1939 İttifakı ile vaadedilen silâhlar verilmemişti. Girdiği takdirde savaş Ortadoğu'ya yayılacaktı. Fransa'nın çekilmesi ile yalnız kalan İngiltere Türkiye'ye yardımda bulunacak durumda değildi. Bu durumda savaş dışı bir Türkiye müttefikleri için çok daha elverişli olduğu gibi kendi güvenliği de bunu gerektiriyordu.

İngiltere gerçekçi bir görüşle Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda ısrar etmedi. Yalnız başına Türkiye'nin savaş dışı durumu büyük stratejik öneme sahipti. Çünkü, Türkiye'nin Almanya'ya geçit vermesi ya da yenilmesi halinde Suriye ve Süveyş Alman tehdidine maruz kalabilir, Irak ve İran petrolleri ile birlikte bütün Arap Yarımadası ve İran Körfezi Alman işgali altına girebilirdi. Bundan başka Türkiye savaşa katıldığı takdirde İngitlre'den, sağlayamayacağı ölçüde malzeme ve silâh isteyecekti.

Sovyetler Birliği'nin tutumu da Türkiye'nin savaşa katılmamasında etkili olmuştur. Sovyetler savaşın başından beri Türkiye'nin tutumundan memnun görünmüyorlardı. Türkiye büyük Kuzey komşusunu kışkırtmamağa çalışıyordu. Türkiye Batı'da bir savaşa tutuştuğu takdirde Rusya'nın kendisine karşı hareket etmeyeceğinden emin olamazdı. Gerçekten, İtalya'nın savaşa girişi ve İngiltere ile Fransa'nın Türkiye'ye savaşa girmek konusunda taahhütlerini hatırlatmaları üzerine Türkiye, 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Paktı gereğince meseleyi Sovyetler'e açtığı zaman Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, olumsuz cevap verdiği gibi Türkiye'yi tehdit etmekten de çekinmemişti. Bundan başka Rusya Almanya ile saldırmazlık paktını zaman kazanmak için

yapmıştı ve ergeç Almanya ile savaşa tutuşacağını biliyordu. Türkiye Mihver ile savaşa tutuşursa, Almanya ile İtalya Rusya'yı güneyden sarabilirlerdi.

İngiltere ile Fransa'nın durumlarını ve Rusya'nın sert tepkisini gözönüne alan Türkiye, 19 Ekim ittifakının 2 numaralı protokolündeki ihtirazî kaydı ileri sürerek (Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklenmeyeceğine dair) savaş dışı kaldı. T.B.M.M.'nin 26 Haziran 1940 tarihli oturumunda bir soru üzerine Başbakan Dr. Refik Saydam Türkiye'nin savaş dışı kalmasını şöyle ifade etmekteydi : "İtalya'nın savaşa girmesi ile hadis olan vaziyeti Cumhuriyet Hükümeti etrafıyle tetkik etmiş ve üçlü muahedenin cüzü mütemmimi olan 2 numaralı protokolün hükmünü tatbike karar vererek icap eden tebligatı yapmıştır. Buna nazaran Türkiye hali hazırdaki gayrı muhariplik vaziyetini muhafaza etmektedir."

İtalya'nın savaşa girmesinden hemen sonra Almanya, İngiliz dostu saydığı Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu düşürmek için Fransa'nın yenilgisi üzerine eline geçirdiği birtakım vesikaları yayınladı. (5 Temmuz). Almanya bunu yapmakla, gergin ve sinirli bir siyasi hava içinde Rusya ile Türkiye'nin arasını açmağı ve hattâ iki ülke arasında silâhlı bir çatışma çıkarmayı da ümit etmekteydi. Bu durumda yalnız kalacağı için, Romanya gibi Türkiye de Mihvere yaklaşabilirdi. Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Massigli tarafından yazıldığı iddia edilen raporlarda, Bakû petrollerinin Türk havalarından uçacak Fransız uçakları tarafından bombardıman edilmesinin Saraçoğlu ile görüşüldüğü bildiriliyordu. Saraçoğlu'nun, böyle bir durumda, "İran'ın protesto etmesinden mi korkuyorsunuz?" demesini Massigli, "Türkiye müşkülât çıkarmayacaktır" şeklinde yorumlamıştı. Bu vesikaların yayınlanması üzerine Massigli Saraçoğlu'na bir mektup göndererek gerçeklerin değiştirildiğini belirtmiş ve bunlara örnekler göstermiştir.

Almanya'nın yayınladığı bu vesikalar Saraçoğlu'nun durumunu zayıflatmadığı gibi Rusya üzerinde Berlin'in umduğu etkiyi de yapmadı. T.B.M.M.'nde bir konuşma yapan Başbakan Dr. Refik Saydam, "...Bu vesikalara istinat ederek Türkiye'ye samimiyetsizlik isnat edenlere ve bu arada hiçbir zaman maksatlarına hadim olamayacağını bildikleri Türk ricalini zedelemeğe uğraşanlara verilecek bir tek cevap vardır: Nefretle baş çevirmek... Türkiye Cumhuriyeti ricalinin kalması, gitmesi, oturması, kalkması ancak Türkiye Büyük Millet Meclisinin kararı ile olur. Ancak onun tasvibi ile tekemmül eder" demiş, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov ise Ağustos'ta yaptığı bir konuşmada "Türkiye ile münasebetlerimizde esaslı bir değişiklik olmamıştır. Yalnız Alman

beyaz kitabında yayınlanan vesikalar, Türkiye'de yapılmakta olan faaliyetin tezahürlerini nahoş bir şekilde aydınlatmaktadır" demekle yetinmiştir.

İTALYA'NIN YUNANİSTAN'A SALDIRMASI VE TÜRKİYE

Balkanlar üzerinde Alman tehlikesi ufukta belirirken İtalya, 28 Ekim'de Yunanistan'a taarruza geçti. Halbuki Mussolini savaşa girerken, komşu ülkelere teminat vermiş ve onlardan hiçbiri ile bir savaşa sürüklenmek istemediğini söylemişti. İtalyan diktatörünü tam aksi harekete iten sebep, bir taraftan kolay zafer kazanıp prestijini takviye etmek, öte taraftan da Almanya'dan önce Balkanlar'a inmekti.

İtalya'nın Balkanlar'daki hareketlerinden daima şüphe duymuş olan Türkiye, bu tecavüz karşısında büyük kaygı duymağa başladı. Türkiye, Yunanistan'a yardıma ahten borçlu değildi; savaş dışı durumunu bozmadı. Balkan Antantı, Balkan Devletlerinin yalnız Balkan sınırlarını garanti etmekteydi. İtalya bir Balkan devleti olmadığı gibi, İtalya'dan gelecek taarruza karşı yardım, Yunanistan'ın kendi isteği ile andlaşma hükümlerinin dışında bırakılmıştı. Hattâ 1939 Ağustos'unda İtalya'dan gelecek taarruza karşı yardım, Yunanistan'ın kendi isteği ile olan bağlarından dolayı endişelerini belirttiği zaman Yunan Başbakanı Metaksas cevap olarak, Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı yalnız Balkan Antantı içinde taaahhütleri bulunduğunu ve bunun da İtalya'ya karşı olmadığını söylemişti.

İtalya'nın Yunanistan'a saldırması karşısında ahten bir taahhüdü bulunmayan Türkiye, Yunanistan'a karşı savaşa katıldığı takdirde müttefikine yardım edeceğini Bulgaristan'a bildirmiş ve keyfiyetten Alman Büyükelçisini de haberdar etmiştir. Bulgaristan savaştan uzak tutulunca Yunanistan Bulgar sınırındaki askerlerini çekerek İtalya ile savaşabilmek imkânını bulmuştur. Bu suretle Türkiye, Yunan iddialarının aksine, Yunanistan'a dolaylı bir şekilde yardım etmiştir.

İtalya'nın Yunanistan'a saldırısı karşısında İngiltere Türkiye'den savaşa girmesi isteğinde bulunmadı. Çünkü, Türkiye'nin Yunanistan'a ordu göndermesi kendi savunma kuvvetlerinin çok zayıflamasına yol açacaktı. Türkiye henüz malzeme bakımından savaşa girecek durumda değildi. Bundan başka İngiliz donanması da gerekli olan desteği sağlayamayacaktı.

Bu şartlar altında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım'da T.B.M.M.'ni açış nutkunda "... harb harici vaziyetimiz, bizim topraklarımı-

zın, deniz ve havalarımızın muharipler tarafından birbiri aleyhine kullanılmasına istisnasız olarak manidir ve biz muharebeye girmedikçe kat'i ve ciddi olarak mani kalacaktır" demek suretiyle Türkiye'nin savaşın başından beri devam ettirdiği savaş dışı durumunu bir kere daha teyit etti.

HİTLER - MOLOTOV MÜLÂKATI : TÜRKİYE ÜZERİNDE ALMAN - RUS PAZARLIĞI

1940 Kasım'ında Molotov, Von Ribbentrop'un daveti üzerine Berlin'e gitti ve Hitler ile görüştü. Molotov'un davetinden amaç, muzaffer Mihver devletleri ile Rusya arasında dünyanın nüfuz bölgelerine ayrılmasının görüşülmesi idi. Zira Hitler'e göre Almanya savaşı kazanmıştı.

Bu müzakerelerde Türkiye'de önemli bir yer tutmuş ve Almanya ile Rusya arasında pazarlığa konu olmuştur. 12 Kasım'da Hitler-Ribbentrop-Molotov arasındaki görüşmelerde Ribbentrop, Türkiye'yi İngiltere'nin safından ayırabilmek için dört devletin (Almanya, Sovyetler Birliği, İtalya ve Japonya) Türkiye'ye karşı ortak bir plâtform üzerinde hareket etmesi gerektiğini, Almanya'nın Rusya'nın Boğazlar rejiminden duyduğu tatminsizliği anladığını ve Sovyetler Birliği'nin Karadeniz'de bazı imtiyazlara sahip olmasının ve Sovyet savaş ve ticaret gemilerinin Akdeniz'e daha kolay bir şekilde geçebilmesinin tabii olduğunu söylemiş, Hitler de Almanya'nın Boğazlar rejiminde Rusya lehine bir değişiklik yapılmasına çalışacağını ifade etmiştir.

Molotov ise cevap olarak Rusya'nın kâğıt garantileri ile tatmin olmadığını söyledi. Molotov'a göre Rusya, Türkiye ile bir masaya oturmalı ve kendisine karşı tarihî bir saldırma bölgesi olan Boğazlarda üsler elde etmeli idi. Bundan başka yine Molotov'a göre, Karadeniz bölgesindeki durumunu kuvvetlendirmek için Rusya'nın Bulgaristan'a garanti vermesi gerekmekteydi.

Müzakereler, yalnız Türkiye üzerinde değil, fakat diğer bölgelerde de istenilen sonuca ulaşamayınca Molotov Moskova'ya döndü. Müzakerelerin sonunda Ribbentrop Molotov'a bir andlaşma tasarısı vermişti. Buna göre dünya dört devlet arasında nüfuz alanlarına bölünüyor, Rusya'ya Kafkaslar'ın güneyinde, İran'dan Hindistan'a kadar uzanan bölge bırakılıyordu. Andlaşmanın 2 numaralı protokolü ise Türkiye ile ilgili idi. Bu protokole göre, Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği Türkiye'yi İngiltere'ye olan taahhütlerinden kurtaracaklar ve Mihver ile işbirliğine kaydıracaklardı. Bundan başka yeni bir Boğazlar rejimi ile Rusya Boğazlardan sınırsız geçiş hakkına sahip olacak, Karadeniz'e

kıyısı olmayan devletler Boğazlardan savaş gemisi geçirmiyeceklerdi. Yani, Almanya, Rusya'yı Balkanlar, Türkiye ve Boğazlara dokundurtmuyor, Türkiye herhangi bir nüfuz bölgesi içinde bırakılmıyordu. Almanya, savaşı kazandığı takdirde, Türkiye'nin kendi nüfuz bölgesinde kalacağından emin görünmekteydi.

Molotov Moskova'ya döndükten sonra, 25 Kasım'da, Berlin'e bir nota göndererek Mihver'e katılmak için bazı şartlar ileri sürdü. Bu şartların Türkiye'ye ilişkin kısmında şöyle denilmektedir :

"Şu şartla ki, gelecek birkaç ay içinde Sovyetler Birliği'nin Karadeniz güvenlik bölgesi sınırları içinde bulunan Bulgaristan ile bir karşılıklı yardım paktının aktiyle ve uzun vadeli kiralama yoluyla Boğazlar bölgesinde Sovyetler Birliği'nin kara ve deniz kuvvetleri için üs kurulması temin edilsin."

Molotov aynı zamanda Türkiye'nin İngiliz ittifakından ayrılarak Mihver'e katılmasını zorlamak için bir protokol imzalamasını da teklif etmekteydi. Türkiye dört devlet paktına katıldığı takdirde, Türkiye'nin toprak bütünlüğü üç devlet tarafından garanti edilecek, katılmadığı takdirde ise Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği Türkiye'ye karşı gerekli diplomatik ve askerî tedbirleri alacaklardı. (Dikkat edildiği takdirde görülmektedir ki, Sovyetler Birliği'nin 1940 yılındaki bu istekleri 7 Ağustos ve 24 Eylül 1946'daki istekleri ile hemen hemen aynıdır. Bu, Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye karşı hep aynı politikayı izlediğini ve belirli toprak isteklerinden altı yıllık bir süre içinde hiç vazgeçmediklerini göstermektedir).

Molotov 25 Kasım'da Bulgaristan'a da bir nota gönderdi. Bu notada iki ülke arasında bir karşılıklı yardım paktının imzalanmasının gerekliliği belirtiliyordu. Rusya'ya göre böyle bir pakt Bulgaristan'ın Batı ve Doğu Trakya'daki millî emellerini gerçekleştirmesine yardım edecekti. Türkiye Bulgaristan'a saldırdığı takdirde Rusya Bulgaristan'a yardım edeceği gibi, onun Avrupa'daki Türk toprakları üzerindeki iddialarını da destekleyecekti. Ancak, Bulgaristan bu teklifi reddedip Alman dostluğuna bağlı kalmayı tercih ettiği gibi, Türkiye ile de iyi komşuluk ilişkilerini devam ettireceğini beyan etti. 4 Aralık'ta Bulgar Dışişleri Bakanı şunları söyledi :

"... Türk Trakya'sındaki askerî hazırlıklar hakkında, Türk hükümeti bunların yalnız tedafüî mahiyette olduğunu bize birçok defa temin etmiştir. Son zamanlarda yeniden bu tarzda teminat aldık ve bundan katiyyen eminiz ki aramızdaki iyi komşuluk münasebetleri inkişaf etmekte ve kuvvetlenmekte devam edecektir."

Hitler, Sovyet Hükümetinin 25 Kasım notasındaki teklifleri öğrenince, Rusya'ya savaş açmak zamanının geldiğini anlamış ve 18 Aralık'ta Alman Yüksek Komuta Heyetine Rus savaşı plânlarının (Operation Barbarossa) uygulanması için gerekli emirleri vermişti. Ancak bu harekete başlamadan önce güney kanadını emniyet altına almak istedi. İşte, Almanya'nın 1941 yılı başında teker teker bütün Balkan ülkelerini eline geçirmesinin ve 1941 Haziran'ında Türk sınırına dayanmasının önemli nedenlerinden biri budur.

Gerçekte, Fransa'nın 1940 Haziran'ında yıkılmasından birkaç ay sonra Balkanlar'da Alman tehlikesi belirmeğe başlamıştı. Türkiye böyle bir tehlike karşısında, Fransa'nın savaştan çekilmesi sonucu yalnız başına bir ölüm kalım savaşına girişen İngiltere ile olan ittifakına sadık kaldı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1940 Kasım'ında İngiltere'den söz ederek dedi ki: "İngiltere'nin zor şartlar altında kahramanca bir var olma savaşı içinde bulunduğu bir zamanda, onunla ittifak bağlarımızın sağlam ve sarsılmaz olduğunu söylemek benim için bir borçtur."

İnönü'nün bu sözleri İngiltere'de sempati ile karşılandı ve Churchill yılbaşı mesajında Türk milletine hitaben şu sözleri söyledi : "Felâketli zamanlarda iyi dostlara malik olmak bir nimettir. Geçen müşkil aylar zarfında Türk Hükümetinin ve Türk milletinin değişmez dostluğuna mazhar olmak saadetine mazhar olduk... İki milletin dostluğu felâketli zamanların imtihanından muvaffakiyetle çıkmıştır."

Başbakan Refik Saydam ise 6 Ocak 1941 de Mecliste verdiği bir nutukta Türkiye'nin ittifaklarına tamamen bağlı olduğunu bir kere daha ifade etti.

İngiltere'nin Almanya'dan Endişesi

Almanya'nın Ocak ayında Romanya'ya askerlerini sokup Bulgaristan'a girmeğe hazırlanması İngiltere'yi Yunanistan ve Türkiye'nin geleceği hususunda, ciddî endişelere sevketmiştir. Churchill'e göre 1940 yılında Norveç, Danimarka, Hollanda, Belçika ve Fransa'nın başına gelenler, 1941 yılında Güney-doğu Avrupa ülkelerinin de başına gelebilir; Yunanistan'ın düşmesinden sonra kuzey ve batıdan sarılmış bir halde kalacak olan Türkiye, Alman baskısına dayanamayarak, Alman ordularının Filistin, Mısır ve İran'a geçmesine izin verebilirdi. Bundan başka Churchill, Almanya'nın Balkanlar'daki amaçlarına kavuştuktan sonra Sovyetler Birliği ile bu geniş alanları paylaşmağa çalışabileceğini ve Rusya'ya karşı girişeceği hareketi geriye bırakabile-

ceğini de bir ihtimal olarak düşünmekteydi. Churchill'e göre bunu önlemek için Balkan Devletlerinin "Almanya'ya karşı direnmek" ortak amacı etrafında, Batılıların yardımı ile harekete geçirilmeleri gerekmekteydi. Bunun sağlayabilmek için, ilk hareket olarak, 31 Ocak 1941 de İnönü'ye bir mektup gönderdi. Bu mektupta Almanya'nın Bulgaristan'a yerleşmesinin Türkiye için doğuracağı tehlikelere işaretle, Türkiye'nin savaşa katılmasını istedi. Bu takdirde İngiltere Türkiye'ye askerî ve teknik her türlü yardımı yapacaktı. Hattâ Churchill 14 Şubat'ta General Wavell'a gönderdiği bir mektupta, Türkiye ve Yugoslavya'nın Alman tehdidine karşı Bulgaristan'ı yanlarına almaları gerektiğini ve ancak bu şekilde Almanya'nın ilerlemesine bir set çekilebileceğini yazmaktadır.

Türk - Bulgar Saldırmazlık Paktı

Almanya'nın Balkanlar'da ilerlemesi karşısında Türkiye, İstanbul ve diğer bazı illerde sıkı yönetim ilân edip, sınır boyunca bazı güvenlik tedbirleri almıştı. Ancak bu tedbirlerin kendine karşı alınmakta olduğunu zanneden Bulgaristan'ın endişelerini ortadan kaldırmak için 17 Şubat'ta, Ankara'da Türkiye ile Bulgaristan arasında bir beyanname imzalandı. Bu beyanname ile Türkiye ve Bulgaristan birbirlerine saldırmamayı taahhüt etmekteydiler.

Bu beyanname dışarda ve özellikle İngiltere'de yankı uyandırdı. Çünkü İngiltere'ye göre Bulgaristan'ın artık Türkiye'den korkusu kalmayacak ve Almanya'ya kapılarını kolaylıkla açabilecekti. Bundan başka, beyannamenin sonuçları hakkında birbirine tamamen zıt olan iki fikir ileri sürülmüştü. Bir taraftan bu beyannamenin Türkiye'yi Mihver politikasına yakınlaştırdığı, diğer taraftan ise Bulgaristan'ı İngiliz politikasına yakınlaştırdığı münakaşa edilmekteydi. Ulus Gazetesi muhabirinin bu mahiyette bir sorusuna Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu şöyle cevap vermişti: "Türkiye'nin politikasında değişmiş bir şey yoktur. Türkiye ittifaklarına sadıktır. Türkiye bütün devletlerle, bahusus komşuları ile iyi geçinmek kararındadır. Türkiye kendi emniyet sahasında yapılacak yabancı faaliyetlere ve hareketlere asla lâkayt kalamaz. Türkiye toprak bütünlüğüne ve istiklâline yapılacak her taarruza silâhla mukabele edecektir." Böylece Türkiye'nin, topraklarına saldırması halinde Almanya'ya karşı savaşacağı da ortaya konmuş oluyordu.

İngiltere'nin Balkan Antantını Canlandırma Teşebbüsü

Balkanlar'da durumun gün geçtikçe aleyhine döndüğünü gören İngiltere, Balkan Antantını canlandırmak ümidi ile bazı çabalara gi-

rişti. Dışişleri Bakanı Anthony Eden 26 Şubat'ta Ankara'ya geldi. Burada Türk Devlet adamları ile ve sonra Atina'ya ve Kıbrıs'a geçerek davet ettiği Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile görüştü. Ancak. Eden'in Ankara temasları Balkan Antantı'nın canlandırılması konusunda başarılı olmadı. Türkiye, Alman tehlikesini kabul etmekle beraber, savaşa girdiği takdirde İngiltere'nin vereceği yardımın etkili olacağına inanmamaktaydı. Eden, 26 Şubat'ta Churchill'e yazdığı mektupta Türkiye'nin Almanya'nın saldırısı karşısında mücadelede kararlı olduğunu, fakat şu sırada askerî gücü çok zayıf olduğundan kuvvetlenene kadar savaş dışı kalmasının ortak amaca daha iyi hizmet edeceği kanısında bulunduğunu bildirmektedir. Kısaca Eden şunu açıkça anlamıştı ki, Türkiye, Bulgaristan'ın işgali halinde bile Almanya'ya savaş ilân etmeyecektir. Bunun yanında İngiltere, gerekli askerî yardımı yapmadığı için, Türkiye'den askerî bir harekette bulunmasını da isteyemezdi.

Buna rağmen Kıbrıs'taki müzakerelerde (18-19 Mart) Balkanlar'da güvenebilecek tek devlet olan Yugoslavya'ya müracaat edilmesine karar verildi. Türkiye Yugoslavya'ya müracaat ederek ortak tehlike karşısında ortak karar ve tutumun gerekliliğini bildirmişse de buna cevap dahi verilmemiş ve aksine Yugoslavya, 25 Mart'ta Viyana'da imzaladığı bir andlaşma ile Mihver'e katılmıştır. Fakat iki gün sonra Belgrad'da çıkan ihtilâl sonucu hükümet devrilip de Mihver ile işbirliğine taraftar olmayan Simoviç Hükümeti iktidara gelince, Almanya Yugoslavya'ya savaş açmış ve kısa bir süre içinde ülkeyi işgal ederek İtalya'ya karşı başarı ile mukavemet etmekte olan Yunanistan'a saldırmıştır.

İki gün sonra Churchill İnönü'ye bir mektup göndererek, bu olaydan ders alınması gerektiğini, Balkanlar'da bir birlik ve Almanya'ya karşı ortak bir cephe açılmadığı takdirde, belki de Almanya'nın Yunanistan'a saldırmadan önce Türkiye'nin üzerine yürüyebileceğini ifade etti. Ancak, Churchill'in sözünü ettiği Balkan birliğini kurmak artık imkânsız bir hale gelmişti.

Balkanlar'da Alman Tehlikesi Karşısında A.B.D.

Balkanlar'da Alman tehlikesi artıp bütün Balkan Devletlerinin Alman işgaline uğraması ihtimali kuvvetlenince, İngiltere'nin yanında, halen savaş dışı bulunan A.B.D. de Balkanlar'ın kaderi ile ilgilenmeğe başlamış ve Başkan Roosevelt, Balkan Devletlerinin direnme gücünü arttırmak ümidiyle Albay William Danovan'ı Yakındoğu'ya yollamıştır. Görevinin resmî olmadığını söyleyen, fakat Başkan Roosevelt'in temsilcisi olduğunu gizlemeyen Danovan 1 Şubat'ta Türkiye'ye de gelmiş ve A.B.D. nin savaşın Mihver tarafından kazanılmasına engel olacağını ve bunun için de ergeç savaşa katılacağını belirtmiştir.

Bundan başka, A.B.D. Dışişleri Bakanı Cordell Hull, 9 ve 14 Şubat tarihlerinde Türk ve Yugoslav Hükümetlerine birer nota göndermişti. Bu notalarda Amerika'nın, İngiltere'nin savaşı kazanacağından emin olduğunu, İngiltere'nin ihtiyacı olan savaş malzemesinin istihsaline Amerika'da hız verildiğini ve Alman işgaline uğramış bulunan, ya da böyle bir tehdit ile karşı karşıya olan ülkelere savaş malzemesi yardımında bulunulacağı belirtilmekteydi.

Bu gayretlerin sonunda Türk Hükümeti, Türkiye'nin A.B.D. ve İngiltere'nin ideallerini tam olarak desteklediğini, fakat buna rağmen herhangi bir taahhüde girişmeyeceğini bildirdi.

Hitler'in Teminatı ve Türk - Sovyet Saldırmazlık Deklârasyonu

Almanların hemen hemen bütün Balkanlar'a hakim olması Türkiye'nin durumunu çok nazik bir hale sokmuştu. Churchill'in 24 Mart tarihli mektubunda da ifade edildiği gibi, Bulgaristan'a tamamen yerleşen Almanya'nın Türkiye'ye saldıracağı, bu durumdan faydalanarak Rusya'nın da Türkiye'yi işgal edeceği ve ülkenin Polonya gibi parçalanacağı söylenmekteydi. Bu Türkiye'de büyük bir korku uyandırdı. Ancak Türkiye'nin böyle bir korku sonucu İngiltere'ye daha çok yaklaşmasından endişelenen Von Papen'in teşebbüsü ile Hitler, 4 Mart'ta İnönü'ye bir mektup göndererek Almanya'nın Türkiye'ye karşı saldırgan emelleri olmadığını ve Alman ordularının Türk sınırından 60 kilometre uzakta kalacağını bildirdi.

Ancak Hitler, Mart'ın ilk günlerinde Türk Büyükelçisine Boğazlar üzerindeki Sovyet emellerinden de bahsetmişti. Amacı, Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya karşı duyduğu korkuyu arttırmak ve böylece onu Sovyetlerden uzaklaştırmaktı. Zira ilerde, Sovyetler Birliği'ne karşı girişeceği savaşta, Türkiye'nin hiç olmazsa tarafsızlığına ihtiyacı vardı.

Bu durumda Almanya'nın Balkanlar'daki faaliyetlerinden endişelenen ve Türkiye'nin de Polonya gibi parçalanacağı söylentilerinin Türkiye'nin Almanya karşısında mukavemetini kırmak amacı ile açılmış bir sinir savaşı olduğunu anlayan Sovyet Hükümeti ile bütün iyi niyet gösterilerine rağmen Almanya'nın Balkanlar'daki faaliyetlerine karşı bir denge kurmak isteyen Türk Hükümeti, 24 Mart'ta bir saldırmazlık deklârasyonu yayınladılar. Bu deklârasyon iki ülke arasındaki 19 Aralık 1925 paktını teyit etmekte ve "şayet Türkiye hakikaten düçarı tecavüz olur ve topraklarını müdafaa için harbe girmeğe mecbur kalırsa, o zaman Türkiye, Sovyetlerle arasında mevcut ademi tecavüz misakına istinaden Sovyetler Birliği'nin tam anlayış ve bitaraflığına güvenebilir" denmekteydi.

Irak'ta Alman Taraftarı Hükümet Darbesi ve Almanya'nın Türkiye Üzerindeki Baskısı

Mart ve Nisan ayı içinde hemen hemen bütün Balkanlar Alman işgali altına girdikten başka, 5 Nisan'da Irak'ta Raşit Ali Geylâni liderliğinde ve Alman taraftarı bir hükümet darbesi oldu. Yeni hükümetin İngiltere karşısında tutunabilmesi için Almanya'nın destek ve yardımına ihtiyacı vardı. Ancak Almanya'nın bu yardımı gönderebilmesi Türk topraklarından geçmesi ile mümkün olabilirdi. Bu bakımdan Almanya, bir taraftan Irak'taki asilere yardım etmek, diğer taraftan Vichy idaresinin Suriye'de kendilerine bırakmış bulunduğu üsleri ele geçirmek amacı ile Türk topraklarından malzeme geçirmek için Türkiye üzerinde sistematik bir şekilde baskıda bulunmağa başladı. Almanya bu baskının sonuç vereceğinden ümitli idi. Ribbentrop ile Mussolini 13 Mayıs'ta Roma'da görüştükleri zaman Mussolini'nin bir sorusu üzerine Ribbentrop Almanya'nın Türkiye'yi kendisi ile işbirliği yapmak hususunda etkilemeğe çalıştığını, ön şartların lehte olduğunu ve her halde Türkiye'nin Irak'ta büyük İngiliz kuvvetlerinin toplanmasını istemeyeceğini söyleyerek, Türkiye'den ümitli olduğunu belirtmiştir.

İlk iş olarak Irak'a Türkiye üzerinden yardım geçirilmesini temin için Von Papen'e talimat gönderildi. Ancak Von Papen tarafından Ankara'da yapılan teşebbüs başarılı olmadı. Bundan sonra Vichy Hükümetinin ileri gelenlerinden Jacques Benoist-Méchin 25 Haziran ile 2 Temmuz tarihlerinde Ankara'yı ziyaret ederek Farnsız asker ve savaş malzemesinin Türkiye üzerinden Suriye'ye gönderilmesine Türk Hükümetinin izin vermesini istemiş, fakat hükümetten olumlu bir cevap alamamıştır. Zaten kısa bir süre sonra Raşit Ali Hükümeti devrilip İngiltere Irak'a hakim olunca geçit meselesi de kendiliğinden ortadan kalkmıştır.

Almanya'nın Türkiye topraklarından Irak'a yardım göndermek istemesi, 2 Mayıs'ta Irak asilerine karşı savaş açmış bulunan İngiltere'yi endişelendirmiş ve İngiliz devlet adamları böyle bir zamanda Türkiye'nin tarafsızlığını ve buna sadık kalışını övmüşlerdir. Dışişleri Bakanı Anthony Eden, 6 Mayıs'ta Avam Kamarasında verdiği nutukta şöyle demektedir :

"... Türk devlet adamlarının dürüst dostlukları ve bu zevat ile Türk mliletinin hakimiyetlerine karşı yapılacak herhangi bir tehdide ve hak ve menfaatlerine karşı yapılacak herhangi bir tecavüze karşı şiddetle mukavemet hususunda izhar ettikleri azim bende derin bir tesir hasıl etmiştir. Bu harbin bidayetinden beri Türkiye istiklâl siyaseti ile davamıza büyük bir hizmette bulunmuştur. Ortaşark'ta yeni bir

tecavüze karşı bir kale teşkil etmek suretiyle oynadığı rolün ehemmiyeti aşikârdır. İngiltere ile ittifakına halisane bir surette sadık kalmaher zaman olduğu gibi Türk Hükümetinin siyasetinin temelini teşkil etmekte devam edeceğinden eminim."

Türkiye'nin Almanya'nın baskılarına dayanamayarak Almanya'ya geçit vermesi Churchill'i o derece endişelendirmiştir ki, Türkiye'nin böyle bir geçit vermeyeceğinin anlaşılmasından ve Raşit Ali Hükümetinin düşmesinden bir süre sonra, General Smuts'a 20 Kasım'da yazdığı mektupta, Rusya'ya yardım için İran yolunun açılmasının gerekliliğinden bahsederken, bunun Türkiye üzerinde de etkili olacağını, hiç olmazsa Almanya'nın Anadolu'dan asker geçirmek hususunda Türkiye üzerinde yaptığı baskıya karşı Türklerin direnme gücünü arttıracağını söylemektedir.

Türkiye'nin Alman baskısına karşı savaş dışı durumunda ısrar etmesi ve topraklarından muharip devletlerden herhangi birinin faydalanmasına izin vermemesi, Almanya'nın Suriye ve Irak'a inmesini ve böylece Basra'yı eline geçirip Hindistan Okyanusunda Japonya ile birleşmesini önlemiştir.
leşmesini önlemiştir.

Alman - Türk Saldırmazlık Paktı ve İngiliz - Rus Teminatları

Hitler, Molotov ile mülâkatından hemen sonra, Rusya'ya karşı harekete geçme vaktini 15 Mayıs 1941 olarak tespit etmişti. Irak'taki olay hareketin başlamasını kâfi derecede geciktirdiğinden daha fazla zaman kaybetmek istemedi. Almanya'nın Balkanlar'daki hareketi karşısında Türkiye'nin, birliklerini Trakya'ya yığdığı ve bir savunma durumuna geçtiği sırada Hitler Türk Hükümetine müracaat ederek, Almanya'ya karşı Türkiye'nin savaş açıp açmayacağını sordu. Türk Hükümeti verdiği cevapta, Almanya ne şekilde davranırsa o şekilde davranacağını bildirdi. Bunun üzerine Hitler, zorlanmadıkça Almanya'nın Türkiye'ye saldırmayacağını ve yanlış anlamaya yer bırakmamak için Alman ordularının Türk sınırlarından uzakta tutulması konusunda emir verdiğini bildirerek Türkiye'ye bir saldırmazlık paktı teklif etti. Bir an önce Rusya'ya karşı harekete geçmek ve Rusya ile uğraşırken sağ kanadını garantiye almak istiyordu.

Türkiye teklifi kabul etti. Bir kere kapısına kadar gelmiş bir tehlike ortadan kalkacaktı. Bundan başka Türkiye'ye göre Almanya, belki Türkiye'ye taarruzu uygun göreceği bir zamana ertelemiş ve Türkiye de zaman kazanmayı kendi emniyeti ve müttefiklerine yardım bakımından zaruri saymıştı.

Türkiye ile Almanya arasında saldırmazlık paktı 18 Haziran'da imzalandı. Pakta göre :

Türkiye ile Almanya "aralarındaki münasebetleri mütekabil itimat ve samimi dostluk esasına istinad ettirmek arzusu ile ve her birinin elyevm mevcut taahhütleri kaydı ihtirazisi tahtında... arazilerinin masuniyetine ve tamamiyeti mülkiyesine mütekabilen riayet ve doğrudan ve dolayısıyla yekdiğeri aleyhine müteveccih her türlü harekâttan tevakki etmeği... müşterek menfaatlerine taalluk eden bütün meselelerde, bunların halli için mutabakatı temin etmek üzere aralarında atiyen dostane temasta bulunmayı taahhüt ederler..."

Türkiye paktı imzalarken "mevcut taahhütlerin" yani İngiltere ile ittifakın yüklediği vecibelerin baki kaldığını metinde açıkça belirtmeğe gayret göstermiş ve Berlin önce bunu kabul etmek istemediyse de sonunda razı olmuştur. Bu münasebetle gazetecilere beyanatta bulunan Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, bu saldırmazlık paktının, Türkiye'nin mevcut taahhütlerine bir halel getirmediği ve Türkiye'nin vecibelerinin aynen devam ettiği hususu üzerinde ısrarla durduktan sonra 25 Haziran günü saldırmazlık paktının T.B.M.M. deki müzakerelerinde "... bu siyasi muahedenin mukaddemesinde... iki tarafın mevcut taahhütlerini masun kaldığını gösteren sarih bir kayıt mevcuttur. Bu taahhütlerinin masun kaldığını gösteren sarih bir kayıt mevcuttur. Bu kaydın bizim tarafımızdaki mânâsı en başta Türk-İngiliz ittifakı bulunmak üzere Türkiye'nin elyevm merî bulunan taahhütleridir" demiş ve pakta varan müzakerelerin önemli safhalarında İngiltere'nin haberdar edildiğini ve istişarede bulunulduğunu sözlerine eklemiştir.

Devlet reisi İsmet İnönü ise 1 Kasım'daki T.B.M.M.'ni açış nutkunda, Türk-Alman saldırmazlık paktından söz ederek şöyle demiştir :

"Almanya ile münasebetlerimiz, Balkan hareketleri esnasında en çetin imtihanını vermiştir. O zaman, bizdeki alâka ve endişeyi lâyık olduğu ehemmiyetle gören ve anlayan Alman devletinin sayın resi Hitler, bana yazdığı hususi bir mektupla, memleketimize karşı dostluğunu görtermiş ve hükümetin tasvibi ile kendisine vermiş olduğum cevap ve bir kere daha vaki olan mektuplaşmamız, 18 Haziran 1941 tarihli Türk-Alman muahadesini meydana getiren karşılıklı itimat havasını yaratmıştır."

22 Haziran günü Alman ordularının Rus sınırlarını aşmaları ile Türkiye rahatladı. Savaşın aldığı yeni cereyan Türk diplomasisinin omuzlarından büyük bir yük almıştı. Savaşın başından beri kâh Almanya, kâh Rusya, kâh ikisi birarada Türkiye için tehlikeli olmuşlardı. Şimdi iki devlet birbirleri ile savaşa tutuştuklarından tehlike ortadan kalkmıştı. Bu durumda Türkiye her iki ülkeye de tarafsızlığını resmen tebliğ etti.

Türk-Alman saldırmazlık paktını İngiltere'den çok Amerika beğenmedi. Bu sebeple Türkiye'ye yardımı durdurdu. Ankara Büyükelçisi Mcmurray'ın tavsiyesi de hükümet üzerinde etkili olmadı. Bir ay sonra yardım tekrar başladı ise de miktarı bir hayli azaıdl.

Alman-Rus savaşı Türk diplomasisinin üzerinden büyük bir yük aldıysa da, başka bir yönden Türkiye'de şüpheler belirdi. İngiltere ile Rusya'nın Türkiye'nin sırtından anlaşmaları ihtimali zihinleri meşgul etmeye başladı. Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere Boğazları ve İstanbul'u Rusya'ya vermeğe razı olmuştu. Türkiye'nin önünde böyle kötü bir örnek vardı. Bundan başka Almanya beliren bu şüpheleri daha da kuvvetlendirmek için propaganda savaşına başladı. Hitler-Molotov mülâkatı sırasında Rusya'nın Boğazlarda üsler istediğini açığa vurdu ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de beliren Turancılık duygularını tahrik etmeğe çalıştı.

Almanya'nın Türkiye üzerindeki baskısından endişelenen Rusya, karşı propaganda faaliyetlerine girişti. 26 Temmuz'da Tass Ajansı bir Alman alayının Sovyet kıtaları tarafından imhası sırasında ele geçirilen dosyalar arasında Türkiye'ye ve özellikle Boğazlara ait büyük ölçekli haritalar olduğunu, müstahkem mevkilerin haritalar üzerinde özel işaretlerle gösterilmiş bulunduğunu, bunun da Hitler'in Türkiye'ye karşı bir tecavüz hazırladığını gösterdiğini açıkladı. Bundan sonra Rusya, Türk toprakları üzerinde bir İngiliz-Rus andlaşması dolayısıyle beliren korkuyu ortadan kaldırmak için 10 Ağustos'ta İngiltere ile birlikte Türkiye'ye teminat verdi. Verilen ortak notaya göre İngiltere ve Rusya Montreux Boğazlar rejimine saygı gösterecekler, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne riayet edecekler ve bir Avrupa devleti tarafından tecavüze uğrarsa mümkün olan her yardımı yapacaklardı.

Rusya, Alman askerlerinin Rus topraklarına girmeleri üzerine, Montreux Sözleşmesinin kendi çıkarına bazı hükümler taşıdığını ve Karadeniz'in güvenliğinin ancak Türkiye'nin bu hükümlere bağlı kalması ile sağlanabileceğini anlamıştı. Türkiye savaş dışı durumu ile Rusya'nın Güney cephesini Almanya'ya karşı kapatıyordu.

Bu devrede İngiltere için de Türkiye'nin savaş dışı durumunun birinci derecede önemi vardı. Rusya gibi İngiltere'nin de 10 Ağustos teminatını verirken düşüncelerinden biri buydu. Almanya'nın Türk toprakları üzerinden, İngiltere için büyük stratejik önem taşıyan Ortadoğu'yu tehdidi önlenmeliydi. Churchill 20 Ekim'de Roosevelt'e gönderdiği mektupta İngiltere'nin kazanacağı zaferin etkileri üzerinde dururken, bunlar arasında en önemlisini, Türkiye'nin Hitler'e karşı direnme gücünü arttırmasında görmekte ve Türkiye'nin tarafsızlığı konu-

sunda şöyle demektedir : "Şu sırada Türkiye'nin savaşa etkin bir şekilde katılmasını değil, Alman tehdit ve telkinlerine karşı sağlam ve baş eğmeyen bir cephe kurmasını istiyoruz." Churchill, Türkiye savaşa girmediği ve işgal edilmediği sürece Türk topraklarının İngiliz Nil Ordusunun Doğu kanadı için geçit vermez bir koruyucu bölge halinde kalacağını, savaşa katıldığı takdirde ise İngiltere'nin başka yerlerde daha iyi ve amaca daha uygun bir şekilde kullanabileceği kuvvetleri Türkiye'ye göndermek zorunda kalacağını belirtmektedir. Bundan başka İngiltere'nin Türkiye'ye dört ilâ altı birlik ve 20 ilâ 30 hava filosu göndermeği taahhüt ettiğini ve aynı zamanda bunların hareketi için gerekli olan hava alanlarının Anadolu'da hazırlanmakta olduğunu yazmaktadır.

KROM MESELESİ

Almanya ile saldırmazlık paktının imzalanmasından sonra Türk kromu üzerinde büyük bir rekabet başladı. Almanlar çok miktarda Türk kromu elde etmek için ticari heyetler gönderirlerken İngiltere, 1939 yılında iki ülke arasında imzalanmış bir anlaşmaya göre bütün Türk kromunu satın almaktaydı. Ancak bu anlaşma kısa bir süre sonra sona erecekti. Almanya'nın amacı İngiliz-Türk anlaşmasının uzatılmasını önlemek ve bu yolla Türk kromuna sahip olmaktı. İngiltere ise anlaşmanın içinde bulunan yenileme maddesini ileri sürüyordu. Zira İngiltere'ye göre ancak bu şekilde Alman istekleri reddedilebilirdi.

Almanya'nın Türk kromunu elde etmek için gösterdiği büyük çabaların sonunda 9 Ekim'de 100 milyon liralık Türk-Alman ekonomik anlaşması imza edildi. Türkiye 1942 yılının sonuna kadar kromunu İngiltere ve Fransa'ya vermeyi taahhüt etmiş olduğundan imzalanan anlaşmaya göre, Türkiye Almanya'ya yalnız 1943 ve 1944 yıllarında yılda 90 bin ton krom ve bunun yanında diğer bazı maddeler verecek, Almanya'dan da buna karşılık çelik ve savaş malzemesi alacaktı.

Türkiye bu anlaşmayı imzalarken ittifakları açısından herhangi bir sakınca görmemişti. Çünkü Türkiye Almanya'dan öteden beri silâh almaktaydı. İngiltere, kendisinin savaşta olduğu gerekçesi ile, Türkiye'ye silâh yardımı yapmıyordu. Almanya'dan alınan silâhların içinde işlenmiş krom bulunduğundan Almanya'ya ham krom vermesinde bir sakınca olamazdı. İngiltere de bunu anlayışla karşıladı.

A.B.D., Türk-Alman saldırmazlık paktının imzalanmasında olduğu gibi, Türkiye'nin Almanya'ya krom satışına da tepki gösterdi. Büyükelçi Mc. Murray'ın Türkiye hakkında iyi şahadeti ve İngiltere'nin Tür-

kiye lehindeki müdahalesi bile Washington'u yumuşatamadı. Ancak uzun tartışmalardan sonra Dışişleri Bakanı Cordell Hull, yardımın İngiltere'nin aracılığıyle yapılmasına razı oldu. Yani A.B.D. Türkiye'ye yapacağı yardımı İngiltere'ye, İngiltere ise Türkiye'ye verecekti. Fakat Türkiye'nin 1 Haziran 1942 de imzaladığı yeni bir ticaret anlaşması ile silâh karşılığında olmak üzere Almanya'ya 45 bin ton krom vermeği taahhüt etmesi Amerika'da tekrar kötü bir etki yarattı. Bu sırada Amerika'da bulunan Hüseyin Cahit Yalçın Yeni Sabah gazetesinde, bu konuda şunları yazmaktadır : "Birleşik Amerika'ya ayak basar basmaz krom meselesi ile karşılaştım. Otelde hemen dinlenmeden bir gazete muhabiri elinde gazeteden kesilmiş bir havadisi uzatarak mütalâamı sordu. Bu, İstanbul'dan gelmiş bir telgraftı. Almanlara silâh mukabilinde krom vermek üzere aramızda bir mukavele imzalandığını bildiriyordu. Bu mukavelenin Amerika'da fena bir tesir yaptığı gittikçe meydana çıktı."

Bunlara rağmen Türkiye 1942 yılı içinde "Ödünç Verme ve Kiralama" (Lend and Lease) kanunundan faydalanmağa başladı. ABD Cumhurbaşkanı Roosevelt, 4 Aralık 1941 de Türkiye'nin savunmasının Amerika'nın savunması bakımından faydalı olduğu gerekçesi ile, sözü geçen kanundan Türkiye'ye yardım yapacağını ilân etti.

TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ BASKININ ARTMASI

7 Aralık 1941 de Amerika'nın savaş girmesi ile savaşın sonucu hakkında şüpheler önemli ölçüde ortadan kalkmakla beraber, 1942 yılında Türkiye, gerek Mihver ve gerekse Müttefik Devletler tarafından baskı altında kalmış ve hükümetin şimdiye kadar nisbeten kolay bir şekilde devam ettirdiği savaş dışı durumun muhafazası zorlaşmıştır.

Bir kere Mihver, Kuzey'de Kafkaslar'a, Güney'de ise Süveyş'e doğru taarruz hareketine girişmişti. Bu taarruzlar hedeflerine varırlarsa Türkiye Mihver kıskacının içinde kalabilirdi. Bu bakımdan Türkiye gerek Rus-Alman harbi gerekse Kuzey Afrika muharebeleri ile yakından ilgilenmeğe başladı. İngiliz Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen İngiltere'nin Kuzey Afrika'daki zor durumlarında İnönü'nün Müttefiklerin dşvasına olan bağlılığına özellikle işaret etmektedir.

Moskova Konferansı ve Türkiye'nin Endişesi

Türkiye, Mihver'den duyduğu korkunun yanında, daha önce de değinildiği gibi, Rusya'nın Türk toprakları üzerindeki emellerini İngiltere'ye kabul ettirmesinden de endişelenmiştir. 1941 yılının Aralık ayında Moskova'da başlayan Eden-Stalin görüşmelerini hep bu açı-

dan yorumlayan Türkiye, Müttefiklerin kendisini arkadan vurmalarından endişe duymuştur. Bu arada konferanstan gelen haberler de Türkiye'nin bu endişesini haklı çıkarır mahiyette olmuş, Stalin'in Oniki Ada'nın ve Bulgaristan ile Kuzey Suriye'den bazı toprakların Türkiye'ye verilmesini istediği Türk Hükümetine bildirilmişti. Bunun Türkiye için anlamı şuydu: Stalin durup dururken Türkiye'ye bazı toprakların verilmesini ileri sürdüğüne göre bu tavizler karşılığında Türkiye'den de Boğazları isteyecekti.

Moskova konferansından sonra İngiltere, Türkiye'nin endişesini ortadan kaldırmak için çabalara girişti. 8 Ocak'ta Avam Kamarasında bir beyanatta bulunan Eden, Türkiye ile ilgili olarak şunları söyledi: "... görüşmelerimizde Türkiye'den her bakımdan dostça bahsettik. O kadar ki Türk Hükümeti bunları işitmekle memnun olurdu. Türklerin Müttefiklerin zaferinden korkacak bir şeyleri yoktur. Türkiye'nin toprak bütünlüğü hiçbir tehlikeye maruz değildir. Geçen Ağustos'ta Büyük Britanya ile Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'ye karşı girişilen taahhütlere tamamiyle riayet edilecektir."

Ancak bu açıklama Türkiye'nin endişesini gidermedi. 1942 Ocak ayında başka bir göreve atanan Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Mc. Murray, 22 Ocak'ta verdiği bir demeçte Türkiye'nin endişelerine değinmektedir. Büyükelçi, Türkiye'nin Müttefiklerin yanında savaşa katılabileceğini ileri sürmekte ve bunu engelleyen yegane hususun Türkiye'nin Rusya'dan endişesi olduğunu belirterek, şöyle devam etmektedir: "Yegane falsolu nokta, harbin başından beri hiçbir zaman çok samimi bulunmamış ve bazan daha fenalaşmak temayülünü göstermiş olan Rus-Türk münasebetleridr. Bu iki millet arasındaki güçlükler hâlâ halledilememiştir. Türk'ler 1939 Alman-Rus dostluk paktı karşısında derin hayal sûkutuna uğramışlardır... 1939 değişmesi Türk'lere çok fena gözükmüştür. Türk'ler bunu, bir düşmanın hançer darbesi gibi değil, fakat bir dostun hiyaneti olarak telâkki etmişlerdir. Rusların Boğazları Türkiye'nin aleyhine olarak eline geçirmek için bir pazarlık yapmağa çalıştıkları şayiaları yayıldığı zaman, vaziyet daha ziyade fenalaşmıştır."

Amerikan Büyükelçisinin ifade ettiği Türk endişesi ancak İngiliz-Rus ittifakının 12 Mayıs'ta imzalanması ve metnin açıklanması ile azalmış, fakat 1942 yılı sonunda tekrar ve daha çok artmıştır.

Alman Baskısı

Türkiye'nin Rusya'dan endişesini yakından gören Almanya, Türkiye'yi kendi safına çekmek ümidiyle çeşitli baskı faaliyetlerine giriş-

ti. Bir kere, Sovyetlerin Boğazlardaki isteklerini göstererek, Türkiye'nin izlemekte olduğu dış politikanın gerçekçi olmadığını iddia etti. Sonra, çeşitli yollarla Türkiye'de Pan-Turanizm cereyanını tekrar canlandırmağa çalıştı. Aslında Hitler, bu baskısının istenen sonucu vereceğinden ümitli idi. 29 Nisan'da Salzburg'da Mussolini ile görüştüğü zaman, Mussolini'ye Türkiye'nin Rusya'dan duyduğu endişeden dolayı hızla Mihver'e kaymakta olduğunu söylemiş ve hatta bu görüşmede, Türkiye'ye, Mihver'e katılmasına karşılık Yunan adalarının verilmesi de kararlaştırılmıştı.

Türkiye'yi safına çekebilmenin yanında Almanya'nın Türkiye üzerindeki baskısının bir diğer sebebi de Balkanlar'daki endişesidir. Savaş başladıktan bu yana İngiltere Türkiye'ye cephane vermekte ve Türkiye'deki ulaşım imkânlarını geliştirmekteydi. Bu durum Almanya'yı korkutuyordu. Çünkü İngiltere bir adım daha ileriye gidebilir ve Balkanlar'a saldırıya geçebilmek için Türkiye'den hava üsleri kurma izni alabilirdi. Hitler, Churchill'in Birinci Dünya Savaşı'ndaki stratejisini hatırlamakta ve bunun tekrarlanmasından korkmaktaydı. Churchill, Boğazları kendine açtırmak ve buralarda üsler elde etmek suretiyle işgal altında bulunan Avrupa'ya Güney-doğudan hücum edebilirdi. Hattâ bizzat Türkiye Bulgaristan'a saldırabilirdi. Böyle bir durumda Bulgaristan'ın durumu önem kazanmaktaydı. Von Papen de böyle bir duruma düşmemek için Bulgar ordusunun kuvvetli bulundurulmasını Berlin'e tavsiye etmişti. Bu sebeplerle Hitler, Bulgar ordusunun en yeni silâhlarla derhal teçhizâtlandırılması için emirler verdi. Bundan sonra Hitler, Türkiye'nin İngiltere ile daha sıkı işbirliği yapması tehlikesini önlemek için 19 Ağustos'ta Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Saffet Arıkan'ı çağırarak, önce, Almanya'nın Türkiye'den herhangi bir toprak isteği olmadığı hususunda teminat vermiş, sonra sözü Balkanlar'a getirerek Türkiye'nin Rusya'dan duyduğu korkuyu arttırmak ve böylece Balkanlar'da işbirliği sağlamak amacı ile Stalin'in niyetinin Balkanlar'ın Bolşevikleştirilmesi olduğunu ve Balkanlar ile Boğazlar'ın Rusya tarafından ele geçirilmesine Almanya'nın şiddetle karşı koyacağını bildirmiştir.

Rus Baskısı

1942 yılı Türkiye için zor bir yıldır. Savaş malzemesi durumunda bir gelişme vardır, ama bu, tatmin edici olmaktan uzaktı ve Müttefiklerin başka yerlerde meşgul olmaları sebebi ile, Türkiye'ye yardımı arttırmalarına da imkân yoktu.

Dr. Refik Saydam'ın 1942 Ağustos'unda ölümü üzerine Başbakan olan Şükrü Saraçoğlu, ülkeyi savaş dışı tutabilmek için hükümetin bü-

yük bir gayret gösterdiğini söylemekte, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım'da T.B.M.M.'ni açış nutkunda "Büyük Millet Meclisi takdir eder ki, gittikçe şiddetlenen düşmanlık havası içinde, hergün biraz daha sinirlenmiş taraflar arasında, tarafsızlık politikasını yürütmek, hükümet için çok yorucu olmaktadır" demekteydi.

Böyle bir durumda, Sovyetler Birliği 1942 Kasım'ında Alman ilerleyişini Stalingrad'da durdurduktan ve savaş stratejisi bakımından avantajlı bir duruma geçtikten sonra, Türkiye'ye karşı eski düşmanlık politikasına geri döndü. Türkiye'nin savaş içindeki dış politikası Sovyet basınının tenkitlerine hedef olmağa başladı ve ilişkiler gergin-

Sovyet basınının tenkitlerine hedef olmağa başladı ve ilişkiler gergin-
leşti.

İlişkileri gerginleştiren bir diğer olay da 24 Şubat 1942'de Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Von Papen'e yapılan suikast teşebbüsüdür. Suikastın Rus ajanları tarafından tertip edildiği anlaşılmış ve mesele mahkemeye intikal etmişti. Mahkemenin cereyan şekli Sovyetlerin hoşuna gitmemekteydi. Meseleyi örtbas etmek istiyorlardı. Stalingrad savaşından sonra, Yargıtay Karnilov ve Pavlov adlarındaki iki Sovyet ajanının mahkûmiyet kararlarını tsadik edince, ilişkiler daha da gerginleşti ve Sovyetler Birliği Türkiye üzerinde baskı yapmağa başladı.

Almanya'nın yenilgisi ile Türkiye üzerinde Alman tehlikesi kalkmış fakat onun yerine Rus tehlikesi geçmişti. Rusya'nın Almanya'ya karşı askerî zaferler kazanması ve askerî bakımdan kuvvetlenmesi, Türkiye'de, Batı'da olduğu kadar hoşnutlukla karşılanmamaktaydı. Türkiye açısından Avrupa'da bir Alman zaferi kadar bir Rus zaferinin de ciddi sonuçları olurdu.

Bundan başka, Türk Hükümeti İngiltere'nin Rus isteklerine karşı koyamayacağından da korkmakta ve 1941 Aralığında Eden'in Moskova ziyareti ve 1942 Mayıs'ındaki İngiliz-Rus ittifakından huzursuzluk duymaktaydı. Ancak her iki halde de, İngiltere Türkiye'yi temin etmek istemiş ve Eden, Moskova'dan İnönü'ye şahsi bir mesaj göndererek Rusya'nın Türkiye'ye karşı tutumunun tamamiyle tatmin edici olduğunu bildirmiştir. İngiliz-Sovyet ittifakının imzalandığı gün ise Eden, Türk Büyükelçisine beyanatta bulunarak İngiltere'nin Montreux Sözleşmesine olan bağlılığını belirtmiş, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne riayet edeceklerini ve bir saldırıya uğradığı takdirde Türkiye'ye yardım edeceklerini söylemiştir.

Her zaman olduğu gibi bu sefer de Rus-Türk ilişkilerinin bozulmağa yüz tutması ve Türkiye'nin büyük Kuzey komşusundan endişesi Milıver'in gözünden kaçmadı. 6 Aralık'ta Roma'da Georing ve Musso-

lini genel olarak savaş durumunu mütalâa ederlerken Türkiye'nin durumuna da değindiler. Mussoloni'ye göre Türkiye Rusya'dan çekinmekte idi. Aynı zamanda İngiltere'nin işgal alanını İran ve Ortadoğu'ya doğru genişletmesinden de endişe duymaktaydı Bu durumda Türk dış politikasında kat'î bir değişiklik meydana getirmek için Mussolini'ye göre şu iki hareket benimsenmeliydi : 1 — Kafkaslar'dan aşağıya doğru bir harekât ve 2 — Rusya'ya karşı kullanılmayacak ve fakat Türkiye'ye karşı bir tehdit unsuru olabilecek olan Bulgar ordusunun kuvvetlendirilmesi.

Ancak, ikinci nokta, Von Papen'in tavsiyesi üzerine daha önce yerine getirilmiş ise de Stalingrad muharebesi ile birinci noktanın uygulanması maddeten imkânsız bir hale gelmişti.

İNGİLTERE'NİN TÜRKİYE'Yİ SAVAŞA SOKMA GAYRETLERİ

Adana Konferansı

8 Kasım'da Fransız Kuzey Afrikasına Müttefiklerin başarılı bir şekilde inmelerinden ve Stalingrad'ın kurtarılmasından sonra, Churchill, Müttefiklerin Türkiye'yi 1943 ilkbaharında savaşa sokmağa çalışmalarının zamanı geldiğine hükmetti. Churchill'e göre Türkiye, Almanya'ya karşı hazırlanacak bütün plânlarda kilit bir rol oynamaktaydı. 1942 yılı sonuna kadar, Müttefikler Almanya'nın Avrupa'dan dışarıya doğru genişlemesini engellemeğe çalışırlarken Türkiye'nin savaş dışı durumu mükemmel bir kalkan olmuştu. Halbuki şimdi, Almanya'yı yenmek için Avrupa'nın içine girmek gerekmekteydi ve Türkiye aynı kalkan durumu ile bu defa Müttefiklerin hareketlerine engel olmaktaydı. Churchill'e göre Türkiye'nin savaşa katılması Almanya'ya karşı Balkanlarda bir cephe açılmasını sağlayacaktı ve uygun tedbirler alındığı takdirde, Türkiye kazanılabilirdi. Rusya, Amerika ve İngiltere tarafından toprak bütünlüğü konusunda garanti verilmesi, Türkiye'ye Mısır ve Amerika yoluyla çok miktarda tank gönderilmesi (Rommel'in yenilmesi ile İngiltere'nin elinde tank fazlalığı kalmıştı) ve iki yıldan beri Türkiye'de inşa edilmekte bulunan hava alanlarının inşaasının hızlandırılması bu tedbirler arasında bulunmaktaydı.

Roosevelt ve Stalin Kasım ayında Churchill'e gönderdikleri mektuplarda, kendisi ile aynı fikirde olduklarını yazmaktaydılar. Roosevelt, Almanya'nın Karadeniz'deki cenahına bir saldırıda Türkiye'nin desteğini sağlamanın mümkün olup olmayacağının iki ülkenin genel kurmayları tarafından incelenebileceğini söylemekte, Stalin ise şöyle

demektedir: "Türkiye'nin baharda bizim tarafımızda savaşa katılması için mümkün olan her şeyin yapılması arzu edilir. Hitler ve suç ortaklarının yenilgilerinin hızlandırılması için bu çok önemlidir."

Bu mektuplaşmalardan sonra Churchill, Türkiye'yi savaşa sokmayı iyice kafasına koydu. 19 Ocak 1943'te, yani Kazablanka Konferansında, Roosevelt'in şahsi temsilcisi Harry Hopkins, Churchill'in, Türkiye'nin bu inatçı tutumunu değiştirmediği takdirde, Rusya'yı Boğazlar konusunda kontrol etmeyeceğini söylediğini işaret etmektedir. Konferansta Churchill, meseleyi Roosevelt ile görüştüğünü ve Türk liderleri ile konuşmak istediğini söylemiştir. Ancak Atlee ve Eden, Türkiye'yi savaşa girmeğe zorlamanın akıllıca bir iş olmadığını, Türkiye'nin henüz böyle bir teklife hazır bulunmadığını ve başarı şansının çok az olduğunu ileri sürünce Churchill, Türklerden herhangi bir söz almağa çalışmayacağını, malzeme ve garanti tekilfinde bulunacağını ve saldırıya uğradıkları takdirde yardım sözü vereceğini bildirmiştir. Churchill'e göre böyle bir teklif kabul edilmese bile kötü bir sonuç doğurhill'e göre böyle bir teklif kabul edilmese bile kötü bir sonuç doğurmazdı. Sonuç olarak, Kazablanka Konferansında Türkiye'nin savaşa katılması konusunda teşebbüse geçilmesi kararlaştırıldı.

Churchill, kendisinin de açıkladığı gibi, Türkiye'nin 1943 Ağustos'una kadar savaşa katılması için yollar hazırlamak amacı ile 30 Ocak 1943'te Adana'ya geldi. Türkiye'yi ise Churchill ile konuşmaya iten sebeplerin başında Almanya'nın Stalingrad'da uğradığı yenilgi ve muharebelerin Almanya aleyhine dönmesi üzerine Türk devlet adamlarının Balkanlar konusunda duydukları korku ve Balkanların bu değişen durumunu Churchill ile görüşmek düşüncesi gelmekteydi.

Adana görüşmeleri başlamadan önce Churchill İnönü'ye, müzakerelere temel teşkil etmek üzere yazılı bir metin verdi. Bu metinde Churchill, Türk ordusunun modern silâhlardan yoksun bulunduğunu gördüğünü, bu nedenle Türkiye'nin şimdiye kadar izlediği politikayı anladığını belirttikten sonra Türkiye savaşa girmek zorunda kalırsa İngiltere ve Amerika'nın Türkiye'ye en aşağı 25 uçak filosu gönderebileceğini yazmaktaydı. Aynı zamanda Amerika ve İngiltere'nin Türkiye'yi, savaş sonrası meselelerinin konuşulacağı barış konferansında tam ortak olarak görmek istediklerini de ifade etmiştir. Bilindiği gibi 1942 Ocak ayında yayınlanan Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ne göre barış konferansına katılabilmek için Almanya'ya karşı savaş açmak zorunluluğu konmuştu.

Bunun üzerine başlayan müzakerelerde siyasî bakımdan Türkiye'nin savaş dışı durumu, Türk-Rus ilişkilerinin son şekli, Balkanlar'ın

durumu ile askerî bakımdan Türk silâhlı kuvvetlerinin Müttefiklerce kuvvetlendirilmesi meseleleri görüşülmüştür.

Churchill'e göre İtalya'nın yenilmesi ile Almanya'nın Balkanlardaki gücü zayıflaycak, Rusya kuzeyden, Müttefikler de Türkiye vasıtasıyla güneyden Balkanlar'a karşı harekete geçeceklerdi. Bu hareket için Türkiye'nin yardımı gerekmekteydi. Ancak Türkiye Rusya'nın Balkanlar'daki emellerinden korkmakta ve savaş sonunda muzaffer bir Rusya'nın Balkanlar'ı komünistleştireceğinden endişelenmekteydi. Bundan başka Almanya'ya karşı savaşa giriştiği taktirde, Belgrad nasıl bombalandıysa, Türkiye de Almanya tarafından aynı şekilde bombalanabilir, Mihver, Bulgaristan'dan ya da Almanya'nın elinde bulunan Ege adalarından saldırıya girişmek suretiyle Boğazları ele geçirebilirdi. Türkiye'nin bu saldırıya karşı koyabilecek askerî gücü yoktu.

Bundan sonra Churchill, Türkiye'nin Rusya'dan duyduğu endişeyi ortadan kaldırmağa çalışmış ve herhangi bir saldırıya karşı koyabilecek askerî güç meselesinde vaadlerde bulunmuştur. Churchill, İnönü'ye, Molotov ve Stalin ile konuştuğunu, Sovyetler Birliği'nin İngiltere ve Amerika ile barışçı ve dostça ilişkiler arzuladığını, Rusya'nın gelecek on yıl içinde içte yeniden kalkınma ve imar faaliyetleri ile meşgul olacağını, komünizmin değişikliklere uğradığını ve bütün bu sebeplerle İngiltere ve Amerika'nın Rusya ile iyi ilişkiler kuracağını iddia etti.

Bunun üzerine İnönü, savaştan sonra Rusya'nın emperyalist bir devlet haline gelebileceğine işaretle, Türkiye'nin basiretli bir şekilde davranması gerektiğini söylemiş, Churchill ise cevap olarak savaştan sonra barış ve güvenliği koruyabilecek ve Milletler Cemiyetinden çok daha kuvvetli bir milletlerarası teşkilât kurulacağını, kendisinin komünizmden korkmadığını belirtmiştir. Şükrü Saraçoğlu ise bütün Avrupa'nın Slav ve komünistlerle dolu olduğunu, Almanya yenildiği taktirde, Almanya ile birlik olan bütün devletlerin komünist olacağını söyleyince Churchill, Rusya'nın savaştan sonra Almanya gibi hareket etmesi halinde bütün milletlerin ve kurulacak olan teşkilâtın Rusya'ya karşı cephe alacaklarını ileri sürmüştür.

Alman saldırısına karşı koyabilecek askerî güce gelince, Türkiye'nin askerî plânda bir unsur haline gelebilmesi için daha hazırlıklı bir durumda bulunması gerekliliği açık şekilde ortaya çıktı. Türkiye savaşa ya Almanya'nın saldırısı ya da kendi teşebbüsü ile çıkarları açısından girebilecekti. Fakat her halde Türkiye'nin iyi bir şekilde hazırlanması gerekliydi. Bunun için Türkiye'nin herhangi bir siyasî hareketinden önce Türk kuvvetlerine malzeme sağlanması ve savaşa katıldığı takdirde Türk kuvvetlerinin İngiltere tarafından kuvvetlendiril-

mesi için plânların hazırlanması üzerinde anlaşılmış, müzakerelerin sonucu askerî bir anlaşma kapsamı içine alınmış ve Türkiye'ye şunların sağlanması kararlaştırılmıştır : Türkiye'nin bir yıllık savaş ihtiyacı olarak savaş malzemesi; saldırıya uğraması mümkün olan yerlerin korunması için bir İngiliz uçak filosu ve Türk komutası altına verilecek olan belli bir miktar uçak-savar ve tank-savar birlikleri.

Bütün bunların bir sonucu olarak, Adana konferansında iki nokta açık bir şekilde ortaya çıkmıştır :

1 — Türkiye'nin askerî gücü zayıftır ve güçlendirilmelidir;

2 — Türkiye istediği gibi hareket etmede serbest bırakılmalıdır.

Bu gerçekler karşısında Churchill'in konferansta ulaşmak istediği sonuç, Türkiye'nin muharip hale gelmese bile, savaş dışı durumunun Müttefiklerin işine yarayacak şekilde genişletilmesiydi. İngiltere, Türkiye'ye yeterli savaş malzemesi sağlamak için elinden geleni yaparsa, yakın bir gelecekte Türkiye'den bazı şeyler istemekte hakkı olurdu.

Adana Konferansı sonunda, 1 Şubat 1943 te, şu resmî tebliğ yayınlandı :

"...Türk devlet adamları son buhranlı seneler esnasında güdülen Türk politikasının cereyan seyrini izah etmişler ve Başvekil Churchill Majeste Kral Hükümetinin bu politikayı sempati ve tam anlayışla takip ettiğini kendilerine temin eylemişlerdir..."

"Büyük Britanya ve Birleşik Amerika Devletlerinin, Türkiye'nin umumî bakımdan tedafüi emniyetini kuvvetlendirmek için malzeme itibariyle yapabilecekleri yardımın şekli üzerinde mutabık kalınmış ve bu mevzu üzerinde iki taraf askerî mütehassısları arasında görüşmeler vuku bulmuştur..."

Tebliğin yayınlanmasından bir gün sonra Churchill Türk gazetecilerini kabul etmiş ve konferans hakkında şunları söylemiştir :

"Türkiye'nin takip ettiği bitaraflık siyaseti, Türkiye'nin millî menfaatlerine uygun olduğu kadar Müttefikler için de faydalıdır. İngiliz ricali, Türkiye'nin bitaraf kalmasındaki sebepleri ve faydaları pek iyi anlıyor ve takdir ediyorlar. Müttefikler için faydalı olduğu kadar sizin millî siyasetinize ve müttefiklerinize de uygun olan bitaraflık siyasetine devam ediniz."

Churchill Adana görüşmelerinden Rusya'yı da haberdar etmiştir. 2 Şubat'ta Stalin'e yazdığı mektupta Türkiye'nin hem İngiltere ve hem de Rusya'ya çok yakınlaştığından şüphe edilmemesi gerektiğini,

Adana'da Türkiye'den Müttefikler yanında savaşa katılmasını istemediğini, ancak bu yıl sonuna kadar, belki de daha önce savaşa katılacağını zannettiğini söylemektedir. Churchill daha sonra savaş sonrası dünyasında Türkiye için en emin yerin Almanya'ya karşı savaşan devletlerin katılacakları barış masasında bir sandalye olduğunu kendilerine söylediğini yazmakta ve 11 Şubat'ta Avam Kamarası'nda verdiği nutukta şöyle demektedir :

"Şimdiye kadar Türkiye herhangi bir tarafın tecavüzüne karşı kuvvetli bir mania olarak kalmıştır. Bunu yapmakla Türkiye, hatta en karanlık günlerde bile, harbin Türkiye'ye, İran'a ve Irak'a sirayet etmesine mani olmuş ve bütün şark harbi için son derece ehemmiyetli olan modern silâhlarla iyice silâhlanmış bulunması... Birleşik devletler ve bilhassa İngiltere için çok ehemmiyetlidir. Birleşik Amerika ve biz bu silâhları, şimdi ilk defa olmak üzere, Türk demiryolları ve diğer münakale yolları ne kadar kaldırabilirse o kadar verebilecek haldeyiz.

"Adana Konferansında, Türkiye'den bu silâhlanma işinin tamamiyle tanziminden başak bir şey istemedim... Türkiye topraklarının, haklarının ve menfaatlerinin tesirli bir surette korunması ve bilhassa Türkiye ile kendisine yirmi senelik bir muahede ile bağlı olduğumuz şimaldeki büyük müttefikimiz Rusya arasında hararetli ve dostane münasebetlerin tesisini temenni ediyoruz."

Adana Konferansının son derece gizli yapılmasına gayret edilmiş olmasına rağmen kısa zamanda duyulmuş ve özellikle Almanya'da büyük akisler yapmıştır. Zira Türkiye, İngiltere'nin olduğu kadar Almanya'nın da plânlarında kilit bir rol oynamaktaydı. Türkiye'nin savaş dışı durumu Hitler'in korkulu rüyası olan Balkanlar'da bir cephe açılmasını engellemekteydi.

Meseleye bu yönden bakan Almanya'ya göre, İngiltere Adana Konferansını Türkiye'yi savaşa sokmak için yapmıştı. Türkiye'nin savaşa girmesi ise Balkanlar'ın işgali için ilk adımdı. Konferanstan hemen sonra, 2 Şubat'ta Von Papen Berlin'e bu konu ile ilgili rapor gönderdi. Raporda şöyle denmektedir :

"Geriye kalan tarafsızları savaşa sokmak konusunda Kazablanka programı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Mihver'in durumunun bozulması halinde bile Türkiye'nin tarafsız durumunu terketmeyeceği... konusundaki inancım teyit edilmiştir."

Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un 3 Şubat'ta Ankara'ya gönderdiği telgraftan kendisinin meseleye Von Papen gibi bakmadığı ve endişeleri anlaşılmaktadır. Telgrafın son kısmında aynen şöyle denmektedir :

". .Bu görüşmelerde Türkiye'nin tarafsızlığını koruduğu kanaatindeyim. Mamafih, ilerdeki tutumu münhasıran gelecek askerî harekâtın gelişmesine dayanmaktadır. Ukrayna ve Tunus'taki askerî durum çok önemlidir. Eğer yakın bir gelecekte buralarda başarı kazanırsak Türkiye tarafsızlığını kuvvetlendirecektir. Diğer taraftan eğer Mihver, ister Güney Rusya'da ister Afrika'da geri çekilecek olursa, Türkiye Amerikaı ve İngiltere ile birleşir... Türkiye'nin, Mihverin (askerî) durumunun bozulması halinde dahî tarafsızlık politikasını değiştirmeyeceği görüşünüze katılmıyorum."

Ribbentrop Von Papen'e gönderdiği ikinci telgrafta ise (6 Şubat) Türkiye'nin tarafsızlığını kuvvetlendirmek için her şeyin yapılması gerektiğini ve Rusya'ya karşı Türkiye'yi güven altına alan gücün Almanya olduğunu yazmaktadır.

25 Şubat tarihinde Ribbentrop ile Mussolini savaş durumunu Roma'da görüşürlerken Türkiye de konuşmalara konu oldu. Ribbentrop Mussolini'ye Adana görüşmeleri hakkında bilgi verdi ve Adana'da bağlayıcı bir anlaşma yapılmadığını belirtti. Ribbentrop'a göre Türkiye Rusya'dan endişelenmekte ve bütün kalbi ile Almanya'nın Rusya'yı yenmesini istemekteydi. 1940 Kasım'ında Molotov'un Boğazlar üzerindeki istekleri karşısında Türkiye, Almanya zayıf olduğu takdirde İngiltere ve Amerika'nın Rusya'nın Balkanlar'a yayılmasını önleyemeyeceklerini bilmekte ve bu nedenle Almanya'nın Rusya'yı yere sermesini ümit etmekteydi. Ribbentrop'a göre Türkiye Mihver tarafında savaşa girmeyecekse de Mihver'e karşı da girmek istememekteydi.

Türkiye'nin Adana Konferansında Churchill'in isteğine rağmen savaş dışı durumunu değiştirmek istemeyişinin nedenlerinden biri de Müttefik Devletlere tam anlamı ile güvenmemesidir. Von Papen bir toplantıda, Menemencioğlu'nun kendisine şunları söylediğini kaydetmektedir (9 Mart) : "Bu dünya çapında ihtilâf beklenmedik bütün unsurları taşımaktadır. Batılıların birinin Rusya ile ayrı bir anlaşma ile durumunu kuvvetlendirmesi ya da Rusya'nın bir gün Almanya ile anlaşması üzerinde durulacak ihtimallerdir. Türk dış politikası her türlü ihtimali dikkate almalı ve savaşan tarafların hepsi ile dost kalmalıdır."

Adana Konferansından sonra İngiltere'nin Türkiye'yi Müttefikler yanında savaşa sokma gayretleri devam etmiş ve Von Ribbentrop'un da belirttiği gibi, Mihver'in cephelerdeki her yenilgisi, Türkiye üzerindeki baskıyı daha da arttırmıştır.

Şubat ayında başlayan Türk-İngiliz askerî görüşmelerinin bir sonuca ulaşmamasından sonra 16 Nisan'da General Wilson Ankara'ya

geldi. General Wilson ve İngiliz Büyükelçisi, Türk Başbakanı Saraçoğlu ile yaptıkları görüşmede, İngiltere'nin henüz Türkiye'nin savaşa girmesini istemediğini, fakat zamanı geldiğinde belki Eylül ya da daha önce Türkiye'nin ya savaşa bizzat girerek ya da Müttefiklerin Türk topraklarını kullanmalarına izin vererek savaşın kısaltılmasına yardım edebileceğini umduklarını belirttiler. Görüşmeden üç hafta sonra Eden, Türk Büyükelçisine, Türkiye'nin çok yakında savaş dışı durumuna son vereceğini ümit ettiğini söyledi. İngiliz Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen ise Saraçoğlu'na, Türkiye'nin yakında savaşa girmek ya da savaş sonrası dünyasında yalnız kalmak durumlarından birini seçmek zorunda kalacağını söyledi.

Türkiye üzerinde Müttefik baskısı İtalya'nın savaş dışı edilmesi ihtimali arttıkça daha da kuvvetlenmiştir. Zira İngiltere'ye göre İtalya'nın savaş dışı edilmesi Türkiye'nin Akdeniz bölgesindeki endişelerini azaltacaktı. Churchill 12 Mayıs'ta Roosevelt ile Washington'da yaptığı azaltacaktı. Churchill 12 Mayıs'ta Roosevelt ile Washington'da yaptığı görüşmede, Müttefiklerin savaş stratejisinde en önemli amaçlarından birinin İtalya'nın savaş dışı bırakılması olduğunu söylemiş ve bunun avantajları arasında, Türkiye'nin savaşa katılmasının da bulunduğunu eklemiştir. Zira Türkiye'nin Akdeniz'deki büyük korkusu bu suretle ortadan kalkacaktı. Churchill daha sonra Türkiye'ye topraklarında Müttefiklerine hava üsleri vermesi konusunda yakında ortak bir Amerikan-İngiliz-Rus teklifinin yapılacağını belirtmiş ve İtalya'nın savaş dışı kalması halinde böyle bir tekilfin reddedilemeyeceğini, Türkiye'ye ittifaka uygun hareket etmesini sağlamak için daha kuvvetli baskı yapmanın mümkün olabileceğini ve bu baskıda Rusya'nın İngiltere'yi destekleyeceğini söylemiştir. İngiliz Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen de İtalya'nın düşmesinin Türkiye üzerinde etkili olacağına ve İtalya savaş dışı edilmeden böyle bir teklifte bulunulmaması gerektiğine inanmıştı.

Bütün bu baskıya rağmen Başbakan Şükrü Saraçoğlu 15 Haziran' daki CHP Altıncı Kurultayının son toplantısında verdiği nutukta, Almanya ile dostça ilişkileri devam ettirmenin gerekliliğine değinmiş ve henüz Türkiye'nin savaş dışı durumunu değiştirmek istemediğine işaret etmiştir: "...Balkanlar'a inmiş olan Alman devleti bize elini uzattı. Bir dostluk, ademi tecavüz muahedesi imza ettik. Her iki tarafın samimi arzularından doğan bu muahede, hadiseler gösterdi ki, iki tarafın da hakiki ihtiyacına cevap veren bir muahededir. Samimi arzuların ve mütekabil ihtiyaçların yarattığı bu muahedeler her iki tarafa da fayda vermekte devam edecektir..."

Quebeck Konferansı ve Balkan Cephesinin Açılması Fikri

17 Ağustos'ta, yani Müttefiklerin Sicilya'ya taaruzundan hemen sonra toplanan Qubeck Konferansında savaş durumu müzakere edilirken Roosevelt ve Churchill Türkiye'nin durumunu da görüştüler. Konferansta önemli bir değişikiik olarak, Türkiye'nin Müttefikler yanında savaşa katılması için zamanın erken olduğu hususunda anlaşıldı. Çünkü İtalya'ya taaruzun başlaması ile birlikte Müttefiklerin savaş stratejilerinde değişiklik olmuş, Balkanlar'da ikinci bir cephe açma fikri kuvvet kazanmıştı. İtalya ve Balkanlar yönlerinden Avrupa'ya çıkacak olan Müttefikler, Rusya'nın da Doğu'dan ilerlemesi ile, Almanya karşısında kuvvetli bir stratejik üstünlüğe sahip olabileceklerdi. Bu sebeple, savaş dışı durumunu ısrarla devam ettirmek isteyen Türkiye'yi daha fazla zorlamamak, fakat buna karşılık Balkanlar'da açılacak ikinci bir cephe için gerekli olan Türk hava alanlarının Müttefiklerce kullanılmasını istemek ve baskıyı bu yönde yapmak mümkündü. Sonkullanılmasını istemek ve baskıyı bu yönde yapmak mümkündü. Sonra, Churchill'e göre, Balkanlar'da bir cephe açması, Müttefiklerin Balkanlar'a Sovyetler Birliği'nden daha önce girmelerini gerçekleştirecek ve böylece savaş sonrasında Balkanlar'ın komünizme karşı korunması da imkân dahilne girecekti.

Quebeck Konferansında bundan başka Türkiye'nin askerî gücünü arttırırken, Almanya'ya ihraç edilen kromun durdurulması ve Boğazlardan askerî öneme sahip Alman gemilerinin geçmesinin yasaklanması gibi konularda Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı yardımın azaltılması için çalışılması da kararlaştırıldı.

Konferanstan sonra Müttefikler Türkiye üzerinde Türk hava alanlarının kullanılması yönünde baskıda bulunmağa başladılar. Daha önce de belirtildiği gibi, Sicilya Adasının Müttefikler tarafından işgalinden sonra Amerikan ve İngiliz genel kurmaylarının hazırladıkları savaş plânlarına göre Türkiye'nin 1943 yılında savaşa girmesi gerekli değildi. Ancak durum Türkiye'ye bu şekilde aksettirilmedi. Almanlar, bunu öğrenmeleri halinde, Müttefiklerin savaş plânları hakkında bazı tahminlerde bulunabilirlerdi. Bu nedenle Knaatchbull-Hugessen yolu ile Türk Hükümetine, Türkiye'nin şu sırada savaşa katılmasının istenmediği, ancak bunun istenebileceği ve Türkiye'nin İngiliz-Türk ittifakı ile bağlı bulunduğu bildirildi. Bu arada Türk Hükümetinden Almanya'ya krom ihracaatının durdurulması, askerî öneme sahip Alman gemilerinin Boğazlardan geçmelerinin önlenmesi için Montreux Sözleşmesi hükümlerinin sıkı bir şekilde tatbiki ve yakın bir gelecekte kullanmayı düşündükleri hava alanlarının inşaasının tamamlanması gibi yardımlar istendi.

Churchill'in Balkanlar'da ikinci bir cephe açmak istemesinin altında yatan nedenlerden birinin Balkanlar'a kendisinden önce girmek arzusu olduğunu gayet iyi anlayan Rusya, Amerika ve İngiltere'nin bu niyetlerine hiç yanaşmamış, bunun yerine Türkiye'nin bizzat savaşa girmesini ısrarla istemiştir.

Bu amaçla hareket eden Rus basını Quebeck Konferansından sonra Türkiye'ye karşı tenkitlere girişti. Türkiye'nin tarafsızlığından Rusya'nın tatmin olmadığı, İngiltere'nin Türkiye'ye göndermekte olduğu silâhların Almanya'ya karşı değil, fakat savaştan sonra Türkiye'yi Rusya'ya karşı kuvvetlendirmek için kullanacağı belirtildi. Ekim ayının sonlarına doğru Moskova Radyosu "Harb ve İşçi Sınıfı" adındaki yarı resmî Sovyet mecmuasının Türkiye'nin tarafsızlığı ile ilgili olarak yazdığı bir makaleyi üstüste birkaç kere okudu. 30 Ekim 1943 tarihli Akşam gazetesinde Necmettin Sadak, kendisinin bir yazısına cevap olarak kaleme alınmış bu makalenin metnini açıklamıştır : "Türk tarafsızlığı, en müsbet şekilde tatbik edilse dahî bugün Almanya'nın işine yaradığı bir sırada faydalı addedilemez... Türk tarafsızlığı Türkiye'nin dostlarının olduğu kadar Türk menfaatleri bakımından da eski müsbet ehemmiyetini artık kaybetmiştir..."

Moskova Konferansı

19 Ekim'de Dışişleri Bakanlarının Moskova Konferansında masa başına otururlarken, İngiltere'nin gündeme konulmasında ısrar ettiği "Türkiye'ye karşı ortak bir politika" maddesi üzerinde Müttefikler arasında bir fikir birliği yoktu.

19 Ekim günü konferansın ilk oturumunda Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Rusya'nın Doğu'dan Avrupa'ya doğru ilerlemesini kolaylaştırmak için Türkiye'nin bizat savaşa katılması gerektiğini ileri sürdü. Molotov'a göre Türkiye'nin savaşa girmesinin istenmesi bir telkin şeklinde değil, fakat bir emir şeklinde olmalıydı (Türkiye'nin savaşa girmesinin emir şeklinde olmasını 25 Ekim'de Cordell Hull ile yaptığı görüşmede Stalin bir kere daha belirtmiştir).

Vyshinsky ise Türkiye'nin savaşa girmesi halinde Almanya'nın 15 tümenini Rus cephesinden çekmek zorunda kalacağını ve Türkiye'nin savaş sonrasında toplanacak olan barış konferansına katılabilmesi için Rusya gibi savaş sırasında ızdırap çekmesi gerektiğini söyledi. Hatta, Molotov, savaşa katılmadığı takdirde Türkiye'ye savaş malzemesi sevkiyatının durdurulmasını istedi.

İngiltere ve Amerika bu teklifleri kabul etmediler. Cordell Hull, şu sırada Türkiye'yi savaşa katılmağa zorlamanın tavsiyeye şayan bir

harekat olmayacağını, Türkiye'den ancak topraklarında Müttefiklere hava üsleri vermesinin ve ulaşım kolaylıkları göstermesinin istenebileceğini söyledi. İngiltere ve Amerika'nın düşüncesine göre Türkiye'nin savaşa katılması, Müttefiklerin Türkiye'ye geniş silâh yardımını gerektirecekti ki 1944 Mayıs'ında Batı Avrupa'ya büyük bir çıkarmanın hazırlıklarını yapmakta olan İngiltere ve Amerika bu yardımı yapamazlardı.

Konferansın sonunda iki tarafın da görüşlerini kapsayan bir uzlaşmaya varıldı. Önce, İngiltere Türkiye'den hava alanlarının kullanılmasını isteyecek, yılın sonuna doğru da İngiltere ve Rusya Türkiye'nin savaşa katılması konusunda teşebbüse girişeceklerdi.

Birinci Kahire Konferansı

Eden, Moskova Konferansının kararlarına uygun olarak Türkiye'ye teklifte bulunmak imkânını hemen konferanstan dönerken buldu ve 5-6 Kasım tarihleri arasında Kahire'de Numan Menemencioğlu ile konuştu. Aslında görüşme teklifi Türkiye'den gelmiştir. Eden, önce bu teklifi kabul etmek istememişse de İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin mevcut tutumunu değiştirmenin iyi olacağını, ancak bu yol ile Balkan Devletlerinin Rusya'nın nüfuzu altına düşmesinin önlenebileceğini, aksi halde İngiltere'nin Rusya'dan önce Balkanlar'a girmesinin mümkün olamayacağını bildirince, Kahire'ye Numan Menemencioğlu'nu davet etmiştir.

Eden Kahire'de Türkiye'den İngiltere adına hava üsleri, üç Müttefik Hükümet adına ise yıl sonuna kadar savaşa katılmasını istedi. Alman hava kuvvetlerinin Ege'deki üstünlüğünü kırmak için İngiltere'nin Güney-batı Anadolu'daki hava alanlarına şiddetle ihtiyacı olduğunu söyleyerek Türkiye'nin savaşa katılmasından doğacak avantajlar üzerinde durmuştur. Bir kere bu durumda Bulgaristan Türk sınırına asker yığmak zorunda kalacağından Almanya Yunanistan ve Yugoslavya'daki Bulgar birliklerini azaltmak durumunda kalacaktı. İkinci olarak stratejik bir yer olan Ploeşti'ye bir taarruz mümkün olabilecekti. Üçüncü olarak da Türkiye artık Almanya'ya krom satmayacak ve nihayet Türkiye'nin savaşa katılmasının moral bakımından avantajı olacaktı. Eden ayrıca, bu tekliflerin reddedilmesi halinde İngiliz Hükümetinin Türkiye'ye göndereceği yardımı da keseceğini ihtar etti. Görüleceği gibi Eden, Kahire'de, Moskova Konferansında Rusların istediklerini aynen tekrar etmiştir.

Ancak, Eden'ın Kahire'deki bu istekleri Türk heyeti tarafından benimsenmedi. Saraçoğlu Müttefiklere hava üsleri vermenin savaşa

girmeğe yol açacağını; bu taktirde ise Almanya'nın İstanbul, İzmir ve hattâ Ankara'ya karşı saldırıda bulunmalarını hiçbir kuvvetin durduramayacağını söyledi. Kısaca, Türk heyeti şunu açıkça ortaya koydu ki Türkiye bakımından toprakları üzerinde Müttefiklere üs vermekle savaşa katılmak arasında bir fark yoktur ve şu sırada savaşa katılmak için hazır değildir.

Birinci Kahire Konferansından çıkan tek sonuç Türk heyetinin, İngiliz tekliflerini hükümete duyuracağına dair sözüdür. 15 Kasım'da Menemencioğlu Knatchbull-Hugessen'i çağırarak Türkiye'nin, İngiltere'nin tekliflerini reddettiğini bildirdi.

Kahire'de Eden ile Menemencioğlu arasında yapılan görüşmeden sonra yayınlanan tebliğde, Moskova Konferansı sonuçları açısından, dostluk ve ittifak havası içinde milletlerarası durumun mütalâa edildiği bildirilmiş, konferans hakkında başkaca bir açıklama yapılmamıştır.

Kahire Konferansı toplandığı sırada İngiliz basınında da Türkiye'nin topraklarında Müttefiklere hava üsleri vermesi gerektiğini ifade eden yazılar çıkmağa başladı, 5 Kasım 1943 tarihli Daily Express gazetesi Moskova Konferansında alınan "Almanya'ya karşı savaşın kısaltılması" kararına değindikten sonra şunları yazmaktadır : "Boğazların Müttefik gemilerine açılması ve Türk hava alanlarının kullanılması savaşın gidişini temelinden değiştirebilir ve savaşı birkaç ay kısaltır. Tıpkı Azor adalarındaki hava alanlarının kullanılmasına izin vermiş olan Portekiz gibi, Türkiye de İngiltere'ye... Avrupa'nın önemli yerlerine karşı girişilecek şiddetli hücumlara imkân verecek kolaylıklar gösterebilir."

Polonya'nın o zamanki Ankara Büyükelçisi Michael Sokolniçki, Kahire Konferansı ve Türkiye üzerindeki baskı konusunda şunları yazmaktadır. "Bu olaydan (Müttefiklerin üs istekleri) şu neticeyi çıkarıyorum : Sovyetler Türk-İngiliz münasebetlerini bozmak için çalışmaya devam edecekler ve bilhassa Türkiye'ye yapılan askerî yardımın durdurulmasını isteyeceklerdir. Türkiye'nin (üs isteklerine) menfî cevap vermesine üç nokta tesir etmiştir : (a) Bugünkü stratejik vaziyet; (b) teminat noksanlığı; (c) Polonya'ya yapılan muamele. Eğer bu üç mesele Türkiye'de müsbet birer intiba uyandıracak şekilde inkişaf etmiş bulunsaydı Türkiye'nin bugünkü vaziyeti daha başka olurdu." Daha sonra Büyükelçi, Eden'in Türkiye'den savaş dışı vaziyetini değiştirmesini istemiş olduğunu yazmakta ve şöyle devam etmektedir : "Mülâkatın ikinci kısmında Eden, İngiltere Hükümeti namına, Amerika ve Rusya Hükümetlerinin tam rızaları ile Türkiye'ye şimdiye kadar mu-

hafaza ettiği durumu ve harbe karşı olan pasif vaziyetini değiştirmesini teklif etmiş. Bu teklif tazyik değildi, fakat kat'î idi. Numan Bey reddedince Eden sinirlenmiş. Numan Bey Türkiye'nin hazır olmadığını, Müttefiklerin vadettikleri silâhları Türkiye'ye vermediklerini söylemiş. Türkiye'nin harbe girmesini Rusya'nın istemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Rusya kendisinin kuvvetten düştüğünü ve Türkiye'nin kuvvetli kaldığını gördüğünden Türkiye'nin de zayıf düşmesini istemiş olabilir. Bir de eğer Türkiye, Almanya'nın istilâsına uğrayacak olursa, (Türkiye'yi) kendisi kurtarmak istemiş olabilir. Bu mülâkattan sonra Türkiye'de öyle bir endişe uyanmıştı ki İngiltere kendi politikasını Rusya'ya bağlamıştır. Harbi Rusya'sız kazanamayacağını anlayan İngiltere Rusya'ya tavizler vermektedir."

Tahran Konferansı

Kahire'de Eden-Menemencioğlu görüşmelerinde başlayan ve Türkiye'yi savaşa sokmağa matuf olan İngiliz baskısı Tahran Konferansından sonra daha da ağırlaşmıştır.

Müttefiklerarası Tahran Zirve Konferansında Türkiye'nin durumu genel Müttefik stratejisi açısından sözkonusu oldu. Churchill, Türkiye'den savaşa katılması konusunda üçlü daveti reddettiği taktirde, İngiliz Hükümetinin artık Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve özellikle Boğazlardaki hakları konusunda ilgi duyamayacağını ifade etti. Bunun yanında Türkiye barış konferansı masasına da oturma şansını kaybedecekti. Kendisine diğer tarafsız ülkelere yapılacağı gibi davranılacak, meselelerine ilgi gösterilmeyecek ve İngiltere silâh yardımını kesecekti. Türkiye savaşa girdiği taktirde kendisine ne ölçüde yardım gönderileceği 1 Aralık'ta müzakere edilirken, Churchill, Mısır'da İngiliz-Amerikan komutasında bulunan 17 hava filosunun mevcut olduğunu; bunların Türkiye'nin savunmasında kullanılabileceğini ve ayrıca 3 uçaksavar alayının verileceğini söyledi. Churchill'e göre Türkiye'ye askerî birlik için söz verilmemişti. Türkiye'nin gayet iyi teçhizatlandırılmış 50 tümeni vardı ve bu sebeple birlik göndermeğe lüzum yoktu.

Churchill'in, Türkiye'nin savaşa katılması ile Doğu Akdeniz'de bir cephe açılması fikri ve konferansta bu hususta ısrar etmesi, Sovyetler'in, Türkiye'nin savaşa girmesi konusuna olan ilgisini azalttı. Bir kere, Amerikan Genel Kurmayı, Türkiye'nin yardımına gidildiği taktirde, Batı'da Almanya'ya karşı yeni bir cephe açılmasının gecikeceğini açıklamıştı. Sonra, Stalin Churchill'in plânlarından endişe duymaktaydı. Churchill'in Türkiye'yi savaşa sokup Balkanlar'da bir cephe açmak suretiyle Sovyetler'in bu bölgedeki askerî ve politik ilerleyişini

durdurmak istemesinden endişelenmekteydi. Stalin'e göre Batılılar Balkanlar'dan uzaklaştırılmalı ve Batı Avrupa'da vakit geçirmeden yeni bir cephe açılarak Rusya'nın yükü azaltılmalıydı.

Ancak Rusya bu safhadan sonra Türkiye'nin tarafsızlığı konusunda ısrar edemezdi. Yapabileceği şey Türkiye'ye gönderilecek yardımın miktarını azalttırarak Türkiye'nin fazla kuvvetlenmesini engellemek ve Batılıların büyük kuvvetlerle Balkanlar'a çıkmasını önlemekti. Batılılar işin içine girmedikleri taktirde zayıf bir Türkiye önce Bulgaristan ve belki de daha sonra Almanya ile savaşa tutuşacaktı. Böyle bir savaşta kim yenilirse yenilsin, Rusya'nın savaş sonrası plânlarında önemli bir değişiklik olmazdı.

Bu sebeple Stalin konferansta, Türkiye'nin savaşa katılması halinde İngiltere'nin Türkiye'ye uçak filoları ve asker göndermesinin hatalı bir hareket olacağını, Almanya'nın yenilmesi için en zayıf noktası olan Fransa'dan hücuma geçilmesini ve Churchill'in Türkiye'ye göndermeyi düşündüğü filo ve birliklerin oraya yığılması gerektiğini söyledi. Churchill, Stalin'in niyetlerinden şüphe edip kendisine Türkiye'nin savaşa girmesini isteyip istemediğini sorunca Stalin, "gerekirse yakasından tutup sokmalıyız" cevabını verdi.

Tahran Zirve Konferansının sonunda Türkiye ile ilgili olarak "Türkiye'nin yılın sonuna kadar Müttefikler safında savaşa katılmasının askerî bakımdan şayanı arzu olduğuna" ve Roosevelt ile Churchill'in İnönü'yü Kahire'ye davet ederek savaşa katılmasını istemelerine karar verildi.

II. Kahire Konferansı

Tahran Konferansında alınan karara uygun olarak Churchill ve Roosevelt İnönü'yü Kahire'ye davet ettiler. İnönü, bu davete verdiği cevapta, Tahran Konferansında alınan kararların temeli üzerinde konuşulacak ise gelemeyeceğini, fakat davet Türkiye'nin ortak davaya hizmet edebilmesi için en iyi metodun serbestçe ve önceden alınan kararlara dayanmadan tartışılması imkânını yaratmak için yapılacaksa geleceğini bildirdi. Bunun üzerine İnönü'ye gerekli teminat verildi. Cordell Hull 2 Aralık'ta, Türkiye'deki Amerika Büyükelçisi Steinhard'a gönderdiği talimatta, Roosevelt'in, müzakerelerin "eşit devletler arasında serbest bir şekilde" olacağına dair taahhütte bulunduğunu bildirdi.

II. Kahire Konferansı açılmadan önce İngiliz Genel Kurmayı, askerî sebeplerle Türkiye'nin savaşa 1944 yılının Şubat ayı ortalarında

katılmasının çok uygun olacağını bildirmişti. 3 Aralık'ta başlayan görüşmelerde Churchill, 15 Şubat 1944 te Amerikan ve İngiliz hava filolarının Türkiye'ye geleceğini, Türklerin bu filoları kabul etmemeleri halinde Müttefiklerin Türkiye ile işbirliği ümidini tamamen keseceklerini söyledi.

İnönü ise Türkiye'nin askerî durumu hakkında bilgi verdi. Silâhlanma programının yerine getirilmemesi yüzünden zor durumda olduğunu açıkladı. Ortak bir Bulgar-Alman saldırısını karşılamak için silâh istedi. Aynı zamanda böyle bir saldırı karşısında ortak harekât ve sıkı işbirliğinin gerekliliği üzerinde durdu. Zira bu sırada Balkanlar ve Ege adalarında en modern silâhlarla donatılmış en aşağı 17 Alman tümeni vardı. Eğer ortak bir harekât olmadan Türkiye tek başına savaşa girerse birkaç dakika içinde belli başlı merkez ve şehirler tahrip edilecek ve bunu Trakya ile İstanbul'un işgali izleyecekti. Türk ordusu Anadolu'da stratejik bir savunma hattına çekilse ve orada dursa bile İstanbul ve Boğazların işgali, yalnızca Almanların menfaatlerine olacak, ya da daha sonra "kurtarıcı" olarak gelecek olan devletin çıkarına işleyecekti.

İnönü'nün konuşmasından sonra Churchill anladı ki Türkiye'nin savaşa katılıp katılmaması iki şarta bağlı olarak değişecekti : (i) Ortak bir askerî harekât plânı; (ii) siyasi gelecek hakkında ayrıntılı bilgi. Zira İngiliz Büyükelçisinin de ifade ettiği gibi Türkiye'nin iki endişesi vardı ve bu şüpheler ortadan kaldırılmakdıkça daha fazla taahhüde girişmek istememekteydi : (i) Tahran'da varılan kararları gerçekleştirmek için satranç tahtasındaki piyon gii savaşa girmeğe zorlandığı; (ii) Türkiye'nin savaşa katılmasının Türk kuvvetlerine özel bir rol verilmeden sadece Türk hava ve kara üslerinin kullanılması şeklinde olacağı. Konferansın sonunda alınan kararlar Türkiye'nin bu endişelerinin ortadan kaldırılmasına çalışıldığını göstermektedir.

Konferansın sonunda İnönü prensip itibariyle savaşa katılmağa razı oldu. Türk Hükümeti en geç 15 Şubat 1944'e kadar hava alanlarının Müttefikler tarafından kullanılmasına razı olup olmayacağını bildirecekti. Bu arada radar hazırlıkları da dahil olmak üzere, hava alanlarında çalışmalar başlayacak, Türkiye'nin savaşa katılmasını sağlayacak olan ortak plân hazırlanacak ve genel siyasî sonuçlar incelenecekti. Türkiye olumsuz cevap verdiği taktirde herhangi bir sorumluluk söz konusu olmayacak, ancak bu taktirde başka plânlar yapılacak ve Türkiye'ye gönderilecek olan mühimmat başka yerlere sevkedilecekti.

Aslında Başkan Roosevelt Türkiye'nin savaş dışı durumunun de-

vamında fayda görmekteydi. Roosevelt'e göre Türkiye'nin Akdeniz harekâtında etkin bir rol oynayabilmesi için Lend and Lease (Ödünç Verme ve Kiralama) kanunu gereğince geniç çapta yardıma muhtaçtı. Oğlu Eliot Roosevelt babasının kendisine şunları söylediğini kaydetmektedir. "Türkiye, Müttefik davasına hizmet etmiştir. Bizimle beraber müşterek düşmana karşı harbe girmeğe hazırdır. Asıl mühim olan mesele, iyi asker olan Türklere bu hususta yapacağımız yardımın kâfi gelip gelmeyeceği meselesidir."

II. Kahire Konferansı sonunda şu tebliğ yayınlandı :

"Reisicumhur Roosevelt, Reisicumhur İnönü ve Başbakan Churchill umumî siyasî vaziyeti gözden geçirmişler ve bu siyasî vaziyetin üç memleketten her birinin kendine ait karşılıklı menfaatleri ile olan alâkası üzerinde dikkatle durmuşlardır. Anlayış ve samimi bağlılık zihniyeti içinde tetkik edilmiş olan bütün meseleler Birleşik Amerika, Türkiye ve İngiltere arasında dünya vaziyetini görüş üzerinde çok sıkı Türkiye ve İngiltere arasında dünya vaziyetini görüş üzerinde çok sıkı bir rabıtanın mevcudiyetini göstermiştir. Bu suretle Kahire görüşmeleri alâkalı dört devletin aralarındaki münasebetlerin ilerisi için çok faydalı ve verimli olmuştur. Amerika ve İngiltere demokrasilerinin Sovyet Rusya ile mevcut olan menfaat ve görüş birliği ve Türkiye ile adı geçen devletler arasındaki geleneksel dostluk Kahire Konferansının bütün seyri esnasında bir kere daha teeyyüd etmiştir."

Kahire'den Ankara'ya dönüşünde Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, gazetecilere beyanatta bulunarak demiştir ki : "Kahire Konferansı harbin bugünkü safhasının en ehemmiyetli hadiselerinden biri olmuştur. Kahire'de her şeyden bahsettik. İngiltere ile ittifakımız bu konferanstan dah ziyade kuvvetlenmiş olarak çıkmıştır... Teferruata girişmeksizin size şunu söyleyebilirim ki konuşmamız esnasında CHP'nin direktifleri mihverinde kaldık. Haricî siyasetimiz değişmemiştir."

TÜRK - MÜTTEFİK İLİŞKİLERİNİN SOĞUMASI

İngiliz - Türk Askerî Müzakereleri Sonuç Vermiyor

II. Kahire Konferansında alınan kararları gerçekleştirmek için Ocak 1944'te bir İngiliz askerî heyeti Ankara'ya geldi. İki taraf arasındaki müzakereler genellikle Türkiye'nin Müttefik Devletlerden istekleri üzerinde cereyan etmiştir. Müzakereler devam ederken Churchill, Büyükelçi Knatchbull-Hugessen'e gönderdiği talimatta, Türkiye'nin müzakerelerde isteksiz davranması ve İngiltere'nin sağlayamayacağı miktarda yardım istemesi halinde, Türkiye'ye yapılan yardımın tama-

men kesileceğini ve savaşın sonunda Türkiye'nin yalnız kalacağını Türk yetkililerine söylemesini bildirdi. Ayrıca, hava savaş gücünün gelişmesi sonucu, Boğazların artık İngiltere için çok önemli olmadığını ve Türkiye'nin her zaman Rus isteklerine karşı İngiliz desteğine güvenemeyeceğini ihtar etmesini de istedi. Buna rağmen müzakereler bir sonuç vermedi ve İngiliz askerî heyeti 3 Şubat'ta Kahire'ye döndü.

Türkiye'ye göre müzakerelerin çıkmaza girmesinin sebebi İngiltere'nin Türkiye'ye taahhüt ettiğinden daha az yardımda bulunması ve Türkiye'yi mukadderatı ile başbaaş bırakmak istemesidir. Polonya'nın Ankara Büyükelçisi Sokolniçki, Rusların Türkiye'nin savaşa girmesini istemediklerini, İngilizlerin ise Türkiye'nin savaşa girmesinden çok Türk topraklarından deniz ve hava üsleri istediklerini ve bu üsleri verdikleri taktirde Almanya'nın saldırısına uğramayacaklarını Türklere inandırmağa çalıştıklarını yazmakta ve şöyle devam etmektedir : "Bu sebeple, verilen yardım gittikçe küçülmüştür. Önce 47 hava filosundan sebeple, verilen yardım gittikçe küçülmüştür. Önce 47 hava filosundan bahsolunurken, şimdi 17 ve hatta 7 hava filosundan söz edilmektedir."

İngiltere'ye göre ise Türkiye lüzumundan fazla istekte bulunmuş ve bunun için müzakereler bir sonuç vermemiştir. İngiliz Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen de Türkiye'nin istekleri ile İngiltere'nin elinde olan imkânlar arasında büyük fark olduğunu söylemektedir. Amerikan Büyükelçisi ise 24 Ocak 1944 tarihinde Amerika Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir raporda Türkiye'nin İngiltere'den çok miktarda yardım istediği, bu malzemenin Türkiye'ye uzun bir süre içinde varabileceği; bu süre içinde de Türkiye'nin, tarafsız kalarak, savaşa katılmasının önemi kayboluncaya kadar beklemek istediği belirtilmektedir. Raporda Steinhard, Türkiye'nin şüphelerinden de bahsetmektedir. Raporda İngiltere'nin Ege denizi ve Balkanlar'da Yunanistan ve Sovyetler Birliği'ne çok geniş taahhütlerde bulunduğu ve bu sebeple askerî harekâta aktif bir şekilde katılmasına imkân verecek ölçüde Türkiye'ye savaş malzemesi vermediği de belirtilmektedir.

Müzakerelerin kesilmesinden sonra İngiliz ve Türk basını karşılıklı bir suçlamaya giriştiler. İngiliz gazetelerinin işlediği ana nokta, Türkiye'nin artık Müttefikler safında savaşa girmesi, aksi halde savaş sonrası dünyasında istediği yeri alamayacağı idi. Türk basını ise Avrupa'nın ateşe boğulacağı bir sırada Türkiye'nin tarafsızlığını bozmasının çok kötü olacağını ifade etmekteydi. 29 Şubat 1944 tarihli Akşam gazetesinde Necmettin Sadak şöyle yazmaktaydı : "Şimdi tekrar harbe girmemiz isteniyor. Olabilir. Fakat, bu eğer sadece ittifakın icabı diye isteniyorsa, ittifakın karşılıklı şartı olan teslihat nerede?... Böyle silâhsız, hazırlıksız, harbe atılarak harcandığımız taktirde, harb sonu eli-

mize geçecek —ne olduğu belirsiz— menfaatler, yahut harbe girmezsek yoksun kalacağımız bedava şerefler hakkında Times'ın yazdıkları Türkiye efkârında ne heves ne korku uyandırmıştır."

Malzeme Yardımının Durdurulması ve "İtimat Buhranı"

4 Şubat'ta, yani Türk-İngiliz müzakerelerinin kesilmesinden bir gün sonra, İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Amerikan Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir telgrafta, müzakerelerin kesildiğini bildirdi. Aynı telgrafta İngiliz-Türk ilişkilerinin dondurulduğu ve Amerika'nın da aynı hareketi yapması istenmekteydi. 7 Şubat'ta Steinhard'a gerekli talimat gönderildi. Bunların bir sonucu olarak İngiltere 2 Mart'ta Türkiye'ye yapmakta olduğu silâh ve malzeme yardımını durdurdu. ABD ise 1 Nisan'da Türkiye'ye yapılan **Lend and Lease** yardımına son verdi.

Churchil 1944 Mayıs'ında, yani 12 adadan bazılarının işgali için İngiltere tarafından girişilen teşebbüsün başarısız kalmasından sonra, verdiği bir demeçte şöyle demekteydi :

"Geçen Ekim'de, İtalya'nın yıkılması üzerine, Ege denizinin kontrolünü ele almak ve keza başlıca İtalyan adalarını ele geçirmek için gereken kuvvetleri temin etmeğe muvaffak olmadığım zaman uğradığım büyük inkisara muhakkak ki Türkiye'nin ifrata varan ihtiyatlı hattı hareketi de inzimam etmiştir.

"Türkiye'nin Şubat veya Mart'ta cüretle harbe girebileceği veya hiç değilse hava harekâtı için gereken üsleri verebileceği hususunda beslemiş olduğumuz ümitler kaybolmuştur. Türkiye'ye yalnız 1943'de 20 milyon İngiliz liralık Amerikan ve İngiliz silâhları verdikten sonra bunu kestik ve... Türkiye'yi muzaffer milletlerin yanında yer almağa artık teşvik etmez olduk... Türkiye'nin silâhlandırılması işine büyük bir teessüfle nihayet verdik... Türkiye'nin şimdiye kadar takınmış olduğu ve takınmakta bulunduğu vaziyet benim fikrimce sulh sırasında Türklere, Müttefiklere iltihak ettikleri taktirde elde etmiş olacakları kuvvetli mevkii temin edemeyecektir."

Bu sırada Türkiye'nin Müttefikleri ile ilişkilerinde bir de "itimat buhranı" vardır. Çünkü İngiltere, savaşta olmadığı için savaş plânlarını Türkiye'ye vermemekteydi. O sırada **The Times** gazetesinin Ankara' daki muhabiri şu bilgiyi vermişti : İngiltere, Türkiye'nin ittifak icabı olarak savaşa girmesini istemiş, Türkiye, savaşa girmeği reddettiği gibi üs vermek de istememiş. Çünkü Türkiye Almanya'nın saldırısına uğramaktan korkuyormuş. İngiltere ise Almanya'nın bunu yapacak kadar kuvvetli olmadığını ileri sürünce Türkiye aşırı derecede malzeme yar-

dımı istemiş. Muhabir makalesinde bu sebepler ve ek olarak İngiltere'nin Türkiye'ye savaş plânlarını vermemesi ile Türk-İngiliz ilişkilerinde bir "itimat buhranı"nın meydana geldiğini söylüyor.

Türkiye, üzerindeki çeşitli baskılara rağmen savaşa katılmadı. Çünkü Türkiye'ye verilecek olan silâh azdı ve ihtiyacı karşılayamıyordu. Bundan başka, "itimat buhranı"nın bir sonucu olarak, ortak askerî hareketleri ve işbirliğini kalın bir esrar perdesi örtüyordu. Bu perde savaşın sonuna kadar kaldırılmadı. Gerçekten, İngiltere ve ABD Türkiye'ye plânları hakkında bilgi vermekten çekiniyorlardı. Türkiye, nerede, nasıl ve ne zaman savaş edeceğini bilmiyordu. Daha sonraki gelişmeler de gösterdi ki Türkiye'nin faaliyet göstereceği tek alan olan Balkanlar'da bir savaş bile, üç büyük devletin üzerinde tam bir anlaşmaya varamadıkları bir mesele idi.

Bazı Alman Savaş Gemilerinin Boğazlardan Geçmeleri

5 Haziran 1944'te Boğazlardan bazı Alman gemilerinin geçmesi yüzünden İngiltere ile Türkiye arasında yeni bir uyuşmazlık çıkmıştır.

5 Haziran'da Alman bahriyesi gemilerin Boğazlardan geçip Romanya'ya gitmeleri için izin istedi. Alman Deniz Ateşesi Amiral Von Der Marvitz bunların savaş gemisi olmadığı hususunda teminat verince gerekli izin verildi ve gemilerin bir kısmı Karadeniz'e çıktı. Fakat Müttefikler durumu protesto edince Dışişleri Bakanı Menemencioğlu gemilerin geri kalan kısmının geçmesine iznin ancak bunların savaş gemisi olmadıkları hakkında Von Papen'in şahsi teminatı ile verebileceğini bildirdi. Von Papen istenen bu teminatı verince Menemencioğlu'ndan gerekli izin çıktı. Ancak gemiler Türk memurları tarafından arandığında içlerinde bir miktar silâh, radar teçhizatı, sivil giyinmiş olan gemicilerin üniformaları bulundu ve bu sebeple gemiler Karadeniz'e bırakılmadı.

Buna rağmen İngiltere ile ilişkiler bozulmuş, "Dışişleri Bakanı'nın son günlerde takip ettiği politikayı Vekiller Heyeti tasvip etmemiştir" gerekçesi ile Numan Menemencioğlu istifa etmiş ve geçici bir süre için Başbakan Şükrü Saraçoğlu Dışişleri Bakanlığını da eline almıştır.

ALMANYA'YA KROM İHRACATININ DURDURULMASI VE DİPLOMATİK İLİŞKİLERİN KESİLMESİ

1944 yılının Nisan ayı Müttefik Devletlerin, Almanya'ya yapılan krom ihracatının durdurulması konusunda Türkiye üzerindeki baskı-

ları ile geçmiştir. Baskının bu ay içinde şiddetlenmesinin sebebi ise Türk-Alman ticaret anlaşmasının 30 Nisan 1944'te sona ermesi idi.

Önce ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull, 9 Nisan'da yaptığı bir konuşmada bütün tarafsız ülkelerden Almanya ile ticarî ilişkileri kesmelerini istedi. Bundan sonra 14 Nisan'da, Amerikan Büyükelçisi Steinhard ile İngiliz Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen hükümete bir nota gönderdiler. Bu notada, Türkiye Almanya'ya stratejik madenler vermeğe devam ettiği takdirde, Müttefiklerin Türkiye'ye karşı, diğer tarafsızlara uyguladıkları abluka tedbirlerini uygulayacakları belirtilmekteydi. Hattâ iki Büyükelçi, Türkiye istenildiği gibi hareket etmediği taktirde, Türk-Bulgar sınırı boyunca akmakta olan Meriç nehrindeki iki köprünün bir sabotaj, ya da bombalanmak suretiyle yıkılmasını hükümetlerine tavsiye etmişlerdir. Bu suretle Almanya'ya yapılan krom ihracatının % 85 oranında düşeceğini hesaplamaktaydılar. Nihayet Türkiye, İngiltere ve Amerika'nın teşebbüsü ile Almanya'ya krom ihracatını 20 Nisan'da durdurdu.

Krom meselesinin Müttefiklerin işine gelir şekilde

Krom meselesinin Müttefiklerin işine gelir şekilde çözümlenmesinden sonra, Müttefikler bu defa da Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesi için baskıda bulunmağa başladılar. Bu gerçekleştiği taktirde Sovyet Rusya Türk toprakları üzerinden yüksek irtifa uçuşları yapabilecek, Türkiye'den iki bine yakın Alman ve Mihver ajanı sınır dışı edilebilecek ve Türk topraklarında stratejik hava ve deniz üslerinin kullanılması sağlanabilecekti.

20 Haziran'da İngiltere'nin Washington Büyükelçisi Lord Halifax ikinci cephenin açılması ile (6 Haziran 1944 te Müttefikler Fransa'nın Normandiya kıyılarına büyük bir çıkarma yapmışlardı) artık Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerini kesmesi gerektiğini Amerikan Hükümetine bildirdi.

Ancak, bu sırada Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesi konusunda Batılı Devletlerle SovyetlerBirliği arasında anlaşmazlık çıkmıştır. 11 Temmuz'da Churchill Stalin'e yazdığı mektupta, Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesinin Müttefiklerin çıkarına olduğu ve moral yönden de Almanya üzerinde kötü bir etki yapacağını yazmakta ve Türkiye'yi savaşa katılmağa zorlamanın faydasız olduğunu belirtmektedir. Zira bu taktirde Türkiye, Müttefiklerin veremeyecekleri miktarda yardım isteyecekti. Stalin ise 15 Temmuz'da verdiği cevapta artık Türkiye'yi zorlamanın faydasız olduğunu ve fakat savaştan sonra Türkiye'nin çeşitli isteklerinin ve iddialarının dikkate alınmayacağını yazmaktaydı. Bundan sonra Sovyet Rusya, 27 Temmuz'da Amerikan Hükümetine, Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesi

tedbirinin çok geç olduğunu ve bunun Sovyetler Birliği'ni tatmin etmediğini bildirdi. Mektpta ifade edildiğine göre, böyle yarım tedbirlerden herhangi bir iş çıkmayacağına göre, Sovyetler Birliği, Türkiye'yi kendi bildiği gibi hareket etmekte serbest bırakıyor ve artık baskıda bulunmuyordu.

Amerika'nın Moskova Büyükelçisi Harriman'a göre Sovyetler Birliği, bu hareketi ile Türkiye'ye karşı herhangi bir taahhütte bulunmadan Türkiye'nin hareketlerinden doğacak avantajlardan faydalanmak ve Türkiye'ye karşı ortak hareket edileceğine dair Moskova'da giriştiği taahhütten kendisini kurtarmak istiyordu. Rusya Türkiye'ye karşı bağımsız ve kendi bildiği gibi bir politika izlemeğe karar vermişti.

Krom meselesinde olduğu gibi, İngiltere ve Amerika'nın teşebbüsü ile Türkiye, 2 Ağustos 1944'te Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesti. Japonya ile diplomatik ve ticari ilişkilerin kesilmesi ise 6 Ocak 1945'te olmuştur.

Churchill'e göre Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesi, sa-

Churchill'e göre Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesi, sa-vaş ilânı için bir adımdı. 1944 Ekim'inde Moskova'ya giderken, Türk Cumhurbaşkanı ile tekrar görüşüp, Türkiye'den savaşa girmesini istemeği düşünmüştü. Ancak İngiliz Dışişleri Bakanlığı artık Türkiye'nin savaşa katılmasının savaşın süresi üzerinde etkisi olmayacağı düşüncesindeydi. İngiltere'ye göre önemli olan husus Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi konusunda Rusya'nın öne süreceği tekliflerdi.

SOVYET TEHLİKESİNİN ARTMASI : YALTA KONFERANSI VE ALMANYA'YA SAVAŞ İLÂNI

Sovyet Rusya'nın 5 Eylül'de Bulgaristan'a savaş ilân etmesi, Rus ordularının Türk sınırına kadar gelmeleri ihtimalinin belirmesi, Kızılordu'nun Balkan ülkelerinde durumunu kuvvetlendirmesi ve 1944 yılının sonlarında komünistlerin bu ülkelerde iktidarı ele geçirme çabaları, Balkanlar'ın geleceği bakımından 'Türkiye'yi endişelendirmiş ve bundan sonra Türkiye, İngiliz ittifakı ile Amerikan dostluğuna daha çok önem vermeğe başlamıştır.

Bundan başka, Sovyet Rusya 1945 Ocağında Moskova'da Boğazlar meselesini Churchill ve Eden'a açmış ve Churchill de bu konuda Rusya'yı destekleyebileceğini söylemişti. Türkiye'ye kızgın olan ve Boğazlar ile herhangi bir ilgisi kalmadığını her fırsatta ileri süren Churchill'in Rusya'ya tavizler vermesi ihtimali Türk Hükümetini düşündüren bir diğer meseleydi.

10 Şubat 1945'te, Yalta Konferansının altıncı toplantısında Stalin, Montreux Sözleşmesinin değiştirilmesini istediyse de ayrıntılı tekliflerde bulunmadı. Bunun bir sonucu olarak, Konferansta, üç Dışişleri Bakanının Londra'da yapacakları toplantıda Sovyet Hükümetinin Montreux Sözleşmesi ile ilgili olarak yapacağı tekliflerin görüşülmesi ve uygun bir zamanda Türk Hükümetinin bu tekliflerden haberdar edilmesi kararlaştırıldı. Ancak, Potsdam Konferansına kadar böyle bir toplantı yapılmadığından, Rusya bu konu üzerinde Potsdam'da durmuştur.

Yalta Konferansından sonra yeni İngiliz Büyükelçisi Sir Maurice Peterson, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'yı ziyaret ederek, ona Yalta Konferansında alınan bir kararı bildirdi. Buna göre kurulacak olan Dünya Teşkilâtını konuşmak üzere toplanacak olan San Fransisko Konferansına 1 Mart 1945 tarihinden önce Almanya'ya savaş ilân etmiş olan ülkeler davet edileceklerdi.

Türkiye, İngiliz Büyükelçisinin Hasan Saka'yı ziyaretinden üç gün sonra, 23 Şubat 1945'de, 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesini imzalamış ve Almanya'ya savaş ilân etmiştir. Türkiye, savaş sonrası dünya düzenini yeniden kuracak olan San Fransisko Konferansına katılabilmek için, Kırım Konferansının tesbit ettiği formalite şartlarına bu suretle hukuken uymuştur. Zaten Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere katılması o zamana kadar uygulamış olduğu politikanın mantıkî bir sonucu idi.

Dışişleri Bakanı Hasan Saka aynı gün TBMM'nde şöyle konuşmuştur : "Müttefiklerin son Kırım Konferansı'nın vermiş oldukları kararlar çerçevesi içinde İngiltere devleti tarafından Cumhuriyet hükümetine yapılan bu son telkin şimdi memleket ve milletimize, Müttefikler davasına kesin yeni bir yardımda bulunmak imkânı ve fırsatını vermektedir."

Başbakan Şükrü Saraçoğlu ise şunları söylemiştir : "Türkiye Cumhuriyeti ilk tehlike dakikalarından itibaren sözünü, silâhını ve kalbini demokrat milletlerin yanına koydu ve bugüne kadar meclis olarak ve hükümet olarak aldığı kararlarla aynı istikamette yol aldı."

Bundan sonra Türkiye, 5 Mart'ta San Fransisko Konferansına resmen davet edildi ve Birleşmiş Milletlerin kurucu üyeleri arasında yerini aldı.

SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DOSTLUK VE SALDIRMAZLIK PAKTINI FESHETMESİ

19 Mart 1945'te Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov, Sovyet Hükümetinin Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 17 Aralık 1925'te imzalanan ve süresi 7 Kasım 1945'te bitecek olan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Andlaşması'nın, İkinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelen "derin değişiklikler"den dolayı, 7 Kasım 1935 tarihli protokol hükümlerine uygun olarak feshi hususundaki arzusunu Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e bildirdi.

Türkiye, 20 yıldır Türk dış politikasının temeli olan ve dostluğun sembolü haline gelmiş bulunan bu pakta çok önem vermekteydi. Bu sebeple Türk Hükümeti 7 Nisan'da verdiği cevapta Sovyet Hükümetinin ne gibi teklifleri olduğunu sordu ve iki tarafın da menfaatlerine uygun bir diğer paktın yapılabileceğini bildirdi.

Türk Hükümetinin bu mektubuna Haziran ayına kadar bir cevap gelmedi. Haziran ayında Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi ile Sovyet Dışişleri Bakanı arasındaki bir görüşmede Molotov, bir yeni paktın imzalanmasından önce iki ülke arasında bazı meselelerin çözümlenmesi gerektiğini söyledi Bu meseleler şunlardır :

(i) Türk-Rus Doğu sınırlarında değişiklik;

(ii) Herhangi bir saldırı karşısında ortak savunmayı sağlamak üzere Boğazlarda Sovyetler'e üsler verilmesi;

(iii) Montreux Sözleşmesinin yeniden gözden geçirilmesi prensibi üzerinde iki hükümet arasında bir anlaşma.

Türk Hükümeti Rusya'nın ilk iki isteğini reddetti. İngiltere ise Rusya'nın bu isteklerini Potsdam Konferansına kadar ertelemesini istedi.

BÖLÜM III

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

(1945-1965)

A. GENEL DURUM

HAZIRLAYANLAR

Prof. Dr. Mehmet GÖNLÜBOL — Prof. Dr. Halûk ÜLMAN

B. KIBRIS UYUŞMAZLIĞI VE TÜRK - SOVYET İLİŞKİLERİ

HAZIRLAYAN

Prof. Dr. A. SUAT BİLGE

C. EKONOMİK İLİŞKİLER

D. Duygu SEZER

A. GENEL DURUM

HAZIRLAYANLAR

Prof. Dr. Mehmet GÖNLÜBOL Prof. Dr. Halûk ÜLMAN

I

SAVAŞ SONU DÜNYASINDA TÜRKİYE'NİN DURUMU

Türkiye'nin Genel Durumu

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen ilk yılda Türkiye'nin dış politikasının en önemli sorunu, savaş içinde düştüğü yalnızlıktı. Savaş içinde, Batılı müttefiklerin Birleşik Amerika'nın etrafında ve "Birleşmiş Milletler" adı altında yapmış oldukları sıkı işbirliğinin savaştan sonra da devam ettirilebilmesi için birçok çalışmalar yapılmıştı. Bu çalışmalar sonunda alınan işbirliği kararlarına Sovyetler Birliği'nin de katılmış olması, bu devletin muhtemel tehditleri ve Türkiye aleyhine genişleme teşebbüsleri karşısında, Türkiye'nin diğer büyük devletlerin desteğini aramasını çok güçleştirmişti. Savaş'ın son anında Mihver devletlerine savaş ilân etmesi ile aslî üyeleri arasına girmeyi bir hak olarak kazandığı Birleşmiş Milletler Teşkilâtının kurulması amacıyle 25 Nisan 1945'de toplanan San Francisco Konferansında, Türkiye, bu yalnızlığını belirli bir biçimde hissetmiştir. Kurulacak teşkilât esas olarak savaşı kazanan devletlerin bir teşkilâtı olduğu ve savaş sonu dünyasını bu devletlerin istek ve çıkarlarına göre yürüteceği için, savaş sırasında çatışmaya katılmaktan dikkatle kaçınan Türkiye, şimdi bu çekimserliğinin olumsuz etkilerini görmekten ciddi olarak endişe duymuştur.

Türkiye'nin Sovyetler Birliği karşısında endişesi, temelsiz değildi. Bilindiği gibi, Sovyet Hükümeti, Türkiye üzerindeki emellerini daha 1939 yılında Moskova'ya giden Türk heyetine açıklamış bulunuyordu. Savaş içindeki tutumu da, Türkiye'ye Sovyetler Birliği'nin savaştan sonra ortaya bazı isteklerle çıkacağını açıkça anlatmıştı. Nitekim, Yalta Konferansından birkaç hafta sonra, 19 Mart 1945 tarihinde, Sovyet Hükümeti, Türkiye'ye bir nota vermiştir. Verildiği andan başlayarak Türkiye'nin dış politika tutumu üzerine büyük etkiler yapan bu notada, Sovyet Hükümetinin, süresi 7 Kasım 1945'de bitecek olan 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Andlaşmasını yenilemek istemediği bildiriliyor; buna sebep olarak da, bu Andlaşmanın İkinci Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan yeni duruma uygun bulunmadığı ve ciddi surette geliştirilmeye muhtaç olduğu söyleniyordu.

Uluslararası alanda yalnızlık içinde bulunması, bu notayı aldıktan sonra Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne uygun düşen bir anlaşma zemini aramasını zorunlu kılmıştır. Gerçekten, Türkiye, 4 Nisan 1945' de Sovyetler Birliği'ne verdiği karşılık notasında, süresi sona ermekte olan 17 Aralık 1925 andlaşması yerine her iki tarafın da bugünkü çıkarlarına daha uygun ve ciddi değişiklikleri kapsayan yeni bir andlaşma yapılması yolundaki Sovyet telkinlerinin uygun görüldüğünü ve bu amaçla yapılacak tekliflerin büyük bir dikkat ve iyi niyetle incelenceğini bildirmiştir.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı bu davranışı savaş sonunda izlemek istediği yayılma politikasının belirtilerinden biriydi. Gerçekten, Sovyetlerin bu tutumu önce Yalta Konferansında, sonra da San Francisco Konferansında açık bir biçimde ortaya çıkmıştır Ancak, Türkiye'de geniş yankılar ve şiddetli tepkiler uyandıran bu Sovyet davranışı, Türkiye dışında aynı tepkiyle karşılaşmamıştır. Çünkü, büyük devletler, özellikle Birleşik Amerika bu sırada, savaş sonu düzenini Sovyetler Birliği'nin işbirliği ile korumanın hâlâ mümkün olabileceğini düşünüyorlardı. Batılıların Sovyetler Birliği'nin yayılmak niyetini anlamaları, ancak, Sovyet Hükümetinin kurtarılan Avrupa Devletleri, özellikle Polonya konusunda Yalta'da yayınlanan demece aykırı davranışlarda bulunmasından sonradır.

Nitekim, Birleşik Amerika'nın Moskova Büyükelçisi Harriman, Nisan başlarında Washington'a yolladığı raporlarda, Sovyetler'in Alman işgâlinden kurtardıkları bölgelerdeki davranışlarına hükümetin dikkatini çekmektedir. Aynı biçimde, İngiliz Başbakanı Churchill de, Almanya'nın teslim olmasından sonra, Truman'a gönderdiği 12 Mayıs 1945 tarihli bir mektpta, şöyle diyor : "Avrupa'nın durumu beni gerçek bir endişeye düşürüyor... Sovyetler'in Yalta anlaşmalarını yanlış yorumlamalarından, Polonya'ya karşı davranışlarından, Viyana konusunda yarattıkları güçlüklerden, Yunanistan hariç bütün Balkanlar' daki üstün nüfuzlarından, kendi kuvvetleri ile işgal veya kontrol ettikleri ülkeleri birleştirmelerinden... özellikle muazzam bir orduyu uzun süre silâh altında tutabilmek imkânlarından endişe duymaktayım."

Bununla beraber, 1945 yılının ilk yarısında İngiliz, özellikle Amerikan yöneticileri sava şsonrası işbirliği konusunda bütün ümitlerini kaybetmemiş ve savaş sonrası dünyasında barış ve düzeni bu işbirliği yoluyla kurabileceklerini ummuşlardı.

Sovyetler Birliği'nin İstekleri

19 Mart 1945 tarihinde Sovyet notasını aldıktan sonra, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile uygun bir anlaşma zemini aramaya başladığı-

nı yukarıda söylemiştik. Ancak, aradan çok geçmeden, Türkiye'nin, egemenlik ve bağımsızlık haklarının bir kısmını kaybetmeden Sovyetler Birliği ile anlaşabilmesinin çok zor olduğu ortaya çıkmıştır. Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'le 7 Haziran 1945'de yaptığı bir görüşme sırasında, eğer Sovyetler Birliği ile anlaşmak istiyorsa, Türkiye'nin şu Sovyet isteklerini kabul etmesi gerektiğini söylemiştir :

1 — 16 Mart 1921 tarihli Moskova Andlaşması ile tesbit edilen Türk-Sovyet sınırında Sovyetler Birliği lehine bazı düzeltmeler yapılması;

2 — Boğazların Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa savunulması ve bunu sağlamak için de Sovyetler Birliği'ne Boğazlarda deniz ve kara üsleri verilmesi;

3 — Boğazlar rejimini tesbit eden Montreux Sözleşmesinde yapılması gerekli değişiklikler konusunda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir prensip mutabakatına varılması.

Molotov'a verdiği cevapta, Selim Sarper, Türk Hükümetinin 16 Mart 1921 tarihli Moskova Andlaşmasıyle tespit edilen Türk - Sovyet sınırının değiştirilmesine ve Boğazlarda Sovyetler Birliği'ne üs verilmesine razı olamayacağını söylemiş, çok taraflı bir akit olan Montreux Sözleşmesinin yalnız Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni değil, bütün taraf devletleri ilgilendirdiğini, bu yüzden onların görüşlerinin de dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir.

Türk Hükümetinin Sovyet isteklerini reddetmesi üzerine, Sovyetler Birliği 1945 yılının ortalarından başlayarak Türkiye üzerinde ağır bir siyasi baskı kampanyasına girişmiş, Sovyet radyo ve gazeteleri bazı Türk illerinin, bu arada Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne bırakılması yolunda yayınlar yapmaya başlamışlardır.

O zamana değin her şeye rağmen Sovyetler'le dost kalmak çabası gösteren Türkiye bu istekler karşısında bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü bakımından büyük bir endişe duymaya başlamıştır. Türkiye silâhlı bir Sovyet saldırısına uğradığı taktirde, tek başına da olsa, bu saldırıya karşı koymaya kararlı olduğunu çeiştli yollardan dünya kamuoyuna duyurmuştur. Öte yandan, iktisadî ve askerî gücünü gözönünde tutarak, Sovyetler Birliği karşısında yalnız kalmak istemediği için Türkiye, 1939 yılındanberi ittifak bağı ile bağlı olduğu İngiltere'nin ve İkinci Dünya Savaşı sonunda en kuvvetli devlet olarak bilinen Birleşik Amerika'nın desteğini kazanmaya çalışmıştır.

Türkiye 1945 yılı ortasında Sovyetler Birliği karşısında bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumaya çalışırken, Birleşik Amerika da uluslararası alanda önemli sorunlarla karşı karşıya bulunuyor ve İkinci Dünya Savaşı'na katıldığı güne kadar izlediği dış politika geleneğine artık bağlı kalamayacağını anlamaya başlıyordu. Ancak, şurasını belirtmek gerekir ki, Amerikan kamuoyu bu sırada bu gerçeğin henüz farkında değildi ve dünyanın dört köşesine dağılmış olan çocuklarının geri dönmesinden başka bir şey istemiyordu. Aynı biçimde, bu sıralarda, Amerikan yöneticileri de hâlâ savaş sonrası dünyasında barış ve güvenliğin uluslararası işbirliği yoluyla sağlanabileceğini umuyorlardı.

Türkiye üzerindeki Sovyet tehditleri konusu, Birleşik Amerika'nın önüne, ilk önce İngiltere tarafından getirilmiştir. Sovyetler Birliği'nin istekleri karşısında kalınca Türkiye önce müttefiki İngiltere'nin diplomatik desteğini aramıştır. Bu sırada Sovyetler Birliği'nin Balkan ülkeleri üzerindeki savaş sonrası emellerinden endişe duyan İngiliz Hükümeti, 18 Haziran 1945'de Amerikan Hükümetine müracaat ederek, Yalta kararlarına aykırı olan bu Sovyet davranışı konusunda "Üç Büyükler" arasında yapılması kararlaştırılmış bulunan Potsdam toplantısından önce ortak bir Anglo-Amerikan tutumunun tesbit edilmesini ve Sovyetler'in karşısına böylece çıkılmasını istemiştir.

İngiltere'nin bu teşebbüsünün sonucu alınmadan, Türkiye de Amerikan Hükümetine müracaat ederek Sovyet tutumu konusunda Washington'un ne düşündüğünü öğrenmek ve Sovyetler'e karşı ortak teşebbüse geçilmesini sağlamak istemiştir. Türk Hükümetine göre, ABD Sovyetler Birliği'ne bu tutumunu tasvip etmediğini bildirirse, bu görüşün, aslında Birleşmiş Milletler ruhuna aykırı olan Birleşik Amerika'nın Sovyet davranışı üzerinde büyük etkileri olacaktı. Esasen, Ankara Büyükelçisi Edwin C. Wilson da, hükümetine gönderdiği bir raporda, Sovyet istekleri savaş sonrası uluslararası işbirliği ilkelerine tamamen aykırı olduğu için, Washington'un bu konu ile yakından ilgilenmesi gerektiğini belirtiyordu.

Bununla beraber, Amerikan Dışişleri Bakan Vekili Mr. Grew 7 Temmuz 1945'de kendisi ile bu konuda bir görüşme yapan Türk Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur'a, Molotov'la Selim Sarper arasında Moskova'da yapılan görüşmenin şimdilik dostane bir görüş teatisine benzediğini, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye herhangi bir müşahhas tehdit yöneltmediğini söyleyerek, Türk Hükümetinin Birleşik Amerika'nın Sovyet Hükümeti nezdinde teşebbüse geçmesi yolundaki isteğini kabulden kaçınmıştır. Mr. Grew'a göre, Türkiye'nin durumu pek yakında Potsdam'da buluşacak "Üç Büyükler" tarafından ele alınacaktır ve

Başkan Truman, bu konuda, Dışişleri Bakanından bilgi istemiştir. Truman'ın bu toplantıda Stalin'le yapacağı konuşma Amerikan Hükümetinin şimdi yapacağı bir teşebbüsten daha iyi sonuç verebilecektir. Bu bakımdan, herhangi bir teşebbüste bulunmadan önce, Potsdam Konferansının sonucunu beklemek dah doğru olacaktır.

Potsdam Konferansında Türk Boğazları

Birleşik Amerika ile İngiltere'nin Sovyetler Birliği ile savaş sonrası işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla yaptıkları denemelerden biri olan Potsdam Konferansı 17 Temmuz - 2 Ağustos 1945 tarihlerinde toplanmıştır. Bu konferans açıldığı sırada Amerika Birleşik Devletleri'nin başkanı artık Roosevelt değil, onun ölümü üzerine 1945 Nisan'ında bu göreve geçen Truman'dı. Konferansın devam ettiği sırada İngiliz yöneticileri de değişmiş, 26 Temmuz'da yapılan seçimler sonunda Churchill ve Eden yerlerini Atlee ve Bevin'e bırakmışlardı. Öte yandan, Yalta ve Potsdam Konferansları arasındaki sürede, uluslararası durumda da önemli gelişmeler olmuş, üç büyük devlet arasında savaş içinde balşayan işbirliğinin savaştan sonra da devam edip etmeyeceği konusunda tereddütler belirmeye başlamıştı.

Potsdam Konferansında ele alınan önemli konulardan biri, Türk Boğazlarının durumudur. Bilindiği gibi, Montreux Sözleşmesinin Sovyet ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlardan her zaman serbestçe geçmesini sağlayacak şekilde değiştirilmesi yolundaki Sovyet isteği, 1944 yılının Ekim ayında Moskova'da Churchill'e, 1945 Şubat'ında da Roosevelt'e açıklanmış ve her iki devlet adamının prensip itibariyle desteğini kazanmıştı. Bu bakımdan, Sovyet gemilerinin Boğazlardan geçişi konusunda Potsdam'da geniş bir görüş ayrılığı ortaya çıkmadığı halde, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar konusuna yalnız Türkiye ile kendisini ilgilendiren iki taraflı bir sorun olarak bakması ve Boğazlarda deniz ve kara üsleri istemesi geniş tartışmalara yol açmıştır.

Gerçekten, konferansın ilk günlerinde yapılan bir tartışmada, İngiliz Başbakanı Churchill Sovyetler Birliği'nin Boğazlar meselesine yalnız kendisi ile Türkiye'yi ilgilendiren iki taraflı bir mesele olarak bakmasına itiraz etmiş, İngiltere'nin Sovyetler Biriliği'nin Boğazlarda üs sahibi olmasına razı olamayacağı gibi, bu konuda Türkiye üzerine baskı yapamayacağını da belirtmiştir. Churchill'in bu görüşüne Truman da katılmıştır. Yapılan tartışmalar sırasında, Truman, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak isteklerinin yalnızca bu iki devleti ilgilendiren, böyle olduğu için de ikisi arasında çözülmesi gereken bir sorun olduğunu ileri sürmüştür. Öte yandan, Truman, Boğazlar mesele-

sinin Birleşik Amerika'yı ve bütün dünyayı ilgilendirdiğini söyleyerek, Türk Boğazları için düzenlenecek yeni rejime Amerika Birleşik Devletleri'nin de katılması gerektiğini ifade etmiştir. Esasen Truman, savaş sonrası dünyada bütün uluslararası su yollarından geçiş serbestliği ilkesini savunmuştur. Fakat Stalin, Truman'ın milletlerarası su yolları konusundaki teklifine katılmakla beraber, Türk Boğazlarının özel bir durumu olduğunu söyleyerek Boğazların durumunun ayrı mesele olarak ele alınması için ısrar etmiştir.

Stalin'in bu ısrarı karşısında Amerikan ve İngiliz yöneticileri Boğazlardan serbest geçişi üç büyük devletle diğer ilgili devletlerin teminatı altına koymayı önermişlerdir. Birleşik Amerika ile İngiltere'ye göre, böyle bir teminat kabul edilirse Sovyetler Birliği'nin Boğazlarda üs istemesine lüzum kalmayacaktı. Fakat Sovyet yöneticileri bu teklifi de kabule yanaşmamışlardır.

Sovyetler Birliği'nin Boğazlarda üs istemek hususunda ısrar etmesi üzerine tarafların görüşlerini birleştirmek mümkün olmamış ve her üç devletin Boğazlar konusundaki görüşlerini Türkiye'ye ayrı ayrı bildirmelerine karar verilmiştir. Bu kararın Rusça metni İngilizce metninden biraz değişiktir. İngilzce metne göre her üç devletin Boğazlar konusundaki görüşlerini Türkiye'ye ayrı ayrı bildirmeleri gerekirken, Sovyetler Birliği Rusça metnin Boğazlar meselesinin üç devletin her biri ile Türk Hükümeti arasında ayrı ayrı yapılacak görüşmelere konu teşkil etmesini gerektirdiğini ileri sürmüştür. Bu ayrılık, sonradan, Birleşik Amerika ile Sovyet Rusya arasında anlaşmazlık çıkmasına yol açacaktır.

Potsdam'da Boğazlar konusunda yapılan görüşmeler, görüldüğü gibi, kesin bir sonuca bağlanamamıştır. Bununla beraber, bu görüşmeler sonunda, özellikle iki nokta belirli bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bunların birincisi, Birleşik Amerika ve İngiltere'nin Montreux rejiminin değişmesine karşı olmadıkları ve Washington'un Boğazların yeni rejimi konusu üzerinde söz sahibi olmak istediğidir. Esasen, Türkiye de, Boğazların, ulusal egemenliğini ve bağımsızlığını zedelememek şartıyle yeni bir rejime tabi kılınmasını kabul etmişti. Potsdam'da ortaya çıkan ikinci önemli nokta, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak istekleri karşısında Birleşik Amerika'nın tutumudur. Yukarda da belirtildiği gibi, Sovyetler'in ülke istekleri karşısında, Washington bu konunun yalnızca Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni ilgilendirdiğini ve bu bakımdan bu iki devlet arasında çözüme bağlanması gerektiğini ileri sürmüştür. Aslında, Birleşik Amerika'nın tutumu, savaştan en büyük galip olarak çıkan bu devletin Sovyet davranışlarının gerçek anlamını

kavrayamamasından ileri gelmektedir. Birleşik Amerika Yalta ve San Francisco Konferanslarındaki Sovyet davranışından gereği biçimde ders alamamıştı. Bu devlet, hâlâ savaş içinde Sovyetlerle yapmış olduğu işbirliğini devam ettirebileceği kanısında ve umudundaydı. Oysa, takip eden olaylar bu görüşün yanlış olduğunu bütün açıklığıyla ortaya koymuştur.

2 Kasım 1945 Tarihli Amerikan Notası

Birleşik Amerika'nın Potsdam Konferansında Boğazlar konusunda takındığı tavır uzun ömürlü olmamıştır. Gerçekten, Truman yönetimi, Türk Boğazlarının bütün uluslararası su yolları gibi genel bir uluslararası statüye konulması ve bütün ulusların buradan geçiş serbestliğine sahip olmaları gerektiği yönündeki görüşünü kısa bir süre sonra değiştirerek, diğer uluslararası su yolları ile Türk Boğazlarının durumunun birbirinden ayrılması gerektiği görüşünü savunmaya başlamıştır. Nitekim, 11 Eylül - 2 Ekim tarihleri arasında Londra'da yapılan Dışişleri Bakanları toplantısında, Amerikan Dışişleri Bakanı Byrnes bu iki sorunun birbirinden ayrı ele alınmasını savunduğu gibi Başkan Truman da, 27 Ekim 1945'de yaptığı "Donanma Günü" konuşmasında, "birden fazla devletin ülkesinden geçen nehir ve su yolları" üzerinde bütün ulusların eşit haklara sahip olmasını isterken, yalnız Türk toprakları içinde bulunan Türk Boğazlarını açıkça bu statünün dışında bırakmıştır.

Amerikan görüşündeki bu değişiklik, ilk bakışta, bu devletle Sovyetler Birliği'nin görüşleri arasında bir yakınlaşma olduğu kanısını uyandırıyor ise de, durum böyle değildir. Gerçekten, 1945 yılının sonlarından başlayarak 1946 yılının devamı boyunca gelişen olaylar, Amerikan Hükümetinin, Türk Boğazlarının Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin ortak yetkisi altına konulmasını değil, bu su yollarının Türkiye'nin egemenliğine bırakılmasını istediğini göstermektedir. Truman idaresinin Boğazlar konusundaki görüşünü değiştirmeye başlaması, kesin olarak bilinmemekle beraber, bir taraftan İngiltere'nin, öte yandan da Amerikan savunma uzmanlarının ısrarı üzerine olsa gerekir. Bazı yazarlara göre, bu uzmanların kendisine, Boğazlara bir milletlerarası su yolu statüsü verilecek olursa bu yolun iki tarafında geniş bir alanı silâhsızlandırmak gerekeceğini, bunun ise Türkiye'nin savunulmasını çok güçleştireceğini bildirmeleri üzerine, Başkan Truman Boğazlar konusundaki görüşünü değiştirmiştir.

ABD'nin Boğazlar konusundaki yeni tutumunu açık olarak gösteren ilk belge, Potsdam'da alınan kararlar uyarınca, bu devletin 2 Ka-

sım 1945 tarihinde Türkiye'ye verdiği notadır. Amerikan elçisi tarafından Türk Dışişleri Bakanlığına verilen bu notada Montreux Sözleşmesi hükümlerinin zamanın şartlarına uydurulması için uluslararası bir konferansın toplanması teklif edilmektedir. Bu notada, ayrıca, çağrıldığı taktirde Birleşik Amerika'nın bu konferansa katılmaktan memnunluk duyacağı belirtildikten sonra, Montreux Sözleşmesinde şu değişikliklerin yapılması istenmektedir :

1 — Montreux Sözleşmesine göre, Türkiye savaş zamanında muharip olduğu taktirde, Türkiye ile savaş halinde bulunan bir ülkenin bayrağını taşımayan bütün ticaret gemileri, düşmana hiçbir suretle yardım etmemek şartıyla, Türk boğazlarından serbestçe geçebilirler. (Madde 5). Amerikan notasına göre, bu hüküm değiştirilmeli ve Boğazlar, barışta ve savaşta, bütün devletlerin ticaret gemilerine açık olmalıdır. Bu durum, Boğazları Süveyş ve Panama kanalı rejimlerine benzer bir statüye sokacaktır.

2 — Montreux Sözleşmesine göre, savaş zamanında, Türkiye muharip olmadığı taktirde, savaşan devletlerin harp gemileri Boğazlardan geçemez (Madde 19). Amerikan notasına göre, Boğazlar, Karadeniz'e sahildar devletlerin savaş gemilerinin geçişine her zaman açık olmalıdır. (Bu teklif kabul edildiği taktirde, Sözleşmede, kendisini bir savaş tehlikesi karşısında görürse Türkiye'ye Boğazları bütün devletlerin savaş gemilerine kapamak hakkını veren 21. maddenin de kaldırılması gerekcekti).

3 — Montreux Sözleşmesine göre, Karadeniz'e sahildar olmayan devletlerin savaş gemileri, bazı şartlar ve tonaj kayıtları altında, barış zamanında Boğazlardan serbestçe geçebilirler (Madde 14 ve 18). Amerikan notasına göre bu hüküm de değiştirilmeli ve barış zamanında üzerinde anlaşmaya varılacak belli bir tonajda gemi dışında, Boğazlar Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine her zaman kapalı tutulmalıdır. Ancak, gene Amerikan notasına göre bu hüküm, Karadeniz devletlerinin açık müsaadeleri olduğu hallerde, ya da Birleşmiş Milletlerin otoritesi altında hareket eden savaş gemilerine uygulanmamalıdır.

4 — Montreux Sözleşmesinin zamanın şartlarına uydurulması için bu Sözleşmede bazı değişiklikler yapılmalı; bu arada "Milletler Cemiyeti" deyimi "Birleşmiş Milletler" deyimi ile değiştirilmeli ve Japonya sözleşmeye taraf olan devletler arasından çıkarılmalıdır.

Ana çizgilerini böylece verdiğimiz notadan da açıkça anlaşıldığı gibi, Birleşik Amerika, Sovyetler Birliği'nin Boğazların Karadeniz'e

kıyısı olan devletlerin bir sorunu olduğu yolundaki iddiasına ve Boğazlarda üs ve ortak savunma konularındaki isteklerine değinmeden, yalnızca Boğazlardan gemilerin geçişi konusunda Karadeniz devletlerine daha geniş yetkiler verilmesini kabul etmektedir. Bundan çıkan sonuç, Birleşik Amerika'nın yukarıda izah etmeye çalıştığımız gibi, Boğazların statüsünde önemli değişiklikler yapmak fikrini artık geride bırakmış olduğudur.

Başbakan Saraçoğlu, 5 Aralık 1945 tarihinde yaptığı bir basın toplantısında, bu Amerikan notasını şöyle cevaplandırmıştır : "Gerek barışta, gerek savaşta ticaret ve harp gemilerinin (Boğazlardan) serbestçe geçiş haklarına dair Montreux Sözleşmesinde mevcut hükümleri Türk güvenliği ve egemenliği ile en iyi bağdaştıracak esaslar... bir milletlerarası konferansta tayin ve tesbit edilecektir... Amerikan görüşünün esas bakımından iyi olup, tatbikata ait şekil ve kayıtları zamanında tetkik edilmek üzere, bir tartışma ve görüşme zemini olarak kabule değer olduğu şüphesizdir. Herhalde müstakbel konferansta Amerika'nın yer almasını hem hükümetimizin hararetli bir arzusu, hem de zaruret olarak telâkki etmekteyiz."

II

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN TÜRKİYE'Yİ DESTEKLEMEYE BAŞLAMASI

Değişen Amerikan Tutumu

Sovyetler Birliği'nin Potsdam Konferansı sırasında Türk-Sovyet sınırı çizgisinde kendi lehine değişiklik yapılmasını istemesi üzerine bunun yalnız ilgili iki devlet arasında bir mesele olduğunu söyleyen Birleşik Amerika, bu Konferanstan sonra Türk Boğazları konusundaki görüşünü yeniden gözden geçirdiği gibi, 1946 yılının başından itibaren Türkiye'nin toprak bütünlüğü ile de yakından ilgilenmeye başlamıştır. Nitekim, Başkan Truman'ın 1946 Ocağında Dışişleri Bakanı Byrnes için hazırladığı bir muhtırada şöyle denilmektedir : "Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi istilâ ederek Boğazlar bölgesini ele geçirmek istediğine artık şüphem kalmadı. Eğer bu gidişe demirden bir yumruk uzatıp "Dur" demezsek, yeni bir savaş çıkacaktır. Sovyetler Birliği yalnız bir sözden anlıyor : "Kaç tümeniniz var?"

Bu sırada Amerikan yöneticilerine Sovyet davranışlarının tehlikeli bir durum almaya başladığı gerçeğini anlatan ve bu devleti Orta Doğu bölgesi ile daha yakından ilgilenmeye zorlayan iki olay vardır. Bunlardan birincisi Sovyetler Birliği'nin 1945 Aralığında iki Gürcü profesörünün iddialarına dayanarak Türkiye'nin doğusundaki bazı illerin kendisine bırakılması için açtığı kampanyayı şiddetlendirmesi; ikincisi de 1945-46 yışı boyunca dünya siyaset sahnesinde ön yeri işgal eden İran olayıdır. Türkiye'yi doğrudan doğruya ilgilendirmediği için bu ikinci mesele üzerinde durmayacağız. Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki baskılarına gelince, bu konuda Amerika Birleşik Devletleri'nin tutum değiştirmeye başladığını gösteren ilk belirti, Amerikan donanmasının en büyük zırhlılarından biri olan Missouri'nin savaş içinde Washington'da ölen Türk Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cesedini İstanbul'a getirmek üzere, 1946 Mart'ı sonlarında New York'tan ayrılacağının açıklanmasıdır. Ölen diplomatların cenazelerinin savaş gemileri ile gönderilmesi ötedenberi bir nezaket kuralı sayılmış olmak-

la beraber, Amerikan davranışının Sovyetler Birliği'ne karşı yapılmış bir gösteri olduğuna şüphe yoktur. Esasen sonradan yayınlanan anılarından anlaşıldığına göre, Sovyetler'in İran konusunda uzlaşmaz bir tavır takınmaları üzerine, Amerikan Donanma Bakanı Forrestal daha 1945 yılı sonlarında Akdeniz'e kuvvetli bir Amerikan donanması gönderilmesini istemişti. Ancak, Başkan Truman'ın tasvibini kazanan bu teklifin uygulanması, Sovyetler'i tahrik etmek istemeyen Dışişleri Bakanı Byrnes tarafından durdurulmuştur.

Potsdam Konferansında Birleşik Amerika'nın Türkiye'nin toprak bütünlüğü ile ilgilenmediğini gören Sovyetler Birliği'nin 1945 yılı sonlarına doğru Türkiye üzerinde siyasî baskı yapmaya başladığını yukarıda söylemiştik. İran'da beliren durum üzerine Türkiye'nin toprak bütünlüğü konusundaki Amerikan tutumunun yavaş yavaş değişmekte olmasına rağmen, Missouri zırhlısı 5 Nisan'da İstanbul'a geldiği sırada bu baskı hâlâ devam ediyor, Sovyet radyo ve gazeteleri bazı Doğu
da bu baskı hâlâ devam ediyor, Sovyet radyo ve gazeteleri bazı Doğu
illerinin Sovyetler Birliği'ne bırakılması gerektiği yolundaki yayınlarını tekrarlıyorlardı. Türk basınında bu vesile ile çıkan yazılardan, Missouri'nin İstanbul'a gelişinin, Türk kamuoyu tarafından Sovyet istekleri karşısında Birleşik Amerika'nın Türkiye'ye verdiği bir teminat olarak karşılandığı ve Türk halkına rahat bir nefes almak fırsatını sağladığı anlaşılmaktadır. Bir 'Türk yazarına göre, Birleşik Amerika' nın olağan protokol kurallarını aşan nitelikteki bu davranışından, bu devletin yalnız Pasifik'te değil, Avrupa işlerine hâkim Akdeniz sularında da her tehlikeye karşı hazır olacağı anlamı çıkmaktadır.

Missouri gemisi İstanbul limanına vardığı gün, yani 5 Nisan 1946' da, Başkan Truman, Ordu Günü münasebetiyle Şikago'da bir konuşma yaparak Amerikan dış politikasına yeni bir yön vereceğini açıklamıştır. Başkan, bu konuşmasında, güçlü bir devlet olmanın Birleşik Amerika'ya büyük sorumlar yüklediğini, bu sorumlardan kaçmanın milletlerarası güvenliğe büyük bir ihanet olacağını ve Amerikan dış politikasının evrensel olması gerektiğini söylemiştir. Başkan Truman'ın bu konuşmasının Türkiye'de en çok dikkati çeken kısmı, şüphesiz, Orta Doğu ile ilgili olanıydı. Birleşik Amerika'nın bundan böyle uluslararası deniz ulaşımındaki yapma engellerin kaldırılması ve hiçbir devletin coğrafî durumunun elverişsizliği yüzünden uluslararası su yollarına ve limanlarına çıkmaktan mahrum bırakılmaması için gayret sarfına devam edeceğini söyleyen Başkan Truman, Orta Doğu konusunda şöyle demiştir :

"Gözlerimizi Yakın ve Orta Doğu'ya çevirdiğimiz zaman, vahim meseleler arzeden bir bölge ile karşılaşıyoruz. Bu bölgede geniş doğal

kaynaklar bulunmaktadır. En işlek kara, hava ve deniz yolları buradan geçmektedir. Bu bakımdan büyük iktisadî ve stratejik önemi vardır. Fakat bu bölgedeki ulusların hiç biri ne yalnız, ne de beraberce, kendilerine yöneltilecek bir saldırıya karşı koyabilecek kadar güçlüdürler. Böyle olunca da Yakın ve Orta Doğu'nun bu bölgenin dışındaki büyük devletler arasında önemli bir rekabet alanı olacağını ve bu rekabetin birdenbire bir çatışmaya yol açabileceğini kestirmek güç değildir. Yakın ve Orta Doğu'da küçük, ya da büyük hiçbir devletin, Birleşmiş Milletler kanalıyla, diğer devletlerin çıkarlarıyla uzlaştıramayacağı hiçbir meşru çıkarı yoktur. Birleşmiş Milletlerin, Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin egemenlik ve toprak bütünlüklerinin baskı, ya da sızma yoluyla tehdit edilmemesi konusunda ısrara hakkı vardır."

Açıkça görülebileceği gibi, Başkan Truman, bu konuşmasında Yakınve Orta Doğu durumunun önemini ve ciddiliğini kabul etmekle beraber, bu bölgede barışın korunması için hâlâ Birleşik Amerika'nın doğrudan doğruya müdahalesinden çok, Birleşmiş Milletler Teşkilâtından faydalanmayı öngörmektedir. Bununla beraber, bu sözlerin bile, Sovyetler Birliği'ne yöneltilmiş açık bir ihtar olduğuna şüphe yoktur. Bu bakımdan, Türk basını, Başkan Truman'ın bu konuşmasını çok olumlu karşılamıştır.

Boğazlar Sorunu Yeniden Ortaya Çıkıyor

Missouri zırhlısının İstanbul'a geldiği günlerde, Batılı devletler, savaş sonu dünyasının barış ve düzenini kurmak için Sovyetler Birliği ile yeni bir denemeye daha girişmek üzere bulunuyorlardı.

Üç Büyükler, 1945 yazında yaptıkları Potsdam görüşmelerinde, yenilen devletlerle imzalanacak barış andlaşmaları için gerekli hazırlık ön-çalışmalarını yapmak üzere Amerikan, İngiliz, Sovyet, Fransız ve Çin Dışişleri Bakanlarından müteşekkil bir Dışişleri Bakanları Konseyi kurulmasına karar vermişlerdir. Bu Konsey ilk toplantısını, 1945 Eylül ve Ekim'inde Londra'da yapmış ve Sovyetler Birliği'nin takındığı uzlaşmaz tavır yüzünden barış andlaşmalarını hazırlayacak devletler üzerinde anlaşmaya varılmadığı için, üç hafta süren tartışmalardan sonra, hiçbir sonuca ulaşmadan dağılmıştı. Bu toplantıyı Üç Büyükler Dışişleri Bakanlarının 1945 Aralığında Moskova'da yaptıkları toplantı takip etmiş ve bu toplantıda Almanya ile imzalanacak barış andlaşmasının en sona bırakılması konusuyla barış andlaşmalarını imzalayacak devletler üzerinde bir uzlaşmaya varılabilmiştir. Moskova'da varılan bu uzlaşmaya göre, İtalya ile imzalanacak barış andlaşmasını İngiliz, Amerikan, Sovyet ve Fransız Dışişleri Bakanları; Balkan Dev-

letleri ile imzalanacak barış andlaşmalarını İngiliz, Amerikan ve Sovyet Dışişleri Bakanları; Finlandiya ile imzalanacak barış andlaşmasını da İngiliz ve Sovyet Dışişleri Bakanları hazırlayacaklardı. Bu dört Dışişleri Bakanı Missouri'nin İstanbul'a gelmesinden iki hafta kadar sonra, 25 Nisan 1946'da, bu andlaşmaları hazırlamak üzere Paris'te buluşmuşlardır.

Dört Dışişleri Bakanı arasında yapılan ikili, üçlü ve dörtlü görüşmeler sonunda —Almanya ve Japonya dışında kalan— yenilmiş devletlerle imzalanacak barış andlaşmaları hazırlanmış olmakla beraber, görüşmeler sırasında Batılı Devletler ile Sovyetler Birliği arasında gene geniş görüş ayrılıkları çıkmış, Sovyetler Birliği'nin takındığı tavır bu devletlerin gerçek emelleri ile savaş sonu işbirliğini devam ettirmenin güçlüğünü bir kere daha ortaya koymuştur.

güçlüğünü bir kere daha ortaya koymuştur.

Dört Dışişleri Bakanının Paris görüşmelerinin sona ermesinden bir ay kadar sonra, 7 Ağustos 1946'da, Sovyetler Birliği Türkiye'ye bir nota vermiştir. Türk Boğazları konusundaki görüşlerini ihtiva eden bu notasında, Sovyet Hükümeti, İkinci Dünya Savaşı içinde vukubulan olayların Montreux Sözleşmesi ile tesis edilmiş olan Boğazlar rejiminin Karadeniz devletlerinin güvenliğini korumaya yetmediğini gösterdiğini ileri sürerek, savaş sırasında bazı düşman gemilerinin Boğazlardan geçirildiğini iddia ediyor ve bu gemilerin adlarını sıraladıktan sonra şu esaslara dayanan yeni bir Boğazlar rejiminin kurulmasını istiyordu :

1 — Boğazlar bütün devletlerin ticaret gemilerinin geçişine devamlı açık tutulmalıdır;

2 — Boğazlar Karadeniz Devletlerinin savaş gemilerinin geçişine devamlı olarak açık tutulmalıdır;

3 — Özel surette öngörülecek haller dışında, Boğazlar Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin savaş gemilerinin geçişine kapalı olmalıdır;

4 — Karadeniz'e girmek ve Karadeniz'den çıkmak için tabiî su yolu olan Boğazlara müteallik rejimin kurulması yalnız Türkiye'nin ve Karadenize' sahili olan diğer devletlerin yetkisi dahilinde olmalıdır;

5 — Boğazlarda ticarî seyrüsefer serbestliği ve Boğazların güvenliğini temin hususuyla en fazla ilgili ve bunu gerçekleştirmeye en güçlü oldukları için, Türkiye ve Sovyetler Birliği, Boğazların diğer devletler tarafından Karadeniz'e sahili bulunan devletler aleyhine kullanılmasının önüne geçmek amacıyla, bunların savunulmasını müştereken temin etmelidir.

Sovyetler Birliği, Boğazlar konusundaki görüşünü ihtiva eden bu notayı, Türkiye ile beraber Birleşik Amerika ve İngiltere'ye de vermişti. Bu bakımdan, Türk Hükümeti, Sovyet notasını cevaplandırmadan önce bu iki devletin düşüncesini öğrenmek istemiş ve Türk Hükümetinin bu isteği üzerine Başkan Truman da, Amerikan Dışişleri, Harbiye ve Donanma Bakanlıklarını bu meseleyi dikkatle incelemekle görevlendirmiştir.

Amerikan Donanma Bakanı Forrestal'in anılarında belirtildiğine göre, 7 Ağustos 1946 tarihli Sovyet notası Amerikan yöneticilerini iki yol karşısında bırakmıştır : 1 — Sovyetler'e verilecek sert bir protesto ile yetinerek, Türkiye ve Sovyetler Birliği'ni başbaşa bırakmak; 2 — Kararlı bir tutum takınarak, sonuçları ne olursa olsun, Türkiye'yi desteklemek.
teklemek.

Mesele üzerine eğilen Amerikan Dışişleri ve Donanma Bakanlıkları görevlileri, o günlerdeki milletlerarası durumla Sovyet davranışını da gözönünde tutarak, ikinci yolun seçilmesine, yani sonuçları ne olursa olsun Türkiye'nin desteklenmesine taraftar görünmüşlerdir.

Amerikan idarecilerinin bu davranışı, Birleşik Amerika'nın Türkiye karşısında takip ettiği politikada yeni bir merhale olmuştur. Gerçekten, o zaman kadar Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki anlaşmazlığı yalnız Boğazlardan geçiş meselesi olarak görmeye çalışan Amerikan idarecileri, 7 Ağustos 1946 tarihli Sovyet notasını aldıktan sonra, Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu durumu daha iyi anlamaya başlamışlardır. Nitekim, Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı Dean Acheson, bu konuda yapılan görüşmeler sırasında, 7 Ağustos 1946 notasının Boğazlar rejimini düzenlemekten çok Türkiye'yi Sovyet egemenliği altına almak amacıyla kaleme alındığını savunmuştur.

Acheson'un bu görüşüne Başkan Truman da katılmıştır. Başkan'a göre, 7 Ağustos tarihli notadaki Sovyet istekleri kabul edilirse, Birleşik Amerika ile İngiltere'nin Boğazlar konusunda söz sahibi olmaları imkânsızlaşacak ve daha önemlisi, Türkiye'nin bağımsızlığı ortadan kalkacaktır. Çünkü, şimdiye kadar bütün denemeler, Sovyet kuvvetlerinin girdiği her ülkenin kısa bir süre sonra Sovyet nüfuzu altına geçtiğini göstermiştir. Boğazların ortak savunması bahanesiyle Türkiye'ye girecek Sovyet kuvvetleri de, çok geçmeden, tüm Türkiye'yi kontrol altına almak isteyeceklerdir.

Birleşik Amerika Türkiye'nin Sovyet egemenliği altına girmesine göz yumacak mıdır? 15 Ağustos 1946 da Beyaz Saray'da, Başkan Truman, Acheson, Forrestal ve Harbiye Bakan Yardımcısı Kenneth C. Royall ile Eisonhower de dahil olmak üzere üç kuvvet kurmay başkan-

larının katıldıkları bir toplantıda, Acheson bu soruyu "Hayır" diye cevaplandırmıştır. Achesona' göre Türkiye'nin Sovyet egemnliği altına girmesi kısa bir süre sonra Yunanistan'ın da aynı âkibete uğraması demek olacaktı. Türkiye ve Yunanistan Sovyet egemenliği altına girdikten sonra da bütün Akdeniz ve Orta Doğu'da denge bozulacak ve bu bölgedeki ulaştırma yolları tehlikeye düşecektir. Bu bakımdan, silâhlı bir çatışma bahasına da olsa, Birleşik Amerika bu Sovyet isteklerine karşı kesin bir tavır takınmalı ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yerleşmesine engel olunmalıdır.

Başkan Truman, Acheson'un bu sözlerini dinledikten sonra Dışişleri Bakan Yardımcısıyla aynı fikirde olduğunu ve Birleşik Amerika'nın bu konuda takınacağı kararlı bir tavrın gerçek Sovyet emellerini ortaya çıkarmak bakımından da faydalı olacağını belirtmiş ve toplantı sona ererken, Acheson'a, Türk idarecileri ile temasa geçerek, onlara, **"Amerikan cevabının, mesele en yüksek kademelerde büyük bir dikkatle incelendikten sonra kaleme alındığını"** bildirmesi için, Ankara'daki Amerikan Büyükelçisine talimat verilmesini söylemiştir. Sovyetler Birliği'ne verilecek Türk cevabı konusunda ise, Başkan Truman, Amerikan Büyükelçisinin Türk idarecilerine bu cevabın "makûl, fakat sert" olması gerektiğini söylemesini de istemiştir. Bundan sonra, 19 Ağustos 1946'da, Amerika Birleşik Devletleri Sovyet notasına cevap vermiştir. Washington'daki Sovyet maslahatgüzârına verilen bu karşılık notasında, Amerikan Hükümetinin Sovyet notasında ileri sürülen ilk üç noktada genel olarak Sovyet Hükümetiyle görüş birliği içinde olduğu belirtildikten sonra, şöyle denilmektedir: "Sovyet notasında söz konusu olan dördüncü teklif, Montreux Sözleşmesinin değiştirilmesinden çok, Türkiye ile Karadeniz devletlerine münhasır kalacak yeni bir rejimin kurulmasını öngörür bir nitelik taşımaktadır. Hükümetimizin görüşü şudur ki, Boğazlar rejimi yalnız Karadeniz devletlerine değil, fakat Birleşik Amerika da dahil olmak üzere diğer devletlere de taâlluk eden bir meseledir. Bu bakımdan, Amerikan Hükümeti, Boğazlar rejiminin tesbit işinin diğer devletler dışarıda bırakılmak suretiyle Karadeniz devletlerinin yetkisinde bulunduğuna dair Sovyet görüşüyle mutabık olamaz. Sovyet notasında sözü geçen beşinci teklif Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin Boğazların savunulmasını ortaklaşa yapmaları yolundadır. Hükümetin kesin düşüncesi şudur: Türkiye Boğazların savunmasında başlıca sorumlu olarak kalmaya devam etmelidir. Eğer Boğazlar bir saldırgan tarafından bir saldırı, ya da bir saldırı tehdidine konu olursa, bundan doğacak durum uluslararası güvenlik için bir tehdit ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Meclisinin harekete geçmesi için açık bir sebep teşkil edecektir."

Öte yandan, 15 Ağustos tarihli toplantının ertesinde, Washington'da, Akdeniz'e büyük bir Amerikan deniz kuvvetinin gönderileceği de açıklanmıştır. Akdeniz'e yollanacak bu deniz kuvveti, 45 bin tonluk Franklin D. Roosevelt adlı uçak gemisi, 10 bin tonluk Little Rock kruvazörü ve 4.400'er tonluk 6 destroyerden kuruluydu. Bunlara, sonradan, 10 biner tonluk Fargo ve Huntington kruvazörleri de katılmış ve adı geçen uçak gemisi 27 bin tonluk Randolf uçak gemisiyle değiştirilmiştir. Moskova radyosu, 28 Ağustos'ta yaptığı bir yayında, Akdeniz'e Amerikan deniz kuvveti yollanmasını "Sovyetler Birliği'ne karşı girişilmiş bir tahrik kampanyası" olarak nitelendirmiştir.

Sovyet notası karşısında Türk tutumuna gelince, Recep Peker Hükümeti, 14 Ağustos 1946'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okunan programında, Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve egemenliğini herşeyin üzerinde tutacağını, Cumhuriyet ordusunun Türk topraklarının dokunulmazlığı ve güvenliğini, devletin şerefini ve haklarını korumak için işbaşında bulunduğunu ve Amerika Birleşik Devletleri ile olan münasebetlerimizin karşılıklı saygı ve işbirliği sayesinde devamlı bir gelişme seyri izlediğini açıklamıştır. Türkiye, Peker Hükümetinin işbaşına gelmesinden kısa bir süre sonra, 22 Ağustos 1946'da Moskova'ya verdiği karşılık notası ile de Montreux Sözleşmesinin savaş ve ticaret gemilerinin Boğazlardan geçişi ile ilgili hükümlerinde bazı değişiklikler yapılabileceğini kabul etmekle beraber; bu Sözleşmeyle kurulan rejimin kaldırılması ve Boğazların ortaklaşa savunulması konusundaki Sovyet isteklerini reddetmiştir. Bu notada, Montreux Sözleşmesinin yalnız Karadeniz'e sahildar devletler tarafından kararlaştırılacak yeni bir rejimle değiştirilmesinin "müzakerelere ve muaddel metnin ilgasına iştirake eşit hakları bulunan ve bu müzakerelere iştirak etmek arzularını en açık bir tarzda ifade etmiş olan Sözleşmeyi imzalamış diğer devletlerin menfaatlerini" tanımamak demek olacağını söyleyen Türk Hükümetine göre, Boğazları iki devletin ortak savunması altına koymak da "millî bakımdan, Türkiye'nin hiçbir surette feragat edemeyeceği egemenlik haklarına aykırıdır." Nota şöyle devam etmektedir: "Bu teklif uluslararası bakımdan da çok ciddi itirazlar davet etmektedir. Bu teklifin kabülü, Türkiye'nin Boğazlarda oynadığı muvazene ve irtibat unsuru rolünün sona ermesi ve Karadeniz devletlerinin sözde güvenliğinin Türkiye'nin güvenliğinin imhası üzerine kurulması demek olacaktır. Türkiye Hükümeti, 7 Ağustos tarihli notada ileri sürülen yeni güvenlik sisteminin karşılayacağı Sovyet endişelerinin künhüne varamamaktadır. Cumhuriyet Hükümeti, memleketi, nereden gelirse gelsin, her tecavüze karşı, var kuvvetle müdafaa vazifesinin kendisine ait olduğu kanaatindedir."

Akdeniz'e gönderilen Amerikan deniz kuvvetlerinin yarattığı tepkiler yatışmadan, Sovyetler Birliği 24 Eylül 1946'da Türkiye'ye ikinci bir nota daha vermiştir. Bu notada, "her şeyden evvel kapalı bir deniz olan... Karadeniz'e götüren" Boğazlarla ilgili rejimin yalnız Türkiye ile Karadeniz'e sahili olan diğer devletler tarafından kararlaştırılması ve Boğazların Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından ortak savunulması konusundaki Sovyet istekleri tekrarlanmaktadır. Notada, ayrıca, Türk Hükümetinin Boğazların ortak savunulması yolundaki Sovyet teklifinin Türkiye'nin egemenlik haklarıyla bağdaşmaz olduğunu ve Türkiye'nin güvenliğini sarsacağını söylemesinin, Sovyetler Birliği'nin vakar ve haysiyetile bağdaşmayan bir şüphe olduğu ve Sovyet tekliflerini reddettikten sonra Türkiye'nin Boğazlardan Karadeniz'e sahili olmayan bazı devletlere birlikte askerî tedbirler alarak Karadeniz devletlerinin güvenliğine aykırı düşen davranışlarda bulunduğu ileri sürülmektedir. Burada, ilk Sovyet notasının cevaplandırılmasından sonra, Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin Boğazlarda İngiltere'ye bir ikmal üssü verdiğini ve gene İngiltere'nin Trakya ile Karadeniz sahillerinde denizaltılara karşı radar istasyonları kurduğunu ileri sürerek, Türkiye'ye karşı yeni ithamlar yaptığına işaret etmek gerekir. Sovyetler'in 24 Eylül 1946 tarihli notada sözünü ettikleri "askerî tedbirler" bunlar olmalıdır.

Boğazlar rejiminin yalnız Karadeniz'e sahili olan devletler tarafından tesbit edilmesi için ısrar eden Sovyetler Birliği, Karadeniz'e sahili olmayan İngiltere ile Amerika Birleşik Devletlerinin bu işe karışmasını istemediğini göstermek amacıyla, ilk notada takip ettiği usule aykırı olarak, bu ikinci notanın birer örneğini İngiliz ve Amerikan Hükümetlerine vermemiştir. Bununla beraber, bu iki devleti Boğazlar konusunda yapılacak bütün görüşmelerde taraf kabul eden Türk Hükümeti, ikinci Sovyet notasını alır almaz, İngilz ve Amerikan Hükümetlerini de durumdan haberdar etmiştir.

Sovyetler Birliği'nin Boğazlar sorununu Türkiye ile karşılıklı olarak çözmek ve Boğazlarda üs edinmek konularında ısrar etmesi üzerine, Amerikan Hükümeti durumu bir kere daha gözden geçirmek gereğini duymuştur. Gerçekten, Sovyetler'in Boğazları yalnızca Sovyet savaş ve ticaret gemilerine açmak değil aynı zamanda Amerikan ve İngiliz deniz ve hava kuvvetlerine kapamak istediğine artık iyice inandığı için, Amerikan Hükümeti yeniden Türkiye'nin yanında yer almıştır. Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği'ne verdiği 9 Ekim 1946 tarihli notada, Montreux Sözleşmesinin yalnız Karadeniz devletleri tarafından değiştirilemeyeceği ve Türkiye'nin Boğazların savunmasından başlıca sorumlu devlet olarak kalması gerektiği yolundaki görüşleri tekrarla-

mış, Boğazlar bir saldırıya, ya da saldırı tehdidine maruz kalırsa, bundan doğacak durumun Birleşmiş Milletler Güvenlik Meclisinin harekete geçmesini gerektireceğini bir kere daha belirtmiştir.

Sovyetler'in 24 Eylül 1946 tarihli notası karşısında Türkiye'nin tutumuna gelince; Amerika Birleşik Devletleri'nin bir kere daha Türkiye'den yana çıkmasının Türk resmî çevrilerile kamuoyunda yeniden geniş bir ferahlık yarattığına şüphe yoktur. Nitekim, İngiliz ve Amerikan Hükümetleri tarafından desteklendiğini gören Türk Hükümeti, 18 Ekim 1946 tarihinde Sovyet Hükümetine verdiği karşılık notasında, eski görüşleri üzerinde ısrar etmiştir.

III

TRUMAN DOKTRİNİ VE MARSHALL PLÂNI

Truman Doktrini

Sovyetler Birliği Boğazlar üzerindeki istekleri reddedildikten son-
Sovyetler Birliği Boğazlar üzerindeki istekleri reddedildikten sonra Türkiye üzerindeki baskısını devam ettirmiş ve bu memleket için bir endişe kaynağı olmakta devam etmiştir. Sovyet davranışının Türkiye bakımından en önemli sonuçlarından biri, ordusunu hâlâ savaş sırasındaki mevcudunda tutmak zorunluğu olmuştu. İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra olağan duruma dönmek, savaş içinde çok genişleyen ordusunun bir kısmını terhis etmek, ekonomik durumunu geliştirmek istemesine rağmen, Sovyet baskısı buna imkân vermemiştir.

İktisadî gücü büyük bir orduyu uzun süre silâh altında tutmaya yeterli olmayan Türkiye için, bu durum karşısında tek çıkar yol dış yardımlar aramak oluyordu. Bilindiği gibi, Türkiye, İkinci Dünya Savaşı içinde İngiltere'den askerî yardım almıştı. İngiltere, savaş sona erdikten sonra da Türkiye'ye yardıma devam etmiştir. Aynı biçimde, İkinci Dünya Savaşı sırasında Amerika Birleşik Devletleri de Türkiye'ye askerî yardımda bulunmuştu. Gerçekten, Amerika Birleşik Devletleri bu savaş boyunca Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu gereğince Türkiye'ye 95 milyon dolarlık savaş malzemesi vermiştir. Amerika Birleşik Devletlerinin 11 Mart 1941 tarihli Ödünç Verve ve Kiralama Kanunu gereğince dört yıl süreyle yaptığı yardım, iki devlet arasında bir anlaşma konusu olmamıştı. İkinci Dünya Savaşı'nın son günlerinde, Amerika Birleşik Devletleri bu yardımı bir anlaşmaya bağlamak istemiş ve iki hükümet arasında yapılan görüşmeler sonunda 23 Şubat 1945'de, Ankara'da bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma gereğince, Türkiye savaş sürdükçe Amerika Birleşik Devletleri'nden savunma madde ve hizmetleri almağa devam edecek, buna karşılık savaş sona erdiği zaman, bu anlaşma gereğince kendisine devredilmiş olan savunma maddelerinden imha, kayıp veya istihlâk edilmemiş olanlardan Amerikan Hükümetinin lüzum göstereceklerini geri verecektir.

Fakat, savaşın sona ermesile birlikte Amerika Birleşik Devletleri bu yardımı kesince, Türkiye yalnız İngiltere'nin yardımıyle yetinmek zorunda kalmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesile birlikte, Türkiye, başlıca iki önemli ekonomik sorunla karşı karşıya bulunuyordu :

1 — Savaş sırasında yükselen ihraç malları fiyatlarının savaşın bitmesile birlikte normal seviyeye inmesinin doğurduğu güçlükler;

2 — Bir yandan ordusunu savaş mevcudu üzerinde tutarken, diğer yandan da endüstrisini geliştirme ve yeni çalışma alanları açmak için giriştiği çabalar.

Ellerinde 245 milyon dolarlık altın ve döviz stoku bulunduğu halde, Sovyetler Birliği ile bir savaş ihtimalini düşünerek bu stoku kullanmak istemeyen Türk yöneticileri, karşılaştıkları iktisadî sorunları yenmek için bir yandan uzun vadeli iç borçlanmadan, diğer yandan da dış kredilerden faydalanmayı denemişlerdir. Dış kredi konusunda atılan ilk adım, Amerika Birleşik Devletleri'nden, 1945 yılının sonlarına doğru İthalât ve İhracat Bankası'nın aracılığıyla 300 milyon dolarlık bir kredi istenmesidir. Fakat, Amerika Birleşik Devletleri, 1946 sonuna kadar Türkiye'nin bu isteğine olumlu cevap vermemiştir. Türkiye'ye yapılan ilk Amerikan ekonomik yardımı, 1946 Ekim'inde, İthalât ve İhracat Bankası'nın, 5 yıl vade ve yüzde 4 faizle verdiği 25 - 50 milyon dolarlık kredidir.

Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri'nin askerî ve iktisadî desteğini aradığı günlerde, Doğu Akdeniz bölgesinde Türkiye'nin komşusu olan Yunanistan da komünizm tehdidi ile karşı karşıya bulunuyordu. Bilindiği gibi İkinci Dünya Savaşı sırasında önce İtalyan saldırısına, sonradan da Alman işgaline uğrayan bu ülkede, savaş daha sona ermeden, sağ ve sol eğilmli gruplar arasında bir silahlı çatışma çıkmıştır. Savaş bittikten sonra da devam eden bu çatışmaya, Yunanistan'ın kuzey komşularının da karışması üzerine, durum tehlikeli bir milletlerarası nitelik kazanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı içinde bu ülkeyi kendi nüfuz bölgesine aldığı için, komünist Balkan Devletleri tarafından desteklenen solcu asiler karşısında Yunanistan'a yardım etmek görevi de büyük ölçüde İngiltere'ye düşüyordu. Nitekim, İngiltere, bu amaçla, 1944 Ekim'inde Yunanistan'a giren kuvvetlerinin bir kısmını savaşın bitmesinden sonra geriye çekmemiş ve bu devlete önemli askerî ve ekonomik yardımlar yapmıştır. Fakat, savaş sonunda İngiliz ekonomisi büyük bir buhran geçirmeye başlayınca, Londra Hükümeti, dış yüklemlerinin bir kısmından kurtulmak gereğini duymuş ve 21 Şubat 1947'de, Amerikan Dışişleri Bakanlığına biri Yunanistan, diğeri de Türkiye ile ilgili iki muhtıra vererek, bu iki devlete savaşın sona ermesinden bu yana yapılmak-

ta olan askerî ve iktisadî İngiliz yardımının 1947 Mart'ından sonra kesileceğini ve Yunanistan'daki İngiliz kuvvetlerinin geri çekileceğini bildirmiştir.

Konumuzun dışında kaldığı için Yunanistan hakkındaki muhtırayı bir tarafa bırakıyoruz. Türkiye ile ilgili muhtırada, İngiliz Hükümetin, Türkiye'nin bağımsızlığını Batı savunması bakımından çok önemli gördüğü ve bunun için de Türkiye'ye mutlaka askerî ve iktisadî yardım yapılması gerektiği düşündüğü söylenmektedir. Ancak içinde bulunduğu güç durum, İngiltere'nin bu yardımı yapmasına engel olmaktadır. İngiliz Hükümetine göre, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını sağlamak ve askerî gücünü çoğaltmak görevi, bundan böyle, Amerika Birleşik Devletleri'ne düşmektedir.

Bu muhtıraları aldıkları sırada Amerikan yöneticileri, yalnız Doğu Akdeniz'deki değil, aynı zamanda Avrupa ve Uzak Doğu'daki Sovyet davranışlarına bakarak, savaş sonu milletlerarası işbirliğinden bütün bütüne ümitlerini kesmiş ve Sovyet yayılmasını önlemek için kuvvetli olmaktan başak çare bulunmadığını anlamaya başlamışlardı. Gerçekten, 1945-47 yılları arasında çıkan bütün uluslararası anlaşmazlıkların çözümünde Amerika Birleşik Devletleri savaş sonunda kurulan uluslararası işbirliği yolunu denemek istemiş; fakat bu yol önceden sanıldığı gibi işleyemediği için, Sovyetler Birliği'nin genişlemek ve yayılmak emellerini açığa vurmaktan kaçınmamış, kuvvetler dengesini kendi lehine değiştirmeye kalkmıştır. Bu durum karşısında, Amerikan dış politikasını yönetenler, şöyle bir seçim yapmak zorunda kalmışlardır: Acaba Amerika Birleşik Devletleri Sovyetler Birliği'nin bu şekilde genişlemesine göz yumacak mıdır? Yoksa bu genişlemeyi durdurmak için, gerekirse silâhlı çatışmaya kadar gidebilecek tek taraflı tedbirler alınmalı mıdır? İşte Türkiye ve Yunanistan'la ilgili İngiliz muhtıraları Amerikan yöneticilerini bu seçimi biran önce yapmaya zorlayan en önemli etkenlerden biri olmuş ve bu yöneticiler, yalnız Orta Doğu'nun değil, aynı zamanda bütün Batı dünyasının savunması için çok önemli bir yerde bulunan Türkiye ve Yunanistan'ı, genişleme emelleri artık açıkça ortaya çıkan Sovyetler Birliği karşısında yalnız bırakmamak yolunu seçmişlerdir.

Dışişleri ve Savunma Bakanlıkları yetkilileri ile yaptığı uzun görüşmelerden sonra Türkiye ve Yunanistan'a yardım etmek kararını alan Başbakan Truman, bu amaçla Senato ve Temsilciler Meclisinin 12 Mart 1947'de yaptığı ortak oturumda, sonradan **Truman Doktrini** adıyla ün kazanan bir mesaj okumuştur. Amerikan dış politikasında yeni bir çağın başlangıcı sayılan bu mesajda, Başkan Truman, Kongre

üyelerine Türkiye ile Yunanistan'ın durumu hakkında geniş bilgi vermekte, Amerika Birleşik Devletleri'nin Birleşmiş Milletler ilkelerine bağlılık ve saygısını belirttikten sonra, bu ilkelere aykırı düşen Sovyet davranışları yüzünden ortaya çıkan dünya durumuna göz gezdirmekte; "Amerikan dış politikasının, kendilerini boyunduruk altına almak için silâhlı azınlıklar tarafından sarfedilen gayretler ve dış baskılara karşı koymaya çalışan hür milletleri desteklemek amacına yönelmesi gerektiği kanısındayım" demekte ve bundan doğacak sonuçlar ne olursa olsun, bu devletlerin hürriyet ve bağımsızlıklarını koruyabilmeleri için Kongre'den, hükümete, 1 — Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık yardım yapmak, 2 — bu devletlerin isteği üzerine her ikisine de sivil ve askerî personel göndermek ve seçilecek Türk ve Yunan personelinin de Amerika Birleşik Devletleri'nde yetiştirilmesini sağlamak yetkilerinin verilmesini istemektedir. Bunlara ek olarak, Truman, eğer Türkiye ile Yunanistan'ın hürriyet ve bağımsızlıklarını korumak için yeni yetkiler ve tahsisat istemek gerekirse, Kongreyi gene durumdan haberdar edeceğini de belirtmektedir.

Kongreye sunduğu bu mesajda, Başkan Truman, Türkiye'den çok Yunanistan'ın durumu üzerinde durmuştur. Bunun nedeni, o sırada uluslararası işbirliği ümidini hâlâ koruyan Amerikan kamuoyunu bu iki devlete doğrudan doğruya yardım edilmesi gereğine inandırabilmek için, yardımcılarının, Başkan'a Yunanistan'ın durumu üzerinde durmanın daha uygun olacağını telkin etmeleridir. Gerçekten, Yunanistan İkinci Dünya Savaşı'nda en çok ezilen ülkelerden biriydi ve o günlerde kanlı bir iç savaş geçiriyordu. Oysa Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na fiilen katılmadığı gibi, iktisadî bakımdan da Yunanistan kadar güç bir durumda bulunmuyordu. Bu sıralarda Türkiye'nin elinde 245 milyon dolarlık bir altın döviz stoku olduğunu yukarıda söylemiştik. Nitekim, değil yalnız Amerikan kamuoyu, Amerikan yöneticileri bile, Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak yardımın plânlanması sırasında askerî bakımdan Yunanistan'dan daha önemli olmakla beraber, Türkiye'nin ekonomik bakımdan Yunanistan kadar güç durumda olmadığını kabul etmişler ve bu bakımdan Türkiye'ye ekonomik yardım yapılmasını gerekli görmemişlerdir. Amerikan yöneticilerine göre, eğer üzerindeki askerî yük azaltılırsa, Türk ekonomisi Dünya Bankası ile İhracat ve İthalât Bankası'ndan alınacak ödünç para ve kendi imkânları ile düzenlenebilirdi.

Truman yönetiminin Türkiye ve Yunanistan'a yardım için Kongre'den yetki ve tahsisat istemesi, İkinci Dünya Savaşı sırasında karşılaştığı Sovyet tehdidi karşısında zaten ilk günden başlayarak Amerika Birleşik Devletleri'nin yardımını arayan Türkiye'de büyük bir ferahlık

ve memnunluk yaratmıştır. Truman Doktrininin açıklanmasından sonra gazetecilere bir demeç veren Başbakan Recep Peker, İngiltere'nin sırtındaki yardım yüklerinin bir kısmını Amerika Birleşik Devletleri'ne bırakmak istemsini anlayışla karşıladığını belirttikten sonra, Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye yardımda bulunmayı kabul etmesinde yalnız Türkiye'nin kuvvetlenmesi fikrinin değil, dünya barışına hizmet etmek gibi asil bir anlayışın da payı olduğunu söylemektedir. Öte yandan, Türk basını da, bu konu ile ilgili olarak yayınlanan yazılardan anlaşıldığına göre, Truman Doktrinini, Amerika Birleşik Devletleri'nın yalnızlık politikasını bir tarafa iterek hür dünyanın kaderine karşı ilgisiz kalamayacağını yalnız sözle değil aynı zamanda davranışları ile de göstermeye başladığı ve Amerikan yöneticilerinin Atlantiğin güvenliğine giden yolun Türkiye ve Yunanistan'dan geçtiğini açıkça anladıkları biçimde yorumlamaktadır.

Truman'ın Kongre'de okuduğu mesajın ana çizgilerine uygun olarak hazırlanan "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu" tasarısı 22 Nisan 1947'de Senato, 9 Mayıs 1947'de de Temsilciler Meclisi tarafından kabul edilmiş ve 22 Mayıs 1947 de Başkan Truman tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Yukarıda da söylediğimiz gibi, bu kanun, Amerikan Devlet Başkanına, Türkiye ve Yunanistan'a malî yardımla birlikte malzeme, hizmet ve bilgi yardımı da yapmak, bu arada askerî ve teknik uzmanlar göndermek yetkisini vermekte ve bunun için 400 milyon dolarlık bir tahsisat ayırmaktadır. Gene aynı kanun gereğince, yapılacak yardım Başkanın bilgi ve onayı olmadan Türkiye ve Yunanistan tarafından yardımın amaçları dışında kullanılmayacak, Türk ve Yunan Hükümetleri ve iki ülkeye yapılan yardımın yerinde ve amacına uygun olarak kullanılıp kullanılmadığını denetlemek için yollanacak yetkili kişilere gerekli bilgiyi vermekten kaçınmayacakları gibi Amerikan basın ve radyo temsilcilerinin yardımın kullanılması konusunda ülkelerinde serbestçe inceleme yapıp bilgi toplamalarına da engel olmayacaklardır. Kanunun en önemli özelliklerinden biri de, tasarıda komite görüşmeleri sırasında yapılan ve "Vandenberg değişikliği" adıyla anılan değişikliktir. Buna göre (a) Güvenlik Konseyi, ya da Genel Kurul Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardımın kesilmesini isterse, (b) Türk, ya da Yunan Hükümetleri artık yardım istemediklerini bildirirlerse, (c) Amerika Birleşik Devletleri Başkanı bu kanunun amaçlarının gereği gibi gerçekleştiğine, ya da gerçekleşmek imkânı kalmadığına karar verirse, Türkiye ve Yunanistan'a yapılan Amerikan yardımına son verilecektir.

"Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu"nun yürürlüğe girmesi bir yandan Sovyetler Birliği'nin şiddetli tepkilerine yol açarken

(Sovyetler Birliği bu Amerikan yardımının dünya barışı için ciddi bir tehdit olduğunu ileri sürerek meseleyi Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine getirmiş, fakat hiçbir sonuç alamamıştır. Konseyde bu konu ile ilgili olarak yapılan görüşmeler için, Güvenlik Konseyinin ikinci yıl resmî zabıtlarına bakılmalıdır), diğer yandan da Türk Hükümeti tarafından büyük bir memnunlukla karşılanmıştır. Türk Devlet Başkanı İsmet İnönü, bu vesile ile yayınladığı bir mesajda, "Büyük Amerika Cumhuriyetinin memleketimiz ve milletimiz hakkında beslemekte olduğu yakın dostluk duygularının yeni bir örneğini teşkil eden bu sevinçli olayı" her Türk'ün candan alkışladığını söylemekte ve "İkinci Cihan Savaşı sırasında ve savaşın fiilen sona ermesinden sonra milletimizin isbat ettiği yüksek meziyet ve ideallerin dünya efkârı umumiyesi tarafından takdir edildiğini gösteren bu yardım, Türkiye'ye zaruri ve normal savaş malzemesinin bir kısmını temin etmek suretiyle, savaş sonunda düşmüş bulunduğumuz iktisadî güçlüklerin kısmen giderilmesinde de ferahlatıcı bir etken olacaktır" demektedir. Gene aynı mesajda belirtildiğine göre, Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye ve Yunanistan'a yardım etmek kararını vermesi, "Birleşik Amerika'nın, cihan barışının devam ve teyidi uğrunda kendisine düşen büyük rolü tamamiyle benimsediğini gösteren parlak ve ümitlerle dolu bir işarettir."

12 Temmuz 1947 Andlaşması

"Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu"nun Başkan Truman tarafından onaylanmasından bir gün sonra, 23 Mayıs 1947'de Amerikan Dışişleri, Harbiye ve Donanma Bakanlıkları temsilcilerinden kurulan ve General Lunsford Oliver başkanlığındaki bir Amerikakan inceleme kurulu Ankara'ya gelerek Türkiye'ye yapılacak yardım konusunda çalışmalara başlamıştır. Bu heyetle Türk görevlileri arasında yapılan altı haftalık görüşmeler sonunda, Amerikan Hükümetine verilmek üzere, Türk ordusunun hangi alanlarda ne kadar yardım görmesi gerektiği konusunda bir rapor hazırlamıştır. Anlaşıldığına göre, Oliver heyeti, bu raporda, Türkiye'nin bir yandan savunma gücünü çoğaltmak, diğer yandan da ekonomik durumunu kuvvetlendirmek için silâh altındaki erlerin sayısının azaltılmasını, buna karşılık Türk ordusundaki silâhların modernleştirilmesini tavsiye etmiştir. "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu" gereğince Türkiye'ye yapılacak 100 milyon dolarlık yardım, bu modernleştirme işinde kullanılmalıdır. Oliver heyetine göre, eğer gelecek yıllarda da Türkiye'ye aynı oranda yardım yapılırsa, bu devlet, üç yıl içinde kendi kendini savunmaya yeterli bir duruma geçecektir.

12 Temmuz 1947'de, Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasın-

da, Türkiye'ye yapılacak Amerikan yardımı ile ilgili bir anlaşma imzalanmıştır. "Türkiye'ye yapılacak yardım hakkında anlaşma" başlığını taşıyan bu belgenin başlangıcında, Türk Hükümetinin, Türkiye'nin hürriyetini ve bağımsızlığını korumak için ihtiyacı olan güvenlik kuvvetlerinin takviyesini temin ve aynı zamanda ekonominin istikrarını muhafazaya devam amacıyla Amerika Birleşik Devletlerinin yardımını istediği ve Amerika Birleşik Devletleri Kongresinin, 22 Mayıs 1947'de onaylanan kanunla, Amerika Birleşik Devletleri Başkanına Türkiye'ye her iki ülkenin egemen bağımsızlığına ve güvenliğine uygun şartlar dairesinde böyle yardımda bulunmak yetkisi verdiği söylenmekte; bu yardımın Birleşmiş Milletler Andlaşmasının esas gayelerine ulaşmayı sağlayacağı gibi Türk-Amerikan münasebetlerinde hayırlı bir devre açarak Türk ve Amerikan milletleri arasındaki dostluk bağlarını daha çok kuvvetlendireceği ümidi açıklanmaktadır.

Bu anlaşmasının hazırlanması sırasında Amerikan yetkililerini en çok uğraştıran nokta, yapılacak yardımın amacına uygun ve verimli bir şekilde kullanılmasını denetlemek sorunu olmuştur. Nitekim, bu yetkililer, Yunanistan'la imzalanan yardım anlaşmasına Yunanistan'a yapılacak Amerikan yardımının bağlı olacağı kayıt ve şartlar hakkında sarih hükümler koymuşlar ve yardım programının uygulanmasında açıklığı sağlamak amacıyla, Amerikan Kongresinin kabul ettiği "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu"nun hükümlerine uygun olarak, Yunan Hükümetinin Amerikan basın ve radyo temsilcilerine bu yardımın kullanılışını serbestçe izlemek ve gördüklerini tam olarak bildirmelerine kayıtsız şartsız müsaade vermesini sağlamışlardır. Bundan başka, yardımın kullanılması sırasında anlaşmadaki kayıt ve şartlara uyulmazsa, yardıma derhal son verilecekti.

Fakat Osmanlı İmparatorluğu devrinde yabancılara tanınan hakların kapitülasyonlar adı altında Türkiye'nin başına açtığı dertleri unutmayan Türk yöneticileri, büyük bir yabancı devletin Türkiye'nin içişlerine karışmasını önlemek ve kamuoyunda bu konuda beliren bazı endişeleri gidermek amacıyla, anlaşmaya Amerikan yardımının kullanılma yer ve biçimleri hakkında sarih hükümler koymak istememişler ve bu isteklerini Amerikan Hükümetine kabul ettirmişlerdir. Gerçekten, 12 Temmuz 1947 tarihli anlaşmanın ikinci maddesinde, Amerikan yardımının bağlı olacağı kayıt ve şartlar birer birer sayılmakta, anlaşma gereğince peyderpey yapılacak olan yardımın kayıt ve şartlarının Amerika Birleşik Devletleri Başkanı tarafından bu amaçla atanacak bir misyon başkanınca ve Türk Hükümetine danışılarak tespit edileceği söylenmektedir. (Amerikan Dışişleri Bakanlığı ilk Türkiye misyon başkanlığına Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi Edwin C.

Wilson'ı tayin etmiştir). Misyon başkanı, Türkiye Hükümetine, bu anlaşma gereğince sağlanacak yardımın amaçlarına ulaşmasına yarayacak bilgiyi ve teknik yardımı, buna karşılık Türk Hükümeti de Misyon başkanı ve temsilcilerine, yapılan yardımın kullanılışı ve ilerleyişi hakkında rapor, bilgi ve gözlem şeklinde isteyebileceği her türlü kolaylığı sağlayacaktır. Bundan başka, Türkiye ile imzalanan anlaşmada, bu anlaşma hükümlerine uyulmazsa yardımın kesileceği konusunda da hiçbir kayıt yoktur. Amerikan basın ve radyo temsilcilerine sağlanacak serbestliğe gelince, Türk Hükümeti bu konuda da anlaşmaya bir kayıt koydurmuştur. Anlaşmanın üçüncü maddesine göre, Birleşik Amerika basın ve radyo temsilcilerinin bu yardımın kullanılışını serbestçe izleyip gözlemlerini bildirmelerine, ancak, "İki memleketin güvenliği ile kabili telif olduğu nisbette müsaade" edilecektir.

12 Temmuz 1947 anlaşmasının en önemli maddesi, dördüncü maddedir. Gerçekten, Birleşik Amerika'nın bu anlaşmanın imzalanmasından tam onyedi yıl sonra, 1964 Haziran'ında, Türkiye'nin Kıbrıs'a yapmayı düşündüğü silâhlı bir müdahaleyi önlemek için kullandığı bu madde aynen şöyledir:

"Bu anlaşma gereğince Türkiye Hükümeti tarafından elde edilen her madde, hizmet veya malûmatın emniyetini sağlamak azminde bulunan ve bunda aynı derecede menfaattar olan Türkiye ve Birleşik Devletler Hükümetleri, badelmüşavere, bu uğurda diğer Hükümetin lüzumlu addedebileceği tedbirleri, karşılıklı olarak, alacaklardır.

Türkiye Hükümeti, Birleşik Devletler Hükümetinin muvafakati olmadan, bu neviden hiçbir madde veya malûmatın mülkiyet veya zilyetliğini devredemeyeceği gibi, aynı muvafakat olmadan Türkiye Hükümetinin subay, memur veya ajanı sıfatını haiz bulunmayan bir kimse tarafından bu maddelerin veya malûmatın kullanılmasına veya bu malûmatın bu sıfatı haiz olmayan bir kimseye açıklanmasına ve bu maddeler ve malûmatın verildikleri gayeden başka bir gayede kullanılmasına müsaade etmiyecektir."

Oliver kurulunun çalışmalarının tamamlanmasından ve Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında yardım anlaşmasının imzalanmasından sonra, Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'ye askerî yardım yapmaya başlamıştır. Birleşik Amerika'nın Türkiye ile Yunanistan'a yaptığı yardımlar, bu devletin savaş sonunda yabancı ülkelere doğrudan doğruya yaptığı ilk dış yardım olduğu için, başlangıçta, bağımsız bir program olarak yürütülmüştür. Fakat, Amerika Birleşik Devletleri çok geçmeden daha geniş bir doğrudan doğruya dış yardım politikası izlemeye başlayacağı için, Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardım ba-

gımsız program olarak ancak bir yıl sürmüş ve ertesi yıl, 1948 tarihinde onaylanarak yürürlüğe giren "Dış Yardım Kanunu" (**Foreign Assistance Act**) çerçevesi içine alınmıştır. Amerikan Kongresi, bu kanunla, Yunanistan ve Türkiye'ye yardım için 225 milyon dolarlık ikinci bir ödenek daha ayırmıştır.

1949 yılı, Amerikan dış politikasında yeni bir dönemin açıldığı yıldır. Amerika Birleşik Devletleri Sovyet yayılmasını durdurmak için Batılı Devletlerle bir askerî ittifak andlaşması yapmak zorunluğunu bu yıl içinde duymuş, Kuzey Atlantik Andlaşması bu yıl içinde imzalanmıştır. Bu Andlaşmaya katılan devletlere askerî yardım yapabilmek için, Amerikan Senatosu, 6 Ekim 1949 tarihinde onaylanarak yürürlüğe giren bir kanun (**Mutual Defence Assistance Act**) kabul etmiş ve Batı Avrupa devletlerine askerî yardım için 500 milyon dolarlık bir tahsisat ayırmıştır. NATO içinde olmadıkları halde, Yunanistan ve Türkiye'ye yapılacak yardım da 1949 yılında bu kanun içine alınmış ve bu iki devlete yardım için kanuna 211.370.000 dolarlık ayrı bir ödenek konulmuştur. Türkiye, bundan sonra, NATO'ya girinceye kadar, bu kanun içine ayrı bir başlık altında konulan ödeneklerden yardım görmüştür.

Marshall Planı

İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra Türkiye'nin yalnız Sovyet tehdidiyle değil, aynı zamanda ekonomik güçlüklerle de karşı karşıya kalmış olduğunu, savaş sırasında yükselen ihraç malları fiyatlarını savaşın sona ermesile birlikte olağan seviyeye indirmek zorunda kalan ve endüstrisini geliştirerek yeni çalışma alanları açmak isteyen Türk Hükümetinin daha 1945 yılı sonlarında Amerika Birleşik Devletleri'nden iktisadî yardım istediğini söylemiştik. Fakat, gene yukarıda söylediğimiz gibi, Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak yardımın plânlanması sırasında, Amerikan yöneticileri, Türkiye'nin askerî bakımdan Yunanistan'dan da önemli olmakla beraber ekonomik bakımdan onun kadar güç durumda bulunmadığını kabul etmişler ve bu bakımdan, Dünya Bankası ile İhracat ve İthalât Bankası'ndan sağlanacak ödünç para dışında, Türkiye'ye ayrıca bir ekonomik yardım yapmayı gerekli görmemişlerdir. Amerikan yöneticilerine göre, üzerindeki askerî yük azalınca Türk ekonomisi ferahlayacak ve istenilen gelişme imkânlarını bulacaktı.

Bu şekilde düşündükleri için, Amerikan yöneticileri, Türkiye'ye yapılan askerî yardımı başlıca iki amaca yöneltmeye çalışmışlardır: 1 — Türk ordusunu modern silâhlarla donatmak, bu silâhların kullanılması hususunda orduyu yetiştirmek ve böylece, Türkiye'nin kendini

savunma kudretini çoğaltmak; 2 — Türk bütçesinin aşağı yukarı yarısını tutan ve Türk ekonomisi bakımından ağır bir yük teşkil eden askerî masrafların hafifletilmesini temin etmek.

Ancak, Amerika Birleşik Devletleri'nin askerî yardımı başladıktan sonra, Türk yöneticileri bu yardımın Türkiye'nin ekonomisi üzerinde beklenildiği kadar ferahlatıcı etkisi olmadığını görmüşler ve hoşnutsuzluklarını gizlememişlerdir. Gerçekten, Amerika Birleşik Devletleri'nden gönderilen malzeme için bir bedel ödenmemekle beraber, bu malzemenin bakımı için yılda 400 milyon TL.sı ayırmak gerekmiş ve bu yüzden bütçedeki askerî masraflarda büyük bir kısıntı yapmak mümkün olmamıştır. Bundan başka Amerika Birleşik Devletleri'nden gönderilen malzemenin yedek parçaları da ancak aynı devletten satın alınabileceğine göre, ortaya bir de dolar bulmak güçlüğü çıkmıştır. Bu güçlük, Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye arasındaki ticarî bağlar geliştikçe daha da çoğalmıştır. Gerçekten, savaş öncesinde dış ticaretini büyük ölçüde Avrupa Devletleri ile yapan Türkiye, savaş sonunda, ihtiyaç duyduğu üretim ve tüketim malları için Amerika Birleşik Devletleri ile yakın ticari bağıntı kurmak zorunda kalmış, fakat bu devlete sattığı mallar satın aldığı malların bedelini karşılayamamıştır. İki ülke arasındaki ödemede böylece ortaya çıkan dengesizliği gidermek için, Türk yöneticileri, Amerika Birleşik Devletleri'nden ekonomik yardım almak konusundaki teşebbüslerine aralıksız devam etmişlerdir. Aynı sıralarda, ekonomik durumlarını düzeltebilmek için, Avrupa Devletleri de Amerika Birleşik Devletleri'nin yardımına muhtaç bulunuyorlardı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan ekonomik ve sosyal bakımdan bitkin bir durumda çıkan Avrupa Devetlerinin kalkınmasını sağlamak için, Amerika Birleşik Devletleri, 1948 yılında, dört yıl süreli bir "İktisadî İşbirliği Kanunu" **(Economic Co-operation Act)** kabul etmiştir. Bilindiği gibi, bu kanunun öncülüğünü Amerikan Dışişleri Bakanı General Marshall yapmıştır. 1947 yılının ikinci yarısı yaklaşırken Avrupa Devletlerinin büyük ekonomik buhranlar içinde bulunduğunu ve bu buhranların komünist partilerini her ülkede iş başına doğru ittiğini gören Amerikan Dışişleri Bakanlığı, ekonomik buhranların yaratacağı bu kaçınılmaz sonucu önlemek için, Avrupa'ya geniş ölçüde bir iktisadî yardım yapılmasını kararlaştırmıştır. Dışişleri Bakanı General Marshall, 7 Haziran 1947'de, Harvard Üniversitesinde yaptığı bir konuşmada, Avrupa Devletlerinin iktisadî kalkınmalarını plânlamak için bir araya gelmelerini istemiş ve ortak bir plân hazırlanırsa Amerika Birleşik Devletleri'nin destek ve yardımını esirgemeyeceğini söylemiştir. Bunun üzerine, İngiltere ve Fransa'nın öncülüğü ile, 1947 Temmuz'unda Paris'te 16 Avrupa Devletinin katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Bu top-

lantıda bir yandan Avrupa ekonomik işbirliğinin temelleri atılırken, öte yandan da, kurulan teknik komiteler Avrupa Devletlerinin ihtiyaçlarını gösteren bir ortak rapor hazırlamışlardır.

Paris'te toplanan İktisadî İşbirliği Konferansına Türkiye de katılmış, iktisadî durumu konusunda gerekli bilgileri vermiş ve savaş sonunda hazırladığı iktisadî kalkınma programını gerçekleştirmek için kendisine 615 milyon dolar tutarında dış yardım yapılmasını istemiştir.

Paris toplantısı sırasında hazırlanan raporu inceleyen ve 16 Avrupa Devletinin ekonomik durumlarını ayrı ayrı gözden geçiren Amerikalı uzmanlar, başlangıçta, Türkiye'ye iktisadî yardım yapılmasına taraftar görünmemişlerdir. Marshall Plânının millî bir ekonomik kalkınma programının finansmanı için değil, savaştan yıkılmış olarak çıkan Avrupa'nın kalkınması için hazırlanmış bir plân olduğunu ileri süren Amerikalı uzmanlar, Türkiye'nin savaştan yıkılmadan çıktığını, toprak-altı ve toprak-üstü zenginliklerile Avrupa'nın kalkınmasına katılabilecek durumda olduğunu, altın ve döviz stoklarının ve dış ticaret dengesinin onbeş aylık bir devre için yeterli göründüğünü ve Türk endüstrisinin orta derecede gelişmiş bir endüstri olduğu gibi üretim seviyesinin de savaştan öncekini bir hayli aştığını söyleyerek, Türkiye'ye ekonomik yardım yapılmasına taraftar görünmemişlerdir.

Amerika'lı uzmanların bu tutumu Türkiye'de geniş tepkiler yaratmış ve bazı çevrelerde bugün Türkiye'yi ekonomik bakımdan yalnız bırakan Amerika Birleşik Devletleri'nin yarın da politik bakımdan yalnız bırakabileceği endişesi uyanmıştır. Öte yandan muhalefet partileri de, bu durumun sorumunu iktidarın yanlış tutumuna yüklemişler, hükümeti Amerikalılara yanlış ve eksik bilgi vermekle suçlamışlardır.

Bir yandan Türk kamuoyunda beliren bu tepkinin, öte yandan da ekonomik gereklerin baskısı karşısında kalan Türk Hükümeti, bunun üzerine, doğrudan doğruya Amerikan Hükümetine başvurmuş; Türkiye'nin durumunun siyasî ve coğrafî bakımdan çok önemli olduğunu, bu siyasî ve coğrafî durumun ister istemez malî ve iktisadî güçlükler yarattığını, kuvvetli olmanın tek şartının ekonomik kalkınma, ekonomik kalkınma için de tek yolun dış yardım olduğunu söyleyerek Washington'un Türkiye'ye iktisadî yardım konusundaki tutumunu yeniden gözden geçirmesini istemiştir.

Türk Hükümetinin bu isteği üzerine konuyu bir daha ele alan Amerikan Hükümetinin, kendi ekonomi uzmanlarından çok Türkiye'yi haklı bulduğu anlaşılıyor. Gerçekten, Türkiye'ye yapılan askerî yardımın umulan ekonomik ferahlamayı yaratmadığını gören ve çabuk ge-

lişen bir ekonominin Türkiye'nin askerî gücü ve iç düzeni bakımından önemini anlayan Amerikan Hükümeti, daha Avrupa İktisadî İşbirliği Anlaşması imzalanmadan Türkiye'yi Marshall Plânı içine almaya karar vermiş ve bu Anlaşmanın Paris'te imzalanmasından üç ay kadar sonra da, 4 Temmuz 1948'de, Ankara'da Türkiye ile bir anlaşma imzalayarak ekonomik yardıma başlamıştır.

IV

BLOKLARIN KURULUŞU VE TÜRKİYE

NATO'nun Kurulması ve Türkiye

1947 yılında Birleşik Amerika Truman Doktrini ile Türkiye'nin savunmasını kuvvetlendirmek kararını verirken, Avrupa'da da dikkati çeken bazı gelişmeler oluyordu. Bu gelişmelerin en önemlisi, Doğu Avrupa ülkelerinin komünist yönetim altına konulmalarıdır. Gerçekten, 1947 yılı içinde Macaristan, Bulgaristan, Romanya ve Polonya'daki komünist partiler, bir süre öteki partilerle işbirliği yaptıktan sonra ve büyük ölçüde Sovyet desteği ile, iktidarı ele alarak demokratik rejime son vermişlerdir. Sovyet işgali altında olup da hâlâ demokratik düzeni korumaya çalışan Çekoslovakya ise, 1948 Şubat'ında aynı akibete uğramıştır. 1948 Haziran'ında bir başka milletlerarası gelişme olmuştur. Batılı Devletlerin Berlin'deki varlığını tasfiye etmek amacıyla, Sovyetler Birliği, Batı Berlin'i abluka altına almıştır. Batı Berlin'deki hayatı durdurmamak ve halkı yaşatabilmek için, Batılı Devletler, şehri uzun bir süre havadan beslediler.

Bütün bu gelişmelerin yanısıra, 1947 Ekim'inde, Sovyetler Birliği savaş içinde lâğvedilen "Komintern"in yerine "Kominform"u kurdu. Bu vesile ile yayınlanan bildiride, Sovyet yöneticileri, Kominform'un başlıca amaçlarından birinin Batılı rejimlerle mücadele ve onları yoketmek olduğunu açıkça söylemekten kaçınmıyorlardı. Bu sözler Batılı Devletler tarafından Sovyetler Birliği'nin yeni toprak ilhakları peşinde olduğu kanısını uyandırdı ve büyük bir endişe uyandırdı.

Batılı Devletlerin Sovyetler Birliği'nden duyduğu endişe, Avrupa'daki kuvvet dengesizliği yüzünden zamanla daha da çoğalmıştır. Gerçekten, bu sırada Sovyetler'in Avrupa'da 200 tümen askerî varken, Batı Avrupa ülkeleri savaşla birlikte ordularının büyük kısmını terhis etmiş bulunuyorlardı. Üstelik, savaştan ekonomik güçleri çok zayıflamış olarak çıktıkları ve ülkelerindeki komünist partilerin yıkıcı çalışmalarıyla karşılaştıkları için, bu devletlerin kısa bu süre içinde eski kuvvetlerini yeniden kazanmaları da mümkün görünmüyordu.

Bundan önce de söylediğimiz gibi, savaşın sona erdiği günlerde, savaş sonu dünyasında barış ve güvenliği koruma görevinin Birleşmiş Milletler tarafından yürütüleceği sanılıyordu. Fakat Sovyetler Birliği ile diğer büyük devletler arasındaki işbirliği yürümeyince, Güvenlik Konseyi veto yüzünden işleyemez duruma düşmüştür. O kadar ki, 1949 yılı geldiği zaman Sovyetler Birliği otuz defa vetosunu kullanmış; barış ve güvenliğin korunması için ortak tedbirler alınmasını engellemiştir. Bu durum karşısında, Batılı Devletler için, kendi güvenliklerini korumak bakımından kendi aralarında teşkilâtlanmaktan başka çare kalmıyordu. İşte bu amaçladır ki, 17 Mart 1948'de İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında "Brüksel Andlaşması" imzalanmıştır. Bu andlaşma ile, beş imzacı devlet, muhtemel bir saldırıya karşı kuvvetlerini birleştirmeyi kabul ediyorlardı.

Brüksel Andlaşmasının Batı dünyasının ortak savunma yolunda attığı ilk adım olduğuna şüphe yoktur. Fakat, o sırada Batı'nın en büyük askerî kuvveti olan Birleşik Amerika'yı içine almadığı için, eksik bir adım olarak kalmıştır. Gerçekten, eğer Avrupa bir Sovyet saldırısı karşısında kalsaydı, yukarıda saydığımız beş Avrupa devletinin bu saldırıyı karşılayacak gücü yoktu. Sovyetler'in askerî kuvveti karşısında, kuvvet dengesinin Batı Devletleri lehine dönmesi, ancak Birleşik Amerika'nın da Batılıların yanında yer almasıyla mümkün olabilirdi. İşte Kuzey Atlantik Andlaşması, 4 Nisan 1949 günü, bu gerçeğin anlaşılması üzerine imzalanmıştır.

Batılı Devletlerin muhtemel bir Sovyet tecavüzüne karşı böyle bir ittifak andlaşması imzalamaları, Sovyetler'in Türkiye üzerindeki emellerinden hâlâ endişe duyan ve 1947 yılındanberi Amerika Birleşik Devletleri'nden yardım almakta olan Türkiye'de de ilgi uyandırmıştır. Aynı yılın Şubat ayında Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilâtının toplantılarına katılmak üzere Ankara'dan ayrılan Türk Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Londra'da İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin'le, Paris'te de Fransız Dışişleri bakanı Schuman'la konuştuktan sonra yaptığı basın toplantılarında, Atlantik Paktı'nın "mutlak surette tahdit edilmiş bir coğrafi bölgeye ait güvenlik" sistemi olduğunu, "binaenaleyh Türkiye için buna iştirake hiçbir sebep" olmadığını belirttikten sonra şöyle demiştir : "Fakat Avrupa'da barış yalnız kıt'a kısmında korunmaz. Bizce Avrupa barışı birdir ve bölünemez. Bu sebepledir ki, biz Atlantik sahillerinin savunma sisteminin Akdeniz'de de bir anlaşma ile imtidat ettirilmesi veya tamamlanması imkânlarını tasavvur ediyoruz... Bu anlaşma, sonradan, bütün siyasi imkânlar tamamlanınca, münasip zamanda hasıl olbilir."

Bununla beraber, Kuzey Atlantik Andlaşması metninin yayınlan-

ması ve İtalya ile beraber Cezayir'in kuzey bölümlerinin de bu anlaşma çerçevesi içine alınması, Türk basınında tenkitlere ve tepkilere yol açmıştır. Örneğin, 11 Mart 1949 tarihli **Cumhuriyet** gazetesinde yayınlanan "Atlantik Paktının Tekâmülüne Doğru" başlıklı yazıda şöyle denilmektedir : "... Bugünkü şartlar altında, bir Bolşevik tecavüzü gözönüne alındığı taktirde, en mühim stratejik istikametlerden biri ve belki birincisinin, Türkiye ve Yunanistan üzerinden geçerek Akdeniz'e inen yol olduğuna şüphe yoktur. Batılı müttefikler, tedavüî bir ittifak andlaşmasıyla Kuzey ve Batı Avrupa taarruz istikametini kapadıkları, fakat Akdeniz yolunu açık bıraktıkları taktirde, Sovyet Rusya'nın bu açık yolu tercih ve bilhassa Türkiye'yi daha ziyade tazyik ve tehdit etmesi gayet tabiidir. Buna karşı alınacak tedbir ya Birleşik Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan ve Türkiye'nin iştirak edecekleri bir Akdeniz savunma paktı vücuda getirmek, yahut da... bir beyanname ile Türkiye ve Yunanistan'ın istiklâllerini garanti etmektir..."

O günlerde Türk basınında çıkan yazılardan, Türkiye'nin NATO dışında kalmaktan duyduğu endişelerin balşıca iki nokta çevresinde toplandığı anlaşılmaktadır :

1 — Sovyet tehditlerinin yenilenmesi karşısında Türkiye'nin güvenliği nasıl korunacaktır?

2 — Atlantik Paktı üyelerine yapılan Amerikan yardımı, Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımının azalmasına yol açabilecek midir?

Bu iki konu, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'ın, Birleşik Milletler Genel Kurulunda Türk Delegasyonuna başkanlık etmek üzere Nisan ayının başında Birleşik Amerika'ya gittiği sırada Amerikan yetkilileri ile yaptığı konuşmalarda ele alınmıştır. Bu ziyareti sırasında Sadak 12 Nisan'da Dışişleri Bakanı Dean Acheson ile görüşmüş ve 13 Nisan'da da Başkan Truman tarafından kabul edilmiştir. Truman ve Acheson'la yaptığı görüşmelerde Sadak'a Atlantik Paktına benzer bir Akdeniz savunma paktı kurulmasının Birleşik Amerika tarafından tasarlanmadığının açıklandığı, buna karşılık Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve siyasal bağımsızlığına karşı duyulan ilginin azalmadığı hususunda teminat verildiği anlaşılmaktadır. Bundan başka, Amerikan yöneticileri, Necmettin Sadak'a o günkü uluslararası durum karşısında Türkiye'ye askerî yardım programının devam etmesinin Birleşik Amerika'nın dış politikasının en faal ve karakteristik veçhelerinden birini teşkil ettiğini bildirmişlerdir. Bunun yanısıra, Başkan Truman, Türk Devlet Başkanı İsmet İnönü'nün kendisine Dışişleri Başkanı Sadak'la gönderdiği mesaja verdiği cevapta da, İnönü'ye, Birleşik Amerika'nın

Türkiye'ye karşı duyduğu ilginin azalmadığı konusunda teminat vermiştir.

Avrupa Konseyi ve Türkiye

Batı Avrupa Devletleri bir yandan Sovyetler Birliği karşısında güvenliklerini korumak için Birleşik Amerika ile Kuzey Atlantik Andlaşması çerçevesinde savunma güçlerini birleştirirlerken, öte yandan da, milletlerarası aalnda savaş sonunda yitirdikleri eski önemlerini yeniden kazanabilmek için, kendi aralarında siyasal birleşme yolunu deniyorlardı. Bu denemelerin sonunda yukarıda sözü geçen Brüksel Andlaşmasını imzalayan beş devlet —İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg— aralarına beş Avrupa Devleti daha alarak —Danimarka, İrlanda, İtalya, Norveç ve İsveç— 5 Mayıs 1949 tarihinde Avrupa Konseyini kuran anlaşmayı imzalamışlardır. Görüldüğü gibi, bu Konseyi kuran devletlerin arasında Türkiye yoktur.

Türkiye'nin bu kere yalnızca Avrupa Devletleri arasında kurulan ve askerî bir niteliği bulunmayan bu kuruluşa da alınmaması, Türkiye' de yeni tepkilere yol açmıştır. Türkiye Avrupa Devleti sayılmıyor muydu? Birçok kimse, Atatürk devrinden başlayan Batılılaşma çabasının Avrupa Devletleri ile daha sıkı ilişkiler kurmak biçiminde anlaşılması yüzünden, Türkiye'nin Avrupa Konseyi dışında bırakılmasını üzüntü ile karşılamıştır. Örneğin. 8 Mayıs 1949 tarihli **Ulus** gazetesinde yayınlanan bir başyazıda, bu konuda şöyle denilmektedir :

"... Tabiî bulmadığımız, hayret ve esefle karşıladığımız nokta, Türkiye'nin (Avrupa Konseyine) davet edilmemiş olmasıdır. Acaba böyle bir teklif oldu da Türkiye onu red mi etti? Dışişleri Bakanlığımızın bu hususta ne düşündüğünü bilmiyoruz. İttifakt muahedeleri ile bağlı bulunduğu dost büyük devletlerin bu hususta dikkatini çekip çekmemiş olduğundan da haberimiz yoktur. Fakat biz, kendi hesabımıza, memleketimize karşı bir ihmal ve istihfaf manasına gelen bu unutkanlıktan duyduğumuz infiali alenen ifadeden kendimizi alamıyoruz.

Türkiye'nin Atlantik bölgesi ile irtibatı yokmuş, İtalya vakıa Misaka ithal edilmiş ama, şu sebep varmış, bu sebep varmış. Fakat Türkiye'nin Avrupa Birliğini tesis etmeye davet olunmasına da acaba Birleşik Amerika'nın Anayasası mı manidir?"

Bununla beraber, Türkiye'nin bu üzüntüsü uzun sürmemiş ve Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin 8 Ağustos 1949'da Strasburg'da yaptığı toplantıda, Yunanistan ve İzlanda ile beraber Türkiye'nin de Teşkilâta davet edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar, Türkiye'de

memnunluk uyandırmakla beraber bazı muhalif eleştiriciler bunu NATO'ya alınmamanın teselli mükafatı olarak yorumlamışlardır. Öte yandan, Türkiye'nin Avrupa Konseyine katılması konusunun Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki müzakereleri sırasında yaptığı bir konuşmada, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, bu katılışı şöyle değerlendirmiştir:

"...Dış siyasetimizin ağırlık merkezi Batı dünyasıdır. İngiltere ve Fransa ile ittifakımız, Amerika ile gittikçe artan dostluğumuz ve menfaat birliğimiz, dış siyasetimizin istikametini daha fazla Batı'ya çevirmiştir. Avrupa Konseyi içinde bir Avrupa Devleti olarak yer almamız, bu uzun ve devamlı siyasetimizin zarurî bir neticesidir. Aynı zamanda, Avrupa Konseyine girmemiz bu ana siyasetimizde bizi kuvvetlendiren yeni bir amildir. Yine ancak bir Avrupalı devlet sıfatıyladır ki Amerika'nın Marshall yardımından istifade edebiliyoruz. Avrupa Konseyine katılmamız neticesi, Anadolu'nun Avrupa siyasî ve iktisadî birlik hudutları içine girmesi bizim için belli-başlı bir hadisedir."

Kore Savaşı ve Türkiye'nin NATO'ya Girişi

Türkiye'nin Avrupa Konseyine katılması NATO dışında kalmasından doğan üzüntüyü biraz hafifletmekle beraber, Türk yöneticilerinin ve kamuoyunun Sovyet tehlikesi karşısında duydukları endişeyi giderebilmiş değildi. 1950 Mart'ının başlarında Amerikan Akdeniz filosuna mensup bazı gemilerin İstanbul ve İzmir limanlarını ziyaret etmesi Türkiye'nin Birleşik Amerika'ya duyduğu güveni biraz daha arttırmıştır. 23 Mart'ta Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak İtalyan devlet adamlarıyla görüşmelerde bulunmak üzere Roma'ya giderken yaptığı bir konuşmada, içinde Birleşik Amerika, İngiltere ve Fransa'yla beraber Türkiye'nin bulunduğu bir Akdeniz Paktı kurulması gereğini bir kere daha tekrarlamıştır. (Necmettin Sadak'ın Roma'da yaptığı görüşmeler sırasında 24 Mart 1950'de. Türkiye ile İtalya arasında bir dostluk ve hakemlik anlaşması imzalanmıştır. İki ülke arasında 1935 yılından sonra görülen gerginliği gideren bu görüşmeler sırasında Türkiye'nin NATO'ya katılması sorununun da söz konusu edildiği anlaşılıyor, çünkü ziyaretin üzerinden bir ay bile geçmeden Türkiye NATO'ya girmek için ilk resmî müracaatını yapacak ve bu müracaat yalnızca İtalya tarafından desteklencektir).

Ancak, özellikle İngiltere tarafından kurulmak istenen ve bölgedeki İngiliz üslerinin geleceğini güvence altına koyabilmek için, içine hiç olmazsa Mısır ve Irak gibi bazı Orta Doğu Devletlerini de alması beklenen bir Akdeniz ittifakının, İsrail ile Arap Devletleri arasındaki ger-

ginlik yüzünden gerçekleşmeyeceği ortadaydı. Çünkü, Arap Devletleri, kendilerinin saydıkları topraklar üzerinde bir İsrail devleti kurulmasını Batılıların suçu sayıyorlar ve onlara karşı büyük kırgınlık duyuyorlardı. Aynı biçimde, İsrail'i tanıyan ilk müslüman devlet olduğu için Türkiye'ye de kırılmışlardı. Gerçekten, Türkiye 1947 yılında Birleşmiş Milletler'de Filistin'in taksimine Araplarla birlikte karşı çıktığı halde, Birleşik Amerika'dan yardım almaya başladıktan sonra tutumunu değiştirmiş ve 28 Mart 1949'da İsrail Devletini tanımıştır. Bunun ertesinde, aynı yılın Aralığında İsrail ile diplomasi temsilcileri teati etmiş ve 1950 Temmuz'unda da bir ticaret anlaşması imzalamıştır.

Bir Akdeniz Paktının kurulması her şeyden çok Arap devletlerinin tutumuna bağlı olduğuna ve Arap'lar da İsrail yüzünden duydukları kırgınlık nedeni ile böyle bir Pakta katılmaya yanaşmayacaklarına göre, Türkiye için, güvenliğini Batılı Devletlerle birleştirmek istiyorsa tutacağı tek yol kalıyordu : NATO'ya girmek...

Türkiye NATO'ya katılmak için ilk müracaatını 1950 Mayıs'ında yapmıştır. Bu müracaatta Arap devletleri ile İsrail arasındaki geçimsizlik devam ettiği ve Mısır'la İngiltere arasındaki 1936 anlaşmasının yerine geçecek (yani, Mısır'daki İngiliz üslerinin geleceği konusunda iki ülke arasında çıkan anlaşmazlığı çözecek) yeni bir anlaşma yapılmadığı sürece, bir Akdeniz Savunma Paktının kurulamayacağı söylenmekte ve bu bakımdan, Türkiye'nin Batı savunması için çok önemli olan güvenliğinin NATO içinde sağlanması gereği belirtilmektedir. Ancak, Türkiye'nin yaptığı bu müracaat, biraz önce de söylediğimiz gibi, yalnızca İtalya tarafından desteklenmiştir.

Türkiye NATO'ya katılmak için ilk müracaatını yaptığı sırada, işbaşında Cumhuriyet Halk Partisi Hükümeti bulunyordu. Ancak, 14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimler sonunda iktidar Demokrat Partiye geçmiştir. Bunun üzerinden çok geçmeden, 25 Haziran 1950'de Kore Savaşı patlak vermiştir. Güvenlik Konseyi aynı gün yaptığı bir toplantıda Kuzey Kore kuvvetlerinin Güney Kore'ye saldırmalarının barışı bozucu bir davranış olduğunu kararlaştırmış; 27 Haziran'da da, Birleşmiş Milletler, üyelerini Kore Cumhuriyetine saldırıyı karşılamak yeterliğini verecek ve bu bölgedeki milletlerarası barış ve güvenliği geri getirecek yardımlarda bulunmaya çağırmıştır. Türkiye Güvenlik Konseyi'nin bu konuda aldığı bütün kararları memnunlukla karşıladığı gibi, Kore'de Birleşmiş Milletler Kumandanlığı kurulduktan sonra da, 25 Temmuz 1950'de, bu kumandanlığın emrine 4.500 kişilik bir kuvvet vermeyi kararlaştırmıştır. Bu kuvvete mensup ilk birlikler, 18 Ekim 1950'de, Pusan limanında Kore'ye ayak basmışlardır.

Türkiye, Kore Savaşı'nın bütün dünyada yarattığı güvensizlik havası içinde, 11 Ağustos 1950'de NATO'ya alınması için ikinci müracaatını yapmıştır. Bu konuyla ilgili muhtıra, hükümetlerinin bu müracaatı desteklemeleri dileğiyle, Ankara'daki Amerikan, İngiliz ve Fransız Büyükelçilerine verilmiştir. Öte yandan, bu sırada Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi çalışmalarına katılmak üzere Strasburg'da bulunan yeni Türk Dişişleri Bakanı Fuat Köprülü de, bir haber ajansına verdiği demeçte, Atlantik Paktının Türkiye ve Yunanistan NATO'ya alınmadan tamamlanmış sayılamayacağını, Doğu Akdeniz gibi "çok önemli bir stratejik alan"ın bir ortak savunma sisteminin dışında bırakılamayacağını söylemiştir. Fakat, Türkiye'nin Yunanistan'la birlikte yaptığı bu müracaat 1950 Eylül'ünde toplanan NATO Bakanlar Konseyi tarafından kabul edilmemiş; buna karşılık Konsey, Türkiye ve Yunanistan'ı, "Akdeniz'in savunulması için gerekli plânlama işlemleri"ne katılmaya çağırmak kararını vermiştir. 4 Ekim 1950 de Washington, Ankara ve Atina'da aynı zamanda yayınlanan bir bildiride, Türkiye ile Yunanistan'ın bu çağrıyı kabul ettikleri açıklanmıştır. Öte yandan, Amerikan Dışişleri Bakanlığı da, aynı gün, Kuzey Atlantik Konseyi adına hareket eden Amerikan Dışişleri Bakanı Dean Acheson ile Türkiye'nin Washington'daki Büyükelçisi arasında teati edilen notaları açıklamıştır. Büyükelçiye verilen notasında Dean Acheson, NATO Konseyi'nin Türkiye'nin Birleşmiş Milletler ilkelerine bağlılığını ve Doğu Akdeniz bölgesinde istikrarın sağlanması için oynadığı rolü pek iyi bildiğini söylemekte; Türkiye'nin bu bölgenin savunmasıyla ilgili plânlama çalışmalarına sırası gelince katılmasının çok olumlu etkileri olacağını umduğunu belirtmektedir.

Görüldüğü gibi, NATO Konseyi'nin 1950 Eylül'ünde aldığı karar Türkiye'nin kendini Batı savunma düzenine bağlamak isteğini tamamen karşılamaktan çok uzaktı. Bunun içindir ki, Türkiye, NATO'ya girmek isteği geri çevrildikten sonra, 1951 yılının başlarında, Birleşik Amerika'nın, 1939 tarihli Türk-İngiliz-Fransız ittifak andlaşmasına katılması teklifinde bulunmuştur. Ancak, Birleşik Amerika, bu teklifi çok sınırlı bir uygulama alanını kapsadığını ileri sürerek reddetmiştir. Bilindiği gibi, bu andlaşma Yunanistan'ı içine almadığı gibi Sovyetler Birliği'ne karşı da yapılmış değildi. Esasen, bu teklifin yapıldığı sıralarda, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya alınmaları konusunda Amerikan politikası da değişmeye başlamıştı. Fakat, Birleşik Amerika, aşağıda daha ayrıntılı biçimde görüleceği gibi, diğer bazı NATO üyelerinin muhalefeti yüzünden, bu sorun üzerinde hâlâ gereği gibi durmuyordu.

Türkiye'nin NATO'ya alınması konusunda Birleşik Amerika'nın 1951 yılından başlayarak politika değiştirmesinin başlıca nedeni şu-

dur : Doğu blokuna dahil Balkan Devletleri bu sıralarda hızla silâhlanıyorlar ve Kominform'un 1948 yılında Doğu Bloku'ndan kopan Yugoslavya'ya karşı yaptığı baskılar yüzünden, NATO Başkumandanı General Eisenhower, emrindeki kuvvetlerin güney-doğu kanadının kuvvetlendirilmesini gerekli görmeye başlıyordu. Üstelik, Amerikalı hava uzmanları da Türkiye'nin ittifaka alınmasını önemle istiyorlardı. Çünkü Türkiye, ittifaka alınmadığı takdirde, ülkesindeki hava üslerinin Batılı Devletlere kiralanmasına muhalefet ediyordu. Amerikalı hava uzmanları Sovyetler'in Batı Avrupa'ya saldırmaları halinde, Türkiye NATO'nun üyesi olduğu taktirde bu ülkedeki üslerden kalkacak Amerikan uçaklarının Kafkaslar'daki petrol ve Urallar'daki endüstri bölgelerini bomabalayabileceklerini ileri sürmüşlerdir. Yalnızca Akdeniz bölgesine inhisar edecek bir anlaşma Türkiye'deki üslerin bu maksatla kullanılmalarını sağlamayacaktı.

Mayıs 1951'e kadar geçen süre içinde, Orta Doğu'nun ve Akdeniz bölgesinin güvenliği ile ilgili birçok toplantılardan, Amerikan Akdeniz filosu kumandanı Amiral Carney'nin ve Hava Bakanı Finletter'in Türkiye'yi ziyaretlerinden sonra, Birleşik Amerika, 15 Mayıs 1951 de diğer NATO üyelerine Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya tam üye olarak alınmalarını resmen teklif etmiştir. NATO üyelerine bu konuda verdiği muhtırada, Amerikan Hükümeti, Türkiye'nin Fransa ve İngiltere ile zaten bir ittifak andlaşması olduğunu, Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya alınmaması için ortada hiçbir neden bulunmadığını söylemektedir.

Bu Amerikan teklifi birçok itirazla karşılaşmıştır. Bir kere, NATO' nun İskandinavya'lı üyeleri, Danimarka ve Norveç ile Belçika, andlaşma alanının genişletilmesi halinde, kendilerinin ilişiği ve çıkarları dışında kalan Akdeniz bölgesinde bir savaşa sürüklenebileceklerinden endişe duymuşlardır. Bunların duydukları ikinci bir endişe de, Türkiye ve Yunanistan NATO'ya alınırsa, Birleşik Amerika'nın bu ittifak çerçevesi içinde kendilerine yapmakta olduğu askerî yardımın azalmasıydı. Gene bunlar tarafından ileri sürülen başka bir görüş de, Kuzey Atlantik Andlaşmasının yalnızca bir savunma ittifakı olmayıp Atlantik uygarlığına sahip devletler arasında bir birleşmenin çekirdeğini teşkil edecek bir belge olduğuydu. Oysa, bunlara göre, Türkiye ve Yunanistan hem kültür, hem de gelenekleri bakımından, bu uygarlığın dışında kalmaktaydılar. Birleşik Amerika, bu iddialara karşı Türkiye ve Yunanistan'ın halen Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilâtının (OEEC) ve Avrupa Konseyi'nin üyesi olduklarını ileri sürmüştür.

Türkiye'nin NATO'ya alınmasına en büyük itiraz İngiltere'den gelmiştir. Bu itiraz özellikle Orta Doğu'nun savunulması konusundaki de-

ğişik görüşlerden ortaya çıkmıştır. Birleşik Amerika'nın en büyük endişesi NATO'nun güney-doğu kanadının zayıf olmasından ileri geliyordu. Bu yüzden, Türkiye'de stratejik bir hava kumandanlığı kurulmasını istiyordu. İngiltere ise, İngiliz Orta Doğu Kumandanlığına bağlı ayrı bir Orta Doğu Kumandanlığı kurulması görüşünü savunuyordu; buna bazı Commonwealth ve Orta Doğu Devletleri, özellikle Mısır da katılacaktı. İngiltere, NATO Avrupa (SHAPE) Kumandanlığının Kafkaslar'a kadar uzatılmasının tehlikeli olabileceğini; Türkiye ve Yunanistan'ın doğrudan doğruya Avrupa yerine Orta Doğu'nun savunulması plânı içine alınması gerektiğini ileri sürmüştür. Bundan başka, Akdeniz kuvvetlerinin Atlantik Kumandanlığı vasıtasıyla Birleşik Amerika'nın kumandası altına konulmasına da muhalefet ediyordu. Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya tam üye olarak alınması konusunda İngiltere'nin itirazı 1951 Temmuz'una kadar devam etmiştir.

Öte yandan, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya alınması konusunda Birleşik Amerika'nın bildirisinden sonra, yarı-resmî Fransız çevreleri, bu bildiriyi "biraz hayretle" karşıladıklarını açıklamışlardır. Bu çevreler söz konusu iki devletin NATO'ya alınmalarına karşı olmamakla beraber, meselenin ya ikili anlaşmalar, ya da bir Akdeniz savunma paktı yoluyla çözülmesinin mümkün olabileceğini ileri sürmüşlerdir.

Birleşik Amerika'nın Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya alınması teklifini memnunlukla karşılayan tek devlet, gene İtalya olmuştur.

1951 yazına doğru Orta Doğu'daki siyasî havanın bulanması, bu arada İran buhranının doğurduğu endişeler NATO'nun genişletilmesi konusundaki direnmeleri, özellikle İngiltere'nin itirazlarını önemli biçimde zayıflatmıştır. Bunun sonucunda İngiliz Dışişleri Bakanı Morrison, 18 Temmuz 1951'de Avam Kamarasında yaptığı bir konuşmada, Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya alınmalarının İngiltere tarafından destekleneceğini açıklamış ve şöyle demiştir: "İngiliz Hükümeti Türkiye ile Yunanistan'ın Atlantik Paktına alınması meselesini dikkatle ve bütün şümûlüyle inceledikten sonra, bu meselenin en mükemmel hal suretinin Türkiye ile Yunanistan'ın Pakta alınmasında bulunduğuna karar vermiştir. Aynı zamanda, İngiliz Hükümeti Türkiye'nin Orta Doğu'nun savunulmasında kendine düşen rolü oynaması üzerinde ısrarla durmaktadır." Bu konuşmadan açıkça görülebileceği gibi, İngiliz Hükümeti, Yunanistan ve Türkiye NATO'ya alındığı taktirde, bu iki devletle birlikte İngiltere ve Fransa'nın da dahil olduğu bir Orta Doğu savunma teşkilâtının NATO'ya ek olarak kurulmasını da istemek hususunda ısrar ediyordu. Öyle anlaşılıyor ki, Türkiye, NATO'ya katılabilmek için İngiltere'nin bu isteğini olumlu karşılamaktan başka ça-

re görmemiştir. Nitekim, Türk Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, 20 Temmuz 1951'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada, İngiltere'nin Türkiye'nin NATO'ya katılmasına razı olmasından duyduğu memnunluğu belirttikten sonra, şöyle demektedir : "Şu noktaya da işaret etmek isterim ki, Orta Şark müdafaasının gerek stratejik, gerek ekonomik bakımlardan Avrupa'nın korunması için zarurî bulunduğuna kaniiz. Bu itibarla, Türkiye Atlantik Paktına iltihak edince, Orta Şark'ta bize düşen rolü müessir bir surette ifa ve gerekli tedbirleri müştereken ittihaz için ilgililerle derhal müzakereye girmeye amade olacaktır."

İngiltere'nin itirazı bu biçimde ortadan kalktıktan sonra, NATO Bakanlar Konseyi, 16-20 Eylül 1951 tarihlerinde Ottawa'da yaptığı toplantının sonundaki özel bir oturumunda, Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya üye olarak çağrılmalarına oybirliği ile karar vermiştir. Ancak, burada, Norveç ile Danimarka'nın Paktın böylece genişletilmesi konusundaki tereddütlerinin hâlâ devam ettiğinin görüldüğüne de işaret etmek gerekir. Ayrıca, İngiliz Hükümeti de, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya katılmalarını bir Orta Doğu Kumandanlığının kurulması şartına bağlamakta ısrar etmiştir.

Bu toplantıdan kısa bir süre sonra, 12 Ekim'de, Birleşik Amerika Genel Kurmay Başkanı General Omar Bradley, İngiliz Genel Kurmay Başkanı Mareşal Sir William Slim ve Fransız Genel Kurmay İkinci Başkanı General Lecher Türkiye'ye gelerek 3-14 Ekim tarihlerinde Türk yetkilileri ile görüşmüşler ve böylece, Türkiye ve Yunanistan'ı NATO'ya bağlayacak olan anlaşmalar yapılmadan bu devletlerin NATO içine entegre edilmesi ile ilgili görüşmelere başlamışlardı. 15 Ekim'de yayınlanan bir resmî bildiride, aşağıdaki konularda görüş birliğine varıldığı belirtilmektedir :

"1 — Türkiye ve Yunanistan'ın Atlantik Paktına girmeleri işleminin biran evvel tekemmül ettirilmesi lâzımdır. Atlantik Paktı Daimi Grubu ile şimdiden temasa geçmek ve Türkiye'nin Pakta iltihakı tahakkuk ettikten sonra Paktın Askerî Temsilciler Komitesinde temelli üye olarak kalmak üzere, Washington'a bir Türk generali gönderilecektir.

2 — Orta Doğu'yu hedef tutan bir tecavüz hareketini bertaraf etmek ve bu bölgenin sulh ve emniyetini korumak umumî menfaat iktizasındandır. Bu maksatla bir Orta Doğu kumandanlığının tesisi lüzumlu görülmüştür. Esasen böyle bir kumandanlığın kurulmasındaki faideyi, prensip itibariyle, hükümetimiz (Türk Hükümeti) daha evvel teslim etmiş ve bu görüşünü ilgili devletlere bildirmiş bulunmaktadır."

Aynı gün, yani 15 Ekim'de Londra'daki NATO merkezinde Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya katılmasını sağlayacak protokolün metni yayınlanmıştır. Kuzey Atlantik Andlaşmasının ilk biçimini değiştiren bu protokol üye devletler tarafından onaylanınca, üye devletlerin bir silâhlı saldırı karşısında birbirlerine yardımda yükümlü oldukları alanı, içine Türkiye ve Yunanistan'ı da alacak şekilde değiştirecekti.

Ancak, Ottawa Toplantısında alınan karara ve ondan sonraki görüşmelere rağmen, Türkiye'nin NATO'ya katılması sorunu bir süre çözülememiştir. Bunun başlıca iki nedeni vardır. Birincisi, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya katıldıkları zaman hangi kumandanlığın içine alınacakları sorunu, Londra ile Ankara arasında anlaşmazlık yaratmıştır. Gerçekten, İngiltere bu iki devletin kuvvetlerinin, NATO içinde de olsa, yetkisi, kurulacak Orta Doğu Kumandanlığına katılması beklenen diğer ülkelerin kuvvetlerine de uzanacak bir İngiliz generalinin kumandası altına bırakılmasını isterken, Türkiye kendi kuvvetletlerini bir Amerikan komutanının, özellikle NATO Başkumandanı Eisenhower'in yetkisi altına bırakmak istemiştir. Başka bir deyişle, Türkiye Orta Doğu Kumandanlığının NATO'dan bağımsızlığını kabule yanaşmamıştır.

Türkiye'nin NATO'ya alınması sorununu bir süre askıda bırakan ikinci neden de, Mısır Hükümetinin Orta Doğu Kumandanlığı konusundaki tutumudur. Müttefik Devletlerin kurmay başkanlarının Türkiye'yi ziyaretleri sonunda yayınlanan bildiride belirtildiği gibi, Birleşik Amerika, İngiltere, Fransa ve Türkiye, 12 Ekim 1951 tarihinde Mısır Hükümetine bu devletin de eşit haklarla ve kurucu üye niteliği ile katılabileceği bir Orta Doğu Kumandanlığı kurulmasını öngören bir ortak tasarı sunmuşlardı. Bu tasarıda, ayrıca, Mısır'ın bu Kumandanlığa katılması halinde, İngiltere'nin Mısır'daki kuvvetlerinden bu kumandanlık emrine girmeyen kısmını geri çekeceği bildirilmektedir. Bunun yanısıra, tasarıda, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika Birliği'nin Orta Doğu Kumandanlığına katılmaları konusunda prensip anlaşmasına varıldığı da yazılmaktadır. Bu tasarının esaslarından İsrail ve Orta Doğu'daki diğer devletler de haberdar edilmişler ve kendilerine, ileride, istedikleri taktirde, bu Kumandanlığa katılabilecekleri bildirilmiştir.

Ancak, Mısır Başbakanı Nahas Paşa 8 Ekim'de Mısır Parlamentosunda yaptığı bir konuşmada, bu devletin 1936 tarihli İngiliz-Mısır anlaşmasını ve Sudan üzerindeki 1899 tarihli Kondominyomu ilga edeceğini açıklamıştı. Bunun beraber, ertesi gün, İngiliz Hükümeti de bir bildiri yayınlayarak Mısır'ın savunması konusunda bir anlaşmaya va-

rılıncaya kadar İngiltere'nin Süveyş Kanalı'nda kuvvetlerini tutmak niyetinde olduğunu ileri sürmüştür. İşte dört devletin Orta Doğu Kumandanlığı konusundaki tasarıları Mısır'a böyle bir havanın içinde sunulmuş ve beklenebileceği gibi; sunulur sunulmaz da reddedilmiştir.

Mısır'ın bu tutumu üzerine Orta Doğu Kumandanlığı tasarısı suya düşmüş bulunuyordu. Ancak Türk ve Yunan kuvvetlerinin bu iki ülke NATO'ya alındıktan sonra hangi kumandanlık altına konulacağı sorunu bir türlü çözülmediği içindir ki, Türkiye'nin NATO'ya girmesi gecikmekte devam etmiştir. Bu güçlüğün çözülmesi beklenirken, 14-28 Kasım 1951 tarihlerinde Roma'da toplanan Kuzey Atlantik Bakanlar Konseyi, Parlamentoların Türkiye ve Yunanistan'ın Kuzey Atlantik Andlaşmasına iltihaka davet edilmesi hakkındaki kararı tasdik etmelerine kadar, bu iki memleketin temsilcilerinin Konseyin umumî toplantılarına müşahit sıfatıyla katılacaklarını belirten bir karar almıştır. Türk ve Yunan kuvvetlerinin bağlanacağı kumandanlık sorunu 1952 Türk ve Yunan kuvvetlerinin bağlanacağı kumandanlık sorunu 1952 yılı başlarında da çözülmüş değildir. Kuzey Atlantik Konseyinin 1952 Şubat'ında yaptığı toplantıdan önce, bu konuda ortaya üç görüş atılmıştır :

1 — Türkiye ve Yunanistan "Balkan Kumandanlığı" adı altında ayrı bir yeni kumandanlık içinde NATO'ya bağlanmalıdır;

2 — Bu iki devlet SHAPE'e bağlı olan Güney Avrupa Kuvvetleri Kumandanlığına bağlanmalıdır;

3 — Bir Orta Doğu Kumandanlığı kurulmalı ve buna Türk ve Yunan kuvvetlerinin yanısıra, yalnızca Birleşik Amerika ile İngiliz dominyonlarının kuvvetleri değil, aynı zamanda katılmak isteyen Orta Doğu Devletlerinin kuvvetleri de bağlanmalıdır.

İngiltere ise, Türkiye ve Yunanistan'la beraber Doğu Akdeniz sularını içine alan bir Ege Kumandanlığı kurularak bunun Müttefik Kuvvetler Avrupa Yüksek Kumandanlığına (SACEUR) bağlı olan İngiliz Orta Doğu Başkumandanlığına bağlanmasını istemiştir. Buna karşılık Türkiye ve Yunanistan kendi kuvvetlerinin bir İngiliz kumandanlığına değil, doğrudan doğruya SACEUR'e bağlanması için ısrar ediyorlardı. Tartışmalar sonunda, Daimî Grup Askerî Komitesinin Lizbon'daki Konsey toplantısından önce yaptığı çalışmalarda Fransa tarafından ortaya atılan bir orta yol üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Bu anlaşma gereğince, Türk ve Yunan kara kuvvetleri Güney Avrupa Kuvvetleri Kumandanlığının emri altına konulmuş, deniz kuvvetlerinin ise kurulması düşünülen Orta Doğu Kumandanlığına bağlanması kararlaştırılmıştır.

Türkiye NATO'ya 18 Şubat 1952'de resmen girmiş ve Kuzey Atlantik Konseyi'nin 20-25 Şubat 1952'de yaptığı Lizbon toplantısına tam

üye niteliği ile katılmıştır. Toplantı sonunda yayınlanan nihâi tebliğde Türk ve Yunan kuvvetlerinin bağlanacakları kumandanlık konusunda tam bir görüş birliğine varılamadığı şöyle ifade edilmektedir: "Konsey, Türkiye ve Yunanistan'ın Kuzey Atlantik Teşkilâtına tahsis ettikleri kara ve hava kuvvetlerinin SACEUR Yüksek Kumandanlığı emrine verilmesine ve bunların Güney Avrupa harekât sahası başkumandanlığına tabi olmalarına karar vermiştir. Türkiye ve Yunanistan'ın deniz kuvvetleri şimdilik kendi Genelkurmay Başkanlıklarının emri altında kalacaktır; bu kuvvetler Akdeniz'deki diğer bütün deniz kuvvetleriyle sıkı bir işbirliği halinde hareket edeceklerdir."

Türkiye NATO'ya girdikten sonra, bütün güvenliğini "ortak savunma" sloganıyle bu örgüt içinde yapılan işbirliğine bağladığı gibi, Birleşik Amerika ile çok yaygın bir ikili anlaşmalar ağı da kurmuştur.

Bilindiği gibi, Kuzey Atlantik Andlaşmasının üçüncü maddesi, bu

Bilindiği gibi, Kuzey Atlantik Andlaşmasının üçüncü maddesi, bu andlaşmanın amaçlarının, yani ortak savunmanın daha etkili bir biçimde sağlanabilmesi için, taraflar arasında sıkı bir işbirliği yapılmasını öngörmektedir. Bunun yanısıra, NATO üyelerinin 19 Haziran 1951'de imzaladıkları "Kuzey Atlantik Andlaşmasına taraf devletler arasında kuvvetlerin statüsüne dair sözleşme"ye göre de. taraflar birbirlerinin topraklarında tesis kurmak, askerî personel bulundurmak ve bunlara kendi kanunlarını uygulamak yeteneğini kazanmaktadırlar. Birleşik Amerika, bu iki belgeye dayanarak, sonradan bazı NATO üyeleri ile ikili anlaşmalar yapmış ve bunların topraklarında askerî tesisler kurmuş. Bu tesislerde çalışan personeli için, "görev başında" işlenen suçlar konusunda yargı ayrıcalıklarından özel posta servislerinin, gümrükten bağışıklı satış kantinlerinin açılmasına kadar uzanan geniş haklar elde etmiştir. İşte Birleşik Amerika ile bu türlü ikili ilişkilere giren NATO üyeleri arasında, Türkiye de vardır.

Sonradan Türk kamuoyunda geniş yankılar ve tartışmalar yaratan Türk-Amerikan ikili anlaşmaları, Türkiye Büyük Millet Meclisinin onayından geçirilmiş değillerdir. Türkiye'nin NATO'ya girişini onaylayan 5886 sayılı kanunla yukarıda adını andığımız kuvetler statüsü sözleşmesini onaylayan 6427 sayılı kanunların verdiği yetkiye dayanılarak, yürütme anlaşmaları biçiminde, ya Dışişleri Bakanlığı, ya da —teknik nitelikleri dolayısıyla— askerî makamlar tarafından imzalanıp yürürlüğe konulmuşlardır. Son günlerde yapılan bir açıklamaya göre, Türkiye ile Birleşik Amerika arasında yapılmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin onayından geçirilmemiş ikili anlaşmaların sayısı 54'tür. Bunların üçü 1950 yılından önce, 12 Temmuz 1947 tarihinde imzalanmış ve 5123 sayılı kanunla onaylanmış olan "Türkiye'ye yapılacak yar-

dım hakkında anlaşma" gereğince yapılmışlardır. Geri kalanların 31'i 1950-1960 yılları arasında, 20'si de 1960'dan sonra imzalanmışlardır.

Türkiye ile Birleşik Amerika arasında imzalanan bu ikili anlaşmalarla Türkiye'de Amerikan stratejik hava ve füze üsleri kurulmuştur. Gerçi 1959'da kurulan füze üsleri 1962 Küba buhranından sonra Birleşik Amerika ve Sovyetler Birliği arasında varılan karşılıklı anlaşma sonunda kaldırılmışlardır. Fakat bugün Türkiye'de hâlâ Amerikan stratejik hava üsleri vardır. Bunların yanısıra, istasyonlar halinde çeşitli yerlere dağılmış izleme ve dinleme tesisleri de vardır. Gene bu ikili anlaşmalarla, Birleşik Amerika, Türkiye'de, bu ülke ile ortak olduğu gibi NATO ve Türkiye ile doğrudan doğruya hiçbir ilgisi olmayan, fakat gereğinde NATO'nun dolaylı olarak yararlanabileceği bilgileri toplayan bazı örgütler de kurmuş bulunmaktadır.

V

BALKAN PAKTI

Balkan Paktını Hazırlayan Olaylar ve 28 Şubat 1953 Anlaşması

Türkiye, 1951 sonbaharında NATO'ya girmesi kesinleştikten sonra bir yandan İngiltereye verdiği söz gereğince Orta Doğu ile ilgilenmeye başlarken, öte yandan Birleşik Amerika'nın teşviki ile Balkanlar'da da bazı diplomatik çalışmalara girişmiştir. Gerçekten, Birleşik Amerika bu sırada Sovyetler Birliği ile ilişkileri çok gergin olan Yugoslavya'nın durumu üzerinde önemle duruyor ve bu ülkenin güvenliğini sağlayacak bir formül arıyordu. Bunun için en çıkar yol olarak da Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında bir Balkan Paktı kurulmasını görmüş; ve bu bakımdan Atina ve Ankara'yı Belgrad'la yaklaşmaya teşvik etmiştir.

Balkan ülkeleri arasında işbirliği denemeleri yeni değildir. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı öncesi döneminde de Balkanlar'daki duruma büyük bir önem vermiş ve hatırlanacağı gibi, 1934 yılında Bulgaristan'ın revizyoncu isteklerine karşı bir Balkan Paktının kurulmasına da önayak olmuştu. Yugoslavya'nın güvenliğini korumak için 1954 yılında imzalanan Balkan Paktı, bu bakımdan, Türkiye'nin bu bölgede başlattığı ikinci işbirliği denemesidir.

1948 yılından sonra, Yugoslavya'nın durumunun uluslararası dikkati kendi üzerinde topladığını görüyoruz. Bilindiği gibi, Yugoslavya bu yıla kadar Sovyet bloku içinde bulunuyordu ve Yunanistan'la ilişkileri, Yunan iç savaşı sırasında komünist çetelere yaptığı yardımlar yüzünden, hiç de iyi değildi. Fakat 1948 yılında Sovyetler Birliği ile arası bozulunca, Yugoslavya Kominform'dan çekilmiştir. Bundan sonra Yugoslavya'nın Batılı Devletlere, özellikle Birleşik Amerika'ya yakınlaştığını görüyoruz. Gerçekten, bir süre sonra Yugoslavya Amerikan yardımı almaya başlamıştır. Öte yandan, Yugoslavya'nın Batılı Devletlerle ilişkileri düzeldikçe Belgrad ile Atina arasındaki gerginlik de

yerini bir yakınlaşmaya bırakmıştır. Bu yakınlaşmada, Birleşik Amerika'nın teşviki kadar, Yugoslavya'yı elden kaçıran Sovyetler Birliği'nin Makedonya'da Yunan Yugoslav toprakları üzerinde bağımsız bir devlet kurmak yolunda çalışmalara girişmesinin de önemli payı vardır.

Biraz yukarıda da söylediğimiz gibi, Türkiye ve Yunanistan'ın 1951 sonbaharında NATO'ya girmeleri kesinleştikten sonra, bir yandan bu iki devlet, öte yandan da Yugoslavya arasında yakın işbirliği kurulması için çeşitli temaslar başlamıştır. Bu temaslar hükümet temsilcilerinin karşılıklı ziyaretleri ile 1952 yılı boyunca devam etmiştir. Yapılan bu ziyaretler, üç devlet arasında karşılıklı bir savunma işbirliği konusunda beliren eğilimi daha da kuvvetlendirmiştir.

Üç Balkan Devleti arasındaki bu yakınlaşma, başlangıçta, Türkiye ve Yunanistan'a NATO çerçevesinde bağlı olan İtalya'yı, Yugoslavya ile Triyeste konusunda anlaşmazlık durumunda olduğu için, endişelendirmiştir. Bu yüzden İtalya üç devlet arasındaki işbirliği çalışmalarından devamlı olarak bilgili kılınmıştır. Nitekim, Kuzey Atlantik Konseyinin Paris'te yapmış olduğu bir toplantıdan dönmekte olan Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, 22-23 Aralık 1952 tarihlerinde Roma'yı resmen ziyaret etmiş ve bu ziyaret sırasında İtalyan yetkilileri ile genel olarak uluslararası durumu, özellikle Güney-doğu Avrupa'nın, Doğu Akdeniz bölgesinin ve Orta Doğu'nun sorunlarıyla İtalyan-Türk münasebetlerini görüşmüştür. Bundan sonra, İtalyan Başbakanı De Gasperi 8-12 Ocak 1953 tarihlerinde Yunanistan'ı ziyaret etmiştir. Savaştan sonra bir İtalyan yetkilisi tarafından Yunanistan'a yapılan bu ilk ziyaret sonunda yayınlanan resmî bildiride bu iki devletin NATO çerçevesi içinde sıkı işbirliği halinde oldukları ve bu konuşmalar sırasında özellikle Güney-doğu Avrupa, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu sorunlarının ele alındığı bildirilmektedir. De Gasperi 10 Ocak'ta basına yaptığı bir açıklamada da, İtalya'nın Yugoslavya'nın da içinde bulunduğu bir bölgesel savunma sistemine karşı olduğu yolundaki söylentileri yalanlamış ve böyle bir anlaşma NATO amaçlarına uygun olduğu sürece İtalya'nın bunu destekleyeceğini söylemiştir. Bununla beraber, De Gasperi, aynı açıklamasında, Triyeste uyuşmazlığı yüzünden İtalya'nın Yugoslavya ile yakın bir işbirliği kurmasının mümkün olmadığını da belirtmiştir.

Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında yapılan üçlü görüşmeler sonunda 28 Şubat 1953'de Ankara'da üç devletin Dışişleri Bakanları olan Fuat Köprülü, Stefanopulos ve Koca Popoviç arasında bir Dostluk ve İşbirliği Andlaşması imzalanmıştır. Yunan ve Yugoslav parlamentoları andlaşmayı, 23 Mart'ta, oybirliği ile tasdik etmişlerdir. Yugoslav parlamentosunda yapılan görüşmeler sırasında Başkan yar-

dımcısı M. Kardelj andlaşmanın İtalya'ya açık olduğunu ve Triyeste anlaşmazlığının çözülmesinden önce bile İtalya ile Yugoslavya arasında işbirliği yapılabileceğini söylemiştir. Öte yandan, Türkiye Büyük Millet Meclisi de andlaşmayı 18 Mayıs'ta, muhalefetin de tam desteği ile ve oybirliği ile onaylamıştır.

Bazılarınca "Pakt" diye anılmakla birlikte bir İttifak andlaşması olmayan ve üç devlet arasında yalnızca işbirliğini öngören bu belge, girişten başka, 10 maddeden ibarettir. Giriş kısmında üç devlet bu Andlaşmayı Birleşmiş Milletler Andlaşmasının 51'nci maddesi uyarınca imzaladıklarını ve bu kuruluşa bağlılıklarını belirtmektedirler. Andlaşmanın diğer maddelerindeki başlıca hükümler arasında şunlar bulunmaktadır : Üç devlet ortak çıkarlarıyla ilgili konularda birbirlerine danışacaklar ve üye devletlerin Dışişleri Bakanları yılda en az bir defa toplanacaklardır. Bundan başka, andlaşmaya göre, üç devletin Kurmay Başkanları hükümetlerine tavsiyede bulunmak üzere ortak güvenlik meselelerini inceleyeceklerdi. Diğer hükümlerde, bu andlaşmanın Türkiye ve Yunanistan'ın üyesi bulundukları Kuzey Atlantik Andlaşmasıyla bağdaşmaz biçimde yorumlanmayacağı ve herhangi bir devletin eşit şartlar ve haklarla bu andlaşmaya katılabileceği belirtiliyordu. Nihayet, andlaşmada, herhangi bir tarafın andlaşmanın imzalanmasından dört yıl geçtikten sonra bundan bir yıllık bir ihbarla çekilebileceği de öngörülmektedir.

9 Ağustos 1954 Bled Andlaşması

28 Şubat 1953 Dostluk ve İşbirliği Andlaşmasının imzalanmasından sonra üç devlet yöneticileri arasında yeni karşılıklı ziyaretler yapılmış ve Dışişleri Bakanları, bu anlaşma ile öngörülen ilk yıllık toplantılarını, 7-11 Temmuz 1953 tarihlerinde Atina'da yapmışlardır. Bu toplantıdan sonra yayınlanan resmî bildiride üç Dışilşeri Bakanının "dünya durumunu ve bilhassa üç memleketin civarındaki durumu tetkik" ettikleri bildirilmekte ve "bu tetkikin ışığı altında üç memleketin, dünya hadiselerinin gelişimi mevzuunda tam bir görüş birliğine sahip oldukları müşahade olunmuştur. Betahsis en yapıcı bir şekilde beynelmilel gerginliğin gevşetilmesi ve milletlerarası meselelerin halli gayesi ile üç memleketin ihtiyatlı, kat'i ve uyanık hareketlerine devam etmelerine karar vermişlerdir. Bu maksatla, üç hükümet, umumî vaziyette, ezcümle Balkanlar'daki vaziyette vuku bulacak bir değişikliğin icap ettireceği müşterek bir hattı harekette bulunmak için her defasında istişare edeceklerdir" denilmektedir.

Bildiri, şöyle devam etmektedir : "Üç memleketin gayesi Balkanlarda sulhün ve istikrarın tarsisine yardım etmek olduğu cihetle, üç

Vekil, bu bölgedeki halihazır durumun muhtelif veçhelerini tetkik ettikten sonra, memleketlerinin komşularına karşı sulhperver emellerini teyid etmişler ve bilhassa Arnavutluğun istiklâlinin Balkanlar'da ehemmiyetli bir sulh ve istikrar unsuru olduğu hususunda mutabık kalmışlardır."

Bildiri, şu noktalara değinerek son bulmaktadır :

1 — İleride toplanacak konferansları hazırlamak ve işbirliği çerçevesine girecek sorunları incelemek üzere Daimi bir Sekreterlik kurulması,

2 — Üç memleketin Genelkurmaylarının "üçlü askeri işbirliğinin ilerletilmesini temin edecek esasları tetkik"le görevlendirilmesi,

3 — Üç devlet arasında ekonomik işbirliği yollarını araştırmak üzere üçlü bir komite kurulması.

Bu bildiriyle kararlaştırılan askerî görüşmeler Kasım 1953'de Belgrad'ta, Mart 1954'te de Ankara'da yapılmış ve ortak savunma sorunları incelenmiştir. Bu görüşmelerden sonra yapılan açıklamalarda ortak savunma konularında geniş bir görüş birliğine varıldığı bildirilmektedir. Aynı biçimde, üç devlet temsilcilerinin Şubat 1954'te yaptıkları toplantıda, Belgrad'ta deavmlı bir sekreterliğin kurulması konusunda da görüş birliğine varılmıştır. Bundan sonra, 1954 Ağustos'una kadar geçen süre içinde, Yugoslav Devlet Başkanı Mareşal Tito'nun Ankara ve Atina'ya yaptığı ziyaretler sırasında, 1953 Ankara andlaşmasına daha kuvvetli bir veçhe verilmesi, yani bir ittifak andlaşmasına çevrilmesi konusu da olgunlaştırılmıştır.

Üç Balkan Devleti arasında 28 Şubat 1953 Ankara anlaşmasına daha kuvvetli bir veçhe ve anlaşmanın geliştirilmesi konusunda yapılan görüşmeler, bir Akdeniz devleti olması ve Yugoslavya ile Trieste üzerinde anlaşmazlığı bulunması yüzünden, İtalya'yı yakından ilgilendirmiştir. İtalya, özellikle, Ankara anlaşmasının kendisine yöneltilmiş bir andlaşma olarak geliştirilmesinden endişe duymuştur. Bu hususu görüşmek ve Triyeste uyuşmazlığı konusunda İtalyan görüşünü açıklamak üzere, İtalya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Kasım 1953'te Ankara'yı ziyaret etmişlerdir. Bu görüşmeler sonunda 14 Kasım 1953'te yayınlanan resmî bildiriden İtalya'nın bu endişesinin bertaraf edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Aynı gün, İtalyan Başbakanı ve Dışişleri Bakanı, yaptıkları basın toplantısında, Ankara andlaşması hakkında şöyle konuşmuşlardır. "Ankara görüşmelerinde Ankara Paktı (anlaşması) da konuşulmuştur. Ankara Paktı (anlaşması) hakkında İtalyan nokta-i

nazarı değişmiş değildir. Zamanında De Gasperi tarafından yapılan beyanat bugün için de aynen bakidir. Ankara Paktını (anlaşmasını) İtalya, sempati ve anlayışla karşılamış ve karşılamakta devam etmektedir. Çünkü bu Pakt (anlaşma) herhangi bir kimseyi hedef tutmayan bir bölge müdafaa paktıdır. Sulh ve emniyetin takviyesini gaye bilir. Türk devlet adamlarıyla bütün meseleleri gözden geçirirken pek tabiî olarak Triyeste meselesine de rastladık. Türk dostlarımıza bu mesele hakkında elimizde mevcut malumatı verdik ve bu meseledeki İtalyan nokta-i nazarını anlattık. Bu nokta-i nazar en demokratik esaslara dayanmaktadır. Bu arada Arnavutluk'tan da bahsettik. İtalya'nın Arnavutluğun hürriyeti, istiklâli ve mülkî tamamlığını Doğu Akdeniz emniyeti çin esaslı mesnetlerden bir tanesi olarak telâkki ettiğini belirttik." İtalyan Başbakanı, kendisine İtalya'nın Ankara Paktı (anlaşması) üyeleriyle daha sıkı işbirliği kurmayı düşünüp düşünmediği yolunda sorulan bir soruyu da şöyle cevaplandırmıştır: "Meselenin hukukî ve idarî veçhelerine girmeden, şunu diyebilirim ki, memleketler arasında her türlü tesanüt gayretleri benim memleketimin düşüncelerine tavafuk eder. Memleketler arasındaki işbirliği yolunda mevcut engelleri kaldırmak da yine memleketimin düşünceleri meyanındadır."

Öte yandan, bir Yunan Hükümet sözcüsünün 3 Haziran 1954'te yaptığı bir açıklamaya göre, Birleşik Amerika ve İngiltere Ankara anlaşmasını desteklediklerini belirtmekle beraber, bu üç devlet arasında alelacele alınacak tedbirlerin NATO içindeki birliği tehdit edebileceğini açıklamışlardır. Bu endişenin kaynağını İtalya ile Yugoslavya arasındaki Triyeste uyuşmazlığının aldığı ve iki büyük devletin bu açıklama ile, İtalya'ya, Balkan gelişmesinin kendi taraflarından dikkatle izlendiğini göstermek istedikleri anlaşılmaktadır.

Yugoslav Devlet Başkanı Mareşal Tito'nun Ankara ve Atina'yı ziyaretlerinden sonra, üç Balkan Devleti arasında yapılacak İttifak andlaşmasının ön-tasarısını hazırlamak üzere Atina'da üçlü bir komisyon toplanmıştır. Komisyon çalışmaları sırasında iki önemli noktada görüş ayrılığı belirmiştir. Bunların birincisi, Türkiye ve Yunanistan'ın doğrudan doğruya kendilerine yapılan bir saldırı yüzünden değil, NATO içindeki yüklemleri yüzünden bir savaşa sürüklenmeleri halinde Yugoslavya'nın durumunun; ikincisi de, Yugoslavya'nın bir saldırıya uğraması halinde bu devletin savunması konusunda Türkiye ve Yunanistan'ın yüklemlerinin ne olacağıydı. Anlaşıldığına göre, Yugoslavya ikinci durumun vukuu halinde, kendisine Türkiye ve Yunanistan tarafından yapılacak yardımın otomatik olmasını isterken, bu iki devlet de üyesi bulundukları NATO ittifakında öngürülenlerden daha geniş yüklemler altına girmekten kaçınmışlardır.

Komisyon tarafından hazırlanan ön-tasarının 17 Temmuz'da buluşacak üç Dışişleri Bakanı tarafından gözden geçirilmesi gerekiyordu. Ancak, 14 Temmuz'da, Türkiye, bu toplantının bir süre geri bırakılmasını istemiştir. Bunun nedeni, yukarıda saydığımız görüş ayrılıklarının o tarihe kadar giderilmemiş olmasıydı. Bunun yanısıra, Türk Hükümeti, Üçlü İttifak andlaşmasının imzalanmasından önce tasarı metninin NATO üyelerine bildirilmesinin bir nezaket kuralı olduğunu ve bu yüzden Dışişleri Bakanları arasındaki toplantının önceden tesbit edilen zamanda yapılmasının mümkün olamayacağını diğer taraflara bildirmiştir. Nihayet çeşitli kaynaklardan yapılan açıklamalardan anlaşıldığına göre, Türkiye İtalya'nın da bu Pakt içine alınmasını istiyor ve İtalya ile Yugoslavya arasındaki Triyeste anlaşmazlığında yakın görünen uzlaşmanın vukuuna kadar, toplantının geciktirilmesini uygun görüyordu.
rüyordu.

Türk ve Yunan Hükümetleri, imzalanacak Balkan Paktının metnini NATO Konseyinin 29 Temmuz'da yaptığı toplantıya getirmişler ve Konsey hazırlanan metni onaylamıştır. Öte yandan, Türkiye'nin üçlü buluşmayı geciktirmesi Yunanistan ve Yugoslavya'da endişeler uyandırdığı için bu iki devlet Ankara üzerine baskı yapmaya başlamışlardır. İşte bütün bunların üzerinedir ki, Türk Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Yunan Dışişleri Bakanı Stefanopulos ve Yugoslav Dışişleri Bakanı Koca Popoviç, 6 Ağustos'ta Yugoslavya'nın Bled şehrinde buluşarak 9 Ağustos'ta anlaşmayı imza etmişlerdir. Andlaşmanın imzasından kısa bir süre sonra da, 1-9 Eylül 1954 tarihleri arasında Türk Devlet Başkanı Celal Bayar ve Türk görevlileri, bu arada Millî Savunma Bakanı Ethem Menderes, Tito'nun 1953 Nisan'ında Türkiye'ye yaptığı ziyareti iade için, Yugoslavya'ya gitmişlerdir.

Bled andlaşması üç devlet arasında 28 Şubat 1953'te Ankara'da imzalanan andlaşmanın resmî bir ittifaka dökülmesidir. Andlaşmanın ana hükümleri Ankara andlaşmasının hükümlerine benzemektedir. Bu andlaşma ile, üç devlet, "içlerinden birine veya birkaçına, ülkelerin herhangi bir yerinde vuku bulacak silâhlı tecavüzü bütün âkit taraflara tevcih edilmiş" saymakta ve Birleşmiş Milletler Andlaşmasının tanıdığı münferit veya müşterek meşru müdafaa hakkını kullanarak saldırıyı önlemek için "silâhlı kuvvet istimali dahil olmak üzere, evvelinden müştereken tesbit edilmiş olacak olan gerekli bilcümle tedbirleri derhal almak suretile tecavüze uğrayan taraf veya taraflara yardım eylemek hususunda mutabık" kaldıklarını belirtmektedirler. (Madde 2). Andlaşmanın dördüncü maddesi ile Dışişleri Bakanları, ya da diğer hükümet üyelerinden kurulu bir Daimî Konsey öngörülmekte ve aynı maddede Ankara Andlaşmasında öngörülen askerî işbirliğine

devam edileceği bildirilmektedir. Beşinci maddeye göre, ikinci maddede öngörülen durumun vukuu halinde, üye devletler aralarında istişarelerde bulunacaklar ve ortaklaşa alacakları tedbirleri kararlaştıracaklardır. Andlaşmanın altıncı maddesinde şöyle denmektedir: "... Akit taraflar kendilerinden başka bir memlekette yapılan silâhlı bir tecavüzün yayılmak suretile aralarındaki birinin veya birkaçının emniyet ve bütünlüğünü doğrudan doğruya veya bilvasıta tehdit edebileceğine müdrik olarak aşağıdaki hususlarda mutabık kalmışlardır: İşbu muahedenin imzalandığı tarihte âkit taraflardan birinin veya birkaçının karşılıklı yardım vecibelerile bağlı bulunduğu bir memlekete karşı silâhlı bir tecavüz vukuu halinde, âkit taraflar kendi bölgelerinde bu suretle tahaddüs eden vaziyete karşı koymak için Birleşmiş Milletlerin gayelerine uygun olarak alınması icap eden tedbirler hakkında istişarede bulunacaklardır." Dokuzuncu maddede Bled Andlaşmasının Birleşde bulunacaklardır." Dokuzuncu maddede Bled Andlaşmasının Birleşmiş Milletler Andlaşmasından mütevellit hak ve vecibeleri ihlâl eder şekilde yorumlanamayacağı belirtildikten sonra, onuncu maddede de şöyle denilmektedir: "İşbu anlaşma Türkiye ve Yunanistan'ın 4 Nisan 1949 tarihli Kuzey Atlantik Andlaşmasından mütevellit hak ve vecibelerine her ne suretle olursa olsun tesir etmez ve tesir edecek şekilde tefsir edilemez." Onikinci maddeye göre de "28 Şubat 1953 tarihli dostluk ve işbirliği andlaşmasının 9 ncu maddesi hükümleri, aynı şartlar dahilinde, bu andlaşma için de tatbik edilecektir."

Yirmi yıllık bir süre için imzalanmış olan Bled andlaşmasının ikinci maddesi, açıkça görülebileceği gibi, Kuzey Atlantik Andlaşmasının beşinci maddesine çok benzemektedir. Bu bakımdan, Türkiye ve Yunanistan'ın Kuzey Atlantik Andlaşmasıyla yüklendikleri vecibelerle Bled Andlaşmasıyla yüklendikleri vecibeler birbirinin aynıdır. Başka bir deyişle, Yugoslavya'nın Andlaşma hazırlanırken ileri sürdüğü otomatik yardım isteği kabul edilmemiştir. Öte yandan, milletlerarası durumun çok bozulması, ya da Türkiye ve Yunanistan'ın diğer NATO üyelerine karşı yüklendikleri vecibelerin uygulanmasını gerektirecek bir saldırı halinde, Yugoslavya Andlaşmanın 6. maddesi gereğince davranış hürlüğünü korumaktaysa da, aynı maddenin bu devleti dolaylı olarak Batı Avrupa güvenlik sistemi içine aldığına şüphe yoktur. Bundan başka, Andlaşmanın 12. maddesinde, 1953 Ankara Andlaşmasının 9. maddesinin "bu andlaşma için de tatbik" edileceği söylenmekle, "üç imzacı devlet tarafından faydalı görüldüğü taktirde" başka ülkelerin de aynı şartlarla ve eşit haklarla Bled Andlaşmasına katılabilecekleri öngörülmektedir. Böylece Türkiye'nin İtalya konusundaki istekleri de gözönünde tutulmuştur.

Balkan Paktının Ölümü

Ankara Andlaşmasından Bled Andlaşmasına gidilen günler içinde, Sovyetler Birliği'nin iç ve dış politikasında önemli değişiklikler oluyordu. Stalin'in ölümünden sonra onun yerine geçen yeni Sovyet idarecileri yalnız komünist devletler karşısında daha yumuşak bir tutum takınmakla kalmamışlar, aynı zamanda "barış içinde bir arada yaşama" politikasını da benimsemeye başlamışlardır.

Bu arada, Sovyetlerin Türkiye karşısındaki tutumunda da bir değişiklik olmuş ve Sovyet Hükümeti 30 Mayıs 1953'te Türkiye'ye bir nota vererek, Ermeni ve Gürcü Sovyet Cumhuriyetlerinin 1946 yılında bu devletten istedikleri topraklardan vazgeçmiş olduklarını ve bunun sonucunda artık "Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerinde hiçbir toprak isteği" kalmadığını bildirmiştir. Aynı notada bu isteklerde bulunulduğu sırada "Karadeniz Boğazları yönünden Sovyetler Birliği'nin güvenliğine karşı yöneltilecek muhtemel bir tehdidin bertaraf edilmesi" konusunda da söz edildiği hatırlatılmakta, bununla beraber Sovyet Hükümetinin bu konudaki görüşünü de yeniden gözden geçirdiği ve Sovyet güvenliğinin hem Türk, hem de Sovyet Hükümeti tarafından kabul edilebilecek şartlarla, Boğazlardan gelecek tehlikelere karşı korunabileceği bildirilmektedir. 18 Temmuz'da Sovyet Hükümetine verdiği karşılık notasında, Türk Hükümeti, Sovyetler Birliği'nin toprak taleplerinden vazgeçmesini memnunlukla karşıladığını ve Sovyet notasında sözkonusu edilen iyi komşuluk bağıntılarının kurulmasını candan istediğini belirtmiştir. Boğazlar rejimine gelince; Türk notasında bu rejimin Montreux Sözleşmesi tarafından düzenlendiği Sovyetler'e bir kez daha hatırlatılmıştır.

Sovyetler Birliği'ndeki bu tutum değişikliği karşısında, üç Dışişleri Bakanı, Bled andlaşmasının imzalandığı gün bir ortak bildiri yayınlayarak, "dünyayı tehdit eden harp tehlikelerinin şimdilik azalmış olduğu"nu, "memleketleri arasında mevcut barışçı işbirliği ile Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan Hükümetlerinin başka memleketlere misal olmaya değer bu hareketlerinin, milletlerarası durumda gerginlikleri izale edecek unsurların meydana gelmesine büyük ölçüde yardım edeceğinden" emin bulunduklarını söylemişlerdir.

Balkan Andlaşması gereğince kurulan Daimî Konsey ilk toplantısını 28 Şubat-2 Mart 1955 tarihleri arasında Ankara'da yapmıştır. Bu toplantı sonunda 3 Mart'ta yayınlanan resmî tebliğde görüşmelerin "tam bir nezaket ve karşılıklı itimat" çerçevesi içinde geçtiği, varılan başlıca sonuçlardan birinin bir Balkan Danışma Meclisinin kurulması hususundaki anlaşma olduğu belirtiliyordu. Tebliğde, ayrıca, Dışişleri

Bakanlarının uluslararası durumu Bled Andlaşmasının Ağustos 1954' te imzalanmasından bu yana meydana gelen gelişmelerin ışığı altında inceledikleri ve adı geçen Andlaşmanın imzalanmasından sonra yayınlanan bildiride belirtilen "dünyayı tehdit eden harp tehlikelerinin şimdilik azalmış olduğu" yolundaki görüşlerinde herhangi bir değişiklik olmadığı da söylenmektedir.

Bununla beraber, Konseyin daha ilk toplantısında, uluslararası ilişkilerin niteliği konusunda Türkiye ile Yugoslavya arasında görüş ayrılıklarının belirdiği anlaşılmaktadır. Bu ayrılıklar bir yandan uluslararası gerginliğin azalması karşısında Balkan Paktına verilmesi gereken önem, öte yandan da Sovyetler Birliği ile Batılı Devletler arasındaki başlıca anlaşmazlık konularının çözülmesi için şimdi eskisinden daha çok ümit olup olmadığı noktaları üzerindeydi. Türkiye ile Yugoslavya arasındaki görüş ayrılıkları Mareşal Tito'nun o sırada Hindistan ve Birmanya'ya yaptığı ziyaretler sonunda yayınlanan resmî bildirilerde ve Yugoslav Dışişleri Bakanı Koca Popoviç'in Balkan Konseyi'nin ilk toplantısından sonra vermiş olduğu demeçte açıkça görülebilmektedir.

Gerçekten, Yugoslav Dışişleri Bakanı Popoviç Belgrad'a döndükten sonra verdiği bu demecinde şöyle demiştir : Üç işbirliğinin başlıca anlamı, eldeki bütün imkânları etkili bir biçimde kullanarak uluslararası durumun düzelmesine yardım etmektir. Uluslararası ilişkilerde meydana gelen değişikliklere uygun olarak ve üçlü işbirliğimiz sayesinde ulaştığımız başarıyı da gözönünde bulundurarak, bu amaca ulaşmanın yol ve araçlarının her zaman aynı olmadığını ve her zaman sorunların yalnızca belli yönlerine önem verilmemesi gerektiğini düşünüyoruz. Böyle olunca, açıkça görülebileceği gibi, mevcut şartlar içinde askerî tedbirler konusuna çok fazla ağırlık vermemek gerekir. Bu husus, özellikle Yugoslavya'nın herkesce çok iyi bilinen blok politikası karşısındaki tutumu gözönünde tutulunca, büyük önem kazanmaktadır."

Yugoslavya'nın bu tutumuna karşılık, Türkiye Sovyet dış politikasındaki değişmeyi daha büyük bir ihtiyatla karşılıyor ve Balkan Paktı Devletleri arasında askerî işbirliğine daha büyük bir önem veriyordu. Nitekim, Başbakan Adnan Menderes ile Başbakan yardımcısı ve Devlet Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, 4-9 Mayıs 1954 tarihlerinde Yugoslavya'ya bir resmî ziyaret yapmışlar ve Menderes, 6 Mayıs'ta verilen bir yemekte yaptığı konuşmada şöyle demiştir : "Kanaatimizce dünyanın umumi vaziyetindeki gerginliklerin biraz gevşemeye doğru gittiğine dair olan nikbin iddialar ciddî sebeplere istinad etmekten ziyade hislere hitab etmektedir... Vaziyette bir iyileşme ümidinin bes-

lenmesine mâdar olabilecek ciddî ve hakiki sebepler zuhur ettiğinde, Türkiye dünya sulhunun korunması mevzuunda büyük zevkle hissesine düşeni yapmayı, kendisi için son derece ehemmiyetli bir vazife telâkki eder. Türkiye, herhangi bir vaziyet karşısında ferdi olarak hareket ve teşebbüse geçmek yerine umumî vaziyeti hep beraber mütalâa ederek neticelere varmak zaruretine inanmaktadır... Hakikat şudur ki, şayt sulh arzusu, dünyayı haklı olarak endişelere sevketmiş olanların dimağında samimi olarak yerleşmiş olsaydı ve mesele sadece karşılıklı bir itimat buhranından ibaret bulunsaydı, bunun kolayca halli mümkündü. Aslında sulh ve harp dünyayı şimdiye kadar görülmemiş bir tehlikenin tehdidi altında tutanların iradesine tabi bulunmaktadır... Bu bakımdan Balkan Paktımızı, hem Balkanlar'da emniyetin tesisi, hem de emniyetimizin sıkı sıkıya bağlı bulunduğu daha geniş bölgenin selâmeti için çok hayırlı bir eser olarak görmekte devam ediyoruz..." Bundan sonra, Menderes kendisinden önce konuşan Edvard Kardelj'in sözlerine atfen şöyle demiştir : "Bu sözleri, sizi ikna için söylemiyorum, çünkü aynı fikirde olduğumuzu deminki hitabenizde çok belli bir şekilde ifade buyurarak siyasî şekilde sulhun kuvvetlendirilmesine çalışmanın ve bu yolda muvaffak olmak ümitlerini beslemenin bizleri müdafaa gücümüzü artırmak hususunda gevşemeye veya ihmalkâr olmaya asla sevketmemek gerektiğini belirttiniz... Bugün her ikimiz de yalnız değilsek, bunu millî ve beynelmilel mesuliyetlerimizi müdrik olarak ve nötralizm hayallerinden kendimizi koruyarak, icap eden ferdi ve kollektif müdafaa tedbirlerini almaktan geri durmamış olmamıza ve sulhsever devletlerin NATO camiası adıyla bir sulh ve müdafaa bloku vücuda getirmiş olmalarına borçluyuz. Dünyaya verdiğimiz misalin günden güne müessir olduğuna son ve calibi dikkat bir delil olarak, Bandung Konferansında nötralizm fikir ve ceryanının uğradığı akibeti kaydetmek isterim..." Aynı gün Menderes'ten önce konuşan Kardelj, konuşmasında şunları söylemişti: "Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasındaki işbirliği sayesinde elde edilen neticelere bugün bir göz atacak olursak memnun olmakta haklı olduğumuzu zannediyoruz. Elde edilen neticeler fevkalâdedir. Balkan Paktı, dünya sulhu ufuklarının fazla karanlık göründüğü bir zamanda teessüs etmişti. Dünya o zamanlar ani bir tecavüzün sulha galebe çalması korkusuyla yaşamaktaydı... O zamandanberi dünyada birçok şeyler değişmiş, daha devamlı bir barış ihtimalleri bugün daha ziyade hakikat sahasına girmiştir... Bu itibarla hiçbir gayret milletlerarası gerginliğin azalmasını, sulh içinde müşterek yaşamayı ve milletlerarası anlaşma temayülünü kuvvetlendirdiği taktirde, fuzuli veya külfetli sayılmamalıdır. Böyle bir inkişaf ihtimaline bağlanan ümitler, hayale değil, elde edilen neticelerin realist bir şekilde takdirine ve bir milletin kendi sulh ve istiklâlini ken-

di öz kuvvetleri ile kat'î müdafaa azmine ve kudretine istinad etmek şartıyla, beyhude addedilemeyecği gibi, küçümsenemez de."

Yukarıda da söylediğimiz gibi, Yugoslavya'nın Balkan Paktı karşısındaki tutumunun değişmesine yol açan neden, Stalin'in ölümünden sonra Sovyet dış politikasında görülen yumuşamadır. Yeni Sovyet yöneticilerinin Stalin'in yanlışlarını düzeltmek amacıyla attıkları ilk adımların başında, Sovyet-Yugoslav ilişkilerini düzeltmek yolundaki çabalar geliyordu. Nitekim, Menderes'in Belgrad'ı ziyaretinden kısa bir süre sonra, Sovyet Devlet Başkanı Bulganin ile Sovyet Komünist Partisi Birinci Sekreteri Krutçef'in Yugoslavya'ya gidecekleri açıklanmıştır. Bu haberin, Türkiye'de, Balkan Paktının geleceği bakımından zaten varolan endişeleri daha fazlalaştırdığı anlaşılıyor. Nitekim, Türk Dışişleri Bakanlığının 15 Mayıs 1955'te, bu konuyla ilgili olarak yayınladığı bildiride şöyle deniliyordu: "...Sovyet Rusya Hükümetinin, dünyadaki gerginliğin izalesi ve sulhun tesisi mevzuunda girişmiş olduğu ve bilhassa son zamanlarda büyük bir hız ve vüs'at verdiği propagandaların Yugoslav liderleri üzerinde tesir yapmaktan hâli kalmadığı malûmdur. Diğer taraftan, Yugoslav dostlarımız, Sovyet Rusya ve diğer Kominform âzası devletlerle olan münasebetlerini "tabiileştirmek" şeklinde ifade olunan bir politikayı terviç etmektedirler. Başvekilimiz Adnan Menderes'in geçen hafta Belgrad'da yaptığı müzakereler sırasında, Yugoslav liderleri kendisine Yugoslavya ile Rusya arasındaki münasebetlerin ıslâhını —diğer tabirle normalleştirilmesini— istediklerini ve fakat bu normalleştirmenin, Yugoslavya'nın Balkan ittifakı ve Garp Devletleri ile yakın münasebetler tesisi esasına dayanan dış siyasetlerinde herhangi bir değişiklik yapılacağı mânâsını asla tazammun etmeyeceğini temin eylemişlerdir... Belgrad görüşmelerinin hakikî sulhun tesisi ve sulhsever milletlerin emniyetinin icabı veçhile kuvvetlenmesi yolunda sarfedilegelmekte olan gayretler için zararlı olmasına, Yugoslav müttefiklerimizin meydan vermeyeceklerine kaniiz. Çünkü, eğer Moskova'nın Belgrad'a bu kadar mühim şahsiyetlerden mürekkep bir heyet göndermesi Yugoslavya'ya karşı bir teveccüh ve itibar eseriyse, bu teveccühkâr siyaseti takibe Moskova'yı sevkeden Yugoslavya'nın 1948'den beri şahidi olduğumuz azimli ve kararlı siyaseti yanında sulhun ve milletlerin mevcudiyet ve istiklâllerinin korunması uğrunda bunca gayretlerle ve azim fedakârlıklarla teşekkül eden ve çalışan sulhsever milletler cephelerinin rolünü ve tesirini hiçbir zaman hatırdan çıkarmak mümkün değildir."

Gerek Mayıs ayının başında Türk heyetinin Belgrad'ı ziyaretleri sırasında, 6 Mayıs'ta Başbakan Adnan Menderes'in yaptığı konuşma, gerek Dışişleri Bakanlığının metnini özet olarak yukarıda verdiğimiz

15 Mayıs tarihli açıklaması, Balkan Paktının niteliği, kapsamı ve geleceği konusunda Türkiye ile Yugoslavya arasında daha Paktın tatbikatının ilk günlerinde görüş ayrılığı çıktığını açıkça ortaya koymaktadır. Gene yukarıda verdiğimiz metinlerden anlaşılacağı gibi, bu görüş ayrılığı bu iki devletin dış politika konusundaki temel ayrılıklarından doğmaktadır. Türkiye 1945-46'daki Sovyet isteklerinden ve tehditlerinden sonra Batılı Devletlerle ilişkilerini öyle bir biçimde geliştirmiştir ki, bütün dış politika felsefesini sadece Batı'yla işbirliği yapmak ilkesi üzerine kurmuştur. Buna karşılık Yugoslav liderleri daha Balkan ittifakının kuruluşunun ilk günlerinden beri Doğu-Batı blok mücadelesinin dışında kalmak istediklerini; Türkiye ve Yunanistan'la böyle bir ittifak içinde işbirliği aramalarının tek nedeninin güvenlik endişesi olduğunu çeşitli kereler açıkça belirtmişlerdir. Gerçekten, Kominform'dan çıkarıldıktan sonra Yugoslavya'nın en önemli endişesi Sovyetler Birliği'nin ve kendisini çeviren diğer Doğu'lu Devletlerin baskıları karşısındaki direnme gücünü arttırmaktı. Oysa, yeni Sovyet yöneticilerinin dış politika tutumları Yugoslavya'nın bu endişesini ortadan kaldıracak nitelikteydi. Böyle olunca, Yugoslavya'nın Sovyetler Birliği'nin daha balşangıcından beri cephe aldığı ve kınadığı Balkan Pakğı'nin daha balşangıcından beri cephe aldığı ve kınadığı Balkan Paktı içinde Türkiye ve Yunanistan'la askerî işbirliği yapması için önemli hiçbir neden kalmıyordu.

Nitekim, Yugoslavya'nın gerek 1955 yılında Bağdat Paktının kurulması üzerine bu teşkilâta karşı takındığı tavır, gerek Doğu-Batı arasındaki soğuk savaş çekişmelerinde Doğu Devletlerini destekler nitelikteki tutumu, aradan çok geçmeden bu devletin Balkan Paktından herhangi bir şey beklememeye başladığını bütün açıklığıyla ortaya koyuvermiştir. Bağdat Paktının kuruluşunu gelecek bölümde ayrıntılı olarak göreceğiz. Şimdilik, Yugoslavya'nın bu Pakt karşısındaki tutumunu göstermek için şu kadarını söyleyelim ki, Türk ve Irak yetkilileri 1955 Ocağında ortak bir güvenlik andlaşması imzalayacaklarını açıkladıkları sırada Yugoslav Devlet Başkanı Mareşal Tito Mısır ve Habeşistan'da bir seyahat yapıyordu. Bu seyahat sırasında Türk-Irak andlaşması hakkında söylediği sözler Türkiye ve İngiltere'de endişe uyandırmış ve Belgrad'taki Türk ve İngiliz elçileri 14 Ocak 1955'te Yugoslav Hükümetinden bu konuda bir açıklama istemişlerdir. Hiçbir resmi açıklama yapılmamış olmakla beraber, Yugoslavya'nın bu iki devlete üstü kapalı bir teminat verdiği anlaşılmaktadır.

Bandung Konferansında temelleri atılan ve bu Konferansta kabul edilen ilkeler çerçevesinde gelişen bir bağlantısız devletler blokunun belirmesinden sonra, Yugoslavya bu bloka kaymaya başlamış ve çok geçmeden Hindistan ve Mısır'la birlikte bağlantısız devletlerin lideri

durumuna gelmiştir. Bu gelişme, Yugoslavya'nın Batı'yla olan son ilgilerini de zayıflatmış ve Balkan Paktı bundan büyük zarar görmüştür.

Balkan Paktı karşısında Yunanistan'ın tutumuna gelince; hemen belirtmek gerekir ki, NATO içinde Türkiye ile ittifak halinde olmasına rağmen, Yunanistan'ın da Balkan Paktı içindeki davranışı Yugoslavya'nınkinden çok farklı olmamıştır. Yunanistan daha Paktın kurulduğu ilk günlerden başlayarak bu andlaşmaya karşı soğuk bir tavır takınmıştır. Bunu nedeni. 1954 yılında Birleşmiş Milletlerde Kıbrıs konusunda uğradığı yenilgidir. Yunanistan, Kıbrıs'ın milletlerarası bir sorun olarak belirmesinden sonra, bir yandan Mısır'la, öte yandan da Türkiye'yi dışarıda bırakacak biçimde Yugoslavya ile ikili ilişkilerini kuvvetlendirmek yoluna gitmiştir. Nitekim, ileride etraflı olarak değineceğimiz 1956 Süveyş buhranı sırasında Yunanistan Batılı Devletlerin Mısır'a müdahalesine karşı açıkça cephe almış ve bu konuyla ilgili olarak toplanan Londra Konferansına katılmayı reddetmiştir. Aynı biçimde, Türkiye'yi Mısır'ın önderliğindeki Arap Devletleri ile karşı karşıya getiren 1958 Orta Doğu buhranı sırasında da, Yunanistan Yugoslavya ile birlikte Mısır'ı desteklemiştir.
Yugoslavya ile birlikte Mısır'ı desteklemiştir.

Gerçi Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerginlik Kıbrıs anlaşmazlığının 1959'da Zürih ve Londra anlaşmaları ile çözülmesinden sonra geçici bir süre için de olsa giderilmiştir ama, Yugoslavya'nın milletlerarası ilişkilerinde izlediği tarafsızlık ve "barış içinde birarada yaşama" ilkesine aktif bağlılık politikası bu devletin Balkan Paktıyla ilişkilerini bütün bütüne kesmesine kadar ulaşmıştır. Bu gelişmeler sonunda, aslında yirmi yıllık bir süre için teşkil edildiği halde kurulmasının üzerinden bir yıl geçmeden, hukuken var olan, fakat uygulama alanına aktarılamayn bir kuruluş durumuna düşen Balkan Paktı bu biçimiyle 1960 yılına kadar devam etmiş ve 1960 Haziran'ında da resmen sona erdiği açıklanmıştır.

VI

BAĞDAT PAKTI VE ORTA DOĞU DEVLETLERİYLE İLİŞKİLERİMİZ

2 Nisan 1954 Karaçi Anlaşması

Yukarıda da söylediğimiz gibi, Türkiye'nin NATO'ya katılması söz konusu olduğu zaman ortaya çıkan en önemli güçlük, Orta Doğu'nun savunması sorunuydu. Hatırlanacağı üzere, İngiltere, Türkiye'yi her şeyden önce bir Orta Doğu savunma düzenine sokmak istediği için, bu devletin NATO'ya alınmasına son dakikaya kadar itiraz etmişti. Ancak, Kore Savaşı'nın çıkması üzerine Birleşik Amerika İngiltere'yi bu itirazlarından vazgeçmeye zorlamış ve Ankara'nın da ileride Orta Doğu'nun savunulması konusunda aktif bir rol oynamak sözünü vermesi üzerine, Türkiye NATO'ya alınmıştır. Kore Savaşı'nın Orta Doğu bakımından birinci etkisi Türkiye'nin NATO'ya katılışı ise, ikinci etkisi de, Uzak Doğu'da bir saldırıya kalkışan Sovyetler'in başka bölgelerde de kuvvet denemesinde bulunabileceğinden endişe duyan Birleşik Amerika'nın Balkanlar'ın ve Orta Doğu'nun güvenliği ile yakından ilgilenmeye başlamasıdır. Sovyet saldırısına uğraması en muhtemel devletin Yugoslavya olduğu sanılması geçen bölümde incelediğimiz Balkan Paktının kurulmasına yol açmıştı. Ondan sonra da, sıra bir Orta Doğu Savunma Paktının yapılmasına gelmiştir.

Birleşik Amerika'nın Başkan Einsonhower'in yönetime gelmesinden hemen sonra el attığı konuların başında, Orta Doğu bölgesinin güvenliği gelmektedir. Bu amaçla Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, beraberinde "**Mutual Security Agency**" Direktörü Horald E. Stassen olduğu halde, yirmi gün süren bir yerinde inceleme **(fact-finding)** gezisine çıkmak üzere 19 Mayıs 1953'de, Washington'dan ayrılarak, Türkiye ve İsrail de dahil olmak üzere bütün Orta Doğu devletlerini ziyaret etmiştir. Dulles'ın bu ziyareti Birleşik Amerika'nın dış politikasında yeni bir çığırın başlangıcıdır. Bu ziyaretler sonunda Dulles'ın edindiği izlenimleri şu üç nokta çevresinde toplamak mümkündür :

1 — Bölgesel bir savunma teşkilâtı, kaynağını, her şeyden önce, bölge halkları ve hükümetlerinin isteğinden almalıdır;

2 — Orta Doğu halkları ve hükümetleri kendilerini doğrudan doğruya bir Batılı savunma örgütüne bağlamak istememektedirler;

3 — Kuzey Kuşak (Northern Tier) devletleri Sovyet tehlikesinden endişe duymaktadırlar.

Dulles bu gezisi sırasında edindiği izlenimleri Washington'a döndükten kısa bir süre sonra uygulama alanına koymak için teşebbüse geçmiştir. Bölgenin en güçlü devleti olması ve bütün kuvvetlerini NATO emrine vermiş olması nedeni ile Orta Doğu'da kurulacak yeni teşkilâtın temel taşı ancak Türkiye olabilirdi. Nitekim, Dulles'ın 25-27 Mayıs'ta Ankara'ya yaptığı ziyaret sırasında bu konu üzerinde durulmuş ve Türk Hükümeti Amerikan Dışişleri Bakanına bu konudaki görüşlerini bildiren bir memorandum vermiştir. Türkiye'nin bir Orta Doğu savunma teşkilâtının liderliğini yüklenmeye istekli görünmesinden sonra, sıra buna katılacak devletleri bulmaya gelmiştir. Başlangıçta, buna istekli ilk devlet Pakistan olmuştur. Bilindiği gibi, Pakistan doğrudan doğruya bir Sovyet tehlikesi ile karşı karşıya değildi. Fakat Keşmir sorunu yüzünden Hindistan'la bağıntıları çok kötüydü ve bu yüzden, savunmasını güçlendirmek için, kendisini Batılı Devletlere bağlamak istiyordu. Pakistan'ın Orta Doğu savunma düzenine katılmak kararını alması, kendine, ya da Orta Doğu'ya yöneltilecek bir Sovyet tehlikesi korkusundan çok, bu yüzden olmuştur.

Pakistan'la bir anlaşma yapmak için Birleşik Amerika ile Türkiye aşağı yukarı aynı zamanda harekete geçmişlerdir. Birleşik Amerika Başkan Yardımcısı Nixon'ın 1953 Aralığında Karaçi'yi ziyaretinden sonra, 22 Şubat 1954'te, Pakistan Başbakanı Muhammed Ali yaptığı bir açıklamada bu devletin Birleşik Amerika'dan askerî yardım talebinde bulunduğunu söylemiştir. Muhammed Ali, aynı açıklamasında, ne Birleşik Amerika, ne de başka bir yabancı devletin Pakistan'da üsler kurmasının, ya da Pakistan topraklarına yabancı askerler gönderilmesinin sözkonusu olmadığını özellikle belirtmiştir. Gene bu açıklamasında, Pakistan Başbakanı, ülkesinin bölgede bir istikrar unsuru olduğunu ve Türkiye ile yakın işbirliği bağları kurmaya niyetli olduğunu da söylemektedir. Öte yandan, Başkan Eisonhower'in 25 Şubat'ta yaptığı bir konuşmadan, Birleşik Amerika'nın Pakistan'ın askeri yardım isteklerini yerine getireceği, ancak bunun için bölgenin savunması için yapılacak düzenlemelere katılmasını şart koştuğu anlaşılmaktadır. Birleşik Amerika ile Pakistan arasındaki yardım anlaşması 1954 Mayıs'ında imzalanmıştır.

Birleşik Amerika ile Pakistan arasındaki bu ilişkilere paralel olarak Türk ve Pakistan Hükümetleri, 19 Şubat 1954'te bir ortak bildiri yayınlamışlardır. Bildiride iki devlet arasındaki 26 Ağustos 1951 tarihli dostluk anlaşmasına değinildikten sonra şöyle denilmektedir : "Pakistan ile Türkiye arasındaki dostluk andlaşmasının ruhuna uygun olarak, her iki hükümet, siyasî, iktisadî ve kültürel sahalarda sıkı ve dostane işbirliğine varmak ve aynı zamanda, kendi menfaatleri için olduğu kadar bütün sulhsever milletlerin menfaatleri için de sulh ve emniyetin kuvvetlenmesi emrinde gereken yolları tetkik etmek hususunda mutabık kalmışlardır."

İki devlet arasındaki bu bildiriyi yorumlayan Prof. Fuat Köprülü, 20 Şubat'ta verdiği bir demeçte şöyle demiştir : "Türkiye ve Pakistan Hükümetlerinin verdikleri mutabakat neticesinde, 19 Şubat'ta neşrine imkân hasıl olan müşterek tebliğ şimdi bazı mütemmim izahat itasına imkân vermiştir. Bu tebliğden anlaşılacağı veçhile halen iki hükümet müzakere halindedirler. Bu müzakereler Karaçi'de cereyan eylemektedir. Tesbitine çalışılan anlaşma askerî bir ittifak ve askerî bir andlaşma olmamakla beraber, jeopolitik mütalâa, bu iki devletin imkânlarıyla milletlerarası icabata göre sulh ve emniyetin takviyesi için neler yapılabileceğinin tetkik ve tesbit edilmesine matuf müşterek mesailer sarfını derpiş edecektir. Müşterek tebliğde, bilhassa sulh ve emniyetin kuvvetlendirilmesine dair mesainin yalnız iki memleketin değil, bilcümle sulhsever milletlerin menfaatine olacağı tasrih edilmiştir. Bu ifadelerden iki netice çıkar : 1 — Derpiş edilen anlaşmanın alâkalı sulhsever devletlere açık olacağı, 2 — Andlaşmanın hiçbir sulhsever ve hüsnüniyet sahibi devletin aleyhine müteveccih olmadığı ve olamayacağı..." Köprülü'nün, bu sonuncu cümlesi ile Türkiye ile Pakistan arasındaki yakınlaşmadan endişe duyan Hindistan'ı rahatlatmak istediği anlaşılmaktadır.

Türkiye ve Pakistan arasında 18 Şubat tarihli ortak bildiride öngörülen anlaşma 2 Nisan 1954'te Pakistan Dışişleri Bakanı Muhammed Zafirullah Han ile Türk elçisi Selâhattin Refet Arel arasında Karaçi'de imzalanmıştır. Askerî bir nitelik taşımayan bu anlaşmanın ikinci maddesinde tarafların "müşterek menfaatlerini alâkadar edebilecek milletlerarası meselelerde istişarede" bulnacakları ve "azamî ölçüde işbirliği" yapacakları belirtildikten sonra, savunma alanında bir işbirliği konusunda dördüncü maddede şöyle denilmektedir : "a) Teknik tecrübe ve terakkilerden müştereken istifade için bilgi teatisi, b) silâh ve mühimmat imalinde, imkân nisbetinde, tarafların ihtiyaçlarının tatminine çalışılması, c) tahrik edilmeksizin kendilerine karşı hariçten bir saldırma vukuu takdirinde, Birleşmiş Milletler Andlaşmasının 51. mad-

desine uygun olarak, ne şekilde ve ne nisbette işbirliği yapılabileceğinin tetkik ve tesbiti hususlarında tecelli edecektir." Anlaşmanın beşinci maddesine göre, "âkit taraflar, herbiri ile üçüncü bir devlet veya diğer devletler arasında elyevm mer'i bulunan milletlerarası taahhütlerin hiçbirinin işbu andlaşma hükümleriyle tenakuz halinde bulunmadığını ve işbu andlaşmanın mezkûr taahhütler üzerinde tesir icra eylemeyeceğini ve icra edebilecek şekilde tefsir edilemeyeceğini beyan ve diğer taraftan, işbu andlaşmaya muhalif olabilecek herhangi bir milletlerarası taahhüde girişmemek mükellefiyetini deruhte" etmektedirler. Bu anlaşma, Türkiye ve Pakistan Parlamentoları tarafından tasdik edildikten sonra, tasdik belgelerinin 12 Haziran 1954'te Ankara'da teati edilmeleri üzerine yürürlüğe girmiştir.

Böylece, Karaçi andlaşmasının imzalanmasıyla, Amerikan diplomasisinin öngördüğü gibi Orta Doğu güvenlik sisteminde ilk adım atılmış oluyordu. Andlaşmanın altıncı maddesine göre, "âkit taraflarca (anlaşmanın) gayelerinin tahakkuku için iştiraki faideli addedilecek devletler akitlerle aynı şartlar tahtında ve aynı hakları haiz olmak üzere" anadlaşmaya iltihak edebileceklerdi ki, bu bile, Türk-Pakistan andlaşmasının asıl amacının diğer Orta Doğu devletlerinin de katılacakları genel bir savunma örgütünün kurulması olduğunu açıkça göstermektedir. Nitekim, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü de, France Press Ajansına anlaşmayla ilgili olarak verdiği bir demeçte, bu hususu şöylece açıklamaktadır: "Şimdi, Türk-Pakistan anlaşması metninin neşredilmiş olması üzerine, herkes, bu anlaşmanın, onun gayelerine hizmeti samimiyetle arzu eden bütün memleketlerin iltihakına açık olduğunu müşahade edebilecektir. Bu iltihak hükmü, başlı başına, Orta Doğu memleketlerine bir nevi açık davetiye teşkil etmektedir. Buna, Orta Doğu'unun menfaatine uygun bir şekilde cevap verilmesini temenni ederiz. Bununla beraber, anlaşmaya iltihak edip etmemek kararı alâkalı memleketlere aittir. Teşebbüs kayıtsız şartsız onlara bırakılmış olduğundan, şu anda ben ancak bir temenni ifadesi ile iktifa eder ve bir gün Arap memleketlerinin, Türk-Pakistan anlaşmasının Orta Doğu'da lüzumu bugün dünden daha az olmayan bir müdafaa sisteminin çekirdeği haline gelmesine imkân verecek şekilde hareket edip etmeyeceklerine dair tahminlerden içtinap ederim."

24 Şubat 1955 Türk-Irak İşbirliği Andlaşması

Fuat Köprülü'nün kullandığı ihtiyatlı dile rağmen, Türk yöneticileri başlangıçta Arap Devletlerinin bu anlaşmaya katılacaklarını ummuş olmalıdırlar. Çünkü, yukarıda sözünü ettiğimiz Orta Doğu Kumandanlığından farklı olarak, şimdi kurulmak istenen Orta Doğu sa-

vunma düzeninde Batılı Devletlerin yer alması sözkonusu değildi. Üstelik, bu düzene Arap devletleri katılmadıkça Orta Doğu savunmasının gerçekleşemeyeceği de ortadaydı. Fakat, Batılıların, içine girmeseler bile kurulacak bu düzenin arkasında olduklarını gören Arap devletleri, buna karşı durum almışlardır. Arap Devletleri içinde, Türkiye ile savunma konusunda işbirliği yapmaya istekli devlet olarak, Irak çıkmıştır.

Irak monarşisinin çeşitli endişeleri yüzünden, bu devlet bir süredir zaten Batı'ya yaklaşmak istiyordu. Bu isteğine uygun olarak da 1953 yılında, Birleşik Amerika ile Irak arasında askerî yardım konusunda görüşmeler başlamıştı. İki ülke arasında yapılan bu görüşmeler kısa bir süre içinde olumlu gelişmeler göstermiş ve Irak ile Birleşik Amerika, 20 Nisan 1954'te, nota teatisi sureti ile bir askerî yardım anlaşması imzalamışlardır. Irak Hükümeti bu anlaşmayla kesin bir yüklem altına girmiyordu ama, yapılan görüşmelerde Irak'ın bölge savunmasına katılacağı hususunda görüş birliğine varılmıştı. Pakistan konusunda olduğu gibi, Türkiye Irak'la yapılacak ilk ikili anlaşmanın da öncülüğünü yüklenmeyi kabul etmiştir. Bununla beraber, Irak'ın Türkiye'ye ve Türkiye vasıtasıyla da Batı'ya bağlanması olayı ortaya Arap Birliği'nin geleceği gibi daha önemli bir sorun çıkarıyordu. Irak'ın Batı'yla bağlantılar kurması Arap Birliği'nin bütünlüğünü bozabileceği gibi, bu devlet içindeki Batı aleyhtarı kuvvetleri harekete geçirebilecek ve bütün Arap dünyasını kendine düşman edebilecekti. Ancak yeni Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa Batı ile işbirliğinin sağlayacağı imkânlar hususunda gerek Kral, gerek politikacıları iknaya muvaffak olmuştur. Nuri Sait'e göre, Batı ile işbirliği, Irak'a daha fazla ekonomik imkânlar sağlayabileceği gibi İsrail karşısında Irak'ı daha fazla güçlendirecek ve belki de bu devleti Arap dünyasının lideri durumuna getirecekti.

Irak'ın Batı'ya yaklaşmasına karşı en büyük tepki, Arap dünyasının mutlak lideri olmak isteyen Mısır'dan gelmiştir. 1954 yılının yaz aylarında Mısır ve Irak yetkililerinin yaptıkları karşılıklı ziyaretler sırasında bu konuda iki devlet arasındaki görüş ayrılıkları giderilememiştir. Nihayet 1954 Ekim'inde Süveyş'teki kuvvetlerin geri çekilmesi konusunda Mısır ile İngiltere arasında bir anlaşmaya varılması üzerine, Batı ile ilişkilerini sıklaştırmakta artık bir sakınca görmeyen Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa, Londra'ya yaptığı bir ziyaretten dönerken Türkiye'ye gelerek, 9-19 Ekim tarihlerinde Türk yöneticileri ile Orta Doğu güvenliği konusunda görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmeler sonunda yayınlanan resmî bildiride şöyle denilmektedir : "Bugünkü şartlar muvacehesinde tecezzi kabul etmez bir bütün teşkil eden cihan sulhü ve istikrarının teessüs edebilmesinin ancak Birleşmiş Milletler Andlaşmasının ideallerine ve prensiplerine samimiyetle bağlı milletle-

rin, onları topyekûn tahakküm altına almak ve mevcudiyetlerini yok etmek gayesini güdenlere karşı aralarında tam tesanüt halinde ve gediksiz bir müşterek emniyet cephesi kurmalarıyla mümkün olabileceği hususunda mutabık kalınmış ve böyle bir müşterek emniyet cephesinin tam müsavat şartları içinde Orta Şark'ta da kurulabilmesi için daha fazla gecikilmeden elbirliği ile çalışmak gerektiği neticesine varılmıştır." Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa, 18 Ekim'de İstanbul'da yaptığı bir basın toplantısında, öteki Arap Devletlerinin de kurulacak Orta Doğu emniyet cephesine katılıp katılmayacakları yolunda kendisine sorulan bir soruyu şöyle cevaplandırmıştır : "Süveyş Kanalı ve Filistin meseleleri Arap memleketlerini tatmin edecek münasip bir hal çaresine bağlanırsa, bütün Arap Devletleri Batı'yla işbirliği yapılabileceğine kani bulunmaktadırlar."

Bundan sonra, Türk Başbakanı Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü 6-14 Ocak 1955 tarihlerinde Bağdat'ı ziyaret ederek Irak yetkilieri ile görüşmeler yapmışlardır. 12 Ocak'ta yayınlanan bir bildiride, ortak bir güvenlik andlaşması yapılması konusunda görüş birliğine varıldığı belirtilmekte ve şöyle denilmektedir : "Türkiye ve Irak Hükümetleri, Orta Şark'ta, Birleşmiş Milletler Andlaşmasının prensiplerine ve bu prensiplere dayanan kararlara uygun şekilde istikrarın tesisine, her ne şekilde olursa olsun tecavüz niyetlerinin önlenmesi suretiyle emniytien takviyesine ve sulhün vikayesine hizmet edeceğine kani bulundukları böyle bir anlaşmaya, onun gayelerinin tahakkukuna hizmet azmini isbat etmiş olan bu yolda faaliyet sarfedebilecek vaziyette bulunan devletlerin iltihakını faydalı ve lüzumlu telâkki eylemektedirler. Bu itibarla, bu anlaşmanın nihaî şeklini almasına takaddüm edecek, çok kısa zaman zarfında bu mevzuda kendileri ile beraber hareket etmek arzusunu gösterecek devletlerle sıkı temas halinde bulunacaklar, mümkün olursa vesikanın imzasının onlarla birlikte yapılmasına çalışacaklar ve her hal ve kârda imzadan sonra dahi aynı gayretlere devam edeceklerdir."

Menderes Bağdat'tan Ankara'ya dönerken yol üzerinde Şam'a uğrayarak Suriye Başbakanı Faris el-Hurî ile görüşmüştür. Aynı gün (14 Ocak) Beyrut'a da giden Başbakan Menderes orada da Lübnan Hükümeti ile görüşmeler yapmıştır. Lübnan Dışişleri Bakanı Nakkaşi 15 Ocak'ta yaptığı bir açıklamada Menderes'in Lübnan'ı akdedilmesi kararlaştırılan Türk-Irak andlaşmasına katılmaya davet ettiğini ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün de Türkiye'nin İsrail'le buna benzer bir anlaşma yapmayacağı yolunda teminat verdiğini açıklamıştır. Bununla beraber, ziyaret sonunda yayınlanan resmî bildiride, bu konuya dokunulmadan, iki hükümetin Türkiye, Lübnan ve diğer Arap Devlet-

leri arasındaki ilişkilerin kuvvetlendirilmesi için görüşmelerde bulunmak hususunda anlaşmaya vardıkları bildirilmektedir. Başbakan Menderes, yaptığı bir basın toplantısında, Lübnan Hükümetinin kuvvetli bir Orta Doğu savunma örgütünün kurulmasına taraftar olmakla beraber Arap Birliği'nin tasvibi olmadan böyle bir örgüte girmek niyetinde olmadığını açıklamıştır. Öte yandan, gerek Türk-Irak Paktının imzalanacağının açıklanması, gerek Menderes'in Şam'ı ziyareti, Suriye parlamentosundaki solcu milletvekillerinin tenkitlerine hedef olduğu gibi öğrenciler de Halep ve Şam'da aleyhte gösteriler yapmışlardır.

Ancak, Türkiye ile Irak arasında bir savunma andlaşması yapılacağının açıklanması üzerine en büyük tepki Mısır'dan gelmiştir. Mısır Hükümeti, 16 Ocak'ta, Arap Birliği Savunma Paktını imzalayan devletlerin başbakanları arasında 22 Ocak'ta Kahire'de bir toplantı yapılarak, Türk-Irak andlaşmasının "Arap Birliği'ne indirdiği büyük darbe"nin görüşülmesini teklif etmiştir. Millî İstikamet Bakanı Salâh Salim, yaptığı bir açıklamada, Arap Devletlerinin milletlerarası sorunlarda bağımsız bir kuvvet teşkil etmesi, bölgenin savunulmasının Arap Devletleri Ortak Güvenlik Paktı vasıtasıyla yapılması gerektiğini belirtmiş ve bütün Arap Devletlerinin bu konuda görüş birliği halinde olduğuna inandığını söylemiştir. Salim'e göre, Irak'ın Türkiye ile ayrı bir anlaşma yapmayı kabul etmesi, Arap Birliği'ni parçalayacak nitelikte bir teşebbüstür.

Mısır ve Suriye'den gelen bu tepkilere karşı, Irak Hükümeti 18 Şubat'ta yayınladığı bir resmî bildiride Irak'ın halen Türkiye, İran ve Afganistan'a Saadabat Paktı, İngiltere'ye bir ittifak andlaşmasıyla bağlı bulunduğunu ve bu bağlantıların ne Arap Birliği, ne de Birleşmiş Milletler Andlaşmasıyla çatışma halinde olduğunu ileri sürmüştür. Mısır'ın tepkisi karşısında Türkiye'nin tutumuna gelince; Türk Başbakanı Adnan Menderes 21 Ocak'ta bir açıklama yaparak Türkiye'nin görüşünü anlatmıştır. Türkiye ile Mısır ve diğer Arap Devletleri arasındaki ilişkilerin bozulması sonucunu yaratan Türk-Irak yakınlaşması karşısında Türkiye'nin görüşünü ortaya koyması bakımından, bu açıklama özel bir önem taşımaktadır.

Başbakan Menderes, bu açıklamasında, şöyle demektedir : "Dost ve kardeş Irak Hükümeti ile Bağdat'ta neşretmiş olduğumuz tebliğin yaratmış olduğu geniş akisler ve bu münasebetle yapılan türlü tefsirler karşısında efkârı tenvir etmek ihtiyacını duymaktayız... Mısır'la olan münasebet ve temaslarımıza gelince,... geçen Eylül iptidasında Mısır Hükümetine tafsilâtlı surette vaziyeti izah ve memleketimizin kardeş Mısır milleti hakkında beslediği itimat ve muhabbeti ifade eden

uzun bir şifahî mesaj gönderilerek, ilk resmî temasa geçmek teşebbüsü tarafımızdan yapılmıştı. Bu mesajda bilhassa iki memleket başvekilleri arasında bir temas temin edilmesini Mısır Hükümetinden hürmet ve muhabbetle rica ettik. Memleketimize şeref vermek arzusunu izhar ettikleri taktirde muhterem Mısır Başvekilinin bu ziyaretinin Türk Hükümetini ve milletini bahtiyar edeceğini ve kendisine elden gelen her türlü itibar ve hürmetin gösterileceğini bildirdik. Kendilerinin bu ziyareti arzu etmemeleri taktirde istedikleri tarihte Mısır'ı ziyarete hazır olduğunuzu ve bizimle herhangi bir sebeple Mısır'da görüşmek arzu olunmaması halinde ise, hattâ diğer bir dost bir memlekette bu temasın yapılmasının da mümkün olabileceğini ilâve olarak arzeyledik."

Başbakanın açıklamasında bu isteğin kabul edilmediği belirtildikten sonra şöyle denilmektedir : "Evvelâ şurasını belirteyim ki, Irak'la müşterek beyannamemizin esası, Türkiye'nin Orta Şark bölgesine içten ve dıştan gelebilecek muhtemel tecavüzlere karşı bütün Arap memleketleri ile beraber hareket etmek kararında ifadesini bulmaktadır. Şu hale göre, Arap Birliği'ne karşı hareket edilmek şöyle dursun, bilâkis Arap Birliği'nin esas gayesine hizmet eden ve bütün Arap memleketleri ile mesai teşrikini istihdaf eyleyen bir vesika karşısında bulunduğumuza kimsenin şüphesi olmamak lâzım gelir. Saniyen, Irak' la aramızdaki bu tebliğ ve prensip anlaşması yukarıdan beri izah ettiğim veçhe üzerine bir günde elde edilmiş bir netice ve beklenmedik bir hadise değildir. Aksine olarak, Türkiye bu hususiaki niyet ve arzusunu uzun zamandan beri Arap Devletlerine izah etmekten hiç de hali kalmamıştır..."

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Mısır'ın çağrısı üzerine Arap Devletleri Başbakanları 22 Ocak'ta Kahire'de toplanmışlardır. Bu toplantıya, hasta olduğunu ileri süren Başbakan Nuri Sait dışında, bütün Arap Başbakanları katılmışlardır. Irak'ı, toplantıda, biraz gecikmeyle katılan Irak Başbakan yardımcısı Fazıl Cemalî temsil etmiştir. Fazıl Cemalî, 27 Ocak'ta Mısır basınına verdiği bir demeçte "hür devletlerin Birleşmiş Milletler Andlaşması prensiplerine uygun olarak aralarında işbirliği yapmalarının zarurî" ve "bugünkü şartlar altında tarafsızlığın imkânsız" olduğunu söylemiştir. Aynı biçimde, Konferansın 27 Ocak'ta yaptığı toplantıda, Dr. Cemalî Irak'ın Türkiye ile Pakt imzalamak konusunda ısrarlı olduğunu açıklamıştır. Bunun üzerine, Mısır temsilcisi, Konferans sona ermeden önce, eğer Irak bu konuda ısrar ederse Mısır'ın da "kesin kararlar" alacağını bildirmiştir. Mısır basınında belirtildiğine göre, bu kararlar, Mısır'ın Arap Birliği Ortak Savunma Paktından çekilmesi ve birleşik bir Arap ordusu kurulması yolundaki teklifini geri alması şeklinde olacaktı. Bu konuda Mısır'la Irak

arasında çıkan görüş ayrılıklarının giderilmesi için özel temaslar yapılmak üzere bir süre konferansa ara verilmiş, ancak bu süre içinde de görüşleri uzlaştırmak mümkün olamamıştır. Bunun üzerine, Mısır 3 Şubat'ta yeniden toplanan konferansa Arap Devletlerinin Arap Birliği dışındaki ülkelerle savunma andlaşmaları yapmamaları yolunda bir teklif getirmiş, fakat bu kere de Suriye, Lübnan ve Ürdün bu teklife katılmamışlardır. Konferans, 6 Şubat'ta hiçbir karar alamadan dağılmıştır.

Bütün bu baskılara Irak Hükümeti mukavemet etmiş ve Türkiye ile Irak arasındaki karşılıklı işbirliği andlaşması 24 Şubat 1955'de Bağdat'ta imzalanmıştır. Andlaşma, imzalanmasından iki gün sonra, 26 Şubat'ta Irak ve Türk parlamentoları tarafından onaylanmış ve hemen yürürlüğe girmiştir. Andlaşmanın birinci ve ikinci maddelerinde tarafların aralarında Birleşmiş Milletler Andlaşmasının 51 nci maddesi uyarınca işbirliği yapacakları, bu işbirliğinin özel anlaşmalara konu teşkil edebileceği ve andlaşma yürürlüğe girer girmez alınması gereken tedbirlerin tesbit edilerek hükümetlerin onayından sonra uygulanacağı belirtildikten sonra, 4 ncü maddede şöyle denilmektedir: "Yüksek âkit taraflar, bu anlaşma hükümlerinin içlerinden biri tarafından üçüncü bir devlet veya devletlerle giriştikleri beynelmilel taahhütlerden hiçbirisi ile tearuz teşikl etmediğini beyan ederler. Bu hükümler âkit tarafların yukarıda maruz beynelmilel taahhütlerine mugayir değildir ve mezkûr beynelmilel taahhütlere mugayir oldukları şeklinde de tefsir edilemezler. Yüksek âkit taraflar işbu andlaşma ile gayri kabili telif herhangi bir beynelmilel mükellefiyet yüklenmemeyi taahhüt ederler." Beşinci madde andlaşmanın yalnız Orta Doğu Devletlerine değil, diğer bazı devletlere de açık olabileceğini öngörmektedir. Bu maddede şöyle deniliyor: "İşbu andlaşma Arap Birliği azası devletlerden herhangi birisinin veya bu bölgenin emniyet ve sulhü ile faal şekilde ilgili ve taraflarca mutlak olarak tanınan herhangi diğer bir devletin iltihakına açık bulunacaktır... işbu andlaşmaya iltihak eden herhangi bir devlet, andlaşmaya taraf olan bir veya daha fazla devletlerle birinci maddedeye tevfikan hususî anlaşmalar yapabilir." Bu maddeden çıkan sonuç açıktır: İsrail, Irak tarafından tanınmadığına göre, bölge devleti olduğu halde bu Pakta giremeyecek; buna karşılık İngiltere, bölge devleti olmadığı halde Andlaşmaya katılabilecektir. Bundan başka, maddede andlaşmaya katılan herhangi bir devletin andlaşmaya taraf olan bir veya birkaç devletle özel anlaşmalar yapabileceği öngörülerek, İngiltere'nin Irak'taki üslerini bu yoldan koruması imkân dahiline sokulmaktadır.

Andlaşmanın altıncı maddesi bu paktın ileride kurulacak bir savunma teşkilâtının çekirdeği olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Gerçekten, bu maddeye göre, "âkitlerin adedi asgari dördü bulduğu andan itibaren andlaşmayı alâkadar eden maksatlar dairesinde çalışmak üzere vekiller seviyesinde bir Daimî Konsey kurulacaktır..."

Nihayet, yedinci maddede andlaşmanın "beşer senelik müddetlerle yenilenebilmek üzere beş sene için" yürürlükte kalacağı, taraflardan herhangi birinin yukarıda sözkonusu sürelerin bitiminden altı ay önce bildirmek üzere andlaşmadan çekilebileceği yazılıdır.

Öte yandan, andlaşmanın imzalandığı 24 Şubat günü Irak Başbakanı Nuri Said Paşa Türk Başbakanı Adnan Menderes'e verdiği bir mektupta İsrail konusunda şöyle demektedir : "... ülkelerimizdeki barış ve güvenliği koruyabilmek için, Filistin konusundaki Birleşmiş Milletler kararlarının gerçekleşmesi hususunda (Türkiye ile Irak arasında) yakın işbirliği yapılması üzerinde de tam bir görüş birliğine varmış bulunuyoruz." Açıkça görülebileceği gibi, bu mektupta Birleşmiş Milletler'in Filistin konusunda almış olduğu kararları —ki bunların en önemlisi taksim kararıdır— desteklemeyi Türkiye de açıkça taahhüt etmiş olmaktadır.
olmaktadır.

Öte yandan, Andlaşmanın onaylanması ile ilgili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisinde yapılan görüşmeler sırasında Pakt karşısında İsrail'in durumuna değinen Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'in Filistin Uzlaştırma Komisyonu üyesi olduğunu, ilgili devletlerin başbakanları arasında teati edilen mektubun Türkiye'nin bu sorun karşısındaki durumunu değiştirmediği gibi İsrail'le dostane münasebetlerini de etkilemeyeceğini açıklamıştır. Bundan sonra Mecliste çeşitli partiler adına söz alan konuşmacılar andlaşmayı desteklediklerini belirtmekle beraber, CHP Meclis Grubu adına konuşan Turgut Göle bazı hükümlere değinerek şöyle demiştir : "Andlaşmanın bazı hususî karakterlerini kaydetmeyi lüzumlu görüyorum. Andlaşma taraflar için otomatik işleyen bir askerî taahhüt mahiyetini taşımamaktadır. Buna mukabil, işbirliğinin tahakkuk ve tatbikini temin maksadıyla alınması gereken tedbirleri hükümet kararıyla derhal tatbik mevkiine koymak selâhiyeti verilmiştir. Öyle sanıyoruz ki, hükümete verilen selâhiyetler otomatik askerî taahhüdün veya Anayasanın Büyük Meclise hasrettiği selâhiyetlerin hududuna karışamaz..."

Türk-Irak işbirliği andlaşmasının imzalanması, çeşitli çevrelerde çeşitli yankılar uyandırmıştır. Amerika Dışişleri Bakanlığının 25 Şubat'ta Paktla ilgili olarak yayınladığı resmî tebliğde şöyle deniliyordu: "Türkiye ve Irak'ın bir karşılıklı savunma paktı imzaladıkları haberini, Birleşik Amerika, bu memleketlerin dünyanın bulundukları kısmı üzerine çöken hakiki tehlikenin muhtemel bir komünist tecavüzü olduğu-

nu kabul ettikleri vakıasının bir belirtisi olarak telâkkî etmektedir. Bu iki memleket tarafından aktolunan pakt, dünyanın bu kısmını böyle bir tecavüz ihtimaline karşı korumak için tedbirler almak hususundaki müşterek azimlerinin yeni bir tezahürüdür..." Öte yandan, Pakistan Başbakanı Muhammed Ali daha Paktın imzasından önce, 27 Ocak'ta New York'ta yaptığı bir basın toplantısında, Pakistan'ın bu Paktı tasvib ettiği gibi kendi memleketi ile beraber Türkiye ve Irak'ın da katılacakları üçlü bir ittifak andlaşmasını da memnunlukla karşılayacağını açıklamıştır.

Türk-Irak andlaşmasına karşı en önemli tepkiler de, gene, başta Mısır olmak üzere diğer Arap Devletlerinden gelmiştir. Mısır ilk olarak Suriye'yi kendi görüşlerine kazanmaya çalışmış ve iki devlet, 2 Mart'ta, Arap Birliği Savunma Paktının yerine geçecek ve Irak'ı dışarıda bırakacak yeni bir siyasî, ekonomik ve askerî anlaşma yapılmasını kararlaştırmışlardır. Mısır ve Suudi Arabistan arasında yapılan görüşmelerden sonra da, 6 Mart'ta, Kahire, Şam ve Riyad'da bir ortak bildiri yayınlanmış; Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan'ın "Arap dünyasının askerî, siyasî ve ekonomik yapısını kuvvetlendirecek..." bir andlaşma yapılmasına ve bu üç devletin Türk-Irak Paktına katılmamalarına karar verdikleri bildirilmiştir. Gene aynı bildiride belirtildiğine göre, üç devletin temsilcileri yukarıda sözü geçen andlaşma için bir tasarı hazırlayacaklar ve bundan sonra, muhtemelen ay sonunda, diğer Arap Devletlerini de tasarıya kesin biçimini vermek üzere bir konferansa çağıracaklardır. Üç devletin bu kararına yalnızca Yemen katılmış, Ürdün ve Lübnan ise kendilerini bağlayacak kesin bir durum almaktan dikkatle kaçınmışlardır. Lübnan'a göre, üç devlet tarafından önerilen yeni andlaşmaya Irak da katılmalı, ancak bütün imzacı devletlere İsrail'le ayrı bir anlaşma yapmayacağı konusunda söz vermelidir. Lübnın'ın böyle bir teklifte bulunmasının sebebi şudur : Mısır basını, Türk-Irak andlaşmasının yapılmasından sonra bu andlaşmanın gizli bir kısmı olduğu ve bu kısım gereğince Irak'ın İsrail Devletini tanıyacağı yolunda yayınlarda bulunmuşlardır. Lübnan Hükümeti bu teklifini Orta Doğu'da oldukça geniş yankılar uyandırmış bu yayınlar üzerine yapmıştır. Ancak bu söylenti, bir hükümet sözcüsünün 5 Mart 1955 tarihinde Anadolu Ajansına verdiği bir demeçte kesin olarak yalanlanmıştır. Öte yandan, Suriye de Irak'ın yapılacak yeni andlaşma dışında bırakılmasını istememiş ve Bağdat'da 14-19 Mart'ta Suriye ile Irak arasında bu konuda görüşmeler yapılmıştır. Ancak bu görüşmelerde hiçbir sonuca ulaşılmaması ve Arap Devletleri arasında yapılacak yeni andlaşmanın Arap dünyasında yeni parçalanmalar yaratmaktan başka hiçbir işe yaramayacağının anlaşılması sonunda, Kahire'de yapılması

düşünülen Arap Devletleri konferansı bilinmeyen bir geleceğe bırakılmıştır.

Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan arasında yapılması düşünülen andlaşma Ankara'da, doğrudan doğruya Türk-Irak andlaşmasına karşı yöneltilmiş bir davranış olarak karşılanmıştır. Nitekim, Başbakan Adnan Menderes'in 5 Mart'ta bu konuyla ilgili olarak Anadolu Ajansına verdiği bir demeçte şöyle denilmektedir : "Bütün dikkat ve itinamıza ve son derece samimi dostluk hislerimize rağmen, Mısır'ın bize ve Irak'a karşı hiddet ve şiddet politikası maalesef devam etmektedir. Suriye ve Mısır'ın bir prensip anlaşmasına varmış olmaları meselesine gelince : Eğer öğrendiklerimiz doğruysa, bu iki devlet Arap Devletlerinden gayrı herhangi başka bir devletle beynelmilel anlaşmalar akdini men eden ve hususiyle Türkiye ve Irak ile her türlü işbirliğini reddeden bir vesika imza etmişlerdir. Mısır'ın epey zamandan beri bazı Arap Devletleri üzerinde yapmaya çalıştığı baskılar devletlerin istiklâli mefhumuyla dahi kabili telif olmayacak derecelere varmış bulunuyor... Cümlece malûmdur ki Suriye ile çok uzun müşterek bir hudut ile birbirimize komşu ve bağlı bulunmaktayız. Binaenaleyh, bizim memleketimizde cereyan eden hadiselere karşı Suriye'nin yakından alâka hissetmesi ne kadar tabiî ise, Suriye'nin içinde bulunduğu hadiseler muvacehesinde bizim de öyle yakın bir alaka duymamız pek tabiidir. Bu sebeple Mısır idarecilerinin biraz önce bahsettiğimiz yersiz, hatta zaman zaman bize karşı hasmane tecelliler gösteren hareket, tasavvur ve teşebbüslerine komşumuz ve dostumuz Suriye'nin bahis mevzuu anlaşmayı akdetmek suretile iltihak etmiş olmasını, ciddiyetle karşılanması icab eden bir vakıa telâkki etmekteyiz."

Bundan sonra Türk Hükümeti, 10 Mart'ta, Suriye'ye kurulacak yeni Araplararası ittifaka katılmasını protesto eden bir nota göndermiştir.

Türk-Irak andlaşması başta Mısır olmak üzere bazı Arap Devletlerinde olduğu gibi İsrail'de de geniş yankılar uyandırmıştır. Ancak İsrail'deki yankıların nedenleri başkadır. İsrail Dışişleri Bakanlığı Türk-Irak andlaşması imzalandıktan iki gün sonra, 26 Şubat'ta bir açıklama yapmış ve normal olarak karşılıklı güvenlik andlaşmalarına konulması mutad sayılan, âkit devletlerin milletlerarası münasebetlerinde kuvvete veya kuvvet kullanmak tehdidine başvurmaktan kaçınacakları yükleminin bu andlaşmada eksik olduğunu ileri sürmüştür. Bundan başka, açıklamada, andlaşmanın imzalanması sırasında Irak Başbakanı tarafından hazırlanan ve Türk Başbakanı tarafından tasdik edilen mektupta, bu andlaşmanın, nereden gelirse gelsin her türlü saldırıyı önlemek amacıyla imzalandığı ve âkit tarafların Birleşmiş Mil-

letler kararlarının uygulanması amacıyla işbirliği yapacakları söylendiği belirtildikten sonra, böyle olunca bu mektubun İsrail'e yöneltilmiş düşmanca bir tutum olduğu ileri sürülmektedir. Görülebileceği gibi, başlangıçta Orta Doğu Devletlerini bir siyaset ve savunma düzeni içinde birleştirmek amacıyla imzalanan Türk-Irak işbirliği andlaşması Arap Devletleri arasında yeni görüş ayrılıkları yaratarak bu amaca ulaşılmasını büsbütün güçleştirdiği gibi, 1947 yılından beri iyi olan Türk-İsrail ilikilerini de bozmuştur.

İngiltere ve Bağdat Paktı

Türk-Irak işbirliği andlaşmasının en çok İngiltere'nin işine yaradığı görülüyor. Bir "Kuzey Kuşağı" kurulmasıyla ilgili çalışmalar, Orta Doğu'da ötedenberi şu, ya da bu biçimde varlığını korumuş ve bu bölgenin politikasında büyük ölçüde etkili olmuş bir devlet olan İngiltere'nin daha ilk günlerden başlayarak dikkatini çekmiştir. İngiltere başlangıçta Türk-Pakistan andlaşması ve bir Amerikan buluşu olan Kuzey Kuşağı fikrine, bu gibi düzenlemelerin Batılı Devletlerin Hindistan'la ilişkilerini bozabileceğini düşünerek, fazla itibar göstermemişti. İngiltere'nin Orta Doğu'nun savunması konusundaki ilgisi, hâlâ Süveyş Kanalının güvenliği ile bu bölgede çeşitli andlaşmalarla elde ettiği üsleri korumak görüşüne dayanıyordu. Ancak, Irak'ın burada önemli bir yer kaplayacağı anlaşılınca, bu ülkede iki önemli üsse sahip olması bakımından, İngiltere'nin Kuzey Kuşağı fikrine duyduğu ilgi çoğalmıştır. Bilindiği gibi, İngiltere'ye Irak'ta üs bulundurmak hakkı tanıyan 1930 andlaşması 1956 yılında sona erecekti ve bu andlaşmanın yenilenmesi ihtimali pek zayıftı. Ancak, Süveyş bölgesinden çıkacağı belli olduktan sonra, Irak'taki üslerinden de ayrılmak İngiltere'ye çok güç gelecekti.

Türkiye ile Irak arasında imzalanan pakt İngiltere'ye o sırada muhtaç olduğu bir imkân sağlıyordu. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, andlaşmanın beşinci maddesinde, bunun "bölgenin emniyet ve sulhü ile ilgili" devletlerin iltihakına açık olacağı öngörülüyordu. İngiliz Başbakanı Eden, Mart başında Bağdat'ı ziyaret etti ve Irak Devlet adamlarıyla görüşmeler yaptı. İngiliz Başbakanı, Bağdat'tan döndükten kısa bir süre sonra, 20 Mart'ta İngiliz Avam Kamarasında bir konuşma yaparak, İngiltere'nin Türk-Irak Paktına katılacağını ve Irak Hükümetine, bu Paktın birinci maddesi gereğince karşılıklı savunma işbirliği için özel bir anlaşma yapılmasının teklif edildiğini açıklamıştır. Eden, konuşmasında, yapılacak bu anlaşmanın Irak-İngiliz münasebetlerinde bir dönüm noktası olacağını, böylece nasıl olsa 18 ay sonra süresi dolacak olan 1930 andlaşmasıyla kurulan iki taraflı ilişkilerden

Orta Doğu'da genel bir savunma düzeninin temellerini kuracak yeni bir sisteme geçileceğini de söylemektedir. Aynı konuşmadan anlaşıldığına göre, yeni andlaşma gereğince Irak ve İngiliz silâhlı kuvvetleri arasında yakın bir işbirliği kurulacak, İngiltere şimdi işgal ettiği üsleri Irak denetimi altına bırakmakla beraber bunları yine istediği gibi kullanmak hakkını koruyacaktır.

İngiltere 4 Nisan 1955'te Bağdat Paktına resmen katılmış ve aynı gün, İngiltere ile Irak arasında 1930 ittifak andlaşmasının yerine geçecek olan özel anlama da imzalanmıştır. Türk Başbakanı Adnan Menderes, İngiltere'nin Türk-Irak Paktına katılmaya karar vermesinin açıklanmasından sonra, 1 Nisan 1955'te verdiği bir demeçte bu olaydan duyduğu memnunluğu belirttikten sonra şöyle demektedir: "... Bu, bütün sulhsever milletleri sevindirmesi icap eden son derece mesut bir hadisedir. Çünkü şimdi, Orta Şark'ın en hassas kısmında, bütün bölgenin emniyetine, istikrarına ve refahına hizmet edecek olan ve en iyi ve halis niyetlere dayanan bu sulh teşkilâtı, İngiltere gibi imkânları geniş bir devletin ahdî ve fiilî işbirliğini kazanmış oluyor... İngiltere'nin vermiş olduğu misalin bu bölgede kâin bulunan ve bölgenin emniyet ve sulhü ile faal şekilde ilgili olan diğer devletler tarafından yakın bir zaman içinde takip edileceğinden emin bulunuyoruz."

İngiltere'nin katılması, Paktın niteliğine önemli bir değişiklik getirmiştir. Başlangıçta bu Paktın hazırlanması ve imzalanması geniş ölçüde Amerikan teşebbüsü ve liderliği ile mümkün olduğu halde, bundan sonra Pakta fiilen katılması sebebi ile İngiltere tabiî olarak liderliği ele geçirmiştir. Süveyş'teki üslerin terkedilmesinden sonra İngiltere, Orta Doğu'daki, özellikle Basra Körfezindeki çıkarlarını, bu arada ekonomisi için hayati önemde olan akaryatını ancak Bağdat Paktı ve Irak'la yaptığı ikili anlaşma sayesinde sağlamak ve korumak imkânına sahip olabilecekti. Bundan başka, Bağdat Paktı, Ürdün'ün de buna katılması sağlanabildiği taktirde, Orta Doğu'daki İngiliz nüfuzunun devamını mümkün kılabilecekti.

Öte yandan, İngiltere'nin Bağdat Paktına katılmasından sonra, 16 Nisan'da, Sovyet Dışişleri Bakanlığı uzun bir bildiri yayınlayarak Orta Doğu'da "bazı Batılı Devletler" tarafından başlatıldığını ileri sürdüğü yeni "askerî gruplaşmaları" şiddetle kınamış; Orta Doğu Devletleri üzerindeki baskı ve tehditler devam ederse, bu meselenin Birleşmiş Milletler Teşkilâtı önüne getirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

Pakistan ve İran da Bağdat Paktına Katılıyor

Bağdat Paktına dördüncü üye olarak katılmak isteği gene Arap olmayan bir devletten, Pakistan'dan gelmiştir. Bilindiği gibi, bu devlet,

2 Nisan 1954 tarihinde Türkiye ile bir ikili işbirliği anlaşması imzalamıştı. Türk-Irak andlaşmasının imzalanacağı günlerde de, yukarıda da söylediğimiz gibi, Pakistan Başbakanı Muhammed Ali Han Pakistan'ın bu andlaşmayı memnunlukla karşılayacağını, hatta buna katılmayı bile düşündüğünü açıklamıştır. Bunun üzerine 4 Nisan'da, yani İngiltere'nin Pakta katıldığı gün, Türk ve Irak hükümetleri Pakta katılması için Pakistan'a da ortak bir çağrıda bulunmuşlardır. Pakistan'ın Bağdat Paktına katılmasını sağlayacak görüşmeler 28-29 Haziran'da Ankara'da yapılmış ve Pakistan Başbakanı 1 Temmuz'da ülkesinin Türk-Irak Paktına katılacağını kesin olarak açıklamıştır. Pakistan Pakta resmen 23 Eylül 1955'de katılmıştır.

Pakistan'ın Bağdat Paktı'na katılması bu pakta önemli bir yenilik getirmiş değildir. Çünkü, Orta Doğu'da bir ortak savunma örgütü kurulması yolundaki ilk adımlar zaten 2 Nisan 1954 anlaşmasıyla Türkiye ile Pakistan arasında atılmış bulunuyordu. Pakistan, bu anlaşmadan Bağdat Paktına geçmek için iç politika alanının en elverişli anını ve Birleşik Amerika'dan alacağı askerî yardımın düzenlenmesini beklemiştir.

Pakistan'ın da katılmasından sonra Bağdat Paktı dörtlü bir andlaşma olmuştu. Son biçimini alması da, İran'ın katılması üzerinedir. İran Hükümeti 11 Ekim 1955'te Pakta katılacağını açıkladıktan sonra ertesi gün bu hususu Irak Hükümetine resmen bildirmiş ve 3 Kasım'da katılma işlemlerini tamamlamıştır. Şunu belirtelim ki, İran Hükümetinin aldığı bu karar Pakistan'ınki gibi önceden atılmış bir adımın tabiî sonucu değildi. İran'ın Bağdat Paktına katılması bu devletin dış politikasında yeni bir dönemin başlangıcını teşkil etmiştir. İran geleneksel olarak güvenliğini bir tarafsızlık politikasıyla ve büyük devletler arasında kesin bir seçim yapmayarak, bunları kendisine karşı tahrik etmemekle korumuştu. Bununla beraber, Musaddık rejiminin ve petrol uyuşmazlıklarının tecrübelerinden sonra, İran Şahı Batı'yı tercih eden bir politika izlemeye başlamıştır. Ancak Şah, Kuzey Kuşağına, Batılıların kendisini Sovyet tehlikesi karşısında savunacaklarına aklı kestiği anda katılmıştır. Bununla beraber, Bağdat Paktına katıldığı sırada bile, Batılılar, özellikle Birleşik Amerika, İran'a ne yardım, ne de başka bir hususta kesin garanti vermiş bulunuyorlardı. Fakat Şah Pakta katılmakla Batı'nın daha fazla desteğini sağlayabileceğini ümid etmiştir.

İran'ın da katılmasından sonra Bağdat Paktının büyümeye başlaması, Mısır önderliğinde Pakta karşı cephe alan devletlerin endişesini arttırmış ve bunların tepkisinin kuvveden fiile çıkarılmasına yol açmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Türk-Irak Andlaşmasının imza-

lanması sırasında Mısır, Irak'ı son dakikada Paktı imzalamaktan vazgeçirmek ve diğer Arap Devletlerinin de Pakta katılmalarına engel olmak için, kendisine en yakın gördüğü Arap Devletlerini teşkilâtlandırmaya çalışmıştı. Nitekim, gene yukarıda belirttiğimiz gibi, Suriye ve Suudi Arabistan Mısır'la böyle bir Teşkilât içinde işbirliği yapmayı prensip itibariyle kabul etmişlerdi. Bu teşebbüslerin sonucu olarak Mısır ile Suriye 20 Ekim 1955'te Şam'da bir askerî pakt imzalamışlardır. Bu andlaşmanın hükümlerine göre, Mısır ve Suriye silâhlı kuvvetlerini ortak bir kumandanlık altına koyacaklardı. Açıkça görülebileceği gibi, bu paktın başlıca amacı Batı'nın desteği ve teşvikiyle imzalanmış bulunan Türk-Irak andlaşması karşısında dengeyi kurmak ve Irak'ın Orta Doğu'da artmakta olan etkisini zayıflatmaktı.

Bundan bir hafta sonra, 27 Ekim'de Mısır-Suriye Andlaşmasına benzer bir andlaşma da Mısır'la Suudi Arabistan arasında imzalanmıştır. Birincisi gibi bu da, savaşta ve barışta iki devletin silâhlı kuvvetlerinin ortak bir kumandanlık emrine konulmasını öngörüyordu.

Mısır'ın açıkça Bağdat Paktına karşı cephe alarak Suriye ve Suudi Arabistan'la birer andlaşma yapması üzerine, bu iki bloktan hiçbirine katılmayan Orta Doğu Devletlerinin durumu büyük önem kazanıyordu. Nitekim, İran'ın Bağdat Paktına katılmasından sonra Türkiye ve İngiltere, Ürdün'ü de Pakta çekmek için çaba harcamaya başlamışlardır. Gerçekten, Ürdün'ün takınacağı tavır Orta Doğu'daki bu gruplaşmaların kuvvet ve etki derecesini göstermek bakımından iyi bir deneme olacaktı. Bağdat Paktının bir üyesi olarak İngiltere, Ürdün Pakta katıldığı taktirde, sona ermesi için henüz daha on yıllık bir sürenin bulunmasına rağmen bu devletle 1946 yılında imzalamış olduğu andlaşmayı tadil etmeyi kabul etmiştir. Öte yandan 1955 Kasım'ında Türk Devlet Başkanı Celâl Bayar da bir resmî ziyaret için Ürdün'e gitmiştir. Bundan bir süre sonra, 1956 Ocağında, İngiliz Genel Kurmay Başkanı General Gerald Templer Amman'a giderek Ürdün'ü Bağdat Paktına katılmaya iknaya çalışmıştır. Kral ve hükümetin olumlu tutumlarına karşılık, Ürdün'ün Pakta katılmaması yolunda daha 1955 Aralığında başlayan sokak gösterileri General Templer'in ziyaretinden sonra büsbütün artmış ve bu gösteriler sonunda, Kral Ürdün'ü Bağdat Paktına katmak şöyle dursun, kısa bir süre içinde Batılı taraflısı görünen birkaç hükümet değiştirmek zorunda kaldığı gibi, Ürdün ordusu kumandanı İngiliz Glubb Paşa'yı da görevinden uzaklaştırmıştır. Bütün bu olaylar, Bağdat Paktına Orta Doğu'lu yeni ortakların katılabileceği yolundaki ümitleri suya düşürmüştü. Oysa Türk Başbakanı Adnan Menderes, daha 1955 Haziran'ında, Bağdat Paktının gelecekteki gelişmelerinden pek emin görünüyordu. 7 Haziran 1955 tarihinde

bir yabancı basın ajansına verdiği demeçte şöyle demektedir: "... Bazı Arap memleketlerinin henüz (Pakta) iltihak etmemiş olmasını bir prensip ithilâfından değil, sadece kendi fikirlerince bunun için müsait bir zaman beklemelerinden ileri geldiğini söyleyebilirim. Bu Pakt o kadar hayati bir ihtiyaca tekabül etmekte ve faydası o derece aşikâr bulunmaktadır ki artık menfi manevraların onun inkişâfını ciddî surette baltalaması mevzubahis olamaz."

Bağdat Paktı ve Amerika Birleşik Devletleri

Büyük ümitlerle kurulan Bağdat Paktının Daimî Konseyi ilk toplantısını 1955 Kasım'ında Bağdat'ta yapmıştır. Bu toplantı sonunda 22 Kasım'da yayınlanan resmî tebliğde Teşkilâtın Konseyden başka bir Daimî Askerî Komite ve bir Ekonomik Komite ile donatılması, Teşkilât merkezinin Bağdat'ta bulunması kararlarının alındığı açıklanmaktadır. Birleşik Amerika, 19 Kasım 1955'te Washington'da yapılan resmî açıklama uyarınca, bu toplantıya bir gözlemci heyet göndermiştir. Daimî Konseyin resmî tebliğinde, Birleşik Amerika'nın Konseyle devamlı askerî ve siyasî irtibat kurmak ve Ekonomik Komite kurulurken bununla ilgili toplantılarda bir gözlemci bulundurmak yolunda karar aldığını açıkladığı önemle belirtilmektedir.

Burada Birleşik Amerika'nın Bağdat Paktı karşısındaki tutumuna kısaca değinmek faydalı olacaktır. Bu Pakt üyelerinin herbiri kendine özgü düşüncelerle Birleşik Amerika'yı Paktın üyesi olarak görmek istemelerine rağmen, Washington Bağdat Paktına katılmamak konusunda büyük bir dikkat göstermiştir. Birleşik Amerika'nın bu davranışının çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenlerin başlıcaları şunlardır: Bir kere, Washington, Mısır ile Suudi Arabistan'ı kazanmak için pek az da olsa kalan şansını kaybetmek istememiştir. İkincisi, Bağdat Paktına katılarak Sovyetler Birliği'ni Orta Doğu'da yeni hareketlere girişmeye kışkırtmak istememiştir. Üçüncüsü, İsrail'i dışarıda bırakan ve bu yüzden Telaviv'de iyi karşılanmayan bir Pakta katılarak bu devleti daha fazla endişelendirmekten kaçınmıştır. Nihayet, böyle bir katılma Senato'nun onayına bağlı olduğu için, Senato'da yapılacak görüşmeler sırasında bütün Orta Doğu politikasının tehlikeye düşmesinden ve bu konunun bir iç politika sorunu yapılmasından çekinmiştir.

Bununla beraber, Birleşik Amerika, 16-19 Nisan 1956'da Tahran'da yapılan İkinci Bağdat Paktı Konseyi toplantılarına Amerikan Dışişleri Bakanlığı İdarî İşler Bakan Yardımcısı ve eski Tahran Büyükelçisi Loy Henderson'ın başkanlığında kalabalık bir temsilci heyeti göndermiştir. Toplantı sonunda 20 Nisan'da yayınlanan resmî bildiride, Birleşik Amerika'nın Bağdat Paktı ile yapacağı işbirliği konusunda şöyle

denilmektedir : "Konsey Birleşik Amerika'nın Pakt Teşkilâtının çalışmalarına faal surette iştirakini memnuniyetle karşılamıştır. Konsey Pakt ve gayelerinin Birleşik Amerika tarafından faal şekilde ve devamlı surette desteklenmesini aza memleketlerin kuvvetlenmesi ve inkişâfı ve sulhcü gayelerinin tahakkuku için esaslı bir şart teşkil ettiği mülâhazasındadır. Birleşik Amerika Paktı kuvvetle desteklediğini teyid ederek Paktın siyasî, tedafüî, iktisadî ve sosyal gayelerinin tahakkuku zımnında aza devletlerin münferit ve müşterek gayelerini desteklemekte devam edeceğini beyan etmiştir. Konseyin daveti üzerine Birleşik Amerika, İktisadî Komite ve Bozguncu Faaliyetleri Önleme Komitesine aza olmuştur." Tahran toplantısı sırasında kurulan Bozguncu Faaliyetleri Önleme Komitesi hakkında ise tebliğde şöyle denilmektedir : "Konsey bu bölgenin bozguncu faaliyetler tehdidi ile karşılaştığını nazarı itibare almış ve bunun Pakt azası arasında işbirliği yapılmak sureti ile en müessir şekilde bertaraf edilebileceğini kabul etmiştir. Bu maksatla Konsey, Genel Sekreterin idarî kontrolü altında daimî bir teşkilât kurmaya karar vermiştir..." Bu iki komitenin kuruluşuna ait hükümler, aza olmayan devletlerin bu komitelere iştirakini Konseyin tensibine bırakmaktadır. Birleşik Amerika'nın İktisadî Komitedeki delegesi, memleketinin aza devletlere iki taraflı teknik ve iktisadî yardımlarda bulunmaya devam edeceğini ve İktisadî Komite üyelerinin ortaklaşa giriştikleri projeleri desteklemek yollarının hükümeti tarafından araştırılacağını belirtmiştir. Askerî Komite nezdindeki Birleşik Amerika müşahidi, Bağdat Paktı daimî karargâhında, bir Amiral veya Generalin riyasetinde bir askerî irtibat kurulu tesisini teklif etmiş, Konsey de bu teklifi memnuniyetle karşılayıp kabul etmiştir. Amerikalı müşahitler hükümetlerinin üye memleketlere askerî yardımı devam ettirmek niyetinde olduğunu açıklamışlardır. Bu bildirinin metninden de açıkça anlaşılabileceği gibi, Birleşik Amerika Pakta tam üye olarak girmemekle beraber, Paktın organlarında, özellikle Yıkıcı Faaliyetleri Önleme ve Ekonomik Komitelerinde faal bir rol yüklenmeyi kabul etmiştir. Birleşik Amerika'nın Pakt ile işbirliğini kabul etmesi bütün üye devletlerce olumlu karşılanmış olmakla beraber tam üyeliği kabul etmemesi bunları güvensizlik ve memnunsuzluk içinde bırakmıştır. Nitekim, Konseyin 19 Nisan'da yaptığı toplantı sırasında Türk Başbakanı Adnan Menderes bu konuda şöyle konuşmuştur : "Birleşik Amerika'nın Teşkilâtımıza tamamen girmesine intizaren Ekonomik ve Bozguncu Faaliyetlerle Mücadele komisyonlarına aza olmayı kabul etmesini büyük bir sevinçle bir kere daha selâmlarım. Muhterem Amerikan mümessillerinden, Amerika'nın Pakta iltihakının bu Pakt devletleri tarafından ne derece şiddetle arzu edilmekte olduğunun Amerikan Hükümetine iblağ edilmesini rica ederim."

Bağdat Paktının Yarattığı Sonuçlar

Bağdat Paktının genel bir değerlendirmesini yapmak gerekirse şunları söyleyebiliriz : Bu Pakt, başlangıçta, kaynağını Dulles'ın NATO ile SEATO arasındaki boşluğu gidermek isteğinden almaktadır. Dulles eğer bu boşluk giderilirse hem Batı'nın, hem de Orta Doğu'nun savunmasının kolaylaşacağını düşünmüştür. Bundan başka, Paktın içine Arap Devletlerinin alınması da sağlanabilirse, Arap Birliği içindeki Batı aleyhtarı cephenin yıkılması mümkün olacaktı. Öte yandan İngiltere de, Süveyş bölgesinden çekildikten sonra, bu Pakt sayesinde hiç değilse Irak'taki üslerini koruyabileceğini düşünmüştür. Oysa Bağdat Paktının kurulmasından sonraki milletlerarası gelişmeler Batı'nın bundan pek kazançlı çıkmadığını gösteriyorlar. Gerçekten, bir kere Bağdat Paktı askerî bakımdan önemli bir savunma gücü yaratabilmiş değildir. Türkiye zaten elindeki bütün kuvvetleri NATO emrine verdiği için Bağdat Paktı içinde Batı'nın savunmasına büyük bir katkıda bulunamazdı. İran ve Irak'ın askerî gücü ise, yok denecek kadar azdı. Pakistan'a gelince, bu devletin başlıca endişesi Sovyetler Birliği değil, Hindistan'dı. Zaten hem Irak ve İran, hem de Pakistan, Bağdat Paktını Orta Doğu'nun savunmasını sağlayacak bir örgüt olarak değil, kendilerine Amerikan yardımı sağlayacak bir araç olarak görmüşlerdir.

Irak'ın Bağdat Paktını imzalamasıyla Arap Birliği içindeki bütünlük parçalanmamış değildir. Fakat bu Pakta Irak'tan başka hiçbir Arap Devletinin katılmaması üzerine, Arap Birliği içinde bir tarafta Irak'ın, öte yanda Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan'ın bulunduğu, ağırlığı çok farklı iki ayrı blok belirmiştir. Mısır-Suriye-Suudi Arabistan blokunun Arap kamuoyunda daha çok taraftar bulması ve Irak'ın Bağdat Paktını kurmasının eski sömürgecilerle işbirliği yaptığı şeklinde yorumlanması, zamanla, Irak Hükümetinin itibarını yitirmesine ve 1958 Irak ihtilâline yol açmıştır. Bu ihtilâl sonunda da İngiltere Irak'taki üslerinden ayrılmak zorunda kalmıştır.

Arap Devletlerinin böylece ikiye bölünmeleri bölgenin güvenliğini sağlayacak yerde, sarsmıştır. Bu bölünmeden yararlanan Sovyetler Birliği Mısır ve onun izinden giden Arap Devletleri arasında daha kolaylıkla itibar kazanmış, devamlı olarak Irak'ın baskısı altında bulunan Suriye 1956 yılından tibaren hergün biraz daha sola kaymaya başlamıştır. Bunun sonunda ortaya çıkacak olan 1957 buhranını sırası gelince göreceğiz.

Bağdat Paktı, biraz önce de söylediğimiz gibi, Amerikan yöneticileri tarafından düşünülüp yaratılmış bir pakt. Ancak, Birleşik Amerika, sonradan yukarıda saydığımız düşüncelerle pakta katılmamıştır.

Bu çekimserlik, kurulmak istenen savunma düzeninde büyük bir kuvvet boşluğu yarattığı gibi, Pakt üyeleri —özellikle İran ve Pakistan— üzerinde yalnız bırakıldıkları düşüncesini yaratmıştır. Bu düşüncenin, yıllar geçtikçe daha kuvvetlendiğini görüyoruz.

Bağdat Paktı içinde Türkiye'nin durumuna gelince, yukarıda da belirttiğimiz gibi Türkiye Batı'nın en güçlü savunma düzeni olan NATO'ya bütün birliklerini verdiği için Bağdat Paktı kanalıyla Batı'nın Orta Doğu'daki savunma gücüne zaten bir katkıda bulunamazdı. Türkiye'yi Bağdat Paktının içine iten, NATO'ya alınacağı sırada daha çok İngiltere'nin ısrarıyla Orta Doğu'nun savunmasıyla ilgileneceği yolundada verdiği sözdür. Pakta katılmak ve onun kurulmasında hiç olmazsa görünürde baş rolü oynamakla Sovyetler Birliği'ni kendisine karşı tahrik etmiş ve bu devletlerin milletlerarası politikada değişmeye başlayan davranışlarından faydalanma imkânlarını kısıtlamıştır. Sovyetler Birliği'nin Bağdat Paktı karşısında duyduğu hoşnutsuzluk 1955 Aralığında Mareşal Bulganin'le Krutçef'in Asya gezisinden sonra Yüksek Sovyet Şurasında yaptıkları konuşmalarda bu pakta ayırdıkları geniş yerden açıkça ortaya çıkmaktadır. İki Sovyet lideri bu konuşmalarında Hindistan, Birmanya ve Afganistan'a yaptıkları ziyaretlerde, bu devletlere "barış içinde birarada yaşama" ilkesi üzerinde görüş birliğine vardıklarını açıklamışlardır. Bu konuşmalar sırasında Bağdat Paktına değinen Bulganin şöyle demiştir : "SEATO'nun kurulmasında başlıca rolü Birleşik Amerika, İngiltere ve Fransa oynamıştı. Bağdat askerî gruplaşmasında ise birinci kemanın İngiltere tarafından çalındığı pek iyi bilinen bir gerçektir." Öte yandan Paktın kurulmasında Türkiye'nin rolüne değinen Krutçef ise şöyle konuşmuştur : "Türkiye'de Kemal Atatürk ve İsmet İnönü yetkileri ellerinde bulundurdukları sırada bu devletle ilişkilerimiz çok iyiydi; fakat sonradan bu münasebetlere gölge düşmüştür. Bunun yalnızca Türkiye'nin hatasından ileri geldiğini söyleyemeyiz. Biz de bu ilişkiler üzerine gölge düşüren bazı yanlış beyanatlarda bulunduk. Fakat sonradan bunu tashih eden adımlar attık ve bu devletle dostça ilişkiler kurmak için teşebbüslerde bulunduk. Maalesef, Türk devlet adamları buna aynı biçimde karşılık vermediler..."

Bağdat Paktı Türkiye'nin yalnız Sovyetler Birliği ile ilişkilerini biraz daha bozmakla kalmamış, aynı zamanda Irak dışında kalan Arap Devletleri ile ilişkilerini de kötüleştirmiştir. Irak'la bir işbirliği andlaşması imzalayacağını açıklayacağı sırada, Orta Doğu Kumandanlığı yüzünden bozulan Türk-Mısır ilişkileri biraz olsun düzelmiş bulunuyordu. Ancak içine İngiltere'nin de katılacağı bir bölge andlaşmasının yapılmak istenmesi, bu ilişkileri yeniden gerginleştirmiştir. Bu gergin-

leşmede Mısır'ın Arap dünyası içindeki birliğin parçalanmasından ve kendi liderliğinin sarsılmasından duyduğu hoşnutsuzluk kadar, İngiltere'nin bölgedeki varlığını sürdürmeye kalkışmasının yarattığı endişenin de payı vardır. Fakat Türk yöneticileri bu gerçeği görmekte güçlük çekmişler ve Bağdat Paktına karşı Arap Devletleri arasında doğan husumeti yalnızca Orta Doğu'daki liderlik yarışmasına bağlamaya kalkışmışlardır.

Öte yandan, Arap Devletlerini ürküten Bağdat Paktı İsrail'i de memnun etmiş değildir. Üstelik Türkiye, Bağdat Paktına yöneltilen Arap tenkitlerinden birinin Türkiye'nin İsrail'i tanımış olduğu hususu olduğunu gözönüne alarak, 1956 Kasım'ında İsrail'deki elçisini geri çekmiştir. Böyle yaparken, Türk dış politikasını yönetenler Bağdat Paktının durumunu biraz olsun kuvvetlendirebileceklerini umuyorlardı. Fakat bu umduklarını bulamadıkları gibi, İsrail'i de büsbütün gücendirmişlerdir.

VII

TARAFSIZLARLA İLİŞKİLER VE BANDUNG KONFERANSI

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Avrupa Devletlerinin sömürgesi bulunan irili-ufaklı birçok Asya ve Afrika ülkesi, önce kendi kurtuluş mücadeleleri, sonra da Birleşmiş Milletlerdeki sömürgeciliğe karşı devletlerin yardımıyla bağımsızlıklarını kazandıkları zaman iç kuruluşları ve yönetimleri bakımından zayıf, uluslararası ilişkileri bakımından da tecrübesiz ve yalnızdılar. Bu bakımdan, eninde sonunda şu, ya da bu biçimde yeniden büyük devletlerin nüfuzu altına girmekten endişe duymuşlar ve kendi aralarında işbirliği yaparak bu endişelerini gidermek istemişlerdir. Bu işbirliğinin ilk uygulamalarını Birleşmiş Milletler içinde görüyoruz. Birleşmiş Milletler dışında teşkilâtlanma çabaları ise ancak 1954 yılından sonra başlamıştır. Bu konuda yapılan ilk somut teklif, Endonezya'dan gelmiştir. Gerçekten, Endonezya'nın o zamanki başbakanı Dr. Ali Sastroamidijojo 1954 Ocağında bağımsız Asya ve Afrika Devletlerinin bir toplantı yapmalarını önermiş ve bunun üzerine ilk toplantı 1954 Mayıs'ında Birmanya, Seylan, Hindistan, Pakistan ve Endonezya arasında Colombo'da yapılmıştır. Bu toplantı, esas itibariyle, Hindiçini'deki durumu incelemek üzere yapılmış olmakla beraber, burada daha geniş bir Asya-Afrika Devletleri konferansının teşkili sorunu da ele alınmıştır. Bundan sonra, sonradan Colombo Devletleri adıyla anılan aynı beş devletin 1954 Aralığında Bogor'da yaptıkları toplantıda, 1955 yılında Bandung'da, böyle bir konferansın toplanması için kesin karar alınmıştır.

Bu konferansa mümkün olduğu kadar çok devletin çağrılması için büyük bir çaba harcanmıştır. Konferans, 18 Nisan 1955'te, Orta Afrika Federasyonu dışında çağrılan devletlerin hepsinin katılmasıyla başlamıştır. Katılan devletler şunlardır : Afganistan, Birmanya, Kamboçya, Seylan, Mısır, Habeşistan, Altın Sahili, Hindistan, Endonezya, Irak, Japonya, Ürdün, Laos, Lübnan, Liberya, Libya, Nepal, Pakistan,

İran, Filipinler, Suudi Arabistan, Siyam, Sudan, Suriye, Kuzey Vietnam, Güney Vietnam, Yemen, Çin Halk Cumhuriyeti ve Türkiye. Kıbrıs rum lideri Makarios, Kudüs eski müftüsü, New York'lu zenci milletvekili Enoch Powell ve Afrika Millî Kongresinin bir sözcüsü de toplantıya gayri resmî gözlemci olarak katılmışlardır. Davet edilenlerin büyük bir çoğunluğu Asya ve Afrika'nın bağımsız devletleri olmakla beraber, bunlar arasında birkaç tane henüz bağımsızlığını kazanmamış ülke de bulunuyordu. Bu arada bazı atlamalar da dikkati çekmiştir. Daha başından beri Güney Afrika Birliği'nin toplantıya çağrılmayacağı ve konferansta en ağır tenkitlere uğrayacaklardan biri olacağı açıkça biliniyordu. Aynı biçimde, davet edilmeyen ülkeler arasında Malaya, Goa, Timor ve Tibet de bulunuyordu. Buna karşılık davet edilmesi gerektiği halde İsrail Arap Devletlerinin itirazı yüzünden konferans dışı bırakılmıştı. Kuzey ve Güney Vietnam'ın davet edilmelerine rağmen Güney ve Kuzey Kore her nedense konferansa çağrılmamışlardır. Nihayet, henüz bağımsızlığını kazanmış olmasına rağmen Altın Sahili davet edildiği halde, aynı statüde olan Nijerya davet edilmemişti.

Konferans Endonezya Devlet Başkanı Sukarno'nun bir konuşmasıyla 18 Nisan'da başlamış ve 24 Nisan'a kadar devam etmiştir. Konferansın akışından, Asya-Afrika Devletlerinin dünyada ağırlık kazanmaktan başka hiçbir açık amaçları olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'yi, Bandung'da, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu'nun başkanlığında bir heyet temsil etmiştir. Konferansın 21 Nisan tarihli toplantısında yaptığı bir konuşmada, Zorlu, özellikle komünist tehlikesi üzerinde durmuş ve tarafsızlık politikasını kınamıştır. Zorlu, tarafsızlık siyasetinin vereceği sonuca bir örnek olarak "iyi niyetli, fakat yanlış yola sürüklenen" Çekoslovakya'nın akibetini gösteren ve böyle bir "yolun ortası siyasetinin doğuracağı tehlikeler" konusunda konferansa katılanları uyarmıştır. Zorlu, konuşmasına devamla şöyle demiştir: "Hürriyet, istiklâl ve sulh, hiçbir gayret sarfetmeden elde edilen nimetler değil, tahakkuku ve müdafaası herbirimize ağır mesuliyetler yükleyen ideallerdir. Bu hakikatleri idrak edemeyen, zayıf bir karşı koyma ve tehlikeye göz yumarak güvenliğin elde edilebileceğini ümit etmek, sadece böyle hareket edeni değil, fakat bütün camiayı tehlikeye düşürecek bir hareket tarzıdır." Zorlu, hür milletleri Kuzey Atlantik Paktı, Balkan Paktı, Türk-Pakistan ve Türk-İran Paktlarıyla Güney-Doğu Asya Müdafaa Paktı gibi ittifaklar yapmaya sevkeden şeyin tecavüz tehlikesi olduğunu ileri sürmüştür. Zorlu'ya göre "eğer bugün sulh ve güvenliğin muhafaza edilebileceği ümidine sahipsek, bu birlik ve hürriyeti seven insanların işbirliğinde bulunan kuvvetin tecavüzün muvaffak olmadığını ve olamayacağını

göstermelerindendir (sic)". Başbakan yardımcısı, bundan sonra, Türkiye'nin eski emperyalizmin kalıntıları olan müstemlekecilik ve ırk tefrikinin dünya yüzünden tamamen silinmesi gerektiğine inandığını da söylemiştir.

Komitelerdeki, özellikle Siyasî Komitedeki görüşmeler sırasında Batı taraftarı devletlerle bunlara aleyhtar olan devletler arasında geniş görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Birincilerin liderliğini başta Türkiye olmak üzere Irak ve Pakistan, ikincilerin liderliğini de Hindistan, Komünist Çin ve Mısır yapıyorlardı. Birinci grubun içinde, adıgeçen devletlerden başka, Seylan, Fildişi Sahili, Japonya, Ürdün, Lübnan, Liberya, Libya, İran, Filipinler, Siyam, Sudan ve Güney Vietnam vardı. İkinci grubun içinde de gene yukarıda adı geçenlerden başka, Afganistan, Birmanya, Kamboç, Habeşistan, Endonezya, Laos, Nepal, Suudi Arabistan, Suriye, Kuzey Vietnam ve Yemen bulunyordu. En dikkati çeken görüş ayrılıkları şunlar olmuştur : Colombo Devletlerinden Pakistan ve Seylan Batı görüşüne meylederken, Hindistan, Birmanya ve Endonezya tarafsızlık görüşünü savunmuşlardır. Arap Devletlerinin bir kısmı (Irak, Ürdün, Lübnan ve Libya) Batılı Devletlerin görüşlerini, diğerleri de (Mısır, Suudi Arabistan, Suriye ve Yemen) tarafsızlığı savunmuşlardır. Laos ve Kamboçya, Hindistan başbakanı Nehru'nun etkisi altında ve Komünist Çin başbakanı Çu En Lai'ın verdiği teminat sonunda tarafsızlık politikasından yana olan devletlerin safına geçmişlerdir. Konferansta görülen çatışmaların en dikkati çekenlerden biri de Türkiye ile Hindistan arasında olmuştur. Hindistan başbakanı Nehru. Konferansta geniş yankılar yaratan bir konuşma yaparak Fatin Rüştü Zorlu'nun konuşmasını cevaplandırmış ve Zorlu'nun madalyonun yalnızca bir yüzünü gösterdiğini, öte yüzü çevrilince NATO'ya karşı kuvvetli itirazlar yapılabileceğini ileri sürmüştür. Nehru konuşmasında Hindistan'ın komünist, ya da anti-komünist her türlü kuvvet gruplaşmasının karşısında olduğunu, her iki tarafın da yanlışlar yaptığını ve iki büyük blok arasındaki bloklaşmanın harbe müncer olabileceğini söylemiştir. Nehru, sözlerine devamla, bu bloklardan birine katılmanın bir Asya-Afrika Devleti için "müsamaha edilmez bir küçük düşme" olduğunu söylemiş ve NATO'nun sömürgeciliğin en kudretli koruyucularından biri olduğunu ileri sürmüştür.

Görüldüğü gibi Türkiye NATO'yu ve genellikle Batı blokunu savunmakla, Konferansta, her türlü blokların ve bloklaşmanın aleyhinde olan, tarafsızlığı kendilerine dış politika ilkesi olarak kabul eden devletlerin karşısına çıkmış bulunuyordu. Bunlar, Türkiye'yi Batı'nın sözcüsü olarak görmüşler ve bundan büyük hoşnutsuzluk duymuşlardır. Kaldı ki, Fatin Rüştü Zorlu, sonradan yaptığı bir konuşmada Türkiye'

nin Bandung'a Batı'nın sözcülüğünü yapmak üzere ve Batı'nın ısrarı üzerine gittiğini açıkça söylemiştir. Gerçekten Başbakan Yardımcısı Zorlu, 1956 Dışişleri Bakanlığı bütçesinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülmesi sırasında yaptığı bir konuşmada şöyle demektedir : "Bize düşen vazife vazıhtır. Biz kendi politikamızı, kendi görüşümüzü önce kendimiz savunacağız ve dostlarımızla birlikte savunacağız. Biz oraya (Bandung'a) son dakikada gittik. Bu iştiraki müttefiklerimiz çok arzu ettiler, aman gidin dediler, siz gitmediğiniz taktirde fena olacak dediler."

Bandung Konferansının milletlerarası politikada önemli bazı sonuçları olmuştur. Bunların birincisi Asya-Afrika Devletlerinin, kendi aralarında kesin bir örgütlenmeye gitmemekle beraber, Birleşmiş Milletler içinde yeni ve etkili bir blok olarak belirmeleridir. Türkiye bu blokun Birleşmiş Milletlerdeki toplantılarına katılmakla beraber, birçok konuda, özellikle sömürgecilikle ilgili olanlarda, Batı ile birlikte harekete devam etmiştir.

Bandung Konferansının milletlerarası politika bakımından ikinci önemli sonucu "barış içinde birarada yaşama" ve "tarafsızlık" görüşlerini kuvvetlendirmesi ve bunların Asya-Afrika Devletlerinin büyük çoğunluğu tarafından benimsenmesini sağlamış olmasıdır. Oysa, Türkiye, bu gelişmeyi küçümsemiş, ya da tehlikeli addetmiş görünmektedir. Nitekim, Başbakan Adnan Menderes, Konferanstan kısa bir süre sonra bir yabancı haber ajansına verdiği demeçte, bu konuda şöyle demektedir : Bugüne kadar, misalleri ile görmüş oluyoruz ki, Rusya'nın ileri sürdüğü **"Coexistence pacifique"** nazariyesi, bizim anladığımız manada-yani milletlerin ve devletlerin yekdiğerinin işlerine müdahale etmesinden masun olarak, herkesin hak, hürriyet ve istiklâline ve toprak bütünlüğüne tam bir riayet içinde- bir sulh ve geçim rejimi olarak değil, bir milletin ötekine hakim olması karşısında, tahakkümüne maruz kalanların buna katlanması şeklinde tecelli etmektedir. Bu vaziyette ya tâbi olmak, yani yok olmak, yahutta kendimizi müdafaaya azmetmek şıkkından birini seçmek zarureti vardır. Tarafsızlık -neutralizm- diye üçüncü bir şık mevcut değildir... Bir nevi anane şekli ötedenberi tarafsızlık siyaseti takip etmiş olan devletlere yenilerinin ilâvesi suretiyle bir bitaraflık bloku teşekkül edecek olursa, bu müşterek emniyet sisteminde vahim bir rahne teşkil edecek ve herkesten evvel bu siyaseti takip etmek isteyenlerin mevcudiyetini tehdit eden bir durum hasıl olacaktır."

VIII

SÜVEYŞ BUNALIMI VE TÜRKİYE

Mısır'ın Batı'yla İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra İngiltere'nin Orta Doğu'da karşılaştığı en önemli sorun, buradaki çıkarlarını sürdürebilmek için gerekli üsleri koruyabilmekti. Gerçekten, savaşın sona ermesi ile birlikte Orta Doğu'da, özellikle Mısır'da milliyetçilik akımları kuvvetlenmiş ve Mısırlı yöneticiler İngiltere'yi 1936 andlaşması gereğince bulunduğu Süveyş Kanalı bölgesinden çıkarmak ve Sudan'ın ortak yönetiminden kurtulmak istemişlerdir. Bu istek, 1952 Mısır ihtilâlinden sonra daha belirli olmaya başlamıştır. Kuvvetlenen milliyetçilik akımları karşısında Süveyş bölgesindeki ve Sudan'daki eski yetkilerini koruyamayacağını anlayan İngiltere, kendisini tatmin edecek yeni formüller bulunduğu taktirde, 1936 andlaşmasının her iki konuda da gözden geçirilmesine razı görünmüştür.

İngiltere, Sudan konusunda, bu ülkenin kendi geleceğini kendinin kararlaştırması görüşünü savunmuştur. Mısır da bu görüşü benimseyince Şubat 1953'de bu konuda bir anlaşmaya varmak mümkün olmuştur. Süveyş'in durumuna gelince; Mısır buradaki İngiliz üslerinin "milletlerarası statü" altına konulmasını kabul etmeyince, İngiltere bu üsleri, barış zamanında bakımını, savaş zamanında da kullanılmasını kendi elinde saklamak şartıyla Mısır'a devretmeye taraftar olmuştur. Öte yandan Amerika Birleşik Devletleri Mısır ve İngiltere arasında uzlaşmayı sağlamak için çaba harcamıştır. Bu çabalar sonunda, 19 Ekim 1954'te, İngiltere ile Mısır arasında bir anlaşmaya varılmıştır. Bu anlaşma gereğince, İngiliz kuvvetleri, anlaşmanın imzasını izleyen yedi ay içinde Süveyş'teki üslerden çekileceklerdi. Ancak, İngiltere, yedi yıllık bir süre içinde, eğer "yabancı bir kuvvet" tarafından Arap Birliği üyelerinden birine, ya da Türkiye'ye bir saldırı yapılırsa bunları yeniden işgal etmek yetkisini koruyacak, fakat tehlike biter bitmez bura-

dan çekilecekti. Gene bu süre içinde, resmî üniforma taşımayan İngiliz teknisyenleri üslerin bakımı için bölgede kalmak hakkını koruyacaklardı. Anlaşmada, Süveyş Kanalının Mısır'ın bir parçası olacağı ve Kanal'dan geçiş serbestliğini sağlayan 1888 Anlaşmasına tarafların riayete devam edecekleri öngörülüyordu.

Bu anlaşma hiç şüphesiz, İngiltere'nin, dolayısıyla Batılı'ların Orta Doğu'daki durumunu askerî bakımdan önemli biçimde sarsıyordu. Ancak, bunu yaparken, Batılı'lar, Mısır'ın Kuzey Kuşağında kurulacak savunma düzenine kendi isteği ile katılacağını umuyorlardı. Başkan Nasır, görüşmeler sırasında, Batılı'ların bu ümidini destekleyen bazı davranışlarda bulunduğu halde, bu konuda hiçbir kesin yüklem altına girmemiştir. Nasır, sonradan, bu davranışlarıyla anlatmak istediği şeyin Batı ile bir ortak savunma örgütü kurmak değil, Arap Birliği'ni kuvvetlendirmek olduğunu ileri sürmüştür.

İngiliz-Mısır andlaşması imzalandıktan sonra, Batılı Devletler Mısır'la kendi aralarında yani bir işbirliği döneminin açıldığını sanmışlardır. Bununla beraber, Nasır bu işbirliğinden yalnızca ekonomik işbirliğini anlamış, Amerikan iktisadî yardımını alırken askerî yardımı, bunun beraberinde ülkesine yabancı nüfuzunu da getireceğini ileri sürerek, reddetmiştir. Mısır lideri, daha sonra Batılı'ların gene büyük bir iyimserlik havası içinde ortaya attıkları Orta Doğu savunma düzeni fikrine karşı durum aldığı gibi, Bağdat Paktının imzalanması üzerine de, yukarıda da söylediğimiz gibi, açıkça Batı aleyhtarı bir politika izlemeye başlamıştır.

Bundan sonra, Mısır'la Batı'nın arasını açan olaylar birbirini izlemiştir. Bu olayları şöylece sıralayabiliriz: Mısır'ın Bağdat Paktına karşı giriştiği diplomasi ve propaganda saldırısı; Birleşik Amerika'nın Nasır tarafından istenilen askerî yardımı kendi şartıyla vermek istemekte ısrar etmesi ve Kahire'nin bunun üzerine Sovyetler Birliği'nden askerî yardım almaya başlaması; Batılı'ların Asvan Barajının yapılması için yardım teklifi, Nasır'ın bu teklifi kabulde gecikerek Sovyetler'le yeni yakınlaşmalar kurması ve buna karşılık Batılı'ların Asvan Barajı konusundaki yardım taleplerini geri almaları; nihayet, Mısır'ın Süveyş Kanalı Kumpanyasını devletleştirmesi.

Bütün bu olaylar Batılı'ların Mısır'la işbirliği yapabilecekleri konusunda besledikleri kanının ne kadar yanlış olduğunu açıkça ortaya koymaktadırlar. Yukarıda da söylediğimiz gibi, bu kanı başlangıçta Türkiye tarafından da besleniyordu. Nitekim, Başbakan Menderes, Mısır Devlet Başkanı Nasır'la karşılıklı görüşme yapmak ve onu bir Orta Doğu Savunma düzeninin gereğine inandırmak bile istemiştir. Bize ka-

lırsa, hem Batılıları, hem de Türkiye'yi bu yanlış kanıya yönelten, Mısır ihtilâlinin temel felsefesini ve Mısır yöneticilerinin Batı sömürgeciliği karşısında duydukları infiali anlayamamış olmalarıdır.

Mısır ile Batı'nın karşı karşıya geldikleri en çetin ve yarattığı sonuçlar bakımından en önemli sorun, Asvan Barajının finansmanı sorunudur. Birleşik Amerika ile İngiltere, başlangıçta bu barajın finansmanına yardımı Mısır'la iyi ilişkiler devam ettirmek için elverişli bir yol olarak görmüşler ve yardım teklifi yapmışlardır. Ancak Başbakan Nasır, ya yardımı daha uygun şartlarla alabilmek, ya da Sovyetler Birliği'nden de gelebilecek teklifleri beklemek amacıyla, Batılı'ların teklifine olumlu cevap vermeyi geciktirmiştir. Başbakan Nasır bir yandan Batı'dan gelen teklifleri böylece askıda bırakırken, öte yandan da Batılı'ların hoşuna gitmeyen dış politika davranışlarına devam etmiştir. Bu arada, 1956 Mayıs'ında Çin Halk Cumhuriyeti ile diplomatik ilişkiler de kurmuştur. Bu davranışlar Amerikan kamuoyunda ve Kongresinde Mısır aleyhtarı bir havanın doğmasına yol açtığı gibi barajın finansmanının en önemli kısmını yüklenen Dünya Bankası da, Mısır'ın en önemli gelir kaynağı olan pamuk ürününün hemen tamamının Sovyetler Birliği'ne satılacağını anlayarak, vereceği kredinin geleceğinden endişe duymaya başlamıştır. İşte bütün bu gelişmeler üzerine, Birleşik Amerika ve İngiltere, 19-20 Temmuz 1956'da Asvan Barajı konusundaki tekliflerini geri aldıklarını açıklamışlardır. İki Batılı devlet, böyle yaparken, herhalde Sovyetler Birliği'nin Nasır'a kendi reddettikleri yardımı verememeyeceğini ve bu durum karşısında Mısır liderinin itibarının içte ve dışta önemli biçimde sarsılacağını düşünüyorlardı. Öte yandan, aynı davranışla, taraf tutmamanın ve geçimsiz görünmenin dış yardım bakımından Batı bağlılığından daha kârlı olduğu yolunda şikâyetlerde bulunan Türkiye ve Batı'ya bağlı öteki bazı devletlerin bu şikâyetlerini duymazlıktan gelmediklerini de göstermek istemişlerdir. Ancak, işin sonunda bu davranış Mısır'ın Batı ile işbirliği yapabileceği konusunda, eğer kalmışsa, son ümitleri de ortadan kaldırdığı gibi; Nasır'ın durumunu sarsacağına, "Batı emperyalizmi"ne kafa tutan adam olarak, bağlantısız devletler arasındaki itibarını da yükseltmiştir.

Süveyş Kanalının Millileştirilmesi ve Londra Konferansları

Batılı Devletlerin Asvan Barajına yapacakları yardım teklifini geri almaları üzerine, Başbakan Nasır, 26 Temmuz'da, bu barajın yapımı için gerekli finansman kaynaklarını bulmak amacıyla, Süveyş Kanalını devletleştirdiğini ilân etmiştir. Bilindiği gibi, Süveyş Kanalından geçiş, 1888 İstanbul anlaşması gereğince, hisse senetlerinin çoğu İngi-

liz ve Fransızların elinde olan bir Kanal Kumpanyası tarafından düzenleniyor ve geçiş ücretleri bu Kumpanyaya gidiyordu. Başbakan Nasır, Kanalı millîleştirmekle Kanal Kumpanyasının bu haklarını Mısır'a geçirmiş, fakat buna karşılık Kumpanyaya tam tazminat ödeyeceğini de bildirmiştir.

Başbakan Nasır'ın bu davranışı Batılı'lar için tam bir sürpriz olmuştur. Batılı Devletler bir "miletlerarası kurum"un millî amaçlar uğruna devletleştirilmesini protesto etmişler ve bunu Kanalın güvenliğine ve buradan geçiş hürlüğüne karşı yöneltmiş bir davranış olarak karşılamışlardır. Özellikle İngiltere ve Fransa, Kanal Kumpanyasının hisse senetlerini ellerinde bulunduran devletler olarak, Süveyş'in millîleştirilmesi karşısında en fazla endişe duyan devletlerin başında gelmektedirler. Bununla beraber, başlangıçta, işi kuvvet kullanmaya kadar götürmeden konferans yoluyla çözmeyi denemişlerdir. Ağustos başında, İngiltere, Fransa ve Birleşik Amerika, eğer Kanal Kumpanyasına tam tazminat verilir ve Knal milletlerarası bir denetim ve işletme düzeni altına konulursa bu millîleştirmeyi kabul etmek kararını almışlardır. Bundan sonra da, gene bu üç devlet, 1888 anlaşmasını imzalayanlarla Kanalı en fazla kullanan 24 devleti Londra'da bir toplantıya çağırmışlardır. Mısır ve Yunanistan, bu teklifleri Mısır'ın bağımsızlığı ve egemenliği ile bağdaşır görmediklerini söyleyerek konferansa katılmayı reddettikleri için 16 Ağustos'ta başlayan toplantılara yalnız 22 devlet gelmiştir.

Batılı Devletler, Konferansın önüne, yukarıda söylediğimiz esaslar çerçevesinde ve "Dulles Plânı" diye adlandırılan bir teklif getirmişlerdir. Konferansta Türkiye'yi temsil eden Büyükelçi Muharrem Nuri Birgi, 17 Ağustos'ta yaptığı bir konuşmada, Türkiye'nin Dulles Plânına katıldığını şöyle açıklamaktadır. "Biz müslüman bir milletiz. Bu ve daha birçok sebeplerle Arap memleketlerinin dostuyuz ve onları severiz. Arap memleketlerinin, hürriyet ve bağımsızlıkları için yapmakta oldukları mücadelede onlarla beraberiz. En büyük arzularımızdan biri de Arap memleketlerinin biran önce bağımsızlıklarına kavuşmalarıdır. Fakat, Süveyş Kanalının bitaraf ve beynelmilel bir idare ve kontrole konulmasında Mısır'ın bağımsızlığını ve haysiyetini rencide edecek bir mahiyet göremiyoruz. Bizce Dulles'ın ileri sürdüğü plân, Süveyş Kanalı meselesine bir hal çaresi bulabilmek için müsbet ve müsavat esasına dayanan temellerdir. Bu meselede hissiyata kapılmadan karar vermek icap eder."

Bununla beraber, Türkiye, Konferansın sonlarına doğru Pakistan, İran ve Habeşistan'la birlikte Dulles Plânını iki noktada değiştiren bir

önerge de sunmuştur. Bu önergeye göre Knal Kumpanyasına tazminat ödenmesi gereği, bir madde olarak karara değil, fakat bir dilek olarak girişe konulmalı ve yeni Kanal düzen ve yönetiminin "Mısır'ın egemenlik haklarına kat'iyyen halel getirmeyecek" biçimde kurulacağı açıkça belirtilmelidir. Bu değişiklik Konferansa katılan üyelerin büyük çoğunluğu tarafından benimsendiği için Dulles Plânı böylece tâdil edilmiştir ve bundan sonra da "beş devlet plânı" (Birleşik Amerika, Türkiye, İran, Pakistan ve Habeşistan) diye anılmaya başlamıştır.

Toplantılarına 23 Ağustos'ta son veren Londra Konferansında bütün katılan devletlerin birleştiği bir karara ulaşmak mümkün olmamıştır. İçlerinde kendine özgü bazı kayıtları olan İspanya'nın da bulunduğu 18 devlet (bu devletler şunlardır: Avustralya, Danimarka, Habeşistan, Fransa, Federal Almanya, İtalya, Japonya, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Pakistan, İran, İspanya, İsveç, Türkiye, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri), Birleşik Amerika, İran, İsveç, Habeşistan ve Avustralya temsilcilerinden kurulan beşli bir komisyonun Mısır Hükümeti ile temasa geçerek ona "beş devlet plânı"nın hedef ve amaçlarını anlatmasını ve Mısır'ın bu ilkeler çerçevesinde yapılacak bir anlaşmayı tartışmaya istekli olup olmadığını araştırmasını kararlaştırmışlar; geri kalan dört ülke, yani Sovyetler Birliği, Hindistan, Endonezya ve Seylan ise Kanalın kayıtsız şartsız Mısır egemenliği altına bırakılması konusundaki görüşlerinden ayrılmamışlardır.

Avustralya Başbakanı Menzies'in başkanlığındaki beşli komisyonun Eylül'ün ilk haftasında Kahire'de Mısır yöneticileri ile yaptıkları konuşmalar hiçbir sonuca ulaşmamış ve Başkan Nasır "beş devlet plânı"nı kabul etmemiştir. Bunun üzerine, yukarıda sözü geçen 18 devlet 19-22 Eylül tarihlerinde Londra'da bir kere daha toplanmışlardır. Bu toplantının gündeminde, Süveyş Kanalının milletlerarası bir yönetim altına konulmasını istemek üzere Kahire'de görüşmeler yapan beşli komitenin başkanı Mr. Menzies'in raporuyla Süveyş sorununun görüşülmesi için milletlerarası bir konferans toplanmasını isteyen Mısır Hükümetinin raporundan başka Dulles'ın Kanala milletlerarası bir statü verilmesine ilk adım olarak bir "Süveyş Kanalını Kullananlar Birliği" kurulması yolundaki teklifi de vardır. Kendilerine yapılan ikinci çağrıyı kabul ederken, 18 devletten bazıları, bu arada İskandinav ülkeleri ile İtalya, Pakistan ve İran, Birliğin amaçları ve işleyişi bilinmeden buna üye olmak konusunda kendilerini bağlamak istemediklerini açıkça belirtmişlerdir. Konferansta yapılan görüşmeler sonunda böyle bir birliğin kurulması kararlaştırılmış ve 1 Ekim'de, 18 devletin Londra'daki Büyükelçileri bir araya gelerek "Süveyş Kanalını Kullananlar Birliği"ni kurmuşlardır. Habeşistan, Japonya ve Pakistan temsilcileri,

hükümetlerinin bu konuda henüz kesin bir karara ulaşamadıklarını söyleyerek Birliğe üye olmaktan kaçınmışlardır. Türkiye bu Birliğe üye olacağını ve Birlik gayelerinin tahakkukuna çalışacağını Dışişleri Bakanlığının 27 Eylül 1956'da yayınladığı bir bildiri ile kamuoyuna açıklamıştır.

Mısır-İsrail Savaşı, Süveyş Bölgesine İngiliz-Fransız Çıkarması ve Türkiye

Mısır'ın kendisine yapılan bütün teklifleri geri çevirmesi, Süveyş Kanalı'nın ilşemez duruma gelmesi halinde bütün ekonomilerinin sarsılacağı endişesiyle olduğu kadar konuyu bir millî gurur sorunu yaptıkları için de İngiltere ve Fransa'yı telaşa düşürmüştür. Bu telaş anlaşmazlık büyüdükçe o kadar çoğalmıştır ki, Birleşik Amerika'nın bütün itidal tavsiyelerine rağmen, iki devlet sonunda Mısır'a askerî bir müdahalede bulunabilmek için fırsat kollamaya başlamışlardır. Bu fırsatın "Süveyş Kanalını Kullananlar Birliği"nin kurulmasının üzerinden çok geçmeden belirdiğini görüyoruz. Gerçekten, Sina bölgesinde uzun süredir devam eden gerginlik ve çatışmaları bahane eden İsrail 29 Ekim 1956'da Mısır'a saldırmış ve bu saldırıdan yararlanan İngiltere ve Fransa da, Kanal bölgesinin güvenliğini korumak bahanesiyle kıyıya asker çıkararak, bölgeyi kendi işgalleri altına koymuşlardır. Son zamanlarda yayınlanan çeşitli belge ve anılardan, İsrail saldırısının bu üç devlet arasında önceden plânlandığını ve başlıca amacın, Mısır lideri Nasır'ı işbaşından uzaklaştırmak olduğunu öğreniyoruz.

İngiltere ile Fransa'nın bu davranışları yalnızca Batı dünyasında geniş görüş ayrılıkları değil, aynı zamanda Bağdat Paktı içinde de büyük bir huzursuzluk yaratmıştır. Bir yandan Türk basını İngiltere ve Fransa'nın bu çıkarmayla "Macar ihtilâlcilerinin hür dünyanın davasına yaptıkları hizmeti tehlikeye" düşürdüğünden yakınırken, öte yandan İran Şahının Pakistan Başbakanı ile görüştükten sonra yaptığı davet üzerine, Bağdat Paktının dört bölgesel devletinin Başbakanları, Orta Doğu'yla ilgili gelişmeleri gözden geçirmek üzere, 7 Kasım'da Tahran'da toplanmışlardır. Görüldüğü gibi, Bağdat Paktı'nın üyesi olduğu halde İngiltere bu toplantıya çağrılmamıştı.

Bu görüşmeler sonunda 8 Kasım'da yayınlanan ortak bildiride şöyle denilmektedir: "... Başvekiller, İsrail'in Mısır topraklarını işgal niyeti ile hücuma geçmek suretiyle işlediği bu tecavüz hareketini takbih etmişler ve İsrail kuvvetlerinin derhal mütareke hattına çekilmeleri ve İsrail tarafından alınmış olan bütün Mısır'lı esirlerin serbest bırakılmaları gerektiği neticesine varmışlardır. Başvekiller, Birleşmiş

Milletler Genel Kurulunun İngiliz-Fransız kuvvetlerinin Mısır'a vaki üzücü silâhlı müdahalesi hakkındaki kararların ve barış, adalet ve insaniyetin refahı hususunda insanlığın büyük arzusunu temsil eden yegane dünya teşkilâtını zaafa düşürmek tehlikesini dikkat nazarına alarak, İngiliz ve Fransız Hükümetlerini muhasamatı durdurmaya, kuvvetlerini Mısır topraklarından çekmeye ve Mısır'ın hükümranlık, toprak bütünlüğü ve bağımsızlığına tamamen riayet ve hürmete davet etmeye karar vermişlerdir. Dröt devlet, bölgede devamlı bir barış sağlamak maksadıyla Arap memleketleri ile İsrail arasındaki Filistin meselesinin tamamen halledilmesinin acil lüzumunu belirtmişler ve Birleşmiş Milletler Teşkilâtının 1947 yılında kabul etmiş olduğu karar suretinin bir anlaşma müzakeresine esas olabileceği mütalâasında bulunmuşlardır. Dört devlet... Süveyş Kanalı anlaşmazlığının, diğer hususlar meyanında, Mısır'ın hükümranlığına tam riayet şartıyla Süveyş Kanalından bütün milletlere serbest geçiş hakkı sağlayacak şekilde ve Birleşmiş Milletler Teşkilâtının delâleti ile Mısır'la yapılacak görüşmeler yoluyla halledilmesi gerektiği kanaatinde olduklarını belirtmişlerdir... Dört devlet, bu bölgede barışı korumak ve Birleşik Milletlerin ifade ettiği prensipleri desteklemek maksadıyla Birleşik Amerika'nın Birleşmiş Milletler Teşkilâtında girişmiş olduğu sür'atli hareketi takdirle karşılamıştır."

Görüldüğü gibi, bu bildiri, İngiltere ile Fransa'nın İsrail'le birlikte giriştikleri hareketin Bağdat Paktı'nın Orta Doğu'lu üyeleri arasında büyük bir endişe yarattığını açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim, bildirideki İsrail kuvvetlerinin Mısır topraklarını derhal terketmelerini, aynı biçimde İngiliz ve Fransız Hükümetlerinin çatışmayı durdurmalarını ve Mısır'ın hükümranlık, toprak bütünlüğü ve bağımsızlığına riayet etmelerini isteyen sözler, Bağdat Paktı devletlerinin Orta Doğu'da çıkacak geniş bir silâhlı çatışmadan duydukları endişeyi açıkça görtermektedir. Bildiride Filistin anlaşmazlığının çözümü konusunda Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 1947 yılında aldığı taksim kararına atıfta bulunulması, Bağdat Paktının bölgesel devletlerinin Filistin konusunda Arap Devletlerini destekler bir tutum içinde olduklarını da ortay koymaktadır. Bu dört devlet yöneticilerinin, Arap ülkeleri devlet başkanlarının Beyrut'ta 16 Kasım'da yaptıkları toplantıdan sonra, 23 Kasım'da bir kere daha Bağdat'ta toplanarak bunlar tarafından "neşredilen tebliğin, umumî mânâsı itibariyle, kendi görüşleriyle hemahenk olduğunu" bildirmeleri de, yukarıda söylediklerimizi destekler niteliktedir.

Son olarak şu noktaya da değinmek gerekir : Bağdat Paktının bölgesel devletleri, İngiltere ile Fransa'nın bu davranışlarının ileride bü-

tün Paktın kötülenmesine fırsat verecek bir nitelik kazanmasından o kadar endişe duymuşlardır ki, bu ihtimali önlemek için, toplantılarına İngiltere'yi çağırmaktan dikkatle kaçınmışlardır ve İngiltere'nin Mısır' daki tutumuna karşı durum almaktan çekinmemişlerdir. İngiliz Hükümeti de, Bağdat Paktının bölgesel dört üyesinin Tahran'da yayınladıkları bildiriyi öğrendikten sonra bir açıklama yaparak, bu üyelerin yaptıkları "dostane ve yapıcı ikazları büyük bir dikkatle dinlediğini" ve yapılan tekliflerin "İngiliz Hükümetinin görüşleri ile bağdaşır" olduğunu belirtmiştir. Davranışları Tahran bildirisinde istenenlerin tam tersi olduğuna göre, bu İngiliz açıklamasının, Süveyş olayları Arap Devletlerini bütün bütüne kaybettikten sonra bir de Bağdat Paktı Devletlerini kaybetmemek endişesi ile yapıldığını söylemek yanlış olmasa gerektir. Buna karşılık, İngiliz açıklamasında İsrail konusunda kesin bir ifade kullanılmaktan dikkatle kaçınılmış ve yalnızca İngiltere'nin bu konudaki görüşlerinin herkes tarafından "iyi bilindiği" belirtilmekle yetinilmiştir.

Türkiye İsrail'deki Büyükelçisini Geri Çekiyor

İngiltere ve Fransa'nın, İsrail'le işbirliği halinde Mısır'a karşı giriştikleri tecavüzün Bağdat Paktı Teşkilâtının dört bölgesel devleti tarafından tasvip edilmediği, bu devletlerin, özellikle Türkiye'nin İsrail'e karşı değişen politikasında da açıkça görülebilmektedir. İncelememizin başlarında da belirttiğimiz gibi Araplarla giriştiği mücadele sonunda bağımsızlığını ilân eden İsrail'i ilk tanıyan müslüman devlet Türkiye olmuş ve Türkiye bundan sonra bu devletle sıkı ticarî ilişkiler kurmuştur. Bu kere Mısır'a karşı giriştiği silâhlı saldırı üzerine ise, Türkiye derhal İsrail'e karşı durum almakta tereddüt etmemiş, İsrail'deki Büyükelçisini geri çekmeye karar vermiştir. 26 Kasım 1956 tarihli Dışişleri Bakanlığı bildirisinde bu konuda şöyle denilmektedir: "Türkiye Hükümeti, Filistin meselesinin Birleşmiş Birleşmiş Milletler Asamblesinin kararları dairesinde halledilmesini ötedenberi desteklemiş ve bu yolda gerek Birleşmiş Milletler Teşkilâtı içinde, gerek dışında devamlı gayretler sarfetmiştir. Yakın Şark'ta çok esaslı bir huzursuzluk ve tehlike unsuru olmakta devam eden bu meselenin elân halledilememiş olmasını esefle kaydeden Türkiye Hükümeti, Filistin işi adilâne ve nihaî surette bir hal şekline raptedilinceye kadar vazifesi başına avdet etmemek üzere, Telaviv'deki elçisini geri çağırmaya karar vermiştir." Aynı gün Kudüs'te yapılan bir açıklamada, Türk Büyükelçisi Fennî İstinyeli'nin İsrail Dışişleri Bakanlığına, Türkiye'nin bu tutumunun Bağdat Paktını kuvvetlendirmek amacını güttüğünü, İsrail'e karşı düşmanca bir tavır olarak yorumlanmaması gerektiğini, Büyükelçinin geri çekil-

mesinin İsrail ile Türkiye arasındaki ilişkileri etkilemeyeceğini belirttiği ifade olunmaktadır. Büyükelçisini geri çekmekle beraber, Türkiye, İsrail'le diplomatik münasebetlerini tamamen kesmemiş, Telaviv'de bir maslahatgüzar bulundurmaya devam etmiştir.

Türkiye'nin bir yandan İsrail'deki Büyükelçisini geri çekmesi, diğer yandan da Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun Filistin olayı hakkındaki 1947 tarihli kararına bağlı bulunduğunu açıklaması, Süveyş olayları sırasında, Batı'yı destekleyen tutumu ile gücendirdiği Arap Devletlerini, özellikle Mısır'ı kazanmak amacına yönelmiş davranışlardır. Ancak, gerek Arap Devletlerinin, gerek İsrail'in sonradan Türkiye'ye karşı izledikleri politika göstermiştir ki, Türkiye'nin Süveyş konusundaki tutumu Arapları kazanmaya yetmediği gibi, İsrail'i de bir kere daha gücendirmiştir.

IX

1957 - 1958 ORTADOĞU BUNALIMLARI VE TÜRKİYE

Eisenhower Doktrini

1956 Süveyş buhranından sonra Birleşik Amerika'nın Orta Doğu politikasında yeni bazı gelişmeler olmuştur. Süveyş krizinin doğurduğu silâhlı çatışmalar ve bu çatışmalardan sonra Birleşmiş Milletler kararlarına uyularak ateş-kesilmesi, Amerika Birleşik Devletleri'ne Orta Doğu politikasını yeniden gözden geçirmek fırsatını vermiştir. Süveyş krizinden sonra İngiltere'nin Orta Doğu'daki etkisi çok azalıyordu. Buna karşılık, buhranı kendi yararına kullanmasını pek iyi beceren ve Orta Doğu'lu Devletlerin savunucusu tavrını takınan Sovyetler Birliği'nin itibarı çok yükselmiştir. Bu devletin buhran sırasında İngiltere, Fransa ve İsrail'e ültimatomlar göndermesi, gerekirse Mısır'a "gönüllü" yollayacağını bildirmesi, Arap Devletlerinin Sovyetler Birliği'ne duyduğu yakınlığı arttırmıştır. Bu durum karşısında, Birleşik Amerika bazı tedbirler almak zorunu duymuştur. Bunlar arasında, Sovyetler Birliği'ne "gönüllü"ler konusunda yapılan resmî ve özel dikkati çekmeler ile Kuzey Kuşağı Devletlerinin güvenliği ile ilgili olarak yayınlanan bir bildiri de vardır. Bu bildiride, Bağdat Paktının bölgesel devletlerinin Bağdat'ta yaptıkları son toplantıya atıfta bulunulduktan sonra, şöyle denilmektedir : "Son günler zarfında dünya barış ve güvenliğine karşı ciddî tehditlere şahit olduk. Birleşmiş Milletlerin giriştiği hareket Orta Doğu'daki savaşlara son verdi. Şimdi milletler camiası, buhranın menşei olan vahim meseleleri halletmek ve bu bölge milletlerinin toprak bütünlüklerini ve bağımsızlıklarını korumalarına yardım etmek için, Birleşmiş Milletler Anayasasına uygun olarak çalışmak için yeni bir fırsat elde etmiştir. Son hadiseler, Birleşmiş Milletlerin himayesi altında mıntıkavî bir işbirliği teşkilâtı içinde toplanmış olan milletlere, barış ve güvenliğe yapacakları kıymetli yardımı ispat etmek hususunda yeni bir fırsat vermiştir... Bağdat Paktının kuruluşundanberi Amerika bu Paktın, bu ittifakın temelini teşkil eden

kollektif güvenlik prensiplerini ve hedeflerini desteklemiştir... Amerika bu milletlerin bağımsızlıklarını muhafaza için sarfettikleri müşterek gayretleri desteklediğini teyid etmektedir. Bağdat Paktı üyelerinin toprak bütünlüğüne veya siyasî bağımsızlığına karşı yöneltilecek her türlü tehdit Amerika tarafından fevkalâde vahim olarak telâkki edilecektir." Birleşik Amerika'nın Bağdat Paktı üyelerine vermiş olduğu bu teminat Türkiye'de gerek iktidar, gerek muhalefet çevrelerinde memnunlukla karşılanmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri, Bağdat Paktı üyelerine verdiği bu teminatın yanısıra, yukarıda saydığımız nedenlerle, NATO ile SEATO arasındaki boşluğu yeni bazı tedbirlerle doldurmak istemiştir. Bunların en önemlisi, "Eisenhower Doktrini" adıyla tanınanıdır. Başkan Eisenhower, 5 Ocak 1957'de Kongre'ye özel bir mesaj yollayarak, Orta Doğu ülkelerinin bağımsızlıklarını korumalarına yardım edebilmek için hükümete bu ülkelerle işbirliği yapmak ve bunların ekonomik güçlerini arttırmalarına yardım etmek yetkisinin verilmesini istemiş ve bunun için özellikle şu üç talepte bulunmuştur :

1 — Amerikan Hükümeti Orta Doğu için askerî yardım ve işbirliği programları hazırlamak ve bu yardımdan faydalanmak arzusunda bulunacak bütün ülkeler, ya da ülkeler topluluğuyla işbirliği yapmak yetkisini haiz olmalıdır;

2 — Amerika'nın Orta Doğu'yla ilgili askerî yardım programları, milletlerarası komünizmin deneti altındaki herhangi bir ülke tarafından yapılacak açık bir silâhlı tecavüze karşı koymak için yardım isteyecek devletlerin toprak bütünlüğünü ve siyasî bağımsızlığını korumak amacıyla, gerektiği taktirde Amerikan silâhlı kuvvetlerinin kullanılması hususunu da kapsamalıdır;

3 — Karşılıklı Güvenlik Kanunu (Mutual Security Act) gereğince Orta Doğu için iktisadî ve askerî yardımla ilgili 200 milyon dolarlık bir meblağın 1958-59 yıllarında nasıl kullanılacağını kararlaştırmak yetkisi hükümete bırakılmalıdır.

Başkan Eisenhower'in bu teklifi, bazı ufak değişikliklerden sonra, 9 Mart 1957'de Senato tarafından kabul edilmiştir.

Eisenhower Doktrininin açıklanmasından kısa bir süre sonra, 19-20 Ocak'ta, Bağdat Paktının dört bölgesel devletinin başbakanları Ankara'da toplanmışlar ve 21 Ocak'ta yayınlanan bir ortak tebliğe göre, "Orta Doğu'ya müteallik olan Eisenhower Plânının komünist tecavüzün ve yıkıcı faaliyetlerin Orta Doğu memleketleri için arzettiği tehlikeyi teslim etmekte olmasını memnuniyetle kaydetmişlerdir. Bu plânda halihazır şekliyle derpiş edilmiş olan tedbirleri, bu bölgede sulhü

muhafaza ve halkın iktisadî refahını arttırmak yolunda en iyi çare teşkil etmesi itibarı ile tamamen desteklemektedirler. Plânın, nüfuz bölgeleri tesis etmek veya Orta Doğu milletlerini tahakküm altına almak maksadını gütmediğini büyük memnuniyetle karşılamışlardır. Bu münasebetle Bağdat Paktının bütün bölgenin ve dünya sulhünün menfaatleri bakımından ehemmiyeti ve faydasını bir kere daha kuvvetle tebarüz ettirmişlerdir."

Bağdat Paktının dört bölgesel devletinin Eisenhower Doktrini karşısında gösterdikleri bu memnunluk, Pakt'ın diğer üyesi olan İngiltere tarafından paylaşılmamıştır. Gerçekten, Birleşik Amerika'nın Süveyş' teki İngiliz-Fransız müdahlesini önlemeye çalışması İngiltere'nin hiç hoşuna gitmemişti. Oysa şimdi, Eisenhower Doktrini ile Amerika'nın kendisi Orta Doğu'ya müdahale imkânı kazanıyordu. Birleşik Amerika, nİngiltere'ye iki müdahale şekli arasında fark olduğunu ve Amerika'nın işe yalnızca bir Orta Doğu Devletinin isteği üzerine ve komünist tecavüzünü durdurmak amacıyla karışacağını açıklamıştır.

Eisenhower Doktrininin bir sonucu Orta Doğu'daki İngiilz liderliğini bir daha geri gelmeyecek biçimde ortadan silmesi ise, ikinci sonucu da Birleşik Amerika'nın Bağdat Paktı devletlerine karşı açık bir yüklem altına girmesi ve böylece bu bölge üzerinde kesin söz sahibi olmasıdır.

Eisenhower Doktrininin Senato tarafından kabulünden kısa bir süre sonra, 12 Mart'ta, Amerikan Hükümeti, Başkanın Orta Doğu sorunlarındaki özel yardımcısı James P. Richards başkanlığındaki bir heyeti Doktrini izah etmek üzere Orta Doğu Devletlerine göndermiştir. Richards'ın hangi ülkelere uğrayacağı daha önce tesbit edilmemiş, kendisi ile görüşmek isteğini gösteren herhangi bir devlete uğrayabileceği açıklanmıştı. Richards'ın gezisi sırasında uğradığı devletler şunlardır : Libya, Türkiye, Lübnan, İran, Pakistan, Afganistan, Irak, Suudi Arabistan, Yemen, Habeşistan, Sudan, Yunanistan, İsrail, Tunus ve Fas. Görüldüğü gibi, bunlar arasında Batı'ya karşı en uzlaşmaz görünen Mısır ve Suriye ile İngiliz nüfuzu altındaki Ürdün de yoktur.

İlk olarak Libya'ya uğradıktan sonra, Richards 21 Mart'ta Ankara'ya gelmiştir. Richards'ın Türk yetkilileri ile yaptığı görüşmelerden sonra 22 Mart'ta ortak bir bildiri yayınlanmıştır. Ana çizgileri ile Eisenhower Doktrinini andıran bu bildiride, Birleşik Amerika'nın Orta Doğu'da izlediği politikanın felsefesi açıklandıktan sonra, şöyle denilmektedir : "...Amerikan Doktrininin gayesi, Orta Şark'taki müstakil devletlerin milletlerarası komünizm tarafından bilvasıta veya doğrudan doğruya vaki olabilecek bir tecavüzle mücadele edebilmek hususundaki imkânlarını takviye zımnında bu devletlere yardım etmektir."

Amerikan temsilcisi Richards aynı gün yaptığı basın toplantısında Eisenhower Doktrini konusunda şöyle konuşmuştur: "Doktrini kabul eden memleketlerin beynelmilel komünizmle mücadelede bize iltihaktan gayri hiçbir mesuliyetleri olmayacaktır. Fakat her yardım programında olduğu gibi, bunun da birtakım kaideleri bulunması tabiidir." Richards, basın toplantısında, bir Orta Doğu Devleti olarak İsrail'in de bu programdan faydalanabileceğini, bir Orta Doğu Devleti yardım istediği taktirde Birleşik Amerika'nın yalnız silâh ve malzeme vererek değil, fakat silâhlı kuvvetleri ile de yardıma koşacağını belirtmiştir.

Eisenhower Doktrininin Orta Doğu'da tek uygulaması, 1958 Irak ihtilâlinin hemen arkasından patlak veren Lübnan ve Ürdün olayları sırasında görülmüştür. Türkiye'yi yakından ilgilendiren bu olayları ve uygulamayı ileride etraflı biçimde gözden geçireceğiz.

Suriye Olayları

Batılı Devletlerin Orta Doğu'daki komünizm tehlikesini önlemek amacıyla kurduklarını söyledikleri savunma düzenine (Bağdat Paktına) karşı cephe alan devletlerin arasında, yukarıda da söylediğimiz gibi, Mısır ve Suudi Arabistan'la birlikte Suriye de vardır. Süveyş buhranı sırasında, Suriye, hem Baas Partisi tarafından temsil edilen sol akımlar, hem de muhafazakârlarla, kuvvetle Mısır'ı desteklemiştir. Aynı biçimde, Suriye Hükümeti, Mısır'ın hemen arkasından Sovyetler Birliği ile yakın münasebetler kurduğu gibi Çin Halk Cumhuriyeti'ni de tanımıştır. Suriye'nin bu davranışları, Orta Doğu güvenliği endişelerinin yanısıra, Batılı Devletleri akaryakıt ikmali bakımından da kuşkulandırmıştır. Çünkü, bilindiği gibi, Irak Petrol Kumpanyasının boruları Suriye'den geçiyordu. Nitekim, bu borular, Süveyş buhranı sırasında Suriye ordu birlikleri tarafından tahrip edilmiş ve Batı Avrupa bu yüzden sıkıntılı günler geçirmiştir.

Öte yandan, yukarıda da söylediğimiz gibi Eisenhower Doktrini ilân edildiği zaman bu doktrini kabul etmeyen birkaç Ortadoğu Devletinden biri de Suriye idi. Bu davranışı, Suriye'nin Batı'ya karşı durum aldığını açıkça gösteriyordu. Kaldı ki, bu sıralarda, birtakım iç gelişmeler sonunda Şam'da Nasır taraflısı milliyetçilerle aşırı solcular da yönetime hakim olmaya başlıyorlardı.

1957 baharında, Suriye'de milliyetçilerle solcuların durumunu daha da kuvvetlendiren bir olay olmuştur. Ürdün Kralı Hüseyin, Nisan ayında, Suudi Arabistan ve Amerikan Hükümetlerinin açık teşvikiyle, Ürdün'de kendisine karşı komplo hazırlamakla suçladığı Nasır taraftarlarını ve sosyalistleri iş başından uzaklaştırmış ve bunların liderle-

rinin büyük bir kısmı Suriye'ye sığınmışlardır. Bu liderlerin de etkisi ile, Suriye yönetimi gittikçe artan bir Batı aleyhtarlığı politikası izlemeye başlamıştır. Bu arada ortalıkta Suriye'nin Sovyet teknisyen ve silâhları kabul etmekte olduğu söylentileri de dolaşmaya başlamıştır.

Türkiye güney sınırlarında olup biten olaylar karşısında endişe duymaya başlamıştır. Bu endişe, Suriye'nin solcuların Ürdün'e dönmelerini sağlamak için bu ülkeye müdahale etmek ister bir tavır takınması üzerine daha da çoğalmıştır. 1957 Mayıs'ında Ankara'daki bazı yabancı kaynaklar Türkiye'nin Suriye sınırına asker yığmakta olduğunu bildirmişler, fakat bu haberler Türk Hükümeti tarafından yalanlanmıştır. Bununla beraber, Türkiye'nin uzun bir süredeberi Suriye'de olup bitenleri pek yakından izlediği ve kendi güvenliğini tehlikeye düşürecek bir gelişme olduğu takdirde gerekli bütün tedbirleri almaya hazırlandığı ısrarla söyleniyordu.

Batılılara gelince, Suriye'deki gelişmeler karşısında Birleşik Amerika ile İngiltere de seyirci kalmamışlardır. O sırada Suriye'de bulunan bir İngiliz yazarının bildirdiğine göre, Amerikan haberalma görevlileri 1957 yılı başından itibaren Suriye'deki sağcılarla, özellikle Albay Saraç, Baas'çıların izledikleri politikayı beğenmeyen Genelkurmay Başkanı General Nizamettin ve bazı sağcı partilerin liderleri ile temasa geçmiş bulunuyorlardı. Suriye Hükümeti 13 Ağustos 1957'de Amerikan görevlilerinin bu temaslarından şikâyetle Şam'daki Amerikan kara ataşesinin ve iki diplomatın derhal geri alınmasını istemiştir. Onun hemen arkasından, 17 Ağustos'ta, Suriye ordusunun yüksek rütbeli subayları arasında bir tasfiye yapılmış ve Genelkurmay Başkanlığına, General Nizamettin'in yerine, komünist eğilmli olduğu söylenen Albay Bızri getirilmiştir. Böylece, Suriye'deki gelişmeler, kısa bir süre içinde Türkiye'yi de yakından ilgilendiren önemli bir dünya sorunu halini almıştır. Suriye olayları karşısında, Irak Kralı Faysal ve Ürdün Kralı Hüseyin 22 Ağustos'ta İstanbul'a gelmişler ve Türk yetkilileri ile görüşmeler yapmışlardır. Bu görüşmeler sonunda bir bildiri yayınlanmamakla beraber, konuşmaların Suriye olayları üzerinde geçtiği anlaşılmıştır. Görüşmeler devam ederken Amerikan Dışişleri Bakan yardımcısı Loy Henderson da 24 Ağustos'da İstanbul'a gelmiş ve üç devlet yöneticileri arasında yapılan bu görüşmelere katılmıştır. Loy Henderson Orta Doğu'ya yaptığı ziyaret sırasında Türkiye'den sonra Irak, Ürdün ve Lübnan'a da uğramıştır. Amerikan Dışişleri Bakan yardımcısı Washington'a döndükten sonra verdiği raporda Suriye'ye Sovyet bloku devletlerinden geniş ölçüde silâh getirildiği ve bu devletin komşu Arap Devletlerindeki hükümetleri devirmek için büyük bir propaganda çalışmasına girişmiş olduğu belirtilmektedir. Bu propagandanın özellikle Kral Hü-

seyin'e yöneltmiş olduğu, o sırada herkes tarafından bilinen bir gerçekti. Bunun üzerine, Birleşik Amerika, Ürdün'e yapmakta olduğu askerî yardımı hızlandırmış ve hava yoluyla silâh yollamaya başlamıştır.

Eylül ayının sonlarına doğru, Suriye, Sovyetler Birliği ile birlikte, Türkiye'nin Şam Hükümeti üzerinde baskı yapmak amacıyla güney sınırlarına asker yığınağı yaptığını ileri sürmüşlerdir. Bu iddialar Türkiye ve Birleşik Amerika tarafından kesinlikle yalanlanmış; bunun Suriye'ye iki yıldır yollanan Sovyet silâhlarını ve bu ülkeyi bir Sovyet peyki haline getirmek için yapılan çalışmaları maskelemek için uydurulmuş düzenler olduğu belirtilmiştir. Türk Başbakanı Adnan Menderes 24 Eylül 1957'de Suriye'nin durumuyla ilgili bir açıklama yaparak Türkiye'nin bu ülkedeki gelişmeler karşısında duyduğu endişeyi şöyle anlatmıştır : "... Suriye'nin bugünkü vaziyetini makul bir silâhlanma hadisesi olarak telâkki etmeye imkân yoktur. Bu hal, memleketi hin-i hacette başkalarının kullanacağı bir silâh deposu haline getirmek maksadının tatbikatından ibarettir... Suriye yıkıcı maksatlarla tecavüz emelleri için bir köprübaşı teşkil etmek yolundadır ve bu istihale, korkulur ki, son merhalelerine ulaşmış bulunuyor. Bütün hür dünyanın mesele üzerine ehemmiyetle eğilmesi ve bütün dikkatini Ortaşark olayları üzerinde teksif etmesi, tedbirli ve uyanık olmanın telkin ettiği bir zarurettir. Türkiye'ye gelince, biz müstakbel ihtimaller ve inkişâflar nazarı itibare alındığı taktirde, tehlikelerle çevrili bir memleket halinde bulunuyoruz. Suriye'de yeni inkişâflar tahakkuk ettiği takdirde, bu tehlikeli ihata tamamlanmış olacaktır. Suriye ile uzun bir müşterek hududa malik olmamız bilhassa son inkişâflar muvacehesinde bizi millî emniyetimiz bakımından son derece müteyakkız olmaya sevketmektedir... Türkiye, hadiselerin inkişâfını yakından takip etmek mecburiyetini duymaktadır."

Bütün bu gelişmeler sonunda, Suriye durumu Orta Doğu'da yeni bir buhran yaratmış ve anlaşmazlık kısa bir zamanda bir yanda Türkiye ile Birleşik Amerika'nın, öte yanda da Suriye ile Sovyetler Birliğinin bulunduğu bir anlaşmazlık halini almıştır. Nitekim, Sovyet başbakanı Bulganin Türkiye'ye 10 Eylül 1957 tarihinde bir nota vererek Türkiye'yi Suriye'ye tecavüz emelleri beslemekle suçlamıştır. Notanın verilmasından sekiz gün sonra, 18 Eylül'de, 19 kişilik bir Sovyet ekonomik heyeti Şam'a giderek Suriye ile Sovyetler Birliği arasında ekonomik işbirliği konusunda görüşmeler yapmış, 21 Eylül'de de Amiral Kotov kumandasındaki bir Sovyet filosu da Latakiye limanını ziyaret etmiştir.

Öte yandan başbakan Adnan Menderes, Bulganin'in 10 Eylül tarihli notasını 30 Eylül'de cevaplandırmıştır. Başbakan Menderes, bu

cevabında, Türkiye'nin komşusu Suriye'den herhangi bir şikâyet mesajı almadığı halde Sovyet Rusya'nın bu davranışlarıyla Suriye'ye ve Suriye meselesine sahip çıkmak isteğini ortaya koyduğunu belirttikten sonra, şöyle demektedir : "Türkiye'nin komşusu Suriye muvacehesinde aldığı tedbirlere gelince, memleketimin Suriye ve bütün komşularına karşı takip etmekte olduğu dürüst siyaset muvacehesinde bu tedbirleri herhangi bir taarruz ve tecavüz niyetine hamletmek yersiz ve haksız olur. Türkiye ancak kendini müdafaa maksadıyla tedbirler alır. Bu ise hem hakkımız. hem de vazifemizdir. Sulhün korunması hususuna dikkat etmemiz lüzumuna dair olan işarete gelince, Türkiye bu mevzuda kimseden geri kalmayacağı gibi, başkalarından öğreneceği çok şey de yoktur."

Türkiye ile Suriye arasındaki gerginlik 8 Ekim'de bazı sınır olaylarının patlak vermesine yol açmıştır. Bunun üzerine Suriye Türkiye'ye bir protesto notası verdiği gibi Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine de şikâyette bulunmuştur. Türkiye'ye verilen notada başlıca şu hususlar yer alıyordu : Suriye'nin kuzey sınırları boyunca son zamanlarda Türkler tarafından yapılan tahrikçi faaliyet; Türkiye'nin haksız olarak Suriye hududu boyunca yığınak yapması; Türk hava kuvvetlerinin devamlı olarak Suriye göklerini ihlâli; Türk hudut muhafızlarının Suriye'li köylülere ateş açmaları; son zamanlarda Suriye'li köylülerin Türk askerleri tarafından kaçırılması. Notada, ayrıca, Türk Hükümetinin Suriye hakkında ileri sürdüğü beyanları da sözkonusu edilerek bunun Suriye'nin içişlerine karışmak olacağı ileri sürülüyordu. Türkiye bu Suriye notasını 15 Ekim'de cevaplandırmıştır. Türkiye'nin verdiği cevapta, Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine gönderilen mektuplarda da kaydedildiği gibi, Suriye tarafından ileri sürülen iddiaların ve Türkiye'den duyulan endişenin yersiz olduğu belirtilmekte, Sovyet askerî ve iktisadî himayesinin Suriye'deki gelişmesine karşı Türkiye'nin almaya mecbur kaldığı tedbirlerin meşruluğundan bahsedilmekteydi. Notada, ayrıca, Orta Doğu'nun barış ve güvenliğinin ihlâl edildiği hususunda Türkiye'ye atfedilmek istenen ithamlar da reddediliyor ve güney sınırlarında alınan tedbirlerin yalnızca savunma amacına yöneltilmiş olduğu söyleniyordu.

Diğer taraftan, Birleşmiş Milletler'deki Daimi Temsilcimiz Seyfullah Esin'in, Suriye temsilcisinin Türkiye'nin Suriye hududuna asker yığdığı ve bazı hudut olaylarına sebep olduğu yolundaki iddialarına cevaben Genel Sekreter Hammarskjoeld'e verdiği mektupta da bu konuda şöyle deniliyordu : "Suriye heyetinin mektubu iki unsur ihtiva etmektedir. Birinci unsur, Türk müdafaa kuvvetlerinin kendi hudutları dahilindeki hareketlerine temas etmektedir. Hudutlarımız içinde millî

emniyetimizin gerektirdiği tedbirleri ittihaz etmek dahili bir işimizdir. Ve bu hususta kimsenin mütalâa beyanına cevaz yoktur. İkinci unsur ise, Türk kuvvetlerinin hudutta Suriye'li ahali üzerine ateş açtıkları ve uçaklarının da Suriye hava hakkını ihlâl ettiği iddiasıdır. Bütün bu isnatlar tamamen asılsızdır... Bu hareket tarzı aynı zamanda Suriye Hükümetinin son zamanlarda kendi işlerine ait hususlarda sözcülük vazifesini Sovyet Hükümetine bırakma usulünü takip ettiğine de delil teşkil etmektedir. Filvaki son zamanlarda bu gibi meseleler evvelâ Sovyet Hükümeti tarafından ele alınmakta ve bilâhare Suriye Hükümetince desteklenmektedir. Hatırlarda olduğu üzere, Sovyetler Birliği başvekiline 30 Eylül 1957'de gönderdiği cevabî mektubunda, Türkiye başvekili Suriye'nin Türkiye tarafından alınan tedbirlerden şikâyet etmemiş olduğunu ve halbuki Sovyetler'in Suriye şikâyetlerinin sözcüsüimiş gibi hareket ettiğini ifade etmiştir. Bu suretle bir tarafdan asıl alâkadar hükümetle diğer taraftan hami imiş gibi hareket eden hükümet arasında mevcut tezat üzerinde dikkat nazarı celbedilmişti. Bu tezadın ortaya konulmasını müteakip, son zamanlarda, Sovyet Hükümetinin şimdi evvelce Suriye hesabına Sovyet Hükümeti tarafından yapılmış olan iddia ve beyanları desteklemek üzere müteaddit propaganda hareketlerine girişmiş olduğu anlaşılmaktadır. Suriye'nin bu hareket tarzı, aramızda uzun bir müşterek hudut bulunan bu memlekette son zamanlardaki inkişâflar dolayısıyla Türkiye'nin endişe duymasının hangi sebeplere istinat ettiğini göstermektedir."

Suriye ile Türkiye arasındaki bu yazışmalar olurken, Sovyetler Birliği de Suriye'nin yanında Türkiye'ye karşı cephe almıştır. Krutçef, New York Times yazarlarından James Reston ile 9 Ekim'de yaptığı bir konuşmada, Dulles'ı Türkiye'yi Suriye'ye saldırmaya teşvikle suçlamış ve bir savaş çıkarsa Türkiye'nin mukavemetinin "bir gün bile" sürmeyeceğini ileri sürmüştür. Amerikan Dışişleri Bakanlığı bu sözlere karşı 10 Ekim'de bir bildiri yayınlayarak Türkiye'ye bir saldırı yapıldığı takdirde Birleşik Amerika'nın NATO içindeki yüklemlerini derhal yerine getireceğini ve Türkiye'ye bütün gücüyle yardım edeceğini açıklamıştır. Öte yandan, 18 Ekim'de, Amerikan donanmasına mensup ve güdümlü füzeler taşıyan Camberra kruvazörü ile diğer bazı savaş gemileri, bir dayanışma gösterisi yapmak üzere, İzmir limanını ziyaret etmişlerdir.

13 Ekim'de, Türk ordusuna mensup bazı birliklerin Suriye sınırı yakınlarında manevra yapmakta oldukları bir sırada, Mısır'ın "Suriye'nin savunma gücünü desteklemek ve arttırmak" amacıyla bu ülkeye iki tabur asker yolladığı açıklanmıştır. Bu konuyla ilgili olarak yayınlanan bir ortak bildiride, Mısır birliklerinin Suriye'ye iki ülke arasın-

daki ortak savunma andlaşması gereğince ve 11 Eylül'de Kahire'de Mısır ve Suriye silâhlı kuvvetler komutanları arasında Suriye savunmasını kuvvetlendirmek için yapılan işbirliği plânları uyarınca gönderildiği bildiriliyordu. Bundan bir ay sonra, Mısır Millî Meclisinden kırk kişilik bir grup Suriye'yi ziyaret etmiş ve bunlarla Suriye'li parlamenterler arasında yapılan görüşmeler sonunda, Mısır ve Suriye Hükümetlerine bu iki ülke arasında bir federal birlik kurmak çağırısında bulunulmasına karar verilmiştir. Bu birlik, Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında, 1 Şubat 1958'de gerçekleşecektir.

Öte yandan, Eylül ve Ekim ayları içinde, Suudi Arabistan Kralı Orta Doğu'daki gerginliği gidermek, Suriye ile Ürdün ve Suriye ile Türkiye arasındaki uyuşmazlıkları yatıştırmak için faal bir rol oynamaya başlamıştır. Kral Suud, bu amaçla, Şam'ı ziyaret etmiştir. Gerek bu ziyaretten önce, gerek ziyaret sırasında Kral Suud'la Ürdün Kralı Hüseyin arasında mesajlar teati edilmiş ve yabancı basın Suud'un dönüşünden sonra Suriye-Ürdün ilişkilerinde bir yumuşama görüldüğünü bildirmiştir. Bundan sonra Suriye, 16 Ekim'de, Ürdün Kralı Hüseyin'in Amman'da İngiliz, Amerikan ve Türk elçileri ile yaptığı bir konuşmada, elçilere, Suriye'ye yapılacak bir tecavüzün bütün Arap Devletlerine yapılmış bir tecavüz sayılacağını bildirdiği açıklanmıştır.

Kral Suud bu arabuluculuk çalışmaları sırasında, 11-20 Ekim tarihlerinde Beyrut'u ziyaret ederek Lübnan Devlet Başkanı Camille Chamoun'la da görüşmüştür. Bu sırada kral Suud Türk Devlet Başkanı Celâl Bayar'la da temas halinde bulunuyordu. Resmen açıklanmamakla beraber Suud-Chamoun görüşmeleri sırasında özellikle Türkiye-Suriye gerginliği üzerinde durulduğu anlaşılmaktadır. Sonradan belirtildiğine göre, Türk Devlet Başkanı Suudi Arabistan kralıyla Lübnan Devlet Başkanına Türkiye'nin Suriye'ye karşı hiçbir tecavüz emeli beslemediği yolunda teminat vermiştir. Hatırlanacağı gibi aynı teminat 15 Ekim tarihli Türk notasında Suriye'ye de verilmişti. Öte yandan, Birleşik Amerika ile Irak'ın Şam'daki elçileri de, Suriye Hükümetini bu konuda teskine çalışmaktadır.

Kral Suud'la Camille Chamoun arasında yapılan görüşmeler sonunda, 20 Ekim'de yayınlanan ortak bildiride Suriye-Türkiye anlaşmazlığına doğrudan doğruya değinilmemekle beraber, Suriye'ye, ya da herhangi bir başka Arap Devletine yapılacak bir saldırı halinde, bu iki devletin öteki Arap Devletlerinin yanında yer alacakları açıklanmaktadır.

Mekke radyosunun 21 Ekim'de yaptığı bir yayında ve Washington'daki Suudi Arabistan elçiliğinin aynı gün yaptığı açıklamada ise

şunlar bildiriliyordu : Kral Suud Suriye ile Türkiye arasındaki uyuşmazlıkta arabuluculuk yapmayı teklif etmiştir. Bu teklif kralın Beyrut ziyareti sırasında gerek Türk Devlet Başkanı Celâl Bayar'a, gerek Suriye Devlet Başkanı Kuvvetli'ye bildirilmiştir. Her iki devlet de kral'ın bu dostane teşebbüsünü kabul etmiştir. Türk ve Suriye temsilcileri iki gün içinde kralla beraber Damman (Suudi Arabistan) da buluşacaklardır. Aynı gün, Türkiye'nin kral Suud'un arabuluculuk teklifini kabul ettiği Ankara'da açıklanmış ve bu husus Birleşmiş Milletlerdeki Türk delegasyonu tarafından da teyid edilmiştir. Nitekim, Devlet Bakanı Fatin Rüştü Zorlu başkanlığındaki bir Türk heyeti 22 Ekim'de Cidde'ye varmış, fakat Suriye'nin olumsuz tutumu karşısında Kral Suud'la görüşmekle yetinmek zorunda kalmıştır. Fatin Rüştü Zorlu'nun Cidde'de yaptığı temaslar sonunda 24 Ekim 1957'de yayınlanan bir ortak bildiride şöyle denilmektedir: "Celâletlû Suudi Arabistan Meliki I. Suud Hazretleriyle yapmış oldukları mülâkat esnasında Türkiye Devlet Vekili Fatin Rüştü Zorlu, Türkiye'nin istiklâli tammının, tamamiyeti mülkiyesinin ve iradei milliyesinin mahfuz tutulması zımnında beslemekte olduğu iyi niyetleri ve aynı zamanda Türkiye'nin herhangi bir komşusuna karşı ve evlâ bittarik Suriye'ye karşı müteamrizane bir politika takip etmekten uzak bulunduğu hususunu, Türkiye Başvekilinin 24 Eylül 1957 tarihli beyanatında belirtildiği gibi hükümeti namına teyiden ifade etmiştir.

Türkiye, Suriye vaziyeti hakkında duymakta olduğu endişelere rağmen Celâletlû Melik Hazretleri tarafından yapılan teşebbüs üzerine, hüsnüniyet göstererek tavassut teklifini memnuniyetle kabul etmiştir. Türk Hükümeti tarafından gösterilmiş olan bu hüsnüniyet Celâletlû Melik Suud Hazretlerince takdir ve şükranla karşılanmıştır. Türk Devlet Vekili Fatin Rüştü Zorlu, Türkiye'nin iki komşu memleket arasında mütehaddis meselelerin halli zımnında Melik Hazretleri tarafından sarfedilecek hayırhahane gayretlerde kendisi ile işbirliği halinde kalacağı hususunda mutabakatini bildirmiştir."

Türkiye'nin uzlaşıcı tutumuna karşılık, Suriye'nin Kral Suud'un teklifi karşısındaki davranışı çok olumsuzdur. Gerçekten, Suriye Dışişleri Bakanlığı önce böyle bir teklifin yapılmamış olduğunu söylemiş, fakat kısa bir süre sonra, 21 Ekim'de, hükümete yakın çevreler Şam'da teklifin kabul edildiğini ve Suudi Arabistan'a bir temsilci heyetinin gönderileceğini açıklamışlardır. Öte yandan, Washington'daki Suriye elçiliği de aynı gün Suud'un teklifinin kabul edildiğini açıklamış, fakat birkaç saat sonra bu açıklamasını geri almıştır. Suriye Dışişleri Bakanlığının yaptığı bir başka açıklamada da, Washington'daki Suriye elçiliğine yanlış bilgi verildiği, Suriye'nin Suud'un arabuluculuk tekli-

fini kabul etmediği ve meselenin daha önce kararlaştırılmış olduğu gibi Birleşmiş Milletler'e getirileceği bildirilmiştir.

Bunun üzerine, Suudi Arabistan Hükümeti 22 Ekim'de bir bildiri yayınlayarak, Suriye'nin kral Suud'un teklifinin kabul edilmediğini söylemesinden "büyük bir hayret" duyduğunu açıklamıştır. Bildiride Suriye Devlet Başkanı Şükrü Kuvvetli'nin kral Suud'a "Türkiye'yi, nereye kadar gideceğini yalnız Allah'ın bileceği bir faciadan vazgeçirmek için harcadığınız gayretleri memnunlukla karşıladık" dediği ileri sürülmekte ve Şam'daki Suudi Arabistan elçisinin Suriye Hükümetinin Damman'da yapılacak görüşmelere kimin başkanlık edeceğini kararlaştırmak üzere toplandığından haberdar edildiği söylenmektedir.

Kral Suud'un teklifinin Suriye tarafından önce kabul edilip sonra geri çevrilmesinin gerçek nedeni bilinememektedir. Londra'da yayınlanan **Daily Telegraph** gazetesine göre, Devlet Başkanı Kuvvetli arabuluculuk teklifini kabul etmiş olmakla beraber, teklif Suriye'deki askerî hükümet tarafından reddeilmiştir.

16 Ekim'de, Suriye Dışişleri Bakanı Salâh Bitar Birleşmiş Milletler Genel Kurul Başkanı Sir Leslie Monroe'ya bir mektup göndererek, "Suriye'nin güvenliği ve uluslararası barışa karşı tehditler hakkındaki şikâyetler" konusunda Genel Kurul gündemine bir madde konulmasını istemişti. Buna paralel olarak, Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko da, Genel Kurul Başkanına gönderdiği bir mektupta, Suriye'nin "silâh tehdidi" altında bulunduğunu ileri sürmüş ve Birleşmiş Milletler üyelerinin Türkiye'nin Suriye'ye saldırması halinde, "tecavüzü durdurmak için gerekli bütün yardımları" Suriye'ye yapmalarını istemiştir. Gromiko, bu mektubunda, Türkiye ile Birleşik Amerika'yı ağır bir dille suçlamıştır. Suriye'nin şikâyeti, Genel Kurulda tartışma konusu olmaksızın 60 leyhte ve 1 çekimser oyla (Liberya) gündeme konulmuştur.

Genel Kurulda bu konuyla ilgili olarak yapılan görüşmeler 22 Ekim'de başlamıştır. Celse açılır açılmaz ilk sözü Türk temsilcisi Seyfullah Esin almış ve bu meselenin şimdi görüşülmeyip bir süre geri bırakılmasını istemiştir. Seyfullah Esin Suudi Arabistan kralının yaptığı arabuluculuk teklifini memleketinin kabul ettiğini ve Devlet Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'yu Suudi Arabistan'a gönderdiğini bildirmiştir. Seyfullah Esin'e göre, Suriye'nin şikâyeti meselesi kral Suud'un arabuluculuk çalışmalarının vereceği sonucun anlaşılmasına kadar Genel Kurul'da görüşülmemelidir. Onun arkasından Suriye adına Dışişleri Bakanı Salâh Bitar söz almış ve Türk teklifine muhalefet etmiştir. Bitar, yaptığı konuşmada, Türklerin bu meseleyi Genel Kurul gündeminden çıkartmak istediklerini, bunun bir "arka kapı" metodu olduğunu

söylemiştir. Suriye'nin sağlayacak hiçbir şeyi olmadığını belirttikten sonra, Bitar derhal görüşmenin açılmasını istemiştir. Bitar'dan sonra Sovyet dışişleri bakanı Gromiko konuşmuş ve Suriye görüşünü desteklemiştir. Bu itirazlar üzerine, Türk temsilcisi teklifinin oya konulmasında ısrar etmemiştir.

Daha sonra söz alan Amerikan temsilcisi Cabot Lodge Genel Kurulu kral Suud'un arabuluculuk gayretlerinin neticesine kadar ara vermeye davet etmiş ve Suriye'yi Türkiye'nin gösterdiği iyi niyete aynen mukabele ve Suudi Arabistan tarafından yapılacak arabuluculuğu kabule çağırmıştır.

Genel Kuruldaki görüşmeler sırasında Türkiye'nin ve Suriye'nin görüşlerini destekleyen karar tasarıları sunulmuş, fakat Endonezya temsilcisi bu tasarılardan hiçbirinin oylamaya konulmamasını ve meselenin taraflar arasında görüşme yoluyla halledilmesini teklif etmiştir. Çoğunluk tarafından benimsenen bu teklifi Suriye ve Türkiye temsilcileri de desteklemişlerdir. Endonezya temsilcisinin teklifinden sonra konuşan Salâh Bitar, Suriye'nin "kardeş Asya devleti tarafından yapılan teklifi kabul ederek" kendi sunduğu karar tasarısının oya konulmasında ısrar etmeyeceğini belirtmiştir. Aynı biçimde, Türk temsilcisi de, yaptığı "akıllıca telkin" için Endonezya temsilcisine teşekkür etmiş; bundan sonra 30 Ekim'de, Genel Kurul Türkiye ve Suriye temsilcilerinin de desteği ile meseleyi daha fazla görüşmemeyi kararlaştırmıştır.

Türkiye ile Suriye arasındaki gerginlik Genel Kurul görüşmelerinden sonra da bir süre dah devam etmiştir. Suriye yöneticileri, Kasım ayı içinde Türkiye'nin güney hududundaki askerî hareketlere ara vermediğini ve Türk uçaklarının zaman zaman Suriye üzerinde uçuklarını ileri sürmüşlerdir. Bu arada Suriye bir kere daha Hatay meselesini ortaya atmış ve 28 Kasım'da Şam'da Hatay için büyük bir miting yapılmıştır. Şam'da yayınlanan **Barada** gazetesinde "Hayatımızda acı hatıralar İskenderun ve Filistin'in geri alınması bize kuvvet bahşeder" başlıklı bir yazı çıkmış, Sosyalist Partinin organı olan **El- Baas** gazetesinde ise bu partinin bir bildirisi yayınlanarak, Orta Doğu'da barış ve güvenliğin korunmasının ancak Arap âleminden koparılan parçaların, yani İskenderun ile Filistin'in geri alınmasıyla mümkün olabileceği ileri sürülmüştür.

Suriye buhranına gerçek bir gözle bakılınca, şu hususların ortaya çıktığı görülür. Bu buhran, 1945-47 yıllarından sonra iki blok arasında başlayan ve sonradan gittikçe büyüyen nüfuz ve kuvvet çekişmesinin Orta Doğu'da patlak veren bir görüntüsüdür. Gerçekten, uzun bir

soğuk savaş biçiminde beliren bu nüfuz ve kuvvet yarışması, zaman zaman, dünyanın çeşitli bölgelerinde iki bloku dolaylı olarak karşı karşıya getirmiştir ki, Suriye buhranı sırasında görülen de bundan başka birşey değildir. Suriye'nin iç durumundan faydalanan Sovyetler Birliği bu ülkeyi kendi nüfuzunu Orta Doğu'ya yaymak için elverişli bir alan olarak seçmiş; fakat komünizmi bu bölgeye indirmek istemeyen Batılılar da Sovyetler Birliği'nin Suriye'ye yerleşmesine engel olmak istemişlerdir. Bu işle Batılılar arasında en yakından ilgilenecek devlet de, şüphesiz Türkiye idi. Çünkü, Türkiye'nin Suriye ile uzun bir sınırı olduğu gibi, Suriye'de kurulacak bir komünist düzen de en önce Türkiye'nin güvenliğini tehdit edecekti. Bu bakımdan, Türkiye Suriye'de olup bitenleri yalnız bu devletin iç gelişmeleri olarak değil, aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin kendisine yönelttiği davranışlardan biri olarak değerlendirmiştir. Öte yandan, buhran sırasında ortaya atılan Hatay anlaşmazlığı buhranın gerçek nedeni olmaktan çok uzaktır. Suriye Hükümeti, bu anlaşmazlığı, gerçek kaynakların günün milletlerarası çekişmelerinden alan buhran çıktıktan sonra ve bunun bir sonucu olarak ortaya sürmüştür. Bilindiği gibi, Suriye, kendisi ile Türkiye arasında çıkan her buhrandan faydalanarak Hatay konusunu ortaya atmayı bir gelenek yapmış bulunmaktadır.

Yukarıda da söylediğimiz gibi, Türkiye Suriye olaylarını kendisine yöneltilmiş yeni bir komünist tehdidi olarak karşılamıştır. Nitekim, başbakan Adnan Menderes 16-19 Aralık 1957 tarihlerinde Paris'te toplanan NATO Konseyinde yaptığı bir konuşmada, bu endişeyi açıkça belirtmiş, ancak durumun bir olup bitti gibi kabul edilmeyip gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir. Öte yandan, bu konuşma öğrenildikten sonra Suriye'nin Türkiye'ye gönderdiği 21 Aralık 1957 tarihli notaya verilen 20 Ocak 1958 tarihli Türk karşılığında, bu konuda şöyle denilmektedir : "...Türkiye Hükümeti şu kanaattedir ki, hür milletler camiasını tehdit eden komünist yayılma hareketleri muayyen bir bölgeye münhasır olmayıp bütün dünyaya şamil bir mahiyet intisap etmiş bulunmaktadır. Bu geniş tehlike, hususuyla, Türkiye ve Suriye'nin dahil bulunduğu Orta Şark bölgesine de sirayet etmiş olup, her iki milletin ananevî ve dinî bağlarla merbut bulunduğu kardeş Arap ve müslüman milletlerinin huzur ve emniyetlerini haleldar edebilecek endişe verici inkişâfların bölgemizde yer almasına sebebiyet vermektedir. Şu halde, itiraf etmek lâzım gelir ki, Suriye isterse de istemese de bu tehlikenin içindedir ve hadiselerin menfî istikamette seyri önlenmedikçe Orta Şark'ın diğer kardeş memleketleri gibi bu durumdan müteessir ve mutazarrır olacaktır... Meseleler, bu suretle, hakiki hüviyetleriyle ele alındığı taktirde Türkiye'nin Orta Doğu'nun emniyeti bakımından

duyduğu endişelerin Suriye'yi çok aşan bir vüs'at arzetmekte olduğu ve Suriye'ye vaki atıfların ise müşterek bölgeyi hariçten tehdit eden büyük tehlikenin akislerinin bu memlekette de müşahade olunmasından münbais bulunduğu anlaşılır... Türkiye Hükümetinin kanaatince asıl üzerinde tavakkuf olunması icabeden cihet Türkiye'nin Suriye hakkında mütevali Sovyet teşebbüslerine maruz kalmakta bulunmasıdır. Bu da göstermektedir ki kardeş Suriye milleti ile Türkiye arasında bir mesele mevcut değildir. Asıl mesele, Suriye'ye müteallik hadiselerin tekevvününde müessir bir rol oynama imkânlarını elde etmiş bulunan Sovyet Rusya ile sulh sever milletler arasındaki gergin münasebetlerden neş'et etmektedir..."

Türkiye Suriye arasındaki gerginlik, bu notanın yumuşak bir dille kaleme alınmasından da anlaşılacağı gibi, 1958 yılının başından itibaren gevşemeye balşamıştır. Özellikle Mısır ile Suriye arasında bir birlik kurulacağı açıklandıktan sonra, Suriye'nin Sovyetler Birliği'nden çok o sırada Moskova'nın tam etkisi altında bulunmayan Mısır'a bağlanacağı anlaşıldığı için, Türkiye böyle bir birleşmeden memnunluk duymuştur. Örneğin, Fatin Rüştü Zorlu 1958 Ocağında bu konuda yaptığı bir konuşmada şöyle demektedir : "...Suriye ile Mısır arasında... bir federasyon kurulacağı söyleniyor. Orta Doğu'daki bütün devletler arasındaki münasebetlerin sıkılaşması bizi hiç müteessir etmez. Hattâ eğer böyle bir federasyon sızmalara mâni teşkil edecek, bunu kuracak memleketleri ve bilhassa Suriye'yi Sovyet mihverinden çıkaracaksa bundan ayrıca ziyadesiyle de seviniriz. Bizim sevmediğimiz herhangi bir komşumuzun, sevdiğimiz kardeş milletlerin beynelmilel komünizmin taarruz emellerine âlet olmasıdır." Türkiye, Birleşik Arap Cumhuriyetini, 11 Mart 1958'de resmen tanımış ve böylece Suriye ile Türkiye arasındaki ilişkilerde bir sayfa kapanmıştır.

14 Temmuz 1958 Irak İhtilâli

1958 yılının ortalarında Orta Doğu'da Türkiye'yi de yakından ilgilendiren yeni bir buhran çıkmıştır. Bu buhran, kaynağını, 14 Temmuz 1958'de Irak'da meydana gelen ihtilâl ile Birleşik Amerika ve İngiltere'nin bu ihtilâli izleyen günler içinde Lübnan'a ve Ürdün'e yaptıkları çıkarmalardan almaktadır.

1958 yılının ikinci yarısında Orta Doğu'da bütün dünyayı yeni bir genel savaşın eşiğine kadar getirecek kadar ciddi bir buhranın çıkmasına yol açan olayların birincisi, Irak ihtilâlidir. Bu ihtilâl, Bağdat radyosunun 14 Temmuz 1958 sabahı yayınladığı bir bildiri ile dünyaya duyurulmuştur. Bildiride, Irak'ın "ulu Tanrı'nın yardımı ve halk ile

silâhlı kuvvetlerin desteği" sayesinde "emperyalistler tarafından başa getirilmiş doğru yoldan uzak yöneticiler gurubunun tahakkümünden" kurtarıldığı söyleniyordu. Gene aynı bildiride, halk ile ordu arasında tam bir birlik mevcut olduğu belirtildikten ve bütün vatandaşlar düzen ve disiplini korumaya çağrıldıktan sonra, Irak'ta "milli birliği koruyacak, diğer Arap Devletleri ile kardeşlik bağları kuracak ve Bandung Konferansı kararlarıyla Birleşmiş Milletler Andlaşmasına uygun ve Irak'ın menfaatine olan bütün milletlerarası yüklemlerine sadık" bir Cumhuriyet yönteminin kurulduğu da açıklanıyordu. Daha sonra alınan haberlerden, Irak Kralı II. Faysal'ın, Veliahd Prens Abdülillah'ın ve başbakan Nuri Sait Paşa'nın ihtilâl sırasında öldürüldüğü de anlaşılmıştır.

İhtilâlin üzerinden birkaç gün geçtikten ve yeni Irak Hükümeti kurulduktan sonra, hareketin lideri başbakan General Abdülkerim Kasım bir Batılı gazeteciye verdiği demeçte bu ihtilâlin Batı'ya yöneltilmiş olmadığını, iki tarafın menfaatlerinin gerektirdiği sürece, Irak'ın Batı ile işbirliğine devam edeceğini açıklamıştır. Yeni hükümetin dışişleri bakanı Dr. Abülcebbar Cömert de, muhtelif fırsatlarla, Irak'ın yabancılara ait mülkiyeti devletleştirmeyeceğini ve ihtilâlden önce yüklenilmiş milletlerarası yüklemlere bağlı kalacağını söylemiştir. Dr. Abdülcebbar'a göre, Sovyetler Birliği ile uzun bir süredir kesilmiş olan diplomatik münasebetlerin ihtilâlin hemen ertesinde yeniden kurulması bu devlete yaklaşma isteğinden değil, Irak'ın, Batılılarla olduğu gibi Doğu ile de normal ilişkiler kurmak arzusundan doğmuştur. Öte yandan, yeni Irak Hükümeti, 19 Temmuz 1958'de Birleşik Arap Cumhuriyeti ile bir karşılıklı savunma andlaşması imzalamıştır.

Irak'taki rejim değişikliği Bağdat Paktı üyeleri arasında endişe uyandırmış ve tepki ile karşılanmıştır. Bağdat'ta kral II. Faysal ile prens Abdülillah ve Nuri Sait Paşa'nın öldürüldüğü günlerde, İstanbul'da da Bağdat Paktı müslüman üyelerinin devlet başkanları yapılması çok önceden kararlaştırılan bir toplantıda bulunuyorlardı. Tam bu toplantıya katılmak üzere Bağdat hava alanında uçağa binerken ihtilâlciler tarafından tevkif edilen II. Faysal, bu toplantıya katılamamıştır.

14-17 Temmuz günleri arasında İstanbul ve Ankara'da yaptıkları toplantılarda Türk, İran ve Pakistan devlet başkanları Irak olayları üzerinde geniş görüşmeler yapmışlar ve toplantının sonunda yayınlanan resmî bildiride açıklandığına göre, "müttefik bir memlekette hariçten mülhem olan yıkıcı faaliyetlerin, müttefikler arasındaki müzakeratta kıymetli irşatları daima şükran ile hatırlanacak mümtaz şah-

siyetlerin hunharca katline müncer olan en son tecellisini, büyük bir endişe ile müşahade etmişlerdir." Üç devlet başkanının buluştuğu günlerde bütün çevrelerde en fazla merak edilen konu, Bağdat Paktı üyelerinin Irak'taki rejim değişikliğine kuvvet yoluyla engel olmayı deneyip denemeyecekleriydi. Ancak devlet başkanları, o sırada ortalıkta dolaşan söylentilere rağmen, "bu bölgede (Orta Doğu'da) beynelmilel şekaveti durdurmak için alınması icab eden tedbirleri mümkün olan her şekilde desteklemek azminde" olduklarını belirtmek ve "ilhamını hariçten alan bu vahşet tezahürünü takbih" etmekle yetinmişlerdir.

Irak ihtilâli karşısında Türkiye'nin tutumuna gelince; bu ihtilâl Türkiye'de iki türlü tepki yaratmıştır. Bunların birincisi iktidar çevrelerinin, ikincisi de muhalefet ve bazı yayın organlarının tepkileridir. İktidar çevreleri yukarıda sözü geçen bildiriden de anlaşılacağı gibi, bu ihtilâli hiç değilse başlangıçta bir dış tahrike bağlamışlar ve Irak olaylarını "hariçten mülhem yıkıcı faaliyetlerin bir tecellisi" olarak görmüşlerdir. İktidar organlarına göre, Irak ihtilâlini yapan "siyaset eşkiyaları" bu hareketleri ile Orta Doğu'da önemli bir barış ve istikrar unsuru olan Bağdat Paktını da vurmak istemişlerdir. İhtilâl gününün seçiliş şekli, "mel'un kasdi" göstermeye kâfidir. Öte yandan Türk dışişleri bakanı Fatin Rüştü Zorlu da, 17 Temmuz'da yaptığı bir basın toplantısında, yeni Irak Hükümetinin Bağdat Paktından ayrılıp ayrılmapacağı konusunda sorulan bir soruyu şöyle cevaplandırmıştır : "Bize göre yeni bir Irak Hükümeti bahis mevzuu değildir. Bugünkü günde Irak-Ürdün Federasyonunun reisi kral Hüseyin'dir ve meşru hükümeti de kral Hüseyin'in idaresi altındaki hükümettir." Bilindiği gibi, Irak-Ürdün Federasyonu Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulmasına karşı bir tepki olarak, Haşimi iki krallık arasında 1958 Subat'ında kararlaştırılıp Mart'ında kurulmuş bir federasyondur. Türkiye bu federasyonu ilk tanıyan devletlerin başındadır.

İktidarın bu tutumuna karşılık muhalefet ve bazı yayın organları Irak ihtilâlini bir dış tahrik olarak değil, istibdat ve baskıya karşı direniş olarak nitelendirmişlerdir. Örneğin, Cumhuriyetçi Millet Partisi Genel İdare Kurulu 4 Ağustos 1958'de yayınladığı bir bildiride şöyle demektedir : "... Irak'ta istibdat ve baskıya karşı son çare olarak ayaklanmaya başvuranların hareketlerini şekavet diye vasıflandırmak.... basiret ve teenni ile kabili telif değildir..." Böyle düşünenlere göre, Türkiye yeni Irak rejimine karşı takınacağı tavıra çok dikkat etmelidir. Eğer takınılan tavır çok sert olursa Irak rejimi ya Birleşik Arap Cumhuriyetine katılıp, ya da Sovyetler Birliği'ne dayanarak Batı'ya karşı cephe almaktan başka açre göremeyecektir. Fakat takınılacak tavır daha yumuşak ve anlayışlı olursa Irak, başında nsıl bir yönetim bulunur-

sa bulunsun, Batı'yla dostluk ilişkilerini bazı değişikliklerle de olsa devam ettirmeyi kendi çıkarlarına daha uygun görebilir.

Gerçekten, Irak'taki yeni rejim durumunu sağlamlaştırdıkça, Türk yöneticilerinin bu rejim karşısındaki tutumları da yavaş yavaş yumuşamaya başlamıştır. Nitekim Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 26 Temmuz 1958'de bu konuyla ilgili olarak yaptığı olağanüstü toplantıda hükümet adına konuşan içişleri bakanı ve dışişleri bakan vekili Dr. Namık Gedik, şöyle demektedir : "Herhangi bir memleketin iç meseleleri hakkında mütalâa serdetmek istemeyiz. Fakat şu hususu belirtmek lâzım gelir ki, iç meselelerin kanlı hâdiselere yol açması bütün insanlık vicdanını muzdarip etmiştir... Bu kardeş milletle ötedenberi mevcut ahenktar münasebetlerimizin devamı başlıca arzumdur."

Türkiye, yeni Irak Hükümetini, Londra'da yapılan Bağdat Paktı Bakanlar Konseyi toplantısından sonra, 31 Temmuz 1958'de tanımıştır.

Lübnan ve Ürdün Olayları

Irak ihtilâlinden bir gün sonra, 15 Temmuz 1958 sabahı, Lübnan'a Amerikan deniz piyadelerinin çıkarıldığı öğrenilmiş ve bunu, 17-18 Temmuz'da İngiliz kuvvetlerinin Ürdün'e yaptığı çıkarma izlemiştir.

Başkan Eisenhower'in Amerikan deniz piyadelerinin Lübnan'a çıktığı gün yayınladığı bir beyanname ile aynı gün Kongre'ye yolladığı bir mesajdan anlaşılacağına göre, bu çıkarma hareketine, Irak ihtilâli örneğinin kendi memleketinde de tekrarlanmasından korkan Lübnan Devlet Başkanı Camille Chamoun tarafından yapılan davet üzerine girişilmiştir. Ürdün'deki duruma gelince, bu ülkeye yapılan İngiliz çıkarması da, Ürdün kralı Hüseyin'in 16 Temmuz'da yardım istemesi üzerine olmuştur. Ertesi gün yaptığı bir radyo konuşmasında, kral Hüseyin, Ürdün'ü "sınırlarını çevreleyen düşmanlardan ve beynelmilel komünizmden korumak için" aldığı "geçici bir tedbir" niteliğindeki bu kararın, Birleşmiş Milletler Andlaşmasının 31'nci maddesinde tamamen meşru müdafaa hakkına uygun olduğunu ileri sürmüştür. Gene aynı konuşmada belirtildiğine göre, Ürdün'e dost Batılı Devletlerden yardım istemek kararı, Ürdün Parlâmentosu ile hükümetinin oybirliği ile onayı alındıktan sonra verilmiştir.

Bağdat Paktı müslüman üyeleri devlet başkanlarının 14 Temmuz 1958 tarihinde İstanbul'da başlayan görüşmeleri sırasında, Lübnan çıkarması da bahis konusu edilmiş ve devlet başkanları, 15 Temmuz'da, Başkan Eisenhower'e, Birleşik Amerika'nın Lübnan'ın daveti üzerine giriştiği askerî harekât karşısında duydukları memnunluğu belirten

üçlü bir muhtıra yollamışlardır. Devlet başkanları, bu memnunluklarını görüşmelerinin sonunda yayınladıkları resmî tebliğde de ifade etmektedirler.

Ürdün'e yapılan İngiliz çıkarmasına gelince, üç devlet başkanının görüşmeleri sona erdiği sırada bu çıkarma henüz yapılmamıştı. Türk dışişleri bakanı Fatin Rüştü Zorlu, bu çıkarma haberi alındıktan sonra yaptığı bir basın toplantısında, Ürdün'ün Bağdat Paktı üyelerinden yardım istediği konusunda çıkan söylentilerle ilgili bir soruyu "İngiliz kuvvetleri Ürdün'e çıktığına göre bu yardım yapılmış demektir" diye cevaplandırmış ve Bağdat Paktı üyelerinin Ürdün'ü her bakımdan takviye kararında olduklarını söylemiştir.

Lübnan ve Ürdün olayları sırasında Türkiye, Bağdat Paktı içinde olduğu gibi bu Paktın dışında da, Birleşik Amerika ile İngiltere'nin davranışlarını kayıtsız şartsız destekler bir tutum takınmıştır. Lübnan Devlet Başkanı Camille Chamoun'un daveti üzerine Beyrut'a Amerikan deniz piyadelerinin çıkarıldığı öğrenilir öğrenilmez, Türk dışişleri bakanı Fatin Rüştü Zorlu bir demeç vererek şunları söylemiştir: "Türkiye Hükümeti, Birleşik Amerika Devletlerinin Lübnan Hükümetinin talebi üzerine ve bu memleketin istiklâlinin hariçten tertiplenen yıkıcı faaliyetlere karşı muhafazası maksadıyle, Lübnan'a kuvvet göndermiş olmasını tamamiyle tasvip etmekte ve bundan memnunluk duymaktadır. Türkiye Hükümeti, Amerika Birleşik Devletlerinin bu hareketini Eisenhower Doktrininin bir tatbikatı telâkki etmektedir." Öte yandan, Dışişleri Bakanı Zorlu, Lübnan veya Ürdün'e hava yolu ile Türk askerlerinin indirildiği oylunda bir yabancı ajansın verdiği haberle ilgili olarak kendisine sorulan bir soruyu da, bu haberin aslı olmadığını söyleyerek cevaplandırmıştır.

Lübnan'a yapılan Amerikan çıkarması sırasında Adana'daki İncirlik havaalanının kullanılması Türkiye içinde ve dışında çeşitli tepkilere yol açmıştır. Türk muhalefet partileri, özellikle Cumhuriyet Halk Partisi Orta Doğu olaylarıyla beraber İncirlik (Adana) hava üssünün kullanılışı hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bir genel görüşme açılmasını istemişler; fakat 26 Temmuz'da yapılan olağanüstü toplantı içişleri bakanı ve dışişleri bakan vekili Dr. Namık Gedik'in konuşmasından sonra herhangi bir tartışma açılmadan sona ermiş ve Meclis yeniden tatile girmiştir. Ancak, muhalefet buna rağmen konunun peşini bırakmamış ve yayınlanan çeşitli bildiri ve verilen çeşitli demeçlerle iktidarı bilgi vermeye zorlamıştır. Örneğin, muhalefet lideri İsmet İnönü **Akis** dergisine verdiği bir demeçte şöyle demektedir: "Meclisteki hükümet beyanatının her vatandaşın görebileceği açık (eksik demek istiyor) bir tarafını söyleyim: Son günlerin hadiseleri ara-

sında Amerikan askerî uçaklarının ve silâhlı kuvvetlerin Adana'ya geldiği üzerine memlekete bir bilgi vermek vazife değil midir?... Herkesin kolaylıkla anlayabileceği bir açık olan bu nokta hükümet beyanatının eksik ve kifayetsiz olduğuna sadece bir delildir... Öğrenmek istediğimiz şudur : Amerikan birlikleri Adana'ya bizim hükümetimizin talebi ile mi gelmişlerdir, yoksa kendileri mi bizim hükümetimizden müsaade talep etmişlerdir?" Fakat hükümet bu konuda hiçbir açıklama yapmaya istekli görünmemiştir.

Türk Hükümeti, İngiliz kuvvetlerinin Ürdün'e yaptıkları çıkarmayı da, tıpkı Lübnan çıkarmasını gördüğü açıdan değerlendirmiştir. İçişleri bakanı ve dışişleri bakan vekili Dr. Namık Gedik, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 26 Temmuz 1958'de yaptığı olağanüstü toplantıda bu konuda şöyle konuşmuştur : "Ürdün ile olan gayet yakın ve dostane münasebetlerimiz muvacehesinde bu devletin istiklâl ve bütünlüğünün korunmasına büyük bir ehemmiyet atfetmekteyiz. Bu sebepledir ki, İngiltere'nin Ürdün'ün müracaatı üzerine aldığı tedbirleri yerinde bir hareket olarak telâkki ediyoruz." Burada, Ürdün çıkarmasından sonra geçen bir olaya da değinelim. Dışişleri bakanı Fatin Rüştü Zorlu, 18 Temmuz'da, Londra'da yayınlanan **Daily Mail** gazetesinin özel muhabiri ile bir konuşma yapmış ve bu gazetenin 19 Temmuz 1958 tarihli sayısında, Zorlu'nun bu konuşma sırasında Ürdün'deki İngiliz harekâtının Irak'a teşmil edileceği ümidini belirttiği yazılmıştır. Zorlu'nun bu demeci Türk kamuoyunda olumsuz tepkiler yaratmış, bunun üzerine ortaya dışişleri bakanının istifa edeceği yolunda söylentiler çıkmıştır. Fakat bu söylentilerin aslı çıkmadığı gibi, dışişleri bakanlığı tarafından 22 Temmuz'da yayınlanan bir bildiride, Fatin Rüştü Zorlu'nun **Daily Mail** muhabirine özel bir beyanda bulunmadığı, "aynı gün yerli ve yabancı gazetecilerle yaptığı basın konferansındaki beyanı çerçevesi"ni aşmayan bir konuşma yaptığı, bu itibarla adı geçen gazetenin 19 Temmuz 1958 tarihli sayısında çıkan metnin basın konferansındaki beyanata nazaran değişiklik gösteren kısımlarının gerçeğe uymadığı ileri sürülmektedir.

Bağdat Paktından CENTO'ya

Yukarıda da söylediğimiz gibi, 14 Temmuz ihtilâlinden sonra Irak'ın Bağdat Paktı içinde kalıp kalmıyacağı önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Paktın Irak hariç bütün üyelerinin ve Birleşik Amerika'nın dışişleri bakanları Orta Doğu'daki son gelişmeleri gözden geçirmek ve Irak ihtilâlinden sonra Bağdat Paktının durumunu görüşmek amacıyla, 28-29 Temmuz'da Londra'da toplanmışlardır. Bu toplantı sı-

rasında yayınlanan ve Birleşik Amerika'nın da imzasını taşıyan bir deklârasyonda şöyle denilmektedir :

"1 — Londra'da vekiller kademesinde akdedilen toplantıya iştirak eden Bağdat Paktı azaları son hadiselerin ışığı altında durumlarını tekrar incelemişler ve Pakta hayat vermek ihtiyacının her zamandan daha fazla olduğu neticesine varmışlardır. Azalar müşterek güvenliklerini idame ve doğrudan doğruya veya bilvasıta vuku bulacak tecavüze karşı koyma hususundaki azimlerini bildirirler.

2 — Pakt çerçevesi dahilinde kollektif güvenlik tedbirleri alınmış bulunmaktadır. Müşterek askerî plânlama tekâmül ettirilmiş ve bölge iktisadî projeleri geliştirilmiştir. Müşterek güvenlik için diğer hür dünya memleketleri ile münasebetler tesis olunmaktadır.

3 — Pakt teşkilâtında aslî tadiller yapılıp yapılmaması ve Paktın bugünkü şekliyle devam edip etmemesi meseleleri, alâkalı hükümetlerce incelenmektedir. Londra toplantısında temsil olunan memleketler bu bölgede müşterek savunma hükümlerinin daha da kuvvetlendirilmesi hususundaki kararlarını bir kere daha teyid etmişlerdir.

4 — 1955 yılı 24 Şubat'ında Bağdat'ta imzalanan Karşılıklı İşbirliği Paktının 1. maddesine göre, Pakt azaları güvenlikleri ve savunmaları için işbirliği yapacaklardır ve bu işbirliğini tatbik mevkiine koymak için de hususî anlaşmalar imzalayabileceklerdir. Bunun gibi, Birleşik Amerika, dünya sulhünün nef'ine, Kongrenin tanıdığı yetkilere uygun olarak bu tebliği yayınlayan devletlerle güvenlik ve savunma mevzuunda işbirliği yapmayı kabul etmektedir ve bu işbirliğine vücut verecek anlaşmalar derhal hazırlanacaktır."

Öte yandan, aynı toplantı sonunda yayınlanan resmî tebliğde, bakanların "Devletler Hukuku prensiplerine uygun olarak ve Birleşmiş Milletler Anayasasına dayanarak Lübnan ve Ürdün'ün meşru hükümetlerinin yardım talebine cevap mahiyetinde Birleşik Amerika ve Birleşik Krallık tarafından girişilen son asil teşebbüsü" yerinde buldukları belirtilmektedir.

28 Temmuz'da Londra'da yayınlanan deklârasyon Bağdat Paktının yeni bir gelişim içinde olduğunu açıkça gösterecek niteliktedir. Bu deklârasyonun metninden de anlaşılabileceği gibi, Paktın Irak dışındaki üyeleri bu devlet olmaksızın da teşkilâtı devam ettirmeyi kararlaştırmışlardır. Londra toplantısı sırasında, Paktın durumuyla ilgili bir başka önemli noktaya daha değinilmiştir. Bu, Birleşik Amerika'nın Pakt karşısındaki durumudur. Toplantıdan sızan haberlere bakılacak olursa, Pakt üyeleri daha önce çeşitli zamanlarda olduğu gibi bu sefer de Birleşik Amerika'nın Pakta katılmasını resmen talep ve bu hususta

ısrar etmişlerdir. Ancak Birleşik Amerika Pakta katılmayı bir kere daha reddetmiş, fakat bunun yerine gerek bir kuruluş olarak Paktla, gerek Paktın teker teker üyeleriyle ilişkilerini kuvvetlendirmek yoluna gitmiştir. Bu husus, yukarıda metnini verdiğimiz deklârasyonun dördüncü maddesinde açıkça belirtilmektedir.

Bilindiği gibi, Bağdat Paktının birinci maddesine göre üyeler güvenliklerini korumak ve savunmalarını sağlayabilmek için işbirliği kuracaklar ve bunun için de aralarında özel andlaşmalar yapabileceklerdi. Birleşik Amerika, Londra deklârasyonunun dördüncü maddesinde açıkça belirtildiği gibi, Bağdat Paktı üyeleriyle ayrı ayrı güvenlik ve savunma anlaşmaları yapmayı kabul etmekle Paktın birinci maddesini aynen benimsemiş oluyordu.

Irak'ın ihtilâlden sonra Bağdat Paktı karşısında takındığı tavıra gelince; kurulan yeni cumhuriyet yönetimi Irak'ın dış politika amaçlarının bütün devletlerle dostluk ve tarafsızlık olduğunu ilân etmişti. Devlet Başkanı General Kasım ise, Irak'ın Bağdat Paktı üyeliği konusunda birbirile çelişen çeşitli beyanlarda bulunmuştur. Bununla beraber, yeni Irak Hükümetinin ihtilâlden kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği, Komünist Çin ve Doğu Avrupa ülkeleri ile ilişkiler kurması, Irak'ın çok geçmeden Bağdat Paktından ayrılacağını gösteren belirtilerdi. Öte yandan Bağdat Paktı Konseyinin Irak'ın katılmadığı 23 Ekim 1958 Ankara toplantısından sonra yapılan açıklamada, bugünkü şartlar karşısında, Konsey merkezinin geçici bir süre için Ankara'ya alınacağı bildirilmiştir. Irak Bağdat Paktının bundan sonraki toplantılarına da katılmamış, fakat 1959 Mart'ına kadar bu devletin Paktan çekildiği hususunda bir açıklama da yapılmamıştır. Nihayet, General Kasım Irak'ın Bağdat Paktından çekildiğini 24 Mart'ta Bağdat'daki İngiliz, İran, Pakistan ve Türk Büyükelçilerine resmen bildirmiştir.

Irak'ın Bağdat Paktından çekilmesinden sonra, 21 Ağustos 1959'da yapılan bir açıklamayla, Bağdat Paktı Teşkilâtı adının Merkezi Andlaşma Teşkilâtı (Central Treaty Organization, CENTO) olarak değiştirildiği bildirilmiştir. CENTO Konseyi, yeni adı altında ilk toplantısını 7-9 Ekim 1959'da Washington'da Birleşik Amerika Dışişleri Bakanı Christian Herter'ın başkanlığında yapmıştır. Bu toplantı sonunda yayınlanan bildiride, Teşkilâta bu adın NATO ile SEATO arasında yer almış olmasından ötürü verildiği açıklanmaktadır.

5 Mart 1959 Türk - Amerikan İkili Anlaşması

Bağdat Paktı Dışişleri Bakanlarının 28-29 Temmuz 1958 tarihlerinde Londra'da Amerikan Dışişleri Bakanının da katılmasıyla yaptıkları

toplantıda Birleşik Amerika'nın Bağdat Paktının bölgesel üyeleriyle ayrı ayrı güvenlik ve savunma anlaşmaları yapmayı yüklendiğini söylemiştik. Bu yüklemine uygun olarak, Birleşik Amerika, 5 Mart 1959'da Ankara'da Türkiye, Pakistan ve İran ile muhtevaları tamamen aynı olan bir ikili anlaşma imzalamıştır. Birleşik Amerika'yı bir bakıma CENTO'nun fiilî üyesi durumuna getiren bu anlaşmalar, öte yandan, Bağdat Paktının kuruluş andlaşmasında bulunmayan bazı hükümleri de ihtiva etmektedir. Türkiye ile Birleşik Amerika arasında imzalanan bu yeni andlaşmanın özellikle giriş kısmındaki ve birinci maddesindeki bazı deyimler ve bu deyimlerin taşıdıkları gerçek anlamlar konusunda, Türkiye'de, zamanımıza değin gelen çeşitli yorumlar ve görüş ayrılıkları belirtilmiştir. Gerçekten, 5 Mart 1959 andlaşmasının giriş kısmında, Türk ve Amerikan Hükümetlerinin "Londra'da 28 Temmuz 1958 tarihinde kendilerinin de katıldıkları beyannameyi tatbik mevkiine koymayı arzu ederek; 24 Şubat 1959 tarihinde Bağdat'ta imzalanan Karşılıklı İşbirliği Paktının birinci maddesi gereğince, bu anlaşmayı imzalayan tarafların emniyet ve müdafaaları için işbirliği yapmayı kararlaştırdıklarını ve yine aynı şekilde, yukarıda zikri geçen beyannamede ifade olunduğu üzere, Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin dünya sulhü nef'ine, emniyet ve müdafaaları için işbu beyannameye katılan hükümetlerle işbirliğinde bulunmayı kabul ettiğini ve Karşılıklı İşbirliği Paktı azalarının yukarıda zikri geçen beyannamede müşterek emniyetlerini korumak ve doğrudan doğruya veya bilvasıta tecavüze mukavemet etmek hususundaki azimlerini beyan etmiş olduklarını nazarı itibare alarak aralarında davranış birliği kurmaya karar" verdikleri belirtildikten sonra, birinci maddede aynen böyle denilmektedir : "Türkiye Hükümeti tecavüze mukavemet etmeye azimlidir. Türkiye'ye karşı tecavüz vukuunda Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, talebi üzerine Türkiye Hükümetine yardım etmek için, karşılıklı olarak üzerinde anlaşmaya varılabilecek şekilde ve Orta Doğu'da sulh ve istikrarı idameyi istihdaf eden müşterek karar suretinde derpiş edildiği veçhile, silâhlı kuvvetlerin kullanılması da dahil olmak üzere, Amerikan Anayasasına uygun gerkli her türlü harekete girişecektir."

Görüldüğü gibi, Birleşik Amerika bu anlaşmalarla Türkiye, Pakistan ve İran'a tecavüze uğradıkları taktirde silâhlı yardım yapmayı yüklenmektedir. Ancak, bu konuda Türkiye'nin durumu ile Pakistan ve İran'ın durumları birbirinden başkadır. Çünkü, Türkiye NATO'nun üyesidir ve silâhlı bir saldırı karşısında kalınca, Birleşik Amerika da dahil olmak üzere, bütün NATO üyelerinden yardım görmesi gerekmektedir. Böyle olunca bu andlaşmanın Türkiye'nin güvenliği bakımından hiçbir yenilik getirmediği ortadadır. Bu husus, anlaşmanın imzalan-

masından önce Orta Doğu'da geçen olaylar ve nihayet, Londra deklârasyonunda olduğu gibi andlaşmanın önsözünde yer alan **"doğrudan doğruya veya bilvasıta tecavüz"** deyimi Türkiye'de de özellikle muhalefet çevrelerinde anlaşmaya karşı bir güvensizlik havasının doğmasına yol açmıştır. Bu anlaşma imzalanarak yürürlüğe girdikten uzunca bir süre sonra muhalefetin tepkisi özellikle anlaşmadaki **"bilvasıta tecavüz"** deyimine karşı olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi Dışişleri Komisyonunda Dışişleri Bakanlığı temsilcisi "bu anlaşma gereğince doğrudan doğruya veya dolayısıyla tecavüz halinde dahi Amerika Birleşik Devletlerinin silâhlı yardımının sağlanacağı, hatta gizli ve yıkıcı faaliyetlerin vukuunda aynı garantinin" işleyeceğini belirtmiştir. Ana Muhalefet Partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi adına Komisyonda konuşan Bülent Ecevit ise, Birleşik Amerika ile ortak savunma tertibi içinde bulunan hiçbir Avrupa ülkesinin kendi hükümetine beynelmilel komünizmin silâhsız olarak "bilvasıta tecavüz"ü gibi ihtimaller karşısında Amerikan askerî müdahalesini istemek hakkını tanımadığını anlatmış, bu deyimin belirsizliğini, bunun daha çok Arap ülkelerindeki kaynaşmalar üzerine kullanılmaya başladığını, müphem ve pek tehlikeli yorumlara yol açabilecek nitelikte olduğunu kaydetmiştir. Bu hususta aydınlığa varılmaksızın anlaşmayı tasdik etmenin doğru olmadığını söyleyen Ecevit sözlerine şöyle devam etmiştir : "Lübnan örneği hatırlardadır. Lübnan olayları sırasında Devlet Başkanı bulunan Camille Chamoun karşısındaki muhalefeti kendi gücüyle bertaraf edemeyeceğini anlayınca bu muhalefet hareketini beynelmilel komünizmin sızması, "bilvasıta bir tecavüz" olarak göstermek istemiş ve bu gerçeği kullanarak Amerikan askerî kuvvetlerini Lübnan'ın içişlerine müdahaleye çağırmıştır."

Muhalefetin "bilvasıta tecavüz" deyiminin anlam ve kapsamına yönelttiği itirazlara karşılık Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu "mütecavizler bilinmeyen ve beklenmeyen tecavüz usulleri bulmaktadırlar. Bu itibarla, tecavüzün kat'i ve dar bir tarifine saplanmak doğru değildir" demiştir.

Muhalefetin bütün itirazlarına rağmen, andlaşma 9 Mayıs 1960 da Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmıştır.

X

SOĞUK SAVAŞ VE TÜRKİYE

Demokrat Partinin Dış Politika Felsefesi

İncelememizin başlarında da söylediğimiz gibi, Türkiye 1945-46 yıllarında Sovyet istek ve tehditleri ile karşılaştıktan sonra, bütün dış politika felsefesini Batı'ya sıkı bağlarla bağlanmak ilkesi üzerine dayamıştı. Bunun içindir ki, Batılıların kurduğu bütün siyasal, askerî ve ekonomik kuruluşlara katılmayı kendisine bir amaç saymıştır. Gene yukarıda söylediğimiz gibi, bu amaçla önce Avrupa'nın ekonomik kalkınması için kurulan düzenlere, sonra Avrupa Konseyi'ne katılmış, nihayet 1952 yılında NATO'ya girmiştir. Bundan sonra da, Türkiye'nin, gene Batı'nın genel politikasına uygun olarak, kendi bölgesi içinde birtakım siyasal ve askerî düzenler kurmaya çalıştığını görüyoruz. Nitekim, bu çalışmalar sonunda da, önce Balkan, sonra da Bağdat Paktının kurulmasını sağlamıştır.

Türkiye NATO'ya katıldıktan sonra bütün milletlerarası olayları bu teşkilât açısından değerlendirmek eğilmini göstermiştir. Bunun nedenleri çeşitlidir. Bir kere, Türk dış politikasını yönetenler Atlantik Andlaşmasını Türkiye için millî politika, bir dünya görüşü saymışlardır. Örneğin Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü 1955 yılı bütçe görüşmeleri sırasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada, Atlantik İttifakı hakkında şöyle demektedir : "... Lâfzı ve ruhu ile tamamen tedafüî mahiyette olan Atlantik İttifakı, bizim için millî bir politikadır. Çünkü, Birleşmiş Milletler Misakında ifadelerini bulmuş olan gaye ve prensiplere bağlılık, bütün diğer milletlerle sulh içinde yaşamak arzusu, hürriyet ve toprak bütünlüğünü her ne bahasına olursa olsun korumak azmi gibi, Türk dış siyasetinin sarsılmaz esasları, aynı zamanda NATO'nun da ana prensipleridir." Aynı biçimde Devlet Başkanı Celâl Bayar'ın 1956 Nisan'ında bir yabancı dergiye verdiği bir demeçte iktidarın NATO anlayışı şöyle belirtilmektedir : "Biz, Atlantik camiası

ruhunun hür dünyayı harp afetinden koruyacak, bekasını temin edecek, onu maddî ve manevî yükselmeye ulaştıracak ve bütün cihana şamil şekilde tecelli etmesi halinde insaniyetin yegane necat yolunu teşkil edecek bir ruh olduğuna inanıyoruz."

İkincisi, Türk dış politikasını yönetenler Stalin'in ölümünden sonra Sovyet dış politikasında görülen ve tarafsız devletler tarafından olumlu karşılanan değişmeleri gerçek bir yenilik değil, bir taktik değişmesi olarak yorumlamışlardır. Örneğin, Devlet Başkanı Celâl Bayar 1955 Kasım'ında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin X. Dönem İkinci Toplantı devresini açarken yaptığı konuşmada, bu konuda şöyle demiştir : "Geçen senedenberi, hürriyet ve sulh cephesinin maruz bulunduğu tehlikelerin azaldığına delâlet edecek hiçbir emareye tesadüf edilmemektedir. Vakıa, bir müddet evvel başlamış olan sulh taarruzu gittikçe inkişâf etmekte, iki cepheye mensup liderler arasındaki görüşmeler sıklaşmaktadır. Fakat, şimdiye kadar, maalesef, bu görüşmelerden müsbet bir netice elde edilmediği gibi, tecavüz emelleri besleyenlerin bu arzularından vazgeçtiklerini gösterecek delillerle de karşılaşmış değiliz... Bu vaziyet karşısında, sulh cephesine mensup bir devlete düşen vazife, sulh taarruzunun samimî bir şekilde fiiliyata intikâline intizaren, mensup oldukları müdafaa cephelerini ve gayretlerini gevşetmek şöyle dursun, her fırsattan istifade ile, cephelerini kuvvet ve tesanütle tarsine gayret etmektir."

Aynı biçimde, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu, 1955 Haziran'ında bir yabancı dergiye verdiği demeçte şunları söylemektedir : "Ruslar tarafından takip edilen siyasetin esaslarında bir değişiklik görmek bizi ziyadesiyle memnun edecektir. Fakat maalesef bugün için ortada böyle bir değişiklik göremiyorum... Ruslar tarafından halihazırda takip edilen siyaset kendilerinin eski siyasetlerinden vazgeçtiklerini gösteren bir emare vermekten çok uzaktır... Ortada (yalnızca) taktiklerini değiştirdiklerine dair bir emare mevcuttur. Bu tevehhüle sebep de şudur : Ruslar bütün peyk memleketleri elde ettikten sonra, bu sahada, Batılı Devletlerle ve Amerika ile harbe girmeden daha fazla muvaffak olamayacaklarını aşikâr bir şekilde görmüşlerdir. Bu sebepten, Batılı alemin müdafaası için büyük bir ehemmiyeti haiz toprakları bitaraf bir bölge haline sokmak maksadıyla taktik değiştirmektedirler."

Olaylara bu açıdan baktıkları için, Türk dış politikasını yönetenler, Bandung Konferansı sırasındaki Türk tutumunu incelerken de söylediğimiz gibi, bağlantısızlığı bir dış politika tutumu olarak kabul etmemişler ve Batı bağlılığını Türkiye'nin millî çıkarlarını en iyi sağlayacak yol olarak seçmişlerdir. 1956 yılında yaptığı bir konuşmada,

Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü bu görüşü şöyle özetlemektedir: "... Mutlaka suiniyetle hareket ettiklerine hükmeylemek doğru olmayan bazı hür memleketlerdeki bazı muhitlerde, hür dünyada kurulmuş olan müşterek emniyet teşekküllerinin askerî veya hatta ideolojik bloklar manzarası arzettiği, bunun ise karşı tarafı tehdit altında bulunduğu kanaatine vardırdığı... ve binnetice onu dünyada huzursuzluğu tevlit eden durumunu muhafazaya sevkettiği düşüncesinin... alıp yürüdüğü görülmektedir. Bu muhitlerde, bir yandan iki tarafın kuvvetleri arasında muvazene hasıl olmuş bulunmasının, öte yandan harp tehlikesinin uzaklaşmış ve siyasî görüşmelerle işlerin halledilmesi imkânlarının belirmiş olmasını artık hür memleketlerin askerî kuvvetlerini arttırmasına lüzum bırakmadığı, binaenaleyh şimdi askerî tertiplerin birinci plândan çekilip, iktisadî, içtimaî tertiplerin ve iki tarafın yekdiğerinden şüphesini izale edebilecek siyasî anlaşmaların tesisine çalışmaları icap ettiği propagandası yapılmaktadır. İki taraftan hiçbirine iltihak etmeyen üçüncü bir blok kurulma ve bitaraflık cereyanları bir bakıma bu mülâhazaların mahsulüdür. Kanaatimizce bu cereyanlar... tamamen hatalı müşahede ve mülâhazaların mahsulüdür."

Gene olaylara bu açıdan baktıkları içindir ki, Türk dış politikasını yönetenler, 1954-1960 arasındaki dönemde Sovyetler Birliği'nin Batılılarla yaptıkları çok taraflı, ya da ikili anlaşma teşebbüslerini büyük bir ihtiyatla karşılamışlardır. Fuat Köprülü, yukarıda sözü geçen konuşmasında bu konuda da şöyle demektedir: "Bugünkü soğuk harbin içinde, karşı tarafın, ikili şekilde dostluk yapılması, işbirliği tesisi tekliflerine bu memleketler (Batılılar) şahit veya muhatap olmaktadırlar. Halisane maksatlarla yapıldığı taktirde, bu teklifleri en büyük memnuniyetle ve hahişle karşılamayacak tek bir devlet tasavvur olunamaz. Herhalde biz böyle düşünüyoruz. Hattâ imkân olsa, bu hususta bizzat kendimiz teşebbüste bulunmak isteriz. Fakat bugün cihanı huzursuzluk içinde yaşatan, realist memleketleri tehammülfersa fedakârlıkları göze alarak, refahlarından, boğazlarından kesip ağır askerî masraflara katlanmaya mecbur eden mesele, cihanşümûl bir emperyalizmin ve tahakküm siyasetinin karşısında bulunmaları meselesidir... Bu vaziyette bu gibi ikili anlaşma teşebbüslerinin, dünya durumunun düzeltilmesine değil de hür dünyanın zayıflatılmasına, parçalanmasına matuf teşebbüsler teşkil etmesinden şüphelenilmesine imkân yoktur."

Ulusal Bağımsızlık Hareketleri Karşısında Türkiye

Türkiye'nin milletlerarası olayları NATO açısından değerlendirmek eğilmi, uygulamada teşkilâtın kuvvetini arttırmak ümidiyle müttefiklerine kendi topraklarında kolaylık göstermek ve NATO'nun kuv-

vetini arttırmakla ilgili olsun olmasın, bu teşkilât üyelerini teker teker karşılaştıkları dış sorunlarda her bakımdan desteklemek biçiminde ortaya çıkmaktadır. Türkiye NATO'ya girdiği sırada NATO üyelerinin bir kısmını en fazla uğraştıran sorunlar, sömürgelerinin bağımsızlık istekleriydi. Bilindiği gibi, NATO'nun Avrupa'lı üyelerinin önemli bir kısmı bütün dünyada sömürge sahibi bulunuyorlardı ve bu sömürgeler, bu sırada, özellikle Birleşmiş Milletler Andlaşmasının kendilerine verdiği imkânlardan faydalanarak, bağımsızlık kazanmak çabası içindeydiler. Türkiye NATO dayanışmasına o kadar inanmıştır ki, Birleşmiş Milletlerde bu konularda geçen tartışmalarda Batılı dostlarından ayrı yönde oy kullanmaktan dikkatle kaçınmıştır. Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, 1959 bütçe görüşmeleri sırasında komisyonda yaptığı bir konuşmada, "NATO dahilindeki tesanüt yalnız Avrupa için değil, fakat dünyanın diğer bölgeleri için de bir zarurettir" diyerek bu davranışların nedenini anlatmaktadır.

Türk dış politikasını yönetenlerin NATO dayanışmasını pek geniş bir biçimde yorumladıklarını gösteren en güzel örnek, Türk kamuoyunun yakından ilgilendiği Cezayir bağımsızlığı karşısında takındıkları tutumdur. Türkiye, 1955 yılında, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda, Asya-Afrika devletlerinin isteğine rağmen, Cezayir sorununun gündeme alınmaması için oy kullanmıştır. Oysa bir NATO üyesi ve Balkan Paktı içinde Türkiye'nin müttefiki olan Yunanistan, bu oylamada, Asya-Afrika devletleri ile birlikte oy kullanmıştır. Bu durum Asya-Afrika devletlerinin 1965 Aralığında Kıbrıs konusunda Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda neden Yunanistan'ı desteklediklerini açıkça ortaya koyar kanısındayız. Türkiye 1957 yılında da, gene Asya-Afrika grubu tarafından Cezayir konusunda yapılan "self-determinasyon" teklifi karşısında çekimser kalmış, 1958 yılında da aynı biçimde davranmıştır. Türkiye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, 1959 yılı başında yaptığı bir konuşmada, Türkiye'nin böyle davranmasına neden olarak, "...Cezayirliler arasında bu meselenin müzakereler yoluyla dostane bir şekilde halledilmesini temenni etmekteyiz" demektedir. Bu konuşmadan çıkan anlam, Türkiye'nin tıpkı Fransa gibi Cezayir meselesinin Birleşmiş Milletlere gelmesini istemediğidir.

Türkiye'deki Amerikan Üsleri

Türkiye'nin NATO'ya girmesinden sonra kendisine gerek Doğu bloku ülkeleri, gerek tarafsız blok tarafından yöneltilen tenkitlerin başında, ülkesinde hem NATO çerçevesi içinde, hem de Birleşik Amerika ile yaptığı ikili anlaşmalar yoluyla yabancı üsler kurulmasına izin vermesi gelmektedir. Bu yoldaki tenkitler ilk defa 1956 yılının ilk ayla-

rında, Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti de dahil olmak üzere sosyalist ülkelere sınırdaş olan NATO devletlerinden, "meteorolojik bilgiler" elde edilmek amacıyla, bu ülkeler üzerinde balonlar uçurulması sorunu ile ilgili olarak ileri sürülmüştür. Sosyalist devletler, bu balonların gerçekte propaganda broşürleri taşıdıklarını, hava trafiğini aksattıklarını, ilgili devletlerin hava alanlarını ihlâl ettikleri, fotoğraf araçları taşıdıklarına göre casusluk amacıyla kullanıldıkları iddiasında bulunmuşlardır. Öte yandan Birleşik Amerika da, bu balonların, uluslararası bilimsel araştırmada kullanılacak meteorolojik bilgiler toplamak üzere uçurulduklarını bildirmiştir. Bu uçuşları protesto etmek amacıyla, Sovyetler Birliği, Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye de dahil olmak üzere, birçok Batılı Devlete nota vermiştir. Türkiye'nin, 11 Şubat'ta, kendisine bu konuda verilen 4 Şubat 1956 tarihli Sovyet notasına yolladığı karşılıkta şöyle denilmektedir : "Türkiye selâhiyettar makamatı, bir müddettenberi yetkili Amerikan makamlarıyla işbirliği halinde, balon istimali suretile yüksek irtifalardaki hava şartları hakkında bilgi toplamaya tevessül etmiş bulunmaktadır. Bu tetkikatın neticeleri meteoroloji servisleri için olduğu kadar gelecek beynelmilel jeofizik konferansı çalışmaları için de faydalıdır. Türkiye Meteoroloji Genel Müdürlüğü 14 Ocak 1956 tarihinde Anadolu Ajansı vasıtasıyla neşrettiği bir tebliğde bu olayları, istimal edilecek balonlar ve bunların hamil bulunacağı cihazlar hakkında da malûmat vermek suretiyle açıklamıştır. Aynı tebliğde bu balonların Türk arazisi üzerinde bulunması halinde ne yolda hareket edilmesi iktiza eylediğine de işaret olunmuştur. Bu ilân mevzubahis balonların takip edeceği uçuş istikametinin peşinen mutlak surette kontrolü imkânsızlığı muvacehesinde bunların nerelere ineceklerinin evvelden kat'i olarak tayin edilemeyeceğini gösterir. Diğer taraftan meteoroloji maksatlarıyla balon istimali umumiyet itibariyle tatbik olunan bir usuldür. Nitekim aynı maksatlarla kullanılan Sovyet mamulatı balonlar da müteaddid defalar Türk arazisi dahilinde bulunmuştur. Görülüyor ki Hariciye Nezaretinin notasına mevzu teşkil eden balonların Sovyet arazisine inişleri tabii telâkki olunması icab eden arızalar olup, bunların ne bir kasdı mahsusa, ne de Sovyet hava sahasını ihlâl arzusuna atfedilmesine imkân yoktur... İlmî mahiyeti ve aleniliği münakaşa götürmeyen ve tatbikatta hiçbir kazaya sebebiyet vermemiş bulunan bu tecrübeler karşısında, Sovyet Hükümetinin, sözügeçen notasında bu tecrübeleri hiçbir veçhile mahiyetlerine uygun olmayan bir şekilde göstermiş olması, Türk Hükümetinin hayretini mucip olmuştur. Mamafih, her türlü anlaşmazlığı bertaraf eylemek üzere, Türk makamatı, Amerikan makamlarıyla mutabık kalarak, elde mevcut teknik mütalaların evvelinden tahminlerde bulunmaya müsaade etmesi nisbetinde Sovyet arazisine in-

meleri ihtimalini arzedebilecek şekilde yeni balonların salıverilmemesi hususunda mümkün olan her türlü tedbirleri alacaklardır."

Öte yandan Sovyet Hükümeti 9 Şubat'ta Moskova'da yabancı basın mensuplarını bir konferansa çağırarak bunlara Amerikan Hükümeti tarafından Sovyet ülkesi üzerine gönderildiği söylenen bazı balonların içinde çıkan radyo ve fotoğraf cihazlarını göstermiştir.

Türkiye NATO'ya girdikten sonra bu ülkede kurulan NATO askerî üsleriyle havaalanları, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında devamlı bir çatışma ve notalaşma konusu olmuştur. Bilindiği gibi, Sovyetler Birliği bütün 1957 yılı boyunca nükleer denemelerin durdurulması ve Avrupa'da bir güvenlik bölgesinin kurulması için bütün Birleşmiş Milletler üyeleriyle İsviçre'ye notalar yollamış ve 1957 Aralığında da gene bu konuların görüşülmesi için bir zirve konferansı toplanmasını istemiştir. Ancak, Sovyetler'in bu öneriyi yapmalarından altı ay kadar önce savaş teknolojisinde önemli bir gelişme olmuş ve Sovyet bilim adamları, 1957 yazında, uzaya ilk yapma uydularını (sputnik) göndermişlerdir. Bu olay, Sovyetler Birliği'nin uzun menzilli kıtalararası füzelerin (I.C.B.M.) yapımını ve uygulanmasını başardığını gösterdiği için, NATO devletlerinde, özellikle Birleşik Amerika'da büyük bir endişe yaratmıştır. Çünkü, bu sırada elinde uzun menzilli füzeler henüz yoktu. Birleşik Amerika, Sovyetler Birliği'nin uzun menzilli füzeleri uygulamaya koymakla elde ettiği üstün durumu karşılayabilmek ve böylece beliren füze boşluğunu **(missile gap)** kapayabilmek için, Avrupa'daki bazı NATO üyelerine, bu arada Türkiye'ye kendi orta menzilli füzelerini (I.R.B.M.) yerleştirmeyi düşünmüştür.

Sovyetler Birliği'nin 1957 yılı içinde kıt'alararası füzeleri geliştirmesi NATO'nun Avrupa'lı üyelerini de endişelendirmiş ve NATO Konseyinin 16-19 Aralık 195' tarihlerinde Paris'te yaptığı toplantıda bu konu üzerinde önemle durulmasını gerektirmiştir. Başbakan Menderes, bu toplantıda yaptığı bir konuşmada, Suriye olaylarına atfen, son iki yıl içinde Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki etkisini arttırmak için teşebbüslere girişmiş olduğunu, bu Sovyet tehlikesinin bertaraf edilmesi için "NATO ile Bağdat Paktı arasında bir çeşit ilişki" kurulması gerektiğini belirttikten sonra Avrupa'daki NATO ülkelerinde mümkün olduğu kadar çok orta menzilli füzelerle atom silâhlarının bulunması gereği üzerinde durmuştur. Öte yandan, Babşakan Menderes 9 Aralık 1957'de Anadolu Ajansına yaptığı bir açıklamada, Türkiye'ye NATO çerçevesi içinde Birleşik Amerika'dan **Nike** ve **Honest John** füzeleri'nin gelmesini kabul ettiğini ve Türk subaylarının bu füzelerin kullanılmasında gerekli eğitimi görmek için Amerika'ya gönderileceklerini açıkladılar.

Türkiye'ye Amerikan füzelerinin konulması prensip itibariyle kabul edildikten sonra, orta menzilli füzeler konusunda Türkiye ile Birleşik Amerika arasında uzun süren bir görüşme dönemi açılmış ve 1959 yılı sonlarına kadar bu konuda bir açıklama yapılmamıştır. Nihayet 1959 Ekim'inde **New York Times** gazetesinde Türkiye'de kurulacak füze üsleri ile ilgili olarak şu yazı yayınlanmıştır : "Türkiye'de orta menzilli bir balistik füze üssü kurulması ile alâkalı müzakereler tamamlanmıştır. Geriye kalan iş, Türk Hükümetinin Parlamento'da bir açıklama yapmayı ayarlamasından ibarettir. Bu, Türkiye ile Amerika'nın silâhları sağlamak üzere usulen mektup ve diğer belgeleri teati edecekleri bir zamana rastgelecektir. Müzakereler, Avrupa'daki Müttefik (kuvvetler) başkumandanı General Lauris Norstad'ın Paris yakınlarındaki genel karargahında yapılmıştır. Bu müzakereler, Amerika'nın NATO üyelerine üç sene önce yaptığı tekliflere uygun olarak üç sene evvel başlamıştı... Her iki vaziyette de, projesi tamamlanmış olan Türkiye'deki füze üssü, birçok Sovyet şikâyet ve ihtarlarıyla karşılaşacaktır. Türkiye'nin, hava kuvvetlerinin geliştirdiği "Thor" füzesinden mi, yoksa kara kuvvetlerinin geliştirdiği "Jupiter"lerden mi alacağı kat'i olarak bilinmemektedir. Anlaşmadaki esas belgeler modelini tasrih etmeden sadece orta menzilli balistik füzelerden bahsetmektedir. Nükleer harp başlıklarıyla teçhiz edilebilen orta menzilli balistik füzelerin menzili 1.500 mildir. Bunlar, Türkiye'den, Rusya'nın Avrupa'daki arazisinin her bölgesine, Asya'daki geniş topraklarının kısmı azamına tevcih edilebilir... Anlaşmanın anahatlarına göre... Amerika füzeler için nükleer harp başlıkları temin edecek ve kontrollerini yapacaktır. Harp halinde ateşleme kararı, Türk Hükümeti, General Norstad'ın Genel Karargahı ve Amerika Başkanının ittifakı üzerine verilecektir.

NATO devletlerinden sadece üçü topraklarında orta menzilli balistik füze üslerinin kurulmasını kabul etmişlerdir. Bunlar batıda İngiltere, güneyde İtalya ve doğuda Türkiye'dir. Öte yandan, Fransa ve Yunanistan bu üslerin ülkelerinde kurulmasını açıkça reddetmişlerdir.

Birleşik Amerika'nın ikili andlaşmalar gereğince Türkiye'de kurduğu hava üsleri sorununa gelince; bu sorun 1960 Mayıs'ının ilk günlerinde Sovyet ülkesi üzerinde bir Amerikan U-2 keşif uçağının düşürülmesi üzerine bir yandan Sovyetler Birliği'yle Birleşik Amerika, öte yandan da gene Sovyetler Birliği, Türkiye, Pakistan ve Norveç arasında bir buhrana ve sert nota teatilerine yol açmıştır. Dört büyük devlet arasında (Birleşik Amerika, Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa) en yüksek kademede bir toplantı yapılmasından iki hafta önce, 1 Mayıs 1960'da, Sovyet sınırlarından 1.250 mil kadar içlerinde, Urallar bölgesinin Sverdlowsk şehri yakınlarında Sovyet roketleri bir U-2 Amerikan

keşif uçağı düşürmüşlerdir. Sovyet Başbakanı Krutçef önce 5 Mayıs, onun arkasından da 7 Mayıs'ta Yüksek Sovyet Şurasında yaptığı açıklamada, pilot Gary Powers'ın sağ olduğunu, uçağın Sovyet toprakları üzerinde casusluk yapmak için uçtuğunu ve önce Türkiye'de Adana yakınındaki İncirlik hava üssünden hareket edip Pakistan'da Paşaver'e uğradığını, oradan da kalkarak Sovyet göklerinden geçip Norveç'te Bodö üssüne gitmekte olduğunu bildirmiştir. Sovyet Başbakanı, ikinci konuşmasında, ülkesindeki üslerin kullanılmasına izin verenlere hitapla, bu devletleri tehdit etmiş ve bunun Sovyetlere karşı yapılan düşmanca bir davranış olduğunu söylemiştir. Başbakan Krutçef'in 7 Mayıs'taki konuşmasından sonra Amerikan Dışişleri Bakanlığının yaptığı bir açıklamada, bir U-2 uçağının demirperde gerisinde gizli bazı bilgileri elde etmek amacıyla muhtemelen böyle bir uçuş yapmış olabileceği söylenmekte ve U-2 uçaklarının bir sürpriz saldırıyı önlemek amacıyla, "hür dünyanın sınırları boyunca" son dört yıldır uçtukları kabul edilmektedir.

Ekonomik Sorunların Türk Dış Politikasına Etkileri

Sovyetler Birliği'nin Stalin'in ölümünden sonra "barış içinde bir arada yaşama" ilkesine ısrarla bağlanması, bunu başlangıçta bir propaganda olarak karşılayan ülkeleri bile, zamanla değişen ölçülerde etkilenmekten geri kalmamıştır. Sovyetler Birliği'nin bu ilke çerçevesinde giriştiği barış saldırısı, zaman zaman Türkiye'ye de yönelmiştir. Bu devletin 1953 yılında Türkiye'ye bir nota vererek toprak isteklerinden vazgeçtiğini bildirdiğini söylemiştik. Aynı biçimde, 1956 Mart'ında, 1921 Türk-Sovyet Andlaşmasının 35'nci yıldönümü dolayısıyle Sovyet basınında çıkan yazılarda, Türkiye ile Kuzey komşu arasındaki ilişkilerin NATO'dan tamamen ayrı olarak iyileştirilmesi ve geliştirilmesi önerileri görülmektedir. Örneğin, **İzvestia** ve **Pravda** gazeteleri, "Türk-Rus münasebetlerinde hatırlanmaya değer bir tarih ve "Son derece ehemmiyetli bir belge" başlıkları altında, bu konuda uzun yazılar yayınlamışlardır. İzvestia'da yayınlanan yazıda, bazı Türk çevrelerinin NATO'nun üyesi olan Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini, Pakta dahil memleketlerle mevcut ilişkileri yanında iyileştirilemeyeceği kanaatine saplanmaları için hiçbir sebep olmadığı belirtilerek, Norveç ile Danimarka'nın bu Pakta dahil olmakla beraber Sovyetler'le ilişkilerini geliştirdiklerine ve uluslararası birçok sorunlarda çıkar birliği tesis ettiklerine değinilmektedir. Gene aynı yazıya göre, Türk-Sovyet ilişkilerinin gerginleşmesine sebep "Türkiye'nin Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün siyasetini terketmesi" olmuştur. Bu durum yurt içinde olduğu kadar, uluslararası alanda da güçlükler yaratmıştır. Bununla beraber, makalede, Krutçef'in de geçen Aralık ayında belirttiği gibi,

sorumluluğun bir kısmının Sovyetler'e ait olduğuna ayrıca işaret edilmektedir. Pravda'da yayınlanan makalede ise, Türk-Rus ilişkilerinin normalleşmesinin Yakın ve Orta Doğu'da barışı pekiştirme ve gerginliği azaltma bakımından faydalı olacağına işaret edilmektedir. Pravda, bundan sonra, "1921 Andlaşması zihniyetinin iki memleket arasındaki ilişkilerde yeniden galebe çalacağını", bununla iki memleketin ve barışın büyük kazançlar sağlayacağını yazmaktadır. Pravda ayrıca, Türk-Sovyet dostluğunun devamı süresince uluslararasında barışçı işbirliği için bir örnek teşkil ettiğini belirtmekte ve "Türkiye'nin büyük evlâdı Kemal"in adını saygıyla anarak Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki gerginliğin başlıca sebebinin Türkiye'nin Atlantik ve Bağdat Paktlarına girmesi olduğuna işaret etmektedir. Nihayet, aynı yazıda, Sovyetler Birliği'nin Türkiye için tehdit teşkil ettiği iddiaları yalanlanarak, bunun "Türk millî menfaatleri ile ilgilenmeyen bazı yabancı çevrelerin uydurması" olduğu ileri sürülmektedir.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye bu yakınlaşma çabası Türk resmî çevrelerinde olumlu etkiler yapmak şöyle dursun, Sovyet Hükümetinin 1956-57-58 Orta Doğu buhranları sırasında takındığı tavırlar Türkiye'nin bu devlet karşısında duyduğu güvensizliği daha da çoğaltmıştır. Bu güvensizlik kayguları ve Türkiye'nin ekonomik kalkınması için özellikle Birleşik Amerika'dan gelecek yardımlara bel bağlaması, Batı'ya daha çok bağlanmasına ve Batı'nın Doğu ile olan ilişkilerinde Birleşik Amerika'nın izinden ayrılmamasına yol açmıştır. Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini ekonomik kalkınması için tek çıkar yol olarak gördüğü Dışişleri Bakan Vekili Etem Menderes'in 1957 dışişleri bütçesi görüşmeleri sırasında yaptığı şu konuşmada açıkça görülebilmektedir : "Türkiye'nin maruz bulunduğu tehlike ve müşterek emniyet sistemi içinde takabbül ettiği külfetleri gözönünde bulundurmak suretile, Birleşik Amerika'nın karşılıklı yardımlaşma programı dahilinde bu külfetleri paylaşmak maksadıyla bize yaptığı yardımlar, Türk milleti için hiç şüphesiz ki bir şükran kaynağı teşkil etmektedir. Yardımların arttırılması hususundaki temennilerimiz bir yandan müşterek emniyet davasına daha iyi hizmet etmek endişe ve arzumuzdan, diğer taraftan da uhdemize terettüb eden vecibeleri ileride kendi öz kaynaklarımızla yerine getirebilecek bir iktisadî seviyeye erişmek kaygısından ileri gelmektedir. Hükümetimiz, bu görüş etrafında Birleşik Amerika ile müşterek bir anlayışın daha da vuzuhla teessüs etmesi için her türlü gayreti sarfetmekten fariğ olmayacaktır."

Dışişleri Bakan Vekili Etem Menderes'in bu konuşmayı yaptığı sırada Türkiye'nin ekonomik problemleri büyük bir ağırlıkla ortaya çıkmış durumdaydı. Gerçekten, özellikle 1955 yılından sonra, Türkiye bir

yandan Batı'nın genel savunma politika çerçevesi içinde askerî gücünü korumaya çalışırken, öte yandan da bozulmaya başlayan ekonomik durumunu düzeltebilmek için Batı'dan daha fazla yardım beklemeye başlamıştır. Nitekim, Etem Menderes, 15 Şubat 1957 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde verilen bir sözlü soru üzerine yaptığı konuşmada, Türkiye'nin bu durumunu şöyle anlatmaktadır: "Bizim iktisadî kalkınma sahasındaki gayretlerimizin de gene müşterek emniyetin sağlanmasına hizmet edecek bir askerî gücün meydana getirilip idame ettirilmesi gibi askerî maksatlara müstenid olduğunu da gözden çıkarmamak iktiza eder. Gayemiz, bilindiği gibi, modern bir ordunun kendi imkân ve kaynaklarımızla ayakta tutulmasını mümkün kılacak bir iktisadî güce erişmektir. İktisadî bakımdan askerî diyebileceğimiz bir seviye elde edilmedikçe, modern bir ordunun ayakta tutulmasının imkânsız olacağı şüphesizdir. Türkiye şimdiye kadar kendisine yapılan yardımlara müteşekkir olmakla beraber, memleketimizin her bakımdan arzettiği ehemmiyet ve imkânlar nazarı itibara alınarak daha geniş ve ileri bir görüşle mesele mütalâa edilip ele alınmış olsaydı, bugün bölgemizde vaziyet şüphesiz ki daha müsbet ve kuvvetli olurdu. Filhakika iktisadî ve askerî gücü daha da kuvvetlenmiş bir Türkiye'nin mevcudiyeti halinde bölgemizde siyasî istikrarın temini, sanırız ki, daha kolaylıkla mümkün olurdu."

Türkiye'nin Batı yardımının yetersizliğinden şikâyetleri, aslında, daha öncelerden başlamaktadır. NATO içindeki öteki daha az kalkınmış üyelerle birlikte, Türkiye daha 1955 yıllarından başlayarak Kuzey Atlantik Andlaşmasının yalnız askerî cephesinin değil, bu anlaşmanın ikinci maddesinde öngörülen ekonomik işbirliğinin de kuvvetlendirilmesini istemiştir. NATO Konseyi, Teşkilât üyeleri arasında askerî olmayan alanlardaki işbirliğini geliştirmek amacıyla, 1 Mayıs 1956'da Kanada, Norveç ve İtalya Dışişleri Bakanlarından (Lester Pearson, Halvart Lange, Caitano Martino) kurulu bir komite atamıştı. "Üç akıllı kişi" kurulu adıyla tanınan bu komite, hazırladığı raporu 1956 Kasım'ında Konseye sunmuş ve Konsey de bunu 14 Aralık 1956 oturumunda onaylamıştır. Konseyin Teşkilât üyeleri arasında siyasî, iktisadî ve kültürel konularda işbirliğinin arttırılması yolunda almış olduğu bu karara rağmen, belirtmek gerekir ki, NATO günümüze kadar bu konularda önemli bir gelişme göstermemiş, başlangıçta olduğu gibi esas itibariyle bir askerî kuruluş olarak kalmıştır.

1960 yılına kadar geçen dönem içinde Türkiye dış yardımlarının büyük çoğunluğunu ya doğrudan doğruya, ya da Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilâtı (OEEC) ve diğer uluslararası kuruluşlar kanalıyla Birleşik Amerika'dan almıştır. 1958 yılına doğru ekonomik durumun büyük bir buhrana ulaşması üzerine Türkiye'nin ekonomik stabilizas-

yonu sağlamak için aldığı tedbirlere yardım etmek amacıyla Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilâtı (OEEC) Bakanlar Konseyi ve Milletlerarası Para Fonu ortaklaşa olarak Türkiye'ye büyük ölçüde yardım yapmak kararını vermişlerdir.

Yapılan bu önemli yardımlar Türk ekonomisi üzerindeki etkilerini hemen göstermemişlerdir. Gerçekten, Türkiye'de uzun yıllar süren bir enflasyon politikasından sonra istikrarın sağlanması, bir ekonomik program ve dış yardım kadar, zamana da bağlıydı. Oysa Demokrat iktidarın ekonomik ve siyasal politikasının muhalefet ile kamuoyunda yarattığı tepkiler, Türkiye'de durumun biran önce düzeltilmesini gerektirecek kadar önemliydiler. Bu durum ve U-2 olayından önce Doğu ile Batı'nın liderleri arasında zirve toplantısı yapılmak konusunda varılan prensip mutabakatı üzerine milletlerarası alanda görülen yumuşama, Türk dış politikasını yönetenleri, tıpkı diğer bazı NATO üyelerinin yaptıkları gibi, siyasal ve özellikle ekonomik çıkarlar sağlamak ümidiyle, Sovyetler Birliği'yle Türkiye'nin ilişkilerini yeniden gözden geçirmeye yöneltmiştir. İşte bunun üzerinedir ki, 12 Nisan 1960'da, Başbakan Menderes'in Temmuz ayında Sovyetler Birliği'ni resmen ziyaret edeceğini bildiren bir Türk-Sovyet ortak bildirisi yayınlanmıştır. Bu bildiride şöyle denilmektedir: "Son zamanlarda Ankara'da Türkiye ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği arasında Türk-Sovyet münasebetlerinin islâhını ve iki tarafı karşılıklı olarak ilgilendiren diğer meseleleri görüşmek üzere, Türkiye ile Sovyet Hükümet başkanlarının yüksek seviyede bir toplantı akdetmeleri hususunda fikir teatisinde bulunulmuştur. Taraflar Türkiye Cumhuriyeti Başvekili ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Vekiller Heyeti Başkanı arasında ziyaret teatisinin faydası üzerinde mutabık kalmışlardır. Bununla ilgil olarak... Türkiye Cumhuriyeti Başvekili Adnan Menderes'in 1960 yılının Temmuz ayında Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmesi hususunda mutabakata varılmıştır. Sovyet Vekiller Heyeti Başkanı N.S. Krutçef'in Türkiye'ye geliş tarihi bilâhare tesbit edilecektir."

Öte yandan, Anadolu Ajansının aynı gün Ankara'daki siyasî çevrelere atfen bu kounda verdiği bilgide de şunlar söylenmektedir: "... Türkiye'nin böyle bir nizamın (barış nizamının) teessüsünden ne kadar bahtiyar olacağı devlet adamları tarafından defaetle beyan edilmiştir. Bu sebeple, tahakkukunu bütün samimiyetle ve bizim camiaya mensup bütün milletlerle birlikte arzuladığımız bu neticenin istihsali için sarfedilen mesaiye Türkiye'nin de katılmasından tabii bir şey olmazdı... Sulh ve emniyet gibi bir bütün olması lâzım gelen bir yumuşama elbette ki hepimizin tam bir tesanüt içinde hareketimizi ne kadar zarurî kılıyorsa, bu hususta tesadüdü bozmamak, ayrı ayrı istikamette bize verilen imkânlardan istifademizi de lüzumlu kılmaktadır..."

XI

27 MAYIS 1960 DEVRİMİ VE SONRASI

Devrim Yönetiminin Dış Politika İlkeleri ve Uygulaması

Türkiye'de 27 Mayıs 1960 sabahı yapılan devrimin nedenlerini Demokrat iktidarın iç politika tutumunda, özellikle ekonomik huzursuzlukta aramak gerekir. Demokrat Partinin dış politika tutumunun bu devrimin yapılmasında önemli bir payı olduğunu söylemek mümkün değildir kanısındayız. Nitekim, 27 Mayıs devrimini yapanlar, daha devrimin ilk günü Türkiye radyolarında yayınladıkları bildiride dış politikayla ilgili olarak şöyle demişlerdir: "Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz Birleşmiş Milletler Anayasasına ve İnsan Hakları prensiplerine tamamiyle riayettir. Büyük Atatürk'ün yurtta sulh ve cihanda sulh prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadıkız. NATO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. CENTO'ya bağlıyız. Tekrar ediyoruz düşüncelerimiz yurtta sulh, cihanda sulh'tür..." Öte yandan, devrimden sonra kurulan hükümetin 30 Mayıs günü yaptığı toplantıda dış politika konusunda şu ilke kabul edilmiştir : "Müttefik ve dost memleketler başta olmak üzere komşu memleketler ve bütün dünya milletleri ile dostça münasebetlerde bulunulmasına ve barışa hizmetin dış politikanın temel prensibi olarak kabul edilmesine karar" verilmiştir.

Yeni Türk yönetimi 30 Mayıs'ta Birleşik Amerika ve İngiltere, 31 Mayıs'ta da Sovyetler Birliği tarafından tanınmış ve 3 Haziran'a kadar bu yönetimi tanıyan devletlerin sayısı otuzbire yükselmiştir.

Devrim Hükümetinin dış politika konusunda benimsediği ilkeler, Türkiye'nin Batılı müttefikleri arasında, özellikle Birleşik Amerika'da memnunluk yaratmıştır. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Eisenhower, devrim yönetiminin başkanı Cemal Gürsel'e 11 Haziran'da gönderdiği bir mesajda, memnunluğunu şöyle açıklıyordu : "...Hükümeti-

nizin Türkiye'nin NATO ve CENTO ile bağlarını muhafaza etmek hususundaki azmi, benim için ve hür dünyanın müdafaası gayesile kurulmuş bulunan bu müşterek emniyet teşekküllerinde Türkiye ile teşriki mesai edenler için keza büyük bir memnuniyet kaynağı teşkil etmiştir. Hükümetim, Türk ve Amerikan milletleri arasındaki münasebetlerin ötedenberi mümeyyiz vasfını teşkil etmiş olan dostluk ve işbirliği ananesine uygun olarak, Türkiye ile samimi münasebetlere devamdan memnuniyet duyacaktır."

İhtilâl Hükümetinin dış politikada önemli bir değişiklik yapmak niyetinde olmadığı, zaman geçtikçe, çeşitli konulardaki tutumuyla ortaya çıkmıştır. 1961 yılı bütçe konuşmasında, Dışişleri Bakanı Selim Sarper, Türkiye'nin dış politikasını şöyle özetlemektedir : "...Hükümetimizin dış politikada takip ettiği hareket hattı 27 Mayıs İnkılâbının daha ilk gününde, yurt içinde ve dışında ilân edilmiş bulunmaktaydı. Bu politikamızın temelini, Büyük Atatürk'ün vecizesiyle izah etmek isabet olur fikrindeydim : Bu temel, "yurtta sulh, cihanda sulh" umdesi üzerine istinad ettirilmektedir..." Dışişleri Bakanı Sarper, bu konuşmasında, dış politika konusundaki resmî açıklamlarda izlenen geleneksel tutumdan ayrılmış ve ilk konu olarak, gelişmekte olan ülkelerin durumunu ele alıp şöyle demiştir : "Bugün umumî gerginliğin, bir bakımdan neticesi, bir diğer bakımdan teşdit edici sebeplerinden biri de, bilhassa Afrika'da istiklâllerine yeni kavuşmuş olan milletlerin, maalesef iki cephe halinde bölünmüş olan dünyamızda, şu veya bu cephe hesabına kazanılmak için askerî ve siyasî sahalardaki faaliyetlerin ihdas ettiği vaziyettir. Bu vaziyeti ıslâhın, fikrimizce en iyi çaresi, Birleşmiş Milletler'in sarfettiği gayretleri desteklemek suretile tahakkukuna yardım eylemektir. Memleketimiz, istiklâl ve hürriyet için didinen bu milletlere karşı yakınlık hissetmektedir. Bütün temennimiz, onların serbestçe inkişâfına mani olan faaliyetlere tevessülden içtinap olunmasından ve ancak serbest iradeleri neticesinde arzu edecekleri ve şüphesiz ki muhtaç oldukları iktisadî ve bilhassa teknik yardımda bulunulmasından ibarettir." Sarper, bundan sonra, Batılı Devletlerle ilişkilerimize değinerek şöyle demiştir : "Tekrar arzedeceğim, daha İnkılâbımızın ilk günü, 27 Mayıs'ta, hattâ bugünkü ilk saatlerde, yurt içinde ve dışında ilân edilmiş olduğu gibi : NATO'ya, CENTO'ya ve bütün milletlerarası taahhütlerimize bağlılığımız zerre kadar gevşemiş değildir... Tabiî, gerek çok taraflı, gerek iki taraflı ittifaklarda ve andlaşmalarda, hukuk eşitliği, ihlâlini caiz görmediğimiz prensiplerden biridir. Bu sebepledir ki, meselâ NATO için "mahdut üyeli bir nevi daimî grup" ihdası etrafında bundan bir müddet evvel ortaya çıkan temayüllere mukavemet ettik. Bu görüşümüzde bugün de bir değişiklik yok-

tur." Dışişleri Bakanı, aynı konuşmasında Sovyetler Birliği ile ilişkilerimize de geniş yer vermiş ve bu konuda şunları söylemiştir: "1953'ten bu yana Sovyetler'le münasebetlerimizde terakki ve inkişâf ümitleri belirlemeye başlamıştı. Hukuk eşitliği, karşılıklı menfaatlere riayet, emniyet ve itimat havası ve barış içinde iyi komşuluk münasebetleri tesis etmek ve yürütmek isteyen inkılâp hükümetimiz, milletlerarası vecibelerin çerçevesi içinde bu ümit verici belirtileri teşvik etmekten biran geri kalmamıştır. Memleketimizle Sovyetler Birliği arasında iyi komşuluk münasebetlerinin karşılıklı saygı esasına dayanmak suretile inkişâfı hususundaki samimi niyetlerimiz, Devlet ve Hükümet Başkanımız tarafından Sovyetler Birliği Başbakanına gönderilen cevabî mesajda da tebarüz ettirilmişti..." Dışişleri Bakanı Selim Sarper'in bu konuşmasında söyledikleri Millî Birlik yönetimi sırasında izlenen dış politikayı gerçeğe en uygun biçimde yansıtmaktadır. Gerçekten, bu yönetim Atatürk ilkelerine bağlılığa o kadar büyük bir önem vermiştir ki, dış politikada da Atatürk tarafından konulduğu söylenen "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesine bağlılığı her fırsatta tekrarlamaktan geri kalmamış, hattâ bu ilke 1961 Anayasasının önsözüne konulmuştur.

Milli Birlik yönetiminin bağımsızlığı yeni kazanan, ya da bağımsızlık için çalışan ülkelere karşı, çoğu zaman sözde bile kalsa, geçmiş iktidardan daha fazla bir yakınlık duyduğuna şüphe yoktur. Örneğin Millî Birlik Komitesi yönetimi ele alır almaz o sırada bağımsızlığı için Fransa'ya karşı savaşan Cezayir'e karşı duyduğu sempatiyi gizlememiş, hattâ Devlet ve Hükümet Başkanı Gürsel Türkiye'nin Cezayir milliyetçileriyle Fransa arasındaki anlaşmazlığa bir hal çaresi bulunabilmesi için arabuluculuk teklifinde bile bulunmuştur. Bu tutumun bir sonucu olarak, Türkiye, Cezayir meselesi Birleşmiş Milletler'de konuşulurken Cezayir'li milliyetçilerin görüşlerini destekleyen davranışlarda bulunmuştur. Aynı biçimde, devrim yönetimi sırasında Sovyetler Birliği ile de ilişkilerin, yakın değilse bile, iyi tutulmak istendiği, bu devleti ürkütecek hareketlerden kaçınıldığı görülüyor. Dışişleri Bakanı Selim Sarper, 1962 Şubat'ında yaptığı bir konuşmada bu konuda şunları söylemiştir: "Kuzey komşumuz Sovyetler Birliği ile münasebetlerimizi, programımızda tebarüz ettirilmiş bulunan esaslara uygun olarak, mevcut milletlerarası taahhütlerimiz dairesinde ve karşılıklı saygıya dayanan iyi komşuluk münasebetleri çerçevesinde geliştirmek samimi arzumuzdur."

Öte yandan, gene Sarper'in yukarıda özetlediğimiz konuşmasında belirtildiği gibi, Millî Birlik yönetimi Batılı Devletlerle, özellikle Amerika Birleşik Devletleri ile yapılan andaşmalarda eşitliği gerçekleştirmek için de bazı denemeler yapmıştır. Örneğin, Devlet Başkanı

Gürsel, 17 Eylül 1960 tarihinde yaptığı bir basın toplantısında, Birleşik Amerika ile Türkiye arasındaki ikili anlaşmalar konusunda şöyle demektedir: "Bahis konusu anlaşma (NATO Kuvvetler Statüsü Anlaşması) Birleşik Amerika'nın bütün NATO devletleri ile yapmış olduğu "aynı tip" bir anlaşmadır. Mesele bu anlaşmanın bir maddesinin değil, belki tatbikatıyla ilgili bir usulün değişmesidir ve bunun dostumuz ve müttefikimiz Birleşik Amerika tarafından lüzumlu ve faydalı telâkki edileceğine eminiz."

Nihayet, gene Selim Sarper'ın konuşmasında açıkça belirtildiği gibi, Türkiye Millî Birlik yönetimi sırasında da Batı bağlılığına, önceki idare gibi büyük bir önem vermekte devam etmiştir. Bu bağlılıkta, özellikle dış yardım almak gereğinin küçümsenemeyecek payı vardır. Devlet Başkanı Cemal Gürsel 4 Temmuz 1960'da yaptığı bir basın toplantısında bu durumu şöyle anlatmaktadır: "...Borçlarımızı biliyorsunuz. O kadar çok ki, nasıl ödeyeceğiz ve dünyadaki itibarımızı nasıl yeniden ihya edeceğiz? Bu büyük bir mesele ama, borcumuzu asla reddetmiyoruz. Hesaplı hareket etmek, kitaplı hareket etmek, yorganımıza göre ayağımızı uzatmak, çok çalışmak suretiyle biz gene borçlarımızı vermeye çalışacağız. Fakat unutulmamalıdır ki, bu çok fazla olan borçları öderken NATO camiası için hayati ehemmiyeti olan Türk askerî ve iktisadî gelişme işi de sekteye uğrayacaktır. Şu halde Avrupa'nın bunu görmesi ve Türkiye'ye yardım etmesi makul bir harekettir. Amerikan yardımının arttırılması keyfiyetine gelince, Amerika bizi anladığı takdirde bu yardımı arttırabilir ve arttırılmalıdır. Şimdi size söylemeyeceğim. Birçok yerlerden bana avuç dolusu yardım teklifleri geliyor ama Amerikan'nın bu yardımı yapması daha iyi olur zannediyorum."

Ekim 1961 Seçimlerinden Kıbrıs Buhranına

Anahatları Selim Sarper'in yukarıda değindiğimiz konuşmasında belirtilen dış politikada, 1963 Aralığına, yani Kıbrıs olaylarının patlak vermesine kadar önemli değişiklikler olmamıştır. Bu politika, özellikle Ekim 1961 seçimlerine kadar siyasal çevrelerde tartışma konusu yapılmamış, tam tersine, partiler "millî birlik ve beraberlik" sloganı altında bu seçimlere dış politikalarda bir görüş birliği içinde girmek istemişlerdir. Nitekim, 1961 seçimlerinden kısa bir süre önce partilerarası yuvarlak masa toplantısı için yapılan hazırlık çalışmasında hazırlanan gündemde dış politika konusunda şöyle bir madde konulmuştur: "Millî bir hüviyet almış bulunan dış politikamızın partilerarası tartışmalara konu yapılmaması." Öte yandan Cumhuriyet Halk Partisi tarafından yayınlanan seçim bildirisinde dış politika konusunda aynen şöyle denilmektedir: "...Cumhuriyet Halk Partisi yeni Anayasamızda yer

alan "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesine bağlıdır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin dış politikası, Türk milletinin hayat tarzı olarak, Batılı anlamda demokratik rejimi seçmiş olmasının tabii bir sonucudur. Bu da, Batı demokrasileri ile ittifak esasıdır. Cumhuriyet Halk Partisi Batı medeniyetinin ve demokrasisinin bütün dünyada korunmasının, Batı'nın savunma sisteminin ayakta durmasıyla mümkün olabileceğine yürekten inanmaktadır. Türkiye'nin tarihî gelişimi ve jeopolitik durumu icabı olarak nötralist bir politika güdemeyeceği, Cumhuriyet Halk Partisi'nin politikasının dayandığı temel müşahadedir. Bu temel müşahadenin sonucu olarak Cumhuriyet Halk Partisi, Türkiye'nin NATO üyesi oluşunu dış politikamızın vazgeçilmez bir unsuru olarak görür. Cumhuriyet Halk Partisi bir Avrupa memleketi olarak Avrupa Konseyi, Avrupa İktisadî ve Gelişme Teşkilâtı ile sıkı işbirliği yapacaktır. Cumhuriyet Halk Partisi, Türkiye'nin Avrupa Müşterek Pazarına katılması lüzumuna inanmaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi, bugünkü şekliyle CENTO'ya bağlıdır. Cumhuriyet Halk Partisi, bütün NATO, CENTO ve SEATO Devletleriyle münasebetlerini geliştirecektir. Tarihi gelişmeleri ve coğrafî durumları dolayısıyla nötralist bir politika takip edebilecekleri kanaatinde olan memleketlerle dostluk politikası güdecektir. Sömürgeciliğin dünyanın bütün bölgelerinden tasfiyesi için, Birleşmiş Milletler Andlaşması hükümleri dairesinde, demagojiye ve NATO üyeleri arasındaki dayanışmayı bozucu polemiklere sapmaksızın, itidalli bir politika güdeceğiz... Cumhuriyet Halk Partisi, Türkiye ile Kuzey komşusu Sovyetler Birliği arasındaki münasebetlerin inkişâfının, silâhsızlanma, Almanya ve Berlin ihtilâfı gibi bellibaşlı dünya meselelerinin hal yoluna girmesiyle hassaten kolaylaşacağı kanaatindedir."

Bilindiği gibi Ekim 1961 seçimlerinde hiçbir parti mutlak çoğunluk kazanmamış ve bunun sonucunda bir koalisyona gitmek zorunluğu doğmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi ile Adalet Partisi tarafından kurulan birinci koalisyon hükümetinin programında, dış politika konusunda şöyle denilmektedir : "Dış politikamızın temelini "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi teşkil etmektedir... Atatürk devrimleri neticesinde yalnız siyasî alanda değil, her alanda kendileri ile kuvvetli bağlar kurmuş olduğumuz NATO müttefik ve dostlarımızla münasebetlerimizi eşitlik ve egemenlik esasları dairesinde yürütmek ve daha da geliştirmek için tarafımızdan her türlü gayret sarfedilecektir... Bu arada komşu memleketlerle, hususuyla büyük komşumuz Sovyetler Birliği ile münasebetlerimizi mevcut milletlerarası taahhütlerimize uygun olarak, karşılıklı saygı esasına dayanan iyi komşuluk münasebetleri çerçevesinde geliştirmeyi samimiyetle arzu etmekteyiz."

1963 Aralığına kadar geçen dönem içinde, yalnız yeni Türk yöne-

ticileri Türkiye'nin Batı ile olan bağlarını korumakla kalmamışlar, aynı zamanda bu bağlılığı aktif olarak desteklemişlerdir. Örneğin, Birleşik Amerika'nın kıyılarından doksan mil uzaktaki Küba adasında kurulan Sovyet füze üslerini kaldırmak için giriştiği abluka sırasında, Türk Hükümeti Amerikan Hükümetini kayıtsız şartsız desteklediği gibi, ondan sonra Küba'ya uygulanan ekonomik ablukaya ilk uyan devletlerden biri de Türkiye olmuştur. Bilindiği gibi, Küba buhranı çıktıktan sonra Başkan Kennedy, NATO'ya silâh ve yiyecek sevketmesine mani olmalarını istemişti. New York'ta gazetecilerle yaptığı bir konuşmada, Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin bu konuda, Türkiye armatörlerinin Küba'ya yaptıkları deniz nakliyatını, hükümetin zecri müdahalesiyle değil, kendi arzularıyla durdurma kararını aldıklarını söylemiştir. Türkiye'nin Batılı müttefikler arasında bu konuda ilk karar alan devlet olması Amerikan resmî çevreleriyle basınında memnunluk uyandırmış ve olumlu yorumlara yol açmıştır. Amerikan dış yardım programının Kongre'deki müzakereleri sırasında bu konuya değinen bazı senatör ve milletvekilleri, Türk-Amerikan dostluğunu öven konuşmalar yapmışlardır. Johnson yönetiminin başkan yardımcısı ve o zaman Minnesota senatörü olan Humphrey, Türkiye'nin, gemileri Küba için hamule kabul etmeyen ilk NATO üyesi olduğunu hatırlattıktan sonra "Türkiye her zaman için NATO ortaklarının ön safında yer almıştır. Son hareketi de bu gurur verici geleneğini takip etmektedir" diyerek diğer NATO ülkelerinin de Türkiye'nin verdiği örneği izlemesini temenni etmiştir.

Küba buhranının Türkiye'ye bir de dolaylı etkisi olmuştur. Sovyet Başbakanı Krutçef, 27 Ekim 1962'de Moskova radyosunda Başkan Kennedy'ye hitaben yayınlanan bir demecinde, Küba'daki ve Türkiye'deki füze üslerinin iki veya üç hafta içinde aynı anda tahliyesini önermiştir. Krutçef, bu demecinde, Birleşik Amerika'nın güvenliğini tehdit eden tehlikeler karşısındaki endişeleri gayet iyi anladığını söylemiş ve şöyle devam etmiştir : "Ancak bizler de askerî üslerle çevriliyiz ve Türkiye'de, İtalya'da kurulmuş olan üslerdeki füzeler bize tevcih edilmiş bulunmaktadır. Türkiye'de tesis edilen füze üsleri hududunuz üzerindedir. Bu bakımdan memleketlerimiz aynı durumda bulunuyorlar." Sovyet Başbakanı demecine şöyle devam etmiştir : "Sizin tecavüzî mahiyette olarak kabul edeceğiniz silâhları Küba'dan çekmeye hazırız. Şu şartla ki, siz de Türkiye'de aynı mahiyetteki silâhlarınızı geri çekiniz... Türkiye'nin toprak bütünlüğüne riayet edeceğimize Birleşmiş Milletler önünde resmen söz verebilriz... Bu sözü ancak Birleşik Amerika, Küba'nın bütünlüğünü, Birleşmiş Milletler önünde garanti ettiği takdirde verebilriz." Krutçef, sözlerine devamla bu mesele üzerinde gö-

rüşmelere başlanmasını ve gerek Küba'nın, gerek Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere mensup bir heyetin kendi topraklarını ziyarete müsaade etmeleri gerektiğini söylemiş ve "Küba'daki Sovyet füzeleri esasen Sovyet subaylarının elindedir. Bu durumda bu füzelerin gelişigüzel gönderilmesi bahis mevzuu olamaz" demiştir.

Bundan sonra, 24 Ocak 1963'de, Başkan Kennedy Türkiye ve İtalya'daki jüpiter füzelerinin geri çekilerek onların yerine Akdeniz'e Polaris füzeleriyle mücehhez denizaltıların gönderileceği haberini doğrulamıştır. Başkan Kennedy, Türkiye'deki 15 ve İtalya'daki 30 Jüpiter tipi orta menzilli füze ile ilgili olan bu plânın, Başbakan Krutçef'in Küba krizi sırasında Türkiye'deki füze üslerinin kaldırılması hakkında teklifi üzerine yapılmış bir pazarlık olmadığını söylemiştir.

Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, 18 Mart 1963'te, Amerikan füzelerinin kaldırılmasıyla ilgili olarak İtalyan yetkilileri ile görüşmek üzere Roma'ya gitmiştir. Türkiye'den ayrılmadan bu konuyla ilgili olarak yaptığı bir açıklamada, Erkin şöyle demektedir : "Memleketimizde üslenmiş Jüpiter füzelerinin kaldırılmasına, Amerikalılarla yaptığımız temaslar sonunda muvafakat ettik. İtalya'dan döndükten sonra iki devlet arasında evvelâ karşılıklı notalar verilecek, müteakiben Nisan başında Ankara'ya gelecek olan özel temsilci Levingstone Merchand ve Amerika'nın NATO'daki Büyükelçisi Thomas Finletter'le bu konunun tefarruatı görüşülecektir."

Türk Başbakanı İsmet İnönü de, 1963 Ağustos'unda bir Amerikalı gazeteciyle yaptığı görüşmede, füze rampalarının kaldırılmasıyla ilgili bir soruya verdiği karşılıkta, şöyle demiştir : "Rampaların kaldırılması kararı Türkiye ve Amerika arasında yapılan uzun istişarelerden sonra verilmiştir. Türkiye'deki füze rampaları, Küba'daki Rus füze rampalarının kaldırılması hususunda bir pazarlık konusu olmamıştır. Öte yandan, Amerikan Temsilciler Meclisi Tahsisat alt-komitesi tarafından açıklanan bir gizli zabıttan anlaşıldığına göre, Birleşik Amerika Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin kurulması için, Türk Hükümetinin yaptığı masraflara ek olarak, 117.2 milyon dolar harcamış ve sistemin kurulmasına başladığı 1961 Mart'ından kısa bir süre sonra da kaldırılması için görüşmelere başlamıştır.

Kıbrıs Olaylarının Türk Dış Politikasına Etkileri

1963 yılının Aralık ayında Kıbrıs'ta Makarios yönetiminin adadaki Türklere ve Türk haklarına karşı giriştiği saldırılar ve bu yönetimin arkasında yer alan Yunanistan'ın davranışları, o zamana kadar izlenen Türk dış politikasının değişen uluslararası ortam içindeki yerini ve doğruluk derecesini göstermek bakımından önemli sonuçlar doğurmuştur.

Kıbrıs olayları, her şeyden önce, adanın ve ada Türklerinin geleceğini ilgilendirdiği için dikkat çekicidirler. Ancak, bunun yanısıra, bu olayların Türk dış politikasını yönetenleri etkilemek ve Türk dış politikasına son yıllarda aldığı yeni yönleri vermek bakımından kesin bir rol oynadıklarına da hiç şüphe yoktur.

1965 sonunda dış politikamıza baktığımız zaman bu politikada 1964-65 yıllarında yapılmış büyük değişiklikler görüyoruz. Bir kere, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki bağıntılar gözle görülür biçimde iyileşmiş bulunmaktadır. 1964 yılı sonlarında Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin Moskova'yı ziyaret etmiş, bunu 1965 Ağustos'unda Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün yaptığı yolculuk izlemiştir. Buna karşılık, 1965 Ocağında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Yüksek Başkanlık Divanı üyesi Podgorni'nin başkanlığında bir Sovyet parlamento heyetinin, aynı yılın Mayıs'ında Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko'nun Türkiye'yi ziyaret ettiklerini görüyoruz. Bu gelişmeler sonunda komünist blok devletleri, 18 Aralık 1965 oylamasında, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda, Asya-Afrika devletleri tasarısı karşısında çekimser kalmışlardır.

Öte yandan, gene 1964-1965 yılları içinde, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinin biraz uzaklık kazandığını da görüyoruz. Son yıllara kadar Batı'dan gelen her teklife büyük bir istekle katılan Türkiye, 1964 yılı sonlarında, Birleşik Amerika tarafından ileri sürülen "Çok Taraflı Kuvvet"e (MLF) katılmayacağını açıklamış ve böyle bir kuvvetin kurulması için yapılan deneme çalışmalarına gönderdiği subay ve erleri geri çekmiştir. Bu kararın üzerinden uzun bir süre geçmeden, Türk Hükümeti Büyük Millet Meclisi'nde yapılan görüşmeler sırasında Millî Savunma Bakanının ağzından NATO'nun Türk ordusunda yapmak istediği çoğaltmaya yanaşmayacağını açıklamış ve NATO'nun Türk savunma giderlerine yeteri kadar yardımda bulunmadığından yakınmıştır. Onun arkasından, Türkiye atomla çalışan bir Amerikan ticaret gemisinin kendi limanlarına gelmesine izin verilmediğini açıklamıştır. Bir zamanlar en güçlü savaş gemileri İstanbul'a rahatça gelir giderlerken atomla çalışan bir ticaret gemisinin iki ülke arasında bir anlaşmazlık konusu olması, Türk dış politikasını yönetenlerin 1964-1965 yıllarında nasıl bir ruh haleti içinde bulunduklarını en açık biçimde ortaya koymaktadır, sanırız. Nihayet, Türkiye ile Birleşik Amerika arasında imzalanan açık, ya da gizli bütün ikili anlaşmaların gözden geçirilmeye başlanması da üzerinde dikkatle durulması gereken bir başka olaydır.

Türkiye'de dış politika konusunda görülen yeni gelişmeler yalnız

resmî çevrelerde olmamıştır. Son yıllarda, Türk kamuoyu da bu konuda yeni durumlar almaktadır. Bazı Orta Doğu ve Asya ülkelerinde, Latin Amerika'da duyulan "Yankee, go home" sesleri 1964 ortalarından başlayarak, Türkiye'de de duyulmuştur. Türk basınında Batı'ya sıkı sıkıya bağlılığın Türkiye'ye neler kazandırıp neler kaybettirdiği uzun boylu tartışılmaktadır.

Türk dış politikasında 1964 yılından başlayarak görülen değişmeleri yalnızca iktidar değişikliği ile anlatmak mümkün değildir. Gerçekten, bazı dış çevreler bu değişikliği 1961 Ekim'inde yapılan seçimlerden sonra önce Adalet Partisi ile, onun arkasından Yeni Türkiye Partisi ve Millet Partisi ile, nihayet kendi başına hükümetler kuran Cumhuriyet Halk Partisinin dış politika görüşlerinde aramışlardır. Ancak, bu partinin 1950-1960 arasındaki tutum ve davranışlarına bakılınca, bunların tek başına Türkiye'de dış politika değişikliklerini anlatmaya yetmiyeceği hemen ortaya çıkmaktadır. Nitekim, 1961 Ekim'inden 1964 başına kadar Cumhuriyet Halk Partisi Hükümetlerinin izledikleri politika eskisinden değişik bir politika değildir. Değişiklik, kesin olarak, 1964 yılında başlamaktadır.

Kıbrıs olaylarının Türk dış politikasını bu kadar kökünden etkilemesinin sebepleri nelerdir? Bu sorunun karşılığını verebilmek için önce şunu belirtmek gerekir : Kıbrıs rumlarının adanın yönetiminde değişiklik yapmak için kuvvet yoluyla giriştikleri teşebbüs, uzun çatışmalar ve yorucu çalışmalar sonunda bu ülkenin statüsünü çizmek için varılan 1959 Zürih ve Londra prensip andlaşmalarıyla bu andlaşmaları bütün ayrıntıları ve kesin biçimi ile hukuki formüllere bağlayan 1960 Lefkoşe Andlaşmalarını açık biçimde ihlâl ediyordu. Bu teşebbüsle, devletler arasındaki ilişkilerin temel ilkesini teşkil etmesi gereken hukuk çiğnenmiştir. Hele adadaki rum topluluğunun, bu olayda, Türkiye'nin komşusu ve büyük inançlarla katılıp bel bağladığı NATO içindeki müttefiki olan Yunanistan tarafından desteklenmesi Türkiye'de haklı olarak sert tepkiler yaratmıştır. Fakat bundan da önemlisi şüphesiz başta Birleşik Amerika olmak üzere, Türkiye'nin devlet düzenini seçerken kendisine örnek olarak aldığı ve bir dizi siyasal, ekonomik ve askerî bağlarla bağlandığı Batılı Devletlerin bu olay karşısındaki tutumlarıdır. Türk kamuoyu bu devletlerin, bağlılıklarını her vesile ile ileri sürdükleri ve imzalarını koydukları her andlaşmada teyid etmeye çalıştıkları uluslararası hukuk düzenini bu olayda da hiç bir tereddüd göstermeden hükümran saymalarını ve Türkiye'nin uluslararası andlaşmalarla sağlanmış haklarını kullanmasına engel olmamalarını bekliyordu. Batılıların tutumunun Türkiye'de yarattığı hayal kırıklığının hukuk açısından nedenleri budur.

Olup bitenlere siyasal yönden bakılınca da göze parlak bir görüntü çarpmıyor. Batının önderi durumunda olan ve bu niteliğini kendi çıkarlarını gerektirince daha küçük müttefiklerinin kulağını çekerek hatırlatan Birleşik Amerika'nın Kıbrıs konusundaki tutumu, verdiği sonuçlar bakımından, kendi ileri sürdüğü gibi tarafsızlık ya da karışmamak değil, haksızın haklı karşısındaki desteklenmesi olmuştur. Başka bir deyişle Birleşik Amerika, Kıbrıs anlaşmazlığında, kendisine daha az bağlı ve haksız olan müttefiki Yunanistan'ı kendisine daha sadık ve haklı olan müttefiki Türkiye'ye tercih etmiştir. Bu durum en azından, Batılı Devletlerin çeiştli tarihî, dinsel ve psikolojik nedenlerle Türkiye'ye Avrupa'nın üvey evlâdı işlemi yaptıkları yolunda Türk halkında ötedenberi var olan bir kanının daha da kuvvetlenmesine yol açmaktadır.

Gerçekten, Kıbrıs olaylarının geilşme çizgisine kısaca göz atılacak olursa, Birleşik Amerika'nın bu konudaki tutumu şöyledir : Bu devlet, Türkiye'nin kendisine uluslararası hukukun vermiş olduğu hakları kullanmasına engel olurken Yunanistan'ın bu hukuku çiğnemesine göz yummuş, hatta kayıtsız davranışlarıyla ona ortak bile olmuştur. Birleşik Amerika bundan da ileri gitmiş, Türkiye'yi kendisine siyasal ve ideolojik bakımlardan bir numaralı karşıt olarak seçtiği Sovyetler Birliği karşısında yalnız bırakabileceğini bile göstermiştir. 5 Haziran 1964 tarihli Johnson mektubu, bu gerçeği açıkça ortaya koymakta mıdır? Oysa, bugün Türk dış politikasının dayanak noktalarından olan NATO'nun, hiç değilse başlangıçta, Sovyet tehlikesine karşı kurulduğunu unutmamak gerekirdi. Johnson'un artık pek meşhur olan bu mektubu göstermiştir ki, Birleşik Amerika, Sovyetler Birliği'ni bu devlet yalnız Amerikan çıkarlarını doğrudan doğruya tehdit ettiği sürece ve ancak bu ölçüde düşmanı saymakta ve De Gaulle'ün de haklı olarak belirttiği gibi, lideri bulunduğu ittifaklar zincirini bu amaçla kullanmak istemektedir. Johnson'un mektubundan çıkan bu sonuç Türk dış politikasını yönetenleri uyandırmış ve Türkiye, bundan bir süre önce, Kuzey Atlantik Andlaşmasını uzatmak zamanı gelince ortaya bazı isteklerle çıkacağını açıklamıştır.

Birleşik Amerika'nın bu davranışlarını Kıbrıs anlaşmazlığının bugün gelip dayandığı noktanın bütün sorumunu onun üzerine yıkmak için saymıyoruz. Kıbrıs anlaşmazlığının Türkiye'nin ve Kıbrıs Türklerinin çıkarlarına en uygun biçimde çözülmesine engel olan nedenlerin başında elbette Türkiye'nin yanlış tutumları vardır. Bir kere Türkiye uzun yıllar Kıbrıs adasının ve oradaki Türklerin durumuna kayıtsız kalmış, ekonomik ve siyasal üstünlüğün hergün biraz daha çok rumların eline geçmesinden endişe duymamıştır. İkincisi, çok geç olarak sa-

rıldığı Kıbrıs davasında, 1960 düzeninin, rumlar tarafından "Enosis"e giden yolda geçici bir aşama olduğunu görememiştir. 1960 Ağustos'undan 1963 Aralığına kadar uzanan süre içinde Kıbrıs'lı rumlar bu yolda atacakları son adımların hazırlığını yaparken, Türkiye uluslararası andlaşmaların uygulanmaması karşısında pasif protestolardan başka bir şey yapmamıştır. Nihayet, 1963 Aralığından sonraki gelişmeler sırasında, ada üzerindeki Türk hak ve çıkarlarının hangi yollardan, hangi araçlarla korunacağı konusunda kesin bir görüşe varılmamış, diplomatik çabalar ise Batılıların sonunda bizi tutacakları, NATO'nun en doğudaki ileri karakolunu kırmayı göze alamayacakları gibi yanlış bir kanıda düğümlenmiştir. İşin dünya kamuoyunun hakemliğini gerektirebileceği pek geç anlaşılmış, iyi niyet heyetleri gibi etkisi şüpheli tedbirlerle zaman kaybedilmiştir. İyi niyet heyetleri yola çıktığı sırada, Türk dış politikası, sırtında onbeş yıllık bir yanlış uygulamanın mirasını taşıyordu.

Bazı Düşünceler

Türk dış politikasının niteliği ve sorunları hakkında şimdiye kadar yazdıklarımız bizi şu sonuca götürüyor: Dış politikamızı yönetenler, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, uzun süreli ulusal çıkarlarımızın gerektirdiği biçimde davranışlar göstermemişler, daha çok günlük endişelerin etkisi altında kalmışlardır.

Bugün yaşadığımız dünya, uluslararası ilişkilerin hızla değiştiği bir dünyadır. Son yıllarda görülen değişmelerin en önemlisi, Batı ve Doğu bloklarında görülen çözülmelerdir. Bilindiği gibi, Doğu'da Sovyetler Birliği ile bu devletin müdahaleleri sonunda sosyalist rejimi benimseyen devletler arasında katı bir blokun kurulması, Batı'da da zamanın Amerikan Dışişleri Bakanı John Foster Dulles ile Fransız düşünürü Jean Monnet'nin felsefesini yaptıkları bir başka blokun kurulmasına yol açmıştır. Fakat bu monolitik sistemlerin ömrü çok uzun olmamıştır. Bir yandan De Gaulle yönetimindeki Fransa'nın, öte yandan da Mao Tse Tung yönetimindeki Çin Halk Cumhuriyeti'nin tutumları sonunda, iki blok lideri ellerindeki mutlak otoriteyi kaybetmeye başlamışlardır. Buna 1955 yılında toplanan Bandung Konferansından sonra daha bilinçli bir nitelik kazanan ve örgütlenen bağımsız devletler grubunun ortaya çıkması da eklenince, dünyada Amerika Birleşik Devletleri, ya da Sovyetler Birliği'nin dostları, ya da düşmanları biçimindeki ayırım ortadan kalkmaya yüz tutmuştur.

Her iki blokun içindeki bu çözülmenin nedenleri çeşitlidir. Bu nedenlerin birincisi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşama ve kalkın-

malarını sağlamak için iki büyük devletten birine sıkı sıkıya bağlanmak zorunu duyan blok üyelerinin, zamanla, ekonomik güçlerini kazanmaları ve artık liderlerin eline bakmaktan kurtulmalarıdır.

Blokların içindeki çözülmeleri hazırlayan ikinci neden, iki büyük devlet arasında nükleer dengenin kurulması, nükleer silâhların çok yıkıcı nitelikler kazanmasıdır. Çıkacak bir nükleer savaşın eriştikleri ekonomik ve sosyal düzeyi çökertmesinden endişe duyan iki liderin, kendilerini doğrudan doğruya tehlikede görmedikleri bir savaşta ellerindeki çekirdekli gücü bloklarındaki diğer ülkelerle paylaşmak istemiyecekleri kanısı, General de Gaulle'ün Birleşik Amerika'dan, Mao Tse Tung' un da Sovyetler Birliği'nden bağımsız nükleer kuvvet sahibi olmak istemelerine yol açmıştır. Öte yandan, bloklar içindeki küçük devletlerin iki lider bakımından önemlerinde de büyük değişiklik olmuştur. Kıt'alararası balistik füzeler geliştikçe, bu devletlerin füze üsleri olarak önemi azalmıştır; buna karşılık iki blokun arasında başlayan barışçı çekişme yüzünden ekonomik, ideolojik ve psikolojik bakımdan önemleri artmıştır. Türk yöneticileri dış politikamıza yeni yönler verirlerken bu gerçeği gözönünde bulundurmalıdırlar.

Bloklar içindeki gevşemenin üçüncü nedenini bir dizi psikolojik faktörlerde aramak lâzımdır. Onbeş yıllık bir gerginliğin verdiği bıkkınlık sonunda, iki kamptaki yöneticiler halklarını devamlı bir ideolojik baskı altında tutmakta zorluk çekmeye başlamışlardır. Kennedy'nin tebessümlerinden sonra, Sovyet yöneticileri tarım üretimindeki başarısızlıklarını "emperyalist çevreleme"ye bağlamakta güçlük çekmeye başlamışlardır. Aynı biçimde, Stalin'in mirasına konan Krutçef'in "barış içinde birarada yaşama" sloganı "Sovyet tecavüzü" tehlikesini Batı için başlıca sorun olmaktan çıkarmıştı. Böyle olunca her iki blokta da, "ağabeyler" yalnızca büyüklükleri yüzünden sayılan, ya da korkulan kimseler olmaktan uzaklaşmışlardır. İç politikada olduğu gibi dış politikada da, yeni akımlar ve görüşler moda olmuştur. Dış politikadaki bu yeni akımları "yeni milliyetçilik" ve "yeni tarafsızlık" olarak adlandırmak mümkündür. Bu yeni akımlar sayesinde her devlet dünya olayları karşısında ağırlığını artırmaya çalışmaktadırlar. Artık yeni uluslararası ortamda her devletin kendini ancak kendi imkânları ve kaynaklarıyla en iyi biçimde koruyabileceği kanısı doğmuştur. Korkmaya, ya da kendi kendine yeter olmaya çalışan halklar, diğerlerinin ideolojik üstünlüklerine inanmamaya, ya da kendi çıkarları, kendi kalkınmaları için en uygun düşen yolları ve düşünceleri uygulamaya başlamışlardır. Nitekim, Türk dış politikasında son yıllarda görülen gelişmeler, bu gerçeği açıkça ortaya koymaktadırlar.

B. KIBRIS UYUŞMAZLIĞI VE TÜRKİYE-SOVYETLER BİRLİĞİ MÜNASEBETLERİ

TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ

HAZIRLAYAN

Prof. D. A. Suat BİLGE

I.

KIBRIS UYUŞMAZLIĞI

Kıbrıs 3572 milkare yüzölçümü ile Akdeniz'in üçüncü büyük adasıdır. Ada Türkiye kıyılarına 40 mil uzaklıktadır. 1960 yılında yapılan sayıma göre adanın nüfusu yarım milyonu aşmıştır. Bu nüfusun takriben yüzde yirmisi Türk'tür.

Kıbrıs 1571-1914 yılları arasında Türk, 1914-1960 yılları arasında İngiliz egemenliği altında yaşadıktan sonra 1960 yılında bağımsız bir Cumhuriyet olmuştur. Adanın, Kıbrıslı Türkler ve Türkiye'nin muhalefetine rağmen Yunanistan'a ilhak edilmek istenmesi (ENOSİS) adada Türkler ile rumlar ve ada dışında Türkiye ile Yunanistan arasında Kıbrıs uyuşmazlığı diye adlandırılan mücadele ve çatışmaları ortaya çıkarmıştır.

1954 yılından beri Kıbrıs uyuşmazlığı Türkiye'nin dış politikasının ana konularından biri haline gelmiştir. Kıbrıs'ın, evvelce Türkiye'ye ait bulunması, Anadolu'nun Güneydoğu kıyılarına yakın olması dolayısıyle güvenliğini kontrol eden bir stratejik yer işgal etmesi ve nihayet adada büyük bir Türk cemaatinin yaşaması ve bu cemaate karşı girişilen baskı ve insanlık dışı hareketler Türkiye'yi Kıbrıs uyuşmazlığına taraf yapmıştır. Türk Hükümetinin, uyuşmazlığı başından beri ilgili devletler arasında yapılan müzakereler ile çözümlemek istemesi, Yunanistan'ın genel olarak olup bitti politikası gütmesi sebebiyle mümkün olmamıştır. Kıbrıs uyuşmazlığı iki milli cemaatin çatışması sonucu Yunanistan'da ve Türkiye'de millî bir dava haline gelmiştir. Kıbrıs uyuşmazlığının bu niteliğe bürünmesi kendisini Türk dış politikasının ana konularından biri yapmıştır. Bu durum, Kıbrıs uyuşmazlığının gelişmesine göre konuyu zaman zaman bütün dış politikamızı kaplar hale getirmiş ve hatta bu politikanın yönünü etkiler olmuştur. Kıbrıs uyuşmazlığı bir başka bakımdan Türkiye'nin izlemekte olduğu dış politikanın başarısının bir ölçüsü olmuştur. Kıbrıs uyuşmazlığında

Türkiye'nin menfaatlerini korumak ve gerçekleştirmekte güçlükler ve engeller ile karşılaşıldıkça bunların yenilebilmesi için özellikle son zamanlarda dış politikada gözden geçirmelerin yapılması gerekmiştir. Bu yönü ile Kıbrıs uyuşmazlığı Türk dış politikası için uyarıcı bir etken de olmuştur.

Kıbrıs Uyuşmazlığının Ortaya Çıkması

Kıbrıs uyuşmazlığının ortaya çıkmasına başlangıç olarak 1954 yılını aldık. Bu tarihi başlangıç almamızın sebebi Kıbrıs uyuşmazlığının 1954 yılında resmen milletlerarası bir uyuşmazlık niteliğine bürünmesidir. Kıbrıs uyuşmazlığı Osmanlı Devletinin ve İngiltere krallığının bir iç sorunu olarak daha çok evvelce de zaman zaman ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan Kıbrıs uyuşmazlığını adadaki milliyetçilik hareketini uyandıran yerli Ortadoks kilisesinin kuruluş ve faaliyetlerine bağlamak mümkündür. Ada Rumları arasında Yunanistan'la birleşme isteği ve emeli yaratıldıktan sonra Rumlar, Kıbrıs Osmanlıların egemenliği altında iken bize karşı ve sonradan İngiliz yönetimi ve egemenliği devrelerinde bu devlete karşı Yunanistan'la birleşmek isteklerinde bulunmuşlar ve hatta ayaklanmışlardır. Fakat bu hareketler Yunanistan'ın 1951 yılında İngiltere'ye yaptığı resmî başvurmaya rağmen 1954 yılına kadar hiç değilse şeklen bir iç sorun olarak kalmıştır. Kıbrıs uyuşmazlığı tarihte daha geniş bir çerçeve içinde ele alınırsa aslında Türk-Elen milletlerinin münasebet ve mücadelelerinin dönüm noktalarından birisidir.

Kıbrıs uyuşmazlığı, milletlerarası bir uyuşmazlık olarak ilk defa 1954 yılında Yunanistan Hükümeti tarafından bir şikâyet olarak Birleşmiş Milletler Genel Kurulu önüne getirilmiştir. Şikâyetin konusu, Kıbrıs adası halkına kendi mukadderatlarını kendilerinin tayin etmesi (self-determination) prensibinin uygulanmaması idi. Bu suretle ada Rumlarının istekleri Yunanistan Hükümeti tarafından açıkça ele alınıyor ve destekleniyordu. Yunanistan Hükümetinin bu yeni politikasının nedeni dünyada II. genel savaştan sonra beliren sömürgeci aleyhtarlığı akımından yararlanmak olmuştur.

Türkiye, Kıbrıs uyuşmazlığını başlangıçta hür dünyanın ve müttefiklerinin dayanışması açısından ele almış ve bu uyuşmazlığın ortaya çıkarak ilgili üç müttefik devlet, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasındaki münasebetleri bozmasını istememiştir. Yapılan resmî beyanlardan uyuşmazlığın çıkmasından evvel Yunanistan'ın uyarıldığı dolaylı olarak anlaşılmaktadır. Türkiye, uyuşmazlık resmen ortadan çıktıktan sonra da bunu sınırlamaya çalışmıştır. Bu sebeple Türkiye'de

gençliğin ve adadaki Türklerin Yunanistan'ın tahriklerine cevap verme teşebbüsleri genel olarak önlenmiş ve uyuşmazlığın görüşülmesi Birleşmiş Milletlerde ilk yıl ertelenince memnuniyet ifade edilmiştir.

Uyuşmazlık resmen Yunanistan tarafından ortaya atılmadan evvel Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü bir gazetenin sorusu üzerine 20 Ağustos 1951 günü Kıbrıs hakkında : "Ülkemize nisbetle coğrafi ehemmiyeti, oradaki soydaşlarımızın mühim bir kütle teşkil eylemesi ve tarihi bağlarımız dolayısıyle Kıbrıs'ın durumunun bizi çok yakından alâkadar etmesi gayet tabiidir. Adanın bugünkü hukukî vaziyetinin değişmesi için bir sebep görmemekteyiz. Fakat bu vaziyette herhangi bir değişiklik ciddi surette bahis mevzuu olacak olursa, bunun bizsiz ve — o zaman bahis mevzuu edebileceğimiz— haklarımıza aykırı bir şekilde yapılmasına imkân bırakmayız" demiş ve "... Türkiye bu mevzu hakkındaki durumunu gereken taraflara açık ve dostane bir şekilde anlatmakla beraber, ortada çalkalanan münakaşa ve gösterilerden ihtiyat ve temkinle uzak durmuştur. Çünkü, bugün hür dünyanın içinde bulunduğu ve bütün hür ve dost devletlerin kayıtsız şartsız tesanüdünü icabettiren ölüm kalım vaziyetinde, böyle lüzumsuz suitefehhüm mevzularının hiç yoktan, ortaya çıkarılmasını asla caiz görmüyoruz..." görüşünü belirtmiştir. Fuat Köprülü bir milletvekilinin sorusu üzerine 1 Nisan 1954 günü verdiği cevapta da : "Dost ve müttefik Yunanistan'ın devlet adamlarıyla vâki görüşmelerde Kıbrıs üzerinde herhangi bir muhabere veya müzakere cereyan etmiş değildir. Bunun sebebi, Türkiye'nin Kıbrıs meselesi diye bir şey mevcud olmadığı mütalâasında bulunması ve Kıbrıs'ın hâlen İngiltere'ye ait olduğuna göre, bu ada hakkında Yunanistan'la ikili konuşmalar yapılmasının caiz olmamasıdır. Günün birinde Kıbrıs'ın İngiltere ile müzakereye mevzu olması halinde, pek tabii, bu adada mühim bir Türk ekalliyeti bulunması keyfiyeti bizim de söz sahibi olmamızı istilzam edecektir. Kadı ki, biz bu adanın bugünkü statüsünde bir değişiklik yapılması lüzumuna kani değiliz" demiştir.

Aralık ayı ortasında Yunan şikâyeti Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Siyasi Komisyonunda görüşülürken Daimi delegemiz Selim Sarper de konuyu Doğu Akdeniz'in barış ve istikrarı açısından ele alarak bu bölgede tahriklerin zararlı olacağını belirtmiş ve İngiltere Hükümetinin ada halkına tedrici bir muhtariyet vereceğine itimadı olduğunu açıklamıştır. Yunanistan'ın şikâyetini, Birleşmiş Milletler Siyasi Komisyonu Yeni Zelanda'nın teklifi üzerine genel kurulda görüşmemeye karar vermiştir. Bu karara o zaman Amerika Birleşik Devletlerinin Yunanistan'ın isteği karşısında vaziyet almasının sebep olduğu yabancı basında belirtilmiştir. Başbakan Adnan Menderes, Birleşmiş Milletler'in

bu kararını Kıbrıs meselesinin kapanması şeklinde yorumlamıştır. Adnan Menderes, Anadolu Ajansına 8 Aralık 1954 de verdiği demeçte bu yorumunu ve temennisini şöyle ifade etmiştir: "Birleşmiş Milletlerin Kıbrıs meselesi hakkında aldığı karar, bu hususiaki müzakereye devam olunmasının caiz görülmediğini sarahatla ifade etmekle, bu işe son vermektedir. Yunan resmi makamlarının bu mesele dolayısıyle ortaya çıkan hadiselerden aramızdaki dostluğun haleldar olmaması için gayret sarfettiklerini ve tedbirler aldıklarını belirten ifadelerini memnuniyetle kaydetmekteyiz. Bu mesele kapandığı için artık müttefikimiz Yunanistan'la aramızdaki dostluğun hatta gölgelenmemesine dikkat ve itina göriermek zamanı gelmiş bulunuyor. Esasen ilk günden beri itidalini muhafaza etmiş ve dostluk hisleriyle ittifakımızın manevi vecibelerine riayette asla kusur etmemiş bulunan Türk Hükümeti, bu görüş ve inançla iki memleket münasebetlerinin yeni inkişâflara mazhar olma ı yolundaki gayretlerine samimiyet ve azimle devam edecektir."

Türkiye'nin, Kıbrıs uyuşmazlığının çıktığı ilk yılda konuyu müttefikler arası bir sorun olarak ele alması ve İngiltere'yi desteklemesi sonradan Yunani tan tarafından sömürgecilik taraftarlığı olarak sömürülmüştür.

Londra Konferansı

Birleşmiş Milletlerin kararı Kıbrıs uyuşmazlığını sona erdirmemiştir. Aksine, ada içinde ve Yunanistan'da nümayişler, taşkınlıklar ve hatta tedhiş hareketleri devam etmiştir. Bu durumda İngiltere Hükümeti uyuşmazlığın üç ilgili devlet, Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında çözümlenmesi için Londra'da bir konferans toplamaya karar vermiştir. Karar İngiltere Başbakanı A. Eden tarafından 30 Haziran 1955 tarihinde Avam Kamarasında açıklanmıştır. Bu açıklamaya göre Konferans için bir gündem tesbit edilmemiş, fakat konusu İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'yi Kıbrıs dahil Doğu Akdeniz'de ilgilendiren stratejik ve diğer sorunlar olarak belirtilmiştir. Konferans doğrudan doğruya Kıbrıs'ı ilgilendirdiği halde konusunun böyle dolambaçlı ifadesi, Yunanistan'ın, Türkiye'yi Kıbrıs uyuşmazlığına taraf olarak tanımaması dolayısıyle daveti red etmesini önlemek için düşünülmüş olabilir. Gerçekten Yunanistan'ın bu tutumu karşısında, Türkiye 1954-1958 yılları arasındaki ilk devrede Yunanistan'a ve dünya kamuoyuna taraflık sıfatını kabul ettirmek için çalışmıştır. Yunanistan, daveti kabulle beraber Londra konferansını tereddütle karşılamıştır. Bu tereddütün sebepleri Türkiye'nin taraf devlet sıfatını resmen kabul etmek durumuna düşmek, konferansda Türkiye ile bir anlaşmaya varamazsa adada İngil-

tere'nin egemenliğinin devamına bir gerekçe sağlamak ve nihayet konferansa Kıbrıs'lı Rumların çağrılmamış olması idi. Türkiye ise taraf devlet sıfatını kabul ettirmek ve görüşlerini açıklamak için konferansı bir fırsat olarak görmüştür. Halkoyu ve muhalefetin baskısı altında olan İngiltere Hükümeti de konferansı toplamakla belki uyuşmazlığa çabuk ve kolay bir çözüm yolu bulunmadığını göstermek istemiştir.

Londra Konferansı 29 Ağustos'dan 7 Eylül 1955'e kadar devam etmiş ve fakat bir sonuca varamamıştır. Konferans görünüşde İstanbul'da 6-7 Eylül'de rum aleyhtarı gösteriler üzerine dağılmış intibaını vermiş ise de gerçekte ilgili devletlerin görüşleri çok farklı olduğundan başka türlü sonuçlanması mümkün değildi. Konferansda, İngiltere egemenlik kendisinde kalmak şartıyla Kıbrıs'a mahalli muhtariyet vermeğe razı olmakla beraber adanın savunmasına Yunanistan ve Türkiye'nin katılması görüşünü savunmuş, Yunanistan Kıbrıs halkına self-determination prensibinin uygulanmasını istemiş, Türkiye ise hem mahalli muhtariyet verilmesine hem de self-determination prensibinin uygulanmasına karşı çıkarak statu quo'nun muhafazası, statu quo muhafaza edilmeyecekse adanın kendisine iadesini istemiştir.

Türkiye, Londra Konferansına katılmadan evvel izleyeceği politikayı Başbakan Adnan Menderes'in ağzından açıklamıştır. Adnan Menderes Kıbrıs hakkında 24 Ağustos 1955 tarihinde gazetecilere verdiği demecinde çok sert bir dil kullanmış ve Yunanistan'ı irredentiste politika gütmekle suçlamıştır. Yunanistan'ın Türkiye'nin uyarmalarına aldırmadan Kıbrıs'ın ilhakı peşinde koşmaya devam etmesi Başbakanın bu şiddetli tepkisine yol açmıştır. Başbakanı böyle bir dil kullanmaya sevkeden diğer bir sebep Kıbrıs Türklerinin 28 Ağustos 1955 tarihinde toptan öldürüleceği yolunda çıkarılan şayia da olabilir. Adnan Menderes demecinin başında bu şayiaya temas ederek kapalı bir şekilde müdahale edilebileceği imasında da bulunmuştur. Adnan Menderes: "...Kıbrıs meselesinde tahrikçilerin takındıkları tavır ve vaziyetler, söylenen sözler, bizleri haklı endişelere sevketmiş bulunuyor... 28 Ağustos'un Kıbrıs'daki ırkdaşlarımız için bir katliam günü olacağını terrorist bir eda ile mütemadiyen ilân edip durmaktadırlar... adadaki rum halkının yıllardır devam eden gayet şiddetli tahrikler neticesinde galeyan haline getirilmiş olduğu ve bu halkın silâhlandırılması teşebbüs ve hareketlerinin de çok ilerlemiş bulunduğu söyleniyor... ani bir hareket, şuursuz ve caniyane bir teşebbüs, telafisi gayri mümkün neticeler doğurabilir. Maalesef biz bugün bu kadarını dahi teemmül etmek mevkiine gelmiş bulunuyoruz. Hareket ani olabilir. Mahalli hükümet hazırlıksız bulunabilir. Oradaki halkımız, son devrelere kadar tahrik edilmiş ve silâhlandırılmış bir ekseriyet karşısında masum, hareketsiz

ve silâhsız bulunabilir. Fakat bu, hiçbir zaman onların bir an için dahi müdafaasız kalacakları manasını tazammun etmez. Bu bakımdan büyük bir endişe ve heyecan içinde bulunan Kıbrıs'lı ırkdaşlarımızı tatmin etmek ve müsterih kılmak isteriz" demiştir. Adnan Menderes, demecinde "... (bu demeci) Yunanlı dost ve müttefiklerimizi esaslı bir hatadan tahzir maksadıyle yapmaktayım. İşler hiçbir tedbirin tesir etmeyeceği bir sahaya götürülmeden önce, belki makul bir hal yoluna girebilir ümidi iledir ki huzurunuzda konuşmaktayım" dedikten sonra Yunanistan'ın Kıbrıs'ı ilhak için ileri sürdüğü self-determination hakkındaki görüşünü şöyle açıklamıştır: "...Nüfus ekseriyetine göre herhangi bir bölgenin kaderinin tayin edilmesi prensibi, bu dünyada ve böylesine parçalı olarak tatbik yeri bulmuş değildir. Bir vatan, terzinin önündeki kumaş parçası gibi neresinden istenirse kesilebilir bir meta değildir. O, esas itibariyle etnik hakikate dayanmakla beraber, coğrafî, siyasî, iktisadî ve askerî bir bütün teşkil etmek bakımından türlü amillerin tesiri altında, tarihi hadiselerin gösterdiği istikamette hudutlar çizilen bir coğrafya parçasıdır... Vaktiyle Garbi Trakya için Lozan'da biz plebisit istemiştik. Buna şiddetle itiraz eden Yunanistan olmuştu. O günkü iddia ve delillerini bugün kendilerine karşı kullanmak kolaydır." Adnan Menderes demecinde Yunanistan'ın self-determination isteğini de irredantist bir politika olarak suçlamıştır : "...Yunanistan bir nevi irredentizm politikası ile işe başladı. Hattâ, buna biraz da pek yakışık alır tarafı olmasa dahi emperyalizm karıştı. Girit'den, şuradan buradan başladı. Bir bakıma, bu irredantizm, muvaffak olmuş gibi görünür. Fakat muhasebesi tam yapıldığı taktirde bu politikanın, hem Yunanistan için, hem Türkiye için şehametli olduğunu kabul etmemeye imkân yoktur. Girit alındı, şurası burası alındı, daha da birçok yerler alınacak sanıldı. Ankara'ya kadar gidildi ve hadiseler, oralarda asırlardan beri Türklerle yanyana, kucak kucağa yaşayan ırkdaşlarının, tarihte misli görülmemiş bir tasfiyesi ile nihayet buldu. Girit'i almak metodlarının, Kıbrıs'ta tekrar edilmekte olması, ister istemez Türkleri, Yunan irredantizm hareketlerinin başlangıcından bugüne kadar olan seyrini hatırlamaya sevkediyor. Kıbrıs'daki bir avuç ekseriyetlerine istinad ederek, dünyanın başına yeni yeni gaileler açmak isteyenlere, ister istemez "Ankara önünde ne işiniz vardı?" sualini sormak zaruretini hissettiriyor." Adnan Menderes bundan sonra Türkiye'nin Kıbrıs politikasını şöyle açıklamıştır : "...Kıbrıs Anadolu'nun bir devamından ibarettir ve onun emniyetinin esas noktalarından birisidir. Bu itibarla onun bugünkü durumunda bir tebeddül bahis mevzuu olursa, bunun teknik esaslara değil çok daha mühim ve esaslı olan diğer hakikatlere ve mesnedlere göre halledilmesi ve Türkiye'ye raci olması lâzım gelir. Londra'ya gidecek olan heyetimiz, statükonun muhafazasını asgari

şart olarak müdafaa edecektir; statükonun muhafazası, her türlü ihtilâtları men edecek bir haldir."

Londra Konferansında heyetimiz, Başbakanın demecinin genel çerçevesi içinde Türkiye'nin görüşünü belirtmiştir. Heyet Başkanı Fatin Rüştü Zorlu 1 Eylül 1955'de yaptığı konuşmada Türkiye'nin Kıbrıs'a ilgisinin gerçeklerini sıralamış, Yunanistan'ın self-determination prensibinin Kıbrıs'a uygulanması isteğinin kabul edilemeyeceğini belirtmiş ve nihayet Kıbrıs'ın geleceği hakkındaki Türkiye'nin politikasını açıklamıştır.

Fatin Rüştü Zorlu bu konuşmasında ilk önce Türkiye'nin Lozan barış andlaşmasının 16 ncı maddesi ile Kıbrıs üzerinde ileride yapılacak değişiklikler hakkında da feragatta bulunduğu yolundaki Yunan iddiasını Lozan Konferansı zabıtlarına dayanarak red etmiş ve Türkiye'nin taraf devlet sıfatını şöyle teyid etmiştir : "...Türkiye, Kıbrıs için kendisinden ayrılan arazinin mukadderatını kati bir şekilde tayin etmekle kalmamış, muahedenin imzası sırasında akibeti henüz belli olmayan arazi üzerinde de istikbale matuf bir taahhüt altına girmeyi reddetmiştir. Görülüyor ki Lozan muahedenamesi gayet sarihdir. Bu sarahata rağmen Kıbrıs'ın Lozan Muahedenamesinin revizyonununa girişilmiş olur. Yani bu muahedenamenin yukarda işaret ettiğim 21, 20, 16 ncı maddelerinin tadiline gidilmiş olur. Bu adanın mukadderatı ancak Türkiye ile İngiltere arasında tayin edilebilir. Zira Lozan Muahedesinin aktolunduğu zaman Kıbrıs hakkındaki alâkalılar yalnız ve yalnız bir taraftan Türkiye, diğer taraftan İngiltere idi; çünkü biri bu ada üzerindeki hâkimiyet hakkını terkeden devlettir, diğeri de adayı kendi ülkesine ilhak etmiş olan devlettir... Kıbrıs'da İngiliz hükümranlığı mutlak olarak baki kaldıkça bizim de akitlerden neşet eden durumumuzda bir değişiklik olmayacaktır. Fakat Kıbrıs adası statüsünün şu veya bu şekilde değiştirilmesi mevzubahis olursa, Türkiye kendisini bu meselede birinci derecede alâkalı sayacaktır. Çünkü Türkiye'nin Kıbrıs hakkındaki feragati ve fedakârlığı yalnız İngiltere lehine ve muayyen şerait altında olduğuna göre bu durum değiştirilmek istenirse Türkiye Hükümeti o feragattan önceki durumuna avdet etmeyi talep edecektir. Türkiye Lozan mucibince hakkından İngiltere lehine feragat etmiştir. Bu feragatı muayyen emniyet prensipleri ve siyasi şartları gözönünde bulundurarak yapmış bulunmaktadır. Binaenaleyh adanın başka bir hakimiyete geçmesi veya mukadderatının değişmesi mevzubahis olduğu taktirde şartlar değişmiş olacaktır."

Fatin Rüştü Zorlu konuşmasında Kıbrıs'ın coğrafî ve ekonomik bakımından Anadolu'ya bağlı olduğunu belirttikten sonra Kıbrıs'ın

Türkiye'nin güvenliği bakımından önemi üzerinde durarak demiştir ki: "...Kıbrıs adası askerî bakımdan binnefis Türkiye'nin ve Türkiye'ye hemcivar şark memleketlerinin âkibetiyle Türkiye kadar yakından ilgili bir devletin elinde bulunmak zorundadır. Yani Türkiye'nin veya Türkiye'ye askerî andlaşmalarla bağlı Ortadoğu memleketlerinin bir harbe girmeleri halinde Kıbrıs da onlarla beraber harp halinde olmalıdır. Bu mıntıkanın müdafaası ve ikmali başka türlü tasavvur edilemez. Bir harp halinde Türkiye'nin savunma gücünün haricden beslenmesi ancak Akdeniz'deki Batı ve Güney limanları vasıtasıyle olabilir. Türkiye'nin Batı limanları maalesef muhtemel düşmanının kuvvetli tesir sahasına dahil bulunmaktadır ve Türkiye bir harp halinde ancak Güney limanları vasıtasıyle beslenebilir. İkinci Cihan Harbi'nde bu vaziyet bütün açıklığı ile meydana çıkmıştır. Bu hakikat gözönünde tutularak Türkiye'nin beslenmesine yarıyan bütün infrastructure şebekesi Antalya, Mersin, Yumurtalık ve İskenderun gibi Türk limanlarından başlamakta ve İstanbul'un akaryakıt bakımından ikmali bile cenup limanlarından başlayan pipeline vasıtasıyle yapılmaktadır. Bütün bu cenubî şarkî limanları ise Kıbrıs adasının himayesi altında bulunmaktadır. Bu adanın hâkimi Türkiye'nin bu limanlarını da himaye edecek bir durum muhafaza eder. Eğer bu adanın hakimi aynı zamanda Batı'daki adaların da hakimi olursa Türkiye'yi fiilen muhasara etmiş olacaktır. Hiçbir memleket bütün cemiyetini ne kadar dost ve müttefik olursa olsun tek bir devlete bağlayamaz..."

Fatin Rüştü Zorlu, Yunanistan'ın Kıbrıs halkına uygulamasını istediği self-determination prensibinin milletlerarası münasebetlerdeki anlamı ve uygulanmasını milletlerarası hukuk yazarlarından örnekler vererek belirtmeye çalışmış ve Türkiye'nin bu prensip hakkındaki görüşünü şöyle ifade etmiştir : "Biz self-determination prensibine muhalif değiliz. Bilâkis bu prensibin taraftarıyız. Bu prensibi vazeden kâfi delil teşkil etmiyorsa, daha geçenlerde BANDUNG Konferansı sonunda neşredilen tebliğ ile de aynı prensibi Birleşmiş Milletler Anayasasının bir teyidi olarak kabul etmiş bulunmamızı kaydetmek isterim. Bizim istediğimiz, self-determination prensibinin bir adaletsizlik, huzursuzluk, emniyetsizlik ve şûriş unsuru haline gelmesinin önlenmesidir. Yukarıdaki mülâhazalar betahsis Kıbrıs meselesine tatbik edildiği takdirde, şu neticeye varılır : Self-determination prensibinin bu adaya tatbiki evvel emirde İngiltere'nin Lozan Muahedesinden neşet eden hükümranlık hakkı ve aynı zamanda Türkiye'nin emniyetini sağlamak hususundaki hakkı ile tearuz eder. Yine aynı sebeplerden dolayı İngiliz hakimiyeti sona erdiği taktirde Kıbrıs'ın Anadolu'dan ayrı bir varlık olarak mütalâa edilmesi mümkün olmaz."

Fatin Rüştü Zorlu Türkiye'nin benzer sebeplerle adaya mahallî bir muhtariyet verilmesine de karşı olduğunu ifade etmiştir : "...Muhtariyet idaresi meselesine gelince, bunun da aleyhine bulunduğumuzu söylemek caiz değildir. Fakat burada da bu prensibin gözü kapalı olarak tatbikinin bir karışıklık kaynağı olmasını önlemenin zaruretine işaret etmek mecburiyetindeyiz... Ada halkına dahili idareye herhangi bir şekilde iştirak hakkı verilmesi düşünülmeden evvel Kıbrıs'da sükûn ve huzurun mutlak suretle teessüsünü beklemek lâzım geldiği aşikârdır. Zira self-government ancak birbiriyle iyi geçinen ve birbirlerine muhasım olmayan cemaatler ve topluluklar için mevzuubahis olabilir. Şu halde Kıbrıs halkı için self-government'dan evvel müstekar bir huzur ve sükûn devresine ihtiyaç vardır. Şiddet hareketlerinin önlenmesine, kilisenin siyasete karışmasına mani olunmasına lüzum vardır. Aksi taktirde bugünkünden daha vahim vaziyetler hasıl olabilir."

Bu mülâhazalar ile Fatin Rüştü Zorlu konuşmasını şu sonuca bağlamıştır : "... Şarkî Akdeniz'in bilhassa şimal bölgesi ile yakından ilgili ve sulh cephesinin azası üç devlet arasındaki işbirliği bulanmış bulunmaktadır. Bunun sebebi Kıbrıs meselesidir. Bu hakikati göremememezlikten gelmekte fayda yoktur. Biz de meselede Türkiye'nin noktai nazarını Başvekilimizin muhalif partiler de dahil olmak üzere bütün Türk Milleti tarafından desteklenen beyanatına uygun olarak arza çalıştık. Türkiye Kıbrıs'da statükonun muhafazası lâzım geldiği fikrindedir. Bu bozulacaksa ada Türkiye'ye avdet etmelidir. Şunu da iyice bilmek lâzımdır ki, statükoyu başka türlü değiştirmeye çalışmak Türkiye'nin dostluğunu muhafaza ile kabil-i telif değildir. Statükonun değişmesini isteyenler bu noktayı hesaba katmalıdırlar. Aksi taktirde Türk halkının emniyet ve itimadı muhtell olur. Türk halkı kendi vatanının müdafaası bakımından hayati ehemmiyeti haiz olan bir adanın mukadderatını başka şekilde mütalâa edemez."

Londra Konferansında bir anlaşmaya varılamaması Türk heyeti Başkanı Devlet Bakanı Fatin Rüştü Zorlu tarafından çeşitli tarihlerde verilen demeçlerde bir başarısızlık olarak değerlendirilmemiştir. Fatin Rüştü Zorlu Londra'da 3 Eylül 1955'de Türk gazetecilerine verdiği demeçte : "...Konferans muvaffak olmuştur. Çünkü burada her üç taraf da fikirlerini açıklamak imkânını bulmuştur. Türkiye kendisine has samimiyetle bu mesele hakkındaki görüşünü en ufak teferruata kadar büyük bir vuzuhla açıklamış ve bundan sonra muhalif hareketler karşısında aksülamellerini büyük bir samimiyet ve açık kalplilikle ortaya koymuştur... Bir konferansın muvaffak olabilmesi için onun bir uzlaşmaya gitmiş olması şart değildir. Çünkü bu konferansda İngiltere ve Türkiye gibi iki hak sahibiyle Yunanistan gibi haksız taleple ortaya çı-

kan bir memleket vardır... Kıbrıs meselesinde Yunanistan'a taviz vermek hiçbir vakit nazarı itibare alınamaz. Kıbrıs davasını dünya efkârına bir self-determination meselesi gibi göstermeye çalışmak yersizdir. Kıbrıs davası her şeyden evvel beynelmilel akitlere sadakat veya ademi sadakat, hür dünyanın emniyet ve muvazene davasıdır" demiştir.

Fatin Rüştü Zorlu Yunan ve İngiliz gazetecilerine 5 Eylül 1955'de verdiği demeçte başlıca self-government, Kıbrıs'ın savunması ve konferansın devam edip etmemesi hakkındaki soruları cevaplandırmıştır. Birinci soru hakkında : "...Self-government'in tatbikine başlanabilmesi için evvela Kıbrıs'daki tedhiş ve münaferet havasının tamamen zail olması lazımdır. Bundan başka şunu da söyleyeyim ki self-government'in bizim için şayanı kabul olabilmesi Kıbrıs'daki Türklerin diğer unsurlarla beraber tam "partnership" halinde olmaları ve adayı idarede müsavi haklara sahip bulunmaları icabeder. Ötede beride birkaç bomba patlatmak veya bir rahibin tahriklerine kapılmak suretiyle bu icabatın ve hakların hilâfına bir şey temin edebileceğini zannedenler yanılıyorlar" demiştir. Fatin Rüştü Zorlu, Kıbrıs'ın savunmasına İngiltere ve Türkiye'den başka Yunanistan'ın da katılmasını gerekli görüp görmediği sorusuna şu cevabı vermiştir : "Biz Yunanistan ile müttefikiz. Binaenaleyh müdafaa işlerinde işbirliği yapmamız elzemdir. Ancak Kıbrıs adası Yunanistan'dan çok uzaktır. Bu itibarla imkânları mahdut bulunan Yunanistan'ın gayretlerini kendi topraklarını ve bu meyanda Batı Trakya'yı müdafaa etmek üzerinde teksif eylemesi icabeder ve Türkiye ile Yunanistan'ın tabii işbirliği oradadır. Geçen harbde Yunanistan Girit'i dahi elde tutamamıştır. Bu vaziyette kuvvetlerini siyasi maksatlarla dağıtacak yerde, müessir bir şekilde evvelâ kendi toprakları üzerinde teksif ederse, diğer müttefiklerine de en büyük hizmeti yapmış olur. Bir gazetecinin "Londra Konferansının uzamasına taraftar mısınız" sorusuna da karşılık olarak Fatin Rüştü Zorlu : "Hayır taraftar değilim. Çünkü konferans neticesini vermiştir. Şimdi bu neticeleri ifade edip, işi bitirmek lazımdır. Bence konferans ondan beklenen en mühim neticeyi verdiği için muvaffak olmuş sayılır. Filhakika üç tarafın görüşlerini ve durumlarını açıkça ve dostça birbirlerine anlatmaları ve bu suretle mesuliyetlerin açıkça taayyün etmesi lâzımdı. Londra Konferansı ile bu temin olunmuştur. Bundan sonra Yunanistan Hükümeti Kıbrıs'ı istemek ve orada karışıklıklar çıkarmak suretiyle ne gibi neticeler tevlid edeceğini görmüş ve binaenaleyh mesuliyetlerinin çevresini iyice tesbit etmiş bulunuyor. Büyük ehemmiyet ve kıymet verdiğimiz Türk-Yunan dostluğu, ittifak ve işbirliği bakımından Yunanistan'ın bir seçim yapması lâzım gelmektedir. Yani ya Kıb-

rıs üzerindeki haksız iddialarında ısrar edecek, yahut da Türk dostluğunu tercih edecektir."

Konferans kapandığı gece Fatin Rüştü Zorlu bir Yunan gazetesine 7 Eylül 1955 tarihinde verdiği demeçde Yunanistan'ın tutumunu sert bir şekilde yermiştir : ".. Feci neticeleri düşünmeyip dostlukları kundaklayan Yunanistan'dır. Bu çıkmazdan kurtulmamız için ilk teşebbüsün ondan gelmesi zaruridir. Dağılan Kıbrıs Konferansından ancak müşterek emniyetin korunması endişesiyle hareket eden Türkiye bu dava hesabına mühim neticeler alınmasına âmil olmuştur. İngiltere tereddütten kurtulmuş, mesuliyetinin icablarını yerine getirmeye azimle koyulmuştur. Yunanistan zorlamağa çalıştığı kapıların kapalı olduğunu ve öyle kalacağını, şımarıklığın para etmiyeceğini yakından görmüştür."

Türkiye'de Yunanistan Aleyhine 6 - 7 Eylül Olayları

Yunanistan ve Kıbrıs'da Türkiye ve Türklere karşı girişilen tahrik, gösteri ve hareketler Türk halkoyunda büyük bir sinirlilik yarattığı sırada Selânik'te Başkonsolosluk binamıza bomba atıldığı haberinin yayılması 6 Eylül 1955'de bir anda İstanbul, İzmir ve Ankara'da Rumlar aleyhine gösteriler yapılmasına sebep olmuş ve sonra da bu gösteriler taşkınlıklara ve mal tahribine yol açmıştır. Türk Hükümeti bu olaylar üzerine sıkıyönetim ilân etmiştir. Sıkıyönetimin onaylanması için Büyük Millet Meclisi'nde yapılan görüşmelerde Başbakan Adnan Menderes olayların gösteriden taşkınlıklara dönmesinin sorumluluğunu komünistlere atfetmiş ve taşkınlıklarda bulunanlar ve bu arada Kıbrıs Türktür Derneği'nin yöneticileri hakkında takibata geçildiğini bildirmiştir. Büyük Millet Meclisi ilân edilen 6 aylık sıkıyönetimi onaylamıştır.

Türkiye 6-7 Eylül olayları ile ilgili olarak Yunanistan'a tarziye vermiş ve zarar görenlerin tazmin edileceği ve ilerde diğer benzer olayların önleneceği hakkında vaadde bulunmuştur.

Yunanistan ve Türkiye'deki olayların bu iki memleket münasebetlerini bozması ve bu sebeple NATO ortak manevralarının yapılamaması Amerika Birleşik Devletleri'ni her iki memlekete başvurmaya yöneltmiştir. Amerika Dışişleri Bakanı J.F. Dulles, Başbakan Adnan Menderes'e, metni 21 Eylül 1955'de açıklanan bir mesaj göndermiştir. Bu mesajda Kuzey Atlantik Paktı camiasının dayanışmasından, komünist yayılmasından ve bu yayılmanın önlenmesi için Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardımdan bahsedildikten sonra "...Halihazır anlaşmazlıkların işbirliğimizin (Yunanistan ile) müessiriyetine halel getirememesini te-

min zımnında her türlü gayreti sarfetmenizi ehemmiyet ve ısrarla rica ederim..." demiştir. Başbakan Adnan Menderes, mesaja verdiği cevapta 6-7 Eylül olaylarının sorumluluğunu gizli komünist teşkilâtı ve solcu unsurlara yüklemiş, Büyük Millet Meclisi'nde 12 Eylül'de yaptığı konuşmalarından parçalar zikrederek gerek suçluların cezalandırılması gerek Yunanistan ile işbirliği yapmak için gereken tadbirlerin alındığını açıklayarak : "...Müşterek emniyet fikrinin tatbike konulmuş ve ileri ve güzel eseri olan NATO teşkilâtına ve onun takip ettiği sulhçu ve insanî politikaya samimi olarak inanmış bulunan Türk Hükümeti her şeye rağmen bugüne kadar inanarak takip ettiği bu yoldan asla ayrılmak niyetinde değildir. Bu itibarla Türkiye'nin, Türk-Yunan dostluğunun haleldar olmaması için sarfettiği gayretler ve aldığı tedbirlerle kendisine düşeni yerine getirmeye çalışmakta olduğu hususunda..." teminat vermiştir.

Kıbrıs'da Tedhiş Hareketleri

Kıbrıs rumları Yunanistan'dan aldıkları yardımlar ile Kıbrıs'da ilk önce İngiliz yönetimine ve sonradan Türk cemaati mensuplarına karşı tedhiş hareketlerine girişmişlerdir. Hareketin amacı Kıbrıs uyuşmazlığını milletlerarası bir uyuşmazlık niteliğine büründürerek Birleşmiş Milletlerde konuşulmasını sağlamak ve İngiliz halkoyunu etkiliyerek İngiliz Hükümetini isteklerini kabule zorlamak olmuştur. Türklere karşı girişilen tedhiş ise ilkönce Türklerin güvenlik kuvveti içinde ada düzenini korumak için görev almalarını önlemek ve daha sonra da Türk cemaatini yıldırarak adadan ayrılmalarını sağlamak amacıyla yapılmıştır. Kıbrıs Türklerine karşı girişilen tedhiş hareketleri 1956 yılından itibaren artarak bütün uyuşmazlık boyunca devam etmiş ve sonunda cemaatler arası bir çeşit iç savaşa dönmüştür.

Kıbrıs'da Türklere karşı yapılan tedhiş hareketleri Türkiye'de 1956 yılı ortasında bahis konusu olmaya başlamıştır. Dışişleri Bakanlığı 9 Haziran 1956 tarihinde yayınlanan bir bildirisinde Yunan basın ve radyosunun aksi iddiaları ve Türkiye'de bir gönüllü teşkilâtı kurulduğu yolundaki haberlerine karşı Kıbrıs'daki Türk köylülerinin tecavüzlere maruz kaldıkları ve İngiliz güvenlik kuvvetlerinde çalışan Türk polislerinin şehid edildiği açıklanmıştır. Yunan basın ve radyosundan sonra Yunan Meclis başkanı da 5 Haziran 1956 tarihinde dünya parlamentolarına Kıbrıs'lı rumların Türkler tarafından öldürüldüğü iddiası ile bavşurmuştur. Bu başvurma üzerine konu 13 Haziran 1956 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nde görüşülmüştür. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü verdiği izahatta Kıbrıs'da EOKA adlı gizli bir teşkilâtın bir yıldan beri tedhişçilik yaptığını, bu teşkilâtın Yunan subaylarının yönetimin-

de olduğunu, Türk polislerinin şehid edildiğini ve aynı teşkilâtın Türk köylerini tahrip ettiğini açıklamıştır. Bu açıklama üzerine Büyük Millet Meclisi oybirliği ile verdiği kararda gerçeklerin dünya parlamentolarına bildirilmesini istemiştir. Başbakan Adnan Menderes de 6 Şubat 1957 tarihli basın konferansında: "Kıbrıs meselesinde asıl üzerinde durmak istediğimiz cihet, bugün adadaki tedhişçilik hareketlerinin milletlerarası bir rezalet adı ile tavsif olunabilecek bir hale gelmiş olmasıdır. Yunanistan, sulhsever milletler camiası içindedir. NATO'nun azasıdır. Balkan Paktının bir uzvudur. Bu vaziyetin icaplarını tamamen unutarak adada terrorist hareketlerin tahrikçiliğini yapmakta, hatta bu hareketi bilfiil sevk ve idare etmektedir... İşin asıl hazin tarafı, her tedhiş teşebbüsünün ilerde Türk-Yunan dostluğuna tekrar avdet edilebilmesi imkânı ve ümidlerini yok etmekte olmasıdır..." demek suretiyle Yunanistan'ı suçlamıştır.

Tedhiş hareketleri, 1956 yılında Türkiye ve İngiltere tarafından Kıbrıs'a self-government verilmesine engel olan bir ön şart olarak belirtilmiş ve aşağıda belirtilen Radcliffe tasarısının uygulanmasının bu hareketlerin son bulmasına bağlı olduğu ilân edilmiştir. Fakat tedhiş hareketleri 1959 yılı başına, Zürih ve Londra andlaşmalarına kadar devam etmiştir. Tedhiş yapan teşkilât EOKA, bu andlaşmalardan sonra da fiilen dağıtılmamış, mensupları Cumhuriyet Hükümeti kuvvetleri arasına alınarak 1963 yılı sonunda yeniden başka adlar altında faaliyete geçirilmiştir.

Radcliffe Anayasa Taslağı

İngiltere Hükümeti Londra Konferansından sonra Kıbrıs'da mahalli bir hükümet veya idarenin kurulması için 1956 yılı başından itibaren başta rum cemaati liderleri ile olmak üzere iki cemaat temsilcileri ve Türkiye ve Yunanistan ile temaslarda bulunmuştur.

İlk temaslar Kıbrıs adası valisi Mareşal Harding ile Makarios arasında olmuş ve Makarios'un adadaki tedhiş hareketlerini takbih etmemesi ve tam muhtariyette ısrar etmesi sebebiyle bir sonuca varmamıştır.

Makarios ile müzakereler Türk basınında hassasiyet uyandırmıştır. Bunun giderilmesi için Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü 24 Ocak 1956 tarihinde Anadolu Ajansına bir demeç vererek hükümetin gelişmeleri faal bir şekilde izlediğini ve İngiliz Hükümeti ile temas halinde bulunduğunu ve Makarios ile müzakerelere itiraz edildiğini bildirmiştir.

11 Mart 1956 tarhinde İngiltere Dışişleri Bakanı Selwyn Lloyd Ankara'yı ziyaret etmiştir. Ziyaret sonunda 12 Mart 1956 tarihinde yayın-

lanan ortak bildiride açıkça Kıbrıs konusuna yer verilmemiştir. Yalnız Selwyn Lloyd basın toplantısında gazetecilerin sorularına karşı Makarios ile anlaşmaya varılmadığını, adada ilkönce düzen sağlandıktan sonra ilgililerin işbirliği ile bir self-government şekli üzerinde bir anlaşmaya varılması gerektiğini açıklamıştır. Başbakan Adnan Menderes 13 Mart 1956 tarihinde Anadolu Ajansına verdiği demeçte : "Hükümetimizin kanaatine göre, İngiliz Hükümeti, Başpiskopos ile yapmış olduğu müzakerelerde mümkün olan azami tavizleri göstermek hususunda hatta çok ileri gitmiştir. Başpiskoposun bütün gayesinin Kıbrıs'ın mukadderatı üzerinde yegane muhatap ve sahibi selâhiyet kimse sıfatını iktisap etmek olduğu bu müzakerelerde açıkça meydana çıkmış olduğu anlaşılıyor" demiştir. İngiltere Başbakanı A. Eden de 14 Mart 1956 tarihinde Avam Kamarasında yaptığı konuşmada Kıbrıs uyuşmazlığının Türkiye'nin rızası olmadan sadece Yunanistan ile çözümlenemiyeceğini ve Kıbrıs'ın Türkiye'nin savunması bakımından stratejik öneminin büyük olduğunu açıklamıştır. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü Mart ayı sonunda yabancı ajanslara verdiği bir demeçte Kıbrıs için bir self-government şeklinin konuşulmasından evvel tedhişin durmasının gerektiğini bildirmiş ve self-government'in ENOSİS'e gidecek bir yol yapılmak istendiğini belirtmiştir. Bu demeçten anlaşıldığına göre Türkiye bu devrede Kıbrıs rumlarını muhatap kabul etmiyor ve self-government'in ENOSİS'e varacağından şüpheleniyordu.

Makarios'un reddine ve Türkiye'nin itirazlarına rağmen İngiltere Kıbrıs'a mahalli muhtariyet verilmesi yolundaki hazırlık ve çalışmalarına devam etmiştir. Bu amaçla Lord Radcliffe bir tasarı hazırlamakla görevlendirilmiştir. Lord Radcliffe Kıbrıs'a giderek mahallî şartları gördükten ve cemaat temsilcileri ile görüştükten sonra bir rapor ve Anayasa tasarısı hazırlamıştır. Tasarı ilk önce yıl sonunda sömürgeler bakanı Lennox-Boyd tarafından ilgili devletlere izah edilmiş ve sonra 19 Aralık 1956'da resmen açıklanmıştır. Lennox-Boyd tasarıyı izah için Türkiye'ye gelmiş ve 6 Aralık 1956'da İstanbul'da Başbakan Adnan Menderes tarafından kabul edilmiştir.

Kıbrıs'a mahallî muhtariyet verilmesi için Lord Radcliffe tarafından hazırlanan tasarı self-government şekli ile ilgili olup self-determination konusunu kapsamına almamıştır. Ada için düşünülen self-government'in uygulanması da olağanüstü halin, yani tedhişçilik ve düzensizliğin son bulması şartına bağlanmıştır. Kıbrıs'a verilecek muhtariyet dışişleri, savunma ve iç güvenlik alanları dışında olacaktı. Bu üç alanda ada üzerindeki egemenliği devam edecek olan İngiltere'nin tayin edeceği vali kesin yetkilere sahip olacaktı. Valinin bu yetkilerine mahfuz yetkiler denmiştir.

Kıbrıslıların idaresine bırakılan alanlarda mahalli işleri görmek üzere bir yasama meclisi, hükümet ve mahkemeler kurulacaktı. Türkiye bakımından Radcliffe tasarısının özelliği Kıbrıslıların idaresine bırakılan alanlarda da Türklere ayrıca bir çeşit muhtariyet tanınmış olmasaydı. Bu muhtariyet kurulacak idarenin her bölümünde gözönüne alınmıştır. İlkönce kısmen seçim ve kısmen tayinle üyeleri tesbit edilecek 36 kişilik yasama meclisinde altı üyelik Türklere ayrılmıştı. Bu altı üyeyi Türk cemaatı Türklere mahsus ayrı seçim listesinden seçeceklerdi. Türklerin işleri ile ilgili kanunların kabulü için Türk milletvekillerinin oylarının 2/3 ünün sağlanması gerekiyordu. Yasama meclisinin başkan veya başkan vekili bir Türk milletvekili olacak, Hükümette de Türk işlerine bakacak bir Türk bakanı bulunacaktı. Türk işleri, ahvali şahsiye, din, vakıflar, eğitim ve kültür kurumları olarak tesbit edilmişti. Mahkemeler de eşit sayıda Türk ve Rum hâkimlerinden meydana gelecekti. Örnek olarak Yüksek Mahkeme bir Türk, bir Rum, bir tarafsız başkandan kurulacaktı. Cemaatler aleyhine ayırdedici işlemler yasak edilmişti. Ayırdedici işlemler aleyhine ayrıca bir garanti mahkemesinin kurulması öngörülmüştü. Raddcliffe tasarısı kesin bir metin değildi. Kıbrıs'lı Rum ve Türkler ve Türkiye ve Yunanistan ile yapılacak görüşmeler ile son şeklini alacaktı. Bu görüşmelere Türkler katılmışlar fakat Rumlar tasarıyı kabul etmedikleri için bir anlaşmaya varılıp müşterek tadil çalışmaları yapılamamıştır.

Radcliffe tasarısı hakkında Türkiye'nin görüşü Başbakan Adnan Menderes'in 20 Aralık 1956 da Anadolu Ajansına verdiği bir demeçte açıklanmıştır. Adnan Menderes bu demecinde Radcliffe tasarısının uygulanma şartına dikkati çektikten sonra özellikle İngiltere'nin taksim vaadi üzerinde durmuştur : " ..Radcliffe raporu üzerinde yaptığımız iptidai mahiyetteki inceleme ve İngiltere Hükümeti tarafından verilmiş olan izahat bu raporun makul bir müzakere mevzuu teşkil edebileceği kanaatini bize vermiştir. Teferruatlı tetkikatımızı bitirince İngiltere Hükümetine yapacağımız bazı telkinler olabilir. Kıbrıs'ın mukadderatının ileride Kıbrıs halkları tarafından tayini (self-determination) mevzuuna gelince, müstemlekeler nazırı Mr. Lennox-Boyd'un Avam Kamarasında bu hususda söyledikleri şayanı dikkattir. Nazır, Kıbrıs halkının mütecanis olmaması keyfiyetini tebarüz ettirdikten sonra, ada halkının reyine müracaat edildiği taktirde Kıbrıs'taki Türk cemaatinin oradaki Rumca konuşanların teşkil ettiği cemaatten aslâ daha az olmayan şekilde kendi mukadderatını serbestçe kendisi tesbit etmek imkânına malik bulunacağını söylemiş ve bunun adanın taksimi hususunun muhtemel neticelerinden biri olacağı manasına geldiğini tasdik eylemiştir. Netice şudur ki, Müstemlekeler Nazırı M. Lennox-

Boyd'un İngiltere Hükümeti namına yaptığı beyanat heyeti umumiyesi itibariyle, Kıbrıs meselesinin nihaî şekilde hallini temin edebilecek hareket noktaları ihtiva etmektedir. Bu esaslar dairesinde İngiltere Hükümeti ile Kıbrıs meselesine müteallik işleri görüşmeye devam edeceğiz." Başbakan Adnan Menderes, 28 Aralık 1956 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada bu demecine atıfda bulunarak "muhtariyet idaresiyle onu ifanın nihaî olarak taayyün edecek kaderi arasında irtibat temin edilmiştir... Biz nihaî vaziyet ne olacaktı, evvelâ onu öğrenmek istiyoruz. Bunun öğrendikten sonra ki, nihaî vaziyet üzerinde tetkiklerimizi yapar, ondan sonra cevabımızı veririz..." dediğini açıklamıştır.

Radcliffe tasarısı milletvekillerinin sual önergeleri üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülmüştür. İlkönce Dışişleri Bakan Vekili Etem Menderes diğer konular arasında Radcliffe tasarısı hakkında bilgi vermiştir. Etem Menderes tasarının incelenmekte olduğunu, inceleme bittikten sonra İngiltere Hükümeti ile temasa geçileceğini, tasarının geçici bir devre için olduğunu, asıl önemli olanın Kıbrıs'ın mukadderatının kesin olarak tayin edilmesi olduğunu, bu hususda da Türk cemaatine kendi mukadderatını tayin hakkının kabul edildiğini açıklamıştır. Görüşmelere Başbakan Adnan Menderes de katılmıştır. Adnan Menderes yaptığı konuşmalarda : "...Radcliffe raporu ile Kıbrıs'a muhtariyet veriliyor. Bu muhtar idareyi biz olduğu gibi kabul etmiş değiliz... Kıbrıs'daki Türk cemaati liderlerini davet ettik, kendileriyle müzakere halindeyiz. Bu müzakerenin neticesinde İngiltere Hükümetine icabında telkinlerde bulunacağız. Bu, İngiliz teklifinin aynen kabulünü tazammun etmiyen bir ifadedir" demiştir. Adnan Menderes de asıl önemli olan yönün adanın ileriki statüsü olduğunu belirtmiştir. Radcliffe tasarısı yukarıda söylendiği üzere rumların muhalefeti dolayısıyle kesin bir biçim alıp uygulanamamıştır.

Birleşmiş Milletlerdeki Görüşmeler

İngiltere'nin Kıbrıs'a self-determination prensibinin uygulanmasına rıza göstermemesi ve Türkiye'nin şiddetli itirazları ve Kıbrıs Türklerinin karşı koymaları, Yunanistan'ı uyuşmazlığın ağırlığını Birleşmiş Milletlere götürmeye itmiştir. Mamafih Yunanistan'ın bu tutumunun gerçek sebebinin milletlerarası münasebetlerde taraf tutmayan devletlerin sömürgecilk aleyhtarı çabaları ve Yunanistan'ın Kıbrıs uyuşmazlığını bir sömürgecilik ve self-determination konusu olarak sunarak bu devletlerin oylarından yararlanmak olduğunu belirtmek gerekir. Yunanistan bu düşünce ile Kıbrıs uyuşmazlığını daima Birleşmiş Milletlere götürmek istemiş ve bu kurulda Amerika Birleşik Devletleri'nin tu-

tumu dolayısıyle ilk başlarda bir sonuç alamamıştır. Sonradan Amerika Birleşik Devletleri de Birleşmiş Milletlerin oy çokluğunu etkileyemez hale gelince Yunanistan Birleşmiş Milletler kararlarında görülen değişme eğiliminden yararlanmak istemiştir.

1957 yılında Kıbrıs uyuşmazlığı iki defa Birleşmiş Milletlerde görüşülmüştür. İlk görüşme Şubat ayında olmuştur. Bu görüşmede Yunanistan, Kıbrıs halkına, self-determination prensibinin uygulanması suretiyle kendi geleceklerini kendilerinin tayin etmelerine imkân verilmesini Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun tavsiye etmesini istemiştir. İngiltere, Birleşmiş Milletler Andlaşmasının üye devletlerden birine diğer bir devletin bir parçası için bağımsızlık istemek hakkını vermediğini belirtmiş ve Yunanistan'ın Kıbrıs'daki tedhişçilik hareketlerine yardım etmekten vazgeçmesini istemiştir. Daimi delege Selim Sarper tarafından açıklanan görüşlerimizde Türkiye'nin Kıbrıs uyuşmazlığına ilgisinin sebepleri sayılarak, bu uyuşmazlığa taraf olduğumuz belirtilmiş, Yunanistan'ın self-determination prensibinin uygulanması istekleri arkasında ilhak emellerinin bulunduğu anlatılmış, Yunanistan'ın bu emelleri gerçekleştirmek için Kıbrıs'ta tedhişçiliği teşvik ettiği, teşkilâtlandırdığı ve yardımda bulunduğu ve Türkiye aleyhine yanıltıcı bir proppaganda kampanyasına giriştiği ve Türkiye'nin tedhişçilikten ve aleyhine girişilen küçük düşürücü ve kin ve nefret yaratıcı kampanyadan şikâyetçi olduğu bildirilmiş ve sonuç olarak Birleşmiş Milletlerin Kıbrıs uyuşmazlığının nasıl çözümleneceğinin esası hakkında bir tavsiyede bulunmadan ilgili devletler arasında barışçı yollar ile çözümlenmesini ve bu amaçla bu devletlerin tekrar görüşmeye başlamalarını teşvik etmesi istenmiştir. Siyasi Komisyonda yapılan görüşmelerde Hindistan'ın yaptığı teklif çoğunluk toplamış ve bu teklif sonradan Genel Kurul'da kabul edilmiştir. Hindistan teklifi, Kıbrıs uyuşmazlığının Birleşmiş Milletler andlaşmasına uygun olarak ilgili taraflar arasında müzakere edilmek yolu ile çözümlenmesini tavsiye ediyordu.

Birleşmiş Milletlerin Kıbrıs hakkında 1957 yılı Şubat ayı sonunda aldığı kararı Türkiye olumlu karşılamıştır. Birleşmiş Milletlere giden Türk heyeti üyelerinden Fatin Rüştü Zorlu çeşitli tarihlerde verdiği demeçlerde kararın Türk tezine uygunluğu hakkında yorumlar yapmış ve memnuniyetini ifade etmiştir. Fatin Rüştü Zorlu, Siyasi Komisyonun kararından sonra 23 Şubat 1957 tarihinde New York'da verdiği demeçde: "Meselenin taraflar arasında müzakere yolu ile halli arzusu tezahür etmiştir. Bu arzu dairesinde hal çarelerinin aranması İngiltere'ye terettüp etmektedir... Kararda, sulh ve sukûnun avdetinin müzakereler için başlıca şart olarak ileri sürülmesi Türkiye'nin baştan beri müda-

faa ettiği görüşe tamamen uygun bulunmaktadır... Fakat müzakereler esnasında bizi en fazla memnun eden nokta şüphesiz ENOSİS (Yunanistan'a ilhak) fikrinin ittifaka yakın bir şekilde bütün hatibler tarafından reddedilmesidir..." demiştir. Kıbrıs müzakereleri bittikten sonra 26 Şubat 1957 tarihinde New York'da verdiği demeçte de Fatin Rüştü Zorlu "Kıbrıs meselesi Birleşmiş Milletlerde bizim için memnuniyeti mucip bir şekilde halledilmiştir. Türkiye bugüne kadar olan müzakereler sırasında açıklanmış olan umumî kanaate uygun olarak Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasını hedef tutan ENOSİS hareketi ile birlikte bu yoldaki propagandaların kati olarak kesileceğine inanmaktadır. Britanya temsilcisi adadaki sulh ve sükûnetin avdetinden sonra Kıbrıs meselesinin adadaki halkın menfaatine, Türkiye'nin güvenliğine ve üç memleket arasındaki dostluğu takviyeye yarar bir şekilde halli için üç devlet arasındaki müzakerelerin başlayacağının muhakkak olduğunu ifade ettiğini..." açıklamıştır.

Aralık ayı başında gene Yunanistan'ın başvurması üzerine Birleşmiş Milletler Kıbrıs uyuşmazlığını incelemiştir. Yunanistan gene Kıbrıs halkına self-determination prensibinin uygulanmasını istemiştir. Bu istekte yeni unsur kendi tertibi ile Adada ve bölgede meydana gelen düzensizlik ve güvensizliğin ancak Kıbrıs halkına self-determination hakkı tanınırsa ortadan kalkacağını iddia etmesidir. Yunanistan'ı Genel Kurulun yılbaşında yaptığı tavsiyeye uygun olarak Türkiye ve İngiltere ile görüşmeye yanaşmamakla, tedhişçilikle ve yıkıcı faaliyetlerle suçlamış ve Kıbrıs adasının özelliklerini ve bu adanın üzerinde dil, din, ırk ve millî duygu bakımından yekdiğerinden tamamiyle ayrı iki cemaat yaşamakta olması olayının ortaya çıkardığı şartlar içinde Kıbrıs sorununun en makul hal tarzının ancak her iki cemaata da ayrı ayrı kendi mukadderatlarını kendileri tayin etmeleri haklarının tanınması gerektiğini belirtmiştir.

Genel Kuruldan evvel Siyasi Komisyonda yapılan görüşmeler sonunda self-determination prensibinin Kıbrıs halkına uygulanmasını sağlama amacıyla görüşmeler yapılması hakkında, Yunanistan'ın teklif ettiği tavsiye tasarısı 20 ye karşı 33 oyla kabul edilmiştir. Bu karar karşısında hükümetçe bir tepki gösterilmemiş, radyo gazetesi tavsiye tasarısının aksettirildiği gibi Yunanistan lehinde olmadığını söylemiş, muhalefet (Cumhuriyet Halk Partisi) Yunanistan tezinin kabulünün üzücü olduğunu ve Büyük Millet Meclisi'nde genel görüşme isteyeceklerini açıklamış, gençlik kuruluşları da karar aleyhine miting yapmak için müsaade istemişlerdir. Fakat Siyasi Komisyonun kararı Genel Kurulda gerekli 2/3 oy çoğunluğu elde edemediği için Yunanistan'ın teklifi kabul edilmemiştir. Bu oylama, Türkiye tarafından self-determi-

nation prensibinin Yunanistan'ın istediği gibi Kıbrıs'a uygulanmasının reddedildiği şeklinde yorumlanmıştır. Genel Kurulda yeni bir karar alınmaması Şubat ayında yapılan tavsiyeyi ortada geçerli olarak bırakmıştır.

NATO'nun Arabuluculuk Teşebbüsü

Arada ilgili devletler arasındaki görüşmeleri başlatmak görevini NATO üzerine almak istemiştir. Paris'de 20 Mart 1957 tarihinde NATO tarafından resmî bir açıklama yapılmıştır. Bu açıklamada NATO Genel Sekreteri Lord Ismay'ın İngiltere, Türkiye ve Yunanistan temsilcilerine bir mektup göndererek Kıbrıs uyuşmazlığının ilgili devletler arasında yapılacak görüşmelerle çözümlenebilmesi için arabuluculuk teklifinde bulunduğu bildirilmiştir. Teklife İngiltere ve Türkiye olumlu cevap vermiştir. Yunanistan'ın da cevap verdiği söylenmiş ise de muhtevası açıklanmamıştır.

NATO'nun Aralık ayında Paris'de yaptığı toplantısında yeni Genel Sekreteri Spak'ın ısrarı ile Başbakan Adnan Menderes Yunanistan Başbakanı Karamanlis ve İngiltere Dışişleri Bakanı Selwyn Lloyd arasında Kıbrıs uyuşmazlığının konuşulduğu basına duyurulmuştur. Fakat bir uzlaşma sağlanamamıştır. Başbakan Adnan Menderes de NATO toplantısından dönüşünde Ankara'da 24 Aralık 1957'de verdiği demeçte, bu toplantıda Kıbrıs hakkında bu karar alınıp alınmadığına dokunmadan NATO dayanışması üzerinde durmuş ve Kıbrıs hakkında: "Kıbrıs meselesinin halli hususundaki taksim teklifimizin de yapabileceğimiz fedakârlığın son haddini teşkil ettiğini ve bu manayı taşıdığını karşımızdakilerin anlamalarını, buna inanmalarını beklemek hakkımızdır..." demiştir.

Türkiye'nin Kıbrıs Politikasında Değişiklikler

1956 yılı sonundan itibaren yapılan resmî beyanlar ve Birleşmiş Milletlerdeki konuşmalar Türkiye'nin Kıbrıs politikasının taksimi gerçekleştirmeye yöneldiğini göstermiştir. Muhalefet ilkönce Londra Konferansına gidilirken statu quo değişecekse adanın Türkiye'nin egemenliği altına dönmesi istenmişken sonradan bundan vazgeçilmesini tenkit konusu yapmıştır.

Bu tenkitlere Başbakan Adnan Menderes, Büyük Millet Meclisinin 28 Aralık 1956 tarihli toplantısında verdiği cevapta: "...Türk Hükümeti, taksim meselesini şayani iltifat bir teklif olarak telâkki etmektedir... adanın taksimi oradaki soydaşlarımızın Türk bayrağı altında yaşamalarını temin edecek ve Kıbrıs Türkiye için herhangi bir tehdit

sahası olmaktan tamamiyle çıkacaktır..." demiş ve hükümetin bu politikasına gerekçe olarak şu açıklamada bulunmuştur: "...Birçok sebeplerle, daha ileri bir iddia olarak adanın bize verilmesi talebi hatıra gelebilir. Fakat dünyanın bu karışık zamanında Türk devletinin meseleleri Kıbrıs adasından ibaret değildir. Türkiye bütün maddi, manevi potansiyeli ile bu Kıbrıs davasına kendisini bağlayacak bir devlet değildir. Bunu bırakalım, böyle bir hareket milletlerin toplum hayatları tehlikede olduğu zamanlarda hem kendi başımıza daha ileri kaygılar, hem de dünyanın başına daha ileri müşkiller çıkarmaktan başka bir şey ifade etmeyecektir. Gayri müsmir bir yolda yürümek Türk devletinin şiarı olmamak lâzım gelir; hükümetin düşüncesi budur" savunmasında bulunmuştur. Adnan Menderes 7 Şubat 1957 tarihli basın toplantısında da Türkiye'nin Kıbrıs politikasının değişikliklerinin "zahiri" olduğunu belirttikten sonra "bir meselenin başlangıcı ile inkişâf safhaları arasında tam bir ayniyetin mevcudiyetini aramak beyhudedir. Meselâ gene bidayette statükonun muhafazasını istiyorduk. Şimdi bu hadiselerden evvelki statükonun devamına artık taraftar olamayız. O günden bu güne köprülerin altından çok su geçti. Bir çok hadiseler oldu ki, artık o günlere dönmeğe ve statükonun muhafazası taraftarı bulunmağa imkân kalmadı" demiştir.

Fakat Kıbrıs uyuşmazlığı Türkiye aleyhine geliştikçe muhalefet konuyu tekrar ele almıştır. Meselâ, Makarios serbest bırakıldıktan sonra Hürriyet Partisi milletvekili F. Ergin 27 Nisan 1957 tarihinde Kıbrıs konusunda Büyük Millet Meclisinde genel konuşma açılması için bir önerge ile istekde bulunmuştur. F. Ergin önergesinde, hükümetin Kıbrıs'ın geleceği veya milletlerarası statüsü hakkında, şimdiye kadar, konunun yalnız İngiltere'yi ilgilendirdiği, adanın Türkiye'ye iadesi gerektiği ve nihayet adanın taksimi gibi üç ayrı politika güttüğünü ve Kıbrıs'a verilecek muhtariyet bakımından da Radcliffe tasarısının Türklerle rumlar arasında eşitlik sağlamadığı halde bunun da kabul edildiğini belirterek hükümetten bu değişikliklerin sebebini sormuştur.

Başbakan Adnan Menderes soruyu Bursa'da 3 Mayıs 1957 de yaptığı konuşmada cevaplandırmıştır. Adnan Menderes bu konuşmasında değişikliği şöyle anlatmıştır: "Kıbrıs'da statüko değiştiği taktirde Kıbrıs'ın Yunanistan'a değil Türkiye'ye avdet etmesi lâzım geldiği prensibini bilhakkın müdafaa ettik. O günden bugüne beynelmilel siyasi hadiseler o derece vahim inkişâflar gösterdi ki, hükümet esasda ve esas gayede bir fedakârlık yapmadan gene Kıbrıs meselesinde mümkün olabilecek en büyük fedakârlığı yapmayı bütün dünya uğruna dünyanın sulh ve emniyeti bakımından ve dünyada sulhsever milletler camiasının hayrı için lüzumlu bir fedakârlık telâkki etti. Şimdi biz,

bu fedakârlığı yaparken Londra Konferansına gittiğimiz zamanki tezimizle bugünkü tezimiz arasında şekil itibariyle bir fark olmakla beraber, esas gayede hiç bir değişiklik olmadığını şu surette izah edeceğim: Biz Kıbrıs'ın Türkiye'ye avdetini, Yunanistan'a asla gitmemesini müdafaa ederken, bu prensibi Adadaki Türk soydaşlarımızın kendi iradelerince bir idareye kavuşmalarını temin etmek için, ondan sonra güzel Anadolumuzun emniyetini mahfuz bulundurmak için, işte bu iki gaye için ortaya atmıştık : Yani oradaki soydaşlarımızın hiç bir zaman arzu etmedikleri bir bayrak altında yaşamaya mecbur edilmelerini veyahut da Kıbrıs adasının yad ellere geçmek suretiyle Türk vatanı için bir tehlike teşkil etmesini Türk milletinin ve hiç bir Türk Hükümetinin asla ve kata kabul edemeyeceğini esas prensip olarak müdafaa etmiştik. Taksim halinde yaptığımız fedakârlığın bu iki esas gayeyi tamamen mahfuz bulundurduğunu ve esasa taalluk etmediğini bildirmek isterim. Çünkü Kıbrıs'ı taksim etttiğimiz taktirde artık Kıbrıs yâd ellere geçip Anadolu için bir tehlike teşkil etmek ihtimalini taşımayacaktır ve Kıbrıs'daki Türk soyundan Kıbrıslılar da Türk bayrağının altında yaşamak şerefine ve bahtiyarlığına nail olacaklardır..." Gerçekte Başbakan Adnan Menderes'in Macmillan'a 28 Haziran 1958 tarihinde açıklanan mesajından Türkiye Hükümetinde İngiltere ile Kıbrıs'ın taksimi hakkında bir mutabakata varıldığı intibaı doğduğu ve bunun gerçekleştirilebileceği kanısının yerleştiği anlaşılmaktadır.

Başbakanın bu cevabını F. Ergin ertesi günü cevaplandırmıştır. F. Ergin verdiği demeçte Başbakanın izlenen politikanın yönler değiştirmesinin nedenini açıklamadığını ve hatta İngiltere'nin Kıbrıs hakkında taksim tezimizi açıkça kabul ettiğini gösteren delillerin de bulunmadığını belirtmiş ve "Biz Kıbrıs meselesinin partilerüstü bir ehemmiyet taşıdığına kaniyiz ve Büyük Millet Meclisinde ciddi bir tahlil ve tetkike tabi tutulmasını istiyoruz. Başvekil ise kalabalık topluluklar huzurunda mevzua en sathi bir şekilde teması kâfi görmekte ve istenilen teknik izahatı vermekten kaçınmaktadır..." demiştir.

Kıbrıs konusu daha sonra Eylül ayının sonundan itibaren genel seçim konuşmaları konuları arasına alınmıştır. İktidar taksim tezini savunmuş, muhalefet de Kıbrıs hakkında izlenen politikanın değiştirilmesini yermiştir. Muhalefetten İsmet İnönü farklı bir tutum göstermek istemiştir. İsmet İnönü ilkönce Edirne'de 8 Ekim 1957 de yaptığı konuşmada Kıbrıs konusuna girmek istemediğini söyleyerek tartışmalara katılmak istememiştir. İsmet İnönü bu konuşmasında "Dikkat ettiyseniz konuşmalarımda dış politikaya girmiyorum. Bunun iki sebebi vardır. Birisi esasda büyük ayrılıklar yoktur. İkincisi hükümetin yeni güçlüklere uğramasını istemiyorum. Fakat aldığım cevap, bizimle geç-

miş ve gelecek hadiselerin münakaşasına girmek istiyorlar. Başbakandan rica ediyorum, büyüklü küçüklü arkadaşlarının pek ümmice yaptıkları bu propagandaya mani olsun" demiştir. Fakat sonradan İsmet İnönü de bazı dış politika konularını ve Sovyetler Birliği ile olan münasebetlerin geçmişini anlatmıştır. Mamafih, İsmet İnönü, daha sonra Büyük Millet Meclisinde 4 Aralık 1957 tarihinde yaptığı konuşmada resmî politikanın karşısında yer almamıştır. İsmet İnönü bu konuşmasında Kıbrıs hakkında: "Müttefiklerimizin davaya verdiğimiz büyük ehemmiyeti lâyiki ile kavramamış olmaları ihtimalinden ciddi olarak endişe ediyoruz. Kıbrıs'ın taksimi sureti ile iki dost memleket arasında ihtilâfların hallolunmasını doğru buluyoruz" demiştir.

Macmillan Planı

İngiltere Hükümeti 1957 yılı sonunda Kıbrıs'ın bir çeşit askeri valisi Mareşal Harding'i değiştirerek yerine sivil bir vali, Sir Hugh Foot'u tayin etmiş ve adaya mahalli bir muhtariyet vermek için Rum ve Türkler ile ayrı ayrı yeni görüşme denemelerine başlamıştır. İlkönce yeni vali adada temaslarda bulunduktan sonra 1958 yılı başında Londra'ya giderek hükümetine tekliflerde bulunmuş ve Londra'da ilgili bakanlıklarda ve Kabinede Kıbrıs'a verilecek yeni yönetim şekli hakkında çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar hakkında Ocak ayında bilgiler sızmaya ve Türk basınında tepkiler görülmeye başlamıştır. Bu devrede Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu 9 Ocak 1958 tarihinde yaptığı bir açıklamada: "Türkiye Hükümeti, adanın istikbali konusunda kendisi ile istişare edilmeden herhangi bir karar ittihaz edilmeyeceğine dair İngiltere Hükümetinden müteaddit defalar teminat almış bulunmaktadır. Bu sebeple kendi malûmatı dışında olan bu yoldaki haberlere inanmakta mazurdur. Diğer taraftan, Türkiye Hükümeti iki cemaat arasında mevcut ve son zamanlarda büsbütün artmış olan münaferet muvacehesinde, adada herhangi bir muhtariyet idaresinin artık mevzuu bahis olmayacağını ve gittikçe vahamet kesbeden bu vaziyet karşısında acilen alınması gereken yegane kararın taksim kararından ibaret olduğunu, bunun dışında herhangi bir kararın Türkiye tarafından kabulüne imkân bulunmadığını mütaaddid defalar açıklamıştır. Türkiye bu kararında sabit"dir demiştir. Fatin Rüştü Zorlu'nun İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi ile yaptığı temaslarda da taksimde ısrar ettiği basında açıklanmıştır. Başbakan Adnan Menderes de 9 Şubat 1958 de Bursa'da yaptığı konuşmada "...Adanın nihai kaderi hangi safhalardan geçerse geçsin mutlak taksim ile neticelenecektir... Bundan bir santim inhiraf etmiş değiliz... geçen zaman o hedefe bizi daha da yaklaştırmış bulunuyor" şeklinde aynı politikayı teyid etmiştir.

Türkiye'nin taksim üzerinde ısrar etmesine rağmen İngiltere Kıbrıs'a verilecek statü hakkındaki çalışmalarına Mayıs ayı başında da devam etmiştir. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu açıklanacağı bildirilen İngiltere plânı hakkında 24 Mayıs 1958 tarihinde verdiği demeçde: "Herhangi bir plândan malûmatımız yoktur. İngiltere Hükümetince yapılacak beyanattan evvelce haberdar edileceğimiz kanaatindeyim ve bu husus bize ihdas edilmiştir. Umumiyet itibariyle Türkiye'nin Kıbrıs hususundaki görüş ve düşüncesi malûmdur. Bunu defaatle teyit etmiş bulunuyoruz. Kıbrıs meselesi beynelmilel bir meseledir. Bunun bir müstemleke işi gibi telâkki edilip o zaviyeden halledileceğini düşünmek meselenin ehemmiyet ve vahametini takdir etmemek olur. Türkiye bu hususda dostlarını ikaz etmeyi bir vazife bilir" demiştir. Buna rağmen statü hazırlanmış ve ilgili devletlere bildirilmiştir. Basında çıkan haberler Türkiye'nin bu statüyü kabul etmediğini ve taksim üzerinde ısrar ettiğini yansıtmıştır. Büyük Millet Meclisi de 16 Haziran 1958 tarihinde yaptığı toplantıda Kıbrıs uyuşmazlığının taksimle çözümlenmesini ve bunun dünya parlamentolarına bildirilmesini kararlaştırmıştır.

Nihayet Kıbrıs için hazırlanan statü Avam Kamarasında Başbakan Macmillan tarafından 19 Haziran 1958 de açıklanmıştır. Sonradan Macmillan Plânı adını alan bu statü bir ortaklık rejimi olarak sunulmuştur. Plân Kıbrıs'ın geleceğini kesin olarak tesbit yerine yedi yıl devam edecek geçici bir yönetimi öngörüyordu. Yedi yıllık devre bittikten sonra İngiltere adanın egemenliğini Türkiye ve Yunanistan ile bu devletler de istediği taktirde paylaşabileceğini ifade ediyordu. Yedi yıllık geçici devrede İngiltere, Türkiye, Yunanistan ve Türk ve Rum cemaatleri arasında yapılacak işbirliğine dayanan üçlü bir yönetim kurulacaktır. Kıbrıs'ın dışişleri, savunma ve iç güvenliği Radcliffe tasarısında olduğu gibi İngiltere tarafından tayin edilerek bir valinin mahfuz yetkisine bırakılıyordu. Yalnız Macmillan plânında valinin bu işler için Türkiye ve Yunanistan'ın tayin edeceği birer temsilci ile istişare edeceği öngörülmüştü. Her iki cemaat mensupları da kendilerini Türk veya Yunan milliyetinde gördüklerinden İngiltere vatandaşlığını muhafaza etmekle beraber Türk ve Yunan vatandaşlığını da elde ederek çifte tabiyette olacaklardı. İki cemaat kendi cemaat işlerini cemaat meclisleri aracılığı ile görecekler ve bu hususda yasama yetkileri de olacakdı. Valinin mahfuz yetkilerine girmeyen ortak işler valinin başkanlığında Türkiye ve Yunanistan temsilcileri ile Rum cemaat meclisinden 4 ve Türk cemaat meclisinden 2 üyeden kurulu bir konsey tarafından yürütülecekti. Ayrıca Türkiye ve Yunanistan temsilcileri ayırdedici mevzuatın tarafsız bir mahkeme tarafından incelenmesini de istemek hakkına sahip olacaklardı.

Ana hatları özetlenen Macmillan plânını Yunanistan Hükümeti ve Atina'da bulunan Makarios toptan red ettiler.

Macmillan plânına karşı Türkiye'nin ilk tepkisi Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun 19 Haziran 1958 tarihinde verdiği demeçte yer almıştır. Fatin Rüştü Zorlu bu demecinde plânın 19 Haziran'da hükümetimize bildirildiğini açıkladıktan sonra "...Türkiye Hükümeti Kıbrıs meselesini bir şekli halle bağlayacak en iyi çarenin taksim olduğu hususundaki karar ve kanaatini elbette muhafaza etmektedir. Bu nihai hal çaresini ihtiva etmeyecek bir teklifin bilhassa Türkiye Büyük Millet Meclisinin son kararı muvacehesinde, elbette ki kabulüne imkân yoktur..." demiş ve Kıbrıs'ın milletlerarası statüsünün kesin olarak tesbiti için İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında yüksek seviyede bu konferansın toplanmasını istemiştir. Bu suretle Türkiye'nin Macmillan plânına ilk tepkisi Radcliffe tasarısı hakkında olduğu gibi daha ziyade Kıbrıs'ın kesin statüsü ile ilgili idi.

Haziran sonunda Başbakan Adnan Menderes'in plân açıklanmadan evvel Macmillan'ın gönderdiği mesaja 14 Haziran 1958 tarihinde verdiği cevap metni de açıklanmıştır. Adnan Menderes bu cevabında Yunanistan'ın propaganda, tedhişçilik faaliyeti ve uzlaşmaz tutumu ile Türkiye'nin hareketlerini kıyasladıktan sonra Türkiye'nin görüşünü belirtmiş, İngiltere ile evvelden varılmış mutabakatları açıklamış ve sonuç olarak plânın ilerisi için bir statü tesbit etmesi ve taksimi öngörmemesi sebebiyle kabul edilmeyeceğini ifade etmiştir. Adnan Menderes bu cevabında başlıca : "...Dr. Averof'un ilk defa ortaya atıp, Mr. Lennox Boyd'un kabul ederek İstanbul seyahatinde ileri sürdüğü taksim fikrini Türk Hükümeti de bir uzlaşma formülü olarak kabul etmiş ve bu suretle bu mevzuda yapabileceği azami fedakârlığın hududuna varmıştır. Yukarıda temas ettiğim müttefikler arasında tesanüd ve işbirliğine Türk Hükümetinin atfettiği ehemmiyetin bir nişanesi olarak kabul edilmiş olan taksim fikrinin, Türkiye'nin bu meselede daha evvel tespit etmiş olduğu durumuna nazaran büyük bir taviz ve fedakârlık teşkil etmesine rağmen kabul ve Türk efkârı umumiyesine çok cesurane bir şekilde arz edilmiş olması Türkiye'nin ne derece müsbet düşünceler ile mütehalli bulunduğunu açıkça göstermektedir... İngiltere ile Türkiye arasında bu mevzuda mevcud yegâne anlaşma noktası, Türkiye tarafından yapılan büyük tavize müstenid bulunan ve 19 Aralık 1956 tarihinde Müstemlekât Nazırı Mr. Lennox Boyd tarafından Avam Kamarasında yapılan beyanat ile bu beyana 20 Aralık tarihinde verilmiş olan cevap teşkil eylemektedir... Ocak 1958'de Ankara'da İngiltere hariciye nazırı Mr. Selwyn Loyd ile yukarıda temas ettiğim Mr. Lennox Boyd'un Kıbrıs'ın âtisinin tayinine dair beyanatının teminatı ışığında

meseleye bir hal çaresi aranması için müzakereler cereyan etmiş ve aramızda esaslı noktalarda mutabakat tahassül eylemişti. Bununla beraber İngiltere Hükümeti Ankara görüşmelerinde varılan mutabakatı Avam Kamarasında o tarihlerde beyanat yapmaktan sarfı nazar ettiği mülâhazasına istinad etmek suretiyle tatbik mevkiine koymaktan vazgeçmişti. Bu vaziyet karşısında hükümetlerimiz arasında Kıbrıs mevzuunda takip olunacak yeni hattı harekât bakımından bir uzlaşma temini imkân dahiline giremediğine göre bu vadide İngiltere Hükümetinin bir plân izhar eylemesi ve bunu Avam Kamarası önünde açıklamasının daî olacağı ciddi mahzurlara defaatle gayet dostane şekilde hükümetinizin dikkat nazarını çekmiştik ve aramızda mutabakat teessüs edemediğine göre İngiltere Hükümetince hazırlanan yeni plânın Türkiye'nin haklı görüşlerini aksettirmesine ihtimal vermediğimiz ve bu sebeple plânın açıklanmasının bütün Türk milletinin ve onların yanında Kıbrıs'daki Türklerin endişelerini tezyid suretiyle iki memleket münasebetleri üzerinde pek makus tesirleri olabileceğine işaret etmiştik. İyi niyetle yaptığımız bu telkinlere rağmen Avam Kamarasında 17 Haziran'da bahis mevzuu beyanatın yapılmasına karar verilmiş bulunmaktadır (Sonradan NATO'nun isteği üzerine iki gün geciktirilmiştir). Şurasını açıkça ifade etmek isterim ki, bütün hüsnüniyetimize rağmen bu tekliflerinizi kabul etmek imkânını bulamadık... Adada bugün mevcut haleti ruhiye ve iki cemaatin karşılıklı durumları muvacehesinde Kıbrıs'ın beynelmilel statüsü kati olarak tesbit edilmedikçe Adanın bugünkü şartlar altında idaresine matuf herhangi bir plânın muvaffakiyetle tatbikine imkân yoktur... Plânın şayanı kabul görülmemesinin diğer sebebi de adanın nihaî akibetinin, yeni bir uzlaşma formülü olarak ortaya atılmış ve Türkiye tarafından büyük bir taviz ve fedakârlık suretiyle kabul edilmiş olan taksim fikrini ihtiva etmemesidir... Türkiye şimdiye kadar İngiltere'nin Ada üzerindeki menfaatlerini vikayeyi düşünmekten hiç bir zaman hâli kalmamıştır. Nitekim taksim fikrini kabul etmiş olduğumuz anda dahi İngiltere'nin Adadaki üs ve tesislerini muhafaza etmesine muvafakat ettiğimizi, hatta bunu lüzumlu gördüğümüzü belirttik... Şurası da muhakkak ki ileri sürülen diğer muhtelif hal çareleri taksimden daha az karışıklığı mucip olacak veya adayı daha evvel sulh, sükûn ve istikrara kavuşturacak hal çareleri değildir..." demiştir.

Sonradan Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun 5 Temmuz 1958 tarihinde yaptığı bir açıklamada Macmillan plânını kesin olarak red görüşü kısmen değiştirilmiştir. Bu değişikliğin gerekçesi şöyle ifade edilmiştir : "Avam Kamarasında cereyan eden müzakereler Türkiye'nin taksim ile tridominium'un birbiri ile kabilitelif olduğu ve birbiri

üzerine bina edilebilecek tek bir sistem haline ifrağ edilebileceği hakkındaki düşüncesi muvacehesinde yapıcı mütalâa edilmiştir." Bu açıklamalardan anlaşıldığına göre Macmillan plânı evvelce İngiltere ile varılan taksim mutabakatının bir ihlâli gibi görülmüştür.

Türkiye ve Yunanistan'ın bu tepkilerine rağmen İngiltere Başbakanı 7 Ağustos'da Atina'ya ve 9 Ağustos 1958 de Ankara'ya gelerek plânı şahsen izah etmiş ve Türkiye ve Yunanistan Başbakanları ile bir görüş birliğine varmaya çalışmıştır. Yunanistan, plândan cemaatler ayrılığına dayanan esasların çıkarılmasını, taksimin reddini ve Türkiye'nin Kıbrıs uyuşmazlığına taraf olma sıfatının tanınmamasını istemiştir. Türkiye ise kesin hal şeklinin taksim olacağı hakkında teminat verilirse plânı geçici bir çözüm şekli olarak görüşmeyi kabul etmiştir. Türk ve İngiltere Başbakanlarının görüşmesinden sonra 10 Ağustos 1958'de yayınlanan kısa bir bildiride iki Başbakanın birbirlerine hükümetlerinin görüşlerini anlattıkları ifade edilmiştir. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu 11 Ağustos 1958 tarihinde verdiği demeçte İngiltere Başbakanının Ankara'yı ziyaretini bilgi alma seyahatı olarak nitelemiş, kendisine görüşlerimizi bildiren bir muhtıra verildiğini açıklamış ve taksim tezinde ısrar edileceğini belirtmekle beraber taksimle İngiltere Hükümetinin ortaklık plânının bağdaşabileceğini ifade etmiştir.

Macmillan, Yunanistan, Türkiye ve Kıbrıs'ı ziyaretinden sonra plânını iki konuda değiştirmiştir. Bu değişiklikler, Türkiye ve Yunanistan temsilcilerinin Vali başkanlığındaki konseye katılmasından ve çifte tabiiyet esasından vazgeçilmesidir. Birinci değişiklik için temsilcilerin daha serbest olarak görevlerini yapabilmeleri gerekçesi belirtilmiş, ikinci değişikliğin de hukuki güçlükleri gidermek için yapıldığı söylenmiştir.

Yunanistan değiştirilmiş Macmillan plânını da red etmiştir. Türkiye, bu sefer Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun 25 Ağustos 1958 de yaptığı açıklama ile Macmillan plânının uygulanmasında İngiltere'yi destekleyeceğini bildirmiştir. Türkiye'nin bu tutumu iki sebep ile izah edilmiştir. Fatin Rüştü Zorlu, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisine verilen cevapda hükümet görüşünün "taksim ile işbirliği esaslarını mezcedecek bir plânın derhal tatbikinin en iyi hal çaresi olduğunu belirttiğini ve adanın nihaî beynelmilel statüsü hususunda, taksimi muhtevi bir işbirliğine dayanan Türk tezinin baki olduğunu, katiyetle ifade ettiğini" açıklamış ve İngiltere'nin, plânın Türkiye'nin istediği nihai hal şekline sed çekmediği hakkındaki teminatı ve adada alâkalı hükümet ve cemaatler arasında bir işbirliğini gerçekleştirme ümidini gözönüne alarak "Türkiye Hükümeti bu vaziyet karşısında, yukarıda belirttiğim noktai nazarını muhafaza etmekle beraber İngiltere Hükümetinin sar-

ettiği bu müsbet gayretler muvacehesinde, hüsnüniyetini göstermek için plânın tatbikatında İngiltere Hükümetini desteklemeye gayret etmeye karar vermiştir" demiştir. Türkiye daha sonra plânın uygulanması için Kıbrıs'daki başkonsolosunu temsilci olarak görevlendirmiştir. Fakat değişik Macmillan plânı da Yunanistan ve Kıbrıs rumlarının işbirliğine yanaşmamaları ve aksine tedhiş faaliyetlerini arttırmaları sebebiyle Ekim ayında resmen uygulamaya başlandığı halde başarılı bir sonuca ulaşamamıştır.

NATO'nun Yeni Teşebbüsü

NATO 1958 yılı Eylül ve Ekim aylarında Kıbrıs uyuşmazlığına taraf olan üç üyesi arasında yeniden arabuluculuk teşebbüsünde bulunmuştur. NATO'da arabuluculuk için düşünülen, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında diğer NATO üyelerinin de katılması ile bir yuvarlak masa konferansı toplamaktı. Bu toplantıya katılacak uyuşmazlığa taraf olmayan diğer üyeler için NATO Genel Sekreteri Spaak'ın başkanlığında görüşmeler yapılmış ve bazı noktalarda anlaşmaya varılmıştı. Yuvarlak masa konferansına Amerika Birleşik Devletleri'nden başka Norveç'in de katılması öngörülüyordu. Yunanistan, Norveç'in katılmasını kabulde Türkiye'nin geç kaldığını bahane ederek NATO'nun bu teşebbüsünü de sonuçsuz bırakmıştır. Aslında Yunanistan tezini self-determination ilkesine dayandırdığından Kıbrıs uyuşmazlığının, bu ilkenin en fazla gözde olduğu, Birleşmiş Milletlerde çözümlenmesini istiyordu.

Birleşmiş Milletlerdeki Görüşmeler

Kıbrıs uyuşmazlığı, NATO içinde ve hatta Avrupa Konseyinde görüşülürken Eylül sonundan itibaren Birleşmiş Milletler Genel Kurulundaki genel konuşmalarda ve Siyasi Komisyonun çalışmalarında, ele alınmaya başlamıştır. 1958 yılında Yunanistan Kıbrıs halkına self-determination prensibinin uygulanması talebini bir mahalli muhtariyet devresinden sonra Adaya bağımsızlık verilmesi şeklinde görünüşde değiştirmiştir. İngiltere bu yıl uyuşmazlığın görüşmeler ile çözülmesi ve ayrıca cemaatler arasında işbirliğini öngören Macmillan plânının uygulanacağını bir yenilik olarak konuşmalarında açıklamıştır. Türkiye ilkönce genel konuşmalarda Kıbrıs uyuşmazlığına yakın ilgisini ifade etmiş, self-determination prensibinin uygulanmasının veya bağımsızlık verilmesinin gerçekte ENONİS olduğunu belirtmiş, Macmillan plânının denenmesinin faydalı olabileceğini söylemiş ve uyuşmazlığın müzakere ve anlaşma yolu ile çözümlenmesini istemiştir.

Esas görüşmeler Kasım ayı sonunda Siyasi Komisyonda başlamıştır. Siyasi Komisyona ilgili üç devlet de ayrı karar tasarıları sunmuşlardır. Yunanistan'ın teklif ettiği karar tasarısında Kıbrıs adasına, Türk azınlığının hakları teminat altına alınmak suretiyle bağımsızlık verilmesinin kararlaştırılması ve kararın uygulanmasını sağlayacak beş üyeli bir komitenin kurulması isteniyordu. İngiltere'nin tasarısı, Siyasi Komisyonun İngiltere'yi uyuşmazlığı çözümlemek için çalışmaya devam etmesini ve tarafları işbirliğine çağırmaya karar vermesini ileri sürüyordu. Türkiye'nin teklif ettiği karar tasarısında Kıbrıs uyuşmazlığının çözümlenmesi için İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın görüşmelere tekrar başlamaları ve ilgililerden tedhiş faaliyetlerini desteklemekten, kışkırtıcı radyo yayınını ve propaganda yapmaktan vazgeçmelerinin istenmesi öngörülüyordu. Türk karar tasarısında ayrıca Kıbrıs adasının mevcut özel şartlar içerisinde halklardan birinin isteğine aykırı olarak diğerinin yönetimi altına konmasının adada yaşayanların menfaatlerine aykırı olacağının ve ilgili memleketler arasındaki münasebetleri bozacağının da gözönüne alınması istenmiştir.

Siyasi Komisyondaki görüşmeler, sekiz gün sürerek çok tartışmalı olmuş, ortaya birçok karar tasarıları ve değişiklik teklifleri atılmıştır. Siyasi Komisyonda en son İran tekilfi çoğunluğu kazanmıştır. İran karar taslağının metni şöyle idi : "Genel Kurul, Kıbrıs meselesini tetkik ettikten sonra, bir evvelki karar suretini hatırlatır. Bu karar suretinin tabiki ve bilhassa ilgili üç hükümetle Kıbrıs temsilcilerinin iştirak edeceği bir konferansın toplanmasının ve bu konferansda Adanın idaresi için yalnız geçici nizamlar kabul edilmesi değil, nihaî bir hal şekline varılması hususunun temini için sarfedilen gayretleri hatırlatır. Mesele ile doğrudan doğruya ilgili üç hükümetçe kabul edilecek diğer hükümet veya şahsiyetlerin yardımı ile toplanacak böyle bir konferansın Kıbrıs meselesinin sulh yolu ile halline doğru en ümit verici inkişâf olduğuna inanır. Kıbrıslıların meşru haklarını karşılayacak kendi kendini idare kabiliyetinin ve hür müesseselerin Teşkilât Anayasasına uygun olarak gelişeceğini dikkate alır. Ve Birleşmiş Milletler Anayasasının amaç ve ilkelerine uygun bir hal çaresine götürecek böyle bir konferansın toplanmasını ve bütün ilgililerin bu uğurda işbirliği yapmalarını tavsiye eder." Ancak bu teklifin Genel Kuruldaki 2/3 oy çoğunluğunu elde edemeyeceği anlaşıldığından Meksika daha genel bir teklif yapmış ve bu teklif kabul edilmiştir. Kabul edilen karar Genel Kurulun 1013 sayılı kararını hatırlatarak tarafların Birleşmiş Milletler yasasına uygun olarak barışçı, demokratik ve adil bir çözüm bulmak için devamlı gayretler göstereceğine güvenini bildirmiştir.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun bu kararına karşı Türkiye'

nin tepkisi Siyasi Komisyonun karar verdiği gün Fatin Rüştü Zorlu' nun 5 Aralık 1958 tarihinde verdiği demeçte yer almıştır. Fatin Rüştü Zorlu bu demecinde Yunanistan ile görüşmeleri gözönünde tutarak kararı bir başarı olarak yorumlamaktan kaçınarak : "...Türkiye, Kıbrıs meselesinin üç alâkalı devlet arasında ve iki cemaat mümessillerinin iştirak edebileceği bir konferansda halledilmesini arzu etmekte idi. Türkiye Hükümetinin arzusu elbette ki değişmemiştir. Kıbrıs meselesini müzakere eden Birleşmiş Milletler Siyasi Komitesi kararının bu gece bu yolda tecelli etmesinden bu sebeple memnunuz. Bizim aradığımız nazari neticeler değil, fakat her üç devlet ve her iki cemaati memnun edecek hal şekilleridir. Asıl muvaffakiyeti bu neticeye vardığımız zaman elde edeceğiz. Bunun için de her üç devlet arasında anlayış ve dostluk zihniyetinin hakim olması lâzımdır" demiştir. Fatin Rüştü Zorlu, Genel Kurul kararından sonra 6 Aralık 1958 tarihinde daha belirli bir şekilde ilerki görüşmeleri gözönünde tutan şu demeci vermiştir : "Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında tam bir mutabakatla kabul edilmiş olan kararın, neticesi her üç memleket ve adadaki iki cemaat arasındaki dostluk münasebetlerini takviye edecek ve iyi bir hâl şekli bulunmasını temin edecek bir hareketin başlangıcı olmasını ümit ve temenni ederim." Bu demeçten anlaşıldığına göre uyuşmazlığı müzakere ile çözmek için Yunanistan'ın Birleşmiş Milletlerden bir sonuç alamaması bekleniyordu.

Zürih Konferansı

Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun Birleşmiş Milletler görüşmelerinden sonra yaptığı beyanlar Kıbrıs uyuşmazlığını Yunanistan Dışişleri Bakanı Averof ile görüşeceğini gösteriyordu. Bu görüşme Paris'de NATO toplantısı vesilesiyle 18 Aralık 1958 tarihinde yapılmıştır. Bu ilk temasdan sonra iki bakan görüşmelerini doğrudan doğruya veya büyükelçilikler aracılığı ile devam ettirmeyi kararlaştırmışlardır. Fatin Rüştü Zorlu, NATO toplantısından dönüşte İstanbul'da 29 Aralık 1958 tarihinde verdiği demeçte görüşmelerin sonucu hakkında : "...noktai nazarların telifi için daha çalışmak lazımdır" demiş ve amacın "muayyen bir iklimin ve asgari anlaşma imkânlarının sağlanması olduğunu" açıklamıştır.

Bu ilk temaslar, Türkiye'nin taviz vereceği endişesi ile muhalefet çevrelerinde olumlu karşılanmamıştır. Cumhuriyet Halk Parti Genel Sekreteri Kasım Gülek Bolu basın konferansında 26 Aralık 1958 tarihinde yaptığı konuşmada : "Kıbrıs'a istiklâl verileceği yolunda ortada çeşitli şayialar dolaşmaktadır. Demokrat Parti Millete vadettiği taksim sözünün bütün mesuliyetini omuzlarında taşımaktadır. Meclisin gizli

celsesinde tesbit edilen kararında bir değişiklik olmuşsa bu hususu Meclise getirmeleri lazımdır... Biz Türkiye'nin meşru menfaatlerini koruyucu bir hal çaresini desteklemekteyiz. Şayet Kıbrıs Anayasasında bir değişiklik zaruri ise bu anayasa (Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşemeyeceği) açık bir şekilde geçirilmelidir... Her ne olursa olsun Meclis-te izahat verilmelidir. Bu milletin bir ana davasıdır. Bunda sükût edilemez" demiştir. Daha sonra Büyük Millet Meclisi Bütçe komisyonunda yapılan görüşmelerde çoğunluğu Kıbrıs'a ait olmak üzere 74 soru sorulmuş ve bunlar gizli celsede Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu tarafından cevaplandırılmıştır.

Kıbrıs hakkında bir konferans toplanmasını hazırlamak üzere Türkiye ve Yunanistan Dışişleri Bakanları arasındaki ikili görüşmeler çeşitli milletlerarası toplantılar vesilesiyle devam etmiştir. Nihayet belli noktalarda anlaşmaya varılınca Türkiye ve Yunanistan Başbakanlarının Zürih'de buluşup görüşmeleri kararlaşmıştır. İki Başbakan 5-11 Şubat 1959 tarihleri arasında Zürih'de görüşmeler yapmışlardır. Bu görüşmelerde iki Başbakan Kıbrıs'ın milletlerarası statüsünün ve Anayasasının dayanacağı prensipler üzerinde anlaşmaya varmışlardır. 11 Şubat 1959 tarihinde Zürih'de yayınlanan ortak bildiride varılan anlaşmaların mahiyeti açıklanmamıştır. Çünkü bu anlaşmaların ilgili üçüncü devlet, İngiltere tarafından da kabulü gerekiyordu. Yayınlanan ortak bildiride Türkiye ile Yunanistan arasında Kıbrıs uyuşmazlığı dolayısıyla bozulan münasebetleri Atatürk ve Venezilos'un çizdikleri sıkı işbirliği ve yapıcı dostluk yoluna yeniden sokmak karşılıklı arzusu belirtilmiş, "Kıbrıs meselesi hakkında uzun görüşmeler yapılmıştır. Bu meselenin arzettiği ehemmiyetli güçlüklere rağmen mütekabil bir anlayış zihniyeti içinde nihaî ve uzlaştırıcı anlaşmaya" varıldığı açıklanmış ve "Birleşik Krallığın dostu ve müttefiki Türkiye ve Yunanistan'ın, üç ilgili memleket arasında bir anlaşmanın Kıbrıs meselesini kati hal tarzına götüreceğine inanmakta" oldukları ifade edilmiştir.

Zürih Andlaşmasından sonra Türkiye ve Yunanistan Başbakanları memleketlerine dönmüşler, Dışişleri Bakanları ise andlaşmayı İngiltere'ye anlatıp rızasını almak için Londra'ya gitmişlerdir. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Londra'da 11 Şubat 1959'da verdiği demeçte: "...Yapılan andlaşma her üç tarafın ve Kıbrıs'ın lehindedir. Zürih müzakerelerinde İngiltere'nin menfaatleri de müzakere mevzuu olduğundan üçlü toplantının adaya sulh ve sükûn getireceğini kuvvetle ümit..." ettiğini söylemiştir. Londra'da Kıbrıs Konferansının hazırlıkları yapılırken Başbakan Adnan Menderes 13 Şubat 1959 tarihinde Ankara'da Zürih Andlaşmaları hakkında bir demeç vermiştir. Adnan Menderes bu demecinde Kıbrıs uyuşmazlığının Türk-Yunan münasebetlerine ve

NATO içindeki işbirliğine etkisi ve iki memleket arasındaki eski dostluk münasebetlerine dönülmesi zorunluluğuna dokunduktan sonra Zürih Andlaşmaları hakkında : "...Vardığımız bu netice, esas ve ruh itibariyle haklarımız ve milli menfaatlerimizden bir fedakârlıkta bulunmamakla beraber diğer tarafın da hak ve menfaatlerine riayet etmeyi kalp huzuru ile karşılayan bir zihniyetin eseri olarak telâkki edilmek icap eder ki bu taktirde galibiyet ve mağlubiyet her iki taraf için de bahis mevzuu olmamak lâzım gelir. Kıbrıs adası sakinlerine gelince bu adada yaşayan Türk ve Rum cemaatlerinin bütün mensupları artık kanlı ve kavgalı bir devrin tamamiyle kapanmış olduğuna emin olabilir, gerek ferden gerek cemaat olarak hak ve menfaatlerin en adil ve ölçülü bir şekilde korunmasını mümkün kılacak esasların iki devletçe artık kayıd ve tesbit edilmiş bulunması sebebiyle istikbali büyük bir emniyet ve huzur içinde karşılayabilirler..." demiştir.

İkinci Londra Konferansı

Türkiye ve Yunanistan Dışişleri Bakanları İngiltere Dışişleri Bakanına Zürih Andlaşması hakkında bilgi verdikten sonra Londra'da üç hükümet ve Kıbrıs Türk ve Rum cemaatleri liderlerinin katılacağı bir konferansın toplanması kararlaştırılmıştır. 1955 den sonra Kıbrıs hakkında toplanan ikinci Londra Konferansına İngiltere, Türkiye ve Yunanistan Başbakanları Macmillan, Menderes ve Karamanlis ile Kıbrıs Türk ve Rum cemaatleri liderleri olarak Dr. Küçük ve Makarios katılmışlardır. Türk heyetini konferansa götüren uçak kazaya uğradığından Başbakan Adnan Menderes konferansı Londra'da klinikden izlemiştir. Yapılan görüşmelerden sonra Zürih Andlaşmaları, İngiltere hakkındaki bazı hükümlerin ilâvesi ile 19 Şubat 1959 tarihinde konferans tarafından kabul edilmiştir.

Konferansın kabul ettiği kararlar 23 Şubat 1959 tarihinde üç devlet merkezinde açıklanmıştır. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu aynı gün bir demeç vererek varılan kararları açıklamış ve demecinin sonunda : "Artık Kıbrıs için yeni bir istikbal açılmıştır. İki cemaat gittikçe samimileşecek bir işbirliği ile vahdete doğru giderken kendilerinin harsen bağlı oldukları Türkiye ve Yunanistan ile müdafaa ve anayasalarını nizam altına alabilen tam bir ahenk içinde çalışmak ve Türkiye ile Yunanistan arasında bir nifak menbaı olacak yerde tam bir teşriki mesainin sembolü olarak bu iki memleket arasında her gün biraz daha kuvvetlenmesini temenni eylediğimiz ahengin tarsinine yarayan bir hattı vasıl olacaktır. Türkiye, Yunanistan ve İngiltere ve Kıbrıs'lı Türk ve Rum cemaatleri liderlerinin bir kardeşlik havası içinde tanzim ve imzacına muvaffak oldukları bu anlaşmaların beklenen meyvelerini

vermesini ve Doğu Akdeniz'de sulh ve emniyetin takviyesine hadim olmasını..." temenni etmiştir.

İkinci Londra Konferansında imzalanan kararlar başlıca dört konudaki anlaşmaları kapsamakta idi :

1 — Kıbrıs üzerindeki İngiltere egemenliğinin Kıbrıs Cumhuriyetine devrine dair bir kurulma andlaşması,

2 — Kıbrıs'ın bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve anayasa düzenini teminat altına alan garanti andlaşması,

3 — Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs arasında yapılacak askeri ittifak andlaşması ve

4 — Kıbrıs Cumhuriyetinin Anayasasının temel maddeleri

Kıbrıs uyuşmazlığına bu andlaşmalar ile bulunan çözüm şekli esas itibariyle ilgili üç devletin ve iki cemaatin hak ve menfaatlerini bağdaştırmaya çalışmıştı. Ne Yunanistan ve Kıbrıs rumlarının adayı Yunanistan'a bağlama istekleri ne de Türkiye ve Kıbrıs Türklerinin adayı taksim istekleri kabul edilmişti. Adada iki cemaatin ortaklığına dayanan ve Türkiye ve Yunanistan ile sıkı bir işbirliği yapacak bağımsız bir çeşit federal bir cumhuriyetin kurulması öngörülmüştü.

Bağımsız Cumhuriyette Türk ve Rum cemaatleri yalnız kendi cemaatlerini ilgilendiren işleri kuracakları Cemaat Meclisleri ile yürüteceklerdi. Ortak işler başkanlık rejimine dayanan bir yürütme organı ile yürütülecekti. Yürütme organının başı Cumhurbaşkanı rum, muavini Türk olacak ve bunlara yardım edecek on kişilik Bakanlar Kurulunun üç üyesi Türk olacaktı. Temsilciler Meclisi adı verilen 50 üyeli yasama organı gene belli oranda kendi cemaatleri tarafından ayrı olarak seçilecek Türk ve rum üyelerden kurulacaktı. Türk ve rumların taraf olduğu davalar da karma mahkemeler tarafından karara bağlanacaktı. Cumhuriyetin Anayasa düzeninin devamı, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere tarafından garanti edilecekti. Ayrıca Kıbrıs Cumhuriyetinin başka bir devletle birleşmesi ve taksim edilmesi yasaklanmıştı. Türk cemaatinin haklarının korunması için çeşitli alanlarda hukuki teminatlar ve bir karma Anayasa Mahkemesinin kurulması düşünülmüştü. Adanın savunması Kıbrıs, Türkiye ve Yunanistan tarafından Askerî İttifak Andlaşması çerçevesi içinde ortak bir kuvvet ile sağlanacaktı.

İngiltere kendisi için Kıbrıs'da önemli olan askerî üsleri, bunlar üzerindeki egemenlik hakları ile birlikte muhafaza etmekte idi.

Türkiye askerî ittifak andlaşması gereğince Kıbrıs'da kurulacak olan ortak karargaha 650 kişilik askerî bir kuvvetle katılıyordu. Türkiye bu suretle, Kıbrıs'ın ve dolayısıyle Anadolu'nun güvenliğini sağlamak imkânını elde ediyordu. Ayrıca, Garanti Andlaşması Türkiye'ye adadaki anayasa düzenini korumak için gerektiğinde müdahale hakkı da veriyordu.

Adadaki Türkler, Kıbrıs'ın Cumhuriyet yönetimine eşit cemaat hakları ile kendileri için öngörülen teminatlar ile ortak olarak katılıyorlardı. Bu suretle Türk cemaati rumların egemenliği altına düşmüyordu. Bu amaçla Cumhuriyet anayasasında Türklerin kültür, din ve kişilik işleri ortak yönetimden tamamen ayrı tutulmuştu. Bu işler Türk cemaat meclisinin çıkaracağı kanunlara göre cemaat makamları tarafından görülecekti. Türkler ayrıca kurum ve evlerine Türk bayrağı çekebilecekler ve milli bayramlarını resmen kutlayabileceklerdi. Cumhuriyetin resmî dillerinden biri de Türkçe idi. En büyük beş ilde Türklerin belediye hizmetleri de ayrı Türk belediyeleri tarafından görülecekti.

Yukarıda belirtildiği üzere ortak işlerin yönetiminde yürütme organında Cumhurbaşkanı muavinliği ve 10 bakanlıktan üçü Türk cemaati temsilcilerine bırakılmıştı. Türk Cumhurbaşkanı muavinine dışişleri, savunma ve güvenlik işlerinde veto ve diğer konularda iade hakkı tanınmıştı. Kendisi ayrıca Türk cemaati aleyhine yapılacak ayırdedici işlemlere karşı Anayasa Mahkemesine başvurabilecekti. Bundan başka Türkler ortak yönetime ve güvenlik kuvvetlerine yüzde 30 ve orduya yüzde 40 oranında katılacaklardı. Ortak Yasama organı olan Temsilciler Meclisine yüzde otuz oranında Türk üye katılacaktı. Bu Meclisin seçim, belediye ve vergiler hakkında kabul edeceği kanun ve kararlar Türk temsilcilerinin ayrı hesap edilecek çoğunluk oylarına dayanması gerekiyordu. Türklerin hukuk ve ceza davaları ayrı Türk mahkemelerinde, Rumlar ile olan davaları da eşit sayıda Türk ve Rum hakimlerinin katılacağı karma mahkemelerde görülecekti. Kurulacak olan Anayasa Mahkemesi yetki uyuşmazlıklarında, ayırdedici işlemlerde ve Anayasaya aykırı kanun ve kararlarda Türklerin haklarını korumakta ayrı bir teminat olacaktı. Türk cemaatine Türkiye'den teknik ve malî yardım alma hakkı da tanınmıştı.

Yunanistan kabul edilen andlaşmalar ile Türkiye ile aynı hakları elde etmişti ve Türkiye ile eski dostluk ve işbirliğini ihya ederek kendi güvenliğini kuvvetlendirmiş oluyordu.

Kıbrıs rum cemaati de kendi işlerini görmek ve Türklerin haklarına saygı göstermek şartı ile adayı yönetmek hakkını elde ediyordu.

İkinci Londra Konferansında yukarda özetlenen esaslara dayanmak üzere Kıbrıs'ın Milletlerarası statüsünü ve Anayasasını hazırlayacak iki ayrı karma komisyonun kurulması da kararlaştırılmıştı.

Zürih ve Londra Andlaşmaları 4 Mart 1959 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nde görüşülmüştür. Muhalefet partilerinden Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü yaptığı konuşmada hükümetin taksim tezini değiştirdiği, anlaşmalara ENOSİS'e karşı yeterli garantiler konmadığı ve Türk cemaatine ekonomik yardım yapma imkânının öngörülmemesi üzerinde durmuştur. Bu konularda İsmet İnönü : '...Bu vesikalar, şimdiye kadar tarafların takip ettikleri tezleri terkederek yeni bir esası takip etmeleri neticesinde meydana gelmiştir... Türkiye'nin resmî isteği... en son şu prensibde ifadesini bulmuştu : Kıbrıs'daki Türk menfaatleri ve Kıbrıs cemaatlerinin birarada yaşamaları imkânının kalmaması sebebiyle Kıbrıs adasının, Türkiye ve Yunanistan arasında taksiminden başka çare yoktur denilmiştir. Bu tez, Türk Hükümetinin son fedakârlığı olarak Büyük Millet Meclisi'nde kesin karara bağlanmış ve bu kararı Milletin benimsemesini temin için her şey yapılmıştır... O kadar kesin taahhütlerden ve memlekette geniş galeyanlardan sonra, hükümetin kendiliğinden prensip değiştirmesinin Meclis huzurunda kaydedilmeye değer olduğunu belirtmek isterim... Bir ENOSİS hareketine karşı Yunanistan'ın bizimle beraber olması az muhtemeldir. İngiltere müdahale için kati bir taahhütle bağlanmamıştır. İngiltere, Anayasanın ihlâl edildiğini ve müdahale lüzumunu teslim etse bile, bu maksatla yapılacak askerî harekâta iştirak edip etmemek kendi takdirine kalmıştır. İngiltere bu şekilde hareket ederse, müdahale, dörtlü Andlaşmadaki gibi, beraberce kararlaştırılmış olur ama, müşterek olmaz. Bu halde, davasının ihlâline karşı Türkiye'nin yalnız başına harekete geçmesi mevzubahis olacaktır. Ayrıca unutulmamalıdır ki, böyle bir zamanda Andlaşmayı ihlâl eden Kıbrıs Cumhuriyeti Birleşmiş Milletlerin azası bulunacaktır. İhtilâf, bütün Dünya Teşkilâtının ve hususiyle Güvenlik Konseyinin müşterek meselesidir. Bu vaziyette, Türkiye, eğer süratle hakkını kullanarak müdahale imkânına mâlik olursa, yapacağı haklı bir emrivakiyle kazanabilir. Halbuki, şartların, tarafımızdan süratli bir askerî hareket yapmaya müsait olduğu ve her zaman olacağı da iddia edilemez. Bu sebeple, Anayasa dışı teşebbüs edilecek ENOSİS hareketini, işbu Andlaşma hukuken bertaraf etmiş görünse de, fiilen bertaraf etmemektedir. Halbuki taksim tezi hukuken olduğu gibi fiilen de bertaraf edilmiştir. İngiltere'nin kesin taahhüdü olmaması, mütecavizi teşvik edecektir. İngiltere'den böyle bir taahhüdü istemeyi mümkün ve haklı buluyoruz... Neticeye bağlıyorum : Yunanistan'a iltihak kapısını fiilen açık bırakmakta

olan Andlaşmanın eksiği tamamlanmadıkça, bunu kabul etmekte mazur olduğumuzu beyan ederiz... Gene ehemmiyeti haiz diğer bir mesele de, Türkiye'nin adadaki Türk cemaatine iktisadi her nevi yardım yapabileceğinin gerektiği şekilde tasrih edilmemiş olmasıdır..."

İsmet İnönü'nün bu tenkitlerini Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu başlıca şöyle cevaplandırmıştır : "...Sayın İnönü alâkalı hükümetlerin evvelce ittihaz etmiş oldukları politikalarını terkederek yeni bir esas üzerinde mutabakata varmış olduklarını kaydetmekle sözlerine başladı. Muayyen ve sabit menfaatlerin korunabilmesi için elbette muhtelif usul ve çareler vardır. Düvelî ihtilâfların hallinde en mühim usul ve en iyi çare, hiç şüphesiz, muhasım olan tarafın muvafakatını elde etmek suretiyle milli menfaatlerin himaye edilmesinin teminidir. Arkadaşlar, huzurunuza çıkardığımız anlaşmaların temelleri bu esaslara dayanması bakımından milli menfaatlerimize en uygun olanıdır... Sayın İnönü buyurdular ki, bizim için esas ENOSİS'in, yani iltihakın bertaraf edilmemiş olmasıdır. Yunanistan için asıl esas, taksimin bertaraf edilip edilmemiş olmasıdır... Gerek taksim, gerek ENOSİS'in bertaraf edilmesi aynı maddelerin içinde yer almış bulunmaktadır... Şu halde eğer teminat ENOSİS için yoksa, taksim için de yoktur arkadaşlar. Binaenaleyh her iki memleketin mukaddem iddialarına karşı aynı şekilde teminat mevcut bulunmaktadır... Müşterek teminat mevzuunda en mühim nokta şudur : Taraflardan birinin teminatı, diğerlerinin harekete geçmesini önler, müşterek garanti halinde müştereken veya ferden hareket serbestisini temin etmektir. Binaenaleyh, Sayın İnönü'nün burada zayıf olarak gösterdiği husus, hakikatte bir kuvvettir. Anayasada hayır cemiyetlerine, içtimai cemiyetlere, mekteblere, irfan ocaklarına, spor cemiyetlerine yardım öngörülmüştür. Kendilerinden çok rica ederim, herhangi bir devlet anayasasında buna mümasil bir kayıt bulunursa ben kendilerini tebrik edeyim. Çünkü anayasalarda böyle bir kayıd yoktur. Bu yolda bir kaydın konulması Türkiye ile Yunanistan arasındaki dostluğun bir tezahürüdür... Yapılan anlaşma ile, hakikaten her üç taraf da kendi menfaatlerini karşı tarafın haklı iddiaları ile hudutlandırmak imkânını bulmuşlar, istikbali temin etmişler ve Kıbrıs adasının hem daha büyük ve müreffeh bir istikbale doğru ilerlemesini, hem de bu ilerleme esnasında kuvvetli dostluklara istinad etmesini sağlamışlardır."

Muhalefet daha bazı tenkitlerde bulunmuş ve bu arada adada Türkiye ve Yunanistan'a bir üs sağlanmamasını eksik olarak belirtmiştir. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Adaya Türkiye ve Yunanistan'ın uzaklığını karşılaştırarak üs kurulmasının Yunanistan'ın menfaatlerine olacağını ifade etmiştir. Müzakerelerden sonra Büyük Millet Mecli-

si Kıbrıs ihtilâfı mevzuunda Londra'da imzalanan andlaşmalarda hükümetin takip ettiği politikanın tasvip edildiğinin karara bağlanması teklifini 138 oya karşı 347 oy ile kabul etmiştir. İsmet İnönü "Hükümet Büyük Millet Meclisi'nin tasvibine sunulan Kıbrıs meselesinin nihai hal şekli ile ilgili 19 Şubat 1959 tarihli prensip andlaşmaları bilhassa :

1 — Kıbrıs Cumhuriyetinin ilerde Yunanistan'a katılması veya Türk cemaatine tanınan hakların zamanla kısılması ihtimaline karşı hukuki teminatı daha müessir kılacak ve fiili teminat sağlayacak,

2 — Türk cemaatinin iktisadi bakımdan rum cemaatine nazaran geri bir durumda kalmasını önlemek için Türkiye'ye bütün imkânları verecek yetki ve müeyyidelerle tamamlanmalıdır.

Türkiye Büyük Millet Meclisince ihtilâfın tatmin edici bir şekilde halledilmiş sayılabilmesi için bu hususların gerçekleştirilmesi lüzumunu karar altına almak suretiyle oya konulmasını arz ve teklif ederim" şeklinde verdiği bir önergenin oya konulmasını istemiştir. Önerge temenni mahiyetinde görüldüğünden usul bakımından oya konmamıştır.

Kıbrıs Cumhuriyetinin Kurulması

İkinci Londra Konferansı kararları gereğince Kıbrıs'da Mart ayı sonunda geçici bir hükümet kurulmuş ve gene aynı kararlar gereğince Londra ve Lefkoşe'de kurulmuş karma komisyonlar Nisan ayında çalışmalarına başlamıştır. Her iki komisyonun çalışmaları da bir yıldan fazla sürmüştür. Kıbrıs'ın milletlerarası statüsünü hazırlayan Londra Komisyonunda başlıca İngiltere'ye bırakılacak üslerin yüzölçümü ve Lefkoşe'deki Anayasa Komisyonununda yürütme organının yetkisi ve ayrı belediyelerin kurulması konularında güçlükler çıkmıştır. Bu güçlükler Türklerin elde ettiği hakların fazla olduğu kanısı ile hareket eden Kıbrıs rum cemaati liderleri tarafından çıkarılmıştır. Bu liderler Londra prensip kararlarının ayrıntılı olarak tesbitinde kendi aleyhlerine saydıkları bazı hükümleri değiştirmek istemişlerdir. Fakat Türkiye'nin ısrarı ve o zamanlar Yunanistan Hükümetinin rızası ile evvelce Zürih ve Londra'da tesbit edilen prensiplerden ayrılınmamıştır. İngiliz üslerinin yüzölçümü hakkında da bir anlaşmaya varıldıktan sonra Kıbrıs Cumhuriyetinin bağımsızlığı 16 Ağustos 1960'da ilân edilmiştir.

Zürih - Londra Andlaşmalarının İhlâli

Kıbrıs uyuşmazlığı hakkında güçlükle varılan anlaşmalar ve uzun çalışmalardan sonra tesbit edilen Anayasa ve milletlerarası statü yü-

rürlüğe konduktan az sonra Kıbrıs rum cemaati liderleri tarafından ihlâl edilmeye başlamıştır. Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduktan sonra daha evvel aralarında silâhlı çatışmalar olan Türk ve rum cemaatini hemen ortak bir yönetime katmanın ilk güçlükleri gözönüne alınmazsa başlıca ayrı Türk belediyeleri, devlet görevlerine Türklerin yüzde otuz oranında alınmaları, Türk Cumhurbaşkanı muavininin veto hakkı ve Kıbrıs ordusunun kurulması gibi konularda anlaşmazlıklar çıkmıştır. Bu anlaşmazlıkların ilk çıkışında iki cemaatten hangisinin haklı olduğu tartışılabilirdi. Fakat sonraki olaylar rum cemaati liderlerinin ilkönce kendi görüşlerine göre Türklere tanınan fazla hakları geri almak ve bu yolda yaptıkları olup bittilerle başarı kazanınca Adayı Yunanistan'a bağlamayı sağlamak için, ihlâllere teşebbüs ettikleri ortaya çıkmıştır. Yapılan anlaşmaların, Kıbrıs'ın özelliğinden gelen karışık hükümlerinin uygulanması güç olmakla beraber, bu güçlükler yenileceğine büyütülerek arttırılmış ve anlaşmalar rumlar tarafından bilerek uygulanmamıştır.

Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasına yapılan ihlâllere karşı Türk Hükümeti 1961 yılından itibaren uyarmalar yapmak zorunluluğunda kalmıştır. Dışişleri Bakanı Selim Sarper 5 Ağustos 1961 tarihinde verdiği demeçte : "Kıbrıslı Türkler iyi niyetle Londra ve Zürih andlaşmalarını kabul etmişlerdir. Bu andlaşmaların tatbiki için hüsnüniyetle çalışıyoruz. Bu andlaşmaları ihlâl etmek isteyenler olursa netice onların lehine olmayacaktır. Temenni ederim ki, Kıbrıslılar, ellerindeki nimetin kıymetini bilerek Zürih ve Londra Andlaşmalarını başarıyla tatbik etsinler" demiştir. Bundan sonra bu uyarmalar birbirini kovalamaya başlamıştır. Kıbrıs'da ENOSİS ve bu amaçla silâhlanına hazırlıklarına karşı Dışişleri Bakanı Selim Sarper, Kıbrıs'da çıkan Akın Gazetesine 1962 yılının Şubat ayında verdiği demeçte : "Türk halkının endişeye kapılmasına mahal yoktur. Rum teşekküllerinin ve bazı rumca gazetelerin andlaşmalara hücum etmesi olağan hadiselerdir. Biz zaman zaman onların bu yolda hareketlerini bekliyor ve hoş görmeye çalışıyoruz. Çünkü, onlar bu şekilde bir zihniyet sahibidirler. Yalnız şurası bir hakikattir ki, andlaşmaları bozmak kimsenin lehine olmaz..." uyarmasını yapmıştır.

Kıbrıs'da ayrı Türk belediyelerinin tanınması hakkındaki anayasa maddesinin uygulanmasında Türk ve rum cemaatleri liderleri arasındaki anlaşmazlık devam ederken Lefkoşe'deki iki Türk camiinde 25 Mart 1962 tarihinde iki saatli bomba patlamıştır. Bu olay üzerine Türkiye Hükümeti yayınlanan bildirinin sonunda "...Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, olay faillerinin en kısa zamanda bulunup cezalandırılmasını ve gerekli her türlü tedbirlerin alınmasını, hadiselerin vahim bir şe-

kil almaması arzusu ile ve müşterek yüksek menfaatlerimiz icabı Kıbrıs Cumhuriyeti Hükümetinden beklemektedir" isteğinde bulunmuştur.

1962 yılı Kasım ayı sonunda Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Ziyaret halk arasında Makarios aleyhinde gösterilere yol açmıştır. Ziyaret sonunda 26 Kasım 1962'de yayınlanan ortak bildiri, genel olarak Kıbrıs'daki gelişmelere pek uymayan bir iyimserlik havasını yansıtmıştır. Kıbrıs andlaşmalarının ve Anayasasının tümü ile uygulanması gereğine temas etmeden görüşmelerin yakın bir dostluk ve anlayış havası içinde geçtiğini söyleyen bildiride : "İki Cumhurbaşkanı ve hazır bulunan devlet adamları, iki tarafı ilgilendiren müşterek meseleleri gözden geçirmişler, memleketleri arasında sıkı münasebetler ve işbirliği idamesinin yalnız memleketlerinin menfaati bakımından değil, aynı zamanda milletlerarası barış ve güvenliğe hizmet bakımından da önemi üzerinde aralarında görüş birliği bulunduğunu müşahede etmişler ve münasebetlerin eşitlik ve karşılıklı saygı esasları dairesinde daha da geliştirilmesi için büyük gayretlerin sarfedilmesi hususundaki azimlerini tekrarlamışlardır.

İki taraf mevcut anlaşmaların imzalanmasından beri Kıbrıs'da Türkler ve rumlar arasındaki münasebetlerde iyileşme olduğunu memnunlukla kaydetmişler ve ahenk içinde ve verimli işbirliği halinde yaşamaları için münasebetlerdeki bu iyileşmenin gelişmeye devam etmesi hakkındaki samimi isteklerini de ifade eylemişlerdir." denmiştir.

Kıbrıs'da Türk ve rum cemaatleri arasında göürşmede Anayasanın uygulanmasından çıkan anlaşmazlıklar devam etmiş ve Kıbrıs yeniden Türk dış politikasında ve bu arada hükümet ve Dışişleri Bakanının demeç ve konuşmaları arasında yer almaya başlamıştır. Meselâ Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin 9 Ocak 1963 de Meclis'de yaptığı uzun konuşmada Kıbrıs'daki gelişmelere büyük bir yer ayırarak anlaşmazlık konularını açıklamış, Türklerin yeni fiili durumları kabul etmeyeceğini ve taviz vermeyeceğini ifade etmiş ve "Türkiye Hükümetinin ve Türk cemaatinin samimi istekleri ayrı belediyeler konusundaki anlaşmazlığın ve askıdaki diğer meselelerin andlaşmalar ve Anayasa esasları dairesinde halledilmesinden ibarettir ve ihtilâfların kanun ve meşruiyet dairesinde halli için, bundan başka bir yolun da tasavvuru imkânsızdır..." demiştir. Fakat Kıbrıs'daki ayrı belediyeler konusundaki anlaşmazlık büyümeye başlamıştır.

Ayrı belediyeler, Kıbrıs'da rumların tedhiş faaliyetleri devam ederken Türklerin belediye hizmetleri görülmediğinden ve belediye meclisleri ENOSİS'in gerçekleşmesine araç olarak kullanıldığından Türklerin Lefkoşe ve diğer şehirlerde kendi hizmetlerini kendilerinin görmele-

ri için Türkler tarafından kurulmuş Türk belediyeleri idi. Bunlar 1958 de kurulmuş ve İngiliz yönetimi tarafından kabul edilmişlerdi. Sonradan bu belediyelerin mevcudiyeti Anayasa tarafından da öngörülmüştü. Anayasa görüşmeleri sırasında bu belediyeler fiilen mevcut ve sınırları Türk mahallelerini kapsarken rumlar bu belediyelerin sınırlarının çizilmesinde güçlük çıkarmışlardır. Türk belediyelerinin sınırlarının resmen çizilmesi rumların Türklere toprak bıraktığı anlamında alınıyordu. Anayasa yürürlüğe girdikten sonra Rum bakanları çoğunluk kararı ile Türk belediyelerini genel ve ortak yönetim konuları arasında aldılar. Anayasaya açıkça aykırı bu tedbire karşı Türk cemaati Anayasa Mahkemesine başvurmuştur. Anayasa Mahkemesi Türk cemaatine hak vermiştir. Fakat rum cemaati liderleri bu mahkemenin kararını da uygulamamışlar ve mahkeme başkanı tarafsız Alman profesörü Fasthoff'u istifaya mecbur etmişlerdir.

Makarios'un belediyeler hakkında verilecek kararı uygulamayacağını açıklaması üzerine Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin Millet Meclisinde 3 Nisan 1963 de gündem dışı bir konuşma yaparak Türkiye'nin tepkisini belirtmiştir. Feridun Cemal Erkin bu konuşmasında belediyeler anlaşmazlığının mahiyetini belirttikten sonra: "...Kıbrıslı mesul rum şahsiyetleri, imzaladıkları milletlerarası anlaşmaları ve Anayasayı çiğnemek hususunda kararlı iseler, Türkiye Cumhuriyeti de, anlaşmaların ve Anayasa'nın tamamiyle uygulanmasını sağlamak ve Türk haklarını mahfuz tutmak hususunda sarsılmaz bir suretle kararlı ve azimlidir... Kıbrıslı rum idareciler, Türkiye'nin dikkat ve enerjisini iç meselelere teksif ettiği şu arada Kıbrıs'da yaratmayı tasarladıkları olup bittilerin gözden kaçıracağı ve binnetice Kıbrıs'da Türk haklarının tehlikesizce ihlâl olunabileceği gibi, sakim kanaatlere sahip iseler, bilsinler ki, çok vahim bir hataya düşmektedirler... Dışarda haklarımızın ve hayati menfaatlerimizin ihlâlinin muhtemel olduğunu müşahede ettiğimiz an, bu ihlâl keyfiyeti, bu tecavüz teşebbüsü, Türk Milletini bütün gücü ile ve yek vücud olarak dimdik karşısında bulacaktır..." demiştir. Başbakan yardımcısı Turhan Feyzioğlu da Millet Meclisinde, 2 Ekim 1963 de yaptığı konuşmada anlaşmalara ve Anayasaya aykırı hareketlerin vehametine dikkati çekmiştir: "...Zürih ve Londra Andlaşmaları, bu iki toplumun, karşılıklı hak ve menfaatlere saygı göstererek bir arada yaşamalarını sağlayabilmek amacına matuftur. Bu andlaşmalar, çok ıstıraplı ve muhataralı devrelerden geçtikten sonra her iki tarafın önceki tezlerinden karşılıklı fedakârlık edilmek suretiyle varılmış bir uzlaşmanın ifadesidir. Bu itibarla Kıbrıs'la ilgili konular kıymetlendirilirken bu gerçeğin dikkat nazarına alınması ve varılmış uzlaşmanın ihlâli halinde eski görüş ayrılıklarının da şid-

detli olarak ortaya çıkacağının düşünülmesi lâzımdır... Onun içindir ki Kıbrıs'lı rum idarecilerinin. gerçekler karşısında sorumluluklarını iyice ölçerek, sağduyunun ve Kıbrıs halkının huzur ve refahının emrettiği müsbet ve yapıcı yola dönmelerini" temenni etmiştir.

Nihayet, Makarios 30 Kasım 1963 de Kıbrıs Anayasası'nın değiştirilmesini Türk cemaatine ve ilgili devletlere teklif etmiştir. On üç maddede sıralanan bu teklifler Türk cemaatinin haklarının ve bunları teminat altına alan hükümlerin değiştirilmesini öngörüyordu. Bunların kabulü Türk cemaatini ortak bir cemaatten çoğunluğun takdirine tabi bir azınlık statüsüne sokacaktı. Bu sebeple Makarios'un teklifleri 6 Aralık 1963 de yayınlanan bir bildiri ile Türkiye Hükümeti tarafından red edilmiştir. Bu kısa bildiride : "Kıbrıs Cumhurbaşkanının muhtırası Zürih ve Londra Andlaşmalarının ve Kıbrıs Anayasasının tadilini teklif etmektedir. Kıbrıs'daki Türklerin hayatî hak ve menfaatlerinin teminatını ihtiva eden bu vesikalar üzerinde müzakere açılmasını isteyen böyle bir teklifin kabulüne imkân olmadığından reddine karar verilmiştir. Bu yoldaki cevabımız yakında Kıbrıs hükümetine gönderilecektir" denmiştir. Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin Millet Meclisinde 24 Aralık 1963 de yaptığı bir konuşmada daha evvelce "...Kıbrıslı rumların çok tehlikeli bir yolda olduklarını, Kıbrıs Anayasasının temel maddelerinin değiştirilmesini Türkiye'nin asla kabul edemeyeceğini Kıbrıs'lı rumlara Andlaşmalara dayanan bugünkü Anayasa rejimini yıkmaya teşebbüs ederlerse, bütün meselenin yakın geçmişdeki çeşitli mahzurları ile geri getirilmiş olacağını en açık bir şekilde anlattım. Aynı zamanda Makarios tekliflerinden rücu ederse, Anayasa çerçevesi dahilinde yani Anayasa metnine dokunulmadan tatbikatla karşılaşılan güçlüklerle pratik hal suretinin aranması amacıyla iki cemaat idarecileri arasında görüşmeler yapılmasına taraftar olduğumuzu da" belirttiğini açıklamıştır.

Aralık 1963 Olayları

Makarios'un teklifleri ve bunların reddi adada iki cemaat arasında gerginlik yarattığı bir sırada 21 Aralık 1963 gecesi Girne'den Lefkoşe'ye giden ve içinde Türklerin bulunduğu bir otomobilin rum polisleri tarafından sebepsiz aranması ve bu yüzden çıkan olayda bir Türk kadınının ölmesi, Türk cemaati arasında heyecan uyandırmıştır. Görünüşte basit bir polis olayı olan bu durum, cemaatler arasında yeniden kanlı çarpışmaların başlamasına yol açmıştır. Olaydan sonra soruşturma yapılacağı açıklanmış, ertesi günü iki cemaat arasında çeşitli yerlerde karşılıklı ateş açılmış, ölen ve yaralananlar olmuştur. Daha sonraki günler çarpışmalar büyümüştür. Türk Hükümeti, olayların karşı-

sında bunları sükûnetle ve fakat dikkatle izlediğini açıklamış, daha sonra gerekli diplomatik teşebbüslere geçtiğini belirtmiştir.

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, 24 Aralık 1963 tarihinde Millet Meclisinde yaptığı konuşmada girişilen bu teşebbüsleri açıklamış ve olayları: "...Teşhisimiz, olayların mürettep olduğu ve hukuki alanda başarı elde edemeyeceklerini anlayan Kıbrıs rumlarının işi bu defa fiili tecavüze dökerek Kıbrıs Türklerini ve Türkiye'yi tahrik edip mukabil harekete sevketmeyi gözettikleri merkezindedir" şeklinde değerlendirmiştir. Dışişleri Bakanından sonra konuşan muhalefet ve iktidar milletvekilleri de Kıbrıs'daki olayları takbih etmişlerdir.. Fakat silâhlı çarpışmalar süratle genişlemeye başlamıştır. Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in 26 Aralık 1963 tarihinde Cumhuriyet Senatosunda verdiği bilgilere göre 24 Aralık 1963 günü öğleye kadar 24 Türk öldürülmüş, 40'ı da yaralanmıştır.

Bu gelişme üzerine Türkiye, İngiltere ve Yunanistan Hükümetleri nezdinde 23 Aralık 1963 tarihinde teşebbüs yaparak rumların saldırılarını durdurmak için ellerindeki bütün imkânları kullanmalarını istemiştir. İngiltere ve Yunanistan büyükelçilerine bu hususta yapılan teşebbüsün Garanti Andlaşmasının uygulanmasına bir başlangıç olacağı da belirtilmiştir. Bu teşebbüs üzerine Garanti Andlaşmasına taraf üç devlet 24 Aralık 1963 de Lefkoşe'de şu ortak bildiriyi yayınlamışlardır: "Türkiye, İngiltere ve Yunanistan Hükümetleri, Garanti Andlaşmasının imza eden devletler sıfatı ile Kıbrıs Hükümeti ile Türk ve Rum cemaatlerini halihazır karşılıklara son vermeye müştereken çağırırlar. Üç hükümet, bu gece ateş kesilmesi için uygun bir saatin tesbitine ve her iki cemaatten buna riayeti istemeye Kıbrıs Hükümetini davet ederler. Üç hükümet ayrıca hukuk nizamının korunması lüzumunu gözönünde tutarak bugünkü durumu doğuran güçlüklerin halline yardım maksadıyle müştereken tavasutta bulunmayı teklif ederler." Bu bildiriye Makarios oyalayıcı cevaplar vermiş ve devam eden rum saldırılarını durdurmaya yanaşmamıştır. Feridun Cemal Erkin'in 26 Aralık 1963 günü verdiği bilgiye göre "...Tepeden tırnağa kadar silâhlandırılmış ve evvelce hazırlanmış bir plân dahilinde hareket ettikleri anlaşılan gözleri dönmüş Kıbrıslı rum çetelerinin günlerdenberi Kıbrıs Türklerine karşı giriştikleri imha hareketlerini durdurmak için hükümetimizin yaptığı çeşitli uzlaştırıcı teşebbüslerin müsbet bir netice vermemesi üzerine Garanti Andlaşmasının münferiden harekete geçmek hususunda bize verdiği hakka dayanarak, Türk Hava Kuvvetlerine mensup jet uçaklarına dün (25 Aralık 1963) saat ondörtten itibaren Lefkoşe üzerinde çarpışmaların durdurulması amacını güden ihtar uçuşları yapmaları emri verilmiştir. Aynı saatte de Kıbrıs'daki Türk alayı,

Kıbrıs'lı kardeşlerimizi korumak amacıyla garnizonundan hareketle münasip savunma mevzilerine intikal etmiştir." Bu durum üzerine İngiltere Hükümeti çağrının sonuçsuz kaldığını gördüğünden ortak müdahale zorunluluğuna kani olmuştur. 26 Aralık 1963 gecesi Lefkoşe'deki İngiltere Yüksek Komiseri ile Türkiye ve Yunanistan Büyükelçileri hep birlikte (25 Aralık 1963) gece yarısı Kıbrıs Hükümetine, Kıbrıs Hükümetinin rum ve Türk unsurları da dahil olmak üzere Garanti Andlaşması gereğince ilgili üç devletin adada nizamı iade için müdahaleye hazır olduklarını tebliğ etmişlerdir. Üç devletin askerî kuvvetlerinin, Kıbrıs'da asayişi iade vazifesi ve mesuliyetini kendi üzerlerine almaları için yapılan gerekli temas ve çalışmalar da neticelenmiş ve durum resmî bir tebliğ ile Ankara, Londra, Atina ve Lefkoşe'de yayınlanmıştır."

27 Aralık 1963 tarihinde adada bir İngiliz tümgeneralinin kumandasında üçlü bir kuvvet kurulmuştur. Bu devrede Türkiye'nin politikası ilk önce adada düzen ve güvenliği sağlamak olmuştur. Başbakan İsmet İnönü 29 Aralık 1963 tarihinde verdiği demeçte: "Tahriklere kapılınmamalıdır. Gayretimizi, sükûnun tesisi noktasında toplamalıyız. İstanbul'dan ziyarete gelen bir gençlik heyetine de aynı şeyleri söyledim. Hadiselerin tahlilinde soğukkanlılık esastır" demiştir.

Üçüncü Londra Konferansı

Kıbrıs'ta düzeni sağlamak için geçici tedbirler alınırken devamlı tedbirleri kararlaştıracak bir konferansın Londra'da toplanması İngiltere tarafından telkin olunmuş ve bu kabul edilmiştir. Kıbrıs hakkında bu suretle toplanan üçüncü Londra Konferansı çalışmalarına İngiltere'nin Common Wealth Bakanı Sandys'ın başkanlığında 15 Ocak 1964 de başlamıştır. Konferansa İngiltere, Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs Hükümetleri ile Kıbrıs Türk ve rum cemaatleri temsilcileri katılmıştır.

Konferansa katılan heyetlerin başkanlarının toplantıdan evvel yaptıkları beyanlar birbirleri ile bağdaştırılacak nitelikte gözükmüyordu. Türkiye Dışişleri Bakanı F.C. Erkin İstanbul'da Londra'ya hareket ederken 11 Ocak 1694 tarihinde verdiği demeçte "Kıbrıs'da emniyet ve asayiş, adanın bütün sahasına şamil olarak tam ve istikrarlı ve devamlı bir şekilde sağlanmalıdır. Bu ilk ve önemli gayedir. Esasa taalluk eden görüşümüz, çeşitli vesilelerle açıkladığımız gibi, Türk cemaatinin can ve mal emniyetleri ile birlikte, bütün hak ve menfaatlerinin tam ve kesin bir şekilde sağlanmasının zaruri olduğu noktasında toplanmakta..." olduğunu belirtmiştir. Kıbrıs Türk heyeti başkanı Rauf Denktaş da ertesi günü İstanbul'da, Londra'da cemaatlerinin mal ve can gü-

venliğini sağlayacak bir çözüm şeklini teklif edeceklerini gazetecilere açıklamış ve rumların konferansı sabote edecekleri ve Londra'ya Birleşmiş Milletlere gitmek için gelecekleri tahmininde bulunmuştur. Rum heyeti başkanı Kiprianu ise Londra'da aynı gün verdiği demeçte tam bağımsız bir Kıbrıs istediklerini ifade etmiştir. Bu demeçlerden çıkan anlam, Türklerin mevcud garantileri arttırmak, Rumların ise bütün garantilerden sıyrılarak ENOSİS'i gerçekleştirmek istemeleri idi.

Tarafların bu birbirinden çok uzak görüşleri ve karşılıklı suçlama ve iddiaları konferansın ilk gününden itibaren resmen açıklanmaya başlamıştır. Türkiye ve Kıbrıs Türkleri Zürih ve Londra Andlaşmalarının Türk cemaatinin haklarını fiilen koruyamadığı, bu sebeple Türklere fiili garantiler verilmesi, bunun da ancak Kıbrıs Türklerini biraraya getirecek bir federal yönetim ile mümkün olabileceği görüşünü savunmuşlardır. Rumlar ise Kıbrıs'da ortaya çıkan durumun adayı yönetmelerine engel olan Anayasa ve Türkiye'nin içişlerine karışmasını sağlayan andlaşmalar olduğu, bu sebeple Anayasa'nın değişmesi ve andlaşmaların ve bu arada Garanti Andlaşmasının ortadan kalkması gerektiği görüşünü ileri sürmüşlerdir. Bu görüşleri, İngiltere temsilcisi, cemaatler ve hükümetler temsilcileri ile konferansda ve ayrı ayrı yaptığı görüşmelerde uzlaştırmaya çalışmış, fakat bir sonuç alamamıştır. Konferans çalışmaları yanında uyuşmazlığa kesin bir çözüm yolu bulunana kadar Kıbrıs'da güven ve düzeni sağlayacak bir NATO kuvveti kurulması da görüşülmüştür. Fakat rumlar uyuşmazlığı Birleşmiş Milletlere götürmek istediklerinden bu yolda yapılan teşebbüsleri de kabul etmemişler ve kurulacak barış kuvvetinin Birleşmiş Milletler otoritesi altında kurulmasında ısrar etmişlerdir. Konferansın dışında İngiltere'nin teşviki ile Amerika Birleşik Devletleri'nin Ankara, Atina ve Lefkoşe'de bir NATO kuvveti kurulması ve Avrupalı tarafsız bir arabulucunun seçilmesi hakkında teklifler de Makarios tarafından reddedilmiştir. Bu suretle konferans, içinde ve dışında yapılan çalışmalar bir sonuç vermediğinden, bir karara varılmadan 31 Ocak 1964 de dağılmıştır.

Konferansdan dönüşte Dışişleri Bakanı F.C. Erkin İstanbul'da 2 Şubat 1964 de verdiği demeçde Londra'da konferansda sükûn ve güvenliğin tesisi ve Türk cemaatine tam garantiler sağlanması hedefinin güdüldüğünü açıkladıktan sonra : "Londra Konferansının ilk ihzarî safhası itmiştir. Bütün Kıbrıs adasında tam bir emniyetin kurulması zarureti hakkındaki görüşümüz kabul edilerek Adada Amerika da dahil olmak üzere bazı NATO müttefiklerimizin de iştiraki ile halen teminatçı üç devletin, yani Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın kuvvetlerinden müteşekkil barış kuvvetinin, 10.000 kişilik bir kuvvet seviyesine

yükseltilmesi kararlaştırılmıştır. İçinde Türkiye'nin de temsilcisi bulunacak bir sivil organ bu kuvvetin komutanına idari konularda direktif verecektir. Bu suretle, Kıbrıs idaresinin rum kanadının, Türk hak ve menfaatlerini zedeleyici hareketlerine artık imkân bırakılmamış olacaktır. Uzun vadeli hâl tarzı yani Kıbrıs'ın statüsü, görüşmelerin bundan sonraki safhasında tekrar ele alınacaktır..." demiştir. Dışişleri Bakanlığı bütçesi hakkında Feridun Cemal Erkin 5 Şubat 1964 de Cumhuriyet Senatosunda yaptığı konuşmada Londra Konferansında Türkiye'nin ilk şart olarak ileri sürdüğü güvenliğin sağlanmasının kabul edildiğini teyid etmiştir. Fakat Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı müsteşarı G. Ball'ın Lefkoşe'ye gidip ısrarına rağmen Makarios NATO kuvvetinin kurulmasını reddetmiş ve Londra Konferansı başka bir toplantı yapamamıştır.

Güvenlik Konseyinin Kararı

Başbakan Ismet İnönü, Millet Meclisinde genel görüşme açılması isteği üzerine 18 Şubat 1964 de Millet Meclisinde yaptığı konuşmada Kıbrıs uyuşmazlığının Birleşmiş Milletlere götürülmeden ilkönce teminatçı devletler arasında çözümlenmesinin düşünüldüğünü fakat görüşmelerin uzadığını, Makarios'un birtakım iddialarda bulunduğunu, adadaki asayişsizliğin devam ettiğini hikâye etmiş ve bu iddialara son vermek ve barış kuvvetlerinin kurulmasını sağlamak için Amerika Birleşik Devletleri ve diğer teminatçı devletlerle birlikte Birleşmiş Milletlere başvurmayı kabul ettiğimizi açıklamıştır.

Kıbrıs uyuşmazlığı bu suretle tarafların isteği üzerine Birleşmiş Milletlerde Güvenlik Konseyi önüne gitmiştir. Güvenlik Konseyi Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs temsilcilerini de davet ederek 26 Şubat 1964 tarihinde uyuşmazlık hakkında alınacak tedbirleri görüşmüştür. Türkiye ve Kıbrıs, Londra Konferansında kapalı celsede söylediklerini Güvenlik Konseyi önünde tekrar birbirleri hakkında ileri sürmüşlerdir. Kıbrıs ilâveten Türkiye'nin müdahale hakkı olmadığını ve andlaşmaların ortadan kalktığını Konseye kabul ettirmek istemiştir. Türkiye ise Andlaşmaların geçerli olduğu görüşünü savunmuştur. Güvenlik Konseyi uzun görüşmelerden ve Genel Sekreter U. Thant'ın aracılık teşebbüsünden sonra beş geçici üyenin Türkiye ve Kıbrıs temsilcileri ile istişare ederek hazırladıkları tasarıyı 4 Mart 1964 tarihinde kabul etmiştir.

Kabul edilen bu kararın başlangıç kısmında tarafların andlaşmalar hakkındaki görüşleri hakkında Konseyin düşüncesi söylenmemiştir. Sekiz paragraftan meydana gelen karar metninin ilk üç paragra-

fında ilgili devlet ve cemaatlerden uyuşmazlığı vahimleştirecek hareketlerden kaçınmaları istendikten sonra 4-6 ncı paragraflarda bir barış kuvveti kurulması öngörülmüş ve 7 ve 8 nci paragrafda bir arabulucunun görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Barış kuvveti ile ilgili 4 ncü paragrafda: "Kıbrıs Hükümetinin muvafakati ile Kıbrıs için bir Birleşmiş Milletler Barış kuvveti kurulmasını tavsiye eder. Bu kuvvetin kuruluşu ve önemi, Genel Sekreter tarafından Kıbrıs, Yunanistan, Türkiye ve Birleşik Krallık hükümetleri ile istişare halinde kararlaştırılacaktır. Kuvvetin başkumandanı Genel Sekreter tarafından atanacak ve ona rapor verecektir. Bu kuvvete katılan ülkelerin hükümetlerine bilgi verecek olan Genel Sekreter, kuvvetin harekâtı konusunda Güvenlik Konseyine muntazam raporlar sunacaktır" demiş ve arabulucu hakkında da 7 nci paragrafta: "Öte yandan Genel Sekreterin, Kıbrıs Hükümeti ve Yunanistan, Türkiye ve Birleşik Krallık Hükümetleri ile mutabık olarak, Birleşmiş Milletler Yasası uyarınca ve Kıbrıs halkının tümünün refahı ve uluslararası barış ve güvenliği muhafazası endişesi ile hareket ederek, Kıbrıs meselesine barışçı ve müzakere yolu ile sağlanan bir çözüm şeklini benimsemek amacı ile bir arabulucu tayin etmesini ve bu arabulucunun bu amaca ulaşmak için sözü edilen dört hükümet temsilcileri nezdinde mümkün olan çabayı göstermesini tavsiye eder. Arabulucu, çabaları hakkında Genel Sekretere düzenli aralıklarla rapor sunacaktır..." usulü kabul edilmiştir. Bu suretle Kıbrıs'da Türk ve rum cemaatleri arasındaki çarpışmaları önleyecek bir barış kuvveti kurulacak ve uyuşmazlığın çözülmesini kolaylaştıracak bir arabulucu görevlendirilecek idi.

Güvenlik Konseyinin bu kararı ilkönce Başbakan İsmet İnönü'nün 3 Mart 1964 de gazetecilere verdiği demeçte bir merhalenin atlatılmasına yarıyacağı için olumlu karşılanmıştır. Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin de 5 Mart 1964 tarihinde verdiği demeçte Güvenlik Konseyinin kararının olumlu karşılanmasını şöyle açıklamıştır: "Bu bizim haftalardır üzerinde durduğumuz bir hedefti. Muhtelif hedeflerimiz var. Bunlardan birisine böylece vasıl olmuş bulunuyoruz. Bunun için plânı (beş üyenin teklifini) müsbet karşılıyoruz. Şimdi de tahakkuk safhası için çalışıyoruz. Adadaki mal ve can emniyetini tesis etmek başlıca amacımızdı. Beşli plân da bunu hedef aldığı için memnunuz."

Güvenlik Konseyinin bu kararından sonra barış kuvvetinin kurulması gecikme ile mümkün olmuş, arabulucu olarak görevlendirilen Finlandiyalı diplomat S. Tuomioja, ilgili devlet ve cemaatler ile temas ederek tarafların isteklerini tesbit etmiş, fakat ne barış gücü adada güvenliği sağlayabilmiş ne de arabulucu bir çözüm şekli bulabilmiştir. Adada Nisan ayı sonunda NATO Genel Sekreteri Stiker'in de uz-

laştırıcı teşebbüslerine rağmen, cemaatler arasında münferid ve mahalli silâhlı çatışmalar devam etmiştir.

Washington ve Cenevre Görüşmeleri

Kıbrıs uyuşmazlığının bu gelişmesi Türkiye'de Birleşmiş Milletlere başta gösterilen itimadı sarsmaya başlamıştır. Başbakan İsmet İnönü'nün Millet Meclisinde Kıbrıs hakkında 5 ve 6 Mayıs 1964 günlerinde yapılan genel görüşmelerin ilk gününde yaptığı konuşmasında Türkiye'nin hayal kırıklığı ifade edilmiştir. İsmet İnönü bu hususda "...Birleşmiş Milletler devrinin ne netice vereceğini tahmin edemiyorum. Her şeyin başı olan sükûnet ve güven teessüs edecek mi bunu bilmiyorum. Çünkü, dört aydan beri her ümid devri hayal kırıklığı ile neticelendi. Arabulucunun çalışmasının nasıl bir ameli neticeye varacağını kestirmek mümkün değildir. Temaslarından arabulucunun henüz teklif haline gelecek bir kanaat sahibi olmadığını gördük. Bu vesile ile şunu belirteyim ki, Kıbrıs'daki rum tedhişçilerin kendi zihinlerinde plânladıkları şiddet usullerinin arabulucunun çalışmasına ne kadar elverişli olacağını tahmin etmek müşküldür" demiştir. Millet Meclisinde yapılan görüşmede muhalefet hükümetin Kıbrıs'daki olaylar karşısında daha enerjik bir politika izlemesini istemiştir. Başbakan ikinci günü verdiği cevapda politik gereklere göre hareketin zaman ve şeklinin tesbit edileceğini açıklamıştır.

Fakat Kıbrıs'taki çatışmalar ve Türklerin rehin alınmaları devam etmiştir. Türkiye 29 Mayıs 1964 de verdiği bir nota ile durumun vehametine İngiltere ve Yunanistan'ın dikkatini çekmiştir. Haziran 1964 de Çankaya'da Cumhurbaşkanının başkanlığında hükümet üyelerinin, Genelkurmay ve Dışişleri mensuplarının katıldığı bir toplantı yapılmış ve Kıbrıs'daki durum görüşülmüştür. Dışişleri Bakanı F.C. Erkin 5 Haziran 1964 de verdiği demeçte "Eğer rumlar hareketlerine devam ederlerse, günün birinde Kıbrıs'a gitmemiz mukadderdir. Zannediyorlar ki, Anayasayı ihlâle devam ederler, kaçırdıkları Türkleri gizli yerlere götürüp öldürürler, bunu biz lâkaydi ile karşılayacağız. Böyle zannedelerse fevkalâde yanılırlar" demiştir.

Bu demeç Türkiye'nin harekete geçmeye mecbur kalacağını gösteriyordu. Nitekim Washington'da 6 Haziran 1964 de yapılan bir açıklamada Başkan Johnson'un Başbakan İsmet İnönü'ye bir mesaj gönderdiği, kendisi ile temasa geçildiği ve Washington'a davet edildiği açıklanmıştır. Sonradan metni uzun tartışmalara yol açan bu mesaj hakkında İsmet İnönü aynı gün gazetecilerin bir sorusunu "davet kesin, görüşmek istiyorlar. İşimizi düzeltmeye çalışıyoruz." şeklinde cevap-

landırmıştır. Mesajdan sonra Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Müsteşarı J. Ball 11 Haziran 1964 de tekrar Ankara'ya gelmiştir. Kendisi ile yapılan görüşmelerden sonra Dışişleri Bakanı F.C. Erkin "Amerika ihtilâfa gayet faal bir şekilde müdahale etmiştir. Bu ihtilâfın bir an önce hallini kati suretle istemektedir. Hem Yunanistan hem Türkiye'nin meşru menfaatlerini tatmin edici bir şekil bulmayı" istediklerini açıklamıştır. 13 Haziran 1964'de de Dışişleri Bakanlığı, "Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Johnson'un Başbakanımıza gönderdiği mesajın cevabı, bugün saat 16.30 da Dışişleri Bakanı F.C. Erkin tarafından Amerika'nın Türkiye Büyükelçisi Mr. R.A. Hare'e tevdi olunmuştur. Başkan Johnson tarafından vaki davete icabet etmek üzere bizzat Başkanın telkini veçhile, Başbakanımızın 21 Haziran'da Washington'a müteveccihen Türkiye'den hareket edeceğini" bildirmiştir. Başbakan İsmet İnönü Washington'a gitmeden evvel Millet Meclisi'nde Kıbrıs politkası hakkında güven oyu istemiş 194 oya karşılık 200 oy ile 19 Haziran 1964 de güven oyu almıştır.

Başbakan İsmet İnönü Washington'a giderken İstanbul'da 21 Haziran 1964 de verdiği demeçte yapılacak görüşmeler hakkında ümidli görünmemiştir. İsmet İnönü : "...Meselenin üzerinde sarih bir hal şekli görüşmesinin vuku bulması az muhtemeldir. Çünkü mesele başlıca ilgililer arasında bu derece henüz ilerlememiştir. Daha ziyade tahminler ve takip olunacak ihtimaller tetkik edilebilir. Umumi olarak tahminim bundan ibarettir. Mesele ne kadar meçhul olursa olsun görüşme yolu ile çıkar yol bulunabilir ve bu yolda gayretler sarfetmek vazife olduğu için memleket dışında bu seyahati yapıyorum" demiştir.

Kıbrıs uyuşmazlığına bir çözüm şekline hazırlık olmak üzere Washington'da Başbakan İsmet İnönü ve Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Johnson ve Dışişleri Bakanlığı yetkilileri arasında 22-23 Haziran 1964 tarihlerinde görüşmeler yapılmıştır. İsmet İnönü'nün arkasından Yunanistan Başbakanı Papandreau'nun Washington'a davet edilmesi Johnson'un iki Başbakan arasında arabuluculuk rolü oynamak istediği intibaını uyandırmıştır. Fakat Johnson her iki memleketin Başbakanları ile ayrı ayrı konuştuktan sonra üçlü bir toplantı yapmamıştır. Türk-Amerikan görüşmelerinden sonra 24 Haziran 1964 günü yayınlanan ortak bildiride başlıca : "Görüşmelere, mevcut andlaşmaların halihazır bağlayıcı mahiyeti noktasından hareket ederek bugünkü güçlüklerin müzakere ve mutabakat yolu ile giderilmesini sağlayabilecek yolları kapsamıştır. Devamlı hal çarelerine varabilmek için böyle bir mutabakata varmanın acil bir zaruret olduğu belirtilmiştir. Başbakan ve Başkanın, Kıbrıs'daki cemaatlerin emniyet ve selâmetini sağlamak için Birleşmiş Milletler tarafından sarfedilen gayretle-

rin takviyesi yolunda kendi memleketlerince neler yapılabileceğini de" inceledikleri açıklanmıştır. Bildirinin metni bu suretle Kıbrıs'ın için çözüm şeklinin mevcut andlaşmaların muteberliğine dayanması gerektiğine işaret ediyordu.

İsmet İnönü görüşmeleri olumlu saymıştır. Washington'da Türkiye'ye hitaben 23 Haziran 1964 de yaptığı radyo konuşmasında: "... Seyahatimin bu ikinci gününde müzakereler müsbet bir neticeye varmıştır. Müsbet netice derken meselelerin iyi bir eşkilde halli için neler yapılmak lâzım geldiği hususunda mutabık olduğumuzu söylemek istiyorum..." demiştir.

Başbakan İsmet İnönü Washington görüşmelerinden sonra New York'da Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri U. Thant, Londra'da Başbakan Sir Alec Home ve Paris'de Cumhurbaşkanı de Gaulle ile de görüşmeler yaparak Türkiye'nin Kıbrıs hakkındaki politikasını anlatmıştır. İsmet İnönü Washington görüşmelerinden sonra İstanbul'a vardığında gazetecilere 2 Temmuz 1964 de verdiği yazılı demeçte seyahatinden memnun olduğunu söyledikten sonra müttefiklerimiz ile başlıca Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere ile anlaşmazlık konularının ortadan kalktığını, Kıbrıs için belli bir çözüm şekli veya plânı üzerinde görüşülmediğini açıklamıştır. İsmet İnönü seyahati ile elde edilen sonucu, son zamanlarda geçerliği inkâr edilen Zürih ve Londra Andlaşmalarının yürürlükte bulunduğunun Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere tarafından kabulü olarak değerlendirilmiştir.

Temmuz ayı başında Washington görüşmelerinin uygulanmasının ilk belirtisi olarak Cenevre'de görünüşde Birleşmiş Milletler arabulucusu Tuomioja'nın gerçekte Amerika'nın eski Dışişleri Bakanı D. Acheson'un aracılığı ile Türkiye, Yunanistan ve İngiltere temsilcileri arasında Kıbrıs hakkında görüşmeler yapılması hazırlığına girişilmiştir. Yunanistan ilk önce böyle bir görüşmeye yanaşmamış, sonradan doğrudan doğruya değil, Acheson aracılığı ile dolaylı olarak görüşmelere katılmıştır. Bu görüşmelere Türkiye adına katılan Prof. N. Erim, Tuomioja ve Acheson ile ilk temasını 9 Temmuz 1964 de Cenvere'de yapmıştır. Erim bu toplantıya giderken amacın Kıbrıs uyuşmazlığına görüşme yolu ile bir çözüm bulmayı deneme olduğunu belirtmiştir. Deneme yapılmış, fakat bu sefer de görüşme yolu ile bir sonuç alınamamıştır.

Cenevre'de yapılan görüşmeler Acheson Plânı denilen bir çözüm şeklini ortaya çıkarmıştır. Bu çözüm şekli Türkiye'ye Kıbrıs'ın kuzey doğusunda Karpas yarımadasında egemen bir bölge verilmesi ve bu bölge dışında kalan yerlerde Kıbrıs Türklerinin topluca bulunduğu iki veya üç bölgede muhtar Türk yönetimlerinin kurulması ve andlaşmaları gözetmek üzere milletlerarası bir komisyonun tayini idi. Türkiye'

nin egemenliğine verilecek bölgenin askerî ihtiyaçlarına yetişecek bir yüzölçüsünde olması görüşülürken Kıbrıs'da Ağustos başında Erenköy ve Mansura çarpışmaları ve bombardımanı olmuştur. Bu gelişmelerden sonra Cenevre'de başlayan ikinci görüşmede Acheson Plânı değiştirilmiş ve Türkiye'ye egemen bir bölge verilmesi yerine 50 kilometre karelik toprağın 50 yıl süre ile kiralık olarak verilmesi öngörülmüştür. Bu değişik plân Türkiye tarafından kabul edilmemiştir. Acheson ve Prof. Nihat Erim, talimat almak üzere Eylül başında memleketlerine hareket etmişlerdir. Sonradan tekrar Cenevre'ye dönmediklerinden bu şehirde yapılan görüşmeler de bir sonuca bağlanamamıştır.

Başbakan İsmet İnönü, Millet Meclisi'nde 3 Eylül 1964 de yaptığı konuşmada Cenevre görüşmelerinin safhalarını, Acheson plânını ve değişiklikleri ayrıntıları ile anlatmış ve plân hakkında bir sonuca varılamamasını Türkiye'ye verilecek bölgelerin Yunanistan'ın kiralık bizim ise egemen bir bölge olması ısrarımıza atfetmiştir. İsmet İnönü Kıbrıs uyuşmazlığının bu safhasını şu şekilde özetlemiştir: "...Kıbrıs patlamasının sekiz aydan beri devamı sırasında bizim politikamızın hedefi, Kıbrıs'da emniyet ve sükûnün tesisi için tedbir aramak ve daimi bir hal şekli bulmak için gayret sarfı olmuştur. Kıbrıs'ın istiklâli aleyhinde sabit bir fikir sahibi olduğumuz sanılmaması için ilk günden biz, federasyon fikrini ortaya koyduk. Bugün de, o tasavvura avdet edilse razı oluruz. Karşısında bulunduğumuz ödev muahadeleri tanımayan ve onların tahribini zorla emrivaki haline getirmek isteyen bir Kıbrıs idaresi elinde, Türk cemaatinin hayat ve emniyetini kurtarmak ve muahadelerin yürümekte olduğu esasını, saklı tutarak, daimi bir hal şeklini bulmaya çalışmaktır. Biz egemenliğimiz altında askerî ve idari ihtiyaçlara cevap verecek bir bölgenin ilhak olunmasını ve cemaatin yaşama haklarına riayet edilmesini müzakere zemini yapmayı bu sebeple kabul ettik. Bunu temin edersek, Yunanistan'ın ENOSİS isteğine karşı bir nevi Türkiye'ye iltihak fikri ile bir anlaşma zemini bulmuş olacağız. Daimi bir hal şekli aradığımıza göre alacağımız arazi parçasının daimi ve ebedi karakterde olması mantıki ve zaruridir." Daha sonra Millet Meclisi'nde yapılan görüşmelerde muhalefet Ağustos ayında havadan yapılan müdahalenin genişletilmemesini kınamış ve hükümetin kuvvetlendirilmesi için Cumhuriyet Halk Partisi-Adalet Partisi koalisyonu ve hatta milli koalisyon kurulmasını istemiştir. Dışişleri Bakanı F.C. Erkin de 7 Eylül 1964 de verdiği demeçde Yunanistan ve Kıbrıs'ın tutumlarının, uyuşmazlığı bir savaşa götürdüğünü belirtmiştir.

1964 Yılı Sonunda Durum

Yunanistan 1964 yılı ortasında general Grivas'ı Kıbrıs'a gönderme-

si ve adaya Yunan askeri ve subayı yollaması ve oniki adalarda tahkimata başlaması ve nihayet Washington görüşmelerinden sonra Amerika Birleşik Devletlerinin aracılığı ile yapılan müzakere tekliflerine yanaşmaması veya müzakereleri açıklamak suretiyle baltalaması Kıbrıs uyuşmazlığını mahalli bir uyuşmazlıktan Türkiye ve Yunanistan arasında bölgesel bir uyuşmazlık şeklinde genişletmiştir. Türkiye bu yeni gelişme karşısında Yunanistan ile İkamet ve Ticaret Anlaşmalarını sona erdirmiş ve İstanbul'daki Yunan vatandaşlarını tard etmeye başlamıştır.

Kıbrıs'da Rumların giriştiği saldırılar barış kuvvetlerinden ziyade Türkiye hava kuvvetlerinin 8-9 Ağustos 1964 de yaptığı müdahaleden sonra genel olma niteliğini kaybetmiş ve sadece münferid çatışmalar halinde devam etmiştir. Türkiye'nin Kıbrıs Türklerine Eylül ayında kuvvet kullanmak suretiyle yiyecek ve yardım malzemesi göndermeye kalkması Makarios'un mukavemetini ve Türkleri abluka altında tutma teşebbüsünü kırmıştır. Bu suretle Kıbrıs'da durum nisbeten istikrar kazanmıştır.

Kıbrıs uyuşmazlığına devamlı ve kesin bir çözüm yolu bulunması için Cenevre görüşmelerinden sonra 10 Eylül 1964 de ölen Birleşmiş Milletler arabulucusu Tuomioja yerine tayin edilen G. Plaza Ekim ve Kasım aylarında Türkiye'ye gelerek görüşümüzü öğrenmiş, fakat 1964 yılında çözüm şekli hakkında bir teklif yapmaktan kaçınmıştır.

Kıbrıs uyuşmazlığının 1964 yılında bir çözüm şekline bağlanmadan devam etmesi Türkiye'nin müttefiklerinden ve özellikle NATO Devletleri ve Amerika Birleşik Devletleri'nden umduğu yardım ve desteği görememesi izlenen dış politika üzerinde kınamalara ve Amerika Birleşik Devletleri aleyhinde gösterilere yol açmıştır. Bu durumda Türkiye Sovyetler Birliği ile münasebetlerini normalleştirme zorunluluğunu duymuş ve Dışişleri Bakanı F.C. Erkin'in Ekim 1964 de Moskova'yı ziyareti ile bu gerçekleştirilmiştir. Bu suretle Kıbrıs uyuşmazlığı 1964 yılı sonunda Türkiye'nin genel dış politikasını etkileyecek bir niteliğe varmıştır.

II

TÜRK - SOVYET İLİŞKİLERİ

Türkiye - Sovyetler Birliği Münasebetleri

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetler, arada aksi yönde, geçici gelişmelere rağmen genel olarak üç devrede ele alınabilir. Bu devreler dostluk, uyuşmazlık ve dostluğun yeniden kurulması teşebbüsleri olarak adlandırılabilir. Dostluk devresi her iki devletin kuruluş ve kuvvetlenme çabaları gösterdikleri zamanlara rastlamaktadır. Bu devreyi 1921 Moskova Andlaşmasından başlatıp Sovyetler Birliği ile Nazi Almanyasının anlaşması ile sona erdirmek mümkündür. Sovyetler Birliği'nin bu anlaşmadan sonra izlediği politika Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir uyuşmazlık devresi açmıştır. Bu devre Stalin'in ölümü ile sona ermiştir. 1953 yılından sonra Sovyetler Birliği Türkiye ile yeniden dostluk münasebetleri kurma teşebbüslerine girmiştir. Halen bu devrenin içindeyiz. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetler genel olarak Sovyetler Birliği'nin izlediği politikaya tabi olmuştur. Özellikle ele aldığımız son iki devrede uyuşmazlıklar çıkması ve sonradan bu uyuşmazlıkların ortadan kalkarak münasebetlerin düzelmesi veya hiç değilse normalleşmesi Sovyetler Birliği'nin teşebbüsleri ile olmuştur. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetlerde görülen gelişmeler Sovyetler Birliği ile diğer komşu memleketler arasındaki münasebetlerde de hemen hemen aynen görülmüştür. Bu benzerlik Sovyetler Birliği'nin genel olarak bir dünya politikası izlemesinden ve Türkiye ve diğer komşu ve yakın memleketlerin daha sınırlı bir politika gütmelerinden ileri gelmektedir. Türkiye'nin NATO'ya girmesinden sonra ve Türkiye'nin dış politikasını yönetenlerin takriben 1950 yılından yakın zamanlara kadar bir blok politikası izlemeleri veya Batı Blokunun politikasına uymaları Türkiye'yi sınırlı bir politika güden bir devletten bir dünya politikası izleyen bir devlet haline getirmiş midir ve bu durum Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan münasebetlerini etkileşmiş midir? Bu soruyu cevaplandırmak için NATO'ya giren

devletlerin dünya politikalarını uygulamak veya ferdi güvenliklerini sağlamak amaçlarına göre bir ayırım yapmak gerekir. NATO belli bir coğrafya bölgesinde üyelerinin güvenliğini ortak olarak korumak için kurulmuştur. Üyelerinden bazılarının bu bölge dışında da ilgilerinin bulunması NATO'yu zaman zaman bölgesi dışındaki sorunlarla da uğraştırmıştır. Fakat Türkiye, NATO'ya kendi güvenliğini korumak için girmiştir ve NATO bölgesi dışında ilgileri yoktur. Bu sebeple ortak güvenlik zedelenmeden kendi güvenliğinin sağlandığı kanaatına vardığı zaman Türkiye'nin NATO üyeliği sınırlı bir politika izlemeye dönmesine engel olmamıştır. Bu dönmenin daha erken yapılamaması Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin imkânlarının eşit olmamasından ileri gelmektedir. Türkiye'nin imkânları sınırlı olduğu için ve bu imkânlar ancak diğer devletlerle işbirliği yapılarak arttırılabildiği için işbirliğinin kendisine sağladığı imkânlardan, hemen tekrar bulacağına emin olmadan süratle vazgeçmesi güçtür. Bu sebeple Türkiye'nin dış politikasında kesin değişmelerden ziyade tedrici gelişmeler görülmüştür. Sonuç olarak Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetleri sınırlı bir politika izleyen bir devletle genel bir dünya politikası izleyen bir devlet arasındaki münasebetler olarak değerlendirme bir yanılma olarak nitelendirilemez.

Türkiye'nin milli güvenliğini koruma ve ekonomik kalkınmasını veya bağımsızlığını gerçekleştirme politikası Sovyetler Birliği'nin dünya yüzünde izlediği politikaya engel olmadığı veya bu politika ile bağdaşabildiği zamanlar iki memleket arasındaki münasebetler dostane olmuş ve Sovyetler Birliği'nce böyle sayılmayınca bozulmuştur. Aşağıda sadece bu münasebetlerin son iki devresi ele alınacaktır.

Uyuşmazlık Devresi

Sovyetler Birliği yöneticilerinin, Nazi Almanya'sı ile pazarlıklara başladıktan sonra, bir yardımlaşma anlaşması yapmak üzere 25 Eylül 1939'da Moskova'ya giden Saraçoğlu'na Boğazlar hakkında kabul edilemeyecek tekliflerde bulunmaları, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında uyuşmazlıkların çıkmasına başlangıç olmuştur. Arada Sovyetler Birliği ile Almanya arasındaki münasebetlerin bozulması, 25 Mart 1941 tarihinde 1925 Tarafsızlık ve Saldırmazlık Andlaşmasının teyidine vesile olmuş ise de bu düzelme devam edememiştir. 1942 yılından itibaren, daha belirli tarih olarak Stalingrad savaşından sonra Sovyetler Birliği Türkiye'ye karşı bir baskı politikası izlemeye başlamıştır.

Sovyetler Birliği'nin Talepleri

Stalingrad Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye kar-

şı değişen tutumu 1943 yılı Ekim ayında Moskova'da toplanan Dışişleri Konferansında Türkiye'nin savaşa katılması için zorlanmasını istemiye yönelmiştir. Sovyetler Birliği savaş yükünün hafiflemesi için 1943 yılının Kasım ayında toplanan Tahran Konferansında da aynı isteği ileri sürmüştür. 1945 yılı Şubat ayında toplanan Yalta Konferansında Stalin Türk Boğazları hakkındaki Montreux Sözleşmesinin değişmesini talep etmiştir. Aynı yılın Temmuz ayında toplanan Potsdam Konferansında da Montreux Sözleşmesinin değişmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu değişme talebine Sovyetler Birliği'ne boğazlarda üs verilmesi ve Ardahan'ın iadesi istekleri eklenmiştir.

Sovyetler Birliği, bu milletlerarası toplantıların yanında Türkiye'ye de doğrudan doğruya baskı yapmaya başlamıştır. Molotov, 19 Mart 1945 de Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi S. Sarper'e Sovyetler Birliği'nin 1925 Tarafsızlık ve Saldırmazlık Andlaşmasını 7 Kasım 1945 tarihinde fesih edeceğini tebliğ etmiştir. Fesih gerekçesi bu Andlaşmanın II nci Dünya Savaşı'nın meydana getirdiği derin değişikliklerin ortaya çıkardığı yeni şartlara uymaması ve andlaşmanın ciddi tadillere muhtaç olduğu idi. Türkiye 4 Nisan 1945 de verdiği cevapda 1925 Andlaşması yerine diğer bir andlaşma yapma hususunda Sovyetler Birliği'nin telkinini kabul etmiş ve bu amaçla kendisine yapılacak teklifleri incelemeye hazır olduğunu bildirmiştir.

Yeni şartların Montreux Sözleşmesinin değişmesinden başka üs istemek ve Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne terki olduğu Haziran ayı başında anlaşılınca Türk devlet adamları Sovyetler Birliği taleblerinin kabul edilmiyeceğini açıklamaya başlamışlardır. Meselâ, H. Saka Londra'da gazetecilerin sorularına 10 Temmuz 1945 de verdiği cevaplarda Sovyetler Birliği'nin teklifleri hakkında münakaşaya girmemekle beraber "Türkiye için, bir hudut tadili veyahut arazi tavizleri meselesinin bahis mevzuu olmadığını beyan etmiştir." Aynı beyanda H. Saka Montreux Sözleşmesinin değişmesi hakkındaki Türk görüşlerini de açıklamıştır. Daha sonra Başbakan Ş. Saraçoğlu da Basın Kongresi üyelerine 6 Ocak 1946 da verdiği çayda Sovyetler Birliği'nin talebleri hakkında ortaya atılan iddialara temas ederek demiştir ki: "...Aylarca evvel, malûm bazı gazete ve radyolarda Kars ve Ardahan illeri, yabancı memleketlere dağılmış olan Ermenilere yurt olarak verilmelidir şayia ve haberleri yayıldı. Bütün dünya biliyor ki bütün bu yerlerde bir tek Ermeni mevcut değildir." Ş. Saraçoğlu Kars ve Ardahan'ın Türkiye'ye iade edilmesini anlattıktan sonra, devamla "...Sovyetlerle aktolunan Kars Muahedesi ile Şark hudutlarımız bugünkü şeklinde kesin çehresini almış ve etnik hakikatler bu suretle ve iki tarafın tam rızası ile teyid olunmuştur. Bazı gazete ve haberler Kars ve

Ardahan'ın Rusların zayıf olduğu bir sırada Türkler tarafından alındığını söylüyorlar. Bir kere almak ve alınmak diye bir şey yoktur. Halkın eski vatanlarına ve eski devletlerine kendi irade ve ihtiyarları ile avdet etmeleri keyfiyeti vardır. Bundan başka, Rusya'nın zayıf sayıldığı o günlerde Türkiye yok denecek bir halde idi... İki hafta evvel iki Gürcü profesörü, Karadeniz kıyısındaki Türk illerinin yarısının vaktiyle sözde Gürcülere ait oldukları için Gürcistan'a ilhakını istedi ve bu istek Sovyet gazeteleri ve radyoları tarafından bol bol yayınlandı. Vakıa bu illerde Gürcü dilini de konuşan ve kendilerini Türk dinine, vicdanına, kültürüne ve diline sahip sayan insanlar vardır. Fakat bu insanlar Çarlar ve Çar ordularının önünden kaçıp anavatana iltica eden Türklerdir. Bütün bunlara rağmen temenni ediyorum ki bu profesörlerin yazıları yalnız bu profesörlerin yazısı ve malı olarak kalsın... İnsanlığa, medeniyete ve terakkiye hizmetten ve komşu memleketler için muhabbetten başka bir dileği ve arzusu olmayan Türkiye Cumhuriyeti San Francisco prensiplerine inanıyor, hak ve adalet fikirlerine inanıyor, kendi varlık ve birliğine güveniyor..." demiştir.

Sovyetler Birliği'nin taleplerinin belli olması, Türk halkoyunda tepki yaratmıştır. Bu yüzden Aralık 1945 de İstanbul'da Sovyetler Birliği'ne karşı gösteri yapılmıştır. Bu gösteri üzerine Sovyetler Birliği 8 Aralık 1945 tarihinde bir nota vererek gösteriler sırasında Türk polisinin ihmalini ve Türk Hükümetinin sorumluluğunu iddia etmiş ve kışkırtıcı hareketlere önem vermemezlik edemeyeceğini bildirmiştir. Türk Hükümeti verdiği cevapda iddiayı reddetmiş ve gösterinin ideolojik mücadeleler sonucu dahili bir olay olduğunu, Sovyetler Birliği'ne karşı bulunmadığını ve Tass Ajansının ikaza rağmen yanlış haber verdiğini belirtmiştir.

Sovyetler Birliği Türkiye'yi tazyik altında tutmak için taleblerini gayri resmi ağızlar tarafından ifade ettirmeye devam etmişlerdir. Moskova kaynaklı 22 Şubat 1946 tarihli bir haberde bir Ermeni profesörünün akademide verdiği derse dikkat çekilmiştir. Türkiye ve Ermenistan adlı bu dersde Ermeni profesör Van, Bitlis ve Erzurum bölgelerinin Ermeniler'e ait olduğunu ispat etmek istemiştir. Profesör ayrıca bütün Ermenilerin eski topraklarına dönmek arzusunda olduklarını söylemiş ve bu isteklerinin gerçekleşmesi için bu toprakların Sovyetler Birliği'ne dahil olan Ermenistan Cumhuriyetine iadesi gerektiği üzerinde durmuştur.

Sovyetler Birliği 7 Ağustos 1946 tarihinde verdiği yeni bir notada Boğazlar rejiminde, Karadeniz devletleri lehindeki değişiklikler talebini ve Boğazların kendisi ile birlikte ortaklaşa savunulması isteğini tekrarlamıştır. Türkiye 22 Ağustos 1946 tarihinde verdiği cevapda Mont-

reux Sözleşmesinin ancak bu Sözleşmede öngörülen usulle değiştirilebileceğini ve Boğazların Sovyetler Birliği ile ortaklaşa savunulmasının Türkiye'nin egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırı olduğunu bildirmiştir. Sovyetler Birliği ve Türkiye bu görüşlerini 24 Eylül ve 18 Ekim 1946 tarihlerinde birbirlerine verdikleri notalar ile teyid etmişlerdir. Bu karşılıklı notalaşmanın devamı Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin 9 Ekim 1946 tarihinde Sovyetler Birliği'ne verdikleri nota ile önlenmiştir. Taraflar arasında beliren bu önemli görüş farkları yüzünden Montreux Sözleşmesini değiştirecek konferans da toplanamamıştır. Fakat Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin ülke bütünlüğü ve bağımsızlığına karşı ileri sürdükleri iddialar ve yaptıkları talepler ortada kalmıştır.

Truman Doktrini

Amerika Birleşik Devletleri Kongresine 12 Mart 1947 de gönderilen mesajda açıklanan Truman Doktrininin ortaya çıkması Sovyetler Birliği'ne yeni bir baskı vesilesi vermiştir. İzvestiya gazetesi Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri'nin kontrolü altına düştüğünü iddia etmiştir. Türk devlet adamları bu iddiayı reddetmişler ve Türkiye'nin güvenliği için gerekli ittifaklara girişeceğini belirtmişlerdir. Meselâ, Başbakan R. Peker, Columbia Broadcasting muhabirine 27 Mayıs 1947 de verdiği beyanda Sovyetler Birliği'nin talep ve iddialarına temas etmiş ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetlerin düzelmesi için gereken şartları açıklamıştır. R. Peker bu beyanında şöyle demiştir : "Devamlı bir dostluk tesis edilebilmesi için Rusya, Türk toprağını ve hükümranlığını ihlâl edici mahiyette olup, en ufak bir tarihi veya etnik esasa ve hiçbir hakka dayanmayan taleblerini geri almalıdır. Bu gibi iddiaların geçici vaadler halinde değil, kesin olarak ortadan kalkması, Türkiye ile Rusya arasındaki münasebetleri 1919-1920 de başlayan benzer dostluk bağlarının yeniden tesisine kadar götürebilir. Türkiye bir peyk durumunu kabullenmeye hiçbir şart altında razı olamıyacağı gibi Rusya ile daha iyi bir anlaşma esasının temini, Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık ile olan münasebet, ittifak ve sıkı dostluğunun zayıflamasını mecburi kılması da mevzubahis olamaz..."

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetler 1948 yılından 1951 yılı sonlarına, Türkiye'nin NATO'ya girmesi sözkonusu oluncaya kadar nisbeten durgun geçmiştir. Türk devlet adamları yaptıkları beyanlarda genel olarak durumda bir değişiklik veya gelişme olmadığını söylemekle bir bekleme devresine girildiği intibaını vermişlerdir. Meselâ Dışişleri Bakanı N. Sadak 1948 yılı Şubat ayında yaptığı basın toplantısında bir soruya cevaben : "Sovyet Rusya ile münasebetleri-

mizde hiç bir değişme yoktur. İki yıla yakın zamandanberi büyükelçileri mezun bulunuyor. Agrement istediler verdik" demiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Büyük Millet Meclisi'ni 1948 yılı Kasım ayında açış konuşmasında, "Sovyetler Birliği ile iyi olmasını samimiyetle arzu ettiğimiz münasebetlerimizde yeni bir gelişme ifade edecek durumda" olmadığımızı açıklamıştır. Dışişleri Bakanı N. Sadak 1949 yılında da Londra'da International News Service Ajansına 16 Çubat'ta verdiği demeçte "Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetlerde bir kötüleşme var mı?" sorusuna karşılık kısaca "yoktur" demiştir. Bundan sonra 1950 genel seçimleri konuşmalarında ve 1950 Mayıs'ında kurulan I nci Menderes Hükümeti programında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetlere yer verilmemiştir. Yeni iktidarın Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün International News Service'e Haziran ayında verdiği bir demeçte doğrudan doğruya Sovyetler Birliği ile olan münasebetlerimize dokunulmamakla beraber dünyanın iki ayrı bloka ayrıldığına işaret edildikten sonra : "...İdeolojik telâkkileri itibariyle birbirleri ile samimi suretle uyuşmalarına asla imkân olmayan bu iki cephe arasında tarafsız ve müstakil siyaset takip etmek hülyasına kapılarak hürriyet cephelerine iltihaktan çekinen milletler, bu affedilmez gafletlerinin cezasını çekeceklerdir..." demiş ve Türkiye'nin yerinin hür milletlerin yanında olduğunu açıklamıştır. Bu demeç Türkiye'nin Batı blokuna daha yakınlaşması gerektiği ve dolayısıyle Sovyetler Birliği ile olan münasebetlerinde bir değişiklik olmayacağı görüşünü yansıtıyordu. Nitekim yeni Cumhurbaşkanı Celâl Bayar 1950 yılı Kasım ayında Büyük Millet Meclisi'ni açış konuşmasında bir yıl evvelki durumu tekrarlamakla yetinmiştir. Celâl Bayar konuşmasında : "Sovyetler Birliği ile iyi olmasını temenni ettiğimiz münasebetlerimizde geçen seneye nazaran bu sene de herhangi bir değişiklik yoktur" demiştir. 1951 yılında kurulan II nci Menderes Hükümet programında da Sovyetler Birliği'ne yer verilmemiştir. Başbakan Adnan Menderes B.B.C. muhabirine 8 Nisan 1951 de verdiği demeçte ise bir soru üzerine görüşünü "Türkiye, bütün devletlerle olduğu gibi, komşusu Rusya ile de dostane münasebetler idamesini arzu etmektedir. Yalnız bu dostluğun bir taraflı olamıyacağını ve iki tarafın karşılıklı hüsnüniyetine bağlı olduğunu gözönünde bulundurmak icabeder" şeklinde ifade etmiştir.

Türkiye'nin NATO'ya Katılması

Türkiye'nin NATO'ya girmesinin bahis konusu olmaya başlaması ve Orta Doğu'da Batı Devletleri tarafından bir savunma teşkilâtının kurulmasına teşebbüs edilmesi ve bu teşkilâtta Türkiye'nin bir rol alması ihtimali belirince Sovyetler Birliği yeniden harekete geçerek Türkiye üzerinde bir etki yaratmaya çalışmıştır.

Sovyetler Birliği Ankara Büyükelçisi Lavrichev'in Dışişleri Bakan Vekili S. Ağaoğlu'na 3 Kasım 1951 de tevdi ettiği notada NATO emperyalist devletlerin saldırgan politikalarının bir aracı olarak tanımlanmış ve Türkiye'nin NATO'ya katılmakla topraklarını bu devletlerin saldırma politikasının uygulanmasında kullanacağı iddia edilmiş ve Türkiye'nin bundan sorumlu olacağına dikkati çekilmiştir. Sovyetler Birliği notasının bu iddialar ile ilgili parçaları şöyle kaleme alınmıştır: "...Şimali Atlantik Camiasının bu camiaya dahil bulunan ve bilindiği gibi kendilerine karşı hiç kimse tarafından taarruz niyeti beslenmemekte olan devletlerin zati müdafaaları gayeleriyle bir alâkası olmadığını ve bilâkis, bu camianın tecavüzî gayeler gütmekte olduğuna ve binaenaleyh milletlerarası sulh ve emniyeti takviye davasına hizmet eylemediğine Sovyet Hükümeti şimdiye kadar resmî vesikalarında işaret eylemiş bulunmaktadır... Elde mevcut müteaddit bilgilere nazaran Birleşik Amerika Devletleri askerî kumandanlığının ve mütehassıslarının sevk ve idaresi ve yardımı ile Türk topraklarında askerî hava ve deniz üsleri tesis edilmektedir ve aynı zamanda Sovyet hudutlarına pek yakın yerlerde geniş mikyasda askerî hava meydanları hali inşadadır. Bu şartlar dahilinde, esasen Atlantik'le hiç bir alâkası bulunmayan Türkiye'nin Atlantik Paktına davetinin, emperyalist devletlerin Türk topraklarını, Sovyetler İttihadı sınırları yakınında tecavüzkâr emellerle askerî üsler vücuda getirmek için kullanmak arzusunda olduklarından başka bir mâna ifade edemeyeceği tamamiyle aşikârdır... Sovyet Hükümeti Türkiye Hükümetinin mütecaviz Atlantik camiasına girmekle ve Sovyet İttihadı sınırları civarında yabancı üslerin inşası için Türk topraklarından faydalanmasına müsade etmekle yüklendiği mesuliyete Türk Hükümetinin dikkatini çekmeği de lüzumlu saymaktadır."

Sovyetler Birliği'nin bu notasını Türkiye Hükümeti 12 Kasım 1951 tarihinde cevaplandırmıştır. Türkiye Hükümeti, cevabında Atlantik Paktının zaruretleri karşısında kurulmuş bir savunma anlaşması olduğunu belirttikten sonra Sovyetler Birliği'nin askerî hazırlıklarına temas etmiş ve Türkiye'nin savunma tedbirleri almasının nedenlerini açıklamıştır. Türkiye'nin bu görüşleri cevabi notada şu şekilde bildirilmiştir: "...Devletlerarası gergin durumun devamı ve Birleşmiş Milletler Teşkilâtının bugünkü şekliyle, barış ve güvenliğin gerektirdiği nisbette korumak için icabeden imkânlara malik bulunmadığının anlaşılması birçok memleketleri emniyetini müştereken teminat altına almaya sevkeylemiştir. İşte ihtiyacın mahsulü olan ve Birleşmiş Milletler Anayasasının ruh ve lâfzına uygun olarak kurulmuş bulunan Atlantik Paktı tamamen tedadüfî mahiyettedir... Tam mânâsiyle barış sever bir

devlet olduğunu ef'aliyle de daima ispat etmiş bulunan Türkiye'nin Atlantik camiasına katılmakla gözettiği tek hedef herhangi bir tecavüze karşı müşterek emniyet çerçevesi dahilinde kendi emniyetini sağlamaktadır. Sovyet Rusya'nın ve ona sıkı bir surette bağlı bulunan diğer bazı memleketlerin yıllardan beri takip ettikleri umumi politika ve Sovyet mütehassıslarının sevk ve idaresi altında yapmakta oldukları askerî hazırlıklar gözönüne getirilince, bu devletler hakkında aynı şeyi söylemek maalesef mümkün olamamaktadır. Türkiye tarafından alınan bilcümle askerî tedbirler her hükümran devlete milletlerarası hukukun tanıdığı... beka hakkının icabları hududunu aşmayan ve ancak memleketin korunması ihtiyacının zarurî kıldığı müdafaa tedbirleri olup, herhangi bir memleket aleyhine müteveccih değildir. Türkiye bu meşru tedbirleri Atlantik Paktına girmesi henüz mevzubahis bulunmadığı bir zamanda ittihaz etmekte olduğuna göre, bu tedbirler ile Türkiye'nin Pakta iştiraki keyfiyeti arasında bir rabıta tesisi teşebbüsü ve Türkiye'ye bu yüzden bir mesuliyet terettüp edeceği iddiası mâvakaa aykırı düşmektedir... Türkiye yıllardanberi ona ağır malî külfetler tahmil eyleyen askerî tedbirleri sırf bir vehmi yüzünden de almakta değildir. Sovyet Hükümeti samimi bir nefs murakabesi yaptığı taktirde, Türkiye'nin kendi masuniyeti hususunda endişeye düşmesi için pek ciddi sebepler mevcut bulunduğunu teslim edecektir. Türkiye'nin milli istiklâlini ve toprak bütünlüğünü tehdid eden taleblerle karşılaşmış bulunduğu unutulmamalıdır..."

Dışişleri Bakanı F. Köprülü, Büyük Millet Meclisi'nde 10 Aralık 1951 tarihinde yaptığı konuşmada Sovyetler Birliği'nin 30 Kasım 1951 de evvelki notalarının tekrarından ibaret olan yeni bir nota verdiklerini açıklamış ve bu notaya cevap verilmeyeceğini bildirmiştir. Çünkü "...Bizim Atlantik Paktına girmekten vazgeçtiğimizi, kendi güvenliğimizi ve hür demokratik devletlerin güvenliğini mümkün mertebe arttırmaktan sarfınazar eylediğimizi ifade" etmedikçe Sovyetler Birliği'ni tatmin etmeye imkân yoktur. F. Köprülü bu konuşmasında cevap vermememizin gerekçesi olarak ayrıca böyle bir notaya cevap vermemiz, "bizim ancak evvelki cevabımızı aynen tekrarlamakla mümkün olabilirdi. Faydası olacağına kani bulunsaydık, bunu memnuniyetle yapardık. Çünkü kendisine karşı herhangi bir kötü niyet beslemediğimizi, münasebetlerimizin dostane olmasını temenni ettiğimiz ve bu arzumuzun bariz nişanelerini ahdi sahada da ibraz eylemiş olduğumuz bu komşumuzla aramızda herhangi bir sui tefehhüm bulunmamasını arzu ederiz. Fakat... bize yapılan isnadlar, bu isnadların mesnedsiz olduğu hususunda teminat almaya, yani hakikatların meydana çıkmasına matuf değildir. Maksad sadece üzerimizde baskı yapmaktır..." görüşümü-

zü belirtmiştir. F. Köprülü, 19 Aralık 1951 de gene Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada : "...komşularımızla münasebetlerimizi gözden geçirirken Sovyet Rusya ile münasebetlerimiz üezrinde fazla durmayacağım. Zira... bu komşumuzun şu sıralarda bize karşı sinir harbine kuvvet verdiğini müşahede buyurmuşsunuzdur. Her türlü kötü niyetten âri fakat kararlı ve dürüst siyasetimizin verdiği vicdan rahatlığı, ananevi sinir kuvvetimizi bir kat daha arttırmaktadır..." demiştir.

Türkiye'nin NATO'ya katılmasından evvel Orta Doğu'nun savunmasını teşkilâtlamak amacıyle bir Orta Doğu komutanlığı kurulmasına teşebbüs edilmesi de Sovyetler Birliği'ni harekete geçirmiştir. Sovyetler Birliği Orta Doğu komutanlığı kurmaya teşebbüs eden Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa ile birlikte Türkiye'ye Moskova Büyükelçiliğimiz eliyle 24 Kasım 1951 tarihinde bir nota vermiştir. Bu nota ile Türkiye saldırı hareketlerine aracı olmak ile suçlandırılmıştır. Notada başlıca Orta Doğu kumandanlığının amacı Sovyetler Birliği'ne göre belirtilmekte ve Türkiye'nin teşebbüse önayak olmasına bigâne kalınamayacağı ifade edilmektedir. Sovyetler Birliği : "...Dört devletin teklifleri ve deklârasyonu, Orta Doğu Komutanlığı adı verilen komutanlığı vücuda getirmek tasavvurlarının Yakın ve Orta Doğu memleketlerini mütecaviz Atlantik Bloku'nun tahakkuk ettirmekte olduğu harp tedbirlerine iştirake sürüklemek teşebbüsünden başka bir şey ifade etmediğini tesbit etmektedir... Yakın ve Orta Doğu Devletlerini Atlantik Paktının askerî tecavüzkâr temayülâtına katılmaya sevketmekle, Orta Doğu komutanlığının kurulmasında önayak olan diğer devletler gibi Türk Hükümeti Yakın ve Orta Doğu memleketlerini Atlantik Bloku silâhlı kuvvetleri için askerî üs haline ifrağ gayesini gütmektedir... Türkiye Hükümeti de Orta Doğu komutanlığının teşkilâtlanmasını muhik olunan herhangi bir tehlikeye ve Yakın ve Orta Doğu'nun müdafaası lüzumuna atıf yapmaktadır. Fakat bu atıf tamamen mesnedsizdir ve bu umumi efkârı yanlış yola sevketmek ve onun dikkatini dört devletin hakiki tecavüz projesinden başka bir tarafa çekmek teşebbüsünden gayri bir şey telâkki edilemez."

Türkiye Hükümeti, 19 Aralık 1951 tarihinde verdiği cevapta Sovyetler Birliği'nin bir zamandan beri tekrar ettiği saldırı amaçlarını ve buna araç olma suçlamlarını reddetmiştir. Verilen cevapta Orta Doğu komutanlığının kurulması ile ilgili 10 Kasım 1951 tarihli dörtlü demece atfen adı geçen komutanlığın bir savunma teşkilâtı olacağı ve buna diğer devletlerin herhangi bir blok bahis konusu olmadan kendi rızaları ile katılacakları ve bu sebeple bu devletlerin bağımsızlıklarına veya içişlerine karışmanın vuku bulacağının iddia edilemiyeceği belirtilmiştir. Türk cevabında başlıca : "Sovyet Hükümeti Orta Doğu komu-

tanlığına haksız yere tecavüzî bir mahiyet atfetmekle, mutasavver teşkilâtın prensip ve gayelerini hususi maksatlarla delâlet eden bir şekilde tahrif etmekten başka bir şey yapmamaktadır. Filhakika, komutanlığın hedefi, Orta Doğu'dan ilgili devletlerin, Birleşmiş Milletler Anayasasına uygun olarak, müşterek meşru müdafaa tedbirleri almalarını mümkün kılacak bir teşkilât kurmaktır. Sovyet Hükümetinin, Orta Doğu komutanlığının kurulmasını haklı gösteren hiç bir tehlikenin mevcud olmadığı hakkındaki iddiasına gelince, Cumhuriyet Hükümeti, bilâkis böyle bir tehdidin yalnız hassaten bu bölge için değil, fakat umumiyetle bütün hür dünyanın emniyeti için mevcut olduğu fikrindedir. Buna kanaat getirmek için, bir taraftan, Sovyetler Birliği Hükümetinin harekâtı ile sistematik bir şekilde yaptığı barış propagandası faaliyetleri arasında mevcut aşikâr tezadı, diğer taraftan da bu hükümetin her nerede ve ne şekilde olursa olsun savunmanın teşkilâtlandırılmasına matuf tedbirler karşısında gösterdiği asabiyeti müşahede etmek kâfidir... Yukarıdaki hususlardan, Birleşmiş Milletler prensiplerine uygun olarak bölgenin güvenliğini teşkilâtlandırmaktan başka gayesi olmayan Orta Doğu komutanlığı tasavvurunun sahiplerine makûl olarak, hiç bir mesuliyet atfedilemeyeceği tezahür eder" demiştir.

Bu suretle Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi etkilemek amacı ile yaptığı baskılar aksi sonuçlar doğurmuştur. Türkiye NATO'ya katılmış, Orta Doğu Komutanlığı Sovyetler Birliği'nin teşebbüslerinden başka sebepler ile ilk düşünüldüğü gibi kurulamamış ve fakat CENTO'ya dayanak olan ittifaklar gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 1953 yılı Şubat ayında Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan ile Balkan Paktının yeniden canlandırılması için bir anlaşmaya da varmıştır. Gerçekten Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden, tutumunu değiştirmesini ve eski dostluk münasebetlerine dönülmesini sabırla beklediği bu devrede Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin güvensizliğini arttıracak hareketlere girişmesi Türkiye'yi güvenliğini Batı memleketleri ile sağlanmaya kararlı kılmıştır.

Dostluğu Yeniden Kurma Teşebbüsleri Devresi

Türkye ile Sovyetler Birliği arasındaki uyuşmazlık devresi Stalin'in ölüm tarihi 5 Mart 1953'e kadar devam etmiştir. Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği, Türkiye ile yeniden dostluk münasebetleri kurmak için çeşitli teşebbüslere girişmiş ve bu bölümün başında belirtilen üçüncü devre başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı politikasında yaptığı değişiklik genel politikası ile ahenktardır. Halen devam eden bu devre boyunca Sovyetler Birliği, zor kullanma yolu ile genişleme ve nüfuzunu arttırmaktan vazgeçip barış içinde yanyana

yaşama, ekonomik yarışma ve her milletin kendi özelliklerine göre gelişeceği prensiplerini kabullenmiştir.

Sovyetler Birliği'nin Taleplerinden Feragati

Sovyetler Birliği Hükümeti 30 Mayıs 1953 tarihinde yaptığı beyanla Türkiye'den toprak talebinde bulunmaktan vazgeçmiştir. Aynı beyanda anlaşılması güç bir ifade ile Montreux Sözleşmesinin değişmesi ve Boğazların ortak savunması hakkında evvelce belirttiği görüşlerini değiştirdiğini bildirmiştir. Fakat bu bildiri ile Boğazlar üzerindeki taleplerinden vazgeçip geçmediklerini açıklamamışlardır. Bu beyanda: "...İyi komşuluk münasebetlerinin idamesi ve barış ve emniyetin tarsini namına Ermenistan ve Gürcistan Hükümetleri Türkiye'ye karşı toprak iddialarından sarfınazar etmeyi mümkün telâkki etmişlerdir. Boğazlar meselesinde Sovyet Hükümeti bu mesele hakkında eski noktai nazarını gözden geçirmiştir ve Sovyetler Birliği'nin Boğazlar cihetindeki emniyetini Sovyetler Birliği için olduğu gibi Türkiye için de kabule şayan şartlar altında temin etmeyi mümkün addetmektedir. Bu suretle, Sovyetler Hükümeti Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı hiç bir toprak iddiasında olmadığını beyan eder" denmiştir. 18 Temmuz 1953 tarihinde verilen cevapda beyana ittilâ kesbedildiğinin bildirilmesi ile yetinilmiş ve Boğazların Montreux Sözleşmesi ile düzenlendiği hatırlatılmıştır.

Sovyetler Birliği'nin feragat beyanına karşı Türkiye'nin tutumunu değiştirme ve dostluk münasebetine yeniden dönmesine ilk engel Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin politikasını değiştirdiğine hemen itimat edememesidir. Bundan başka Türkiye'nin NATO'ya girmesi ilerde daha belirli olarak görüleceği üzere kendisinde güvenliğinin Batı'nın güvenliğinden ayrılamayacağı görüşünü yerleştirmeye başlamıştır. Bu itimatsızlık ve görüş Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın Büyük Millet Meclisi'ni 1953 yılı açış konuşmasında kısmen ifade edilmiştir. Celâl Bayar bu konuşmasında şöyle demiştir: "...Takriben sekiz aydanberi Rusya'nın ve diğer Cominform Devletlerinin lisanlarında nisbi bir yumuşama müşahede edilmektedir. Daha doğrusu bu devletler yumuşak bir politika güttüklerini tebarüz ettirecek hareketlere başvurmaktadırlar. Bu devletlerin bu yeni politikalarında samimi olmaları çok şayanı temennidir. Ancak, maddi deliller mevcut olmadıkça, hükme varmanın hatalı olacağında şüphe yoktur. Zahiri sulh taarruzları arkasında harp hazırlıklarına ve sulhsever memleketler içinde yıkıcı faaliyetlere eskisi gibi devam edilmektedir... Bilindiği gibi cihan sulhü bir bütündür. Milletlerarası meselelerin yekdiğeriyle sıkı alâka ve irtibatı vardır. Münferid gibi görülen hadiselerin, sadece hususi menfaatler zaviyesinden mü-

talâa olunması, elde edilmek istenilen umumi emniyeti tehlikeye düşürür... Huzursuzluğu doğuran sebeplerin müşterek tarafları üzerinde durulmalıdır. Bu bakımdan büyük alâka ile dinlediğimiz iyi geçinme sözlerinin, hoşumuza giden muslihane ifadelerini ve zaman zaman tezahüratı görülen sulh taarruzlarının, hakiki kıymet kazanabilmeleri için sarih vakıalara, müsbet hareketlere dayanmaları iktiza eder. Biz, realist bir düşünce ile bu yolda, yalnız ağızların değil, vakıların konuşmasını görmek istiyoruz."

Türkiye'nin itimatsızlığı Başbakanın ağzından daha kesinlikle ifade edilmiştir. Başbakan Adnan Menderes Aralık ayında U.S. News and World Report haftalık dergisine verdiği mülâkatta Sovyetler Birliği'nin barış taarruzunun etkisi hakkındaki bir soruya şu cevabı vermiştir : "Rusların sulh taarruzu Türkiye'de kati ve elle tutulur müsbet neticeler vermediği için tesir yapamamıştır. Türk halkı henüz Rus siyasetinde evveline nazaran bir değişiklik müşahede etmemiştir."

Molotov'un Sovyet Yüksek Şûrası'nda 8 Şubat 1954 de yaptığı konuşmada dostluk teklifine rağmen Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'nin politikasının samimi olarak değiştiği hakkındaki tereddütleri 1954 yılında da devam etmiştir. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü Büyük Millet Meclisi'nde bütçe görüşmeleri dolayısıyle 24 Şubat 1954 tarihinde yaptığı konuşmada Türkiye'nin bu tereddütlerini ifade etmiştir. Fuat Köprülü bu konuşmasında: "...Sovyet Rusya ile olan münasebetlerimize gelince, bu memleketin siyasi adamlarının lisanında bir müddetten beri yumuşak bir politika takip ettikleri hissini tevlid etmeye matuf bir eda mevcuttur. Bu hususta Kasım ayında Reisicumhurumuz tarafından ifade olunan fikri tekrarla, Sovyetler'in bu yeni politikalarında samimi olmalarını ve bunu fiiliyatla teyid etmelerini temenni ettiğimizi söylemek isterim" demiştir. Başbakan Adnan Menderes de 21 Mart 1954 tarihinde Amerikan gazetecilerine verdiği demeçte Türkiye'nin bu görüşünü teyid etmiştir. Amerikalı gazeteciler Başbakana Sovyetler Birliği'nin politikasında gevşeme ve diğer devletler ile ticarî münasebetlerini arttırma teşebbüsleri hakkındaki düşüncelerini sormuşlardır. Başbakan bu soruya verdiği cevapta : "Rus siyasetinde bir nevi yumuşamanın bazı zahiri eserlerine rastgelmek mümkündür. Fakat Türkiye, siyasetinde çok realisttir. Bir değişikliğin esaslı maddi delillerini görmeden evvel tatbik edilmekte olan politikaya karşı çok uyanıktır" dedikten sonra Sovyetler Birliği ile ticarî münasebetleri arttırmaktan çok şeyler beklemediğini şöyle ifade etmiştir : "Dış ticaretimizde mutlaka Rusya ile münasebete girmek esasına dayanmış, iktisadî kalkınmamız böyle bir münasebete bağlanmış, hesaplarımızı ona göre yapmış değiliz."

Moskova radyosu 29 Ekim 1954 de Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş yıldönümü dolayısıyle yaptığı yayında geçmişte Türkiye ile olan dostane münasebetler hatırlatılmış ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile yeniden iyi münasebetler kurmak, ticareti geliştirmek ve teknoloji ve kültür alanında işbirliği yapmak istediği ifade edilmiştir. Bu yayın resmi çevrelerde ilgi uyandırmamış ve Başbakanın demecinden sonra Sovyetler Birliği ile münasebetlere temas edilmemiştir. Meselâ, Menderes hükümetinin 24 Mayıs 1954 tarihli programında ve Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın 1 Kasım 1954 tarihli Büyük Millet Meclisi açış konuşmasında Sovyetler Birliği ile olan münasebetlere yer verilmemiştir. Yalnız arada Sovyetler Birliği'nin, Türkiye ile Pakistan arasında işbirliği yapılmasını öngören bir andlaşmanın aktine karşı Moskova Büyükelçimize verdiği 18 Mart 1954 tarihli notası Mayıs ayı içinde cevaplandırılmıştır. 9 Mayıs 1954 tarihli cevap notamızda : "...Türkiye Hükümeti, her ne zaman sulhün ve emniyetin kuvvetlenmesini ve sulhsever memleketler arasında işbirliğinin inkişâfını temin gayesiyle bir siyasi faaliyet gösterse Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümetinin onu bilâkis, sulhün ve devletler arasında iyi geçimin aleyhinde çalışmış gii göstermeye matuf tarizlerine hedef olduğunu esefle müşahede eylemektedir" dendikten sonra Sovyetler Birliği'nin milletlerarası gerginliği azaltacak müsbet bir şey yapmadığı belirtilmiş ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetlerin eşitlik prensiplerine dayanması gerektiği şöyle ifade edilmiştir : "...Diğer taraftan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümeti tarafından Türkiye'ye tevcih edilen, her türlü esasdan ari tarizler ve propaganda faaliyetleri açıkça ispat etmektedir ki, Türkiye Hükümetinin iyi geçim ve başkalarının naklarına karşılıklı olarak hürmet esaslarına müstenid bulunmasını daima samimiyetle arzu etmiş olduğu iki memleket arasındaki münasebetleri, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümeti böyle bir zaviyeden değil de, taraflardan birinin siyasetini ötekine zorla kabul ettirilmesi şeklinde derpiş etmektedir."

Blok Politkası

Sovyetler Birliği taleplerinden vazgeçtikten sonra Türkiye ile iyi komşuluk münasebetleri kurmak istediğini 1955 yılında bir çok vesileler ile tekrar etmiştir. Sovyetler Birliği'nin bu teşebbüslerine karşı Türkiye verdiği cevaplarda Sovyetler Birliği'nin politikasının fiilen değiştiğine dair ortada inandırıcı deliller bulunmadığını belirtmiştir. Türk cevaplarında ayrıca yukarda ilk belirtisine dikkat çekildiği üzere Türkiye'nin NATO'ya katılmasının bir sonucu olarak yeni bir tutumu da gittikçe daha kesin ifadelerde açıklanmaya başlamıştır. Bu, Türkiye'

nin NATO üyeliği dolayısıyle NATO Devletlerinin politikasına paralel bir politika izlemesidir. Bu devrede Türkiye'nin güvenliği NATO ortak güvenliğinden ayrılmaz sayılmıştır. Türkiye bu suretle Sovyetler Birliği'ne karşı bir blok politikası gütmeye başlıyordu.

Moskova radyosunun 10 Şubat 1955 günü yaptığı bir yayında Sovyetler Birliği'nin 30 Mayıs 1953 de Türkiye'den toprak istemediğini açıkladığını, ticari, teknik ve kültürel işbirliğini geliştirmek istediğini bildirmiş ve Molotov'un Sovyet Yüksek Şörası'nın 8 Şubat 1954 tarihli toplantısında Türkiye hakkındaki beyanını tekrarlamıştır. Molotov bu beyanında Türk - Amerikan işbirliğinin Sovyetler Birliği'ne karşı olduğunu belirtmekle beraber Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile dost olmak, iyi komşuluk münasebetleri kurmak istediğini, fakat Türkiye'den cevap alamadığını söylemiştir. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü Büyük Millet Meclisi'nde bütçe görüşmeleri sırasında 27 Şubat 1955 de yaptığı bir konuşmada Molotov'un beyanına işaret ederek Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı izlediği politikanın dayandığı görüşü açıklamıştır. F. Köprülü bu konuşmasında : "...Sovyetler Birliği ile münasebetlerimizde bir değişiklik olmamıştır. Sovyetler Birliği Yüksek Şûrası'nın 8 Şubat 1954 tarihli celsesinde dış politikaya dair uzun bir nutuk veren Hariciye Nazırı Molotov, memleketimize de temas ederek "Türkiye'ye yaptığımız dostane teklifler karşılıksız kaldı" demiştir. Hiç şüphe yok ki herhangi bir devletle ve bilhassa bu kadar kuvvetli bir komşumuzla münasebetlerimizin ıslâha muhtaç bulunduğunu müşahede etmek bizim için bir zevk değildir. Ancak islâha muhtaç münasebetler mevzubahis olunca, bizden, hür dünyanın emniyet meselelerini ve buna sıkı sıkıya bağlı olan kendi emniyet meselemizi unutarak hareket etmemizi beklemek elbette realist bir hareket olmaz. Geçmişin acı tecrübeleri bize politikanın sadece sözle değil aynı zamanda maddi delillerle teyidi lâzım geldiğini göstermiştir. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye mütevecciih politikasının, pek tabii olarak dünya çapındaki umumi siyasetinin bir cüzünü teşkil ettiği asla unutulmamak icap eder. Bu itibarla bizim karşılıklı münasebetlerimizin de, Sovyetler Birliği'nin hürriyet cephesi ile olan münasebetlerinin mahiyeti ile muvazi olacağı pek tabiidir..." demiştir. Başbakan Adnan Menderes de Haziran ayında International News Service'e verdiği demeçde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetleri hür dünyaya mensup olma bakımından ele almıştır. Adnan Menderes bu demecinde : "...Sovyet Rusya, bugün dünyada mevcut gerginliği, korkuyu ve endişeyi izale etmek için bütün imkânları haizdir ve bu imkânlar sadece onun elindedir" dedikten sonra hür dünya bakımından "bugünkü huzursuzluğu tevlid eden vakıaları bertaraf edecek yerde bir sürü propagandalarla ve mutlak bitaraflaşma,

sulhcüleştirme vesaire faaliyetleri sarfetmesi hiç şüphe yok ki, hür dünyayı ihtiyatlı olmaya sevketmesi icap eder bir keyfiyet olduğu" görüşünü belirtmiş ve "Biz ihtiyat tavsiye ederken herhangi peşinen zihinlere yerleşmiş münaferet veya menfiliğin tesiri altında hareket etmeyiz. Bugünkü ölüm kalım mücadelesinde milli ve beynelmilel vazife ve mesuliyetimizi müdrik olduğumuz için hür dünyaya çok pahalıya mal olan mesnetsiz ümitlere kapılmaktan tahzire çalışıyoruz..." ikazında bulunmuştur. Başbakan Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu da aynı ayda U.S. News and World Report dergisinin muhabirinin Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile münasebetlerini düzeltmek için yaptığı teşebbüs hakkındaki sorusunu şu şekilde cevaplandırmıştır : "Ruslar tarafından takip edilen siyasetin esaslarında bir değişiklik görmek bizi ziyadesiyle memnun edecektir. Fakat maalesef bugün için ortada böyle bir değişiklik göremiyorum. Batılıları, Sovyet siyasetinde herhangi bir değişiklik meydana geldiği hususunda ikna edebilecek bazı unsurların mevcudiyeti şarttır..." Fatin Rüştü Zorlu, "Sovyetler Birliği Türkiye'ye dostane jestlerde bulunuyor mu" sualine de Sovyetler Birliği'nin genel politikasına temasla "takip ettikleri umumi siyaset her memleket için mevzubahistir ve bunun istisnası yoktur" diyerek Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetlerin Sovyetler Birliği'nin genel politikasına bağlı olduğunu belirtmek istemiştir.

Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'nin dostane münasebetler kurmak çağrılarına karşı Batı Blokunun politikasını izleyeceğini bildirmesine rağmen Sovyetler Birliği yöneticileri bu yoldaki teşebbüslerine devam etmişlerdir. Kruşçev Aralık 1955 de Moskova'da bir ziyafette Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki münasebetlerin bozulmasından Beria'nın sorumlu olduğunu söylemiş ve 29 Aralık 1955 de Sovyet Şûrası'nda yaptığı konuşmada da özet olarak "biz, Türkiye dahil olmak üzere bütün komşularımız ile iyi münasebetler devam ettirmek istiyoruz. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetlerin anormal oluşunun sorumluluğu sadece Türkiye Hükümetine düşmemektedir. Biz de kabul edilemeyecek beyanlarda bulunduk. Fakat, sonradan bunları tashihe çalıştık ise de sonuç alamadık" demek suretiyle Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetlerin bozulmasına kendilerinin sebep olduğunu itiraf etmiştir.

Sovyetler Birliği Türkiye'ye karşı giriştiği barış taarruzunu 1956 yılı boyunca da devam ettirmiştir. Sovyetler Birliği'nin bu teşebbüslerinde görülen yeni unsurlar Türkiye'nin tutumunu değiştirmesi için şartları yoklaması ve özellikle ekonomik yardım yapma vaadinde bulunmasıdır. Türkiye bu yeni teşebbüslere karşı da kapalı davranmış ve aşağıda temas edileceği üzere Sovyetler Birliği'nin teşebbüslerinin

amacı resmi makamlarca Türkiye'yi NATO'dan ayırmak olarak değerlendirilmiştir.

Türkiye'nin yeni Büyükelçisi Moskova'da 10 Ocak 1956 da itimatnamesini verirken Mareşal Voroşilov Türkiye ile dostluk münasebetleri kurmak istediklerini ifade etmiştir. Sovyetler Birliği 4 Şubat 1956 da Türkiye'den kendi ülkesi üzerine balonlar uçurulduğunu yumuşak kelimeler ile protesto ettikten hemen sonra Pravda Türkiye ile dostluktan bahseden bir yazı yayınlamıştır. Bu yazıdaki başlıca iki nokta, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki münasebetlerin düzelmesine düşman üçüncü bir kuvvetin engel olduğu ve diğer bir engelin de Türkiye'nin Amerikan yardımını kaybetmek endişesi ve Amerika Birleşik Devletlerine ekonomik ve siyasal bağlılığıdır. Bununla beraber Pravda bu engelleri aşılamaz saymamıştır.

1921 Moskova Andlaşmasının 35 nci yıldönümü Sovyetler Birliği'ne dostluk taarruzu için yeni bir vesile olmuştur. Mareşal Voroşilov Türkiye Cumhurbaşkanına bir mesaj göndermiş ve Sovyetler Birliği basınında Türkiye'ye yaklaşmak için yazılar yayınlanmıştır. Pravda ve İzvestia gazeteleri 16 Mart 1956 tarihli sayılarında Türk-Rus eski dostluğundan bahsetmişler ve bu dostluğun yeniden kurulmasının her iki memleket ve Orta Doğu barışı için sağlayacağı faydalar üzerinde durmuşlardır. Bu yayında yeniliklerden biri NATO'nun, Türkiye-Sovyetler Birliği yakınlaşmasına engel teşkil edemiyeceği, diğeri de Sovyetler Birliği Hükümetinin pek yakında Türkiye'nin liderlerini Moskova'ya davet edeceği hakkındaki imadır. İşaret edilmeye değer diğer yeni bir unsur da ekonomik yardımdır. Moskova radyosu 20 Mart 1956 da Sovyet Ticaret Bakanının iki memleket arasındaki ticari münasebetlerin arttırılmasını isteyen bir demecini yaymıştır. Nisan başında da yabancı basında Sovyetler Birliği'nin Türk Ticaret Odası Başkanına hitaben Türk özel sektörüne önemli bir yardım teklifinde bulunduğu haberi yayınlanmıştır. Sovyetler Birliği Ankara Büyükelçiliği Ticaret Ateşesi de İzmir'li sanayicileri Rusya'ya davet etmiştir.

Sovyetler Birliği'nin bu dostluk taarruzları Türk Hükümetinin tutumunda bir değişiklik yaratmamıştır. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü bütçe görüşmeleri sırasında Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı 26 Şubat 1956 tarihli konuşmada Sovyetler Birliği ile olan münasebetlere temas etmemiş ve Cumhurbaşkanı Celâl Bayar da 1 Kasım 1956 tarihli Büyük Millet Meclisi açış konuşmasında Sovyetler Birliği'ne yer vermemiştir. Hatta F. Köprülü Pakistan'dan dönüşünde gazetecilerin sorusu üzerine İstanbul'da 25 Mart 1956 da verdiği bir demeçde "Karaçi'de Başbakan Adnan Menderes riyasetindeki Türk heyetiyle, Başbakan Yardımcısı

A. Nikayon riyasetindeki Sovyet Rusya heyeti arasında hiç bir temas, görüşme veya müzakere cereyan etmemiştir" demek suretiyle müzakere şayialarını hemen yalanlamak istemiştir. Bu demeç de Türkiye'nin henüz Sovyetler Birliği ile eski münasebetlerini ihya etmek için gerekli şartların gerçekleşmediğini gösteriyordu. Zafer gazetesinde 30 Mart 1956 da yayınlanan baş yazıda Sovyetler Birliği'nin dostluk teşebbüslerinin amacının Türkiye'nin Batı savunma sistemi içinden çekilmesini sağlamak olduğu belirtildikten sonra Türkiye'nin blok politikası şu şekilde ifade edilmiştir : "Türkiye sulhün tecezzi kabul etmiyeceğini çok iyi biliyor, dünyada devamlı bir sulhün hür ve demokrat milletler cepheleri ile Sovyet bloku arasındaki temel ihtilâfların giderilmesi ile ancak tahakkuk edebileceğine inanıyor." Sovyetler Birliği Türkiye ile münasebetlerinin düzelmesini Türkiye'nin NATO'dan çıkması şartına bağlamadığına göre bu yorum ilk bakışta bir çelişme olarak veya düzelmeyi istememe olarak görülebilir. Yorum herhalde Sovyetler Birliği'nin münasebetlerin düzelmesi için Türkiye'nin NATO'da kalmasını başlangıçta kabul etse de bunun bir aşama olacağını, son amacın Türkiye'yi NATO'dan ayırmak olduğunu gözönüne alıyordu. Gerçekde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetler hemen düzelse ve bunun sonucu olarak çeşitli alanlarda işbirliğine girişilse idi bu işbirliği belli bir sınırda Türkiye'nin NATO içinde giriştiği işbirliği ile karşılaşacak ve belki de o zaman iki işbirliği bağdaştırılamayacaktı. 1956 yılında NATO Devletlerinin böyle bir işbirliğini kabul edecekleri de şüpheli idi. 1956 yılında henüz daha Sovyetler Birliği'nin zor ile genişleme politikasını terk ettiğine dair kesin bir kanaat yoktu. Sovyetler Birliği'nin barış içinde yanyana yaşama ve ekonomik yarışma politikası değerlendirilmeye çalışılıyordu. 1956 yılında bu politikanın NATO dayanışmasını yıkma amacından şüpheleniliyordu. Bahis konusu yorumun bu düşünceler içinde yapılmış olması mümkündür.

Sovyetler Birliği'nin dostluk taarruzu 1956 yılında Macaristan olaylarından sonra durmuştur. Macaristan olayları, Milletlerarası Parlamentolar konferansının Bankok toplantısına katılan Türk heyeti başkanı Fatin Rüştü Zorlu tarafından Sovyetler Birliği'nin barış taarruzları karşısında Türkiye'nin duyduğu şüphe ve itimatsızlıkları haklı gösteren bir delil olarak ortaya konmuştur.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile yeniden dostluk kurmak teşebbüslerine paralel olarak 1956 yılında Bulgaristan da aynı şekilde teşebbüslerde bulunmuştur. Bulgaristan Başbakanı Çervenkof Bulgar Meclisi'nde yaptığı konuşmada Bulgar Hükümetinin Türkiye ile münasebetlerini düzeltmek için gayret gösterdiğini açıklamıştır. Çervenkof iki memleket arasındaki meselelerin müzakere ile halledilebileceğini ve bu-

nun Türkiye ve Bulgaristan'ın yararına ve Balkan barışının korunmasına hizmet edeceğini belirtmiştir. Türkiye bu teklife karşı Türk azınlıklarının Bulgaristan'dan sürülmesini hatırlatmış ve bunun iyi komşuluk münasebetleri çerçevesine giren fiil ve hareketler olmadığını belirtmiştir. Türkiye'nin görüşüne göre Bulgaristan Türkiye ile münasebetlerini düzeltmek istiyorsa Bulgaristan'daki Türklerin zarara uğramadan ve oradaki servetlerini tazyik ve tedhişe maruz kalmadan güzellikle tasfiye edip yanlarına alarak Türkiye'ye gelmelerine müsaade etmelidir. Böyle bir tutum Bulgaristan'ın Türkiye ile olan meselelerini gerçekten ve dostça çözümlemek niyetini gösterir.

Macar Milli Meclisi Başkanı S. Ronai de Nisan 1956 başında Türkiye ile Macaristan arasındaki geleneksel bağların canlandırılması için bir Türk parlamento heyetinin Macaristan'a davet edildiğini açıklamıştır.

1957 yılında Mayıs ayı sonunda Sovyetler Birliği'nin ekonomik taarruzu yeniden başlamıştır. Bu taarruz hem Sovyetler Birliği'nin yeni ekonomik yardım politikasına uygundu hem de Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik güçlükler dolayısıyle etkili olabilirdi. Fakat bu devrede Türkiye Batı'dan yardım almaya devam etmeyi tercih etmiştir. Türkiye'nin bu tutumu Sovyetler Birliği'ne henüz itimad edememesi ile izah edilebilir. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin politik amaçlarla yaptığı münferid yardımlar dışında ne çapta bir ekonomik yardımda bulunabileceği de henüz kesinlikle tahmin edilemiyordu.

Sovyetler Birliği'nin ekonomik taarruzunun başında Ankara yeni Büyükelçisinin Emlâk Bankasına ve Petrol Ofisine yardım teklifi hakkında Mayıs ayında basına bilgi verilmiştir. Haziran ayı başında da İş Bankasından bir uzmanlar heyeti Moskova'ya gitmiştir. Moskova radyosu 13 Temmuz 1957 tarihindeki yayımında Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki ekonomik ve ticari münasebetler üzerinde durmuş ve ihraç edebilecekleri petrol gibi mallar için uzun süreli kredi açabilecekleri açıklanmıştır.

Kruşçev yalnız başına iktidara geçtikten sonra da Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile dostluk kurma teşebbüsleri devam etmiştir. Başbakan A. Menderes İstanbul'da 17 Temmuz 1957 de Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisini kabul ederek kendisi ile görüşmelerde bulunmuştur. Fakat araya Suriye olayları girmiş ve tarafların tutumu sertleşmiştir. Sovyetler Birliği'nin dostluk teşebbüsleri yanında Orta Doğu'ya sızmaları ve Suriye'de faaliyetlere girişmeleri Türkiye'nin Güneyine sarkmak olarak nitelendirildiğinden hükümetin Sovyetler Birliği'nin politik amaçları hakkında duyduğu itimatsızlığı teyid etmiştir. Gerçekten, Türkiye Suriye olayları ortaya çıkmadan evvel Sovyetler Birliği'nin Or-

ta Doğu'ya sızmasından endişeleniyordu. Başbakan A. Menderes Şubat ayında bir Amerikan radyosuna verdiği demeçde : "...Sovyet Rusya Orta Şark'ta mühim köprübaşılar elde etmiş bulunuyor. Mısır ve Suriye' den bahsetmek istediğimi takdir edersiniz. Bu birdenbire ortaya çıkmış bir netice değildir. Bu gelişme uzun yıllardan beri, Rusya'nın dünyanın bu çok nazik ve dünya sulhü için ehemmiyetli bölgesindeki büyük gayretlerinin neticesi telâkki edilmek icap eder. Rusya'dan silâh alan memleketlerin sulh davasına hizmet edeceklerini kabul etmek bizim için mümkün değildir. Orta Şark'ta bazı memleketlerin paylaşılması hadisesi ile karşı karşıya bulunmaktayız.." demiştir. Suriye olayları Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetlerin gelişmesini duraklatmıştır denebilir. Bu olaylar dolayısıyle Sovyetler Birliği Türkiye'yi tehdit etmiş, Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'nin yanında yer alacağını ilân etmiş, Sovyetler Birliği Suriye'nin Lazkiye, Amerika Birleşik Devletleri İzmir limanına savaş gemileri göndermişler ve olaylar bloklararası bir çatışmaya doğru gitmeye başlamıştır. Bu eğilim yıl sonunda Sovyetler Birliği'nin tutumunun yumuşaması ile gerginliğini kaybetmiştir.

Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Gromyko 20 Eylül 1957 gecesinde Moskova'da yaptığı basın konferansında Türkiye'yi Suriye sınırına asker toplamakla itham ederek Orta Doğu'da başlayacak mahalli bir savaşın dünya savaşına dönebileceğini açıklamıştır. Üç gün sonra Sovyetler Birliği Başbakanı Bulganin'in 10 Eylül 1957 tarihinde Türkiye Başbakanına gönderdiği bir mesajda aynı konuya temas edilmiştir. Bu mesajda, Bulganin Gromyko'nun iddialarını tekrarlamış ve Türkiye' nin Suriye'ye karşı girişilecek silâhlı bir müdahaleye katılmamasını istemiştir. Bu talebe karşı ilk önce Milli Savunma Bakanlığımız 14 Eylül 1957 de yaptığı açıklamada kuvvet yığılması diye bahsedilen hareketin normal bir manevra olduğunu belirtmiştir. Daha sonra Başbakan Adnan Menderes Bulganin'in mesajına 30 Eylül 1957 de cevap vermiştir. Bu cevapta Sovyetler Birliği'nin evvelce yaptığı talebler hatırlatıldıktan sonra şöyle denmiştir : "...İki memleket arasındaki hakiki, ciddi ve devamlı bir dostluğun mevcut olabilmesi karşılıklı emniyet ve itimadın mevcudiyetine bağlıdır. Takdir buyurursunuz ki, tazyik ve tehdid ile hakiki dostluk hislerinin vücut bulması ve samimi münasebetlerin teessüsü mümkün olmaz. Kaldı ki, Türk-Sovyet münasebetlerini bütün dünya mesele ve münasebetlerinden tecrid ederek mütalâa etmeğe de imkân yoktur... dünyada mevcut tehdid ve tazyiklerin bertaraf edilmesiyle tam ve şamil bir itimat ve emniyetin teessüsünden ve dolayısıyle Rusya ile tekrar hakiki dostluk siyasetine avdet etmek imkânı elde etmekten... Memleketimiz bahtiyar olacaktır... Ancak milletlerin

milli mevcudiyet ve istiklâllerine taalluk eden meselelerde müsbet neticeler alabilmek yalnız sözlerle değil, hukukî, fiili ve ciddi birtakım hareket ve teşebbüslerle mümkün olur."

Kruşçev Moskova'da Doğu Almanya Büyükelçiliğinde 8 Ekim 1957 tarihinde verilen ziyafette yabancı gazeteciler önünde yaptığı konuşmada Adnan Menderes'in cevabına temas ederek Türkiye'yi Orta Doğu'da emperyalist kuvvetlerin aracı olmak eski iddiası ile suçlayarak tehdid etmiştir. Kruşçev Adnan Menderes'in cevabına : "... Cevap verdi, fakat bu cevabı hiç bir suretle tatminkâr değildir. Türkiye'nin Suriye sınırına büyük kuvvetler yığdığını biliyoruz. Devlet adamları bu şekilde hareket etmemelidirler. Zira savaş bir kere koptuktan sonra bunun genişleyebileceği ihtimali hesaba katılmalıdır. Harbi önlemek için her şeyi yapmak istiyoruz, fakat toplar bir defa gürlemeye ve roketler uçmaya başlayınca savaşı mevzileştirmek güç olur..." demiştir. Kruşçev'in tehdidinden sonra Sovyetler Birliği Başbakanı Bulganin de Adnan Menderes'in mesajına 25 Ekim 1957 de cevap vermiştir. Metni Moskova radyosunun Türkçe yayınında açıklanan bu cevapta Türkiye' nin Suriye'ye karşı tutumu ele alınarak Türkiye ile müzakerelere girişilmek istendiği belirtilmiştir. Bu hususda cevabın sonunda "...Geçen Temmuz ayında Rusya'nın Ankara Büyükelçisi iki memleketi ilgilendiren meselelerin görüşülmesi ve Türk-Sovyet dostluğunun kurulması için yüksek kademeli bir konferansın aktini teklif ettiği, fakat bunun Türk Hükümeti tarafından gereği gibi karşılanmadığı, aynı meselenin gene de ele alınabileceği ve bu hususdaki davetin hâlâ baki olduğu" ifade edilmiştir.

Sovyetlerin bu müzakere teklifi de Türkiye'nin tutumunu değiştirmemiş, bilâkis blok politikası Suriye olayları vesilesiyle de teyid edilmiştir. 4 Aralık 1957 de Başbakan A. Menderes 5 nci hükümet programında Sovyetler Birliği ile münasebetlere ait parçasında Türkiye'nin politikasını şöyle açıklamıştır : "...Bu münasebetlerin mensup bulunduğumuz müdafaa topluluklarından tecrid edilerek mütalâasına imkân yoktur. NATO ve Bağdat teşekkülleri azası olarak vaziyeti mütalâa edip hissedeceğimiz emniyet nisbetinde ve müttefiklerimizle aynı seviyede olmak üzere Rusya ile olan münasebetlerimizi devam ettirmek kararındayız..." Muhalefet lideri İsmet İnönü de 4 Aralık 1957 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile dostluk kurmak teşebbüsleri ile Suriye olayları dolayısıyle gönderdikleri mesaj ve giriştikleri propagandayı birbirleri ile çelişir bulmuştur. İsmet İnönü dış politika hakkındaki bu konuşmasında Sovyetler Birliği ile olan münasebetlerimizi şöyle tahlil etmiştir : "...Sovyet Rusya'nın Suriye hadiseleri münasebetiyle teşebbüsleri, mesajlarının

bizimle iyi münasebet ve dostluk kurmak hususundaki teminatları ile kolay telif olunacak mahiyette sayılamaz. Her türlü ihtilâf bertaraf olmuş, Güvenlik Konseyinde mesele kapanmış, bizim sefaretimizde Moskova'da sulh havası yayılmış olduktan sonra, tekrar Suriye aleyhine radyo ile ve basın ile tazyik yaptığımıza kadar bahane icadedilmesi, komşularımızı açıktan teşvik etmektir ve bizimle mesele çıkarmanın arzu edildiği şüphesini besleyecek tabiattadır. Son Sovyet mesajından sonra, Suriye'de topraklarımız aleyhine, memleketimiz aleyhine nümayişlerin parlaması, bizim şüphemizi arttıracak işaretlerdendir. Diğer taraftan, son Sovyet notasında, eğer yanlış anlamadım ise, iyi münasebetler havası için teşvik edici delil bizim NATO'daki ve Bağdat Paktındaki irtibatlarımızı olduğu gibi kabul ederek iyi münasebetler kurulması imkânının gösterilmesidir. Buna mukabil askerî manevralar, tahşidler, taarruz emelleri isnadından sonra, radyo ile ve basında Suriye'yi tazyik bahanesini ileri sürmek anlaşılmaz bir tenakuzdur..."

Başbakan Adnan Menderes NATO Konseyi'nin hükümet başkanları seviyesinde 17 Aralık 1957 de Paris'de yaptığı toplantıda Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan münasebetleri ve Suriye olayları üzerinde etraflıca durmuş, Orta Doğu'da ortaya çıkan durumun amacı hakkında tahminlerde bulunmuş ve Türkiye'nin endişelerini açıklamıştır. A. Menderes bu konuşmasında başlıca : "Stalin'in ölümünden sonra Rus tehlikesinin azalacağına dair bazı ümitler belirmiştir. Stalin'in mutlak diktatörlüğü yerine müteaddit rüesanın Rusya'yı müştereken ve daha mutedil bir şekilde sevk ve idare edecekleri zannı hakim olmaya başlamıştır. Ancak döne dolaşa şimdi anlaşılıyor ki, gene tek bir adam Rusya'nın mukadderatına hakim görünüyor. Böyle bir halin tahakkuku ise Sovyet Rusya'nın tehlikeli maceralara atılmasını daha kolay ve mümkün hale getirmiş olacağından bilhakkın endişe olunabilir. Tek başına idareyi ele almasından sonra Kruşçev'in takındığı tavır ve Suriye meselesi münasebetiyle bütün dünyayı maruz bıraktığı açık tehditler yukarda söylediğimiz hakikatı gereken açıklıkta ortaya koymuş bulunuyor... iki seneden beri yaptığı birtakım hazırlıklardan sonra Sovyet Rusya'yı faaliyetlerini Orta Şark'a teksif etmiş görmekteyiz. Bunun neticesi olarak Mısır'la çok sıkı bir mesai teşriki tahakkuk ettirmiş ve Suriye Rusya'nın eline geçmiştir. Orta Şark'taki bu faaliyetleri ancak bir başlangıçtır. Asıl hedef hiç şüphe yok ki Avrupa'dır... Orta Şark'ın düşmesi takdirinde ise şimali Afrika'nın vaziyeti vehamet kesbedeceği gibi Akdeniz dahi bir Rus harekât sahası haline gelecektir. Bu suretle Sovyet Rusya hedefine çok yaklaşmış ve Avrupa'yı kuşatmış olacaktır... Suriye'deki emri vaki kabul olunduğu takdirde bu, Orta Şark'ın merkezi olan Türkiye'nin Sov-

yet Rusya tarafından kuşatılmasını, Irak'ın, Ürdün'ün, Lübnan'ın, Suudi Arabistan'ın hatta İran'ın tehlikeli bir vaziyete düşmelerini intaç edecektir. Türkiye dahil, bu memleketlerin Rusya'nın Suriye'de üslenip vaziyetini takviye ettikten sonra Sovyet baskısına ve yıkıcı hareketlerine fazlaca mukavemet edebileceklerini düşünmek tehlikeli bir hayal olur... Bu şumulü ile Suriye hadiselerini, dolayısıyle Orta Şark meselesini doğrudan NATO'yu alâkadar eylemeyen bir mesele addetmek sadece hatalı olur..." demiştir.

Karşılıklı Görüş Teatisi

1958 yılında Ortadoğu'daki gelişmeler ve Türkiye'ye orta menzilli füzelerin yerleştirilmesi hazırlıkları dolayısiyle Sovyetler Birliği ve Türkiye başbakanları arasında mesajlar teati edilmiştir. Her iki memleket kendi iddia ve görüşlerini söylemiş ve bu suretle bir çeşit ikili görüşmeler başlamıştır. Bu yazışmalarda dikkati çeken nokta Türkiye'nin blok politikasına devam etmekle beraber Sovyetler Birliği ile bazı konularda anlaşmanın mümkün olup olmadığını anlamak istemesidir.

Başbakan A. Menderes Suriye olayları ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetlere dair Sovyetler Birliği başbakanı Bulganin'in gönderdiği 22 kasım 1957 ve 17 ocak 1958 tarihli mesajlara 20 ocak 1958 tarihinde açıklanan cevabında Türkiye'nin Suriye ile bir davası olmadığını tekrarladıktan ve Birleşmiş Milletlerde Suriye olayları hakkında yapılan görüşmelerin Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi suçlamalarının asılsız olduğunu ortaya koyduğunu belirttikten sonra Sovyetler Birliği ile olan münasebetler hakkındaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir: "... Mesajımızda Sovyet Rusya Hükümetinin Türkiye ile dostluk ve karşılıklı itimada müstenid münasebetler tesisi emelinde olduğunu bir kere daha teyid buyurmaklığınızı memnuniyetle kaydetmiş bulunuyoruz. Ancak şu cihetı de tebarüz ettirmek isterim ki, bu temenninin yanısıra mektubunuzda yer alan mütalâa ve görüşler böyle bir mesut neticenin tahakkukunu tesbit edecek bir mahiyet arzetmekten uzak bulunmaktadır... son derece dostane olmasını bütün kalbimizle arzu ettiğimiz Sovyet-Türk münasebetlerinin müsbet istikametlerde inkişâfını temin kanaatımca, evvelemirde telâkki ve ayrılış noktalarının sarahatla tesbit olunması zaruridir. Bu muhaberelerin bu bakımdan faydalı olduğunu sanmaktayım..."

Sovyetler Birliği ordusunun gazetesi Kızılyıldız Ocak ayının başında Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'de Sovyetler Birliği'ne müteveccih roket üsleri kurduğunu açıklamış ve Sovyetler Birliği'nin

bu tecavüz hazırlıklarına ilgisiz kalamayacağını ifade etmiştir. Türkiye haberi yalanlamış ve bunun savunma tedbirleri olduğunu belirtmiştir.

Başbakan Adnan Menderes'in 25 Şubat 1958 de açıklanan mesajından Sovyetler Birliği Başbakanı Mareşal Bulganin'in Türk Hükümetine 14 Aralık 1957 ve 9 Ocak 1958 tarihlerinde Doğu-Batı münasebetleri ve yüksek seviyede bir toplantı yapılması hakkında iki mesaj daha gönderdiği anlaşılmaktadır. Bu mesajlara A. Menderes'in verdiği cevapda Türkiye'nin katıldığı NATO ve Bağdat Paktının savunma teşekkülleri olduğu tekrar belirtildikten sonra Türkiye'de girişilecek hazırlıklara değinilerek şöyle denmektedir : "...İstiklâline sahip ve hürriyetine bağlı her memleketin kendisini müdafaa için uygun gördüğü tedbirleri ittihaz etmesi ilgili memleketlere düşen vazifelerin başında gelir' Türkiye'nin müdafaası için memleketin lüzumlu görülen mıntıkalarında gerekli tedbirlerin ittihazı yetkisi de bittabi münhasıran Türk Hükümetine ait bulunmaktadır. Türk Hükümeti tarafından bu maksadla ittihaz edilen tedbirlerin memleket müdafaasının gerektirdiği ölçüler içinde kaldığını belirtmek isterim. Türkiye'nin bu müdafaa tedbirine tecavüzî maksatlar atfettiğinize göre Sovyet Rusya'nın elinde her nevi üs ve silâhlardan azim miktarlarda bulundurulması acaba nasıl tavsif olunabilir?..." Cevapda Doğu Batı münasebetleri silâhsızlanma ve milletlerarası gerginliğin azaltılması konularında NATO ortak görüşü savunulduktan sonra Türkiye-Sovyetler Birliği münasebetleri hakkında şu temennide bulunulmaktadır : "...İki memleket arasında samimiyetle teessüsünü arzu ettiğinizi ifade buyurduğunuz ve Türkiye'nin samimiyetle arzu etmekte olduğu karşılıklı itimada müesses münasebetlerin kurulabilmesi için Sovyet Hükümetince bu meseleler hakkındaki Türk görüşlerinin de dikkat nazarına alınmasındaki faideye bilhassa işaret etmek isterim. İki memleket arasındaki münasebetin yukarıda maruz esaslara uygun olarak inkişâfının, ticaret, kültür ve ilim, spor sahalarında da müsbet neticelere yol açacağı muhakkaktır..."

Türkiye ile Sovyetler Birliği münasebetlerini ilgilendiren yıldönümlerine dikkat etmeye başlayan Sovyetler Birliği basını Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında diplomatik münasebetlerin kuruluşunun 38 nci yıldönümünde İzvestia'da yayınlanan bir yazıda kendilerini meşgul eden asıl mesele açıklanmıştır : "Amerika Birleşik Devletleri liderlerinin hazırlamakta oldukları tecavüz harbinde Türkiye'yi bir karakol rolü ile tavzif ettikleri son hadiseler ile kati olarak meydana çıkmıştır. Birleşik Amerika ve diğer memleketlerdeki emperyalist çevreler Sovyet-Türk münasebetlerinin kötüleşmesiyle doğrudan doğruya alâkalıdırlar.

Bu itibarla Sovyetler Birliği şimdiki şartların pek müsait olmamasına rağmen Sovyet-Türk münasebetlerinin islâhı için bütün çıkar yolları aramaktadır..."

Sovyetler Birliği Hükümeti'nin 16 Temmuz 1958 tarihinde açıklanan şifahî demecinde Orta Doğu bunalımında Türkiye Başbakanının barışı koruması için faaliyette bulunması temenni edilmiştir. Başbakan Adnan Menderes'in 23 Temmuz 1958 de açıklanan cevabında bu temenniye karşı : "Türk Hükümeti daima hadiseleri kendi emniyetinin ve müttefiklerinin emniyetinin tehlikeye düşüp düşmemesi zaviyesinden tetkik etmekte ve dahil olduğu müşterek müdafaa paktlarının meşru müdafaa prensiplerinden ilham alarak siyasetini ayarlamaktadır. Bu sebeple Orta Şark'taki gerginliğin artmasına herhalde Türkiye'nin sebebiyet vermeyeceğinden ve Türkiye'nin alacağı her tedbirin ancak müdafaa tedbiri olacağından emin olabilirsiniz" teminatı verilmiştir.

Bu karşılıklı mesajlar ile bir görüşme havası içine girilmiştir. Bu yazılı görüşmelerde Türkiye'nin Bağdat Paktına üye devletlerin ortak tutumlarına paralel olarak ve Orta Doğu bunalımının etkisi altında Amerika Birleşik Devletleri ile ikili bir andlaşma yapmayı kararlaştırması Sovyetler Birliği'nin yakınlaşma politikasına rağmen bu devlet tarafından tepki ile karşılanmıştır. Sovyetler Birliği 18 Aralık 1958 de metni açıklanan bir notasında : "...Amerika Birleşik Devletleri ile askeri bir andlaşma sadece milletlerarası gerginliklerin şiddetlenmesine yol açabilir..." denmiş ve yapılacak andlaşma hakkında bilgi istenmiştir.

1959 yılında Türkiye-Sovyetler Birliği münasebetlerine Türkiye'ye orta menzilli füzelerin yerleştirilmesi sebebiyle silâhsızlanma konusu hakim olmamıştır. Bu konu hakkında taraflar karşılıklı olarak görüşmelerini bildirmeye devam etmişlerdir. Karşılıklı görüş bildirmelerinde bir yakınlaşma sağlanamamış ve fakat Türkiye'ye füzelerin yerleştirilmesi gibi çok önemli bir olay dolayısıyle bile bir gerginlik meydana gelmemiştir. Bu durum Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı izlediği politikanın genel politikasından ayrılmadığını açıkça ortaya koymuştur.

1959 yılı başında Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu bütçe görüşmeleri sırasında Büyük Millet Meclisi'nde Bütçe Komisyonu ve Genel Kurul önünde Sovyetler Birliği ile olan münasebetlerimiz hakkındaki hükümet görüşünü belirtmiştir. Fatin Rüştü Zorlu Bütçe Komisyonunda 7 Ocak 1959 tarihinde yaptığı konuşmada Sovyetler Birliği ile diğer devletler gibi dost olmak istediğimizi söyledikten sonra "yalnız emniyet meselesini Sovyetler'le tek başımıza halledecek kudrette bir mem-

leket değiliz. Bu mevzuda müttefiklerimiz ile mütesaniden hareket etmiye mecburuz. Bunun dışında münasebetlerimiz normaldir..." demiştir. Fatin Rüştü Zorlu Genel Kurul önünde yaptığı konuşmada da aynı görüşü şu şekilde tekrarlamıştır : "Türkiye kendi müdafaasını temin edebilmek için kollektif güvenlik paktlarına aza bulunmaktadır ve Türkiye'nin siyaseti, bu paktların hükümlerine uygun olarak müttefikleri ile mütesanid, dürüst her türlü sergüzeşten uzak bir siyasettir. Türkiye'nin bu şekilde bir siyaset takip etmesi, onun hüsnüniyet sahibi herhangi bir komşusu devlet ile dostane münasebetler idame etmesine hiç bir zaman mani değildir..." Bu ifadeler Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile güvenlik konuları dışında bir anlaşmaya gidebileceği manasına geliyorsa da sonradan bunun dünyanın barış ve güvenliğinin bir bütün teşkil ettiği ihtirazî kaydına bağlı olduğu açıklanmıştır.

Haziran ayında Sovyetler Birliği Hükümeti Balkanlar ve Adriyatik'de atom silâhları ve füzelerden arınmış bir bölge kurulması için NATO ve Balkan memleketlerine ve bu arada Türkiye'ye teklifde bulunmuştur. Bu teklife Türkiye Hükümeti 13 Temmuz 1959 da cevap vermiştir. Cevapda teklifin tek taraflı olarak ele alınamayacağı görüşü belirtilmiştir : "...Türkiye'nin... tecavüz tehlikesi karşısında, sulh cephesine mensup müttefikleri ile birlikte her türlü müdafaa tedbirlerini almasından ve bu meyanda en mütekâmil müdafaa silâhlarını elinde bulundurmaya çalışmasından daha tabii bir şey olamaz. Sovyet teklifinin kabulü ise bir yandan Türkiye'yi en mütekâmil müdafaa silâhlarından mahrum ederken diğer taraftan komşusu Rusya'nın bu silâhları elde bulundurmasını önleyecek hiç bir tedbiri ihtiva etmemektedir. Türkiye'nin ve diğer bazı Balkan komşularının atom silâhlarından ve füzelerden tecrit edilmiş olması Türkiye'yi hiç bir suretle Rusya'nın muhtemel tecavüz tehditlerinden masun kılamıyacaktır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Sovyet Rusya'nın sulhün teessüsü hususunda samimi arzu ile mütehalli olarak ademi tecavüz ve bilumum silâhların kontrollü tahdidi meselesini müsbet bir şekilde ele alacağını ve bu sahada müsbet faaliyet göstermek suretiyle, sulhe ve insaniyete hizmetler ifa etmek yoluna gireceğini daima ümit etmektedir..."

Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu Eylül ayında Amerika Birleşik Devletleri'ne giderek Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda ve Amerikan üniversitelerinde Türkiye'nin dış politikası hakkında konuşmalar yapmıştır. Fatin Rüştü Zorlu Eylül sonunda Birleşmiş Milletlerde yaptığı konuşmada milletlerarası gerginliğin hâlâ giderilmediğine işaret ettikten sonra Sovyetler Birliği Başbakanının dünya barışı hakkındaki sözlerini ele almış ve bunların olumlu hareketler ile gerçekleşmesini temenni etmiştir. Fatin Rüştü Zorlu bu konuşmasında : "...Türkiye Sov-

yetler Birliği'nin komşularından biridir. Bu sebeple Sovyetler Birliği ile müttefikleri arasında sulh ve sükûnun teessüsünü en fazla temenni eden memleketlerden birisi olmasından daha tabii bir şey yoktur. Sovyet Başvekilinin bu heyet önündeki beyanatı ile ondan evvel ve sonra yaptığı beyanatları dinlemiş bulunuyoruz. Bunlarda Şark ile Garb'ın anlaşmasını temin edecek köprülerin temellerini görmeyi çok arzu ederiz. Muhakkak ki bütün insaniyet II nci Dünya Harbi bittiğinden beri maruz kaldığı huzursuzluk ve bunun doğurduğu tazyiklerden kurtulmaya hahişkerdir. Bir kabus gibi sulhsever milletlerin üstüne çökmüş bu huzursuzluğun izalesi ancak hakiki ve müsbet delâil ve şeraitin tekâmülü ile tahaddüs edebilir. Türkiye sulhün ve emniyetin bölünmezliğine kanidir ve huzur ve sükûnun da ancak emniyetin teessüsü ile ve bir bütün olarak temin edileceğine inanmaktadır. Bu sebeple huzur mıntıka mıntıka değil, fakat bütün mıntıkalara şamil olarak Kore'den Norveç'e kadar teessüs edecek veya etmiyecektir. Sovyetler Birliği'nin son hareketlerinin böyle bir huzuru ve emniyeti temin edecek şeraiti sağlamasına yukarıda da belirttiğim gibi, Türkiye herkesden fazla sevinecektir..."

Bu konuşmasından başka Amerika Birleşik Devletleri'nde altı ayrı şehirde konferanslar veren Fatin Rüştü Zorlu, San Fransisco'da Kruşçef'in bu şehri ziyaretinden sonra verdiği konferansda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetleri ele almıştır. Bu münasebetlerin tarihçesini yapan Fatin Rüştü Zorlu, genel olarak Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile siyasi münasebetlerinin, katıldığı barış cephesi ve NATO müttefikleri ile ahenktar olduğunu belirttikten sonra: "Türkiye, Sovyet Rusya ile olan münasebetlerinde komşusuna karşı, daima korekt davranmış, fakat bu siyaset içinde hakları üzerinde, istiklâl ve hürriyet ve arazi bütünlüğü hususunda hiç bir tavizde bulunmama prensibini..." güttüğünü hatırlatmıştır. Konferansın bu ana fikri Birleşmiş Milletlerde yapılan konuşmasının daha etraflı bir tekrarıdır: "...Türkiye emniyet probleminin bir bütün olduğunu ve bunun hiç bir memleketle tek tek ve başbaşa değil, mensup olduğu müdafaa camiası içinde halledilmesi lâzım gelen bir dava olduğunu mütalâa etmektedir. Bugünkü Sovyet zimamdarları en başta Başvekil Kruşçef olmak üzere Stalin politikasının hatalı olduğunu ve kimsenin arazi talebinde bulunmaması lâzım geldiğini ileri sürmekte ve milletler arasında sulh ve emniyet içerisinde birlikte yaşamak ve her türlü tetavüz emelinden ve içişlere karışmak siyasetinden azade olmak lâzım geldiğini beyan etmektedirler. Rus devlet adamlarının bu şekilde ifade edilen prensiplere müstenid bir siyasetin mürevvici olduğunu görmek elbette bizde istikbal için iyi ümitler uyandıracak bir vakıadır... Sulhün ve huzurun bir tek mıntıkada sulhün iadesiyle kabil olabileceğine inanmaya imkân

yoktur. Ne sulh ve emniyet ne de detente bölgelere ayrılamaz. Bunlar bir bütündür ve ancak bölünemez bir şekilde her yerde ve her sahada birden teessüs eder veya hiç teessüs edemez..."

Yıl sonuna doğru Kruşçef Yüksek Sovyet Şûrası kapanış oturumunda yaptığı konuşmada Türkiye'ye orta menzilli füzelerin yerleştirilmesi sebebiyle duyduğu endişeyi açıklamıştır : "...Türkiye'ye yardım vadedilmiştir. Türkiye bu yardımı alabilmek için toprağında üsler kurdurmaya razı olmuştur. Türkiye NATO'nun ve CENTO paktının azasıdır. Bu suretle Türkiye bir silâh deposu haline gelmiş bulunmaktadır..." Daha sonra Kruşçef şunları ilâve etmiştir : "...Sovyetler Birliği, Kemal Atatürk zamanında kurulmuş olan dostluğun yeniden tesisi için çalışmaktadır. Fakat teşebbüslerimiz bir netice vermemiştir..." Cumhurbaşkanı Celâl Bayar ise aynı günlerde Büyük Millet Meclisi'ni açış konuşmasında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetleri Batı-Doğu münasebetleri çerçevesi içinde ele almakta ve dostluk münasebetlerini kuracak şartların gerçekleşmesini temenni etmekte idi. Celâl Bayar bu konuşmasında milletlerarası komünizmin çeşitli bölgelerdeki hareketleri ile Sovyetler Birliği liderlerinin şahsi temaslar ile milletlerarası gerginliği azaltma politikasına temas ederek : "Türkiye' nin emniyet içinde sulhün teessüsünü arzu eden memleketlerden biri olarak, Batı ile Doğu arasındaki münasebetlerin düzelmesi gayesine yöneltilen bütün teşebbüsleri tasvip ve takdirle karşıladığını bir kere daha belirtmek isterim" dedikten sonra : "...Ancak bu samimi arzumuz yanında mevcud huzursuzlukların sadece sözde kalan vaidlerle değil, tazyiklerin fiilen kalkmasını sağlayan hakiki şartların tekemmülü ile mümkün olacağına inanmaktayız. Bu şartlar sağlanmadan, tam iyimserliğe kapılmanın tehlikesini gözönünde tutarak iki blok arasındaki devam edeceğini umduğumuz temaslardan, milletlerarası gerginliğin ortadan kalkmasını gerçekleştirerek müsbet neticeler elde edilmesini istemekte ve beklemekteyiz. Batı ile Doğu yakınlaşması ve dünyada barış ve güvenin tesisi için gerekli şartların en önemlisi, hiç şüphe yok ki, silâhsızlanma davasının hallidir. Kendi huzur ve emniyetimizin de şartı saydığımız dünya sulh ve sükûnu içinde bütün kaynak ve enerjilerimizi iktisadi kalkınmamıza yöneltmek imkânını bize temin edecek bir silâhsızlanma andlaşmasının bir an evvel gerçekleşmesinden duyacağınız memnuniyet"in büyük olacağını ifade etmiştir.

Bu karşılıklı görüş belirtmelerinin yanında Aralık ayı sonunda Sağlık Bakanı Dr. L. Kırdar bir heyetle birlikte Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmiştir. Dr. L. Kırdar dönüşünde verdiği demeçte : "...Bundan sonra Rusya ile olan münasebetlerimiz gelişecektir. Sovyetler Sağlık Bakanı da İlkbaharda memleketimize gelecektir..." demiştir.

Deneme Politikası

1960 yılında Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan münasebetlerinde belirli yakınlaşmalar olmuştur. Bu münasebetlerin iyi komşuluk ve dostluk veya hiç değilse normal haline gelmesi için hangi esaslarda birleşileceği üzerinde bir mutabakat olmuştur. Bu mutabakat Türkiye'nin Batı ittifakından çıkmadan Sovyetler Birliği ile münasebetlerini düzeltmesidir. Sovyetler Birliği Türkiye'nin NATO'dan çıkmadan kendisi ile olan münasebetlerinin düzeltilmesini 1956 yılında kabul ettiğine göre düzelmenin bu yılda niye gerçekleşmediği sorusu, sorulabilir. Sorunun cevabı kısmen Doğu-Batı münasebetlerinin gelişmesindedir. Batı veya NATO Devletleri Sovyetler Birliği'nin devamlı barış teşebbüsleri karşısında 1956 yılında yanaşamadıkları münasebetlere sonradan yanaşmak zorunda kalmışlar ve Doğu ile münasebetlerini düzeltmeyi denemişlerdir. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile münasebetlerini düzeltmek istemesi bloklar arasındaki bu gelişmenin bir sonucudur. Türkiye'nin, bu gelişmenin dışında kalması mümkün değildi. Bundan başka Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin dostluk teşebbüslerini sadece sözle değil fiilen de görmek istemesini boyuna tekrarlaması ve bu bakımdan 1956 yılından beri geçen süre içinde olumlu bir kanaata varmış olması da muhtemeldir. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile münasebetlerini düzeltmek istemesinde içinde bulunduğu ekonomik güçlüklerden Sovyetler Birliği'nden yardım almak suretiyle kurtulmak düşüncesinin de etkili olup olmadığı yapılan açıklamalardan kesinlikle anlaşılmamaktadır. Daha sonraki yıllarda yapılan açıklamalar bu düşüncenin münasebetlerin düzelmesinde ana unsur olmadığını göstermektedir. Türkiye'de 27 Mayıs'da idarenin değişmesi Sovyetler Birliği ile olan münasebetlerin gelişme yönünde bir değişiklik yapmamış, sadece gecikmelere yol açmıştır.

Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu Büyük Millet Meclisi'nde Bütçe müzakereleri dolayısiyle yaptığı konuşmalarda Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı politikasında meydana gelen değişikliği açıkça nedenleri ile anlatmıştır. Türkiye hâlâ bir blok politikası izlemekle beraber Sovyetler Birliği ile münasebetlerini düzeltmeyi deneyecektir. Fatin Rüştü Zorlu Büyük Millet Meclisi'nde 9 Ocak 1960 tarihinde yaptığı konuşmada ilkönce genel olarak Sovyetler Birliği ile müzakerelere girişip girişmeme hakkındaki görüşleri özetlemiş sonra Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile münasebetlerine dokunmuştur. Konuşmasının bu parçasında Sovyetler Birliği ile temaslarda bulunulduğunu da açıklamıştır.

Fatin Rüştü Zorlu Sovyetler Birliği'nin milletlerarası gerginliğin azalması hakkında yaptıkları teşebbüsleri şu şekilde değerlendirmiş-

tir : "...Sovyetler'in bu teşebbüsleri karşısında iki türlü düşünce mümkündür. Bunlardan birincisi şüpheye, bedbinliğe müstenid bir düşünce, diğeri nikbinliğe müstenid bir düşüncedir. Bedbinliğe müstenid bu düşünce şu hususları nazara almaktadır : Sovyetler Rusya, ideolojisi bakımından dünya hakimiyetini hedef tutan bir politikaya sahiptir. Bu ideolojide bir değişiklik olmadıkça beynelmilel komünizmin bu genişleme arzusu hiç bir zaman değişmeyen bir siyaset olacaktır. Binaenaleyh onun ileri sürdüğü değişiklikler olsa olsa taktik değişiklikleridir. Stratejik durumlarda bir değişiklik mevzubahis olmaz. Bu düşünce karşısında, Sovyet Rusya garbın artık tamamiyle silâhlı müdafaa ve silâhlı emniyet programı ile taazzuv ettiğini ve kendisinin nereye bir tevessü hamlesi yaparsa fizikî bir kuvvetle karşılaştığını görmüş ve bunun tecrübelerini nükleer silâhlara sahip olmadan ve olduktan sonra da müteaddit defalar yapmıştır. Artık bir harbe girmekle tevessü imkânını bulmayacağını müşahede etmiştir. Bu vaziyette Rusya'nın yaptığı şey, elbette ki şu olacaktır : Fizikî mukavemet dünya harbine götürür. Dünya harbi, bugünkü günde atom silâhları kullanılması sebebiyle kimsenin arzu edeceği bir harp değildir. Böyle bir harp galibi ve mağlubu olmayan bir harp olacaktır. Bu durum karşısında Sovyet Rusya mazide teessüs etmiş olan kanaati izale edecek bir yumuşama siyasetinin başlaması lüzumunu anlamış ve bunu temin için her şeyden önce bu sinir gerginliğini ortadan kaldırmak istemiştir. Bedbin düşünenler... diyorlar ki, Rusya'nın bu yeni hareketi bir taktik neticesidir. Bize hassasiyetimizi kaybettirecek böyle bir taktiğin kurbanı olmamalıyız. Çünkü bunun sonu, 1946 da olduğu gibi birtakım yeni yeni ilerleme imkânlarını Rusya'ya vermek olacak ve hassasiyetini kaybetmiş bir demokrasi aleminin tekrar ceyyit hale gelmesi elbette zor olacaktır. Bunun için ihtiyatlı olalım diyorlar. Bunun yanında nikbin görüş şöyle hülâsa edilebilir... Sovyet Rusya iktisadi sahada büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Silâhlanma masraflarını da hafiflettiği takdirde, halkına daha büyük bir refah verme imkânını elde edebilecektir. Binaenaleyh, Rusya'nın bu teklifi samimidir. Üstelik, Sovyet Rusya kendi ideolojisini sulh içinde de inkişâf ettirebileceğini bilmektedir. Hayat seviyesi yüksek bir Rsuya bu ideolojisini sulh içinde daha kolay yayabilir... nikbin gözüken bu nazariyenin de, hakikatte pe kaz nikbin olduğunu müşahede etmek zor değildir. Çünkü, bu görüş tarzında da Sovyet Rusya'nın tevessü ve tahakküm arzusunun ortadan kalktığı kanaati yoktur, sadece genişlemeyi sulhcu yollar ile gerçekleştirecektir... Türkiye Hükümeti bildiğiniz gibi, bugünkü günde tekniğin bu kadar ilerlediği ve yeni silâhların son derece tekâmül ettiği bir devrede, her memleketin en büyük vazifesi olan istiklâlini korumasının ancak bir müdafaa cephesine iltihakla, sulh ve emniyet bölünmezliği prensibini

müdafaa etmek suretiyle kabil olabileceğini düşünmüş ve politikasını ona göre ayarlamıştır..."

Fatin Rüştü Zorlu, konuşmasının Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetleri ele alan kısmında Türkiye'nin dış politikasını belirtmiş ve Sovyetler Birliği ile temas halinde olduğumuzu açıklamıştır : "...Biz Sovyetler Birliği ile komşu iki memleketiz ve gene hepimizin bildiği gibi, istiklâl savaşımızdan sonra bu memleketle aşağı yukarı 1938'e kadar tam bir dostluk havası içinde yaşamış bulunuyoruz ve bunun hakikaten Türkiye bakımından faydalar temin ettiğini gördük. Muhakkak ki, herkes için komşusu ile sulh, müsalemet ve emniyet içinde yaşamaktan daha iyi bir şey yoktur. Elbette Türkiye'nin de büyük komşusu ile dostluk, sulh ve müsalemet içinde yaşamaktan daha samimi bir arzusu olamazdı. Eğer bu dostluk ve emniyet ortadan kalkmış ise bunda Türkiye'yi kabahatli görmeye imkân yoktur. Zaten böyle bir tereddüt de mevcut değildir. Sovyet Rusya liderleri muhtelif beyanlarında "Biz Türkiye'den bazı taleblerde bulunduk, bunlardan şimdi vazgeçtik, gelin yeniden dost olalım" demişlerdir. Fakat bugün Türkiye'nin bu kadar büyük ve kudretli bir devletle oturup başbaşa kendi emniyet meselesini konuşmasına ve halletmesine de imkân yoktur... Türkiye pek çok devletler gibi kendi emniyetini müşterek müdafaa politikasında bulmuş bir memlekettir. Binaenaleyh bizim takip ettiğimiz politika bir cephe politikasıdır. Biz bu cephe içinde müsbet ve yapıcı bir politika takip ediyoruz. Bunun icabı, hakiki emniyet şartları tamamlanıncaya kadar müdafaa tedbirlerini ihmal etmemek, bilâkis bu tedbirlerin mümkün olduğu kadar takviyesini temin etmektir. Bunun yanıbaşında gösterilen samimi arzuları nazarı itibara alıp sulh imkânını görmeyi ve bu suretle silâhlı bir emniyet sisteminden silâhsızlanma ve karşılıklı emniyet sistemine intikali biz de arzu ediyoruz... Sovyetler'le Batı'nın temasları yenidir. Biz bu temaslardan günü gününe haberdarız. Binaenaleyh Türkiye bu temaslardan herhangi bir menfi his ve itimatsızlık duymadığı gibi müttefiklerimize de itimadımız vardır. Bazı arkadaşlar niye bizim müttefiklerimiz Sovyet Rusya ile temas ediyorlar da bizim tamaslarımız doğru görülmüyor ve günah sayılıyor diye sual sordular. Derhal şunu söyleyeyim ki, böyle bir düşünce mevzuubahis değildir. Ve kimse Türkiye'ye bir telkinde de bulunmamıştır. Esasen bizim orada Büyükelçimiz var. Onların da burada Büyükelçileri vardır. Böylece temas halindeyiz..."

Dışişleri Bakanının temasdayız kelimesi ile neyi kasdettiği 3 ay sonra öğrenilmiştir. 11 Nisan 1960 tarihinde Ankara'da yayınlanan ortak bir bildiride Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yüksek seviyede bir toplantı yapılması hususunda görüş teatisinde bulunulduğu ve her

iki memleket Başbakanlarının birbirlerini ziyaret etmelerinin kararlaştırıldığı açıklanmıştır. İlk ziyareti Adnan Menderes Temmuz ayında Moskova'ya yapacak ,bunu Kruşçef iade edecekti. Ankara resmi gevreleri bu ziyaretin gerekçesi olarak şunları belirtmişlerdir : "Doğu ile Batı camiasına mensup devletler arasında karşılıklı ziyaretler teatisi suretiyle yaratılacak yumuşama sayesinde silâh yarışına dayanan kuvvet muvazenesi yerine kontrollü bir silâhsızlanmaya ve anlaşmazlıkların sulh yolu ile adalet prensipleri dahilinde halli esasına müstenid yeni bir nizam tesisine gayret sarfedildiği malûmdur. Sovyet Rusya ile komşu ve onunla geniş hudutları bulunan memleketimizin böyle bir nizamın teessüsünden ne kadar bahtiyar olacağı devlet adamlarımız tarafından defaatle beyan edilmiştir. Bu sebeple, tahakkukunu bütün samimiyetimizle ve bizim camiaya mensup bütün milletlerle birlikte arzuladığımız bir neticenin istihsali için sarfedilen mesaiye Türkiye'nin de katılmasından tabii bir şey olamazdı."

Muhalefet partisi lideri İsmet İnönü de gazetecilerin sorusu üzerine görüşünü açıklamış ve temasları bazı ihtirazi kayıtlar ile teşvik etmiştir. İsmet İnönü : "Konuşmalar ve yüksek seviyede konferanslarla dünya sulhüne çare arandığı devirdeyiz. Bu devri biz fırsat buldukça kolaylaştırmağa çalışmalıyız. Sulh araştırmasını hususi kaygılarla arzu etmiyoruz gibi bir haksız suitefehhümden memleketimizi kurtarmalıyız. Bunun kadar dikkat edilecek bir başka nokta da büyükler arasındaki münasebetleri istismar etmek yolunda sağda solda görülen heveslerden uzak kalmakdır. Moskova temaslarının faydalı olmasını temenni ederim" demiştir.

Moskova radyosu da yaptığı yayında iki memleket arasındaki münasebetler üzerinde durduktan sonra ziyaretin sonuçları hakkında şu yorumu yapmıştır : "...Menderes'in Moskova'yı ziyareti kabul etmesi, iki memleket arasındaki karşılıklı anlayış ve güvenin kuvvetlendiğine delâlet ettiği gibi gerek ticarî ve kültürel ve gerekse siyasi münasebetlerin genişlemesinde büyük bir rol oynayacaktır. Bu ziyaretler dünya barışı için önemli bir adım teşkil etmektedir..."

Türkiye'deki 27 Mayıs yönetim değişikliği dolayısıyle Başbakanların ziyaretleri gerçekleşmemiş, fakat iki memleket arasındaki görüş teatileri devam etmiştir. Kruşçev, Başbakan Cemal Gürsel'e gönderdiği bir mesajla yeni Türk yönetimiyle de konuşmaların devamını sağlamak istemiştir. Kruşçev'in, metni 1 Eylül 1960 tarihinde açıklanan 28 Haziran 1960 tarihli mesajında Türkiye'de dış politikaya yapılmış yermeleri de gözönüne alan bazı telkin ve temenniler yer almıştır. "Eğer Türkiye bitaraflık yolunda kalmış olsa idi şüphesiz memleketlerimiz arasında en samimi münasebetler kurulmuş olacaktı. Bu

hal memleketlerimize yalnız faydalar sağlayacaktı. Türkiye'nin kendi imkânlarını büyük masraflar gerektiren askerî hazırlıklar için değil memleket ekonomisinin kalkınması ve halkının refahı için kullanılması imkânı hasıl olacaktı... Bu söylediklerim, tebiatıyla, münasebetlerimizin iyileştirilmesine başlamak için şart değildir. Türkiye'nin azası bulunduğu ittifaklar çerçevesindeki taahhütlerine rağmen, kendi başına ve bağımsız bir siyaset takip etmek arzusu, Sovyet Hükümetince anlayışla karşılanmaktadır. Bugün mühim olan hususun, bizi ayıran meseleler üzerinde durmak değil bilâkis yakınlaşma yolunu takip etmek için bizi birleştiren unsurları arayıp bulmak olduğu sarihtir. Eskiden Türk-Sovyet münasebetlerinde mevcut olan dostluk ve karşılıklı işbirliğinin, sizin doğrudan doğruya iştirakinizle, canlandırılmasına başlanacağı hususunda en samimi ümidlerimi ifadeye müsaadenizi rica ederim."

Başbakan Cemal Gürsel'in 8 Temmuz 1960 tarihinde verdiği cevapta, mukabil görüşümüz, Türk dış politikasının devamlılığını belirten bir şekilde açıklanmış fakat Kruşçev'in mesajındaki buluşma temennisine katılınmamıştır: "...Türkiye tarafından güdülen ittifak siyasetinin iki memleketimiz arasında daha iyi komşuluk münasebetleri ile bağdaşamıyacak hiç bir tarafı yoktur. Belirttiğim gibi, Türkiye'nin mensup olduğu ittifaklar münhasıran tedafüi bir mahiyet taşımakta ve muhtemel bir mütecavizden başka hiç bir devlete karşı yöneltilmiş bulunmamaktadır. Bitaraflık siyaseti güdülmesinin hükümetleri askerî masraflar etmekten azade kaldığını zannetmiyoruz... Filhakika askerî masrafların kaldırılmasını veya hiç değilse azaltılmasını temin edecek husus, bitaraflık değil, fakat hakiki bir kontrol mekanizmasını haiz olup, başka bir devletin herhangi bir tecavüzüne karşı, büyük, küçük dünya memleketlerinin güvenliğini sağlayacak umumi bir silâhsızlanma sisteminin kurulmasıdır. Yukarıda serdetmiş olduğum mütalâaların ekselânsınızı, Türkiye tarafından takip edilen siyasetin memleketlerimiz arasındaki münasebetlerin islâhına hiç bir şekilde mani teşkil etmediğine ikna edeceği ümidini tekrarlamak isterim. Yeter ki Türkiye, komşusu Sovyetler tarafından da aynı iyi niyetle mukabele görsün..."

Yıl sonunda bazı noktalarda görüş yakınlaşmasına varıldığını Dışişleri Bakanı Selim Sarper Paris'te verdiği bir özel demeçde açıklamıştır: "...Sovyet Rusya ile münasebetlerimiz konusunda Sovyetler'e siyasî durumumuzun ne olduğu açıkça izah edilmiştir. Bu çerçeve içinde aramızda iyi komşuluk münasebetlerinin idamesine bir mani olmadığı her iki tarafça müşahade edilmiştir. Bu münasebetlerimizin izah ettiğim istikamette inkişâfı mümkündür..."

1961 yılında Türkiye ile Sovyetler arasındaki münasebetlerde bir yıl evvelki beyanlara rağmen yakınlaşma yönünde bir gelişme olmamış ve hatta bir duraklama olmuştur.

Sovyetler Birliği Türkiye'de orta menzilli füze rampaları yerleştirilmesi ve NATO ile yaptığı işbirliği ile ilgili olarak 3 Şubat 1961 tarihinde bir nota vermiştir. Bu notaya verilen cevap 25 Şubat 1961 de açıklanmıştır. Bu açıklamaya göre, "...Güvenliğini en müessir şekilde temin edecek tedbirleri almak bağımsız ve egemen bir devletin başlıca vazifesidir. Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Anayasasına uygun olarak kurulmuş müdafaa teşekkülleri içinde müttefikleri ile sıkı işbirliği halinde hareket etmesi tabiidir. Türkiye'nin aldığı müdafaa tedbirleri, Sovyetler'e karşı değildir... Türkiye'nin ittifakları, ittifak dışı devletlerle iyi münasebetleri geliştirmesine mani değildir. Sovyetler Birliği'nin karşılıklı münasebetlerimizi iyileştirmeye matuf hareketlere ara vermediği hususundaki beyanı memnuniyetle kaydedilmiştir. Türkiye de Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk münasebetlerini geliştirmek arzusundadır..." Fakat NATO toplantısından dönen Dışişleri Bakanı Selim Sarper gazetecilere 19 Kasım 1961 de verdiği demeçde NATO yardımları hususunda bilgi verdikten sonra : "...Bu arada şimdiye kadar Rusya'dan yapılmasını istediğimiz herhangi bir yardım talebimiz bulunmadığı gibi bundan sonra da böyle bir talebde bulunmaya niyetli olmadığımızı söyleyebilirim" demiştir.

İsmet İnönü'nün Başbakanlığa seçilmesini tebrik için Sovyetler Birliği Başbakanı Kruşçev Kasım ayı sonunda bir mesaj göndermiştir. Kruşçev bu mesajında : "Bay Başbakan, Sovyet-Türk dostluk ve işbirliğinin iyi zamanları zatıalinizce gayet iyi bilinmektedir. Başkanlık ettiğiniz hükümetin memleketlerimiz arasındaki münasebetlerin gelişmesi için mevcut imkânlardan faydalanacağı ümidini izhar etmek isterim..." temennisinde bulunmuştur. İsmet İnönü verdiği cevapda bu münasebetlerin iyi ve kötü devrelerine işaret ederek : "...Başbakan, Türk-Sovyet dostluk ve işbirliğinin iyi zamanlarını ve bütün devrelerini pek iyi hatırlarım. Cumhuriyet Hükümeti, her zaman olduğu gibi, karşılıklı saygıya müstenid olarak Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında iyi komşuluk münasebetlerinin bulunmasını, bu münasebetlerin barış ve güvenlik yolunda Birleşmiş Milletler yasasına uygun olarak, girişilen taahhütler çerçevesi içinde gelişmesini temenni etmektedir..." demek suretiyle bazı kayıdlar ileri sürmüştür.

Yeni hükümetin kurulmasından sonra da 1962 yılında Sovyetler Birliği, Küba bunalımı dolayısıyle yapılan yayınlar dışında, evvelki yıllardaki teşebbüslerine, özellikle ekonomik münasebetler alanında devam etmiştir. Türkiye'nin bu teşebbüslere karşılığı çok ihtiyatlı bir po-

litikayı yansıtmıştır. Türkiye'nin politikasında NATO Devletleri ile birlikte hareket, bu yıl daha fazla belirtilen bir eğilim olmuştur.

1962 yılı başında çıkan bir haberde, Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisinin başbakan İsmet İnönü'ye ziyaretinde bir davet yapılırsa Rusya'ya gidip gitmeyeceğini öğrenmek istediği ve Sovyetler'in NATO ile ilgili bazı taleblerini Türkiye kabul ederse 500 milyon dolar yardım edecekleri açıklanmıştır. Dışişleri Bakanı Selim Sarper Büyük Millet Meclisi'ndeki bütçe konuşmalarında iki defa Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetlere temas etmiştir. Selim Sarper 4 Ocak 1962 tarihli konuşmasında: "Sovyetler Birliği'nin, her hükümet değişikliğinde muhtelif tekliflerde bulunduğunu ancak son defa Türkiye'ye yapılan yardım teklifinin büyüklüğü konusunda çıkarılan şayiaların asılsız bulunduğunu, bunu bizzat kendilerinin çıkardığını ve böylece propaganda yapmak istediklerini söylemiş, Sovyetler Birliği ile olan komşuluk münasebetlerimizin her zaman Batılı müttefiklerimizle olan taahhütlerimiz ve NATO ittifakı gözönünde bulundurularak düzenlendiğini..." açıklamıştır. Selim Sarper, 21 Şubat 1962 tarihinde yaptığı ikinci konuşmasında aynı konuda şu görüşü belirtmiştir: "... Kuzey komşumuz Sovyetler Birliği ile münasebetlerimizi, programımızda tebarüz ettirilmiş bulunan esaslara uygun olarak, mevcut milletlerarası taahhütlerimiz dairesinde ve karşılıklı saygıya dayanan iyi komşuluk münasebetleri çerçevesinde geliştirmek samimi arzumuzdur."

İkinci koalisyon hükümetinin programında da Sovyetler Birliği ile olan münasebetlerimiz aynı açıdan görülmüştür. Bu programda: "Büyük komşumuz Sovyetler Birliği ile münasebetlerimizi, mevcut milletlerarası taaahhütlerimizle ahenkli olmak ve karşılıklı saygı esasına dayanmak üzere iyi komşuluk münasebetleri çerçevesi içinde geliştirmek arzumuz..." olduğu belirtilmiştir.

Yıl ortasında Küba bunalımı dolayısıyle Türk Hükümetinin Türk gemilerine Küba'ya gitmeme yolunda yaptığı telkin Sovyetler Birliği basınında tepki yaratmıştır. Bu tepki Kızılordunun resmi yayın organı Krasnaya Zvezda'da yayınlanan bir yazıda belirtilmiştir: "...Türkiye Hükümetinin Küba'ya karşı Amerikan tutumunu desteklemeyi kararlaştırması ve Küba halkına Sovyet buğdayı taşıyan iki Türk şilebine hamuleyi en yakın limanlara boşaltması için emir verilmesi NATO gemilerinin Karadeniz boğazlarındaki mevcudiyeti ile doğrudan doğruya ilgilidir... İstanbul ve Çanakkale boğazlarına harp gemileri davet eden Türk Hükümeti, NATO'yu memnun etmek için sözleşme ile ilgili haklarını suistimal etmiyor mu? Bu ziyaretlerin Türkiye'nin komşuları ve

bilhassa Sovyetler Birliği ile olan münasebetlerinin inkişâfına yardım etmediği muhakkaktır..."

Temmuz ayında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye ekonomik yardımlarda bulunacağı haberleri yeniden ortaya çıkmıştır. Başbakan Cemal Gürsel İstanbul'da gazeteciler ile yaptığı konuşmada bu haberler ile ilgili olarak Sovyetler'le münasebetlerimiz değişecek mi sorusuna : "Biz Sovyetler'le dost kalmayı samimi olarak arzu etmekteyiz. Sovyetler'in bize yardım teklifi olabilir, kendileri, ticari münasebetlerimizin genişletilmesini istemektedirler. Fakat, bu zamanla inkişâf edecek ve mübadele hacimleri de arzu edildiği kadar genişliyecektir. Sovyetler'le bu samimi görüş çerçevesi içinde münasebetlerimizde bir değişiklik yoktur" demiştir.

1963 yılında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetler tereddütler geçirmeye devam etmiştir. Bir parlamento heyetimizin Rusya'yı ziyareti bir gelişme başlangıcı olurken Irak'ta başlayan Kürt hareketi karşılıklı iddialara yol açmıştır.

Dışişleri Bakanı F.C. Erkin mutad bütçe konuşmalarında Sovyetler Birliği hakkında : "Rusya ile mevcut milletlerarası taahhütlerimiz mahfuz kalmak üzere, hukuk eşitliği, toprak bütünlüğü, egemenlik ve bağımsızlığa karşılıklı saygı prensiplerine müstenid, iyi komşuluk münasebetleri idamesi arzusunda olduğumuzu" söylemiştir.

Yıl ortasında 29 Mayıs-14 Haziran 1963 tarihleri arasında Cumhuriyet Senatosu Başkanı S.H. Ürgüp'lü başkanlığında bir parlamento heyetimiz Sovyetler Birliği Yüksek Şûrası'nın davetlisi olarak Rusya'ya bir iyi niyet gezisi yapmıştır. Basında çıkan yankılara göre Kruşçev, Brejnev ve diğer yöneticilerce parlamenterlerimize Atatürk ve Lenin zamanındaki dostluk, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den bir talebi bulunmadığı, ticari münasebetlerin geliştirilebileceği ve Sovyetler Birliği'nin Batı'dan daha iyi şartlar ile Türkiye'ye ekonomik yardım yapabileceği her vesile ile tekrar edilmiştir. Başbakan İsmet İnönü de Sovyetler Birliği Ankara Büyükelçisine parlamento heyetimize Rusya'da özellikl Kruşçev tarafından gösterilen ilgiye teşekkür etmiştir.

Fakat arkadan Irak'daki Kürt hareketi dolayısıyle, Sovyetler Birliği'nin 9 Temmuz 1963 tarihli notası gelmiştir. Bu notanın benzeri diğer CENTO üyesi devletlere de gönderilmiştir. Sovyetler Birliği bu notalarında CENTO üyelerinin ve bu arada Türkiye'nin kuzey Irak'daki duruma müdahalede bulunmaya tevessül ettiği iddiasında bulunmuştur. 12 Temmuz 1963 tarihinde açıklanan Türk cevabında bu iddialar sert bir dil ile reddedilmiştir. Bu cevapda : "...Sovyetler Birliği Hükümetinin beyanında ileri sürülen iddialar, ancak yanlış ve maksatlı ha-

berlere itibar edilerek yapılan hatalı tefsirler olarak izah edilebilir... Sovyetler Birliği Hükümetinin bildiği gibi Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti iki memleket arasında iyi komşuluk münasebetlerinin geliştirilmesindeki lüzuma inanmakta ve bu yolda kendi payına düşen gayretleri sarfetmektedir. Ancak, Cumhuriyet Hükümeti kendisine tevcih edilen ve gerçeklerle her türlü ilgiden mahrum, bu kabil esef verici iddiaların, iki memeleket münasebetlerinin gelişmesi üzerinde yapacağı menfi tesirleri, Sovyetler Birliği Hükümetinin dikkatine sunmakta fayda görür..." denmiştir.

Normalleşme

Sovyetler Birliği tarafından 1953 yılından beri, arada suçlama ve tehditlerle kesilen, fakat genel hatları itibariyle Türkiye ile yakınlaşma için yapılan dostluk taarruzları ve bu teşebbüslere karşı Türkiye'nin ilkönce itimatsızlığı ve sonra denemek için ileri sürdüğü şartların kabulü 1964 yılında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetlerde, bu iki memlekette de yönetim değişikliklerine rağmen ilk belirli sonucunu vermiştir. Dışişleri Bakanı F.C. Erkin Rusya'ya resmi bir ziyaret yapmıştır. İki memleket arasında ticaret, ekonomi ve kültür alanlarındaki münasebetlerin arttırılması için gayret sarfedilmeye başlanmış ve bahis konusu ziyaretten sonra Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Kıbrıs hakkındaki görüşlerine anlayış göstermeye başlamıştır. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetlerin düzelmesi, genel gelişmeler yanında, 1963 yılı sonunda Kıbrıs uyuşmazlığının ortaya çıkması ile tahmin edilen tarihten daha evvel gerçekleşmiştir. Kıbrıs uyuşmazlığı çıkınca Türkiye iyi niyetle müttefiklerinden anlayış ve yardım beklemiştir. Müttefik Devletler uyuşmazlığın ittifak çerçevesi içinde çözümlenecegi vaidlerine rağmen beklenilen kesin hareket ve teşebbüslerde bulunmamışlardır. Bu durumun anlaşılmasından sonra Türkiye kendi hak ve menfaatlerini çok taraflı bu politika ile korumaya karar vermiştir. Türkiye'nin bu kararı Sovyetler Birliği ile münasebetlerinin düzelmesini kolaylaştırmıştır.

Yıl başından itibaren Kıbrıs'daki olaylar sebebiyle Türkiye ile Sovyetler Birliği Hükümetleri arasında yazışmalar olmuştur. Türkiye Kıbrıs olayları hakkında diğer devletlere olduğu gibi Sovyetler Birliği'ne de 26 Aralık 1963 ve 29 Ocak 1964 tarihlerinde bilgi vermiş ve çağırıda bulunmuştur. Sovyetler Birliği, Dışişleri Bakanı F.C. Erkin'in Rusya'yı ziyaretine kadar Türkiye'nin Kıbrıs'a karşı izlediği politikayı anlamaz görünmüştür. Türkiye Kıbrıs'daki olayların cereyan şeklini, haklı durumunu anlatmaya çalışmış ve Sovyetler Birliği'nden hiç değilse kanlı olaylar karşısında insanî bir tepki beklemiştir. Sovyetler Birliği ise

olayların çıkışını ve gelişmesini bilmemezlikten gelerek Kıbrıs'a dışardan karışılmaması gerektiği cevabını vermiştir. Sovyetler Birliği Türk cemaatine karşı girişilen insanlık dışı hareketlerden ziyade adanın bir NATO üssü haline gelmesi konusuna ilgi göstermiştir ve hatta ada rumlarına silâh yardımında bulunmuştur. Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs uyuşmazlığı hakkındaki görüşü daha sonra Türkiye ile münasebetlerinin geliştiği oranda değişmiştir.

Meselâ Kruşçev Moskova Büyükelçiliğimize 7 Şubat 1964 tarihinde verilen mesajında: "...Ekseriyeti teşkil eden Rus cemaati ile Türk cemaati arasındaki ihtilâflar uzun zamandan beri hariçten alevlendirilerek bunlar egemen, bağımsız ve Birleşmiş Milletler üyesi olan Kıbrıs Cumhuriyetinin içişlerine aleni bir şekilde müdahale etmek için bir bahane olarak kullanılmaktadır..." iddiasından sonra "...Bu meyanda muhtelif hal çareleri tekliflerinde, mesalâ NATO birliklerinin Kıbrıs'a gönderilmesi teklifleri gibi teşebbüsler gözden geçirilmektedir ki, bunların hepsi bir gayeye matuftur. Bu gaye de askerî bloklara iltihak etmemek politikasını takip etmekte olan Kıbrıs Cumhuriyetinin fiilen NATO silâhlı kuvvetleri tarafından işgalidir..." demiş ve sonunda şöyle bir ikazda bulunmuştur: "...Sulhü korumak ve kuvvetlendirmek, milletlerin haklarını sağlamak endişesi altında yapılan bu çağrıyı ileri sürerken, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs'la müşterek sınırı bulunmamasına rağmen devrimizde mesafe normlarının ne kadar değişmiş olduğu nazarı itibare alınırsa Sovyetler'in Güney hududundan çok uzak olmayan Doğu Akdeniz bölgesinde yaratılmış bu duruma karşı lakayt kalamayacağı kanaatı ile hareket etmekteyim."

Kruşçev'in bu mesajına Başbakan İsmet İnönü tarafından 24 Şubat 1964 de verilen cevapda: "...Kıbrıs meselesinin mahiyeti, Kıbrıs Cumhuriyetinin de imzasını taşıyan milletlerarası andlaşmalar, son aylardaki feci olaylar, bunlar karşısında Türkiye'nin andlaşmalara dayanan son derece sabırlı ve mutedil davranışı hakkında Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının 19 Ocak 1964 tarihli notası ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümetine açık ve etraflı bilgi verilmiş bulunmasına rağmen 7 Şubat 1964 tarihli mesajımızda, bütün bu gerçekler ve Kıbrıs'da devam etmekte olan kanlı tecavüzleri dikkat nazarına almadan Türkiye'ye müteveccih bazı ithamlar ileri sürülmüş olmasından hayret ve üzüntü duydum... Kıbrıs rumları, 29 Aralık 1963 tarihinde imzaladıkları ateş kes anlaşmasına rağmen Kıbrıs Türklerine karşı silâhlı tecavüzlerini devam ettirmektedirler... Herkesin gözü önünde cereyan eden ve cihan basın ve televizyonu tarafından nakledilen bu feci olaylar şüphesiz ki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümetinin de malûmudur. Mesajınızda, masum ve müdafaasız

insanlara tevcih edilen bu sistemli imha hareketleri hakkında en ufak bir imâ dahi bulunmamasının sebeplerini anlamak cidden güçtür... Milletlerarası anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözülmesi, Türkiye Cumhuriyeti dış siyasetinin değişmez ilkesini teşkil etmiş ve bundan böyle de edecektir."

Sovyetler'in bu tutumu Dışişleri Bakanı F.C. Erkin'in Rusya'ya yapacağı ziyareti de geciktirmiştir. Mart ayı başında açıklandığına göre F.C. Erkin, Gromiko'nun New York'da kendisine yaptığı davete uyarak 23 Mart 1964 tarihinde Rusya'ya gidecekti. Kruşçev 13 Mart 1964 tarihinde Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ve Başbakan İsmet İnönü'ye yeniden mesaj göndererek Kıbrıs uyuşmazlığının barışçı yollar ile çözümlenmesini istemiştir. Bu mesaja Cemal Gürsel kısa bir cevapla yetinmiş, Başbakan İsmet İnönü ise 8 Nisan 1964 tarihli cevabî mesajında evvelki cevabındaki görüşleri tekrarladıktan sonra: "...Birleşmiş Milletler kuvvetlerine rağmen meseleyi kuvvete başvurmak suretiyle halletmek mecburiyetinde bırakılmamızı temenni ederiz" demiştir. Bu cevap üzerine de görüşünü değiştirmeyen Kruşçev Mayıs ayı başında İzvestia gazetesine bir demeç vermiştir. Kruşçev bu demecinde ikazdan vazgeçerek şöyle bir çağrıda bulunmuştur: "...Sovyet Hükümeti Kıbrıs Cumhuriyetinin içişlerine karışan ve Kıbrıs olaylarına dıştan müdahale edenlere karşıdır. Sovyet halkı Kıbrıs'da kan dökülmesine son verilmesini ve Kıbrıs'lı Türkler ile rumların bir arada yaşamalarını istemektedir... Kıbrıs'lı Türk ve rumlara mümkün olan en kısa zamanda normal hayata dönme ve ortak vatanlarını geliştirme şansı verilmelidir."

Türk uçaklarının 8-9 Ağustos 1964 de Kıbrıs adasına karşı sınırlı bir harekete geçmesi üzerine Kruşçev 9 Ağustos 1964 de Başbakan İsmet İnönü'ye tekrar bir mesaj göndererek hareketin durmasını istemiştir. Başbakan İsmet İnönü'nün 14 Ağustos 1964 tarihinde açıklanan cevabında Türkiye'nin tutumu yeniden izah edilmiş rum liderlerinin hareketleri belirtilmiş ve şu talebde bulunulmuştur: "...Kıbrıs'lı rum liderlerinin de cihan barışı hakkında aynı sorumluluk hissi ile hareket etmeleri ve medeni milletlerce kabul edilmiş hukukî, ahlâkî ve insanî ilkelere sadakat göstermeleri gerektiği gerçeğini takdir eylediğinizi ve onlar nezdinde nüfuzunuzu kullanacağınızı ümid ediyorum."

Kıbrıs hakkındaki bu yazışmalar yanında Nisan ayında Sanayi Bakanı M. Ertem Sovyetler Birliği Ankara Büyükelçisinin önemli yardım telikifinde bulunduğunu açıklamıştır. M. Ertem açıklamasında "Sovyet Büyükelçisi büyük tekliflerle geldi, iyi münasebetler kurmak istediklerini ve Türk sanayiinin gelişmesinde yer almak arzusunda oldukları-

nı bildirdi. Kendilerine sanayi ve ticarî münasebetlerin geliştirilmesi bakımından evvelâ milletlerarası sempatinin mevcud olması gerektiğini, ancak Türkiye'nin bu hususta kendisine düşen görevi yapmış olmasına rağmen bilhassa son Kıbrıs olaylarında aynı anlayışı Rusya' dan göremediğimizi, önce iklimin yerleşmesinin gerektiğini ve tekliflerinin inceleneceğini söyledim..." demiştir.

Mayıs ayında Kruşçev Birleşik Arap Cumhuriyetine resmi bir ziyaret için Boğazlardan geçerken Başbakan İsmet İnönü'ye bir iyi dilek mesajı göndermiş ve Başbakan İsmet İnönü de aynı şekilde cevap vermiştir.

Nihayet Dışişleri Bakanı F.C. Erkin'in geriye bırakılan Rusya ziyaretini yapacağı 20 Ekim 1964'de açıklanmıştır. Ziyaret hakkında Ankara'da Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan bildiride : "...Kruşçev' in iktidardan ayrılmasına ve yeni yöneticilerin gelmesine rağmen, Sovyet Rusya'nın ziyaretin yapılmasını teyid etmelerinin önemi üzerinde durulmuş" ve "Ziyaret sırasında Dışişleri Bakanı Erkin ve Sovyet yetkilileri iki memleket arasında ekonomik, kültürel münasebetleri, ayrıca Türkiye'nin bağlı bulunduğu uluslararası anlaşmalar mahfuz kalmak şartiyle komşuluk münasebetlerini daha da geliştirmek üzere temaslarda bulunacaklardır. Bu arada uluslararası meselelerin ele alınması ihtimal dahilindedir" denmiştir. Dışişleri Bakanı F.C. Erkin Tass Ajansına verdiği demeçte ziyaretinin her şeyden evvel Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında iyi komşuluk münasebetlerinin geliştirilmesine matuf olduğunu söyledikten sonra iki memleket arasındaki münasebetlerin tarihçesine dokunmuş ve ziyaretinde ele alınacak konular hakkında şunları söylemiştir : "...Sovyetler Birliği Hükümeti ricali ile görüşmelerimizde tabiatıyle iki memleketi alâkadar eden meseleleri, bu arada ticari ve kültürel münasebetlerimizi mevcut imkânlar dairesinde geliştirmek konusunu ele alacağız. Ayrıca dünya meselelerini ve özellikle halen gerginlik konusu teşkil eden problemleri gözden geçireceğimiz ve bu hususlarda fikir teatisinde bulunacağımız tabiidir..." F.C. Erkin, Anadolu Ajansına verdiği demeçte daha ziyade ticari münasebetler üzerinde durmuştur. "Moskova seyahati, anlaşma listesinde mevcut olup, işletilmeyen yatırım kotalarının kullanılabilmesi ve bazı mallarımızın Sovyet Rusya'ya satılabilmesi imkânlarını müştereken aramak imkânını yaratacaktır... Benim temaslarım işlerin prensibine taallûk edecektir. İcap ettiği taktirde bilâhare eksperler seviyesinde temaslar yapılabilmesi de derpiş olunacaktır."

Dışişleri Bakanı F.C. Erkin'in Sovyetler Birliği ziyareti 30 Ekim' den 6 Kasım 1964 tarihine kadar sürmüştür. 6 Kasım 1964 tarihinde yayınlanan ortak bildiride iki memleket arasında münasebetlerin ge-

lişmesi şartları ve çerçevesi belirtilmiş, özel olarak Kıbrıs uyuşmazlığı üzerinde durulmuş, ticari mübadeleyi arttırma imkânları araştırılmış ve bir kültür anlaşmasının imzalandığı açıklanmıştır. Ortak bildiride bu konulara şu şekilde temas edilmiştir: "...Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği, bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve hak eşitliği prensiplerine karşılıklı saygı esaslarına müsteniden aralarında iyi komşuluk münasebetlerinin takviyesi yolunda yapıcı gayretler sarfedilmesinde mutabıktır. İki taraf sosyal sistemleri farklı devletlerin barış içinde bir arada yaşama prensibinin bu âli hedeflerin gerçekleştirilmesini kolaylaştıracağı düşüncesindedirler... iki taraf, Kıbrıs meselesinin, Kıbrıs'ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne riayet esasına ve her iki cemaatin kanuni haklarına riayet ve adada iki millî cemaatin varlığını tanıma esası üzerinde, barış içinde yaşamalarını sağlayacak bir şekilde barışçı yollar ile hal edilmesine taraftar olduklarını ifade eylemişlerdir. Her iki taraf, memleketlerinin menfaatine uygun olarak aralarında ticari mübadeleleri arttırmak için mevcut imkânlardan faydalanma arzusunu izhar etmişler ve Sovyetler Birliği'nin ihtiyacı bulunup Türkiye'nin ihraç edebileceği maddeleri ve bilhassa tütün, fındık ve narenciyeyi Türkiye'den daha çok miktarda ithal etmesi hususunda mutabık kalmışlardır. Türkiye de buna karşılık Sovyetler Birliği'nden ihtiyacı olan maddeleri ve bilhassa inşaat ve sondaj makinaları da dahil olmak üzere, makinalarla yatırım maddelerini daha çok miktarda ithal edecektir. Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği arasında kültür mübadelesine dair bir anlaşma imzalanmıştır. İki taraf, V.İ. Lenin ve Atatürk devrinde vücut bulan geleneklerin ruhuna uygun olarak iki devlet arasında iyi komşuluk münasebetlerinin geliştirilmesi ve karşılıklı itimada dayanan işbirliğinin kuvvetlendirilmesi için müşahhas imkânların mevcut bulunduğunu memnunlukla müşahade etmişlerdir. Bu yönde bazı müsbet adımlar tesbit olunmuştur..."

Feridun Cemal Erkin, Rusya dönüşünde Ankara'da hava alanında verdiği demeçte ziyaretinin sonuçları bakımından şu açıklamayı yapmıştır: "...Samimi bir hava içinde geçen bu görüşmelerde halihazır milletlerarası durumla ilgili konular ile Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında ikili münasebetlere ilişkin konulara dokunulmuştur. İkili münasebetler bakımından, bilhassa ticari ve iktisadi konularla ziyaretimin sonunda imzalamış olduğumuz kültür anlaşmasını zikretmek isterim... Türkiye'nin Kıbrıs meselesindeki haklı görüşleri ve tamamiyle milletlerarası andlaşmalara istinad eden tutumu muhatablarım tarafından büyük bir anlayış ve ilgi ile karşılanmıştır... Andlaşmalar ile milletlerarası hukukun diğer kaynaklarından doğan taahhütlere saygı

gösterilmesi, insan ana haklarına riayet edilmesi zarureti açıkça ifade edildiği gibi, Kıbrıs'da iki ayrı cemaat bulunduğu sarahatle beyan olunmakta ve bunların kanuni haklarına, yani Anayasadan, andlaşmalardan neşet eden haklarına riayet edilmesi esası kabul olunmakta ve iki milli cemaatin varlığının tanınması lüzumu belirtilmektedir." Dışişleri Bakanı F.C. Erkin Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko'nun memleketimize davet edildiğini de açıklamıştır. Ayrıca F.C. Erkin Cumhuriyet Senatosunda 12 Kasım 1964 tarihinde yaptığı konuşmasında ziyareti hakkında bilgi vermiş ve Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan münasebetlerinin son gelişmesini özetlemiştir. Dışişleri Bakanı bu konuşmasında: "...1960 senesinden beri Sovyet Rusya ile münasebetlerimiz umumiyetle normal bir mecra takip etmiştir. Karşılıklı olarak hükümetlerimiz bu münasebetlerin daima daha fazla inkişâf etmesi ihtiyacını hissetmiştir... Sovyetlerle münasebetlerimizin normalleşmesinin ve düzelmesinin ilk şartı Sovyet Rusya'nın Türkiye'nin güvenlik tertibleri içindeki yerini kabul etmesine bağlıydı. Sovyet Rusya son senelerde Türkiye'nin NATO içindeki mevkiinin ikili münasebetlerin geliştirilmesine engel teşkil etmiyeceğini bize ifade etmiş ve hatta bu hususu 28 Haziran 1960 da Kruşçev, Sayın Devlet Başkanımıza gönderdiği mesajda teyid ve bu çerçeve içinde iyi komşuluk münasebetleri tesisini, bu iki memleket arasındaki ticaretin ve kültürel temasların arttırılmasını teklif etmiştir... Moskova ziyaretim işte bu çerçeve içinde vuku bulmuştur. Sovyetler sosyal sistemleri farklı memleketlerin birarada ve sulh içinde yaşaması gerektiğini bize bildirdiler ve Türkiye'nin NATO'ya dahil olmasının kendileri ile iyi münasebetler kurulmasına engel bulunmadığını kaydettiler..." demiştir.

Türk Dışişleri Bakanının ziyaretinden sonra karşılıklı ziyaretler yapılmış, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Gromyko Kıbrıs hakkında özel bir demeç vermiş ve ticari ve ekonomik münasebetlerin geliştirilmesine çalışılmıştır. Bu münasebetler tarafların eksper toplantılarından sonra evvelki yıllara nazaran önemli gelişmeler göstermiştir. Fakat Sovyetler Birliği ile münasebetlerimizde açılan bu yeni devre resmî demeçlerde belirtildiği üzere sadece normal duruma avdettir. Türkiye ve Sovyetler Birliği siyasi ve askerî ittifaklarını muhafaza etmekte ve bu taahhütlerin müsaadesi oranında aralarında iyi komşuluk bağları kurmak istemektedirler.

C. TÜRKİYE'NİN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

HAZIRLAYAN

Asistan Dr. Duygu SEZER

TÜRKİYE'NİN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Genel Durum

II. Dünya Savaşı sonunda Türkiye'nin karşılaştığı en ciddi sorunlardan birisi savaş sırasında sarsılmış olan memleket ekonomisinin düzeltilmesi ve geliştirilmesiydi. Türkiye fiilen savaşa girmemiş olmakla beraber, özellikle büyük bir orduyu senelerce seferberlik halinde tutmaya, insan ve mali gücünün büyük bir kısmını tetikte bekleyen ordusuna hasretmeye mecbur kaldığı için, savaşın olumsuz ekonomik etkilerini fazlasiyle hissetmiş, savaş sonu devresine büyük ekonomik güçlüklerle girmişti. Bu güçlüklerin halledilmesi için zamanın hükümetleri bir taraftan memleket içinde belli bir ekonomik ve malî politika izlemeye çalışmışlar, tedbirler almışlar, diğer taraftan yabancı memleketlerle girişilmiş olan ekonomik ilişkilerde izlenen dış ekonomik politikada ayarlamalar yapma yoluna gitmişlerdir. Genel olarak milli ekonomik problemlerle uluslararası siyasi, ekonomik ve ticari durum arasındaki bağlantının varlığına işaret edilmiş, savaş sonrası uluslararası siyasi havanın ve ekonomik koşulların milli ekonomiyi etkilediği görüşünden hareket edilerek, milli davaların hallinde uluslararası ilişkilere, özellikle uluslararası ekonomik ilişkilere önem verilmiştir.

Türkiye'nin ekonomik ilişkileri konusu II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden gözden geçirilip, Cumhuriyet Türkiye'sinin gelenekselleşmiş ilişkilerine yeni unsurlar girmesi hususunda görüşler şekillenirken, bu gelişmenin yalnızca ekonomik etkenlerin bir sonucu olduğu kanısına varmak doğru olmaz. Türkiye savaş sonrası devresinin siyasi ortamında oluşan siyasi vaziyet almaların ve özellikle Sovyet Rusya'nın yönelttiği yoğun baskının bir sonucu olarak Batı işbirliği yoluna gitmiştir. Türkiye'nin ekonomik ilişkilerine yeni bir yön vermesi de genel dış politikasında yer alan bu gelişmelerin çerçevesi içine girmektedir.

II. Dünya Savaşı'nın sonunda Türkiye'nin ekonomik ilişkilerinin izlediği yolu ve gelişmeleri incelemeden önce, o devrede hüküm süren ve ekonomik ilişkiler üzerinde ciddi etkileri dolayısıyle konumuz içine giren belli başlı ekonomik problemlere değinmek yerinde olacaktır.

1939 yılında savaşın başlamasıyla Türkiye'de bir "buhran ekonomisi" devresi kendisini göstermiştir. "Savaş ekonomisi" devri de denilmekte olan 1939-1945 yıllarında ortalama bir milyon üreticinin silâh altında bulundurulması, üretim hacmını çok düşürmüş, ithalât imkânları azalmış ve iç tüketim sınırlandırılmıştır. Savunma gücünü sağlamak amacıyla orduya hasredilmiş bulunan büyük üretici zümre aynı zamanda tüketici olduğu için devlete büyük bir mali yük olmuştur. Orduyu besleyebilmek için devletin başvurduğu çareler (emisyon gibi) enflasyon akımını kuvvetlendirmiştir. Diğer taraftan 1933 de başlayan ve memleket kalkınması için gerekli görülen yatırım faaliyetleri de durdurulmuş, 1939 da kabul edilen ikinci 5 Yıllık Kalkınma Plânı uygulamaya konmamıştır. Yani bu devrede, üretim ve tüketim milli ihtiyaçları karşılayabilecek bir dengede tutulamamış ve tedavüldeki fazlanın emilmesi sağlanamamış, dolayısıyle de fiyatlar fazlasıyle yükselmiştir. Toptan fiyat endeksi (1938 yılı 100 itibar edildiği takdirde) 1944 yılında 459'a yükselmiştir.

Üretim hacmının düşüklüğü ve fiyatların yüksekliğinin savaş sonrasında Türkiye için ciddi birer sorun olmasının nedenine gelince: Bunlar bir taraftan hayat pahalılığına, zor yaşama şartlarına yol açmış, diğer taraftan dış ticaretin gelişmesine engel olup, aleyhte bir gelişme göstermesine sebep olmuşlardır. Buna karşılık, Türkiye'nin bol miktarda üretip, ucuz olmasa dahi hiç olmazsa dünya fiyatlarıyla dışarıya mal satması ve elde ettiği dövizlerle memleket kalkınması için acilen ihtiyacı olan ithal mallarını satın alması gerekmekteydi. Milli ekonominin ve sosyal hayatın toptan kalkınmasında en önemli unsurlardan birisi ihracat değerinin ithalât ihtiyacını karşılayabilecek düzeye çıkarttırılmasıydı. Değişik alanlardaki bayındırlık ve kalkınma işlerinin yürütülmesi, endüstrinin çok çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması, ulaştırma sisteminin geliştirilmesi, tarımda modern yöntemlerin uygulanmasını ve verimin artmasını sağlayacak makinelerin satın alınabilmesi ve daha birçok ihtiyaçlar için Türkiye'nin fazla miktarda ithaalat yapması gerekiyordu. İthalatın yapılabilmesi ise aynı genişlikte ihracat yapılabilmesine bağlıydı. Aksi halde ithalâtı daraltmak gerekecekti ki bu da memleketin gelişmesine engel olacaktı. Demek ki dış ticareti geliştirmek sorunu, memleket ekonomisinin düzenlenmesinde ve kalkınmasında oyanayacağı rol bakımından büyük bir önem taşıyordu.

Nitekim, zamanın Maliye Bakanı Nurullah Esat Sümer, 21 Mayıs 1945 tarihinde, altı aylık 1945 bütçesini Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunuş nutkunda, Türkiye'nin savaş sonrası mali ve ekonomik durumu hakkında hükümet tutumunu açıklarken, fiyatlar sorununun ha-

yati önemi üzerinde etraflıca durmuştur. Türkiye'nin ekonomik sorunlarını : 1 — Dış malî ve ticarî ilişkiler ve 2 — Dış ilişkiler ve dış koşullara göre devlet maliyesi ve yurt ekonomisi olmak üzere iki açıdan ele alan Bakan, memleket sorunlarının dış ekonomik koşulların çerçevesi içinde incelenmesi gerektiğine dikkati çekmiştir. Savaş sonrası devresinde uluslararası ticaret ve ekonomiyi geliştirme yolunda girişilen ve girişilecek olan teşebbüslerin, imkânları sınırlı memleketlerin ekonomik bütünlüğünü koruyacağına Türkiye'nin inancı olduğunu ve bu inançla Türkiye'nin uluslararası andlaşmalara katılmaktan çekinmeyeceğini ifade eden Bakan demiştir ki : "Herşeyden önce harb sonrasında milletlerin meşru iktisadî ihtiyaçlarının lâyık oldukları önemle nazra alınacağını ummakta ve bunu bir taraftan dünya ekonomisinin yeniden gelişmesi, diğer taraftan da insanlık âleminin refahı için zaruri görmekteyiz. Bu itibarla harb sonrasında milletlerarası para işlerinde emniyet ve istikrar tesis edecek esaslar koymak ve milletlerin iktisadî tamamiyetlerini koruyacak prensipler kabul etmek suretiyle milletlerarası ticari mübadelelerin kolaylaştırılması ve milletlerarası kalkınma teşebbüslerini insanlık istikbalinin nefine besliyecek sermayelere seyyaliyet verilmesi tarzında beliren işbirliğini, benimsemiş bulunuyoruz. Birleşmiş Milletler ailesine katılmış olan Türkiye, bundan böyle harb sonrası dünya işlerini ilgilendiren hareketlere faal bir surette katılmak durumundadır." Ekonomik ilişkilerin gelişmesi ümidini genel olarak uluslararası ticaretin gelişmesine ve bu yolda girişilecek işbirliği faaliyetlerine bağlayan Türk Hükümeti, milli para üzerinde herhangi bir tedbir alabilmek için, fiyatların yükselmesinde kısmen etkisi olan iç ve dış ekonomik nedenlerin ortadan kalkması ve bunun için de iç ve dış ilişkilerimizin kararlı bir hal alması gerektiği görüşündedir : "Hem millî ekonomi, hem de millî ekonominin dış münasebetleri bakımından fiyatlar meselesi, aynı zamanda millî paranın iç ve dış kıymeti gibi hayatî bir davamızı da ilgilendirmektedir... Para kıymetine temas edecek herhangi bir kararın ittihaz ve tatbikatından önce bu kıymete tesir den sebeplerde istikrar temini veya bu sebeplerin izalesi lâzımdır. Halbuki paramızın bugünkü seviyesine müessir olmuş bulunan sebepler umumi buhran zail olmadığından henüz istikrar bulmamıştır... Bu itibarla, her şeye takaddümen, iç ve dış münasebetlerimiz bakımından bir vuzuh ve istikrar devresinin müdahalesine ihtiyaç vardır."

Bakan dış ticaretin taşıdığı öneme dikkati çekerek, mevcut dış ticaret ilişkilerimizi şöyle özetlemiştir : "İçinde bulunduğumuz günler bakımından dış ticaret münasebetlerimiz, Büyük Meclis'in bildiği gibi durgunluk geçirmektedir... Dış ticaretimiz 1944 yılında da aktif devam

etmiştir... 1943 yılında (203) milyon lira olan ithalatımız, 1944 yılında (164.9) milyon lira ve 1943 yılında (257) milyon lira olan ihracatımız da 1944 de (232.5) milyon lira olarak kapanmıştır. Altın mevcudumuz dış ticaretimizin son yıllarda aktif durumunu muhafaza etmiş olması sonucunda... artmıştır. 1943 sonunda (202) milyon lira değerinde (143.5) ton altın stoku, 1944 sonunda (276.5) milyon lira tutarında (196.5) tona yükselmiştir. Bu rakama Merkez Bankamızın 1944 yılı sonundaki vaziyetine göre mevcut bulunmuş olan (52) milyon lira değerindeki serbest dövizleri de eklemek icabeder." Bu rakamların belirttiği gibi, savaş süresince ithalata konulan kayıtlamalar, halka yükletilen yüklem ve fedakârlıklar ve tarım ihracatının sürümünde görülen kolaylıklar sayesinde, dış ticaret lehte gelişmiş, ihracat değerinde yer alan düşmeye rağmen, ihracattan elde edilen gelir, ithalat için ödemek zorunluluğunda olunan giderden fazla olmuştur. Sonuçta savaş sonu devresine bir miktar altın ve döviz stoku ile girilmiştir. Fakat bu lehte gelişmeye ve elde bir miktar altın ve döviz stoku olmasına rağmen, dış ticaretin geliştirilmeye muhtaç olduğunu zamanın ticaret bakanı Celâl Sait Siren 30 Mayıs 1945 tarihinde Ticaret Bakanlığı bütçesi görüşmeleri sırasında Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada tekrar etmiştir : "Harbin sona ermek üzere bulunuşu, dış ticaret mevzuunda bizi büyük meseleler karşısında bırakmaktadır. Bu meselelerin başında fiyat konusu gelmektedir. Harb yılları içerisinde birbirine zıt iki piyasa ortasında bulunuşumuz, ihraç mallarımızın fiyatlarının artmasına sebep olmuş ve bu fiyatların dahili fiyatlara tesir etmemesini sağlamak için ihraç maddelerimizden çıkış vergisi ve fon alınması zarureti hasıl olmuştur. Avrupa ile iktisadî münasebetlerimizin hemen hemen tamamen kesilmesinden sonra ihracat konusu önümüze çetin bir dava halinde çıkmıştır. Fiyat meselesini muhtelif cephelerden ele alıp tetkik etmek, bu meyanda zirai ve sınai istihsalâtımızı sekteye uğratmayacak birtakım tedbirler bulmak zorunda bulunuyoruz. Takdir buyurursunuz ki bu mevzular üzerinde karar alırken diğer memleketlerin durumunu da takip etmemiz lâzımdır. Dünya iktisadî rejiminin ne olacağı, alım ve satım işlerinin ne şekilde tanzim edileceği ve bilhassa para konusunun ne tarzda halledileceği kesin olarak bilinmemektedir... fiyatlarımız yüksektir ve satın alabilmemiz için satmak mecburiyetinde bulunduğumuza göre bizim fiyatlarımızı mümkün olduğu kadar normale doğru götürmeye gayret sarfetmemiz icabetmektedir."

Savaş sonrasında Türkiye ekonomisinin karşılaştığı problemlerden birisi de, Ticaret Bakanının dediği gibi, dış pazarların manzarasının çok değişmiş olmasıdır. Türkiye'nin ekonomik bünyesinde önemli bir değişiklik olmamasına rağmen, alıcı memleketler içinde ciddî değişiklikler yer almıştır. O zamana kadar tarım ürünlerimizin en büyük

alıcıları, başta Almanya olmak üzere, irili ufaklı 20 kadar Avrupa memleketiydi. Fakat bunların savaş sonrası durumları Türkiye'nin klâsik ihracat mallarına geniş bir sürüm imkânı vermemekteydi. Dolayısıyle ticarî ve ekonomik ilişkilerinin az olduğu veya yabancı bulunduğu pazarlara yönelmeye mecburdu. 1945 Bütçe konuşmasında Maliye Bakanı Sümer, "Dünya pazarlarıyla yeniden yakın ve sık münasebetler kurmak hedefine doğru devamlı tedbir ve teşebbüsler almaktayız" diyerek, dış piyasalar problemine zamanın hükümetinin verdiği önemi ifade etmiştir.

Sonuç olarak, barış devresine ekonomisi çok zayıflamış olarak giren Türkiye'nin bu devrede ana davalarından birisi ekonomik kalkınma konusunu acilen ele almak ve bunu gerçekleştirmeğe çalışmaktı. Bu ana dava içinde, hem dış ekonomik ilişkiler bakımından önemli olup hem de millî ekonomik kalkınmada baş rolü oynayabilecek belli başlı problemlere kısaca değindik. Millî kalkınma davası bir yatırım sorunu, yatırım bir gelir sorunu, gelir de, bir çok sorunların yanında, yukarıda sayılan problemlerin çözümü sorunuydu. Fakat örneğin, üretimin arttırılıp, ihracat değerinin yükseltilmesi uzun zaman isteyen bir çözüm yoluydu. Türkiye'nin ihtiyaçları ise acilen çözümlenmesi gereken davalardı.

Dolayısıyle, içerde alınan ve alınacak olan ekonomik ve malî tedbirlerle ulusal kaynakları ve olanakları geliştirme politikasına paralel olarak, Türk hükümetleri dış kaynaklara döndüler, bu kaynaklardan faydalanma politikasını izlemeye başladılar.

Yüzyıllar boyunca Osmanlı ekonomisini ağır bir baskı altında tutmuş, ekonomik kalkınmasını engellemiş ve devletin toprakları üzerindeki egemenlik haklarını kısıtlamış olan kapitülâsyonların Lozan Andlaşmasıyla tamamen kaldırılmasından sonra, II. Dünya Savaşı sonuna kadar Cumhuriyet Hükümetleri, yabancı memleketlerle olan ekonomik ilişkilere özel bir dikkat göstermiş, bu ilişkilerin kendi aleyhine işleyeceğinden çekinmiş ve memlekete girecek yabancı sermayenin kapitülâsyonlar ölçüsüne varma ihtimalinden endişelenmişlerdi. Fakat savaş sırasında memleket dışında ve içinde görülen siyasî ve ekonomik yeni bazı gelişmelerin etkisiyle, savaştan sonra Türkiye bu kapalı politikasını değiştirmeye başlamış, yavaş yavaş dış ekonomik ilişkilerindeki çekingen davranışlarından vazgeçerek, dışarıdan Türkiye'ye yöneltilebilecek ekonomik yardıma karşı daha elverişli bir tutum takınmıştır. Nitekim, 1946 da hazırlanan üçüncü 5 Yıllık Plânın öngördüğü yatırımların büyük bir kısmının finansmanının dış kaynaklardan temin edilmesi düşünümüştür ve bu husus üçüncü 5 Yıllık Plânın daha

önceki 5 Yıllık Plândan en büyük farkını teşkil etmiştir. Millî ekonomik kalkınmanın muhtaç olduğu imkânları kısmen dış yatırımlarla temin etmenin gerekliliğine olan inanç, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerine yön veren politikasının ana unsurunu teşkil etmiştir. Bu tutum II. Dünya Savaşı'ndan sonra devlet yetkililerince muhtelif vesilelerle ifade edilmiştir. Örneğin, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 15 Mayıs 1947 de British United Ajansının Avrupa Umum Müdürüne verdiği bir demeçte, Türkiye'yi azami refaha kavuşturmak için her imkândan faydalanmak amacı ile Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasına başvurarak krediler temin etmeye çalışacağını söylemiştir. Bu, ekonomik kalkınma için iç kaynaklardan başka dış kaynaklara da ihtiyaç duyulduğunun en yetkili ağızdan gelen bir tekrarıdır. Bu ihtiyaç tesbit edildikten sonra Türkiye bir taraftan ikili devlet ilişkileriyle diğer taraftan uluslararası kurullarla ilişkiler kurarak, dış yardım temin etmeye çalışmıştır.

Dış yardım ihtiyacını tesbit ederken Türkiye'nin dayandığı gerekçe yalnızca ekonomik güçlükler değil, ekonomik problemlerle Türkiye'nin savunma ihtiyacı arasında mevcut olan yakın ilişki idi. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra maruz kaldığı Sovyet baskısına karşı hazırlıklı bulunması gereği ve 1950'lerin ilk yıllarında katî olarak Batı ile işbirliğine giderek, savunmasını Batı savunması sistemi içinde ayarlamaya başlaması ona ağır askerî masraflar yüklemiştir. Türkiye uzun yıllar millî gelirinin büyük bir kısmını savunma gücüne hasretmiş, dolayısıyle bu kaynakları ekonomik alanlarda kullanması mümkün olmamıştır. Dış yardım ihtiyacına, kısmen, millî gelirin büyük bir oranının savunmasına ayrılmış olmasının yol açtığı tezi Türkiye Hükümetlerince benimsenmiş, dış yardım temini için girişilen görüşmelerde bu gerekçe kuvvetle tekrar edilmiştir. Nitekim, Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal, 7 Ekim 1949 tarihli konuşmasında yardım ihtiyacını askerî masrafların fazlalığına bağlayarak demiştir ki: "1945 senesinde harb fiilen sona erdiği zaman birçok devletler harb bütçesinden sulh bütçesine geçmek imkânını bulabildiler. O tarihten sonra kararsız bir siyasi durumun mevcudiyeti ve buna inzimamen memleketimizin coğrafi bakımdan nazik durumu, bütçemizin harb devresi bütçesi karakterini elân muhafazaya bizi mecbur etmiştir... 1940 senesinden 1948 senesi sonuna kadar yapılan devlet masraflarının yekûnu 9 milyar TL. civarındadır. Bunun 4,5 milyarı Millî Müdafaa ihtiyaçları için sarf edilmiş bulunmaktadır. Bunun nisbetle ifadesi, bu devre zarfında bütçemizin % 53'ü memleket iktisadiyatına faydası olmaktan ziyade varlığımızı korumak için sarfedilmiştir. 1949 bütçesinde bu nisbetin ifadesi % 41'in üstündedir. Diğer taraftan harbin fiilen sona ermiş olması bizi harb devresi esnasında tehir ettiğimiz birtakım enves-

tisınanlara mecbur tutmakta idi... harb bütçesi karakterini taşıyan bütçeler envestismana yer vermezler. Halbuki bu kararsız devrenin sürüp gitmesi memleketin iktisadî kalkınması için zaruri olan bu envestismanlardan bizi daha fazla alıkoymazdı." Aynı şekilde Devlet Bakanı Cemil Sait Barlas, Avrupa İktisadî İşbirliği'nin Kasım 1949 tarihindeki toplantıları münasebetiyle Paris'te bulunduğu zaman, dış yardım ihtiyacını karşı tarafa nasıl sunduğunu özetlerken, ekonomik problemlerle savunma masrafları arasındaki ilişkiyi bir gerekçe olarak gösterdiğini söylemiştir: "...Türkiye'nin müstesna durumunu izah ettim. Marshall Plânı Türkiye için kafi derecede memnunluk verici değildir. Filhakika, stratejik vaziyetimiz bizi büyük bir orduyu silâh altında tutmaya mecbur etmiştir. Bu yüzden de gerek bütçemiz, gerekse tediye muvazenemiz açık vermektedir."

Daha sonraki yıllarda da Türkiye'nin stratejik öneminin, barışın korunmasında oynadığı rolün ve bu amaçla giriştiği savunma çabalarının dış yardımı gerektirdiği görüşü tekrar edilmiştir. Başvekil Adnan Menderes, Ekim 1956 da yaptığı bir konuşmada demiştir ki: "Amerika' dan ekonomik sahadan da çok yardım gördük. Ancak, Türkiye gibi nazik bir coğrafî mevkide bulunan bir devletin ihtiyaçlarının çok geniş olduğu da aşikârdır. Bu nokta da nazarı dikkate alınmalıdır. Türkiye, bir fırtınalı denizin ortasında bir sulh ve istikrar adası halinde durmaktadır. Birçok istikrarsızlıklar ve teşevvüşler, bu adanın sahillerindeki kayalara çarparak durdurulmaktadır. Türkiye, bu ehemmiyet ve kudretiyle elbette sulhsever milletlerin, sulhün müdafaası için birçok fedakârlıklar ihtiyar eden cephesinin birinci derecede ehemmiyetli bir cüz'üdür."

Diğer taraftan, ekonomik kalkınma ile savunma gücü arasındaki ilişki başka bir yönden de ele alınarak, Batı savunması içinde yer alan Türkiye'nin hem millî savunmasını kuvvetlendirmesi hem de kollektif savunmaya katkıda bulunabilmesi için, ekonomisinin gelişerek, savunmayı destekleyecek duruma gelmesi gereğine işaret edilmiştir. Başvekil Adnan Menderes, 1 Aralık 1953 de **U.S. News and World Report** mecmuasına verdiği bir mülâkatta, "...Amerikan yardımının iktisadi sahada fazlalaşması Türkiye'nin gelişmesini bir an evvel daha hızlandırmak suretiyle, onu kendisinden beklenilen millî savunma gayretini tamamiyle destekleyebilecek bir seviyeye süratle ulaştıracaktır" demiştir. Mayıs 1955 de Türk-Amerikan ilişkileri hakkındaki demecinde, Başbakan ve Hariciye Vekili Adnan Menderes, bu konuyu gene ele almıştır: "Türkiye'nin iktisaden az gelişmiş bir memleket olduğu ve askerî ağır yükler altında bulunduğu herkesin bildiği bir hakikattır. Bu itibarla halen içinde bulunduğu iktisadi şartlar geliştirilmedikçe, Tür-

kiye'nin sulhün emrinde modern ve kuvvetli bir orduyu, münhasıran kendi kaynaklarına dayanarak idameye muktedir olması ve bir taraftan dünyanın fevkalâde nazik bir bölgesinde, çok şiddetli tahrikler karşısında, diğer taraftan da ağır askerî masrafların tazyiki altında, siyasi ve içtimai istikrarını mükemmel olarak muhafaza edebilmesi cidden güçleşmiş olur." Bu konudaki görüşü, Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, Amerika Birleşik Devletleri'ni ziyareti sırasında 29 Ocak 1954 tarihinde Amerikan Kongresi'ne yaptığı konuşmada da tekrarlamıştır: "... Biz, Amerikan yardımlarını kendi imkânlarımızla azamî şekilde değerlendirmiş bulunuyoruz. Yardımlarınız tamamiyle, medeniyetimizi tehdit eden yıkıcı kuvvetlere karşı koymaya matuf mesaiye tahsis ve sarfedilmiştir... Dünyanın bu karışık ve tehlikeli devresinde Türkiye sulh cephesinin en ileri bölgesinde geniş bir saha kaplamakta ve müşterek cephemiz için her bakımdan büyük ehemmiyet arzetmektedir... süratle inkişâf etmekte olan iktisadiyatımızla muvazi olarak ordumuzun kuvvetlenmesi için maddî ve manevi gayretlerimizi mütemadiyen arttırmaktayız. Esasen, bugüne kadar, Amerika'nın yapmış olduğu askerî yardımlarla ordumuzun modern silâhlarla teçhizi ve buna göre talim ve terbiye edilmesi mümkün olabilmiştir.. İktisadi yardımlarınız ise kuvvetli bir orduyu ayakta tutabilmek maksadıyle iktisadi bünyemizi geliştirmek ve kuvvetlendirme yolunda sarfedegelmekte olduğumuz mütemadî ve büyük gayretleri desteklemek hususunda kıymetli bir unsur teşkil etmiştir."

Türkiye'ye ciddî olarak yardımın gelmesi hareketi, Truman Doktrini vasıtasıyle sağlanan askerî yardımlarla başlamıştır. Mart 1947 de Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Truman'ın Yunanistan ve Türkiye'ye yardım yapılması için Kongre'ye sunduğu mesajı takiben, Amerikan Kongresi 22 Mayıs 1947 de "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu"nu kabul etmiş ve bu memleketlere 400 milyon dolarlık bir askerî yardım yapılmasını uygun bulmuştur. 12 Temmuz 1947 de Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye arasında Ankara'da imzalanan "Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma"ya uygun olarak, memleketimize askerî yardım gelmeye başlamıştır.

Truman Doktrini yardımları tamamiyle askerî amaçlarla verilmiş ve kullanılmış olmakla beraber, dışarıdan alınan bir yardım olması, yardım konusunda ilk ciddî ve büyük çapta örneği teşkil etmesi bakımından çalışmamızdaki yerini kısaca tesbit etmeyi uygun bulduk. Esasen Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 23 Mayıs 1947 de "Amerikan Milletine Mesaj"ında "...Bu yardım, Türkiye'ye zarurî normal müdafaa malzemesinin bir kısmını temin suretiyle, harb neticesinde düşmüş bulunduğumuz iktisadî güçlüklerin kısmen telâfisinde de ferahlatıcı bir

âmil olacaktır" diyerek belirttiği gibi, Truman Doktrini ve diğer askerî yardımların uzun vadede ekonomik etkileri olacağı ümit edilmekteydi. Nitekim Amerikan Hükümeti de, Türk Hükümeti gibi, askerî yardımları verirken, siyasi ve askerî gerekçelerin yanında ekonomik ve malî koşulları da gözönünde bulundurmaya çalışıyordu. Kongreye sunulmuş olan Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu Tasarısına yardımcı olmak üzere Amerikan Dışişleri Bakanlığınca hazırlanıp 23 Mart'da açıklanan belgelerde, büyük bir orduyu ayakta tutabilmenin mal olduğu ekonomik ve malî yükün, Türkiye'nin senelik gelirinin hemen hemen yarısına eşit olduğu ve normal gelirlerle elde edilebilecek miktarı aşan yabancı dövize ihtiyaç gösterdiği belirtilmekteydi.

Yine aynı belgede, askerî sahada yapılan sarfiyatın artması ihtimali karşısında, Türkiye'nin yabancı döviz ve altın bakımından durumunun sarsılacağı açıklanmaktaydı. Örnek olarak 1947 bütçesi 1946 bütçesi ile karşılaştırılmış, yeni bütçedeki askerî masrafların artış oranının bütçenin genel artış oranından daha fazla olduğu noktasına işaret edilmişti.

Savaş sonrası devresinde Türkiye'nin ekonomik ilişkilerine giren yeni unsurun, yâni ekonomik kalkınma için dış kaynaklardan istifade etme politikasının gösterdiği gelişmeleri incelerken, bu politikanın uygulamada esas hızını Marshall Plânı ile aldığını görüyoruz .

Marshall Plânı ve Türkiye

Savaş sonu devresine sadece Türkiye değil, bütün Avrupa ülkeleri ekonomileri perişan olmuş, sosyal düzenleri sarsılmış olarak girmişlerdi. Bu devrede başgösteren siyasi hava içinde, Sovyet Rusya'yı özellikle Avrupa için bir tehlike olarak gören Amerika Birleşik Devletleri yöneticileri, ancak Avrupa'nın ekonomik ve sosyal bünyesinin eski kuvvet ve enerjisini bulmasıyle tehlikenin önüne geçilebileceğine inanmışlardı. Bu inançla hareket eden Amerika Dışişleri Bakanı General George Marshall, Harvard Üniversitesi'nde 7 Haziran 1947 de yaptığı konuşmada, Avrupa ülkelerini bir araya gelmeye ve ortak bir plâna göre birbirlerine bağlı, tek örgüt içinde toplu bir kalkınma hamlesi yapmaya davet etmiştir. Avrupa ülkeleri tek bir grup halinde ortak çıkarlarını koruyup, ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirme yoluna toptan giderlerse, Amerika Birleşik Birleşik Devletleri'nin bu çabayı destekleyeceğini vadetmiştir. Bu teşvik ile, İngiltere ve Fransa'nın öncülüğünde harekete geçen 16 Avrupa ülkesi 12 Temmuz 1948 de Paris'de toplanmış ve "Avrupa Ekonomik İşbirliği Komitesi" halinde çalışmalarına başlayarak, Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderilecek ortak raporun

hazırlıklarına girişmişlerdir. Bu çalışmalarla Avrupa ekonomik işbirliğinin temelleri atılmıştır. Ortak raporun hazırlanmasına esas olacak bilgilerin derlenmesi için her devlete sual cetvelleri gönderilmiştir. Bu sual cetvellerinde, 1938 senesine ait bilgi esas olarak alınmış, 1951 yılına kadar uzanan devreler için üretim, tüketim ihtiyacı, ihraç imkânı ve üretim araçları ihtiyacına ait tahminler yapılması istenmiştir. Bu şekilde hazırlanan 16 devletin ortak raporunu incelemek üzere müzakerelere başlayan Amerikan Kongresine yardımcı olmak amacıyla Amerikan Hükümeti teknisyenleri ilgili 16 memleket hakkında tetkikler yapmış ve bu tetkikler, ayrı ayrı broşürler halinde toplanmıştır.

Türkiye malî yardım talebetmek üzre 1945 den beri birçok defa Amerika Birleşik Devletleri'ne ve İngiltere'ye müracaat etmişti. İngiltere'nin yardım yapamayacağını açıklamasından sonra, Amerika Birleşik Devletleri Truman Doktrini adı altında askerî yardım vermeye başlamış, fakat Türk ekonomisinin kendi kendini kurtarabilecek durumda olduğu gerekçesiyle ekonomik yardım vermemişti. Mart 1947 de Türkiye'ye yapılması düşünülen askerî yardımla ilgili olarak Amerikan Dışişleri Bakanlığınca hazırlanmış olan ana belgede, Türkiye'nin tarım, endüstri ve ekonomik kollarının uygun koşullar altında ümit verici bir mahiyet göstermekte olduğu ve yabancı döviz ve altın bakımından durumunun kuvvetli bulunduğu görüşü ifade edilmişti. Türkiye'nin karşılaştığı güçlüğün, büyük bir orduyu ayakta tutmanın mal olduğu ekonomik ve malî yük olduğu ve askerî yardımlarla bu yük hafifletildiğinde, Türkiye'nin ekonomisinin de ferahlayıp genişleme imkânı bulacağı düşünülmüştü.

Ancak, Amerika Birleşik Devletleri'nin askerî yardımı başladıktan sonra, bu yardımın Türkiye'nin ekonomisi üzerinde beklenildiği kadar ferahlatıcı etkisi olmadığı görülmüştür. Amerika Birleşik Devletleri'nden gönderilen malzeme için bir karşılık ödenmemekle beraber, bu malzemenin bakımı için her yıl önemli bir meblağ ayrılması gerekmiş ve sonuçta bütçedeki askerî harcamalarda büyük bir kısıntı yapmak mümkün olamamıştır. Bu yüzden de ekonomik kalkınmaya ayrılacağı ümit edilen malî imkânlar gerçekleşmemişti. Örneğin, 1949 yılı bütçesinin Türkiye Büyük Millet Meclisinde müzakereleri sırasında, Amerika Birleşik Devletleri'nden alınmakta olan askerî yardımın sonucu olarak, Milli Savunma Bakanlığı bütçesinin 1948 yılı ödenekleri toplamından ancak 44 milyon lira indirmenin mümkün olduğu açıklanmıştır. Savaş biteli üç yıla yakın bir zaman geçtiği ve savaşa girmiş olan ülkeler ordularının büyük bir kısmını dağıtmış oldukları halde, Türkiye silâhaltı durumunu hâlâ devam ettirmekteydi. Diğer taraftan ekonomik güçlükler de son yıllarda daha artmıştı. Ekonomik güçlüklerin en önemli ifa-

delerinden birisi dış ticaret dengesinin aleyhe dönmesi olmuştur. 1938 senesi isitisna edilirse, 1947 yılında Türkiye'nin dış ticaret dengesi 1930 dan beri ilk defa açık vermiştir.

Marshall Plânında Türkiye'nin ekonomik kalkınması için bir araç niteliği gören Türk Hükümeti, Paris'te toplanan İktisadî İşbirliği Konferansına katılmış ve Marshall Plânının öngördüğü işbirliği havası içinde kalkınma için ortak çabalarda bulunma arzusunu belirtmiştir. Memleketin ekonomik durumu hakkında ayrıntılı bilgi verilmiş ve savaş sonunda hazırlanmış olan ekonomik kalkınma programını gerçekleştirmek için Marshall Plânından 615 milyon dolarlık bir yardım istenmiştir.

Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak 2 Şubat 1948 tarihinde Büyük Millet Meclisi'ne Amerikan yardımına dair bilgi veren konuşmasında, Paris Toplantısında Türkiye'nin çalışmaları hakkında şunları açıklamıştır : "Türkiye Hükümeti, Paris'te Komitenin yolladığı sual varakalarına verdiği cevaplarda, bir taraftan istihsali çoğaltmak için ne gibi yardımlara ve malzemeye ihtiyacımız bulunduğunu, bu yardımlar yapıldığı takdirde, istihsalin ne suretle inkişâf edebileceğini bildirmiştir. Bu bilgilere göre, memleketimizin gerek ziraat, gerek madenler vesaiire gibi iptidai istihsalatını Avrupa'ya müessir bir şekilde faideli olabilecek bir dereceye çıkarmak için, plânın yürürlük süresinde, 1 Temmuz 1947 fiyatlarına göre, 615 milyon dolarlık malzemeye ihtiyaç bulunduğu tesbit edilmiştir."

Türkiye'nin Marshall Plânından doğrudan doğruya yararlanabilmesi için girişilen görüşmeler çetin geçmiştir. Yardıma aday olan her Avrupa ülkesi hakkında incelemelerde bulunan Amerikalı uzmanlara göre, 15 aylık birinci devre süresince Türkiye ekonomik yardıma ihtiyaç duymayacaktı. Çünkü, "Türkiye harbin tahribatına maruz kalmamıştır. Bundan dolayı Avrupa memleketlerinin çoğunun karşılaştığı iktisadî kalkınma meseleleri ile kıyaslanacak problemlerle karşı karşıya değildir."

Amerikan Dışişleri Bakanlığınca hazırlatılan uzmanlar raporunun açıklanması, Türkiye'de, genellikle Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkiler ve özellikle Türkiye'nin Marshall Plânı içindeki yeri konusunda endişe ve tereddütlerin uyanmasına yol açmıştır. Bazı çevrelerde bugün Türkiye'yi ekonomik bakımdan yalnız bırakan Amerika Birleşik Devletleri'nin ileride siyasî bakımdan yalnız bırakabileceği ifade edilmiştir. Zonguldak milletvekili Emin Erişirgil'in Büyük Millet Meclisi'ndeki (VII. dönem 2. toplantı) konuşması bu endişeyi ifade eden bir örnektir.

Diğer bazı çevreler Türkiye'nin Marshall Plânı yardımı almasını ekonomik nedenlerin yanında siyasî nedenlerin zorunlu kıldığını ve özellikle komünizme karşı giriştiği mücadelenin ona yardıma hak kazandırdığı görüşünü savunmuşlardır. Örneğin, **Ulus** gazetesi 25 Ocak 1948 tarihli başyazısında bu tema üzerinde durmaktadır: "...Türkiye'nin ihtiyaç gösterdiği tarım, taşıt ve maden işletme malzemesi, hem kendi kalkınmasına yarıyacak hem de hububat ve kömür vermek suretiyle Avrupa'nın kalkınmasına yardım sağlayacaktır. Bu bakımdan doğrudan doğruya Marshall Plânının çerçevesine girmektedir. Bundan başka, bugün Türkiye'nin karşılaştığı iktisadî ve malî güçlükler, komünizme karşı giriştiği azimli mukavemetin tabiî neticesidir. Bu sebeple Türk ekonomisinin güç bir durumla karşılaşması, Truman Doktrini ile ona bağlı Marshall Plânının gerçekleşmesine büyük ölçüde engel olacaktır... Türkiye'siz Avrupa kalkınma plânının eksikliği, başarısızlığa namzetliği tereddüt götürmez... Bu hal karşısında komünizme karşı mukavemet cephesinin, zaman geçmeden kuvvetlendirilmesi kesin bir zaruret olmuştur.

Türkiye'ye direkt yardım yapılmaması görüşünü savunan raporun ana hatlarını 16 Ocak 1948 tarihli **Ulus** gazetesinden alınan bilgiye göre, şöyle özetleyebiliriz:

1 — Türkiye tarım üretimini, özellikle tahıl üretimini arttırıp, Avrupa'nın muhtaç bölgelerine azami ihracatta bulunarak Avrupa kalkınması programına katkıda bulunabilir.

2 — Türkiye, kendisinin hazırlamış olduğu ve büyük bir kısmı Avrupa kalkınması programının çerçevesi içine girmeyen uzun vadeli bir kalkınma programına sahiptir. Bu kalkınma programının bir çok tarafları esas itibariyle Avrupa'nın kalkınması programı dışında kaldığından, Türk plânının yalnız doğrudan doğruya Avrupa'nın kalkınmasına yardım edecek ilgili kısımlarını nazarı dikkate almak mümkün olmuştur. Türkiye'nin milletlerarası tabiî istikraz yolları ile daha geniş programları finanse edebileceği zannedilmektedir. Türkiye, Avrupa'nın kalkınması programı gereğince, tarım, ulaştırma ve maden işletme malzemesi ile başka tesisat temin etmek için yardım görecektir. Fakat Türkiye muhtemelen bu teçhizatın bizzat kendi kaynakları ile alınmasını finanse edebilecek bir durumda olacaktır.

3 — 1945 yılından beri devamlı bir yabancı tazyike maruz kalan Türkiye aşağı yukarı 600 bin kişilik bir ordu seferber etmek mecburiyetinde kalmış ve bu husus insan kaynağı bakımından Türkiye'nin maliyesinde ciddi bir mesele teşkil etmiştir. Türkiye askerî teçhizat için önemli miktarda yabancı dövizi sarfetmek mecburiyetinde kalacak

olursa ithal ettiği teçhizatı bile finanse edemeyecek bir durumda kalacaktır.

4 — Avrupa'da zaferin kazanılmasından beri Amerika'nın Türkiye'ye açtığı kredilerin yekûnu (askerî yardım hariç) 48.979.901 dolara varmaktadır. Türkiye'nin ödeme dengesi kalkınma devresi zarfında 140 milyon dolarlık bir fazlalık gösterecektir. Türkiye, Amerika ve Batı yarım küresinin diğer memleketlerine nazaran ödeme dengesinde ancak küçük açıklar gösterecektir. İlerde vukubulacak dolar kıtlığı, kambiyo kontrolü vasıtasıyle dolarla olan alımları biraz tahditleyerek önleyebilir.

Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak 2 Şubat 1948 tarihinde Büyük Millet Meclisi'ne yaptığı konuşmada, geniş bir tepkiye yol açan ve Türk Hükümetinin Amerika önünde yoğun faaliyetlere girişmesine önayak olan uzmanlar raporunun anlamını şöyle ifade etmiştir : "1 — Marshall Yardım Planı çerçevesi içinde Türkiye'ye ait bu Amerikalı teknisyenler raporu, umumi bakımdan, memleketimiz hakkında gayet iyi niyetli bir görüşle hazırlanmıştır. 2 — Bu rapor Türkiye'nin ileri sürdüğü dileklerin esas itibariyle haklı olduğunu kabul ediyor. 3 — Türkiye'nin, çok ağır millî müdafaa yükünün ekonomik gelişmelere engel olduğunu açıkça teyid ediyor. 4— Bu rapor, Türkiye'de ziraat ve maden işlerinin makineleşmesi, yol ve limanların ve elektrik işlerinin başarılması lüzumunda bizimle birliktir. 5 — Ziraat ve maden istihsalimiz yeni makine ve levazımla bezenirse, Türkiye'nin Avrupa kalkınmasına önemli derecede yardım edecek duruma girebileceği teslim ediliyor. 6 — Ancak bu makine ve levazımı, Türkiye'nin ilk 15 aylık devrede peşin para ile satın alabilmesi gerektiği ileri sürülür. Altın mevcudumuz ve —kendi tahminlerine göre— ihracat bedellerinden elde edebileceğimiz döviz bakiyeleri bu iddiaya mesnet olmaktadır."

Marshall Planı yardımları üç şekilde olacaktı : Bağış, kredi ve rüçhan hakkı tanınması, yani peşin parayla satış. Türkiye'ye tanınan rüçhan hakkının başlı başına bir yardım sayılmasının sebebi ise şöyle izah edilmekteydi : Bütün dünyada makine ve teçhizat için beliren talep, mevcut miktarın karşılayamayacağı kadar fazla idi. Marshall Planı çerçevesi içine giren bütün memleketler, özellikle makine ve teçhizatı, 1 Mart 1948 den itibaren Amerika Birleşik Devletleri'nden ancak özel müsaade ile ithal edebileceklerdi. Dolayısıyle, Türkiye'ye bu ithal hakkının tanınması bir yardım sayılmalıydı. Raporda Türkiye hakkındaki tahminlere varılırken, Amerika Birleşik Devletleri uzmanları Avrupa İktisadî İşbirliği Komitesince hazırlanan ortak rapordaki tahminlere dayanmışlardır. Temmuz 1947 de Paris'de toplanan İktisadî İşbirliği Konferansı Koordinasyon Komitesinin suallerine Türkiye

tarafından verilen elverişli bilgi Türkiye'nin alacağı malzeme bedelini peşinen ödeyebileceği izlenimini yaratmıştı.

Kamuoyunda beliren endişeye ve özellikle bazı basının hükümeti suçlayıcı tutumuna karşı, Paris Konferansında İkinci Murahhas olarak Türkiye'yi temsil eden Ali Rıza Türel 25 Ocak 1948 tarihinde gazetecilere şu açıklamada bulunmuştur: "Birleşik Amerika Devletleri tarafından Avrupa'ya yapılması derpiş edilen yardım plânında, Türkiye'nin İsviçre ve Portekiz gibi malî ve iktisadî vaziyeti düzgün memleketler arasında gösterilerek bize ancak peşin para ile malzeme satışı şeklinde bir yardımla iktifa olunacağı yolunda son zamanlarda Amerika'dan gelen haberler basınımızda haklı tepkiler uyandırmış (tır)... Amerika'nın memleketimizi bağış ve kredi suretiyle yardım görecek memleketler dışında bırakarak, yardımdan peşin para mukabilinde malzeme satın almak suretiyle istifade edebilecek memleketler arasına sokmasına Paris İktisadî İşbirliği Komitesine malî ve iktisadî vaziyetimize dair yanlış ve nâtamam malûmat verilmiş olması sebep olarak gösterilmektedir... bu yoldaki iddianın hiçbir veçhile hakikate uygun olmadığını söylemekle bahtiyarlık duyarım. Avrupa İktisadî İşbirliği Komitesi, 16 devletin imkânları ve ihtiyaçları hakkında Amerika'ya gönderilecek raporun hazırlanması için gereken malûmat unsurlarını, teknik komitelerce hazırlatıp ilgili hükümetlere gönderilen sual cetvellerine bu hükümetlerin verdikleri malûmata dayanarak elde etmiştir... Hükümetimiz verdiği cevaplarda, Avrupa kalkınması işine tesirli bir şekilde yardım edebilmekliğimiz için zirai ve sınai istihsal sahalarında iptidai madde veya tesis malzemesi olarak nelere ihtiyacımız olduğu tafsilâtı ile bildirilmiştir... Bunlara ilâveten, ziraat mahsullerimizi işleyerek kıymetlendirecek sanayii (et, süt, balıkçılık gibi) memleketimizde kurmakla zirai ihracatımızı daha fazla arttırarak müşterek gayeye daha fazla hizmet edeceğimizi de komitede ısrarla ileri sürdük... Sonra, kömür madenlerimizi teknik vasıtalarla cihazlandırmak ve elektrik santrallerimizi kurmak suretiyle Avrupa'nın çok muhtaç olduğu maden kömürü ihracına imkân bulacağımız ifade olundu... Bu yardım yapıldığı taktirde zirai istihsalâtımızın artacağı, bu sayede geniş ölçüde hububat ihracının mümkün hale geleceği tabiidir. Bu suretle Avrupa kalkınması işine müessir yardımlarda bulunabiliriz. Fakat yekûnu milyarı aşan bu ithalât eşyasını normal döviz kaynaklarımızdan ödeyemeyeceğimiz aşikârdır. Tediye muvazenesi durumumuz buna mani idi. Nitekim, bu cihet de konferansa bildirilmiş ve kenferansca da kabul edilmiştir... Yapılan neşriyatta, Avrupa İşbirliği Komitesine malî vaziyetimiz gül gülistan olarak gösterilmiştir, deniyor. Şimdi vereceğim bir rakkam bu iddianın tamamiyle aksini gösterir. 16'lar Konferansının (tediye muvazenesi komitesi)nce hazırlanan ve umumi raporda ek olarak Ameri-

ka'ya gönderilen raporda memleketimizin 1948 - 51 yılları içinde tediye muvazenesi durumu 615 milyon 100 bin dolar açık olarak tesbit olunmuştur. Bunun 211,6 milyonu 1948, 171,4 milyonu 1949, 149,6 milyonu 1950 ve 82,5 milyonu 1951 yıllarında hasıl olacaktır. (Raporun Fransızca nüshası, sayfa 143). Demek oluyor ki Avrupa kalkınmasına yardım edebilmemiz ve bu arada kendi kalkınmamız için ithaline mecbur olduğumuz eşya ve hizmetlerden dolayı, dört sene içinde 615.1 milyon dolarlık bir yardıma ihtiyacımız olduğu, 16'lar Konferansı raporunda kabul olunmuş ve bu rapor, böylece tarafımızdan imzalanarak Amerika'ya gönderilmiştir. Şu halde, Amerikalıların bizi, hibe veya kredi verme şeklinde yardıma muhtaç vaziyette görmemeleri, Paris Konferansında tesbit edilen bir netice değil, Amerika'da verilen bir karar mahsulü olmak lâzımgelir."

Bir yandan Türk kamuoyunda beliren tepkinin, öte yandan ekonomik gereklerin baskısı altında kalan Türk Hükümeti, bunun üzerine, doğrudan doğruya Amerikan Hükümetine başvurmuştur ve Washington'un ekonomik yardım konusundaki tutumunu yeniden gözden geçirmesini istemiştir. Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak bu teşebbüsleri 2 Şubat 1948 tarihinde Büyük Millet Meclisi'ne şöyle özetlemiştir: "Bu tahmin ve görüşlere itirazlarımızı bildirdik. Gerek burada, gerek Washington'da yaptığımız teşebbüslerde, Türkiye durumunun çeşitli cephelerden ehemmiyetini, siyasi ve coğrafi vaziyetimizin sebep olduğu malî ve iktisadî zorlukları kuvvetle belirttik. Ekonomik kalkınma olmadıkça istihsalin artmıyacağını, istihsalimizin artması ve Avrupa kalkınmasına yardım edebilmemiz için de makine ve levazıma muhtaç olduğumuzu anlattık. Bunu satın alacak dövizimiz mevcut olmadığı, dış ticaret ve tediye hesaplarının doğru tahminlere dayanmadığı hususunu dikkatlerine arzettik. Paris Konferansı raporunda, krediye ve dövize ihtiyaçları olmadığını açıkça beyan etmiş olan İsviçre ve Portekiz ile Türkiye'yi aynı ayarda tutmanın havsalaya sığmadığını söyledik. Türkiye'nin, harap ve yardıma muhtaç sayılan Batı Avrupa memleketlerinin bugünkü harap durumlarına dahi erişebilmesi için yıllar ve yıllar lâzım olduğunu söyledik... Biz, kendilerine, Türkiye'nin bu devrede dahi lüzumlu makineleri satın alacak döviz stokları olmadığını ve elimizdeki altın stokunun, Amerikalı teknisyenlerin hazırladığı raporda da belirtildiği şekilde hiç bir yardım ve kredi ile yapılamayacak anda millî mübrem ihtiyaçlarımıza karşılık olduğunu söyleyerek ziraat ve maden istihsallerini arttıracak makinelerin, Türkiye'ye de kredi ile verilmesi zaruretini ifade ettik. Ekonomik kalkınma plânı çerçevesi içinde, ziraat ve maden istihsaline tesiri olan yol, liman, su, elektrik enerjisi gibi işler için milletlerarası bankadan isitikraz istemek zorunda bulunduğumuzu anlattık... Avrupa'nın kalkınması işbirliğinde Türkiye,

yardım vazifesi istiyor. Memleketimiz sekiz yıldır ve hâlâ gelirinin yarısını millî müdafaasına harcamak zorundadır. Herkes için her çeşit kalkınmanın ilk şartı olan sulhu korumak yükünü, bu ağır yükü taşımak yüzünden ekonomisini özlediği gibi geliştirme imkânını bulamayan Türkiye'nin yardıma hak iddia etmesi çok görülmez."

Marshall Plânı yardımlarından yararlanmak için yapılan çalışmaların ve verilmiş olan bilginin gerçek durumu doğru olarak yansıtmadığını gören Türk devlet adamları, fazla elverişli olmayan malî durumu açıkça ortaya koyma zorunluluğunu duymuşlardır. Maliye Bakanı Halid Nazmi Keşmir Ocak ayı sonlarında New York Times gazetesinin muhabirine verdiği bir mülâkatta durumu rakamlarla belirtmiştir: "1946 başlangıcında Türkiye'nin 241,276,000 dolar olarak tahmin edilen bir altın stoku ve altına kabili tahvil 10,517,000 dolar kıymetinde dövizi mevcuttu. 1947 bidayetinde bu rakamlar sırasıyle 237,180,000 ve 2,042,000 dolara düşmüştür. Halen Türkiye'nin 170,118,000 kıymetinde bir altın stoku ve 705,000 dolarlık tahvili kabil dövizi vardır. Bu rakamlardan Mart ayından evvel Federal Reserve Bank'a tediyesi gereken 20 milyon dolar ve milletlerarası para sermayesi teşkilâtına verilmesi lâzım gelen 5 milyon doları tenzil etmek lâzım geliyor. Böylelikle Türkiye'nin şimdiki para mevcudu altın ve kuvvetli döviz olarak 145,823,000 dolara inmiş oluyor." Demek ki Türkiye 1948 yılı başında, 1946'ya kıyasla, 105,970,000 dolar mukabili (% 42) bir altın ve döviz stokundan mahrum bulunmaktaydı.

Türkiye'nin yardım müracaatının başlangıçta olumsuz karşılanmış olmasına Amerikalı uzmanlarca gösterilen diğer bir neden, Türkiye'nin bu yardımla genel bir ekonomik kalkınma plânını finanse etmek istemesi, fakat bu plânın Avrupa kalkınmasına fazla bir katkıda bulunacak mahiyette olmamasıydı. Gerçekten Türkiye, Amerikan yardımlarına iştirak etmek için yaptığı müracaatta, ana hatları 1946-47 yıllarında hazırlanmış olan üçüncü 5 Yıllık Plânı müracaatının gerekçesi olarak sunmuştu. Bu itiraza karşı Türkiye, makineleştiği ve modernleştiği zaman Avrupa kalkınmasına yardım edebileceği teslim edilen tarım ve maden üretimini arttırabilmek için yardım istediğini açıklamıştır; ekonomik kalkınma plânı çerçevesi içinde, tarım ve maden üretimine etkisi olan yol, liman, su, elektrik enerjisi gibi projeler için ise Dünya Bankasından yardım istemek zorunda olduğunu belirtmiştir. Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak'ın Şubat 1948 de yerli ve yabancı basın temsilcilerine verdiği demeç hem Amerika'nın bu konudaki tereddütünü gidermeye çalışıyor hem de Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası nezdinde girişilen teşebbüsleri açıklıyordu: "Marshall Plânı haricinde olarak Milletlerarası Bankadan kalkınma projelerimiz için

bir istikraz yapmak niyetindeyiz. Zirai istihsalâtı ve maden çıkartılmasını arttıracak makinelerin Marshall Plânı içerisinden verilmesini istiyoruz. Bunun haricindeki iktisadi plânlarımız için Milletlerarası Bankadan istifade niyetindeyiz. Bu kredinin, bankanın usulü olduğu üzere, memleketimizin ne gibi kalkınma işlerine sarfedileceğine dair projeler hazırlanması icap ediyor. Hükümetçe hazırlanan bu projeler hazine müdürü tarafından Amerika'ya götürülmüştür... Alacağımız bu kredi su işlerine, elektrik santrallerine, yollara ve sair bu gibi işlere sarfedilecektir."

Türk Hükümetinin bu teşebbüsleri üzerine konuyu bir daha gözden geçiren Amerikan Hükümeti Türkiye'yi Marshall Plânı içine almaya karar vermiştir. Bu karar Türkiye'de büyük memnuniyetle karşılanmıştır. 15 Mart 1948 de Paris'de toplanan 16 lar Konferansında Türkiye'yi temsil etmiş olan Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak, 16 Nisan 1948 tarihinde gezi ve temaslarının sonucu hakkında Büyük Millet Meclisi'ne bilgi vermiş ve "Ekonomik İşbirliği bahsine nihayet vermeden evvel, Türkiye'nin haklı iddialarını ve gerçek ekonomik durumunu yeniden gözden geçirmekte büyük iyiniyet, dostça anlayış gösteren ve Marshall Plânı çerçevesi içinde memleketimizin de ciddi yardıma ihtiyacı olduğunu kabul eden Birleşik Devletleri Hükümetine huzurunuzda teşekkür etmeyi borç bilirim" diyerek yeni olumlu gelişmeyi açıklamıştır.

16 memleket arasındaki işbirliği anlaşmasının 16 Nisan 1948 de Paris'de imzalanmasından birkaç ay sonra, 4 Temmuz 1948 de, Ankara'da Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye arasında Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmış ve Ekonomik yardım başlamıştır.

Marshall Plânından Alınan Yardımlar ve Kullanıldığı Yerler

Marshall Plânından alınan yardımlar, başlangıçta, diğer ülkelerin aldığı ve Türkiye'nin istediği miktarlara oranla, fazla bir toplam tutmamıştır. Fakat zamanla her devre için ayrılan miktarlar yükselmiş ve diğer katılan memleketlerin aldıkları yardımlarla arasındaki fark daralmıştır.

Türkiye'nin Marshall Plânı çerçevesinde aldığı yardımların miktarı değişik kaynaklarda değişik rakamlar şeklinde gözükmektedir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı (AID) tarafından 1966 yılına hazırlanmış olup, **Türkiye'ye Amerikan Ekonomik Yardımları Özeti** isimli yayının XIII-A numaralı tablosunda toplam (1949-1952 seneleri için) 175.4 milyon dolar olarak gösterilmiştir. Diğer taraftan Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü Türkiye Büyük Millet

Meclisi'ne dış yardımlar hakkında 15 Mayıs 1952 tarihinde verdiği bilgide ekonomik yardım toplamını (1948-1952 seneleri için) 351.7 milyon dolar olarak göstermiştir. Maliye Bakanlığı 1965 yılı yayınlarından **Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları** adlı 49 numaralı broşür ise 1949-1952 yılı yardım toplamını 225.2 milyon dolar olarak göstermektedir. Ancak bu yayında, 75 milyon dolar civarındaki tiraj hakkı, 25 milyon dolarlık başlangıç kredisi ve 30 milyon dolarlık kota kredisi hesaplara dahil edilmemiştir. Bunlar hesaplara dahil edildiğinde, yaklaşık olarak aynı toplamların alınacağı görülmektedir. Aynı husus AID' nın rakamları için de doğru olabilir. Biz bu çalışmada Dışişleri Bakanının verdiği rakamlardan hareket edeceğiz. Dışişleri Bakanı Köprülü, yardımların sene itibariyle dağılışı ve genel yardıma oranı hakkında Tablo 1 deki rakamları vermiştir.

Tablo: I.

Türkiye'ye Verilen Marshall Planı Yardımları

	Dolar Olarak Yardım		
Devreler	**Umumi Yardım**	**Direkt**	**Endirekt**
1947 - 48	—	—	—
1948 - 49	5 milyar 953 milyon	49 milyon	—
1949 - 50	3 » 510 »	58.5 »	74.5 milyon
1950 - 51	2 » 418 »	45 »	55 »
1951 - 52	937 »	22.5 »	47.5 »
	Toplam	**Oran**	**Askeri Yardım**
1947 - 48	—	—	100 milyon
1948 - 49	49 milyon	% 0.85	95 »
1949 - 50	132.7 »	% 3.7	102 »
1950 - 51	100 »	% 4.1	150 »
1951 - 52	70 »	% 7.4	240 »

(Kaynak: **Ayın Tarihi**, Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Mayıs 1952, s. 103).

Bu tabloda, Amerika tarafından yapılmakta olan genel yardım miktarının gittikçe azalmasına karşılık, Türkiye'ye yardım oranının arttığı görülmektedir. Nitekim, Türkiye'ye sağlanan yardımın bütün ülkelere yapılan yardıma oranı 1948-49 devresinde yüzde 0,83 iken son devrede bu oran yüzde 7,4'e yükselmiştir.

Dışişleri Bakanına göre, Amerika'nın verdiği yardım şekilleri şöyledir: "...Birleşik Amerika'nın yaptığı iktisadî yardımlar başlıca direkt ve endirekt olarak iki şekilde tecelli etmektedir. Birleşik Amerika piyasasından mal mübayaasını sağlayan direkt dolar yardımları şimdiye kadar ikraz, hibe ve şarta bağlı yardım olarak yapılmıştır. Başlangıçtan bugüne kadar yapılan direkt yardım 175 milyon dolara baliğ olmuştur. Bunun 84 milyon 200 bin doları ikraz, 73 milyon doları hibe, 17 milyon 300 bini şarta bağlı yardımdır. Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilâtına dahil memleketler piyasalarından ihtiyacımız bulunan mübayaalara yardım olmak üzere yapılan endirekt yardım, Marshall Plânının tatbikinden itibaren tiraj hakları şeklinde yapılmış, Avrupa Tediye Birliği kurulmasından sonra da kota ve başlangıç kredisi ve hususi kaynak (Ressources Speciales) şeklinde yapılmaktadır. Memleketimize bugüne kadar yapılmış olan endirekt yardım tutarı 700 bin dolardır. Bunun 74 milyon 200 bin doları tiraj hakları olarak, 30 milyon doları kota kredisi, 25 milyon doları başlangıç kredisi ve 47,5 milyon doları da hususi kaynak şeklinde sağlanmıştır. Zikretmiş olduğum bu rakamlara göre başlangıçtanberi sağlanmış olan iktisadî yardım 175 milyonu direkt, 176 milyon 700 bini endirekt olmak üzere ceman 351 milyon 700 bin dolara baliğ bulunmaktadır."

Bakan aynı konuşmasında karşılık paralar konusunu da ele almıştır: "Malûmunuz olduğu veçhile, hibe şeklindeki yardımlar kullanıldıkça bu yardımlar karşılığı teşkil eden Türk paraları Merkez Bankası nezdindeki karşılık paralar hesabına yatırılmaktadır. Bu hesap, hakikatte biri % 5 ler diğeri de % 95 ler olmak üzere iki kısımdan terettüp etmektedir. % 5 ler hesabında toplanan Türk liraları Birleşik Amerika Devletleri Hükümetiyle aramızda mün'akid İktisadi İşbirliği Anlaşması gereğince Karşılıklı Güvenlik Teşkilâtının Türkiye'deki Özel Misyonunun idari masrafları için kullanılmaktadır. % 95 ler hesabında tekevvün eden Türk paraları ise ekonomik kalkınmamız ile askerî gücümüz takviyesi ve iç mali istikrarın sağlanması mevzularında kullanılmaktadır. (Bu oran 1952 yılında yüzde 10 ve yüzde 90 olarak değişmiştir). Şu noktaya dikkat nazarlarınızı bilhassa çekmek isterim ki bu paralar üzerinde ne hükümetimizin ne de Amerikan makamlarının bilakaydüşart tasarruf hakkı bulunmamakta ancak iki hükümetin üzerinde mutabık kalacakları mevzulara tahsis edilebilmektedirler."

Türkiye'nin Marshall Plânı yardımlarından yararlanmak arzusunun esas sebebi, bu yardımlar vasıtasıyle üretimini arttırmaktı. Türkiye'nin Marshall Plânına dahil edilmesi için girişilen görüşmelerde ve hazırlanan projelerde belirtilen bu amaç, Türkiye plâna dahil edildik-

ten sonra da sık sık tekrarlanmıştır. Devlet Bakanı Nurullah Esat Sümer, 20 Mart 1949 tarihli basın toplantısında, Türkiye'nin Avrupa Kalkınma Programı anlayışını izah etmiş ve "Türkiye... müşterek kalkınma plânının hedefleri dairesinde göreceği yardımı, daha ziyade, devamlı ve emin bir kalkınma sağlayacak olan istihsal sahalarında kullanmayı tercih etmiştir" demiştir. Daha sonra, Devlet Bakanı Cemil Said Barlas 24 Haziran 1949 tarihinde Marshall Plânı hakkında basına verdiği bilgide, Türkiye'nin esas amacını yeniden belirtmekte fayda görmüştür : "Marshall Plânı karşısında bizim Avrupa memleketlerinden çok farklı bir durumumuz vardır. Bu fark onların bu yardımla birçok istihlâk ve yiyecek maddeleri almaları, bizim ise sırf istihsali arttırmak için yardım almakta olmaklığımızdır."

Türkiye'nin bu tutumu Amerika Birleşik Devletleri yetkililerinin tasvibini kazanmıştır. Amerikan Yardımı Türkiye İcra Komitesi Başkanı Mr. Russel Dorr, Türkiye'de Marshall Plânı uygulaması hakkında 26 Şubat 1949 da basına verdiği demeçte, hükümetin, tutumundan övgü ile bahsetmiştir : "...başlangıçtan itibaren Türkiye Hükümeti, kanaatimce çok yerinde olarak, memleketin daimi istihsal kaynaklarının geliştirilmesi hususunda Marshall Plânı İktisadi İşbirliği İdaresi fonlarından istifade etmek kararını vermiştir. Türkiye, âkilâne bir düşünce ve nefse hâkimiyetle, İktisadî İşbirliği İdaresinden sadece istihlak maddeleri temini için... tahsisat istemekten sarfınazar etmek kararını vermiştir."

Yardım almak için girişilen müzakerelerde, Türkiye'nin bu yardımla üretimini arttırıp, artan üretimle Avrupa'nın sıkıntısını çektiği gıda ve ham madde ihtiyacını karşılamağa çalışacağına söz verilmiştir. Türkiye, bu uzun vadeli hedefi gözönünde tutarken, aynı zamanda, aldığı yardımlarla memleket kalkınmasının o anda ihtiyaç duyduğu yatırımları finanse etmiş, yatırım için gerekli ithal mallarının bedellerini ödemiştir. Nitekim Devlet Bakanı Cemil Said Barlas 1949 yılının ikinci yarısında İzmir Ticaret ve Sanayii Odasında yaptığı Marshall Plânı ile ilgili konuşmasında bu noktayı açıkça belirtmiştir : "Türkiye ise bu yardımdan kalkınmasına ait tesisleri temin etmek suretiyle faydalanmaktadır... Malların Türkiye'ye gelen ekseriyeti doğrudan doğruya yeni kurulacak kalkınma tesislerine sarfolunmaktadır... Görülüyor ki Hükümet Marshall Plânı tatbik edildiğinden beri, geçen yıl 120 milyon Türk liralık bir kalkınma hamlesi yaptığı gibi bu sene de iç ve dış finansman yekûnu 500 milyona yakın bir kalkınma programı tatbik edecektir." 3 Eylül 1949 tarihli ayrı bir demecinde Devlet Bakanı Barlas yardımların hem memleket kalkınması hem de Avrupa'nın kalkınması çift amacına yöneldiğine işaret ederek demiştir ki : "Bize ya-

pılacak yardım... Avrupa kalkınmasına yarıyacak, et konservesi, balıkçılık, hububat ve diğer ziraat mahsulleri hususunda Avrupa'nın kalkınmasına ve gıda ihtiyacının teminine mutlak surette yardım edecektir... Amerikan yardımından temin edeceğimiz para ile 1949-50 senesinde dış finansman takriben 340 milyon Türk lirasını, iç finansmanı da asgari hesapla 200 milyonu bulan tahminen 540 milyonluk bir kalkınma programının tatbiki yolunda yürüyoruz."

Ekonomik kalkınma programları gereğince üretimin arttırılmasında en önemli rol tarıma, maden endüstrisine ve bunları direkt olarak etkileyecek bayındırlık, ulaştırma, sulama gibi faaliyetlere verilmişti. Dolayısıyle Marshall Planı yardımları daha ziyade tarımın sürat, verim ve sahasını arttıracak ve maden endüstrisini geliştirecek projelere yatırılmıştır. Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü'nün Mayıs 1952 de Büyük Millet Meclisi'ne sunduğu rakamlara göre, sırasıyle maden endüstrisi, tarım, tüketim maddeleri, ulaştırma ve et ve balık endüstrisi en büyük harcamaların yapıldığı alanları teşkil etmiştir. Modern tarım alet ve makineleri, endüstri tesisleri için ham madde ve makinalar ithal edilmiş, sulama tesisleri kurulmuş, kömür ocakları ve limanlar ve hidroelektrik tesislerine yatırımlar yapılmış, kara ve demir yolları inşa edilmiş, çelik endüstrisi yeniden organize edilmiş, demir ve krom ocakları modernleştirilmiş, et ve balık kombinaları kurulmuş ve mamul tüketim maddeleri ithal edilmişti.

Bu suretle Marshall Planı yardımları ile yatırım projeleri finanse ediliyor, ithal mallarının bedeli ödenerek ödeme dengesi düzeltilmeye çalışılıyor, karşılık paralar ile savunma gücü takviye ediliyor ve kısmen bütçe açıkları kapatılarak malî istikrarın sağlanmasına çalışılıyordu. Hibe veya mal satışından doğan karşılık paraların en büyük kısmı, Dışişleri Bakanı Köprülü'nün verdiği bilgiye göre, millî savunma alanlarında harcanmıştır. Kamu sektörü yatırımları ikinci, özel sektör yatırımları da üçüncü yeri almıştır. Karşılık paralardan kamu sektörüne yardımlar çerçevesinde bütçe açığının kapatılması için 1950 senesinden itibaren tahsisat ayrılmaya başlamıştır. Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal 1950 yılı bütçesi hakkında Kasım 1949 da Anadolu Ajansına verdiği demeçte bütçe açığının kısmen yardımlarla kapatılması konusuna değinerek: "...bütçe açığımızın 154,949,000 lira olduğu söylenebilir... (Bütçe açığı) Marshall Planı çerçevesi dahilinde doğrudan doğruya veya tiraj hakları şeklinde elde edilen etap yardımından istifade suretiyle getirilecek memleketin muhtaç bulunduğu zaruri maddelerin satışından hasıl olan paralarla kapatılacaktır" demiştir.

Marshall Planı yardımlarının tamamının direkt ekonomik yatırımlara ayrılmayıp, kısmen bütçe açığına ayrılması kamuoyunda bazı tep-

kilere yol açmıştır. Devlet Bakanı Barlas bu tenkitlere karşı hükümet görüşünü 9 Aralık 1949 tarihinde yaptığı basın toplantısında şöyle izah etmiştir: "Bu suretle (tiraj hakları tanınması ile) memleketimiz lehine tanınan umumi tiraj yekûnu 55,300,000 dolar karşılığı (1949-50 yılı için) Türk liraları, bütçe açığını kapamaktadır. Ancak bu para bütçe açığını kapamakla beraber, haddi zatında Marshall yardımı dolayısiyle olan envestismanın yani kalkınmanın iç finansmanına tahsis edilmektedir... Yâni şunu demek istiyorum ki, Marshall yardımından ve tiraj hakkından temin edilen paralar bütçe açığını kapamak yolu ile de envestismana yâni kalkınmaya sarfedilmektedir."

Marshall Plânı Yardımlarından Sonra Amrika Birleşik Devletleri Tarafından Türkiye'ye Yapılan Yardımlar

Marshall Plânı çerçevesinde Amerika Birleşik Devletleri tarafından Avrupa'ya yapılan ekonomik yardımlar 1952 yazında sona ermiştir. Fakat Avrupa'nın ekonomik kalkınmasına çok değerli hizmetlerde bulunmuş olan Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilâtı'nın çalışmaları takdir edilmiş ve Avrupalılararası işbirliğinin devamını sağlaması amacıyle bu örgüt görevine devam etmiştir.

Marshall Plânının bitmesinden sonra, 1948 Ekonomik İşbirliği Anlaşması çerçevesi içinde, Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'ye değişik isimler altında ekonomik yardım yapmaya devam etmiştir.

Türkiye'nin aldığı yardımların zamanımıza kadar izlediği yönü incelemeden önce 1950 den sonra memleket içinde görülen ekonomik duruma kısaca bir göz atmak, alınan yardımları bir zemine oturtmak bakımından faydalı olabilir.

Mayıs 1950 de Demokrat Parti idaresinde yeni iktidarın başa geçmesiyle demokratik düzenin tam olarak yerleştiği kabul edilen Türkiye'de, 1950 yılı sadece siyasi bakımdan değil, aynı zamanda ekonomik bakımdan da bir dönüm noktası olarak ele alınmaktadır. Savaş ekonomisinden normal ekonomiye erişebilmek için atlatılması gereken geçiş ekonomisi devresi, muhtelif ekonomik problemlerin hafiflemesiyle kapanmış ve Türkiye için yeni bir devre başlamıştır. Örneğin, 1945-49 yılları arasında üretim hacmında artma olmuştur; endüstriyel üretim 1946 da 146 iken (1938 yılı üretimi 100 kabul edilirse), 1949 da 178 e yükselmiştir. Emisyon miktarında ve toptan fiyatlar endeksinde fazla bir değişme olmamıştır. İhracat indeksi 1947 de 94,9 iken (1938 de 100 kabul edilirse) 1950 de 124.7 ye yükselmiştir.

Yeni iktidarın ekonomik politikası liberal görüşlere dayanmaktaydı. Bu görüş Mayıs 1950 tarihli Demokrat Parti programının 17. mad-

desinde açıkça belirtilmişti. Seçimlerden kısa bir müddet önce Demokrat Parti sözcüsü Muhlis Ete radyo konuşmasında, partisinin ekonomik politikasını açıklamış ve "Bize göre devletin iktisadî siyaseti, hususi mülkiyete dayanan, ferdin iktisadi hürriyetlerini koruyan ve iktisadiyat sahasında hususi teşebbüsü esas tutan bir rejimdir" diyerek, ekonomik alanda devlet sektöründen çok özel sektöre verilen önemi ifade etmiştir.

İç ekonomik politikada öngörülen liberal fikirler dış ekonomik politikada da ifadesini bulmuştur. Türkiye bunun en büyük örneğini, 19 Eylül 1950 de imzalanan Avrupa Tediye Birliği Anlaşmasına katılmak ve Birliğin öngördüğü dış ticareti serbestleştirme yoluna gitmekle vermiştir. Bu senede İktisadî İşbirliği Teşkilâtı, üye devletlerin birbirleriyle olan ticaretlerinin 1950 yılı için yüzde 60 ını serbest bırakmalarını ve ilerde de bu oranın yüzde 100 e yükselmesi kararını almıştı. Yeni Türk Hükümeti bu kararı uygulamada geç kalmamış, 1950 yılının sonbaharında ilân ettiği yeni ticaret rejimine göre dış ticaretini yaklaşık olarak yüzde 75 oranında serbest bırakmıştır. Cumhurbaşkanı Celâl Bayar Kasım 1950 tarihinde Büyük Millet Meclisi'ni açış nutkunda, hükümetin serbest ticaret konusundaki düşüncelerini de özetlemiştir : "Bu sahada (ticaret ve ekonomi âleminde istikrarın sağlanması konusunda) son zamanların en mühim meselelerinden biri, şüphesiz ki, ticaret rejimimizin ilâhıdır. Bu istihale devresinin ilk merhalesinde tamamiyle objektif esaslar tesbit edilmiş, bütün formaliteler en az haddine indirilmiştir. Bu suretle dış ticaretimize genişlemek imkânlarını verecek bir istikamet gösterilmiştir. İthalâtın, bu rejimle kolaylaştırılmasından başka Avrupalılararası İktisadi İşbirliğine dahil memleketlerden yapılacak ithalâtın büyük bir kısmı serbest cereyan edecektir. Tediye vasıtası bakımından büyük kolaylıklar sağlanmıştır. Böylece halkın ihtiyacını teşkil eden maddelerin serbest rekabete meydan verecek surette memlekette bol miktarda bulunması temin edilmiş olmaktadır."

Fakat ithalâtın bu derece serbest bırakılması birkaç sene içinde güçlüklere yol açmış, ihracat değeri ithalât değerini karşılayamadığı için, ödeme dengesinde büyük açıklar belirmeye başlamıştır. Sonuçta, hükümet araya girmek zorunluluğunda kalmış ve 1954 yılında dış ticarete kısıtlamalar konmuştur.

27 Mayıs 1960 devrimi ile Türkiye'de plânlı ekonomi devresi başlamıştır. Memleket ekonomisini düzenleme, ona yol gösterme görevi Devlet Plânlama Teşkilâtına verilmiştir. Devlet Plânlama Teşkilâtı 1963 yılında başlayacak 5 - Yıllık bir Kalkınma Plânı hazırlamıştır. Bu

plân 1951 - 1953 devresi ekonomisini şöyle özetlemektedir : "Savaş sonrası sıkıntılarının giderilmesi ve dış yardımın artması ile Türk ekonomisi dinamik bir döneme girmiştir. İthalât bolluğu ve dış yardım, tarımda makineleşme, bunun etkisiyle ekim sahasının hızla genişletilmesi, iyi ürün yıllarının birbirini kovalaması ve Kore Savaşı'nın yarattığı yüksek dünya konjonktörü yardımıyla ekonomide hızlı bir gelişme başlamıştır. 1950 - 1953 dönemi Türk ekonomisinde büyük canlılık ve bolluk dönemidir. Elindeki ürün fazlasını ihraç edecek yer bulamayan Türkiye'ye dünyanın belli başlı zahire ambarlarından biri olmaya aday bir ülke olarak bakılmaktadır. Dönemin ilk yıllarında hızla artan yatırımlar, tarımdaki büyük ürün artışı ve dış yardımlarla karşılanıyordu. Millî gelirdeki sıçrayış esas olarak tarımsal üretimden doğmakta idi. Fakat dönemin ortalarına doğru ekilebilir toprakların sınırlarına varılması ile dar boğazlar kendini gösterdi; zorlamalar, enflasyona, gittikçe büyüyen dış ödemeler açığına yol açtı ve sonunda ekonomi dengeden çıktı. Bu yılların ekonomi politikası da önceki dönemlerdekinden değişiktir. İlk yıllarda gerek iç, gerek dış piyasada çok liberal bir tutum gösteren iktisadi politika, darlıkların ve sıkıntıların ortaya çıkması ile gittikçe kontrole doğru sürüklenmiştir. Dönemin sonuna doğru ekonomi ancak günden güne alınan geçici tedbirlerle ayakta durabilen, dengesiz ve güçsüz bir duruma düşmüştür."

Bu problemler karşısında, Ağustos 1958 de, hükümet ekonomiye yeni bir düzen ve yön verme gereğini duymuştur. Hükümet politikasının sebep olduğu bu ciddi ekonomik problemlere karşı kamuoyunda beliren hoşnutsuzluklara, muhalefetin eleştirilerine ve uluslaraarası kuruluşların uyarmalarına rağmen (örnek : İnönü'nün 6 Temmuz 1958 tarihli Cumhuriyet Halk Partisi Kadıköy İlçe Kongresindeki konuşması; 1957 OEEC Raporu), zamanın iktidarı uzun zaman bu problemlerin varlığını kabul etmemiş, ancak bazı geçici sıkıntıların mevcut olduğunu, bu sıkıntıların kalkınma hamlesine girişen azgelişmiş bir memleket için tabii olduğunu iddia etmişti. Örneğin, Başvekil Adnan Menderes, Aralık 1955 de Büyük Millet Meclisi'ne yaptığı bir konuşmada, dış ticaret açığı hakkındaki eleştirileri şöyle cevaplandırmıştır : "Bana bir memleket gösterebilirler mi ki büyük envestisman, malî ve iktisadi kalkınma devrinde olup da dış ticaret açığı vermesin? Eskiden ticaret açığı vermemek kolaydı. Çünkü, sattığımız kadar alacağız prensibine dayanan basit bir politikaları vardı... Bizim tediye muvazenesinde de açığımız vardır. Erbette açığımız olacaktır. Eğer biz kendimizi sattığımız kadarını almak gibi senelik tahditlere mahkûm edecek olsaydık, 10 sene, 20 sene sonra dahi Türkiye'nin bulunduğu yerden bir arpa boyu ileri gitmesi mümkün olmazdı."

Fakat hükümet hem iç baskı hem de dış baskı sonunda, Haziran-Temmuz 1958 de, Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilâtı ile Milletlerarası Para Fonu Teşkilâtında çalışan iktisatçıların da görüşlerini alarak, bir istikrar programı hazırladı. Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği tarafından hazırlanan 1960 yılı **İktisadi Raporu**'nda, 4 Ağustos 1958 de yürürlüğe giren istikrar (stabilizasyon) programının bünyesi şöyle özetlenmiştir: (1) Para kıymetinin ayarlanması, (2) para hacmının kontrolü, (3) para ücretinin ayarlanması, (4) piyasada mevcut aşırı iştirâ gücünün massedilmesi, (5) bütçelerin denkleştirilmesi, (6) amme işletmelerinde malî muvazenenin temini, (7) ithalâtın tanzim edilmesi, (8) ihracatın teşviki ve (9) yatırımların kısa vâde içinde prodüktif sahalara tevcihi.

5 - Yıllık Kalkınma Plânında, stabilizasyon politikası ve sonuçları hakkında şu bilgiyi görüyoruz: "Gittikçe hızlanan enflasyon ve gerek iç, gerek dış ticarette dar boğazlar karşısında 4 Ağustos 1958 de oldukça geniş bir istikrar politikasına girişildi. Paranın dış değeri fiilî devalüyasyona tabi tutuldu, oldukça büyük ölçüde bir dış yardımla dış ticaret tıkanıklıkları giderildi... Bu dönemde enflasyon durdurulmuş, nispî fiyatlar normale yaklaşmış ve özellikle kredilerle borçlar konusunda bazı karışık hesaplar temizlenmiştir. Fakat bu yıllar önemli çapta iktisadi durgunluk yılları olmuştur."

27 Mayıs devrimi ile Türkiye'nin siyasi ve ekonomik hayatında yeni bir devre başlamıştır. Zamanımıza kadar uzanan bu devrenin başlıca özelliği memleket ekonomisinin kararlı ve plânlı bir politika ile yürütülmesi için gösterilen çabadır. Bu anlayışla 1960 yılında kurulan Devlet Plânlama Teşkilâtı önce 1962 yılı için geçici bir plân, sonra 15 yıllık bir vadeyi gözönünde tutarak, bunun birinci dönemi olarak 5 - Yıllık Kalkınma Plânı hazırlamıştır. Plânın esas ekonomik amacı yüzde 7 oranında bir gelişme sağlamaktır. Bu gelişmenin gerçekleşmesi için beş yıl içinde, gayrı safî millî hasılanın yüzde 18.3'ü oranında bir yatırım öngörülmüştür. Yatırımların yüzde 14.8 inin iç kaynaklarla ve yüzde 3.5 unun dış kaynaklarla finanse edileceği hesaplanmıştır. Bu plânlı devrede yıldan yıla görülen genel olarak olumlu gelişmelerin yanında, dış ticaret açığının büyümesi gibi olumsuz gelişmeler de yer almıştır. Örneğin, 1963 de ticaret dengesindeki açık dış ticaret tarihimizde görülmemiş bir düzeye çıkarak, 319.1 milyon dolara varmıştır. Fakat 1964 de bu açık bir yıl öncesine göre ithalattaki daralma ve ihracattaki bir miktar artma sonucunda 126.4 milyon dolara inmiştir. Dış ticaretin gösterdiği açıklar muhtelif kaynaklardan temin edilen dış kredilerle, yâni dış borçlanma ile, kapatılmıştır.

Bu devrelerde Türkiye'nin aldığı yardımlar içinde Amerika Birle-

şik Devletleri yardımları en büyük yeri işgal etmiştir. Marshall Plânı ile başlayıp daha sonra I.C.A., A.I.D. gibi, yardımları çeşitli adlar altında devam ettiren programlar çerçevesinde alınan yardım miktarları konuyu inceleyen kaynağa göre değişmektedir. Dolayısıyle kati bir rakam vermek güçtür. Bu konuda Türk kaynağı olarak Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan **Bütçe Tasarısına Ait Gerekçeler** ve **Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları** adlı yayınlara, Amerika Birleşik Devletleri kaynağı olarak da Uluslararası Kalkınma Ajansı (A.I.D.) tarafından hazırlanan **Summary of U.S. Economic Assistance to Turkey** (1966) ve **Economic and Social Indicators - Turkey** (1965) isimli yayınlara bakılabilir. Örneğin 1964 **Mali Yılı Gerekçesi** 1949 - 1962 yılları arasında yapılan Amerikan yardımlarının toplamını 1138.8 milyon dolar olarak göstermektedir. A.I.D.'nin **Summary**... isimli yayını ise aynı devrede yapılan yardım toplamını 1349.4 milyon dolar olarak göstermektedir. Bu devrede Marshall Plânı yardımları çıkarıldığında, 1953 - 1962 senelerini kapsayan devrede dış yardım toplamı **Gerekçe**'ye göre 819.7 milyon dolar, A.I.D yayınına göre 1174.0 milyon dolardır. Amerikan yardımları Marshall Plânı zamanında gösterdiği seneden seneye artma hızını 1952 den sonra devam ettirmemiş, ilk birkaç sene duraklamış ve hattâ azalmıştır. 1950 başlarında yatırımların büyük bir kısmını finanse eden Amerikan yardımları, 1956 Yılı İtisadî Raporuna göre, 1950 ortalarında topyekûn yatırımların ancak yüzde 10 kadarını finanse etmiştir.

Türkiye hükümetleri memleket içinde girişmiş oldukları kalkınma faaliyetleri için gerekli kaynakları temin etmek ve izlenen yatırım ve dış ticaret politikası sonucunda başgösteren dış ticaret açığını kapamak amacıyla birçok kez Amerika Birleşik Devletleri'ne yardımın artması için müracaat etmişlerdir. Nitekim, Başvekil ve Hariciye Vekili Adnan Menderes Mayıs 1955 de İstanbul'da Türk-Amerikan ilişkileriyle ilgili demecinde, bu konuda Amerikan yetkilileriyle görüşmelere girişilmiş olduğunu bildirmiş ve yardım miktarının artması arzusunu ifade etmiştir : "...memleketimiz 1948 yılındanberi Amerikan iktisadî yardımı alan memleketler arasındadır ve bundan müstefit de olmuştur. Ancak, şurasını kaydetmek icap eder ki, bu yardımın, iktisadî kalkınmamızın makûl ve zaruri icap ve ihtiyaçlarıyla ayarlanması lüzumuna da kaniyiz." Fakat Başvekilin 15 Haziran 1955 de açıkladığı gibi, talep Amerika Birleşik Devletleri'nce uygun karşılanmamış ve istenilen 300 milyon dolar verilmemiştir. Yardımın elde edilememesinde hükümetin izlediği istikrarsız ekonomik politikayı sorumlu gören muhalefete, 10 Şubat 1956 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nde cevap verirken Başbakan Menderes, Amerikan yardımına olan ihtiyacı yeniden kuv-

vetle belirtmiş ve bu ihtiyacı siyasî-askerî bir gerekçeye dayandırmıştır: "...Türkiye Amerikan yardımına muhtaçtır. Amerika, Türkiye'ye muhtaçtır. Eğer Amerikan yardımı olmamış olsaydı, silâhsız, cephanesiz, talimsiz-terbiyesiz, her türlü teçhizattan ve bakımdan mahrum olarak bırakmış oldukları Türk ordusu elbette bugün bütün dünyanın takdiri ile ve hatır sayarak baktığı ordu haline gelmezdi. Amerikan yardımına Türkiye o kadar muhtaçtır ki, bugün askerî teçhizat olarak, askerî yardım olarak senede aldığımız yardımlar milyonları geçmektedir."

Yardımların artması için Türkiye tarafından girişilen faaliyet Ağustos 1958 de olumlu bir sonuç vermiştir. Türkiye Hükümetinin ekonomik istikrar tedbirleri almak kararına paralel olarak, Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilâtı ve Milletlerarası Para Fonu ile ortaklaşa hareket eden Amerika Birleşik Devletleri 359 milyon dolarlık bir yardım vermeye razı olmuştur. Bu yardımla beraber, Türkiye'nin ödeme dengesindeki ahenksizliğe büyük etkisi olan dış ticaret borçları konusu da ele alınmış ve vadesi gelmiş borçların ertelenmesi yoluna gidilmiştir. Maliye Bakanı Hasan Polatkan, dış yardım sağlandığını açıklayan 4/8/1958 tarihli konuşmasında, dış borçların ertelenmesi kararına değinerek demiştir ki: "Anlaşmalar neticesinde elde olunan kredi ve yardımlar sadece bu 359 milyon dolardan ibaret değildir. Bir de EPA (Avrupa Tediye Birliği) camiasına dahil memleketlere müteallik gecikmiş transferlerimiz ve 1961 yılı sonuna kadar vadeleri gelecek olan taksitlerin uzun vade ile tecili de derpiş olunmuştur. Bunun da yeni bir kredi mahiyetinde gibi telâkki edilmesi, ekonomik hayatımızda yaratacağı ferahlık ve faide ile ölçülmesi yerinde olur. Filhakika bu gecikmiş transferlerin ve taksitlerin tecili tediye muvazenemizde pek müsbet tesirler icra edecektir." Demek ki Türkiye, 1958 yazında vadesi gelmiş dış borçlarını ödeyecek durumda değildir.

Amerikan yardımları Marshall Plânından sonra da esas olarak iki şekil izlemiştir: kredi ve hibe. Marshall Plânı uygulandığı senelerde daha ziyade kredi verildiği halde, 1952 ve ondan sonra, Türkiye'nin karşılaştığı ödeme dengesindeki güçlükler gözönünde tutularak hibe şekli tercih edilmiştir. Kredi şeklinde verilen yardımlar Türkiye'nin dış borçlarına geçirilmiş, hibe şeklindeki yardımların karşılığı olan millî para Merkez Bankasına yatırılmıştır. Hibe yardımları, başlangıçta kalkınma konuları ile ilgili işlerin finansmanında ve teknik işlerinde kullanıldığı halde 1954 yılından itibaren doğrudan doğruya ithal mallarının finansmanına hasredilmiştir.

Hibe yardımlarından doğan karşılık paraların kullanılış alanlarına göre dağılımı, en büyük payın millî savunmaya gittiğini göstermektedir.

Marshall Plânı yardımlarının sona erdiği 1952 yılından itibaren Amerika Birleşik Devletleri Avrupa'ya ve bu arada Türkiye'ye yardımlarını "Savunma Desteği" ilkesine göre yapmıştır. Amerika Birleşik Devletleri Ekonomik İşbirliği İdaresi, eksikliğini hissettiği ve yabancı dövizle alamayacağı malzeme Avrupa'ya sağlandığında, Avrupa'nın kendi imkânlarını savunma gücüne yöneltebileceği düşüncesinden hareket ederek, ekonomik yardım ihtiyacını savunma ihtiyacına bağlamıştı. Karşılıklı Güvenlik Kanunu Ekim 1951 de Amerika Birleşik Devletleri Kongresince kabul edilmiş ve buna göre Ekonomik İşbirliği İdaresinin yerini karşılıklı Güvenlik Ajansı adında yeni bir kuruluş almış, bundan sonraki ekonomik yardım programını savunma ihtiyacı açısından yürütmüştür. Demek ki yardımların mahiyeti ekonomik olmakla beraber, amacı askerî gücün artması ve idamesi için ekonomik temelin kuvvetlendirilmesiydi. Bu düşünceye uygun olarak, 1952 den sonra Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri'nden aldığı yardımların büyük bir kısmı savunma desteği yardımları çerçevesinde yapılan hibe yardımlarıdır. Bu yardımlar da Türkiye'nin ithal kotalarına tahsis edilmekteydi. İthal edilen malların satışlarından ele geçen ve Karşılık Fonda biriken Türk Lirası gelir, esas olarak savunma masraflarında kullanılmak üzere ve karşılıklı anlaşma esaslarına göre Türk Hükümetinin istifadesine bırakılmaktaydı.

Önceleri belli bir proje veya programa mutlak olarak bağlanmadan verilen Amerika Birleşik Devletleri yardımları, 1960 senesinde Türkiye'de plânlı ekonomi devresinin başlamasından ve özellikle 1962 den sonra, kamu sektörünün veya özel sektörün hazırladığı proje veya programların ihtiyaç gösterdiği ithalatın finansmanı için verilmiştir.

Amerikan kredi yardımlarının koşullarına gelince : 1955 malî yılına kadar verilmiş olan krediler yüzde 2.5 faizli ve 35 yıl vadelidir; 1955-57 malî yıllarında verilmiş olan kredilerin vadesi 40 senedir ve dolar olarak geriye ödenecekse yüzde 3, mahalli parayla ödenecekse yüzde 4 faizlidir. 1958 yılından itibaren kredi yardımları yok denebilecek kadar azalmıştır fakat 1963 yılında tekrar başlamıştır. Bu yıldan sonra proje ve program kredileri diye sınıflandırılan Amerikan yardımları genel olarak yüzde 0.75 - 2.5 arasında değişen faize tabi tutulmuş ve 10 senelik bir ödemesiz devreyi takiben 30 senelik vade tanınmıştır.

Özet olarak II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nden alınan yardımların şu gelişmeyi gösterdiklerini söyleyebiliriz : Önceleri kredi şekline ağırlık verilmiş, sonraları hibe şekline dönülmüş ve 1960 yılını takiben proje ve program kredileri tercih edilmiştir. Miktarca seneden seneye bir artış görülmüş (kalkınma hamlesine yardım-

cı olacak düzeye gelmemesine ve hattâ bazı seneler ihtiyaca oranla çok düşük düzeyde kalmasına rağmen : Örneğin, Prof. Dr. Besim Üstünel'in hesaplarına göre, 1957-58 senelerinde toplam yatırımlar gayrı safî millî hasılanın yüzde 13 ve 14 üne ulaştığı halde, aynı senelerde sağlanabilen dış yardımlar gayrı safî millî hasılaya oranla yüzde 1 in altına inmiştir). Yardım koşulları da 1963 den sonra daha yumuşatılmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri yardımları içinde büyük yer tutan bir sınıf da tarım ürünü fazlalarının hibesidir. 480 sayılı Amerikan "Zirai Maddeler Ticaretinin Geliştirilmesi ve Yardımlaşma" kanunu çerçevesinde Amerika Birleşik Devletleri ile imzalanan anlaşma gereğince, 1954 senesinden beri Amerika kendi ihtiyacından fazla olan tarım ürünlerinin bir kısmını Türkiye'ye vermekte, bunun bedelini Türkiye, Türk lirası olarak Amerikan Hükümeti namına Merkez Bankasına yatırmaktaydı. Yâni ikinci bir karşılık paralar fonu kurulmuştur. Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Teşkilâtı tarafından hazırlanan **Türkiye'ye Amerikan Ekonomik Yardımları Özeti** (1966)isimli belgedeki XII-A numaralı tablo, 31 Aralık 1965 tarihine kadar Türkiye'ye ithal olunan Amerikan tarım fazlası maddelerinin değerini 542.6 milyon dolar olarak göstermektedir. Tablo XII-G bu fondan 30 Haziran 1965 tarihine kadar Türkiye'ye bırakılan miktarı 2.099 milyar Türk lirası olarak göstermektedir. Gene aynı belgeye göre, serbest bırakılan Tarım Fazlası Fonu paralarının sektörler arasındaki dağılımı yaklaşık olarak şöyledir : Yüzde 41.3 kalkınma çabalarının desteklenmesi için Türk Hükümetine kredi; yüzde 15.5 savunma bütçesinin desteklenmesi için hibe; yüzde 14.7 özel teşebbüse kredi; yüzde 0,6 ekonomik kalkınma faaliyetleri için hibe. Fonun yüzde 28 kadarı Amerikan Hükümeti tarafından kullanılmaktadır.

Konsorsiyum Yardımları

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, geniş anlamda Türkiye'nin ekonomik ilişkileri ve dar anlamda aldığı dış yardımlar konusunda önemli bir gelişme Temmuz 1962 de Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtı çerçevesi içinde "Türkiye'ye Yardım Konsorsiyum'unun kuruluşudur. Nitekim, Devlet Bakanı Turhan Feyzioğlu bu olayı, 1 Ağustos 1962 tarihinde yaptığı basın toplantısında "Konsorsiyum'un kurulması, Türkiye'nin hürriyet ve toplumsal adalet içinde kalkınma dâvasını gerçekleştirme yolunda atılmış en büyük adımlardan biridir" şeklinde nitelemiştir.

27 Mayıs devrimi ile plânlı kalkınma devresine giren Türkiye'de ekonomik kalkınmayı gerçekleştirebilmek için 5 - Yıllık Plânda yüzde 7 lik bir kalkınma hızının öngörüldüğüne yukarıda işaret etmiştik. Bu

hedefe ulaşabilmek için gayrı safî millî hasılanın yüzde 18.3 ünün yatırımlara ayrılması gerekiyordu. Fakat bu yatırım oranının ancak yüzde 14.8 i iç finansmanla temin edilebilecekti; geri kalan yüzde 3.5 in dış kaynaklardan karşılanması öngörülmüştü. Bu oranlar rakama çevrildiğinde şu sonuç elde edilmiştir : Kalkınma Plânının öngördüğü beş yıllık yatırımlar için 1.312 milyon dolarlık bir dış yardıma ihtiyaç vardı. Bu Türkiye'nin her sene yaklaşık olarak 260 milyon dolarlık bir yardıma ihtiyacı olacağı anlamına geliyordu. Tablo II 5 - Yıllık Plânda öngörülen dış yardım ihtiyacının senelere göre dağılımını göstermektedir.

Tablo II.
Türkiye'nin Dış Yardım İhtiyacı

Yıllar	(Milyon Dolar)	
	Plân (Net hata ve noksan dahil	Program
1963	349	345
1964	322	340
1965	356	319
1966	276	308
1963 - 1966	1.303	1.312

(Kaynak : Devlet Plânlama Teşkilâtı, **Birinci Beş Yıllık Plân Döneminde Tükiye'nin Dış Yardım Sorunu**, Eylül 1967. Yayınlanmamış çalışma).

Türkiye, girişmiş olduğu plânlı kalkınma hamlesinin ihtiyaç gösterdiği dış yardımları sağlamak amacıyla 1962 ilkbaharında Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtına başvurmuş ve uzun vadeli, ödeme koşulları kolay kredilere ihtiyacı olduğunu anlatmıştır. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtı ile yapılan müzakerelerde Türkiye yardım ihtiyacının plâna, plânın da ciddî hesaplara dayandığını ve plânın gerçekleşmesinde dış yardımın büyük bir payı olacağını ileri sürmüştür. Bu teşebbüsler 1962 yaz ortalarında olumlu sonuç vermiştir. Teşkilât Konseyi, 10 Temmuz 1962 de plânın dış finansmanının Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtı vasıtasıyle sağlanması ilkesini kabul etmiştir. 31 Temmuz 1962 de de plânın uygulanması için üye memleket ve kuruluşların yapacağı yardımları koordine ve kanalize edecek olan "Türkiye'ye Yardım Konsorsiyum"u kurulmuştur.

Konsorsiyum karar alma yetkisi olan bir kuruluş değildir; Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtı'nın hukukî bir komitesi de değil-

dir. Sadece Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtı çerçevesi içinde kurulmuş olan fiilî bir katılanlar topluluğudur. Katılan memleketleri bir araya getirip, yardımın daha sistematik bir şekilde temini ve dağıtımı için bir araç olmaya çalışır. Katılan memleketler yardım verme yardım miktarı ve koşulları gibi konularda Konsorsiyuma bağlı değildirler. Yardımlarla ilgili çeşitli sorunlar, eskiden olduğu gibi, yardım veren memleket ile Türkiye arasında yapılacak ikili andlaşmalarla düzenlenir.

Esas amacı kalkınma plânının dış finansman ihtiyacını sağlamak olan Konsorsiyumun kurulmasında, yardımların bir merkezde toplanıp uluslararası bir nitelik kazanması, şekil ve koşullarda birlik sağlanması, böylece etkililiğinin arttırılması ve yardımların siyasi baskıdan uzak tutulup ekonomik amaçlara yöneltilmesi ümidi rol oynamıştır. II. Dünya Savaşı'ndan beri dış yardımlar konusunda büyük bir yük taşımış olan ve son zamanlarda ödeme dengesi kısmen bu yüzden açık vermeye başlayan Amerika Birleşik Devletleri'nin yükünü paylaşmak düşüncesi de genel olarak Konsorsiyum fikrinin doğup yayılmasında etkili olmuştur.

Konsorsiyum'a 14 memleket katılmaktadır : Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Avusturya, Danimarka, Belçika, Fransa, İngiltere, İsveç, İsviçre, İtalya, Kanada, Lüksemburg, Norveç. Uluslararası ekonomik iktisadi ve mali kuruluşlardan katılmakta olanlar şunlardır : Milletlerarası Para Fonu, Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası, Milletlerarası Kalkınma Birliği ve Avrupa Para Anlaşması.

Konsorsiyum kanalıyle Türkiye'nin almakta olduğu dış yardımlar mahiyetleri bakımından üç şekle ayrılmaktadır : Program kredileri, proje kredileri ve borç ertelenmesi.

Program kredileri, yedek parça ve hammaddelere ayrılmış ithal kotalarının finansmanı için Türk Hükümetinin emrine tahsis edilmiş kredilerdir. Program kredilerinin bir kısmının kullanılmasında veren devlet tarafından hiç bir koşul ileri sürülmez. Türkiye bunlarla istediği malı istediği memleketten satın alıp, kalkınma plânında kullanmak istemektedir. Program kredilerinin büyük bir kısmı ise veren memleketten yapılacak ithalâtın bedelini ödemek üzere verilmektedir. Maliye Bakanlığı Konsorsiyum Dairesi tarafından 1963 ve 1964 yılları Konsorsiyum yardımları hakkında verilen rakamlara göre, üye memleketler bağlı kredi vermeyi tercih etmektedirler. Örneğin, 1963 yılında Konsorsiyum çerçevesinde Amerika Birleşik Devletlerinin Türkiye'ye taahhüt ettiği 76 milyon doların tümü bağlı kredilerdir.

Proje kredileri yeni kurulacak bir tesisin veya genişletilecek eski bir tesisin dış finansmanını karşılamak üzere verilen kredirlerdir.

Bir kısım krediler de Türkiye'nin krediyi veren devlete olan borcunu ertelemekte olup, "röfinansman kredileri" şeklindedir.

Fiilen 1963 yılında başlayan Konsorsiyum yardımları her sene Türkiye'nin istediği miktarı bulmamıştır. Diğer taraftan Türkiye her sene için üyeler tarafından taahhüt edilen ve iki tarafca anlaşmaya varılan miktarın hepsini kullanmamıştır.

Devlet Plânlama Teşkilâtı uzmanlarınca 1967 yılında yapılan **Birinci Be Yıllık Plân Döneminde Türkiye'nin Dış Yardım Sorunu** konulu bir çalışma (teksir) Konsorsiyum yardımları hakkında çeşitli istatistiki bilgi vermektedir. Tablo : III Türkiye tarafından Konsorsiyum'dan istenen yardım miktarını, Konsorsiyum tarafından taahhüt edilen, anlaşmaya bağlanan ve fiilen ödenen yardım miktarını ve bunların program, proje ve röfinansman kredisi olarak dağılımını göstermektedir.

Gene aynı çalışmadan alınan bilgiye göre, 1963-1966 döneminde proje kredisi olarak Konsorsiyum'ca anlaşmaya bağlanan krediler sektörler arasında şöyle dağılmıştır : Yüzde 72,4 enfrastrüktür, yüzde 0,3'ü madencilik, yüzde 2,9 u araştırma ve yüzde 24,4 ü imalât.

1963 - 1966 devresinde alınan dış yardımlar hakkında genel bir özetleme yapmak istersek, Konsorsiyum yardımları Türkiye'nin kalkınma hedeflerini tam olarak destekleyecek miktarı bulmamıştır diyebiliriz. Toplam olarak istenen 1.312 milyon dolara karşılık 1.175,9 milyon dolar anlaşmaya bağlanmış röfinansman kredileri dahil ve bunun da 963,2 milyon doları kullanılmıştır (Tablo IV). Kullanılan miktarın hemen hemen yarısı, 456,5 milyon doları, proje ve röfinansman kredisi şeklindedir. 5 - Yıllık Plânın toplam dış yardım ihtiyacının uluslararası bir çaba ile konsorsiyumca sağlanmasını bekleyen Türkiye, bu gerçekleşmeyince program kredileri için müracaat etmiş, fakat program kredileri ihtiyacı da sadece yüzde 52.2 oranında karşılanmıştır. Bu oran, Konsorsiyum'un program kredileri yerine proje ve röfinansman kredilerini tercih etme eğilimine işaret etmektedir. Nitekim, 1964 de ve 1966 da Konsorsiyum ile anlaşmaya varılan proje kredisi miktarı programlarda öngörülenin çok üstündedir. Aynı şekilde, röfinansman kredilerinin toplam kredi kullanımı içindeki oranı 1963 de yüzde 10.7 iken, 1966 da yüzde 29,4 e yükselmiştir. Bu noktayı A.I.D. Türkiye Direktörü Mr. James Grant 10 Kasım 1966 da düzenlenen bir basın toplantısında ilginç bir dille ifade etmiş, Konsorsiyum üyelerinin, firmalarına dolaylı gelir sağlayacak proje kredilerine yanaştıklarını, Türk Hükümetinin resmen kullanacağı program kredilerinden kaçındıklarını söylemiştir.

Tablo III. 1963 - 1968 Döneminde Türkiye'nin Aldığı Dış Yardım

(Milyon dolar)

	Program				Proje				Röfinansman			Toplam							
												Röfinansman dahil					Röfinansman hariç		
	a (1)	b (2)	c (3)	d (4)	e (5)	b (6)	c (7)	d (8)	b (9)	c (10)	d (11)	1+5	2+5+9	3+7+10	4+8+11	1+5	2+6	3+7	4+8
1963	277	160.5	151.3	138.2	68	36.8	27.8	81.8	26.4	26.4	26.4	345	254.5	205.5	246.4	345	195.0	179.1	220.0
1964	250	148.7	125	126.8	90	107	103.7	40.6	24.6	35.6	24.6	340	280.0	291.3	192.0	340	255.7	255.7	167.4
1965	254	112.6	116.4	132.0	65	160	50.4	57.3	48.3	172.5	86.7	319	370.9	339.3	276.0	319	272.6	166.8	189.3
1966	221	109	103.4	109.7	87	141.9	203.5	66.0	68.7	32.9	73.1	308	319.6	339.8	248.8	308	250.9	306.9	175.7
Toplam	1002	530.8	523.1	506.7	310	445.7	385.4	245.7	218.0	267.4	210.8	1312	1225.3	1175.9	963.2	1312	974.2	908.5	752.4

a = İstenen
b = Taahhüt edilen
c = Anlaşmaya bağlanan
d = Fiilen kullanılan
e = Programdaki

(Kaynak: Devlet Planlama Teşkilâtı, *Birinci Beş Yıllık Plân Döneminde Türkiye'nin Dış Yardım Sorunu*, Eylül 1967, s. 13. Yayınlanmamış Çalışma)

Tablo IV. Konsorsiyum Kredilerinden Kullanınlar

Milyon dolar

Yıllar	1963	%	1964	%	1965	%	1966	%	Top.	%
Program	138.2	56.09	126.8	66.04	132.0	47.83	109.7	44.09	506.7	52.61
Proje	81.8	33.20	40.6	21.15	57.3	20.66	66.0	26.53	245.7	25.51
Refinansman	26.4	10.71	24.6	12.81	86.7	31.41	73.1	29.38	210.8	21.88
Toplam	246.4	100.00	192.0	100.00	276.0	100.00	248.8	100.00	563.2	100.00

(Kaynak : Devlet Planlama Teşkilâtı, Birinci Beş Yıllık Plân Döneminde Türkiye'nin Dış Yardım Sorunu, Eylül 1967. s. 8. Yayınlanmamış Çalışma)

Tablo V. 1963 - 1965 Döneminde Konsorsiyumla Yapılan Kredi Anlaşmalarının Ülke ve Kuruluşlara Göre Dağılımı

(Milyon dolar)

Ülkeler ve kuruluşlar	1963				1964				1965				1966				Toplam			
	P	PJ	R	T	P	PJ	R	T	P	PJ	R	T	P	PJ	R	T	P	PJ	R	T
A.B.D. (A.I.D. D.L.F. Eximbank)	63.0	3.4	—	66.4	70.0	62.3	—	132.3	75.8	26.8	9.9	112.5	70.0	70.9	—	140.9	278.8	163.4	9.9	452.1
Batı Almanya	28.6	—	11.4	40.0	24.8	—	12.2	37.0	12.4	3.0	86.0	101.4	10.0	23.1	—	33.1	75.8	26.1	109.6	211.5
İngiltere	10.8	—	—	10.8	16.8	- -	11.7	28.5	1.2	5.6	14.3	31.1	8.4	2.8	—	11.2	47.2	8.4	26.0	81.6
Toplam	102.4	3.4	11.4	117.2	111.6	62.3	23.9	197.8	99.4	35.4	110.2	245.0	88.4	96.8	—	185.2	401.8	197.9	145.5	745.2
Avusturya	0.9			0.9	1.0		0.5	1.5	1.0			1.0	1.0			1.0	3.9	—	0.5	4.4
Belçika	1.3			1.3					2.4		2.6	5.0	1.3			1.3	7.0	—	2.6	7.6
Kanada																				
Danimarka					2.0			2.0									2.0			2.0
Fransa					14.2	10.9	1.2	26.3						10.0	12.3	22.3	14.2	20.9	13.5	48.6
İtalya	10.1			10.0					7.0		9.0	16.0	9.4	10.0		19.4	26.4	10.0	9.0	45.4
Lüksemburg					0.1			0.1									0.1			0.1
Hollanda	1.7			1.7					4.5			4.5					6.2			6.2
					0.5			0.5	0.5		0.1	0.6	0.5		0.1	0.6	1.5		0.2	1.7
İsveç		2.7		2.7									2.8			2.8	2.8	2.7		5.5
İsviçre					2.6	1.5		4.1	1.6		0.6	2.2			0.5	0.5	4.2	1.5	1.1	6.8
Toplam	13.9	2.7		16.6	20.4	12.4	1.7	34.5	17.0		12.3	29.3	15.0	20.0	12.9	47.9	66.3	35.1	26.9	128.3
IDA		21.7		21.7		29.0		29.0		10.0		10.0		25.0		25.0		85.7		85.7
EIB										5.0		5.0		61.7		61.7		66.7		66.7
EMA	35.0		15.0	50.0	20.0		10.0	30.0			50.0	50.0			20.0	20.0	55.0		95.0	150.0
Toplam	35.0	21.7	15.0	71.7	20.0	29.0	10.0	59.0	—	15.0	50.0	65.0	—	86.7	20.0	106.7	55.0	152.4	95.0	302.4
Genel toplam	151.3	27.8	26.4	205.5	152.0	103.7	35.6	291.3	116.4	50.4	172.5	339.3	103.4	203.4	32.9	339.8	523.1	385.4	267.4	1175.9

(Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı, *Birinci Beş Yıllık Plân Döneminde Türkiye'nin Dış Yardım Sorunu*, Eylül 1967, s. 17. Yayınlanmamış Çalışma.)

Türkiye'ye yardım yapan ülkeler arasında Amerika Birleşik Devletleri bu devrede de birinciliği elden bırakmamıştır. Program, proje ve röfinansman kredilerinin anlaşmalara göre yüzde 34,4 ü, kullanımlarına göre yüzde 48 i Amerika tarafından sağlanmıştır. Batı Almanya ve İngiltere'nin yardımları Amerika'dan sonra ikinci ve üçüncü sırayı almaktadır. (Tablo V). Bu üç ülkenin yardımları tüm yardımların anlaşmalara göre yüzde 72,7 sini içine almaktadır. Uluslararası kuruluşlar toplam kredilerin anlaşmalara göre yüzde 25,7 sini, kullanımlarına göre yüzde 20,0 sini vermişlerdir.

Yardım şekilleri arasında, yukarıda da belirtildiği gibi, Türkiye bakımından program kredilerinin, yardım veren ülkeler bakımından proje kredilerinin tercih edilmekte olduğu gözükmektedir. Genel olarak kalkınmakta olan ülkeler, yardımın miktarı ve şekli ile kalkınma çabası arasında tamamlayıcı bir ilişki kurmak mümkün olduğu için program kredilerini tercih etmekte, kalkınma çabası ile ahenkleştirmesi güç olduğu için proje kredilerini tercih etmemektedirler. Türkiye'ye yapılan yardımlar arasında sadece Amerika Birleşik Devletleri, Batı Almanya ve İngiltere ile anlaşmaya bağlanan program kredisi tutarları toplam program kredilerine oranla artan bir eğilim göstermiştir. Bu oran 1963 de yüzde 67,7 iken, 1964 de yüzde 73,4 e, 1965 de yüzde 85,4 e ve 1966 da yüzde 85,5 e yükselmiştir.

Konsorsiyum tarafından sağlanan yardımların koşullarında yardım veren ülkeden ülkeye farklılıklar görülmektedir. Bu koşullar genellikle 1960 dan önce alınmış olan yardımların koşullarından hafiftir, fakat Birinci 5 - Yıllık Plânda dış yardım konusunda öngörülmüş koşullardan daha ağırdır. En düşük faiz, en uygun ödemesiz süre ve ödeme süresi proje kredilerine tanınmıştır. Amerika Birleşik Devletleri ,İngiltere ve Batı Almanya'nın sağladıkları program kredileri en uygun koşullarda sağlananlardır. Bunların dışında kalan Konsorsiyum üyeleri tarafından sağlanan program kredilerinin faiz oranı yüzde 2,5 den yüzde 4,3 e kadar yükselebilmektedir, ödemesiz devre 8 yıldan 4 yıla inebilmekte, ödeme süresi ise 33 yıldan 16 yıla kadar düşebilmektedir. Röfinansman kredilerinin koşulları ise daha da ağırdır.

Yardım koşulları ile ilgili diğer önemli bir husus, program ve proje kredilerinin büyük bir oranının, yardım ile yapılacak ithalâtın yardım veren ülkeden yapılması koşuluna bağlanmış olmasıdır. Bu koşulun Türkiye'nin istediği malı en uygun dış pazardan temin etmesini kısıtlayan bir niteliği olduğu söylenebilir.

Gerek Konsorsiyum devresinden önce tamamiyle ikili ilişkiler sonucu alınan dış yardımların gerek Konsorsiyum aracılığı ile alınan

dış yardımların Türk ekonomisinin istenilen hızda gelişmesine yardımcı olacak miktar ve niteliği bulamamış olması gibi olumsuz bir gelişmenin yanında, dış yardımların Türk ekonomisi üzerinde diğer bir yönde yaptığı etkiden bahsedilebilir. Bu etki kendisini dış borçlar konusunda göstermektedir. Miktarı az veya çok her dış yardımın Türkiye'nin dış borç yükünü ağırlattığı bir gerçektir. Elbette ki Türkiye dış yardım alırken tesbit edilen koşullara göre bunu geri ödeme yüklemini de üzerine almaktadır. Esasen zamanımızda gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere yapmakta oldukları dış yardımların altında yatan düşünce, bu yardım aracılığı ile gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmalarını yalnızca iç kaynaklarla elde edebileceklerinden daha büyük bir hızla elde edebilmelerine yardımcı olmak ve bu hedef elde edildiğinde yardım kesmektir. Demek ki dış yardımın son amacı kendi kendinin ortadan kalkmasına hizmet olmalıdır. Ekim 1965 seçimleri sonucunda iktidara geçen yeni hükümet başkanı Süleyman Demirel, Büyük Millet Meclisi'nin tasvibine sunduğu Hükümet Programında bu ilkeyi ifade etmiştir : "Dış iktisadî münasebetlerimizde hükümetimizin ana hedefi, memleketimizin kalkınmasının en kısa zamanda ve en müsait şekilde gerçekleşmesine mâtuf imkânların temini olacaktır. Bu maksatla, hükümetimiz, bir yandan kalkınmamız için gerekli dış yardımların sağlanmasına en büyük dikkati gösterirken, diğer taraftan bütün devletlerle ticari mübadelelerin devamlı şekilde arttırılması ve ticari münasebette bulunan memleket ve bölgelerin genişletilmesi üzerinde hassasiyetle duracak, memleketin kendi öz döviz gelirlerinin arttırılmasını mümkün kılan sahalara devamlı öncelik verecek ve bu şekilde dış yardıma olan ihtiyacımızın gün geçtikçe azalması hedefinin behemahal tahakkukuna çalışacaktır." Birinci 5 - Yıllık Plân, kalkınma için yapılacak yatırımların finansmanlarının yüzde 3,5 inin dış kaynaklarla karşılanmasını öngörerek aynı düşünceyi yansıtmaktadır. Ancak 1968 - 1972 devresini kapsayan İkinci 5 - Yıllık Plân, dış yardımların sonsuz bir süre için alınmadığını belirterek, ekonomik kalkınmanın iç kaynaklarla devam ettirilebilir bir nitelik kazanması amacını açıklamıştır : "...Öte yandan, Türk toplumunun uzun vâdeli amacı, ekonominin hedef olarak alınan kalkınma hızını dış yardımlara başvurmadan kendi kaynakları ile devam ettirebilir bir yapıya kavuşturulmasıdır. Bu amaca yönelen gayretlerin sonucu olarak, İkinci Beş Yıllık kalkınma kredisi niteliğindeki dış borçlanmayı zorunlu görmekle beraber, bunun mümkün olan en düşük sınır içinde tutulmasını ve dış tasarrufların gayri safî millî hasılaya oranının 1967 de yüzde 2,0 dan 1972 yılında yüzde 1,7 ye düşürülmesini hedef almıştır. Böylece 1968 - 1972 arasındaki yıllar Türk toplumunun ekonomik yeterliğe kavuşturulması yönünde en kritik bir dönem olacaktır."

Dış yardımların alınmasına karşılık gelişmekte olan ülkelerin üzerine aldıkları yüklem de, kalkınma sonucu yükselen millî gelirlerinin millî ekonomiyi ve yaşama koşullarını zorlamayacak bir kısmını, alınmış dış yardımların geri ödenmesine ayırmaktır.

Demek ki dış yardım felsefesi açısından dış yardım sonuçlarına bakıldığında, iki önemli soru belirmektedir : Yardım miktarı ve koşulları ekonominin istenilen hızda kalkınmasına yardımcı olabilmekte midir? İkinci olarak, dış yardımların yüklediği dış borçlar, kalkınma hedefleri elde edilebilmişse bu hedeflerden öteye gitmeyi, hedefler henüz elde edilememişse bunları gerçekleştirme çabalarını engellemeyecek şekilde düzenlenebilmiş midir? Dış yardım felsefesi her iki soruya da olumlu cevap alınacağı ümidi ile hareket etmektedir. Ancak uygulamada herzaman olumlu sonuçlar alınamamaktadır.

Yukarıda da gördüğümüz gibi, Türkiye bakımından birinci soruyu rakamlar olumsuz cevaplandırmaktadır. Dış ekonomik ilişkiler alanında Birinci Plân devresinde meydana gelen gelişmelerle ilgili olarak İkinci 5 - Yıllık Kalkınma Plânında varılan sonuçlardan birisi bu yöndedir : "Sermaye ithali öngörülen seviyeye varmamıştır. Bunda özellikle Plânın dış finansmanını sağlamak için kurulan Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumunun proje ve program kredisi olarak talep edilen yardımları istenen ölçüde ve zamanında verememesinin, bunu sağlama usullerinin zaman alıcı olması yüzünden ortaya çıkan gecikmelerin payı büyük olmuştur. Birinci Plân döneminde güdülen dış finansman politikası, gerekli dış kaynakların yeterli ölçüde ve zamanında sağlanmasında istenen ölçüde başarılı olamamıştır."

Uzun vadeli sonuçları bakımından aynı derecede önemli olan ikinci sorudur. Şöyle ki, kalkınma için alınan dış yardımların ağırlaştırdığı dış borç ödemeleri yüzünden dış gelirlerin tümünün kalkınmaya ayrılmaması, yani dolaylı olarak, dış yardımların dış borçlara gitmesi sonucunda dış borçların kalkınmayı köstekleması memleketi bir fasit daireye sokabilir, hem ekonomik hem siyasi bakımdan ciddi sorunlara yol açabilir. Memleket devamlı dış yardım alma zorunluluğunda kalır ;bunların büyük bir oranı dış borç ödemelerine gider; geri kalanı ekonomik kalkınma çabalarına yetmediği için gene dış yardıma başvurulur. Bu şekilde dönen dış yardım ilişkisi memleketin genel dış ekonomik ilişkilerini de olumsuz yönde etkileyebilir. Siyasi ilişkilerin ve genel dış politikanın bu durumun baskısını duymaması olasılığı zayıftır.

Konsorsiyum yardımlarının kullanımları ile ilgili Tablo IV 1963-1966 devresinde alınan dış yardımların yüzde 21.88 inin röfinansman kredisi olduğunu göstermektedir. Demek ki, Türkiye bu devre içinde

aldığı dış yardımların yaklaşık olarak yüzde 22 sini dış borçlar konusuna ayırmıştır. Ayrıca, röfinansman kredileri, proje kredileri gibi, artma eğilimi göstermektedir. Halbuki Plânın öngördüğü 1.312 milyon dolarlık dış yardım gereği sadece, kalkınma yatırımlarına ayrılacağı düşünülen program ve proje kredilerini kapsamaktaydı. Dış borç yükünün dış yardımdan beklenilenin gerçekleşmesini engelleyebilecek nitelik kazanabileceğine örnek olarak verilen başka rakamlar da mevcuttur : Bazı özel çevreler, 1968 programının 214 milyon dolarlık program kredisine ve 100 milyon dolarlık proje kredisine ihtiyacı olacağını, ancak pogram kredisinin 152 milyon dolarının (yüzde 71 inin) dış borç ve faiz ödemeleri suretiyle geri verileceğini tahmin etmektedirler.

Tablo VI. Dövizle Ödenecek Dış Borçların Yıllar İtibariyle Yükü

Yıllar	(Milyon dolar)		
	Anapara taksitleri	Faiz ödemeleri	Toplam
1966	40.6	14.3	54.9
1967	105.2	34.6	139.8
1968	101.8	37.5	139.3
1969	100.9	31.6	132.5
1970	92.9	28.2	121.1
1971	81.8	25.9	107.7
1972	63.9	24.4	88.3
1973	55.5	21.8	77.3
1974	53.9	20.3	74.2
1975	52.0	19.1	71.1
1967-2014	829.8	230.9	1060.7
Toplam	1578.3	488.6	2066.9

(Kaynak : T.C. Maliye Bakanlığı, **1967 Mali Yılı Bütçe Tasarısına Ait Gerekçe, s. 124**)

İkinci 5 - Yıllık Kalkınma Planı bu konuya, dış ekonomik ilişkilerle ilgili olarak vardığı sonuçlarda değinmektedir. Plân "...ekonomiye Birinci Plân döneminde büyük yükler getiren dış borç bileşiminin ertelemeler ve röfinansman yolu ile kısmen olumlu yönde" değiştirildiğini ifade etmekle beraber, "...ilk Plân döneminde ödenen dış borçların Plânda öngörülenin üstünde olduğunu" da açıklamaktadır.

Dış yardımlarla ilişkisi bakımından Türkiye'nin dış borçlarının miktarı hakkında verilecek bilgi faydalı olabilir. 1967 **Mali Yılı Bütçe Tasarısına Ait Gerekçe**, 30 Eylül 1966 durumuna göre, dövizle ödenecek dış borçları (kullanılmayan krediler de dahil olmak üzere) 1.578,3 milyon dolar olarak göstermektedir. Kredilerin tamamı kullanılmış gibi hesaplanarak elde edilen faiz tutarı 488,6 milyon dolardır. Demek ki 2.066,9 milyon dolarlık dövizle ödenecek bir dış borç yükü vardır. Ge-

ne aynı kaynak dövizle ödenecek dış borçların yıllar itibariyle dağılımını Tablo. VI da vermektedir.

Ayrıca Türk parası ile ödenecek dış borçlar, gene 30 Eylül 1966 durumuna göre, 3.744.4 milyon Türk lirası olarak gösterilmektedir ve bu borcun faiz tutarı 1.803,7 milyon dolar olarak hesaplanmıştır. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin dövizle ödenecek bir dış borç yüküne ek olarak 5.548,0 milyon Türk liralık bir dış borç yükü altındadır. Bunların senelere göre dağılımı Tablo VII dedir.

Tablo VII. Türk Lirası ile Ödenecek Dış Borçların Yıllar İtibariyle Yükü

Yıllar	(Milyon T.L. olarak)		
	Anapara	Faiz	Toplam
1966	20.6	49.7	70.3
1967	68.0	141.2	209.2
1968	160.9	138.1	299.0
1969	152.7	131.9	284.6
1970	157.7	123.9	281.6
1971	162.8	116.9	279.7
1972	167.6	109.7	277.3
1973	169.2	102.3	271.5
1974	148.5	95.2	243.7
1975	151.3	88.8	240.1
1976-2000	2385.0	706.0	3091.0
Toplam	3744.3	1803.7	5548.0

(Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı, **1967 Mali Yılı Bütçe Tasarısına Ait Gerekçe**, s. 126)

Bu tabloların da gösterdiği gibi, Türkiye'nin gelecek yıllarda dış borç ödemelerinin Türk ekonomisine ağır bir yük olacağı değişik çevreler tarafından ifade edilmekte, Türkiye'nin dış yardımlar ve borçlanma politikasını daha büyük bir dikkatle ele alması gereği üzerinde durulmaktadır. Dış borçların Türk ekonomisi üzerindeki olumsuz baskısını yansıtan verilere örnek olarak 1967 sonbaharında Hazine Genel Müdür Yardımcısı tarafından yapılmış ve Üniversitelerarası İstatistikçiler Konferansına sunulmuş bulunan bir araştırmada elde edilen bazı rakamları verebiliriz. Bu araştırmaya göre, İkinci Plân döneminde kümülatif dış borçların gayri safi milli hasılaya oranı artan bir eğilim gösterecek, buna karşılık, gayri safi milli hasılanın mutlak değer artışı dış borçların artışı oranında gelişmeyecektir. Dış borçlar iki ihtimal üzerinden incelenmiş, dış borç toplamı 17,7 milyar kabul edildiğinde, gayri safi milli hasılaya oranının yüzde 22,3 olacağı, 13,8 milyar kabul edildiğinde, oranın 17,4 olacağı hesaplanmıştır. 17,7 milyarlık

dış borç üzerinden ileri yıllar için yapılan projeksiyonlar, dış borçların gayri safi milli hasılaya oranının şu gelişmeyi izleyeceğini ortaya koymaktadır : 1966 - yüzde 22,3; 1967 - yüzde 27,1 1972 - yüzde 29,5. Halbuki 1968 yılında 91 milyar lira olacağı hesap edilen gayri safi milli hasılanın, 1972 yılında ancak 119 milyar liraya ulaşacağı tahmin edilmektedir.

Dış borçları yükleyen dış yardımların miktarının azalması, Türkiye'nin yükünü hafifletmesi bakımından arzu edilir bir durum olarak bile görülebilir. Ancak, kalkınma için dış yadım alma zorunluluğu kabul edildiği müddetçe, (ki bu zorunluluk hem hükümet hem de muhtelif özel çevreler tarafından kabul edilmektedir) siyasi niyet ve baskılardan arınmış ve gerçek kalkınma yardımları niteliğine sahip bulunan yardımlar elde etme yolu tercih edilebilir. Bu yol tercih edildiğinde, yardımların faiz, ödenmesiz devre, ödeme süresi ve diğer koşullar bakımından daha uygun olması ve dış borçların kalkınma çabalarını zedelemeyecek ve yaşama düzeyine baskı yapmayacak şekilde düzenlenmesi konuları üzerinde hassasiyetle durmak gerekmektedir.

Türkiye'nin Aldığı Çok Taraflı Yardımlar

Türkiye, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik ilişkilerinde dış yardımlara ağırlık verirken, bunları temin etmek için sadece yabancı ülkelerden faydalanmakla yetinmemiş, iki taraflı yardımlara paralel olarak çok taraflı uluslararası mali ve ekonomik kuruluşların yardımlarına da başvurmuştur.

Türkiye'ye yardım veren uluslararası kuruluşlar arasında Milletlerarası Para Fonu ve Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası başlıca yeri işgal etmektedir. Türkiye bu kuruluşlara 1947 yılında katılmıştır.

Milletlerarası Para Fonu : Bu kaynaktan ilk olarak 1948 yılında 5 milyon dolarlık bir kredi alınmıştır. 1948-1965 yılları arasında Fon'dan fiile ntemin edilen kredilerin tutarı 145 milyon dolardır. 1965'e kadar alınan kredilerin 104,5 milyon doları tesviye edilmiş olup, geri kalanı taksitler halinde ödenecektir. En son 1 Şubat 1965-31 Aralık 1965 devresi için 21,5 milyon dolarlık bir destekleme (stand-by) kredisi açılmıştır.

Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası : Bu kaynaktan Türkiye'ye verilen krediler toplamı 60.6 milyon dolardır. Banka'nın yardımlarının çoğu özellikle 1950-1954 devresi içine girmektedir ve hepsi kullanılmış olan bu krediler hububat siloları, liman ve baraj inşaatına ve Sınai Kalkınma Bankasına tahsis edilmiştir.

Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası filyallerinden olan ve 1960 da kurulan Milletlerarası Kalkınma Birliği ile Türkiye'nin ilk teması 1961 yılında olmuş ve bu kuruluştan alınan krediler 1965 yılında 67.5 milyon doları bulmuştur.

Avrupa Yatırım Bankası : Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasındaki Ortaklık Anlaşması, Türk ekonomisinin kalkınmasına yarayacak ve Kalkınma Plânı çerçevesinde yapılacak olan yatırımların finansmanına bu bankanın yardımını öngörmüştür. Çalışmamızın ilerisinde bahsedilen Toplulukça Türkiye'ye vadedilmiş olan 175 milyon dolarlık yardım banka tarafından sağlanacaktır. Bu ilkeye uygun olarak, Türkiye ile Banka arasında 8 Aralık 1965 tarihinde bir genel anlaşma imzalanmış ve beş yıllık hazırlık dönemi için 175 milyon dolarlık yardım temin edilmiştir.

Yabancı Sermaye

Türkiye'nin dış ekonomik ilişkileri konusunu ele alan bu çalışmada ağırlık noktasını devletler arasındaki ekonomik ilişkiler teşkil etmekle beraber, yabancı özel sermayenin memleketemizdeki durumu hakkında verilecek kısa bilgi genel tabloyu tamamlaması bakımından faydalı olabilir.

Osmanlı İmparatorluğu devrinde memleket çıkarları bakımından çok zararlı siyasi ve ekonomik tecrübelere yol açan kapitülâsyonların ve yabancı sermaye yatırımlarının bıraktığı kötü izlenimler, Türkiye Cumhuriyet'in ilk 25 yılda bu konudaki politikasını etkileyen başlıca unsurlardan birisi olmuştur. Kapitülâsyonlar 1923 de Lozan Andlaşması ile ortadan kaldırıldıktan sonra Türkiye genellikle dış ekonomik ilişkilerde ve özellikle yabancı sermaye konusunda çok dikkatli davranmış, memleket ekonomisini bu unsurun katkı ve etkisinden uzak olarak düzenleme politikasını benimsemiştir.

Ancak II. Dünya Savaşı sonunda Türkiye hem memleket içinde hem memleket dışında beliren bazı siyasi ve ekonomik gelişmelerin etkisiyle, dış ekonomik ilişkiler politikasında değişmeler yapma zorunluluğunu duymuştur. II. Dünya Savaşı'na kadar genellikle normal ticarî mübadelelerin sınırı içinde tutmaya çalışılmış olan (1934 de 18 milyon dolarlık Sovyet kredisi, 1938 de 13 milyon sterlinlik İngiliz kredisi gibi başlıca yardımlar ve savaş sırasında Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu çerçevesinde yapılan bazı yardımlar istisna edilmek üzere) dış ekonomik ilişkileri geliştirme politikası seçilmiştir. Bu tarihten sonra Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerinin en belirgin özelliğinin diğer devletlerden dış yardım almak için kurduğu ilişki olduğu ve bu ilişkinin Ba-

tı Devletleri yönünde yoğunlaştığı yukardaki sayfalarda belirtilmeye çalışılmıştır. Bu genel politikaya paralel olarak, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına faydalı olabileceği görüşünden hareket edilerek yabancı sermayeye de kapılar açılmıştır.

Yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesini teşvik amacıyla ilk defa 1947 yılında bazı kararlar alınmış ve tebliğler çıkarılmış, daha sonra 1950 ve 1951 yıllarında çıkarılan kanunlarla, yabancı sermayenin gelmesini daha çekici yapabilecek bir düzen kurulmağa çalışılmıştır. 1954 yılında, geçmiş düzenlemenin muhtemel sermayedarlara yeterli derecede çekici olmadığı görülerek, dünyanın en liberal kanunlarından biri sayılan 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu kabul edilmiştir. Yabancı sermaye yatırımlarına sağlanacak devlet desteğini önemli miktarda arttıran bu kanun ve uygulaması, hem ekonomik hem de siyasi açıdan zamanımıza kadar hararetli münakaşalara konu teşkil etmiştir.

Devlet Plânlama Teşkilâtı Yabancı Sermaye Özel İhtisas Komisyonu tarafından 1966 da hazırlanan **Rapor**, II. Dünya Savaşı'ndan sonra yabancı sermayenin Türkiye'deki durumu hakkında aşağıdaki istatistikî bilgiyi vermektedir :

1951 - 31 Mart 1966 tarihlerini kapsayan 15 senelik devrede yabancı sermaye yatırımı için Türkiye tarafından 1.230.608.000 Türk Liralık müsaade verilmiştir. Müsaade verilenlerden 513.354.000 Türk Liralık sermaye fiilen memlekete girmiştir. Bu ise yüzde 41,72 oranında bir gerçekleşme olduğunu göstermektedir.

Gerçekleşme oranı özellikle 1960 dan sonra hızlanmış, 1960 da yüzde 21,07 den 1963 sonunda yüzde 34'e 31 Mart 1966 tarihinde de yüzde 42 ye yükselmiştir.

31 Aralık 1965 tarihine kadar yabancı sermaye ile veya onun iştirakiyle kurulan çeşitli ortaklıkların sayısı 122 yi bulmuştur. Bunların yüzde 98 i İstanbul'da, yüzde 11 i Ankara'da, yüzde 10 u İzmir'de ve yüzde 3 ü de herbirinde birer tane olmak üzere İzmit, Bursa ve İskenderun'da işletmelerini kurmuşlardır.

Sermaye miktarlarının karşılaştırılması yabancı sermaye ile kurulan ortaklıkların daha ziyade orta büyüklükte müesseseler olduğu sonucunu ortaya koymaktadır.

Ele alınan 15 yıllık süre içinde Türkiye'ye fiilen gelen 71.091.000 dolarlık (513.354.000 Türk Lirası) toplam sermayenin yıllık geliş oranı 1960 yılına kadar 2,5 milyon dolar civarında olmuştur. Gerçekleşme

oranında görülen artışı izleyen bir gelişme ile, 1961 den sonra yıllık ortalama 8,6 milyon dolara yükselmiştir.

Yabancı sermayenin memleketlere göre dağılımı şu tabloyu göstermektedir : Sermaye toplamının yüzde 30,5 u Amerika Birleşik Devletleri'nden, yüzde 17,5 u İsviçre'den, yüzde 17 si Hollanda'dan, yüzde 14 ü Almanya'dan, yüzde 6,5 u Fransa'dan, yüzde 3 ü İngiltere'den ve yüzde 3 ü de İtalya'dan gelmiştir.

Birleşik Amerika'dan gelen sermayenin büyük bir kısmı kauçuk sanayiine yatırılmış, sonra sıra ile kimya ile tarım makineleri endüstrileri gelmiştir.

İsviçre sermayesi için de kauçuk endüstrisi en cazip olan olmuş, bunu gıda, kimya ve çimento endüstrileri izlemiştir.

Hollanda sermayesi önceliği gıda endüstrisine vermiş, sonra elektrik âlet ve cihazları endüstrileri dikkat alanı içine girmiştir.

Almanya'dan gelen sermaye başlıca kimya ve ilâç ve madenî eşya endüstrilerine yönelmiştir.

Fransız yatırımcıların tercih ettikleri alanlar taş-toprak ve madenî eşya endüstrileri, İngilizlerinki ise tekstil, gıda ve kimya endüstrileri olmuştur.

71.091.000 dolarlık yabancı sermaye hangi oranlarda, hangi alanlara yatırılmıştır? Yaklaşık olarak yüzde 24,5 u kauçuk, yüzde 23 ü kimya ve ilâç, yüzde 14 ü elektrik âlet ve cihazları, yüzde 10 u gıda, yüzde 6 sı madeni eşya, yüzde 5 i taş-toprak ve yüzde 5 i makine endüstrilerine yatırılmıştır.

Diğer Ülkelerle İkili Ekonomik İlişkiler

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin ekonomik ilişkilerinde en geniş yeri genel dış politikası ile bir paralellik göstererek, Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Avrupa ile olan ilişkileri tutmuşsa da, Türkiye'nin diğer ülkelerle yürütmekte olduğu ikili ekonomik ilişkileri, de ihmal edilmemesi gereken bir düzeydedir.

Türkiye'nin diğer ülkelerle kurduğu ikili ekonomik ilişkileri, başlıca iki taraflı Ticaret ve Ödeme Anlaşmaları ile düzenlenmiştir. İkili anlaşmalar genellikle serbest dövizle ithalat ve ihracat yapmayan ülkelerle imzalanmıştır. Önceleri Batı Avrupa ülkeleri ile imzalanmış olan ikili anlaşmaların çoğu, Türkiye'nin üyesi bulunduğu Avrupa Para Anlaşmasının yürürlüğe girmesi ve konvertibilitenin kabul edilme-

si üzerine yavaş yavaş fesh edilmiştir. Zamanımızda sadece İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtı dışında kalan ve dış ticaretini serbest dövizle yapmayan ülkelerle bu tip anlaşmalara girişilmiştir.

Türkiye'nin ikili anlaşmalarla ticari ve ekonomik ilişkilerini yürüttüğü ülkeler iki grupta toplanmaktadır :

1 — Doğu blokuna dahil ülkeler : Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Polonya, Çekoslovakya, Doğu Almanya ve Sovyetler Birliği ile yürürlükte olan anlaşmalar ödeme bakımından yüzde yüz kliring esasına dayanmaktadır.

2 — İsrail, Yugoslavya, Finlandiya ile mevcut anlaşmalar yüzde 50 kliring ve yüzde 50 serbest döviz esasına dayanmaktadır. Bu gruba İan, Pakistan, Mısır ve Brezilya da girmektedir.

Anlaşmalar çerçevesinde imzalanan yıllık protokollarla iki ülke arasında ithal ve ihraç edilecek mallar tesbit edilmektedir.

Bu düzene göre yürütülen ticaret genellikle Türkiye'nin lehine işleyen bir gelişme göstermiştir. Örneğin, 1961 yılı sonunda Türkiye'nin 22 milyon doları aşan bir alacağı vardı; alınan bazı tedbirlerle 1963 yılı sonunda alacak toplamı ancak 10-11 milyon dolara inmiştir.

Türkiye bakımından ikili ticaret anlaşmaları lehine ileri sürülen nedenlerden bazıları şunlardır : Türkiye bazı tarım ürünlerini ancak anlaşmalı sosyalist ülkelere satabilmektedir. Aynı şekilde, özellikle ithalât sıkıntısı olduğu senelerde ve Türkiye'nin ihracat mallarının fiyatları yükseldiği zamanlarda, bu ülkelerde mevcut ikili anlaşmalar Türkiye'nin bu sıkıntıları fazla hissetmemesine yardımcı olabilecek niteliktedir. Bunun yanında, ikili anlaşmalar çerçevesinde yapılan ticaretin dünya fiyatlarından uzaklaşma ihtimali anlaşmaların en büyük sakıncasını teşkil etmektedir.

İkili anlaşmalara uygun olarak Türkiye ile sosyalist blok içindeki ülkeler arasındaki ticari mübadeleler Türkiye'nin dış ticaretinde gittikçe artan bir gelişme göstermektedir. Örneğin, 1961 de genel ihtiyacın yüzde 88,1 i serbest dövizle işleyen ülkelere ve yüzde 8,6 sı Doğu Bloku ülkelerine yapılmıştı. Buna karşılık 1965 de bu oranlar yüzde 82,1 olarak serbest dövizlilerden uzaklaşma yönünde ve yüzde 14,6 olarak Doğu Blokuna doğru gelişmiştir.

Son senelerde Türkiye Hükümeti ile sosyalist ülkeler hükümetlerinin siyasi ve ticari yetkilileri arasında ziyaretlerin sıklaştırılması ve temasların arttırılması, bu temaslarda karşılıklı ticaretin geliştirilmesi konusunun ele alınması ve hemen her ortak bildiride zikredilmesi,

Türkiye ile bu ülkeler arasındaki ekonomik ilişkileri yeniden düzenleme ve geliştirme yolunda atılmış olumlu bir adım sayılabilir.

Ticaret ve Ödeme Anlaşmalarının dışında kalan diğer bazı ikili anlaşmalar vardır. Bunlardan en önemlilerinden birisi Alman sermayesinin Türkiye'ye gelmesini teşvik ve garanti amacıyla Federal Almanya ile Türkiye arasında imzalanan anlaşmadır. Anlaşma 1962 yılında imzalanmış ve 1963 yılında Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmıştır. Hem bu anlaşma hem de Konsorsiyum yardımları içinde Batı Almanya'nın yüksek orandaki katkıları gözönünde tutulacak olursa Türkiye ile Batı Almanya arasındaki ekonomik ilişkilerin son yıllarda diğer devletlerle girişilmiş olan ilişkilerden daha büyük bir hızla geliştiği söylenebilir.

Türkiye - Sovyetler Birliği Ekonomik İlişkileri

II. Dünya Savaşı'ndan sonra millî çıkarlarını Batı ile işbirliğinde gören ve dış politikasında Batı Blokunun dış politikası ile uyumlu bir görüş açısını benimseyen Türkiye ile, bu blok politikasının hedef aldığı Sovyetler Birliği arasında yoğun ekonomik ilişkiler kurulmamıştır. Son yıllara kadar Türkiye hemen her konuda Batı ile ve özellikle ABD ile katı denebilecek ölçülere çıkan yakın bir siyasi-ekonomik ilişki kurmuş, bu yakınlaşmanın baş nedenlerinden olan Sovyet Rusya ile arasındaki siyasi ilişkileri düzeltme veya normalleştirme için ciddi bir çaba göstermemiştir. Bu ortam içinde Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile geniş çapta ekonomik ilişkilere girmemiş olması beklenmedik bir sonuç addedilemez.

Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nde başa geçen iktidarın, bazı dalgalanmalara rağmen, genel olarak Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilmesi yolunda bazı teşebbüslere giriştikleri ve bu arada Türk ekonomisinin kalkınmasına yardım etme arzusunu belirttikleri Prof. Dr. A. Suat Bilge'nin **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türk - Sovyet İlişkileri** adlı çalışmasında incelenmektedir. Gene aynı çalışmada görüleceği gibi, iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi konusunu Türkiye ilk defa 1964 yılında ciddiye almaya başlamıştır. Bu gelişmenin Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile siyasî ilişkilerine yeni bir gözle bakmaya çalıştığı, yeni bir düzene sokma amacıyla hareket ettiği devre içine girmesi basit bir raslantı olmaması gerekir.

II. Dünya Savaşı sonundan aşağı yukarı 1964 senesine kadar sınırlı bir dış ticaret mübadelesinin çerçevesi içinde tutulmuş olan Türk-Sovyet ekonomik ilişkileri Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in

30 Ekim - 6 Kasım 1964 tarihlerinde Sovyetler Birliği'ne yaptığı resmî ziyarette görüşülen konulardan birisi olmuştur. Ziyaret sonunda yayınlanan ortak bildiride genel olarak ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinden bahsedilmemekle beraber, ticari mübadelelerin arttırılması arzusunun açıkça ifade edilmesi, özellikle Türkiye'nin eski katı tutumunun yumuşamakta olduğunu yansıtması bakımından bir dönüm noktası olarak alınabilir. Bu konuda ortak bildiri şöyle demektedir : "Taraflar SSCB - Türkiye ticarî mübadelelerine ilişkin konuları da tetkik etmişlerdir. Her iki taraf, memleketlerinin menfaatlerine uygun olarak aralarındaki ticari mübadeleleri arttırmak için mevcut imkânlardan faydalanmak arzusunu izhar etmişler ve Sovyetler Birliği'nin, ihtiyacı bulunup Türkiye'nin ihraç edebileceği maddeleri ve bilhassa tütün, fındık ve narenciyeyi Türkiye'den daha çok miktarda ithal etmesi hususunda mutabık kalmışlardır. Türkiye de buna karşılık, Sovyetler Birliği'nden ihtiyacı olan maddeleri ve bilhassa inşaat ve sondaj makinaları da dahil olmak üzere, makinalarla yatırım maddelerini daha çok miktarda ithal edecektir. Bu prensip mutabakatının teferruatı iki memleketin selâhiyetli makamlarının temsilcileri arasında tesbit edilecektir. Bu maksatla ve mütekabil pazarlarını yakından tanımak amacı ile, taraflar yek diğerine ticaret imkânlarını mahallinde tetkik etmekle tavzif edilecek eksper grupları göndermek ve kabul etmek hususunda anlaşmışlardır."

İki ülke arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi konusu esas hızını Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün 9 - 17 Ağustos 1965 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'ne yaptığı resmî ziyaret sonucunda kazanmıştır. Başbakan Ürgüplü, 9 Ağustos akşamı Kremlin Sarayındaki davette yaptığı konuşmada, iki ülke arasındaki ilişkilere önderlik edecek genel ilkeleri tekrarlayıp, güven ve karşılıklı anlayışın kurulmasının ana amaç olduğunu belirttikten sonra, bu çerçeve içinde ekonomik ilişkilere değinmiştir : "Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında iktisadi ve ticari münasebetleri geliştirmek imkânlarının mevcut olduğuna kaniyim. Bu münasebetlerin artmasının Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin ekonomilerinde faydalar sağlayacağı gibi, iki memleket arasında daha büyük bir anlayışın teessüsüne de yardım edeceğine inanıyorum."

Ziyaret sonunda yayınlanan 16 Ağustos 1965 tarihli ortak bildiri de ekonomik ilişkilerden bahsetmektedir : "Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik münasebetlerin durumunu gözden geçiren her iki hükümetin başkanları, son bir yılda karşılıklı ticaretin seyrinden memnuniyetlerini belirtmişlerdir. Ayrıca taraflar, iki memleket arasındaki mal mübadelesini daima yüksek bir seviyede tutmak için şu hususta anlaşmışlardır. Türkiye tarafı Sovyetler Birliği'nden sınaî tesis-

ler kurmak için makine ve teçhizat satın alacak, Sovyet tarafı ise Türkiye'den daha büyük ölçüde milli mahsuller mübayaa edecektir."

Başbakan Ürgüplü Türkiye'ye döndükten sonra, 19 Ağustos 1965 tarihli demecinde Sovyetler Birliği ziyareti sırasında ekonomik ilişkiler konusunda yapılan görüşmeler ve varılan prensip anlaşması hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir : "Moskova'daki çalışmalarımız, başlıca milli mahsullerimizin devamlı artışı karşısında, yeni pazarlar bulmayı gerektirdiğinden, bir tarafta milli mahsullerimizi Sovyet Rusya'ya satmak, diğer taraftan kalkınma plânımıza dahil olan bazı tesislerimizi Sovyet Rusya'dan almayı istihdaf ediyordu. Sovyet Rusya'ya satacağımız milli mahsullerimiz karşılığında, prensip itibariyle, alacağımız tesisler ve yaptıracağımız işler, şu kalemlerde tesbit edilmiş bulunmaktadır : 1 — Demir-çelik tesisi, 2 — rafineri, 3 — alüminyum tesisi, 4 — asit süfirik tesisi, 5 — komple traktör fabrikası, 6 — komple kereste fabrikası, 7 — lif fabrikası, 8 — cam fabrikası, 9 — Votka fabrikası, 10 — Arpaçay barajı. Bu tesislerin tutarı, takriben, 150 ilâ 180 milyon dolar olup, tediyesi, tesislerin teslimini takip eden seneden itibaren, 15 yılda ve yüzde 2,5 faizli olacaktır. Üzerinde dikkatle durduğumuz bir mesele de bu tesislerin tediyesinde mali imkânlarımız olmuş ve yılda, başlangıçta 14, bilâhare 10 milyona tâbi olacak tediye ile bu işlerin kolaylıkla ödeneceği kanaatine varılmıştır. Milli mahsullerimizin bunları ödemedeki hesabı da yapılmış ve mütemadi istihsal artışı kaydeden milli mahsullerimizle bu tediyenin emniyet altında olduğu kanaatine varılmıştır. Bugün milli mahsullerimizi, mali kaynaklarımızı zorlayarak ve destekleme mübayaaları yaparak almakta ve tasfiye için tüketim pazarları aramaktayız. Sovyet pazarı, çok geniş bir tüketim sahası olarak görülmektedir. Türk köylüsünün her çeşit istihsal maddesi yanında Sovyet Rusya'ya mamûl deri, ayakkabı, buzdolabı, trikotaj, vesair maddelerin de ihraç edilebileceği temaslarımız neticesinde anlaşılmıştır. Sovyet liderleri, gerek mallarımızın alınmasında, gerek kendi tesislerinin tesliminde, her türlü yardımı vaad etmişlerdir. Anlaşmanın süratle tahakkuku için, iktisadi kurul teknik komitesi yarından itibaren çalışmalarına başlayacak ve hazırlıklarını 10 Eylül'e kadar bitirmiş olacaktır. 15 Eylül'den sonra, ilk Sovyet teknik heyeti Türkiye'ye gelerek bizim mütehassıslarımızla temasa başlayacaktır."

Başbakan Ürgüplü, aynı demecinde, Sovyetler Birliği ile girişilmekte olan ekonomik ilişkilerin, o zamana kadar rakipsiz kalmış olan Batı ile mevcut ekonomik ilişkiler aleyhine işlemeyeceğini açıklamak zorunluluğunu duymuştur : "Bu anlaşmamız, Garp âlemi ile ve Konsorsiyum'la yapılan anlaşmalara, verilen siparişlere hiç bir suretle hâ-

lel getirmeyecektir." Batı Bloku ile kaderini birleştirmiş olan Türkiye, 1950 lerin ortalarında ciddi çaplara yükselen ekonomik sıkıntılarını hafifletmek için ihtiyaç duyduğu dış yardımı gerekli miktarda bu Bloktan sağlayamadığında; ve gene, 1962 den sonra, Plânın öngördüğü dış yardımlar gerekli miktarda gerçekleşmediğinde, bağlı bulunduğu Blokun bu tutumuna karşı, Sovyetler'in bıraktıkları açık kapıyı bir tehdit vesilesi yapmamış, Batı'ya bağlılık politikası iyi zamanlarda da kötü zamanlarda da süreklilik göstermiştir ve karşı Bloktan gelebilecek dış yardımlara kapılarını kapalı tutmuştur. Ancak 1960 ların ortalarında, bir taraftan dış dünyada derin değişiklikler yer alıp, Bloklar arasındaki kesin duvarlar yıkılmaya ve Bloklar içindeki sıkı dayanışma yumuşamaya, diğer taraftan Türkiye'nin dış siyasetinde bazı ayarlamalara gidilmeye başladıktan sonra, Türkiye ekonomik ilişkilerini de yeni duruma uydurma yoluna gitmiştir. Dolayısıyle, Sovyetler'le başlatılmış olan yeni ekonomik ilişkiler, bazı dış çevrelerin iddia ettiği gibi basit bir taktik değil, Türkiye'nin dış siyasetindeki yeni gelişmelere uymak amacıyla milli çıkarlarının zorunlu kıldığı ayarlamanın bir sonucu idi.

Başbakan Ürgüplü'nün ziyareti sırasında kararlaştırılan Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yapacağı ekonomik yatırımlar konusunda incelemelerde bulunmak üzere 22 kişilik bir Sovyet uzmanlar kurulu 30 Eylül 1965 de Ankara'ya gelmiştir. Bu kurulla çeşitli Türk teşekküllerinin temsilcileri arasında 11 Kasım 1965 de bir protokol imzalanmıştır. Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ön protokol hakkında şu açıklamayı yapmıştır: "Suat Hayri Ürgüplü'nün Sovyetler Birliği'ni ziyaretinde görüşülen projelerden hangilerinin tahakkuk safhasına çıkarılmasının mümkün olacağını tetkik için gelen Sovyetler Birliği heyetinin bu ziyareti, 7 değişik konu üzerinde, ilgili teknik dairelere müracaat ederek, gerekli proje ve tekliflerin hazırlanma gayesine matuftur. Bu teklif hazırlandıktan sonra, şartlar ve fiyatlar diğer devletlerin tekliflerine nazaran daha elverişli olursa tercih edilecektir. Bizden tesisler hakkında bilgiler ve teknik malûmat istediler. Biz ihityacımızın hangi kapasitede ve ne şartlarda olduğuna dair malûmatı kendilerine verdik. Sovyetler Birliği teknisyenleri ile bugün varılan mutabakat, bu konudadır. Proje ve teklifler elverişli ve uygun çıktığı takdirde, muteber olacaktır."

Nihayet 7 Aralık 1965 tarihinde iki ülke arasında hükümetler seviyesinde bir ön anlaşma imzalanmış ve bu anlaşmaya göre demir-çelik, petrol tasfiyehanesi, alüminyum, sülfirik asit, lif levha fabrikalarının kurulması ve emprime cam ile Rus tipi votka sanayiinin tevsii için Sovyetler'in ön proje ve teklif hazırlamaları kararlaştırılmıştır.

Ortak Pazar ve Türkiye

Türkiye'nin ekonomik ilişkilerinde görülen önemli gelişmelerden birisi de 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan ve Avrupa Ekonomik Topluluğuna Türkiye'nin ortak bir üye olarak katılmasını öngören anlaşmadır.

Topluluğa katılmak için Türkiye ilk teşebbüslere 31 Temmuz 1959 tarihinde girişmiştir. Ortak Pazar Bakanlar Konseyi Türkiye'nin müracaatını 11 Eylül 1959 da incelemiş ve bundan sonra Türkiye ile görüşmeleri yürütme görevini Topluluk Komisyonuna vermiştir. Aynı ayın sonunda Komisyon ile başlayan görüşmeler 25 Haziran 1963 de son bulmuş, ortaya çıkan güçlükler yumuşatılmış ve 12 Eylül 1963 de ortaklığı yaratan anlaşma imzalanmıştır. Ortaklık Anlaşması Büyük Millet Meclisi ile Ortaklık Anlaşmasına üye devletler parlamentolarınca tasdik edilerek fiilen ve hukuken 1 Aralık 1964 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir

Anlaşma, esas olarak, iki taraf arasında gümrük birliğine dayanan bir ortaklık kurmaktadır. Ortaklığın gerçekleşmesi ve Türkiye'nin tam üye olarak Topluluğa katılabilmesi için üç safha öngörülmüştür : Hazırlık dönemi, gümrük birliğine geçiş dönemi ve son dönem.

En az beş, en fazla dokuz yıl sürecek hazırlık devresi, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmesi için ayrılmıştır. Türkiye, gümrük birliğinin gerçekleşmesiyle yükleneceği sorumlulukları ancak bu hazırlık devresinde ekonomik durumunu sağlamlaştırdıktan sonra yerine getirebilir. Bu devrede Türkiye'ye bazı mali ve ticari kolaylıklar tanınmıştır. Topluluk bu dönemde Türkiye'nin ekonomik kalkınma faaliyetlerini desteklemek için 175 milyon dolar yardım vermeyi kabul etmiştir. Bunun yanında, tütün, üzüm, incir ve fındık gibi başlıca ihracat ürünlerinin rüçhanlı tarifeden istifade etmeleri kararı alınmıştır. Anlaşmaya ek 1 Numaralı Geçici Protokolün 2. maddesinde, Topluluk üyelerinden her birine bu ürünlerden ihraç edilebilecek miktarlarla, bunlara Topluluk hudutlarında uygulanacak indirimli tarifeler belirtilmiştir. Topluluk tarafından Türkiye'ye tanınmış bu ayrıcalıklar karşısında Türkiye bu hazırlık devresinde topluluğa karşı bir sorumluluğa girecek midir? Anlaşma böyle bir sorumluluktan bahsetmemektedir. Bu konuda Başbakan Yardımcısı Turhan Feyzioğlu, 15 Eylül 1963 de, şu açıklamada bulunmuştur : "...Hazırlık sahasında, Türkiye Avrupa Ekonomik Topluluğundan sağlayacağı bu maddi faydalar karşılığında bir iktisadi yük altına girmeyecektir. İthalât rejimini ve gümrük tarifelerini, kalkınma ihtiyacında olan bir ülkenin şartlarına uygun olarak düzenlemekte devam edecektir."

Hazırlık dönemini izleyecek olan ikinci dönem, geçiş dönemidir. Bu dönemde Türkiye'nin topluluk ile ekonomik kaynaşması yavaş yavaş gerçekleştirilecek, gümrük birliği ağır ve dikkatli bir tempo ile yürürlüğe konacaktır. 12 yıl olarak düşünülen geçiş devresinde kurulacak gümrük birliği bütün mal alışverişlerini içine almaktadır. Sadece tarım ürünleri için topluluğun ortak tarım politikası çerçevesinde özel yöntemler uygulanacaktır.

Gümrük birliğinin tam olarak gerçekleşmesiyle son devreye girilecek ve Türkiye ilerde, Topluluğu kuran Roma Andlaşmasının bütün yüklemlerini üzerine alabilecek bir duruma geldiği zaman, fiilen tam bir üye olacak, bu fiili durumun hukuki hale gelmesi için de Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında bir anlaşma imzalanacaktır.

Ortaklık rejiminin uygulanmasını ve gelişmesini sağlamakla görevli organ Ortaklık Konseyidir. Türkiye'nin, Topluluk üyesi devletlerin, Topluluk Konseyi'nin ve Komisyonunun temsilcileri Ortaklık Konseyini meydana getirirler. Anlaşmada belirtilen amaçların gerçekleşmesi için ve anlaşmanın öngördüğü hallerde Ortaklık Konseyinin karar verme yetkisi vardır. Kararlar oy birliği ile verilir. Ortaklık Konseyinin iç tüzüğüne göre birincisi ilk altı ayında ve ikincisi ikinci altı ayında olmak üzere yılda iki toplantı yapılmaktadır.

Uzun görüşmelerden sonra gerçekleşen Ortaklık Anlaşması Türkiye'de, özellikle hükümet çevrelerinde, ekonomik ve siyasi bir başarı olarak nitelenmiştir. Hattâ anlaşmanın taşıdığı siyasi anlam ekonomik önemine oranla daha ön cepheye alınmış, anlaşmanın siyasi etki ve yankıları üzerinde durulmuştur. Daha anlaşma imzalanmadan önce Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Turhan Feyzioğlu, 2 Eylül 1963 tarihinde yaptığı bir basın toplantısında bu yeni ilişkiyi Batı ile işbirliği açısından ele alarak, "Ortak Pazar'la düşündüğümüz anlaşmaya varılmış olmasını Batı ile işbirliğinin en mühim merhalesi saymaktayız" demiştir. Gene Devlet Bakanı Feyzioğlu 15 Eylül 1963 tarihinde **Ulus** gazetesinde çıkan bir yazısında anlaşmanın siyasi önemi üzerinde ısrarla durmuştur: "Avrupa Ekonomik Topluluğuna ortak üye olarak katılışımızın kısa vadeli faydalarından daha önemli olan yönü şudur: Türkiye'nin bir Avrupa Devleti olma yolunda uzun zamandan beri sarfettiği gayretler, bu anlaşmanın gerçekleşmesiyle yeni bir zafere ulaşmış olmaktadır. Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğuna ortak üye olarak katılma arzusu, sadece kısa vadeli ve basit dış ticaret hesaplarına dayanmamıştır. Çeşitli siyasi, kültürel ve iktisadi bağlarla bağlı olduğumuz Batı Avrupa'nın gitgide kuvvet kazanan birleşme eğilimleri karşısında Türkiye kayıtsız kalamazdı... Türkiye'nin bu konudaki kararı,

her şeyden önce hür Batı âlemi ile kader birliğimizin bir defa daha teyidi anlamını taşır. Türkiye Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilâtında, daha sonra Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtında üye olarak yer almıştır. Avrupa Konseyinde üyedir. Dış politikasının temel taşlarından biri Kuzey Atlantik Andlaşmasıdır. Bugün, yeni bir düğümle, Türkiye Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası olarak XX. yüzyılın en dikkate değer topluluk hareketlerinden birine katılmaktadır... ortaklık anlaşmasının kısa vadede Türkiye'ye sağlayacağı faydalardan daha önemli olanı uzun vadeli tesirleridir... Bu anlaşma ile Avrupa sınırının bizim Doğu ve Güney sınırlarımızdan geçtiği bir defa daha ve en kuvvetli şekilde tescil edilmiş olmaktadır."

Anlaşmanın imza töreninde Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in yaptığı konuşma, Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu ile işbirliğine verdiği siyasi önemin diğer bir kuvvetli ifadesidir : "Bugünkü manzara ile biraz sonra imzalayacağımız anlaşmanın iktisadi bir belge olduğuna şüphe yoktur. Bununla beraber anlaşmanın siyasi bakımdan da Türk milletinin hayatında bir dönüm noktası teşkil ettiği muhakkaktır. Nitekim Cumhuriyet Hükümetinin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzaladığı belgelerden, Birleşmiş Milletler Anayasası, Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilâtı Anlaşması, Avrupa Konseyi Statüsü, Kuzey Atlantik Andlaşması ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtı Anlaşmasını takiben, bu ortaklık anlaşması da muayyen bir hedefe erişmeye azimli milletlerin işbirliği yapması amacını güden bir munzam vesika olarak ortaya çıkmaktadır. Bu hedef insanlığın refah ve huzurunun barış içinde sağlanmasıdır. Bu bakımdan anlaşmanın siyasi veçhesinin de en az ekonomik cephesi kadar önemli olduğuna inanıyorum... Türkiye'nin hayatında yepyeni bir devir açılmaktadır. Bu, Türkiye'yi Avrupa'nın bir parçası olmak emel ve hüviyetiyle kati surette teyid ve tescil eden, sulh ve refah yolunda ilerleme vaadleriyle dolu şerefli bir devirdir."

Ortaklık Anlaşmasına Avrupa Ekonomik Topluluğu açısından bakılınca, karşı tarafça da bu Anlaşmanın ekonomik sonuçlarının yanında siyasi öneminin kabul edildiği görülür. İmza töreninde konuşan Avrupa Ekonomik Topluluğu Bakanlar Konseyi Başkanı ve Hollanda Dışişleri Bakanı Dr. Luns, Topluluğun görüşünü açıklarken demiştir ki : "Türkiye ile Topluluk arasında bir ortaklık yaratan anlaşmanın, memleketimizin kendisine çizmiş olduğu yolda ilerlemesine yardımcı olacağına ve bu suretle gerek sizde, gerek bizde yaratmış olduğu ümitleri haklı çıkaracağına kanlim. Anlaşma, Türkiye'ye hemen bazı iktisadi ve mali avantajlar sağlamaktadır, fakat hakiki kıymeti, tesbit ettiği hedef ve takip ettiği gayelerdedir."

İki tarafın bu görüşü, aynı gün yayınlanan Ortak Bildiride de ifadesini bulmuştur: "Yıllardan beri, Türkiye, Avrupa'daki yakınlaşma ve işbirliği hareketlerini takip etmiş ve hür dünyanın bütün siyasi ve iktisadi teşekkülerine katılmıştır. Türkiye ile Ortak Pazar arasında bir ortaklık yaratan anlaşma, Türkiye'nin bu ananevi politikasında yeni bir merhaledir. Bu aynı zamanda, Türkiye'nin, Ortak Pazar'ın altı devletinin Avrupa'daki birleşme hareketini devam ettirmek yolunda tatbik etmeyi gerekli buldukları daha sıkı işbirliğinin kıymetine olan itimadına da delil teşkil etmektedir... Bu anlaşma Topluluk'ça Türkiye'nin hür dünya için arzettiği siyasi önemin tanınmasının ve Türk Hükümetinin gelişme ve kalkınma gayretlerine gösterilen itimadın delilidir. Bu suretle Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında bir ortaklık yaratan anlaşma, münhasıran ekonomik hükümlerin ötesinde daha geniş bir siyasi çerçeve içinde yer almaktadır."

Gerçekten, Avrupa Ekonomik Topluluğunun siyasi önemi haiz olduğu Topluluk tarafından da başından beri kabul edilmektedir. Örneğin, Türkiye'nin menfaatinin, "...millet olarak kaderimizi NATO, OECD ve Avrupa Konseyi gibi hedefleri sınırlı, süresi ister istemez geçici olan birtakım müesseseler ötesinde, Batı Avrupa'nın kaderine bağlamaya karar" vermek olduğu görüşünü savunan İstanbul milletvekili Profesör Aydın Yalçın, Topluluğun kurucularından olan Profesör Halstein'in, Topluluğun ekonomik ve ticari öneminin ötesinde siyasi hedefleri üzerinde durduğuna dikkati çekmektedir. Gene aynı yazara göre Avrupa Ekonomik Topluluğuna tam üye olarak katılma, siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik alanalrda ortak ülkelerle kader birliği yapmaya razı olmak demektir ve Türkiye'nin Avrupa Birliği içinde yerini almak istemesi kadar tabii bir arzu düşünülemez.

Avrupa Ekonomik Topluluğu ile girişilen ortaklığı ve öngörülen üyeliği hem siyasi hem ekonomik yönden olumlu karşılayan resmî ve yarı resmî ifadelerin yanında, aksi görüşü savunan muhtelif çevreler mevcuttur. Anlaşma, Türkiye'nin milli çıkarlarının ne olduğu, dış siyasetinin ve dış ekonomik ilişkilerinin nasıl düzenlenmesi gerektiği, Toplulukla mevcut ortaklığın ve gelecekteki üyeliğin Türkiye'nin dış siyasetini nasıl etkileyeceği, ekonomik kalkınmasına faydalı mı yoksa zararlı mı olacağı konularında kamuoyunda tartışmalara yol açmıştır. Örneğin, Profesör Dr. Besim Üstünel, "Şurası ilmi bir gerçektir ki, Türkiye gibi az gelişmiş bir ülkenin Batı Avrupa'nın gelişmiş ve sanayileşmiş ülkeleri ile serbest rekabet esasına dayanan bir gümrük birliğine ve ekonomik entegrasyona girişmesi Türkiye'ye gerçek anlamda hemen hiç bir önemli menfaat sağlamayacaktır; zararlı etkileri ise uzun süre devam edip gidecektir" diyerek, Türkiye'nin Topluluk ile iliş-

kilerinin Türkiye'nin çıkarlarına hizmet etmediği görüşünü savunmaktadır, ancak bu siyasi tercih yapılmış olduğuna göre, Türkiye'nin Ortak Pazar'a en az sarsıntı ile girebilmesini sağlayacak tedbirlerin alınması gereğine işaret etmektedir. İstanbul milletvekili Profesör Sadun Aren de Ortak Pazar ile ilişkinin Türkiye bakımından zararlı olacağına inananlardandır : "Ortak Pazar'ın ileri ülkelerin çıkarlarına göre kurulmuş düzeni ve hareket kuralları vardır. Bu düzenin genel şartları ve hareket kuralları Türkiye'nin kalkınması için alınması lâzım gelen tedbirlerle çelişki halindedir. Bu sebepten üyelik, kalkınmamızı sağlamak şöyle dursun, bu yolda çaba göstermemizi bile önleyecektir."

Ancak, İkinci 5 - Yıllık Kalkınma Plânı, "İkinci Plân döneminde... Türkiye - Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortaklık Anlaşması her yönüyle büyük bir önem kazanmaktadır" diyerek, ortaklığa resmî çevrelerce verilen önemin devam etmekte olduğunu ifade etmektedir.

Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği

Türkiye'nin 27 Mayıs 1960 devriminden sonra ekonomik ilişkilerinde görülen belli başlı olaylardan birisi üç komşu memleket olan İran, Pakistan ve Türkiye arasında, özellikle ekonomik ve kültürel alanlarda girişilen işbirliği faaliyetlerinin sistemleştirilmesi ve örgütlendirilmesi için atılan adımdır. Bu amaçla girişilen teşebbüsler 21 Temmuz 1964 tarihinde zirvesine erişmiş, aynı tarihde Pakistan Başbakanı Eyüb Han, İran Başbakanı Hasan Ali Mansur ve Türkiye Başbakanı İsmet İnönü arasında İstanbul'da yapılan Zirve Toplantısı kararıyle Bölgesel İşbirliği'nin temeli atılmıştır.

Üç memleket arasındaki ekonomik, teknik ve kültürel işbirliğini hızlandırma arzusu Nisan 1964 de Washington'da yapılan Cento toplantısında İran, Pakistan ve Türkiye Dışişleri Bakanları tarafından ifade edilmiş, bunu takiben Temmuz'un ilk haftasında Pakistan Başbakanı Eyüb Han'ın Ankara'yı ziyareti sırasında iki memleket arasında işbirliği konusunda görüşmelere girişilmiştir.

Eyüb Han, ekonomik alanda işbirliğini gerektiren nedenleri izah ederken, süratli bir gelişme ihtiyacından bahsetmiş ve bu ihtiyaca geniş bir siyasi çerçeveden bakarak demiştir ki : "Dünya şartları ve büyük milli topluluklar muvacehesinde, küçük milletlerin hüviyetlerini muhafaza edebilmeleri kolay değildir. Bugün dünyada başlıca dört büyük kuvvet dikkati çekmektedir : Bunlar Amerika, Rusya, Çin ve Hindistan'dır. Bunların mevcut olduğu bir âlemde küçük milletler, onlar tarafından oynanan satrancın piyonları olmaktan kurtulmak için güçlerini birbirine eklemek zorundadır. Bu sebeple Türkiye, İran, Pakis-

tan ve hattâ Afganistan birbirine kaynaşmalıdırlar. Bu siyasi mânada olmasa bile kültürel ve iktisadi sahalarda başlatılabilir. Bunlardan birinin emniyetine tevcih edilecek tehlike çok geçmeden diğerinin emniyetini tehlikeye sokacaktır. Biraz da bunun için geldim ve görüşmek istediğim ana fikirlerden biri bu idi. Birleşelim ve sesimizi beraberce yükseltelim."

Eyüb Han'ın temaslarına paralel olarak, aynı tarihlerde, İran, Pakistan ve Türkiye Dışişleri Bakanları da görüşmeler yapmışlardır. Cento üyesi olan üç memleket temsilcileri, memleketleri arasındaki işbirliğine güç kazandıracak tedbirleri ve Cento'ya paralel bazı ortak meseleleri gözden geçirmişlerdir. 6 Temmuz 1964 tarihinde yayınlanan Dışişleri Bakanları ortak bildirisi işbirliği konusundaki fikirleri şöyle özetlemektedir : "Bakanlar memleketlerini müştereken ilgilendiren özel meseleleri incelemişlerdir. Ekonomik, teknik ve kültürel alanlarda üç memleket arasında hâlen mevcut işbirliğinin daha da arttırılması gerektiği hususunda duydukları inancı teyid eylemişlerdir. Bakanlar, bölge plânlaması konusunda milletlerarası işbirliğinin geliştirilmesi için Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansınca alınan kararların arzettiği önemi nazarı itibare alarak, CENTO çerçevesi dışında da geniş bir işbirliği alanı mevcut olduğu sonucuna varmışlardır."

Üç memleket arasında öngörülen işbirliği için yapılan hazırlık çalışmalarının ikinci safhasını 18-19 Temmuz'da Ankara'da yer alan teknik seviyedeki toplantılar teşkil etmiştir. Bu görüşmeler sonunda, ekonomik kalkınmanın sağlanması hususunda bölgesel işbirliğinin faydalı olacağı görüşü kabul edilmiştir. Görüşmeler sonunda, ticaret anlaşmaları, kalkınma plânları ve bunlar arasındaki ilişki, üretim potansiyeli, turizm, deniz ve hava yolları nakliyatı gibi teknik konularda yapılabilecek işbirliği hakkında temsilcilerin görüşlerini yansıtan bir rapor hazırlanmış ve 21 Temmuz 1964 de İstanbul'da başlayan Başbakanlar Konferansına sunulmuştur.

Başbakanlar Toplantısı'nda, İran, Pakistan ve Türkiye arasında işbirliği yapılması kararı alınmış ve bu işbirliğinin izleyeceği şekil genel ahtları ile belirtilmiştir. Aynı tarihlerde İran, Pakistan ve Türkiye Devlet Başkanları arasında yer alan İstanbul toplantılarında, Devlet Başkanları, Başbakanlar toplantısında verilen kararları tasvip etmişlerdir. 22 Temmuz 1964 tarihinde Devlet Başkanları ortak bildirisinde, öngörülen işbirliği faaliyetlerinin "Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği" adı altında yürütüleceği açıklanmıştır.

Hükümet Başkanları işbirliği yoluyla maddî ve manevî güçlerini arttırma kararını geniş bir gerekçeye dayandırmışlardır : "İktisadi ge-

lişme temposunu hızlandırmak bakımından müşterek menfaatlere sahip bölgesel ekonomik grupların teşkili zamanımızın bariz bir vasfıdır. Bölgesel iktisadi işbirliğini istihdaf eden gayretler milletlerarası alanda kabule mazhar olmuştur ve bölge ülkeleri arasında işbirliğini geliştirmeye matuf halihazır teşebbüs de aynı hedefe yönelmiştir. Diğer bir deyimle, ülkelerin kalkınma gayretlerinin bölgesel bir temele istinad eden faal ve devamlı bir işbirliği yolu ile güçlendirilmesini hedef tutmaktadır. Pakistan, İran ve Türkiye arasında böyle yakın bir işbirliğinin tesisi hususunda bir zemin ve arzu mevcut olduğu ve üç memleket halkları arasındaki kültürel ve tarihi bağlar muvacehesinde mevcudiyetini devam ettireceği ve ayrıca bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi bir zaruret haline geldiği cihetle, yukarıdaki husus bu memleketler için bilhassa variddir. Bu itibarla bu üç memleket arasında ekonomik ve kültürel alanlarda işbirliği son derece arzuya şayan bulunmakta ve en yüksek seviyesine çıkarılması gerekmektedir. Üç memleketin müşterek menfaatlerine hâdim olmak üzere bir işbirliği için büyük imkânlar mevcuttur ve bunun süratle tahakkuku gerekmektedir."

Bölgesel işbirliği ile ilgili kararları verme yetkisi, üç ülkenin herbiri tarafından seçilecek Bakanlardan müteşekkil Bakanlar Konseyine aittir. Konsey, bölgesel ekonomik ve kültürel işbirliğini ilgilendiren tedbirleri inceleyip, karara bağlamakla ve almış olduğu kararların uygulanmasındaki gelişmeleri izlemekle sorumludur.

Teknik işbirliğinin geliştirilmesiyle doğrudan doğruya sorumlu bulunan organ plânlama teşkilâtı başkanlarından müteşekkil Bölgesel Plânlama Komitesidir. Komite, diğerleri yanında, her üç ülke arasında ortak gayeli projeler ve uzun vadeli mübayaa anlaşmaları konusunda tavsiyelerde bulunmak amacıyla, bu ülkelerin kalkınma plânlarını ve üretim güçlerini inceler ve bölgesel kalkınmanın süratlendirilmesi için milli kalkınma alanlarının ahenkleştirilmesiyle ilgili tekliflerde bulunur. Komite incelemelerini bir rapor halinde Bakanlar Konseyine sunar.

Hava nakliyatı ,ticaret, petrol, turizm, bankacılık ve sigorta gibi teknik konularda Bölgesel Plânlama Komitesinin çalışmalarına yardımcı olmak üzere ve ona bağlı çalışma gruplarının kurulması öngörülmüştür. Bu çalışma grupları, Bölgesel Plânlama Komitesi'nin 7 - 9 Eylül 1964 de Tahran'da yaptığı ilk toplantısında, daimi teknik komiteler haline getirilmiştir.

Her komitenin toplanmasından ve idaresinden bir üye sorumludur. Ticaret, turizm, deniz nakliyatı ve ortak amaçlı teşebbüsler komitelerinin başkanlığı Türkiye'ye; kültürel işbirliği, kara ve demiryolları,

petrol ve teknik işbirliği komitelerinin başkanlığı İran'a; P.T.T., bankacılık ve sigorta ve hava komitelerinin başkanlığı da Pakistan'a verilmiş bulunmaktadır.

Komitelerin 1965 yılı sonuna kadar gösterdikleri faaliyetleri şöyle özetleyebiliriz: Bölge içi ticaretin geliştirilmesi ve teşviki amacı ile Tahran'da Ortak Ticaret ve Sanayi Odası kurulmuş ve faaliyete geçmiştir. Karaçi'de Bölgesel Sigorta Merkezi kurulmuştur. Hava Nakliyatı ile ilgili olarak ortak satış ajanlıkları kurulması ve trafik potansiyelini devir konularında çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca Bölgesel Denizcilik Hizmetleri Anlaşması hazırlanmış ve üye ülkeler tarafından imzalanmıştır. Üye ülkeler arasında P.T.T. ücretlerinde muhtelif indirimler yapılmıştır. Ulaştırma alanlarında her üç ülkeyi birbirine bağlayacak kara ve demiryolu yapılması ile ilgili konular üzerinde çalışılmaktadır. Petrol konusu da ele alınmış olup, ortak araştırma, üretme, çıkarma ve pazarlama yönleri tetkik edilmektedir. Endüstri konusu da etüd edilmiş, bölgeyi içine alacak ortak endüstri alanları tesbit edilmiş ve bu alanlarda yapılabilirlik etüdlerine başlanmıştır.

Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği'nin siyasi anlamı ve yankıları olup olmadığı hakkında bazı çevrelerde beliren tereddüte cevap olarak, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel 21 Temmuz 1964 tarihinde şöyle demiştir: "Üç memleket birbirlerini seven, sayan, takdir etmesini bilen ve dost yaşamasını arzu eden memleketlerdir. Daha ileri giderek samimi münasebetler kurmak için üç hükümet kararlıdır. Bu arzunun sade ve yalnız hüsnüniyete bağlı olduğunu belirtmek lâzımdır. Bunun politik bir mânâ ve hedefi yoktur. Sade kültürel ve ekonomik münasebetleri arttırarak milletlerin birbirlerini sevmesine çalışacağız. Buna itimadım var."

Ulus gazetesi de 19 Temmuz 1964 tarihli başmakalesinde bu konuya değinmiştir: "Aradıkları şey üçlü bir siyasi blok kurarak kuvvet gösterisi yapmak değildir, bunlar ekonomilerini koordine etmek, turizmi geliştirmek, temas noktalarını çoğaltmak, birbirlerine teknik yardımlarda bulunmak ve aralarındaki sınır duvarlarını kaldırarak, birbirlerine daha fazla sokulmaktır. CENTO içinde zaten ittifak halindedirler; şimdi istedikleri bu ittifakın maddi ve manevi gücünü arttırmaktır."

Hem milli hem de bölgesel kalkınma faaliyetlerini daha etkili ve verimli kılmak ve aradaki tarihi ve kültürel bağları daha da kuvvetlendirmek amacıyla girişilen işbirliği teşebbüsü yukarıda belirtilen çerçeve içinde yürütülmeye çalışılmaktadır.

BÖLÜM IV

1965 - 1973 DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

HAZIRLAYANLAR

Prof. Dr. Mehmet GÖNLÜBOL **Asist. Dr. Ömer KÜRKÇÜOĞLU**

1965 - 1973 DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

1965'den, Cumhuriyetin kuruluşunun ellinci yılı olan 1973 yılına değin geçen süre, kısa olmasına rağmen, Türk iç ve dış politikasının en hareketli dönemlerinden biri olmuştur. Uluslararası ilişkilerin 1960'ların ortalarından itibaren önemli değişmeler göstermesi, aynı zamanda Türkiye'deki iç politika gelişmelerine yeni unsurlar katılması, iç ve dış etkenlerin bir yansıması olan dış davranışa yeni boyutlar kazandırmıştır.

1965'den sonraki Türk dış politikası ile ilgili gelişmeleri, biri 1965-1971 dönemi, diğeri 1971-1973 dönemi olmak üzere iki kısımda ele alacağız. Her iki dönemde de Türk dış politikasının dış ve iç etkenlerini belirtmeye çalışacağız.

I. 1965 - 1971 DÖNEMİ

1 — Uluslararası Ortamın ve İç Olayların Etkileri

Uluslararası Ortamın Etkisi:

1962 yılı sonunda meydana gelen Küba bunalımı Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği'ni nükleer bir savaşın eşiğine dek getirince, iki süper devlet ileride yeniden meydana gelebilecek bir çatışmayı önlemek için tedbirler almak zorunluluğunu duymuşlardır. Bu tedbirlerin ilki olarak bu iki devlet 1963 yılının Ağustos ayında, Moskova'da, nükleer denemeleri sınırlayan bir anlaşma imzalamışlardır.

1960'ların ortalarına gelindiğinde, uluslararası ortamı, 1950'lerin iki kutuplu görünüşünden giderek uzaklaştıran olaylar birbirini izlemiştir. Gerçekten, 1960'ların ortalarında, ne Birleşik Amerika'nın önderliğindeki Batı Bloku, ne de Sovyetler Birliği'nin önderliğindeki Doğu Bloku artık 1950'lerin monolitik görüşündeydiler. Batı tarafında, İkinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda Amerika'ya muhtaç, bu yüzden de tâbi olan Avrupa ,artık kendi ayakları üzerinde durabilmekte, daha

serbest ve bağımsız tutumu ve davranışlarıyla Amerika'yı rahatsız etmektedir. Hatta, 1960'ların ortalarından sonra Batı bloku, bir çeşit çözülme içine bile girmiştir. Bunun en somut örneği, Fransa'nın 1966 yılında NATO'nun askerî örgütünden çekilmesidir.

Doğu blokuna gelince : Çin Halk Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği' nin "barış içinde birarada yaşama" politikasını bir türlü hazmedememiştir. Bu yüzden, daha 1950'lerin ikinci yarısından itibaren Sovyetler Birliği ile aralarında görüş ayrılıkları başgöstermeye başlamıştır. Çin' deki komünist rejim daha sağlam temeller üzerine oturdukça, bu devlet Sovyetler Birliği'ne karşı daha açıktan cephe almaya başlamıştır. Çin, Sovyetler Birliği'nin Batılı Devletlerle uzlaşma yoluna girmesini, dünyadaki sosyalist harekete karşı girişilmiş düşmanca bir davranış saymıştır. Böylece, Doğu blokunun iki dev ülkesi arasındaki bağlar kopmaya başlamıştır. Buna benzer hareketler, Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'lı müttefikleri arasında da başgöstermiştir. Sovyet Komünist Partisi'nin 1956'da yaptığı ünlü 20 nci Kongresinden sonra, içerde ve dışarda daha liberal bir politika izlemeye başlayan Kruşçev'in bu tutumundan yararlanan Doğu Avrupa'nın Sosyalist Devletleri Batılı Devletlerle ekonomik ve siyasal alanlarda yeni ilişkiler kurmak yoluna gitmişlerdir. Bu konuda Doğu Avrupa Devletleri içinde belki en başarılısı Romanya olmuştur. İç politikasında Marksist ilkelere geniş ölçüde bağlı kalmakla birlikte, bu devlet dış politikasında Sovyetler Birliği'nden zaman zaman oldukça bağımsız davranışlar göstermiştir. Bunu yaparken, Sovyetler Birliği ile Çin arasındaki çatışmalardan da geniş ölçüde yararlanmasını bilmiştir. Romanya, özellikle Arap-İsrail çatışmasında İsrail'e karşı izlediği bağımsız politika ile dış davranışında Sovyetler'den ayrıldığını açıkça ortaya koymuştur.

1960'ların ortalarına gelindiğinde uluslararası ortama "çoğulcu" bir görünüş kazandıran başka bir gelişme de, "Üçüncü Dünya" diye bilinen Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın gelişmekte olan devletlerinin sayılarının süratli artmasıdır. Yalnız 1960 yılında 16 Afrika ülkesi bağımsızlığını kazanmış, beş yıl gibi çok kısa bir süre içinde de bağımsız Afrika Devletlerinin sayısı 40'a yaklaşmıştır.

Uluslararası alandaki bu gelişmelerin Türk dış politikası üzerindeki etkisine gelince : İki süper devlet arasındaki detente ve çok kutuplu dünya görünümü, biraz gecikerek Türk dış politikasını da etkilemiştir. NATO'nun 1967 yılında çok yönlü ilişkileri teşvik edici yönde aldığı karar, Türkiye için rahatlatıcı olmuştur. Ama, gücü sınırlı bir devlet olarak, Türkiye'nin uluslararası dinamizme hemen ayak uydurması pek kolay olamamıştır. Uluslararası ortamdaki gelişmelere ve değiş-

melere rağmen, eğer Kıbrıs sorunu ortaya çıkmasaydı Türkiye'nin dış politikasında kısa bir zamanda oldukça köklü sayılabilecek değişiklikler yapması herhalde mümkün olamayacaktı. Türkiye'nin en büyük NATO müttefiki olan Amerika Birleşik Devletleri'nin tutumu, daha spesifik olarak Başkan Johnson'un mektubu, Türk dış politikasını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu mektuptan ileride etraflı olarak söz edilecektir.

18 Aralık 1965 de Kıbrıs ile ilgili olarak Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda yapılan bir oylama, Türkiye'nin sadece Batı bloku içinde değil, dünya üzerinde de pek yalnız kaldığını göstermiştir. Gerçekten, bütün devletlerin Kıbrıs'ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı göstermelerini isteyen, herhangi bir yabancı müdahalesini reddeden, dolayısıyla Türkiye'nin 1960 tarihli Kıbrıs Garanti Andlaşmasından doğan müdahale hakkını kullanmasına karşıt olan bir karar tasarısını Genel Kurul 6 devletin red oyuna karşılık, 47 oyla kabul etmiş, 54 devlet de çekimser kalmıştır. Öyle sanıyoruz ki, hiç bir başka olay Türkiye'nin uluslararası alanda o günkü durumunu bu oylamadan daha iyi yansıtamazdı. Türkiye ile birlikte red oyu kullanan devletler arasında iki CENTO müttefiki olan İran ve Pakistan'dan başka, geleneksel dostluk bağlarını sürdürüğü Libya ile Arnavutluk ve Birleşik Amerika bulunuyordu. Balkanlarda ve Avrupa'da yalnız kalmış olan ve Türkiye tarafından tanınmak isteyen Arnavutluk'un olumsuz oy kullanmasını anlamak oldukça kolay. Amerika Birleşik Devletleri'nin önceki tutumuyla tam bir çelişki içinde olan olumsuz oyu ise, Başkan Johnson'ın ünlü mektubunun Türkiye'de yaptığı tepkiyi bir ölçüde hafifletmek çabasından başka bir şey değildi. Öte yandan, diğer NATO üyeleriyle birlikte Doğu bloku üyelerinin tümünün çekimser oy kullanmaları, Türkiye'nin dış politikasında başlayan yeni bir eğilimi aksettiriyordu. Bu eğilim Türkiye ve Sovyetler Birliği ile diğer Doğu bloku Devletleri arasında 1940'ların ortalarından beri süregelen soğukluğun giderilerek normal ilişkilerin başlatılması için yapılan girişimlerdi. Bu girişimin ilk olayı, bir Türk Dışişleri Bakanının nice yıllar sonra, 30 Ekim 1964' de Moskova'ya gitmesi olmuştu. Sonradan çeşitli kademelerde karşılıklı ziyaretlere yol açan bu ziyareti, dünyada yankılar uyandıran diğer olaylar izlemiştir.

Kıbrıs Olayının Etkileri:

Türkiye'nin 1960'ların ortalarından itibaren izlediği, geçmiş yıllara oranla daha dinamik dış politikanın oluşmasında dış etkenler yanında, çeşitli iç etkenler de rol oynamıştır. Bunlardan biri, 1961 Anayasasının getirdiği özgürlük ortamından yararlanan "ideolojik sol"un Türk siyasal sahnesine girmesi ve kamuoyunun ilgisini dış politika konula-

rına her zamankinden daha fazla çekmek başarısını gösterebilmesidir. Marks ve Lenin de dahil olmak üzere bir çok solcu düşünürlerin ve devlet adamlarının eserleri ile yaşantıları ve eylemlerini anlatan kitaplar Türkçeye çevrilirken, iç politikasına paralel olarak Türkiye'nin dış politikası da kuramsal düşüncelerin etkisi altında yeni yorumlara tabi tutulmaya başlanmıştır. Lenin'in fikirlerinden esinlenerek "kapitalizm" ile "emperyalizm"i eş anlamda kullanan, salt kapitalistlerin emperyalist olabileceklerini savunan radikal solcular, Türk dış politikası ile ilgili eleştirilerini, özellikle Birleşik Amerika'nın dış davranışı ve NATO' ya karşı yöneltmişlerdi. NATO'yu Amerikan kapitalizminin dünya üzerindeki en önemli aracı olarak niteleyen bu kişilere göre, Türkiye ulusal bağımsızlığını zedeleyen ve gelişmesi için bir ayak bağı olan NATO' dan bir an önc kurtulmalı, kendisi gibi gelişmekte olan devletler blokunda yer almalıydı. Ancak, 1964 yılına değin, NATO'nun ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Türk dış politikasında "somut" bir zararı görülmediğinden, çoğu kişiler bu eleştirileri sol çevrelerin ön yargılarına bağlamışlar, bu yüzden de bu görüşlere fazla kulak asmamışlar, ona iltifat etmemişlerdi. Bu sırada asıl yadırganan, Türkiye'nin çok uzun tarihi boyunca bir tabu olarak kabul edilen bir konuda, dış politika konusunda, hükümetin tutumuna karşı çıkılması, bu denli "pervasızca" işlere girişilmesiydi...

Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu devrinde devlet yapısı ve hükümet biçimi ile birlikte halkın entellektüel seviyesi de siyasal sorunların kamuoyu önünde açıkça tartışılmasına olanak verecek nitelikte değildi. Birinci Dünya Savaşı'nı hemen izleyen yıllarda Mustafa Kemal önderliğinde girişilen Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında kurulan ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi, yabancı devletlere karşı izlenecek politikanın oldukça etraflı bir biçimde tartışıldığı ilk yasama organı olmuştu. Bundan sonra, 1945 yılında çok partili düzene geçilmesine değin geçen sürede dış politikaya yön verme işi, yürütme organının elinde kalmıştı. 1945'den sonra ise dış politika sorunlarının tartışılması, mevcut partilerin ideolojik çevresini aşmayan bir nitelik göstermişti. 1960 ihtilâline değin partilerin ideolojik yapıları sınırlı bir çerçeve içinde kaldığından, dış politikada birbirinden çok farklı görüşler ortaya çıkmamış, bu politikanın doktriner açıdan ele alınması ve eleştirilmesi söz konusu olmamıştı. Yukarıda belirttiğimiz gibi, dış politikaya doktriner görüşlerin girmesi, dünya olaylarının ve Türkiye'nin uluslararası alandaki davranışlarının bu açıdan ele alınması, ancak 1961 Anayasasının tanıdığı geniş özgürlükler sayesinde mümkün olabilmiştir.

Böylece, 1963 yılının Aralık ayında Kıbrıs olayları patlak verdiğinde Türk dış politikasında hükümetin tutumuna ters düşen görüşlerin

savunulması, hatta buna doktriner açıdan bakılması tabuluğunu bir hayli yitirmişti. Türk dış politikasının ve uluslararası politika olaylarının Türkiye'de uyanık kamuoyunun dikkatini giderek daha fazla çektiği bir sırada Birleşik Amerika Vietnam savaşına aktif olarak katılmaya başlamış; Kruşçev'in daha 1956 yılında Sovyet Komünist Partisinin Yirminci Kongresinde bir dış politika ilkesi olarak savunduğu "barış içinde yanyana yaşama" yeni bir buluşmuş gibi Türk kamuoyunda alabildiğine tartışılarak bundan Türk-Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesi yönünde sonuçlar çıkarılmaya başlanmış; Demokrat Parti iktidarının yanlış ekonomik politikası ve ihtilâl nedenleriyle bir stabilizasyon ve durgunluk aşamasına girmiş bulunan Türk ekonomisinin düzeltilmesi için "Doğulu Devletlerle daha sıkı ekonomik ilişkilere girişilmesi gerektiği" inancı alabildiğine yaygınlaşmıştı. İşte, böyle bir ortamda radikal sol çevrelerin Türk dış politikası konusundaki görüşleri önemli bir "test"den geçme olanağına sahip olmuştu. Kıbrıs bunalımı 1964 yılında Türkiye'nin adaya müdahale etmesini gerektiren bir nitelik almıştı. İleride sözünü edeceğimiz diğer bazı gelişmeler yanında, Kıbrıs sorunu, bu sorun karşısında Amerika'nın tutumu ve bu tutuma karşı Türk kamuoyunun gösterdiği tepki bu dönemde Türk dış politikasını etkileyen önemli bir unsur olmuştur. Bu nedenle bu konu üzerinde biraz duracağız.

İttifakın coğrafî alanı dışında kalmakla birlikte, Kıbrıs sorunu, NATO'nun iki üyesini, Türkiye ve Yunanistan'ı yakından ilgilendiriyordu. Hem NATO'nun en güçlü üyesi ve önderi durumunda bulunması, hem de dünyanın neresinde olursa olsun her türlü olayda çıkar gören iki "süper devlet"den biri olması nedeniyle, Türkiye yetkilileri Kıbrıs'a müdahale niyetlerini Amerika Birleşik Devletleri yetkililerine duyurmak zorunluluğunu duymuşlardı. Türkiye'nin müdahale kararına karşı, Başkan Johnson'ın, zamanın Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'ye 1964 yılının Haziran ayında gönderdiği mektup, Türk dış politikasındaki yeni aşamanın başlangıcını teşkil etmiştir. İşgal edilmiş düşman ülkelerine dikte ettirilen barış koşulları davranışı içinde ve böyle bir düşünceyle kaleme alınmış olan bu mektup, yazıldığından kısa bir süre sonra sadece radikal sol çevrelerde değil, tüm kamuoyunda hayretle karşılanmış, şiddetli tepkiler yaratmıştı. Mektup, Amerikan iktidar çevrelerindeki "Türkiye" görünümünün o zamana değin genellikle sanıldığının, ya da çeşitli propaganda araçları ile telkin edildiğinin aksine, hiç de olumlu olmadığını ortaya koymuştu. Fakat, mektubun daha önemli ve ilginç yanı, Kuzey Atlantik İttifakı'nı Amerika'nın yorum biçimiydi. Bu konuda mektupta şöyle deniliyordu : "Diğer taraftan, Bay Başbakan, NATO vecibelerine de dikkat nazarınızı celbetmek mecburiyetindeyim .Kıbrıs'a vaki olacak Türk müdahalesinin, Türk-

Yunan kuvvetleri arasında askerî bir çatışmaya müncer olacağı hususunda zihninizde en ufak bir tereddüt olmamalıdır. Dışişleri Bakanı Rusk La Hey'de yapılan son NATO Bakanlar Konseyi toplantısında Türkiye ile Yunanistan arasında bir harbin 'kelimenin tam manasıyle düşünülemez' olarak telâkki edilmesi gerektiğini beyan etmişti. NATO'ya iltihak, esası icabı olarak, NATO memleketlerinin birbirleriyle harp etmiyeceklerini kabul etmek demektir. Almanya ve Fransa, NATO'da müttefik olmakla yüz yıllık husumet ve düşmanlıklarını gömmüşlerdir; aynı şeyin Yunanistan ve Türkiye'den de beklenmesi gerekir. Ayrıca Türkiye tarafından Kıbrıs'a yapılacak askerî bir müdahale Sovyetler Birliği'nin meseleye doğrudan doğruya karışmasına yol açabilir. NATO müttefiklerimizin tam rıza ve muvafakatları olmadan Türkiye'nin girişeceği bir hareket neticesinde ortaya çıkacak bir Sovyet müdahalesine karşı Türkiye'yi müdafaa etmek mükellefiyetleri olup olmadığını müzakre etmek fırsatını bulmamış olduklarını takdir buyuracağınız kanaatindeyim."

1960 tarihli Lefkoşe Garanti Sözleşmesinin açık hükümlerine dayanılarak Kıbrıs'da ihlâl edilen haklarını yeniden elde etmek için ve sadece bu amaçla müdahale etme teşebbüsüne girişmeden çok kısa bir süre önce alınan bu mektup üzerine, Türkiye bu girişimden vazgeçmiştir. Zamanın yetkilileri bu gerçeği oldukça açık bir dille sonradan belirtmişlerdir.

Yukarıda, mektuptan aktararak verdiğimiz pasaj bir çok bakımdan önem taşıyor. Önce, Birleşik Amerika, Türkiye'nin Sovyetler Birliği dışında bir düşmanı bulunamayacağını, haklarının salt bu devletçe ihlâl edilebileceğini varsaymıştır. Başka bir devlet Türkiye'nin haklarını ve çıkarlarını ihlâl ederse, hele bu devlet bir NATO üyesi olursa, bu devlete karşı Atlantik Andlaşmasının gerekli hükümlerini uygulamak şöyle dursun, Türkiye kendi gücü ile bile karşı koyamayacaktı. Böyle bir durumun Türkiye'nin aleyhine veya lehine sonuç doğurması önemli değildi. Önemli olan NATO'nun çıkarlarıydı. Somutlaştırarak tekrarlamak gerekirse, Birleşik Amerika'nın Kıbrıs olayındaki tutumu şuna varıyor : Kıbrıs konusunda önemli olan, ada yüzünden iki NATO müttefikinin birbirine düşmemesi, savaşmamasıdır. Bunun dışında, Türkiye'nin çıkarlarının başka bir NATO devleti lehine bozulması, "NATO topluluğunu" Sovyetler Birliği karşısında olumsuz yönde etkilemediğine göre, bir savaş nedeni olamaz. Hatta, biz böyle bir savaşın önlenmesi için tüm olanaklarımızı kullanacağız.

Johnson'ın mektubunda yer alan bundan daha önemli olan husus şudur : Amerikan dış politikası bu mektupta belirtilen ilkelere gö-

re yönetildiği sürece, "doğrudan" bir Sovyet saldırısı bulunmazsa, en hayatî çıkarları tehlikede bile olsa, bir saldırı halinde Birleşik Amerika NATO mekanizmasını Türkiye lehine çalıştırmak niyetinde değildir. Yukarıdaki pasajın son cümlesinden açıkça anlaşılabileceği gibi, Birleşik Amerika bu görüşünü, bu olayda NATO müttefiklerinin tasvibinin gereği biçimde alınmamasına bağlıyor. Bu nokta hakkında pek çok sorular hatıra geliyor. Bu sorulardan ikisi konumuz bakımından özel önem taşıyor. Birincisi, bir saldırı hangi hallerde "doğrudan saldırı" sayılır? İkincisi, Birleşik Amerika dünyanın bir çok yerlerinde NATO müttefiklerini şu, ya da bu biçimde savaşa sürükleyebilecek nitelikteki girişimlerinde diğer NATO üyelerinin tasvibini almakta mıdır?

Başbakan İnönü Başkan Johnson'a gönderdiği cevabi notada "doğrudan saldırı" hakkında şöyle ediyor: "Mesajınızın, Kıbrıs'da giriştiği bir hareket neticesinde Sovyetler'in müdahalesine maruz kaldığı takdirde, NATO müttefiklerinin Türkiye'yi müdafaa mükellefiyetleri hususunda tereddüt izhar eden kısmı, NATO İttifakının mahiyeti ve temel prensipleri bakımından aramızda büyük görüş farkı olduğu intibaını vermektedir. İtiraf edeyim ki, bu, bizim için büyük bir teessür ve ciddi bir endişe kaynağı olmuştur. NATO müttefiklerinin herhangibirine yapılacak tecavüz, tecavüz eden tarafından tabiatıyla daima haklı gösterilmeğe çalışılacaktır. NATO'nun bünyesi, mütecavizin iddialarına kapılacak kadar zayıfsa, hakikaten tedaviye muhtaç demektir. Bizim anlayışımıza göre, Atlantik Andlaşması, üye devletlere, taarruza uğrayan üyeye derhal yardım etmek vecibesini yüklemektedir. Her üye devletin takdirine bırakılmış olan husus, bu yardımın sadece mahiyet ve vüs'atidir... Bu münasebetle şu noktayı da belirtmekte fayda görüyorum: Kıbrıs'la ilgili andlaşmalar, değil 1963 Aralık ayı olaylarının patlak vermesinden sonra, hatta Kıbrıs Devletinin kurulmasından evvelki devreden de önce, daha Birleşmiş Milletler'de mesele müzakere safhasında iken, bu müzakerelere müvazi olarak NATO Konseyi'nin tasvibinden geçmiştir."

İnönü'nün mektubunda, Türkiye'nin müdahale kararı hakkında Birleşik Amerika'ya danışılması konusunda ise şöyle deniliyordu: "İlk önce, Garanti Andlaşması icabı olarak Kıbrıs'a bir askeri müdahale zarureti görüldüğü zaman Birleşik Amerika ile istişare etmekte kusur ettiğimiz önemle belirtilmektedir. 1963 sonundan beri Kıbrıs'da askeri müdahale ihtiyacı, bu seferle beraber, dördüncü oluyor. Başından beri Amerika ile bu konuda istişare ettik. 25 Aralık 1963'de ilk buhran patladığı vakit, Garantör Devletlerle temasa geçtiğimizde, derhal Amerika'yı haberdar ettik ve Amerika bize bu meselede kendisinin bir taraf teşkil etmediği cevabını verdi... Şubat ayında çok buhranlı günler ge-

çirdik ve durumun vehametinden Amerika'yı, Ankara'ya ziyaret etmiş olan Mr. Ball vasıtasıyla haberdar ettik."

Bu açıklamalardan anlaşılabileceği gibi, Johnson'ın mektubunda belirtilenin aksine, Türk Hükümeti, Birleşik Amerika'nın NATO içindeki pek mutat sayılmayacak tutumu hilâfına, bu devleti durumun vahimliğinden haberdar etmiş, fakat bu devlet o sırada olay dışında kalmayı tercih ettiğini söylemiştir. Burada üzerinde durulması gereken daha önemli nokta, Sovyetler Birliği'nin, kendisini doğrudan doğruya ilgilendirmeyen bir konuda ve herhangi bir kışkırtma bulunmadığı halde Türkiye'ye saldırması halinde, NATO'nun en büyük gücünün bu duruma seyirci kalacağını bildirmesidir .Bu tutum ittifak andlaşmasının 5 nci maddesindeki açık hükümlerle bağdaşabilir mi?

Kamuoyundan bir süre gizlendikten sonra bilinmeyen bir yoldan ele geçirilerek günlük bir gazetede yayınlanan bu mektubun Türk kamuoyundaki tepkisi, Kıbrıs olayının esasını gölgeleyecek büyüklükte olmuştu. Mektup açıklandığı sırada, sol fikirlerin etkisi ile Türkiye'de dış politika sorunları her zamankinden daha fazla ilgi çekiyordu. Ancak ,mektubun açıklanmasına değin bu çevrelerin dış politika eleştirileri daha çok, Türkiye'nin, gelişmekte olan bağımsız devletlerle işbirliği yapması yönünde olduğu halde bundan sonra hızla nitelik değiştirmiş, NATO ve Amerikan düşmanlığına dönüşmüştür. "NATO'ya hayır", "Amerikan emperyalizmi", "tam bağımsız ve gerçekten demokratik Türkiye" ve benzeri sözler, özellikle üniversite öğrencilerinin sokak gösterilerinde kullandıkları başlıca sloganlar olmuş, büyük kentlerin sokak duvarları ,üniversite koridorları, hatta sınıfların duvarları bu tür yazılarla doldurulmuştu. Bu gösteriler 1970'lerin başlarında Türkiye'deki Amerikan üs ve tesislerinin dinamitlenmesine, buralardaki Amerikalı görevlilerin kaçırılmasına varan yeni boyutlara ulaşmıştır.

Doğaldır ki, bu sırada Türkiye'de tanık olduğumuz NATO ve Amerikan düşmanlığını, salt Kıbrıs sorunundaki Amerikan tutumuna bağlamak istemiyoruz. Türkiye bir Kıbrıs sorunu ile karşılaşmasaydı, ya da olaylar farklı bir biçimde, Türkiye'nin aleyhine sonuç vermeyecek yönde gelişseydi Türkiye'de gene de bir NATO ve Amerika düşmanlığı doğmaz mıydı? Kuşkusuz doğardı. Çünkü, paradoksal olarak o sırada Türkiye'de radikal sol çevrelerdeki NATO ve Amerika düşmanlığı, aslında salt bu kuruluşa ve bu devlete yönelmiş bir düşmanlık değildi. Bu, "Batı kapitalizmine" ve "Batılı yaşantı biçimine" karşı bir düşmanlıktı. Batı kapitalizminin ve Batılı yaşantı biçiminin bir ilke ve bir kuruluş olarak dünyadaki ve Türkiye'deki en güçlü ve en etkin temsilcileri Amerika Birleşik Devletleri ve NATO olduğundan, bu düş-

manlık en sert ifadesini bu ülkenin ve bu kuruluşun kişiliğinde buluyordu. Yâni, radikal solun davranışına yön veren önde gelen etken ideoloji idi. Bu yüzden, bu görüşü benimseyenler NATO ve Amerika düşmanlığını her hal ve kârda körüklemekte devam edecekler, bu çabalarında bir ölçüde başarıya da ulaşacaklardı. Ama, biz o kanıdayız ki, Kıbrıs sorunu ve bu sorun karşısındaki Amerikan tutumu bu gelişmeyi hızlandırdığı gibi NATO ve Amerikan düşmanlığını, özellikle uyanık, entellektüel kamuoyu ile tarafsız halk yığınları arasında daha yaygın hale getirmiştir.

Şu halde, Kıbrıs sorunu yüzünden açıklığa kavuşan Amerika'nın NATO politikası Türkiye'deki iç gelişmeleri dolaylı olarak etkilerken, çeşitli nedenler yüzünden Türkiye'de varolan bir potansiyeli tahrik etmiş, ona hız kazandırmıştır. Aslında, doğal olan iç ve dış politika arasındaki bu karşılıklı etkileşme süreci, çeşitli yayın ve duyurma araçlarının yardımı ve radikal solun süratle örgütlenerek eyleme girişmesiyle gelişerek Türkiye'yi 12 Mart 1971 askerî müdahalesinin eşiğine getirmiştir. Kabul etmek gerekir ki, Türkiye'nin NATO ve Birleşik Amerika ile ilişkilerinde radikal solcuların eleştirileri bazı noktalarda haklıdır. Bu kitabın bir çok yerlerinde eleştiriye konu olan bu hususlardan söz edilmiştir. Ama, bu haklı eleştiriler yanında, uluslararası politika kuralları hiç düşünülmeden, salt kuramsal ve ideolojik düşüncelerle ortaya atılmış pek çok haksız hususlar da yer almaktadır. 1973 yılının sonunda Kıbrıs olayları başladıktan sonra radikal solcuların bu olayla ilgili görüş değişikliği bu yargımızı doğrulayan en açık örneklerden biridir. Gerçekten, 1964 yılında, Kıbrıs'a Türkiye'nin müdahalesini engellediği için Amerika'ya karşı en şiddetli tepki gösteren bu çevreler, sonradan bu görüşleri ile taban tabana zıt fikirler savunarak, Türkiye'nin müdahalesini ve bu müdahale sonunda gerçekleşecek olan taksimi şiddetle kınamaya, bunu "Batılı emperyalistlerin" bir oyunu gibi göstermeye başlamışlardır. Bu görüş değişikliği, olaylara ideolojik açıdan bakılmasının bir sonucudur. Sonradan Kıbrıs'da radikal solun bir ölçüde güçlenmesi ve Sovyetler Birliği'nin hukukî ve fiilî taksime karşı olması, bu ideolojik görüşlerin gerisindeki başlıca nedenleri teşkil ettiğini sanıyoruz.

Böylece, Kıbrıs olayı Türkiye'nin uluslararası alandaki yalnızlığını gün ışığına kavuştururken, dolaylı olarak dış politika konusuna kamuoyunun dikkatini çekmişti. Belki Türkiye'nin tarihinde ilk kez halk, iç politika yanında, dış politika konularını da enine-boyuna tartışarak Türkiye'nin ulusal çıkarları için en doğru yolu aramaya koyulmuştu. Bu tartışmalar 1965 seçimlerinde işbaşına gelen ve yönetim felsefesi itibariyle "Batı"ya sadakatle bağlı olan Adalet Partisi iktidarını da et-

kilemiştir. Bu iktidar Batı ile mevcut ilişkilerini zedelemeden, Türkiye'nin "Doğulu" devletlerle gerginliğini halâ sürdüren ilişkilerini "normalleştirmek" ve gelişmekte olan devletler, özellikle gelişmekte olan komşu devletlerle iyi ilişkiler kurmak çabasına girişmiştir. Bu davranış öyle bilinçli olmuştur ki, 1965'den sonra Türk Hükümetlerinin Başbakanı olan Süleyman Demirel 12 Mart 1971 askerî müdahalesi üzerine bu görevinden ayrıldıktan sonra yaptığı bir mülâkatta "Türkiye'de hiç bir Başbakan Birleşik Amerika'ya benim kadar 'hayır' dememiştir" biçiminde konuşmuştur.

Ekonomik Etkenler :

Türkiye'nin 1965'den sonraki dış politikasını etkileyen, ona yeni boyutlar kazandıran ekonomik etkenler üzerinde kısaca durmak gerekecek. Bilindiği gibi Türkiye 1963 yılında plânlı kalkınma dönemine girmişti. 1963-1967 yılları arasındaki dönemi kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânında yıllık yüzde 7 dolayında bir kalkınma hedefi saptanmış, bunun gerçekleşmesi için yüzde 14 kadarı iç, yüzde 4 kadarı da dış kaynaklardan sağlanarak, gayri safi ulusal gelirin yüzde 18'i civarında bir yatırım yapılması öngörülmüştür. Öte yandan, Birinci Beş Yıllık Plânda, İkinci Beş Yıllık Plânın son yıllarından itibaren Türkiye'nin "herhangi bir olağanüstü yardıma ihtiyacı olmadan" kalkınması düşünüldüğü belirtiliyordu. Dış yardıma olan ihtiyacın giderek azalması Türkiye'nin dış politikası bakımından da önemli bazı sonuçlar doğurabilecekti. Nitekim, 1940'ların son yıllarından itibaren önce sadece Amerika Birleşik Devletleri'nden, sonradan da diğer Batılı Devletlerden ekonomik yardımlar alması, ister istemez ülkenin dış politikasını da bu çevrelere bağımlı kılmıştı. 1960'ların ikinci yarısından itibaren Batı'nın ekonomik yardımına olan ihtiyacının bir ölçüde azalması, dış politikada Türkiye'ye daha geniş davranış olanakları kazandırıyordu. Doğaldır ki, Adalet Partisi iktidarının çok yönlü dış politika izlemesinde bu gelişmenin de etkisi olmuştur.

Bununla birlikte, 1960'ların ortalarından sonra Türkiye'nin dış ekonomik yardımlara olan ihtiyacının tümden ortadan kalktığını söylemek doğru değildir. Söz konusu süre içinde, başta Vietnam savaşı olmak üzere, çeşitli nedenler yüzünden Amerika Birleşik Devletleri'nin dış ödemeler dengesi süratle aleyhine dönmüş, bu devlet ekonomisini stabilize etmek için birçok tedbirler almak, bu arada dış yardımlarını kısmak zorunda kalmıştır. Türkiye için yeni yardım kaynağı Avrupa olmuştur. Ortak üye olarak katıldığı Avrupa Ekonomik Topluluğu (Ortak Pazar) ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) çerçevesinde kurulan yardım konsorsiyumları, Türkiye'nin dış ekonomik

yardım bakımından Amerika'dan Avrupa'ya doğru yöneldiğini gösteriyordu. Ayrıca, ileride ayrıntılı olarak belirtmeye çalışacağımız gibi, 1960'ların ikinci yarısında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik ilişkiler de hızlı bir gelişme içine girmiştir. Başbakan Suat Hayri Ürgüplü 19 Ağustos 1965'de, Sovyet yardımlarıyla Türkiye'de gerçekleştirilecek on adet yatırım projesini açıklarken, Türkiye için Batı dışında bulunan yeni yardım kaynağını ortaya koyuyordu.

2. Türkiye'nin 1965 - 1971 Dönemindeki Dış İlişkileri

A) Türkiye'nin Batılı Devletlerle İlişkileri

a) Amerika Birleşik Devletleri ile İlişkiler

"Çok Taraflı Nükleer Kuvvet" (MLF) :

1963 yılı sonunda başlayarak 1964 yılı içinde devam eden Kıbrıs olayları karşısında Amerika Birleşik Devletleri'nin tutumu ve buna karşı Türk Hükümetinin ve halkının gösterdiği tepkiyi yukarıda etraflı olarak anlatmaya çalışmıştık. Bu olay nedeniyle iki devlet arasında beliren "mesafe" kolayca ortadan kalkmamış, aksine Türkiye bu devlete karşı çekingen politikasını sürdürmekte diretmiştir. Yeni politikanın en iyi örneğini Amerika Birleşik Devletlerinin 1964 yılı sonlarında NATO çerçevesinde kurulmasını teklif ettiği "Çok Taraflı Nükleer Kuvvet" (MLF) karşısında Türkiye'nin tutumunda görüyoruz. Batı Almanya'nın nükleer tetikte parmağını bulundurmak için Birleşik Amerika'nın bir süredir NATO üyelerine teklif ettiği ve Sovyetler Birliği'nin sert tepkilerine yol açan MLF projesine Türkiye birdenbire katılmayacağını bildirmiştir .Basında bu yolda çıkan haberler üzerine, Amerikan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü 13 Ocak 1965'de yaptığı açıklamada bu haberi doğrulamış, Türkiye'nin MLF'ye katılmaktan vazgeçmesinin Batı için "psikolojik bir kayıp" olduğunu söylemiştir. Washington'da 14 Ocak da yapılan açıklamada, MLF'ye katılmadığı gibi, Türkiye'nin yedi NATO üyesine mensup karma mürettebatlı Claude Ricketts muhribindeki 11 kişilik Türk denizci grubunu da geriye çektiği resmen bildirilmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanlığı sözcüsü 15 Ocak'ta yaptığı açıklamada bu konuda şöyle demiştir : "Çalışmaların son safhasında Türkiye, MLF'ye katılmamış olan NATO Devetlerinden ayrı bir tutum ittihaz etmekte kendisi için imkân olmadığına ve bu sebeple MLF teşebbüsüne iştirakten çekilmeye karar vermiştir. Bu karardan Amerika Birleşik Devletleri üç aya yakın bir zaman önce diplomatik yoldan haberdar edilmiştir. Çalışma grubundaki diğer NATO müttefiklerimize

de aynı yolla haber verilmiştir." Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakan Vekili Kemal Satır da 26 Ocak'da Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada bu konuya değinerek, başta Fransa olmak üzere 7 NATO Devletinin projeye muhalefeti karşısında Türkiye'nin vazgeçme kararı aldığını açıklamıştır. Esasen, daha 24 Kasım 1964'de Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin Ankara'da basına verdiği bir demeçte, "ilk önce büyük devletler bu konuda aralarındaki ihtilâfı halletsinler, sonra sıra bize gelir" demiştir. Bu arada, özellikle yabancı basında, Kıbrıs konusunda Sovyetler Birliği'nin desteğini sağlamak için Türkiye'nin böyle bir yola başvurduğunu belirten yazılar yayınlanmıştır. Nitekim, 4-13 Ocak tarihleri arasında Sovyetler Birliği Yüksek Şûrası Başkanlık Divanı üyesi N.B. Podgorni başkanlığındaki bir Sovyet parlamento heyeti Ankara'yı ziyaret etmiştir. Türkiye'nin MLF'den çekilme kararını açıklayan gazete, bu kararın Ankara'da yapılan görüşmeler sırasında Podgorni'ye de bildirildiğini ve "Sovyetler Birliği'nin dördüncü adamının bu karardan büyük memnuniyet duyduğunu" yazmıştır. Resmen yalanlanmayan bu iddia karşısında Dışişleri Bakan Vekili Kemal Satır parlamento konuşmasında şöyle demiştir: "MLF ile ilgili kararımız normal bir gelişmenin ve olayların Türkiye'nin düşüncelerinde yaptığı etkilerin bir neticesidir. Türkiye'nin bu hareket tarzı Sovyetler Birliği ile karşılıklı münasebetlerde havanın ısınmasına yardım etmişse, bu gelişme etken değil, sonuçtur. Sovyetler Birliği ile Moskova ve burada vaki temaslarımızda her iki taraf, içinde bulundukları savunma tertipleri üzerinde bir talep ve şart ileri sürmemişlerdir." Böylece, MLF karşısında Türkiye'nin tutumu, Türkiye'nin "yeni" politikasının ilk işareti oluyordu.

İkili Anlaşmalar:

1965 yılında nsonra Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan MLF'den daha önemli ve sürekli sorun "ikili anlaşmalar" ile ilgilidir. Bilindiği gibi, NATO çerçevesinde ve bunun dışında Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye arasında İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan askerî, ekonomik ve malî konulardaki anlaşmalara Türk halkı arasında genellikle "ikili anlaşmalar" denilmektedir. Bu anlaşmalardan bir kısmı iki ülkenin anayasa gereklerine göre imzalanarak tasdik ve ilân edilmiş, açık anlaşmalardır. Büyük bir çoğunluğu ise ya bu anlaşmalara, ya da Kuzey Atlantik Andlaşmasının 3 ncü maddesine dayanılarak yapılmış yürütme anlaşmaları niteliğindedirler. Yukarıda belirttiğimiz gibi, bu anlaşmalar, Türk kamuoyunda 1965'den sonra tartışılmaya başlamıştır. Zaten bu tarihten önce açık anlaşmalarla bile ilgilenmeyen Türk halkı, gizli anlaşmaların varlığından tamamen habersizdi. İkili anlaşmalarla Türki-

ye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında ortaya çıkan ilişkilerin durumu kamuoyunun dikkatini ilk kez "Johnson'ın mektubu" ile çekmişti. Bu mektubun bir bölümünde şöyle deniliyordu: "Aynı zamanda, Bay Başbakan, askerî yardım sahasında Türkiye ve Birleşik Devletler arasında mevcut iki taraflı Anlaşmaya dikkatinizi çekmek isterim. Türkiye ile aramızda mevcut Temmuz 1947 tarihli Anlaşmanın IV ncü maddesi mucibince, askeri yardımın, veriliş maksatlarından gayri gayelerde kullanılması için hükümetinizin, Birleşik Devletler'in muvafakatini alması icap etmektedir. Hükümetiniz, bu şartı tamamen anlamış bulunduğunu muhtelif vesilelerle Birleşik Devletler'e bildirmiştir. Mevcut şartlar altında Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı bir müdahalede Amerika tarafından temin edilmiş olan askerî malzemenin kullanılmasına Birleşik Devletler'in muvafakat edemiyeceğini size bütün samimiyetimle ifade etmek isterim."

Burada sözü geçen anlaşma, "Truman Doktrini" adı altında Türkiye'ye yapılacak yardımın koşullarını saptamak için iki devlet arasında imzalanan anlaşmadır. Amerikan Kongresinin 22 Mayıs 1947'de kabul ettiği bir kanun üzerine 12 Temmuz 1947'de imzalanan bu anlaşma uyarınca başlayan yardımdan 17 yıl sonra gönderilen bu mektubun Türk kamuoyundaki tepkilerinin nedenlerini daha iyi anlayabilmek için, anlaşmanın hükümleri üzerinde kısaca durmak gerekecek. Anlaşmanın dibacesine göre, yardım "her iki memleketin egemen bağımsızlığına ve güvenliğine uygun şartlar dairesinde" verilecekti. II nci maddede, Türk Hükümeti'nin yardımı "tahsis edilmiş bulunduğu gayeler uğrunda" kullanacağı belirtiliyordu. III ncü maddede şu hüküm yer alıyordu: "İki memleketin güvenliği ile kabili telif olduğu nisbette: 1 — Birleşik Devletler Basın ve Radyo Temsilcilerine, bu yardımın kullanılışını serbestçe müşahede etmelerine ve bu müşahadelerini tam olarak bildirmelerine müsaade edilecektir; 2 — Türkiye Hükümeti bu yardımın amacı, kaynağı, mahiyeti, genişliği, miktarı ve ilerleyişi hakkında Türkiye'de Türkiye'de tam ve devamlı yayın yapacaktır." Anlaşmanın IV ncü maddesine göre ise: "Türkiye Hükümeti, Birleşik Devletler Hükümetinin muvafakati olmadan, bu nevi̇den hiç bir madde, hizmet veya malûmatın... verildikleri gayeden başka bir gayede kullanılmasına müsaade etmeyecektir."

Öyle sanıyoruz ki, 1947 Anlaşmasının yapılma koşulları ve metni dikkatle tetkik edildiğinde, Johnson'un mektubunun Türk kamuoyunda yarattığı tepkinin nedenlerini anlamak daha kolaylaşmaktadır. Önce, anlaşma, Türkiye üzerinde Sovyet tehlikesinin devam ettiği bir sırada, fakat Birleşik Amerika ile Türkiye arasında herhangi bir ittifak bağının bulunmadığı bir zamanda yapılmıştı. Bu iki devlet arasında

ittifak bağı, Türkiye'nin NATO'ya girmesi ile başlamıştır. Türkiye NATO'ya girdikten sonra ise, Amerikan yardımları ittifakın çerçevesi içinde verilmiştir. Böyle olunca, Türkiye'nin 1964 yılında Kıbrıs'a müdahale için kullanacağı silâhları 1947 Anlaşmasına göre verilmiş silâhlar saymak, sağlam dayanaktan yoksun bir hukuki iddia olmaktadır. Türkiye'ye gelen tüm yardımların 1947 Anlaşmasına göre kullanılması gerektiği kabul edilse bile, bu anlaşmada sözü geçen yardımların "iki devletin egemen eşitliği ve güvenliği koşullarına göre verildiği" ilkesi ile, bunların "Amerika'nın tasvibi olmadan kullanılamayacağı" koşulu nasıl bağdaştırılacaktır? Bu hukuki iddialardan da daha önemlisi, Johnson'ın mektubunun taşıdığı ittifak anlayışıdır. Bilindiği gibi NATO çerçevesi içinde üye devletler askerî işbölümü yapmışlardır. Bu işbölümüne göre Türkiye, ittifak üyeleri arasında en az gelişmişi olduğu halde, en büyük kara ordularından birini elinde tutmaktadır. Gene işbölümüne göre, bu ordunun silâhlarının büyük bir çoğunluğunu Birleşik Amerika sağlamaktadır. Eğer Türkiye bu silâhları haklarının ve çıkarlarının ihlâli halinde kullanamazsa, ya da bunları salt Amerika'nın izni ile kullanabilirse, Türkiye'nin egemen bir devlet olarak varlığından söz edilebilir mi? İşte Johnson'ın mektubundan sonra Türkiye'de NATO'ya ve Birleşik Amerika'ya karşı doğan tepkilerin başlıca nedenlerinden biri, bu devletin yöneticilerinin taşıdıkları bu ittifak ve müttefik anlayışıydı. Bu anlayış mantıki sonucuna götürülecek olursa, Amerika'nın düşmanları mutlaka Türkiye'nin de düşmanları olacak, buna karşılık, Türkiye'nin düşmanlarının Amerika'nın da düşmanı olup olmayacağını bu devlet kendisi kararlaştıracaktır.

Türkiye Kuzey Atlantik Paktına üye olduktan sonra, bu devlet ile Birleşik Amerika arasında, ya doğrudan doğruya Paktın 3 ncü maddesine, ya da 19 Haziran 1951'de üye devletler arasında yapılan "Kuzey Atlantik Andlaşmasına taraf devletler arasında kuvvetlerin statüsüne mütedair sözleşme"ye dayanarak birçok ikili anlaşmalar yapılmıştır. Paktın üçüncü maddesi şöyledir: "İşbu andlaşmanın gayelerinin daha müessir bir şekilde tahakkukunu temin için taraflar, kendi hususi vasıtalarını geliştirmek ve birbirlerine karşılıklı yardımlarda bulunmak suretiyle, münferiden ve müctemian, devamlı ve fiili olarak hareket edip bir silâhlı tecavüze karşı münferit ve müşterek mukavemet kudretlerini idame ve tezyit eyliyeceklerdir." NATO Kuvvetler Statüsü Andlaşması, Kuzey Atlantik Andlaşmasına üye devletlerin, hizmet maksadıyla birbirine kuvvet göndermeleri halinde, bu gibi kuvvetlerin ev sahibi olan ülkede kaldıkları sürece uyacakları statüyü gösteren hükümleri kapsamaktadır. Türkiye bu andlaşmaya, NATO'ya girdikten sonra, 10 Mart 1954 tarihinde katılmıştır.

NATO Kuvvetler Statüsü Andlaşmasında NATO'nun tüm üyelerine uygulanan genel hükümler bulunmasına karşılık, gerek bu anlaşmayı, gerek Kuzey Atlantik Andlaşmasının 3 ncü maddesine dayanılarak yapılan ikili anlaşmalarda sadece bu anlaşmalara taraf olan devletleri bağlayan özel hükümler bulunmaktadır. Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri, çoğu gizli olan bu türden yüze yakın anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşmalardan 23 Haziran 1954 tarihli Askeri Kolaylıklar Andlaşmasının genel nitelikte olmasına karşılık, diğerleri spesifik konularla ilgili uygulama andlaşmaları niteliğindedirler. Türk kamuoyunda 1965'den sonra başlayan tartışmalarda, andlaşmalardaki hükümlerin bir çoğu ya basında, ya da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde açığa vurulmuştur. İkili anlaşmaların kamuoyunda tartışılmaya başlanması ile o zamana değin halkın bilmediği bir çok hususlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi, ikili anlaşmaların devletin çeşitli makamları ile yapıldıkları ve bunların bir kısmının yazılı olmasına karşılık, diğerlerinin yüzyüze yapılan konuşmalarda veya telefon görüşmelerinde varılan sözlü mutabakatlar biçiminde olduklarıdır. İleride değineceğimiz gibi, ikili anlaşmaların bir kısmının yerine geçmek üzere temel bir anlaşma hazırlanması için iki devlet arasında yapılan görüşmelerde bu anlaşmalardan bazılarının metinleri dahi bulunamamıştır. Öyle anlaşılıyor ki, Amerikan yetkilileri, şu ya da bu nedenle bir Türk makamından elde edemedikleri hakları, diğer bir makama başvurarak sağlamak yoluna gitmişlerdir. Böylece birbirlerinden haberi olmadan Türk makamlarıyla bir çok anlaşmalar yapmışlardır.

Amerikan Üsleri ve Tesisleri:

İkili anlaşmalar üzerindeki tartışmaların ortaya çıkardığı bundan da daha önemli husus, Türkiye'de Amerikan üsleri ve mevzileri ile ilgilidir. Türkiye'de bazı Amerikan üsleri ve tesisleri ile askeri personelinin varlığı öteden beri herkesçe bilinen bir hususdu. Kesinlikle bilinmeyen, üslerin statüsü ve niteliği ile buradaki Amerikalı personelin yetkileri, miktarı ve sahip oldukları haklar ve ayrıcalıklardı. Bu hususların çoğunluğu, 23 Haziran 1954 tarihli Askeri Kolaylıklar Andlaşması ve bu andlaşmaya dayanılarak yapılan uygulama anlaşmaları ile düzenlenmiştir. 1954 Andlaşması, Bakanlar Kurulunun verdiği yetkiye dayanılarak Dışişleri Bakanlığı tarafından yapıldığı halde, uygulama andlaşmalarının çoğunluğu, ya bu bakanlık, ya da Milli Savunma Bakanlığı, ya da doğrudan doğruya askeri yetkililer ile yapılmıştır.

Bu anlaşmalarla Türkiye'de kurulan Amerikan üs ve mevzileri dört kategoride toplanabilir : 1 — Hava üsleri; 2 — Stratejik füze üsleri; 3 — Muhabere elektronik tesisleri; 4 — Bu üs ve mevzilerde ça-

lışan Amerikan askerî personelinin ve ailelerinin her türlü ihtiyaçlarını karşılayacak lojman, otel, hastahane, okul, kulüp, muhtelif eğlence ve dinlenme yerleri ve satış mağazaları (PX) gibi faaliyetlerin idamesi ve birliklerin her türlü ikmal maddelerinin stok edilmesi için gerekli tesisler. Bu üs ve mevzilerin kurulması için Türk Hükümeti 34 milyon metrekare yer tahsis etmiştir. Bu arazilerin istimlâk bedelleri ile üzerinde kurulan üs ve mevzilerin bakımı, silâhların depolanması, idameleri ve üslerin çevre güvenliğinin sağlanması Türkiye'ye ait idi. Bunun Türk savunma bütçesine yükü, yılda 30 milyon TL. civarındaydı. Yukarıda sözü geçen anlaşmalarla Çiğli'de (İzmir) bir ortak Türk-Amerikan hava üssü kurulmuş; Adana'daki İncirlik hava üssü, bir buhran halinde Amerikalıların kontrolüne bırakılmak üzere NATO Stratejik Hava Kuvvetleri Komutanlığına bağlanmış; Pirinçlik (Diyarbakır), Esenboğa (Ankara) ve Eskişehir havaalanlarından Amerikan uçaklarının yararlanmaları kabul edilmiş; Karamürsel, Samsun, Trabzon, Ankara ve Diyarbakır'da elektronik istihbarat üs ve tesisleri kurulmuş; ve Amerikan gemilerinin Türk limanlarında barınına ve tamir kolaylarından yararlanmaları kabul edilmiştir. Bu askerî kolaylıklar yanında, gene aynı anlaşmalarla Türkiye'deki Amerikalı askerî personele yargı ayrıcalıklarından özel posta servisine, gümrükten arınmış satış kantinlerinin açılmasına dek uzanan çeşitli kolaylıklar tanınmıştır. Bu ayrıcalıklar ve kolaylıklar tüm NATO Devletleri arasında yapılan Kuvvetlerin Statüsü sözleşmesiyle tanınan hakları çok aşmakta, "kapitüler" nitelikler taşımaktaydı. Hele bu ayrıcalıkların ve kolaylıkların Amerikalı yetkililer ve görevliler tarafından uygulamada kötüye kullanılması, sokaktaki adamı bile tedirgin etmeye başlamış ve Türkiye'de körükörüne bir Amerikan düşmanlığı yaratmıştır. Anlaşmalarla tanınan adlî ayrıcalıklar, Amerikan askeri personelini, işledikleri her türlü suçtan ötürü Türk adaletinin önüne çıkmaktan tümüyle önleyen bir duruma getirmiştir. "Görev sırasında" işlenen suçların yargılanmasının Birleşik Amerika mahkemelerine bırakılacağını öngören ikili anlaşmalara dayanarak, jeep'ini Türk çocuklarının önüne sürerek onları öldüren yarbaylardan, sarhoşlukla bayrak yırtan, ya da Türk ulusuna hakaret eden çavuşlara kadar bütün Amerikalı askerî sanıklar, doğrudan doğruya Birleşik Amerika yetkilileri tarafından bildirilen bir "görevlidir" sözü ile Türk adaletinin önüne çıkmaktan kurtulmuşlardır. Türkiye'deki Amerikan personelinin belli başlı bütün ihtiyaçlarının gümrüksüz olarak yurdumuza girmesi için verilen imtiyaz ise, Türk hazinesini önemli bir gelir kaynağından yoksun bıraktığı gibi, ithal rejiminin Türkiye'ye girmesini yasakladığı bir yığın lüks tüketim maddesinin de Amerikan PX'leri kanalıyla kaçak olarak iç piyasaya sokulmasını sağlamıştır. Günümüzden dokuzbin yıl öncesine kadar uzanan

tarih ve kültür hazineleriyle dolu Anadolu toprağı, Birleşik Amerika'ya kendi personeli için tanınan özel posta imtiyazı sonucunda görülmemiş bir tarihî eser kaçakçılığına sahne olmuştur.

Öyle sanıyoruz ki, ikili anlaşmaların bu biçimde uygulanması ve bu uygulamanın yayın organları ile Türk kamuoyuna geniş bir biçimde duyurulmaya başlamasından sonra, halk arasında Amerikan düşmanlığı süratle yaygınlaşmıştır. Türk Hükümeti sorunun önemini görerek ikili anlaşmaların yeniden gözden geçirilmesi üzerinde çalışmaya başlamıştır. Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil 6 Ocak 1965'da gazetecilere yaptığı açıklamada "Amerika Birleşik Devletleri ile aramızda imzalanmış olan ikili anlaşmaları gözden geçiren bir çalışma içindeyiz" diyerek ilk kez halka bilgi vermiştir. Bundan birkaç gün sonra Başkan Johnson'ın 1964 yılında Başbakan İnönü'ye gönderdiği mektubun yayınlanması üzerine, 14 Ocak'da Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada Başbakan Süleyman Demirel şunları söylemiştir: "Hükümetin Amerika'nın tesiri altında bulunduğu yolunda ortaya atılan iddiaları nefretle karşılıyoruz. Türk Hükümetleri hiç bir zaman, hiç bir tesir ve baskı altında olmamıştır, olmayacakdır da. Hiç bir Türk Hükümeti, Türkiye'nin menfaatleri dışında hiç bir tesir altında olamaz."

İkili Anlaşmaların Değiştirilmesi Çabası:

Türk yöneticileri 1965'den sonra genel olarak Amerika ile ilişkilerde, özellikle ikili anlaşmalar konusunda bu devletin etkisi altında bulunulmadığını âdeta ispatlamak çabası içine girişmişlerdir. Başbakan Demirel 4 Nisan 1966'da gazetecilere verdiği bir demeçte, "55 kadar ikili anlaşma vardır. Bunların hepsi hükümet tarafından gözden geçirilmiştir. Bunların bizim kendi düzenimiz açısından tek bir anlaşma haline getirilmesi için çalışılmaktadır" demiştir. Bir gün sonra basına verdiği demeçte aynı konuda şöyle söylüyordu: "İkili anlaşmalar, NATO Andlaşmasının 3. maddesinin uygulama anlaşmalarıdır. İkili anlaşmalar müşterek savunmanın icabı olarak yapılmıştır. Hükümetlerde devamlılık vardır. Bu anlaşmaların hepsi hüsnüniyetle ve Türkiye'nin menfaatleri için yapılmıştır. Bizim hükümet felsefemiz, Türkiye'nin menfaatleri için yapılmış olan her şeyi, kim yapmış olursa olsun, müdafaa etmeyi icap ettirir. Sayıları takriben 55 kadar olan bu anlaşmaları hükümetimiz dikkatle gözden geçirmiştir. Bunların içerisinde, tatbikattan doğan hususlar nazarı dikkate alınarak düzeltilmesi gerekli kısımlar vardır ve halen bu konuda müzakereler cereyan etmektedir." Dışişleri Bakanlığı tarafından 21 Ocak 1967'de yapılan açıklamada söz konusu 54 ikili anlaşmanın üçünün 1950'den önce, otuzbirinin 1950 ile 1960 yılları arasında, yirmisinin de 1960 ile 1965 yılları arasın-

ca imzalandığı bildiriliyordu. Yapılan uzun çalışmalar sonunda, ilgili makamlar "dağınık şekli ile bu anlaşmaların uygulanmasının güçlük arzedeceği, bunların biraraya getirilerek sistematik bir düzene sokulmasının gerektiği" sonucuna varmışlardır.

Nihayet, Türk Hükümeti 7 Nisan 1966'da Birleşik Devletler Hükümetine verdiği bir muhtırada bu anlaşmaların "tedvin ve ıslahı" gerektiğini bildirmiştir. Amerika Hükümeti de 18 Nisan tarihli cevabında bu teklifi kabul edince, iki hükümet 23 Haziran 1954 tarihli Askerî Kolaylıklar Andlaşması ile buna dayanılarak yapılan 13 adet ikili anlaşmayı tâdil etmek, sarahata kavuşturmak ve birleştirerek tek metin haline getirmek için hazırlık çalışmalarına başlamışlardır. Bu çalışmalar sürdürülürken, ülke içindeki tartışmalar da devam etmiştir Eleştiriler karşısında Adalet Partisi iktidarı, ikili anlaşmalardan hiç birinin 1965' den sonra yapılmamış olduğunu ileri sürerek kendisini savunmaya çalışmıştır. Dışişleri Bakanı Çağlayangil, eski Millî Birlik Komitesi üyesi, Tabiî Senatör Suphi Gürsoytrak'ın bu konudaki bir sorusuna şöyle cevap vermiştir : "Şunu ifade edeyim ki, Adalet Partisi, Sayın Suat Hayri Ürgüplü'nün Başkanlığı sırasında ve iktidara geldiği 1965 seçimlerinden sonra tek başına, bugüne kadar; hiç bir hükümetle askerî ikili anlaşma yapmamıştır... Arkadaşlarımız, iki dudaklarının arasından çıkan sözün kanun olduğu devrede ikili anlaşmalar meselesini halledebilirlerdi. Ya iki maddelik bir kanun çıkarır veya bir deklarasyon yayınlayarak işin içinden çıkabilirlerdi. Bunu yapmıyorlar, şimdi kalkıp bizi Amerika uyduluğu ile itham ediyorlar. Bu, en azından insafsızlıktır."

Bu tartışmalar sürerken, Türkiye ile Amerika arasındaki çalışmalar tamamlanarak 3 Temmuz 1969'da "Ortak Savunma İle İlgili İşbirliği Anlaşması"nın imzalandığı açıklanmıştır. Yayınlanan basın tebliğinin bir bölümünde aynen şöyle deniliyordu : "Millî makamlarca yürütülen titiz çalışmaları müteakip, iki Hükümet temsilcileri, bu hususlaki müzakerelere resmen 20 Ocak 1967 tarihinde başlamışlardır. İki yıl dört ay süren ve Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki dostluk bağlarına her zaman hakim olmuş bulunan karşılıklı anlayış ve sammiyet havası içinde cereyan eden yoğun ve etraflı müzakerelerden sonra, Türkiye Cumhuriyeti ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümetleri bugün (3 Temmuz 1969), Kuzey Atlantik Andlaşmasının III. maddesi gereğince ilki hukümet arasında müşterek tedbirlerin dayandırılacağı temel ilkelerle ilgili bir anlaşma imzalamışlardır.

Bu anlaşma da diğer ikili anlaşmaların çoğu gibi gizlidir ve sadece anlaşmaya hâkim olan temel ilkeler kamuoyuna duyurulmuştur.

Temel anlaşmada yer alan hükümlerle, yürürlükten kaldırılan ikili anlaşmalardaki bir kısım hataların giderilmek istendiği anlaşılmaktadır. Örneğin, kamuoyuna açıklanan metinde şöyle bir hüküm yer alıyor: "Her müşterek savunma tesisinin mahiyet, amaç ve süresinin Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından tasvip olunması lâzımdır." Bu fıkranın, ortak savunmayla ilgili oldu bittilere ve sözlü mutabakat ile tesis kurmak uygulamasına son verilmek için konulduğu sanılıyor. Gene metinde yer alan başka bir hükümde ise şöyle deniliyordu: "Bu anlaşma hükümleri içinde Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinden hiç bir hususu gizli tutmadığı açıktır." Bu hükmün konulmasının nedeni de, Türk makamlarının haberi olmadan Türkiye'den kalkarak Sovyetler Birliği üzerinde düşürülen U-2 uçağı olayının veya aynı biçimde Türk topraklarından kalkarak Karadeniz üzerinde düşürülen Amerikan uçağı olayının tekrarını önlemek olabilir. Öte yandan, temel anlaşmada yer alan hükümlerin birçoğu kamuoyu önünde Hükümetin bir savunması niteliğini taşıyor, böyle bir kompleks içinde kaleme alınmış olduğu izlenimini uyandırıyor. Örneğin, bu tür hükümler arasında şunlar bulunuyor: "İki taraf arasında bu anlaşma ile öngörülen karşılıklı işbirliği, tarafların egemenlik ve eşit haklarına mütekabilen riayet esasına müstenittir... Türkiye ,bütün tesislere uygun gördüğü askerî ve sivil personeli tayin etmek hakkına sahiptir... Türkiye, bu anlaşma gereğince müşterek savunma gayretinin mahiyet ve amacının, uygulama anlaşmalarında tasrih edilen her iki milletin karşılıklı gayretlerine uyduğunu tahkik için bütün tesisleri denetleme hakkına sahiptir." Türk kamuoyundaki tartışmalarda ortak üs ve tesislerin bulunduğu yerlere Türk görevlilerinin sokulmadıkları ,bunların Amerikan egemenliğine devredildiği gibi söylentilerin, bu tür hükümlerin anlaşmaya konulmasını gerektirdiğini anıyoruz.

Temel anlaşmanın imzalanmasından sonra ikili anlaşmalar konusunda sürdürülen tartışmalar belirgin bir biçimde azalmıştır. Hükümet yetkilileri 23-25 Ocak 1970 tarihlerinde Millet Meclisi'nde 22, 27 ve 28 Ocak'da da Senato'da yapılan gizli oturumlarda ikili anlaşmalar hakkında geniş bilgiler vermişlerdir. "Genel görüşmenin gizli yapılmış olması dolayısıyla kamuoyunun yeterli derecede aydınlanmadığı düşüncesiyle" Başbakan Demirel 7 Şubat'ta bu konuda bir basın toplantısı yapmıştır. Başbakan uzun açıklamalarında ikili anlaşmaların niteliklerine göre bir de dökümünü yapmıştır. Şöyle ki :

Kanunla Onaylanan Anlaşmalar	16	adet
Harita Anlaşmaları	12	»
Yürürlükten Kalkmış Bulunan Anlaşmalar	6	»
Bilimsel Anlaşmalar	4	»
Yardım Anlaşmaları	26	»
Nato İttifakı İçinde Alınan Kararlar Gereğince Yapılan Anlaşmalar	14	»
1954 Askerî Kolaylıklar Anlaşmasından Güç Alanlar	13	»
TOPLAM	91	adet

Başbakan Demirel, bu tablo hakkında şu açıklamada bulunmuştur: "91 adet anlaşmanın, 16 adedi kanunla onaylanmış ve neşredilmiştir. Bir gizliliği bahis konusu değildir. 26 adedi yardım anlaşmalarıdır. Türkiye burada veren değil, alan durumundadır. 6 adedi zaten yürürlükten kalkmıştır. 4 adedi Silâhlı Kuvvetlerimizin modernleştirilmesiyle ilgili anlaşmalardır. Herhangi bir hak verme veya alma mevzuubahis değildir. 12 adedi harita anlaşmalarıdır. Gizlilikleri teknik icaplarından ileri gelmektedir. Hükümranlıkla ilgileri yoktur. 14 adedi NATO ittifakı içinde alınan kararlar gereğince yapılan anlaşmalardır. Bunlar şeklen ikili olmakla beraber, NATO çok taraflı tertiplerinin Türkiye'deki uygulanmasına taallûk eden anlaşmalardır. Geriye 13 anlaşma kalmaktadır. Bu 13 anlaşmanın içerisinde ne vardır? Bunlar iddia edildiği gibi Türkiye'yi tehlikeye sokan anlaşmalar mıdır? Veya Türkiye'nin bağımsızlığını, hükümranlığını zedeleyen anlaşmalar mıdır?" Başbakan, bundan sonra 3 Temmuz 1969 temel anlaşmasının ışığı altında konuyu ele alarak şöyle demiştir: "3 Temmuz 1969 tarihinde imzalanan Ortak İşbirliği Anlaşması ile biz ne yaptık? Evvelâ, 23 Haziran 1954 tarihli Askerî Kolaylıklar Anlaşmasını yürürlükten kaldırdık. Saniyen, geçmişteki tatbikatı değerlendirerek, bir prensipler manzumesi ile bir disiplin getirdik. Anlaşmaların hepsine şâmil bir model yaptık. 13 anlaşmanın hepsine bu model tatbik edilecek ve gerekli görülecek düzeltmeler yapılacaktır. Bunun tenkit edilecek bir tarafı yoktur. Buna kimsenin itirazı olmamalıdır. Çünkü, ne bir şey verilmektedir, ne de yeni bir tesise müsaade olunmaktadır. İşte ilerleme budur." Demirel, 3 Temmuz 1969 Anlaşmasına uygun bulunmayacak anlaşmaların yürürlükten kaldırılacağını, bu konudaki görüşmelerin iki ülkenin askerî makamları arasında yapılmakta olduğunu söyledikten sonra şunları eklemiştir: "Adalet Partisinin iktidara geldiği 27 Ekim 1965 tarihinden bugüne kadar Amerika Birleşik Devletleri ile or-

tak savunma konusunda yapılan anlaşmaların sayısı 15'dir. Bu anlaşmaalrın tamamı, 1947 Askerî Yardım Anlaşması çerçevesinde Türkiye'ye yapılan askerî yardıma, teknik yardıma, yardım yoluyla Deniz Kuvvetlerimizin destroyerlerle takviyesine taallûk eden uygulama anlaşmalarıdır. Bunların hepsinin 244 sayılı kanuna uygun olarak imza ve onay işlemleri tamamlanmıştır. Bu devre zarfında, yeni bir tesis ihdasına veya mevcut herhangi bir tesisin faaliyetinin geliştirilmesine müteallik hiç bir anlaşma yapılmamıştır."

Kamuoyundaki tartışmalar sırasında geniş ölçüde eleştiri konusu olan ve "görev sırasında" işlendiği gerekçesiyle Türkiye'deki Amerikan personelinin suçlarına Türk mahkemelerinin bakmasını önleyen ikili anlaşma da bu arada değiştirilmiştir. Yukarıda belirttiğimiz gibi 1956 tarihli bir ikili anlaşma, Amerikan makamlarında verilen görev bölgesinin Türk askerî ve adlî makamları tarafından tartışmasız kabulünü öngörüyordu. 24 Eylül 1968 de imzalanarak 24 Temmuz 1969 da Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen "Resmi vazife sırasında işlenen suçlarla ilgili Türk-Amerikan Anlaşması"na göre ise bu usul şöyle değiştirilmiştir: Suçun işlendiği yerin savcısı, "sanığın, anlaşma hükümlerinden faydalanmağa hakkı olduğunun bildirilmesi üzerine, suçun resmî vazifenin ifasında yapılan bir fiil veya ihmalden doğup doğmadığı hususunu" Adalet Bakanlığı aracılığı ile Türk Genel Kurmay Başkanlığından soracaktır. Bunun üzerine, Genel Kurmay Başkanlığı bu hususu ilgili Amerikan makamından (Amerika Birleşik Devletlerinin Türkiye'deki kuvvetlerinin en yüksek komutanından) soruşturacaktır. Soruşturmadan sonra, Amerikan ilgili makamları suçun niteliğini belirten belgenin bir suretini Türk Genel Kurmay Başkanlığına, diğer bir örneğini de sanığın görevli veya bağlı bulunduğu birliğin komutanına gönderecektir. Bu belge Türk Genel Kurmay Başkanlığınca kabul edildiği takdirde, Adalet Bakanlığı aracılığıyla suçun işlendiği yerin savcısına gönderilecektir. Belgenin Adalet Bakanlığından alınması üzerine sanık hakkındaki işlemler yetkili adlî mercilerce durdurulacak ve sanığın dosyası Türk Genel Kurmay Başkanlığına gönderilecektir. Görev belgesi Türk Genel Kurmay Başkanlığınca reddedilirse ne olur? Başbakan Demirel, basın toplantısında bu soruyu şöyle cevaplandırmıştır : "İki ihtimal varittir. Ya vesikayı veren Amerikan makamı Türk makamlarının haklılığını teslim eder. Bu takdirde dava Türk mahkemelerinde görülür. Yahut, sanığın görevli olduğunda ısrar eyler. O zaman mesele politik hüviyet alır ve siyasi münakaşa sahasına girer. Mutabakat zaptında böyle bir hal vukuunda takip edilecek usul belirtilmektedir. Bu usul şudur : Süratle yargılamayı öngören Kuvvetler Statüsü Sözleşmesinin ruhuna uygun olarak müzakereler azamî 2 aylık bir süre içinde neticelendirilecektir. Bu müddet zarfında neticeye varı-

lamazsa, sanık yine Kuvvetler Statüsü Sözleşmesinin ahkâmı mucibince ilânihaye Türkiye'de tutulamayacağına göre, 'gönderilen devletin eldeki meselede kendi kanunları tahtında gerekli tedbirleri almasına müsaade' edilecektir. Ancak mesele burada kapanmamaktadır. İlerideki uygulamalara ışık tutması bakımından, 'güvenlik' keyfiyeti hususundaki görüşmelere devam edilecek ve bu görüşmeler neticelenmeden benzer bir olay vukubulursa Amerikan makamlarının bu olayla ilgili sanık veya sanıklara görev belgesi vermesi önlenebilecektir."

"Amerikalıların Görüntüsünü Azaltmak" :

Temel anlaşmanın imzalanmasıyla birlikte Türkiye'deki Amerikan askerî personelinin de azaltılması yoluna gidilmiştir. Gerçekten, Amerikalı personelin sayısı, özellikle büyük kentlerdeki "görüntüsünü azaltmak" için ,oldukça kısa bir sürede 27.000'den 6.400'e indirilmiş, kalanlar da dağınık halden çıkarılarak (Ankara'da Balgat sitesinde olduğu gibi) toplu halde ikamete tâbi tutulmuştur. Aynı biçimde, Amerikalı yetkililer, görüntüyü azaltmak için personelin halk arasında mümkün olduğu kadar az görünmelerini, askerî kıyafetle, hele alkollü olarak dolaşmamalarını telkin ve temine çalışmışlardır. Buna paralel olarak, Akdeniz'deki Amerikan Altıncı Filosunun Türk limanlarına yaptığı ziyaretlerde de azalma olmuştur. Bu filonun 1968 yılının Temmuz ayında İstanbul'a yaptığı ziyaret sırasında bazı gençlerin çıkardıkları olayların böyle bir kararın alınmasını gerektirdiği sanılmaktadır.

Görüntüyü azaltmak için alınan başka bir tedbir de, bir kısım havalanları ve radar tesislerinin Türk Silâhlı Kuvvetlerine devredilmesidir. Türk-Amerikan ilişkilerinin kamuoyunda yoğun bir biçimde tartışıldığı sırada, Türkiye'deki askerî tesisler eleştirilerin başlıca hedeflerinden biri olmuştu. Türk Hükümeti bu konuyu yeni esaslara bağlamağa çalışmıştır. Esasen, Türk yöneticileri, Türkiye'de Amerikalılara ait "üsler" bulunduğu yolundaki iddiaları reddetmişlerdir. Başbakan Demirel, 4 Nisan 1966'da gazetecilerle yaptığı toplantıda, Türkiye'deki Amerikan üsleriyle ilgili bir soruya, "Türkiye'de üs yoktur, Türkiye'de tesisler vardır. Türkiye'nin içinde bulunduğu anlaşmalar ortak savunma için imzalanmıştır. Bu tesisler, Türkiye'nin rızası ile kurulmuştur ve Türkiye'nindir " demiştir. Başbakan, 5 Nisan'da verdiği bir demeçte de aynı konuda şöyle söylemiştir : "Türkiye'de yabancı devletlere ait üsler mevcut değildir. Türkiye'de NATO Andlaşması ve ikili anlaşmalar gereğince savunma maksatlarına matuf tesisler vardır. Üs ile tesisi birbirinden ayırmak lâzımdır. Bu tesislerin mülkiyeti Türkiye'ye aittir."

1965'den sonraki dönem içinde, Askerî Kolaylıklar Anlaşması çerçevesinde kurulmuş olan tesislerden Anadolu Kavağı ve Ankara'da

Manzaralı mevkiinde bulunan ortak savunma tesisleri, Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması çerçevesinde Birleşik Amerika tarafından kullanılmakta olan Samsun'daki radar tesisleri ve ortaklaşa kullanılmakta olan Çiğli hava üssü tamamen Türk Silâhlı Kuvvetlerine devredilmiştir. Başbakan Demirel, 7 Şubat 1970 tarihli basın toplantısında bu konuda şöyle demiştir : "Bu durumda, 3 Temmuz 1969 Ortak Savunma İşbirliği Anlaşmasında vazolunan esaslara uygun olarak halen çalıştırılan müşterek savunma tesisleri yurdumuzun 5 yerinde bulunmaktadır. Bunlar Kocaeli (Karamürsel), Diyarbakır (Pirinçlik) ve Sinop'daki radar tesisleri ile Adana (İncirlik) Havaalanı ve Ankara (Balgat) Karargâh ve Lojistik tesisleridir."

Bunlardan sadece Adana'daki İncirlik Havaalanı Ortak Savunma tesisi olarak kalmıştır. Başbakan Demirel, yukarıda sözünü ettiğimiz basın toplantısında İncirlik Havaalanında bulunan NATO'ya tahsisli Amerikan uçaklarının statüsü hakkında şunları söylemiştir : "NATO müşterek savunma plânları gereğince İncirlik'de bulunan bu uçaklar NATO'nun genel caydırıcı gücünün bir kısmını teşkil etmektedir. Bunlar, NATO Avrupa Müttefik Kuvvetleri Başkomutanlığına (SACEUR) bağlı olup, bu Komutanlık da NATO Konseyinin emrindedir. Bilindiği gibi, NATO Konseyinde Türkiye de temsil olunmaktadır. Türkiye'nin iştiraki olmadan NATO Konseyi herhangi bir karar alamaz ve Konseyin kararı olmadan da NATO Avrupa Müttefik Kuvvetleri Başkomutanlığı (SACEUR) İncirlik'de bulunan ve NATO'ya tahsisli olan bu uçaklara hareket emri veremez. Bu uçakların NATO'nun savunma amaçlarından başka bir amaçla kullanılmaları da mevzubahis değildir. Yukarıda açıkladığım sebeplerden dolayı, bu uçakların durup dururken Türkiye'yi iradesi dışında bir harbe sokmalarına imkân yoktur." Gerçekten, NATO Konseyinde kararların oybirliği ile alınması, dolayısıyla Türkiye'nin de diğer herhangi bir NATO ülkesi gibi veto hakkına sahip olması, İncirlik'deki uçakların Türkiye'nin iradesi dışında kullanılmasını önlemektedir. Ancak, yine de 1958'deki Lübnan olayları sırasında bu ülkeye gönderilen Amerikan birliklerinin İncirlik'den faydalanmaları, 1960 yılında Birleşik Amerika ile Sovyetler Birliği arasında gerginliğe yol açan U-2 uçağının buradan havalandıktan sonra Pakistan'a uğrayıp Sovyetler Birliği üzerinden uçmaktayken düşürülmesi, Türkiye'nin birtakım oldu-bittiler karşısında bırakılabileceği kuşkusunu uyandırmaktadır. Bu nedenle, İnucirliğin de doğrudan doğruya Türk Silâhlı Kuvvetlerinin emir ve komutasına verilmesi, Türkiye'nin güvenliği bakımından gerekli görülmektedir.

b. NATO'nun Yeni Stratejisi ve Türkiye'nin Durumu

1960'ların ortalarından itibaren Türkiye'nin dış politikasıyla ilgili

olarak tartışma konusu olan konulardan biri de, yeni NATO stratejisi karşısında Türkiye'nin güvenliğinin yeterince korunup korunmadığı idi. Bu konuyu NATO stratejisinin tarihî evrimi içinde ele alarak incelemeğe çalışacağız.

1950 ve 1957 yılları arasındaki devrede NATO stratejisi, İttifak üyelerinin karşılaşacakları bir saldırı halinde, Birleşik Amerika'nın elindeki nükleer gücü derhal kullanabileceği varsayımına dayanıyordu. Bu devrede İttifakın Avrupa'daki üyelerinin klâsik gücü, Sovyetler Birliği'nin ve müttefiklerinin bu tür gücüne oranla çok daha zayıftı ve denge ancak Birleşik Amerika'nın nükleer gücü ile kurulabilirdi. Fakat, bu durum 1957 yılından sonra birden değişti. Bu yılın Ekim ayında Sovyetler uzaya attıkları ilk Sputnik'in de gösterdiği gibi, uzun menzilli füzelerini başarıyla geliştirmişti. Bu sırada, Birleşik Amerika'nın elinde sadece orta menzilli füzeleri bulunduğundan, Sovyetler lehine değişmeye başlayan nükleer dengeyi kapatabilmek için 1957 yılının Aralık ayında yapılan NATO Bakanlar Konseyi toplantısında Avrupa'ya orta menzilli Amerikan füzelerinin yerleştirilmesi ve nükleer başlıklar depo edilmesi önerilmişti. Bu öneriyi toplantıda Türkiye de desteklemişti. Büyük ölçüde o sırada içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıyı giderecek, cömert bir Amerikan yardımı sağlamak ümidi, biraz da Sovyetler'in böylece kazandığı üstünlüğün Türk güvenliğine büyük bir tehlike olduğu inancı ile, Başbakan Menderes, Türkiye'yi Amerikan füzelerine ve çekirdekli başlıklarına açmakta çok istekli görünmüştü. Bunun üzerine, Türkiye ile Birleşik Amerika arasında 1958 yılının Kasım ayında bir ikili anlaşma yapılarak, Çiğli (İzmir) hava üssünde 15 füzelik bir Jüpiter rampası kurulmuştu. Bu füzeler 1962 yılında Küba bunalımı sırasında Washington ile Moskova arasında pazarlık konusu olmuş ve bu pazarlık, Kruşçev'in yaptığı bir konuşma ile dünya kamuoyuna duyurulmuştu. Sovyetler, Birleşik Amerika'nın komşusu olan Küba'ya Sovyet füzelerinin konulmasına karşılık, kendilerinin komşusu olan Türkiye'deki füzelerin kaldırılmasını istemişlerdi. Nitekim, böyle olmuş ve Türkiye'deki füzeler 1963 yılında kaldırılmıştır. Ancak, bu kaldırma kararının Türkiye'ye danışılmadan verildiği yolunda Türk basınından çıkan haberler, kamuoyunda uzun tartışmalara konu olmuştu. Eleştiriciler, NATO stratejisinin, diğer ittifak üyelerine danışılmadan Birleşik Amerika tarafından ve salt bu devletin çıkarlarına göre saptandığını ileri sürmüşlerdir. Bu konuda Türk Hükümetinin kamuoyunu ikna edici bir açıklamada bulunamamış olması, iddiaların doğruluğunu kabullenme anlamını taşıdığı izlenimini uyandırmıştır. Olay, Birleşik Amerika askerî çevrelerinin, NATO stratejisini "topyekûn karşılık" doktrininden "esnek karşılık" sistemine dönüştürmek

için teşebbüslere giriştikleri bir zamana rastlamıştı. Bu yüzden, füzelerin Türkiye'ye danışılmadan kaldırılması yanında, Türk kamuoyunda yeni NATO stratejisine karşı da kuşkular uyanmış ,tepkiler olmuştu. Acaba, yeni NATO stratejisi de Amerika'nın savunma çıkarlarına göre mi ayarlanmıştı? 1957'ye değin tüm gücünü Avrupa'nın arkasına koyarken, Sovyetler'in uzun menzilli füzeleri geliştirmeleri üzerine, kendi toprakları da vurulabilir hale gelince Birleşik Amerika bundan vaz mı geçiyordu?

Belirtmek gerekir ki, bu ve buna benzer sorular NATO'nun Avrupalı diğer üyelerinde de tartışma konusu olmuştu. De Gaulle'ün Amerika ile çatışmasının ve sonunda NATO'nun karmaşık gücünden çıkmasının temelinde bu neden vardı. Federal Almanya bu yüzden nükleer tetikte parmağının bulunmasını istemişti. Türkiye bu ülkelerden daha az güçlü olduğuna ve bir çok nedenler yüzünden Birleşik Amerika tarafından daha kolaylıkla feda edilebileceğine göre, yeni strateji Türkiye'yi muhtemel bir Sovyet saldırısına karşı korumaya yeterli miydi? Bu soruları cevaplandırabilmek için önce strateji kavramı üzerinde kısaca durmak gerekecek.

Strateji deyiminin anlamı, çağın teknolojik özelliklerine göre değişir. Fakat, klâsik anlamda stratejiyi "kuvvetin meharetle kullanılması" biçiminde tanımlayabiliriz. Clausewitz'in, "savaş, politikanın başka vasıtalarla devamıdır" düsturu yakın zamanlara değin doğru olmakla birlikte, bugün muteberliğini yitirmiş görünüyor. Diplomasi ve savunma birbirini tamamlayan unsurlar haline gelmiştir. Günümüzde stratejinin temel görevi savaşı önlemek, güce başvurmadan onu bir tehdit aracı olarak kullanarak savunmayı gerçekleştirmek olmuştur. Bunun nedeni, silâhların tüm dünyayı kapsayan menzilleri ve dehşet verici güçleridir.

Çağımızda nükleer stratejide hâkim kavram caydırıcılıktır. Caydırıcılık düşmanın belli bir davranıştan vazgeçirilmesidir. Etkin bir caydırıcılığın en önemli koşulu da, bunun inandırıcı olmasıdır. Tasarlanan davranışın önlenmesinin caydıran tarafça hayatî önemde sayıldığının muhtemel saldırgan tarafından bilinmesi, tehdidin inanılır olmasını sağlar. Buna karşılık, eğer muhtemel saldırgan pek önemli olmayan bir çıkarın korunması için güçlü bir tehditle korkutulmaya veya bir davranıştan vazgeçirilmeye çalışılırsa, bunun inanırlık derecesi zayıflar. Kıtalararası füzelerin geliştirilmesi ile nükleer dengenin tam olarak kurulmasından sonra, nükleer tehdidin caydırıcılık derecesinde önemli bir değişme olmuştur. En küçük bir saldırı için, kendisinin de mahvolması ile sonuçlanacak bir nükleer savaşa girişilebileceğinin inandırıcı

olamayacağı ortadadır. İşte, "dehşet dengesinin" kurulmasıyla ortaya çıkan bu durum, NATO'nun "topyekûn karşılık" stratejisinden "esnek karşılık" stratejisine geçmesini zorunlu kılmıştır.

Bizce, NATO'nun değişen stratejisi ve bu strateji içinde Türkiye'nin durumu incelenirken, Birleşik Amerika'nın belli bir stratejiyi hangi maksatlarla önerdiği hususu önemli değildir. Önemli olan hangi strateji içinde Türkiye'nin daha iyi korunabileceğidir. Küçük olaylarda topyekûn karşı koymaya dayanan bir strateji NATO'yu "ya hep, ya hiç" tercihi karşısında bırakacağına göre, dünyanın bugünkü koşulları içinde, bunun geçerli bir strateji olamayacağı ortadadır. İttifakın kuvvetleri uygulanamayacak bir stratejiye göre, yâni topyekûn karşı koyma stratejisine göre hazırlandığı takdirde, örneğin Türkiye'ye yönelen bir saldırıda paralize olacak, müdahalede bulunamayacaktır. Bu yüzden, biz, esnek karşılık stratejisine geçilmeyi sadece NATO'nun tümü bakımından değil, Türkiye'nin özel durumu bakımından da zorunlu, hatta belli koşullar gerçekleştiği takdirde, yararlı görüyoruz. Şimdi, Türkiye'nin özel durumuna değinmeden önce esnek karşılık stratejisinin ne olduğu üzerinde kısaca duralım.

Esnek karşılık stratejisi İttifakın Bakanlar düzeyindeki Savunma Plânlama Komitesi tarafından 1967 yılının Aralık ayında oybirliği ile kabul edilmişti. Önce Birleşik Amerika tarafından 1960'ların başlarında ortaya atılmasına rağmen, İttifakın Avrupa'lı bazı üyeleri ile Türkiye bu stratejiye karşı uzun bir süre direnmişlerdi. Gerçekten, Türkiye bu stratejiyi en son kabul eden devletlerden biri olmuştur. Konsey tebliğleri ve kamuoyuna açıklanan belgelere göre esnek karşılık stratejisinin üç kademesi vardır: Birinci kademe, doğrudan konvansiyonel karşılıktır. Üye devletlerden biri konvansiyonel saldırıya uğrarsa, buna aynen karşılık verilecektir. İkinci kademede, bu saldırı konvansiyonel silâhlarla defedilemezse, üye devletler aralarında danışarak taktik nükler silâhları hesaplı bir biçimde kullanacaklardır. Böyle bir kademe tırmanma yolu ile savaşın büyümesini önleyebilecektir. Üçüncü kademe, stratejik nükleer savaştır ki, bugünkü koşullar içinde böyle bir savaşın çıkmasını düşünmek bile olanaksızdır. Ancak, bu kademenin bulunması, ikinci kademenin esasını teşkil eden tırmanma tehlikesinin korkunçluğunu ortaya koymakta, böylece caydırıcılık hem şiddetli hem de inanılır olmaktadır.

Esnek karşılık stratejisine karşı bir çok eleştiriler ileri sürülmüştür. Biz bu eleştirilerin önemli olanları üzerinde duracağız. Birinci eleştiri şu: Bu strateji İttifak topraklarının bir kısmını, yani Kuzey Amerika bölgesini savaştan masun alanlar durumuna getirirken, İttifakın

Avrupa üyeleri savaş alanları durumuna düşmektedir. Süper devletler aralarında çıkabilecek çatışmanın faturasını Avrupa'lı Devletlere yüklemektedirler. Oysa, felâket dünya çapında olursa, fedakârlık orantılı olabilecektir. İkinci eleştiri, çatışmanın başlaması halinde iki süper devletin çıkarları, onları savaşı sınırlandırmaya sevkedeceğidir. Böylece, bazı bölgeler bu iki devlet arasında örtülü pazarlık konusu olabilecektir. Nihayet, Sovyetler Birliği İttifakın bazı bölgelerini işgal ederek Batı'yı bir oldu-bitti karşısında bırakabilir. Birleşik Amerika da, dünya barışını korumak için bunu kabul edebilir.

Bu eleştirilere karşı şu cevaplar verilmektedir : Muhtemel saldırgan, giriştiği konvansiyonel bir hareketin gerek silâh, gerek alan bakımından sınırlı kalacağından emin değildir. Yâni ,önce konvansiyonel, sonra da taktik nükleer silâhlar işe karışabilecektir ki, bu bile onu caydırmak için yeterli olabilir. İkincisi, böyle bir saldırıda Amerikan Kuvvetlerinin işe karışmaması da mümkün değildir. Çünkü, saldırılabilecek her bölgede veya yakınında Amerikan kuvvetleri bulunmaktadır. Bu yüzden, saldırgan Amerika'yı zorunlu olarak karşısında bulacaktır. Nihayet, caydırıcılık esas itibariyle tırmanma tehlikesine dayandığından ve muhtemel saldırgan tırmanmanın vuku bulamayacağını kestiremeyeceğinden, bir oldu-bitti girişiminde bulunamayacaktır .

Teknolojik gelişmelerden sonra NATO'nun bütün olarak sınırlı savaş stratejisini benimsemek zorunda olduğunu kabul etmekle birlikte, biz bu stratejinin de, özellikle Türkiye gibi İttifakın kanat bölgelerinde bulunan devletler için tam bir güvenlik sağlayabileceği kanısında değiliz. Çünkü, yukarıdaki cevaplarda bazı boşluklar bulunmakta ve bu boşluklar yeni bazı soruları hatıra getirmektedir. Örneğin, konvansiyonel bir saldırının durdurulamaması halinde, taktik nükleer silâhlara başvurulması zorunlu görülürse, bu silâhlar nerede kullanılacaktır? Bu sorunun bir tek cevabı olmak gerekir : Saldırının vuku bulacağı İtitifakın Avrupa bölgesinde. Bu durumda, saldırıya en açık bölgeler de, siyasal, askerî ve ekonomik nedenler yüzünden en az tepki yaratabilecek olan kanatlardır. Görülebileceği gibi, Türkiye bu tanımlamaya uyan ülkelerin başında gelenler arasındadır. Böylece, esnek karşılık stratejisinin zorunlu kıldığı sınırlı savaş, iki süper devleti nükleer hedef olmaktan belki tamamen koruduğu halde, Avrupa'nın, özellikle İttifakın kanat bölgelerinin vurulmasına engel olamamaktadır. Öte yandan, Türkiye'deki nükleer silâhlar, ya çifte anahtar sistemine tabi olduğuna, ya da doğrudan doğruya Amerikalıların elinde bulunduğuna göre, bu silâhların caydırıcılık derecesini, bunların Birleşik Amerika tarafından Türkiye'yi, ya da Türkiye'nin bir parçasını korumak için kullanma istek ve kararına bağlı olacaktır. Türkiye'de Amerikan üs ve

tesislerinin, hatta personelinin bulunması, bu duruma fazla bir değişiklik getirmemektedir. Çünkü, nükleer silâhların yokedici tahribatına uğramaktansa ,bazı üslerin, tesislerin, hatta personelin feda edilebileceği bile düşünülebilir. Görüldüğü gibi, NATO stratejisi sorunu, son tahlide ,ittifakın en güçlü ortağı olan Birleşik Amerika'nın, bir Sovyet saldırısı halinde, nükleer olan ve olmayan güçleriyle Türkiye'nin yanında yer alıp almayacağına dayanmaktadır.

Türkiye'de bazı tarafsız gözlemciler, bu soruya Birleşik Amerika'nın hiç bir zaman kesin bir cevap vermediğini öne sürerek, NATO'dan çıkılmasını önermektedirler. Diğerleri ise NATO içinde kalmakla birlikte, İttifakın bu tür zararlarının azaltılması, buna karşılık yararlarının arttırılması için girişimlerde bulunulmasının daha doğru olduğu kanısındadırlar.

c. Batı Avrupa ile İlişkiler

Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Türkiye :

Türkiye'nin 1960'ların ortalarından itibaren Amerika'dan kısmen koparak Avrupa'ya doğru yönelmesinde, Avrupa Ekonomik Topluluğu, yâni Ortak Pazar ile kurduğu yeni ilişkilerin de önemli rolü olmuştur. Ortak Pazar ile kurulan ilişkilerde ise, ekonomik etkenler kadar, hatta ondan fazla siyasal nedenler rol oynamıştır. Türkiye, daha ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Osmanlı Devleti zamanında Avrupalı sayılmanın mücadelesini vermeye başlamıştı. 1965'den sonraki dönemde de Türk yöneticileri Avrupa dışında kalmamaya büyük önem vermişlerdir. Dışişleri Bakanı Çağlayangil 20 Mart 1966'da Türkiye - Ortak Pazar Ortaklık Konseyi toplantısına giderken verdiği demeçte şöyle demiştir : "Ortaklık anlaşmamıza ,ekonomik ve sosyal gelişmemiz yönünden büyük ümitler bağlamış bulunuyoruz. Ortaklığımızı Türkiye'nin Batı âlemi ve özellikle Avrupa medeniyeti içindeki yerini tam mânâsıyla almasını ve ekonomik kalkınmamızın süratle gerçekleşerek halkımızın yüksek bir refah seviyesine ulaşmasını sağlayacak belli başlı unsurlardan biri olarak kabul etmekteyiz." Başbakan Demirel ise 17 Mayıs 1967 de Türkiye - Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortaklık Konseyi'nin Brüksel'deki toplantısında yaptığı konuşmada bu konuda şöyle demiştir : "Türkiye, bundan birkaç asır evvel Batı'ya yönelmeyi kabul etmiş bir memlekettir. Bu inancını Batı'dan mülhem müteaddit ıslahat hareketleriyle fiilayata intikal ettirmeğe çalışmıştır. Ancak, Batı'ya yönelmenin gerçek ifadesi modern Türkiye'nin kuruluşu ile kökleşmiştir. Büyük Atatürk'ün siyasî, iktisadî ve sosyal alanlarda Türkiye Cumhuriyetine vermiş olduğu istikâmet Ba-

tı'ya uzanan yoldur. Bu anlayış içindedir ki, Türkiye, kendisini daima Avrupa'nın ayrılmaz bir cüz'ü saymıştır. Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğunu, istikbalin birleşmiş Avrupa'sının temeli olarak kabul etmektedir... Türkiye için Avrupa Ekonomik Topluluğu, demokrasi düzeninin gerçek bir başarısıdır. Topluluk ile aynı demokrasi anlayış ve idealine sıkı sıkıya bağlı olan Türkiye'nin, Altıların safında tereddütsüzce yer almasının sebeplerinden biri de budur. Avrupa Ekonomik Topluluğunun temsil ettiği ekoonmik düzen, Türkiye'nin kendisine seçmiş olduğu düzendir. Türkiye, ferde öncelik ve ferdî teşebbüse büyük değer veren bu düzenin milletleri refah ve mutluluğa götüreceğine inanmaktadır. Bu değişmez gerçekleri müdrik olan Türkiye, müstakbel Avrupa'nın kurucuları ile olan sayısız bağlarına bir de ortaklık bağını ilâve etmekle, iktisadî ve sosyal kalkınmasının hızla gelişmesi için en müsait ortamı hazırlamıştır."

Başbakan, Türkiye'nin AFI'na katılmasının Topluluk açısından önemini izah ederken daha çok siyasal unsurlar üzerinde durmuştur: "Topluluk açısından ise, ekonomik ve sosyal kalkınmasını ortaklık ve iktisadî entegrasyon çerçevesinde geliştirecek olan Türkiye, gerek siyasî gerek ekonomik alanda küçümsenmeyecek bir kıymet ifade edecektir. İktisaden kuvvetli bir Türkiye, Topluluğun ön plânda tuttuğu dünya sulhünün korunmasında tesirli bir unsur olacaktır. Türkiye'nin coğrafî bakımdan dahil olduğu bölgenin hassas siyasî durumu, bu değeri bir kat daha arttırmaktadır. Ekonomik alanda da, Türkiye Ortaklık yolu ile gereçkleştireceği iktisadî entegrasyonla, kalkınma çabasındaki bir ekonominin gelişmiş ekonomilerle yararlı bir birleşmeye gidilebileceğini ispatlayan bir başarı örneği olacak ve böylece gelişmiş Avrupa ile az gelişmişler kıt'ası Asya arasında hayatî bir köprü haline gelecektir."

12 Eylül 1963 de imzalanan ve 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe giren Ankara Anlaşması Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılma yolunda en az 5 yıl sürecek Hazırlık Dönemini başlatmış oluyordu. Türkiye - AET Ortaklık Anlaşması Hazırlık, Geçiş ve Son Dönem olmak üzere üç aşama öngörmektedir. Hazırlık Dönemi, Topluluğun tek taraflı olarak Türkiye'ye olanaklar sağladığı dönemdir. Bu olanaklar ticarî ve malî olarak iki grupta toplanmaktadır. Ticarî olanaklar, Topluluğun, Türkiye'nin bazı ihraç maddelerine kendi piyasasında tanıdığı bazı sürüm kolaylıklarıdır. Malî alanda ise Topluluk, beş yıllık bir süre için Türkiye'nin emrine 175 milyon dolarlık proje kredisi tahsis etmiştir. Hazırlık döneminde Türkiye Ortak Pazara karşı herhangi bir vecibe altına girmiyor. Sadece, Ortaklık Anlaşması ile ileride kendisine düşecek vecibeleri üstlenebilmek üzere ekonomisini güçlendir-

meyi kabul etmiştir. Ortaklık Anlaşmasına göre hazırlık döneminin normal süresi beş yıldır. Bu süre, tarafların ortak kararı veya birinin isteği ile önce iki, sonra da üç yıl uzatılabilir. Toplam on yıl olan bu süre sonunda da taraflar geçiç dönemine girmek veya bunun koşulları üzerinde anlaşmaya varamazlarsa, onbirinci yıldan itibaren uygulanacak rejim ortaklaşa saptanacaktır. Geçiş Dönemi, Toplulukla Türkiye arasında tedricen kurulacak olan gümrük birliğinin gerçekleşme dönemidir. Bu dönemde vecibeler, karşılıklı ve dengeli olacaktır. Ancak, "karşılıklı ve dengeli" vecibeler ,matematik olarak eşit vecibeler anlamına gelmemektedir. "Karşılıklı" deyiminden, hazırlık döneminin tersine, bu dönemde Türkiye'nin de bazı vecibeler yükleneceği kastedilmektedir. "Denge" ise, tarafların ekonomik güç ve olanakları ile orantılı vecibelerin niteliğinin saptanmasıyla sağlanacaktır. 12 yıl olarak düşünülen geçiş döneminde kurulacak gümrük birliği bütün mal alış verişlerini içine almaktadır. Sadece, tarım ürünlerine Topluluğun ortak tarım politikası çerçevesinde özel yöntemleri uygulanacaktır. Son dönem, gümrük birliğinin gerçekleşmesi üzerine, iktisadî entegrasyon hareketinin geliştirilerek tamamlanacağı dönemdir. Bunun süresi saptanmamıştır. Bu dönemde yeteri kadar ilerlendikten sonra Türkiye'nin topluluğa tam üye olarak katılması öngörülmüştür.

Türkiye - AET Ortaklık Konseyi'nin 9-10 Aralık 1968 tarihinde Brüksel'de yapılan toplantısında Hazırlık Döneminin uzatılmasına gerek olmadığına ve 1 Aralık 1969'dan itibaren ikinci aşamanın, yani Geçiş Döneminin başlamasına karar verilmiştir. Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 16 Aralık'da verdiği demeçte bu karar hakkında şöyle söylemiştir: "Kanaatimce memleketimizin ekonomik istikbaline karşı Batı camiasında teessüs eden itimat ve inanç bu şekilde açık ve kesin olarak ilân edilmiş bulunmaktadır. İktidara geldiğimizden bu yana hükümetimizin her vesile ile ifade etmiş olduğu üzere ekonomimizi herhangi bir sarsıntıya uğratmadan, kalkınma hamlesini hedef ve gayelerinden uzaklaştırmadan Türkiye ile Ortak Pazar arasındaki ilişkilerin en kısa sürelerle geliştirilmesi ve bu şekilde sağlanacak imkânlarla kalkınma gayelerimizin yeni destekler kazanması bizim için büyük önem kazanmıştır. İşte biz şimdi bu noktaya gelmiş bulunuyoruz. Topluluğun bize olan itimadına dayanan müzakerelere başlamak teklifini de bu inançlarla kabul ettik. Bir yıllık süre içinde tamamlanması gereken müşterek çalışma sonunda biraz evvel zikrettiğim şartlara ve menfaatlerimize uygun bir hal şekli üzerinde ortaklarımızla mutabakata varacağımıza emin bulunuyoruz. Bu suretle anlaşmamızın ikinci devresi olan geçiş dönemine girmemiz gerçekleşecektir."

Türkiye - AET Ortaklık Konseyi'nin 3-9 Aralık tarihinde yapılan

toplantısında Geçiş Döneminin başlatılması konusunda bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. AET, Türkiye'nin, Topluluk için hassas bir madde olan ham bez ihracatını belirli bir kontenjana tâbi tutmak hususunda ısrar etmiş, tarım alanında da Türkiye'nin istediği tavizlerin tümünü kabule yanaşmamıştır. Daha sonra, Türkiye - AET Ortaklık Konseyi'nin 22 Temmuz 1970 tarihinde yaptığı toplantıda pürüzlerin giderildiği açıklanmıştır. Nihayet, 23 Kasım 1970 tarihinde Türkiye ile AET arasındaki ortaklığın Geçiş Dönemi'nin başlatılmasıyla ilgili Katma Protokol Brüksel'de imzalanmıştır. Topluluk, pamuklu dokumayla ilgili iki istisna dışında, Türkiye'nin bütün sanayi ürünlerine protokolün yürürlüğe girdiği tarihten itibaren sıfır gümrük tarifesi uygulamayı kabul etmiştir. Türkiye ise gümrük vergilerini ilke olarak 12 yıllık bir süre içinde tedricen kaldıracaktı. Buna karşılık, Türkiye'nin Topluluk çıkışlı ithâlatının yaklaşık olarak % 45'ini oluşturan maddeler için gümrük vergileri 22 yıla yayılan bir sürede kaldırılacaktı. Bu uzatılmış indirim süresi Türkiye'nin sanayileşme gereklerine göre hazırlanmıştı. Bunun yanısıra, Türkiye'nin sanayileşme ihtiyaçlarını karşılamak üzere başka özel tedbirler de düşünülmüştü. Belirli sınırlar içinde, bir yandan kaldırılan gümrük vergilerini yeniden koymak, olanları arttırmak veya yeni gümrük vergileri koymak, öte yandan 22 yıllık listede değişiklikler yapmak olanağı öngörülmüştür. Türkiye tarafından miktar kısıtlamalarının kaldırılması, belirli bir takvime göre 22 yıllık bir sürede giderek gerçekleşecektir. Bununla beraber, Türkiye'nin ekonomik gelişimini dikkate alarak Ortaklık Konseyi gerektiğinde bu takvimde bazı değişiklikler yapabilecektir.

Türkiye - Ortak Pazar İlişkileri Türk kamuoyunda uzun süren ve hâlâ devam edegelen tartışmalara konu olmuştur. Radikal sol çevreler, Türkiye'nin gelişmiş Avrupa ekonomileri ile rekabet edemeyeceğini, bu ortaklığın, örneğin Hakkari ilinin Türkiye'nin diğer bölgeleri ile ilişkilerine benzeyeceğini, bu nedenle gelişmekte olan Türk sanayiini yok edeceğini ileri sürerek Türkiye'nin Ortak Pazar'a girmesine karşı çıkmışlardır. Bu çevreler, bu konudaki görüşlerini kısaca anlatmak için "onlar ortak, biz pazar" sloganını kullanmışlardır. Öte yandan aşırı sağ ve özellikle kendilerine "dinci ve mukaddesatçı" diyen çevreler, Hıristiyan ülkelerinin bir topluluğu olan Ortak Pazar'a girmenin yanlış olduğunu ileri sürerek, Müslüman bir ülke olan Türkiye'nin Orta Doğu ülkelerine yönelmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu devrede ana muhalefet partisi durumunda olan Cumhuriyet Halk Partisi ise Ortak Pazar'a girmeye karşıt olmakla birlikte, Geçiş Dönemine erken girilmesi nedeniyle iktidarın tutumunu eleştirmiştir.

Aslında ne iktidarın Türkiye'yi Ortak Pazar'a sokmaktaki aceleci

tutumu, ne de çeşitli muhalefet çevrelerinin geciktirici, ya da bu konudaki karşıt tutumu bilimsel araştırmalar sonunda varılmış sağlam verilere dayanmamaktadır. Bu konudaki tutumlar her şeyden önce bütün bu çevrelerin genel siyasal eğilimleri ve ideolojik görüşleri ile muhalefet görevlerini yerine getirme çabası sonunda biçimlenen görüşlerdir. Doğaldır ki, radikal sol ve sağ çevreler salt doktriner ve ideolojik nedenler yüzünden Ortak Pazar ortaklığına karşı çıkmışlardır. Ortak Pazar üyeliğinin, bu çevrelerin Türkiye'yi götürmek istedikleri veya görmek istedikleri uluslararası çevrelerden uzaklaştıracağı ortadadır. Öte yandan, iktidarın aceleci tutumunun, Ortak Pazar çevrelerinin baskısı ile, iktidarı kaybetmeleri halinde Ortak Pazar üyeliğinin gecikebileceği kuşkusundan ileri geldiği sanılıyor. Nihayet, Cumhuriyet Halk Parisi'nin daha çok gözleme dayanan geciktirici tutumunun ise, her bakımdan bizden çok daha güçlü durumda olan devletlerle önce ekonomik ve sosyal alanlarda, sonra da siyasal ve askerî alanda girişilecek sıkı işbirliğinin Türkiye'yi şimdiden görülmesi zor olan sonuçlara götürebilmesi endişesinden ileri geldiğini sanıyoruz.

İşte, bu koşullar altında cereyan eden tartışmalar sürerken Türkiye'yi Geçiş Dönemine ulaştıran Katma Protokol Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmıştır. Ancak, diğer ilgili devletler tarafından onaylama işlemi tamamlanıncaya değin Katma Protokolün ticarî hükümlerinin yürürlüğe girebilmesi için Türkiye ile AET arasında 27 Temmuz 1971 tarihinde imzalanarak 1 Eylül'de yürürlüğe giren bir Geçici Anlaşma yapılmıştır.

Türkiye ve Federal Almanya:

1960 yıllarının başlarından itibaren Amerika Birleşik Devletleri'nin Vietnam Savaşı'na giderek daha büyük ölçülerde katılması bu devletin ekonomik ve toplumsal yaşantısını olumsuz yönde etkilerken, Amerika'nın dış politikasını hazırlayanları, özellikle Amerikan Kongresini dış yardımları kısıtlayıcı kararlar almaya yöneltmiştir. Bu kararlar eninde-sonunda NATO çerçevesinde Türkiye'ye yapılmakta olan Amerikan askerî yardımları üzerinde de etkisini gösterecekti. Bu durum karşısında, daha çok Amerika'nın telkini üzerine NATO Bakanlar Konseyi 1964 yılında yaptığı toplantıda, müttefik devletleri Türkiye ve Yunanistan'ın acil askerî ihtiyaçlarını karşılamak üzere bu devletlere yardımlarda bulunmaya davet eden bir karar almıştır. NATO müttefikimiz Almanya bu karara dayanarak 1964 yılından beri Türkiye'ye yılda 50 milyon marklık yardım yapmaya başlamıştır. Federal Almanya Dışişleri Bakanı Gerhard Schroeder 10-13 Temmuz 1966 tarihleri arasında Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasında tertiplediği basın

toplantısında sorulan "Almanya'nın Türkiye'ye yaptığı askerî yardımın arttırılması düşünülüyor mu?" sorusuna şu cevabı vermiştir: "Bizim görüşümüz Türkiye'nin kuvvetli olmasıdır. Türkiye'nin kuvvetlenmesi, yalnızca Türkiye'yi ilgilendiren bir mesele değildir. NATO camiası içinde Türkiye'nin kuvvetlenmesi şarttır. Bu sebeple Türkiye'yi elimizden geldiği kadar takviye edeceğiz." Nitekim, Federal Almanya Türkiye'ye yaptığı yıllık yardımı 1969 yılından itibaren 80 milyon marka çıkarmıştır. 30 Ocak 1970 tarihinde DışişleriBakanlığından yapılan bir açıklamaya göre ise "bu miktarın 100 milyon marka çıkarılmasına intizar olunmaktadır." Böylece, Amerika Birleşik Devletleri'nin azaltma eğiliminde olmasına karşılık, Federal Almanya'nın Türkiye'ye yardıma başlaması, Türkiye'yi dış askerî yardım bakımından bir tek devlete bağlanmaktan kurtarırken, değişme eğilimi gösteren yeni uluslararası ortam içinde Türkiye'ye daha esnek bir politika izlemesi olanağını da sağlıyordu.

Türkiye ve Fransa İlişkileri:

1965 yılından sonraki dönemde Türkiye ile Fransa'nın ilişkileri özellikle iki noktada paralellik göstermiştir. Bunlardan birincisi, Amerika Birleşik Devletleri'nin NATO içindeki tutumu ile ilgilidir. Yukarıda etraflı olarak belirtildiği gibi 1964 yılında Kıbrıs sorunu dolayısıyla, NATO mekanizmasının işletilmesi konusunda Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında önemli bir görüş ayrılığı ortaya çıkmıştı. Aynı biçimde, benzer nedenler yüzünden Fransa ile Amerika Birleşik Devletleri arasında da görüş ayrılıkları çıkmış, bunun sonunda Fransa 1966 yılında NATO'nun askerî örgütünden ayrılmıştır.

Bu dönemde iki devletin dış tutumlarındaki diğer paralellik Orta Doğu uyuşmazlığı ile ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Bilindiği gibi, Orta Doğu sorununda, başta Birleşik Amerika olmak üzere NATO üyelerinin önemlice bir kısmı şu, ya da bu biçimde İsrail'i desteklemişlerdir. Oysa, Türkiye, ileride daha etraflı olarak belirtileceği gibi, Birleşmiş Milletler organlarının İsrail aleyhine aldıkları kararları destekleyerek, Arap Devletlerinin yanında yer almıştır. Aynı biçimde, Fransa, özellikle de Gaulle'ün Cumhurbaşkanlığı sırasında Orta Doğu'da güç kullanarak toprak kazanılmasını kınayarak Arap Devletlerini desteklemiştir. İki devletin Orta Doğu politikasındaki bu paralellik, 1967 Arap-İsrail Savaşı'ndan birkaç gün sonra Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Fransa'ya yaptığı ziyaret sırasında, 30 Haziran'da yayınlanan ortak bildiride şöyle belirtilmiştir: "Orta Doğu'daki durum ile ilgili olarak iki hükümet aynı endişeleri duymaktadırlar. İsrail ile Arap memleketleri arasında mevcut meselelerin harp neticesinde daha vahim hale gelme-

sini üzüntüyle karşılamaktadırlar. İki Hükümet, askerî hareketin neticesinde vukubulan toprak işgallerinin kabul edilemeyecek olup-bittiler teşkil ettikleri kanaatindedirler. Ancak serbestçe kabul edilen bir çözüm şekliyledir ki, mevcut meselelerin bütününü halletmek bir gün mümkün olur."

Fransa Dışişleri Bakanlığında görevli Devlet Bakanı Jean de Lipkowski 15-20 Eylül 1971 tarihlerindeki Ankara ziyareti sırasında, 17 Eylül'de yaptığı basın toplantısında iki devletin Akdeniz'deki durumları ve Orta Doğu'ya karşı politikaları hakkında şöyle demiştir: "Orta Doğu bunalımı dolayısıyle Akdeniz, Doğu ve Batı'nın bir çatışma alanı haline gelmek tehlikesiyle karşı karşıyadır. Biz bunu arzu etmemekteyiz. Bunun içindir ki Fransa'nın Akdeniz politikası diye adlandırdığımız bir görüşü ortaya attık. Buna göre, Rusların ve Amerikalıların Akdeniz'deki varlıklarını kabul etmek durumundayız. Fakat, Akdeniz ülkelerinin kendi ulusal bağımsızlıklarını ve ulusal varlıklarını ortaya koymak durumunda olduklarını düşünüyoruz... Akdeniz'e kıyıları olan ülkeler ulusal varlıklarını ortaya koymak suretiyle Doğu-Batı arasında çatışmayı önlemelidirler ve özellikle bu nedenden ötürü İsrail ile Araplar arasındaki anlaşmazlıkta biz tutumumuzu sarih olarak ortaya koyduk. Akdeniz'e soğuk harbin girmesini kesinlikle istemiyoruz... Bunu bilhassa Türkiye ile yapmak isteriz. Çünkü, Türkiye Akdeniz'de bir istikrar abidesidir. Çevredekilere nazaran Türkiye daha istikrarlı bir ülkedir. Bu nedenle bu yola Türkiye ile gitmeyi tercih ederiz... Bu bakımdan Türkiye ile Fransa arasında bir işbirliğine gitmek suretiyle modern dünyanın dramı olan Doğu-Batı çatışmasından kurtulmak yollarını aramakta fayda vardır."

B) Türkiye'nin Sosyalist Devletlerle İlişkileri

a. Türk - Sovyet İlişkileri

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin 26 Aralık 1964 de Millet Meclisi Komisyonunda yaptığı bir konuşmada, Türk-Sovyet ilişkilerinde başlayan yumuşamayı, Kıbrıs sorununda Türkiye'nin müttefiklerinden, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nden beklediği desteği bulamamasına bağlamanın isabetsiz olduğunu ileri sürmüştür. Erkin, açılan çığrın "milli politika hedeflerine uygun bulunduğunu", Sovyetler Birliği'nden 1960'dan beri dostane ilişkiler kurmak için teklifler geldiğini, karşılıklı ziyaretler başlamadan önce bazı pürüzlerin giderilmesinin beklenildiğini söylemiştir.

Türk-Sovyet ilişkilerinde 1960'ların ortalarında başlayan yumuşamayı salt Kıbrıs sorununa bağlamanın doğru olmadığını yukarıda be-

lirtmiştik. Bununla birlikte, Kıbrıs sorunu karşısında Batılı Devletlerinin tutumunun Türk-Sovyet ilişkilerindeki yumuşamayı çabuklaştırdığını kabul etmek gerekir. O kadar ki, Türk ve Sovyet yetkilileri arasında karşılıklı ziyaretler başladıktan sonra, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs sorunu karşısındaki politikası, iki devlet arasındaki ilişkilerin bir göstergesi olmuştur. Ancak, hemen belirtmek gerekir ki, Sovyetler Birliği adaya yabancı bir devletin silâhlı müdahalede bulunmasına daima şiddetle karşı çıkmıştır. Doğaldır ki, Sovyetler'in bu tutumu, herkesten önce Türkiye'ye ve Türkiye'nin ada üzerindeki haklarını zor kullanarak korumasına yönelmiştir. Bilindiği gibi 1960 tarihli Kıbrıs Garanti Andlaşması, bozulabilecek anayasa düzenini iade etmek üzere, adanın statüsünü garanti eden üç devlete, yâni Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'a ortaklaşa, ya da tek tek müdahale hakkı vermektedir. Adadaki anayasa düzeninin bozulmasını önlemek için müdahale etmek isteyen devlet Türkiye olduğuna göre, Sovyet görüşünün bu noktada Türk haklarına ve görüşüne karşıt olduğu ortadadır. Nitekim, Sovyetler Birliği Yüksek Şûrası Başkanlık Divanı üyesi N.B. Podgorni bir Sovyet parlamento heyetinin başkanı olarak 4-13 Ocak 1965 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret ettiği sırada 5 Ocak'da T.B.M.M.'nde yaptığı konuşmada bu konuda şöyle demiştir: "Kıbrıs meselesi hiç bir yabancı müdahale ve bilhassa askerî müdahale olmadan barışçı yollarla halledilmelidir. Müdahale, Kıbrıs'lılara, hem Rumlar'a, hem Türkler'e yeni felâketler getirebilir. Kıbrıs meselesindeki tutumumuzun, bütün alâkalı taraflarca, barış ve halkların gerçek bağımsızlığı davasını aziz bilen herkesçe anlayışla karşılanacağını ümit ediyoruz." Sovyetler Birliği bugüne değin bu görüşünü sürdürmektedir.

Öte yandan, Türkiye ile Sovyet yetkilileri arasında 1960'ların ortalarında başlayan karşılıklı ziyaretler, Kıbrıs sorunu ile ilgili diğer bazı noktalarda Sovyet görüşünün Türk görüşü yönünde bazı değişmeler göstermesi ile sonuçlanmıştır. Nitekim, Podgorni'nin ziyaretinden hemen sonra Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko, 21 Ocak'da İzvestia gazetesine verdiği bir demeçte Sovyetler Birliği'nin Enosis'e karşı olduğunu, Kıbrıs için federasyon şeklinin bir çözüm yolu olabileceğini söylemiştir. Bizim resmî görüşümüze paralel olan bu görüş Türkiye'de olumlu karşılanırken, Yunanistan ve Kıbrıs'da tepkiye yol açmıştır.

Podgorni'nin ziyaretinden sonra Sovyetler'in Türkiye'ye karşı bir "barış saldırısına" giriştiklerini görüyoruz. Sovyetler Birliği Başbakanı A. Kosigin 3 Temmuz 1965'te Akis Dergisi yazarına verdiği bir demeçte şöyle demiştir: "Biz politik sahada, ekonomik sahada, kültürel sahada işbirliği yapmalıyız... Buna biz hiç bir mâni görmüyoruz. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den hiç bir toprak talebi bulunmadığını size beyan

ederim. Sizin de bizden bu çeşit bir toprak talebiniz olmadığını biliyoruz .Aramızda hiç bir ihtilâf yoktur... Sovyetler Birliği 1925 (Dostluk ve Tarafsızlık) Andlaşmasının esasları ve prensipleri dahilinde, tabiî mevcut yeni unsurları da gözönünde bulunduran ve sureti kat'iyede bir üçüncü devlete karşı olmayan yeni bir andlaşmanın Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanması için çalışmalara başlanmasını arzulamaktadır. Böyle bir andlaşmanın memleketlerimiz arasında mevcudiyeti büyük fayda sağlayacaktır."

Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün 9-17 Ağustos 1965 tarihlerinde Sovyetler Birliği'ni ziyaretinden sonra Türk-Sovyet ilişkileri ekonomik alanda hızlı bir döneme girmiştir. Ürgüplü, 19 Ağustos'da verdiği demeçte Türkiye'de Sovyet yardımlarıyla on kadar tesisin kurulacağını açıklamıştır. Bunların arasında, demir-çelik, rafineri, aluminyum, asitsülfirik, pencere camı, Arpaçay barajı gibi tesisler ve fabrikalar bulunmaktadır. Bu tesislerin kurulması için yapılacak yardımlar, tesislerin teslimini izleyen yıldan itibaren 15 yılda, yüzde 2.5 faizle, millî ürünlerle ödenecektir. Bu yatırımlarla ilgili incelemelerde bulunmak üzere bir Sovyet uzmanlar heyeti 30 Eylül 1965'de Türkiye'ye gelmiştir.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki yakınlaşma 1965 seçimlerinde işbaşına gelen Adalet Partisi iktidarı devrinde de devam etmiştir. Nitekim, 1965 yılının Eylül ayında Ankara'ya gelen bir Sovyet heyeti ile yapılan görüşmeler, 12 Kasım'da bir Ön-Protokol'ün imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. İki ülke arasında aynı konuda 7 Aralık'da bir Ön-Anlaşma imzalanmıştır. 1966 yılının 14-17 Eylül tarihlerinde Ankara'yı ziyaret eden Sovyetler Birliği Dışişleri Bakan Yardımcılarından V.S. Semenov, Ankara'da verdiği demeçte iki devlet arasındaki ilişkiler hakkında şöyle demiştir : "Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki iyi komşuluk münasebetlerinin inkişâf ve takviyesi, iki memleket halkının menfaatlerine uygundur ve dünya barışı için faydalıdır. İki ülke arasındaki temaslar, normal ve muntazam bir şekilde cereyan etmektedir."

Sovyetler Birliği Başbakanı A. Kosigin 20-27 Aralık 1966 tarihlerinde Türkiye'yi resmen ziyaret etmiştir. Böylece, Türkiye - Sovyetler Birliği ilişkileri tarihinde ilk kez bir Sovyet Başbakanı Türkiye'ye gelmiş oluyordu. Ziyaret sonunda yayınlanan ortak bildiride iki ülke arasındaki siyasal ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi üzerinde durulmuş, Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak da, Sovyetler Birliği'nin, daha önceki ortak bildirilerde belirtilen görüşü teyid ettiği belirtilmiştir. Bundan kısa bir süre sonra, 25 Mart 1967 de Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında, Sovyetler'in Türkiye'de inşa edecekleri yedi fabrika için makina aksamı ve teknik yardım sağlanmasını öngören bir Ekonomik Yardım Anlaşması imzalanmıştır.

19-29 Eylül 1967 tarihleri arasında Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel Sovyetler Birliği'ni resmen ziyaret ederek, Kosigin'in ziyaretini iade etmiştir. Bu ziyaret sonunda yayınlanan bildiride şöyle deniliyordu : "(Hükümet Başkanları) Doğu Akdeniz'in bu bölgesindeki durumu gerginleştirmek ve Kıbrıs Devletinin bağımsızlığına son vermek teşebbüslerinin arzettiği tehlikenin ciddiyetini belirtmişlerdir. Hükümet Başkanları Kıbrıs meselesinin, Kıbrıs Devletinin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün muhafazası esasına istinaden Türk ve Rum millî cemaatlerinin kanunî haklarını ve menfaatlerini ve güvenlik ve karşılıklı itimat içide yaşamalarını sağlayacak şekilde barışçı yollarla halledilmesi gerektiğini beyan etmişlerdir." Bölyece, Sovyetler Birliği bir yandan Enosis'e karşı çıkarak Kıbrıs'ın bağımsızlığını korumaya çalışırken, öte yandan da Türkiye'nin müdahale hakkını kullanmayı engellemeye çalışmış oluyordu. Sovyetler'in, müdahale hakkını kullanarak Türkiye'nin adada taksim ile sonuçlanabilecek bir oldu bitti yaratmasını önlemeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Cemaatler arası çatışmaların sürdüğü, bağımsız, fakat zayıf bir Kıbrıs'ın varlığını sürdürmek, Doğu Akdeniz'deki Sovyet çıkarları bakımından yararlı olduğuna kuşku yoktur.

1960'ların ortalarından sonra yoğunluk kazanan karşılıklı ziyaretlerde iki devlet arasındaki siyasal ilişkilerden çok, ekonomik ilişkilerde gelişmeler kaydedilmiştir. Sovyetler Birliği Dış Ekonomik İlişkiler Devlet Komitesinin Müsteşar seviyesindeki temsilcisi Namık Abdul Hamidoğlu Yakubof 24 Mart 1968 de, Ankara'da verdiği demeçte, Türk-Sovyet ekonomik ilişkilerinin gelişmesinde Başbakan Demirel'in Sovyetler Birliği'ni, Başbakan Kosigin'in de Türkiye'yi ziyaretinin önemli birer dönüm noktası olduğunu söylemiştir. Gerçekten, bu ziyaretlerden sonra iki devlet arasındaki ekonomik ilişkilerde şu gelişmeler olmuştur : 19 Nisan 1968 de İstanbul-Moskova aktarmasız yataklı vagon anlaşması; 7 Mayıs 1968 de üçüncü demir-çelik ön proje anlaşması; 19 Haziran 1968 de de Arpaçay barajı ile ilgili Türk-Sovyet protokolü imzalanmıştır. Bundan sonra, 23 Haziran 1968 de ekonomi uzmanlarından oluşan bir Sovyet heyeti Türkiye'yi 8-12 Temmuz 1968 tarihlerinde de Dışişleri Bakanı Çağlayangil Sovyetler Birliği tarafından İskederun'da inşa edilecek demir ve çelik tesisleriyle ilgili anlaşma imzalandıktan oluşan bir Sovyet heyeti Türkiye'yi, 8-12 Temmuz 1968 tarihlerinde de Dışişleri Bakanı Çağlayangil Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmişlerdir. 10 Ekim 1969'da Sovyetler Birliği tarafından İskenderun'da inşa edilecek demir ve çelik tesisleriyle ilgili anlaşma imzalandıktan sonra, 12-21 Kasım 1969 tarihlerinde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay Sovyetler Birliği'ni, 16-23 Mayıs 1970 tarihlerinde de Sovyetler Birliği Dışiş-

leri Bakan Yardımcısı Vladimir M. Vinogradov Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir.

İki devlet arasında ekonomik alanda sürdürülen bu işbirliği, İkinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre sonra başlayan gergin havayı büyük ölçüde ortadan kaldırmış, yeniden bir diyalogun kurulmasını mümkün kılmıştır. Böylece, Türk-Sovyet ilişkilerinin 50 nci yıldönümü olan 1 Haziran 1970 tarihine olumlu bir hava içinde girilmiş oluyordu. Ancak, Türkiye'de 1960'ların sonuna doğru başlayan ve süratle yoğunlaşarak devam eden anarşik olaylar ve bu olaylar karşısında Doğu Avrupa Devletlerinin pek olumlu sayılmayan, anarşistlere sempatik tutumları iki devlet arasındaki bu ilişkilerin 12 Mart 1971'den sonra da aynı biçimde gelişerek devam etmesini önlemiştir. Nitekim, 12 Mart müdahalesinden sonra Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik ilişkilerde önemli sayılabilecek yeni gelişmeler olmamıştır. Doğu Avrupa Devletlerinin kontrolü altında "Bizim Radyo" tarafından Türkiye'deki rejim aleyhine yapılan yayınlar ve bu devletlerin Avrupa'daki işçiler arasında giriştikleri yoğun komünist propaganda hareketleri, Türkiye ile Doğu Avrupa'nın sosyalist devletleri, özellikle de Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin yeniden bir "durgunluk" dönemine girdiğini gösteriyordu.

b. Doğu Avrupa'nın Sosyalist Ülkeleriyle İlişkiler

İncelemekte olduğumuz dönemde Türkiye'nin, başta Bulgaristan olmak üzere Yugoslavya, Romanya ve Arnavutluk gibi Doğu Avrupa'nın sosyalist ülkeleri ile ilişkilerini geliştirdiğini görüyoruz. Belirtmek gerekir ki, adı geçen devletlerden her birisi kendilerinin Marksist sosyalizme bağlı olduklarını söylemekle birlikte, bu doktrini uygulamada, Sovyetler Birliği karşısındaki durumlarında ve genellikle dış politikalarında, değişen ölçülerde birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Yugoslavya, Doğu Avrupa'nın askerî örgütü olan Varşova Paktına üye olmadığı gibi, 1948 yılında Kominform'dan ayrılışından beri Sovyetler Birliği'nden bağımsız bir politika sürdürmeyi başarabilmiştir. Romanya iç politikasında komünist ilkelere sadık kaldığı ve Varşova Paktı üyeliğini sürdürdüğü halde, dış davranışında zaman zaman Sovyetler Birliği'nden çok ayrılabilmiştir. Bunun en iyi iki örneğini, Çin Halk Cumhuriyeti ile sürdürmeyi başardığı iyi ilişkilerle, İsrail ile sürdürdüğü normal ilişkilerde görmekteyiz. Arnavutluk ise Varşova Paktından ayrılarak, Sovyetler Birliği karşısında Çin Halk Cumhuriyeti'ni desteklemiştir. Sözkonusu devletler içinde sadece Bulgaristan kelimenin tam anlamıyla Sovyet uyduluğunu korumaktadır. Doğaldır ki, bu durumda, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkilerin normalleşmesi, Bulgaris-

tan'ın da Türkiye'ye karşı aynı nitelikte bir ilişki içine girmesini mümkün kılmıştır.

Türkiye - Bulgaristan İlişkileri:

1965'den sonraki dönemde Türk - Bulgar ilişkilerinde süratli bir gelişme olmuştur. Dışişleri Bakanı Hasan Işık 27 Mayıs 1965'de iki devlet arasındaki ilişkiler hakkında şöyle demiştir: "Türk ve Bulgar halklarının birbirlerine yaklaşmasını sağlayacak pek çok faktör mevcuttur. Türkiye bütün ülkelerle münasebetlerini geliştirmek istemektedir. Komşu iki memleketin gelecek nesillerinin iyi komşuluk ve karşılıklı saygı içinde yetiştirilmesi lüzumludur." 1965 seçimlerinden sonra yeni yönetimin işbaşına gelmesi üzerine, 8 Aaralık'da verdiği bir demeçte Bulgaristan Başbakanı T. Jivkov Türk - Bulgar ilişkileri hakkında şöyle demiştir: "Eşitlik ve birbirlerinin içişlerine karışmama ilkesine dayanarak komşu ülkelerle ilişkilerini geliştirmek ve sağlamlaştırmak istediğini bildiren yeni Türk Hükümetinin son bildirisini memnunlukla karşılıyoruz. İki taraf da iyi niyetini ispat ettikten sonra Türkiye ile Bulgaristan arasında çözümlenmeyecek mesele yoktur. Biz Türk - Bulgar ilişkilerinin gelişmesini engelleyen bütün meseleleri görüşme yoluyla incelemeye hazırız. İki ülke arasında ticaret alış verişini ve Türk-Bulgar dostluk ilişkilerini geliştirmek için bütün imkânları kullanmak iki ülkenin de yararınadır."

28 Mayıs 1966'da Türkiye ile Bulgaristan, Sofya ve Ankara'daki elçiliklerini büyükelçilik düzeyine çıkarmışlardır. Bulgaristan Dışişleri Bakanı İvan Başev 16-21 Ağustos 1966 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmiş, aynı günlerde Millet Meclisi Başkanı Ferruh Bozbeyli'nin başında bulunduğu bir Türk Parlamento Heyeti Bulgaristan'a gitmiştir. Daha sonra, 27-31 Mayıs 1967 tarihlerinde Dışişleri Bakanı Çağlayangil Bulgaristan'ı resmen ziyaret etmiş, bu ziyaret sonunda yayınlanan ortak bildiride Kıbrıs ile ilgili olarak şöyle denilmiştir: "Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Bulgaristan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanına hükümetinin Kıbrıs meselesi ile ilgili görüşünü izah etmiştir. İki bakan, bölgedeki barışın kuvvetlenmesini teminen, bu meselenin en kısa zamanda âdil ve barışçı bir hal tarzına ulaşması ümidini izhar etmişlerdir." Böylece, Türk yetkilileri son yıllarda başka devletlerle ortaklaşa yayınladıkları bildirilerde sözkonusu edilmesine büyük önem verdikleri Kıbrıs konusunda, Bulgaristan'la yayınlanan ortak bildiriye, Türk görüşünü açıkça destekler nitelikte olmasa bile birkaç kelime koydurmayı başarabilmişlerdi. Öte yandan, daha bir yıl kadar önce Bulgaristan Dışişleri Bakanının Türkiye'yi ziyaretinden sonra yayınlanan ortak bildiride uluslararası sorunlara hiç değinilmemiş olmasına

karşılık bu kez bu tür konulardan söz edilmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerde kısa bir sürede meydana gelen değişmeyi gösteriyordu.

Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkilerin bundan sonraki kronolojisi şöyledir : Bulgaristan Ulaştırma Bakanı M. Vaçkov 1 - 6 Kasım 1967 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmiş, bu ziyaret sırasında, 3 Kasım'da iki devlet arasında doğrudan doğruya bir demiryolu bağlantısını öngören bir anlaşma imzalanmıştır. Bundan sonra, 24 Şubat 1968 de Bulgaristan'daki Türklerin göçleri konusundaki bir anlaşmayı iki ülke temsilcileri parafe etmişlerdir.. Göç konusunun 1950'lerde iki devlet arasında önemli bir sorun olarak ortaya çıktığı hatırlanacak olursa, bu anlaşmanın önemi kendiliğinden ortaya çıkar. Türkiye ile Bulgaristan arasındaki göç anlaşması, Bulgaristan Başbakanı Todor Jivkov'un 20-26 Mart 1968 tarihlerinde Türkiye'yi ziyareti sırasında imzalanarak son biçimini almıştır. Bu ziyaretin sonunda yayınlanan ortak bildiride uluslararası sorunlar üzerinde geniş biçimde durulmuş ve Kıbrıs konusunda önceki bildirilere oranla daha açık bir ifade kullanılmıştır : "İki Başbakan Kıbrıs sorununu da ele almışlardır. Sayın Demirel, Bulgar Başbakanına Türkiye'nin bu konudaki görüşünü ve mesele ile ilgili son gelişmeleri izah etmiştir. İki Başbakan, Akdeniz bölgesinde önemli bir ihtilâf kaynağı teşkil eden bu sorunun en kısa zamanda Kıbrıs'ın bağımsızlığına dayanan ve Kıbrıs'lı Türk ve Rumların barış ve güvenlik içinde yaşamalarını sağlayacak şekilde meşru hak ve menfaatlerini koruyan bir hal tarzına bağlanacağı ümidini ifade etmişlerdir."

Türkiye ile Bulgaristan arasındaki temaslar bundan sonra da teknik bakanlıklar düzeyinde sürmüştür. Bu arada, Başbakan Demirel de 5-9 Ekim 1970 tarihlerinde Bulgaristan'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sonunda yayınlanan ortak bildiride, bundan önceki ortak bildirilerde yer alan görüşler tekrarlanmıştır.

Türkiye - Yugoslavya İlişkileri :

28 Nisan 1966 da, Belgrad'da imzalanan ve Türkiye, Yugoslavya ve Bulgaristan arasında turizm alanında işbirliğinin geliştirilmesini öngören protokol, 1965 den sonraki dönemde Türkiye ile Yugoslavya arasında başlayan daha yakın işbirliği ilişkilerinin ilk işareti olmuştur. 23 Şubat 1967 de Yugoslav Hükümetinin resmî sözcüsü tarafından verilen bir demeçte iki devlet arasındaki ilişkilerde bir gelişmenin başladığı belirtilerek, bunun önemi üzerinde durulmaktaydı. Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in 6-11 Mart 1967 tarihinde Yugoslavya'ya yaptığı resmî ziyaret sonunda yayınlanan ortak bildiride Kıbrıs sorununa da

değinilerek şöyle deniliyordu: "İki bakan, Kıbrıs konusunda görüş teatisinde bulunarak mütekabilen noktai nazarlarını izah eylemişler ve bölgenin barışına atfettikleri önemi tebarüz etttirmişlerdir." Görüldüğü gibi, aslında, Yugoslavya Türkiye'ye Kıbrıs konusunda bir tavizde bulunmamıştır. Nitekim, ziyaretten sonra Ankara'ya dönüşünde, Kıbrıs konusunda ortak bildiride yer alan ifadeye ilişkin olarak bir gazetecinin sorduğu soruya Çağlayangil şöyle cevap vermiştir: "Kıbrıs davası, Yugoslavya'yı doğrudan doğruya ilgilendiren bir mesele değildir. Her millet, kendilerini alâkadar etmeyen uluslararası ittifaklara, kendi genel politikası açısından bakar ve bunları o yönden değerlendirir. Ancak, iyi münasebetler kurmak istediğimiz devletlerin Kıbrıs davasına Türkiye'nin hasrettiği ehemmiyeti ve bu meselenin memleketimiz bakımından ne derece hassas bir mahiyet taşıdığını da takdir etmeleri, aynı zamanda Kıbrıs'ın ikili münasebetlerimizin tek şartı değilse bile bir engeli de olmaması lâzım geldiğini kabul etmeleri gerekir." Bundan sonra, Millet Meclisi Başkanı Ferruh Bozbeyli'nin başkanlığında bir Türk parlamento heyeti 18-25 Eylül 1967 tarihlerinde Yugoslavya'yı, Yugoslavya Başbakanı Spiljak da 29 Mart-2 Nisan 1968 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir. Yugoslavya Başbakanı Ankara'ya varışında verdiği demeçte "memleketlerimiz arasında anlayış konusunda artık yüksek bir dereceye varılmış" bulunulduğunu söylemiştir. İki ülke arasında bir de konsolosluk anlaşmasının imzalandığı bu ziyaret sonunda yayınlanan ortak bildiride iki memleket arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi üzerinde durulduktan sonra, Kıbrıs konusunda şöyle deniliyordu: "İki Başbakan Kıbrıs meselesini de incelemişlerdir. Türkiye Başbakanı, Yugoslav İcra Konseyi Başkanına, hükümetinin bu mesele ve bu mesele ile ilgili gelişmeler hakkındaki görüşlerini izah etmiştir. Yugoslav Başbakanı, Hükümetinin Kıbrıs'ın bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün idame ettirilmesi ve Kıbrıs'daki Türk ve Rumların tam bir hak eşitliğinden istifade ederek barış ve güvenlik içinde yaşamaları hususundaki arzusunu ifade etmiştir." Bundan sonra, iki devlet arasında özellikle ticaret ve turizm konularındaki ilişkilerini geliştirmek ve bunlarla ilgili anlaşmalar yapmak üzere bakanlar ve teknik elemanlar düzeyinde karşılıklı ziyaretler birbirini izlemiştir. İki devlet arasında 1965'den sonra yapılan önemli bir temas, Başbakan Demirel'in 1-6 Eylül 1970 tarihlerinde Yugoslavya'ya yaptığı ziyaret ile gerçekleşmiştir. 6 Eylül'de yayınlanan ortak bildiride, iki ülke arasında çeşitli alanlarda görülen gelişmeler üzerinde durulduktan sonra Kıbrıs konusunda şöyle denilmiştir: "Konuşmalar sırasında iki taraf Kıbrıs meselesini de görüşmüşlerdir. Başbakan Demirel, Federal İcra Konseyi Başkanı Ribiçiç'e Kıbrıs'daki son gelişmeler hakkında bilgi vermiş ve Türkiye'nin bu meseleyi Kıbrıs'ın bağımsızlığı çerçevesinde

iki millî cemaatin meşru haklarına dayanan barışçı, âdil ve anlaşmaya müstenid bir hal tarzına ulaştırma hususundaki arzusunu teyid etmiştir. Federal İcra Konseyi Başkanı, Başbakan Demirel'in izahatını kaydetmiş, Kıbrıs'ın bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün korunması lüzumu hususundaki Yugoslavya'nın tutumunu tekrar ifade ederek, Kıbrıs'da cemaatler arası istikşafi görüşmeleri memnunlukla karşıladığını belirtmiş ve bunların başarıya ulaşması temennisinde bulunmuştur." Böylece, 1969 yılında Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in Yugoslavya ziyaretiyle başlayıp, giderek gelişen ilişkiler sonunda Yugoslavya da, aynen Bulgaristan örneğinde olduğu gibi, hiç olmazsa görünüşte Türkiye'nin Kıbrıs'taki haklarını ve çıkarlarını anlayışla karşıladığını açıklamış oluyordu.

Türkiye - Romanya İlişkileri :

Romanya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin normalleşmesi, Romanya Başbakanı Maurer'in 25-31 Temmuz 1966 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmesiyle başlamıştır. 30 Temmuz'da yayınlanan bir ortak bildiride Blkan Devletleri arasındaki ilişkilerin, bu arada Türkiye ile Romanya arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği üzerinde durulmuş, diğer uluslararası sorunlara değinilmemiştir. Bundan sonra, 20-28 Nisan 1967 tarihlerinde de Dışişleri Bakanı Çağlayangil Romanya'yı ziyaret etmiştir. 20 Mayıs'da yayınlanan ortak bildiride teknik, hukukî ve ulaştırma konularında yapılmakta olan çalışmalardan söz edilmiş, uluslararası sorunlara, bu arada da Kıbrıs konusuna değinilerek şöyle denilmiştir : "Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı, Romanya Sosyalist Cumhuriyeti Dışişleri Bakanına Kıbrıs mevzuunda hükümetinin görüşünü izah etmiştir. İki Dışişleri Bakanı bu mıntıkada barışın korunmasında memleketlerinin gösterdiği ilgiyi tebarüz ettırmişlerdir."

Çağlayangil'den sonra 3 - 17 Eylül 1967 tarihlerinde Başbakan Demirel Romanya'yı ziyaret etmiştir. 17 Eylül'de yayınlanan ortak bildiride ikili ilişkilerde görülen gelişmeler üzerinde durulmuş, uluslararası sorunlardan söz ederken de iki Başbakanın Kıbrıs konusunda görüş alışverişinde bulundukları ve "bölgedeki barışın takviyesi için Kıbrıs sorununun, davada taraf olanların meşru menfaatlerine uygun olarak barışçı yollarla halledilmesi gerektiği hususunda mutabık kaldıkları" belirtilmiştir. Bundan sonra, iki ülkenin teknik konulardaki bakanları ve diğer yetkilileri karşılıklı ziyaretleri sürdürmüşler, bu arada Romanya Devlet Başkanı N. Ceausescu 24-29 Mart 1969 tarihlerinde Türkiye'yi, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay da 13-17 Nisan 1970 tarihlerinde Romanya'yı ziyaret etmişlerdir. Teknik yetkililer arasında-

ki ziyaretler sırasında iki ülke arasında konsolosluk ve adlî yardım anlaşmaları da imzalanmıştır.

Böylece, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri ilk kez iki devlet arasında diyalog kurulmuş ve bazı konularda işbirliği yapılmaya başlanmış oluyordu.

Türkiye - Arnavutluk İlişkileri :

Arnavutluk, Türk yetkililerinin ilgisini, 1965 yılının Aralık ayında Kıbrıs ile ilgili olarak Birleşmiş Milletlerde yapılan bir oylamada çekmiştir. Arnavutluk, Türkiye lehine oy kullanan pek az devletten biri ve oyunu bu biçimde kullanan tek sosyalist devlet idi. Bu biçimde oy kullanması, Arnavutluğun, Balkanlar'daki, hatta Avrupa'daki yalnızlığını bir ölçüde gidermek istemesi ve komşusu Yunanstan ile olan bazı iftilâfları yüzünden olabilir. Oyunu hangi nedenle bu yönde kullanmış olursa olsun, bu davranışı ile Arnavutluk, Türkiye'de kendi lehinde bir hava yaratmayı başarabilmiştir. Türk basını, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri belki de ilk kez daha sık olarak Arnavutluk'tan söz etmeye başlamış, bunun sonucu olarak da iki devlet arasında karşılıklı resmî ziyaretler başlamıştır. Bu arada 4-11 Eylül 1968 tarihlerinde Büyük Millet Meclisi Başkanı Ferruh Bozbeyli başkanlığında bir parlamento heyeti Arnavutluğu ziyaret etmiş, Arnavutluk Halk Meclisi Başkanı Behar Şitula başkanlığında bir Arnavutluk parlamento heyeti de 6 - 12 Mayıs 1969 tarihlerinde bu ziyareti iade etmiştir. Bozbeyli Arnavutluğu ziyareti sırasında verdiği bir demeçte iki devlet arasındaki ilişkiler hakkında şöyle demiştir : "Memleketlerimiz arasındaki dostluk, amelî sahada da meyvalarını vermeye başlamıştır. Kültür, ticaret ve veterinerlik konularında varılan anlaşmalar bu meyanda zikrolunabilir... Türkiye-Arnavutluk münasebetlerinden bahsedilirken, Türkiye'nin millî davası Kıbrıs konusunda Arnavut Hükümetince takip edilmekte olan siyaseti şükranla yâdetmek isterim." Arnavutluk Meclis Başkanı da Türkiye'yi ziyareti sırasında verdiği demeçte "iki memleket arasındaki kültürel, tarımsal, ekonomik, ticari ve endüstriyel münasebetlerin gelişmesini candan istiyoruz. Kardeş iki ülke olarak arzuluyoruz. Bu seyahatimizde bize gösterilen yakın ilgi, Türk-Arnavutluk münasebetlerinin kısa zamanda gelişeceği ümidini vermiştir" demiştir. Bu karşılıklı ziyaretler Türkiye ile Arnavutluk arasında normal sayılabilecek ilişkilerin kurulmasına yardım etmekle birlikte, iki devlet arasındaki ilişkiler hiç bir zaman dinamik bir nitelik kazanmamıştır. Arnavutluğun "içine dönük", ya da "dışa kapalı" politikasının, bu ilişkilerin gelişmesinin başlıca engeli olduğunu söylemek yanlış olmasa gerek.

Türkiye'nin Balkanlar'daki komşusu dört sosyalist ülke ile 1960'ların ortalarından sonra geliştirdiği ilişkileri böylece özetlemiş oluyoruz. Aslında, Türkiye, aynı dönemde, Doğu Avrupa'nın üç sosyalist ülkesi olan Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan ile de bunlara benzer ilişkiler kurmuştur. Bu ilişkilerin kronolojisini burada vermeyi gereksiz görüyoruz. Şunu belirtmekle yetinelim ki, bu ilişkiler, aynen yukarıda belirttiğimiz devletlerle olan ilişkiler gibi, özellikle teknik, hukukî ve ekonomik alanlarda taraflar için yararlı sonuçlar sağlamıştır. Doğaldır ki, bu tür ilişkilerin gelişmesi, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, bir yanda Türkiye, öte yanda da Doğu Avrupa'lı sosyalist devletler arasında süregelen gerginliği bir ölçüde azaltmış, dolayısıyla siyasal yumuşamaya olanak hazırlamıştır.

c. Türkiye'nin Arap Devletleri ile İlişkileri

Kitabımızın yukarıdaki bölümlerinde Türkiye'nin Truman Doktrini ve Marshall Plânı altında Amerika Birleşik Devletleri'nden yardım almaya başlaması, özellikle NATO'ya girerek Batılı devletlerle ittifak ilişkileri içine girmesinden sonra, Arap Devletleriyle ilişkilerinde ters bir gelişme olduğunu belirtmiştik. Bunun nedeni, Türkiye'nin Batılılara yaklaştığı sıralarda Arap Devletlerinin, kendilerini uzun zamandan beri yönetmiş bulunan Batılı Devletlere karşı giderek yoğunlaşan çatışma içine girmiş olmaları idi. Böylece, 1950'lerin başlarından itibaren, başlıca dış politika konularında Türkiye ile Arap Devletlerinin yolları birbirinden ayrılmış oluyordu. 1965'den itibaren Türkye'nin Batı bağlılığından kurtularak daha bağımsız hareket etmeye başlaması üzerine Batı, Türkiye'nin Arap komşularıyla ilişkilerini geliştirmekte engelleyici bir unsur olmaktan çıkmaya başlamıştır. Gerçekten, Türkiye'nin Arap Devletlerine yaklaşabilmesi için Batı karşısında daha serbest hareket etmesi gerekmiştir. Dış ilişkilerdeki bu gelişmeye paralel olarak Türkiye'nin iç politikasındaki bazı gelişmeler de Arap Devletlerine yakınlaşmayı kolaylaştırmıştır. 1965 seçimlerinde iktidara gelen Adalet Partisi siyasal yelpazenin sağında yer alıyordu. Daha önemlisi, parti içinde 41'ler diye bilinen ve 1970 yılında Adalet Partisinden ayrılarak, daha tutucu Demokrat Partiyi kuranların önderleri, 1965 de kurulan Adalet Partisi hükümetinde görev almışlardı. Bu nedenle, Adalet Partisi yönetici kadrosunun 1965'deki bünyesi dinsel nedenlerle Araplara daha yakın bir politikanın izlenmesini olanaklı kılıyordu. Nitekim, 1965 de işbaşına gelen hükümetin programında Araplarla ilişkiler konusunda şöyle deniliyordu: "Orta Doğu'daki ve Magrip'deki kardeş Arap ve Müslüman memleketleri ile her türlü şüphe ve tereddütten uzak, hakiki ve yakın bir dostluk kurmak ve çeşitli sahalarda verimli

bir işbirliğini gerçekleştirmek başlıca amaçlarımızdan biri olacaktır. Bütün Arap memleketleri ile gelişen münasebetlerimiz çerçevesinde diplomatik temsilcilerin bu memleketlerin hepsinde karşılıklı olarak en yüksek seviyeye ulaşmış olmasını memnuniyetle karşılıyor ve olumlu bir adım telâkki ediyoruz. Arap memleketleri, meşru davalarında Türkiye'nin anlayış ve desteğine güvenebilirler." Nihayet, bu sıralarda Türkiye'nin Arap Devletleriyle ilişkilerini geliştirmesini kolaylaştıran başka bir unsur da, bu sırada Türkiye'de sesini giderek daha fazla yükselten, "parlamento dışı sol muhalefetin," Batılılar karşısında Arapları desteklemesi ve Türkiye'yi de bu yola itme çabası idi. Böylece, Araplara karşı izlenecek politikada, farklı nedenler yüzünden, radikal sol ve sağ birleşmiş oluyordu.

5 Haziran 1967 de başlayarak altı gün süren Arap-İsrail savaşına varan olaylar, Türkiye'ye bu yeni politikasını ortaya koyma olanağı vermiştir. Gerçekten, 1967 yılının başından itibaren giderek şiddetlenen Arap-İsrail çatışmalarını Türkiye'nin yakından ve dikkatle izlediği anlaşılmaktadır. Arap-İsrail olaylarının yoğunlaştığı bir sırada 22-24 Mayıs 1967 tarihlerinde, Türkiye'nin Orta Doğu ülkelerindeki büyükelçileri Ankara'da bir toplantıya çağırılmışlardır. Bu toplantıdan sonra, 28 Mayıs'da, Türkiye Orta Doğu bunalımı ile ilgili resmî görüşünü açıklamıştır. Bu açıklamada şöyle deniliyordu : "Hükümetimiz Orta Doğu buhranının gelişmesini büyük bir dikkatle izlemektedir. Bölgede barış ve güvenliğin hâkim olmasına büyük önem atfeden ve bu yolda her zaman elinden gelen gayreti sarfetmekten geri kalmamış olan Türkiye'nin, barışı tehdit edici durumların meydana gelmesinden ciddi endişe duyacağı tabiîdir. Türkiye, barışın ihlâline yol açacak bütün hareketlerden kaçınılmasının lüzumuna kani bulunarak, buhrana son verecek gayretleri desteklemektedir. Türk Hükümeti, her zaman olduğu gibi bu kere de buhrana sebebiyet veren durumun mütalâasında Birleşmiş Milletler yasası ile hak ve adalet prensiplerine dayanmak gerektiği inancındadır. Bu arada, hükümetimiz, komşuları ile iyi dostluk münasebetleri arasında mevcut yakın ilişkileri de gözönünde bulundurmaktadır." Öyle sanılıyor ki, bildirideki "mevcut yakın ilişki" sözü ile, üstü kapalı olarak Arap ülkelerinin desteklendiği belirtilmek istenmiştir.

Arap-İsrail savaşının patlak vermesi üzerine, Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 5 Haziran'da Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada şöyle demiştir : "Hükümetimiz, bir kaç hafta evvel başlayan buhranın silâhlı bir çarpışmaya müncer olmaması ve ihtilâfın diplomasi yoluyla sona erdirilmesi gayesiyle elinden gelen gayreti sarfetmiş ve bu maksatla ilgili taraflar nezdinde gerekli itidal tavsiyesinde ve teşebbüsünde bu-

lunmuştur... Çarpışmaların devam etmesinin dünya barışı için bir tehlike teşkil edeceği kanaatindeyiz. Bu itibarla, bu safhada bile barışın teatisi için gayretlerimize devam edeceğimiz tabiîdir. Bu buhranın geniş ihtilâflara meydan vermeden kısa bir zamanda yatışacağı ümit ve temennisini muhafaza ediyoruz." Dışişleri Bakanı ayrıca verdiği bir demeçte de "Türkiye'deki üslerin Araplara karşı bir olup-bitti için kullanılmasının söz konusu olamayacağını" söylemiştir. Savaşın sonucunun anlaşılması üzerine, Türk yetkilileri, Orta Doğu bunalımında Araplardan yana olduklarını belirten daha açık konuşmalar yapmışlardır. Nitekim, Dışişleri Bakanı daha 10 Haziran'da yaptığı bir konuşmada, Türkiye'nin kuvvet kullanılması yoluyla arazi kazancı sağlanması veya durumun güçlendirilmesi yoluna gidilmesine karşıt olduğunu bildirmiştir. Savaşta ağır kayıplara uğrayan Arap Devletlerine Türkiye derhal yiyecek, giyecek ve ilâç yardımında bulunmuştur.

Orta Doğu Savaşı'ndan sonraki durumu görüşmek üzere olağanüstü bir toplantı yapan Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda da Türkiye Arapları destekleyen bir tutum takınmıştır. Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 22 Haziran'da Genel Kurulda yaptığı bir konuşmada Türkiye'nin tutumunu şöyle anlatmıştır: "Geleceği bizi çok yakından ilgilendiren bir bölgedeki bu durum, bizi son derece üzmüştür. Türkiye'nin politikası daima bütün komşuları ve bölge memleketleri ile siyasî bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne riayet şartına dayanan iyi münasebetler geliştirmeğe yönelmiştir... Burada, Arap ülkeleri halklarına beslediğimiz derin dostluk ve sempatimizi tekrarlamak isterim. Onların tarihlerindeki bu ağır ve güç devreden sür'atle geçmeleri ümidini izhar ediyoruz... Türk Hükümeti... kuvvete başvurulması sonucunda meydana gelen toprak iktisaplarını kabul edemeyeceğini derhal beyan eylemiştir... Genel Kurul'un, işgal ettikleri topraklardan geri çekilmesi hususunda ısrar etmesi gerekmektedir." Türkiye, Genel Kuruldaki oylamalarda da Araplardan yana oy kullanmıştır. Türkiye'nin 1967 savaşı sırasındaki ve sonrasındaki bu tutumu, Arap ülkelerinde olumlu etki yaratmıştır. Örneğin, Suriye Dışişleri Bakanı 21 Ağustos 1967'de verdiği bir demeçte bu konuda şunları söylemiştir: "Türkiye'nin son buhran sırasında Arap milletini gerek Birleşmiş Milletlerde, gerek bu teşkilât dışında desteklemesi, Suriye halkında takdir ve şükran duyguları yaratmıştır... Türkiye'nin, Arap Devletlerinin haklı davasına devamlı destekte bulunmasının, diğer dost devletlerle birlikte bu alanda faaliyet sarfetmesinin, saldırının izlerinin silinmesine, dolayısıyla iki memleket arasında dostluk ve komşuluk münasebetlerinin kuvvetlendirilmesine ve Orta Doğu'da âdil bir barışın yeniden kurulmasına katkısı olacağına inanıyoruz." 1938 deki Hatay olayından beri Türkiye'ye

karşı genellikle olumlu bir tutum içinde bulunmayan Suriye'nin Dışişleri Bakanı tarafından söylenen bu sözler, Arap-İsrail Savaşı karşısında Türkiye'nin tutumunun Arap Devletlerinde çok olumlu yankılar yapmış olduğunun iyi bir kanıtıdır. Öte yandan, Mısır Hükümeti sözcüsü Hasan el Zeyyad 17 Kasım 1967'de verdiği bir demeçte, "modern tarihin kaydettiği ve bizim yakın geçmişimizde geçirdiğimiz acı krizde Türkiye'nin iftihar edilecek bir tutumu, davranışı olmuştur" demiştir. Böylece, Arap Devletlerinin en büyüğü ve güçlüsü olan Mısır ile de, 1950'lerin ortalarında başlayan gerginlik önemli ölçüde giderilmiş oluyordu. 1967 savaşından sonra, İsrail ile Arap komşuları arasında çıkan hudut olaylarında, Türkiye hemen her defa İsrail'i protesto eden bir tutum takınmıştır.

Arap-İsrail çatışmasındaki bu tutumundan sonra, Arap Devletleriyle Türkiye arasında diplomatik ilişkiler ve karşılıklı resmî ziyaretlerde önemli bir artış olmuştur. Bu ziyaretler sonunda yayınlanan bildirilerde Türkiye, İsrail karşısında Arapların tutumunu desteklediğini açıklarken, Araplar da Kıbrıs sorununda Türkiye'nin görüşüne yaklaşmışlardır. Gerçekten, Türkiye'nin Arap Devletleri ile yayınladığı ortak bildirilerin çoğunda, birbirine yakın ifadeler kullanılarak "Kıbrıs'da her iki cemaatin meşru hak ve çıkarlarına uygun barışçı bir çözüm yolu bulunması gerektiği" görüşüne yer verilmiştir.

Böylece, 1965 ile 1971 yılları arasındaki dönemde Türkiye ile ilgili dış politika olaylarının bir özetini vermiş oluyoruz. Bu olaylar gösteriyor ki, bu dönemde Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki diğer dönemlere oranla daha "hareketli" bir politika izleyerek, değişen dünya koşullarına kendini uydurmaya çalışmıştır. Gerçekten, 1960'ların sonuna doğru, İkinci Dünya Savaşı sonrasının "iki kutuplu" dünyası "çok merkezli" bir dünyaya dönüşürken ve iki "süper devlet" arasında detente'in ilk belirtileri ortaya çıkarken, Türkiye'nin bunları görmemezlikten gelmesi ulusal çıkarları ile bağdaşamazdı. Türk yöneticileri, eski dostları ve müttefikleri ile önemli herhangibir çatışmaya düşmeden genellikle NATO içinde kalan ve daha çok Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelik "tek yanlı" bir dış politikadan, başta komşu devletler olmak üzere diğer devletlerle ilişkilerini "normalleştiren" "çok yönlü" dış politikaya geçmeyi başarabilmişlerdir. Böylece, Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ikinci kez içine düştüğü "yalnızlıktan" kendisini kurtarmış oluyordu. Hatırlanacağı gibi, böyle bir yalnızlığa Türkiye ilk kez İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra düşmüştür. Türkiye'nin ikinci yalnızlığı ise, 1964'de Kıbrıs olayı üzerine ortaya çıkmıştı. Bu dönemdeki Türk dış politikasıyla ilgili olarak şunu da belirtmek gerekir: Türk yöneticileri çok önem verdikleri ve hemen hemen her

devlet ile yayınladıkları ortak bildirilere koydurmak istedikleri Kıbrıs sorununun hallinde önemli bir başarı elde edememişlerdir. Ortak bildirilere Kıbrıs ile ilgili olarak koydurulan cümleler, bu sorunun hallinden çok, Türkiye'nin haklılığının diğer devletlere kabul ettirilmesi bakımından önem taşımaktadır. Çok yönlü dış politikanın Türkiye bakımından daha büyük yararı ise siyasal bakımdan ona kazandırdığı kişilik, sosyal, kültürel ve özellikle ekonomik alanlarda da sağladığı yeni olanaklardır.

II. 1971 - 1973 DÖNEMİ

12 Mart 1971 günü Türk Silâhlı Kuvvetleri kumanda zincirinin en üst kademeleri Cumhurbaşkanı, Senato ve Millet Meclisi Başkanlıklarına verdikleri bir muhtıra ile "kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin" kurulmasını, "bu husus sür'atla tahakkuk ettirilmediği takdirde Türk Silâhlı Kuvvetleri (nin), kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyetini korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almağa kararlı" olduğunu açıklamışlardır. Bunun üzerine, aynı gün Başbakan Demirel'in başkanlığındaki Hükümet istifa etmiş, Cumhurbaşkanı yeni "partiler üstü" hükümeti kurmakla, Cumhuriyet Halk Partisinden istifa eden Nihat Erim'i görevlendirmiştir.

Biz burada 12 Mart'a giden gelişmeleri, muhtıranın nedenlerini incelemeyeceğiz. Şu kadarını söyleyelim ki, 12 Mart muhtırası, 27 Mayıs ihtilâli gibi büyük ölçüde iç politika gelişmelerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Gerçekten, 12 Mart müdahalesinden önceki birkaç yıl içinde ülke içinde öyle süratli gelişmeler olmuş, bu gelişmeler öylesine yeni boyutlar kazanmıştır ki, kamuoyunun dış politika olaylarına karşı son yıllarda artmakta olan ilgisi birdenbire azalmış ,asgari düzeye inmiştir. Bu iç gelişmeler yanında, Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren dış olaylardaki yavaşlama da gene komuoyunun dış politikaya olan ilgisini azaltmıştır. Nitekim, 1970'lerin başlarında Kıbrıs sorunu hâlâ çözümlenmemiş olarak ortada durmakla birlikte ,artık bir "bunalım" olmaktan çıkmıştır. 1967 yılının Kasım ayında Türkiye ve Yunanistan'ı bir savaşın eşiğine dek getiren olaylardan sonra iki ülke arasındaki ilişkiler bir yumuşama havasına girmiştir. Bu bunalımdan kısa bir süre sonra, 1968 yılının Haziran ayında Kıbrıs'da toplumlararası görüşmeler başlamış, böylece bu sorun, doğrudan doğruya ilgili iki devleti, Türkiye ve Yunanistan'ı karşı karşıya getiremeyecek bir çerçeveye oturtulmaya çalışılmıştır. Toplumlararası görüşmeler 1972 yılından itibaren Türkiye ve Yunanistan'ın anayasa uzmanları ve Bir-

leşmiş Milletler temsilcisinin katılması ile beşli bir biçim almıştır. Görüşmeler henüz bir sonuca ulaşmamakla birlikte, bu sayede Kıbrıs sorunu şimdilik bir durgunluk dönemine girmiştir.

İç politikadaki gelişmeler ve Kıbrıs ile ilgili görüşmelerin başlaması yanında, kamuoyunun dış olaylara olan ilgisini azaltan diğer nedenler arasında ,kamuoyunda büyük allerji yaratmaya başlayan Amerikan birliklerinin "görüntüyü azaltma" politikasında gösterdikleri başarı ve Türkiye'nin yakın zamanda normal ilişkiler kurmuş olduğu Sovyetler Birliği'nin kendi dostlarına ve müttefiklerine karşı giriştiği sert tutum bulunmaktadır. Türkiye'deki Amerikalıların izledikleri "görüntüyü azaltma" politikası sonunda Türkiye'deki Amerikalıların sayısında önemli azaltmalar yapıldığını, kalanların da büyük kentlerin dışında oturmaya mecbur edildiklerini yukarıda belirtmiştik. Sovyetler Birliği'nin diğer sosyalist devletlere, bu arada Çin Halk Cumhuriyetine ve Doğu Avrupalı komşularına karşı sert tutumu ise, Türkiye'deki sosyalistler ve sosyalist devletlerle yakın ilişki kurulmasında yarar gören diğer çevrelerde büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Artık bu çevreler, sosyalist devletlerle daha yakın ilişkiler kurulmasını kolaylıkla ve açıkça savunamadıkları gibi, izlenmekte olan dış politikayı da eski rahatlıkla eleştirememeye başlamışlardır. Sovyetler Birliği'nin, Varşova Paktı üyesi dört müttefiki ile birlikte, bu paktın başka bir üyesi olan Çekoslovakya'ya karşı 1968 yılının Ağustos ayında giriştiği askeri müdahale, Türkiye'de endişe uyandırmış, hayal kırıklığı yaratmıştır. Diğer devletlerle yaptığı siyasal nitelikteki anlaşmalara ve ortaklaşa yayınladığı bildirilere, devletlerin egemenliğine saygı gösterilmesi ve içişlerine karışılmaması ilkelerini koydurmayı âdet haline getirmiş olan Sovyetler Birliği'nin bu davranışı, diğer devletlerle, özellikle komşularıyla olan ilişkilerini uzun süre etkilemekte devam edecektir. İşte, bu iki yönlü gelişme, yani bir yandan Batı ile, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'yle olan ilişkilerde "kan kaybının durması," öte yandan Sovyetler Birliği ile gelişmekte olan ilişkilerde endişe verici durumlar mydana gelmesi, Türk dış politikasının 1970'lerin başından itibaren girdiği bir "durgunluk" döneminin nedenleri olmuştur.

Sonuç olarak, 1965 ile 1973 yılları arasındaki devrede Türk dış politikası ile ilgili olarak şunu söylemek mümkün : 1965-1971 yılları arasında iç ve dış etkenler yüzünden Türk dış politikası, Cumhuriyet tarihinde eşine az rastlanan bir dinamizm içine girmiştir. Bu dönem, uluslararası koşullar bugünkü durumunu koruduğu sürece, Türkiye'nin Batı'dan ne denli uzaklaşabileceğini, Doğu'ya ise ne denli yaklaşabileceğini ortaya çıkarmıştır. Bu bakımdan, 1971'den sonra Türk dış politikasının bir anlamda "optimal denge noktası"na ulaştığını söyle-

mek mümkündür. Dışişleri Bakanı Osman Olcay'ın 17 Mayıs 1971 de yaptığı bir konuşmada bu nokta ile ilgili sözleri ilgi çekicidir : "Aktif veya dinamik dış politika, dinamizmini ulusal zorunluluk ölçülerinden aldığı, Türkiye'yi dünyaya tanıtmak, Türk ekonomisine yeni alanlar kazandırmak ve Türk çıkarlarını korumak ihtiyaçlarına dayandığı oranda geçerli ve tutarlı olur. Görülebilir bir gelecekte etkisi olmayacak faaliyetlerin, kadrosu ve olanakları sınırlı ülkeler için enerji israfı anlamına gelebileceği gözönünde tutulmalıdır."

CİLT : II
(1973 - 1983)

HAZİRLAYANLAR

Prof. Dr. Mehmet GÖNLÜBOL **Prof. Dr. Ömer KÜRKÇÜOĞLU**

I. 1973 - 1980 DÖNEMİ

A. Uluslararası Görünüm

Türk dış politikasında, 1973 sonrası gelişmelerini iyi anlayabilmek için, önce, dönemin uluslararası görünümünü incelememiz gerekir.

ABD Dışişleri Bakanı Dr. Kissinger, Ocak 1977'de görevinden ayrılırken, 20 Ocak 1977 tarihli **New York Times** gazetesine verdiği bir demeçte, uluslararası yapının, askerî bakımdan iki-kutuplu, siyasî açıdan çok-kutuplu, iktisadî açıdan ise karmakarışık olduğunu söylemişti[1]. Bu görüş, gerçeği yansıtmaktadır. Uluslararası görünümü, bu çerçevede ele alacağız :

1. Askerî Açıdan

1973 yılından sonra iki süper-devlet arasında yumuşamayı sağlayan gelişmeler oldu.

ABD ve SSCB arasında 26 Mayıs 1972 tarihinde SALT I Anlaşmasının imzalanmasından[2] sonra, SALT II'nin de, bazı iniş-çıkışlara ve sürtüşmelere rağmen son aşamasına ulaşması, bu gelişmelerin nedenini oluşturdu[3].

SALT II Anlaşması, uzunca süren müzakerelerden sonra 18 Haziran 1979'da Viyana'da ABD lideri J. Carter ve SSCB lideri L. Brejnev arasında imzalanacaktır[4]. SALT II, "1922 Washington ve 1930 Londra

---

[1] **Department of State Bulletin**, No: 76, 7 February 1977, s. 102.

[2] Gelişmeler için bkz.: Mehmet Gönlübol, **Uluslararası Politika, İlkeler - Kavramlar - Kurumlar** (Gözden Geçirilmiş Üçüncü Baskı), A.Ü. SBF Yayınları: 546, Ankara, 1985, ss. 492 vd. ve Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, 1914-1980**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No: 252, Tarih Dizisi: 17, Ankara, 1983, ss. 640-641.

[3] Bkz.: Gönlübol, **op. cit.**, ss. 511-515 ve Armaoğlu, **op. cit.**, ss. 643 vd.

[4] Gönlübol, **op. cit.**, s. 512 ve Armaoğlu, **op. cit.**, s. 646.

deniz silâhsızlanmaları anlaşmalarından beri, son 50 yıl içinde gerçekleştirilmiş bir silâhsızlanma anlaşması idi"[5].

2. Siyasî Açıdan

ABD ile SSCB arasında 7 yıllık SALT II görüşmeleri olurken, Avrupa'da yine bu iki ülkenin dahil olduğu Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı ile Karşılıklı ve Dengeli Kuvvet İndirimi müzakereleri devam etmiştir.

1 Ağustos 1975'de 35 ülke tarafından Helsinki Son Senedi'nin[6] imzalanmasıyla, "detant" yolunda önemli bir başarıya ulaşılmış oluyordu.

Ancak, yumuşama olgusunun pekiştirdiği çok-kutupluluğun, kısa sürede birçok bakımdan aşınmaya uğradığı da görüldü. Bir kere, SSCB'nin, detant döneminden yararlanarak, klâsik silâhlarda gücünü arttırmağa çalışması, özellikle Carter'in Başkanlık döneminde ABD'nin pasif politikasından yararlanarak birçok yerde genişlemeğe yönelmesi, detantı aşındıran temel etken oldu.

Öte yandan, Helsinki Son Senedi'nin Üçüncü Sepeti'nin kapsamına giren insan hakları konusu, Başkan Carter'in, 1976 seçimini kazanarak işbaşına geçmesiyle ABD dış poltikasının SSCB ve öteki Doğu Avrupa ülkelerine karşı temel ilkesini oluşturunca, Amerikan-Sovyet ilişkileri elbette bu durumdan etkilendi. İki büyük devlet arasında, zaman zaman Soğuk Savaş yıllarını hatırlatan bir hava esmeğe başladı.

Avrupa'da yumuşama, genel olarak başarı kazanmış sayılsa bile, başka bölgelerde, meselâ Afrika'da, çatışmaların sürdüğü ve ABD ile SSCB'nin karşı karşıya geldiği de görüldü. Hattâ Avrupa dışındaki başlıca çatışma alanlarında, yine Soğuk Savaş yıllarının iki-kutuplu görünümünün hüküm sürdüğünü söylemek de mümkündü.

1970'lerin çok-kutuplu yapısını aşındıran askerî ve siyasî alanlardaki bu gelişmelere rağmen, dönemin genel niteliği yine de kendini korumakta olup, orta ve küçük çaptaki devletler, büyük devletler karşısında geniş bir manevra imkânını sürdürebilmişlerdir. Aşağıda inceleyeceğimiz gibi, Türkiye'nin, 1960'larda gerçekleştiremediği Kıbrıs

[5] Armaoğlu, **op. cit.**, s. 647.
Ancak, ABD'nin stratejik üstünlüğünü SSCB'ne kaptırdığı görüşüyle bu ülkede eleştiriye uğrayan SALT II, Aralık 1979'da Afganistan'ın işgali üzerine "öldürücü bir darbe" yiyecektir.
Yine de, "SALT II'nin genel prensiplerine her iki tarafın da uymakta oldukları, hem kendi beyanları, hem de bağımsız gözlemcilerin ifadelerinden anlaşılmaktadır." Gönlübol, **op. cit.**, s. 515.

[6] Ek bilgi için bkz.: Gönlübol, **op. cit.**, ss. 506-507 ve Armaoğlu, **op. cit.**, ss. 653-654.

müdahalesini 1974'te yapabilmesi bu yüzdendir. Gerçekten de, orta ve küçük çaptaki devletler, gerek kendi müttefiklerine, gerek öteki büyük devletlere karşı daha az bağımlı bir duruma kavuşmuşlardır. Çokkutupluluk da zaten bu demek değil midir?

3. İktisadî Açıdan

1970'lerin dünyası, özellikle 1973 Arap-İsrail Savaşı[7] ve onu izleyen petrol bunalımının[8] sonucunda, Kissinger'in yukarıdaki sözlerine uygun olarak, iktisadî açıdan gerçekten de karmakarışık bir duruma girmiştir. 1973 Savaşında, İsrail karşısında yenilgiye uğramamakla belki askerî zaferi kazanmış sayılabilecek olan Arap ülkeleri, petrol silâhını da ustalıkla kullanarak, Batı'ya karşı önemli siyasî ve iktisadî zaferler elde ettiler.

1973 Savaşı ve onu izleyen petrol bunalımı, petrol fiyatlarının bir yıl içinde birdenbire dört mislinden fazla yükselmesiyle sonuçlanınca[9], az gelişmiş-gelişmiş iktisadî ayırımı da aşınmaya uğradı. Gelişmiş ülkeler içinde petrol üreten ülkeler, öteki gelişmiş ülkelere oranla avantajlı duruma geçtikleri gibi, az gelişmiş ülkeler arasında da petrol üretenler, hem öteki az gelişmiş ülkeleri geride bıraktılar, hem de, petrol üreten gelişmiş ülkeler çok az sayıda olduğundan, genel olarak gelişmiş ülkeler karşısında büyük güç elde ettiler. Açıktır ki, bu durumda en zararlı çıkanlar petrol üretmeyen az gelişmiş ülkeler oldu. Hattâ, gellişmiş ülkeler, petrole ödedikleri meblağları, ürettikleri sanayi mallarının fiyatlarına yansıtabildikleri için, petrol üreten az gelişmiş ülkeler son tahlilde, bu işten o kadar kazançlı çıkmadılar.

Uluslararası iktisadî alanın bu gerçekten "karmakarışık" yapısı, az gelişmiş ülkelerin uluslararası ekonomiden daha âdil pay almaları çabasına da hız kazandırdı. 77'ler grubunun UNCTAD hareketi ve Kuzey-Güney diyalogu Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen'in gerçekleştirilmesi için başlıca çabaları oluşturuyordu. 1950'lerin siyasî anlamdaki Doğu-Batı kutuplaşması, 1970'lerde Doğu'lu-Batı'lı **Kuzey**'le; Doğu'lu-Batı'lı **Güney** arasında iktisadî bir ayrılığa dönüştü.

Öte yandan, Dünya ticaretinin diğer sorunları da dönemi etkiledi : Doğu-Batı ticareti, ABD-AET ilişkileri, Japonya'nın gerek ABD, gerek AET ülkeleri bakımından yarattığı güçlü rekabet, v.s.

Bütün bunlar, uluslararası yapının iktisadî bakımdan "karmakarışıklığını" daha da arttırıyordu.

---

[7] Gelişmeleri için bkz.: Armaoğlu, **op. cit.**, ss. 715-723.

[8] Gelişmeleri için bkz.: **Ibid.**, ss. 724-728.

[9] **Ibid., s. 726.**

B. Türkiye'nin Görünümü

1. Dış Etkenlerin Rolü

a. Genel Etken (Uluslararası Görünümün Rolü)

1970'lerin uluslararası yapısının yukarıda özetlenen özellikleri, asaskerî, siyasî ve iktisadî açılardan, Türk dış politikasını nasıl etkiledi?

(i) Askerî Açıdan

Askerî yönden, dönemin iki kutupluluğu, Türk dış politikasını en çok frenleyen etken oldu. Türk savunma sisteminin, 1945 sonrası döneminde ABD'yle ittifaka göre biçimlenmesi, Türkiye'yi, 1970'lerde de ABD'ne bağımlılık içinde bıraktı. 1974 Kıbrıs harekâtını izleyen Amerikan silâh ambargosu konusuna aşağıda değineceiz. Türkiye'nin kendi millî savaş sanayiini kurması yolundaki tartışma ve çabalar da bu dönemde yoğunluk kazandı. Ancak, bu çabalarda karşılaşılan güçlükler ve sınırlamalar —yine aşağıda inceleyeceğimiz gibi— Türkiye'nin askerî yönden iki kutuplu bir dünyada ABD'nden kolay ayrılamayacağını ortaya koydu. Birtakım kayıtlarla da olsa, Amerikan silâh ambargosunun 1978'de kaldırılmasının Türkiye'de yarattığı ferahlık, Amerika'ya olan bağımlılığın anlamlı bir göstergesi olmuştur.

(ii) Siyasî Açıdan

Siyasî açıdan, 1970'lerin artan çok-yönlülüğü, Türk dış politikasında 1960'ların ortalarında başlayan gelişmeye daha da uygun bir ortam yaratıyordu. Hattâ, siyasî çok-yönlülük, askerî iki kutupluluğun yüklediği bağımlılığı azaltıcı imkânlar da sağlayabiliyordu. Yani, Türkiye, Batı dışındaki ülkelerle ve başta Sovyetler Birliği'yle siyasî ilişkilerini geliştirdikçe, bu ülkeler karşısında güvenlik kaygıları da hafifleyecek; dolayısıyla da askerî yönden ABD'ne olan bağımlılığı azalabilecekti.

(iii) İktisadî Açıdan

İktisadî açıdan Dünya'nın "karmakarışık" yapısı, bir yandan çok-yönlü siyaset uygulamasını daha da gerekli kıldı. Yani, dışarıda tek bir kaynağa dayanmama zarureti ve değişik kaynaklardan yararlanabilme imkânı, bunu elde etmek için gerekli olan çok-yönlü siyasî ilişkileri teşvik etti[10]. Öte yandan, iktisadî "karmakarışıklık", çok-yönlü dış politikada olumsuz etkiler de bıraktı. Sanayileşmemişliğinin yanısıra, petrol ihracatçısı bir ülke de olmadığı için, 1970'lerin iktisadî keş-

mekeşinden en çok zarar görenler arasında yer alan Türkiye, petrol-üreticisi ülkelerden kredi bulmakta güçlük çektiği gibi, zaten kendileri iktisadî problemler içinde bulunan sanayileşmiş ülkelerden de kolaylıkla kaynak elde edemedi. Kaldı ki, sanayileşmiş ülkeler gibi, petrol-üreticisi ülkeler de kredi açarken siyasî amaçlarla hareket edebildiklerini göstermişlerdir.

b. **Özel Etken (Kıbrıs Sorununun Rolü)**

Yukarıda, 1974 Kıbrıs Olayı'nın, 1973 sonrası dönemde, dış politikanın ön plâna çıkmasındaki etkisine değinmiştik. İleride ayrıntılarına ineceğimiz bu konuya ilişkin olarak, burada da şunları söyleyebiliriz: 1974'te Kıbrıs'a müdahale eden Türkiye, uluslararası sahnede birdenbire öne çıkıverdi. Kıbrıs meselesinin, uluslararası bir konuya dönüşmesi, Türkiye'yi hem birtakım suçlamaların hedefi yaptı; hem de yoğun diplomatik faaliyetlerin ortasına attı. Uzun yıllar, uluslararası sahnenin gerilerindeki rolünü oynayan Türkiye, ön sıraya geçmek zorunda kaldı. 1974'den sonra Kıbrıs meselesi, hem Türk dış politikasının temel bir konusu, bir dış belirleyicisi oldu; hem de dış politikanın iç (siyasî ve iktisadî) etkenleri üzerinde, dış politikayı tekrar etkileyici bir "geri bildirim" (**feedback**) biçiminde tesirlerde bulundu. Özellikle, iktisadi sonuçları dolayısıyla, dış politikayı yeniden halkın güncel sorunu yaptı.

Öte yandan, Kıbrıs Olayı, Türkiye'nin Batı ve Doğu'yla (özellikle ABD ve SSCB'yle) ilişkilerinde, aşağıda sözünü edeceğimiz "sınırları" yeniden hissettirdi.

Türk dış politikasında çok yönlülüğün 1960'ların ortalarında başlaması, nasıl Kıbrıs bunalımının ilk çıkışıyla yakından ilgiliyse, 1974 Kıbrıs çıkarması da, Türkiye'yi bu doğrultuyu pekiştirici bir dış politikaya daha zarurî biçimde itmiştir.

2. **İç Etkenlerin Rolü**

a. **Siyasî Açıdan**

Türk dış politikası, 1960'ların ortalarından itibaren olduğu gibi, 1973'den sonra da yeniden hareketli bir dönemine girdi. İlkinde olduğu gibi, iç meselelerin durulma göstermesi ve önemli bir dış problemin ortaya çıkması, dış siyasî konuların önemini yeniden arttıracaktır.

[10] Türkiye'nin, başta Araplar olmak üzere petrol-üreticisi ülkelerle yakınlaşmasına paralel bir biçimde —Ekim 1974'de O.E.C.D. çerçevesinde kurulan— Milletletlerarası Enerji Ajansı'nda da yer alması, dış politikasının çok-yönlülüğünün göstergesiydi.

14 Ekim 1973'de yapılan genel seçimler, 1971-73 ara rejimini sona erdirdi. 1973 seçimlerinin değerlendirmesi üzerinde aşağıda daha ayrıntılı bir biçimde duracağız. Şimdilik şu kadarını söyleyelim: 1973 seçimleri her şeyden önce 1971-73 döneminin içe dönük niteliğine son verdi. 1971-73 dönemini, 12 Mart sonrasının iç sorunları biçimlendirmişti. İç konuların ağır bastığı ve seçimlerin yapılıp yapılmayacağının bile önceden kestirilemediği bu dönemde dış politikanın geri plâna itilmesi kaçınılmazdı.

Türkiye yeniden normal demokratik döneme geçince, dikkatlerin iç konular üzerinde toplanmasına yol açan neden değişti. Asıl önemlisi, her konunun (ve dış politika sorunlarının) tartışılması için gerekli ortama yeniden kavuşulmuş oluyordu. Bu çerçeve içinde gözler yeniden dışarıya ve dış politika konularına çevrilebildi.

1973 seçimleri, 1971-73'ün genellikle sağ eğilimli yönetimlerine tepki biçiminde, soldaki oylarda bir artış getirmişti.

1973 Seçim sonuçlarını, aşağıdaki tabloda[11] gösterebiliriz:

PARTİLER	Alınan Oy		Kazanılan İskemle	
	n	%	n	%
Adalet Partisi	3,197,897	29.8	149	33.1
Cumhuriyet Halk Partisi	3,570,583	33.3	185	41.1
Cumhuriyetçi Güven Partisi	564,343	5.3	13	2.9
Demokratik Parti	1,275,502	11.9	5	10.0
Millet Partisi	62,377	0.6	—	—
Milliyetçi Hareket Partisi	362,208	3.4	3	0.7
Milli Selâmet Partisi	1,265,771	11.8	48	10.7
Türkiye Birlik Partisi	121,759	1.1	1	0.2
Bağımsızlar	303,218	2.8	6	1.3

1973 Seçim sonuçları pek çok kişi için beklenmedik bir olay oldu[12]. Genellikle Adalet Partisi'nin başarısı beklenirken, 450 sandalyelli Meclis'de Cumhuriyet Halk Partisi 185, Adalet Partisi ise 149 milletvekilli-

[11] Kaynak: Emre Kongar, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Cilt: 1, 5. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, ss. 242-243.

[12] **Ibid.**, s. 195.

ği kazandı. Partilerin hiçbiri salt çoğunluğu sağlayamadığı için koalisyon zorunluluğu doğmuştu.

1973 Seçimlerine 7 siyasî parti katılmıştı. Dinci grupları temsil eden Millî Selâmet Partisi, 48 sandalye ile Seçimlerden 3. büyük parti olarak çıktı.

Meclis'de 45 sandalye kazanan Demokratik Parti ise 4. büyük parti oldu. Daha muhafazakâr görüşü temsil etmekle birlikte, Adalet Partisi ile Demokratik Parti arasında köklü bir ayrılık yoktu.

Meclis'deki küçük partiler ise, merkez-sağ eğilimli Cumhuriyetçi Güven Partisi, sağ eğilimli Milliyetçi Hareket Partisi ve sol eğilimli Türkiye Birlik Partisi'ydi.

1971-73 döneminde kurulan hükümetlere bir ara üye de vermiş olan CHP, 1972'den sonra geçirdiği yönetim değişikliğiyle, İsmet İnönü'nün de ayrılmasından sonra sol ekibin liderliği altına girdiği 1973 seçimlerinde, 1961 yılındanberi ilk defa en fazla oyu topluyor ve Parlamento'da en büyük parti durumuna geliyordu. Bunun anlamı açıktı :

1971-73 dönemine bir tepki biçiminde, Türkiye belirgin biçimde sola kaymıştır. İç siyasî yapıdaki bu değişiklik, elbette dış politikaya da yansıyacaktır. 1971-73 yönetimi, kendi sebeplerinin ve yapısının gereği olarak, nasıl daha ziyade Batı'yla, özellikle de ABD'yle yakın ilişkilere dayalı bir dış politikaya yönelmişse, 1973'de sola kayan Türk siyasî yapısının, dış politika alanını da yeniden "çok-yönlü"lüğe kavuşturması mümkün olabilecekti. Üstelik, 1960'ların ortalarından sonra "çok-yönlü" dış politika uygulamasını başlatan siyasal iktidarlara oranla daha solda yer alan bir siyasî tablo da ortaya çıktığına göre, "çok-yönlü"lüğün daha belirgin bir nitelik kazanması beklenebilirdi.

Ancak, 1965-1973 dönemini incelerken şunu görmüştük : Türkiye' nin Batı'dan uzaklaşması ve Doğu'ya yaklaşmasının "sınırları", daha 1960'ların sonunda ortaya çıkmış bulunuyordu. Türk dış politikası, bu dönemden sonra, bir anlamda "durulmaktaydı". Yani, Batı'yla belirli bir uzaklaşmanın ötesinde bir kopmaya gidilemeyeceği, Doğu'yla ise belirli bir yakınlaşmadan daha fazlasının mümkün olamayacağı ortaya çıkmıştı. Batı'yla ilişkilerin belirli bir seviyenin altına düşmesinin, Doğu'yla ise yine belirli bir sevyenin üstüne çıkmasının mümkün olmadığı, yarar yerine zarar getirebileceği görülmüştür.

İşte, 1971-73 döneminin getirdiği âni değişmeden ("durgunluk"-tan) sonra, 1973'ü izleyen yıllarda, Türk dış politikasının ancak bu sınırlar içinde yeniden bir canlanmaya girmesi söz konusu olabilecekti.

Yani, Türkiye, 1973'den sonra yeniden demokrasiye döndüğünde, dış politikasında, 1971-73'e göre önemli bir değişiklik niteliğinde olmakla birlikte, daha çok 1960'ların ortalarına dönüş özelliğini gösteren bir gelişme beklenebilecekti. Türk dış politikasının iç ve dış etkenlerinde köklü bir değişiklik olmadıkça, ortaya çıkabilecek tablo buydu.

1973 genel seçimlerinin ortaya çıkardığı siyasî durumun Türk dış politikası açısından değerlendirmesini, daha somut biçimde yapmaya çalışalım :

Seçimden en güçlü parti olarak demokratik solun (CHP'nin) çıkması, Türkiye'nin Batı'ya karşı mesafeli, sosyalist ülkeler ve başta Arap-İslâm ülkeleri olmak üzere Üçüncü Dünya ülkeleriyle ise yakınlaşma politikasını ("çok-yönlü dış politikayı") güçlendirici bir gelişme sayılabilirdi.

Diğer partiler açısından da şunlar söylenebilir :

1973 seçimlerinden ikinci büyük parti olarak çıkan AP, 1960'ların ortalarında başlayan çok-yönlü dış politikaya olumlu katkılarda bulunmuştu. Bu partinin 1971'de iktidardan indidilmesinde, ABD'nin etkisi olduğu yolundaki kanının sonucu olarak, AP yöneticilerinin, özellikle de Genel Başkan S. Demirel'in, bu ülkeye karşı 1960'lardaki mesafeli tutuma daha da özen göstereceği ve çok-yönlü dış politikayı desteklemeğe devam edeceği söylenebilirdi.

Öteki iki başlıca parti olan DP ve MSP'nin, dış politika açısından değerlendirilmesine gelince :

Bu iki partinin, bir anlamda, 1960'ların AP'sinin parçaları olduğu göz önünde tutulacak olursa, dış politikada çok-yönlülük doğrultusuna ters düşmeyecekleri söylenebilirdi. Hattâ, 1960'larda Türkiye'nin Arap ülkeleriyle yakınlaşması, bir bakıma Batı ve Sovyetler Birliği'yle ilişkilerdeki değişimin bir türevi olduğuna göre, gerek DP, gerekse özellikle MSP'nin İslâm dünyasıyla yakınlığa ayrı bir önem vermesi, 1973 sonrası Türkiyesi'nin çok-yönlü dış politikaya daha da yatkın bir siyasal yapıya kavuştuğunu gösteriyordu.

Seçimlerden sonra, bir hükümetin kurulması üç aydan çok zaman aldı. Sağ kanat partileri, genellikle, Cumhuriyet Halk Partsi'yle koalisyon yapmak istemiyor; fakat kendi aralarında da birleşemiyorlardı. Özellikle, Demokratik Parti, Adalet Partisi liderinin başkanlığındaki bir hükümete katılmak istemiyordu. Adalet Partisi ise, Genel Başkan Süleyman Demirel'den başkasının başbakanlığına yanaşmıyordu.

Bu arada, bazı çevreler, Cumhuriyet Halk Partisi ile Millî Selâmet Partisi arasındaki bir koalisyon hükümetinin, en mantıki çözüm oldu-

ğu düşüncesini ortaya atıyorlardı[13]. Bu düşünceye göre, Millî Selâmet Partisi, ekonomik yoksulluklarını ve ezilmişliklerini, dine sığınarak gidermeye çalışanların partisiydi. Dolayısıyla da, Cumhuriyet Halk Partisi ile Millî Selâmet Partisi'ni destekleyen sosyo-ekonomik tabanın aynı olduğu söyleniyordu. Fakat her iki Parti içinde de birleşmeye karşı olanlar vardı.

Ancak, başka bütün yolların sonuç vermeyeceği görülünce, Cumhuriyet Halk Partisi ile Millî Selâmet Partisi arasındaki ortak hükümet gerçekleşecektir. Nitekim, Seçimlerin üzerinden 100 günlük bir süre geçtikten sonra, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Başkanı Bülent Ecevit'in Başbakanlığı altında, Millî Selâmet Partisi'yle koalisyon hükümeti, 25 Ocak 1974'de kuruldu.

CHP - MSP koalisyon hükümeti, Türkiye'nin bu yeni siyasal yelpazesinin ilgi çekici birleşmesi oldu. Bu birleşme, iç yönü itibarıyla —yukarıda atıfta bulunduğumuz gibi— bazı siyasî yorumculara göre, "tarihsel uzlaşma" yolunu açmıştı. Şöyle ki : Atatürk'ün CHP'si, Atatürk reformlarına karşı tepkiyi simgeleştiren bir siyasî partiyle —MSP' yle— ortak hükümet kuruyordu. CHP - MSP koalisyon hükümetinin dış açıdan değerlendirilmesine gelince : İslâmcı siyasal akımın iktidara katılması, özellikle Batı'da birtakım kaygılara yol açarak Türkiye'yi Batı'dan biraz daha uzaklaştırabilecekti. MSP'nin Arap-İslâm dünyasına yakınlığı savunan yönetim felsefesi, Türkiye'yi Batı'dan biraz daha uzak, Üçüncü Dünya'nın önemlice bir bölümünü oluşturan İslâm ülkelerine ise daha da yakın bir dış politikaya yöneltebilecek demekti.

CHP - MSP hükümetinin programında dış politika konusuna özetle şöyle yer verilmişti :

> "Dış politikada amacımız Atatürk'ün kurduğu temeller üzerinde barışçı Devletler Hukuk(u) kurallarına saygılı Türkiye'nin bağımsızlığını gösteren bir politika izlemektir. Birleşmiş Milletler'in kuruluşundan beri üyesi olan Türkiye devletlerarası ilişkilerde her şeyden önce bu örgütün yasasındaki ilkelere uymayı dış politikasında açıklık ve samimiyetten uzaklaşmamayı amaç edinmiştir.
>
> Bu ülkelerle dostluk ilişkileri sürdürmek azminde olan Hükümetimiz özellikle müttefiklerimizle, komşu ülkelerle ve aramızda tarihsel, geleneksel ve manevî bağlar bulunan ülkelerle iyi ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem vermektedir. Türk Milleti, ulusların özgürlüğü ve sömürgeciliğin tasfiyesi hareketine öncülük etmiş millet olarak, bağımsızlığına yeni kavuşmuş veya kavuşması çabasında olan ülkelere özel bir yakınlık duymaktadır.

[13] **Ibid.**, s. 197'den : Mümtaz Soysal, "CHP - MSP Uzlaşması", **Yankı**, **No. 136.**

İçinde bulunduğumuz ortak güvenlik sistemine ve ittifaklara bağlı kalınacak ve bunların gelişen şartlara intibak edecek şekilde uygulanabilmesinin sağlanmasına dikkat edilecektir... Orta Doğu'da âdil ve devamlı bir barışın gerçekleştirilmesi içten dileğimizdir.

Milletlerarası hayatta tek taraflı çözüm yollarının kuvvete başvurularak kabul ettirilmesine karşı olan Türkiye, Orta Doğu'da silâhlı çatışmaya son verilip tarafların anlaşmazlığa müzakere yoluyla çözüm aramalarını memnuniyetle karşılamaktadır. Vuku bulmuş haksızlıkların bu müzakerelerle ortadan kalkmasını temenni ediyoruz. Güvenlik Konseyi'nin 242 Sayılı kararının uygulanmasının Orta Doğu'da barışın tesisi yolunda önemli bir adım olduğuna kaniyiz...

İki cemaatten oluşan Kıbrıs Türk Toplumunun eşit egemenlik statüsünün korunması ve Devlet yönetiminde iki cemaat arasında her yönü ile huzurlu bir işbirliğinin sağlanması için en isabetli çözüm şeklinin federatif bir sistemde bulunacağına inanıyoruz. Böyle bir çözüm yolunun Kıbrıs'ın ülke bütünlüğünü ve bağımsızlığını kuvvetlendirecek bir temel teşkil edeceği inancındayız...

Denizlere ve deniz yataklarına ilişkin sorunların zamanımız ihtiyaçları uyarınca çözülmesi amacı ile yapılmakta olan uluslararası deniz hukuku çalışmalarında Türkiye'nin güvenliğine ve her türlü hak ve yararına değinen konular üzerinde hassasiyetle durulacaktır. Bu alanda gelişmekte olan Devletler Hukuku kuralları ve uygulamalar çerçevesinde ulusal hak ve çıkarlarımızı dikkatli izlemek, korumak ve değerlendirmek kararındayız"[14].

CHP - MSP hükümetinin aşağıda inceleyeceğimiz dış politika gelişmeleri bakımından başlıca etkisini şöyle özetleyebiliriz:

1974 yılının ortalarına doğru ABD ve Yunanistan'la sürtüşmelerin ortaya çıkışı ile, 1974 Temmuz-Ağustos'undaki Kıbrıs müdahalesinin, Batı'ya özel bir yakınlığı savunmayan iki partinin ortak hükümeti dönemine rastlaması, yukarıdaki tesbitlerimizin ışığında şaşırtıcı olmasa gerekir[15].

Fakat zaman ilerledikçe hükümetin iki ortağı arasında derin görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Daha sonra, Kıbrıs Harekâtı'nı izleyen dönemde, bu ayrılıklar yeniden alevlendi. Cumhuriyet Halk Partisi, Kıbrıs Türklerinin özgürlüğe kavuşmasına ve Türkiye'nin güney sınırlarının güvenliğinin sağlanmasına yönelik sınırlı bir harekâtı savunduğu halde, Millî Selâmet Partisi ise, Ada'nın tümüyle alınmasını istiyordu. Dış politikadaki sürtüşmeler, iç siyasetteki anlaşmazlıklarla birleşiyor-

[14] **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri, 1960-1978,** Cilt: II, T.C. Başbakanlık O ve M Daire Başkanlığı, Yayın No: 11 - Gn. No.: 025, Ankara, 1978, ss. 306-307.

[15] MSP'ye yakın bazı çevrelerde, CHP - MSP Hükümetinin 1974 sonbaharında çözülmesinin, MSP'den rahatsızlık duyan Batı'nın baskısına bağlandığı görülmektedir.

du. Sonunda, Başbakan Ecevit'in İskandinav ülkelerine yapacağı gezi sırasında, vekâlet yetkisini Başbakan Yardımcısı ve Millî Selâmet Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan'a bırakmak istememesi, iplerin kopmasına yol açtı. Ecevit, Erbakan'a iç ve özellikle dış politika konularında güvenemiyordu.

Erbakan, bu durumda, Ecevit'in İskandinav ülkelerine yapacağı geziyi onaylamadıklarını bildirdi. Bu durumda koalisyon dağılıyordu. Başbakan Bülent Ecevit, seçimleri yenileme konusundaki önerilerini[16] tekrarlayarak görevden ayrıldı.

Ancak, özellikle Kıbrıs Harekâtı'ndan dolayı Cumhuriyet Halk Partisi'nin oyları yükseleceğinden, öteki partiler Ecevit'in erken seçim önerisini olumlu karşılamadılar.

CHP - MSP Hükümeti'nin çözülmesinden sonra, Türkiye'de uzun bir siyasî istikrarsızlıklar dönemi başlamaktadır.

Ecevit görevden ayrıldıktan sonra, ne kendisi, ne de Meclis'deki 2. büyük partinin lideri olan Demirel bir hükümet kurabildi. Sağ kanattaki partiler, kendi aralarında birleşemedikleri gibi, Cumhuriyet Halk Partisi'yle ortaklığa da yanaşmıyorlardı. Bu durumun uzadığını ve mevcut sıkıntılardan sorumlu tutulduğunu gören Ecevit, iktidarı bırakacağını bildirdi. Bunun üzerine, 12 Kasım'da Cumhurbaşkanı, kontenjan senatörü Sadı Irmak'ı Başbakan olarak atadı. 17 Kasım'da kurulan Irmak Hükümeti, 29 Kasım'da Meclis'den güvenoyu alamamakla birlikte, başka alternatif bulunmadığından, Mart 1975'e kadar uzunca bir süre iktidarda kalmıştır.

Sadi Irmak başkanlığındaki hükümet, Batı'ya yakın sayılabilecek bir görünüm taşıyordu. Hükümetin programında dış politika konusunda özetle şunlar yer alıyordu :

> "Atatürk'ün her tarihi çağda geçerli kalacak dış siyaset ilkelerinin bugünkü dünya koşullarında yeni anlamlar ve yeni bir önem kazandığını görüyoruz. Hükümetimiz bugünkü dünya gerçekleri karşısında bu ilkelerden ilham alacaktır. Bu bakımdan bugüne kadar Cumhuriyet Hükümetlerinin bu ilkeleri uygulayarak dış ilişkilerimizde olumlu yönlerde yaptıkları çalışmaları devam ettirmemiz de tabiî olacaktır...
>
> Son yıllarda milletlerarası ilişkilerde hüküm süren yumuşama 'detant' siyasî ikliminin devamının sağlanması ve 'detant'ın kuvvetli temellere dayandırılması hususundaki çabalara Hükümetimiz açık kalplilikle iştirak edecektir..."[17]

[16] Daha önce de, Seçimlerden sonra, hükümet kurmanın güçlükleriyle karşılaşıldığı zaman, Ecevit ısrarla yeni seçim istemişti.

[17] **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri..., op. cit., s. 335.**

Dış politika konularına oldukça geniş yer verilen Hükümet Programında, daha sonra, NATO, ABD ve Batı Avrupa'yla güçlü ilişkilerin önemi üzerinde duruluyor, Doğu Avrupa'yla ve SSCB'yle de iyi komşuluk münasebetlerinin, ayrıca Çin Halk Cumhuriyeti'yle ilişkilerin geliştirileceği belirtiliyordu[18]. Daha sonra Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilere geniş yer veriliyordu :

> "Orta Doğu'da kardeş İran ve Pakistan ile aramızda mevcut geleneksel dostluğun sağlamlığını muhafaza etmesi, kanımızca bölge istikrarına önemli bir katkı teşkil etmektedir. Bu ülkelerle CENTO ve RCD içindeki işbirliğimiz, her üç ülkenin yararına olmakta ve çeşitli sorunların birlikte ele alınmasına ve çözümlenmesine yardım etmektedir.
>
> Orta Doğu ihtilâfında Arap Ülkelerinin haklı gördüğümüz davalarını desteklemeğe devam edeceğiz. Genel olarak dünyada ve özellikle Orta Doğu'da kuvvet kullanılarak arazi ilhakına karşı çıkmamız dünya barışı ve istikrarı bakımından inandığımız bir ilkeye sadakatın gereğidir. Filistin halkının yıllardan beri maruz kaldığı ızdıraplara ilgisiz kalmamız da mümkün değildir. Orta Doğu ihtilâfının çözümnün bir esas koşulunun Filistin halkının meşrû millî haklarının tanınması olduğuna inanıyoruz. Kudüs mukaddes şehrinin statüsünün ilhak neticesinde değiştirilemeyeceği hususundaki kanımızı da muhafaza ediyoruz...
>
> Asırlar boyunca birçok ortak değeri paylaştığımız Arap Ülkeleri ile ikili ilişkiler çerçevesinde de temaslarımızı ve her alandaki mübadelelerimizi arttırmanın doğal bir gelişme olacağını düşünüyoruz. Bizden evvelki hükümetlerin bu yoldaki gayretlerini devam ettireceğiz. Tarih bağlarının yanında Orta Doğu Arap ülkeleri ve Magrip ülkeleri ile birçok çıkarlarımıza hizmet edecek geniş işbirliği olanakları mevcuttur"[19].

Hükümet Programında, daha sonra bağlantısız ülkelerle ilşkili olarak şu ifadelere yer veriliyordu :

> "Bölge dışındaki bağlantısız ülkelere ve özellikle bağımsızlıklarına yeni kavuşan ülkelere gelince : Atatürk Türkiye'sinin bu ülkelere doğal bir yakınlık duyması kolayca anlaşılır. Hükümetimiz coğrafi engellere bakmadan bu ülkelerle ilişkilerimizi hızla geliştirmeğe önem verecektir. Aynı siyasi düşünce içinde ırkçılık ve sömürgeciliğin tasfiyesi çabalarına elimizden gelen desteği esirgemeyeceğiz"[20].

Hükümet Programında, daha sonra da Yunanistan ve Kıbrıs konularına geniş biçimde yer veriliyordu :

> "Türkiye'nin bütün dünya ülkelerine karşı barışçı bir dış siyaset izlemesine rağmen komşularından bir Yunanistan ile maalesef halledilmemiş bulunan birtakım sorunları bulunduğunu biliyorsunuz. Bunların başında gayet çetin bir nitelik arzeden Kıbrıs ihtilâfı ciddiyetini muhafaza etmektedir. Ege Kıt'a Sahanlığı'yla ilgili anlaşmazlık da öneminden (hiçbir

[18] **Ibid., ss. 335-337.**
[19] **Ibid., s. 337.**
[20] **Idem.**

şey) kaybetmemiştir. Yunanistan ile birçok sorunun ve anlaşmazlığın bulunmasında Cumhuriyet Hükümetlerinin kusurları olmamıştır .Gayet iyi bildiğimiz gibi Türkiye bu sorunların çözümlenmesi için her vesile ile müzakereyi önermişse de bu konudaki telkin ve istekleri akis bulmamış ve karşılıksız kalmıştır. Bu uzlaşmaz tutumun sonucu patlak veren Kıbrıs bunalımının bugün eriştiği noktada düşüncelerimizi ve genel olarak Türk-Yunan ilişkilerinin geleceği hakkındaki görüşlerimizi açıkça ifade etmekte fayda görüyoruz. Türkiye'nin andlaşmalardan doğan vecibeleri yerine getirmek amacıyla giriştiği Barış Harekâtının dayandığı siyasi felsefede değişiklik yoktur. Türkiye Kıbrıs'da arazi ilhakı peşinde değildir; bu dış siyasetin temel ilkelerine aykırı olur...

Kıbrıs sorununun siyasi çözümünün Kıbrıs'ın milletlerarası alandaki statüsünde bir değişiklik getirmesini istemiyoruz. Türk Barış Harekâtı ile bağımsızlığı ve egemenliği korunan ve teyit edilen Kıbrıs Devletinin yeni Anayasa düzeni Akdeniz'de dengeyi ve istikrarı bozan bir gelişmeye yol açmamalıdır. Bu görüşümüz genel olarak milletlerarası topluluğun da arzularına uyumlu düşmektedir. İkinci nokta Kıbrıs'da Türk toplumunun güvenliğinin eşit haklara dayanan, yeterli güvenceleri kapsayan sağam ve sürekli bir Anayasa düzeni içinde sağlanmasıdır. Geçmişin tecrübeleri ışığında coğrafi temele dayanan federasyon sisteminin tek hal çaresi olduğu gerçeği bugün artık genellikle kabul edilmektedir. Bu esaslar dahilinde bu sorunun müzakere yolu ile bir çözüme bağlanmasını arzu ediyoruz. Genel olarak diyebiliriz ki, Yunanstan ile ihtilâflarımızın gerçek çözümü ancak karşılıklı iyi niyet ve hakka saygı gösterildiği taktirde mümkün olabilecektir. Türk-Yunan ilişkilerinin geleceği kesinlikle bu koşulların gerçekleşmesine bağlıdır. Son seçimlerde iktidara gelen Yunan Hükümeti de bu düşüncelerimizi paylaştığı taktirde gerek Kıbrıs'ın, gerekse Türk-Yunan ilişkilerinin geleceğine daha büyük güvenle bakabiliriz"[21].

Sonunda, sağ kanat partileri birleşebildiler :

31 Mart 1975'de, CHP'nin sağında yer alan partilerin, AP Genel Başkanı'nın liderliğinde oluşturduğu yeni bir hükümet kuruldu. AP, MSP, CGP, MHP ve Bağımsızlar arasında, Süleyman Demirel'in başkanlığında "Milliyetçi Cephe" hükümeti kurulmuş oluyordu. İç yapısı ve genel felsefesi itibarıyla Batı'ya yakın bir yönetim olmasına rağmen, dış politikası açısından şöyle bir özellik gösteriyordu : 1960'ların ortalarında başlayan çok-yönlülüğü büyük ölçüde uygulayan siyasal felsefe, yeniden iktidar olmuş demekti. Hükümet, iç yapısı itibarıyla Batı'ya yakın sayılabilirse de, dış politikada yine Batı'yla mesafeli, sosyalist ülkelerle diyaloga dayalı ilişkiler kuracak, özellikle Orta Doğu'da Arap dünyasına eğilimli bir politika izleyecekti. Üstelik, Batı'yla mesafeli ilişkileri ve Arap ülkelerine yakınlığı daha da belirgin olan MSP de, bu yeni koalisyonda yer almaktaydı. Hükümetin programında dış politika konusunda özetle şöyle denilmekteydi :

[21] **Ibid.**, ss. 338-339.

"Türkiye Cumhuriyetinin barışçı akiderine ve ittifaklarına sadık, karşılıklı haklara saygı esasına dayalı iyi komşuluk ve dostluk münasebetleri kurmağa önem veren milli dış politikası dikkatle devam ettirilecektir. Bununla beraber milletlerarası ortamın hızla değişen şartlarına uyabilmek üzere gerekli kararları ve tedbirleri zamanında almakta büyük dikkat ve titizlik göstereceğiz.

Hükümetimiz dünya barışını hedef tutan ve bütün dünya ülkelerine karşı iyiniyet ve dostluk duygularından ilham alan bir dış siyaset izleyecektir. Milletlerarasında sağlam bir işbirliği tesisinin bugünkü şartların bir gereği olduğuna inanıyoruz. Her ülkenin haklarına, meşrû menfaatlerine karşı saygılı dayanırken iyi ilişkilerle bağlı bulunduğumuz her ülkeden de bize karşı aynı duygular ve aynı davranışlar bekleyeceğiz. Bir taraftan milletlerarası alandaki çok yönlü ve değişik ilişkilerimizi bu genel şartlar içinde daha da geliştirmek üzere çalışacak, öte yandan bölgemizde ve dünyadaki barış dengesinin korunmasını da ön plânda tutacağız.

Hükümetimiz dünyadaki genel yumuşama (detente) ortamının korunmasına ve geliştirilmesine katkıda bulunmağa devam etmek kararındadır. Güvenlik ve siyasi dengenin kurulması konusunda NATO savunma ittifakının şimdiye kadar oynadığı rolün bugünkü durumda da değerini devam ettirmekte olduğuna inanıyoruz"[22].

Dış politika konusuna geniş yer verilen Hükümet Programında, daha sonra Batı Avrupa'yla iliişkilerin arttırılması gereğine ve Balkan ülkeleri ile SSCB'yle iyi komşuluğun ve Çin Halk Cumhuriyeti'yle ilişkilerin geliştirilmesinin önemine değiniliyordu[23]. Program'da, daha sonra Orta Doğu ülkeleriyle ilişkiler konusuna yer veriliyordu :

"Ülkemiz ile İran ve Pakistan arasındaki geleneksel bağlantı, milletlerimizin birbirlerine yakınlığını ve dostluğunu ifade ettiği gibi, bölge ve dünya istikrarının da temel taşlarından biri haline gelmiştir. Gerek CENTO ve Kalkınma İçin İşbirliği Teşkilâtı gibi bölgevî kuruluşlar içinde, gerekse ikili ilişkilerimiz çerçevesinde Kardeş İran ve Pakistan ile her alandaki temas ve işbirliğimizin kuvvetlendirilmesi uğrunda bütün gayretlerimizle çalışacağız.

Irak ile komşuluğun ve dostluğun gerektirdiği yakın temasların ve işbirliğinin devamı ve daha da arttırılması amacımızdır. Suriye ile aramızda teessüs eden karşılıklı anlayışın ve dostça işbirliğinin geliştirilmesinin iki komşu ülkenin çıkarlarının gereği olduğuna inanıyoruz.

Türkiye'nin Suudi Arabistan, Mısır, Lübnan, Kuveyt, Ürdün ve Orta Doğu'nun tarihî ve kültürel bağlarla bağlı olduğumuz diğer ülkeleri ile mevcut özel bağlarına da büyük değer vermekteyiz. Bugünkü durumda tarihin ortak değerlerini ve coğrafyanın meydana getirdiği bu yakınlık halen büyük tehlikelere maruz bulunan bütün Orta Doğu bölgesinin güvenliği bakımından her zamankinden daha büyük değer ve önem kazanmış bulunuyor. Manevi bağların olduğu kadar ortak yararların da

[22] **Ibid.**, ss. 364-365.

[23] **Ibid.**, ss. 365-366.

tesis ettiği sağlam bir zemine dayanan bu ilişkilerimizin hızla geliştirilmesi hususunda çok canlı bir politika izleyeceğiz. Siyasi ve kültürel bağların yanında kurulmakta olan iktisadi bağlar da Türkiye ile Kardeş Asya ülkeleri arasındaki iş ve anlayış birliğini gittikçe güçlendirmektedir. Bu arada dost ve kardeş Libya Cumhuriyeti ile aramızda temelleri son zamanlarda atılan geniş işbirliği projelerinin bir an evvel gerçekleştirilmesi yolundaki çalışmalar hızlandırılacaktır. Asya ve Afrika ülkeleri ile iyi ilişkierimizin geliştirilmesine büyük önem vermekteyz. Orta Doğu ihtilâflarının çözümünün, işgal edilen toprakların terkedilmesi, Filistin halkının meşru haklarının tanınması şartlarına kesinlikle bağlı bulunduğu gerçeğine inanan Hükümetimiz, bu şartların yerine getirilmesi yönündeki teşebbüsleri destekleyecektir. Realitelere dayanan bir çözümün, istisnasız bütün bölge ülkelerinin yararına olacağına inanıyor ve bugünkü durumun doğurduğu çok büyük tehlikelerin idraki içinde, aranan sonucun sağlanması yolunda her türlü ilgi ve yardımı esirgememenin kesin kararını taşıyoruz"[24].

Hükümet Programı'nda, daha sonra, ABD'yle ilişkiler üzerinde duruluyordu :

"Türkiye ve ABD, son otuz yıl içinde yakın dostluk ilişkilerini sürdürmüşler ve gerek karşılıklı güvenlikleri, gerek dünya barışı için yararlı olan sıkı bir işbirliği ve karşılıklı yardımlaşma içinde bulunmuşlardır. Bu işbirliğinin yararlı ve etkili olması, aradaki menfaat dengesine itina ve ilişkilerde eşitlik ve karşılıklı saygı esasına riâyet edilmiş olmasına geniş ölçüde bağlı olagelmiştir. Bunun aynı düzeyde devamı da bu esaslara karşılıklı ve aynı şekilde saygılı olmakla mümkündür.

Kongrenin aldığı son silâh ambargosu kararı, bu ilişkilerin ve işbirliğinin dayandığı temel felsefeyi farklı anlayan bir zihniyetin ifadesidir. Bu karar ABD'nin kendi yararları arasında bir öncelik değerlendirmesi bakımından da isabetli sayılamayacağı gibi, gerçekleştirmeye yöneldiği amaç bakımından da tamamen ters bir netice vermeğe mahkûmdur. Baskı yoluyla netice almanın Türk milletine karşı denenecek bir yol olmadığını tarih göstermektedir.

Kongrenin bu tutumu konusunda ABD Hükümetinin bizimle aynı görüşte olmasını memnuniyetle karşılamakla beraber, Türk Hükümetinin bu karar karşısındaki davranışını(n) fiiliyata intikal eden uygulamaya göre tesbiti hem olağan hem de kaçınılmazdır. ABD Hükümetinin bugünkü hasmane uygulamayı ortadan kaldırmak için sürdürdüğü çabalar makul bir süre içinde sonuç vermezse, kendisine düşen sorumluluk ve itidali şimdiye kadar kâfi derecede göstermiş olan Türkiye'nin ABD ile güvenlik alanında sürdürdüğü ikili savunma ilişkilerinde durumun gerektirdiği tedbirleri alması kaçınılmaz olacaktır"[25].

Hükümet Programı'nda daha sonra Yunanistan ve Kıbrıs konularına yer veriliyordu :

"Komşumuz Yunanistan ile aramızdaki bütün ilişkilerin her iki ülkenin uzun vadeli menfaatlerine uygun bir düzeye çıkarılmasını arzu etmek-

[24] Idem.

[25] Ibid., ss. 366-367.

teyiz. Yunan Hükümetince de paylaşılacağını ümit ve temenni ettiğimiz bu düşüncemizin desteklendiğini gösteren fiili tezahürlere şahit olduğumuz taktirde iki ülke arasındaki ilişkileri bozan ve âcil çözüm bekleyen sorunların yapıcı ve iyi niyetli bir yaklaşımla ele alınarak barışçı şekilde sonuçlandırılmalarını mümkün görmekteyiz.

Milli bir dâva olan Kıbrıs konusunda Türkiye ve Türk Milleti olarak elde edilmek istenen sonuç üzerinde, dışta ve içte hiçbir tereddüt doğurmayacak bir siyaset izlemek baş amacımızdır. Kıbrıs Türk Toplumunun ekonomik kalkınmasında ve bütün organları ile teşkilâtlanması tamamlanmakta olan Kıbrıs Türk Federe Devletinin ihtiyaçlarının karşılanmasında gerekli yardım ve destek yapılacaktır. Kıbrıs Türk toplumuna yapılan haksızlıkların ve Kıbrıs bağımsızlığına son verme gayretlerinin kaçınılmaz kıldığı müdahale sonunda fiilen iki bölgeye ayrılmış bulunan Ada'da, Türk toplumunun geleceğini sağlam bir teminata bağlayacak ve Ada'daki gerçeklere dayanan hukuki bir çerçeve içinde, Kıbrıs'ın bağımsız Federal Devlet olarak varlığını koruyacak bir çözüm şekline varılması Hükümetimizin amacıdır. İki milli toplumun içiçe ve bir arada yaşayamayacakları ve ancak yanyana yaşayabilecekleri, geçmiş yılların acı tecrübeleriyle ortaya çıkmış bir gerçektir. Bu durum karşısında iki bölgeli federal sistemin âdilane bir çözüm şeklini sağlayabilecek yegâne yol olduğu inancındayız.

Kıbrıs Devletini meydana getiren iki milli toplumun Ada'da sulh ve sükûn içinde, haklarını ve menfaatlerini uzlaştırarak yaşamalarına ve ekonomik refahlarına hizmet edecek böyle bir çözüm şekline müzakere yoluyla ulaşılmasını bir taraftan teşvik ederken, öbür yandan da Kıbrıs'ın bulunduğu bölgede mevcut dengenin ve istikrarın muhafazasına ters düşebilecek gelişmelere meydana verilme(me)si için gerekli tedbirlerin ittihazına Hükümetimizce gereken dikkat ve itina gösterilecektir.

Türk-Yunan ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen diğer bir konu, Ege Denizi sorunlarıdır. Ege Denizinde mevcut karasuları rejiminin komşumuz tarafından tek taraflı bir sorumsuz bir kararla değiştirilmesine kalkışıldığı taktirde bu davranışının kesinlikle karşısında yer almak zorunluluğu doğar. Devlet(ler) Hukuku ilkelerine aykırı böyle bir hareketi Türkiye'nin herhangi bir şekilde tanıması mümkün değildir. Ayrıca Ege Denizi Hava Sahasının kontrolu konusunda ve 12 adalarda gittikçe yoğunlaştığı bilinen silâhlandırma faaliyetleri karşısında da Türkiye kendi kararlarına en uygun teşebbüslerde bulunmaya devam edecektir.

Ege kıta sahanlığı üzerindeki haklarından Türkiye'nin feragat etmesi hiçbir şekilde düşünülemez. Ancak Hükümetimiz, Ege'deki kıta sahanlığı sınırının Türkiye ile Yunanistan arasında müzakereler yoluyla ve hakkaniyet esasına dayanarak anlaşma yoluyla tesbiti gerek(t)iğine inanmaktadır"[26].

Hükümet Programı'nda daha sonra da AET'yle ilişkiler üzerinde duruluyordu[27].

[26] Ibid., ss. 367-368.
[27] Ibid., ss. 368-369.

Türkiye'de gittikçe bozulmakta olan iç siyasî durum, Haziran 1977'de erken genel seçimleri gerekli kıldı. 5 Haziran 1977'de yapılan genel seçimin sonuçları şöyle bir tabloyu[28] ortaya çıkardı :

PARTİLER	Alınan Oy		Kazanılan İskemle	
	n	%	n	%
Adalet Partisi	5,468,202	36.9	189	42.0
Cumhuriyet Halk Partisi	6,136,171	41.4	213	47.3
Cumhuriyetçi Güven Partisi	277,713	1.9	3	0.7
Demokratik Parti	274,484	1.8	1	0.2
Milliyetçi Hareket Partisi	951,544	6.4	16	3.6
Milli Selâmet Partisi	1,269,918	8.6	24	5.3
Türkiye İşçi Partisi	20,565	0.1	—	—
Türkiye Birlik Partisi	58,540	0.4	—	—
Bağımsızlar	370,035	2.5	4	0.9

1977 Seçimlerinde de, hiçbir Parti Meclis'de yeterli çoğunluk sağlayamadı. Cumhuriyet Halk Partisi, büyük umutlarla girdiği Seçimlerden, önemli sandalye artışıyla çıkmakla birlikte, 213 milletvekilliğinde kalmıştı. Adalet Partisi de önemli sandalye artışı sağlamış, ancak yine 2. büyük Parti olmuştu. Millî Selâmet Partisi ve özellikle Demokratik Parti ise sandalye kaybına uğramıştı. Milliyetçi Hareket Partisi ise önemli artış sağlamıştı.

Dış politika açısından 1973 genel seçimi üzerinde söylediklerimiz, 1977 için —bir bakıma daha kalın çizgileriyle— tekrarlanabilir. 1973'te en büyük siyasal güç durumuna geçen demokratik sol (CHP), 1977'de oylarını daha da arttırdı. AP de 1973'e oranla güçlendi. Bunun dış politikadaki anlamı açıktır: Batı'yla ilişkileri mesafeli tutan, başta Sovyetler Birliği ve öteki sosyalist devletler ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle yakınlaşmaya dayanan çok-yönlü dış politika uygulaması, daha da güçlenebilecekti. Ancak, böyle bir politikayı —özellikle Batı'yla mesafeli, İslâm ülkeleriyle ise yakın ilişkiler bakımından— destekleyen MSP, Parlamento'daki sandalye sayısında büyük bir kayba uğramıştı. Yani, Türkiye'nin Batı'yla ilişkilerinde mesafeli ama ılımlı, İslâm

[28] Kaynak: Kongar, op. cit., ss. 242-243.

ülkeleriyle ilişkilerinde ise yakın fakat sınırlı bir politikadan yana olan siyasal görüşler, 1977 seçimlerinden güçlenerek çıkmışlardı.

1977 seçimlerinden sonra, inceleme dönemimizin 1980'e kadarki ilk dilimi içinde, dört hükümet kuruldu:

— CHP Hükümeti
— AP ağırlıklı koalisyon hükümeti
— CHP ağırlıklı koalisyon hükümeti
— AP Hükümeti

Bu hükümetlerin programlarında dış politika konularına nasıl yer verildiğine aşağıda sıra ile değineceğiz.

Meclis'de en çok sandalye kazanan Partinin Genel Başkanı olarak, hükümet kurma görevi önce CHP lideri Bülent Ecevit'e verildi. Ecevit, çeşitli temaslar yaptıktan sonra, 21 Haziran'da bir "azınlık hükümeti" kurdu. Hükümet, göreve başlamakla birlikte, 3 Temmuz'da Meclis'den güvenoyu alamadı. Yine de, 1 ay kadar işbaşında kaldı.

Bu hükümetin programında dış politika konusunda şu görüşler yer alıyordu:

Hükümet Programı'nda, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde yumuşamaya, dünya barışına verdiği önem belirtiliyor. "Dış politikaya ve uluslararası ilişkilere, ulusal yararımız doğrultusunda toplumun her kesiminin ilgisini ve katkısını sağlamayı ödev bilir" deniliyordu[29].

Hükümet Programı'nda daha sonra şu görüşe yer veriliyordu:

> "Cumhuriyet Hükümeti dış politikanın ulusal savunma politikasından ayrılamayacağına inanır. Bu inançla, Türkiye'nin savunmasını aşırı ölçüde dış desteğe ve belirli bir kaynağa bağımlılıktan esirgeyici bir ulusal güvenlik kavramı oluştururken, dış politikada da bunun gereği olan düzenlemeleri yapacaktır. Bölge ülkeleriyle ilişkilerini karşılıklı güvene ve ortak yarara dayandırarak, ulusal güvenliği, en başta böyle bir barışçı dış politika ile güçlendirmeğe çalışacaktır. İttifaklara olan katkısının bölge ülkeleri için bir kuşku ve güvensizlik etkeni olmamasına sürekli özen gösterecektir. İttifaklar çerçevesi içinde olsun veya olmasın, uluslararası ilişkilerde ulusal güvenliğimizi olumsuz yönde etkileyeci, ulusal haklarımızı ve çıkarlarımızı ve uluslararası ilişkilerde izlemeği amaç edindiğimiz ilkeleri zedeleyici poltikalar Hükümetimizce benimsenmeyecektir"[30].

Program'da daha sonra şu ifadeler yer alıyordu:

> "Cumhuriyet Hükümeti, üye olduğu ittifaklarda ve ilişki kurduğu topluluklardaki dostlukları ve ilişkileri dışında iç düzen bakımından ayırım

[29] **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri...**, op. cit., s. 402.
[30] **Idem.**

gözetmeksizin, dostluklarını ve uluslararası ilişkilerini genişletecektir. Özellikle bölge ülkeleriyle ve gelişme süre(c)indeki ülkelerle yakın ilişkiler, işbirliği ve dayanışma kuracaktır. Tarihi ve coğrafyası bakımından bir Orta Doğu, Akdeniz ve Balkan ülkesi olan Türkiye, ilişkilerini genişletip geliştirir ve dünyadaki yerini belirlerken bu gerçeği kalıcı bir öge olarak değerlendirmelidir. Bölge ülkeleriyle tarihsel ve kültürel bağlarının bu ülkelerle yeni ilişkilere ve işbirliğine de manevi güç katmasını ve sağlam bir temel olmasını gözetmelidir. Cumhuriyet Hükümeti bölgede hakça, sağlam ve sürekli bir barış kurulması, silâhlanma yarışına gerek bırakmayan bir güven ortamı oluşması ve bölge sorunlarının uzak veya büyük devletler karışmaksızın çözülebilir durumna gelmesi için gereken özeni gösterecektir.

Bölge ülkelerinin daha geniş pazarlara dayanan güçlü ekonomiler oluşturmak, gelişmelerini hızlandırmak ve sömürüye karşı korunmak üzere çok yönlü sıkı ve sürekli bir işbirliği içine girmelerini destekleyecektir"[31].

Hükümet Programı'nda daha sonra Türk - Yunan ve Kıbrıs sorunlarına yer veriliyordu :

"Cumhuriyet Hükümeti Türkiye'nin denizlerdeki ve göklerdeki haklarıyla ilgili olarak 1974 yılında başlatılan yeni ulusal girişimleri sürdürecektir. Denizlerden, göklerden ve uzaydan yararlanmada bütün insanlık için hakça bir düzen kurulmasına katkıda bulunacaktır. Hükümetimiz Türkiye'nin kıta sahanlığındaki ve genel olarak denizlerdeki ulusal ekonomik haklarını ve tüm egemenlik haklarını sağlayıp koruyacaktır. Bu konuda çağın gereklerine uygun yasal düzenlemeleri zaman yitirmeksizin yapacaktır.

Cumhuriyet Hükümeti 1974'teki Türk Barış Harekâtıyla özgürlüğe ve güvenliğe kavuşan Kıbrıs Türklerinin özgürlüklerini ve güvenliklerini sürekli kılmak, Kıbrıs Ulusal Türk Topluluğunun her alanda gelişmesini hızlandıran ve kendi kendini yönetme hakkını güvence altına alan çözümlere katkıda bulunmak üzere her çabayı gösterecektir. Bunu yaparken bölge barışının güçlenmesini, Kıbrıs'ın bütün bölge ve dünya için bir güvenlik ve huzur kaynağı olmasını gözetecektir. Hükümetimiz bu açıdan Kıbrıs'da iki bölgeli, bağımsız ve bağlantısız bir federal çözümü gerçekleştirmek üzere çaba gösterilmesi gerektiğine inanmaktadır"[32].

Hükümet Programı'nda daha sonra AET'yle ilişkiler üzerinde duruluyordu[33].

Yukarıda belirttiğimiz gibi, bu hükümet 1 ay kadar işbaşında kalmıştır.

Ecevit'ten sonra, 2. büyük Parti'nin genel başkanı olarak hükümeti kurma görevini üstlenen Demirel, 21 Temmuz'da Millî Selâmet

[31] Ibid., ss. 402-403.
[32] Ibid., s. 403.
[33] Ibid., ss. 403-404.

Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi'yle birleşip "İkinci Milliyetçi Cephe" hükümetini oluşturdu.

Bu hükümetin programında dış politika konusunda şu görüşler yer alıyordu :

Hükümet Programı'nda dış politika konularına geniş yer veriliyordu. Program'da, Türkiye'nin bölge ve dünyaya yönelik barışçı amaçlarına, dostluklarına ve bağlantılarına bağlılığı dile getiriliyordu[34] "Şahsiyetli, kararlı, gerçekçi, çok yönlü ve dengeli bir dış politika gereği olarak dış ilişkilerimiz, hak ve menfaatlere, karşılıklı saygı esasına dayalı şekilde geliştirilecek, çeşitlendirilecek ve yoğunlaştırılacaktır" denilen Program'da, daha sonra silâhsızlanmanın önemine ve Türkiye'nin bunu destekleme kararlılığına yer veriliyordu[35].

Dış ekonomik ilişkilerin, barışın güçlendirilmesi yönünde geliştirilmesine yardımcı olunacağı belirtilen Program'da, Dünya'da ve bölgede yumuşamaya katkıya devam edileceği ve bu çerçevede NATO ittifakına önem verildiği ifade ediliyordu[36]. Program'da daha sonra Batı Avrupa'yla ve AET'yle olan ilişkilerin önemine yer veriliyor, ABD konusunda ise şöyle deniliyordu :

> "Olumlu ve uzun bir geçmişi olan ABD ile ilişkilerimizin, yeniden karşılıklı yarar ve çıkarlara dayanan dostane ilişkiler ve dengelli işbirliği şeklinde sürdürülmesini içtenlikle arzu etmekteyiz. Bu alanda karşılaştığımız engellerin kalkması, ilişkilerimizin niteliğine ters düşen tutum ve davranışların bir an önce düzeltilmesine bağlı bulunmaktadır"[37].

Hükümet Programı'nda daha sonra, Doğu Avrupa, özellikle Balkan ülkeleri, SSCB ve Çin Halk Cumhuriyeti'yle karşılıklı saygıya dayalı ilişkilerin önemine yer verilmekte, Orta Doğu ülkeleriyle ilişkiler konusunda ise şöyle denilmekteydi :

> "Tarihi ve manevi bağlarla bağlı bulunduğumuz Müslüman Ülkelerle ilişkilerimizi, yeni yaklaşımlarla sağlam temeller üzerinde geliştirmek ve bu ülkelerle aramızdaki işbirliğine her sahada ve bu arada sanayi ve teknoloji alanında yoğun bir muhteva kazandırmak için gayret sarfedeceğiz ve gerekli bütün girişimlerde bulunacağız. İslâm Konferansına üye ülkelerle ilişkilerimizin de bu çerçeve içinde değerlendirilmesine ve geliştirilmesine önem vereceğiz. Orta Doğu ihtilâfının çözümü için temel şartların her şeyden önce ilk adım olarak işgal edilen toprakların terkedilmesi ve Filistin halkının kendi devletini de kurmasını ihtiva eden meşrû millî haklarının tanınması olduğu görüşündeyiz.

[34] **Ibid.**, s. 432.
[35] **Idem.**
[36] **Ibid.**, s. 433.
[37] **Idem.**

Bölge istikrarına olumlu katkıları bulunan kardeş İran ve Pakistan ile geleneksel dostluğa dayalı ilişkilerimizin daha da geliştirilerek, gerek ikili düzeyde, gerek CENTO ve RCD çerçevesindeki işbirliğine hız kazandırılmasını diliyoruz"[38].

Hükümet Proglramı'nda, bölge dışındaki bağlantısız ülkelerle ve özellikle bağımsızlıklarına yeni kavuşan ülkelerle ilişkilerin geliştirileceği de belirtiliyor ve şöyle deniliyordu :

"Gelişme sürecindeki ülkelerin karşılaştıkları çetin sorunların, dünya ölçüsünde yeni ekonomik kavramlar çerçevesinde ele alınmasının ve yeni bir uluslararası ekonomik nizam kurulmasının müstaceliyet arzeden bir konu olduğu kanısını taşıyoruz. Irk ayrımı ve sömürgeciliğe karşı sürdürülen çabaların, insanlık haysiyetine ve günümüzün hak ve bağımsızlık anlayışına yakışır çözümler getirmelerini diliyoruz"[39].

Program'da Yunanistan'la ilişkiler ve Kıbrıs konularında da şöyle denilmekteydi :

"Komşumuz Yunanistan ile aramızdaki ilişkilerin iki ülkenin uzun süreli menfaatlerine uygun bir düzeye çıkartılmasını arzu etmekteyiz. Aramızda mevcut bütün anlaşmazlık konularına, iyi niyetle ve yapıcı bir zihniyetle yürütülecek görüşmelerle, iki tarafı da tatmin edecek çözümler bulunulabileceğine inanıyoruz.

Ege Denizi'nde milli haklarımızı korumaya kararlıyız. Bu haklarımıza saygı gösterilmesi halinde, suni olarak çıkarılan ihtilâfların ortadan kalkacağına kaniyiz Ege Denizi'ne ilişkin bütün haklar üzerinde eşit yarar ilkesine dayalı, hakkaniyete uygun bir işbirliğinin gerçekleştirilmesi halinde, bu denizin iki ülke arasında bir dostluk ve barış denizi olacağına inanıyoruz. Hükümetimiz, bu düşünceler çerçevesinde, Ege Kıta Sahası konusunda, müzakere yolu ile bu denizin özel şartlarına ve Lozan dengesine uygun siyasi, ekonomik menfaatlerimiz ve güvenlik gereklerimizle bağdaşan ve karşılıklı rızaya dayanan bir çözüm bulmak için gayret sarfedecektir. Ege Hava sorununun da, yine müzakere yolu ile hava sahasının eşit ve ortaklaşa kullanılmasını sağlayacak, güvenlik ihtiyaçlarını karşılayacak bir çözüme ulaştırılmasına çalışılacaktır. Ege'de Anadolu'yu çevreleyen adaların mevcut uluslararası taahhütlere aykırı olarak silâhlandırılması ve Batı Trakya'daki soydaşlarımızın farklı muameleye tâbi tutulması konularında uluslarası anlaşmalardan doğan haklarımızı korumak hususunda gereken bütün hassasiyeti göstereceğiz.

Kıbrıs meselesinde Hükümetimiz, Ada'daki gerçekleri ve tarihin acı olaylarını gözönünde tutarak, oradaki soydaşlarımızın bütün haklarının ekonomik ve sosyal gelişmelerinin, huzur ve güvenliğinin, iki toplumun iki ayrı bölgede yaşayacağı federal bir düzen kurulması ile teminat altına alınabileceğine kanidir. Böyle bir siyasal çözüme, toplumlararası müzakereler yoluyla ve barışçı yöntemlerle ulaşılabileceğine dair ümidimizi muhafaza ediyoruz.

[38] Ibid., s. 434.
[39] Idem.

Türkiye olarak Kıbrıs'da âdil ve kalıcı bir çözüm getirecek olan, iki bölgelli, iki toplumlu, bağımsız ve bağlantısız bir federal devletin varlık kazanması için iyi niyetle, gereken her türlü çabayı göstermeğe devam edeceğiz. Ancak bu amaca yönelik teşebbüslerimizin, davranışımızın ve gösterdiğimiz anlayışın, başta Yunanistan olmak üzere, diğer ülkeler tarafından da doğru teşhis edilerek öylece değerlendirilmesinin gereğine dikkati çekmeyi yararlı görüyoruz.

Kıbrıs'ın gerçeklerine uygun biçimde gelişecek toplumlararası müzakerelerin başarıya ulaşması için Türk Hükümeti olarak yapıcı bir tutum izleyeceğiz. Aynı yapıcı tutumu haklı olarak Yunan Hükümetinden de beklemekteyiz"[40].

Ancak, gerek yeni hükümetin kendi içindeki çekişmeler, gerekse uç sağ faaliyetlerin hızlanmasına yol açması, bu durumun ise, uç solu besleyerek anarşiyi arttırıcı bir etki yapması ülkede tansiyonu yükseltmekteydi. İktisadî durum da bozulmaktaydı.

Bu durumda, gerek siyasî ortam, gerekse kamuoyu, artık bir "yeni deneme" bekliyordu. Bu ise, Ecevit'in başkanlığında bir hükümet olacaktı. Nitekim, bazı AP milletvekilleri —başka nedenlerin ilâve rolüyle de olsa— Ekim'den itibaren Partilerinden ayrılarak, Ecevit'e destek verdiklerini açıkladılar.

Adalet Partisi'nden bu milletevekilerinin istifası etkisini gösterdi ve "İkinci Milliyetçi Cephe" hükümeti, bir gensoru önergesi ile, 1977 yılının son gününde düşürüldü.

Bunun üzerine, 5 Ocak 1978'de Bülent Ecevit'in başkanlığındaki yeni hükümet; Demokratik Parti, Cumhuriyetçi Güven Partisi ve Bağımsızlar ile CHP arasında bir koalisyon olarak kuruldu. Fakat, kısa sürede hükümetin, gerek kendi içindeki ihtilâflar[41], gerekse artan iktisadî sorunlar yüzünden etkili olamadığı görülecektir.

Bu çerçevede, gelişmelerden kaygılanan Cumhuriyetçi Güven Partisi Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu, bir süre sonra (18 Eylül'de) hükümetten ayrılacaktır.

Bu hükümetin programında dış politika konusunda şu görüşler yer alıyordu :

Dış politika konularına geniş yer verilen Hükümet Programı'nda millî güvenlik üzerinde özellikle duruluyordu :

"Hükümetimiz, ulusal güvenliği ön plânda tutan, ülkemizin çıkarları ile, başta bölge ülkeleri ve sınır komşularımız olmak üzere başka ulusların

[40] Ibid., ss. 435-436.

[41] Ecevit'in kabinesi, CHP bakımından bile, bir anlamda "parti-içi koalisyon" niteliği taşıyordu. Kongar, op. cit., s. 203.

çıkarları arasında âdil bir denge kurulmasını gözeten, doğruluk, tutarlılık ve açıklığı ilke olarak benimseyen dinamik bir dış politika izlecektir. Dünyanın en hassas bölgesinde bulunan Türkiye, kendi ulusal savunmasını başka ülkelerin kararlarına veya kararsızlığına bağlı tutamaz.

Üyesi bulunduğu ortak savunma sistemine yıllardır ekonomik olanaklarının çok üstünde katkılarda bulunan Türkiye, son zamanlarda, gerek duyduğu savunma araçlarını ve gereçlerini veya sahip olduğu araçların, gereçlerin parçalarını, müttefiklerinden kendi parasıyla sağlamakta bile güçlük çeker durumda bırakılmıştır.

Bu acı deney, ulusal güvenliğimizi bir ölçünün ötesinde dış olanaklara, hele tek kaynağa dayandırmanın sakıncalarını ortaya koymuştur.

Hükümetimiz, Türkiye'nin gereksinmelerine ve olanaklarına uygun bir ulusal güvenlik kavramı oluşturmayı ivedi sorunlarımızın başında saymaktadır. Bu, ittifak üyeliğimizin önemini gözönünde tutmakla birlikte, Türkiye'nin ulusal güvenliğini öncelikle gözeten ve bağımsızlığımızı sağlam temellere dayandıran bir kavram olmalıdır. Böyle bir kavram süratle oluşturulup uygulamaya konuncaya kadar, ulusal güvenliğimizde herhangi bir aksama ve boşluk olmaması gözönünde tutulacaktır. Ulusal güvenliğimizi sağlam temellere dayandırırken Cumhuriyet Hükümeti, Atatürk'ün yurtta barışta cihanda barışı bir tutan gerçekçi ve insanca ilkesine bağlı kalacaktır. Türkiye'nin savunmasını ve bağımsızlığını güvence altına alırken, bölge ve dünya dengesine, uluslararası yumuşamaya ve barışın gelişmesine katkıda bulunmayı ödev bilecektir.

Ezilen ulusların kurtuluş hareketlerine, Atatürk'ün önderliğinde öncülük etmiş olan Türk Ulusu, nerede ve hangi görüntü altında varlığını sürdürürse sürdürsün emperyalizme bütün gücüyle karşı çıkacaktır. Türk Ulusu, bağımsızlığı ve güvenliği uğrunda hiçbir zaman özveriden kaçınmamıştır. Türk Silâhlı Kuvvetleri de, ulusal bağımsızlığı ve güvenliği her zaman üstün bir görev bilinciyle ve üstün yetenekle ve cesaretle korurken, Türkiye'nin her alanda gelişmesine, halkın mutluluğuna, huzuruna ve eğitimine sürekli katkıda bulunmuştur. Ulusumuzun ve Silâhlı Kuvvetlerimizin bu nitelikleri, ulusal güçle ve gelişme ile ulusal güvenliği bir arada uyumlu olarak en yüksek düzeyde gerçekleştirme olanağını sağlamaktadır ve bu olanak demokrasinin ve çağın gereklerine uygun biçimde değerlendirilmelidir. Ne var ki, silâhlanma yarışının alabildiğine hızlandığı bir dönemde ve bölgede, Türkiye'nin kendi ulusal güvenliğini büyük ölçüde kendi olanaklarıyla sağlayabilmesi için, ekonomisini bugünkü bunalımdan ve dar boğazlardan bir an önce kurtarması gereklidir.

Hükümetimiz... Türk ekonomisini ve sanayiini, ulusal güvenliğimizin gerektirdiği güce ulaştırabilmek için her çabayı göstermeyi, yurtseverliğin ve milliyetçiliğin gereği bilecektir"[42].

Hükümet Programı'nda, daha sonra, uluslararası ilişkilerde yumuşama ve barış ile silâhsızlanma yarışının durdurulmasının önemi üzerinde duruluyordu[43]. "Hükümetimiz... dış politikaya ve uluslararası

[42] **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri...**, **op. cit.**, ss. 472-474.

[43] **Ibid.**, s. 474.

ilişkilere, ulusal yararımız doğrultsunda toplumun her kesiminin ilgisini ve katkısını sağlamayı ödev bilir" denilen Program'da, daha sonra şu görüşlere yer veriliyordu :

> "Hükümetimiz dış politikasının ulusal savunma politikasından ayrılamayacağına inanır. Bu inançla, Türkiye'nin savunmasını aşırı ölçüde dış desteğe ve belirli bir kaynağa bağımlılıktan esirgeyici bir ulusal güvenlik kavramı oluştururken, dış politikada da bunun gereği olan düzenlemeleri yapacaktır. Bölge ülkeleriyle ilişkilerini karşılıklı güvene ve ortak yarara dayandırarak, ulusal güvenliği, en başta böyle bir barışçı dış politika ile güçlendirmeğe çalışacaktır. İttifaklara olan katkısının, bölge ülkeleri için bir kuşku ve güvensizlik etkeni olmamasına sürekli özen gösterecektir. İttifaklar çerçevesi içinde olsun veya olmasın, uluslararası ilişkilerde ulusal güvenliğimizi olumsuz yönde etkileyici, ulusal haklarımızı ve çıkarlarımızı ve uluslararası ilişkilerde amaç edindiğimiz ilkeleri zedeleyici politikalar Hükümetimizce benimsenmeyecektir.
>
> Hükümetimiz, Türkiye'nin dostluk ilişkilerini, üye olduğu ittifak ve topluluklardaki ilişkileri dışında da, iç düzen bakımından ayırım gözetmeksizin genişletecektir"[44].

Hükümet Programı'nda daha sonra bölge ülkeleriyle ilişkilere şöyle yer veriliyordu :

> "(Hükümetimiz) özellikle bölge ülkeleriyle ve gelişme sürecindeki ülkelerle yakın ilişkiler, işbirliği ve dayanışma kuracaktır. Hükümetimiz, Türkiye'nin dünya ülkeleriyle ilişkilerini genişletip geliştirirken, bir Orta Doğu, Akdeniz ve Balkan ülkesi olarak bölgedeki tarihi ve coğrafi yerinin önemini kalıcı bir unsur olarak değerlendirecektir. Bölge ülkeleriyle tarihsel ve kültürel bağlarının bu ülkelerle yeni ilişkilere ve işbirliğine de manevi güç katmasını ve sağlam bir temel olmasını gözetecektir.
>
> Hükümetimiz bölgede hakça, sağlam ve sürekli bir barış kurulması, silâhlanma yarışına gerek bırakmayan bir güven ortamı oluşması ve bölge sorunlarının uzak veya büyük devletler karışmaksızın çözülebilir duruma gelmesi için gereken özeni gösterecektir.
>
> Bölge ülkelerinin daha geniş pazarlara dayanan güçlü ekonomiler oluşturmak, gelişmelerini hızlandırmak ve sömürüye karşı korumak üzere çok yönlü sıkı ve sürekli bir işbirliği içine girmelerini destekleyecektir."[45]

Hükümet Programı'nda daha sonra Türk-Yunan ve Kıbrıs konularına yer verilmekteydi :

> "Hükümetimiz denizlerden, göklerden ve uzaydan yararlanmada bütün insanlık için hakça bir düzen kurulmasına katkıda bulunacaktır. Hükümetimiz Türkiye'nin kıta sahanlığındaki ve genel olarak denizlerdeki ulusal ekonomik haklarını ve tüm egemenlik haklarını sağlayıp koru-

[44] Ibid., s. 475.
[45] Idem.

yacaktır. Bu konuda çağın gereklerine uygun yasal düzenlemeleri zaman yitirmeden yapacaktır.

1974'deki Türk Barış Harekâtıyla özgürlüğe ve güvenliğe kavuşan Kıbrıs Türklerinin özgürlüklerini ve güvenliklerini sürekli kılmak, Kıbrıs Ulusal Türk Toplumunun her alanda gelişmesini hızlandıran ve kendi kendini yönetme hakkını güvence altına alan çözümlere katkıda bulunmak üzere her çaba zaman yitirmeksizin gösterilecektir. Hükümetimiz bunu yaparken bölge barışının güçlenmesini, Kıbrıs'ın bütün bölge ve dünya için bir güvenlik ve huzur kaynağı olmasını gözetecektir. Hükümetimiz bu açıdan Kıbrıs'da iki bölgeli, iki toplumlu, bağımsız ve bağlantısız bir federal devlet çözümünü biran önce gerçekleştirmek üzere gereken çabayı gösterecektir"[46].

14 Ekim 1979'da yapılan ara seçimlerde CHP gerileme gösterdi. Ana Muhalefet Partisi durumundaki AP ise önemli gelişme kaydetmişti Ara seçimlerinin sonuçlarını, halkın "güvensizlik oyu" olarak yorumlayan Bülent Ecevit 16 Ekim'de istifa etti.

Ana muhalefet partisi durmunda olan ve ara seçimlerden güçlenerek çıkan AP, 12 Kasım'da "azınlık hükümeti" kurdu. Süleyman Demirel, genel seçime gidildiği taktirde tek başına iktidara geleceğini gördüğünden, bu defa yeni bir "Milliyetçi Cephe" hükümeti kurma yoluna gitmemiş ve sağ kanatta yer alan eski koalisyon ortaklarının güvenoyu desteğine dayanmakla yetinmişti.

Bu hükümetin programında dış politika konusunda şu görüşler yer alıyordu :

"Hükümetimiz, Türk dış politikasının istikâmetleri konusunda hiçbir şüpheye mahâl bırakmayacaktır.

Türkiye, dış politikasını coğrafi mevkiimizin ve tarihimizin gerçeklerine uyan, savunmamızla ekonomimizin icaplarını koruyan bir biçimde yürütecektir.

Türkiye, taahhütlerine sâdık kalacaktır. Maceracı politikalara iltifat etmeyecek, aklın gereğini yapacaktır.
Türkiye, büyük Devletlerin ülkemiz etrafında veya ülkemizle ilgili olarak çatışır hale gelmemelerine azami dikkat ve itina sarfetmeye devam edecektir.

Türkiye, Kıbrıs meselesinin müzakere yolu ile, yegâne âdil çözüm yolu olan. iki bölgeli, iki toplumlu federasyon çözümüne varabilmesi için iyi niyetli ve anlayışlı her türlü gayreti sarfedecektir. Yunanistan ile aramızda çözüm bekleyen ve hiçbirinin çıkarılmasından Türkiye'nin sorumlu olmadığı meselelerin, iyi niyetli, barışçı müzakerelerle, her iki ülkenin menfaatine uygun olarak bir an önce hallini arzu etmekteyiz.
Ege Kıt'a Sahanlığı üzerindeki haklarımızdan vazgeçmemiz söz konusu olamaz. Ege Adalarının milletlerarası anlaşmalara aykırı olarak silâh-

[46] Ibid., s. 476.

landırılmasına ve tahkimine bigâne kalamayız. Batı Trakya Türklerine karşı girişilen baskı hareketlerine hassasiyet ve tepki duymaktayız.

Yunanistan'ın karasuları ile ilgili olarak bir emr-i vâkiye kalkışmasının fevkâlâde ciddi sonuçları olacağını bilmemek mümkün değildir. Türkiye'nin komşuları ile iyi geçinmekte menfaatleri vardır. Müslüman ülkelerle başlattığımız münasebetleri karşılıklı menfaatlere uygun olarak yürütmeye(e) ve daha ileri seviyeye ulaştırmaya kararlıyız.

Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri ile münasebetlerini karşılıklı menfaatlere, karşılıklı saygıya ve karşılıklı taahhütlere sadık kalarak geliştirmeye devam edecektir.

Uluslararası ekonomik münasebetlerimize peşin hükümlerle bakamayız. Kendimize ve gücümüze güven içinde, aklın gereğine ve ülkenin menfaatlerine uygun bir davranışı benimsemezsek, Türkiye kalkınmasında büyük imkânlar elden kaçırılmış olur. Hükümetimiz, Türk Devletini, sözü dinlenen, dostluğu aranan, husumetinden korkulan bir Devlet olarak yüceltme yolunda her türlü gayreti göstermeye devam edecektir"[47].

Siyasî ve ekonomik açıdan çok kötü durumda bulunan ülkeyi düzlüğe çıkarmak amacıyla, Demirel hükümeti, 1 Ocak 1980'de Ordu'nun Cumhurbaşkanı'na uyarı mektubu vermesini izleyen günlerde, 24 Ocak'ta bir dizi radikal iktisadî karar aldı.

Ancak ,asıl önemli olan siyasî alanda ise terör ortamı çığrından çıkmaktaydı. Ülkenin uç sol ve uç sağdan yönelen tehdit altında daha fazla dayanamayacağı belliydi. Bundan sonraki gelişmelere ileride temas edeceğiz.

b. İktisadi Açıdan

1973 sonrası dönemin başında, Türkiye'nin elinde, 1970 devalüasyonunun sonucu olarak, yüksek bir döviz stoku toplanmıştı. Bu stokun, ekonomiye artık enflasyonist baskılarda bulunduğu düşünülmeğe başlamıştı. Oysa, 1971-73 döneminde bu döviz birikimini, uzun vâdede iktisadî yarar sağlayacak alanlarda —yatırım ara malları ,makina, teçhizat alımı gibi— kullanmak, yerinde olurdu

1973 Orta Doğu Savaşı'nın sonunda petrol fiyatları[48] kısa sürede dört kat yükselince, Türkiye'nin döviz stoku hızla erimeğe başladı. Batı ülkelerinde sanayi mallarının fiyatları hızla artınca, Türkiye'nin bu ülkelerden ithalatı da gittikçe pahalılaştı. Türkiye, enflasyon ithal et-

[47] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, 6. Birleşim (19.XI.1979), Dönem: 5, Cilt: 13, Toplantı : 3, s. 95.

[48] Türkiye'nin, 1973'ten sonra Arap Ülkelerinden kredili petrol almak ve bu ülkelere ihracatını arttırmak zorunluluğu, bu ülkelere karşı —ileride inceleyeceğimiz— yakınlaşmayı hızlandırıcı etkide bulundu. Armaoğlu, **op. cit.**, s. 850.

meğe başladı. Öte yandan, Türkiye'nin döviz gelirinin temel bir kaynağını oluşturan işçi dövizi akımı da, Batı ülkelerindeki artan fiyatlar ,işsizlik gibi nedenlerle azalmaktaydı[49].

Bunların yanısıra, Türkiye'nin kısa bir süre sonra, 1974'te Kıbrıs'a askerî müdahalesi de yeni ekonomik külfetler yükledi. Üstelik, bu olayın yarattığı dış siyasal tepkiler, Türkiye'nin başlıca dış ekonomik kaynağını oluşturan Batılı çevrelerle arasını açtı.

1973 sonrası dönemin bu elverişsiz ekonomik ortamında, Türkiye, Üçüncü ve Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânları'nı hazırlayacaktır. Bu plânlarda dış kaynaklar konusunda öngörülen hususlar temel çizgileriyle şöyle idi :

1973-1977 dönemini kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı'nda dış kaynaklar konusunda şöyle denilmekteydi :

> "Cari işlemler açığı, dış kaynaklara bağlılığın en önemli göstergesidir. Üçüncü Plân döneminde cari işlemler açığının giderek küçülmesi ve 1972 yılında 182 milyon dolardan 1977 yılında 130 milyon dolara inmesi öngörülmektedir. Böylece, cari işlemler açığının Gayrısafi Milli Hasılaya oranı, 1972'de binde 13'den 1977 yılında binde 6'ya düşecektir...
>
> dış kredilerin, cari işlemler açığındaki düşmeye paralel olarak, Üçüncü Plân döneminde azalma göstermesi beklenmektedir...
>
> Üçüncü Plân döneminde toplam olarak 932 milyon dolarlık dış kredi kullanımı gerekmektedir. Bunun yaklaşık olarak dörtte üçü pipe-line'den karşılanabilecektir. Geri kalanı da Üçüncü Plân döneminde alınacak kredilerle sağlanacaktır.
>
> Hedef ve tahminlerin üzerinde döviz gelirleri sağlandığı takdirde, ya 'Yeni Strateji'de hedef alınan hız ve biçimdeki sanayileşmeyi aksatmayacak şekilde ithalatın arttırılması yoluna gidilecek, ya da döviz rezervleri yükselmiş olacaktır. Ancak, rezervlerdeki artışın enflasyonist baskılara yol açmaması için gerekli tedbirler alınacaktır.
>
> ...sanayileşmenin gittikçe hız kazanması ve aksamadan devam etmesi, ekonominin dış ekonomik ilişkilerden olumsuz şekilde etkilenmemesi ve dış kaynaklara bağlılığın azaltılması ile mümkündür.
>
> Bu amaç, mal ihracatının artması, çeşitlenmesi ve toplam içinde sanayi malı ihracatının ağırlık kazanması ile gerçekleştirilecektir. Ayrıca kalkınmanın gerektirdiği ara malı ve yatırım mallarının gittikçe artan ölçülerde yurt içinden karşılanması sağlanacaktır. Aksi halde, mal ihracatı ve ithalatı arasında gittikçe artan farkı görünmeyen kalemlerdeki gelişmeler ve dış yardım ile karşılamak durumu devam edecektir. Bu nedenle dış kaynaklara bağlılığın azaltılması, tanımlanan şekilde bir sanayileşme ile sağlanacaktır. Avrupa Ekonomik Topluluğu ile olan ilişkilerin bu yönde bir sanayileşmeyi aksatmayacak biçimde yürütülmesi

[49] Bkz.: Kongar, **op. cit.**, s. 360'dan: T.C. Maliye Bakanlığı, 1983, **Yıllık Ekonomik Rapor**, Ankara, Maliye Bakanlığı, s. 33.

ve özellikle Katma Protokol uygulamasına bu yönde verilecek esneklik ile her iki amaç (sanayileşme ve dış kaynaklara bağlılığın azaltılması) gerçekleştirilecektir"[50].

1979-1983 dönemini kapsayan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı'nda dış kaynaklar konusunda ise şöyle denilmekteydi :

"Dış Kaynak sağlanmasında olanaklar ölçüsünde orta ve uzun dönemde borçlanmalara gidilecek, uzun vadeli kredilerin faiz ve geri ödeme koşullarının saptanmasında ödemeler dengesine yükünün düşük düzeyde tutulmasına özen gösterilecektir.
IV. Plân döneminin dış finansmanında dış para piyasalarından yararlanmak için Türk bankalarının bilgi ve becerilerini arttırarak dışa açılmaları özendirilecek, ayrıca Plân ilke ve önceliklerine göre proje kredileri kullanımı olanakları değerlendirilecektir"[51].

Plân'da ayrıca, "Dış kredilerin sürekli gelişmeyi sağlayacak koşullarla alınmasına özen gösterileceği"[52], "Dış krediler ve yabancı sermaye(nin)... değişik ülkelerden" temin edileceği[53] belirtiliyor ve dışsatımın arttırılması ile AET'yle ilişkilerin dış ödemeler üzerindeki önemi üzerinde duruluyordu[54].

Ancak, Türk ekonomisinde 1976 başındaki nisbî düzelme, iç siyasî durumun bozulmasına paralel olarak 1977'den, özellikle de 1978'den itibaren, yerini gittikçe derinleşen bir çöküşe terketmiştir.

C. Türk Dış Politikası Gelişmeleri

1. Genel Olarak

Yukarıda yer alan etkenlerin ışığında, dönemin Türk dış politikası gelişmeleri nasıl olmuştur?

Daha önce belirttiğimiz gibi, dönemin temel özelliği olarak dış konular yeniden önem kazanmaktaydı. Hem uluslararası alanın kendisinde bir "canlanma", hem de Türkiye'nin dışa karşı ilgisinin 1971-73 döneminden sonra yeniden artması, Türk dış politikasını hareketlendirmekte gecikmeyecekti. Üstelik, Türkiye'nin doğrudan taraf olduğu Kıbrıs konusu da, Türk dış politikasını canlandıran başlı başına bir etken oluşturacaktı.

[50] **Yeni Strateji ve Kalkınma Plânı, Üçüncü Beş Yıl, 1973-1977,** Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı, Yayın No: 1272, ss. 191 ve 984.
[51] **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, 1979-1983,** Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı, Yayın No: 1664, s. 268.
[52] **Ibid.,** s. 657.
[53] **Ibid.,** s. 665.
[54] **Ibid.,** ss. 659-660 ve 665.

Aşağıda bu gelişmeleri inceleyeceğiz :

2. Batı'yla İlişkiler

a. Avrupa'yla İlişkiler

(i) Yunanistan'la İlişkiler

Kıbrıs Bunalımı, Türk-Yunan ilişkilerinin ve dönemin Türk dış politikasının temel konusunu oluşturacaktır.

Kıbrıs sorunu, Türk-Yunan ilişkilerini hem etkileyen, hem de ondan etkilenen bir konudur. Bu nedenle, Kıbrıs konusunu Türk-Yunan ilişkilerinden ayırmak mümkün görünmemektedir[55].

1974 yılına gelindiğinde, Kıbrıs konusu, uzunca bir süredir içinde bulunduğu durgunluktan yeni çıkmaktaydı. Gerçekten, 1967 yılındaki bunalımdan sonra, Yunanistan ve Kıbrıs Rumları, toplumlararası görüşmelerin başlatılmasına yanaşmış ve 1968 Haziran'ında R. Denktaş ile G. Klerides arasında, ilki Beyrut'ta yapılan müzakereler başlamıştı. Uzun süren bu görüşmelere, 1972 yılından sonra Türkiye ve Yunanistan da Anayasa uzmanlarıyla katılmıştı.

Toplumlararası görüşmelerde, önemli bir mesafe alınmamıştı. Çünkü, Rum tarafının amacı, "Türklere 1960 Anayasası'ndaki hakları dahi vermemek ve Türk toplumunu bir azınlık statüsü içinde tutmaktı"[56]. Buna karşılık, Türk toplumu ve Türkiye, 1960 Anayasası'nın yetersiz kaldığını görerek, daha fazla haklar ve yetkilerde —bu çerçevede iki ayrı federe devlete dayalı federal bir sistemde— ısrarlıydı[57]. Ancak, toplumlararası görüşmeler sırasında Türk hükümeti, federal devlet politikasında değişiklikler yapmıştı. Bu yeni politikanın adı, "bölge muhtariyeti esasına dayanan üniter devlet" idi[58]. Buna göre, Kıbrıs'da tek bir devlet olacak; fakat birkaç bölgede toplanmış olan Türkler, kendi bölgelerinin yönetiminde özerkliğe sahip bulunacaktı[59].

Ancak, 1973 sonrasında, gerek Yunanistan'daki askerî rejimin çözülmeğe başlaması, gerek Türkiye'deki siyasal gelişmeler, Türk ve Yunan hükümetleri arasındaki sunî yakınlığın ortadan kalkacağını gösteriyordu.

---

[55] 1978 yılında, yeni Türk Hükümeti, Kıbrıs konusunu, Türk-Yunan sorunlarından ayrı olarak ele aldığını savunuyordu.

[56] Armaoğlu, **op. cit.**, s. 801.

[57] **Idem.**

[58] **Idem.**

[59] **Idem.**

Bu arada, Ekim 1973 seçimlerinden sonra kurulan CHP-MSP hükümeti, "fonksiyonel federatif sistem" tezini benimsemişti. Bu sistemde, topraklar paylaşılmadan tek bir devlet içinde görev ve yetkilerin iki toplum arasında paylaşılması söz konusuydu[60].

Şu halde, hangisi olursa olsun Türk görüşlerinin Rum tarafınınkiyle uyuşması mümkün değildi. 1974 yılı geldiğinde, yeni hükümetten de ümit bulamayan Rum lideri Makarios, sabırsızlanmağa başlamıştı[61].

Gerçekten de, 1974 başlarında, Türkiye'deki yeni hükümetin Ege Denizi'nde petrol arama faaliyetine girişmesi ve bu çerçevede Çandarlı araştırma gemisinin, 1974 yılının Mayıs ayında Ege'ye açılması Türk-Yunan ilişkilerindeki kaçınılmaz tırmanmayı su yüzüne çıkarmıştır.

Bu hava içinde, Kıbrıs'daki toplumlararası görüşmeler de aksamağa başladı. Kıbrıs Türk toplumunu aslında tatmin etmediği halde, Türk-Yunan ilişkilerindeki —özellikle 1971-73 döneminin— sunî yakınlık ortamında müzakere etmek zorunda kaldıkları Anayasa taslağı da bir yana itilmeğe başladı.

Kıbrıs konusu, yeniden bir bunalım ortamına doğru gidiyordu.

Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakına (**Enosis**) temelde karşı olmamakla birlikte, Yunanistan'daki askerî rejimle çatışma halindeydi. Yani, Kıbrıs'ın Yuanistan'a ilhakına değil, sadece böyle bir yönetim işbaşındayken Atina'ya bağlanmasına karşıydı. Çünkü, **Enosis**'i gerçekleştirecek bir yönetimin ne kadar saygınlık kazanacağı düşünülürse, böyle bir başarının Yunanistan'daki askerî rejimin ömrünü uzatabileceği görülürdü. Kaldı ki, Yunanistan'daki askerî yönetim, Kıbrıs'ın bir kısmını Türkiye'ye bırakarak çifte-**Enosis**'le bu ilhakı sağlamaya razı olabilirdi. Makarios ve Kıbrıs Rum halkı elbette buna karşıydı.

Makarios'un, Yunanistan'daki askerî yönetimle sürtüşmesi, hattâ, Kıbrıs'ı "Doğu Akdeniz'in Küba'sı", kendisini de "F. Castro'su" olarak gören bu çevrelerce düzenlenen bir suikaste uğraması, Temmuz 1974 başlarında doruğuna ulaşan bir gerilim yarattı. Makarios, 2 Temmuz'da Yunanistan'daki askerî yönetimin kukla[62] Devlet Başkanı General Gizikis'e gönderdiği mektupla, Yunan yönetimine açıkça meydan okuyordu. Makarios, Atina'nın faaliyetlerini protesto ediyor, tâ-

[60] **Idem.**

[61] **Idem.**

[62] Yunanistan'daki yönetimin "güçlü adamı", 1973'te Albay Papadopoulos'u deviren ve Polis teşkilâtının başında bulunan General Ionnanides'di.

yin edilmiş bir vali değil, seçilmiş bir lider olduğunu bildirerek, kendisine buna göre muamele edilmesini istiyordu[63].

Kıbrıs Rum lideri, Yunanistan'daki askerî rejimin çökmekte olduğunu görüp hücuma geçmeği düşünmüş olmalıydı. Fakat göremediği husus, güç durumda bulunan Yunan yönetiminin "çılgınlığa" kalkışmaktan başka çıkar yolunun kalmadığı hususuydu. Makarios, Yunan yönetiminin zayıflığının, onun en büyük gücü olduğu gerçeğini görmemiş olmalıydı. Kaldı ki, Yunan rejimi, Enosis'i gerçekleştirerek, zayıflayan durumunu kurtarmak istiyor ve Makarios'u bunun engeli olarak görüyordu[64].

Gerçekten, bu mektubun gönderilmesinden kısa bir süre sonra, 15 Temmuz 1974 günü, Yunan askerî rejiminin Kıbrıs'daki uzantıları —Rum Millî Muhafız Teşkilâtını da yanına alan EOKA'cılar— tarafından Makarios'a karşı bir darbe düzenlendi.

Makarios, darbeden güçlükle canını kurtararak Londra'ya kaçmak zorunda kaldı. Darbeciler, 1950'lerin EOKA'cılarından ve aşırı sağ eğilimli **Mahi** gazetesinin başyazarı Nikos Sampson'u Makarios'un yerine Cumhurbaşkanı ilân ettiler.

Kıbrıs'daki bu gelişmeler ,birdenbire çok kritik bir durum yaratmış oldu. Kıbrıs'daki Anayasa rejimi açıkça bozulduğuna göre, 1960 Garanti Anlaşması'nın 4. Maddesi gereğince, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin, düzeni yeniden kurmak üzere, birlikte veya ayrı ayrı müdahale hakları doğmaktaydı.

Kıbrıs'daki darbe yönetimi, olayların Rum toplumunun bir iç işi olduğu ve Türklerin can güvenliğine dokunulmayacağı yolunda açıklamada bulunarak Türkiye'nin müdahalesini önlemeğe çalışıyordu. Fakat öte yandan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ismini "Kıbrıs Elen Cumhuriyeti" olarak değiştirdi. Bunun anlamı açıktı : Daha başından itibaren Kıbrıs sorununun ortaya çıkışındaki temel neden adanın iki toplumlu olması değilmiş gibi, darbe yönetimi, Kıbrıs'ın sadece bir "Elen" ülkesi olduğunu ilân ediyordu. Bu durumda, Türk toplumunun can güvenliğine dokunulmayacağı yolundaki açıklamaların ne anlamı kalıyordu? Kıbrıs'ı bir "Elen Cumhuriyeti" olarak ilân edenler, bir süre sonra da "Elenizm" için Yunanistan'a katılma kararı verebileceklerdi.

Makarios'a karşı bir darbe düzenlenmesi, Sovyetler Birliği ve öteki sosyalist ülkeler ile, Üçüncü Dünya ülkelerinde kaygıyla karşılandı.

---

[63] Armaoğlu, **op. cit.**, s. 802.
[64] **Idem.**

SSCB, Sampson darbesi karşısında sert tepki gösterdi ve Makarios hükümetinden başka bir yöntimi tanımayacağını bildirdi[65].

Bazı çevrelerde ,darbenin, Kıbrıs'ın bağımsızlığına tek veya çifte-**Enosis** yoluyla son vermeği amaçlayan bir "NATO Plânı" olduğu biçiminde yorumlar da yapıldı.

Batı ülkelerinde ise tepkiler karışık oldu. Makarios'a sempati duyulduğu için olayı tepkiyle karşılayanların yanında, sessiz kalanlar da görüldü. Meselâ, İngiltere Hükümeti, Makarios'u Kıbrıs Cumhurbaşkanı olarak tanımakta devam ettiğini ve yeni hükümeti tanımadığını sert biçimde açıklarken, ABD, daha yumuşak tonda yaptığı bir açıklama ile, olayı tasvip etmediğini ve yeni yönetimi tanımadığını bildirdi[66].

Ne yapacağı dış dünyada merakla beklenen Türkiye ise, 1960 Andlaşması'na göre ortak teminatçı olan İngiltere'yle temasta bulunmağa karar verdi ve Başbakan Bülent Ecevit, bu konuyu görüşmek üzere 17 Temmuz günü Londra'ya gitti. Ecevit, Başbakan Wilson ve Dışişleri Bakanı Callaghan'la yaptığı görüşmelerden umduğunu bulamadı. İngiltere'ye göre, olay küçük değildi ve Birleşmiş Milletler ile NATO'da ele alınmalıydı[67].

İngiltere, ö dönemde 1973 sonrasının ekonomik sorunlarıyla uğraşmaktaydı ve 1974 başındaki erken seçim sonrasının siyasal çalkantılarını yaşıyordu. Üstelilk, Kıbrıs'a müdahale ettiği taktirde, 1950'lerde olduğu gibi EOKA'yla yeniden yıpratıcı bir mücadeleye sürüklenmekten de kaygılanıyordu. Ayrıca, böyle bir mücadelenin, Kıbrıs'da yerleşmiş Britanya asıllı kişilerin ve adadaki iki İngiliz Üssündeki görevlilerin can güvenliğini tehlikeye düşürmesinden de korkuyordu.

İngiltere, Türkiye'yle birlikte harekete geçmeğe yanaşmamakla birlikte, açıkça engel olmağa da çalışmadı. Türkiye'yi açıkça desteklememek suretiyle, Ankara'nın bir harekete geçmesini engellemeği amaçlamış olabilirdi. Gerçekten, Kıbrıs sorunun daha önceki aşamalarında —1963 ve 1967'de— Türkiye, tek başına kalınca bir müdahaleye girişememişti.

Öte yandan, ABD'nin Atina üzerindeki baskılarına rağmen, Yunan yönetimi, Kıbrıs'daki Yunan subaylarının ve Sampson'un geri çekilmesini kabul etmedi ve NATO'da yapılan müzakarelerde de aynı biçimde davrandı[68]

[65] **Ibid.**, s. 806.
[66] **Ibid.**, 802.
[67] **Ibid.**, s. 803.
[68] **Idem.**

Oysa, Türkiye'de artık hiçbir hükümet yeni bir Kıbrıs bunalımında müdahalede bulunmazlık edemezdi. Kıbrıs sorununun Türk kamu oyunda yarattığı duyarlılık birikimi karşısında hiçbir hükümet, yeni bir bunalımda bir şey yapmadan kolay kolay ayakta kalamazdı ve yeni bir seçimde seçmenden oy isteyemezdi. Kaldı ki, CHP-MSP hükümeti, halkın gözünde, çeşitli nedenlerle başarılı bir hükümet sayılmamağa başlamıştı. CHP yönetimi içinde de Başbakan Ecevit'e karşı birtakım hoşnutsuzlukların belirtileri vardı.

Bu durumda, Türk Hükümeti, Batı'nın yeni bir engellemesini de göze alarak Kıbrıs'a müdahale kararına yöneldi. Hükümetin MSP kanadı için, Kıbrıs'a müdahale, "fetihçi" duygulara da sesleniyordu.

Başbakan Ecevit'in 19 Temmuz 1974 akşamı Londra'dan dönmesinden sonra, TBMM'nin toplantıya çağrıldığı 20 Temmuz Cumartesi günü, dış dünyanın hiç olmazsa toplantı bitişine kadar bir Türk müdahalesi beklemediği, üstelik 15 Temmuz'danberi zaman geçtikçe, önceki yıllarda olduğu gibi Türkiye'nin yine askerî harekâta girişmekten vazgeçeceğini sandığı bir sırada, günün ilk saatlerinde Ankara'nın "Kıbrıs Barış Harekâtı", Girne bölgesinden başladı. Türk Hükümeti, TBMM'nin Kasım 1967'de verdiği müdahale yetkisine dayanıp hareket geçerek dış dünyayı şaşırtmıştı.

15 Temmuz'daki Sampson darbesi üzerine Türkiye tarafından harekete geçirilen, fakat ancak Kıbrıs'a Türk müdahalesi üzerine birdenbire canlanan Birleşmiş Milletler Güvnlik Konseyi, daha harekâtın ilk günü, tarafları ateş-kes'e ve adadaki bütün yabancı kuvvetleri çekilmeğe ve bütün ülkeleri Kıbrıs'ın egemenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygıya dâvet edn 353 sayılı kararını kabul etti[69]. Türkiye de 22 Temmuz'da ateş kesti[70].

Türkiye'nin müdahalesi üzerine gerek Kıbrıs yönetiminde, gerekse Yunanistan'da önemli değişiklikler oldu. Kıbrıs'da, toplumlararası görüşmelerdeki Rum temsilcisi olan ve ılımlı ve Türkler'ce kabul edilebilir kişilikteki Meclis Başkanı G. Klerides, N. Sampson'un yerine Cumhurbaşkanlığına getirildi.

Yunanistan'da ise, 1973'tenberi çözülmekte olan askerî yönetim ortadan kalktı. 23 Temmuz'da Yunan Hükümeti istifa etti. Paris'de yaşayan eski Başbakanlardan C. Karamanlis, millî birlik hükümetini kurmak üzere, Cumhurbaşkanı Gizikis tarafından Yunanistan'a çağrılarak yeniden Başbakanlığa getirildi.

[69] **Ibid., s. 804.**
[70] **Idem.**

Böylece, Türkiye'nin, dış dünyaca da genellikle haklı görülen müdahalesine yol açmış olan Yunan askerî rejimi ve onun Kıbrıs'daki uzantısı, süratle ortadan kalkmıştı. "Yorgan gittiğine" göre, "kavga da bitecek miydi"?

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 353 sayılı kararının 5. Maddesi Kıbrıs'da anayasa düzeninin yeniden kurulması amacı ile, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere hükümetlerinin derhal görüşmelere başlamasını öngörüyordu[71]. Bunun üzerine, 25 Temmuz'da Cenevre'de, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin Dışişleri Bakanları'nı biraraya getiren bir Konferans toplandı. Altı gün süren konferansın sonunda, 30 Temmuz'da Cenevre Deklarasyonu yayınlandı[72]. Buna göre :

1) 1960 Anayasa düzeninin yeniden kurulması hususunda her üç taraf mutabık kalmakla birlikte, bundan önce alınması gereken bazı âcil tedbirler vardır.

2) Kıbrıs'da taraflar, 30 Temmuz 1974 günü denetimleri altında bulundurdukları alanları genişletmeyeceklerdir.

3) 30 Temmuz ateş-kes çizgisinde, sadece Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin denetimi altında olacak bir güvenlik bölgesi kurulacaktır.

4) Kıbrıs Rum ve Yunan kuvvetlerinin kuşatması altındaki bütün Türk bölgeleri, bu kuvvetlerce boşatılacak ve Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin koruması altına girecektir.

5) Kıbrıs'da anayasa düzeninin yeniden kurulması için, üç Dışişleri Bakanı, Kıbrıs'daki iki toplumun liderlerinin de katılmasıyla, 8 Ağustos'da Cenevre'de tekrar biraraya gelecektir. Fakat, anayasa düzeni kuruluncaya kadar, Cumhurbaşkanı Yardımcısı R. Denktaş, 1960 Anayasası gereğince, Cumhurbaşkanlığı görevlerini yürütecektir. Ancak bu durum, Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi'nin devamına engel olmayacaktır.

Türkiye açısından başarıyla sonuçlanan Birinci Cenevre Konferansı'ndan sonra İkinci Konferans, 8 Ağustos'da başladı[73], fakat, 14 Ağustos sabahının ilk saatlerinde, hiçbir sonuç alamadan dağıldı. Çünkü, 30 Temmuz'daki Deklarasyon'a rağmen Rum ve Yunan kuvvetleri ne kuşatmayı kaldırmışlar, ne de ateş-kes'e uymuşlrdı. Dolayısıyla, İkinci Cenevre Konferansı, esasen gergin bir havada başlamıştı.

---

[71] **Idem.**

[72] **Idem.**

[73] **Ibid., s. 805.**

İkinci Cenevre Konferansı'nda, Kıbrıs'a veilecek yeni Anayasa statüsü konusunda görüş ayrılıkları çıktı. Türk tarafı, coğrafî esasa dayalı federatif sistemi teklif etti. Bu, kantonlara dayalı bir federatif sistem de olabilecekti. Kıbrıs Rum ve Yunan tarafı ise, kesin bir tavır almaktan kaçınıp, işi oyalamaya götürdüğü gibi, Kıbrıs'da Türklere karşı saldırılar da devam etti[74]. Kıbrıs Rum toplumunun lideri Klerides, hemen karar vermeden önce, ek süre isteminde bulundu. Oysa, Türkiye, Kıbrıs harekâtı sırasında deetimi altına aldığı bölgede, askerî güvenlik nedenleriyle daha fazla beklemeğe tahammülü olmadığını bildiriyordu. Bu durumda, Cenevre Konferansında anlaşma sağlanamayınca, Türk heyeti, 14 Ağustos sabahının ilk saatlerinde müzakereyi kesti ve aynı sırada Türkiye, Kıbrıs'da ikinci bir askerî harekâta girişti.

İkinci Kıbrıs Harekâtı, 16 Ağustos 1974 akşamı saat 19.00'dan itibaren, Türkiye'nin, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin aynı günkü 360 sayılı kararına uyarak ateş-kes'i kabul etmesiyle sona erdi[75].

İkinci Barış Harekâtı sonunda, Türkiye, Magosa-Lefkoşe-Lefke-Kokkina çizgisinin kuzeyinde kalan toprakları (adanın % 38'ini) kontrolu altına aldı[76]. Bu gelişme, Kıbrıs sorununu Türkiye açısından yeni bir biçime soktu. Şöyle ki; Birinci Herakât sırasında Tükiye lehine bir havanın doğduğu Batı ülkeleri ile, ilk müdahaleye tepki göstermeyip, bir bakıma anlayış gösteren SSCB[77], İkinci Harekâta karşı olumsuz bir tutuma yöneldiler. İleride inceleyeceğimiz Amerikan silâh ambargosu, bu ortamda doğacaktır. Birleşmiş Milletler'de de 1974 yılındaki Genel Kurul görüşmelerinden başlayarak, zaman zaman da Güvenlik Konseyi'nde Kıbrıs konusunun ele alındığı kararların tonunda Türkiye aleyhine genl bir ağırlaşmanın olduğu görülecektir[78].

Öte yandan, İkinci Kıbrıs Harekâtı üzerine, Yunanistan'ın, aynı gün, NATO'nun askerî kanadından çekildiğini ilân etmesi, Türkiye'ye karşı tepkiler kampanyasına yeni bir unsur katacaktır.

1974 Bunalımı'ndan sonra Kıbrıs'daki gelişmeler ise şöyle olmuştur :

Harekâtın ardından, Kıbrıs'daki Türk toplumunu ilgilendiren başlıca konu, güneydeki Rum kesiminde kalan Türklerin durumuydu. Bu

[74] Idem.

[75] **Ibid.**, ss. 805-806.

[76] **Ibid.**, s. 806.

[77] **Idem.**

[78] Öte yandan, SSCB'nin 23 Ağustos 1974'te Türkiyeye verdiği Deklarasyon uyarınca, Kıbrıs konusunun uluslararası plâtformlarda ele alınması yolundaki görüşü de, Birleşmiş Milletler'i etkilemekteydi. **Ibid.**, ss. 807-808.

konuda girişilen görüşmelerin sonucunda güneydeki Türklerin kuzeye nakli sağlandı.

Bu arada, 13 Şubat 1975'te Kıbrıs'ın Türk kesiminde Kıbrıs Türk Federe Devletinin (KTFD) kurulduğu açıklandı. Kıbrıs'ın, iki bölgeli bir Federasyona dönüşmesi yolundaki Türk tezinin gerçekleşmesi amacıyla yapılan bu girişim, Türk toplumunun 1974 sonrası teşkilâtlanma ve yönetiminde önemli bir gelişmeydi. Böylece, Devlet Başkanı, Başbakanı ve Bakanlar Kurulu'yla ve öteki kuruluşlarıyla bağımsız bir devlete çok yaklaşan bir siyasal varlık doğmuş oluyordu.

1974 bunalımı ve onun sonucu olarak, Kıbrıs'ın % 40'na yaklaşan kesiminde bir Türk "federe devleti"nin kurulması, kuzeyden güneye göç eden 200 bin kadar Rum'un sorunları, Kıbrıs'da toplumlararası görüşmelerin yeniden başlamasını engelleyici konulardı.

Özellikle, Makarios'un yeniden adadaki görevine dönmesinden sonra, gerek Yunanistan, gerek Kıbrıs Rum yönetimi, Türkiye'ye karşı uygulanan Amerikan silâh ambargosunun uygun ortamından da yararlanarak, Ankara'yı uluslararası alanda sıkıştırmağa çalıştılar. Yukarıda değindiğimiz gibi, bu konuda, özellikle Birleşmiş Milletler'de başarı da sağladılar. Ancak, yine de, aynı Birleşmiş Milletler ve başka uluslararası çevreler, Kıbrıs'daki iki toplum ve Türkiye ve Yunanistan arasındaki görüşmelerin başlamasını istemekteydi.

Nitekim, ileride yeniden temas edeceğimiz gibi, Türkiye ve Yunanistan Başbakanları arasında ilki Mart 1975'te yapılan görüşmeler, zaman zaman yumuşama havası yaratmış, Kıbrıs'dki iki toplumun birbirleriyle ilişkilerine de olumlu etkide bulunmuştu. Bunun sonucu olarak, 28 Nisan-1 Mayıs 1975'de Viyana'da toplumlararası görüşmelerin ilki yapıldı[79].

Bu çerçevede, Makarios'la Denktaş arasında, 12 Şubat 1977'de yapılan görüşme, özel önem taşımaktadır. Bu görüşme sonunda iki lider arasında imzalanan dört maddelik anlaşmada, özetle şu ilkeler tesbit edilmiştir[80] : Bir kere, iki topluma dayalı, "federal bir cumhuriyet" esası kabul edilmiştir. Devletin yapısı ve anayasa sistemi, bu federal sistem esasına dayanılmak suretiyle müzakere edilecektir. İkinci olarak, toprak düzenlemesi, iktisadî yeterlilik veya verimlilik ve toprak mülkiyeti ilkelerine göre yapılacaktır.

Makarios'un 3 Ağustos 1977'de ölümü, Kıbrıs'da iki toplum lideri arasında yeniden başlatılan diyalogu bir kere daha aksattı. Makarios'

[79] Ibid., 815.
[80] Idem.

un yerine Cumhurbaşkanlığı görevine getirilen S. Kipriyanu'nun, Türk toplumuna karşı daha katı bir tutumu olduğu biliniyordu. Ayrıca, Türk toplumuyla anlaşmaya varabilecek Rum lideri, ancak Makarios'un etkinliğinde bir kişi olabilirdi. Makarios'un "partilerüstü" tartışmasız liderliği, Türk toplumuyla (dolayısıyla Türkiye'yle) yapılacak bir anlaşmayı Elen dünyasına kabul ettirebilirdi. Oysa Makarios'un zaman zaman Türklere karşı uyguladığı uzlaşmacı olmayan tutumunu hatırlayanlar, ölümünden sevinç duymuş olabilirlerdi. Gerçekten, Kıbrıs Rum toplumunun önde gelenlerinden hiçbiri, Türklere karşı çıkmakta da Makarios kadar etkili olamazdı. Fakat, kısa bir süre önce R. Denktaş'la giriştiği diyalog gözönünde tutulunca da, Makarios'un ölümünün toplumlararası görüşmeler bakımından şanssız bir olay olduğu görülüyordu. Kısacası, Kıbrıs Rum toplumunun hiçbir lideri, ne Türklere karşı çıkmakta, ne de onlarla barış yapmakta, Makarios kadar etkili olamazdı.

Kipriyanu'nun işbaşına gelmesinden sonra, Rum yönetiminin Türk toplumuna karşı katı bir tutuma yöneldiği görüldü. 10 Mart 1978'de Montreux'de Türkiye ve Yunanistan Başbakanları arasında yapılan zirve toplantısının uygun ortamı bile bu katı tutumu yumuşatamadı. Rum yönetimi, 1978 yılında Birleşmiş Milletler'de Türk toplumuna ve Türkiye'ye karşı yoğun bir faaliyet gösterdi. Güvenlik Konseyi'ndeki görüşmeler sırasında R. Denktaş'ın konuşturulmamasını sağlamak için çeşitli manevralara girişti ve Türk toplumunu bir "azınlık" statüsünde göstermeğe çalıştı. Yine bu toplantılar sırasında Kipriyanu, R. Denktaş'la buluşması yolundaki önerileri de reddederek, muhatabının Türkiye olduğunu ileri sürüp, yalnız Türkiye Başbakanı'yla görüşmekte ısrar etti. Kipriyanu, Başbakan Ecevit'in, görüşmede R. Denktaş'ın da bulunması yolundaki karşı-isteğini ise ısrarla reddetti. Böylece, 1978 yılında hiçbir görüşme yapılamadı[81].

Nihayet, 19 Mayıs 1979'da, Kıbrıs Türk lideri Denktaş ile Rum lideri Kipriyanu biraraya geldiler ve toplumlararası görüşmelere egemen olacak temel ilkeleri bir anlaşma halinde tesbit ettiler[82] 10 maddelik bu anlaşmaya göre, toplumlararası görüşmeler, Birleşmiş Milletler'in gözetimi altında 15 Haziran 1979'da Lefkoşe'de başlayacak ve 1977 Denktaş-Makarios anlaşması ile Birleşmiş Milletler'in kararları çerçevesinde yürütülecekti. Görüşmeler toprak ve anayasa meselelerini esas alacak, fakat Maraş'a iskân meselesine öncelik verilecekti. Maraş konusunda bir anlaşma olur olmaz, bu anlaşma derhal uygulanacaktı. Ta-

[81] Toplumlararası görüşmelerdeki bu tıkanıklığı açmak amacıyla ABD'nin 13 Kasım 1978'de verdiği ve sonuçsuz kalan "Kıbrıs Planı" için bkz.: **Ibid.**, ss. 815-816.
[82] **Ibid.**, s. 816

raflar, görüşmelerin sonucunu tehlikeye sokacak her türlü hareketten kıçınacaklar ve iyi niyet, karşılıklı güven ve normal şartlara dönüş için her türlü tedbiri alacaklardı. Görüşmelerde, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin askerden arındırılması meselesi de tartışılacaktı[83].

Bundan sonra, toplumlararası görüşmeler Lefkoşe'de Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin gözetiminde yapılmağa başlandı. Bu görüşmeler de sonuç vermedi. Anlaşmalara rağmen, tarafların görüşlerini bir noktada toplamak yine mümkün olmadı[84].

Kıbrıs konusundaki bu tıkanıklık, inceleme dönemimiz olan 1980'lerin başına kadar böylece devam etmiştir. Daha sonra meydana gelen gelişmelere ileride değineceğiz.

Ege Uyuşmazlıkları :

Türk-Yunan ilişkilerinin bu bölümü içinde ele alacağımız başlıca konular şunlardır : Kıta Sahanlığı, FIR Hattı ve Ege Adaları'nın silâhlandırılması.

Önce **Kıta Sahanlığı** konusunu inceleyelim :

1973 Orta Doğu Savaşı'nı izleyen petrol bunalımı, petrol arama faaliyetlerini hızlandırmıştır. Petrol fiyatlarındaki büyük artış, deniz yatağında petrol aramayı maliyeti çok yüksek bir yol olmaktan çıkarmaktaydı. Denizlerin, doğal kaynaklar yönünden öneminin arttığı bir dönemde, 1974 başlarından itibaren Türkiye ile Yunanistan arasında, Ege Denizi'nde sürtüşmeler ortaya çıktı.

Türkiye ile Yunanistan arasında kıta sahanlığı meselesi, Türk Hükümeti tarafından, Ege'nin açık deniz sularında ve "Türkiye'nin kıta sahanlığında bulunan" sahalarda 27 bölgede petrol araması yapmak üzere Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPAO) arama ruhsatı verilmesi ve ruhsat alanlarını gösteren haritanın 1 Kasım 1973 tarihinde **Resmi Gazete**'de yayınlanmasıyla başlar[85]. Söz konusu alan, Semadirek, Limni, Midilli, Aghios, Sakız adaları civarına ve bu adaların karasularının dışına düşmekteydi.

Yunan Hükümeti, 7 Şubat 1974'te Türkiye'ye verdiği notada, söz konusu ruhsat alanının Yunan kıta sahanlığına girmesinden dolayı, bu arama ruhsatının geçersiz olduğunu bildirdi[86]. Türk Hükümeti ise, 27 Şubat'taki cevabında, Anadolu kıyılarından itibaren Ege Denizi'nin

[83] **Ibid.**, s. 817.
[84] **Idem.**
[85] **Ibid.**, s. 834.
[86] **Idem.**

altından batıya doğru uzanan toprakların, Anadolu'nun doğal bir uzantısı olduğunu, dolayısıyla Türkiye'nin kıta sahanlığını teşkil ettiğini, bu sebeple, Türk kıyılarına yakın adaların Türk kıta sahanlığı içinde bulunduğunu, yani adaların kendine ait kıta sahanlığının bulunamayacağını bildirdi[87].

Böylece başta Kıbrıs sorunu olmak üzere, Türk-Yunan ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen bütün unsurların yarattığı çerçeve içinde, 1974 başlarında Ege'de Türkiye ve Yunanistan arasında bir gerginlik doğmaktaydı. Öte yandan, ileride inceleyeceğimiz gibi, Yunanıstan'ın Lozan (1923) ve Paris (1947) Andlaşmaları gereğince silâhlandırmamakla yükümlü olduğu adalara silâh yığınağı yapması da, Ege'deki Yunan varlığını Türkiye açısından kaygı verici duruma sokmaktaydı. Yunanistan'ın Taşoz adası yakınlarında petrol bulması, doğal kaynaklar yönünden değeri daha da artan Ege Denizi'nin önemini kanıtlıyordu.

Yunanistan ,karasularının 6 mil olan[88] genişliğini 12 mile çıkarmayı[89] ve Ege'deki adalarına da bunu uygulamayı düşünmeye başlamıştı.

Böyle bir uygulama ise, Türkiye açısından hem güvenlik sorunları yaratacak ,hem de Türkiye'nin Ege Denizi'nden daha az oranda ekonomik yararla yetinmesini gerektirecekti. Ege Denizi, Türkiye'ye âdetâ kapatılıyordu. Ege Denizi bir Yunan gölü haline gelecek demekti. İstanbul'dan İskenderun'a giden bir Türk gemisi, Ege Denizi'nin büyük kısmında Yunan karasularından geçmek zorunda kalacaktı. Türk yetkililerin ifade ettiği gibi, "Türkler, âdetâ Ege'de yüzmek için bile pasaport göstermek zorunda bırakılmış olacaklardı".

1974'te işbaşına gelen Türk Hükümeti —yukarıda değindiğimiz genel siyasal nitelikleri gereği— böyle bir Yunan uygulamasına göz yumamazdı. Hele 1973 sonrasının uluslararası iktisadî ortamında, Türkiye'nin yalnız askerî ve siyasal güvenliğini değil, ekonomik yararlarını da düşünen hiçbir hükümet, Ege'deki gelişmeleri görmemezlikten gelemezdi.

---

[87] **Ibid.**, ss. 834-835.
Türkiye ile Yunanistan arasındaki bu nota teatisi, yaz aylarında da devam edecek, fakat tarafların görüşlerinde hiçbir değişiklik olmayacaktır (s. 835).

[88] Lozan Andlaşması'nda 3 mil olarak tesbit edilen karasularını, Yunanistan. 1936 yılında 6 mile çıkarmış; Türkiye de 1964'de aynı nitelikte bir karar almıştı. **(Ibid.**, s. 840).

[89] Bu durumda, Türkiye'nin karasuları, Ege Denizi'nin % 8,8'inden % 8.3'üne; milletlerarası sular da % 56.2'den % 26.1'e inerken, Yunan karasuları % 35'den % 63.9'a çıkıyordu. **Idem.**

Türkiye, Mayıs 1974'te Ege Denizi'nde petrol aramalarında bulunmak üzere, Çandarlı gemisini Ege'ye çıkarmıştı. Böylece, Ege Denizi'nde kendisinin de var olduğunu ve Yunanistan'ın olup-bittilerine göz yummayacağını ortaya koyuyordu. Türkiye'nin Ege'deki araştırma faaliyetleri, petrol açısından somut bir sonuç sağlamamakla birlikte, daha sonraki yıllarda da sürdürülecektir[90].

Kıta sahanlığı konusunda 1975 yılında devam eden tartışma sırasında Yunanistan, konuyu Milletlerarası Adalet Divanı'na götürmekte ısrar ederken, Türkiye anlaşmazlığı ikili görüşme yoluyla çözmek istiyordu. Buna rağmen, 19 Mayıs 1975'de Türk ve Yunan Dışişleri Bakanları arasında Roma'da, 31 Mayıs'da da Başbakanlar arasında Brüksel'de yapılan görüşmelerde, konunun Milletlerarası Adalet Divanı'na götürülmesi için ilke anlaşmasına varıldı[91].

Ancak, daha sonraki aşamada, bir yandan iki ülke arasındaki ilişkilerin yeniden bozulması, diğer yandan Türkiye'nin Divan'a gitmekten vazgeçmesi nedeniyle, bu konuda herhangi bir sonuca varılamadı[92].

1976 yılında, kıta sahanlığı konusunun iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştirmesi üzerine, Yunanistan, sorunu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne götürdü. Güvenlik Konseyi, 12 Ağustos'ta, kıta sahanlığı meselesinin özüne girmeksizin, tarafların, ikili görüşmeleri kolaylaştırmak için, gerginliği arttırıcı hareketlerden kaçınmak hususunda her türlü çabayı harcamalarını ve ikili müzakerelere başlamalarını tavsiye eden bir karar aldı[93].

Öte yandan, Yunanistan, 10 Ağustos 1976'da da Milletlerarası Adalet Divanı'na başvurdu ve ilk önce, Sismik - I gemisinin Yunan kıta sahanlığına girmesinin "tamiri mümkün olmayan zararlar"a sebep olduğunu, bu nedenle Türkiye'nin söz konusu faaliyetinin önlenmesini istedi[94]. Divan ise, hemen verdiği kararda, Sismik - I'in faaliyetinin "tamir edilmez bir zarara sebep olmadığı" gerekçesiyle, Yunanistan'ın isteğini reddetti[95].

---

[90] O kadar ki, Kıbrıs harekâtından 2 gün önce, Türk Hükümeti, 18 Temmuz 1974'te TPAO'ya Ege'de yeni bir arama ruhastı daha verdi. 6 Ağustos 1976'da Sismik-I adlı gemi de, araştırma faaliyetinde bulunmak üzere Ege'ye açıldı. (Ibid., s. 836).

[91] Ibid., s. 835.

[92] Ibid., ss. 835-836.

[93] Ibid., s. 836.

[94] Ibid., s. 837.

[95] Idem.
Aradan 2,5 yıl geçtikten sonra da, Divan, Ocak 1979'da, kendisinin, Türk-Yunan kıta sahanlığı anlaşmazlığına bakmağa yetkili olmadığına karar vererek, Yunanistan'ın 10 Ağustos 1976 tarihli başvurusunu reddetmiştir.

Bu durumda, Yunanistan'ın Türkiye'yle müzakereye yanaşması gerekecekti. Nitekim, iki ülkenin uzmanlarının İsviçre'nin başkenti Bern'de yaptıkları 10 günlük müzakerelerden sonra, 11 Kasım 1976'da Bern Deklarasyonu denlilen 10 maddelik bir belge imzalandı[95]. Bu belge, iki taraf arasında kıta sahanlığının sınırlarının çizilmesine yönelik görüşmelerde uyulacak esasları tesbit ediyordu. Buna göre, müzakereler samimiyet, iyi-niyet ile ve ayrıntılı bir şekilde yürütülecek; gizli tutularak, basına hiçbir açıklamada bulunulmayacaktı[97]. Yine buna göre taraflar, müzakereler boyunca Ege'de kıta sahanlığı konusunda herhangi bir faaliyette bulunmayacaklar ve ikili ilişkilerinde diğer tarafı küçültücü her türlü hareketten kaçınacaklardı.

Türkiye, Yunanistan'ın, karasularının sınırını 6 milden 12 mile çıkarması halinde, bu kararı bir savaş nedeni **(casus belli)** sayacağını bildirmiştir.

Öte yandan, yeni bir uluslararası sözleşme üzerinde çalışan Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Konferanslarında, Türkiye, Ege Denizi'nin özel durumunu ve "hakkaniyet ve nesafet" ilkelerini savunmak ve benzer sorunları olan ülkelerle işbirliği yapmak suretiyle, Yunanistan'a Ege'de güç kazandıracak bir belgenin ortaya çıkmasını önlemek istiyordu.

FIR Hattı konusuna gelince :

Türk-Yunan ilişkilerinde 1974'ten sonraki bozulmaya paralel olarak ortaya çıkan FIR Hattı konusunun, yukarıda ele aldığımız kıta sahanlığı konusuyla başlıca ilgisi de şuydu : Bu konudaki Yunan görüşünün kabul edilmesi, Ege'de Yunanistan hava sahasının fiilen genişletilmesine varan sonuçlar doğabilecekti[98].

Bu anlaşmazlıkta, iki konu içiçe yer almaktadır. Biri, Yunanistan'ın Ege adaları üzerindeki millî hava sahasının genişliği, diğeri de FIR (Flight Information Region) denilen ve uçakların Ege üzerinde uçarken hangi kontrol merkezine bağlı olacakları, ayrıca uçuş bilgilerini Türkiye'ye mi, Yunanistan'a mı verecekleri meselesidir[99].

Uluslararası hukuk gereğince, adalar üzerinde millî hava sahasının genişliği, ancak karasularının genişliği kadar olabileceğinden Ege adaları üzerindeki Yunan millî hava sahasının genişliği de karasularının

[96] **Idem.**
[97] **Idem.**
[98] **Ibid.**, ss. 837-838.
[99] **Ibid.**, s. 838.

genişliğini geçemezdi. Bunun dışındaki hava sahası ise uluslararası hava sahası idi. Fakat 1974 bunalımından sonra Yunanistan, Ege adalarının karasuları genişliğini 6 milden 12 mile çıkarmak, dolayısıyla millî hava sahasını da 12 mile genişletmek istedi. Türkiye, bunun bir **casus belli** oluşturacağını bildirerek tepki gösterince, Yunanistan'ı frenlemiştir.

Bu çerçeve içinde, FIR meselesine gelince[100] : Milletlerarası Sivil Havacılık Teşkilâtı (ICAO), 1952'de yaptığı bölge toplantısında, Ege üzerinde uçan bütün uçakların, uçuş bilgilerini Atina'ya vermesine ve ancak Türk karasularına girerken, bu bilgileri İstanbul'a bildirmesine karar vermişti. O dönemde, Yunanistan'la dostluğun, her iki ülkenin de NATO üyeliği sâyesinde hiçbir sorun yaratmayacağına inanan Türk Hükümeti, Ege'de bu devlete böylesine geniş yetkiler tanınmasında bir sakınca görmemişti.

1974 bunalımında, Türk-Yunan ilişkileri iyice gerginleşince, Türkiye ciddî bir sorunla karşılaştı : 1952 FIR anlaşmasına göre uçaklar, ancak Türk hava sahasına girerken İstanbul'a bilgi vereceklerinden, Türkiye, havadan gelebilecek sürpriz baskınlara karşı savunmasız kalıyordu. Bu sebeple Türkiye, 6 Ağustos 1974 günü yayınladığı 714 sayılı NOTAM (Bütün Havacılara Tebliğ) ile, Ege hava sahasını, kuzey-güney yönündeki bir hatla ortadan ikiye ayırdı ve bu çizgiye gelen uçakların uçuş bilgilerini İstanbul'a vermeleri gerektiğini bildirdi[101].

Yunan Hükümeti ise, 7 Ağustos'da yayınladığı 1018 sayılı NOTAM' la, Türkiye'nin 714 sayılı NOTAM'ının göz önüne alınmamasını bildirdiyse de, sonra bundan vazgeçti ve 13 Eylül günkü 1157 sayılı NOTAM' la, Ege hava sahasının tehlikeli hale gelmesi dolayısıyla Ege üzerindeki bütün uçuş koridorlarını kapadığını ilân etti[102]. Böylece, Ege Denizi üzerinde her türlü hava trafiği durmuş oluyordu.

Mayıs 1975'de Brüksel'de Türk ve Yunan Başbakanlarının buluşmasından sonra, kıta sahanlığı konusunda iki taraf uzmanları biraraya geldiklerinde, hava kontrol sahası meselesi de ele alındı. Ancak, daha sonra 1975'in ileriki aylarında ve 1976'da da yapılan bu toplantılarda sonuç alınamamıştır. Türkiye, Mart 1977'de, Ege hava sahasının

[100] Bkz.: **Ibid.**, ss. 838-840.
Şunu da belirtmek gerekir ki, FIR hatlarının çizilmiş olması, o hava sahası üzerinde söz konusu devlete hiçbir şekilde egemenlik hakkı doğurmamaktadır (s. 839).

[101] **Idem.**
Öte yandan, Ege Denizi'ni kuzeyden güneye ortadan bir çizgiyle ikiye ayırma ilkesinin, kıta sahanlığı konusunda da Türkiye'nin görüşü olması ilgi çekicidir.

[102] **Idem.**

ortaklaşa kontrolu hususunda bir teklif yaptı, fakat Yunanistan bunu da kabul etmedi ve görüşmeler kesildi[103]. 1978 yılının ikinci yarısında, konu, bir yandan iki tarafın uzmanlarınca; öte yandan da Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterleri'nce ele alındı, ancak bir anlaşmaya varılamadı[104].

Bu arada, Yunanistan, Haziran 1977'de NATO'ya başvurarak, ittifakın askerî kanadıyla tekrar bağ kurmak istediğini bildirmişti[105]. Buna göre, Yunanistan, İzmir'deki NATO karargâhına dönmeyecek; fakat kuzey Yunanistan'da Larissa'da, Yunan komutası altında ayrı bir NATO karargâhı kurulacak ve Ege Denizi'ndeki hava kontrol sahası, 1974'ten önceki gibi, Yunanistan'a ait olacaktı[106].

NATO Başkomutanı Haig ile Yunan Genelkurmay Başkanı Davos arasında yapılan müzakereler sonunda, Şubat 1978'de Yunan görüşüne uygun bir anlaşmaya varıldı[107]. Bu anlaşma, diğer NATO ülkelerince kabul edilmekle beraber, Türkiye tarafından reddedildi. Çünkü Türkiye, Ege'deki hava kontrol sahasının 1974 öncesindeki duruma dönmesine karşı ve Türkiye ile Yunanistan arasında bölüşülmesi görüşünde ısrarlıydı.

Bunun üzerine, NATO Başkomutanı General Haig, Türk Genelkurmayı'yla yaptığı temaslardan sonra, yeni bir anlaşma taslağı hazırladı. Anlaşıldığına göre[108], bu plân gereğince Yuanistan'ın doğu kıyılarında bulunan adaların hava sahasının kontrolu Yunanistan'a bırakılacak; fakat Ege'nin diğer kısımlarının hava sahasının kontrolu NATO komutanlığına verilecekti. Öte yandan, Ege Denizi'nin, Yunanistan'ın savunması için hayatî olan kısımları da, NATO'nun özel koruması altına alınacaktı.

Mayıs 1979'daki bu teklifleri Yunanistan reddetti[109]. Ardından, Haziran 1979'da NATO Başkomutanlığına getirilen General Rogers, **Rogers Plânı** adını alan yeni bir anlaşma taslağı hazırladı. Açıklanmayan bu plâna göre Türkiye'nin, Ege hava sahasının kuzey-güney yönünde ikiye ayrılması isteğinden, Yunanistan'ın da 1974 öncesi statünün yeniden ihdasıdan vazgeçtiği anlaşılıyordu[110].

---

[103] **Ibid.**, s. 840.
[104] **Idem.**
[105] **Ibid.**, s. 841.
[106] **Idem.**
[107] **Ibid.**, s. 842.
[108] **Idem.**
[109] **Idem.**
[110] **Idem.**

Nitekim, Türk Genelkurmayı, 22 Şubat 1980'de, 6 Ağustos 1974 tarihli ve 714 sayılı NOTAM'ın kaldırıldığını açıkladı[111]. 23 Şubat'ta da Yunanistan, kendisinin 13 Eylül 1974 tarihli ve 1157 sayılı NOTAM'ını kaldırdı ki ,böylece, Ege Denizi, yeniden sivil trafiğine açılmış oluyordu[112].

Bu gelişmelerin, Türk-Yunan ilişkilerinde bir yumuşama havası yaratması beklenebilecekken, Yunanistan'daki 18 Ekim 1981 genel seçimlerinde **Pan-Helenik Sosyalist Partisi**'nin (PASOK) ve Başbakan A. Papandreu'nun iktidara gelmesiyle, yeni bir gerginlik dönemi başlayacaktır[113].

Ege Adaları'nın silâhlandırılması :

Yukarıda, Yunanistan'ın, Lozan ve Paris Andlaşmaları'na aykırı olarak bazı Ege adalarını silâhlandırdığını belirtmiştik. Türk-Yunan ilişkilerinin dikenli bir konusu da bu olmuştur. Öte yandan, bu gelişmeler üzerine, Türkiye de Temmuz 1975'de İzmir'de, NATO'nun dışında ve doğrudan doğruya Türkiye'nin kendi emrinde **Ege Ordusu** denilen IV. Orduyu kurmuştur[114].

Osmanlı Devleti, 30 Mayıs 1913'te Balkan devletleriyle imzaladığı Londra Andlaşması gereğince, Ege adalarının geleceğini Almanya, Avusturya-Macaristan, İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya'dan oluşan altı devletçe tesbitini kabul etmişti[115]. 14 Kasım 1913'te Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında imzalanan Atina Andlaşması da tarafların, Ege adalarına ilişkin hüküm de dahil 1913 Londra Andlaşması hükümlerini kabul ettiğini bildirmektedir[116].

Bunun üzerine, Şubat 1914'te Londra'da toplanan söz konusu altı Avrupa'lı devlet, Meis adası dışındaki Oniki Ada'yı İtalya'ya, Yunanistan'ın işgâl ettiği İmroz ve Bozcaada dışındaki Doğu Ege adalarını da

---

[111] **Idem.**

[112] **Idem.**
Böylece, **Rogers Planı**'nın her iki tarafça kabulü ve Türkiye'nin vetosunu çekmesi üzerine Yunanistan, 20 Ekim 1980'de NATO'nun askeri kanadına yeniden dönecektir.

[113] **Ibid.**, s. 843.

[114] **Ibid.**, s. 836.

[115] Hüseyin Pazarcı, **Doğu Ege Adalarının Askerden Arındırılmış Statüsü**, A.Ü. SBF Yayınları: 550, Ankara, 1986, s. 2'den: Bilâl Şimşir (Der.), **Ege Sorunu-Belgeler**, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1976. s. 653.

[116] Pazarcı, **op. cit.**, s. 2'den: Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, Cilt: I, Hukuk Fakültesi Yayını, Ankara, 1953, s. 483.

Yunanistan'ın "kesin zilyetliğine" bırakma kararı almıştır[117]. Ancak, anılan altı devlet, 13 Şubat 1914'te Yunanistan'a ve 14 Şubat 1914'te de Osmanlı Devleti'ne gönderdiği kararında, Yunanistan'a bu yolla bırakılan adalara ilişkin şu şarta yer vermekteydi :

> "Altı Devlet, ayrıca, zilyetliğine **(possession)** sahip olacağı adaların tahkim edilmeyeceği ve bahri, ya da askeri amaçla **(but naval ou militaire)** kullanılmayacağı konusunda Altı Devlet'e ve Türkiye'ye Yunanistan'ca tatmin edici güvenceler verilmesine... karar vermiştir"[118].

Yunanistan ,söz konusu altı devlete gönderdiği 21 Şubat 1914 tarihli cevabında, bu şartı kabul ettiğini resmen açıklamıştır[119].

Birinci Dünya Savaşı başladığı sırada henüz kesin olarak hukukî bir sonuca bağlanmamış bulunan Doğu Ege adalarına ilişkin bu düzenleme, daha sonra 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Andlaşması[120] ile, genel bir biçimde ve hukukî eşitlik doğurmak üzere tekrarlanmıştır. Aynı tarihli Lozan Boğazlar Sözleşmesi de Boğaz-önü adalar için bu durumu ayrıca özel olarak teyid etmiştir[121].

İkinci Sünya Savaşı'nın sonunda da, 10 Şubat 1947'de yenik İtalya ile savaşmış devletler arasında imzalanan Paris Barış Andlaşması, güney-doğu Ege adalarını İtalya'dan alarak Yunanistan'ın egemenliğine bırakmıştır[122]. 1947 Andlaşması, Lozan Andlaşması'ndan değişik olarak, bu adaların ve onlara bitişik adacıkların da askerden ve silâhdan arındırılmasını öngörmektedir[123].

Yunanistan, bu hükümlerin varlığına rağmen, adaları silâhlandırmağa başlayınca ,Türkiye konuyu Yunanistan nezdinde dile getirmişti. Türkiye'nin 2 Nisan 1969'da Yunanistan'a verdiği bir notada; Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adasındaki jandarma kuvvetlerinin Lozan Andlaşması'nın 13. Maddesi'nde öngörülen sınırları aştığını bildirmesi üzerine, Yunanistan 10 Mayıs 1969 tarihli karşı notasıyla ,anılan adaların bu hukukî statüsünün sürdüğünü bildirmiştir[124]. Yunanistan,

---

[117] Pazarcı, **op. cit.**, s. 3'ten: Bilâl N. Şimşir (Der.), **Ege Sorunu - Belgeler**, Cilt: II, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1976, s. XXVII.

[118] **Ibid.**, ss. 392-394.

[119] **Ibid.**, ss. 419-420.

[120] Pazarcı, **op. cit.**, s. 3'ten: Madde 12-17 için bkz.: Seha L. Meray (Çev.), **Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar, Belgeler**, Takım: II, Cilt: 2, SBF Yayını, Ankara, 1973, ss. 6-7.

[121] Madde 4 ve 6 için bkz.: **Ibid.** s. 60-61.

[122] Madde 14-1. Andlaşma metni için bkz.: Pazarcı, **op. cit.**, s. 4'ten: U.N., **Treaties and international agreements registered or filed and recorded with the Secretariat of the United Nations**, 1950, Vol. 49, ss. 3vd.

[123] Madde 14-2 ve Ek XIII-D Metni için bkz.: **Ibid.**, s. 13.

[124] Pazarcı, **op. cit.**, ss. 37-38.

bu notasında, adalara ilişkin olarak Lozan Andlaşması'ndan doğan yükümlülüklerine saygı gösterdiğini açıkça belirtiyordu.

Ancak zaman ilerledikçe, Yunanistan bu konuda kendisini bağlayan hükümlerin ortadan kalktığını ve söz konusu hükümler yürürlükte olanlar bile, Yunanistan'ın meşrû savunma durumunda bulunması nedeniyle adaları askerlendirebileceğini, Oniki Ada'ya ilişkin olarak ise Türkiye'nin itiraz hakkı bile bulunmadığını iddia etmeğe başlamıştır[125].

Bu konu, çözülmeden ortada kalacak ve ileride temas edeceğimiz gibi, A. Papandreu'nun Yunanistan'da 1981'de Başbakan olmasından sonra daha kronikleşecektir. Ondan sonra ise, Türk-Yunan sorunları daha da artacaktır.

(ii) AET'yle İlişkiler

1973 - 1980 döneminde AET'yle ilişkiler şöyle bir gelişme göstermiştir :

AET'yle ilişkilerde, 1973 sonrası dönemde (1980'lerin ortalarına kadar sürecek) bir durgunluk olduğu görülmektedir. Bunun temel sebepleri, siyasî ve iktisadî niteliklidir.

Bir kere, Türkiye'nin iç siyasi gelişmeleri ışığında, özellikle MSP' nin etkisiyle AET'ye karşı genel bir olumsuz tutum doğmaktaydı. Bu partiye göre, Hristiyan ülkelerin bir topluluğu içinde Müslüman Türkiye'nin yeri olamazdı. Öte yandan, yine 1973 sonrasındaki hükümetlerde etkili olmağa başlayan sol görüşler de, Batılı ekonomilerin bu birleşmesi içinde Türkiye'nin sadece bir pazar oluşturacağı düşüncesindeydiler. Ayrıca, Türkiye'deki iç siyasî çalkantılar da AET konusunda devamlı ve tutarlı bir politika izlenmesini güçleştirmiştir.

İktisadî sebebe gelince : 1973 sonrası petrol şoku, AET ülkelerini de güç durumda bırakmıştır. Bu ülkeler, artan işsizlik sorunları karşısında, özellikle işgücünün dolaşım serbestliği konusunda Türkiye'ye güçlük çıkarmağa başladılar. Bu konu Türkiye bakımından şimdi daha da hayatî bir nitelik kazanmıştı. AET'nin —kendisi açısından haklı görülebilse de— bu tutumu. Türkiye'de zaten var olan kaygıları daha arttırdı. Batı Avrupa'nın Türkiye'yi bir türlü kabullenemediği yolundaki kuşkuları haklı çıkaran bir olgu olarak görüldü. Tabiî, bu durumda AET'ye karşı olan güçler de etkinliklerini arttırıyorlardı.

[125] Yunan iddiaları ve eleştirisi için bkz.: Ibid., ss. 31 vd.

b. ABD'yle İlişkiler

Türkiye'nin, Batı dünyasında Avrupa'yla ilişkilerindeki durgunluk, onu doğal olarak ABD'ne mi itecekti? Oysa ,durum bu dönemde böyle olmadı. Türk-Amerikan ilişkilerinde ciddî sorunlar vardı.

(i) Silâh Ambargosu

1973 sonrasında Türk dış politikasının başlıca sorunu Kıbrıs konusu, bunun temel sonucu da ABD'nin silâh ambargosudu. Bu konu, uygulandığı 4 yıl boyunca Türkiye'nin savunma sistemini doğrudan, başka birçok alanı da dolaylı olarak etkilemekle kalmadı. Kaldırıldıktan sonra da ,çeşitli sonuçlarıyla ileriki yılları etkiledi.

ABD'nin silâh ambargosu nasıl ortaya çıkmıştır?

Yukarıda, Türkiye'nin Kıbrıs'a 1974 müdahalesinin ikinci aşamasının Batı'da da kaygı ve tepki yarattığını belirtmiştik. ABD Hükümeti, ihtiyatlı bir tutum içinde görünmekle birlikte, Amerikan kamuoyunda ve Kongre'de (özellikle de Temsilciler Meclisi'nde) —tabiî Yunan lobisinin etkin faaliyetinin de rolüyle— Türkiye'ye karşı aleyhte bir hava doğdu. Esasen, Türkiye'nin, daha önce Haziran 1971'de Nihat Erim hükümetince alınan haşhaş ekimi yasağını 1 Temmuz 1974'den itibaren kaldırması da ABD'nde büyük tepkiyle karşılanmıştı[126].

Bu hava içinde ve Vietnam ile Watergate'den dolayı yürütme organına karşı güvenini kaybetmiş olan Amerikan Kongresi, Türkiye'ye verilen silâhların ,amaçları dışında kullanıldığı gerekçesiyle ,ambargo uygulanmasına karar verdi.

17 Aralık 1974'te Senato'nun ve 18 Aralık 1974'te de Temsilciler Meclisi'nin kabul ettiği 93-559 sayılı kanunla, 5 Şubat 1975 tarihinden itibaren Türkiye'ye silâh ambargosu uygulanmasına karar verildi[127]. Bu kanuna göre, 5 Şubat 1975'e kadar Türkiye ateş- kes'e riayet eder ve Kıbrıs'a yeni asker ve Amerikan silâhı sevketmez ise, ambargo uygulanmayacak; aksi takdirde tatbik edilecekti. Türkiye'nin buna uyması mümkün olmadığından, silâh ambargosu da 5 Şubat 1975'de yürürlüğe girmiştir.

---

[126] Armaoğlu, **op. cit.**, ss. 809-810.
Her ne kadar Türk hükümeti, gerekli kontrol tedbirlerinin alınacağı hususunda ABD'ne teminat vermişse de, daha o zaman Amerikan Kongresi'ndeki eğilim, Türkiye'nin haşhaş ekimini serbest bırakmasına karşılık olarak, silâh ambargosu uygulanması yönündeydi (s. 810).

[127] **Ibid., s. 811.**

Ambargo kararı, Türk-Amerikan ilişkilerinde, 1964 yılındaki mâhut Johnson Mektubu'nun dayandığı temel görüşü hortlatan bir kriz doğurmaktaydı. Her ne kadar, ABD hükümetinin görünürdeki engelleme çabalarına rağmen, kararın Kongre'ce alınmış olması, 1964'e oranla bunalımı hafifletici bir etkide bulunduysa da, Türk-Amerikan ilişkileri 10 yıl sonra yeniden bir sarsıntının içine yuvarlanmaktan kurtulamayacaktı.

Kongre'ce ambargo kararı alındığında, Kıbrıs'a müdahaleyi gerçekleştirmiş CHP-MSP hükümeti de çözülmekteydi. Başbakan Bülent Ecevit, MSP'yle çeşitli konulardaki anlaşmazlıklardan kurtulmak için, Kıbrıs müdahalesinin sağladığı prestijden yararlanıp erken seçime giderek tek başına iktidara gelmeği umut ediyordu. Ancak, erken seçim için gerekli kararı almaya da muhalefet yanaşmıyordu. Yani, ABD'nin silâh ambargosu gibi çok önemli bir karar, Türkiye'nin hükümet krizi içinde bulunduğu bir döneme rastlıyordu. 5 Şubat 1975'de ambargo yürürlüğe girdiği sırada, Türkiye'de, Sadi Irmak başkanlığında kurulmuş ve güven oyu alamadığı halde işbaşında bulunan bir hükümet görev yapmaktaydı. Elbette, Türkiye'nin iç sayisî zayıflığı ,dışa karşı güçlü olmasını da engelliyordu[128].

ABD ambargosu, Türkiye'nin askerî durumunda önemli sarsıntılar yarattı. Ambargonun uygulanması başlarken, Türkiye'ye sevkedilmesi gereken 200 milyon dolarlık askerî malzeme vardı[129]. ABD Başkanı Ford'un ,bir yandan Kongre'yi yumuşatma, öte yandan da Türkiye'den Kıbrıs konusunda bazı tâvizler koparma yönündeki çabaları sonunda, Senato, Başkan'ın 20 Şubat 1975'de yaptığı bir teklifi; 19 Mayıs'da ele alarak 40'a karşı 41 oyla, Başkan'a, ambargoyu kaldırma yetkisini vermiştir[130]. Fakat Temsilciler Meclisi'nin de kabulü gerektiği halde bu yönde herhangi bir gelişme olmadı. Bunun üzerine Türkiye, 17 Haziran 1975 tarihinde ABD'ne verdiği bir notayla, Türkiye'deki 20 kadar Amerikan üssünün statüsü hakkında 30 gün içinde müzakereye yanaşmadığı taktirde "yeni bir durum"un doğacağını bildirdi[131].

Türkiye'nin bu girişimi üzerine, Temsilciler Meclisi 24 Temmuz'da konuyu ele aldı; fakat ambargonun kaldırılmasını 17 oy farkıyla reddetti[132]. Bunun üzerine de Türk Hükümeti, 25 Temmuz'da, ABD'ne ver-

[128] Buna rağmen, "Amerika'nın silâh ambargosuna Türkiye'nin cevabı. 13 Şubat 1975'de Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kurulması olmuştur". **Ibid.**, s. 811.

[129] **Idem.**

[130] **Ibid., s. 812.**

[131] **Idem.**

[132] **Idem.**

diği bir notayla, 3 Temmuz 1969 tarihli Türk-Amerikan Savunma İşbirliği Anlaşması'nı 26 Temmuz 1975 tarihinden itibaren yürürlükten kaldırdığını, Türkiye'deki bütün Amerikan üs ve tesislerinin bu tarihten itibaren Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin "kontrol ve gözetimi" altına gireceğini bildirdi[133].

Türkiye'nin bu kararlı tutumu, Temsilciler Meclisi'ni bir ölçüde yumuşattı. Nitekim, Temsilciler Meclisi, 6 Ekim'de kabul ettiği bir kararla, 5 Şubat 1975'den önce anlaşması yapılmış ve nakdî bedeli Türkiye tarafından ödenmiş olan 185 milyon dolarlık askerî malzemenin sevkine izin verdi; fakat aynı zamanda da, Başkan'dan, her 60 günde bir, Kongre'ye Kıbrıs meselesi hakkında rapor vermesini istedi[134].

1976 başından itibaren, hava biraz yumuşamaya başlamıştır. Türkiye, Şubat 1976'da Kıbrıs'dan 2000 kişilik bir kuvveti çekeceğini açıkladığı gibi, Birleşmiş Milletler'in gözetiminde olmak üzere toplumlararası görüşmeler de yeniden başladı[135]. Bu ortam içinde, Türkiye-ABD arasında üsler konusunda girişilen müzakereler de olumlu sonuçlandı ve 26 Mart 1976'da yeni bir Savunma İşbirliği Anlaşması imzalandı[136]. Bu anlaşmanın yürürlüğe girmesi ,ambargonun kalkmasına ve Kongre'nin onayına bağlanmıştı. Ayrıca, bu Anlaşma gereğince, ABD, Türkiye'ye 4 yıllık bir dönem için 1 milyar dolar askerî yardım yapacak, bunun 200 milyonluk kısmı da hibe şeklinde olacaktı. Fakat ambargonun kaldırılması yine de hemen mümkün olamadı.

ABD silâh ambargosu, Türkiye'de millî silâh sanayinin kurulması yolundaki çalışmaları da hızlandırmıştı. 1978'den itibaren işbaşında olan CHP ağırlıklı hükümet döneminde, "millî savunma konsepti" adı altında yeni düşüncelerin de ortaya çıktığı görülüyordu. Yine aynı Hükümet döneminde, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı tehdit oluşturmadığı düşüncesiyle, bu ülkeyle bir yakınlaşmaya yönelinmekteydi. Nitekim, Başbakan Ecevit'in SSCB'ni ziyareti sırasında, 23 Haziran 1978'de bu ülkeyle bir Siyasî Belge imzalandı[137].

Aslında bu siyasî belge, 17 Nisan 1972'de yayınlanan Türk-Sovyet "İyi Komşuluk Deklarasyonu"ndan[138] pek farklı olmayıp, iki ülke ara-

---

[133] Idem.
[134] Ibid., ss. 812-813.
[135] Ibid., s. 813.
Bu sistem, daha sonra da böylece devam edecektir.
[136] Idem.
[137] Idem.
[138] Idem.

sındaki ilişkileri, 1975 Helsinki Nihaî Senedi'ne dayandırmaktaydı. Fakat bu kadarıyla bile NATO çevrelerinde kaygı uyandırmıştı.

Bu tepkiler, ABD'nin tutumunu yumuşatmış olabileceği gibi, doğrudan doğruya Türkiye'yi de etkilemiş olsa gerekir. Ayrıca, ambargonun bir an önce kalkmasının âcil askerî öneminin de muhtemel rolüyle, Türk tarafı Temmuz 1978'de Kıbrıs konusunda ciddî bir tâviz kararı aldı. Kıbrıs Türk Federe Devleti Başkanı Rauf Denktaş, 20 Temmuz 1978'de yaptığı açıklamada, toplumlararası görüşmeler başlar başlamaz ve gelecekteki statüye ilişkin her türlü haklarını saklı tutmak şartıyla, Kıbrıs'ın Maraş bölgesine 35.000 Rum göçmeninin kabul edilebileceğini ve buranın belirli bir kısmında geçici bir yönetim kurulabileceğini bildirdi[139].

Bir yandan bu adımın, öte yandan da ABD Başkanı Carter'in çabaları sonucunda, 26 Temmuz 1978'de Amerikan Senatosu, 1 Ağustos'da da Temsilciler Meclisi, ambargoyu kaldırma kararı aldılar[140]. Bu hususdaki 95-384 sayılı kanun, 26 Eylül'de Başkan Carter tarafından imzalanarak yürürlüğe girdi.

Böylece, Şubat 1975'denberi devam eden ABD silâh ambargosu kaldırılmış oluyordu. İlgi çekici bir nokta, ambargo kaldırıldığı sırada işbaşında olan CHP ağırlıklı hükümetin Başbakanı Bülent Ecevit'in, 1974'teki Kıbrıs müdahalesini de gerçekleştiren kişi olmasıydı.

(ii) Türk-Amerikan Savunma İşbirliği Anlaşması

Türkiye ile ABD arasında 26 Mart 1976'da Savunma İşbirliği Anlaşması imzalandığını yukarıda belirtmiştik. Yürürlüğe girmesi, ambargonun kalkmasına bağlı tutulan bu Anlaşma'da öngörülen 1 milyar dolarlık askerî yardım miktarını ,ambargo kaldırıldığı sırada işbaşında olan Türk Hükümeti az bulmuştur[141]. Hükümet, sözkonusu miktar dört yıl için olduğu ve dolar da her yıl içinde belirli bir ölçüde değer kaybettiğinden, yardımın arttırılması gerektiği görüşündeydi. Nihayet, 1979 sonunda AP Hükümeti kurulduktan ve aradan bir süre daha geçtikten sonra, 29 Mart 1980'de iki ülke arasında yeni Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalandı. Bu anlaşma, üs ve tesisler üzerinde Türkiye'nin egemenlik haklarını tam olarak gerçekleştiriyordu[142].

---

[139] **Ibid., s. 814.**
[140] **Idem.**
[141] **Idem.**
[142] **Ibid., s. 824.**

3. Sosyalist Ülkelerle İlişkiler

a. SSCB'yle İlişkiler

1971-73 döneminin getirdiği durgunluktan sonra, 1973'ü izleyen yıllarda Türk-Sovyet ilişkilerinde bir canlanma görülebilirdi. Üstelik, ABD silâh ambargosunun Türk-Amerikan ilişkilerinde yarattığı sarsıntı, SSCB'yle düzelmeyi ayrıca mümkün ve gerekli de kılabilirdi. Ancak, bir yandan özellikle II. Kıbrıs harekâtının SSCB'nde yarattığı kaygılar, öte yandan Türkiye'deki iç siyasal gelişmeler, bu ülkeyle yakınlaşmayı sınırlandırmıştır. Birinci noktaya daha önce değinmiştik[143]. İkinci noktayla ilgili olarak şu söylenebilir: 1975 sonrasında AP'nin liderliğinde kurulan iki koalisyon hükümetinde etkili bir yeri olan MHP'nin SSCB'ne karşı genel siyasal tavrı, Türk-Sovyet ilişkilerinde belirli bir sınırlayıcı etkiye sahipti. Öte yandan, Türkiye'de 1977'den sonra hızlanan terör eylemlerinde Sovyet etkeninin de varlığı yolundaki düşünceler ve nihayet SSCB'nin 1979'da Afganistan'ı işgali Türk-Sovyet ilişkilerindeki 1960'ların ortalarına oranla ancak sınırlı bir gelişmeye imkân verecekti.

1974 sonrasında Yunanistan'da görülen Batı ve NATO aleyhtarı gelişmeler de, SSCB'ni, bu ülkeye yanaşmaya itmekteydi[144].

Yine de, 1973 sonrası dönemde Türk-Sovyet ilişkilerinde özellikle iktisadî ve kültürel alanlarda gelişmeler görüldü.

Türk-Amerikan ilişkilerinin, Türk-Sovyet ilişkilerine etkisi üzerinde dikkatimizi çeken bir gelişme de şu olmuştur: Ambargonun, Türk-Amerikan ilişkilerinde yarattığı durgunluğun Türk-Sovyet ilişkilerinde otomatik bir gelişme sağlayamadığını yukarıda belirtmiştik. SSCB, ambargonun kaldırılmasına da sert tepki göstermiştir. Moskova, ambargonun kaldırılarak Türkiye'ye silâh verilmesini, barış için bir tehlike, Doğu Akdeniz ve Ege'de dengesizliğin kurulması olarak görmüştür.[145].

---

[143] SSCB, 23 Ağustos 1974'te Türkiye'ye verdiği —yukarıda değindiğimiz— Deklarasyon'da, yabancı kuvvetlerin Kıbrıs'dan derhal çekilmesini ve Kıbrıs konusunun B.M.'in 15 üyesi ile Türkiye, Yunanistan ve bazı bağlantısız devletlerden oluşan bir forumda ele alınmasını istemiş; Garanti Andlaşması'nı da artık geçersiz saydığını bildirmiştir. Türkiye ise 27 Ağustos tarihli cevabi notada, Sovyet teklifini reddetmiştir. **Ibid.**, ss 807-808.

[144] **Ibid.**, ss. 831-832.

[145] **Ibid.**, s. 832.

b. **Diğer Sosyalist Ülkelerle İlişkiler**

Türk-Sovyet ilişkileri için yukarıda belirttiğimiz sınırlı gelişme seyri, Türkiye'nin diğer sosyalist ülkelerle ilişkilerinde de geçerli sayılabilir.

4. Üçüncü Dünya Ülkeleriyle İlişkiler

a. **İslâm Ülkeleriyle İlişkiler**

(i) **Arap Ülkeleriyle Ilişkiler**

1973 sonrası dönemde, Orta Doğu Savaşı dolayısıyla, bu bölgenin ve Arap ülkelerinin uluslararası alandaki siyasî ve iktisadî etkilerinin arttığı görülmektedir. Bu genel dış etkenin yanısıra, Türkiye'nin özellikle Kıbrıs sorunundan dolayı dış destek ihtiyacının artmış olması da Arap ülkeleriyle yeniden yakınlaşmayı gerektiriyordu. Kaldı ki, iç etkenler açısından da böyle bir gelişme mümkün görünüyordu. Çünkü, farklı nedenlerle de olsa, Arap ülkeleriyle yakınlaşma eğilimindeki siyasî güçler, Türkiye'de yeniden iktidardaydı. Öte yandan, 1960'ların ortalarında Arap ülkeleriyle yakınlaşmayı sağlayan başlıca bir etken olan Batı'ya (ABD'ne) duyulan tepkiler de Kıbrıs bunalımı sonrasında yeniden Türk kamuoyunda görülmekteydi. Nihayet, iktisadî nedenler de Arap ülkeleriyle yakınlaşmayı gerektiren başka bir neden idi. Ayrıca, Arap ülkelerinin de, Batı'yla ve SSCB'yle ilişkilerinin 1970'lerde dengeli ve ılımlı bir ortalamaya yönelmesi de, Türkiye'nin durumuyla paralellik halindeydi ve Ankara'yla yakınlaşmayı kolaylaştırıyordu.

Bu tablo içinde, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerinde bir canlanma görüldü. Bunun ilk göstergesi, 1973 Arap-İsrail Savaşı sırasında görülmüştü. 9 Ekim 1973'de Ankara'daki Mısır ve Suriye Büyükelçileri, Türkiye'den, Orta Doğu Savaşı'nda siyasî destek sağlamasını istemişlerdir[146]. Ertesi gün, Türk Dışişleri Bakanlığı'nın sözcüsü yaptığı açıklamada, Türkiye'nin, Arap topraklarının İsrail tarafından kuvvet yoluyla işgalini tasvip etmediğini ve sürekli bir barışçı çözümün, ancak Arap milletinin meşrû isteklerinin karşılanmasına bağlı olduğunu bildirmiştir[147].

14 Ekim'de de Ankara'daki bazı Arap Büyükelçilikleri, devam eden savaş sırasında Türkiye'nin, Arap ülkelerine insancıl yardımda bulunmasını istemişlerdir[148]. 18 Ekim'de ise Türkiye, ülkedeki askerî üslerin

[146] Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı, Cilt: XIII (1973), Ankara, 1975, s. 184.
[147] Idem.
[148] Idem.

Orta Doğu Savaşı sırasında İsrail'e yardım amacıyla kullanılamayacağını ABD Hükümeti'ne bildirmiştir[149].

Türkiye, 1967 Savaşı'nda olduğu gibi, 1973'te de, İsrail'in 1967'denberi işgal altında tuttuğu topraklardan çekilmesi gerektiğini savunmuş ve Birleşmiş Milletler oylamalarında Arap ülkeleriyle birlikte hareket etmiştir. Bununla birlikte, 1973'den itibaren Türkiye'nin bu politikasında önemli bir fark da ortaya çıkmaktaydı. 1967 Savaşı'ndan sonra Türkiye, Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararının iki temel unsuruna —yani hem İsrail'in işgâl ettiği topraklardan çekilmesine; hem de bu ülkenin güvenlikli ve kabul edilmiş sınırlara sahip olmasına— aynı derecede önem verirken, 1973'ten sonra, birinci nokta üzerinde daha fazla ısrar etmeğe başlamıştır[150]. Kezâ, Filistin konusunda da, daha önce, "Filistin halkının meşru hakları" kavramına bağlı kalıp, bağımsız bir Filistin devletinin kurulması üzerinde fazla durmayan Türkiye, 1973'ten sonra bu noktaya da politikasında yer vermiştir[151].

Türkiye, bir yandan Arap ülkelerine karşı genel bir yakınlık politikası izlerken, ikili ilişkilerini de geliştirmeğe çalışmıştır. Bunu yaparken, Arap ülkeleri arasındaki iç uyuşmazlıklarda taraf tutmamağa özen göstermiştir. Bu çerçevede, 1975'de çıkan Lübnan iç savaşı sırasında da —1950'lerdeki tutumundan farklı olarak— taraf tutmayan ve konunun, içişlerine karışmama temeli üzerinde barışçı bir çözüme kavuşturulması yönünde bir politika izlemiştir[152].

Türkiye'nin bu politikasının önemli gelişmelerine bakalım:

Türkiye, İslâm Konferansı'na karşı başlangıçtaki ihtiyatlı tutumunu bırakarak daha yakın ilişkilere girmiştir. 12-15 Mayıs 1976'da Türkiye'nin evsahipliğini yaptığı ve İstanbul'da toplanan Yedinci İslâm Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı, başlıbaşına bir dönüm noktası oluşturmuştur.

Başbakan Demirel'in ve Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in açış konuşmalarında Kıbrıs sorununa ayrı bir yer verildiği görülüyor, Türkiye'nin bu konuda İslâm Konferansı'nın desteğini beklediği anlaşılı-

---

[149] **Ibid.**, s. 185.
Öte yandan, Arap ülkelerine silâh taşıyan Sovyet uçaklarının Türk hava sahasından geçmesine de Türkiye'nin izin vermeyeceği bildirilmekle birlikte, 24 Ekim'de NATO'daki Amerikan heyeti, "Rusların Türkiye üzerinden Araplara silâh yolladığı"nı iddia etmekteydi.

[150] Armaoğlu, **op. cit.**, s. 849.

[151] **Idem.**

[152] Ömer Kürkçüoğlu, "Arap and Turkish Public Opinion Attitudes Towards Questions of the Two Nations", **Dış Politika (Foreign Policy)**, Vol. XII, Nos.: 1-2, ss. 38-39.

yordu[153]. Nitekim, Konferans'da ilk defa Kıbrıs konusunda ayrı bir karar alınmıştır[154]. Bu, Türkiye'nin İslâm Konferansı'yla —İslâm ülkeleriyle— artan yakınlığının göstergesiydi.

Konferans'da Türkiye'nin iktisadî ve kültürel konularda faal olduğu da görülmüştür. Nitekim, Türkiye'nin iki önemli teklifi kabul edilmiştir : Bunlar, İslâm Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi ile İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi'nin kurulması idi[155].

Bu çerçevede, Türkiye'nin Filistin konusuna karşı tutumunda da gelişme görülmüştür. Nitekim, Konferans'ın Kıbrıs konusundaki olumlu tutumuna karşılık olduğu anlaşılan bir biçimde[156], Türkiye, siyonizm "ırkçı ve emperyalist bir doktrin" olarak adlandırılmasına muhalefet etmemiş ve Filistin Kurtuluş Teşkilâtı'nın Ankara'da bir büro açmasını kabul etmiştir[157].

Arap ülkeleriyle gelişen ilişkilere paralel olarak, Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri de gittikçe gerileme göstermiştir. Temmuz 1980'de, İsrail, Doğu Kudüs'ü Batı Kudüs'e katıp, burayı "ebedî ve değişmez başkent" ilân ettiğinde, Türkiye, bu kararı tanımadığını açıklamış ve İsrail'in, Tel Aviv'deki elçiliklerin Kudüs'e taşınması yolundaki isteğini kabul etmemiştir. Ardından 26 Kasım 1980'de Tel Aviv'deki temsilciliğini İkinci Kâtip seviyesine indirmiştir.

Türkiye'nin Filistin konusundaki artan desteğine karşılık, Arap ülkelerinin Kıbrıs sorunundaki tutumunda ancak sınırlı bir iyileşme-

---

[153] Bu konuda bkz.: Meliha Benli, **Turkey's Attitude Towards The Organization of the Islamic Conference (1969-1984)**, Basılmamış Master Tezi, (ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 1986, s. 60.

[154] Kararda, Kıbrıs'ın iki toplumunun eşitliğine, federasyon çözümüne ve Kıbrıs sorununun ele alındığı her uluslararası toplantıya Kıbrıs'daki Müslüman Türk Toplumunun da, Kıbrıs Rum temsilcileriyle eşit statüde katılma hakkına yer veriliyordu. Konferans, Kıbrıs'daki Türk Toplumu temsilcilerini, İslâm Konferansı'nın bundan sonraki toplantılarına davet etmeği de kabul etmiş; fakat Kıbrıs Türk Toplumu için Türkiye'nin beklediği gözlemci statüsünü tanıma yoluna gitmemiştir. **Ibid.**, s. 61.

[155] **Ibid.**, ss. 62-63.

[156] **Ibid.**, s. 62.

[157] **Ibid.**, s. 64.
Ancak, bu konuda Türkiye ve Filistin heyeti arasındaki görüşmelerde sonuç alınamamıştır.
Büronun açılması, nihayet 5 Ekim 1979'da gerçekleşebilecektir.
Öte yandan, Türkiye İslâm Konferansı'nın Yasa'sını resmen onaylayacağını da Konferans sırasında beyan etmiştir. Fakat bu konu gerçekleşememiştir. Bkz.: **Ibid.**, ss. 65-66.

den söz edilebilir. Bu ülkelerin, bloksuz grupta yer alması, Kıbrıs konusunda, Türk görüşüne yaklaşmalarını durduran bir etken oluşturmaktadır. Birçok Arap ülkesinin Kıbrıs Rum yönetimiyle ve Yunanistan'la yakın iktisadî ilişkilerinin bulunması da, bu konuda Türkiye'nin yanında "taraf olmalarını" frenlemektedir. Yine de, İslâm Konferansı içinde Türk görüşüne doğru belirgin bir yakınlaşma görüldüğü gibi, Kıbrıs Türkleriyle birçok Arap ülkesi arasındaki ilişkilerin çeşitli biçimlerde gelişme göstermesi de önemli yeniliklerdir.

Bu çerçevede, Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin, 8-12 Mayıs 1979'da Fas'da yapılan Onuncu İslâm Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı'na gözlemci devlet olarak katılması önemli bir gelişmeydi[158].

Türkiye'nin, Arap ülkeleri arasında ayırım gözetmeyen genel yakınlaşma politikası, 1977 yılında Mısır'la İsrail arasında başlayan diyalogun ve 17 Eylül 1978'de Mısır, İsrail ve ABD arasında imzalanan Camp David Anlaşmaları'nın ve 26 Mart 1979'daki Mısır-İsrail Barış Andlaşması'nın Arap dünyasında yarattığı tepkiler ve sonunda ortaya çıkan cepheleşmelere ve çeşitli güçlüklere rağmen gelişebilmiştir. Türkiye'nin, bu ülkelerle iktisadî ve kültürel alanlardaki ikili ilişkilerindeki gelişmelere bakalım :

İktisadî alanda, belirgin gelişme, Orta Doğu ülkelerinin Türkiye'nin dış ticareti içindeki ağırlığının artması oldu. Meselâ, Türkiye'nin ihracatı içinde Orta Doğu ülkelerinin yeri, 1977'de % 10.9'dan 1982'de % 37.6'ya yükselmiştir[159]. Aynı dönemde, OECD ülkelerinin yeri % 70.4'den % 44.5'e gerilemiş[160], İsrail'in payı ise % 0.4'ten % 0.1'e düşmüştür[161].

Kültürel alanda da ilişkilerde gelişme görüldü. 1973 sonrası dönemde, Irak (1974), Suudî Arabistan (1974), Libya (1975) ve Kuveyt'le (1975) kültür anlaşmaları imzalanmış, özellikle Cezayir, Tunus, Mısır, Ürdün, Suriye ve Irak'la düzenli aralıklarla kültürel değişim programları hazırlanmıştır. Türkiye ve Arap ülkeleri arasında öğrenci, öğretim üyesi, sanatçı vs. mübadelesi arttığı gibi, Türk-Arap ilişkileri üzerinde ilki Haziran 1979'da Ankara'da Hacettepe Üniversitesi'nde olmak üzere konferanslar düzenlenmeğe başlamıştır.

Öte yandan, İslâm Konferansı'na bağlı iki kuruluş olan İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi Ankara'da, İslâm

---

[158] **Ibid.**, s 71.

[159] Çiğdem Uzunoğlu, **Türkiye'nin Orta Doğu Ülkelerine İhracatı,** T.C. Ticaret Bakanlığı Değerlendirme Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1983, s. 3.

[160] **Idem.**

[161] **Ibid., s. 5.**

Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi ise İstanbul'da, 1978'den bu yana faaliyete geçmiş bulunmaktadır.

(ii) **Diğer İslâm Ülkeleriyle İlişkiler**

Arap ülkeleriyle ilişkilerde görülen yakınlaşma, genel olarak İslâm ülkeleri için de geçerli sayılabilir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Türkiye'nin İslâm Konferansı'na karşı ilgisi, bu dönemde gelişme gösterdi. Siyasî ilişkilerin yanısıra, özellikle iktisadî ilişkilerde gelişme oldu. Bu çerçevede Türkiye, 1977'den itibaren İslâm Kalkınma Bankası'ndan kredi almağa başlamıştır[162].

Daha önceki İslâm Konferansı Zirve toplantılarına Dışişleri Bakanı'yla katılan Türkiye, 25-29 Ocak 1981'de Taif'de yapılan İslâm Zirvesi'ne ilk defa Başbakanını —Bülend Ulusu'yu— göndermiştir. Bu konuya ileride yeniden temas edilecektir.

b. **Diğer Üçnücü Dünya Ülkeleriyle İlişkiler**

Üçüncü Dünya grubu içinde yer alan İslâm ülkeleriyle ilişkilerdeki gelişmeye paralel olarak, diğer devletlerle de yakınlaşma görüldü. Türkiye, özellikle Afrika sorunlarına karşı artan bir ilgi içinde olduğunu gösteriyordu. Dışişleri Bakanlığı bünyesi içinde Afrika İşleri'ne bakan bir dairenin kurulması, Türkiye'nin, Birleşmiş Milletler'deki oylamalarda genel olarak, ikili temaslar yoluyla özel olarak, Afrika ülkelerine daha yakın bir tutuma yöneldiğini göstermekteydi. Özellikle, 1978'de kurulan CHP ağırlıklı hükümetin Üçüncü Dünya'ya karşı daha yakın bir tutuma girdiği, hattâ Bağlantısız Ülkeler Konferanslarına gözlemci üye olarak katılma teşebbüsünde bulunduğu görülmekteydi.

Siyasî alandaki gelişme, iktisadî ve kültürel konularda da yakınlaşma sağladı.

II. 1980 - 1983 DÖNEMİ

A. Uluslararası Görünüm

1. Siyasî Açıdan

1970'lerin uluslararası siyasî ve askerî ilişkilerine etkide bulunan "detant" dönemi, 1980 başından itibaren, daha gelişmek şöyle dursun,

[162] Benli, op. cit., s. 84.

birdenbire ciddî bir sarsıntıya uğradı. Başka bir ifadeyle, karşılıklı güvensizlik etkenleri nedeniyle zaten sağlam bir bünye taşımayan ve dünyanın her yanında aynı sınırlı çerçeveye bile ulaşamamış "detant" olgusu, ciddî krizler karşısında köklü sarsıntıya uğramaktan kurtulamayacaktı.

Ocak 1979'dan itibaren İran'da ortaya çıkan rejim değişikliğinin, özellikle ABD'yle ilişkilerde bir bunalıma yönelmesi, Amerikan-Sovyet diyalogunu ("detant"ı) dolaylı olarak tehdit eden bir gelişmeydi. Bunun hemen ardından, SSCB'nin 27 Aralık 1979'da Afganistan'ı işgâl etmesi, "detant" havasını büyük ölçüde ortadan kaldırdı.

Amerikan-Sovyet ilişkileri süratle bozulduğu gibi, Batı ve Doğu ülkeleri arasındaki yakınlaşma da sarsıntıya uğradı.

Bu ortamda, ABD'nde Kasım 1980'de yapılan Başkanlık seçimini, "detant" politikasından dolayı Carter yönetimini eleştiren ve SSCB'ne karşı daha sert bir tutum izlenmesini isteyen Ronald Reagan'ın kazanması, 1980 sonrasının farklı bir dönem olacağını gösteriyordu. Birçok çevrede, uluslararası ilişkilerin, yeniden 1950'lerin Soğuk Savaş havasına dönmekte olduğu belirtilmekteydi.

Ancak, yine de, Tarih'de her dönemin kendi özel şartları olduğundan aynen tekrarlanması düşünülemeyeceğine göre, 1980'ler, 1970'lerden farklı olmakla birlikte, 1950'lerin yeniden yaşanmasından ibaret kalamazdı. Çünkü, bütün eksikliklerine rağmen "detant" dönemi, uluslararası ilişkilere yeni bir hava getirmiş ve bu yıllar ,sonuçta daha çok SSCB'nin "işine yaramış" bile olsa, her iki taraf için kolayca vazgeçilemez bir niteliğe ulaşmıştı. Yani, "detant" yıllarının sadece yaşanmış olması bile, 1950'lere tam bir dönüşü önleyecekti. Nitekim, Reagan yönetiminin de SSCB'ne karşı tahmin edilenden daha yumuşak bir politika izlediği görülecek ve Amerikan-Sovyet diyalogunun canlandırılması için zaman zaman girişimler her iki taraftan da gelecektir.

2. İktisadî Açıdan

1973 sonrasında petrol şokunun uluslararası alana getirdiği iktisadî sarsıntı, 1980'lerin başında atlatılmış durumdaydı. Uluslararası ekonomideki iyileşme, gelişme halindeki ülkeler için "enflasyon ithal etme"nin yarattığı çeşitli sorunların da hafiflemesi demekti. Petrol fiyatlarındaki durulma, hattâ gerilemenin beslediği bu olumlu ortam, uluslararası siyasî ve askerî ilişkilerdeki nisbî bozulmayı adetâ dengeleyici biçimde etkiliyordu.

B. Türkiye'nin Görünümü

1. Siyasî Açıdan

1970'lerin sonlarına doğru Türkiye'nin siyasal yapısında gittikçe hızlanan istikrarsızlık, anarşi dolu bir ortama dönüşmüştü. 14 Ekim 1979'da yapılan ara seçimler sonunda, CHP ağırlıklı koalisyonun istifası üzerine kurulan AP azınlık hükümeti zamanında da etkili tedbirlerin alınması mümkün olamadı. Azınlık hükümeti, bunları yapabilecek güce sahip değildi. Güçlü bir biçimde iktidara gelebilmek için erken seçime gidilmesi yolundaki çağrısını ise muhalefete kabul ettiremiyordu. Bu tablo içinde, günde ortalama 25 kişinin öldürülmesine yol açan terör havası, demokrasinin artık yürüyemeyeceğini gösteriyordu. Bir askerî müdahale bekleniyordu. Nihayet, 12 Eylül 1980'de Ordu'nun, son 20 yıldaki üçüncü müdahalesi gerçekleşti.

Müdahalenin lideri, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in, 12 Eylül günü yaptığı Radyo-Televizyon konuşmasında, dış politikaya ilişkin şu ifade vardı[163] :

> "Türkiye Cumhuriyeti, NATO dahil tüm ittifak ve anlaşmalara bağlı kalarak, başta komşularımız olmak üzere, bütün ülkelerle karşılıklı bağımsızlık ve saygı esasına dayalı, birbirlerinin iç işlerine karışmamak kaydıyla eşit şartlar altında ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerini geliştirme kararındadır.
>
> Uluslararası sorunların barışçı yollarla çözülmesinden yana bir dış politika izlenmesine devam edilecektir."

Yeni yönetimin, iktisadî bakımdan da 24 Ocak Kararları'nı uygulamağa devam etmesi, Batı'da (özellikle ABD'nde) rahatlama sağladı. ABD'nde ve NATO'da olumlu karşılanan Müdahale'ye, Batı Avrupa da belirgin bir hoşgörü gösterdi. Avrupa Konseyi de Türkiye'yi üyelikten ihraç etmemiştir[164].

12 Eylül müdahalesinden sonra 21 Eylül'de Başbakan Bülend Ulusu'nun kurduğu hükümetin programında dış poliitka konusunda şöyle denilmekteydi :

> "DIŞ POLİTİKA'da Hükûmetimiz, temelleri büyük Atatürk tarafından atılmış olan Cumhuriyetimizin geleneksell barışçı tutumunu sürdürecek-

[163] Kongar, **op. cit.**, s. 211.

[164] **Ibid.**, s. 214.
Bu hoşgörünün iki nedeni vardı: Birinci neden, Ordu Müdahalesi'nin "iç savaşı önlemek" gibi son derece haklı bir gerekçeye dayanmış olması idi. İkinci neden ise, Türkiye'de Ordu'nun hem "demokrasiyi yeniden kurma ve kurduktan sonra sivillere devretme" geleneğinin olması, hem de 12 Eylül'ü yapan komutanların da buna bağlı kalacaklarını ilân etmiş bulunmaları idi.

tir. Bu amaçla, tüm ülkelerle bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğüne saygı, içişlerine karışmamak ve hak eşitliği ilkelerine dayalı ilişkilerin sürdürülmesine ve geliştirilmesine çaba harcanacaktır Hükümetimiz, bölgede ve dünyada imkânları elverdiği ölçüde barış ve güvenliğe katkıda bulunmayı amaçlayan bir politika izleyecek ve bu politikanın temel bir unsuru olarak uluslararası şartların gerekli kıldığı yumuşama sürecini destekleyecektir. Bu sürecin başarıya ulaşması için bütün ülkelerin azami dikkat ve titizliği göstermesi gerektiğine inanmaktayız.

Türkiye'nin taraf olduğu her alandaki ikili ve çok taraflı andlaşmalar geçerlidir. Karşılıklılık ilkesi çerçevesinde, Hükümetimiz tüm andlaşmalardan doğan yükümlülüklerini yerine getirecektir.

Özellikle NATO ittifakıyla ve başta ABD olmak üzere bu ittifakın bütün üyeleriyle olan ilişkilerimiz geliştirilerek sürdürülecektir. Hükümetimiz, NATO'nun uluslararası barışın temeli olarak güvenlik dengesi açısından hayati önemini korumaya devam ettiği inancındadır.

AET ile ilişkilerimiz, nihaî olarak Türkiye'nin Topluluk içinde Ankara Andlaşmasında öngörülen yerini alması amacına yönelik olacaktır. Avrupa Konseyi ve demokratik ülkelerin üyesi bulunduğu diğer kuruluşlarla ilişkilerimiz ve işbirliğimiz parlamenter düzene dönüş kararlılığımızdan esinlenecektir. Köklü tarihsel ve geleneksel bağlarımız olan İslâm Ülkeleri ile ilişkilerimizi her alanda yakın dostluk ve kardeşlik anlayışı ile güçlendirmek için çaba harcanacaktır.

Arap ülkeleri, İran ve Pakistan ile ilişkilerimiz bu kuvvetli bağlara ilâveten komşuluk ve coğrafî yakınlığın icabı olan bir anlayış ile yürütülecektir. Bölgemizdeki anlaşmazlıklar karşısında Türkiye'nin yaklaşımı, adalet ve hakkaniyet, her milletin kendi kaderini bizzat tayin etmesi, kuvvet yoluyla toprak ilhakının reddi gibi ilkelere dayanacaktır. Bu ilkelerin çerçevesinde Orta Doğu sorununa karşı tutumumuz ve Filistin halkının haklı davasına desteğimiz de azimle sürdürülecektir.

Hükümetimiz tüm komşularımızla dostluk ilişkilerini ve yakın işbirliğini geliştirmek dileğindedir. Bu çerçevede, Sovyetler Birliği ile olan dostane ilişkilerimizin geliştirilmesine özel önem verlecektir.

Hükümetimiz Yunanistan ile aramızdaki ikili sorunlarda tarafların hak ve çıkarlarını gözeten âdil çözümlere görüşmeler yolu ile varılmasını temenni etmektedir. Bu çerçevede daha önce Yunanistan'la mutabık kalınan müzakere yöntemleri sürdürülecektir.

Ege'deki hak ve çıkarlarımız Türkiye için hayati önem taşımaktadır. Ege adalarının andlaşmalarla belirlenmiş olan statüsüne uyulmasını ve Batı Trakya'daki soydaşlarımızın hakları ile ilgili andlaşmalara riayet edilmesini istiyoruz.

Kıbrıs'daki toplumlararası anlaşmazlığa, daha önce varılmış olan mutabakat çerçevesinde görüşmeler yolu ile iki bölgeli, iki toplumlu federal bir çözüm bulunmasını istiyoruz. Hükümetimiz halen sürdürülen toplumlarası görüşmelerde, taraflar arasında varılacak çözümleri destekleyecektir"[165].

[165] **Hükümet Programı (Başbakan Bülend Ulusu Tarafından 27 Eylül 1980 Günü Millî Güvenlik Konseyinde Okunmuştur)**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, ss. 25-26.

İç istikrar konusunun yeniden ön plâna çıkması, yani dikkatin içe yönelmesi, 1971 sonrasına benzer bir biçimde, dış politika üzerinde duraganlaştırıcı etkide bulunacaktı. Kamuoyu değişkeninin dış politika üzerindeki belirleyiciliğinin azalması, Türk dış politikasındaki çok yönlülüğü azaltıcı etkide de bulunacaktı. Bu durum, uluslararası alanda çok yönlülüğün azalmasına paralel bir gelişmeydi. Türkiye için hem içeride, hem de dışarıda güvenlik ihtiyacı ön sıraya geçmişti. Bu durumda, Türkiye'nin ABD'yle askerî alanda —ve diğer konularda— yakınlığa yönelmesi tabiî bir gelişme olacaktı.

2. İktisadî Açıdan

Türkiye'nin iç siyasal durumundaki bozulmaya paralel olarak, iktisadî görünümü de gittikçe sarsılmaktaydı. 1979 yılındaki yüksek enflasyon ve negatif kalkınma hızı, ciddî bir iktisadî kriz halini ortaya koyuyordu. 24 Ocak 1980'de AP azınlık hükümeti tarafından alınan iktisadî tedbirler paketi, bunalımdan çıkış için gerekli olsa bile acı bir hap etkisi yapmıştı.

Yüksek oranlı bir devalüasyon yapılarak ihracatı arttırmağa yönelik yeni iktisadî önlemler, Türkiye'nin dış kaynaklara bağlılık durumunu nasıl etkileyecekti?

24 Ocak kararlarının, iktisadî durumda bazı düzelme belirtileri gösterdiği sırada gerçekleştirilen 12 Eylül müdahalesinden sonra, bu politikanın uygulanmasına devam edildi.

Burada inceleme dönemimizi oluşturan 1980-83 yılları arasında, söz konusu iktisadî politika; enflasyon hızının düşürülmesi, kalkınma hızının yükselmesi ve ihracatın artması konularında bazı başarılar sağlamıştır. Aynı dönemin dış siyasal gelişimine paralel olarak, Türkiye'nin, iktisadî alanda da Avrupa'yla ilişkilerinin gerilediği, ABD ve Orta Doğu ülkeleriyle yakınlığının ise arttığı görülmektedir.

C. Türk Dış Politikası Gelişmeleri

1. Genel Olarak

Yukarıda belirttiğimiz gibi, 1980 sonrasında iç konulara eğilme, dış alanda nisbî bir durgunlaşma yaratacaktı. Ancak, bunun 1971 sonrasından farkı da vardı. Aşağıda bu konuları inceleyeceğiz.

2. Batı'yla İlişkiler

a. Avrupa'yla İlişkiler

(i) Avrupa Konseyi'yle İlişkiler

12 Eylül müdahalesiyle demokrasiye ara verilmesi, Türkiye'nin Avrupa Konseyi'yle ilişkilerini olumsuz yönde etkiledi. Türkiye, Konsey'den çıkarılmadı; ancak, ilişkileri bozuldu ve organlardaki temsili sınırlandırıldı.

Avrupa Konseyi'yle ilişkilerdeki bu durum, 6 Kasım 1983'de genel seçimler yapılarak sivil yönetim dönemine geçilinceye kadar böylece devam edecek, ancak o tarihten sonra nisbî bir düzelme başlayacaktır.

(ii) Yunanistan'la İlişkiler

1980 yılında Yunanistan'ın, NATO'nun askerî kanadına yeniden dönüşü konusunda Türkiye'nin anlayışlı bir tutum izlemesi ("vetosunu" kullanmaması), 1980 sonrasında Türk-Yunan ilişkilerini düzeltmeğe yetmedi. Özellikle, Ekim 1981'de PASOK lideri Andreas Papandreu'nun iktidara gelmesiyle, Türk-Yunan ilişkileri daha da bozulmağa başladı. Papandreu, siyasal çizgisi itibariyle Türkiye'deki yönetime karşı sert bir politikaya yöneldi; özellikle Avrupa Konseyi'ndeki olumsuz havayı da kullanarak Ankara'yı çeşitli konularda tedirgin etmeye çalıştı.

Türk-Yunan ilişkilerinin bu dönemdeki temel konuları, yine başta Kıbrıs olmak üzere; Ege'deki kıta sahanlığı, FIR hattı ve Adaların silâhlansızlandırılması idi. Ayrıca, Batı Trakya Türklerinin durumundaki bozulma da bu dönemde artmış olduğundan, Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkileyen bir konu daha eklenmiş demekti.

Kıbrıs konusundaki durum :

Kıbrıs'da Makarios'un sonraki Rum yönetimiyle anlaşmaya varmanın güç olduğunu yukarıda belirtmiştik. 1980 sonrası dönemde Türk-Yunan ilişkilerindeki bozulmanın sonucu olarak, Kıbrıs'daki diyalog eksikliği daha derinleşti.

19 Mayıs 1979'daki Denktaş-Kipriyanu toplantısı gereğince Lefkoşe'de Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin özel temsilcisi Peres de Cuellar'ın gözetiminde başlayan toplumlararası görüşmelerde, Anlaşmalara rağmen tarafların isteklerini uzlaştırmak yine mümkün olma-

dı[168]. Daha sonra, Türkiye'de 12 Eylül 1980 müdahalesi olunca, toplumlararası görüşmelerde duraklamalar meydana geldi. Fakat, 18 Ekim 1981'de Yunanistan'daki genel seçimler sonunda Papandreu'nun iktidara gelmesiyle, bir yandan Türk-Yunan ilişkileri gerginlik dönemine girerken, öte yandan da Kıbrıs meselesi ve toplumlararası görüşmelerde bir isteksizlik ve yavaşlama durumu ortaya çıktı[167]. Çünkü Papandreu, Kıbrıs konusunu, toplumlararası görüşmelerin çerçevesinden çıkarıp, uluslararası plâtformlara götürme çabası içine girmiştir[166]. Bu durum, Kıbrıs'daki Türk yönetiminin, 15 Kasım 1983'de "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti" adı altında bağımsızlığını ilân etmesine varmıştır.

Kıta sahanlığındaki durum :

Yunanistan, bu konudaki tutumunu da Papandreu döneminde daha katı hale getirdi. Üstelik, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Konferansı'nın 1982 yılında kabul ettiği Sözleşme, Yunanistanın görüşüne yeni bir güç katıyordu. Ancak, Türkiye, Ege Denizi'nde Yunan karasularının 12 mile çıkarılmasını bir **casus belli** sayacağı yolundaki kararlılığını sürdürdüğü için, Yunanistan, iki ülke arasında bu konuda diyalog yolunu kapalı tutmakla birlikte, bir olup-bitti'ye de gidememiştir.

Fır Hattı konusu :

Türk-Yunan ilişkilerindeki diyalogsuzluk, bu uyuşmazlık konusunda da devam etti.

Adaların silâhsızlandırılmasıyla ilgili statü konusu :

Papandreu yönetimi, en çok bu konuda tutumunu sertleştirerek Türk-Yunan ilişkilerinin daha da bozulmasına yol açmıştır[169].

Batı Trakya Türklerinin durumu :

1980 sonrası dönemde, özellikle Papandreu'nun iktidara gelmesiyle, Batı Trakya'daki Türk-asıllı Yunan vatandaşları üzerinde baskılar artmıştır.

---

[166] Armaoğlu, **op. cit.**, s. 817.

[167] **Idem.**

[168] **Idem.**

[169] Yunanistan, bu tutumunun sonucu olarak, NATO'ya da silâhlandırma olup-bittisi'ni kabul ettirmeğe çalışacak ve ortak manevralara katılıp katılmama konusunu da pazarlık unsuru yapacaktır. Bunun tipik örneği 1984 yılında Limni adasının statüsü konusunda görülecektir.

(iii) **AET'yle İlişkiler**

12 Eylül müdahalesinden önce, AP azınlık hükümetinde Türkiye'nin AET'yle ilişkilerini canlandırmak, hattâ erken tam üyelik için başvuruda bulunmak niyetleri görülüyordu. Ancak, 12 Eylül'den sonra Türkiye'nin Avrupa'yla ilişkilerinin bozulması, Avrupa Konseyi'nde görüldüğü gibi, AET'de de etkisini gösterecek bir durumdu. Erken tam üyelik konusunda Türkiye'nin başvuru yapması halinde zaten zor durumda kalmaktan kaygılanan AET ülkeleri, 12 Eylül'den sonra ilişkilerde meydana gelen durgunluk karşısında bir anlamda rahatlamış oluyorlardı.

Türkiye —Avrupa'da oluşan havanın da farkında olarak— AET konusunda yeni bir girişimde bulunmadı. Bazı Avrupa ülkelerinin Türk vatandaşlarına vize mecburiyeti koyması, AET'yle ilişkileri olumsuz yönde etkileyen bir gelişme yarattı. Türkiye için büyük önem taşıyan, AET için ise aynı ölçüde kaygı yaratan serbest dolaşım konusu, bu durumda çözümü daha zor bir sorun haline gelmekteydi.

Öte yandan, 1 Ocak 1981 tarihinde Yunanistan'ın AET'ye erken üyeliğinin gerçekleşmesi, Türkiye açısından yeni bir olumsuz gelişme sayılabilirdi. Çünkü, Yunanistan, tarım ürünlerinin ihracatı bakımından Türkiye'ye oranla avantajlı bir duruma girdiği gibi, AET içinde Ankara'ya karşı güçlük çıkarabilmek imkânını da elde ediyordu.

b. **ABD'yle İlişkiler**

Uluslararası ilişkilerde 1970'lerin sonu - 1980'lerin başında ortaya çıkan gerginleşmenin sonucu olarak, Türkiye'nin, güvenlik nedeniyle ABD'yle yakınlığının arttığını yukarıda belirtmiştik. Bu çerçevede, Türk-Amerikan ilişkileri, 1980-83 döneminde genellikle yakınlık içinde olmakla birlikte, bazı sürtüşme konuları varlığını korumuştur. Bunlar, başta Türk-Amerikan Savunma İşbirliği Anlaşması'yla ilgili konulardır. Özellikle Amerikan Kongresi'nde, 12 Eylül'den sonra Türkiye'deki yönetim değişikliğine yönelik eleştiriler, askerî yardım konusunda ABD'nin tutumunu etkilemekte ve bu tutum Türkiye'de bazı tepkiler yaratmaktaydı.

3. Sosyalist Ülkelerle İlişkiler

a. SSCB'yle İlişkiler

1971-73 döneminde olduğu gibi, 1980-83 arasında da, Türk-Sovyet ilişkilerinde genel bir durgunluk görülmektedir. Esasen, Aralık 1979'da

SSCB'nin Afganistan'ı işgâlinden sonra, gerek uluslararası alandaki genel gerginleşme, gerekse özel olarak Orta Doğu bölgesinde meydana gelen bunalım havası üzerine, Türkiye'nin bu ülkeye karşı duyduğu kaygı, Türk-Sovyet ilişkilerini olumsuz yönde etkilemekteydi. Öte yandan, Türkiye'de artan terör olaylarıyla SSCB'nin ilişkisi bulunduğu yolundaki belirtiler ve yayınlar da, Türk kamuoyunda bu ülkeye yönelik kaygıları arttırmaktaydı.

12 Eylül 1980 müdahalesi olduğunda, Türk-Sovyet ilişkileri tam bir durgunluk, hattâ soğukluk içine girmiş bulunuyordu[170]. Fakat 12 Eylül yönetiminin, iç istikrarı sağlayıp uluslararası alana yeniden dönmesi ve çok-yönlü dış politikaya devam etmesi, SSCB'yle olan ilişkilerin yumuşaması sonucunu vermiştir[171]. 12 Eylül yönetimi, ABD'yle olan ilişkileri güçlendirirken, SSCB'ne tamamen sırt çevirmek gibi bir yola gitmemekle, doğru ve gerçekçi davranış yolunu seçmiş oluyordu[172].

b. Diğer Sosyalist Ülkelerle İlişkiler

SSCB'yle ilişkilerde görülen durgunluk, öteki sosyalist ülkelerle ilişkilerde de söz konusu sayılabilirse de, Romanya ve Bulgaristan'la belirli bir diyalog sürdürülebilmiştir. Bu iki ülkenin yanısıra, Çin Halk Cumhuriyeti'yle de yakınlaşma görülmüştür. Her üç ülkeyle üst seviyede karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiştir .

4. Üçüncü Dünya Ülkeleriyle İlişkiler

a. İslâm Ülkeleriyle İlişkiler

(i) Arap Ülkeleriyle İlişkiler

1980-83 döneminde, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle özellikle iktisadî alandaki ilişkileri gelişme göstermiştir. Bu dönemde Türkiye'nin Avrupa'yla ilişkilerinin sarsıntı içinde olması, Arap ülkeleriyle —ve diğer Üçüncü Dünya Ülkeleriyle— yakınlaşma gerekliliğini arttıran bir etkendi.

1980 yılında İsrail ile diplomatik ilişkilerini İkinci Kâtip seviyesine indirmiş bulunan Türkiye. 14 Aralık 1981'de İsrail Parlamentosu Golan Tepelerini ilhak kararı aldığında bunu protesto etmiş ve tanımadığını bildirmiştir[173].

---

[170] Armaoğlu, op. cit., s. 832.
[171] Idem.
[172] Idem.
[173] Ibid., s. 851.

Öte yandan, Türkiye, ABD'nin Nisan 1979'dan itibaren oluşturmağa başladığı ve Türkiye'ye de yer vermek istediği Hızlı İntikal Kuvveti (Orta Doğu Çevik Kuvveti)ne de dahil olmamaya özen göstermiştir[174].

(ii) Diğer İslâm Ülkeleriyle İlişkiler

Bu dönemde, özellikle İslâm Konferansı çerçevesinde Türkiye'nin Müslüman ülkelerle ilişkilerinde artan bir yakınlaşma görülmüştür. Bunun bir sonucu olarak, 25-29 Ocak 1981'de Suudî Arabistan'ın Taif kentinde toplanan İslâm Ülkeleri III. Zirve Toplantısı'na Türkiye, ilk defa Başbakan seviyesinde katılmıştır.

Türkiye, İran ve Irak'ın her ikisiyle de yakın ilişkilere sahip olup, bu ülkelerle ortak sınırı bulunan tek ülke olarak, 22 Eylül 1980'de çıkan İran-Irak Savaşı'nda tarafsız kalmağa özen göstermiştir. Öte yandan, Türkiye, başarı şansı garantili olmayan arabuluculuk girişimlerinden titizlikle uzak durmakla birlikte, her iki ülke nezdinde de barış yönünde bazı teşebbüslerde bulunmuştur[175]. Ayrıca, Savaş'ı sona erdirmek üzere, İslâm Konferansı'nın Taif'deki Zirve toplantısında oluşturulan Aracılık Komitesi'nde Türkiye yer aldığı[176] gibi, Arap Birliği'nin ricasıyla Başbakan Bülend Ulusu, Ocak 1982'de aracılık girişiminde bulundu[177].

Böylece, bu dönemde Türkiye'nin İslâm ülkeleriyle ilişkileri artmıştır. Türkiye, Batı ile İslâm ülkeleri arasında bir "köprü" rolü oynama çalışmaktaydı[178].

b. Diğer Üçüncü Dünya Ülkeleriyle İlişkiler

Yukarıda, Türkiye'nin Üçüncü Dünya ülkeleriyle yakınlığının 1980-83 döneminde artış gösterdiğini belirttik. Bu çerçevede, özellikle Uzak Doğu'ya açılma görülmektedir.

III. SONUÇ

Türk dış politikasının 1973-83 dönemi, gerek uluslararası alandaki (dış etkenlerdeki), gerekse iç yapıdaki (iç etkenlerdeki) değişmele-

---

[174] **Idem.**
[175] Kürkçüoğlu, **op. cit.**, s. 39.
[176] Benli, **op. cit.**, s. 89.
[177] Armaoğlu, **op cit.**, s. 780.
[178] Benli, **op. cit.**, s. 109.

re paralel olarak bazı farklılıklar göstermekle birlikte, esas itibariyle 1960'ların ortalarındaki çok-yönlülük çizgisine uyan bir nitelik taşımıştır. Batı, Sosyalist ülkeler ve Üçüncü Dünya arasında uygulanan bu çok-yönlü politika, 1980 sonrasında Batı Avrupa'yla ve sosyalist ülkelerle ilişkiler açısından sarsıntılar geçirmiş, fakat köklü bir değişikliğe uğramamıştır. Çok-yönlü dış politika ,bir değişikliğe uğramayacak kadar kök salmış durumdadır.

Türk dış politikasının çok-yönlülük niteliğinin özünde bir değişiklik olmamakla birlikte ,etkenler ve icraat alanı açısından şöyle bir yenilik göze çarpmaktadır : 1960'ların ortalarında çok-yönlü dış politikanın oluşmasında daha çok siyasî etken rol oynadığı halde, 1970'lerden, özellikle 1980'lerden sonra iktisadî etken başlı başına belirleyici bir nitelik kazanmıştır. Siyasî ilişkilerdeki yakınlaşmanın sonucu olarak iktisadî etkenin rolü, gittikçe belirgenleşen bağımsız bir niteliğe kavuşmuştur. Hattâ denilebilir ki, 1960'larda siyasî ilişkilerin sonucu olan iktisadî etken, 1980'lerden itibaren siyasî yakınlaşma için bir neden olmaya başlamıştır. Bu durum özellikle de Orta Doğu'yla ilişkiler bakımından kendini belli etmektedir.

1973 sonrasının diğer bir özelliği de şudur : 1974'te gerçekleştirilen Kıbrıs müdahalesinden sonra, Türkiye, uluslararası politika sahnesinde ön plâna geçmiştir. Müdahaleyi izleyen çeşitli tepkiler vs., Türkiye'yi uluslararası politikayla daha yakından ve doğrudan doğruya ilgilenmeye itmiştir. Türkiye, uluslararası politikadan yalnız etkilenmekle kalmayıp, ona yön verebilme durumuna da girdiğini görmüştür.

1970'lerde siyasî açıdan dış dünyaya "açılan" Türkiye, 1980'lerden itibaren iktisadî yönden aynı gelişime giriyordu. "İhracat seferberliği"yle "dışa açılma", siyasî yönden dünyayı daha yakından "tanıma" nın tabiî sonucu olduğu gibi, onu tamamlayıp perçinleştirebilecek bir gelişmeydi.

1960'larda siyasî etkenin, 1970'lerden, özellikle 1980'lerden itibaren iktisadî etkenin rolünü kavrayan Türk dış politikasının bundan sonraki gelişme çizgisinin, her iki alanı da ihmal etmeyen bir doğrultuda olması gerekmektedir.

A.Ü. S.B.F. ve BASIN - YAYIN YÜKSEKOKULU BASIMEVİ, ANKARA - 1987

Fiyatı 6600